

વિધાર્થીઓ, વેપારીઓ, વધોલો અને બીજા મુશ્કેલી કામ કરનારાઓને જોના સેવનથી અન્યથા જેવું થોપણ અને
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખલાં-સાંજાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌ કોઈ એવું સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન ઝંડુ

મહારંસાયન

રસસિદ્ધર, અક્ષર, કેસર, કેસરી અને બીજાં દીપન, પાચન,
તથા પોષિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
મુશોભિત મુશોભિત સ્વાદિષ્ટ અને પોષિક આદ્ય

તેનું નિયમિત સેવન
લાંછુ આયુષ્ય તથા ભારી
સ્મરજ્જ્વરિત આગી શરીરમાં
બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કોમલ
પા રતણના પોટનો રૂા. ૧૧
અરેધા રતણના પોટનો રૂા. ૧૧
એક રતણના પોટનો રૂા. ૫)

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંબાઈ-૨૩

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ
અમદાવાદનાં એજન્ટ-ભોગીલાલ બ્રદર્સ-ગાંધીદેરા

ટુકાન:
જૂની મહાજનવાદી
મુંબાઈ-૨

આકેર આપતી વખતે. બદેરબખ્શ 'કુમાર'માં નાચી હતી એટલું જણાવતો.

ગુજરાતની સસ્તામાં સસ્તી, સૌથી
બહોળો દેલાવો પામેલી અને ઉત્કૃષ્ટિ-
ના વિચારો દેલાવતી

અંજલિ ગ્રંથમાળા

જેનો હેતુ નૂતન ગુજરાતની રચના
પોતાનો હિસ્સો આપવાનો છે.

જેનો હેતુ જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રો ઉપર
ક્રાન્તિકારી અસર મૂકવાનો છે.

જેનો હેતુ શિક્ષ, સુંદર અને ઉપયોગી
સાહિત્ય અત્યંત સસ્તામૂલ્યે આપવાનો છે.

આ ગ્રંથમાળાના તમે આદક છો! એનું
એકેય પ્રકાશન તમે જોયું છે? એની ગોળના
વિષે કશું જાણો છો? એની પ્રગતિથી અને
લોકપ્રિયતાથી તમે વાકેફગાર છો?

આ ગ્રંથમાળા:

૬૦ વર્ષે ગારમો પાનાનાં પુસ્તકો-નવલ-
કથા, નાટક, વાર્તા, પ્રવાસવર્ણન, જીવનચરિત્ર,
પત્રો છત્યાદિનાં રૂપમાં ઘેર ભેળાં નીચેના
લયાજમે પહોંચાડે છે:

દેશમાં

કાચું પૂઠું: રૂ. ૧.૫૦ પાકું પૂઠું રૂ. ૨.૦૦

બ્રહ્મદેશમાં

કાચું પૂઠું: રૂ. ૩.૦૦ શિક. પાકું પૂઠું રૂ. ૩.૫૦ શિક.

પરદેશમાં

કાચું પૂઠું: રૂ. ૪.૦૦ પાકું પૂઠું રૂ. ૫.૦૦

વર્ષ એપ્રિલથી શરૂ થાય છે અને
શરૂઆતથી જ આદક થઈ શકાય છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પાનકોર નાકા: અમદાવાદ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ ગાંધી રોડ, સુરત
ડેન્સો હોલ, કરાંચી સૌરાષ્ટ્ર રોડ, રાણપુર

હાઈકોર્ટ મુંબાઈ

સુકદમો નં. ૧૯૩૪ અને ૧૯૩૮નો

ઈશ્વરભાઈ લલ્લુભાઈ

માલિક: ધો નાંદની પ્રિન્ટરી

લંબુલવાડી, કાલ્યાણદેવી-મુંબાઈ

તે ઉપલા સુકદમાના વાદી જોગ

તમેજો ઉપરનો દાવો ફરિયાદ અ-
રજી સાથેના 'એ' નિશાનીવાળા દસ્તા-
વેજમાં જણાવેલાં કલામય કૌંઠગ અને
ચિત્રોમાંના તમારા કૌંપીરાઈટનો લંગ
કરવા ગદલ ભારી સામે માંડ્યો હતો.
મેં તમેને સદરજુ કૌંઠગ અને ચિત્રો અ-
થવા તેનો કોઈ પણ ભાગ અથવા તેનું
અનુકરણ લગ્નપત્રિકા અથવા બીજી પ-
ત્રિકા અને પરબીડિયાં અથવા બીજી
કોઈ પણ ચીજ ઉપર ન વાપરવાની ક-
બુલાત આપી તથા તમારા દાવાનો અ-
રજી આપી તે દાવાની પતાવટ કરી છે;
અને તેની શરતો અનુસાર તમારા સદર
કૌંપીરાઈટના મેં કરેલા લંગ ગદલ અંતઃ-
કરણપૂર્વક દિલગીરી બહોર કરે છે. આ
પત્ર તમે મારે ખરચે 'જન્મભૂમિ' તથા
'કુમાર'માં છપાવો એવું મેં તમારી સાથે
કબૂલ કર્યું છે.

મુંબાઈ

તા. ૧૭મી માર્ચ ૧૯૩૮ અને ૧૯૩૮

Sd. કીકાભાઈ કેશવજી

માલિક: અમૃતસાગર પ્રેસ

મારવાડી જાનર, મુંબાઈ

True Copy

Malvi Ranchoddas & Co.

Attorneys for Ishwarbhai Lallubhai

ખાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું માનીતું
સર્વાંગ મુંદર સચિત્ર લોકપ્રિય માસિક

ખાલજીવન

તેઓ: રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

છેલ્લાં ૧૯ વર્ષથી નિયમિત પ્રકટ થાય છે. ગુજ-
રાતી ભાષાનાં સર્વ ખાળકોનાં પત્રોમાં એનો
ફેલાવો વધારે છે. ખાળકોનાં પત્રોમાં દર વર્ષે
૧૬૦થી વધુ પૃષ્ઠની સચિત્ર ભેટ આપનાર
ઝોકલું 'ખાલજીવન' છે.

લગભગ તરફા સરતું—માત્ર રૂ. ૩)

ખર્ચા માટે રૂ. ૩૫. દિલ્લહાર રૂ. ૪૫

ખાલજીવન કાર્યાલય, ગાજવાડા, વડોદરા
(મુંબઈમાં આર. આર. રોડે ત્યાં લગભગ બરી શકાય છે)

દર માસે ૧૦૦ પાનાનું

અનેક ચિત્રો સાથે

વિવિધ રસમય વાચન આપતું

સર્વાંગમુંદર અને અનોખું

માસિક પત્ર

નવચેતન

વિજાળમ

વાર્ષિક રૂ. ૬૫ અથવા રૂ. ૩૫ (૩)

દિલ્લહાર રૂ. ૮૫ છુટક નકલના ૦-૧૨-૦

નવચેતન ઓફિસ ૨૫ પોલોક સ્ટ્રીટ કલકત્તા

કુમારો માટે નવું સાહિત્ય

ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ મહાન સિંકેરે દિંદુ ઉપર
ચંદ્રાઈ કરેલી અને મહાન પીરસે મિંદુ તર
ઉપર તેને યુદ્ધ આપેલું તે પ્રશંસની ઐતિ
હાસિકે મોલિટ નવલકથા

તક્ષશિલાની

રાજમાતા

આંતરરાષ્ટ્ર આંખિયા વખતમાં તેના વિધવા
રાજમાતા દેખાદેવીની મનોવેદના; રાજા નંદનું
જનન, પીરસની દેશભક્તિ; મહાન યુદ્ધલે
અને જોદોના ઝગડા; અને તે કાળના રીત-
રિવાજ દર્શાવતી આ નવલકથા સરસ મતિદાસ
પૂરો પાડે છે.

પાકું પૃષ્ઠ - ૫૫૦ • મુંદર રૂ. ૬૦
દી. રૂ. ૨૫. સામાન્ય

સત્યાપનના સ્વભાવે યુદ્ધનું છાયાચિત્ર
દર્શાવતી મુંદર નવલકથા.

શંરત્યંક

૫૫, ૩૨૦ • મુંદર રૂ. ૬૦ • પાકું પૃષ્ઠ
દીપત રૂ. ૨૫

ઉત્તર રાષ્ટ્ર ગ્રંથાવલિ

- (૧) પદામીન રસિયા
 - (૨) રવાયત રસિયા નંદા, ચિત્રો ને
 - (૩) રવતંત વર્ચની ફોટોગ્રાફ સહિત
- દરેકનો રૂ. ૧૦

જીવનસાલ અમરશી મહેતા અમદાવાદ
જીવનસાલ અંન્ડ સન્સ મુંબાઈ-૨

ફોટો હરીફાઈ

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

ઉપર : ડાબી બાજુ, 'કાનસુવાળો' - બાઈ સીમનવાલ વેરા (ભાવનગર) પહેલું હનામ; જમણી બાજુ, 'સાંજોઆ' - બાઈ રમણીક શાહ (ભાવનગર) ત્રીજું હનામ; નીચે : ડાબી બાજુ, 'ચિત્રકુંટ રમારક' બાઈ ચતુરભાઈ પટેલ (ખાનપુર) બીજું હનામ; જમણી બાજુ 'પનિહારી' - બાઈ જયકુમાર પેડયા (અમદાવાદ) કોત્રીના હનામ.

નિશીથ

કવિતા એ જ નામના નાલેનામાં બહાર પડનાર મજલનામી

(છંદ : સંમિશ્ર)

નિશીથ હે! નર્તક રુદ્રરમ્ય!

સ્વર્ગગમે સોહત હાર કંઠે,
કરાલ ઝંઝા ડમરૂ બળે કરે,
પીછાં શીષે ધૂમતા ધૂમકેતુ,
તેજમેધાની બેઠે હર પામરી.
હે સૃષ્ટિપાટે નટરાજ બંધ્ય!

ભૂગોલાધે પાયની, ટેક લેતો;
વિશ્વાન્તનો વ્યાપતો ગતે જડા.
પ્રતિક્ષણે ને ચકરાતી પૃથ્વી,
પીઠે તેની પાય માંડી છટાથી
તાલી લેતો ફરના તારકોથી.
દેવાવી બે બાહુ, પ્રહાંડ ગોલે
વિજાઈ રહેતો, ધૂમતી પૃથ્વી સાથે.
ધૂમે, સુધૂમે ચિરકાલ નર્તને.
પડે પરંતુ પદ તો લયોચિત
વસુંધરાની મૃદું રંગભોમે,
બળંત બંધાં મંદ્ર મૃદંગ સિધુનાં.

પાયે તારે પૃથ્વી ચંપાય મીઠું,
સ્પર્શે તારે તેજરોમાંથ ઘોને.
પ્રીતિપાયાં કંપતીઅંતરે ડો
વિકારવંટોળ મથે તું-હૈ.

નિહારિકાનાં સહિલે ખેલનારો,
લેનાર જે તાગ જડો ખગોલના,
રંકાંગણે તું ઉતરે અમારે.

દીડો તને સ્વૈર ધુમંત વ્યોમે;
અગસ્યની ઝૂંપડીએ ઝુંકતો,

કે મસ્ત પેલા મુગલુખ્ધ જ્ઞાનને
પ્રેરત બોધમાંત સુધી અટકે.
સંસર્પનો વા કરીને પતંગ
અગાવી ફેલતા ધ્રુવશું રમતો.
પુનર્વસુની લઈ હોડલી જરી
નોકાવિહારે ઉરને રિજાવતો.
કે દેવયાની મહીં ને કુલતો.

હીકેલ હેમંત મહીં વળી, મધા
તણું લઈ દાનરડું નિરંતર
શ્રમે નભજેત તણા મુષકવ
તારાગણા-ધાન્યકણા-લણતો.
ને વર્ષામાં લેતો અખ્ર ઓઢી.
હે રૂપોમાં રાગતા નવ્ય યોગી!

✱

નિશીથ હે! શાંતમના તપસ્વી!
તજ અવિશ્રાંત વિરાટ તાંડવો,
કદીક તો આસન વાળી બેસતો
હિમાદ્રિ જેવી દદ તું પલાંઠીએ.
ઉત્કાંતિની પૂણી ધણે ઝળાં ઝળાં,
ઉડુરકુલિંગો ઉડતા દિગંતમાં.
ત્યાં ચિતવે સ્પિરિટસ્ય ઊંચાં
અભાસઅંધારતલે નિજૂઠ તું.

અને અમે માનવ મંદ ચેતવી
દીવો તને ત્યાં કરીએ નિહાળવા,
ભૂભાવિકારયું મુખ બેઠં ચંદ
તાં દગોથી રહીએ જ વીંધી
નાની અમારી ઘરદીવડીને.
ને ભૂલવાને મધીએ ખિલેલું
સ્વરૂપ તારું શિવરૂઢ બોધે.

✱

મંન્યાસી હે ઊર્ધ્વમૂર્ધા અધોર!
અંધાર અગેલ કપોલભાલે,

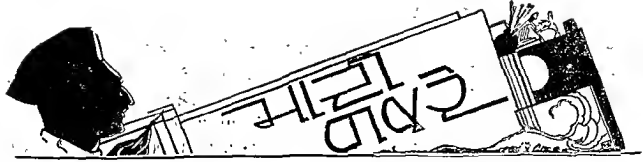
હીલે યોગી કીમુદીચેતલરમ.
કમેડલું પંકિમ અદમીનું
કે પૂણિમાના છલકંત ચંદ્રનું.
કંદે રસપ્રોક્ષણ બોધેશે, જે
સ્વયં અરે નિઃસ્પૃહ, આત્મલીન,
દારેદારે દૂકતો લેખધારી.

પ્રસુમ કોઈ પ્રણયી સુગોનાં
ઉન્નિદ્ર-હૈયાકમલો વિષે મીઠો
કેશવતો ચેતનનો મરાગ.
સ્વયં સુનિશ્ચયલ, અન્ય કેરાં
રાયે કરી અંતર મત ચંચલ.
બેસનાં હે શાંત તાંડવોના!

મારા દેશે શાશ્વતી શર્વરી કો,
નિદ્રાધેરાં લોચનો લોકકેરાં,
મૂર્છાંછાયાં લોગુડાં લોકકૈયાં
તે સર્વ ત્વન્નીસ્વનૃત્યતાલે
ન જાગશે ઘોનદ હે વિરાટ?

મારે ચિત્તે મૃત્યુધેરી તમિસ્રા,
રક્તસોતે દાસ્યદુલેલ તન્દ્રા.
પદપ્રપાતે તવ, હે મહાનદ,
ન તૂટશે શું ઉરનાં વિપાદ એ?
તાલે તાલે નૃત્યના રક્તવેણે
સંગીત આંહીં શું નહિ રુકે નવાં!

શ્રાન્તોને તું ચેતના દે, પ્રકુલ
ચોલાવતો તું પ્રકૃતિપ્રિયાને,
ને માનવોની મનોમૃત્તિકામાં
સ્વપ્ને કેરાં વાવતો ણી અનેરાં
તું સ્પિંની નિત્ય નવીન આશા.
ન આટલું તુંથી યશે? કહે, કહે
નિશીથ વૈતાલિક હે ઉપાના!

સો જો મેં વર્ષે

● પંદર વર્ષો વીતી ગયાં. પહેલા વર્ષથી 'કુમાર'નો પરિચય જેઓ પાંચા હતા તેઓ તે આને પ્રેમ જની ગયા છે, જગતના વ્યવહારમાં સક્રિય. લાગણીદાર થઈને ચોતાનું અને દેશનું ઘડતર કરી રહ્યા છે. તેમાંના કેઇકજી, હવે 'કુમાર' નેવાની જરૂર ધારતા હશે; પણ એમનાં મન કોટલી સાક્ષી તે જરૂર પૂરશે કે 'કુમાર' ને પ્રકારનાં આદર્શો અને અત્યાદર શિક્ષણનાં વિધાનો બાંધ્યાં હતાં. તે આને લગભગ ખરાં પડ્યાં છે. જે શાળાશિક્ષણની સામે 'કુમાર'નો સતત યોગદાન હતા તે આને સર્વાનુમતે દેશની અધોગતિ અને ગેઝારીનું વાહન હતું છે. યુનિવર્સિટીના ખર્ચાળપણા અને વંધ શિક્ષણ-પ્રચારે સૌની આંખ કંપાડી છે અને સ્વાનુચર, સ્વપ્રયોગ તથા હસ્તકોશકથને પુનઃ શિક્ષણનાં ઉપયોગી તત્ત્વો ઠરાવ્યાં છે. શરીરરચાસમ્ય, તાક્ષીમ, સંઘર્ષિરત અને રાષ્ટ્રસેવા જ માણસની લાગણીઓ કસોટી ગણાય. લાગી છે. આ નવીન જીવનપ્રણાલી માટે વિદ્યાર્થીને માર્ગદર્શન આપે એવા શિક્ષકો શાળાઓ કે હાઈસ્કૂલોમાં ક્ષયિત જ અંપવાદરૂપે સાંપડશે.

આ પછી કે જે વણી ની. લા આરી

● પાઠ્યપુસ્તકો અને પરીક્ષાઓની પાછળ તમકાવી જીવન, સમય, સ્વાસ્થ્ય અને શક્તિને વિના પરિણામ ધાત કરનારા શિક્ષાશુરુઓને તો શું કહેવું? એમની નોકરીઓ અને પગારોના સ્વાર્થ આડે જોગણું કદો સાચી કેળવણીના યોગદાનમાં સહાનુભૂતિ કે સહાય માટે અહીંરે હવચર્યો નહોતો; પણ આને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા રાષ્ટ્ર ધરેલી ઔદ્યોગિક તેમજ બૌદ્ધિક કેળવણીની યોજના એ વિચારે ને વ્યક્તિગત લાગણીથી વિદ્યાર્થીઓને તે અપનાવવા પ્રેરણા આપે તેમજ તેમના પ્રયત્નોમાં પ્રોત્સાહ અને સહાય આપે.

સાદી સમજ આપણને શીખવે છે કે લાગણી રાજગારીઓ, વેપારીઓ, કારીગરો અને કામદારોએ ચોતાને જીવનનિર્વાહ રોધવામાં અને વ્યવહાર ચલાવવામાં આ હોદ્દીપીતાં અને માનસમ્બંધ કરતાં કારખાનના લેરા પણ આશ્ચર્ય લીધો નથી હોતા. છતાં છુદ્ધિના ઇન્કારદાર શિક્ષકો અને માર્ગદર્શકો વિદ્યાર્થીઓમાં પરીક્ષાનાં સર્ટિફિકેટ વિના પાર જ ન પડાય એવા એક પ્રકારની નિસહાયતા અને લાચારીનો મંત્ર ફૂંકી દીધો છે કે તેમની આગળ જગતના અનેક સ્વભાસાધકો

અને પ્રાયોગિકોનાં દષ્ટાંતો અદ્યજ નય છે.

આશ્ચર્ય ન્યૂન શાળાના વર્ગમાં છેલ્લા રહેતા અથવા કોડીસન ધરમાં ગડભાંગ કરતા કે ફાંડ ધડીઆળો વીખીને સમી કરી શકતા એવી બડી બડી વાતો ચોપડીમાં વાચ્યા પછી એ શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓની રત્નમાં કલ્પોગ, વેપાર, વિજ્ઞાનપ્રયોગ કે પ્રવસોનાં મંડોળ કરવામાં અગ લાગ લીધો હોય એવા દાંખલા ગુજરાતમાં બહુ જ થોડા મળશે. વિજ્ઞાનની ખા.શી પ્રયોગશાળા તો હજી સંમિળી જ નથી. પ્રાદેસરના ધરમાં કે શાળાના છાપરા નીચે કલ્પોગ માટે કોકાઈ કાતર ચાપુ કે કલ્પોગ જેવાં સાદાં જોનરો કાંઈ વિરલાને જ નાનપણમાં મળ્યાં હશે. ભગીચો, ખેતીવાડી કે કાંતણ અને વણાટનો યશ તો માત્ર સત્યાગ્રહાશ્રમ જ લઈ શકશે. સારા અંગેજોને વકીલી પટપટારો કરનાર અને ઇસ્તીબંધ કપડાં પહેરી ફરનાર આગળ રચના કરનાર કે મૂર્તિ ફરનાર આ-લેખનકાર કે સમાજની સેવા કરનાર નવશે અને કમ આલ્સના ગણાય. કારીગરો અને સર્માજના ઉપયોગી પ્રદારો સરજનાર માત્ર વેડીયા અને આશ્વઘડ મનુષ્યમાં અંધ. ત્યારે કેળવણીમાં સુવતતા, બંધુબાવ કે માનવ સંમાનતાનાં તત્ત્વો ક્યાંથી જોયે?

'કુમાર', સોજો મેં વર્ષે, નવાયુગની હથડતી હથામાં આરા અને ઉત્કર્ષના સંદેશાં વાંચી રહ્યું છે. સંધ્યનશ્રુતિ, સ્વાભિ-માન, સ્વમયાસ અને સ્વનિર્ણયના મંત્રો મનને સજ્જાન કરી રહ્યા છે. એની ખરી ખેતી તો વિદ્યાર્થી માનસમાં જ હોઈ રાકે અને પ્રોત્સાહ એના ફાલ કીતરે ત્યારે ક્યાંથી એ બીજ વવાયાં તે રોધકું હોય તો શિક્ષણ આપનાર સંસ્થાઓમાં જ રોધ કરવી પડે. એ પછી શાળાઓ હોય, મંદિરો હોય કે સંત પુરુષોને સમાજમ હોય અથવા મુખાચન અને સદ્ગુણો હોય. કુમાર નમ્રપણે માને છે કે તેણે પ્રતન-જીવનના પાયામાં ચોતાને યથાશક્તિ જીવતા કાળો આપ્યો છે અને માર્ગરચના કર્યાં કરી છે. લવિષ્યમાં કાંઈ વિશેષ પ્રતિભાસંપન્ન વ્યક્તિઓ તેથી વિશેષ કરી બતાવશે જ એ લાગના ને આરા તો અમે હમેશાં સમી છે અને રાખીશું પણ.

પ્રિય વાંચનારાઓ, 'કુમાર' માટે તમને કંઈ પણ પક્ષ-ખાત બંધાર્યો હોય તો નેઓં તેના પરિચિત ન હોય તેમની આગળ તેના મુજાર અને પ્રયાસની વાત જરૂર કરવું.

સો રતના અદરિયને દરવી શુજરાતની અરપટ રૂપરેખાને સીમાગદ બનાવનાર અને રૂદ્ર-મદાધયના નામોના મંદાન રોષ શાસક મૂળરાજ પછી પાંચમી પેઢીએ રાન્યાસુદ થએલ, અને 'અત્યુત્તે સિદ્ધરાજ્ય ક્રિયતે તત્ર કેનચિત્' એ આખ્યાયી પ્રકીર્તિત એવા સિદ્ધરાજ જયસિંહ બાર વરસના યુદ્ધ બાદ માલવ-પતિ ધરોવમોને દરવી સંવત ૧૧૯૨માં વાળતેગાળતે પોતાની રાજધાની પાટણમાં પ્રવેશી રહ્યા છે, ત્યાં એક પ્રશસ્તિ તેને કાને અચ્છાય છે:

ભૂમિ કામગવિસ્વગોમયરવૈરામિદ્ય રત્નાકરા ।

મુક્તા સ્વસ્તિક્રમાતનુષ્વજમહુપલ્લે પૂર્ણકુમ્ભીભવ ॥

ધૂત્વા કમ્પતરોર્દલાનિ સરસિદિવારણાસ્તોરણા ।

ન્યાપત સ્વકરૈવિજિમ્યજગતી નવૈદિસિદ્ધાધિપઃ ॥

‘હે કામધેનુ, તારા દૂધથી તું આ પૃથ્વીને ખંટ; હે રતનાકર, તું તારા રંગો વડે પાટણ શહેરમાં મોતીના સાપાંખા પૂર; હે અન્દ્રમા, તું પૂર્ણ કુલાર્પ થા; હે દિશાના દિકપાત્રો, તમે કલ્પવૃક્ષનાં પાંદડાં વડે પાટણમાં તોરણો બાંધ્યા. કારણ, આજે પ્રખ્યાત સિદ્ધરાજ-દેવ બાહુબળા વડે પૃથ્વી પર વિજય મેળવીને પાટણમાં પધારે છે.’

આ પ્રશસ્તિકાર જીવત કાંઈ નહિ પણ આવતા એમિલ માસમાં જેમનો જયંતિઉત્સવ ઉજવવાનો નિર્ણય કર્યો છે તે, ભારતવર્ષના એક મહા પંડિત, શુજરાતના વિદ્યાચાર્ય અને શુજરાતની અરિમનાના આઘ હોતક શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યછ.

પરંતુ પ્રશંસિતથી પ્રસંજમિત થવાને બદલે સિદ્ધરાજ તો મ્હાન મુખે ઉત્તર વાળે છે, ‘માલવવિજયનો પૂર્ણ આનંદ મારાથી પામી શકતો નથી. કારણ, અવન્તીમાં મેં શુજરાતનો ધરાજ્ય અનુભવ્યો છે. ધરોવમોના મંચલંકારમાં મેં જોળ્યાકરણ જોયું છે. એવું વ્યાકરણ શુજરાતમાં ક્યાં? મેં સાંભળ્યું છે કે શુજરાતમાં પણ એ જ વ્યાકરણ શીખવાય છે. એ કેંગાલિયત દૂર કરવા કેણુ ઉચુક્ત થશે?’

અને હેમચંદ્રાચાર્ય એ જ પળે એ આર્જુન ઝીંચે છે. અવન્તી પર પાટણની સાદિસ્પિક ચેષ્ટતા સિદ્ધ કરવા સિદ્ધરાજ તેમને રાન્યાધ્યપ આપે છે. દેશદેશનાં વ્યાકરણી મગાવી એમના ચરણે જગશે કરે

છે, ને એ ઉચ્ચારી ઉચ્ચારી હેમચંદ્રાચાર્ય કસ કાઢના જાય છે. ઉપર એ એકાંતિક તપસાધના પૂર્ણ થાય છે અને આશ્રમધાના ને આશ્રિત બનેને અમર કરતું ‘સિદ્ધદેવ’ વ્યાકરણ પ્રાકટ્ય પામે છે. સૂત્રો, ઊણાદિ સૂત્રોથી જાનતા રાખ્દોનું પત્રક, મૂળ માતૃભાના કેાપ, ભવિ સંજ્ઞાથી ગિયત્રો ને વિસ્તૃત દીક્ષા એમ પાંચ નિભાગોમાં, કાંઈ પણ એક વેષાકરણથી અસાધ્ય એવા એકલે દાથે પરિપૂર્ણ કરેલા એ મન્યની નકલો ઉતરાવી ઉતરાવી સિદ્ધરાજ દેશપરદેશોમાં મોકલાવી આપે છે ને એકીમતે સધળા તદિદો તેની સપ્રમાણ-તા માન્ય રાખે છે. આમ, એક જ વ્યક્તિના પરિશ્રમે શુજરાતનું પાટનગર શીખવત (પાટણ) ભારતનાં સારસ્વત કેન્દ્રો અવન્તી, અયોધ્યા કે પાટલિપુત્રની દરોજમાં આવી જાય છે. વિદ્વાન વેષાકરણી કાપરય કક્ષક એ વ્યાકરણનું અધ્યાપન દાથમાં લે છે અને-અને શુજરાતની સરસ્વતી પરાપછાવી મઠી જાય છે.

એ દદપ્રતિષ્ઠ વ્યક્તિને મધ્યકાલીન શુજરાતનું એક જાનવલ્લભાન રંગ મંણી શકાય. મંદારાખટના દિ-દેશ સમા ઝાં. શ્રીધર વ્યંકટેશ કેનકર પોતાના ‘શુજરાતી જ્ઞાનકોષ’ના પુરોવચનમાં આજની શુજરાતી સંસ્કૃતિના ને જ મદાન પ્રણેતાઓમાં થોડા રીને જ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યની જોડાનેક હેમચંદ્રાચાર્યને રથાપે છે.

શુજરાત અને કાશીઆવાસની સીમાડાની રેખાએ ન્યાં સમન્વિત બને છે એ રથાને આવેલા ધંધુકા મુકામે વિ. સં. ૧૧૪૫ના કાનિકી પૂર્ણિમાના રોજ મોઢ વ્યવહારી કુટુંબમાં એ પ્રભાવચાળા પુરુષનો જન્મ થયો હતો. એમનું જન્મનું નામ આમુંક ગોવના આદ્યાસુર પરથી ચાંમદેવ. પિતાનું નામ ચામિગ અથવા ચચ્ય, માતાનું નામ પાદિણી અથવા ચાદિણી. માતાએ પાછમથી જન ધર્મની દીક્ષા લીધેલી. પિતા ધર્મે માદેશ્વરી-અસારે જે ગેશ્રી વાણિયા કહેવાય છે તે-હોવાનું અનુમાન છે.

બાલકે ચાંમદેવમાં નાનપણથી જ અપ્રતિગ છુદિ-મના ઉપરાંત ખાનિક વૃત્તિનું રે પ્રાગ્જ્ઞ્ય હતું. વિદાર કરતા કરતા પાટણમાં આવી, એકા પૂર્ણવર અચ્છના મુનિ શ્રી દેવચંદ્રજીની નજરે પડનાં જ તે એમની

મ દ્ય કા લી ન ગુ જ રા ત નું એ કે જ જ વ દ્ય મા ન ર ત્ન

કલિકાલસર્વજ્ઞ

હેમચન્દ્રાચાર્ય

હેમચન્દ્રાચાર્ય અને કુમારપાળ

વિ.સં. ૧૨૦૦ની સાલના એક પ્રાચીન ચિત્રને આધારે
(શ્રી સાશગાદ નવાળના સૌન્દર્યથી)

જે પ્રતિભાવાન ગુજરાતીએ પોતાના
અનન્ય સાધારણ પાંડિત્યવડે ભારતવર્ષ-
ના સાહિત્ય ઇતિહાસમાં મહાપંડિતોની
પંક્તિમાં સ્થાન લીધું ને પોતાની તેજ-
સ્વી કૃતિઓ વડે ગુજરાતના પાટનગર
શ્રીપત્તન (પાટણ)ને ભારતનાં અગ્રગ-
ણ્ય સારસ્વત કેન્દ્રો અયોધ્યા, અવન્ટી,
કાશીને પાટલિપુત્રની હરોળમાં બેસાડ્યું

સખ્ય બંધાએલું કે, 'કુમારપાલપ્રતિભાધ' કારના કથન
મુજબ, અર્ધનસરખી વાણીમાં વિશાલ એવા એમને
ન મળાય તો જ્યસિદ્દેવને 'સંતોષ' થતો નહિ.

એમણે સ્પષ્ટિત વ્યાકરણનાં ઉદાહરણો દર્શાવવા
'દ્વાયત્રય'નામનું કાવ્ય રચી તેમાં ચોલકમવંશનોયેસેરકૃત
પ્રાકૃત ભાષામાં આખો ઇતિહાસ વણી નાખી એકપંથે જો
કાજ સાધ્યાં. એ કૃતિની મદત્તા નાનીસૂની નથી.
કરમીરો એકાદાપંથ ઇતિહાસ સાચવતા 'રાજતર-
ંગિણી' સિવાય એવો બીજો કોઈ કાવ્યેતિહાસ દિલ્લી
ભાષાઓમાં નથી મળતો. ગ્રા. કેશવલાલ દ્વિમતલાલ
કામદાર એ મદાગ્રન્થનું મૂલ્ય આંકે છે કે 'દ્વાયત્રય' મદા

પ્રતિભા પર મુગ્ધ બન્યા. તેમને એનાં અંગપ્રત્યંગ-
માં જગદિલક્ષણ લક્ષણો જણ્યાં. 'ત્ને ક્ષત્રિયકુલ-
માં એનો જન્મ થયો હોત તો એ સાર્વભૌમ ચક્રવર્તિ
બનત; જો વિપ્રકુલે જન્મ થયો હોત તો મદાભાત્ય
બનત; પણ દવે એને દર્શનશાસ્ત્રમાં નાખ્યો હોય તો
આ તુર્થયુગ' કૃતયુગનો તે યુગપ્રધાન બની જન' એમ
માની તેને પોતાનો દીક્ષિત શિષ્ય બનાવવા તેના
મામા નેમિની અને કદાચ તેની માતાની રજા લઈ
દેવચંદ્રજી આંગદેવને પોતાની સાથે ખેલાત લઈ ગયા.

પિતાને બળર પડી. અન્નનો ત્યાગ કરી એ પુત્રની
શોધમાં નીકળી પડ્યા. ખેલાત મુકામે પેતો ખાધો.
પણ ત્યાંના ઉદયન મન્ત્રીનો પ્રભાવ આડે આવ્યો.
ઉદયને અમ્યના ખોળામાં સમૃદ્ધિનો ઢગલો કર્યો.
અમ્યને વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન થયું અને એ સમૃદ્ધિ-
માંથી રજમાત્રનો પણ એણે સ્વીકાર ન કર્યો, પણ
પુત્રને દીક્ષા દેવાની રજા આપી.

ધનધાન્યસ્ય દાતારઃ સત્તિ ક્ષયન કેચન ।

પુત્રમિક્ષાપ્રદઃ કોઽપિ દુર્લભઃ પુણ્યવાન પુમાન ॥

દીક્ષિત આંગદેવ દવે સોમચન્દ્ર બન્યા અને 'પ્રભા-
વકચરિત્ર'કારના કથન મુજબ આ વરસ સુધી પ્રમાણ,
ભાષા, વ્યાકરણ કાવ્ય, વગેરેનું અનુશીલન કરી,
એકત્રીસમા વરસની વયે સોમચંદ્રે પોતાના પાંડિત્યથી
સરિવદ પ્રાપ્ત કર્યું; અને હેમના જેવી જેની દેહકાંતિ
અને ચન્દ્રની જેમ જે લોકોને આનંદ કરનાર હતા
તે હેમચન્દ્રસૂરિને નામે ખ્યાત થયા. આટલી નાની
વયે તર્કલક્ષણ અને સાહિત્ય સમી એ યુગની મદા
વિદ્યાઓમાં અસાધારણ પાંડિલ મેળવનાર હેમચન્દ્ર
ભારતવર્ષના મદા પંડિત થાય એમાં શું આશ્ચર્ય?

ગુજરાતમાં જેનોનું પ્રાણલય તો છેક દસમી સદીથી
ઉત્તરોત્તર જન્મતું જ રહ્યું હતું અને જોસવાળ
તથા પોરવાડ જેવી વણિક ક્ષત્રિય કેમોએ બિજમાળ-
થી પાટણમાં બિતરી આવી એ પ્રાણલય અનેકગણું
વધારી મૂક્યું હતું. ખુદ સિદ્ધરાજની માતા ગીનગદેવી
સુદાં જૈન દત્તી, ને તેમાં વળી સિદ્ધરાજ મારકત
હેમચન્દ્રાચાર્યના પ્રભાવે એ ધર્મને રાજ્યાશ્રય મળ્યો,
પછી શું પૂછવું? સિદ્ધરાજ સાથે એમને એવું તો

કાવ્ય છે, અને એના પ્રથમ શ્લોક ઉપરથી જ જણાય છે કે કર્તાની અભિલાષા તેને કાલિદાસના વધુવંશની ક્રાંતિએ મૂકવાની હશે. તે કાવ્ય વ્યાકરણ અને ઇતિહાસ ઉપર છે, પણ તેમાં મુખ્યત્વે વ્યાકરણને પ્રાધાન્ય આપેલું હોય તેની ઐતિહાસિક ઉપયોગિતા એટલે જાણે આછી થઈ જાય છે. જોકે એમાંથી એક દૃષ્ટિએ પણ હજી સુધી તેનો વિગતવાર અભ્યાસ કાઢીને કયો હોય એમ જણાતું નથી. યુર્નરના પુસ્તક તમામ સમાજે શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યની અપ્રતિમ પ્રતિભા માટે અભિમાન ધરાવતું જોઈએ.’

સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત હેમચન્દ્રાચાર્ય ‘દ્વાયશ્રય’ કાવ્ય પછી તરત જ ‘અભિધાનચિંતામણિ’ અથવા ‘નામમાળા’ એટલે કે એકઅર્થવાચી (Homonymic) શબ્દોનો કેસ રચ્યો, અને એને અનુવંશી ગીતો ‘અને-કાર્યસંગ્રહ’ એટલે કે અનેકાર્યા (Synonymic) શબ્દોનો કેસ તૈયાર કર્યો. આટલું કરી એમણે પોતાના વ્યાકરણ ને કેસનું કાર્ય સંપૂર્ણ કર્યું. ત્યાર પછીના આજના એમણે ‘ધન્વંતરીનિધંતું’ ને ‘રત્નપરીક્ષા’ના અનુકરણે ‘શયનિધંતું’ લખેલું જણાય છે. એના એમણે ૭ ખંડો લખેલા, પણ તેમાંથી એક વેદક પર, એક વનસ્પતિ પર ને એક રત્નો પર એમ ત્રણ ખંડ જ હાલ ઉપલબ્ધ છે.

ત્યાર પછી આવે છે સાહિત્યવિષયક ગ્રંથક્રમ. એમાં સૌથી પહેલું ‘કાવ્યાનુશાસન’ અને ત્યાર પછી ‘છંદોનુશાસન’ આવે છે. આઠ અધ્યાયમાં વિશાળિત ૭૬૩ સૂત્રોનું ‘છંદોનુશાસન’ પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ છંદોની સાહિતી માટે આજ લગી અમૂલ્ય રહ્યું છે. ‘કાવ્યાનુશાસન’ ઉપર એમણે ‘અલંકારચુક્રમણિ’ નામની ટીકા અને તે બંને પર પાછી ‘વિવેક’ નામની મોટી ટીકા લખી છે. મગ્ધ વગેરેના અધ્યાર ને અધૂરા ગ્રંથોને જલ્દે એમના આ ગ્રંથો અત્યંત સુબોધ અને સંપૂર્ણ ગણી શકાય. પ્રમાણશાસ્ત્ર પર લખેલું ‘પ્રમાણમીમાંસા’ આ કૃતિઓ રચાયા બાદ એમણે રચ્યું.

આ સાહિત્યપ્રવૃત્તિ નિરંતરણ ચાલી રહી હતી ત્યાં સિદ્ધરાજ અપુત્ર જ મરણ પામ્યો ને તેના પછી તેનો ભત્રીજો કુમારપાળ પાટલ્યની માદીએ આવ્યો. હેમચન્દ્રાચાર્યનો એ ઋણી હતો, કારણ સિદ્ધરાજને પોતાની પછી કુમારપાળ માદીએ આવે એ જિલકુલ

રચ્યું ન હોય, તેને મારવા માટે મારા મોહકેશ ત્યારે હેમચન્દ્રાચાર્ય ખંભાતના ઉપાશ્રયમાં તેને આશ્રય આપેલો.

સિદ્ધરાજ સાથેનો હેમચન્દ્રનો સંબંધ મિત્ર સરખો હતો; પણ કુમારપાળ અને તેની વચ્ચે તો ગુરુ-શિષ્ય જેવો સંબંધ જણાય છે. ડૉ. જુદ્દર વગેરેનાં લખાણો પરથી જણાય છે કે કુમારપાળ ઉપરના પોતાના પ્રભાવથી તેના રાજ્યકાળમાં હેમચન્દ્રે વિગ્ન-ક્ષણ કુનેદપૂર્વક જૈનધર્મની શ્રેષ્ઠતા પ્રદર્શિત કરવા તથા તેની મદદતા પ્રચારવા ઘણા પ્રયત્નો કરેલા. કુમારપાળ ઉપર તેની અંગત અસર વિશેષ હોવાને કારણે ઉત્તર અવસ્થાએ એ રાજ ‘આરવતધારી શ્રાવક’ જેવું જીવન માળતો થયો હશે એમ લાગે છે પણ જૈનધર્મીઓના કહેવા પ્રમાણે તે કેવળ જૈન થઈ ગયો હશે જગર પોતાના કુલદેવતા શિવની આરાધના-પૂજા, છાંટી, દીપ્તી દર્શો એમ માનવાનું કેલ કારણ નથી.

એના રાજ્યઅમલના ઉક્તા જ વર્ષમાં વિ. સં. ૧૨૨૯ના બાવનદરખતિના લેખમાં એને ‘માહેશ્વરનૃપા-મણી’ જ કહ્યો છે. વળી નાગોલના પાર્શ્વનાથના સંવત ૧૨૧૭ના પિટર્સને ઉતારેલા લેખમાં પણ એના જૈનધર્મી હોવાનો કશો ઉલ્લેખ નથી. વળી જૈન ગ્રંથો કહે છે તેમ તેના સઘળા મંત્રીઓ જૈન જ નહિ, પણ કપર્દી, દેવળોધિ, યશોધવલ વગેરે જેવા જૈનેતરો પણ હતા બાકી તો કનોજ ને રણાજેશ્વરનો હર્ષવર્ધન જે છુદ્દ, ક્ષણ ને મહાવીર ત્રણેને પૂજતો તેમ કુમાર પાળમાં પણ એવી સર્વધર્મભૂતકંપા હોવી સંભવ છે એટલું ખરું કે એના રાજ્યઅમલથી હેમચન્દ્રન ઉપદેશથી અદિસાધર્મનો જુનાજ આખા દેશમાં ફર પડ્યો. ખાટકોએને પોતાનો ધંધો છોડી દેવો પડ્યો દારૂંધરી તો એટલો દંડે પ્રવર્તી કે એના પાન માં કુવારોએ વાસણો ખનાવવાં છોડી દીધાં. જુગારને નિષેધ થયો, જનવરોની સાહમારી બંધ થઈ, અંક કાલિદાસે પોતાના ‘અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ’માં પણ જોગે ઉલ્લેખ કર્યો છે. એવો, પુત્ર વગર મરણ પામેલ આસાગીની વિધવાની સઘળી મિલકત જત કરવાને એ વળતરો સર્વવ્યાપી કામદો પણ રદ થયો. આ છેલ્લે ફક્ત માટે તો ‘કાંતિઠોમુદી’ના શ્રાલંબુ કર્તા સોમેશ્વ

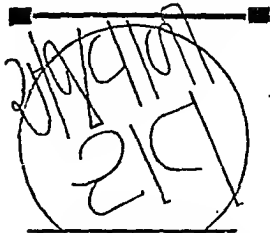
પણ હેમચન્દ્રાચાર્યની ભારોભાર પ્રશંસા કરેલી છે. જોકે હેમચન્દ્રાચાર્યનું સ્વપ્નનું તો જૈન યુગ્મજ્ઞાન જેવાનું હતું. સોમનાથની પૂજા કરનાર, રત્નમાળા શિવનું સ્તવન ગાનાર એ કાળેલ પુરુષને શૈવ સંપ્રદાયને જૈન ધર્મનો એક પેટાવિભાગ બનાવી દઇ, જૈન ધર્મને જ વિશાળ રાજધર્મ બનાવી દેવાનો ઇરાદો હતો. રાજકુમારો અદલતને ને કદલતને અપાએલા બક્ષિસપત્રના મંગળમાં એ કહે છે, 'બ્રહ્મા, શીવર અને શંકર દેવો જેઓ મનોવિકારથી મુક્ત હોઇને દુનિયામાં જિનો તરીકે પ્રસિદ્ધ પામ્યા છે તેઓ તમને મોક્ષ આપે.' અહીં એમણે બ્રાહ્મણ દેવોને જિનો તરીકે ઘટાડ્યા છે, પણ વાસ્તવિકતઃ તો એ બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રગ્રંથો પ્રત્યે એટલા ઉદારીન હતા કે તેમને જ્યારે જ્યારે પોતાની ફરીકે મળજીત કરવા તેમનો આશ્રય લેવો પડ્યો છે ત્યારે ત્યારે 'મિથ્યા શાસ્ત્રો પણ આમ કહે છે' એ ઉક્તિથી પોતાનું સમર્થન કરેલું છે. પણ એમનો એ મનોભાવ ફળાશ્રીત થવા નહોતો નિમગ્નિ, કુમારપાળ મરણ પામ્યાં ગાદીના ખરા દક્ષકાર પરંતુ શિવમર્ચાર્થી અજ્ઞપાળનો હજી દૂર કરી કુમારપાળના દૌદિત્રને ગાદીએ લાવવાની મુસદ્દાગીરી એમણે પણ એ ઉધુકત થએલા. જોકે એમાં એમને નિષ્ફળતા મળી. પિ.સં. ૧૨૨૬માં ૮૪ વર્ષની એ કાળધર્મ પામ્યા ને એમની સાથે એમનું મદદ રૂપન પણ વિલીન થયું.

એક નાનોશો રેફર

આજ ૫૬૬ વર્ષ સુધી 'કુમાર'ની વાર્ષિક એકસંખ્યા દિલ્લ સંપત પ્રગણે ગોપ માસથી શરૂ થઇને લેખાતી આવતી છે. આ વર્ષથી તે ફેરબો ઇસવી સન મુજબ નવ-યુગારીથી ઈસેગળની પદ્ધતિએ શખી છે. વસ્તુતઃ રાજ્યાતથી 'કુમાર'નું દિસાળી વર્ષ તો જવહારમાં નવ-યુગારીથી જ ગણવા કરવું હતું માત્ર પ્રકાશનમાસ તેના સમાગત માસ તરીકે પહેલા અંકથી ગોપ શરૂ કરેલો તે આદ્યો આવતો હતો. પણ પૌરુષ-આત્મ, નહેરુખળર આપનારાઓ વગેરે સાથેના જ્ઞાનદારની અનુકૂળતા અને દિસાળી સરળતા ખાતર આ ફેરફાર કરવો અનુભવે અમને આવશ્યક લાગ્યો છે. આ સોળમ વર્ષની રાજ્યાતથી હવે કુમારના પ્રકાશનમાસ નવ-યુગારીથી રિસેન્ગર ગણાયો.

—સં.

જ છે. એક મતપ્રચારક તરીકે તે કોઇ પણ સામાન્ય ક્રાંતિના માણસ જેટલા જ અંદાની-દશે, પરંતુ એકિરકા-

૧૫ વાર્તાઓનો સચિત્ર સંગ્રહ. રૂ. ૨) પે. જી. ૬૬.

અંધાનો છુરજો ઉતારીને એ જે કોઇ પ્રવૃત્તિ પાછળ પ્રવૃત્ત થયા છે તેમાં તો લોકોત્તરની પ્રકાશી જોઈવા છે. 'પ્રમાણ્યીમાંસ' પૂર્વે ક્યાં બાદ કુમારપાળના શાસનકાળમાં એમણે વૈષ્ણવશ્રી, કોશકાર કે દાર્શનિકને બદલે ચરિતકાર બનીને 'દ્વાયાશ્રય' કાવ્યને ઠેક કુમારપાળના અમલ સુધી લાવી મૂકી 'નિપણિસલાકા-પુરુષચરિત્ર'ની રચના કરી. આ બીજા ગ્રંથમાં એમણે ૬૩ જીવનચરિત્રો મૂક્યાં છે—૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્ર-વર્તીઓ, ૬ વિષ્ણુદેવો, ૬ બળદેવો અને ૬ વિષ્ણુ-દ્વિતો અથવા વિષ્ણુના અવતારોના દુશ્મનોની કથાઓ. નિનમંડનના કહેવા પ્રમાણે તેના ૩૬૦૦૦ અનુબદ્ધ શ્લોકો હોઈ તેની મહાભારત સાથે સરખામણી થઇ શકે.

કુમારપાળ પોતાના રાજ્યારોહણ પહેલાં વરસો સુધી આખા દિલ્લરાતમાં શૈવમંન્વાસી તરીકે રખા-ઉકેલો હોઇ, યોગમાર્ગે પ્રત્યે તેને ખૂબ આહ હતો. એના આગ્રહથી હેમચન્દ્રાચાર્યે યોગશાસ્ત્રનો પણ એક ગ્રંથ લખ્યો છે, જેનું વલણ નિવૃત્તિ કરતાં પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે વિશેષ છે. એ સિવાયની એમની કૃતિ તે 'વીતરાગ-સ્તોત્ર' જેના ૧૮૬ શ્લોકોમાં વ્યક્તિ, વિચાર અને કાવ્યનું અદ્ભુત સંમિશ્રણ થયેલું છે. જોકે રાજ-શૈવર તો કહે છે કે હેમચન્દ્રાચાર્યે ત્રણ કરોડ જેટલા શ્લોક લખેલા છે, પણ આ લેખમાં જણાવેલી કૃતિઓ સિવાય તેમનું બીજું લખાણ ઉપલબ્ધ નથી.

પણ એમની આ આટલી કૃતિઓએ ભારતવર્ષના

જે કોઈને 'કુમાર' પ્રિય છે તે સૌના લાભનું

કુમારની રહીસહી ફાઈલો અને છુટા અંકો
અત્યંત સરતી કીમતે

પહેલાં, આ અંકને પાછલે પૂઠે આપેલા ખખર વાંચી લેઓ
અને પછી નીચેની વિગતો વાંચો. એ વિના આ નહિ સમજાય

પાછલી ફાઈલો

દરેકની કીમત સામે બતાવ્યા મુજબ પોસ્ટેજ ચુકે

વર્ષ ૮ (અંક ૮૫ થી ૯૬) રા. ૫	વર્ષ ૪ (અંક ૩૭ થી ૪૮)	} દરેકનાં રા. ૩-૦-૦
વર્ષ ૭ (અંક ૭૩ થી ૮૪) રા. ૪	વર્ષ ૯ (અંક ૯૭ થી ૧૦૮	
વર્ષ ૬ (અંક ૬૧ થી ૭૨) રા. ૨	૧૦૦મા અંક વિના)	
વર્ષ ૧૧ (અંક ૧૨૧ થી ૧૩૨) રા. ૨	વર્ષ ૧૦ (અંક ૧૦૬ થી ૧૨૦)	
	વર્ષ ૧૨ (અંક ૧૩૩ થી ૧૪૪)	
	વર્ષ ૧૩ (અંક ૧૪૫ થી ૧૫૬)	
	વર્ષ ૧૫ (અંક ૧૬૮ થી ૧૮૦)	

છુટકે અંકો

દરેકની કીમત ૨ આના

ટપાલ ખર્ચ નહુ

નીચે જેના સર્જક આંક આપ્યા છે તે અંકોની રહીસહી અનિયમિત સંખ્યા
રજીસ્ટ્રારમાં છે. તમારી ફાઈલમાં ખૂટતો ફાઈલ અંક એમાં છે કે તે સોધાને મેળવી
શે. અથવા તમને મનમથતા ફાઈલ પછી અંકો મંગાવી તેની ફાઈલો બંધાવી
શે. તેા થે રસમય સંગીન સાહિત્યને સંગ્રહ તમને સરતામાં મળી રહેશે:

૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૨, ૫૩, ૫૪, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૪, ૬૫, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૬૯, ૭૦, ૭૧, ૭૨, ૭૩, ૭૪, ૭૫, ૭૬, ૭૭, ૭૮, ૭૯, ૮૦, ૮૧, ૮૨, ૮૩, ૮૪, ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯, ૯૦, ૯૧, ૯૨, ૯૩, ૯૪, ૯૫, ૯૬, ૯૭, ૯૮, ૯૯, ૧૦૦, ૧૦૧, ૧૦૨, ૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૫, ૧૦૬, ૧૦૭, ૧૦૮, ૧૦૯, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૧૫, ૧૧૬, ૧૧૭, ૧૧૮, ૧૧૯, ૧૨૦, ૧૨૧, ૧૨૨, ૧૨૩, ૧૨૪, ૧૨૫, ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૨૮, ૧૨૯, ૧૩૦, ૧૩૧, ૧૩૨, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૦, ૧૪૧, ૧૪૨, ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૫, ૧૪૬, ૧૪૭, ૧૪૮, ૧૪૯, ૧૫૦, ૧૫૧, ૧૫૨, ૧૫૩, ૧૫૪, ૧૫૫, ૧૫૬, ૧૫૭, ૧૫૮, ૧૫૯, ૧૬૦, ૧૬૧, ૧૬૨, ૧૬૩, ૧૬૪, ૧૬૫, ૧૬૬, ૧૬૭, ૧૬૮, ૧૬૯, ૧૭૦, ૧૭૧, ૧૭૨, ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮, ૧૭૯.

- ફાઈલો બંધી બાંધ્યા વિનાની સમજવાની છે.
- કીમત તદ્દન સાશી (પોસ્ટેજ વગરની) છે. ટપાલ ખર્ચ અંક દીઠ એક પૈસા પ્રમાણે વધુ ગણીને સાથે જ નાણાં મોકલવાં.
- વી.પી. કરવામાં આવશે નહિ; પોસ્ટની રિક્વિટો અગર મનીઝાંડર દ્વારા અગાઉથી જ મોકલવા.
- ઝાંડર મળશે તે તારીખના ક્રમમાં જ રવાનગી કરવામાં આવશે; (કેટલીક ફાઈલો અને અંકો માત્ર મળ્યાં ગાંઠ્યાં છે; એટલે જરા પણ મોડા પડનાર કદાચ બેઠ્ઠીની જ નુમારી એસે તેની જવાબદારી અમારી નથી.)

આમ સુધોના સર્વ ગદા-
પંડિતોમાં એમને વરું
રયાન અપાવે છે ને એ
રયાનના એ પૂર્ણ: અ-
ધિકારી છે. એક વખત
પૂર્ણ વિકસિત પ્રાકૃત
ભાષાસાહિત્યનાં એમણે
માત્ર પોતાના બ્યાક-
રણમાં દૃષ્ટાંતો તરીકે જે
અવતરણો વાપર્યાં છે તે
સિવાયનું સમગ્ર આજે
લુપ્ત થઈ મરું છે, એ
અવતરણો આજની યુ-
જરાતી, હિંદી ને રાજ-
સ્થાની ભાષાઓની પ્રા-
થમિક ભૂમિકાઓ પર
ખૂબ પ્રકાશ પાડે છે ને
સમજા ભાષાઓ સંસ્કૃત-
માંથી જ સીધી નીપજ છે
એ જામને રૂપસહ આ-
પતાં આવે છે.

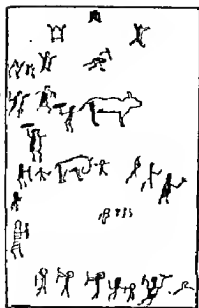
આના સર્વજ્ઞતા-
પી ન્યેતિર્વરને થી યુ-
નશીએ યુજરાતની ગદ-
તાના વિશ્વકર્મા ગણ્યા
છે, કારણ, એમણે જે
સાહિત્ય પ્રણાલિકાઓ
રચાવી, જે ઐતિહાસિક
દૃષ્ટિ કેળાવી, એકતાનું
ભાન સર્જીને જે યુજ-
રાતી અસ્થિતતાને પાપો
નાખ્યો, તેના પર આજે
અગાધ આશાના અધિ-
કારી એવા એક અને
અવિશેષ્ય યુજરાતનું
મંદિર રચાયું છે.

આથી ઉત્કૃષ્ટ અ-
નલિ એમને લાગે આપી
રાકાવ. અરોહ હર્ષ

કરનલ બેલાની આમે થવા માટે રીપૂના મૈન્યની કૃત્ય

(From Wall Paintings, Darā Daulat Bag, Mysore, with the kind permission of the Superintendent, Government Gardens, Mysore.)

‘ભારતમાં અંગ્રેજ રાજ્ય’ એ નામના યંત્રિત મુદ્રણાલયના વિખ્યાત
રૂઝના તબિયતમાં બહાર પડેલા અનુવાદના ગ્રંથ રૂલા માંથી
પ્રકાશક શ્રી અર્પુભલાઈ જયભટ્ટીના સોભન્યથી

હિમપુર નુ એક ખડક-ચિત્ર

ઉપર: હોમીનાનાદથી એ આપણ દૂરના ખડક ઉપરનું ચિત્ર, જેમાં શિકારીઓના હાથમાં ગાસા છે. તે તથા જીવને ચિત્રો પરથી તે પ્રાચીન નદિ પણ થોડા સેકા ઉપરનું માન્ય છે.

છે જે પત્થરની દહિયારો વાપરે છે. દહીં એ ભાગો માં પત્થરયુગ સમાપ્ત થયો નથી. ઑસ્ટ્રેલિયા પાસે દારમાનીઆ ટાપુના વતની ગદ્ય કાલ સુધી પુરાતન પાષાણયુગમાં રહ્યા, એટલે કે તેઓ એ કાળનાં દહિયારો વાપરતા રહ્યા. માટે જ ઉપર આપેલો પત્થર-યુગનો સમય પૃથ્વીના બધા નદિ પણ ધણીયારા ભાગની જાતિઓનો સમજવો જોઈએ.

યુગ	કાળ	સમય: ઇ.સ. પૂર્વે
પત્થરયુગ	પુરાતન પાષાણકાળ	૫૦૦૦૦થી૨૦૦૦૦
	(Palaeolithic age)	
	માધ્યમિક પાષાણકાળ	૨૦૦૦૦થી૧૫૦૦૦
	(Mesolithic age)	
	નૂતન પાષાણકાળ	૧૫૦૦૦થી૬૦૦૦
	(Neolithic age)	

ધાતુયુગ	તામ્ર પાષાણકાળ	૬૦૦૦થી૪૦૦૦
	(Chalcolithic age)	
	કાંસાનો કાળ	૪૦૦૦થી૨૦૦૦
	(Bronze age)	
	લોહકાળ	૨૦૦૦થી આજુ
	(Iron age)	

માનવજાતિએ સ્વાસ્થી બેની કરવા માંડી છે

ત્યારથી જ ધાતુનો પણ ઉપયોગ કર્યો છે. પત્થર-યુગમાં વિશેષ કરી શિકાર ઉપર યુજ્જ્ઞાન ગાસનું. આ બન્ને યુગોમાં માનવજીવન નમ્મે આ પ્રમાણે અંતર હતું:

પત્થરયુગ	ધાતુયુગ
૧-શિકાર અને જંગલ-ના કાળમૂળાદિ પર જીવનનિર્વાહ.	મુખ્યતઃ બેની ઉપર જ નિર્વાહ.
૨-મુકાઓ અને સરો-વરોમાં વસવાટ.	ઘર જાંબીને રહેવું.
(Lake dwelling)	
૩-ખોરાકી ગેળવધાની અનુકૂળતા પ્રમાણે વસવાટની અસ્થિરતા.	બેનીની અનુકૂળતા માટે નદી અગર જળાશયને કાંઈ આશ્રય અગર નગરોના રૂપમાં સ્થિર વસવાટ.
૪-પ્રાણીઓનાં આગરાં અગર છોડો વડે શ-રીરરક્ષણ.	ઊન અગર રૂનાં વસ્ત્રો વડે શરીરરક્ષણ.

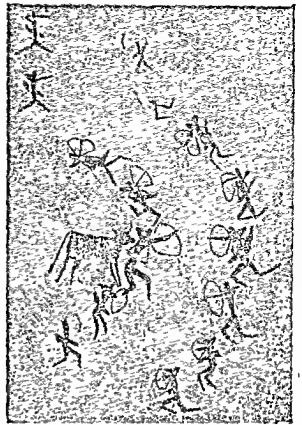
પ્રસ્તુત લેખનો મુખ્ય આદિ અનુષ્ઠ સાથે હોઈ અહીં આપણને પત્થરયુગ સાથે જ નિરુપત છે. આ યુગના ત્રણ પેટાવિભાગ (કાળ) છે એ આપણે જોઈ ગયા. એ પેટાવિભાગ તેમનાં દહિયારોને અપાએલા કળામય રૂપના આધારે જ પાડવામાં આવ્યા છે.

માનવજીવનમાં કલાનો પ્રવેશ (અનુત વસત)

પ્રારંભમાં આણી અગર ધારવાળા કુદરતી પથરાઓનો જ મનુષ્યે ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. પછી ચક્રમક અને બીજી જાનના કઠણ પથરાઓને બીજા પથરાઓ વડે છોલી મનગમતા ઘાટનાં દથિયારો જનાવવા માંડ્યાં. આમ કરતાં ધર્ણણથી પથરાઓમાં અગ્નિના તાણુના ઝરતા જોવામાં આવ્યા અને તેનાથી ઘાસ છત્યાદિ સજાગતાં જોયાં. આમ, મનુષ્યને અગ્નિનું જ્ઞાન થયું. આ દથિયારો(જેમને Chipped stones કહે છે.)ની સપાટી અરળચટ્ટી થતી હતી. પુરાતન પાપાણુ યુગનાં બધાં દથિયારો એવી અરળચટ્ટી સપાટીનાં જ હોય છે. ત્યાર પછી એ દથિયારોને ધસીને લીસા જનાવવા લાગ્યા જે Polished stones કહેવાય છે. એ દથિયારોનો જ કાળ તે જૂનન પાપાણુકાળ. આ બંનેની વચ્ચેના સંધિકાળને ગાંધર્મિક પાપાણુયુગ કહે છે. જૂનન પાપાણુકાળનાં દથિયારો પર જાન-જાનની કલાત્મક આકૃતિઓ કોતરેલી મળી આવે છે, પણ પુરાતન પાપાણુકાળના દથિયારો પર કલાત્મક આકૃતિઓ નથી દેખાતી. આથી એમ ન સમજવું જોઈએ કે એ કાળના માનવીને કળાનું જ્ઞાન નહોતું. તેના જીવનમાં કળાનો પ્રારંભ તો થઈ ગયો હતો: પણ પથરા જેવી કઠણ વસ્તુ કોરતાં દંડ એને નહોતી આવડી. એથી એ સમયના મનુષ્યો પ્રાણીઓનાં હાડકાં પર મનગમતી આકૃતિઓ કોરી પોતાની રસવૃત્તિને મંતોપતા. ઉપરાંત એ લોકોની કલાની એક ખાસ વિશેષતા તેમના ભૌતચિત્રો અને ખડકચિત્રો છે જે આજે સંસારના પ્રત્યેક લોકમાં મળી આવે છે.

પુરાતન પાપાણુકાળનું માનવજીવન

રસવૃત્તિ એ કળાની જન્મની છે, ને માનવજાતિમાં એ સી રીતે ઉદ્ભવી તેની નોંધ આપણે લીધી. પુરાતન પાપાણુકાળનો માનવી એ જ આદિમ મનુષ્ય હતો. શરીરશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તે આપણા જેવો નહોતો. દંડ તેની આકૃતિમાં નરવાનરનાં થોડાંક લક્ષણો દતા. બીજા સમુદાયમાં તેનું સ્થાન આપણી અને નરવાનરો (apes)ની વચ્ચે હતું. દરેક મનુષ્ય પોતાના કુટુંબ સાથે એકાદ ગુફામાં રહેતો. સત્રાર પડતાં તીરકામઠાં લઈ જંગલમાં પ્રાણીઓના શિકાર માટે નીકળી જતો. કોઈક વેળા શિકાર તરત મળી આવે, કોઈક વેળા આપો દિનસ રજગયું પડે તો વળી કોઈક દિવસે નિરાશ

સિમનપુરાના ખડકચિત્ર સાથે મળતું આવતું સ્પેનના ગુફાનું ચિત્ર થઈને પણ ઘેર આવવું પડતું. પરંતુ માંસભક્ષણ એ તેનો મુખ્ય ખોરાક નહોતો. જાનનાં શુધી તે કળા-મૂળાદિ ખાધને રહેતો, પણ જ્યારે એ ન મળે ત્યારે અગર તો સ્વાદિષ્ટ આદાર માટે જ તે પ્રાણીઓનો જીવ લેતો. અગ્નિનું તેને જ્ઞાન હતું, એટલે માંસને બૂંછળે ખાતો. વળી શિકારનો બીજો ઉદ્દેશ હતો યાગડાં તથા હાડકાંની પ્રાપ્તિ. યાગડાં તેને વસ્ત્રો તરીકે કામ લાગતાં અને હાડકાંમાંથી વસ્ત્રો શીવવા માટે સોપાઓ જનના. એ કાચો તેની સ્ત્રી કરી લેતી. દરજી, કુકર, પાકા, બળદ આદિ પ્રાણીઓ તેના મુખ્ય શિકાર હતાં.

ચિત્રકળાનો પ્રારંભ

એ કાળના મનુષ્યનું જીવન સાદું અને સરળ હતું. ખોરાકી તથા વસ્ત્રોની પ્રાપ્તિ. અને જીવલેણ પ્રાણીઓથી રક્ષણ કરવું એ જ તેના જીવનના મુખ્ય ઉદ્દેશો હતા. એના સંજોગોમાં તેને થોડીધણી દુરસદ પણ મળી રહેતી. એ દુરસદે તેને આસપાસની વસ્તુઓ (environments) વિષે વિચાર કરવાની તક આપી અને તેનામાં રસવૃત્તિ જાગી. પરિણામે તે પોતાની ગુફાની ભીંતો અગર જાદારના ખડકો

નૅતિઓ વસે પર પ્રાણીચિત્રો કરવા લાગે.

એ ચિત્રોનો વિષય શિકારનાં પ્રાણી અથવા તો તેમના શિકારનાં દર્શનોનો જ હોય છે. પર્વત, નદી આદિ ન ચિત્રતરનાં ફક્ત એ જ દરેકો ચીતરવામાં પુરાતન પાયાલુકાળના મનુષ્યનો કાષ્ટ મુખ્ય ઉદ્દેશ દેખાઇ આવે છે, નિષ્ણુતો એમ માને છે કે એ પ્રાણીઓ ચીતરવાથી તે તે પ્રાણીઓ એ રચેલે આપણે અને પોતાની સહેલાઇથી શિકાર મળી રહેશે એ વિશ્વાસથી તેઓ એ ચીતરતા દર્શે તેમ જણાય છે.

જ્યાંજ્યાં પુરાતન પાયાલુકાળના મનુષ્યના વસવાટનાં ચિહ્નો મળ્યા છે સ્થાં સ્થાં પૃથ્વી પર સચળે આપણે ગુફા અને ખડકચિત્રો મળી આવ્યાં છે. નવાઇની વાત તો એ છે કે દુનિયાના ગમે તે ભાગમાં એ મળ્યાં હોય, પણ તેમના વિષયમાં સાર્વદેશી સમાનતા જોવામાં આવે છે અને એમ જ જણાય છે કે સરખી જાવનાઓ અને માનવનાઓ ધરાવતા કોઇ એક જ માનવકુળની એ હિતજનિત કૃતિઓ છે, આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું છે કે માનવગતિ કોઈ એક જ રચેલે નરવાનરમાંથી વિકાસ પામી મનુષ્ય જની દત્તી અને પછી સર્વત્ર પૃથ્વી પર ફેલાઇ મઇ દત્તી. પ્રાચીન કાળમાં એશિયા, આફ્રિકા, ઑસ્ટ્રેલીયા અને અમેરિકા વચ્ચે આજની માફક સમુદ્રની આડખીડીઓ નહોતી. આફ્રિકા અને દક્ષિણ એશિયાને જોડતો દિંદી મહાસાગરમાં એક જોટો ખંડ હતો; પૂર્વ બાજુએ જનવાથી ઑસ્ટ્રેલીયા થઇ છેક અમેરિકા સુધી એક જીંજો જીગિખંડ હતો તે આટલાંટિક મહાસાગર વચ્ચે પણ એક એવો જ મહાદ્વીપ હતો જે આફ્રિકાને યુરોપ અને અમેરિકા જોડે સાંધતો હતો. આમ તે સમયે પૃથ્વી પર આજના કરતાં જમીનનો ભાગ વધારે હતો અને ગમે ત્યાં રચળાઓ વટે આવવન કરી શકાતી. આથી જ પુરાતન પાયાલુકાળમાં મનુષ્યવત્તિ સર્વત્ર જઈ વસી.

માનવવત્તિની ઉત્પત્તિભૂમિ

ત્યારે માનવગતિનું એ મૂળવતન કયું હતું કે જ્યાં આખી પૃથ્વી પર ફેલાયા પૂર્વે નરવાનરમાંથી તેનો વિકાસ થયો હતો? આ પ્રશ્નનો નિર્ણય હજી થઇ શક્યો નથી. ઇજિપ્ત, દક્ષિણ આફ્રિકા, જનવા અને દિંદુરનાન એ ચાર દેશોમાંથી એક એવો હોવો જોઈએ

એમ ત્યાં મળેલાં ફોસિલો વડે સિદ્ધ થયું છે. વળી આ ચારે દેશોમાંથી ઉત્તર દિંદમાં શિવાસિક પર્વતમાળા અને કારમીરમાં જ માનવવિકાસનાં પ્રમાણો સૌથી વધુ મળી આવેલાં છે. ડૉ. હી ટેરા અને સર ઈવીન્ટ રિમ્મ એમ માને છે કે દિંદુરનાનના એ જ ભાગોમાં નરવાનરમાંથી માનવગતિનો વિકાસ થયેલ હતો. આ પ્રશ્નનો છેલ્લો નિર્ણય હજી જોયાર વર્ષમાં થશે.

દિંદુરનાનમાં પથરકુળનાં ખડક અને ગુફાચિત્રો

દિંદુરનાનમાં દક્ષિણ દિંદ, મધ્ય પ્રાંત, યુગરાન અને દિમાસવની પશ્ચિમી પર્વતમાળાઓમાં પુરાતન પાયાલુકાળના મનુષ્યના વસવાટનાં ચિહ્નો મળી આવ્યાં છે. એ પ્રદેશોમાંથી માત્ર વિષ્વાચળના પ્રદેશ અને કારમીરના પોહવાર (રાવત્રપીઠી-કેમ્પોલપુર)માં ખડકચિત્રો પ્રાપ્ત થયા છે. એને લગતી પૂરાતી શોધળોળ હજી થઇ નથી. પોહવારનાં ખડકચિત્રો છ. ૧૯૩૫માં પ્રકાશમાં આવ્યાં છે, પણ તેમની વિગત જવાર પડી નથી. વિષ્વાચળની પર્વતમાળામાં સૌથી પહેલાં ગીરજા-પુરાની નજીક સીંગપુરમાં થયું ખડક અને ગુફાચિત્રો જોવામાં આવ્યા. પછી મધ્યપ્રાંતના જિલ્લાસપુર જિલ્લાના રાવજદ રોટમાં ધણે ઉકાળે એવાં ચિત્રો મળ્યાં છે. મધ્યપ્રાંતના પ્રસિદ્ધ પુરાતત્ત્વવિદ્ અને દિંદી સાંદિ-લના એક વિદ્વાન રા. લોચનપ્રસાદ પાંડેનો આ મંશોધનકાર્યમાં જોટો ફાળો છે. પછી થોડાંક વર્ષ પૂર્વે જોગાલ પાસે હોશંગપાદમાં એ એક ખડક પર એવાં ચિત્રો મળી આવ્યાં છે. આફ્રિકામાં ઇજિપ્ત તથા દક્ષિણ આફ્રિકાના હોડેસિયા પ્રાંતમાં અને યુરોપમાં સ્પેન તથા ફ્રાંસમાં એવાં જ ચિત્રો ઉપલબ્ધ થયાં છે. ઉત્તર અમેરિકામાં કેનેડામાં થોડાંક ચિત્રો જડ્યાં છે, પણ તે પુરાંતન પાયાલુકાળનાં નથી, કારણ સ્પાનીશ ઇન્ડિયનો આજ પર્વત એવાં ચિત્રો પાડે છે. તેથી જ રીતે દક્ષિણ આફ્રિકાના છુશોન લોકો પણ જવાગિ એવાં ચિત્રો પાડતા જોવામાં આવ્યા છે.

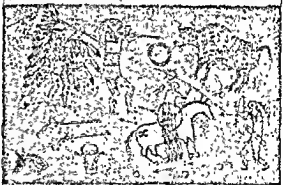
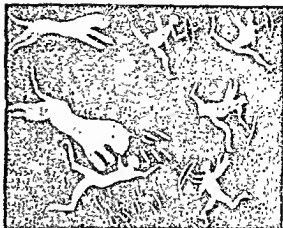
આ લેખમાં એ બધા દેશોનાં ખડક તથા ગુફાચિત્રોના નમૂનાઓ આપવામાં આવ્યા છે. ફ્રાંસથી માંડીને અમેરિકા સુધીનાં આ ચિત્રોનાં વસ્તુ અને ચોજનાસરનાં જ છે. એ બધાં ચિત્રો પુરાતન પાયાલુકાળનાં નથી; કેમકે ઉત્તર અમેરિકા, દક્ષિણ આફ્રિકા તે મધ્યપ્રાંતની. અમુક વત્તિઓ અસાર સુધી એવાં

ચિત્રો પાડે છે એટલે એ ચિત્રોવાળા જે જે ગુફાઓ-માંથી પુરાતન પાયાણકાળના દરિયાકાંઠા અગર ખીજાં અવશેષો મળ્યા આવે છે તે જ ચિત્રોને એ કાળનાં કહી શકાય. ક્રૌંચ, રંપેન અને સૌગતપુરનાં ચિત્રો અવશ્ય એ સમજનાં છે. હોશંગાગાદનાં ખડકચિત્રો પર છરાદ નામના આફ્રિકન પ્રાણીના જેવું પ્રાણી ચિત્રિતું મળ્યા આવ્યું છે. આજે એ પ્રાણી હિંદમાં નથી મળતું; પણ દમરના વર્ષ પહેલે તેનું અહીં અસ્તિત્વ હતું. એ દૃષ્ટિએ એ ખડકચિત્રો પણ દમર વર્ષના જૂનાં હોવાં જોઈએ. પણ એ ચિત્રોની નજીકમાં જ એવાં દરયો ચિત્રોનાં છે કે જેમાં ધાતુ (ધણે બાગે લોખંડ)નાં દરિયાકાંઠા જોવામાં આવે છે અને દરયો પણ સૌગતપુર કે રંપેનનાં જેવાં નથી. આખી આ ચિત્રોને જાણમાં આવે તો ચાર-પાંચસો વર્ષ જેટલાં પ્રાચીન માની શકાય. છરાદની આકૃતિવાળાં હોશંગાગાદનાં ખડકચિત્રો અવશ્ય પ્રાચીન છે, પણ તે પ્રાણી ખરેખર છરાદ છે કે કેમ તે વિશે હજી વિવાદ ચાલે છે. જ્યાં સુધી એ ચિત્રોની નજીકમાં પત્થરચુગનાં સ્મારકો ન મળ્યા આવે ત્યાં સુધી એમને એ યુગના ન કહી શકાય. હજી એ ચિત્રો વિશે વધારે શોધખોળ ચાલે છે. નર્મદાની ખીણમાં એવાં ચિત્રો ધણે ટેકાણે મળ્યા રહેવાનો શંભાવ છે.

હોશંગાગાદ, ઉત્તર અમેરિકા ને દક્ષિણ આફ્રિકાનાં ચિત્રો ગમે તે કાળનાં હોય પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે એ જાતની ચિત્રકળા પુરાતન પાયાણકાળમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. એ ચિત્રોમાં (અનુસંધાન પૃ ૧૬ પર)

જાણનાં ચિત્રો

ઉપરથી: ૧ દક્ષિણ આફ્રિકાનાં બુશમેન લોકોનું ખડકચિત્ર. ૨ અને ૩ ઉત્તર અમેરિકાના રેડ ઇન્ડિયન લોકોએ પાડેલાં ચિત્રો, જેમાં પહેલું ચિત્ર ખડક પર કાતેલું છે અને ઘણું પ્રાચીન છે. એના ઉપરના ભાગમાં એક માણસ હાથનો શિખર કરે છે. તીરની અંતિ એક લીટી વડે દર્શાવી છે. બંનેની વચ્ચે સૂર્યની આકૃતિ છે જેનો અર્થ થયો કે રિવસ-નો સમય છે. વચલી હારમાં ચતુર્યોની સરળ આકૃતિઓ છે અને નીચેની હારમાં રેડ ઇન્ડિયન લોકો નૃત્ય કરતા દેખાય છે. માર્શિક ચિત્રોમાંથી ચિત્રલિપિ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ તેનો આશાસ રેડ ઇન્ડિયનોનાં આવાં ચિત્રોમાં મળે છે. બીજું ચિત્ર આધુનિક છે. જેમાં ન્દના સમયનાં તીરકામકાંનું સ્થાન બંદરેજો દર્શાવીયું છે. એનાં ચિત્રો રેડ ઇન્ડિયનો આજ સુધી ચામડાં પર પાડે છે. તદ્દન નીચે: દક્ષિણ આફ્રિકાની બુશમેન નાતિનું રંગીન લીંતચિત્ર.

વિભીષણની શોધમાં

નીકળેલા એકાદ જૂનવાણી અંધશ્રદ્ધાનું નહિ પણ એક યુનિવર્સિટીના ડ્રેન્ક્યુએટની રોમાંચક ધૂનની કથા

૬૬

નિયાતી એમને ઝાઝી પડી ન હતી. બાકાકૃષ્ણ મુનિયાજી વગની જે વીસી પસાર કરી ગયા હતા, છતાં દેખાવમાં દલુ બાળક જેવા જ લાગતા. એમની પહેાળી ચાતુર આંખો ને નિશ્ચય સહેજે સહેજે એમની બહુચુનતાની પ્રતિનિ કરાવતો. આમરો પૂર્વ સિચ્ચ તો લગભગ વિસ્મૃતિની રાએ પહેાંચેા હતો, પણ આ ફરી વારંગી ઝોળખાણથી એ તાને થયો. આચાર સુધી મોટે ભાગે મેં જ જોલવાનું રાખેલું, ને એમણે સાંભળવાનું; પણ સીચેલાદીપ નજીક આવેને તાડથી જવાએએ અનારનો કિનારો દેખાયો એટલે એમણે જોલવાનું શરૂ કર્યું.

દૂરદૂરનાં કિનારા પર ઝાંખા થતા જતા પ્રકાશ વચ્ચે ઊભેલાં તાડનાં એ ઝુંડ જલણે કોઇ વિસ્મૃત ભૂમિનાં સ્મરણાતીત રહસ્યોની રખવાળી કરતા સંચીઓ ન હોય! એ ઝુંડો અને સ્તીમર ઉપરથી અંપૂર્ણ મીનપણે માથે વળતા પુંખીઓને હું શૂન્યમનસ્ક નજરાની રજો હતો ત્યાં મુનિયાજીના શબ્દો સ્પર્શ: 'મારી વાત સાંભળી તને મારી છુદ્ધિમાં કદાચ અવિશ્વાસ આવે તો ચે નવાઇ નહિ. પણ એ રજૂ કરતાં પહેલાં એક સવાક તને પછી લઉં. તે રાગાવણ વાંચ્યું છે?'

'આણું તો નથી વાંચ્યું, પણ કયા સાંભળી છે.'

'તો ચે તને એટલું તો વાદ છે ને, કે રાગચન્દ્રજીએ રાવણને મારી વિભીષણને રાજ્ય સોંપ્યું હતું ને લંકાધિપતિ તરીકે તેની પ્રતિષ્ઠા કરતાં તેને અમરતનું વરદાન આપ્યું હતું?'

હું કશું સમજ ન શક્યો. એમણે આગળ અલાખ્યું.

'અને એ વરદાનથી વિભીષણ અમર રહ્યો છે. એના સંગાવદાશાં, એની લંકાપુરી, સંપત્તિનો નાશ થઇ ગયો, પણ એ એકલો દજી છવે છે, ને રાગની આધ્યાત્મિક સંગતિ વિના એકાકી જ દિવસો નિર્જર છે. મારે એ એકાકી વિભીષણને જોણી કાઢવો છે.'

ત્રીસ સદીઓ પહેલાંના એક મહાકાવ્યમાં ઉલ્લેખાએકા પાત્ર તરફ ઉરફેરાએલા મુનિયાજીના આ-કર્ષણે મને અચંચામાં નાખી દીધો એટલું જ નહિ,

પણ મને ખરેખર એમની છુદ્ધિમાં સંદેહ ઉપજાવ્યો.

'તને સંદેહ બિપજે છે ખરું?' મારો મનોબાવ કળી જઇ એ જોલ્યા; 'તું જાણે છે તેમ હું મારા બાપનો એકનો એક પુત્ર હતો. નાનપણથી જ એમણે મારા માનસમાં રાગાવણની સૃષ્ટિ જીવની કરી દીધી હતી. મારી કુખી પણ મેં રાગને જ સમર્પણ કરી દીધી. એમાં કંઇ પાપ નહોતું જ, અંધશ્રદ્ધા પણ નહોતી જ, કારણ હું મુંગાક યુનિવર્સિટીનો ડ્રેન્ક્યુ-એટ છું એટલે મારી બુદ્ધિને છેતરાવાનો અવકાશ નહોતો. પિતાનું પરલોકગમન થતાં મેં રાજબુદ્ધીપ્રાચાર્ય દંશપરપરાગત મુનિયાપણું સંભાળ્યું ને એ મોટે મને આજ દિવસ સુધી લેશ પણ અફસોસ નથી થયો. એના સ્વીકાર અર્થે મેં સરકારી નોકરી છોડી ભારે છુદ્ધિશાળી હોવાનો દાવો કરતા ઘણા મિત્રોએ મારી ઠેકડી પણ ઉડાવેલી.'

'વાર. પણ દવે હું મુદ્દાની વાત પર આવું. વિભી-પણનું અમરતવ નાનપણથી જ મારા મન પર સત્વાર થયેલું છે, તેમાં દમલાં આમાર કુટુંબનો એક જુનો ચોપડો હાથ લાગી ગયો. એમાં મારા એક પૂર્વજ રામદાસે રાજબુદ્ધને લંકાની કરેલી મુઆફરીનું વર્ણન હતું. તેમાં એક ઠેકાણે મારા વાંચવામાં આવ્યું "વિભી-પણ દજી છવે છે. મેં, રામદાસે, એને મારી સગી આંખોએ જોયા છે." બસ ત્યારથી જ વિભીષણને જોધવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. બાપીકા સવળી મિલકત વેચી મારી સગાંસંબંધીઓને હેઠલા રામરામ કરી દીધા.'

ધામેધીમે રાત ઘેરાની જતી હતી એટલે હું એમને મારાથી બનતો સાથ આપવાનું જણાવી બીધો ગયો. પાછળ એ કોણ જાણે કેટલો વખત જગતા રહ્યા હશે.

બીજી સવારે અમે કોલેજો પહોંચ્યા. મુનિયાજીની આનાકાની છતાં એક દિવસની મહેમાની મારે ઘેર ચળાડી. વળતે દિવસે એમની અધીરતાએ પાણું જોર પકડ્યું ને મને તેટલી વિચિત્ર દરખાસ્ત લાગવા છતાં હું વચને બંધાએસો હોઇ તેમની સાથે જોડાવો. થીપદ

વિભીષણની શોધમાં (વી. આર. લટ્ટ)

(અંત્રિજ્નેએ જેને 'અંદ્રસ પીક' નામ આપ્યું છે તે) ડુંગરાનાં બંગલોમાં એમણે બોજ ચલાવવાનું નક્કી કર્યું હતું; એમને મન રાવણની જૂની લંકાપુરી ત્યાં જ વસેલી હોતી જોઇએ. પોલતારૂપ ને અનુરાધાપુરં પણ એમ બંગલોમાં જ દટાએલાં મળ્યા આવેલાંને? રાતની ગાડીમાં દટ્ટન પહોંચી, સાંથી એક કલાકની મુસાફરીમાં અમે એ ડુંગરની તજેડીએ આવી પહોંચ્યા.

યાત્રાની એ મોસમ ન હોઇ, સઘળું સૂનું પડ્યું હતું. સૂરજ દહ બીગવાની શરૂઆત કરતો હતો ત્યારે અમે ડુંગરનાં પગથિયાં ચડવા માંડ્યાં. અમારી બંને બાજુ વૃક્ષોની અવ્યવસ્થિત ઘટા જોએલી હતી. મહા-મુરફેલીએ સૂરજનાં કિરણો તેમાંથી ગાળે કરી શકતાં. પહોંચોનો અવાજ તો કિહતાંની સાથે એ પોકળ મૌનમાં લોપ થઇ જતો. મધ્યાહ્ન થતાં થોડો અટપાહાર લઇ એક ઝરણા પાસે અમે થોડી વિશ્રાંતિ લીધી.

ફરી પાછું અમે આરોહણ શરૂ કર્યું. અત્યાર પહેલાં બાલકૃષ્ણજીએ મને સમજાવેલો કે આ બધાં વૃક્ષો-ખાસ કરીને અશોક-નાં ઝુંડ વાસ્ત્વિકીએ લંકાપુરીની ખાસપાસના વર્ણનમાં આરોપેલાં વૃક્ષો જ હતાં. 'પણ હવે તે યિલકુલ મૌન બની ગયેલા.

થોડી થોડી વિશ્રાંતિ લેતા, સાંજ થતાં અમે આખરે ડુંગરની ટોચ પર પહોંચી ગયા. એના પરનું નાનું મંદિર ઉઝડપડ્યું હતું. મંદિરના ગર્ભભાગે એક શિલા પર કેાઇનાં પગલાંની છાપ સ્પષ્ટ જણાઇ આવી. મુખિયાજી એને જોતાં જ જાણે સમાધિમાં લીન થઇ ગયા હોય એમ હાથ જોડી, અંતર્મુગ્ધ બની ગયા.

રાતના ઝોળા ઊતરતા જતા હતા ને વાતાવરણ અનુષ્ઠર મૌનથી ઘેરાતું જતું હતું. મેં સ્વયં સળગાવ્યો ને મુખિયાજીનો સમાધિભંગ થતાં સુધીમાં કેાંઈ તૈયાર કરી લીધી. બધું પતાવાતાં લગભગ આઠ થવા આવ્યા, એટલે મેં તો મુખિયાજીને જયશ્રી કૃષ્ણ કરી ધાગવાની હુકમાં લંબાવી દીધું.

હું જાગ્યો ત્યારે ટેકરીની ટોચો સોનેરી રંગે રંગાઇ ગઇ હતી. આસપાસ તજર ફેરવી તો મુખિયાજી ન જણાયા. કદાચ શેઝરનાનાથે નીચેના ઝરણ તરફ ગયા હશે એમ માની મેં રાહ જોવા માંડી. એક કલાક થવા આવ્યો તો એ મુખિયાજી ન દેખાયા. બેયાર માણસો લાવી ગયે બોજ કરાવી, પણ નિરર્થક.

હાથ પડેલ બાધાની વ્યાધિચર્મહારી એ વ્યક્તિ વાસ્ત્વિકિનું શુદ્ધ શિષ્ટ સંસ્કૃત ભાષામાં બનાવેલું સ્તવન ગાવા લાગી. છેવટે એ ધૂની શહીદ પર થોડો આફસોસ કરી હું મારી પૂર્વપ્રવૃત્તિમાં રત બન્યો.

એ વરસ વીતી ગયાં. બાલકૃષ્ણ મુખિયાજીની સ્મૃતિ મારા સ્મરણપટ પરથી હુંમલાવા આવી હતી. પણ ચાલુ સાલના યાત્રાજીઓની યાત્રાએ એ સ્મૃતિ એકા-એક તાજ કરી મૂકી. એમના કલા મુગ્ધ ડુંગર પર એક સંચારી કરચિત દેખા દેતો હતો, પણ તે ક્યાં રહેતો હતો ને શી પ્રવૃત્તિ કરતો હતો તેની કશી ભાષા મળતી ન હતી.

હું તરત ઉપડ્યો. સહભાગ્યે ડુંગર પરના એક છત્રમ્માં જ અમારો મિલાપ થઇ ગયો. લાગણીપલ્ક બની હું એમને ભેટી પડ્યો, પણ એ તો જાણે મને ઝાળાળના જ ન હોય એમ વર્ત્યા. છેવટે મેં એમનું નામ દઇ બધો પૂર્વ ઇતિહાસ એમની પાસે વર્ણવ્યો. પહેલાં તો એ ચમક્યા, પણ ધીમેધીમે તેમની શૂન્ય નિશ્ચલ આંખોમાં સંપ્રજ્ઞાનું તેજ ચમકવા લાગ્યું. કશું બોલ્યા વગર એ હાક્યા ને મને પાછળ આવવા કહ્યું.

એક ગદા ત્રિકટ રસ્તો વટાવી અને એક શુક્રમાં પ્રવેશ્યા. એ માર્ગની કાપકરના વર્ણનાતીત છે. અંધારામાં અશ્વકાનાં દૂટાતા અને ખાઓચિવાંના કાદવળી છંટકારાતા અને આગળ પધતા ગયા. આખરે શુક્ર પૂરી થઇ અને કોઈ રસ્તેનદરથ જેમ એક સુંદર ગોચર મારી નજરે પડ્યું થોડીક ગામે ચરતી હતી, પણ મનુષ્યની દસતીનું ત્યાં નામનિશાન ન હતું. નજીકમાં જ અતિ પ્રાચીન જર્જરિત ખંડિયેરો નજરે પડતાં હતાં, પણ એમના રલાસલા ગીરવને જે નષ્ટ કરેલા કટિણદ થયાં હોય તેમ તેમના શિરોભાગે શુદ્ધાંભુદાં ધાસ અને ઝાડીની ગીચ જટાઓ જળી હતી.

‘આ જ એ લંકાપુરી, જેના રમશાન પર વિભીષણુ રાજ્ય અલાવે છે,’ આંખળીને ડેરવે મારી નજર એ ખંડિયેરો પર દોરતા મુગિયાઇ જોડ્યા. અને પછી જેમમાંથી જીડના જૂનકાળના પડ્યા કે કગરના કંકાલ જેવા અપાને પોતાની કેરિયત કહેવા માંડી:

‘એ રાતે આપણે સૂઇ ગયા પછી તારાં નસ-કોરાંએ તો થોડીવારમાં આલાપજાન શરૂ કરી દીધું, પણ તારા કરતાં વધુ થાક્યો હોવા છતાં મારી આંખો ન ખીડાઇતે ન જ ખીડાઇ. આરમાનની તારાજડિન છત હું કેટલી જે વાર સુધી અનિમિષ જેમ રહ્યો. એ નિરનખતામાં એચિતું લંગાણુ પડ્યું ને મને

માનવજીવનમાં કલાનો પ્રવેશ . . .

મનુષ્યોનાં જૂથની આસપાસ તરીના માકી આવે-ખાજેલા છે જે આક્રમણની ગનિના સૂચક છે. આ પ્રમાણે ચિત્રલિપિનું મૂળ પણ એ ચિત્રોમાં દેખાય છે.

ક્રાન્સથી માંડી અમેરિકા સુધીનાં આ ગાયબુ-કાળની સંસ્કૃતિનાં ચિત્રો વિપવની દૃષ્ટિએ સરખા જ છે. છતાં અમેરિકાનાં ચિત્રો દ્વિદુસ્તાન, આક્રિકા, રોયન તથા ક્રાન્સનાં ચિત્રો કરતાં શૈક્ષીની દૃષ્ટિએ ભુદાં પડે છે. પૂર્વ ગોલાધર્ધનાં ચિત્રોમાં જે ગતિ અને ચેતન્ય દેખાય છે તેનો પશ્ચિમ ગોલાધર્ધનાં ચિત્રોમાં અભાવ છે; પણ પશ્ચિમ ગોલાધર્ધના ચિત્રોની વિશેષતા એ છે કે તેમનામાં ચિત્રો દ્વારા લાંગી ઘટનાઓ આસેખવામાં આવેલી હોય છે અને આ પ્રમાણે એમનામાં ચિત્રલિપિની ઉત્પત્તિ નજરે પડે છે. દાખલા તરીકે ચિત્ર નં. ૨માં સમયની સૂચના માટે સૂર્યની

એ એકાકી કુંગર પર-કોઇ આરોધકનો પગલાંનો રવ અથપાયો. હું તો જગ્યાડવા તૈવાર થયોં ત્યાં તો એ આરોધક નખશિખાંત મારી રૂપર આવી પહોંચ્યો. તારીનાં ઝાંખા તેજ ને ચાંદનીના આંહરતા અંજ-વાળામાં હું જોઈ રાક્યો કે એણે વ્યાઘર્યન પરિધાન કરેલું હતું ને હાથમાં દંડ શોખનો હતો.

હું વસ્તુસ્થિતિ કંઈ સંકુતે પહેલાં તો તે મંદિ-રમાં પેલાં પગલાં નજીક પહોંચી જઈ એ રતવન ગાવા લાગ્યો એ રતવને મારા આશ્ચર્યમાં એર ઉભેરે કયોં, કારણ એ વાદ્યોકિના શુદ્ધ સિદ્ધ સંસ્કૃતનું જ પ્રસાદભર્યું રતવન હતું. રામ-લક્ષ્મણ-ગાનપત્રોને પ્રાર્થનાર એ વ્યક્તિ વિભીષણુ સિવાય અન્ય કોઈ નહિ તેની તરત મને પ્રતીતિ થઈ.’

એટલું જોડો મુખિયાઇ એ જ મૈત્ર આચારે પાછો મને મંદિરનાં ગભારામાં લઇ ગયા ને જ્યાં ખેસીને વિભીષણુ રામસ્તવન કરેલું એ જગ્યા પનારી જોડ્યા, ‘જેયુંને? મારો આત્મારામ ખોડી શાખ નહોતો પૂરતો. રામજીના ભક્તને કશું દુર્જોધ નથી. મારો મનખો સાર્થક થઇ ચૂક્યો. તું તારે તારા સંસારમાં પાછો જા.’

અને આંદનીના પ્રકાશમાં ધોળેધોળે હામચિત્ર સમાખનતા જતા ગાલકૃષ્ણ મુખિયાઇને ત્યાં જ છોડી હું ખિત્ર ચિત્રે પાછો વળી આવ્યો. વી. આર. લાંદ

(અનુસંધાન પાછળ ક. ૧૨ થી)

આકૃતિ કોતરેલી છે. સિકાર પૂરો થયા પછી લોકે ઘણા રાજ થયા તેનું દરથ-ગીજ દારમાં છે અને સિકારને જગ્યા પછી ગપા લોકોએ ખુશાલીમાં નૃત્ય કરવા માંડ્યું તેનું દરથ ત્રોજ દારમાં દેખાય છે. આ રેડ ઇન્ડિઅન જાતિના અમુક ગર્વની ઉજવણીનું દરથ છે. પૂર્વ ગોલાધર્ધનાં ચિત્રોમાં માત્ર એક જ ઘટન ચિતરેલી હોય છે. આ ચિત્રો જોડે લુલાલુલા કાળો નાં છે. છતાં તેમની કથા માનવજાતિના પ્રારંભની છે. આ ચિત્રોના રંગોનું તેજ સેંકડો અને હમરે વર્ષો થયા છતાં દજ સુધી ઝાંખું પડ્યું નથી. લુલાલુદ રંગોળી મટોડીઓમાં ચરખી અને અમુક વનસ્પતિ ઓળી જેમવણીથી આ રંગોળી પનાવનામાં આવડ હતા અને કહણ તથા અણીવાળા પત્થરો વડે પત્થરગ કોરેલાં ચિત્રોમાં પૂરવામાં આવતાં હતાં અજુન વસ્ત્ર

આદ્ય સૃષ્ટિ

સોડમિથ્યાય શરીરાસ્વાત્ સિદ્ધ્યુર્વિવિધાઃ પ્રજાઃ ।

અપ એવ સમર્જાદૌ તામુ વીજમવાસજત્ ॥મનુ ૧-૮॥

‘સ્વયંભૂ ભાગવાને “આપો (પાણી) જાયન્તામ્” એવું જ્ઞાન કરીને પહેલાં પ્રથમ પાણી સરન્નું ને એમાં જીવનતત્ત્વ મૂક્યું.’

સુર જેમમ્ જન્મે એના એક પ્રખ્યાત પુરુષમાં આકાશના એક મુક્ત ભાગની મોટામાં મોટા દ્રવ્ય દર્શકથી લીધેલી જળિ આપી છે. એમાં મોટે ભાગે નીદારિકાઓ (એટલે તારાગણના અવ્યક્ત મૂળસ્વરૂપ) છે, તે એટલે દૂર છે કે એનો પ્રકાશ આપણે આદિ પહેાંચતાં પાંચ કરોડ વર્ષ લાગે છે. એકએક નીદારિકામાં કરોડો તારાઓ અથવા એની રચનાસામગ્રી હોય છે. આપી વીસ લાખ નીદારિકાઓની જળિ પડી શકી છે, તે ઉપરાંત સંભવ છે કે કોઇ પણ સૂક્ષ્મ દર્શકથી અદૃશ્ય રહે એવી ક્રાટિકોટિ નીદારિકાઓ હશે.

થોડીક તારાઓ પૃથ્વી જેવડી છે, પણ ઘણીખરી એટલી મોટી છે કે લાખો પૃથ્વીઓ પ્રત્યેકમાં અંતરતાં પણ મારગ રહી જાય; અને દેકદેકાણે પ્રચંડ તારા હોય છે, જેમાં ક્રાટિકોટિ પૃથ્વી માઇ જાય. એકંદર તારા વિશ્વમાં ઘણું કરીને એટલી હશે, જેટલી પૃથ્વીના સમુદ્રોને કાઠે રેતીની કણી છે. વિશ્વના સર્વસ્વ સામે તુલના કરતાં આપણી નિવાસભૂમિ એટલી ક્ષુદ્ર છે. આ તારાઓ આકાશમાં ભરે છે. એમાંથી થોડીક સદસ્યરીઓના સંધાનમાં ફરે છે, પણ ઘણીખરી તો એકલ પ્રવાસિની છે. અને તેઓ એવા વિરતીણુ તથા પક્તા વિશ્વમાં વિદાર કરે છે, કે એક તારા કયાંય બીજાના નિકટમાં આવે એવો પ્રશ્ન કદનાતીત છે. કોઇ દાસાદમ સમુદ્ર ઉપર એક વ્હાણુ ચાલ્યું જાય એમ મોટે ભાગે તો પ્રત્યેક તારા ભવ્ય એકાકીતામાં વિચરે છે. તારા એટલી નીકા ગણીને ચિત્ર ચિત્રવિએ તો સરેરાશ નીકા એની પાસેમાં પાસેની પાડોશજ્યથી પાંચ લાખ કોસ પર આઘી હોય; એટલે એક બીજાને ભાલવે એટલી સમીપમાં આવે એવું કલ્પિત જ જને છે.

તેમ જતાં વિજ્ઞાની માને છે, કે આશરે ૨૦,૦૦૦ લાખ વર્ષ પહેલાં આ વિશ્વ જનાવ જી ગયો, અને આકાશમાં ભૂરાઇ થઇને લાગેલી એક તારા આપણા સૂર્યને પડળે આપી પહેાંચી. જેમ ચાંદાસૂર્યને લીધે

પૃથ્વી ઉપર ભરતી આવે છે, એમ આ તારાજાહને લીધે રવિભાષની સપાટી ઉપર દિસાલપસમેા પ્રચંડ જીવાળ ચડ્યો. જતાંજતાં તારાનું તાણુ એટલું આકટું થઇ ગયું કે આ ગિરિરાજ જાંગીને બૂકા થઇ ગયો, ને એની કરચ જીડીને આથે જઇ પડી. તે દ્રીડી માંડીને આ કરચ એના પિતા સૂર્યને ફરતી ચક્ર મારે છે. પૃથ્વી આદિ નાનામોટા ગ્રહો આ કરચ જ છે.

સૂર્ય તથા બીજા તારામાં એટલો તાપ છે કે એના ઉપર જીવન જીવી કે ટકી શકે નહિ. સનિતાનારાયણનાં જગ્યાંની પણ પહેલાં તો એ જ રિયતિ હતી. પણ ધીરેધીરે ગ્રહો ફરવા મંડ્યા. પૃથ્વી ફરી એટલે નાના-વચ્ચમા વરાળ હતી એનું પાણી ઘડને વર્ષ્યું, ને એના ખાડા વરાળ ભરાઇને મદાસાગર થયા.

આપો વાં દ્વદમમે સલિલમસીત્ । સં સંહિતા ૫-૬ ૮ ॥
સર્વ સલિલમેવાસીત્ । અયોધ્યાકાવ્ડ ૧૧૦-૩ ॥

આ મહાસાગરને કાઠે અને પછી એને તળિયે જીવતા જીવે દેખા દીધા. પહેલાં કાઠે છીપ કે દાડકાં વિનાના ચાસણી જેવા પદાર્થ હતા, પછી પાણીમાં સમુદ્રરેપા, છીપમાછલી, કરચલા, ક્રીડા ને છેવટ માછલીની ઉત્પત્તિ થઇ. દસ અવતારમાં પહેલો મત્સ્યાવતાર છે એનો આ જ અર્થ છે.

એકઢી સરોજિની જ નહિ, પણ વનસ્પતિ તથા પ્રાણિમાત્ર જન્મજત છે. માછલીથી જિંથાં પ્રાણિમાત્ર અને માણસ પણ જન્મ પૂર્વે એવી ભૂમિકામાંથી નિકળી ચાય છે, જેમાં એને માછલીના જેવી શ્વાસ લેવાની હન્દ્રિય થાય છે ને ઘસાઇ જાય છે.

જળચારી જીવ કદાચ રચળ ઉપર રહી જાય તો પણ એનું શરીર ચૂકાઇ ન જાય એટલા સાટું એના ઉપર એણે કાજળાના જેવી દાલ કાદી. આનું

*Water, the element in which life had beginning’—E. Clodd (The story of creation.)

નામ તે કુર્મોવનાર.

પહેલાં તો વનસ્પતિના છોડવાએ જળમાંથી નિકળી રચળ ઉપર ધર કર્યું. એનાં જંગમ થયાં, તેમાં છગડા રહેવાં મેડ્યા. પછી સર્પનનિના ઊંચે આવ્યા ને

એમાંથી પક્ષી પેદા થયાં. એના પછી શરીરે ગોવાળા-વાળાં ગોપગાં પશુ આવ્યાં. એટલે વસાવાવનાર થયો. પછી વાનર (નરસિંહ) ને નર (વામન)ના અવતાર થયા.

દેસાઇ વાલજી ગોવિંદજી

ટિકિટો સંધરવાનો શૌખ

આ શોખ હવે થોડો ઘણો આપણા દેશમાં પ્રસરવા માંડ્યો છે, પરંતુ એના શોખીનેનો મોટો ભાગ એને પૂરેપૂરો ખીલવ્યા વિના જ કંટાળીને ચૂકી દે છે. એ કંટાળાના મૂળમાં એમની એવી સમજ રહેલી હોય છે કે, 'એવી મોટી સંખ્યામાં આપણે ટિકિટો ક્યાંથી મેળવી શકીએ? ને તેમાં ચ એવી કોમલી ટિકિટો આપણી પાસે ક્યાં આવવાની હતી? તો પછી એવો અધૂરો સંગ્રહ શું કામનો?' વગેરે.

એવા હતાશા જનતા શોખીનો માત્ર અભ્યાસની દૃષ્ટિએ પણ દુરસદનો થોડો સમય તેમના સંગ્રહને આપતા રહે તો જુદાજુદા દેશોના હિતિદાસ, ભૂગોળ, પ્રાણી અને વનસ્પતિવૈજ્ઞાન, ઉદ્યાનો વગેરેનું કેવું અજબ જ્ઞાન મેળવી શકે તે આપણે જોઈએ. એ તો કીક, પણ એમાં એમણે કેાઇ ટિકિટ આણી કે સામાન્ય તરીકે સંધરી હોય ને વખત જતાં તે દુર્ભાગ્ય બને, તેમાં કશી જૂલ જણાઇ આવે, અગર તો લગાઇના કારણે ટિકિટ પર આગ્રેખાએલા દેશની દસ્તી જ નાજુક થાય તો તે અકલ્પ્ય એટલી કી-મતી મનાય છે. દાખલા તરીકે બ્રિટિશ ગાયેનાની સને ૧૮૫૬ની સાલની એક પેન્સની ટિકિટ, જેની દુનિયામાં અત્યારે એક જ નકલ દસ્તીમાં હોય એમ મનાય છે, તેની કીમત આજે ૮,૦૦૦ થી ૧૦,૦૦૦ પૌંડ અંકાય છે. જૂલવાળા એક ટિકિટનો દાખલો પણ તાજેતરમાં બદલ આવ્યો છે. ઈંગ્લેન્ડની પ્લેટ નંબર ૬ની ૬ પેન્સની ૧૮૬૫ની સાલની ટિકિટ પર બે વખત છપાવાની છાપ (double impression)ની આજે ૭૧ વર્ષે વિલાયતના ટિકિટના એક મોટા વેપારીએ જાહેરાત કરી છે. જનવા જોગ છે કે એવી કેાઇ વિરલ ટિકિટ અજબપૂરે પણ કેાઇ શોખીનના સંગ્રહમાં ચડી જાય.

હવે પોતાનો સંગ્રહ કેમ વધારવો એ જાગને પર આવીએ. એ માટે એ રીતો પ્રચલિત છે, એક તો વિનિમય (exchange) ની, એટલે કે જીના દેશના પોતાના જરાગરિયા સંગ્રહ કરનારને પોતાના દેશની ટિકિટો મોકલી તેની પાસેથી તેના દેશની અગર પડાશી મુશ્કેલી ટિકિટો મગાવવાની. નાનો કે મોટો ફેક સંગ્રહાર આવી વિનિમય માટે દેશર હોય છે.

જીજી રીત એ કે દેશવરની જે પેઢીએ કે સ્નેહી-ઓ સાથે પોતાનો પત્રવ્યવહાર ચાલતો હોય તેમને લખી તે તે મુદ્દકની ટિકિટો મગાવતા રહેવું. બીજી ધણી વાર કેાઇના જૂતા મકાનમાં વસેલોથી પડી રહેલા કાગળો ફેંકી દેવાય છે તે જો ખ્યાનપૂર્વક મેળવી લેવાય તો એ સંગ્રહ સારી રીતે વધી શકે છે.

આ રીતો વડે એકે પૈસાના ખર્ચ વિના તમે ચાહે તેટલી ટિકિટો મેળવી શકો. ક્યારેક તમારા ખીસાને અનુકૂળ રકમ પણ ખર્ચી કાઢો તો તમારો સંગ્રહ સહેજે સમૃદ્ધ થતી શકે. હરિલાલ બેન્ડર

મહાધુક્કને અંતે સ્વાતંત્ર્ય સાંપડતાં રાજસામુજ્જ સમૃદ્ધ દેવીનું ચિત્ર દર્શાવતી એકાદશીવાકિયાની ટિકિટ અને આજે એવા ધુબ: યજ્ઞેલા એજબજનું નિરૂપણ કરતી ટિકિટ. વખત જતાં આવી ઐતિહાસિક ટિકિટો બહુમૂલ્ય થતી જાય છે.

નવા પ્રયોગો

૮. 'કુમાર'માં ગયે વરસે એક અનિયમિત લેખમાળા આપવામાં આવતી હતી: 'નવી કેડીઓ'. એ તરફ વાચકવર્ગનું ફીકફીક ધ્વાન ઐચાણું હતું. એ લેખમાળા ચાલુ કરવાનો હેતુ એ દત્તો કે જે લોકોના મગજમાં નવીનતાની યોજનાઓ ફૂટતી હોય તેઓ એ ટૂંકા ગોંધો મારફત ખોતાની યોજના જનતાને સોંપી તેના યોજનાથી મુક્ત થઈ શકે. પરંતુ જોકે એ ગોંધો ધણી રસપૂર્વક વાંચનારા તો ધણા છે એમ જાણવામાં આવ્યું છે, છતાં વાચકો તરફનો સક્રિય સહકાર તેમાં હતો સુધી જાણ્યો જોઈએ મળ્યો છે. આથી બે કડવના કરી શકાય છે: કાં તો નવી યોજનાઓ આપણને થોડાંબધ રફૂરે એવું મૌલિક વિચારગળ આપણે કેળવી શક્યા નથી, અથવા તો એવી યોજનાઓ રફૂરવા છતાં એવી અપૂર્ણ રહેલી યોજનાઓના યોજનાથી આપણે ત્રાસી જઈએ એવું સહદય માનસ આપણું થયું નથી. આ જન્ને વસ્તુસ્થિતિ અનિચ્છનીય છે. અને તેથી આપણે એ જનતાની મૌલિકતા અને સહદયતા જન્ને કેળવવાની જરૂર છે.

આ જનતાની કેળવણીમાં આપણી આસપાસના જનતામાં થઈ રહેલા નવા પ્રયોગોનું નિરીક્ષણ ખૂબ મદદકર્તા થઈ પડે તેમ છે, એવી ધારણાથી 'કુમાર'ના વાચકો આગળ વાચનામાંથી તારવી કાઢેલું નવનીત આર્થો પીરસાય છે. એમાં વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિના અહેવાલો કે 'Believe it or not' જેવી જાણતો નહિ આવે. કેમકે એવી વસ્તુ યુજ્જાતી વાચક સમક્ષ આજ ખૂબ રજૂ થઈ રહી છે. પણ કેટલાક નવીન સામાજિક અખતરા, જેની પાછળ સગાજ દિતની કોઈ અદૃષ્ટ હાવના કે ફિલસૂફી હોય, કે જનરવવાવની અગળ સમજ હોય અથવા તો માન મનક, મરકરી કે તોફાન કરવાની કોઈ વિચક્ષણ રીત હોય અને જેની પાછળનું માનવતત્ત્વ આપણને એક યા બીજી રીતે આકર્ષી રહે તેમ હોય એવા કિસ્સા અહીં અપાશે. આવા નવીન પ્રયોગોનું વાચન વાચકના વિચારગળને તાજગી તો જરૂર આપશે જ, પણ એમાંથી આપણે શીખવાનું છે તે એટલું જ નથી. આપણે જોવાનું એ છે કે કેવી વિવિધ રીતે માણસની વિજ્ઞાનશિષા વેગ લઈ રહી છે; અને પછી આપણે કરવાનું એ રહે છે કે આપણા ધણા, અણુકિંદ્યા રચાનિક પ્રયોગોના ઉદ્દેશમાં કેવીકેવી મૌલિક યોજનાઓ કારગત થઈ શકે તેમ છે તેવા વિચાર કરવે. આવા મૌલિક વિચારગળને કાંઈક વેગ આપવો એ જ આ લેખમાળાના લેખકની મહેત્ત છે.

ન્યૂ યૉર્કમાં આવના માર્ચ માસમાં વિશ્વગોળ વારાવારો છે. આ પહેલાં શિકાગોમાં વારાઓલા આવા મેળાની દટીકતોથી વાચકો પરિચિત હશે. એ મેળાનાં મકાનોનાં ખાત-સુદ્ધ કરતી વખતે ઇ.સ. ૧૯૩૯ની જનતાપ્રમુખ ઉપર એક સંદેશો પ્રો. આઇન્સ્ટાઇને લખી આપ્યો છે. એ સંદેશો આત્યારે સુરક્ષિતરીતે જગતનાં મુકાબ મળે છે. પશ્ચિમ દળર વરસ પછીની પ્રાન તે વાંચશે ત્યારે તે કેવો વેગવર્ધ અનુભવશે તે આ નીચેના સંદેશો કહેશે:

'આગારો યુગ જીવનનાં સુખસગવડો વધારી આપનારી શોખકચુદ્ધિમાં ખૂબ અચ્છ છે. નૈસર્ગિક શક્તિઓ ઉપર વિજ્ઞાન મેળવી અગે માણસજનતાને શારીરિક કામ કરવાની દરજ્જામાંથી મુક્ત કરી છે. એ શક્તિથી

અગે સમુદ્રો જોળંગીએ છીએ, આકાશમાં ઊડીએ છીએ અને વિષુત્તાનાં ગોળનાં જોરે આગારો સંદેશો જનતામરમાં ફેલાવી રાટ્ટાએ છીએ.

પરંતુ આગારોમાં પદાર્થોની ઉત્પન્ન અને વર્દેયણી એવી અવ્યવસ્થિત છે કે દરેકને ગરીબીના ભ માં રહેવું પડે છે. વળી જુદાજુદા દેશોમાં રહેનારા અનિયમિત વખતે એકબીજાની કત્ત કંરે છે, અને તેથી ભવિષ્યનો વિચાર કરી રહેલા વિચારક દગેશાં ભવમાં જીવન યુજ્જરે છે. આનું કારણ એ છે કે જે યોગ લોકો ઉપયોગી પદાર્થોનું ઉત્પન્ન કરે છે તેના કરતાં જનતાના ગોટા ભાગનાં શુદ્ધિ અને આરિય ધણી નીચી કક્ષાએ છે.

મને ખાતી છે કે ભાની પ્રાન આ દટીકતો વાંગી ખોતાની નિર્વિવાદ ઉચ્ચના મારે દક્ષતરો મર્વ લેશે.'

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના ન્યૂયોર્કના પ્રાંતના એક ગવર્નરે એક વાર આગાદ રહેટ કરી આમ જનતાનું દિલ દરી લીધું. એક ખેતર નાશક તેણે પોતાના લાપચા-
નો કાર્યક્રમ ગ્રાહ્યેલો. સંતામાં પોતે એક રક્ષકે હુંકે
પીણું પીના રોકાએલો તે દરમ્યાન તેણે જોયું કે
કેટલાક લોકો પેલા ખેતરના માલિકને કોળીમાં નાખી
લઇ જતા હતા. કારણ પૂછતાં જણાવ્યું કે દળ દાં-
કતાં ખચ્ચારે તેને જાત મારેલી. અમેરિકન ગવર્નરો
આમ જનતામાંથી જ આલેલા છે એ સાબિત કરવાનો
આ સરસ મોકલે તેને મળ્યો. તુરત દોડી ખચ્ચરના
કાન આમળા, દળ પર ચડી, તેણે દળ દાંકતા
માંડ્યું. અને એમ ચાલના દળે તેણે લાપચા આપ્યું.
એકે મળ ખેડુને ખેતર તો આપ્યું ફરીથી ખેડુનું જ
પદ્યું, કેમકે લાપચા સાલવાનારા પશુ દળની પાછળ
પાછળ ખેતરને એક કોટથી બીજે કોટે ચાલ્યા કરતા
હતા! પણ આ નુરખાથી ગવર્નર આમ જનતાના
હૃદયની ખૂબ નજીક આવી ગયો.

ઈંગ્લંડના એક ડૉક્ટરની સારવાર નીચે એક કુમારિ-
કા હતી. એક અધ્યાપિકા આવી પાલી આજુ વાની તે
ધણી જ રસપૂર્વક વાચે છે એમ ડૉક્ટરના જાણવામાં
આવ્યું. તે વાનીના શર્યાં જ્યાં પ્રકરણો એકઠાં કરી
તે પાછળનો ભાગ વાંચી ગયો, એટલે તેને તેનું કારણ
સમજાયું. કેમકે એ વાનીની નાપિકા એ કુમારિકા-
ના જેવા જ દર્દથી પીડાતી હતી. વાનીના થોડા દવા
દણુ પાકી હતા. એ જ પછે ડૉક્ટર એ વાનીના
લખનારને ઘેર ગયો અને વાનીનો અંત શોં આપવા-
નો છે તેની તપાસ કરી. લેખકની યોજના પ્રમાણે
નાપિકાનું મૃત્યુ થવાનું હતું. ડૉક્ટરે એ કરણ અંત
અદ્ધવા લેખકને વિનયો, અને નાપિકા તથા પેલી
કુમારિકા જાનો અંતની રહી!

દુણા જુના વખતની વાત છે જે યુગમાં વિજ્ઞાન
જેવી કોઈ ચીજ ન હતી તે વેળા પણ અરણ પ્રજામાં
વેચકનું વ્યવહાર જ્ઞાન સાફ હતું. એક વખત એક
મોટું કંપાણાનું બંધાવવાનો ખર્ચાકરે નિશ્ચય કર્યો.
આખા દેશમાં જે ગામની દવા સાકામ સારી હોય
ત્યાં જ એ બાંધવું એવો વૈજ્ઞાનિક નિર્ણય કર્યો. પણ
તંદુરસ્ત દવા માપવી કેવી રીતે! એક જણને નુરજો

સૂચ્યો. એક તંદુરસ્ત જનનરનું માંસ કાપી ગામે-
ગામે ખુલી દવામાં તેના ટુકડા લટકાવવામાં આવ્યા.
જે ગામમાં એને સડી જતાં વધારે વખત લાગે
ત્યાંની દવા સારી, કેમકે એ દવા માણસના શરીરમાં
પણ વિકસિત થઈ શકે! હવે, એ દવાખાનું આખા
દેશ માટે હતું, અને એવી જંગી કમારન બાંધવાની
યોજના ખર્ચાકરે થઈ પડે તેમ હતું. એ ખર્ચામાં થોડી
સાદત મળે તે માટે એનું કુરમાન થયું કે એ રસ્તે-
થી જે પસાર થાય તે અગીર હોય કે કપીર, પણ
અમુક નિયત સમય માટે તેણે જાતે મજૂરી કરવી!

આવા જ એક કામખાનું સમાધાન રીતને જુદી
રીતે આપ્યું આ અને કૌશી એ જે નવી આવેલી
વસ્તુમાંથી કંઈ વસ્તુ વધુ નુકસાનકારક છે એ વિ-
ષયને વિવાદ ખૂબ ગરમ થઈ પડ્યો. પ્રજાની તંદુ-
રસ્તીને ખાતર આનો સાચો નિર્ણય આપવાની જરૂર
હતી, પણ એ જાણવા માટે કંઈ વૈજ્ઞાનિક ઉપાયો
રોધાયા ન હતા. રાજ્યને જેનું અસાધ્યું. જે એકિસ
લાઈ ખૂબ કરવા માટે તાજ ન જોવાની શિક્ષા
પરમ્યા હતા. રાજ્યને કુરમાયું કે તેમની મોતની
સમજને જાહેરની સમજમાં પસારી નાખવી, પણ
એ સારને કે એકને હંમેશાં ખૂબ આ પાવો અને ખીતને
એટલી જ કૌશી. પ્રયોગ આજુ થયો. તેમાંનો એક આ
ખીતારો છેવટે ૮૩ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો, એટલે
રીડનની પ્રજાએ સમાધાન મેળવ્યું કે કૌશી એકી
નુકસાનકારક છે. આજ પણ ત્યાં આ કરતાં કૌશીનો
વપરાસ વધુ છે!

અમેરિકાના એવાનો પરમજાની વેરટન કૌશી જ્ઞાન
વીગેન નામની ગંરથાએ થોડા વખત પહેલાં એટલીઆ
કોમ્પટન નામની સ્ત્રીએ એકએસ. ડી.ની પદવી આપી
એ પદવી માટેની તેની લાપકાન એ કે તેણે પત્ન
અને મતા તરીકે આદર્શ કામ કરી જનારું છે.
સામાન્ય રિચિત્રતાં હોવા છતાં તેણે ઘરના વાનઝ
વરણથી જ જાગરોને એવી રીતે કેળવ્યાં કે એ મૃદ
કેળવણીને પરિણામે એનાં ચાર ફરબંદ થયાં તે બધ
અવનતાં જુલાંજુલાં શેત્રામાં મદરન મેળવી રાક્યાં છે
એનાં મોટા પુત્ર દેશની એક સામળપકની વૈજ્ઞાનિક
ગંરથાનો પ્રમુખ છે, એની પુત્રી દિંદમાં એક સામાન

પ્રિન્સીપાલ છે, એનો ત્રીજો પુત્ર પ્રખ્યાત વકીલ છે, અને સૌથી નાના પુત્રે શીક્ષકમાં ભાગેલ છતાંમ ભેગાનું છે. અને આ બધાં સંતાનોએ જીવનમાં પોતાને મજેરી કૃતેદનો યોગ જાત્યાવરણમાં પોતાની માતાને દાસ્યે કેવી રીતે રાખાયાં તેનો સરસ અહેવાલ આપ્યો છે!

છુટાની એક શાળામાં એક વિચિત્ર પદ્ધતિ છે. કોઈ વિદ્યાર્થી જાહુ મોટો અપરાધ કરે ત્યારે તેને સોદી મારવી પડે છે. પણ એ શાળા માને છે કે શાળાને આવી રીતે સોદી મારવી પડે એ એક અણુગમતી ફરજ છે; એટલે એવો સોદીઓનો શાળાની ફી ઉપરાંત જુદો ચાર્જ ચાલે છે. અને દવાની ગોળી આપી હોય એ રીતે તેનું જિલ્લ વિદ્યાર્થીના વાલી પર મોકલી એ ચાર્જ વસુલ લેવાય છે!

મેક્સિકોમાં વિદ્યુત્તમ પૂર્વ પાકાની પરદેશી કંપનીઓ છે. આંતરરાષ્ટ્રીય કરારોને અંગે ત્યાંની સરકાર તેઓને સીધી રીતે જાકારે આપી શકે તેમ નથી. પણ લોકોએ તેમની સામે વિચિત્ર લડન ઉપાડી છે. માણસો ઇન્ડો-ચોક્ષ પાવરની ચોરી કરે છે. કાયદો તરફેણમાં હોય તો આવી ચોરી જાહુ અધરી નથી; કેમકે બારી સામે પસાર થતી લાઇનમાંથી વાવર લઇ શકાય, અથવા તો મીટરમાંથી પસાર થતા તારને મીટરની બહાર ટાંચણીથી કાણુ પાડી કામચલાઉ મફત કરંટ લેવાની તરકીબ ધડી શકાય. અને કાયદો તેમની તરફેણમાં છે; કેમકે કાયદો એવું ફરમાવે છે કે કોઇ માણસે વિદ્યુત્પ્રવાહની ચોરી કરી છે એમ જાણવામાં આવે એટલે ચોરેલા પ્રવાહની કિંમત સરકાર તે માણસ પાસેથી કંપનીને અપાવે. આ ઉપરાંત નદિ કાંઇ દેડ કે નદિ કાંઇ સમ્મત. પણ કેટલો પ્રવાહ ચોરો તે કંપની સાથીને કેવી રીતે કરે? આથી એ કંપનીઓ તારી ગઇ છે!

દક્ષિણ અમેરિકામાં આવેલા પેરુ દેશમાં એક યુગમાં એક પ્રજા જીવી ગઇ. આજ તો ધોળા પ્રજાઓએ

એના અવશેષ પણ રહેવા દીધા નથી. પણ એ પ્રજાની સારી સંસ્કૃતિમાંથી એક વસ્તુ અમારે પણ ધણીનું મુન્ધ કરે છે. ત્યાં કોઇ જાળક જન્મે એટલે દેશની જમીનમાંથી અમુક માપનો ટુકડો એનાં માવનરને મળે. પુખ્ત વયમાં આવે એટલે એ પોતે તે સંભાળે અને મરે એટલે પાછો એ ટુકડો રોટમાં જમ થાય. અને ત્યાં તો જીંતે કોઇ દકદાર જન્મેથી હોય જ!

એ દક્ષિણ અમેરિકા આજે સંસ્કૃતિઓનું સંગ્રામ-સ્થાન બની રહ્યું છે. સુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની ધ્રુવ ઓવી છે કે જંગે અમેરિકાનો એક અતૂટ એકમ બને અને તે પૂર્વ એળાઈવી રાજદ્વારી ખટપટાથી અલિપ્ત રહી પોતાનો વિકાસ પરપરના સદકારથી સાધે. પણ યુ.એસ.એ.માં આટલો જાગૃતિ આગ્રહ પહેલાં તો ત્યાં સંગ્રામનાં બીજ રોપાઇ ચૂક્યાં છે. જર્મની અને ઇટલી પોતાના વાદનો પ્રચાર અમેરિકામાં કરવા તકલી રહ્યાં છે, અને દક્ષિણ અમેરિકાની ભોળી પ્રજા એ પગપેસારા માટે આપાદ દર્શીઆર બની ગઇ છે. આથી આજે ત્યાં પ્રતિપ્રાંતમાં જર્મન અને ઇટાલિયન રેડીઓ સોંઘી કીમતે વેચાય છે, એ દેશના સિ-દાંનોનો છૂટથી પ્રચાર થાય છે, અને વધુમાં જ-ગેનીએ તો એવી યોજના ગોઠવી છે કે દક્ષિણ અમેરિકા મોકલવાના રેડીઓ ગાન જર્મન બ્રોડકાસ્ટ લઇ શકે એવા જ બનાવવા, અને પછી કેન્દ્રિત બ્રોડકાસ્ટની તેણે શોધેલી નવી પદ્ધતિથી જર્મનીથી મોકલતા પ્રોપાગાન્ડા આથી વૃદ્ધી પર ફેલાઇ ન જતાં પૂરા જ્વરથી સીધા જ દક્ષિણ અમેરિકા પહોંચે છે. આ બધા સામે જાપાન પણ ત્યાં પોતાનો સૂર પુરાવી રહ્યું છે. જાપાનીઝ જાણસો માછીમાર, લગ્નમ કે ફેરીઆને વેશે ત્યાં ફરતા રહે છે, કેમકે એ ધંધા તેમને પ્રજાનો ખૂબ નિકટમાં લાવી શકે છે. અને એવી રીતે તેઓ એવકું કામ કરે છે: એક તો જાપાનીઝ માદનો પ્રચાર કરે છે, અને બીજું બીજા દેશની આજગાઇનો દર્શકત રવેશને પહોંચાડતા રહે છે.

(આદ)

હરિકૃષ્ણ વ્યાસ

લાલિ જીવનની કિયાતમક તૈયારીમાં સંગીત સાથે પૂરે એવું એક પુસ્તક કુમાર કાર્યાલયે હમણાં જ બહાર પાડ્યું છે: 'શુજસતી લલુલિપિ', કી.ફા. ડ. પોસ્ટેજ જુદું.

Our Friends Abroad

અમેરિકામાં પત્રવ્યવહાર કરનાં ભેલા મિત્રો (ગયા અંકથી ચાલુ)

Philip Chel 3138 East 10th Ave

Denver Colorado (U.S.A.)

પશ્ચિમ સ્ટેટ્સમાં લગભગ ૩ લાખની વસ્તીનું તેનું શહેર છે. નેપાર્થધો, લેવન્ટેવડ અને માલ દોર ખેતીનાં વેચાણનો છે. બાઇની હમર ૧૮ વર્ષની છે. કલકતા, કૃષ્ણવર, હટક વગેરે કેકાલેધી હિંદી મિત્રો પણ લખે છે અને તેમાં ગભ મેળવે છે. ગુજરાતનો પરિચય કેકા આપે.

William J. Beer, Jr.

P.O.B. 75 Cheshire, Massachusetts (U.S.A.)

Harold E. Pound 622 Shipping Street

Laurencebury Indiana (U.S.A.)

એક સાથે એક જ કાગળમાં આવેલાં ત્રણેનું ગ્રુપિંગ:

Mr. John Jarusalu, age 15

V. Sepa Street 5 Parnu, Estonia (Europe)

Mr. Harold Cornish

23 Sullivan St. Toronto, Ontario (Canada)

Mr. Maurice Herman age 18

179 Franklin Avenue, Chelsea Mass.(U.S.A.)

Mr. Burton Parker, age 17

162 Franklin Ave Chelsea Mass. (")

Miss Helen Cashman, age 14

74 Hawthron Str. Chelsea, Mass. (")

Miss Shirley Kaity, age 16

11 Lynn Street Chelsea Mass. (")

Kenneth G. Murphy

P. O. Box 332 11 Ewistown Pa.

ઉલ્લા આઇ હિંકની છાપ પડેલી ડીપીટ મળે એટલા ખાતરજ બસે એક લીટીનો પણ, ૫૩ માર્ગે છે.

H. Rournshi

756 E. 13 Str, Erie Pa. (U.S.A.)

૧૧ 13

Lewis Scott 2605 Van Buren Avenue

Ogden, Utah (U.S.A.)

૧૧ 18

Emma Varyen

By 58 1/2 R. D. E. Calbot, Penna (U.S.A.)

Perry Currant

Phone Spring Valley 561-R 27 Van Orden

Spring Valley New York (U.S.A.)

Walter Skaskin

R.F.O. 11 Little falls New York (U.S.A.)

સાડા પાંચ ફૂટ લંબાઈનો ૧૯ વર્ષનો આ જુવાન આપને તો ઝેન્યુએટ થઈને માળાખની સાથે ૩૦ ચોકરના તાના (તેના માથાથી) ખેતર ૫૧ છવન વીતાવે છે, પણ તેની નજર તો દક્ષિણ યુરોપમાં તેના નાનકડા વતન યુ-

ક્રેન હર છે. તેના ૬,૦૦૦,૦૦૦ બાંધવાને પેલ્ડ ૧-આનિયા અને પ્રસિદ્ધાએ ભૂખે મારી નાખવા તેની બળતણ કરે છે અને એક દિવસે એ બખાની આકારી યાચ ગોળી વગવા સેઈ રહ્યા છે. તેણે -યુ.સી. ડગલાં જ નેરું વિશાળ નયરી નેઈ એ છક થયો પણ સાથે બેકારોનાં લશ્કરો ભેળાં. તેને વિગાળી થઈ હઈ પણ પેસા પહોંચ્યા નહિ, સ્વાગત, થોરટાટોના સંકલના ચોપડા ભરાં છે કામજ લખવે વાકે ગોચ નથી.

Robert J. Havell

Bromall, Delaware County Penn. (U.S.A.)

૨૧ વર્ષનો ખાનદાન તરુણ છે. ૫૪ની ગયા મિત્રો ખાસેથી પરિચય અને માહિતીઓ મારે છે.

Howard H. Olson

Box 979 Litchfield, Minnesota (U.S.A.)

સરસ પત્રો લખવાની ખાત્રી આપે છે. ધણુ પહેરેથી મિત્રો અનુત્તર રહ્યા તેથી ખેદ બતાવે છે પણ દિગાળી કેકા ૧૩૨ તેને લખતો.

Malcolm Haryeg

3212 Cetti Houston, Texas (U.S.A.)

પત્રો અને રટાંપા લેવાખાવવા બદલ ૧૧ ઈટેન્સર છે. ટિફ્ટો ધણી સારી મોકકી રાક તેમ છે.

Robert W. Benson R.F.D. 2

૧૧ ૨૦ Tamaqua Penn. (U.S.A.)

Elden C. Clemens

૧૧ 13 Omahah E. Penn.

આ બંને જણે એક જ કાગળમાં મામ લખી મોકકીયાં છે. અફરો તથા લાપામાં આપણા ફરટ રટાંડમાં છે.

Mortimer Tarshis Cohen A.P. 811.

150 W. 875 New York (U.S.A.)

૨૬ વર્ષનો વિદ્યાર્થી -યુ.સી.માં જ પસે છે અને શે-ત્રેન્સ, સાયન્સ, રજૂ દી, લેલિટિકસ કે મેમની નિદાઓનો રોખીન છે. પત્રો લખવામાં વિદ્યુત દિવાલવાની ખાત્રી આપે છે.

Richard Johnston

104 2nd N. W. North St. Paul, Minnesota

૧૪ વર્ષનો કાચો વિદ્યાર્થી છે.

Charles David Gustafson

Westervet Homes Summerland Heights

Batesbury S.C.

આ બાઇ તો અંગ્રેજ શીખ્યા પહેલાં ગુજરાતી ભીલી નજીલ દેતા તેના પિતા રેવરંડ સી. એ. ગરદાફસન ધો-જકામાં પાંદરી છે. દિવાકામંડળી સાળામાં આજ્ઞાસ થઈ છે અને થણ મઠે ૧૯૩૭માં જ હિંદુસ્તાન યોડયુ સરસ-ર-સાવના લાઈ છે.

ગીતા સૂણ્યાં

• મંદાકાન્તા-સંપાદક •

ગીતા સૂણ્યાં ગરુડકરનાં; આભા માગી ઉડત
પળીરાન તણી નિત રપુદા વ્યોમ છે વીધવાની;
ચારે પહેરે ઉડીઉડી પછી ચે નહિ આવવાની
બૂન-પૂઠે જે પળભર વિરામર્થ; વાંછયો અનન્ત.
વાસો જૂદા નવાનગતમાં; હાંચ-પૃથ્વી વરાળે
સ્વાતંત્ર્યાર્થી ખગપતિતણ્યાં સ્વૈરચારી ઉડાણ.
હૈયું, તો ચે આનની સદવાસે દુભાયે વિપણ્ય
છા ને જેઠા ખડક શિખરે નીરવ-સ્થાન માળે.
ગીતા સૂણ્યાં કરણ્ય સ્વરનાં કન્દીને જાનું જાનું
અન્તે પ્રાય: સહુ શમી રહ્યાં કીરનાં પંજરસ્થ;
આકાંક્ષાઓ વન, ઝરણુને સંસ્મરે અન્તરસ્થ,
આજે જેનું નજા ગરુડના નીડથી ચે છ નાનું.
ત્યારે હૈયે વધાવું ગરુડકરતણેા ઊર્ધ્વગામી વિપાદ,
ને અંધું કીર કરેા અનવરત સુજોલાસપૂરેલ સાદ.

તનમુખ ભદ્ર

એક મિત્રને

• સિખરિણી •

સખા! સાથે જાતાં છવનમર્દો એવુંય જનતું
ગમે રંગો, સૂરો, રૂપ સકલ તારા હૃદયને
મને ખારા લાગે નવ જરી પ તે: ને મુજ ગમ્યા
ન ચે પામે તારા ઉરમર્દો જરી સ્થાન પછુ તે.
રહે તારી દૃષ્ટિ સતત ઉડતી 'કાલ' ઉપરે,
અને મારાં મેળો સતત ભમતાં 'આજ' મર્દોરે;
મથે તું શ્રદ્ધાથી કંઇક જગ કાળે કરી જવા,
મને યામે: એવા મન મર્દો વળી ગર્વ કંઇ શા?
ઉચ્ચ આદર્શોના પળપળ તને સાદ પડતા,
અને વહેવારોના મુજ મન વિરે ખ્યાલ ભમતા;
ભરી આશા હૈયે તુજ અપનિ આ સ્વર્ગ જનશે,
રહે પૃથ્વી પૃથ્વી મુજ મન વિરે એ અધિક છે.
વિરોધો વચ્ચે આ ઝરણુ ઉરનું નિત્ય વહશે
દિશે તારી માફ: તુજ ઝરણુ તેને શું મળશે?

મહાલાલ પાંચજી

અનંતની પગદંડીએ

• મિત્ર •

અનંત જીભું પગદંડીએ ઝળે
વ સંતની સૌર જાને સિતાર
ઝીણે ગિચૂટે સ્વર આવકાર
દૈયું ચડે આગમને હુલામણે.
સાથે લીધો સાજ જપો ત્રિકાલનો:
—ઝાળી સમું કેં કરી વર્તમાનનું
પાચેય માંદો ભરી બૂનકાળનું
કરે ધર્મો મેં દદ દંડ જાવિનો.
પદે પદે કેા નવલા હુલાસમાં
અનનનું અંતર વાંચતો વહું,
દાણે દાણે રે ક્ષિતિએ નાની લહું,
જાણું ખૂરે સાજ રહે ન કાગનાં.
અનંત જીભું વીધિએ પ્રસારણે
પદે પદે જ્ઞાત દયું વિમાસણે.

રાજેન્દ્ર શાહ

‘વિભુ અવતરો’

• મંદાકાન્તા •

કેં વર્ષોથી વિભુ જનમતો મંદિરે પારણામાં
જુલાવેલા મનુજ પ્રભુને—જે જુલાવે જધાને;
તોયે સૌ કહે ‘વિભુ! અવતરો ભારથી પૃથ્વી કંપે.’
ને શું આ નાટક થતું રહે મંદિરે વર્ષ-કાળે?

ભાતુ લ. શુક્લ

ખીડા ઉરે છે

(વસંત-સમ્પ્રદાય)

ધારે સમુદ્ર વડવાનળીજવાળ હૈયે,
તો ચે ત્રિશી-લહરશાં સ્મિત વાન દોળે
પૃથ્વીઉરે ધગધગે પ્રલયાગ્નિ લાવા
તો ચે ન દે સ્મિતવતી ધરણી કળાવા.
હૈયે ખીડા ઉરે છે, પછુ સ્મિતલહરી લેશના દોભુંસાવા.

બેઠાલાલ ત્રિવેદી

આ મહિનો (બાનુઆરી) . . . અને એની પ્રતિભા

અમ માસની વિશિષ્ટ

ગોકળદાસ કદાનદાસ પારેખ

ઈ. ૧૮૪૭ના બાનુઆરીની એકાદશી-
થી તારીખે ઉપરેક મુકામે જન્મ. નાન-
પણથી જ મુંબાઈ આવી રહ્યા ને ત્યાં
જ સદાથી શિક્ષણ મેળવ્યું.
ઈ. ૧૮૬૫માં એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજમાં
ગી. એની પરીક્ષા પસાર કરી પહેલા
વર્ગમાં પહેલે નંબરે આવ્યા.
ઈ. ૧૮૬૭માં સુરત હાઈસ્કૂલમાં ગ-
ણિત શિક્ષક રહ્યા. એક વર્ષ સુધી એ
૫૬ સંબાધવા બાદ મુંબાઈની શુજરાતી
સ્કાળાએના ડેપુટી ઇન્સપેક્ટરની જ-
ગ્યા એમને મળતાં મુંબાઈ ગયા.
ઈ. ૧૮૭૦માં એલ એલ બી. પસાર
કરી થોડો વખત કચ્છ રાજ્યમાં એ-
ન્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર તરીકે કામ કર્યું.
ઈ. ૧૮૭૨માં મુંબાઈ હાઈકોર્ટમાં વ-
કીલાત શરૂ કરી. એ ધંધામાં એમને
પૂજા ફતેહ મળી ને હિંદના ફરદારના
અમેના તથા ટેક નંખાર જેવા પર-
દેશના વકીલાતવજો તેમને મળવા
લાગ્યા. એ કમણીમાંથી ઉપરેકમાં
એમણે એક અંગ્રેજ સાળા બિલી કરી.
ઈ. ૧૮૮૦માં મુંબાઈ યુનિવર્સિટીના
ફેલો તથા જરૂરીસ ઓફ ધ પીસ
બન્યા. સાયેસાય યુનિવર્સિટીની
ચૂંટણીમાં પણ તેઓ ચૂંટાયા ને એ
રીતે સાર્વજિક સેવાકાર્યથી મુંબાઈ ઇ-
લાકાના નહેરજીવનમાં એક અગત્ય-

ની વ્યક્તિ બની ગયા.

પરંતુ એમની સાચી ને ગિરંછી
રોષા તો શુજરાતના એકોતીના હિતમાં
એમણે ઉપરેકી પ્રયત્ન લગત જ છે.
હિંદમાં હાલનાવના બંધારકુદ્દાજ પ-
રથી એના સમયે સરકારે એમનોને કંઈક
શક્તિ આપવાનો બંદોજાસત કરવાની
વાત બાબતે એ મુશ્કેલી, કોઈકે બળજબરી-
એ એમની પાસેથી મહેસુલ વસુલ
લેવા માટેકું, જે એમનોને બૂબે મરી
બરાબાઈ કરી આપતું પડેકું.

છતાં જ્યારે કાઈના પેરનું કાળી ન
હાકયું ત્યારે એકલા ગોળબસે જ
પૂનાની ખાસતમાંમાં એ અત્યાચારો
નહેર કરી તે પર ત્યાગ ગાગ્યા. સર-
કાર એવા આશીષો સાંભળી લેવા તૈ-
યાર ન હતી. એણે એમને કાનિષ્ઠ-
ના પુરાવા આપી ખાતરી કરાવવાનું
આશ્વિન કર્યું. એ આશ્વિન સાથે જ
ગોકળદાસ કાગધેએ એની શુજરાતમાં
આવ્યા ને એક સરખા થાકી વરસ
શુજરાતને આમદેગામકે ફરી, હકીકતો
મેળવી, સરકારી મોકેશની સખતક ને
ગેરવત્તેલુદાના તાંબા અદેકાલેવાળું
એમેરિયલ સરકાર પાસે રાખી દીધું.

પણ સરકારે એને હાથ આપવાને
બદલે એમનું સને ૧૮૮૮માં લૅન્ડ રે-
વન્યુ કોડમાં સુધારો કરવાને એક બાર-
ડો તૈયાર કર્યો, જે અનુસાર એમને
તેની જમીનનો માલિક મઠી-મઠ્ઠર
જ બની બંધ. ૫૪૫૫ ઉપર પાંદુ મા-
રના જેવો એ બનાવ હતો. એ ખર-
ડો ધારાસભામાં આપતાં જ સર ફિ-
રોજશાદ મહેતાની આગેવાની નીચે
લેકનિયુક્ટ સમાસદો કાઉન્સિલ હોલ
છેડી ગયા હતા (જે ધારાસભાના ઇતિ-
હાસમાં એવો પહેલો જ દાખલો હતો),
છતાં અફસોસની વાત છે કે હાલુ થે
સરકાર એમનોના કંચાળતા દાખવાની
લોકનેવાએની માથાળીને અવગણી,
જે જ પૂછતું પકડી એની છે કે એમને
કરજ કરતો આટકે અને કરકસર કરતાં
શીખે તો જ તેની સિમિત સુધેરે એમ છે

તા. ૧ એપ્રિલનાં ઠાંગવનેકા બન-
હેર થયું—(ઈ. ૧૮૦૧) * * અંગ્રેજ
કાફલાએ થાણા ને ચાલીગઢને કબજે
લીધો—(ઈ. ૧૭૫૭) * * અલદેશના
આરોગાન પ્રદેશમાં સખત ધરતીકપ-
(ઈ. ૧૭૬૧).

તા. ૨ એપ્રિલનાં ચુકામાં મેસોને પરા-
જય થઈ યુરોપ પશ્ચીમરેકામાં સત્તા
નાબૂદ થઈ—(ઈ. ૧૪૮૨).

તા. ૮ જુલાઈએ સુનારને ધેરા પાલી
શેરખાન પાસેથી છળી લીધું—(ઈ. સ.
૧૫૩૮).

તા. ૧૦ ઇંગ્લેન્ડમાં એની પેરેકની સ્થા-
પના—(ઈ. ૧૮૪૦).

તા. ૧૫ બ્રિટિશ રમુકિયમ પુરકું
ચુકાવું—(ઈ. ૧૮૫૮). એ જ દિવસે
ઇંગ્લેન્ડના રાજા એડ્વર્ડ બીજાએ પોતાના
સાક્ષી પુરતકાલય તેને બેર આપ્યું.
તા. ૧૬ સહેનસાદ પાચમા એડ્વર્ડ-
નું અવસાન—(ઈ. ૧૬૩૯).

તા. ૧૮ વસાઈ મુકામેથી જર્મન સા-
મ્રાજ્યની નહેરશત—(ઈ. ૧૮૭૧) *
* ઇંગ્લેન્ડના સામ્રાજ્યવાદી કવિ રડિ-
યાર્ડ ક્રિસ્ટિયન અવસાન—(ઈ. ૧૬૩૯)

તા. ૨૩ મહાન ફ્રેન્ચ ચિત્રકાર અસ્તવ
દેરેનું અવસાન—(ઈ. ૧૮૮૩)

તા. ૨૪ યુરિયાના મહાન ફેડરિકનો
જન્મ—(ઈ. ૧૭૧૨) * * શ્રી ગો-
કળદાસ કદાનદાસ પારેખનો જન્મ
—ઈ. ૧૮૪૭)

તા. ૨૬ શીનજાની રસીના દોષક
ઓડવડે એનરનું અવસાન—(ઈ. ૧૮૨૩)

તા. ૨૭ મહાન જર્મન સંચીતકાર
વોલ્ફગાંગ આગાધયુસ મેઝર્ઝેનો જન્મ
—(ઈ. ૧૮૫૬) * * ઇશ્લા જર્મન
કેર વિલિયમોનો જન્મ—(ઈ. ૧૮૫૬).
તા. ૩૦ ઇંગ્લેન્ડના રાજા પહેલા ચાર્લ્સ-
નો બંદાઈદોલ મુકામે વધ—(ઈ.
૧૬૪૮).

તા. ૩૧ ઇંગ્લેન્ડની પાલીએન્ડને આગ
લગાવવાનું કાવતરું રચનાર ગાય ફ્રેંકસ-
નો વેરફમિસ્ટર મુકામે વધ—(ઈ. ૧૯૦૬)

જેનો જક્કરાશિ, જેનો ઉન્માદ ને જેની હિંમત કોઈ જગદેક સમ્રાટને શોભે એવાં છે તે

અદ્ભુત લીધણ અને રોમહર્ષણુ જોગના ધોધનું પુનર્દર્શન

બાબુજી જોગનો 'રાત' થોય
કેડિ - શ્રી રંડરીનાથ દેવાભાઈ

છરી તે જગ્યાએ મેચર સરહારે એંઠ બાંઠડો મૂકાવ્યો છે. તેને 'છર્ચન સીટ' કહે છે.

ધોધની નજીબમાં જ મેચર સરહારે એંઠ અનિયંત્રિત બંધાવી છે. તેની વિશિષ્ટતા બુદ્ધિમાં હુદરત-પ્રેમી દેશી પરદેશી પ્રવાસીઓએ વખતોવખત પેતાના આનન્દોદ્ગાર લગી મૂક્યા છે. આ અદ્ભુત-શાન્તિ-અન્ય-ને એંઠ અસાધારણ ગુચ્છ થાય. એ આખું શાન્ત મતે અચી છાનાનું હોય તોપણ જોગના પ્રત્યક્ષ દર્શનથી તો તેની અપૂર્ણતા જ સિદ્ધ થાય છે અને મોદાગાંથી એંઠદમ અદ્ભુત બહાર પડે છે: એંતાવાન અસ્થ મદિમા અતો ખ્યાયાંશ્ર પૂર્યાં.

શરાવતી એંઠ નાનછડી નદી. છનાં તેનાં ત્રણગળ નામ શા માટે પડ્યાં હશે? પ્રથમ તે મારંગી અથવા બારંગા નામથી ઓળખાય છે; વચલા માગમાં તેને શરાવતી કહે છે; અને જ્યાં તે પ્રોડપણે સમુદ્રને જાં મળે છે ત્યાં તેને બાતનદી કહે છે. શરાવતીના પ્રવાહે એ રોમાંચછારી પ્રપાતનું રૂપ યાદગળ ન જી હોત તો ય તેણે પોતાના હુદરતી સ્ત્રી-વર્ધવડે માણસનું મન હરણ કર્યું જ હોત. પણ એવું યાન તો તે હિન્દુસ્તાનની અનેક નદીઓમાંની જ એંઠ નદી ગણાત. આ પ્રપાતને છારણે નાનછડી શરાવતી નદી મારતન-વર્ધની એંઠ અદિતીય નદી થઈ બેસી છે.

જોગના આ અતીંછિત દરયનું વર્ણન કરવા માટે રાજાજી તથા બીજા મિત્રા જોડે હું પ્રથમ ગયો હતો તે વખતનું વર્ણન 'જોગનો થોય' નામના લેખમાં અગ્રાજી આપી ચૂક્યો છું. 'લોહમાના' માં એ

હિ માલય, વિન્ધ્ય અને સહ્યાદ્રિ જેવા અનુગ પર્વતો; ગંગા, સિન્ધુ, નર્મદા, અલ્પુત્રા જેવી સુવીર્ય નદનદીઓ; ચિત્તોડ, વુતર તથા મંચર જેવાં પ્રસન્ન સરોવરો જે દેશમાં વિરાજતાં હોય તે દેશમાં એંઠાદ મહાન, મીયળ અને રોમાંચછારી જલપ્રપાત ન હોય તો પ્રકૃતિમાતા જેવી રીતે કૃતાર્થતા અનુભવે? દક્ષિણ હિન્દમાં આવેલા છારવાર જિલ્લા તથા મેચર અંચાનની સરહદ અપર એવો એંઠ થોય છે જે જગતમાં અદિતીય અથવા સર્વશ્રેષ્ઠ પદનો એંઠમાત મોકતા ન હોય તો ય એવા સર્વશ્રેષ્ઠ થોયમાંનો એંઠ છે એમાં શંકા નથી. અંજેજો તેને 'ગેરસપ્પા ડોલ્મને' નામે ઓળખે છે. તેનું દેશી નામ 'જોગ' છે.

લોર્ડ છર્ચન ખ્યારે હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યો ત્યારે જોગનો થોય જોવા એ એટલો અનુસુષ્ઠ થયો હતો છે આ દેશમાં આવ્યા પછી પહેલી તરુનો લામ લગી તે જોગનો થોય જોવા ગયો, અને તેના અદ્ભુત સ્ત્રી-વર્ધથી તેણે પોતાની આંખો હારી. તે વખતથી આપણા દેશમાં આ થોયની પ્રતિષ્ઠા વધી. જે ખ્યા-એથી લોર્ડ છર્ચને થોય જોડી પોતાની જાતને કૃતાર્થ

વંચવાને મળશે. તે વખતનાં તે અદ્ભુત દશના વર્ણનાથી એક છુટકા તમ થવા માંડ્યું, એટલામાં માનવીરખાવને અનુસરી એક નવા રોહિણી મનમાં અંચો, છે અટલી અંચાઓએથી જુદો માર્યા મળી આ નદી ગાળી થઈ જાય છે, ત્યાં છેવી દેખાય છે, અને સરિત્પતિ જોડે તેના મેળાપ છેવી રીતે થાય છે એ બધું એક વખત જાતે જોતું જોડીએ, અને બની શકે તો બાળકની જેમ શરણતીના વક્ષ-સ્થળ અપર નૌકાવિહાર કરવે જોડીએ. અન્તરાત્માની આ જિજ્ઞાસાને સત્યસંતોષ પ્રમેશ્વરે સાશીવીદ વધાવી લીધી અને એક તપનો અવધિ પૂરો થવા આવતાં જોગનું બીજો વાર વર્ણન લેવાનું સદ્માન્ય અને પ્રાપ્ત થયું. પહેલી વાર અમે અપરની બાજુએથી ધોધ તરફ ગયા હતા; આ વખતે નદીના ગુપ્ત તરફથી પ્રવેશ કરી હોડીમાં બેસીને અમે પ્રતીપ્રવાસ થઈએ અને હોડી અટકી પડી ત્યાંથી તૈલવાદનની (મોટરની) સહાયથી ઘાટ પડી ધોધને માથે જઈ પહોંચ્યા.

ત્યાં શરણતીના અર્ધચન્દ્રાકાર વડોમાં ચાર ધોધ છે. જમણી બાજુએ 'રાજા' નામનો ધોધ છે તે અપરથી એકદમ ૬૬૦ ફૂટ નીચે જુદો મારે છે. એનું રાજા નામયથાર્થ જ છે. તેના જલરાશિ, તેના સુન્માદ, અને તેની હિંમત હોડી જગદેકસમ્રાટને શોધે તેવાં જ છે. તેની ડાબી બાજુએ મહારાજની જેમ ગર્જના કરનારો 'રુદ્ર (Roarer)' પ્રપાત' રાજાના ચરણ અપર જઈ પડે છે. રુદ્રની ધોર ગર્જના ગ્રાસપાસની ટેહરીઓ તથા ખીખને માઝેલો મુઠો નિનાદિત કરી મૂકે છે, તેના ધ્વનિને નહિ છઠી શબ્દ મેઘગંધીર છે નહિ છઠી શબ્દ સાગરગંધીર. હાલ મેઘગર્જના આકાશવિદ્રાવી હોય તો પણ ક્ષણજીવી હોય છે અને સાગરની સનાતન ગર્જનાને મરતીઓટના કોઈ ખાવા પડે છે. રુદ્રનો ધ્વનિ અવિરત, અખંડ અને ધારાવાહી છે. તે ધ્વનિનો સુન્માદ ઈંડી વિલક્ષણ હોય છે.

રાજાને અને રુદ્રને દુનિયામાં હોડી પણ ટેહામે સમ્રાટની પદવી મળી શકે. પણ જોગનો સાચો વૈભવ તો આકાશમાં વિવિધ રૂપે સુન્મારી વીરમદ્ર (Rocket)ની શુશ્ક જટાજાતને લીધે છે. વીરમદ્રનો પ્રપાત હાથીના ગંડસ્થળ જેવા એક વિશાળ સિલાખંડ અપર પડતાંની સાથે જ તેમાંથી વાજ્યાનાનાં બાળ જેવા

કુવારા ઝૂંચે ને ઝૂંચે ઝૂંચા જ જાય છે. આ શું રોહરનું તાંડવ નૃત્ય? છે મહાકવિ વ્યાસની પ્રતિમાનો નવનવોન્મેષવાતી રૂપનાવિલાસ? છે સૂર્યવિબળા પૃથ્વીમાગમાંથી બહાર પડતી સર્વમંદારહારી પણ રૂપનારમ્ય જ્વાળાઓ? છે વહી મૂમાતાના વાતસલ્ય પ્રેરિત સ્તન્યધારાના કુવારા? એવી અનેક રૂપનાઓ મનમાં ઝૂંકે છે. સાચે જ વીરમદ્ર જોનારની આંખોને પાગલ બનાવી દે છે.

વીરમદ્રની ડાબી બાજુએ ઇર્ધૂરગૌરા, તન્વંધી અને અનુદયી મર્વનરૂપા પાર્વતી (Lady) પોતાના ભાવજથી આપણને આનંદિત કરે છે.

ચારે પ્રપાતોનું જાળે રક્ષણ કરવા માટે જ તેમની બન્ને બાજુએ બે પ્રચંડ પર્વતો ઝૂમા છે. ઝૂમા ઝૂમા આ સંતરી ઓજું સું કરી શકે? પ્રથમેનાઈ અખંડ ગર્જનાને પ્રતિક્ષણ પ્રતિધ્વનિત કરવી, તેમનાં અિન્દ્રપનુઓ ધારણ કરવાં, અને વિવિધ પ્રકારની વનસ્પતિથી પોતાનો દેહ ક્ષણગારી પુલકિત રહેવું—એ જ તેમનો અચિન્ત અલોચ થઈ બેઠો છે.

આ વખતે અમે ગયા ત્યારે ઝૂનાઝાના વિવેકો હતા. માર્ગોનાં માળી સારી પેઠે ઝોમરી ગયાં હતાં. વીરમદ્રની જટાઓ થયાં ય દેખાની ન હતી. રુદ્રની લાંબી લંબી હલંગો પણ ટૂંકી થઈ ગઈ હતી. પાર્વતીએ હવે વિરહિખીનો વેપ ધારણ થઈ હતા. હંડી નહિ તો 'રાજા'નો વૈભવ તો જોવા જેવો દશે જ એવાં અમે ગ્રાસા રાખી હતી, પણ વિશ્વજિત યગને અન્તે જોઈ હોડી સમ્રાટ અભિષેક બની જાય છે અને એ રીતે પણ પોતાનો વૈભવ વ્યક્ત કરે છે—બરાબર અંચી જ દશા 'રાજા'ની ચણેલી હતી.

આ વખતે અમે શરણતીની જમણી એટલે છે અપર તરફની બાજુએ આવે પહોંચ્યા હતા. અતિથિગૃહમાં ન રેહાતાં અમે દોડતા સોધા 'રાજા' પ્રપાતને પડખે ખડોને ઝૂમા.

ત્યાં એક તરફથી સખન તડકો અને બીજી તરફથી નીચેથી ઝૂના તુમારોનું હંફુ ધુમ્મસ એ વચ્ચે સપમાયાથી અમારી જે દશા થઈ તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. રાજાના સુગત જેવા શોભતા ગરમ ગરમ પથ્થરો અપર વાંછા વહીને નીચે ખીખમાં અમે ડોકિયું કર્યું. અપરથી રાજાની જે ધારા નીચે

પડતી હતી તે ઝૂંડે જમીન સુધી પહોંચતી જ ન હતી. છેઝી. મદોન્મત હાથીની મુંદ જેવો એક પ્રવંડ સોત. સુપરથી નીચે પડતો અમને દેખાતો હતો. નીચે પડતાં પડતાં તે શતથા વિદીર્ણ થઈ તેની સહસ્ર ધાર ઝો બની જતી અને આગળ જતાં તે ધારના મોટા-જલચિંદુ બનીને મોતીની માળાની જેમ તેઓ શોભવા લાગતી. આ મોતીઓનું પણ હજી આગળ જતાં દુર્ણ થઈ તેના મોટા મોટા છલુ દેખાવા લાગ્યા. હવે નીચે આગળ વધવું છોડી વધી તેઓએ થોડો રવજીન્દવિહાર શરૂ કર્યો. એ મોટા છલુ પણ છિન્નમિત્ર થઈ ગયા અને તેઓએ સીંદર પુંજનું રૂપ ધારણ કર્યું અને વાદળાંની જેમ તેઓ વિહરવા લાગ્યા. પણ ગાદતેથી મૃતિમાતાને સમાધાન થયું નહિ. આ વાદળાં-

જેવા તેટલો દર્શનની પિપાસા વધ્યો જ જતી. છતાંક બે છતાંક જ અહીં થોભી ચંચારો એમ અમે જાણતા હતા. પ્રતિક્ષણે અમારું પુણ્ય ક્ષીણ થતું જાય છે, અને થોડા વખતમાં જ અમારે મર્ત્યલોકમાં જવાનું છે એનું અમને ખાન હતું. રવગંભીર દેવો જે વિપ્રાદયો રવગં-સુખનો ગુપ્તભાગ લે છે, પરાક્રમી પુરુષો ગોતાના યૌ-વનના સુતરાર્ણમાં ગોતાના સંસ્કરણની પૂર્તિ માટે જેવા અધીરા બની જાય છે તેવા વિપ્રાદયી અને તેટલા અધીરા થઈને અમે ભથા પેલી ગંધર્વનગરીનું આંખ, જાન, ક્ષાપ્ત અને આખી ત્વચાથી સેવન કરવા લાગ્યા અને સાથેસાથે અમારી. છરખાઓ દ્વારા તે જ. આ-નંદને શતશુભિત કરીને તેનો તહાવો લેવા લાગ્યા.

યાંદ ઠરીને 'આ જ તે ગયો રાત્રિનું સંગીત' એમ એટલીજાને જણાવવા માટે પોતાનાં મસ્તકો દલાવવાની શરૂઆત કરી. રાત્રિનો જલવિહાર સાચે જ સારિવર, શાંતિમય અને યૌવનમય હતો.

અપ્રાણનો જલવિહાર સારિવર, શાંતિમય અને યૌવનપ્રસન્ન હતો. ખરેખર ધોપનું આ વર્ણન માત્ર અદ્ભુતમીપણ અને રોમહર્ષણ હતું. હવે તે બાળાઓના મોઢા ઊપર પ્રાતઃકાળની સુગંધ પ્રસવના રહી ન હતી. 'આવું અદ્ભુત દ્રશ્ય કેવી રીતે સર્જાયું હશે? સાચે જ આપણે પૃથ્વીતલ પર છીએ કે સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં?' એ જાતનો વિશ્વસ્ય તેમના મોઢા ઊપર સ્પષ્ટ દેખાતો હતો; તેઓ એટલીજાની આંખ સામે જોડીને પોતાનો વિશ્વસ્ય વધારતી જતી હતી. અને એમનો તે વિશ્વસ્ય જોડીને અમે જ જાણે આ જીવનમય સૃષ્ટિના વિશ્વાસ છીએ એવું આમિત્તન અમને થતું હતું.

ખાવાનો સમય થઈ ગયો હતો. અમે એક ગામડા નજીક આવી પહોંચ્યા હતા. હાં એક ઝાંગર મરડવાની ઘંટી હતી. મજૂ મજૂ મઠ મજૂ કરતી તે મિત્ત લેહોની શાંતિ, તેમનું સ્વાસ્થ્ય અને તેમની આખીવિશ્વાને મરડી નાખતી હતી. અમે ધરાડીને જમી લીધું અને અમારી વાટ જોણા સુમેલા તૈલવાદનમાં આરંભ થયા.

સ્વતામાં અમારો સારથી પેટાલના રથમાં થોડું તેલ હતું તેમાં જ પાણી મરી લાગ્યો. અને તે તેજ મોટરમાં રેડ્યું. પાણી ગરમ થયું અને તેલનો ધુમાડો પાણીમાં મળ્યો. એટલે પૂછવું જ શું? ક્યારે ને પગલે મોટર અડવા લાગી, ચીસો પાડવા લાગી, તરતરે કરવા લાગી અને ઢુઢે ઢોડવા લાગી. અમે ઇંટલી ગયા, ચીંટાયા, કંઈ મરડાયા અને ઠેસા ઝુપાય નથી એ જોડીને ફેંકી પડી ગયા. જેમ્સેન ઠરીને વહાવુટી-બને પાણીવાળી જગ્યાએ જ્યારે આવી પહોંચ્યા ત્યારે જૂનું બંડખોર પાણી અમે છાંટી નાખ્યું અને સજ્જન પાણી મરી લીધું. ત્યાર પછીનો અમારો માર્ગ આવ સહેલો થઈ ગયો.

ગૈરસખાના ધોપમાંથી વીજળી સુત્રજન કરતી છે નહિ તેની ચર્ચા છેલ્લાં ૫ વર્ષોથી ચાલુ છે. શરૂ થતીનું પાણી એક બાજુએ વાળી લગીને મોટામોટા

નળમાંથીનીએ સુતારીને ત્યાં તેની સદાયથી વીજળી પેદા કરવામાં આવે તો આખા મૈસૂર મંડરાનને સસ્તામાં સરને માવે તે પૂરી પાડી શકાય. એટલું જ નહિ પણ સુતાર અને વશિણ જાનડા જિન્દગીને પણ તે પૂરી પાડી શકાય. તેથી લોકોને માટે લાભ થશે. પણ આમ કરવાથી એ અદ્ભુતરમ્ય પ્રાકૃતિક દ્રશ્ય હાયમનું નષ્ટ થશે. આ બે વસ્તુમાંથી કયું વધારે અગ્રિય છે તેનો હજો નિર્ણય થઈ શકે નથી. હજારો—નહિ લાખો લોકોને પેટ પરતું ખાવાનું મળશે, સેંકડો વિજ્ઞાનવેતા નવજુવાનોને પોતાની લાયકાત સિદ્ધ કરવાની તક મળશે, હજારો જનાવરોની પીડા દૂર થશે, એક ફેંકાણે આવી જાતનું જીવનનું વશસ્ત્રી થાય તો કિંદુસ્તાનના બધા પ્રપતિનો આવે જ સુપ્રયોગ કરી શકાશે અને દેશને એક મહાન શક્તિનો હાયમને માટે લાભ થશે. તો પછી શું કેવળ એક મીપગરમ્ય દ્રશ્યના લોપથી આપણે આ અગ્રેષ્ઠ દિનકર વસ્તુઓને જતી કરવી? છતાં શોખને પણ ઠંડી મર્યાદા હોય છે નહિ? પોતાના રાજીના મનોવિનોદન ખાતર પોતાની રાજપાની રોમને બાળી નાખનાર નીરોની સુલતાની વૃત્તિમાં અને આવી છતાં મહિતમાં તત્ત્વતઃ શો કશું છે?

આ પ્રશ્નના જવાબમાં જે સુતાર આપવામાં આવે છે તેનો કુલ્લેજ કરતાં પંદરતાં થોડુંક ત્રિપ્લાતર કરવાની જરૂર છે. યુરોપમાં જ્યારે મહાપુદ્ગ શરૂ થયા અને યુરોપમાં લાખો જુવાનો તોપો લથા બંદૂકો-મોગ બ-યા ત્યારે સાહિત્યશિરોમણિ રોમેં રોલ્લાં-મૂનવયા દર્શાવ્યું થઈ અને તેમણે ધયાએલા લોકો-સેવાનો થોડાક પ્રબંધ કર્યા. પણ કુમથપક્ષના શરૂ ઓછે જ્યારે એટલીજાની છતાંપણ ઓમરનો સુપ બે બનો વરસાદ શરૂ થયો ત્યારે માત્ર તેમનાથી રહેવાયું નહિ; તેમનો છતાંત્યા પુણ્યપ્રહોપથી સળા અરુઓ અને તેમણે બુલંદ અચાજે આખા યુરોપ ચેતવણી આપી કે "હો જનમન્તો, તમે એટલીજાના મારવા હોય તો મને મારી નાખો, તમારે જગતમાં સંવતર નષ્ટ થવું હોય તો નષ્ટ થાઓ; પણ આ શ્વ કૃતિઓ તો આત્માની અમિત્વચિત્તની અમર કૃતિ છે; એની દ્વારા જ સમસ્ત માનવજાતિનો આત્મ પોતાને વ્યક્ત કરે છે—ઠંડી નહિ તો એમનો તમે નાશ ન કરો!"

રોમે રોમાંની આર્પવાળી યુરોપના આત્માએ સાંભળી અને યુધ્ધમાન પક્ષોએ હતાકૃતિઓનો મંદાર બંધ કર્યો. તો હતાકૃતિઓ યું સાચે જ માનવઆત્માની અમિત્યજિનની દ્યોતક છે પ્રેરક છે? છે પછી તે માત્ર ખુબ્ધ આમરૂપિના આવરણ પાછળ મૂકેલી વિલાસિતાની જ સાધનસામગ્રી છે?

હતાને જોશે સાચેસાચ ઓછળી છે તે તરત જ હરી દેશે છે હતા અને વિલાસિતા વચ્ચે અરમાન-જમીન જેટલો તફાવત છે, અને હતાકૃતિકાર માણસને જે નિરતિશય આનંદ થાય છે તે ખરેખર સુતેલા આત્માને જાણત હરે જ છે. હરોડો વોલ્ટની વીજ-ઝીક શક્તિ કુલ્પન કરીને લાખો લોહોની આજી-વિજાની વ્યવસ્થા કરવી એ હંડી જેવીતેની વસ્તુ નથી; પણ હતાકારા જે આનંદ અને સંરક્ષાના માણસને મળે છે તે તો આત્માને પોષનારી વસ્તુ છે.

અને જોગ હંડી માનવકૃત હતાકૃતિ નથી. કુલકું એ તો હતાકારોને મન્યતા અને રમણીયતાનું એજી-સાથે શિક્ષણ અને વીક્ષા આપનારી પ્રકૃતિમાતાની અલૌકિક વિમુતિ છે. તેને બગાડવી એ નાસ્તિક વિરોધ

હરના સમાન છે અને તેમ હરના જતાં પહેલાં આપણે હજાર વખત વિચાર કરવો પડશે. જોગનો પ્રપાત હંડી આ ચાલુ જમાનાની સંપત્તિ નથી. આપણા અનેક ઋષિપૂર્વજોએ એની પડખે બેસી પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધર્યું હતું, અને આપણા વંશજોના વંશજો પણ તેનાં દર્શન કરી પોતાના જીવનની અગાત શક્તિ-ઓનો સાક્ષાત્કાર કરશે.

કુપકુતતાવાદનો આશ્રય લઈ 'અલ્પરસ્ય હેતોર્થકુ હાતુમિચ્છન' એવા વેદિયા આપણે ન બનીએ. આ પ્રપાતને સુરક્ષિત રાખીને તેમાંથી હોડી લામ કુદાવી શકાતો હોય તો મહેતે કુદાવો. એ વસ્તુ માનવકુદ્ધિ માટે અશક્ય ન હોવી જોડીએ. પણ આ તાંત્રવૈયોગના દર્શનથી મનુષ્યજાતિને વંચિત કરવાનો ધર્મતઃ હોડીને હક નથી. મંદિરમાં આપણે મૂર્તિની સ્થાપના કરીએ છીએ; દુરવસ્તે પણ એવી જ રીતે અહીં વિરાટ સ્વરૂપની મન્ય પ્રતિમાઓ અમારી આગળ સ્થાપન કરેલી છે. અહીં હેવળ દર્શન, ધ્યાન અને કુપાસના માટે જ આવવું અને હવથમાં હંડી સામર્થ્ય હોય તો ત્તાહાર થઈ જવું. દંતાત્રેય ગાલકૃષ્ણ કાલેલકર

COMPETITION FOR INDIAN SCHOLARS

In occasion of its ten year jubilee the India Institute of the 'Deutsche Akademie' in connection with the study group 'Das Ahnenerbe' has selected in October 1938 the following subject for a competition:

Symbols in India

Their meaning, historical development and present position

This competition is open only to Indian scholars who have already graduated and completed their study.

All papers must be submitted on or before the first of April 1940.

Prizes to be awarded in this competition:

The first prize is a scholarship for one year in a German university town including the costs for the journey from India to Germany and back.

The second prize is a scholarship for one year in a German university town but exclusive of the costs of the journey.

The third prize is a scholarship in a German university town for half a year and exclusive of the costs of the journey.

The winner of the first prize will receive a

monthly stipend of RM 300.—during his stay in Germany. The winners of the second and third prize will receive a monthly stipend of RM 200.—each.

All winners will receive in addition the journal of the 'Deutsche Akademie' and one of the journals of the study group 'Das Ahnenerbe' according to their own choice free for three years.

The India Institute of the 'Deutsche Akademie' acquires the right to print and publish any of the prize winning papers. The printed papers will bear a notice showing them to be the prize winners in the competition of the India Institute of the 'Deutsche Akademie' and of the study group 'Das Ahnenerbe'.

Papers which have not been awarded a prize will be returned. The committee however cannot undertake any responsibility with regard to the reading and returning of any paper that may be submitted to them.

Applications for participation in this competition will have to be sent to the India Institute of the Deutsche Akademie, München 8, Maximilianeum, Germany.

જ જ જ જ જ ની છ વ સુ દિ નો પ રિ ચ ય આ પં તી લે ખ માં જા

વનવગડાનાં વાસી

શુક અને સારિકા

[૧] શુક

સ વારના હએક વાઝા દરો. શિવાળો દમણું જ ઊતર્યો હતો એટલે પપનમાં ટાલનો સહેજ ચમકારો જણાતો હતો. એવે વખતે હું એક વાધરીને સાથે લઇને પોપટના માળા શોધવા નીકળ્યો હતો. જમાલપુર દરવાજે થઇ પીરાણાના રસ્તે જતાં વચ્ચે આંખા અને મહુડાની ઝાડી આવે છે. એમાં અમે પેહા. પછી ત્યાં તો માળા ગાંધવારને જોવામાં માળા જોવાનું જ બૂલી ગયો! પોપટ તો હું રોજ જોઉં છું. સાંજસવાર ધર ઉપર થઇને ઊડી જતાં એમનાં ટોળે-ટોળાં અનેક વખત નજરે પડે છે. પણ એ દિવસે જેટલા પોપટ મેં જોયા એટલા તો કદી પણ એક રથળે એક વખતે મેં દીઠા નથી. પાંચ-પચાસ નહિ, સો-જસો યે નહિ; પણ આ તો દમરો! 'દમરો' કહું છું તેમાં રજ પછુ અતિરાયોક્તિ નથી કરતો. આખું આકાશ પોપટથી ભરાઇ ગયું હતું. ઊગતા સુરજનો આછો લાલ પ્રકાર એમની પાખોમાંથી ગળાઇને આવતો એ પણ રંગાઇને શીશે થઇ ગયો જણાતો હતો. માળા માળાને ઢેકાણે રહ્યા અને એ અદ્ભુત દરય જોવામાં હું ખરે શુદ્ધિદ વીસરી ગયો.

મારી સાથેના વાધરી મારી જોવડીથી પૂરા વક્રિ હતા. એક વખત જંગલી અગનનાં વળાણ કરીને એણે મારી પાસેથી પાંચેક રૂપિયા પકાવેલા ત્યારથી મારી અછલ માટે એને જાહુ માન તો ન હતું; પણ રૂપિયાનાં ચાર ગચ્ચાં ઘેરજેઠાં મળે એવા અતિસામાન્ય પંખીની પાછળ હું આટલે આથે આવું અને જાહોતની પેટે મોં પહોળું કરીને વગડા વચ્ચે ઊભો રહું એ તો એની સમજમાં ન ઊતર્યું. માળા

શોધવાને જાદાને એણે માફે ધ્યાન ખીજે દોરવા ખૂબ મંચલન કર્યો, પણ હું તો ખીલું જામું બૂલીને જાડના રંગ સાથે ભળી જતા આ સજીવ નીસમણિઓના અગમગાટ જોવામાં, એમના કંઈક કંઈકનિ સાંભળવામાં અને એમના આગમન-કેટુપનની વિચિત્ર ક્રીડા નીરખવામાં તદ્દલીન થઇ ઊભો હતો. આખરે તો એ દરયે ઝોમળી ગયું અને ટાઢ ઝોમળી થવાથી પ્રગાત ની હાંમાં પોપટ વધારથાને પ્રવાણ કરી ગયા.

સુરપાણ અને રાજપીપળાનાં જંગલોમાં પોપટ તો લીઠાં ટોળાં પેટે ઊભાશય છે, પણ સૂકા રણના વાવરા જ્યાં સોંસરા નીકળી જાય છે એવા ઉતરે સુજરાતના આ લૂખા પ્રદેશમાં પંખીઓનો શાવો મેળો જોવા મળે એને મારા મનથી હું મોટા દ્વાષે ગણું છું. આફ્રિકાની નદીઓના વિશાળ નદ ઉપર પથરાએલા લાખો સુરખાજની છત્રીઓ મારા જોવામાં આવી છે. અસંખ્ય કુંઝની સમૃદ્ધીલાનાં થમ-તકારી વર્ણનો પણ મેં વાંચ્યાં છે. શિવાળામાં જસો ચારસો નીકકંને આમત્રી, ભંજુ અને જોરસથી જેવાં જાડની ગીચ ધટામાં પેસી જતાં, ઊડતાં, રીસોરી મારતાં મેં જોયા છે. પણ પોપટના પ્રખુપકાળના આ સમૃદ્ધચાર જેવું દરય અન્ય કોઇ પણ વર્ણનિશેષનું આ પ્રદેશમાં કયાંય પણ જોવા મળે કે કેમ એની મને શંકા જ છે.

સુદ્ધિમાન ગણાવાને લીધે જોગ વાનરવંશ પશુ-ઝોમાં મૂર્ધન્ય રથાને વિરાજે છે, એમ પોપટ પંખી-ઝોમાં કુલશ્રેષ્ઠ ગણાયો છે. આપણે ત્યાં પ્રાચીન કાળથી ક્રીડાએ પરિચીત પક્ષીઓમાં એ પ્રથમ રથાન પામ્યો છે. ગરીબ હોય કે તવંગર, કલાકાર હોય કે અજ્ઞ, ઘેરઘેર એના પાળનાર હતા અને હજી યે છે. રૂપાળાં પંખી હોય તે ભાવે રહ્યાં, પણ 'દિગ્વર' 'દિગ્ કુલપતિ', 'મેપાસિન્ધુ', 'સુશાવિતકેવિદ', 'નૃપદસ્તોપલામિન' તો આ શુક જ. આવાંઆવાં તો એનાં અનેક ગિરુદ સંદિલમાં વેરાએવાં પડ્યાં છે.

પણ આ જથી મદતા શાના લીધે! એને કોઇ માયક પંખી નથી કહેતું. એના કંદરવથી સુન્ધ થતો

કાષ્ઠક જ દશી. ૩૫માં પથ્થુ એનો એકડો પાછળ આદે છે. સારે ? એની શક્તિ તો એની અસાધારણ અનુકરણશક્તિને લીધે છે. કાળોકાશી અને એવાં બીજાં કાષ્ઠકો પંખીઓ સાંભળેલું બોલી જાય છે, પથ્થુ મનુષ્યનાક જાનીને, શીખવેલું-શીખે, સાંભળેલું પાઠ કરી જાય અને કવચિત્ સ્વયંરચિત વાક્યો પણ સમવાયુકૃત કહી દે, એવું પંખી તો પોપટ એકલો જઃ આપણા દેશમાં તેમ પરદેશમાં પણ. એની આ શક્તિથી મુગ્ધ જાનીને મહાન સિકન્દરનો દરીઆઈ સેનાપતિ એનેશીક્રીટસ સીલોનમાંથી પોપટ સાથે લઇ ગયો હતો. અને એ રીતે મુશ્કેલીમાં પોપટના વંશમાં પ્રથમ પગપેસારો કરનાર તે આપણો અતિ પરિચિત હિંદીવાન 'હુડો' જ.

પોપટ જ્યાં પંખીઓથી જે રીતે જુદો પડી જાય છેઃ એક તો, શબ્દાનુકરણ કરવાની એની લોકોત્તર શક્તિથી અને બીજું, એના પગની વિશિષ્ટ રચનાને લીધે. ધણીયારાં પંખી જાડ પર જેસે છે, જમીન પર દરીફરી અને ફૂદી શકે છે, પરંતુ જેમને જાડ પર 'ચડતાં' આવડતું હોય એવાં—ચડવાને અનુકૂળ રનાયુર્મિત પગવાળાં—પંખી તો મધ્યામાંક્યાં જ છે. આવાં પંખી તે પોપટ, લક્કડફાડા, કંસારા અને કેપલ તથા એનાં સંગોની ખર્ચે, મોતીડો વગેરે. એમના પગનાં આંગળાં ચારઃ બે આગળ, બે પાછળ—મનુષ્યનાં પાંખો પેઢે સામસામાં બેતરા-એકાંર હોય છે. એને લીધે એ ઘણી પકડી ગેસી

૧ Scansores પંખીઓનો એક વિશિષ્ટ વર્ગ Picariae એટલે લક્કડફાડાના વર્ગ (Picus=લક્કડફાડા)ને નામે ઓળખાય છે. એમનાં ઈડાં ચળકતા મેત વર્ણનાંઃ એકાદ અપવાદ સિવાય બધાંય કાંઈ પણ રંગના ઈંડે કાષ્ઠ વિનાનાં. એમને માળા બાંધનાં આવડતું નથી પણ ચેટિલાગે ઝડપી તેવર જળાશ, ભોંતનાં બાકેરાં કે પડાડની કાશમાં ઈડા મૂકે છે.

એમના બે અવાતર વર્ગ છેઃ ચડી શકે એવી વિશિષ્ટ રચનાવાળા પગવાળાં (Zygodactyles કે Scansores) અને મોંની પહોળી ફાડ વાળાં (Fissirostres); આ બીજા વર્ગનાં પંખીના પગ નાના અને નિર્બળ તથા પગનાં તળિયાં સપાટ હોવાથી એમનાથી સહેલાણી દરીફરી શકતું નથી, પણ એક જ આસને બેસીને ત્યાંથી થોડું જીમી, છવાવ પકડી, પાછાં આવશે આસને બેસી જવાની રેવાળાં હોય છે.

૨ તેની જ Zygodactylae. ચક્રીના વર્ગનાં (Passares)

શકે છે તેમ જાડના યડ ઉપર, પડાડની સપાટ કરાડ ઉપર કે ઘસળી જત ઉપર સરલતાથી અપાટામંથ ચડી દોડી ફરી શકે છેઃ એકે દરેક પંખી જુદીજુદી રીતે. દાખલા તરીકે ડાબેકાળે ચડવામાં પોપટ ચાંચ-નો આધાર રે છે, સારે લક્કડફાડા મનજૂત પગ અને જરૂર પીછાંવાળી પૂછડીના ટેકાપી યડ પર ચોંટી રહે છે. ચાંચ તો એમને યડ પરની જાડ ઉપરની તેની પાછળ બરાએકાં જીવડાં પકડવા પૂરતી જ કામ લાગે છે. કેપલ વગેરે જાડ પર 'ચડતાં' એવામાં નથી આવતાં, તેમણે એમના પગ તો 'ચડનાર'નાં પૂરાં લક્ષણવાળા હોય છે.

પોપટ માટે અંગ્રેજી ભાષામાં બે શબ્દ છેઃ Parrot અને Parrakeet. આમાંના 'પેરટ' તે જ્યાં વિવિધ વર્ણના દેહવાળા અને શરીર કરતાં ટૂંકી અને છેડેથી ચોરસ પૂછડીવાળા. જંગમવારી પોપટ અને કાકાકીવા એ આવા 'પેરટ'. 'પારાકીટ'નો વર્ણ મોટે ભાગે લીલો હોય છે અને એની પૂછડી શરીર જેવડી કે શરીરથી મોટી અને લાંબી, લટકતાં ચડ-ઉતર પીછાંવાળી અને છેડેથી પાતળી અણીદાર લાગે છે. આપણા પોપટ જ્યાં આવા 'પારાકીટ' જ.

ભારતવર્ષમાં પોપટની ત્રણ જાત યાય છે.

[૩]

આ લેખને મથાળે જેનું વર્ણન. જે અને જેનાં ટાંજેટોમાં આખા ભારતવર્ષમાં પ્રત્યેક રચણે લીલા તેમજ ચૂકા પ્રદેશમાં નરરે પડે છે એ પોપટઃ Rose Ringed અથવા Green Parrakeet.^૩ આપણે હાં 'હુડા' નામે તે ઓળખાય છે.

એનું કદ ૧૬-૧૭ ઇંચ. શરીરનો વર્ણ લીલો. નરની ડોક ઉપર કાળો કાંઠોઃ એની અડોઆડ ચુ-લાળી રંગનો પટો. ચાંચ ચળકતા આછા ઘેરા લાલ રંગની; દેખાવમાં ખાખરાના ફૂલ જેવી. માદાને લાલ પટો નથી હોતો, પણ એને જાહેલે ઘેરા ચળકતા લીલા રંગની સાંકડી પટી હોય છે.

એટલે ડાળી પકડી બેસનાર પંખીઓના પગ ત્રણ આંગળાં આગળ અને એક જ આંગળું પાછળ હોય છે. આ વર્ગમાં કાષ્ઠકો પંખીને 'ચડતાં' આવડે છે, પરંતુ તે માત્ર મહા-વરને લીધેઃ નહિ કે 'ચડના'ની રચનાવાળા પગને લીધે.

૩ Psittaci Krameri

આ જાત ટેલે વળીને રહે છે. એમનો આદાર ફળ તથા અનાજ છે. ખાવા કરતાં વધારે જમાડ કરવાની એમની ટેવને લીધે એ પાકને લારે નુકસાન કરે છે. વસંતઋતુ એમનો મર્કાધાન કાળ. એ વખતે એ આડની જળોલમાં ૪ થી ૬ ઇંચ મૂકે છે.

એને પાળવામાં આવે છે, પરંતુ શીખવામાં એ રમતિયાળ હોવાથી આજા આદરને પાત્ર ગણાયા છે.

[૨]

બીજી જાતના પોપટ Large Indian અથવા Alexandrine Parakeet^૪ નામે જોખળાય છે. ઉત્તર યુજરાતમાં એ નથી રહેતા, પણ સુરપાણ તથા રાજપીપળાનાં ગીચ જંગલમાં ખૂબ મળી આવે છે. આખા ભારતવર્ષમાં એ છૂટાછવાયા નજરે પડે છે.

એનું કદ ૧૬ આંગળ. આપણા જાણ પોપટમાં મોટામાં મોટો આ જ. એને રંગ ઘેરા લીલો. પૂછ-ડીમાં આજા લીલા અને પીળા રંગનાં પીંછાં હોય છે. પાંખમાં ખભા ઉપર લાલ લાખું. આલું લાખું હુડાના ડીલ પર નથી હોતું. ગળા ઉપર લાલ કાંઠો. માથાને આવેલા કાંઠો નથી હોતો. આંચ ઘેરી લાલ. વસંતઋતુમાં એ આડની જળોલમાં ૨-૫ ઇંચ મૂકે છે.

૪ Psittaci Eupatria

સ્વર્ણ

• મિથ •

વર્ષા તણા રનાનથી નીતરેલો
પૃથા ઉરે અંકુર રમ્ય રોપવાં;
હનર જીવે તણી પ્રાણહારી-
ટકાવવાં-નીતમ રંગ રેલવાં-
કૃષિકની એરણીથી અજ, જ,
બીજે પડતાં ભૂમિ-ક્ષેત્ર-આસે!
સાચાં જ બીજે દલશુદ્ધ પોતે
અંકુરતાં: વ્યર્થ હનર બીજાં
તુરેલ નાકાં-કીટથી જવાયાં-
સડે દટાઈ ભૂમિના પથારે!
સાચાં તમે સ્વપ્ન ય પાંગરીને
મધુહરો: જૂડે જરો કપડો મેં!

આણેકલાલ શુક્લ

સરીરે ભરાવદાર અને દેખાવામાં ગીરવચાળા દેખાતા આ જાતના પોપટ પાળવા માટે ખૂબ યોગ્ય મનાય છે, એકે કોઈકાઈ અનુભવીઓ એની જોડવાની સક્તિ વિશે શંકા દેખાડે છે.

[૩]

આપણો ત્રીજો પોપટ તે Blossom-headed Parakeet.^૫ સૌથી નાનો, પણ કંટની મીઠાશમાં બીજા એને આંટે એવા આ પોપટ ઉત્તર યુજરાતમાં જાડુ આજા પ્રમાણમાં નજરે પડે છે. એનું કદ ૧૪". નર માદા બીજી રીતે એકસરખાં લીલા રંગનાં. પેટ પરનો રંગ આજા, પીગાશ પડતો. ફેર માત્ર માથાના રંગમાં. નરનું માથું આજા આસમ ની રંગની છાયા વાળા લાલ રંગનું. માદાનું માથું આસમાની છાયાવાળા ભૂખરા રંગનું. બંને પંખીના ગળા ઉપર લાલ લાખું હોય છે. નરના ગળા ઉપર કાળા તથા લીલા રંગનો અને માદાના ગળા ઉપર પીળા રંગનો પટો હોય છે. આ જાત સ્વભાવે ગીચ જંગલની રહેવાસી છતાં મેદાનોમાં પણ દેખાય છે. એનાં ટોળાં નજરે નથી પડતાં. વસંતઋતુ એમનો પ્રજનનકાળ. અન્ય પોપટની જેમ એ પણ આડની જળોલમાં ૪ થી ૬ ઇંચ મૂકે છે.

૫ Psittaci Cyanocephala

બે નર

કેડીઓ પ્રગતિતણી

• ૭-૬૬૫ •

મને લાગે છે કે, સશીમદી વસે ડાચ ધરથી,
પડે તેવી રીતે સરલ પથમાં પહાણ મૂળથી;
રહે ડાચા જેવા,
પડે પહાણ તેવા, ઉભા મદોથી કે ન ઘટશે;
સશીમદી ડાચથી જાતન રૂપ શું રમ્ય અરડું!
અને પહાણથી તો પથગમનનું ગૌરવ વધું!
સશીમાં ડાચા એ સરસ રસનિષ્પત્તિ આગીની,
નદિ નલિ કલંકોની કચની;
પથે પહાણ એ તો પથગમનકોશલ્ય ખીલવે,
વિધન ધરશે ના પથિકતે:
હલેને જોગથી વર્ષે પતથરો કાંઈ દૈવ સા!
મારા એ પતથરો સાશે કેડીઓ પ્રગતિતણી.

‘આહિનીચન્દ્ર’

જીવનનું પરોઢ

૬

વે તો, જાણુ છતાં એકપીસ દિવસ જેવા કપરા ઉપવાસ જગત્તહેર થઈ ગયા છે (અને તેમાંથી ઈશ્વરકૃપાએ દેશને તેઓ પાછા પશુ મળ્યા છે), એટલે શીનિક્સના લાંબા અને આકરા ઉપવાસોની કથા નવાલભારી નથી રહી. છતાં જ્યારે-જ્યારે એ ઉપવાસો આરંભાવાની વાત યાદ આવે છે ત્યારેયારે દશયે કુન્નરી છૂટે છે. સર્વધર્મસમભાવ, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, દિસસામન વગેરે માટેના જાણુ છતાં ઉપવાસો જેટલા જગત્તહેર થઈ ગયા છે તેટલાં શીનિક્સના આશ્રમના શુદ્ધિકરણ માટે કરવામાં આવેલાં અનુષ્ઠાનો ત્તહેરમાં નથી આવ્યાં. તેમ એ સાવ અભણ્યાં જે નથી રહ્યાં. મને ભય છે કે આજે પચીસ વરસ પછી એને તાજું કરી બનીસીએ અગવવામાં હું કદાચ યુનેગાર ગણાવાનો. શીનિક્સ શું કે આશ્રમ શું, એ મને એટલાં ત્તહેર રચળ જાની જવા છતાં આખરે તો એ એક મોટું કુટુંબ જ ગણાય. અને ખાનદાનીની આપણી મર્યાદા છે કે:

અર્થનાશ મનસ્તાપં ગૃહે દુઃખરિતાનિ ચ ।
વંચનં સાપમાનં ચ મતિમાત્ર પ્રકાશયેત્ ॥

એથી વિરુદ્ધ હું આ પ્રકરણોમાં અમારી નામોશી ચીતરવા બેસા છું. પણ ખાનદાનીની એ મર્યાદા પરાયા પાસે જાળવવાની હોય, જ્યારે આ લખાણ વાંચનારા પરાયા ભાષ્યે જ હોવાના. પૂજ્ય જાણુ છતાં વધુ સમીપ પહોંચવા ક્ષત્રનારાઓને કામનું યથ પડે એ હેતુ આ લખાતી વખતે નજર સામે છે. છતાં આમાંથી કોઈ વગોવવાની સામગ્રી શોધી કાઢે તો તે સાક મારે લાચારી જતાગતી રહી. સ્વજનો કરતાં જે વધુ સ્વકીય એવાં શીનિક્સનાં એ ભાષ્ય-જહેનોને વગોવણીમાંથી જથાવવા ખાતર અદ્દો એમનાં ખરાં નામને જાહેર કૃત્રિમ નામ આપીસ.

સહને માટે જ જીવનારા પરમ તપસ્વીની કાંખમાં જુદાંજુદાં અને ચોરી અદરાય સારે એ પરસ્પર

મહાત્મા અધીછના લોકોત્તર બ્રહ્મજીવનના ઘડતરમાં સવિરોધ ફાળો આપનાર દક્ષિણ આફ્રિકા. ફીનિક્સ આશ્રમની સ્થાપના એ એ ઘડતરનો મગજ પ્રારંભ. આ લેખમાળાનો ઉદ્દેશ એ કાળના વાતાવરણનો ધરમયુ પરિવ્ય આપવાનો છે. અનિવાર્ય એની કેટલીક અંગત હકીકત ન છૂટે આવવા દઈ, જે અનેરા રંગોમાં પોતાના જીવનનું પરોઢ વીલ્યું તેની, લેખકે એ કાળની જાળવણી નજરે આપેલી આ પરિવ્યમાળામાં સત્યાગ્રહના કળમકાળની, ગાંધીજીના યુવપરબોધ ગારિબની તેમજ તેમના ખડતલ તપસ્વી જીવનની કથાનું આત્રેયન મુખ્ય ભાગભાગે છે.

ભાગ બીજો પ્રકરણ સોળમું: અન્નજળ ત્યાગ

વિરોધી તત્ત્વોનું પ્રચંડ ધર્ષણ થયાં વિના શી રીતે રહે? એવા ધર્ષણમાંથી પુણ્યપ્રકોપ પ્રવ્રજળી જ બીકવાનો અને એ જવાબમાં આસપાસનું જાધું જળાંન ખાળ થઈ જવાનું. પરંતુ જાણુ છતાં પુણ્યપ્રકોપ પણ અમૃતભર્યો, કીડીનેયે કોચવતાં અચકાય એવા જાણુ છતાં અંતેવાસી વિદ્યાર્થીને મનથી જે રાને શાપે? ભારેમાં ભારે દુઃખરિતને પણ અમૃત છાંટીને જ નામશેષ કરવાનો એમણે દમેશાં આગ્રહ સેવ્યો છે.

એક વાર વિદ્યાર્થીઓમાંના એક જણને રોશને જતાં એક શિલિંગ જડી આવ્યો. અંદરઅંદર હિહા-પોદ ચાલ્યો કે એ શિલિંગનું કરવું શું? 'જાણુ છતાં આપી દઈએ', 'રોશનની દુકાનેથી કંઈક ખાવાનું મગાવીએ', એવા બે વિરોધી પ્રસ્તાવ જાનાજાના ચર્ચાવા. ખાવાનું મગાવવા તરફ જધાનો વધુ ઝોક દતો. પણ એની ચાટી કોષ્ટી પાસે જઈ ન પહોંચે તે માટે વ્યૂહો રચાવા માંડ્યાં. એક સવારે હું ગણિનના વર્ગમાં પહોંચ્યો ત્યારે જોયું કે લાણવાનારાં ઘેવતળેન ગણિનને બદલે શું અને કેવી રીતે ખાવાનું મગાવવું એ વિષે વિદ્યાર્થીઓ સાથે પોતાની શુદ્ધિ વાપરી રહ્યાં દતાં. આખો સમય એ ચર્ચામાં વીતી ગયો, ત્યારે દુર્ય કે ગંભાર છુટી ઉપર એક દિવસ ડરજન બધ અને પાછા વળતાં એ શિલિંગનાં ઉત્તમ ભવિષ્યાં લઈ આવે. ઘેવતળેન એને સૌ વચ્ચે સરખી રીતે વહેચી આપે, જેથી કોષ્ટને પાછળથી ફરિયાદ કરવા-પણું જ ન રહે અને જાણુ છતાં પાસે વાત ન પહોંચે.

ચાડી ખાશે તો પોતાના જ પગમાં કુદાડો મારશે. એનો વિનાશ આવ્યો છે એટલે જ ‘વિનાશ કાળે વિપરીત સુદ્ધિ’ થયો છે; ઇ. સ. ૧૯૪૭ મને ધૈત્યને જાણ સારાં અને મધો સાવ વહેલો લાગે. પણ મારી ફજેની આટલેથી જ અટકતી ન હતી. ધૈત્યને લટકાથી પૂછે કે તરત તેમને મપાની ટોળાની સાંભળા આણેલી જાંબી વાત જણાવી દઉં. અને મપાની ટોળામાં એમું એટલે ધૈત્યનેની જાંબી વાતો સાં પહોંચાડી દઉં. મને જ્ઞાન ન હતું કે આમ કરી હું કેટલી જૂઠામ પહોંચી લેતો હતો. મને દરેક જણ સારો લાગતો અને જોની પાસે જાઉં તેને લાવતું કરવાનો પ્રયાસ કરતો. યશિષ્ઠને અને પશુને લગાવવામાં હું અનુભવે દક્ષિણ જાણ્યો.

જોદાગિસજગેથી જાણુએ આવે થોડા દિવસ વીતી ગયા હતા. જાણું કામ નિયમિત ચાલતું હતું. એવામાં એક દિવસ પાપનો ઘડો ફૂટી ગયો. જોતીનું કામ, નિશાળનું કામ અને જીર્ણ કામો કરે રહ્યાં અને જાણે એક જ વાન, એક જ તપાસ અને એક જ કામ ચાલ્યું. ધણી વાતની ખબર મને વહેલી પડી જતી. પણ આ વાતની મને જાણ વિદ્યાર્થીઓમાં સૌથી છેલ્લી ખબર પડી. તપાસ કરનાં મેં જાણું કે ‘આજે સવારના પહોરમાં જાણુએ ધૈત્યને સાથે કલાક સવા કલાક વાત કરી, ને અત્યારે ગંધારને લઈને જાણુ પ્રેસને રસ્તે રસ્તે નીચે ગયા છે.’ વાત કાને આવી કે હું સીધો શું ચાલે છે એ જોડા બિગડ્યો.

મેં જાણું કે નીચેથી ગંધાર સાથે વાત કરતા જાણુ પોતાના ઘર તરફ આવી રહ્યા છે. હું વાડની જોધે એક જાણુએ બોલો રહ્યો. ત્યાંથી મોટા ધરની એસરી નજરે પડતી હતી. ત્યાં મગનભાઈ, રાવજીભાઈ, જીમ્મ મોટા માણસો ને અમારા મંડળમાંના ધણખરા છોકરાઓ બેઠા હતા. જાણું ખિન્ન વદને હુસપુસ વાતો કરી રહ્યા હતા. જાણુ ગંધારને મૂકી આવી જીમ્મ દેરામાં મપાને લઈને વાતો કરતા નીકળ્યા. જોયાર આંટામાં એને પતાળીને જીમ્મ એક છોકરાને સાથે લીધો. એમ કલાક જે કલાક સુધી ધરથી પ્રેસ સુધી ને પ્રેસથી ઉપરધર સુધી તેઓએ આંટા માર્યા કર્યા. એક વાર જાણુ ધૈત્યનેની સારીચને પશુ લઈ ગયા. પણ મને તો તેઓએ જો-

લાવ્યો જ નહિ. હું તો મનમાં વિચોનીચો થઈ રહ્યો હતો કે ‘જાણુ શા માટે નકામી આટલી મહેનત કરે છે? મને જોલાવે તો હું જાણું કહી દઉં!’ તેઓ મને જોલાવે એટલા માટે કેટલી જે વાર એમના રસ્તામાં હું આડો બેઠો પશુ તેમણે મને જોલાવ્યો જ નહિ.

સૌથી છેવટે જાણુ દેવદાસકાકાને વાત કરવા લઈ ગયા. જોયાર વાર તો તેઓ ઉપરથી નીચે આવ્યા, પણ ત્રીજા કે ચોથી વાર જાણુ નીચે ગયા તે પાછા પંડરીસ મિનિટ સુધી દેખાયા જ નહિ. અરે જાણું ખેતરમાં, જોસરીમાં આગેમ આંટા માર્યા કરતા હતા અને રોડ નીચે આવે છે એ જાણુએ એકપણ થઈ રહ્યા હતા, ત્યાં સાંભળ્યું કે ‘જાણુ જાણું જ રોડે જાય છે. એમણે પાંચ તમાચા માર્યા.’ હું સમજ્યો કે તેમણે દેવદાસકાકાને એ તમાચા માર્યા છે એટલે મનમાં ને મનમાં ઢૂંચી બેઠ્યો. મને થયું કે એમને એકલાને એટલા જાણું તમાચા શા માટે માર્યા કરશે? અમારો પશુ મુનો હતો. હું આવા વિચારોમાં ગૂંથાયો હતો ત્યાં એક જણ પાકા ખજાર લાવ્યો કે ‘એ તમાચા તો જાણુએ પોતાના જ માથે ઉપર માર્યા છે અને તે એટલા જોડા માર્યા કે સારી પેઠે દૂર બેઠેલા છોકરાએ પણ એ સાંભળ્યા.’ જાણુએ પોતાને તમાચા માર્યા એ સાંભળી મન સાવ ભાંગી ગયું. કંઈક ઉરકરાયું અને પછી થયું કે ‘હું કેવો સદ્ગુણી! મારો તો કંઈ જે વાંક ન દેખાયો; અને જીમ્મ કેટલા જાણું ખરાગ કે તેને કારણે જાણુને પોતાને તમાચા ખાવા પડ્યા!’

એ સાંજની પ્રાર્થના પૂરી થઈ એટલે સૌ જાણુ સામે ટાંપીને જોઈ રહ્યા થોડી વાર સુધી જાણુ સાવ મૂળા જોડી રહ્યા અને પછી ધીરેધીરે જોલાવવા માંડ્યા. ‘આજે જોયારે તો મેં જાણું, પણ સાંજે કંઈ નથી જાણું. પાણી જે કડવું ઝેર જેવું થઈ પડ્યું છે. દીકરા થઈ જાણું આટલાટલું છેતરી રાકાય છે એ જાણું માફે અંતર કપાઈ ગયું છે. પણ હું શાંત રહ્યો છું. મારાથી ન જ રહેવાયું ત્યારે મેં પોતાને પાંચ તમાચા લગાવી લીધા છે. કાંઈને હું માફે તે કરતાં મને પોતાને જ માફે એ સાફ. એ વિના મને આવી જાતનું વર્તન કેવું કહે છે એ નહિ સમજાય. દેવાએ તો મારી પાસે જાંબી વાત કબૂલી છે અને પોતે ખૂબ

દરગિયાન એક રવિવારે અને ઇના-ડાની ઉત્તર-
છીએ ગયા. ત્યારે વળી કુંગર ચડતાં અમારામાંન
એક જાણુને તણુ પેતીનો ચાર આની જેવડો સિલો
જડી આવ્યો. હું એ જ સિલોને જોઈશી થયો દતો.
મને એ ન દેખાયો અને મારી પછીના છોકરાએ
એ ઉઠાવી લીધા તેથી સો મને મૂંઝવે બનાવવા
લાગ્યા ને પેલાની વાદવાદ કરી. મારી એ જૂઠ મારે
મને એટલું લાગી આવ્યું કે મેં પોતાને સાવ ના-
લાયક અને પત્થરથી જે બેદ માન્યો. મનમાં થયું કે
'સામેના શોખીતા પદાડનો એક પત્થર નીપજ્યો હોત
તો બીજાએને જોવાને તો કામ આવત! પમ તજેની
વરતુ જોઈ ન શકું એ દુ:શ કાગળો!' પરંતુ મને
અજર ન દતી કે મારી આ ગ્લાનિ અને હોશિયારી-
નો અભાવ મને બીયમુ બળતરામાંથી જાગ્યાવાર છે.

આ પછી કેટલેક દિવસે જાણુ જોવાનિમજાગે
ગયા. એમના ગયા પછી ત્રીજે કે ચોથે દિવસે
અમારા મુજરાતીનો વર્ગ પૂરો થયો કે એક મોટા
વિદ્યાર્થી મને અને અપજાને ધેવતજેન પાસે ભોલાવી
થયો. ધેવતજેને ચોતરફ નજર કરી ને કોમ અણ-
ધમ્જયું જાણુસ ન દેખાતા દળવેકથી મેજાના ખાના-
માંથી ચાળી કાઢી અમારી પાસે મૂકી અને અમારા
ભાજનાં લાજિયાં ખાઈ લેવા ફરમાવ્યું. એક સિલિંગનાં
લાજિયાં આવેલાં અને ઇના-ડા ફાઈસવાળી તણુ પેતીનાં
ચિત્રો આવેલાં. મારા ભાજનું એક ચિત્ર તો મેં
પસંદ કરી લઈ લીધું, પણ મારા ભાજનાં લાજિયાં
લેવાની મેં ના પાડી. ધેવતજેને પૂછ્યું 'કેમ, તારે
નથી ખાયાં? તારે સાર તો સરસમાં સરસ કળી રાખી
છે.' 'ના, હું ક્યાં મીઠું ખાઉં છું!' મેં કહ્યું 'પણ
આ ક્યાં જમતી વખતે ખાવાનું છે? શાકદાળમાં
તો મસાલો હોય એટલે જાણુછ તને એ ખાવા નથી
આપતા. આ તો જવાબ.' 'ના, મારે નથી ખાવું'.
'પણ તું ખામશ તો જે તારા અલ્પજાનો બંધ નહિ
ચાવ!' 'અહં, મારે ખાવું જ ના! ને!' 'પણ આપણે
લાજિયાં ખાયાં છે એ વાત જ કોઈની પાસે જવાની
નથી; પછી જાણુછને કોણ કહેવાનું? એટલે પછી
તે મીઠું ખાવું છે એ જાણુછ ક્યાંથી જાણુછ?'
ધેવતજેને છેડતો પાસે ફેંક્યો. પણ કોણુ જાણુ ક્યાંથી
મને જોર આપી ગયોહું, એટલે મેં જે મનનો બિગરા

કાઢ્યો: 'તેજો ન જાણુ તો જે મારે તો એમાં
કહેવું જોઈએ ને, કે મેં મીઠું ખાવું છે. એક વા
જાણુછ પાસે અલ્પજાનું મેં તત લીધું એટલે અ
શનિવારે જે અઢવાડિયાં પૂરાં ન ચાવે ત્યાં સુધી
આ લાજિયાં નહિ ખાઉં. મારે એમને છેતરવા નથી.

મારી આ વાત સાંભળી ધેવતજેન દંધક પાછ
પડ્યાં અને જોડ્યાં, 'હીક ત્યારે, ન જ ખાતાં દો
તો તારી મરજ; પણ શનિવાર સુધીમાં તો આ જમડી
જરી.' મેં પણ પોતાનો રસ જણાવ્યો કે 'જો તમારે
મને ભાગ આપવો જ દતો તો મોટેથી મગાવ્યાં
દતાં; તમને તો અજર છે કે માઈ અણુલું ચાલે છે.'

તેમજો જવાબ આપ્યો: 'પણ પછી તો જાણુછ
આની પહેંએ ને? 'ત્યારે જવા દો.' એજ કહી મેં
મારાં લાજિયાં અપજાને આપી દીધાં અને એને ભ:
જિયાં ખાતાં જોવાનો આનંદ લેવા માંડ્યો. નાક
એટલું પાસે લઈ જવાય એટલું લઈ જઈ ખૂબ ધરાઈ
ધરાઈને મેં એ મૂંઝ્યાં.

વાન પતી મધ, નિશાળના દરવાજા બંધ થયા ને
હું નાચતોફૂટતો જાગી થયો. જાણુછને છેતરવામાંથી
જયરાના આનંદથી માઈ કોઢી ઉઠાજા મારવા લાગ્યું.

લાજિયાં મેં ખાયાં ન દતાં, પણ હું ચોરમંડળી-
મળી એક દતો તો ખરો જ. મોટાએ પોતાની
ચચોએ મને સાંભળતા ન દેતા, છતાં આંખથીયા-
મણાં, ધરાશ, બીજાને દૂર રાખીને ચતી વાતોથી
મને ધણુંખડે સમજાઈ જતું. લાજિયાંચોરીને ઝાઝા
દિવસ ન વીસા ત્યાં તો જે મજબૂત પડેા ઉભા
થયા. મારામાં એટલી શક્તિ ન દતી કે હું બેમાંથી
એક પક્ષમાં લજા જાઉં. જ્યારે જે પક્ષ વચ્ચે જોડે
હોઈ ત્યારે હું તે પક્ષનો થઈ જતો બંને પક્ષની વાતો
સાંભળતો. એક ટોળી વાતો કરતી હોય કે 'ધેવત
જહેનને મોટાં જનાર્યાં ખરાં, પણ એ અન્યાયી છે,
લુચ્ચા છે, પોતાના લાત્રીજને દયાની રાખ્યો છે,
અપજાને જોગની લીધો છે જેથી જાણુ પાસે પોતાની
કંઈ જ ફરિયાદ ન પહેંએ.' એ વળતે મને ધેવતજેન
નકારાં અને કપડી લાગતાં. પણ ફરી પટ્ટિસળો વચ્ચે
જેકેલાં ધેવતજેનને કહેતાં સાંભળું કે, 'ખડાની જો-
કુંકથી વધી મઈ છે, જેને તેને દયાગ્રાયા કરે છે
અને દવે છખોમાં ને છખોમાં જાણુછને જઈ મારી

ચાડી ખાશે તો પોતાના જ પગમાં કુદાડો મારશે. એનો વિનાશ આવ્યો છે એટલે જ “વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ” થયો છે; ઇ. સ. આરે મને ધૈર્યતેન બહુ સારાં અને મપો સાવ વંડેલો લાગે. પણ મારી ફેજેલી આટલેથી જ આટકતી ન હતી. ધૈર્યતેન લટકાથી પૂછે કે તરત તેમને મપાની ટોળાની સાંભળા આજેથી બધી વાત જણાવી દઉં. અને મપાની ટોળામાં જેમું એટલે ધૈર્યતેનની બધી વાતો ત્યાં પહોંચાડી દઉં. મને લાગ ન હતું કે આગ કરી હું કેટલી જૂઝાઈ વફોરી લેતો હતો. મને દરેક જણ સારો લાગતો અને જેની પાસે જાઉં તેને લાગતું કરવાનો પ્રયાસ કરતો. યરિષ્ટુ.એ અને પક્ષને લગવવામાં હું અનન્ય રહ્યો હતો.

જોદાનિસખર્ગથી બાપુજીને આવ્યે થોડા દિવસ બીતી ગયા હતા. બધું કામ નિયમિત ચાલતું હતું. એવામાં એક દિવસ પાપનો ધોડા ફૂટી ગયો. એતીનું કામ, નિશાળનું કામ અને બીજાં કામો કેરે રહ્યાં અને જાણે એક જ વાત એક જ તપાસ અને એક જ કામ ચાલ્યું. ધણી વાતની ખજાર મને વડેથી પડી જતી. પણ આ વાતની મને બધા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રેમથી છેલ્લી ખજાર પડી. તપાસ કરતાં મેં જાણ્યું કે આજે સવારના પહોરમાં બાપુજીએ ધૈર્યતેન સાથે કલાક સુધા કલાક વાત કરી, ને અત્યારે ગંધારને કબજે બાપુજી પ્રેસને રસ્તે રસ્તે નીચે ગયા છે. વાત મને આવી કે હું સીધો શું ચાલે છે એ જોવા બિપર્યો.

મેં જોયું કે નીચેથી ગંધાર સાથે વાત કરતા બાપુજી પોતાના ધર તરફ આવી રહ્યા છે. હું વાડી એથે એક બાલુએ બેઠો રહ્યો. ત્યાંથી મોટા રતની એસરી નજરે પડતી હતી. ત્યાં મગનલાઈ, વચલાઈ, બીજા મોટા માણસો ને અમારા મંડળના ધણખરા છોકરાઓ બેઠા હતા. બધા જિજ્ઞાસુ વાતો કરી રહ્યા હતા. બાપુજી ગંધારને ફરી આવી બીજા ફેરામાં મપાને લખને વાતો કરતા લીકળ્યા. બેચાર આંટામાં એને પતાની બીજા એક ટાકરાને સાથે લીધા. એમ કલાક બે કલાક સુધી રથી પ્રેસ સુધી ને પ્રેસથી ઉપર ધર સુધી તેઓએ માંટા માર્યાં કર્યાં. એક વાર બાપુજી ધૈર્યતેનના બીજાને પણ લઈ ગયા. પણ મને તો તેઓએ બો-

લાવ્યો જ નહિ. હું તો મગમાં બેઠોનીચે થઈ રહ્યો હતો કે “બાપુજી શા માટે નકામી આવ્યાં મહેનત કરે છે? મને બોલાવે તો હું બધું કહી દઉં!” તેઓ મને બોલાવે એટલા માટે કેટલી યે વાર એમના રસ્તામાં હું આડો બેઠોયો પણ તેમણે મને બોલાવ્યો જ નહિ.

સૌથી છેવટે બાપુજી દેવદાસકાકાને વાત કરવા લાઈ ગયા. બેચાર વાર તો તેઓ ઉપરથી નીચે આવ્યા, પણ ત્રીજા કે ચોથી વાર બાપુજી નીચે ગયા તે પાછા પંદરમીસ ગિનિટ સુધી દેખાયા જ નહિ. અને બધા ખેતરમાં, એસરીમાં આગને આંટા માર્યાં કરતા હતા અને શેા નતીએ આવે છે એ જાણવા એકપણ થઈ રહ્યા હતા, ત્યાં સાંભળ્યું કે “બાપુજી બહુ જ રોષે લાગ્યા છે, એમણે પાંચ તમાચા માર્યાં.” હું સમજ્યો કે તેમણે દેવદાસકાકાને એ નમાચા માર્યાં છે એટલે મનમાં ને મનમાં ધૂંજી બેઠો. મને થયું કે એમને એકલાને એટલા બધા નમાચા શા માટે માર્યાં હશે? અમારો પણ થયો હતો. હું આપા વિચારોમાં મૂકાયો હતો ત્યાં એક જણ પાકા ખજાર લાવ્યો કે “એ તમાચા તો બાપુજીએ પોતાના જ માલ ઉપર માર્યાં છે અને તે એટલા જોરથી માર્યાં કે સારી પેટે દૂર બેઠો છોકરાએ પણ એ સાંભળ્યા.” બાપુજીએ પોતાને તમાચા માર્યાં એ સાંભળી મન સાવ લાંબી ગયું. કંઈક ઉરકેરાયું અને પછી થયું કે “હું કેવો સદૃશ્યુ! મારો તો કંઈ પે વાંક ન દેખાયો; અને બીજા કેટલા બધા ખરાજ કે તેને કારણે બાપુજીને પોતાને નમાચા ખાવા પડ્યા!”

એ સાંભળી પ્રાર્થના પૂરી થઈ એટલે સૌ બાપુજી સામે ટાંપીને બેઠા રહ્યા થોડી વાર સુધી બાપુજી સાવ મૂળા બેસી રહ્યા અને પછી બીજોબીને બોલવા માંડ્યા:

“આજે જોયો તો મેં જાણ્યું, પણ સાંજે કંઈ નથી ખાતું. પાણી પે કડવું ઝેર જેવું થઈ પડ્યું છે. દીકરા થઈ જાપને આટઆટલું છેતરી શકાય છે એ જાણી માફે આંતર કપાઈ જાય છે. પણ હું શાંત રહ્યો છું. મારાથી ન જ રહેવાયું ત્યારે મેં પોતાને પાંચ તમાચા લગાવી લીધા છે. કાંઈને હું માફે તે કરતાં મને પોતાને જ માફે એ સાફ. એ વિના મને આવી જાતનું વર્તન કેવું કહે છે એ નહિ સમજાય. દેવાએ તો મારી પાસે બધી વાત કબૂલી છે અને પોતે ખૂબ

પરનાયો હોવાનું જણાવે છે. ફરી એની શ્રદ્ધ ન કરવાનું આશ્વાસન તેણે મને આપ્યું છે. પણ દંજી મારાથી ખત્રાય એમ નથી. દંજી ઊકડાઓએ મારી પામે મત્ત પડ્યાનું છે, ઊકડાઓએ એક કંદે છે, ધૈર્યભંગ થીવું કંદે છે. એકથીજાની વાતને સી કાપે છે. એટલે કોણ સાચું છે ને કોણ જુલું છે એની ખજર નથી પડતી. મેં જાણે જાણે વિનવ્યા, પણ સાચું જો-લવાને કોઈ તેવાર નથી થયું. મારી પાસે જીજ્ઞાસુ રહે તો મારા જીવનમાં ધૂળ પડી. એટલે જ્યાં સુધી મને માગ ન મળે ત્યાં સુધી મારે જીવવાનાં કાકાં માનવાં વ્યર્થ છે. આજ આખો દિવસ મેં ખૂબ ગિચાર કમી અને હેમરે એ નિર્ભય પર આખ્યે હું કે મારે મારે દાણાપાણી વચ્ચે છે. જ્યાં સુધી ઊકડાઓ આપી પોતાની ગેળે ચાંચળી વાત મારી પામે નહિ કરે ત્યાં સુધી હું નથી મારા મોદાળા અંગનો દાણો મકવાનો કે નથી પાણીનું રીપુ મકવાનો.' ધોડી વાર તેઓ ચાંચ્યા. પ્રાચીનાગા એટલા સો આ વીજળી પડનાથી સ્તબ્ધ થાની મળા. ભારકાની દીવાલો પણ બન્યું ઘીમળામ્મ મધ. નીરવતા તોડવાની કોઈની દિમગ ન ચાલી. ફરી જાણુજ આગળ જોડ્યા: 'જેને મારા પર હયા આવતી હોય એણે મને ખાવાને મનાવવાની જરૂર નથી. રાત્રને શોધવા માફ ગોત થશે તો એના જેવું મોનાનું ગોત બીજું કયું દોર્જ સકે? હંધરના અનોક આસીવાંદ હોય, કેટલા મેં જાનનાં પુણ્ય હોય તેને એવું ગોત મળે. તમારે જાણ્યું તો એ દિવસ જીજ્ઞાસુ બોલ્યો, જે દિવસે સત્યને ખાતર મારો દેદ પડે, એટલે મને વિનવવાનો કોઈ મહેનત ન કરે. વિનવવા જ હોય તો ઊકડાઓને વિનવે અને સત્ય શોધી કાઢવામાં મને મદદ કરે.'

આ પછી મોટાઓ વચ્ચે ધોળી વાતો શરૂ થઈ અને અમને અમ જવાની યુવાના મળી. પથારી ભેગો થતાં મને થયું કે હવાના કાંઈસથી આવતાં પેત્રી તથ્ય

કુમાર • ૧૮૧ મો અંક (પાંચ ૧૯૬૫)

પેત્રી મને ન મળી એ બાગવાને કેટલું જાણુ સાફ કહ્યું: નાદકનો તે દિવસે હું પરનાયો.

બીજે દિવસે જાણુનો માડીએ જાણુજીને ફરી જોડાનિશ્ચય જવાનું હતું. સમારે જીડી મારા પિતાશ્રીની પાછળ પાછળ દૂરે જાણુજી પાસે પહોંચ્યો. તેએ દંજી પથારીમાં બેઠોજો રાત્રી કરના દના. રાત્ર-ભાષ અને ધૈર્યભંગને તેમની પાસે દનાં. મારા પિતાશ્રી-એ જુજુ, 'નવગામ જણુની દશે,' જાણુજીને જતાગ આખે: 'ના રે ના, દંજી ઉપવાસ તો આજે શરૂ થશે.'

વખત થયે જાણુજી રહેશે આજના જીવડવા. જૂઓ પેટે જીડી માહતનો એ પંથ કાપવાનો દનો. પણ જાણુજીને પ્યાન રધુજી થઈરથી પર હતું. આજે રતને તેઓએ પોતાની મુક્તાકાન ચ.જુ રાખી. એમની પાછળ શીનિકડનાં નાનાં ગોટાં જ્યાં માણુજો મૂકે ગોટે જીનિશ્ચય ચિનાતુર જાની આજનાં દનાં. જેમણે મોરેડાઓ ધૈર્યભંગ સાથે વાતો કરના અજાગ આજના દના. દૂર ફરેકના મહેર પડે ચિના અને સમાધાનના જાદવાના જવા ઓગાળો રોતો આજનો દનો, એમ કરનાં અમે રહેશે પડેજવા. રહેશે પડેજવાનાં રાત્ર-ભાષ અને ધૈર્યભંગને લઈ મારા પિતાશ્રી જાણુજી સાથે સીથી વેગળા થાનો કરના એક તરફ મથા અને ધોડી વારે પાછા આપ્યા.

એટલામાં ટ્રેન આવી. જાણુજી ટ્રેનમાં બેઠા. ટ્રેને ચાલવાની તૈયારી કરી. ત્યાં મારા પિતાશ્રીએ જાણુજીને વિનવ્યા કે 'દવે રતમજી રોડે ત્યાં જમીને જ આગળ જમો'. પણ જાણુજીએ કહ્યું. 'ના એની કંઈ જરૂર નથી. જામ, મારે મન સત્ય મળી થયું એ જ જોરાક છે. દવે આજનો દિવસ તો હું ઉપવાસમાં જ ગીતાડીસ. આવતી કાલે ખામસ, દંજી વધુ વિગત વાળો કામગીર ધૈર્ય અને બીજાઓ મને લખે.'

ટ્રેન બિપડી ગઈ.

(ચાહ)

પ્રભુદાસ હમનલાલ આર્થ

વીરની ઉદ્ધિત

'માગ્યાથી દેક ન્યારે, સિરખ વધુમાં ને!' રહે વીરએવું:

'નાક ના માવ દેવું.'

જેકાલાલ ત્રિવેદી

પોતાનો ડર જાહેર કરવાની શરમ અને અણુઘડ જોશ એ બેના પ્રેર્યા અમે.

સિંહણનો સામનો

કરતાં તો કર્યો; પણ . . .

[મારી સફર • ૧૮]

પ સામઉના બીલપ્રદેશની અમારી સફર ભયંકર હતી; પણ હવે તે આનંદપ્રદ પર્યટન રૂપ જની ગઇ. બીજે દિવસે પણ અમે રોકાઈ ગયા. સિંદની વાત નીકળતાં અમારી દિગતની ચર્ચા થઇ. સિંદનાં જગ્યાને જોઇને જ અમે ઊંડોઊંડોથી ડરી ગયા દત્તા અને પાછા ફરેલા. અમારી જુવાન અને મરણિયા ગણાતી ટોળી માટે એ સરગભરેલું દતું એમ લાગ્યું. પણ ડર એ પ્રકૃતિના ગુણ રૂપે જાણિય મજેલી પરતુ છે, એનું લાન અમને નહોતું. પોતાનામાં ડર છે એવું કોઇને જાણવા દેવું એ અમારી જ્વતનું અપમાન જતો જ કર્યો જેવું અમે માનતા દત્તા.

મિત્રે કહ્યું: 'આજ ફરીને જઇએ. આ બીલ શેકા દિગતથી સામે જાય અને આપણે ડરીને ચાલ્યા આવીએ એ તો ફીક નહિ.'

મેં કહ્યું: 'એમાં શરમ જેવું કંઇ નથી. સિંદ એ મદા દિસક અને જાળવતું પ્રાણી છે. એક તો તેને હેરાન કરવું એ જ જોઈ છે. અને તેની સામે ચલામાં જે જ પરિણામ હોય. કાં તો એ મરે અને કાં આપણને મારે. તો પછી એવું ભયંકર સાદસ વગર કમળને કે વગર જરૂરિયાતે શા માટે કરવું?'

મિત્રે કહ્યું: એ ફિદમ્સી આપણે ન જોઇએ. એ ગધું કાયરતા છુપાવવાનું તરવચાન છે.

વાત સાચી હતી. મને ડર હતો અને જાંઘને પણ તે જરૂર સતાવતો હતો. પરંતુ તેઓ તેને દાજી દેતા દત્તા, હું તેને જાહેર કરતો હતો. નક્કી થયું કે સિંદની જોડ પાસે જવું.

જપોરે અમે ચાલ્યા. સાથે ત્રણ બીલને લીધા. જોડ પાસે ગયા સારે જાંઘનાં હૃદય થડકતાં દત્તાં. અંસારે તો લાગે છે કે એવું સાદસ હવે ન થઇ શકે. એ ખુમારી અને જોશ જુદા જ પ્રકારનાં દત્તાં. જોડ-માંથી આવતી દુર્ગંધે જાણે અમને એતપી દીધા હોય તેમ ધીમે પગલે આળસેક વારને છેટે જઇ જાવા. થોડી વાર એમ જ જાવા રહ્યા જાદ બીજે એક પથરો

લઇ જોડમાં દે'ક્યો. કંઇ અવાજ કે ધુરધુરાટ ન મળ-જાયો. સિંદ હોય તો એની જોડમાં કોઇ પથરો નાળે એ અપમાન સહન કરે જ નહિ. અમે નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે જોડમાં જગ્યાં જ છે. તેમને જવાર કાઢતાં અને એકાદને પકડી લેવું. આ વિચારે અમે આનંદમાં આવી ગયા. સિંદનું જગ્યાં પકડવું એ હવે ગમ્મતની વાત હતી.

ભીંડે તીર દે'ક્યું. સીધું જોડમાં જતું રહ્યું. ભયંકર ધુધવાટ સાથે સિંદણનું મોં જોડમાં દેખાયું. કાણ દત્ત-લાગી તેને અંગણે આવીને તીર દે'કવા જેવી મૂખોષ કરી રહ્યું છે, તે જોતી હોય તેમ એ જોઈ રહી. અમે તો જડ જતી ગયા, અમારા ઉપર નજર પડતાં જ તે જોડમાં ધૂસી ગઇ પણ પછી તરત જ ધુર-ધુરાડી કરતી જવાર નીકળી આવી. મિત્રે તમંચો વાપરી દીધો. ગોળાના છૂટવા સાથે ભયંકર અવાજથી જંગલ ધણેણી ઊડ્યું. અમારા હૃયામાં જાણે તેનો પડવો પડ્યો હોય તેમ અણેણાડી વ્યાપી ગઇ. સિંદ-ણને તો ચાલ્કાન મળી ગયું. ડાચું ફાડતી આગળ ધસી આવી. મિત્રે બીજી જોળી છોડી. આ ફીક થાય છે કે નહિ તેને વિચાર કરીને સલાહ સૂચના કરવા જેટલી સ્વચરતા કોઇને હતી જ નહિ. હું તો એવો જડ જતી ગયો દત્તા કે સિંદણ મારું માથું મોમાં લઇ લે તોયે સામનતો કંઇ ઉપાય કરી શકું એવી સ્થિતિ નહોતી. મને શિકારનો થોડોધણો અનુભવ હતો, પણ મિત્રો તો તદ્દન અનુભવા દત્તા. પણ તેમનામાં મારા કરતાં અણુઘડ જોશ વધારે હતું એટલે પરિણામના લાન નિના ધસી જાવા દત્તા. બીજી જોળી સિંદણના પગ પાસે જમીનમાં ધૂસી ગઈ. મને ડર લાગ્યો.

મેં કહ્યું: 'જોજો, લાઇ' બંધી જોળી ન છોડતો.' હવે હું રફૂર્તિમાં આવી ગયો. રફૂર્તિ આવી કે જધું અશકત જતું રહ્યું. ભીંડને મેં સિંદણના મોમાં તીર મારવા કહ્યું. સિંદણ બીજી જોળીની રાહ જોતી હોય તેમ શિકાર પર તરાપ મારવાનો પેતરો ભરીને

ચીજ ગઈ હતી. ભીસે તીર માર્યું. આંખના ઉપરના ભાગ પર મોંડી ગયું. તીર વાગનાં જ તે ભયંકર ણી ગઈ. વિકરાળ સ્વરૂપે ત્રણે કાળ નાચી ઊઠ્યો. તીણી સીસ પાડીને તે એકદમ ધસી આવી. એકાદનો કાળકાળિયો લારાઈ જશે એમ લાગ્યું. આ જ વખતે નાનાં એ બચ્ચાં જોડના મોંમાં આવી ઊભાં. માતાની સનિ પર વિશ્વમનો જ વિશ્વાસ હોય એ રીતે ત્રણે નિશ્ચય લાવે બધું બેઠ રહ્યાં.

અમે લાચના ગભરાટમાં જે સૂએ તે અને જેને દાવે તેમ સાગનાનો ઉપાય અજમાવવા તૈયાર હતા. સિંહણ ઉપર ધસી આવે એમાં શંકા જેવું નહોતું. શું પરિણામ આવશે તે પણ કદાચ શકાય તેમ નહોતું. અમારું આયુષ્ય હજી ખૂટતું નહિ હોય. મિત્રે જોણાં છોડી, બરાબર સિંહણનું કપાળ વીધી નાખ્યું. ભયંકર ગર્જના સાથે તે ફૂટીને નીચે પડી. ભીસોએ પશુ એક સાથે તીર છોડ્યાં. પશુ તેની તાકાત સિંહણને ગભરાવે તેવી નહોતી. તખ્તર આવ્યા અને તે જમીન પર આજોટવા લાગી. વગર નિશાને બીજી બે જોણાંઓ મોં પર મારી. સિંહણનું મગજ છેદાઈ ગયું. સારૂ થયું કે આ જોણાંઓ માયામાં જ વાગી. નહિ તો અમારે ભયંકર ભોગ આપવાનો હતો. અમારી જોણાંઓ સિંહ કે વાઘના સિકાર માટેની નહોતી.

સિંહણ પડી કે અમે નાહા. પાછું વાળીને જોયું તો બંને બચ્ચાંને મૃત્યુમુખે ઊભેલી માતાના ધામાથી નીકળતા લોહીને સૂંધતાં અને નિર્દોષ લાવે પૂછડીઓ ઊંચી લઇને ‘મા કેમ પડી છો?’ એમ પૂછનાં હોય તેમ માતાના શરીર પાસે ટળવળતાં જોયાં. આ કરણ ચિત્ર અમારે માટે ભયંકર હતું. પ્રભુકૃપાએ જ્યારે સમજી વેગવતે પડે અમે ગામ તરફ ચાલતા ચાલ. આ પ્રસંગ નાહ આવે છે અને કપારી છૂટે છે. વીરત્વ એ સાધના છે, પ્રકૃતિ નથી. પ્રકૃતિ લાચની છે. બીજા પશુ મારી પેટે ખૂળ કર્યા હતા. હા; જરાઈ તો એમ હાંકતા હતા કે જરાયે નહોતા કર્યા. હું પણ તેમ કહી શકતાં હતો. પણ સ્વભાવનું વિશ્લેષણ કરવાની મારી આદત એવું કહેવા ન દેતી. પણ અને પંખી, માનવ અને જંતુ બધામાં ડર સામાન્ય છે.

વગર રત્નએ સિંહનો સિકાર ખેલવાની મનાઈ છે. અધિકારીઓને બજાર પડે તો અમારી બજાર

લેવાય તેમ હતું. જોકે આ જંગલમાંથી તે બજાર કચેરી સુધી પહોંચતાં વખત લાગે તેમ હતું. છતાં અમે તો જાગવાની જ તદ્દજીરે પ્રયત્ન વિચારતા. રાતમાંને રાતમાં કાટનગંજ પહોંચવા આદ્ય.

સવારમાં કાટનગંજ પહોંચ્યા. સોનાનાં આજાં નીરે નાહ્યા. સોનાનું મૂળ ક્યાં એ વાત ચતાં રાંચી વાદ આવ્યું. અમે નવરા જ હતા. ચામે જઈએ રાંચી. જ્યોરે મોટર બાંડે કરીને રાંચી ગયા. રાંચી જિદાર સરકારનું શીતળ મચક છે. ઉનાળો ગાળવા સરકારી અમલદારો અને મર્નર અર્દા આવે છે. સુલક્ષિત અરણ્ય અને વચ્ચે સુરમ્ય ટેકરીઓથી રીંજવામણો બનેલો આ પ્રદેશ સહેલાણીઓને ખૂબ આનંદ આપે છે.

રાંચીમાં ચાર દિવસ રહ્યા. અર્દાથી દસ પંદરેક માઇલ દૂર હુડ્ડો જળધોધ છે. જંગલ અને ટેકરીઓ વચ્ચે તેની શોભાએ અચળ સોદાય ખાસજી કર્યું છે. રજતકણ વેરતો, ઘેરૂં ગાતો આ જળધોધ ચંદનું દર્શન કરે છે ત્યારે તો ત્રણે મદમત બનેલો બાસે છે.

રાંચીથી પટણે ગયા. ત્યાં બજાર ગળ્યા કે બના-રસથી તેડું આવ્યું છે. હું તે જ દિવસે બનારસ ગયો. મિત્રો અને દમદારોએ અમારે શું કરવું તેની ચર્ચા શરૂ કરી. અંતે વાદમાં સારૂ ન થાય ત્યાં સુધી આ પ્રદેશથી મારે દૂર જ રહેવું એમ મ્હું.

જરેલીમાં એક પંડિત ગારા મિત્ર હતા. તેમનો જૂતકાળ સર્જાદવાન હતો. કાળના ચક્રમાં આવી ગયા અને રાંક હાલતમાં આવી પડ્યા. તેમનું જીવન આપણ સંસારના સારૂ રૂપ ગણી શકાય. પાસે દોલત હત ત્યારે ચોતે ખૂનીઓને પણ છોડાવી લાવી પોતાને લ આશ્રય આપતા. મોટા ખાં ગણાતા માણસો પે તેમ પંદતા. ખૂરા દિવસ આવ્યા ત્યારે તેમનું કાષ્ટ ન રહ્યું તેમને માથે ખુનનું તહોમત આવ્યું. જોકે જોડું હતું પણ તે વખતે તેમની પત્ની ને માથે મંચરવા પંજ ના કહી હતી. હું તેમને ત્યાં ગયો. રંક હાલત છતાં દિન તો અગીરનું જ હતું. મેં જામી લશ્કરત તેમને કહી.

તેમણે કહ્યું: ‘આ તો કંઈ નથી. કદાચ તમે ખરેખરા અપરાધી હો તો પણ હું મારી ભતમે બેએ તમને ચંપકું.’

ચારેક દિવસ રહીને અમે બંને નૈનીતાલ ગયા (વાહ)

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

‘શ્રી રામકથા’ નામથી રામાયણ, ‘ભારતી’ નામથી મહાભારત અને ‘છગુગરિત’ નામથી જાઈબલનો કથાસાર છે. કથાસારને કચે એવી સરળ અને જોતાની નિશિષ્ટ સૈલીમાં દૂકમાં ફેલાયેલી પછી શ્રી વાલ્મીકિએ જગત-સાહિત્યનો એટલો જ વિખ્યાત, અને કદાચ સૌથી વધારે પ્રચાર પામેલો અન્ય ‘પંચતંત્ર’ એવી જ સૈલીમાં દૂકમાં ઉતારવા માંડ્યો છે અને તે ગયા વર્ષથી ‘કુમાર’માં કટકે કટકે આવે છે. તેનો આ ત્રીજો હપ્તો છે.

૬ મનકે ગયો ને પ્રણામ કરીને રાજ્ય આગળ બેઠો. પિંગલકે કહ્યું, ‘છો તો સાન્નેનરવો ને? બહુ દિવસે દેખાણું.’

દમનક કહે, ‘દેવને તો અમારું કાંઈ પ્રયોજન નથી, તોપણ અવસર આવ્યે સેવકે સ્વામી આગળ આવ્યે જ છૂટકો. ફાંત જોતરવા સાર તથ્યજ્ઞતાનું ચે કામ પડે છે, તો માણસનો ખપ કેમ ન પડે? કોઈ પુરુષ મુકુટમાં કાચ રાખે, ને પંચ મણિ બાંધે તો એમાં મણિને દૂપણ લાગતું નથી, પણ પુરુષની શુદ્ધિનું મૂલ્ય ઘણું જાય છે. જે દેશમાં પરીક્ષક ન હોય ત્યાં સમુદ્રગત રત્નોનું કાંઈ ન ઉપજે. આબીરદેશમાં ગોવાળિયા અન્દકાન્ત મણિને તથ્ય કોરીએ વેચે છે.’

પિંગલક કહે, ‘ભદ્ર દમનક, તું તો અમારો પ્રધાન-પુત્ર છે; એટલે તારે જે કહેવું હોય તે સંકોચ વિના કહે.’ દમનક કહે, ‘દેવ, કાંઈક વિવક્ષિ કરવાની છે.’ પિંગલક બોલ્યો, ‘તારે જે નિવેદન કરવું હોય તે કર.’ એટલે દમનક કહે, ‘સ્વામી પાણી પીવા મધા હતા તે પાણી પીધા વિના વિરિમત જેવા કેમ અહીં આવીને બેસી ગયા?’ પિંગલકે ઉત્તર દીધું, ‘દમનક, દૂરથી મોટો અવાજ આવે છે તે તે સાંભળ્યો? હું આ વન છોડવા હચ્છું છું, કારણ આ કોઈ અપૂર્વ જગતર અહીં મેલું છે, જેનો આ મોટો સાદ સંજાળાય છે. જેવો એનો શબ્દ છે એવું જ એ પરાક્રમી ને પ્રતાપી હશે.’ દમનક કહે, ‘શું શબ્દમાત્રથી સ્વામી

‘હાત ભાંગી નવ એટલું જગ કરી બેરીનું મુખ ચારીને એર પેઠો તો ત્યાં કાંઈ ન ગમે!’ (ચિત્રકાર: રવિશંકર પંડિત)

ભયભીત થઈ ગયા? કહ્યું છે, કે
 'પૂર્વે મેં જાણ્યું એમ, મેંદથી આ ભરેલ છે।
 માલિકોર તપાસ્યું તો આમડું લાડકું તથા ॥૧૧૭॥
 પિંગલક કહે, 'એ કેમ?' દમનકે કહ્યું:

કથા ૩

એક બુખો શિયાળા ખાવાનું મોતતો ભમતો
 હતો, ત્યાં તેણે એ સૈન્યનું રણક્ષેત્ર જોયું, અને ત્યાં
 મોટો જવાન સાંભળ્યો. એનાથી કરીને તેણે વિચાર્યું
 કે 'આ શું? માથો આ તો! તોપણ જોઈ તો ખરો।' એમ
 કહીને જ્યાં આંખ ફેરવી તો મોડું ડોસ પડ્યું
 હતું, અને પવનથી ઝાડની ઝાળી એના ઉપર પડી
 ત્યારે તે અવાજ કરતું હતું. શિયાળા એની પાસે
 ગયો તો એને થયું કે 'જાડુ દિવસે આ જાણે ખાવાનું
 મળ્યું, આ અવરથ માંસ, ચરણી ને લોહીથી પરિ-
 પૂર્ણ દશે,' પછી દાંત લાંગી વન્ય એટલું જાણ કરી
 ભેરીનું મુખ મીરીને અંદર પેટે તો ત્યાં કાંઈ ન મળે!
 એટલે મનમાં ને મનમાં દસીને તે આ શ્લોક જોલ્યો:
 "પૂર્વે મેં જાણ્યું,..." છતાં.

પતંગ દડો ને ભમરડો

દડો કહે છે હું ધબધબ જીજ્યું
 કેવી ઉત્તાદીથી ડેક્યા કરૂં!
 જંગલનાં દરણાં જે દારે કાંઈને
 એવું પરાક્રમ એટલા કરૂં.

ભમરડો પાસે જોબો'તો, એ જોલ્યો:
 મારી શક્તિની વાત લાચાંકરૂં.
 મોટા મોટા મુનિ માક્યા મધીને
 હું કેવો શાંતિથી જીવ્યા કરૂં!

કુમાર - ૧૮૧મો એક (પાંચ ૧૯૬૫)

એટલે હું કહ્યું છું કે માન રાખવી નહિયું. આને
 પ્રસંગે જ એવકની પરીક્ષા થાય છે. હું જાણતો છું ત્યાં
 જગી આપે નિર્ભય રહેવું, પણ સંકટમાં પુરુષ સમજાય
 દુર્લભ છે એટલે કરતક આદિને આશ્વાસન આપે.

એટલે દમનકે કરતકને રાગએ પુષ્કળ એટ આપી,
 ને ભયનું આસડ કરવાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક તે માલિકી નિકળ્યા.
 કરતક કહે, 'ભયનું કારણ જાણ્યા વિના ભય દૂર
 કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી રાગને પ્રસાદ લીધો તે કીક ન
 થયું.' દમનક કહે, 'મિત્ર, તું કાંઈ જોઈ મા. ભયકારણ
 હું જાણ્યું છું. એ તો જાળ લાંબી છે, ને જાળ ને
 આપણું જે લાકડું છે, પછી સિંદની વાત જ ક્યાં
 કરતક કહે, 'તો સ્વામીને ત્રાસ લાગ્યો છે તે ત્યાં
 મટાડવો દતો ને?' દમનક કહે, 'ત્યાં જ ત્રાસમટાડ
 હોત તો મટાપ્રસાદનો લાભ ક્યાંથી થાત? જીજ્યું,
 'સ્વામીને સેવકે નિશ્ચિન્ત ન કરવો. છતાં કે
 તો એની કસા દધિર્જીના જેવી થાય.'

કરતક પૂછે છે, 'એ કેમ?' દમનક કહે છે.
 (આગ) રક્ષાણ વાજલ જોવિદ

એવું સુધીને પછી જોલ્યો પતંગ, ત્યાં,
 હું કેવો આકાશે એટલા કરૂં!
 દમકો સેતો કેવો નાચું મનથી
 પંખાની પેઠે હું તપાં કરૂં!

નાનકડી જાણા એ મળેનું સાંજળી
 જોલી ધામે રિમત મોડું કરી,
 'એકાગ્ર, ક્રોધને, નાચો ભણે પણ
 ત્રણેની દોરી મેં લાકે પરી!
 દમજીવાદ સૌના

જમતના દેશોના સત્ત્વકારીઓના આગ્રહ અભાવના પ્રયત્નોની આશ્વેત સરજી બાધામાં દુઃખી પિઝન આપતી લેખનાળા

[૬] નવો પથરો

જમતનું રાજકારણ ગોતાનું સ્વર્ગે દિવસોદિવસ યુવાવૃત્ત નવ્ય છે. એક પછી એકે તેમાં પડતા જતા પયસથી હિડતા દિલોળો હાંથ શાંત પડ્યા ન પડ્યા ત્યાં તો એક નવો પથરો આપી પડે છે ને એ વળી નવો જ શોખ ઊભો કરે છે.

એવો નવો પથરો દાહમાં જ ઇટલીએ ફેંક્યો છે. ઇટલીના એકેએક જુવાનના મોંમાં આજે 'ટ્યુનિસ' નામસા 'કોસિકા' એ રાજદો રમી રહ્યા છે, ને ત્યાંનો પરદેશખંચી સિયાનો ઇટલીની એ કુદરતી આકાંક્ષાએ સફળ થવાની ખાતી આપી એ જુવાનિયાઓની પીઠ યાજી રહેા છે.

ઉત્તર આફ્રિકાની વેરાન કંઠાર પર આવેલા અરબા ઉન્નત ને અરબા હરિયાળા એ ટ્યુનિસિયા પર ઇટલી આજકાલ કરતાં ધણ વર્ષથી જંગ રહેવે છે. અત્યાર સુધી એ મોહને નહોતું પડ્યું, પણ હવે ફ્રાન્સની કમલેરી ને જર્મનીની મૈત્રિનો સાથ લઈ એણે જાસબર રોગઝી મારી છે.

એમ તો ઇટલીનું ટ્યુનિસિયા પ્રવેશું આકર્ષણ ઠેક સીપરેના જમાના સુધી નવ્ય છે. આજના એના પાટનગર ટ્યુનિસ બંદરથી એકાદ બે માઈલ પર રોમનું હરીફ ક્યોર્થ આવેલું. ત્યારની દુનિયામાં રોમનું એ જળસાગમાં જળરે પ્રતિસ્પર્ધા હતું. વેપારમાં એ એની હરીફાઈ કરતું એટલું જ નહિ, પણ સાગ મગતાં રોમના કિનારા પર તે છાયા પણ મારતું રહેતું. હાનિયાલ પછી એ ક્યોર્થિયન સામ્રાજ્યનું પતન શરૂ થયું ત્યારથી રોમને આફ્રિકાના સુર્યરનખિત કિનારાનો સંગ્રોહ ભંગેલો.

પણ એ કંઈ કરી શકે ત્યાં તો તુર્કો આડા આવ્યા ને આફ્રિકાનો આખો ઉત્તર પ્રદેશ સર ક્યોર્થે. પરંતુ કાળગળે એમની યે પતિતાવરણ શરૂ થઈ. યુરોપનાં આધિપત્યો દોળીને જ બેઠાં હતાં. હુકરેટુરે દુનિયાના પ્રદેશો લંડન ને પારીસમાં જ સમાઈ જતા સાગ્યા. ઇટલીને પણ એ કાળે આટલાંદિકથી તે ગિરર સુધી રોમન સામ્રાજ્ય ઊંચું કરવાનું સ્વપ્ન હતું એણે ઇટાલીયન વસાહતીઓ ટ્યુનિસિયામાં ઉતાર્યાં, વેપારની કાઠીઓ નાખી ને ટ્યુનિસથી ગોસેટા સુધીની સિદિરા દેબવે પણ ખરીદી લીધી.

ઇટલીનું આ સમ્રે નિર્ધિષ્ટ પર પડત; પણ જર્મનીયા લોખંડી યુરુજ ગિરમાઈ જમી બાછ કાપી વાળી. ફ્રાન્સ પારોપી આલ્સેસ-લોરેનનો પ્રદેશ એણે પકાડી લીધેલો. પણ એની નિગડાણ છુદ્ધ પાછી ગઈ હતી કે એ રાષ્ટ્રીય અપમાન માટે ફ્રાન્સમાં ક્યારે ને ક્યારે મત્યાપાદ કચચ્યો, એટલે

કેઈપણ રીતે એનું ધ્યાન બીજી દિશામાં વાળી દેવાય તો જર્મનીની વિશેષ મદદરતકાંક્ષાઓને એ બાધક ન લીધી શકે.

અને એ અતુસાર એણે મોઝા લેક ફ્રાન્સના કાનમાં મંત્ર ફૂંક્યો કે, 'એ, ઇંગ્લેંડ નવાં નવાં સંસ્થાનો સ્થાપી ચિરતાર સાધતું નવ્ય છે. જર્મનીને તો તેની જરૂર નથી, પણ ફ્રાન્સને ઇંગ્લેંડના હરીફ તરીકે ઊભા રહેવા એ ખાસ આવશ્યક છે. ફ્રાન્સમાંના સામ્રાજ્ય મુકદ્દાલ બની ચૂક્યું છે, તો તેનો ઉકાવાય તેટલો સામ ઉકાળી લો.'

ફ્રાન્સે અલછરિયા ને મોઝાકો લઈ, ત્યાંથી કોલ જંગમી ભવિતે સભ કરવાની બહેરાત કરી સૈન્ય આગળ વધાર્યું, પણ એ બાધાનું જ હતું. એણે સીધા પાટનગર ટ્યુનિસ પર હલોલ કરી તે કળાને ક્યું. વસાહતી ઇટાલિયનોના હિતના ને ઇટલીની રાષ્ટ્રીય મદદરતકાંક્ષાના આલ્સ સામે પણ ઇટલી અગ બાછ બેસી રહ્યું, કારણ એ નાકોવત હતું.

પણ યુદ્ધ પહેલાંના એ હાયકાથી આ પ્રશ્ન પર ખાગેરા રહેતું ઇટલી, યુદ્ધ બાદ એના ફીસિસ્ટ નવજાગમી એક પ્રગળ એકમ બની હિડતું ને એ આભાતને એના ફૂર પટેલા પુતોમાં પણ નવો આગેરા પોશ ક્યોર્થે. માલદાના સિદિરા વસાહતીઓને ટ્યુનિસિયામાં એમનું રાષ્ટ્રીયત્વ બળવવા દેવામાં આવે તો ઇટાલિયનોને શા માટે નહિ? એમણે નહ મચેલા હલોળી નવેસરથી માગણી મૂક્યા માંડી.

ફ્રાન્સે આના તોડ માટે ૧૮૭૫માં રોમમાં મુસોલિનીના સાગલ સંધિનો ખરીતો ધક્યો, તેમાં મુસોલિનીને આખી સીનિયાનો કળાને સોંપી દઈ, ટ્યુનિસિયા પોતે રાજવાનું તલ ક્યું. એ વખતે મુસોલિનીનો જમ્બાળું કે આખીસીનિયાથી ઇટલીની પ્રાદેશિક માગણી પરિવૃત્ત ધક્યો. એ વખતે પર નજન મૂધી ફ્રાન્સ ગોતાની રોમનગરી કુનેદ પર મુરતાથી અનુમતવા સાગ્યું. પણ ઇટલીએ ગાર વર્દમાં જ ફરી માથું ઊંચવી બતાવી આપ્યું છે કે એ સપથી કુનેદ બેરબદ્ધે ગઈ છે. ફ્રાન્સે ગોતાનો કદેશો છગ એ આજ આપણ વરસે યે નથી બૂઝ્યું, તેમ ટ્યુનિસિયાની ખનિજ સમૃદ્ધિ-ક્ષારો, જસત, સોડમું, લોખંડ, ફોસ્ફોરો પગરે-અને એની વનસમૃદ્ધિ યે એ નથી બૂઝ્યું.

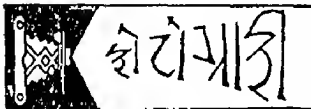
ટ્યુનિસિયા આફ્રિકાનો ઇટલીને નજીકમાં નજીક આવેલો ભાગ છે ને એ દાય આવે તો ઇટલીને ગોતાના આફ્રિકામાંના બીજાં સંસ્થાનો લીળિયા, ઇટાલિયન રોમાલીસંડ, એફ્રીયા ને આખીસિનિયા માટેનો દુકામાં દુકા અવ-

દારામાં દામ આપી લય. ને એમ થતાં, તેના બ્રાહ્મ-
સામ્રાજ્ય આધિપત્યના સ્વપ્નને પણ 'શક્તિ' મળે. યજુર્નિ-
સિધા દેવેશના દામમાં છે ત્યાંસુધી ઇતલી રોને સિસિલી
ને દૈતલીના દબ્બન કિનારો મોટે બજારમાં જુદે છે.

ઇતલીની બીજી માત્રની નેપોલિયન બેનાપાર્ટ ને ફ્રિ-
એડફર ફેલેક્સના જન્મભૂમિ કોસિંસા યાજુની છે. પદેલાં
એ પૂર્વે રોમન સ્લાવનારને તારે હતું. પણ પછી સર્લ્સમને
એ છતી લીધું. ત્યાર બાદ એ મુસો, પિત્રો, સ્વેનિયર્સ
નગેરોની દફનામાં ગઇ એનોઆને તારે રહેનું. ૧૫૫૬ માં
ફ્રાન્સે એ સર્લ્ લીધું, પણ થોડા વખત બાદ પાછું એનો-
આને આપી દીધું. ને એનોઆના પેદાશ તેની દેખભાલ
કરના લાગ્યા. પણ બાળેરી માંસીઆ સામે રહી રહેવા
અગત્ય નીવડતાં ફ્રાન્સે પાછું એ સર્લ્ લીધું ને આને મા-
સેક્સ તથા અલજીરિયા ને મોરોક્કો વચ્ચે એનું એ મદદનારું
યુદ્ધગજાં જાડી કર્યું છે. તેની જ યુદ્ધનોકસાએ એના બાજુ-
માં નાંદેરો રહે છે, ને એની બુમિ પર યુદ્ધવાનેલાં
જગતમાં મથો કીમાં થયાં છે.

નાઇલ પણ મૂળે રોમનું. અનેક સનામોના વાસકેશ
બાદ ૧૮૬૦માં સાર્ડિનિયા પારોથી ફ્રાન્સે એ ખૂંચવેલું છે.

ઇતલી આ ત્રણે પ્રદેશોની પ્રાધિકરણનાને પોતાની કુદ-
શની આપાંકાપા જાણુને છે. આમે તેવા જગતે તો ફ્રાન્સને
કયો નેતિક દેશ તો એ પ્રદેશો પર છે જ નહિ. છતાં, ઇત-
લીની એ આપાંકાઓ જગતના રાજકારણમાં નવો ઘોઘ
જગવા સિવાય તો નહિ જ રહે.

ફોટોગ્રાફી ઇતીહાસનું પરિચય

પહેલું ઇનામ: 'ફાનસવાળો'—માઈ સીમનસાલ નોસ
(બાવનગર); ત્રીજું ઇનામ: 'રિજકનું સ્મારક', બાઈ ચુરુ-
બાઈ પટેલ (બાલપુર); ચોથું ઇનામ: 'સર્જીસોના'—માઈ
રગ્જીક સાદ (બાવનગર) ઉત્તરના ઇનામ: 'પનિદારી'—
બાઈ જયકુમાર પંડ્યા. નોંધપાત્ર: ૧ નારાયણરાવ કોઠાલ
(દાદર); ૨ કનુ રાવલ (અમદાવાદ); ૩ ડી. ડી. નોરોડ
(વડોદરા); ૪ રાગમાઈ પટેલ (કોઈર); ૫ કનુમાઈ (વસો).

બાઈ સીમનસાલ નોસનો 'ફાનસવાળો' વીજળીના
વર્તમાન જગતમાં પણ જરૂરી એ સમાજસેવકની
સ્મૃતિ તાજ કરે છે. આગમાં અને તાલુકા આમેમાં સખી
સામે દરદમેશ આચુક એ દેખા દે છે.

સંસ્થાના આકારમાં ધ્યાનિય જરૂં કરતો ફાનસવાળો

આત્મમાં ફાનસની સીમની મોઢી રહ્યા છે. માનવનું પ્રિદાઈક,
સીમની મોઢવતા એ દામ, સીમી, ફાનસનો સાંમસો, પાનું
છાપકું, એ બધા વિષયના અંગે, વિગતવસ્તુનો પૂરો પચાલ
આમે છે અને છાયાચિત્રમાં સુરચિત્ર દીકરન ઇપાને
છે. નીચેથી ફોટોગ્રાફી કહીને મોટું એનાઈમેન્ટ કરવાથી
સરસ ચિત્ર તૈયાર થયે.

બાઈ ચુરુમાઈએ, ધોળા વાદળની ઓઝારાઈ પર
રિજકના પૂતળાને મોઢી રિલસાઈકાઈ કોઈ મમ્મર રૂપે
ચિત્ર દેખાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. પણ ફેલેક્સ આપી-
વાલું છે ને પ્રકાશ વિષયને અનુરૂપ જાણીતો નથી મદના,
આ મોઢવણમાં બદાર તરી આવતી નથી.

બાઈ રમંઝીક સાદે સાંજની યોમાથી આકર્ષાઈ રમંઝ
કીધો છે. દરમ રમ છે પરંતુ ચિત્રચિત્રનામાં બહુ વસ્તુઓ
સમાવવાના સીમમાં ચિત્રમાં ધુધવાઈ લખ્યા થયો છે. કલા-
કાર એમણે આંખની મુઠ્ઠા કાળીએ કુળગ સુધી આંકે
સાથી વાદળની રેખાઓની મદદથી ઉત્તમ છાયાચિત્ર લેપ-
બની રાકે એટલી ચિત્રસામગ્રી અને રંગોએ આ રમંઝ લેવા-
ત્યારે દના. એ તકનો કાઈ સાદે પૂરો ઉપયોગ કર્યો નથી.

બાઈ જયકુમારની પનિદારી પણ છાયાચિત્રમાં ઉત્તર
વામાં આવી છે. નિયમ અને વાતાવરણનો પૂરો લાભ લેવાયે
નથી. ચિત્રચરચા દીકરનને અનુરૂપ નથી. મિન્ટને કવ
નિયે જમણી અને કાળી જોગ ચારે ધારની લગમગ પોળે
છય કીમ કરવાની જરૂર છે.

બાઈ ચેડામુના 'પ્રેસીડેન્ટ' માં ને બાઈ બારોલ
'લક્ષી'માં બાળકના બાવ સાથા છે. છાયાગ્રાસ પણ ઠી
જણાય. પણ વિષયના દામપમની રચના બાજબર નથી
બાઈ કનુ રાવને રમંઝ સાથે છે પણ તેમાં ખાસ કદ
તરતો નથી સાઈ રામમાઈકો ફોલોની છતી થાઈ તેનું ના
'દોલોદોલ' આપ્યું છે. ફોલોનું અંગ્રેજ નામ છે? ઉપર
સવા ઈય ચિત્રને કાપતો નેહએ ને નીચે અરધો ઈ
જગા કમેશી નેહએ. કનુમાઈ દરેક સાપની ભલ વરે
કમચ સાથ, તેમ વધુ નાજાથી મેલેલા સાપનો ફોટોગ્રાફ
લેવાની જરૂર હતી.

અલબત્ત એ

ફોટોગ્રાફી વા ઝેરી સીમ જવાઈ જતાં કે બીજો કોઈ પ્રકાર
ફોટોગ્રાફી કમી કરાવવાની જરૂર થયે તો:

અગ્રમાં આંજનાં બાપીને આજર તો પાનું ફેરવીને.
સાચારજૂ થયે પાનુંમાં રાહને બૂકા કે ગાંડું પાછે
તેલ આજર ધમ પાછે.

તેવાઈનું પાનું પાછે.

ચલનની અંદરના મેલનું પાનું આપીને.

છતની માપી પાછીને ગોળમાં ગોળી વાળી આપી

માધુર્ય

“પુત્રાર્થે તો પામરને મદદ કરે,
મદાનને ઈશ્વર જેવડો કરે.
નિર્દય સંજ્ઞાન થાય, જોખડો
ક્રિયં વહે, બાદુક ફળડો બને
રૂપે ભર્યો, બળેર બુદ્ધના સ્ત્રોતો
કવિ-કલાકોનિદ પોરૂપે . . .”—મ.

વય અને સિદ્ધિ

‘કુમાર’ના ૧૬૭મા અંકમાં અમે જણાવેલું કે માનવ-માપ્ય સિદ્ધિઓનું સચાસક બળ દશેશાં પુત્રપાર્યે જ રહ્યું છે, સિંગ કે વય સાથે તેને કોઈ સંબંધ નથી કે વક્રવાદ સાથે એને કશા લેવાદેવા નથી, એ માટે પાત્ર એક જ વસ્તુની જરૂર છે, અને તે સ્વયંભૂત આત્માની.

તાલેતરમાં જ વિરેદ યજ્ઞેશ કમાલ આતાતુક એ સ્વયંભૂત આત્માનું સૌથી મદાન ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. ‘હું તમારા જેવો નથી થવા માગતો, મારે “કંઈક” થવું છે’ એ શબ્દો વડે અન્ય વિદ્યાર્થીઓથી અલગ રહેતો દસ વર્ષનો કિસોર મુસ્તફા કાઠાની બહામણ વિના એટલી નાની હમરે લશ્કરી શાળામાં પોતાનું નામ નોંધાવી આપેલા દત્તો ને કુમાર વયે જ કમાન બની અનેક યુદ્ધો જીતેલાં. આત્માની દયાવ બ્રહ્માના સહજે તો પણ અસંભવ મનાય એ વયે હાઇડ ન્યૂઝ (૩૪ની વયે) બ્રિટનને પ્રાર્થિત મિનિસ્ટર બનેલો, ને રૂઝવેલ્ટે (૨૮ની વયે) અમેરિકાની સેનેટમાં પ્રવેશ મેળવેલો! ન્યારે રશિયાનો રાસ્ટ્રિન તો ૧૮ જ વર્ષની વયે રશિયાના માકસવાદીઓને નેતા રજીત થઈ ચૂકેલો!! જર્મનીના ગોલ્ડેસે ૩૦ વર્ષની વયે ‘આઝિફ’નું તંત્ર સંભાળેલું.

વળી જેમની કીર્તિની ઝગત આજ પણ ધર્ષા કરી રહ્યું છે તે નેપોલિયન ને જુલિયસ સીઝરે વયના રજમા વર્ષે જ લોકહૃદયમાં પોતાનું સ્થાન મેળવી લીધેલું, ન્યારે ન્વીસ-ખાન તો ૫૬ર જ વર્ષની વયે એસિયાનાં મેદાનો સર કરવા નીકળી પડેલો!

જેમ કુમાર વય સિદ્ધિને બાધક નથી તેમ પ્રૌઢ વય પણ નથી. આજે રથેનમાં લોહીની નદીઓ વહેતીવતો ફાન્કો

ટેક યુગાણીસમે વયે જન્મતી છત્રે ચલ્યો છે, વળી ૧૯૧૪ના મહાયુદ્ધમાં લડનારા ફ્રાંસ ને દેખતી હમર અત્યુકતે ૧૩ ને ૫૩ વર્ષની હતી. ટેમલરે તેનું ‘ઇન્ટેલ કમ્પરિસન એન્જિન’ પરમે વર્ષે રોધેલું.

જીવનના દરેકકે સ્તરમાં વયના કશા બાધ વિના વિ-સિદ્ધ વ્યક્તિઓએ મેળવેલી સિદ્ધિઓની અધિ તો આપી ચે અનેક અગ્રી વિસ્તારી શકાય. કહેવાનું માત્ર એટલું જ કે તમે મદદરાજીનો હો તો સાથે સદા સ્વયંભૂત આત્મા ધરાવતા હો તો જીવનના કોઈ પણ કાળે સિદ્ધિ મારેની તમારી તક જેવી ને તેવી વાજ જ રહે છે.

અરેબીમ દિ-લેન્ડ

આપણું ઔદ્યોગિક અજ્ઞાન કેટલું બધું છે? આવતું એલિ-ગ્રીક ક્રીડાંગણ દિ-લેન્ડ ખાતે કાશુ થવાની તાલેતરમાં જે નડેરાત થઈ છે એ પશ્ચી આ સત્તાલ પૂજારાનું સંદેહે ચાન થાય કે આપણા સુસિદ્ધિત વર્તમાની પણ એ દેશ વિશે જણનારા કેટલા? બહુ બહુ તો એટલું કહી શકશે કે એ રશિયા કે સ્વીડનની નજીક આવેલું છે ને ખૂબ ઠંડા પ્રદેશ હોઈ લોકોને એની હિમશીત ભૂમિ પર દુધર જીવનસંભાગ વેઠતો પડે છે. એકાદ પેટી આગ્રાક કદાચ દિ-લેન્ડનું આ ચિત્ર હંધી વારસવિક લેખી શકાત, પણ આજે તો એ બિલ-કુલ વજીર વચારનું અગ્રી શકાય.

હ. ૧૯૧૭ની રશિયન રાજકીય પાછી રશિયન સામ્રા-જ્યથી શુદ્ધ પડી સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર વડીકે ઝડેલું બાધુનિક દિ-લેન્ડ અનેક અગ્રત્વિઓથી ધસપુર છે. એના પદેત્રનાઓએ દુનિયાને અગ્રિ કરી નાખી છે. સંઝીતમાં એના સિમેલિયસે ને સ્વાધ્યયમાં સાદિનેને આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ મેળવેલી છે.

અને ફિનિશ સહકારિત્વ તો જગતભરમાં અત્યંત છે. એની પ્રાગતિક વલણ એટલા પરથી માપી શકાય છે એનું પાઠનગર હેલ્સિન્કી જગતનું એનું પહેલું જ નગર છે જેણે ચોતાના બહેરસતા પરથી ચોપાટને જિલકુલ નાખ્યું કયોં હોય ! સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્યની પહેલી હિમાયત આ દેશી જ કરી ને સ્ત્રીઓને પહેલવહેલું મતસ્વાતંત્ર્ય આપ્યું. એથી જે વધુ અગત્યારિક તો એની શિક્ષણાત્મક પ્રગતિ છે ને, એ બાબતમાં હુનિયાના બધા દેશોમાં તેનું સ્થાન એમણે છે. આપણા દેશમાં સંકેતે ૬૩ ટકા નિરક્ષર છે તેના પ્રમાણમાં ત્યાં પૂરો એક ટકો પણ નથી.

૩૫ લાખની જ વસતિના આ નાનકડા દેશી એટલી તો પ્રગતિ સાધી છે કે તેની 'નંસનલ કોલેજ'ની ખતમલ-તરીનું કામ પણ વીજળીક સાધનોથી થાય છે એ બબ્બીને ઘણાને નવાઈ લાગશે. કાર્મટના ફેક સંબંધના મેજ પર બે વીજળીક બટનો હોય છે, એક પર વાટ (દા)ને બીજા પર એઇ (ના) લખેલું હોય છે, ને તેમાંનું ગમે તે દબાવતાં કાચબી એક શીટી પેનલ પર તેની નોંધ બેઠે છે. બે બટન સાથે દબાવ્યાં હોય કે ન દબાવ્યાં હોય તેની જે નોંધ બેઠે છે !

ફિન્લેન્ડની સહકારી પદ્ધતિનાં બી તો વીસમી સદીમાં ને ખાસ કરીને રશિયાથી છૂટકારો મેળવ્યા પછી નખાયાં છે, પણ એટલા દુઃખ કાળગા થે જોણે સામ્યલી પ્રગતિ કાઢીને પણ આશ્ચર્યચકિત કરી દે. યુરીમલે (પ્રોખમદેશની રાસ-બેરીનું સરખત)ને માણજીના વેચનારાઓથી માંડી વીજળીના કારખાનાદારો ને એન્જીનીયરીંગની લગભગ ૫૦૦૦ થી ૬૦૦૦ એટલી તો રજિસ્ટર્ડ સહકારી સરખાઓ ત્યાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

એની રાજધાની હેલ્સિન્કીની સોળી આગળપડતી વિશે-પતા એ છે કે યુરોપમાં બીજાં સહેરો માફક ત્યાં 'સ્વચ્છ'નું નાગનિશાન નથી. ટૅબેટ એ તેનું સૌથી મોટું ઓલોમિક સહેર છે, પણ બીજાં ઓલોમિક સહેરો જેવી કલુબતા ત્યાં સહેજ પણ નથી. એને 'રોમોલેસ મેન્સેસ્ટર'નું લાકડા જ નામ મળ્યું છે. એટલે બધે કામદારોથી વસાઈલા છતાં આ સહેરની સફાઈ તો મોટાં મોટાં અમેરિકન સહેરોને પણ સરખાને

અને ધાર્મિક બાબતોમાં શું કે રાજકીય બાબતોમાં શું, ફિન્લેન્ડની સહિષ્ણુતા પણ ગજબની છે. ત્યાં સ્ત્રીકાર બો-લાય છે, ને એના ઓલનારા કરતા ફિનિશ ઓલનારો વર્ગ આઠગણે વિપુલ છે, છતાં બને ભાષાએને સરખું જ સંમા-નિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. એની વસતિના ૧૬,૦૦૦ એટલા પ્રબળતો ગ્રીક ઍથોડોઇકસ પંથના છે, જે ગજબા મધ્યે તો ફૂલ વસતિના પૂરા બે ટકા પણ ન થાય; છતાં ત્યાંની પ્રબલતાક સરકાર ચોતાના બહેરસમાં બાર ટકા એટલી રકમ એ પંથને માટે ખરી કાઢે છે. આખી પરધર્મસહિષ્ણુતા બાગે બીજા કોઈ મુદ્દામાં મળી આવે.

૧ સહસ્રકરીઓ માટે તો ફિન્લેન્ડે હુનિયા પશું છયાં

નવરું સ્વર્ગે મળી શકાય. સાક હવેથી જે વધુ નાનાં મોટાં પારદર્શક આસપાસી સરોવરો ધરાવતી એની સરોબિગ પર શાંતિ ને સોન્દર્યે નજી ચિરનિવાસ સાધ્યો છે. એના સ્વન-કુશમાંથી (લાડોગા સરોવરને બાદ કરીએ તો યે) સરોવરનું જ ક્ષેત્રફળ ૧૮૦૦૦ ચોરસ માઇલ એટલું છે. લાડોગા તો મોટા માળીમે કરીયે જ કહી શકાય એવડું, યુરોપમાં મોટામાં મોટું (૧૩૦ માઇલ લાંબું ને ૮૦ માઇલ પહોળું) સરોવર છે, એ ઉપરાંત ચાર્ડીના નાના મોટા અસંખ્ય ટાપુઓ, યુરોપ-માં જગતમાં જગતી ધમાત્રા થોપ, ક્રેમ્લિની ફિલ્મો પર સૌથી અંકિત થયેલું એનું પંદાદનુંનું સોન્દર્યેન્દ, સંત એલેક્સેન્ડ્રો ફિલ્મો—સહસ્રકરીને એ બધું બેનાબેતાં ધરવ જ ન થાય.

એ કે નાંબને 'મધરાતના સૂર્યની બૂમિ' કહેવામાં આવ્યું છે, પણ ખરે જોતાં એ માર્સાનું પહેલું હકદાર ફિન્લેન્ડ છે. બૂમ ને જુલાઈમાં તેના દિસો ૨૦ કલાક એટલા લાંબા હોય છે અને એ દિવસોની રાત્રિઓ પણ એટલી મકારામય હોય છે કે ટેક મધરાતે પણ કરા ફિલ્મ પ્રદર્શની મદદ વિના ધુણમાં સજ્જતાથી વાંચી શકાય. એના મુખપદેશમાંના બંદેરા લિત્તમદરમારી ને પેટસામે મુકામેથી તો કનાલાના દિવસોમાં સૂરજનો અભાત મોળો બારબર બે મહિના સુધી અનવરત દેખી શકાય છે.

આથી ફેબ્રુઆરી બુમિની વિદાય લેતાં મમે તોય પારદેશી પ્રવાસીનું દિલ પણ દ્રવી ગ્રેડે, તેમાં મવાઈ નથી.

શ્વિટ્ઝરલંડની પરદેશ કચેરી (ફોરેઈન ઑફિસ)

પૈસાના બળે ખરીલી શકાય એની કતમમાં કતમ મજા વગી પ્રાપ્ત કરેલા વીસથી ત્રીસ મિલિયન ટકણે ખાસ બૂટી કઠાય છે, તેમાંથી દરેક પાસ થાય છે ને પાસ થયેલા દરેકને પાર્થિક ૨૦૦ પૌંડના દરમાવાનો ઓહો મુખત કર-વામાં આવે છે. એ ઓહો તો ઇંગ્લેન્ડની ફેરીન ઑફિસનો, જે એટલો બધો રહસ્યમય છે કે એનું એકાદ રહસ્ય ફરી નવ તો આખા યુરોપને સજ્જતી દે. પ્રાઇમ મિનિસ્ટરના કમરાના મુખ્ય દરવાજા સામે અગાધી એ ઑફિસમાં પ્રવેશન વરુણ માટે ધખી કોતેનક બાંધે કારકિર્દી શાક બેતી હોય છે.

એનું કારણ, ફેરીન ઑફિસ સદા અચલ હોય છે. વર-સના તણ સો પાંસેટ દિવસ, મૌનીસ કલાકમાં દર ત્રણ મિનિટે, વારંથી કે ટલીશિન્દરથી, ટપાલથી કે ખેપિયા મારફત તેને એકાદ સંદેશ મળતો જ રહે છે. એ બધાથી ફેરીન સેક્રેટરીને જ્ઞાત રાખતા સાદ તણ ખાનગી મંત્રીઓ હોય છે. એક મુલાકાતો મોકલે છે ને હાલિસમાં તેને આપવાના અપાઓનું સાહિત્ય પૂરું પાડે છે, બીજે કિસોમટિક ને કોન્સ્ટ્રુક્ટર સર્વિસ પર નજર રાખે છે ને ત્રીજે નાની બાબતો ને શેકાણે મોકલે છે.

હાલના ફેરીન સેક્રેટરી લોર્ડ હેલીફોક્સ (હિલના

વખતના વાઇસરૉય લૉર્ડ અર્વિંગ) એ પદના પાયા હોદ્દાના છે. એ પદનું કોટનું સંમાન છે કે રાષ્ટ્રે મેંકેનહાટે તે વડા પ્રધાનપદ સાથે ભેગથી દેવાનું મન કરેલું. આ ઑક્રિસમાંથી જ લૉર્ડ હેલીફક્સ બ્રિટનના ૧૮ એલચીઓને પરદેશીમાંના ૩૨ પ્રધાનોની પ્રતિષ્ઠાને દોરવણી આપે છે. એના ખાતાના પંદરે વિભાગોની કામગીરી અહીં જ કેન્દ્રિત થાય છે.

પણ ફ્રાંસીસ ઑક્રિસનાં બધાં રહેણે ફ્રાંસીસ સેક્રેટરી જે નથી ભજવેતા હોતા. એ તો છે વાલ્ધ ૩૦૦૦ પૈંડને પગાર ખાતો પરમેન્ટ અંદર સેક્રેટરી. બ્રિટનના ભસ્મીખાતાના એકેએક સભ્યને તે નામ સહિત ભજવેતા હોય છે. એના જેટલી ખાનગી બાબતો વડો પ્રધાન પણ નથી ભજવેતા હોતા.

ફ્રાંસીસ ઑક્રિસની કામગીરી જે નાનીચી નથી. માલક પદોથી ને હવિયારોની ફાજીયોરી તથા આંતરરાષ્ટ્રીય ઝુને-માર્ગ પર ભપતો રાખવા ઉપરાંત રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય અનેક બાબતો તેની સાથે સંકળાયેલી છે. એનું ૮૦,૦૦૦ પુસ્તકોનું પુસ્તકાગ્રય આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણને સહકર સંપ્રદ લેખાય છે.

ફ્રાંસીસ ઑક્રિસનું સૌથી અગત્યનું ખાતું એંધિખાતું છે. કૉન્ફરન્સોની ટેબલો પર ડેલીમેટોના સંમાનભિમાનું બ્રિટનનું હિત ભજવવાનું કામ એ કરે છે. એક બીના મેંધવા જેવી છે કે એ ખાતા મારફત પરદેશીમાં જે રાહી સંદેશો મોકલવાય છે તેમાં ઇંગ્લેંડને રાત્ન સામા રાત્નને ગાત્ર 'ડિઝ મેન્સેરી' કહીને નહિ, પણ રાજાઆતમાં 'સર, ગાય' અથવા 'કહીને સંજોષ છે ને અંતે, 'સર, ગાય અથવા, યેસ મેન્સેરીઝ થુડ અથવા' કહીને સમાપ્તિ કરે છે.

ફ્રાંસીસ ઑક્રિસને ભોંધતળીએ એક ભોંધરા જેવા ખંડ આવેલો છે. એ ત્યાંની સરકારનું ખાનગી છાપખાનું છે. ફેબ્રુ-નેરના મિનિસ્ટરો ને મોરમોટા અફસરોને આપવાનાં સ-ચુલકો તથા ખાનગી સંપ્રતિષ્ઠિઓ ત્યાં ઉપાય છે. કેલ પણ કંપોઝીટને તેનું આખું પાનું મોકલવા દેવામાં નથી આવતું, ને જરૂર કરતાં વધુ નકલો જાણીય તો એ જ વખતે સળગાવી દેવામાં આવે છે.

આજથી એકસો છાન વર્ષ પર નવારે ફ્રાંસીસ ઑક્રિસ પહેલવહેલી રજાપદ ત્યારે રહ્યું પર માત્ર ૧૪ જણ હતા. પામરેટ જ્યારે ફ્રેન્ચોને દબાવવાની પાત કરતો હતો ત્યારે ૪૦ હતા. પંચુ આજે, અહીં ઑર્ડ હેલીફક્સના હાથ નીચે ૬૦૦ને રહ્યું કામ કરે છે.

હાંકાવોથી પત્રબ્યવહાર કેમ ફેડાય છે?

દમણાં દમણાં બ્રિટિશ પોસ્ટ ઑફિસે પોતાના મુદકમાં આવાત વાંચે આપરિસ રવીપ ટ્રિફોર ઉપર ખૂબ ભપતો રાખતા માંડ્યો છે. બ્રિટિશ હોળ ઑક્રિસને મલેલા સંકા પડતા ખાનગી કામો ફેડવાના અખત્યાર પરથી તેની સૂચના મુજબ એને એ કામગીરી આદરી છે. ઇંગ્લેંડના જવા સેકે-

ટરીઝ એવ સ્ટેડમેને એનો અધિકાર છે. યુદ્ધમંત્રી, શૂંડમંત્રી, વિદેશમંત્રી, વિમાનમંત્રી કે સંસ્થાનમંત્રી હરકોઇને કોઇ પણ પળે પોસ્ટ માર્સર જનરલને હુકમ આપી અમુક કામો આટકાવવાના હક રહે છે જ.

પત્રલેખક કે પત્રોના મેળવનાર ગેમાંગી એક કળી ન રાકે એવી તરકીબથી પછી એ જમ મલેલા કામો ફેડાય છે. એ માટે અમેરિકામાં આ પદ્ધતિ ચોલ્ય છે: પહેલાં તો પરગીડવાની એક બાબુલોથી એક ઇચના ૧૬મા ભાગ જેટલી કપલી ખૂબ તીવ્ર હવિયાર વડે બારીકોથી કાપી લેવામાં આવે છે. એથી પહેલા કાપામાંથી પછી આખો કામગ રોરની લેવાય છે. ત્યારબાદ એ કામગનો ફેટો સહ લેવાય છે, તેમાં જે સહી અને તારીખની બાબતમાં ખાસ કાળજ લેવાય છે. બહુ પત્રો ગયા પછી ખાસ બનાવટના કામગના માના વડે એ કામ સફાઈથી ચોરી દઈ કામગને દબાવ્યું આપવામાં આવે છે એટલે એ એનો અકબંધ બની નય છે કે ચુનંદો ટ્રિટકીન પણ તે કળી ન રાકે.

બીજી રીત એકસરે વડે કામગો તપાસી લેવાની છે, પણ એ એક જ પાનાનાં હોય તો ફાવે. એકથી વધુ પાનાં માટે તો 'રીમ એન્ડ રીસ મેયડ' જ ચોજવામાં આવે છે. પહેલાં તો રિપીટ કબોરી લેવાય છે. પછી એ રિપીટવાળા લંબચોરસ ભાગમાં એક કાપો પાડી કોરેક્ટેડ ચોયને મળતું એક નાચુક ચોલકે તેમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. તેને ફેરવતાં આખો કામગ એક સળ પડવા બિના તેની આસ-પાસ વીંટળાઈ નય છે. એ વીંટળાને કાઢી તેના પર પૂર્વ મુજબ ફેટોઝ ફીની મલિવા રાકે થાય છે. જવલ્લે જ કોઈ સંજોગોમાં એનો કાપો પૂરવા કામગનો માનો અજમાવવા પડે છે, બાકી તો રિપીટ પાછી ચોરી દેવાનું જ રહે છે.

આપણે માનીએ કે પોસ્ટ ઑફિસના અધિકારીઓ સીટો તો નહિ કબોરી રાકતા હોય, પણ એ માત્ર ભગ જ છે. સીલ કરેલા કપરનું પોંખનું તપાની, સીતની નીચે ગપ્પુનું ગરમ કરેલું પાનું પોસ્ટમાં એ સંદેશાધરી માર્ગે આપી દે છે. પણ કોઈ વખત એ નમતું ન આપે ને અંદરનું સખાણ અગ્નિનું હોય તો પોસ્ટ ઑફિસ સીલ મોડી પણ નાખે છે, ને પછી એ જ મુજબનું નતું સીલ બનાવડાવી તેની છાપ મારે છે.

ટપાલને લગતું ત્ર્યુજિયમ

આહુ અને ન્દની ટ્રિફોટો, વિચિત્ર સરનામાંના કપરો, પોસ્ટના વિકાસની જ્યંતીઓને લગતા ફેટોમાફે વગેરે જેવી અવનવી વસ્તુઓનું સંપ્રદર્યાન તાજેતરમાં જ ન્યૂ ટ્રિફોટો મુકામે જુદું મુકામાં આવ્યું છે.

આખું એક સંપ્રદર્યાન એનું કરવાની ઇચ્છા રિફેકર મનાસ આવ પોસ્ટમાં એન્ડ ટેલીમાફ સર હુગર્ટ દરમને

કેક ૧૯૩૦ના ન્યાયાધીશ યોગેશી. આજથી ચારેક વર્ષ પહેલાંથી એ ખાતાએ હિંદના જુદા-જુદા વાગોળમાં જોલાલાં પ્રદર્શનોમાં ચોતાનો યે એક રૅલ રાખવા માંડ્યો હતો.

હવે આ સંમહરમાન દ્વારા હિંદની રપાલ મટિન માટે એક કાયમનું સ્મારક બંધું થઇ રાક્યું છે. એમાં સંમહરમાલી રિક્ષાટોની કીમત ચાર લાખ રૂપિયાથી યે ઉપર થવા જાય છે. ઇ. ૧૮૫૨માં સિદ્ધમાંથી સર બાર્ટલ ક્રીચરે બહાર પાડેલી પહેલવહેલી રિક્ષાટો—જે દુનિયાની વિરલમાં વિરલ રિક્ષાટોમાંની ગણાય છે—થી માંડી, હેઠામાં છેલી રિક્ષાટોના નમૂના તેમાં અચી જાય છે. પોસ્ટલ ઓફિસ કે ફેશ સરિફિકેટોની જુદીજુદી કીમતોના પણ જનજવામાં આવી છે.

હિંદમાં પહેલવહેલી છપાએલી રિક્ષાટો જે આનાની સાથે રંગના ને તાડ ને ચિહ્નની કીમતનવાળી, હજી આચરિની હતી. એના ગાય નવ સો જ રીટો સિમેન્ટાટ્રીથી કાપેલા હતા. પણ એ કદી બહાર જ ન પડી, કારણ છપાયા પછી થોડા જ નખતમાં તેમનો રંગ બહી ગયો. છેવટ એ માટે આરમાની રંગની ૮ આર્થોગની કીમતન નક્કી થઇ. તેના પરનો પહેલો ચૅટરમાર્ક દ્વારાના ગાળાનો હતો, ૧૮૬૬થી તે તારનો રહ્યો છે.

રિક્ષાટોનું પહેલું પ્રાકૃત્ય મદ્રાસથી થયું. ઇ. ૧૮૫૪ના સપ્ટેમ્બરની ૧૫મીએ કે, ૧, ૨ અને ૪ આનાની કીમતની તે બહાર પાડવામાં આવી. ૧૯૧૬ સુધી તેા હંડની દલાડે એન્ડ કંપની જ બધી રિક્ષાટો કાપતી પણ ત્યાર પછીથી નાશિકના સિદ્ધાર્થી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં છપાય છે. નોંધવા લાયક બીના એ છે કે કંપનીનું શરૂ થયું ત્યાં ૧૮૮૨ સુધી રિક્ષાટો પર 'હરે ક્રીશ્ના પોસ્ટેન્'ની છાપ હતી, જે ત્યાર પછીથી બદલી 'ક્રીશ્ના પોસ્ટેન્' થઈ છે.

આ ઉપરાંત સિદ્ધિ સાહ્યાન્યના દેશોની અનેક રિક્ષાટો એરેમ્બલની રિક્ષાટો, પેની પોસ્ટના રયાપક રૅલેન્ડ હિલ વગેરેના દુખાપ્ય ફોટોગ્રાફો વગેરે અનેક વસ્તુઓ એ સંમહરમાન ધરાવે છે.

સંસ્કૃતિનો અકર્મક સંચલ

ઈ. ૧૯૩૬ સુધી કયા પ્રકારની સંસ્કૃતિ દુનિયા પર હતી એ પાંચ હજાર વર્ષ પછીની ગળને કેવી રીતે જણાવી શકાય એ માટે અમેરિકાના વિદ્વાનોએ એ 'ટાઈમ કૅપ્ચુલ' નામથી વિખ્યાત યજ્ઞેલી એક વિરિષ્ટ રચના કરી છે. જાગજાગેલા જેવા આકારવાળી આ પોલી નળીનું વજન ૮૦૦ રાલ છે. કાંઈ પણ પ્રકારે નાસી ન પામે એવી નિષ્ક્રિય શુભાળી 'કપ્ચેલ' નામની વસ્તુમાંથી એનું જાલ આપણે તેવાર કરતાં અલ્પ-તાએ લાગ્યા છે. એ કૅપ્ચુલમાં ન્યુટ્રીટસ, પુલ્કો અને ઉતર જે રીતે આજની સંસ્કૃતિનો ફેલાવો થવા પામ્યો એ રાવને માહકોશીલ પર કોતારી અલંબ કરવામાં આવી છે અને તેને, ન્યુયૉર્કમાં જે જગાએ ૧૯૩૬માં જનમમેલો

બાધવાનો છે ત્યાં જગીનમાં પચાસ ફૂટ જોડે દાટવામાં આવે છે. આ કૅપ્ચુલનું અંદરનું ખોળીયું પાવરેકસ કાયનું છે. એમાં નાઇટ્રોજન ભરવામાં આવ્યો છે અને એને બરાબર સાર કરી સીલ કરવામાં આવ્યું છે. એ ખોળીયાને કૅપ્ચુલમાં મૂકતાં પહેલાં ન બીજા એવી વસ્તુમાં નીંટાળવામાં આવ્યું છે. આ પોલાણ સાત ફૂટ લાંબું અને તેની મધ્ય વ્યાસરેશ સાડા છ ઇંચની છે.

આ કૅપ્ચુલમાં માહકોશીલ ઉપરાંત ચારસો કરતાં બીજ વધુ વસ્તુઓ છે. ફાઈન્ટ પેન, ચાંદ્રિક પેન્સીલ, પરીક્ષણ, વીજળીનો દીસો, તમાકુની અલેચી, ટુંગી, સીગારેટ, સીગેટી હેટ, ચરમા, મેજન અને બ્રા, ફેરિસો નમૂનો, અસો, રીનકર, જુદા જુદા સિકાગો, ધર્મીગરી શુદ્ધ અને મેજવર્ગીવાળી ધાતુઓ, વસ્ત્રના નમૂનાઓ, રાચના તાંતણા, રબર, એરેસ્ટેસ, ધાન્યના દાણા અને કોલસાના નમૂનાઓ પણ એમાં મૂકવામાં આવ્યા છે. નિશાનીઓની એની માન્યતા છે કે પાંચ હજાર વર્ષ પછી આ બધી વસ્તુઓ બાપે જ મેજવી શકાય એવી છે.

એમાં એક માહકોશીલ ઉપરાંત ન્યુટ્રીલ પણ મૂકવામાં આવેલ છે, જેમાં ઇ. ૧૯૩૬ની પ્રથમ આપણા સમયન ક્રોનિકલિક તેમજ નોંધપાત્ર બનાવો અવસોજો ને સંમળ રહે એવાં ધારોક દરરો કતારેલાં છે. (મનબંધુ)

પર્યટનના યોગદાનો

દરવર્ષે હોનાયે તથા શિયાળે સાળાઓના અને વિલ્લયોના ધણા વિલાધોએ રાતરોમાં ફરવા નિમિત્તે દુકાંઓમાં આવ્યું, પાવાગઢ, નર્મોદકિનારો, એક જુદાજુદા સ્થળોં જાય છે; આ ભાઈઓ અને બહેનો પૈકી ધણાં 'કુમાર' વાચકો હશે એમ હું માનું છું આ પર્યટનો ગોઠવનારા અર્થો અને શિક્ષકો તેમના વિલાધોઓને વિશાસુત્વન કરી ફરવા જવા દેખનારની કેટલીક દુકાંઓને ઉપર જણાવે નક્કી કરેલી જગ્યાએ જનારું ન સુચવતાં સામગ્રીઓની મુશ્કેલી ગોઠવે એ દેખણ યોગ્ય છે. સામગ્રીઓની રિયાલિટિનમિતિન વધારે ગરીબ થતી જાય છે, એ નિર્નિર્વાહરે અને સામગ્રીના પ્રમેદો સમાજનાને માટે દુકાંઓ, આર્થિક અને સામાજિક દષ્ટિએ પહોળા ગણાતા મહેસો જેવા ૧ મહીમંડા એજન્સી, મહેસાણા પ્રાંત, રેવાકંડા એજન્સીન રાજ્યોની મુલાકાત હોય તે વિલાધોઓના અનુચિત અનેકમણા વધારો થયો; અને આ અનુચિત દેશના આર્થિક અને સામાજિક પ્રમેદો સમાજમાં ઉપયોગી થઈ પડી એક દસ વર્ષની ઉમરનાં બાળકોને ચોતનાં વાલીઓં ઉપરોપણનાં ગ્રામમાં કેવી ભતની મહેનત અને મહેત આર્થ પડે છે અને સાળાઓ વગેરેના લાભ હોય તેા યે કે જતો કરશે પડે છે તે જણાવનાં, અને છેવટે કરવાનું હોય એકો અને ગાંધીના પેલાના બદલામાં કેટું નાઈ

વળતર મળે છે, તે બહુવા માટે આ પ્રવાસ ઉપયોગી થઈ પડશે.

જુનીજુની નવાના દેખાવો જોવા માટે આપણે આજી તરફ જવું પડે છે, નવારે હમણાં જ મેં આકર્ષક દેખાવો માટે ફરતા યુરોપીયન મુસાફરોને હાથપાડાના નંગસોમાં જતા જોયા.

—પરીક્ષિતસાલ મન્નમુલાર

જુહાજુહા દેશોનાં સંસ્કૃતિઓ

હિંદ	'વંદે માતરમ્'
દુર્ગ	સ્વાતંત્ર્યની કૃત્ય
ગિસર	જેદીવસ્તોત્ર
ઇંગ્લેન્ડ	'ગોડ સેવ ધ ક્રિસ'
જર્મની	Lied der Deutschen
ઇટલી	સાલી કૃત્ય
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	'My Country, 'tis of Thee'
રિપબ્લિકૅન્ડ	'Rufst du mein Vaterland'
ફ્રાન્સ	સ માસેયાઝ
સ્લોવિયેટ રશિયા	ધી ઇન્ડરનેસનલ
ચીન	કુઓમિન્ડાંગનું ગીત
જાપાન	કિમિયાયો
ગ્રીસ	મ્લસ્તોત્ર
આયરિશ ફ્રી સ્ટેટ	સેનિકનું ગીત
એકાદશોવાકિયા	'Hrde Domov Muj'
	(ક્યાં છે મારી માલેખર?)
હોલેન્ડ	Wien Nierlansch
ડેનમાર્ક	'Kong Christian Stod Ved Hojen Mast'
બલ્ગારિયા	શુગા મારિયા
સ્વીડન	'Der Srensku Njittans'
નોર્વે	'Ja vi eiseker Dette Lander'
	(અલબત્ત, અમે આ દેશને ચાહીએ છીએ)
હંગેરી	'Isheem ald megr n Maryant'
બેલ્જિયમ	લા બેર્ગાંકો
ફોર્મોસા	'ધ ગોપલ લીફ ફોર એવર'
	૧૯૩૬ આટે ફોર્મોસા
	કાળો થોડો થેર જઈને
	ખાતો ચાળી જમણુ ગર્જીને
	છે કેતો થોડો ડોગજોડા

હવેનાં ત્રણ વાર્ષિકોમાં બાર રાષ્ટ્રો છે. તેમાંના પહેલો રાષ્ટ્ર નન્યુઝીલેન્ડ માટે, બીજો ફેલુઆરી માટે એમ છેલ્લા રાષ્ટ્ર સુધી બારે મહિના માટે ગળી લેવા.

બારાષ્ટ્રોના પહેલા સાત અક્ષરો (ક,ખ,ગ,ઘ,ઙ,ચ,જ)ના ક્રમ પ્રમાણે સ્વિચારથી પહેલો દિવસ ગળીને નેટસભો દિવસ હોય તેજાસો વાર તે એ માસની પહેલી તારીખ દાખલા તરીકે ન્યૂનની પહેલી તારીખ ચોધથી છે. હવે

'ન્યૂન' એ છઠ્ઠો મહિનો આવે છે અને ઉપરાંત લીડીઓમાં છઠ્ઠો રાષ્ટ્ર 'ચાલી' છે. એ રાષ્ટ્ર 'ચ'થી રાશ યાય છે. અને 'ચ' બારાષ્ટ્રોમાં પાંચમો છે તેથી ન્યૂનની પહેલી તારીખ સ્વિચારથી ગણતાં પાંચમો દિવસ—એટલે કે ગુરુવાર—આવશે. આમ પહેલી તારીખ મળવાથી એ માસમાં બીજી કોઈપણ તારીખના વાર સહેલાઈથી મળી જશે.

—સાકરસાલ જી. પંચાલ (અરવ)

વિકસતું વિજ્ઞાન

રંગકિરણો વડે રંગો મટતા હોવાની વાત આપણે બહુએ જાણે, પણ હવે આવાજનાં આદેશોથી પણ રંગો મટાડવાનું વિજ્ઞાન બહુ થયું છે, જેને 'સાઇકોફોની' એવું નામ આપાયું છે. સરેરાશ માણસ એક સેકન્ડનાં ૧૭૦૦ આદેશોનો સર્મભૂષી રહે છે. એથી વધુ સંખ્યાનાં આદેશોનો આદેશોસાનિક કહેવાય છે ને સામાન્ય આવાજે કરતાં એમનામાં પુરુષો શક્તિ હોય છે. એ શક્તિની જ હવે રંગ-નિવારણમાં સદાય લેવાવા માંડી છે.

છપરતો બાંધવાના કામમાં લોખંડનો પગપેસારો દિના-દિન વધતો જાય છે. હવે અમેરિકામાં તે ફેકે ઇટમાં થે બળે કાણાં પાડવામાં આવે છે ને એક પા એક પડ તેમ ચખાવું જાય છે તેમ તેમ એ કાણાઓમાં સર્ગ્ય લોહાના સળિયા લખસ કરી તેમને નક્કી લેવામાં આવે છે.

પૃથ્વી પર વસતા નંતુઓની આજ સુધીમાં યાંચ લાખ-થી થે વધુ લતો નેંધવામાં આવી છે ને સ્પેસોરિવસ તેમાં નવા હમેશ થતા જ જાય છે. એક અમેરિકન વિજ્ઞાનીએ એમાંની કેટલીકે નતોના અભ્યાસ માટે ધણી દેરલ પગાડે એની બાબતો બહાર આણી છે. એના કહેવા મુજબ દેવોના માખી જે જ કલાકમાં એના પોતાના નેટલા વજનનું ખાઈ જાય છે. પણ દેવોનાં નતના પતંગિયાની ઉવજની જૂખના પ્રમાણમાં તે એ કંઈ વિચારમાં નથી. એ ઉવજ નેટલી આપણી હોજરીની ટાકાત હોય તે એક જ જોકે આપણે ૧૦૦ રતલ ખોરાકે ઇડાવી નહીએ. પોલી ફેગસ નતના વેદાની જુદીને દાખલો પણ એવો જ છે. એની ઉવજનું વજન સાત અઢવાડિયામાં ૪,૧૪૦ ગ્રામ થયે છે. આપણુમાંથી દસ રતલ વજનનું બાળક એ રીતે જુદીજત બને તો એટલા સમયમાં તેનું વજન ૨૦ ટન થવા જાય.

પણ વખત સુધી બંધ મહેલા ધરમાં પ્રવેશતાં આટલું ખ્યાલમાં રાખજો:

દરજાને બિતીને તરત એંદર જતા નહિ.

ફાનસ લઈને એંદર જતા નહિ.

બારા આમલીના પાણીથી કે માત્ર પાણીથી પલાળેલા કમડાથી મોં ઢાંકીને જવાય તો વધુ સારું.

બહાદુર શ્રીકે સૈનિક પોસ્ટલિયરે
રાત્રી ઇરાજીએને છાતી મદદ આપવા
માટે લખેલા પત્રો પકડાતાં-સભથી
બચવા તે એક દેવળમાં ભરાયો. દેવળ-
માં કોઈને પકડાય નહિ, તેથી લોકોએ
દેવળનું બારણું પૂરી નાંખી એને ત્યાં જ
છવતો ચણી લેવાનું ઠરાવ્યું. અને એ
ફરવામાં પહેલો જ પત્ર પર એક રૂદ્ધ
શ્રીએ મુદ્રો: એ રૂદ્ધ શ્રી તે પુત્રના
દેશદ્રોહનું આવશિષ્ટ કરતી તેની માતા.

અનેકાર્થી રાજ: કાલર=કાલરવાનું
આનંદ; ધીક્ષુ કે કાચર, દુ:ખી, લા-
લીન; કતારનું વા બાંકું; વાળ ખરી પડવા-
નો જવાનરોને મતો એક રોમ; કાલરના
બેની ધારવાળી પાતળી હીકરી કે પતરં.

અખિત મગપત

અમુક રકમ ધારો; તેમાં એક ડમરો;
એ આવે તેને જ વડે શુભે; એ
શુભાકારમંત્રી ત્રણ બાર કરો; પછી
જે આવે તેને જ વડે બાળો. હવે જે
આવે તેમાં ૬ (અરધો) ડમરો એટલે
તમાની ધારેલી રકમ આવશે!

કહેવતોના અર્થ: 'જમતો પહેલો
બેસ માને' એ જાનને અંતે બરાજા માટે
ધરધાનીએ દુધ મગાવતાં શ્રીએ બેસ
વસૂથી મઠે હોવાનો જવાબ આપ્યો.
પહેલાએ કહ્યું, 'કંઈ નહિ, મારે ત્યાં
ખાહુ છે તેમાંથી એક ઓકલો આપીય.'
પણ ઘેર જઈને એ વાત જ બૂલી ગયો.
કામ લેતી વખતના ગરમત માણસની
હલિ કામ સૂચી પછી ફરી બાવ છે
તેના ઉઘાડરણમાં આ કહેવત વપરાય
છે. એને મગની કહેવતો: 'ગરજ સરી
કે મતિ ફરી (અથવા વેદ વેરી)';
'ગમહું ફરતું કે વેદ વેરી' વગેરે.

સિદ્ધાંત: (ડિવિડની વાત કરીને) સિદ્ધની
અકામાં જઈને પાછું કાણ આવેલું, રમુક
રમુક સિદ્ધ, સાહેબ.

લંદુરસ્ત સાથ દર જે ગલિને પો-
તાની કાંચળી બદલાવે છે.

અમેરિકાના મિસ્ટરી પ્રાવેતો રહીશ
વિલિયમ મેકફર્સન આંધળો છે, હાથ
પણ શુભાભા છે; છતાં હું કે તમે નાંચી
શરૂએ તે કરતાં જે સરખાવાથી લેવ
પુસ્તકો પર છાપ ફેરવતો નાંચી શકે છે.
દ. ૧૮૮૩માં પોતાની સ્ત્રી સંજો કેસી-
રાડોની પત્ન્યેની ખાણેખાં પડીચ્યો.
ત્યાં મુરંજકો કતાં અકરમાતે અડપ્યો.
હવામાં ત્રોસ ફૂટ ફૂકાયો તેમાં તેમાં
હાથ અને આંખ અચાં. બધા આંધ-
બાઓ બેલસિધિ હાથ ફેરવીને નાંચે
છે, પણ આને તો તે સાધન પણ
નહોતું. છતાં તેરું ગરમ કે કંઈ કદી
શકે, પણ આક્રમિત કહે એ કાણ બળે
પણ ધીરજ અને આતમવિશ્વાસ રસ્તો
કરી આપે છે. તેનો સિદ્ધાંત ગરમ પર
આંગળીનો લીધે કરે અને તે ગમાણે
છામ કામળ પરનો મરોડ પરજો. એ
રીતે તે નાંચતાં રીજીયો અને આજે
પોતાને જરા વ દુ:ખી માનતો નથી.
દુનિયાબરમા પુસ્તકપ્રકાશનમાં
પહેલે નગરે પ્રિન્ટ (પર્ષે ૧૭,૦૦૦
ઉપરાંત) અને બીજો નગરે અમેરિકા
(વર્ષે ૧૧,૦૦૦ ઉપરાંત) આવે છે.

મોકડાં શરીર બંજવાયો છે તેનું કારણ
તેમના પાળમાં વાંચક હોવાનું નથી.
શરીર પર બાકી ગમેલાં એના પરસેવા-
ના બારીક કણો માટે એ બંજવાયો છે.

બાહિલમાં એક બનનાં જાડ થ
છે, જેનું લાકડું એનું તો લાલચોળ છે
છે કે બંગારા જેનું લાગે પોટુંથી
આંખરોને 'ખાંખાં' કહેના હોઈ, એ
પરથી એ દેરાનું નામ બાંકીય પડ.

પ્રિટિશ મુલિયમમાં ભોજન તિ
વાય, લોકડાં, પેશાનાં વાગડાં, હાડા
નળિયાં, સરિસા કોડા કે ગાંધા-
મગડાં, છટો તથા છોયો પર લખાંઓ
ચોપડીઓ પણ છે.

'દિશ મેન્ડરી'નો ખિખળ પહેરે
ફાંસના રાત્ર નવગા લુધ.મરે ૨
પાયો. તે પહેલાં રાત્રનો 'દિશ દાં
નેસ' અને 'દિશ મેન્ડરી' કહેવાતા.

આપવાર મેન્ડરી રાત્ર એક કા-
બાંચવાની બહુ સહેલી રીત છે: કડ
પાણીમાં બે ચમકી એમન સૌંદર્ય
મરું મિશ્રતે તે પર લખાઈ ફેરું.

દુનિયામાં મૂંઝામાં દૂધી દેલને ફેળ
ના વેટિન સિદ્ધી (પોપના નિવાસ
ચાન)માં છે. તે માત્ર એક માઇલ
ના ચીન કાચ નેટલી જ હાંળી છે
તાલં દરેકાંનો દીકરાંને મીણ જો
શરી રાખવાથી તેનું તાલં પછું ટકે છે

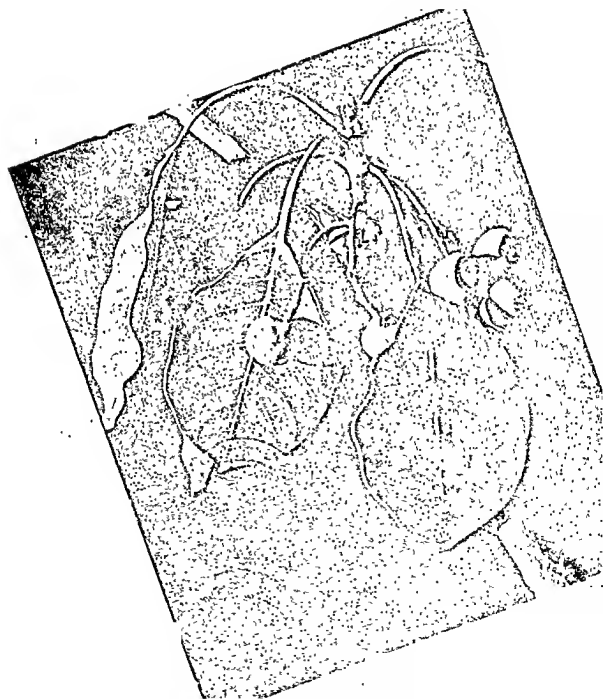
હાલ સાથે રાંધેલા બટાટા સંધિ
વધાર ફાયદો કરે છે.

છત્રી પરના કાંદવાના કાંધ મેથીવે
ટડ રપીરટથી તદ્દવ સાફ થશે

૧૯૦૬માં અમેરિકાનું સેગીન ગા
૨,૭૩૪ કલાક મુંઝવેસે દેશી રહેલું

કલાકે ૬૦ માઈલ ગતિના ચત્રન
બાણાદુર ચોરસ ફૂટે ૧૮ પેંડ હોય છે.

મગજ દોઢ માસ બૂજ્યા રહી શકે છે
નેજાલિયન બિભાડીથી ઓતોદતો
કાપનદામનોમાં ચાર મેયર ઘુંશવ જે

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો અને બીજા સમજાતું કામ કરનારાઓને જોના સેવનથી અન્યથા જેવું થોપણ મળે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સખળાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌકોઈ એવું સેવન કરી શકે છે.

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન

ઝંડુ

મહારસાયન

રસસિંદુર, અશ્મક, કેસર, કસ્તુરી અને બીજાં દીપા, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસહાર આમળાંમાંથી ગનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ચાટણું

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબુ આયુષ્ય તથા સારી
રુમરજીશક્તિ આપી શકીરમાં
મલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

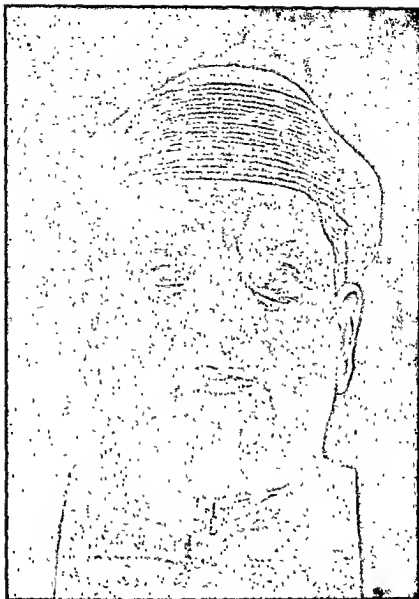

કોમત
પા રતલના પોટનો રૂા. ૧૧૧
અરબા રતલના પોટનો રૂા. ૨૧૧
એક રતલના પોટનો રૂા. ૫)

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંબઈ-૨૩

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ
અમદાવાદના એજન્ટ-લોખીલાલ અવસે. ગાંધીરોડ

કુશન:
જૂની મહાજનવાડી
મુંબઈ-૨

અસ્માન તા. ૫-૨-૩૬ સરે નવ થાએ

નવયુગના ભવ્ય આદર્શો અને પરાક્રમેનાં સ્વરૂપ પાછળ જીવનભરતલી
શ્રદ્ધાભંગનો અપૂર્વ ધ્રુવિલાસ મુઠી જનાર નમરૂં સાગની શ્રીમંત મદારાગ
સપાહસાવ ગાયકવાડ સરકારના આત્માને પરમાત્મા અનંત શાંતિ આપે.

ગુજરાતમાં જ્ઞાનપ્રચાર, કલાપ્રચાર, વિજ્ઞાનશિક્ષણ, માનસુધાર, અંતર્વિનિ-
દ્યાર, નારીવિકાસ અને રાષ્ટ્રપ્રેમની અવનવી ભાવનાઓ દેશપરદેશથી ઉતારી,

પોતાની પ્રગત માટે સતત ચિંતા અને પુરુષાર્થ કરનાર આ 'વિગટમાનવ' માત્ર દિવના જ
નાદિ પણ જગતના એક મહાન પુરુષ તરીકે અગર રહેશે. મુંબાઈના પ્રસિદ્ધ શિક્ષકાર કરમચંદ્રે

તેમના ખુદ ઉપરથી આ મૂર્તિ તૈયાર કરી તેમના અવસાન પૂર્વે એ આવાહિત્ય પહેલાં જ તેમની પાસે રૂં

કરી હતી. જીવનભર યુદ્ધાપનીકળા પાછળ વડોદરાનું દ્રવ્ય વહેતું રહ્યું હતું પણ કળાપરીક્ષકને લાયક દિલ કળાકા-
ળનાં જ તેની કદર કરવામાં સંપૂર્ણ નેમજે દિલાવરી ફાખવી હતી-માંદગીના વિજાને લતા ને વળતે પણ તેમજે પોતાને
મ જ્ઞાતરાખ્યો હતો તેનું અપૂર્વ દર્શન તો એ છે કે વર્ષો પૂર્વે તેમજે કાલીઆવાડના ધારી ગામમાં એક તરુણ શિકારીને
થઈ પર મુગ્ધ બની શિક્ષકમાં તેને આમર કરવા હ્રદય આપેલા તે યાદ કરી શ્રી વિનાયકરાવ દરમરકરને જે
। કામ પૂરું નહિ થાય ત્યાં સુધી તેમને શાંતિ નહિ થાય તા. ૫ મીએ કામ નો પૂરું થયું. પણ તેમની તે પર નિગાહ ન પડી-દ

(The Artist, in the middle of the group, is
 the only one who is not a member of the
 group, but is a visitor.)

મિલનનું સ્વપ્ન

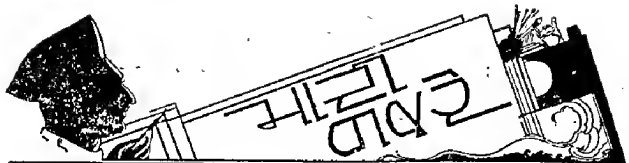
• સિખસિખી •

ત્યજીને જોખો કે ગિરિવર તણો, ને વનવનો
તણાં ગાનો કેરા નિજ લહરમાં ઝીલી પડ્યા,
કદી વા ઊંચા કે ખડક કપરા કાળ સરખા
ગન્ધવીને ગાને, ધુમટ રચીને શીકર તણો,
ઘડીમાં ફોટે કે તરલ મીઠી કન્યા સમ, અને
ઘડીમાં ફેલાતી ઉભય તટ પે ગૌરવભરી
મહારાંત્રી જેવી, વહતી સરિતા જેમ અમકે
સુણીને ખેલાં તે રવ ઉદયિનો-ફિનુ ઉછળી,
પછી રેતી તે ત્યાં ન્યમ ગહનના ભગ્ય સપને-

પ્રભો! તેવી રીતે કદી સરળ વા કદ વહતી,
કદી કાન્તારમાં પરમ મુખના, વા ખડક પે
મહા દુઃખો કેરા, કુદરી ફરતી, જીવન-નદી
સુણે આઘાતે ન્યાં ગહન ગહરો કાલરવ ત્યાં
લખાશે ના ભાગ્યે મિલન-સપનાં તું-ઉદયિનાં?

‘રનેહરશિમ’

શ્રી બલુભાઈ ઠાકોર

● એ દવા તો શાગરિક, પણ બન્યા સમયે રાષ્ટ્ર-વિધાયક કારણ કે એ પોતે જ એક નરસાહેબ દત્તા. જન્મથી જ અસંત્રિય જાતિની સાક્ષાત્તિક નીડરતા અને દિમિત તોમનામાં સંપૂર્ણ ખીચી હતી. અપમાન સહી લેવું એ તો સ્વભાવમાં જ નહોતું. ૧૯૦૭માં સરકારી હાઈસ્કૂલની નોકરી પેઠી, માત્ર પોતાના સંબંધોને લખસ યવાની રત્ન ન મળી તે પછી તોમણે અને જીવજીવાલ દિવાને ૧૯૦૮માં પ્રાધ્યાપકની હાઈસ્કૂલ કાઢી ને સરકારી સંસ્થાને ઝાંખી પાડી દીધી. યુ સ્વયં બળીને અગાધારની કેળવણીના આગ્રહી બન્યા. સત્યાગ્રહમાં ચોટાં ભેખનો પેટી જુલ્યા પાસડણા કૃત્યમાં પણ પહેલે ભેરવે હતા. સદત પહેલાં અને પછી અગાધારની યુ ના પ્રમુખપદે રહી નમસ્સેરા અને સુધારણામાં ભેર આપ્યું. આજે અગાધારની કોઈ એક સંસ્થા તેમના ઉદાર ઉત્તેજન અને પ્રેરણાનો ઉપકાર અનુભવે છે 'મનમંથુ અને મુનકાત સમાચાર'ની પાછળ રહી તેમના યુવ ઉદ્ભવન કારક માર્ગે તેઓ આખા દેશની સેવા કરી ગયા. બંદેર દિમિત અને પ્રમાણિકતાને તેઓ અદ્વિતિય નમરો દવા મુંગાછી પાસડણામાં અને ચુનિવર્તી મેનેજમા પ્રબળી નવી રંગ-

બંધીના ઘડતરમાં તેમનો જીવનમરનો અનુભવ અને શક્તિ પાસડે યવાં છે. એ ગયા ત્યારે સરકારે કહ્યું કે 'તેમની બંધાય મહ છે,' અને બંદેખર, દેશનો એક મહારથી ગયો છે. અમના જીવનકાર્યની પ્રતિપાસે કંઈક કામચરીઆથી તેમનો પ્રતિકાટ આમ રહેલો

શ્રી ચોતીભાઈ અમીન

● મુનકાતમાં 'સાહિત્ય' અને જ્ઞાનનાં અજનાનાં વિસ્તરે તે પૂર્વે આ મુનકાત સમી વ્યક્તિએ દેખા દીધી અને ઉવટ હુમ્મી અનેક મદમંડળોના તે મુનકાત જ બની રહ્યા હતા. એ પણ વસોના એક શિક્ષક જ હતા; પણ સેવાની ધમકા, સાદગી વિપાસા અને આદર્શપસાયજીવાને લઇ નવજીવનના એ અજીવ દેવતા બન્યા અને નવાં નવાં સ્વખાં સિદ્ધ કરવા નવા નવા જીવનપ્રયોગો પોતે આચર્યા, અપનાવ્યા અને પ્રચાર્યા. વિદ્યાર્થીઓનાં જીવન સુધારવા પેટલાદ મોર્ડે મ ચસાની એ બોર્ડિંગે સ્વ રબજીવન અને નાનામાર્ગે મરુને

શ્રી હક્ષિણામૂર્તિ' ભવન' સ્થાપનાની પ્રેરણા આપી. વિદ્યાર્થીની પાકી વયમાં બાળપણની કેજરબીની ડબ્બો એમણે બેઠા અને કિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ સાર કરી અને કરાવી. ચરોતરનું કેજરબી મડલ વધુ, તેના પ્રાણરૂપે જીવનપર મધ્યા, આખી 'વહીવટ' કેમમાં કેજરબીએ જીવનનો પિતા અને પાલકનું સ્થાન સાબરું. લેખન 'ફેડ' કરી કઇએ પરદેશના પારંગતો જવાની તક કરી આપી. તેઓ એમના સદ્ગુણ અને શક્તિનો પ્રકાશ પોતે જ દાખા રાખવા મળતા પણ એક-વાર એમને તેની મુખ્ય મળી તે તેમના ગનવચનની કાસ જનતા શ્રીમંતે કે અમલદારો. શ્રી પ્રીતીમાઇની આસ્થાપત્રીતા અને સેવાપરાયણતા આગળ સિર ઝુકાવવા, રવ. શ્રીમંત સયાજીરાવ મદારાજનો તેમના પર વિશ્વાસ અને વ્હાલ હતાં છતાં પદવી, બદલો કે કીર્તિ' મેજવવાની કરી શેષા' પણ કરી નહિ. પોતાનું જીવનધ્યેય તેમણે સંપૂર્ણ વિચારણા અને યોજના-થી સંજીવન બનાવું હતું એ પોતાને National નહિ પણ Rational ગણાવતા, છતાં સ્વદેશી પાલનમાં આગ્રહશીલ હતા. હાંમેર વિદ્યાર્થીઓ, સેકેડો લેખકો, સેકેડો પ્રાગજનો, શિક્ષકો તેમના જન્મભરના મંજૂર છે. આજના ગુજરાતમાં 'પ્રીતી-માઇ'નું સ્થાન પૂરનાર બીજું કોઇ નથી.

મંદા રાષ્ટ્રના બાનાંડે રો 'મામા' વરેકર

● પ્રાંતીયતાની વંડેથી અકળાએલા કેટલાકં દિવસો જોનામાં 'મામા' પહેલી દેશરે રહેતાં છતાં છે. એ પોતાને મદારાષ્ટ્રીય કે ગુજરાતી કહેવંચવવા કરતાં 'બિગ્ગાઈટ-મુંબેઇમ' કહે છે તેથી પોતાનું પ્રાંતવાગિધાન નહિ પણ સ્થાનની એજળાણ આપે છે. ૨૫ વર્ષની તેમણે મુંબઈમાં વાસ કરી પોતાનાં નાટકો, વાર્તાઓ અને નવલકથાઓની મદારાષ્ટ્રીય જનતાને કહું સચો મુજબની જાણતિ અને જીવનના અમકાસ આપેલા કર્યા છે અને આજે પણ પોતાની ભાષાની સેવા પોતાની રીતે કરી રહ્યા છે. માંત પ્રાંત વચ્ચે એજલાસ અને એકતા સ્થાપવાં હોય તો હિંદી કે અંગ્રેજીનાં પ્રયોગ સીને બેસતો માય કે ન માય પણ પડેશી પ્રતિજ્ઞે અસ્પષ્ટતાની બાધા સાંભળીને સમજતા થઈ જતું બેઠાં. ગુજરાતી ભાષે તે મદારાષ્ટ્રીએ સમાજનું બેઠાંને મદારાષ્ટ્રી વાળી ગુજરાતીએ સમાજની બેઠાં આ હેતુથી તેમણે ગુજરાતમાં પહેલું બાળક મદારાષ્ટ્રીય બાધામાં આપ્યું અને પોતાની વાડ ખરી કરી બાળી. પ્રભને એજળાસ તથા જીવન સમજવા અને સમજાવવા કરતા નાટ્ય એ સળંગ અને

અનોખ સાધન છે એ તેમણે સિદ્ધ કર્યું છે અને એટલે જ આજે તે દેશમરમાં ફરી ફરી કલ્યાણી કથાકારો, વિદ્વાનો અને સુશિક્ષિતોને રાષ્ટ્રીય રંજનમિ સ્થાપના પ્રેરણા આપી રહ્યા છે. પોતે મૈત્રીક પણ થયા નથી પરંતુ તેમની સાંદિ-ત્યકાર તરીકેની પ્રતિભાએ તેમને જે વાર મદારાષ્ટ્રી સાંદિત્ય પ્રતિષ્ઠા મમુજ કરાવ્યા છે. તેમણે મદારાષ્ટ્રીય રંજનમિને વીસેક નાટકો લખી આપ્યાં હતાં તે બધાં મજાવઈ ચૂક્યાં છે. સંખ્યાબંધ દુષ્ટી વાર્તા અને નાટકો નવલકથાઓ એમના ક્રમે છે. નામપુર યુનિવર્સિટીએ B.A.ના અભ્યાસ-ક્રમ માટે તેમનાં પુસ્તકોને પાઠ્યક્રમે કારાવ્યા છે. તેમના લેખો ગુજરાતી બધામાં અનુવાદિત થવા લાગ્યા છે એટલે 'મામા' વરેકરની પ્રતિભાનો દબે સત્વર ગુજરાતને પરિ-ચય થશે.

મામાએ ગુજરાતના તરફ વળીને પોતાની સેવાઓ અ-પરંતુ પ્રતિષ્ઠા કર્યું છે. ત્રીસ વર્ષની સમય નાટ્યસંસ્થા-એ તેમને આ કથેના અધિકારી કરાવ્યા છે. ર.મ.રા.

આંખો મસાણિયો

કેઈના પણ મરણના સમાચાર સાંભળતાં વેંત ઊભે પગે એ રમશાને દોડતો, પણ એની રમશાનયાત્રા તો

દરજનો દોકરો થયે ત્યાં સુધી સીધે એમ હોત તો તમે આંખો મેરાછને કોઈ ચોટા ચકલામાં નાની સરખી દુકાનમાં મરામતેનતે મૂક્યા પ્રકાશમાં સોય ઊંચી રાખી દોરા પરાગતો ન્નેજો હોત. પણ આંખોએ તો લામલાગટ ચાળીસ વર્ષ સુધી દરજનો ધંધો કરી આખરે હોઝારંબાસ લઇ લીધો છે. આંખો કામ કરતી હતી ત્યાં સુધી, આપણા કેટલાક ડોક્ટરો પોતાને સ્ત્રીઓ તથા બાળકોના ખાસ રપેરશાસિરટ કહેવડાવે છે એમ, પોતે સ્ત્રીઓ તથા બાળકોનો ખાસ દરજ છે એમ પાટિયું પણ લગાવ્યા વિના મારામાં આંખોએ એ જનની આખરે જમાવી હતી. સ્ત્રીઓ માટે નવીનવી ઢગનાં પોસકાં સીંધી, બાળકોને દબેલીના મદારાજની બંદી જેવા અસવસતા પણ નહિ અને ફકારની કક્કરી જેવા દીલા પણ નહિ એવા અજાણ પહેરાવ્યાં દનાં. આજકાલ આપણી સ્ત્રીઓ પુરપોના અંછકરાક જેવા ને દૂંધી બાબના કે આંધ વિનાનાં બ્લાઉઝ પહેરે છે એની મારામાં શરજાન કરનાર આંખો મેરાછ જ હતો એમ હું તમને કહીશ ત્યારે મારી વાત કદાચ માનશે નહિ. તમે અશ્વહાયી મારી સામે ન્નેજ રહી પૂછશો 'આંખો?'

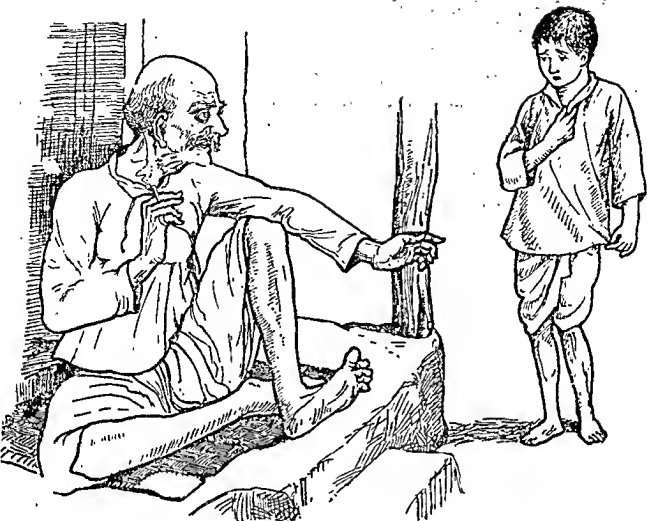
આંખોને તમે એની બુવાનીમા ન્નેજો હોત તો તમે કહેત, 'ખરેખર, કોઇ રસિક છાડો લાગે છે.' એનું સદેહ મલમલનું કડિયું, 'નાનકલાક'નું પહેરણ, કછોરો મારેલું સાલ કિનારનું ધોતિયું, માથે ટુલ ગુલાબી રંગની આંટીવાળા અસલ કાઠિયાવાડી પાવડી અને સાંજે દુકાન વધાવી દાયમાં લીલાછમ દાતણની જે છડીઓ લઇ બગરમાંથી એ ચાંચો જતો હોય તો જે ધડી આંખો દારીને તમે ન્નેજ રહો!

એ આંખો આજ ડોસો છે છતાંય પાંત્રીસ વર્ષના બુવાન નેટલી એના શરીરમાં ચપજના છે. માત્ર આંખો બરાબર કામ આપતી નથી. હોફકુંડેયું તો આંખોને પહેલેથી હતું જ ક્યાં, અને વડુ પણ દસ વરસ થયાં રવર્જે સિધાની મઇ હતી. આંખોએ

બગરમાંથી દુકાન ઉપાડી લીધો છે. દરજ ને બરજા હોય તો કેમને મામદું મારી આંખે, કોઈની સાડીને લેસ મૂકી આંખે, કેમનું ધોતિયું આંખી આંખે ને એવું એવું પરચુરણ કામ કરી રેજા આંખો જે આંખો દુકાન કાઢે, પળું આંખોને એવા લોબીદેજ કરવા ક્યારે પસંદ દના? દબે તો એણે ને કાંઈ એકદું કદ્યું હતું એમાંથી રોટંગોખીચડી ખાપ છે, ઘરમાં કાંઈ કામ ન હોય તો મૂકા પર ધીમે તાપે ખીચડી મૂકી રેજા પરના એટલા પર ભેસી છુપી બીજે છે, નાનાં નાનાં છોકરાંઓ નેરે વાતો કરી વખત વિતાવે છે. પેસાની પિપરમેટ લઇ છોકરાંઓને બહેંચી આંખે છે. અને બીજા દાયમાં સેનાડી રાણેથી એક પિપરમેટ પોનાના મેદામાં મૂકી દે છે. રેજા પરથી બાબાનું માડું નીકળે છે તો સેનાદેવા ન હોવા છતાં ઊંચે સાહે બાવ પૂછે છે. અને—ક્યાંથી બગર મળે કે ન્યાતમાં મરણ થયું છે તો બાધિ કાળિયું નાખી તરન રમશાને ચાલી નીકળે છે. કંઈક વખત પસાર થતો એ બાતર પણ ખડું અને કઠોક . . . કોણ જાણે શા માટે; એ બધાને આંધ દેવા રમશાને જતો. પોતે ઘરડો થયો અને મરે ત્યારે બધા ન્યાતીલાઓ પણ એને આંધ દેવા આવે અને પોનાની રમશાનયાત્રા દારખાંથી નીકળે એવા રજાર્થી તો નહિ જ. આંખો એવી પરજા કરે એવો નહોતો.

મરણના સમાચાર સાંભળી કોઇ જગ કે નહિ, પણ આંખો તો લિધાડે પગે સીધા વહેશે જઇ બેરેવાનો. એથી એની મરકડીઓ પણ થંતી એ વાત આંખો પોનાને મોટે જ કહેતો, અને કહેતો, 'પણ ઘેર નવરો બેઠો શું પાણી બાગુ?'

જોડાળાં સમયાળાં કુટુંબને લાગે આંખોની કંઈ કિમત ન હોય પણ કોઈ એકલોડોક ડોસેડોસી. વિધવા એને મન તો આંખોની જાદુ કિમત હતી, અને તે પણ શિયાળાની કકડતી દંડીમાં—જ્યારે મજા કાકાનો દોકરો માની મોટે તળિયન બરાબર નથી'નું

‘તારી મા મરી ગઈ તી હું શું કરું? હું શું નરેરું છું તી મામ આખાનું આગડવા બડ? બા, હું નહિ આહું.’
તો ય ઊકેરો ઘોડી વાર મૂડની જેમ ભેગો રહ્યો. એની આંખમાં આંસુ આવતાં આંખાએ ઝાંખાં ઝાંખાં નેવાં.

પદાનું કહેવડાવી પગ નીચે ગોઠવું લારાવતો પડી રહેતો ત્યારે આંખો એનું સાક વરસનું જાગડબજા જતાં ય કુંભારના ધરના નવા માટલા જેવું ટકોરા કરતું અણનંગ શરીર લઇ લાંબા બાજુર ચડે, ને જરૂર પડ્યે કાંધિયા પૂરા ન હોય તો દિગ જેવા કંડા પાછીથી નાહી ખાંધ દેવા પણ અચકાતો નહિ.

ખીનને કાંઈ દેવામાં, રમશાને જવામાં પોતાને આટલો રસ કેમ છે એનું માનસશાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ કરવાની આંખમાં શક્તિ નહોતી. પણ એ ક્રિયા એ શરૂઆતથી અને હોંસગી કરે છે એટલું તો એ સમજતો હતો. જતાં કોઈ પ્રસંગે રમશાને જવા માટે માથુસો એકલા ચલા હોય અને કોઈ મોડો આવનાર આંખને વહેલો આવી ગયેલો જોઈ બંધમાં કહે, ‘કેમ, આની ઝો છોને, આંખા!’ ત્યારે આંખાની ભ-

મ્મર જરા સંકોચાતી અને કપાળમાં જરા કરચલી પડતી—આંખાને યતું, ‘આગડવા આવવામાં બન્યું મને કોઈ પોટલું બંધાવી દેવાનું હોય નહિ!’

મરણપ્રસંગે ગોખરે થનાર આંખો ન્યાતીશાના વરધોડામાં શોધ્યો પણ મળે નહિ! કોઈએ વળા ખાસ માયા મમના બનાવી પાનચુલાળ લેવા પધારવાનું આંખાને આમંત્રણ આપ્યું હોય તો, ક્યાંક પાછળ-પાછળ પહેરણ ઉપર પાધડી નાખી એ ઉજળી ગોડળામાં નિરતેજ જેવો મૂંગેમૂંગો ચાલ્યો જતો નરેર પડે.

વરધોડા અને માંગલિક પ્રસંગોમાં આંખાની દાબરી અચુલ ગણાતી! કારણ તો ત્યારે એટલું જ કે કોઈ પપ્પ રવાયે વિના ફાંતની બનીશી જાણડી બન્ય એવી કંડીમાં, કે પચનાં તળિયામાં ફેંકા પડે એવા તાપમાં એ મરણના સમાચાર સાંભળી આવી નીકળતો!

આંખો રસ્તે જતા હોય ને કોઇ છોકરાઓ સાથા મળે તો છોકરાઓ આંખા તરફ નજર સુઢાં ન કરે, પણ થોડે દૂર જઈ જોસથી ખૂબ મારે 'એ... આંખા!' આંખો એના તોફાનોને ઉત્તેજન નાંદ આપવાની ખાતર પાછું વાળી જુઓ પણ નંદિયવાળા જૂસ આવતો, 'એ... આંખા! આંખો મસાણિયો... આંખો મસાણિયો.' અને તાળીઓ પાડી કિકિયારી કરી, ખડખડાટ કરી ક્યાં વ સુધી બોલ્યા જ કરે 'આંખો મસાણિયો... આંખો મસાણિયો!'

આંખો કોઇ વાર ગુરસામાં ફરી આવીને કરે, 'ઊભા રહેજો! તમારી માના!' અને કોઇ વાર દહવારે ચીડાઈ જાય તો રસ્તા પરથી પથરાે ઉતારી ફેંકતો પણ ખરો, પણ છોકરાઓ તો ડરી જવાને બદલે ઊલટાના બેવડા જોસથી બોલતા 'આંખો મસાણિયો' અને નારી જતા.

નિશાળથી પાછા ફરતા છોકરાઓએ એક વખત આંખાને ખૂબ રંગતે, કિકિયારીઓ બોલાવી. એક છોકરો તો સાદસ કરી ધીમે પગે આંખાની પીઠ સુધી જઈ પહોંચ્યો અને પાછળથી આંખાના ધોતિયાંની કાછડી ખેંચી દોડી ગયો. આંખો અત્યંત ક્રોધે જાગ્યો, જાગ્યો. પણ છોકરાઓ તો દૂર ઊભા ખડખડાટ હસતા હતા. ક્રોધમાં આંખાએ રસ્તા પરથી એક દાથ ચાઓ એ પથરાે ઊંચક્યો અને એ રોળા તરફ ફેંક્યો. પણ કેણે જાણે શું થયું એ પથરાે સીધો એક સાતેક વરસના નાના છોકરાના કપાળ પર જઈ પડ્યો. અને માથામાંથી પુકળ લોહી નીકળવા લાગ્યું. છોકરાઓમાં દાહાકાર થઈ ગયો, આસપાસ માણસો એકઠા થયા લાગ્યા. આંખો ગભરાઈને ત્યાંથી સરકી ગયો, પણ ત્યાર પછી એનું હૃદય ખૂબ જળવા લાગ્યું. એને થયું, 'આંખા પર વાગ્યું હત તો? નિયાર આવતા એ છોકરાનો આંખ વિનાનો મહેરો નજરસમક્ષ આવ્યો અને એ સૌરસિય નજર પાસેથી દૂર કાઢવા આંખાએ આંખો દાળીને ખંધ કરી દીધી.

વેર આંખા આંખાએ ચૂંચે પીચડી મૂકી, પીચડી પણ થઈ ગઈ, પણ ખાત્રા ખેંડો ત્યારે કેળિયો ગયો ચોંટતો, લાંબો. આંખાને ફરી એ જ નિયાર આવવા લાગ્યા અને એનો ઇવ જાળ્યા કરતો હતો. આંખાએ થાળી ટેલી દઈ આંખો ખાધા પિના જ, જાણે થઈ

કુમાર - ૧૯૨૩ એંક દિલ્હીવારી ૧૯૩૬

ગયો. વળી એને વિચાર આવ્યો, 'શાં મારે નંદિ... એ જ લાગ્યો હતો! ... શું કામ મને એવે નામે બોલાવે છે... હું એને પતાવું છું! ઉંદ! હવે હું કોઇ સારું મસાણે જવાનો જ નથી. શું કામ મારું... જશને બદલે જુનિયાં ખાવા?'

એક છોકરાને સળ થઈ જતાં છોકરાઓ તો આંખાને જોઈ, સત્રામન આંતરે પહોંચ્યા પછી ધોડો પાડી આંખા માફ બોલના જ રહ્યા: 'આંખો મસાણિયો, આંખો મસાણિયો!'

એકરૂંકાન્તના દિવસોમાં આકાશમાં જાયે જાયે પતંગો જડના હોય ને જે પતંગ વચ્ચે લેકાઈ જાયે ત્યારે દોરની સરખામાં દીસ મૂકામ-સરસ સરસ કરતો દોર નીકળ્યા જ કરે તેમ આંખાની ઇવ-દોર નીકળ્યા જ કરે છે, પણ એનો છોડા ક્યાં વ નજરે પડતો નથી. જનાવા જોય છે, એ જડપમાં જ એક સામરો એ દોરનો છંડો આના જશી અને પછી પતંગ પણ દાયા નંદિ રહે તેમ આંખો પણ એક દિશુમ થઈ જશે. એ તો થાથ લારે, ચાલારે આંખાને જીવન ટકાવી રાખવા બેસાંજોના સાડીને બેચાર આના ખાતર લેસ પણ મૂકી આવવો પડે છે ને કોઇ વાર જૂના માથામાંથી રંગબેરંગ પણ જનાની આવતી પડે છે.

ગોદડી જનાવતાં કોઇ મરણવા સમાચાર લઈ આવે તો આંખો હવે જાગડો, 'હું તે શું નવરો ખેંડો છું તે બધે આજડવા નંદિ' પણ આજડવા ન જનામાં નેટલું કામનું કારણ હતું એટલે આજડવા જતા તરફનો વેરાગ પણ હતો. એક તો ઠોકર ખાતો રમશને જાણ અને ઉપરથી લોકો એને મસાણિયો કહી એની મરકરી કરે! એ હવે ન જોઈએ.

આંખા જ-એક વખત નજીકના સગામાં મરણ થયું હોય અને માણસ બોલાવવા આવ્યું હોય તોય આંખો હવે કદી રમશને જતો નહિ. અને આંખી જ એક ખેરોરે આંખો બીડી ફેંકતો ઉંચરામાં ખેંડો હતો ત્યારે દસેક વરસનો એક છોકરો આવ્યો અને એની મા યુવરી મથાના સમાચાર આંખા ત્યારે પારકા દુઝે ગળગળો બની જતો આંખો 'દાહ, આવું છું' એમ કહેવાને બદલે એને મારવા ધાયો, 'તારી મા મરી ગઈ તી હું શું કરું? હું શું નવરો છું તી મા

આખાનું આગડવા જાઉં! જા, હું નહિ આવું!"

આંખાએ હુકારી કાઢ્યો તો ય એ છોકરા મોડી વાર મૂઢળી જેગ ઊભો રહ્યો. આંખાના આવા સંબંધ સાંજળી છોકરાની આંખમાં આંસુ આવતાં આંખાએ આંખાંખાં લેયાં.

થોડી વાર રડી છોકરા ત્યાંથી ચાલી ગયો.

આંખો ખીડીનું હુંફ દાયમાં પકડી ત્યાં ને ત્યાં ખેસી રહ્યો. કંઈક ખોટા વિચારે ચોતાને ચડી ગએલો માની, એમાંથી અજાણને એ વિચારો જાણે દાંડી કાઢવા એણે ખીડીનું હુંફ ફરી હોડે મૂકી ચૂસવા માંડ્યું, પણ ખીડી ફરી ગઈ હતી. ચીડ્યો આંખાએ નેમસળી રસ્તા પર ઘા કર્યો અને "હુદ!" કહી ઘૂંટણ પર હાથ ટેકવી ત્યાંથી ઊઠ્યો.

પણ રીંછ જેમ પાંજરામાં આગથી તેગ ફર્યો કરે તેમ આંખો પીઠ પાછળ હાથ રાખી આંટા મારવા લાગ્યો. જાણે એને કંઈ એન પડતું નહોતું. થોડી વાર પછી જાણે કાંઈક નિર્ણય ઉપર આવી ગયો હોય એમ એક ફાગ વારી ખભે 'ધોતિયું નાખી તે રમશાને જવા નીકળ્યો.

રસ્તામાં પેસે છોકરા ફરી મારો મળ્યો, અને રમશાને આવવા જેવું દુઃખદ આમંત્રણ આપવા પોતે આગ્યો છે એટલું પણ વિચારી જઈ, આંખાને આવતો એક એના મો પર જરા દર્પનું તેજ આવી અદરશ થઈ ગયું. એ દર્પમાં જોયો, 'હું તમને જ જોવાવા આવતો'તો.'

આંખો એ છોકરાને જોતાંવેત જ જોળખી ગએલો. એની માં આંખાની જ ન્યાતની એક વિધવા જાણ હતી અને ખીજ ન્યાતના એક માણસ જેડે ધરદી મઘ હતી એટલે ન્યાતે એને ન્યાત જવાદાર દરા-વેસી. એ મુજબ એના પર રાખત પ્રતિજ્ઞા મુકાવા હતો. એની જેડે ન્યાતનું કોઈ માણસ કોઈપણ જાતનો વ્યવહાર ન રાખી શકે, એના ધરનું જવાબ નહિ, પાણી પણ પીવાય નહિ. કમનસીબે થોડાં વરસો જાદ એનો જીવને પતિ પાણી મુજરી ગયો અને એ જાણ અત્યાર મુઠી દજણાં દજી, પાણી ભરી, કામ કરી અર્ધન દુઃખમાં દિવસો વિતાવતી મરી ગઈ.

ન્યાતજવાદાર હોવાથી ન્યાતનું કોઈ પણ માણસ એને મશાને પડેલાંચાડવા ગઈ નહિ. આંખાને ધણી આટલા

દિવસે પ્રતિજ્ઞા તોડવાનું સૂચ્યું તે આવી ચડ્યો અને જીવન એ ચાર પરન્યાતીજાઓને એકઠા કરી એને જાણી આપ્યા. એ આત્માને વાચા હોત તો એ જાણના આત્માએ આંખાને શું આશીર્વાદ આપ્યા હોત?

એ જાણના મૂલ્યને જાહ દમ દિવસ થયા દશે ત્યારે ન્યાતની એક અસાધારણ સગા વારાહ. ન્યાત જવાદાર હોય એવા કોઈપણ ક્ષમતાના શુભ કે અશુભ અવસરમાં ન્યાતના કોઈપણ માણસે ભાગ લીધો હોય તો ન્યાતે શું પગમાં લેવાં એનો વિચાર કરવાનો હતો. સગામાં ગિર્દી પુષ્કળ હતી. જેમજેમ વખત ચતો તેમતેમ માણસો વારતાં ગયાં. નાનાવરણ તંત્ર જાનતું જતું હતું. સ્પષ્ટ નહોતું કરવામાં આવ્યું છતાં જાણ જાણવા હતા કે એ પ્રજા કેમ ઉપરિચત થયો હતો. જ્યાં એકજીવનના કાનમાં મુગ્ધપ્રસ કરવા, આંખા તરફ આંગળી ચીંધી કાંઈ કહી લેતા.

પરમ આવતાં સગા માણુ થઈ અને મરમા-મરમ ભાવણેને અંતે એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું કે કોઈ ન્યાતીજો ન્યાતના દરાય વિરુદ્ધ વર્તાય કરે તો એને ન્યાત જવાદાર મૂકવાની સમ્મત થતી જ જોઈએ, ત્યારે એ જ સભામાં આંખાનું નામ જોવાયું અને ન્યાતજવાદાર મૂકાએસ જાણના શુભ અથવા અશુભ અવસરમાં ભાગ લેતા જાદસ ન્યાતને મંતોપકારક ખુલાસો કરતા એને કહેવામાં આવ્યું.

આંખો થયરના અવાજે જોવાવા ઊભો થયો. થોડી દલીલો કરી પણ એની અમર પડેલો ઉગર કાંઈ ન થતી જોઈ અનુભવમાં એ ફાવે તેમ વારડવા લાગ્યો; પણ પડેલે એને વચ્ચેથી જ ખેસાડી દીધો, અને સર્વાનુમતે આંખાને ન્યાતજવાદાર જાહેર કર્યો.

સગા જરવારન થઈ અને આંખો નીચું માણું નાખી સોની પાઠળપાછળ ઊંડા વિચારમાં ચાલ્યો જતો હતો એવામાં ચોતાના જોવાએલ જેડા શોધ-વામાં મોઝા પડેલ એક ન્યાતીજાએ આંખા પાસે આવી કહ્યું, 'આંખા, હ નાનજાર હતી હ' તું જાણ-તો'તો તો ય ભક્ષા માણસ, શું જાણીએછો દીવો લાગે ફવામાં જાન્યો! તને વરી મ શું ચૂક્યું!'

હાજ્યા ઉપર ડામ પડતો હોય એમ છંછેદાઈ આંખો ધુરક્યો, જાને તું તારે રસ્તે! મોટે આગ્યો છ મને કહેવા. "છ તને શું ચૂક્યું!" ભક્ષા, મને ચૂક્યું

૪ મેં કહ્યું! ઉહ, આવા ને આવા દારી નીકળ્યા
છે દુનિયામાં!"

પોતે ન્યાતણદાર થયો એ દિવસથી આંગામે ફરી
કામ છોડી દીધું અને આખો દિવસ જાતે જાતે બેસી
કરી અંદર જ બેસેતો એટલો આધાન એને લાગ્યો
હતો. માત્ર રાત્રે જ્યારે લોકોની આવજા આવે
પડતી ત્યારે રસ્તા પરનું જાતે જાતે, હથેલી પર
મો રેકની કંપાંચ સુધી બેસી રહેતો. રાત્રીની સાત-
નો લંગ કરના ફરસાનો દરથી લાસવાનો અવાજ
ગંગાજામ કે રોન મારવા નીકળેલા પોલિસના વળન-
દાર ખૂટ અને લાડીનો ખટખટ અવાજ સાંભળી
જાણી જાય, અને વળી એમને એમ કંપાંચ સુધી
જાતે જાતે બેસી રહેતો. સવારે સાડાચાર
પાંચના સુમારે ફૂકડા બોલે અને સવારનો દંડો પવન
નીકળે, માડાવાળા આડા લઇ વહેલાવહેલા રસ્તે જતા
જુએ ત્યારે આંખો જાતે જાતે બંધ કરી લેતો.

દિવસે દિવસે આંખો શરીરે ધસાતો ગયો. પહેલાંનું
એનું ખડનજ અચાનક શરીર હવે કાંઈ પણ શ્રમ કર્યો
વિના પણ થાકી જતું. હાથની અને કપાળાની નસો
દેખાવા લાગી. આંખોના ગોળામાં એવી આંખો
હોડે જાતરવા લાગી. કોઈકાંઈ વળતે ઝીલો ત્યાં પણ
આવી જ્યાં લાગ્યો. માથું ફુગે, પેટમાં ફુગે અને
વાસો ફૂટે. આંખોનાં વર્ષે આંખોનો હવે જલારવાનો
ચિહ્નો દેખાયા.

આમ મદિનોક કેદ જેવું જીવન ગાળ્યું એવામાં
એક રાત્રે નિત્યક્રમ પ્રમાણે રસ્તા પરના જાતે જાતે
પાસે જોઈ હતો ત્યારે એને વિચાર આવ્યો, 'એક
મૂઠી ધાન ખાવું એમાં તો મારામાં ન કોઈની જોડે
જોડાવું કે ન કોઈની જોડે આપવું. મૂઠી ધાન તો જાગ-
વાન ગમે ત્યાં આપી રહેશે. હાલને જીવ કંપાંચ -
જૂનાગઢ ગાઉ. આમ તે કેમ જિંદગી પૂરેશે!

બીજે વિચારે આંખો કપડાંની એક માંડી ખાંધી
લઇ, જે થોડાં વાસણકુસણ હતાં એ એમ જ રહેવા
દઇ. સવારની વહેલી માડીએ જૂનાગઢ જવા નીકળ્યો.
રસ્તાને જતાં રસ્તામાં ફરસાં દાઢમાં કારમી થીસો
પાડનાં હતાં. કંડો પવન સુસવાટ કરતો વાતો હતો.
શિયાળાની વહેલી સવારની માડી હતી એટલે ડગ્ગા-
માં ઉતાડ્યો પણ જૂન જ હતો. સૌ દાઢની ચથરાતાં

કુમાર - ૧૮૨૨માં એક (ફિલ્મ) આવી ૧૯૩૬)

જોઈ હતાં. જરા જરા વારે, જોરથી મોડું રાખી રાખવા
જતાં ૫ સોની દીનની ડાકડી વાગી જતી. માડી જાણ
યઇ એટલે ઉતાડ્યો. ડગ્ગાની બધી બારીઓ બંધ
કરી દઇ, માળો પગથી તે માથા સુધી દગ્ગાની સુધ
ગયા, આંખો થોડી વાર સુધી યાગયુગ બેસી રહ્યા.
માડીની તડામાંથી શુક્રાંશુ શુક્રાંશુ કરતો પવન આવતો,
ને આંખાનું શરીર દાઢની કંપાંચ હોડતું. અદ્ય ત્યાં
પાટલી પર આંખો જોતે પગે જોતે. પગ કંપ ઓછો
થતો નહોતો. માળોમાં પોટલી છોડી એમાંથી એક
ધોતિયું કાઢી, એક પાથરી, બીજું મોડી આંખો પણ
એક પાટલી પર ધોતિયું ફાંસી સુધ ગયો.

એક પછી એક રોશન જતાં હતાં. કકડાંની દાઢ-
માં જો ન છૂટકે મુસાફરી કરવી પડતી હોય એવો
કોઇ મુસાફર એકાદ જીતરે કે એકાદ મઝે. એ સિ-
વાય કે કશી હીલવાસ વિનાની જારખાના જેવી ચાડી
એક પછી એક રોશનો વટાવી આગળ જતી હતી.

રાત્રીકેટ વેરકશન નજીક આવતાં જારી બોલી
કોઇ ઉનાર આવી જવાર મોડું કાઢી કાંઈક જોઈ લેતો,
રોશન નજીક આવતું ગયું તેમ તેમ ઉતાડ્યો આ-
જસ મારી બેસા થના ગયા, અને પાંચોપાંચો સા-
માન એકકો કરી જીતરવાની તૈયારી કરવા હતી,
કારણ કે ત્યાં માડી જાતે જાતે હતી.

રોશન આવ્યું એટલે પોલીસને બધા ઉતાડ્યો
જાનરી ગયા અને માડી આખી ખાસી થઇ ગઇ. કેટ-
લાક સામે માડી જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે.

બીજી માડી જાતે જાતે ત્યાર પછી એક મો-
લિસ જમાદાર લાકડીના મુસા પતી પાટિયાં દગ્ગાકારે
એક પછી એક કમ્પાર્ટમેન્ટ જોવાની પોતાની ફરજ
ફરજ જાનરતો હતો. કોઇ વાર એ ફરજ જાનરવા-
ના જાતે જાતે પગાર ઉપરનાં અરખું પોલીસ સીયારેટનું
પાકિટ મગી જતું. કોઇ વાર ઉતાડ્યોમાં રહી એમાં
લાનાનો ડગ્ગો કે માળીનો ફરજ પણ દાઢ આવી જતાં.

આજ એ ડગ્ગો જોયા એમાંથી દીવાસજાની લગ-
જાગ પૂરી થવા આવેલી પેરી સિવાય દઇ સુધી કશું
જ દાઢ આવ્યું નહિ એમ મનમાં મનમાં ચિંતાનો
એ ત્રીજા ડગ્ગોમાં દાખલ થયો ત્યારે, એક પ્રમાદી
માણસને માડી જાતે જાતે પછી પણ નિરાંતે જાતે જાતે
જોઇ એને દસવું આવ્યું. એ દસવું દાખી દઇ

ફેટોથાફી હરીફાઇનું પરિણામ

ઉપર: રાણી બાલુ, 'પરદેશી પીચું'—માઈ ચતુરમાઈ પટેલ (પાનપુર), પહેલું ઈનામ; જમાબી બાલુ, 'મગરન માતા'—પુનમચંદ કમાબી (આમરેલી), બીજું ઈનામ; નીચે: રાણી બાલુ, 'ખોસકોલી'—માઈ હાસમ સુતાર (નડીઆદ), ઉત્તમના ઈન જમાબી બાલુ, 'માકેસો રાપી'—બાઈ રાવજીમાઈ પટેલ (નડીઆદ), ત્રીજું ઈનામ

અમલદારી કડકાઇથી એવે કાકડી પઢાડે જૂરા મારી, 'અડ્યા' કોણ છે એ! હાડ!

પણ પેસે માણસ મળાનબો નાદિ. જીજી જમ મારી, કોડ પઢાડ્યો. ત્રીજી જૂરા મારી. પછી ખીજ-માં સાકડીનો ઝુંદો લારાઓ, છતાં ય એ માણસ તો નિરાંતે ઊપતો જ રહ્યો. ચિત્રાદ્યને જમાદારે એનું

ઝોદાનું કપડું એથી લીધું અને નીચા નગી તોડું તો આંગો ખુદી આંગો રાખી કાં તો ઊપતો દતો ને કાં તો જમાદારને જનાવતો દતો.

રેસન મારતર, પોલિસ અમલદાર અને જમાદારે મળી આંગાનું પંચનામું કર્યું અને લંગીને સાસ ખસેડાનેા હુકમ થયો. (અનુસંધાન આગળ પૃ. ૬૪ જે)

કુદરતનું એ અદ્ભુત-રમ્ય, લીપણ-મનોહર દર્શ્ય જોઈને એક જ વિચાર આવે છે:
સમર્થ કોણ? વજ્રકાય આવીને પહાડ?
કે નહિ છતાં આગ્રહી જીવનધર્મી નીર?

પહાડને વહેરીને વહેતું ઝરણું

ગુચ્છપાની

ગુ

ચ્છપાની કુદરતની એક ગણતરી રમત છે. મે વર્ષ અપર ખ્યારે દેવરાલન ગયો હતો ત્યારે એક દિવસની નવરાશ હાથમાં હતી. છેડતાલે જ્યું છે આપણે ગુચ્છપાની જાઓએ. બીજા માઝીઓએ જ્યું છે 'સદસધારા' જોવા પાલો. ગુચ્છપાની નામ તો મજાનું ત્યાર્યું; પણ વિસ્મૃતિના માર તલે દબાએલા જુના સંસ્કૃત સદસધારાની તર-ફેળમાં પોતાનો મન આપ્યો હતો એટલે ગુચ્છપાની જવાનું રતી જ મયુ

આ વર્ષે ખ્યારે જ-યા ગુચ્છપાની ગુચ્છપ ગુપર આવવું જ પડ્યું ત્યારે દવે ઠાંઠી ગુચ્છપાની બોલાવ્યા વગર છોડે? બે ત્રણ છતાલ પાસે હોય તો દેવરાલ ત્રી ગુચ્છપાની મુખેથી જાઓ અવાય. ગોટરનાં નદિ પણ પગપાળા જાઓ આવતાં ત્રણ સાડા ત્રણ જણાઈથી વધારે નદિ તલો. પ્રથમ તો દોઢેક માઝીત સુધી નૈવપાવન માટે બનાવેલો આરંભાલનો વજૂતેય રસ્તો આપણને પીગેપીગે અંધાં અંધાં આઠ વચ્ચે યાઓ રૂંચે પડાવે છે; અને સામેના પહાડ અપર પછળની મસુરીની ઝં પર્વનમરીનું દર્શન કરાવે છે. ત્યાંના બંગલાઓની વાંધી-ચુંઠી હાર ખ્યારે સંધ્યાકિરણોમા પછળવા માટે છે ત્યારે વચમજનાં પોચતાં આમાંવળાં ગોદવાયાં હોય એવો આપણે યાવ છે.

અમે રસ્તો છોડી ડાબે બાજુના ખેતરોમાં અવધો. ત્યાં તો સામે સાતનાં બાતજોની એક ઘટા દેખાવા લાગી. એ ઘટા વચ્ચે યાઓને એક પડાગી છાજી પથરા સાથે રમતી દક્ષિણ તરફ વોડની જાય છે એનું દર્શન થયું. અત્યારે તો એના પાત્રમાં પાણીનું નામ ન હતું.

જેવળ વાંટાવુંજ પણ તોડા સહેદ પથરા જ ત્યાં પથરા-એલા દવા. પાણી વગરની નદી આપણને સામાન્યપણે-મળતી નથી. પણ ખ્યારે બને બાજુ અંધી અંધી રેઢી-ઓ હોય છે અને આપણે પ્રદેશ નિર્જનરમ્ય હોય છે ત્યારે સૂઝાએલી નદી પણ-મોપણ રમણીય રૂપ પાડતી હરે છે. પાણીનો પ્રવાહ મેલે ન હોય, પણ તીલાં-તીલાં બંગલમાંથી યાઓ પોળાપોળ પથરોનો પટેલ ખ્યારે ફુંગડમાં પોતાનો રસ્તો શાદતો જાય છે ત્યારે સારંજે મનમાં યાવ છે કે આ પથરાઓ નિરાળના છાંછરાઓની પેઠે દોડની દોડ રમતા રમતા એકએક થોમો જાય છે.

અમે આગળ ચાલ્યા. ફરી ચાયા ને ફરી અવધો. છોનદોમાં યાઓને જવાનું હતું, એટલે દૂર મુખો જોવા ને બદલે આઠરા તરફ જોઈને જ મોંઘા માનવો પડતો હતો. વચમાં વચમાં પીઠાં અથવા પોળાં ફૂનોનું કુદરતપણું જોઈને તાગનું કે અર્ધી છોઈએના બંગલો દરી; પણ બીજી જ દાખે ખાતરી થતી કે આવાં દરયો જોઈને જ રાફેરના બંગલાવાળાઓને આશ્ચર્યમાં ફૂલી ગોદવાયાનું અશ્વ્યું દરી. બંગલાની પાર દિવાલો તો હુદરના મોળાથી વિખુટા પડેલા માનવી માટે જ હોય. અર્ધો તો કુદરતનો વિશાલ પ્રાસાદ છે. પાર દિશા એની પાર દિવાલો અને આઠરાનો છાદ એ એના મુંઘજ. રાત પડે એ પડેતાં જ એ મુંબજમા ચંદ્રવારોનો ચંદરવો નિયમસર તાળવામાં આવે છે. હતા બજે છે ત્યારે એ ચંદરવો મેલી ન યાવ એટલા માટે છોછોછ વાર એના ગુપર વાલળોનો પડદો લાંચ-વાપાં આવે છે એ ખરું.

ફૂલી પ્રસંગપણે દક્ષતાં હતાં. ઢોળે જોઈને દક્ષ-તા દત્તા હોય જાણે? અમે આવવાના છીએ એની સ્મ-ચતા તો અમે આપી નહોતી અને સ્મચતા મળી હોય તો યે પોતાના શિશુઓનું આગમન એમને વહાવું તાગવ કે હેમ એ પણ એક સવાલ છે.

વચ્ચેવચ્ચે નાનીનાની ફૂંપડીંઝા, અને એ ફૂંપ-ડીંઝાનું અપમાન ન કરે એવા પુનામીટીનાં પથે આ-વતાં હતાં. રસ્તાએ અને મ્યુનિસિપાલિટીનો સચવડ

વગરનાં આ ઘરે વનશીની સાથે સુદર રીતે મળી જનાં હતાં અને ત્યાંનું ગાગરીઆ જીવન શોખાવતા હતા. મોરારોની, જોગી મોરારોમાંથી નિવૃત્ત થએલા મોરારોઓ અહીં હુદતના બોલમાં નિવૃત્તિને આનંદ અનુભવે છે અને પોતાનાં મર્યાં પહાડી હાથોએને આરામ આપે છે.

અને આગળ ચાલ્યા. આગળ એટલે મીષા આગળ તો નહિ જ. પહાડી છેડીઓના ચકાવામાં તો જોગ પેસાય એમ પેસવાનું હોય છે. ડાબી બાજુ જનું હોય તો યે ઠોઠઠોઠ વાર જગણી પાટ લડી એની ખુશામત કરતાં એને તાલવાનું હોય છે. ચંદના છડે છે 'આમ-પાસનું રૂપાળું દરમ અને આકાશના કાળે કાળે બદલાતાં દરમો પોતા તરફ ધ્યાન ખેંચે છે, પરંતુ એક ક્ષણ માટે પણ પગ તરફનું ધ્યાન ચૂકાવું તો પેલી પહાડી નદીના પતરાનાં માથે ગબડી જવાનું માથે આવવાનું.' અને એ વાત સાચી હતી. પગ તલે જેટલા મોટા મોટા પથરાઓ હોય તેમને માથે પગ દડોને ચાલીએ તો વિશેષ મુશ્કેલી અનુભવાય છે. એ મોટા-મોટા પથરા મરંગે અન્તરે શાના જ હોય? એટલે ઓળ છતાં છે, ઓળ આપણો માર માથે આવવા છતાં એ નહિ એવા ધીરવાત છે એની 'સર્વે' કરતાં કરતાં ખ્યાં આગળ જવાનું હોય ત્યાં દરેક કાળે આપણું ચિત્ત પરાવર્તુ પડે છે. હાથમાં મુખી લડી સુતર છંતલી વખતે જોગ તમુતમુમાં આપણું ધ્યાન પણ છંતાય છે, તેમ આવી પહાડી યાત્રામાં કાળે કાળે આપણું ચિત્ત યાત્રા સાથે વળાય છે, અને તેથી જ યાત્રાનો આનંદ ઘટી જતો જાય છે.

હવે તો એક મોટી પહોળી નદી નીચે દેખાવા લાગી. જમણી બાજુની ખીણમાંથી આવી ડાબી બાજુએ બે શાખામાં એ વિષક્રમ ગયો જતી હતી. સામી બાજુની ટેકરી અપરથી તારખાવાના ધાંમલાઓએ પાંચસાત તારોની દાર છોડીને આ ઠોંટે દૂર નીચાળમાં એ કીતી હતી. જાણે ઓઝી બાળે પોતાના હાથ અને પોતાની આંખો નવાય તેટલી તાલીને નદીની પહોળાઓ અહીં છે એમ બતાવવાનો પ્રયત્ન થયો હતો.

એ નદીના પટ પર યડીને બે સીળા પ્રવાહો ઓઝી રાજનીના અંતર યંત્રતા વૈષ્ણવી પેઠે ધીમેધીમે જના હતા. પાણી તો બાળકોના હાથે છે રીઝ જેટલું જ

નિર્મળ. યડું છે થોડુંક પાણી પેટમાં પહોંચાડીએ. પણ ત્યાં ધર્મદેવજીની રક્ષિતા આંટી આવી. એમણે જુનું, 'પેલું સામે કંઈનું દેખાય છે એનું પાણી એક વખતે દૂર રાજ મવારે અહીં આવીને પીતો. ત્યાં જ અઝીએ.' અને મથા, ત્યાં એક છોટી પહાડીની છેડ અપર એક નાનો સરખો મોખાલો દળો એમાંથી અમૃત જેના કંઈને નીચેની આવવાનું સમજું હતું. ઓઝી પરાવર્તારી માંનવીને એ મોખાલો આગળ એક લાલગાની પડખાળ મોખાવાનું મન થયું એટલે અગને જલદાનોની રીંછાર કરતાં અહીં પડ્યું. પાણી પીતાં પહોંતાં પશ્ચિમ તરફ દળા સૂર્યને એક મનોમય અર્ધ આપનાં દું મૂલ્યો નહિ.

હવે તો જે દિશાએ સૂર્યસ્થિતી થતાં હતાં ત્યાં ત્યાં અમે ધીમેધીમે નદીના પટમાં ચડ્યા માંડ્યું. આગળ શું દેખાશે એની જાણના યતી ન હતી. નદીનો મુખગ હશે, કે અપરથી પાણી ટપકનું હશે કે સદાસપાદાની પેઠે પાણીમાં ગંધક હશે, એવી અનેક જાણનાઓ મનમાં યતી હતી. એ કંઈનાના નાંગની પેઠે એનું સદાસપ પણ અમારે માટે મુશ્કેલી હતું. (મુશ્કેલી શબ્દ મુશ્કેલી આપ્યો હશે એમ મનાવું છે.)

દૂર એક બેળાત દેખાની હતી. ત્યાં સુધી મોઝે-ચા તો બધું જુદું જ નીજ્યું. અહીં અમને ખબર પડી કે ગુરુકૃપાની એટલે શું?

જોગ પહોંચતાં તોડીને રેલવે લડી જવા માટે મુરંગ અથવા બોમ્બા બોમ્બા છે તેથી જ રીતે એક આગ્રહી કંઈનાએ એ આખી ટેકરી આગ્રહાર વીંધીને પોતાનો રસ્તો છાંવ્યો છે. ના. આ તો મોટી મુખમ અપાઓ. જોગ ઓઝી કરવા લાલગાને કે પોરબદી પથરાને વહેરતી વહેરતી નીચે અતરે છે તેમ આ કરણાએ એક ટેકરીનોથી વહેરતી છાંવે છે. આમાં મુક્તિ નવી વપરાઓ, કેતલ ગત્યનોજ એ બેલ છે. ગજુકાલ પાપાળોને વીંધીને નીર જ્યારે નીચેની જાય છે ત્યારે આશ્ચર્યચકિત થ-એનું મન અવાલ પડે છે કે મર્યાં ઓળ? અંગ પહોંચ અને એના પ્રાચીન પથરાની અપેક્ષા વિગત છે એક ક્ષણનો પણ વિચાર કર્યા વિના પોતાનું બ-લિદાન આપવા તૈયાર એમાં ચંચલ અને તરલ નીર?

એ ચિતરમાં મુક્તનાં જાતીમાં જરા પડ્યદ સાલ તો આશ્ચર્ય નહિ, એટલું આશ્ચર્યકારી એ દરમ હતું. મોતના મોટામાં પ્રવેશ કરવા એનું એ આદર ગણાય.

અંદર ધુસનાં મને તો ધીનાના અગિયારમા અખાસના
મ્લોછો ચાદ આવવા લાગ્યા. છતાં પડાડ અને જલની
શક્તિથી પોતાનું સામર્થ્ય વ્યક્ત કરનાર પ્રકૃતિમાના-
ના સ્વભાવ અપર વિશ્વાસ રાખી અને અંદર પ્રવેશ
કર્યો. મીશન્ટમાં પથરા ચમ્પા દોઢ તેવી રીતે જાળ
ઘોળા અને લાલ ગોળમોઠા પથરાઓ એ ટેકરીના
હુદરની વનૂલપંખાં ચળેલાં હતાં. અને પગ તળેના
નાના નાના પત્થરો અપર યહીને જાળનો નરમ પ્ર-
વાહ પોતાનો વિજય ભોલતો દોડતો હતો. માથું ઝૂંચું
કરીને જોયું તો પાખીએ ટેકરી વંદરીને બાપેલી ખાસો
પીંચ ત્રીસ ફૂંટની બે દિવાલો પોતાના લાંબા પડસના
અનિદામની સાક્ષી પૂરી હતી. મારે બદલે કોઈ મૂરતર-
માત્રી અહીં આવ્યો હોત તો એણે એ પથરા સેનાઓડાના
છે છે સંસ્કરણના એ પહેલાં જોયું હોત; પછી દિવાલની
ઝૂંચાડી છેડતી છે, પાખીનો દાઢ છેડતો છે, વરદશ
વર્ષે આ પાખી છેડતું ઝૂંડું જાય છે એ બધાનો દિસાબ
છરી આ હુદરની ચૂરંગની આંખરદા એજ નક્કો કરી હોત;
અને જ્યુંં દોત છે આ પથેનીય પ્રવાદની આ રમત
પચાસ હજાર છે બે લાખ વર્ષ સુધી ચાલતી આવેલી
હં. બાજુની દિવાલમાં કપાડી પડેલા રંગબેરંગી પ-
થરાઓ જોઈ એણે એમને એમની અપર પૂજી હોત
અને એમને પછડી બંદેલી મારીનું વજુલેય મીમેન્ટ થતાં
છેડતાં વર્ષો ગયા હશે એનો દિસાબ જાદો એણે ટે-
કરીની અપર પણ આપણને મળી આવી હોત, અને
જા એને કોઈ અહીં યહી ગએલા ધરતીજપનો અનિ-
દાસ આવી દેત તો પોતાના ગણિતમાં તે પ્રમાણ છેરજાર
છરી નવા નિર્મય પણ એણે આપણને આપ્યા હોત. એ
વજુલેય મીમેન્ટમાં પામશ જવી છે જાણીં જાણીં જેવી
વચમાં વચમાં માત હેમ પડી છે અને એમાં યહીને
પાખીની મુદ્દમ મેરો હેમ નીચે છે એ પણ એણે આપણ-
ને જ્યુંં હોત. ખરેખર નક્ષત્રવિદ્યા જેટલી જ આ
મૂરતરવિદ્યા પણ અદ્ભુત-રમ્ય છે. મનોવિજ્ઞાન જતાં
એની બોજ ઓછી અપડી નથી. આ બધે વિદ્યા
માનવીના બુદ્ધિબળોના વિલાસ છે.

અમે એ વિદ્યાર્થી દૂર સુધી ગયા. એક દેહલે ચૂંચે
પણ વદનું પડ્યું. પાખે જ પાખીનો નાનકડો અપાલ
થતો હતો. સડેજ આગળ ગયા ત્યાં પત્થર અને
ચૂનાથી માણસ બંધેલી બે દિવાલો જોઈ હું હેમે

છરી માટું દસનું ખાળી ન સરચો! માનવીએ માન્યું
છે પડાડનું દેયું વીંધી જનાર પાખીને બે દિવાલોથી
આપણે અટકાવી રાહીએ! મારો માત સમજનાં વેત
પેલો વિજયો ઘોષ પણ મને છેડે, 'અને હું પણ એ જ
જારણે દસું છું.' પડાડનું ચીરાંએલું હૃદય મમ જતાં,
મન્ય દેખાતું હતું, ખારે માનવીની આ માંજેલી
દિવાલ એના મનોરમથી પેટે જ નિરસજાર અને હારસ
અપખાવતી હતી. કોઈ અદ્ભુત માણસને તમારો
મળે અને છરીં ગએનું એનું મોટું બ્લોનું દેખાય તેવી
આ દિવાલો જ કો વખત જોવાની અિજ્જા પણ થતી
નહેતી. કોઈની કહેતીના સાક્ષી પણ આપણાંથી ત્યાં-
બા વખત સુધી હેમ થયાય?

જેમ અંદર જઈએ તેમ એ વિવરની શે.મા વ-
ધની જ જાય' એટલામાં એક મોટો પથરો એ-બે
દિવાલ વચ્ચે પડેલો પડેલો અટકેલી જોવામાં આવ્યો.
અપર યહીને એણે મુરદો માથે દશી' અને પાથેની
લેવાળ દિવાલોએ એને જ્યુંં દશે, 'અલ્યા થોમ, પાખો-
ની રમતમાં મંગ પાડીશ નહિ.' શું કરે બિચારો!
તરજનો લાં ને લાં જ ઝૂમી છે. ઝૂંપે માધે તરજનાં
પાખીની રમત પરાણ જોયા જં કરવી એ એના માંગમાં
લખ્યું હતું. એની દયા ખાતા આગળ જઈએ લાં બીજો
એક પથરો એવી જ રીતે તરજનો અને પોતાની પીઠ
અપર પોતાથી ત્રણગણા મોટા પત્થરનો માર વડેનો
ટોણએલો દેખાયો. એની નીચે યહીને પણ અમે પ-
માર થયા. જો બાજુની દિવાલો જરા ઘસીને પડેાળો
થઈ હોત તો અમારાં હાડજનાં જટકા શું, ચૂરા જ
થઈ જાત અને બેચાર પળને મારે પાખીનો રંગ
લલ લાલ યાત. પછી તો હુદરન કહે છે આપણ-
ને છરી ખબર જ નથી ચાર માનવી અહીં આવ્યાં
હશે અને પેલતાની નવરી જિનુસલની ક્ષિપ્ત એમણે
આવી હશે. એ બીના થોડી જ ધ્યાનમાં રૂપયા ત્યા-
ય છે? એમના જેવા જ બીજા માનવી અહીં છરો
આવશે અને એમને પથરામાં દટાએલા છેડતાક અવ-
શેનો જડે એટલે ખરીમારી ઠપપનાઓ દોડાવી એ-
ક વ પ્રકરણ ઝૂંડું કરશે; બીજું શું?

અમે ચાલીને તોં યાંજ્યા નહિ. પણ ફા પાખીમાં
પથરાઓમાં યહીને અપાટે પથે ચાલતાં પગ દુખ-
વા માંડ્યા અને અિજ્જાર ને જરાય. પણ એ વિવર-

પ્રવેશની અદ્ભુતતા અનુભવતાં અનુભવતાં ધરાયા. જઓ જઓને અંદર છેલ્લું જવાય? આખરે આશ્લ જવાનો સુત્સાદ મંદ પડ્યો. પણ મન ઠંડેયા તાર્યું, હાર ખાઓને પાછા ઠેગ જવાય? આટલે સુધી ગયા છીએ તે આરંભાર ગયે જ છૂટયા. છંડો ન જુએ તો એ માનવી મન નહિ.

આશ્લ જતાં જરા પડેલી જમ્યા આવી ગઈ, ને પ્રવાહની મીઠાના ઓછી થઈ ગઈ એટલે હાથ થાંભેને અમે માની તીવું છે હવે આશ્લનું દશ્ય મોલું મોલું જ દશે. ત્યાં ન જઈએ તો પાલે. અમે પાછા

વળ્યા 'હરી એ ને એ જ દરય, એ ને એ જ મીનિ; એ ને એ જ સુન્દરી અને એ ને એ જ માવનાઓ!'

એ વિચરમાંથી બચાર નીચળતાં અમે ખાસી સોળ ગિનિટ તીધી!!! મારા રિવાજ પ્રમાણે એ ચાવાના રમારકે તરીકે તીસા રૂપાળા એ પ્રથમ મેં તીધા અને અમે અંધારામાં કતારમેર રસ્તો જાયતાં પાછા પેર આત્મામનમાં એક જ વિચાર ચાલતો હતો: સમર્થ ઢોળ? આ વજલાય પ્રાચીન પદ્ધતિ છે આ નમ જતાં આમદી જીવનધર્મો સાલ્યાત્રી નીર?

દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર

ફોટોગ્રાફીની કળાનો અજબ, કીમિયાગર આર. ભારદ્વાજ

કુમેશ અને ફિશો પર અજબ કાબૂ ધરાવતો આ તરણ જુવાન હવે તો ફોટાકેમ્પનીની ફિશો વાપરતા દરેક સ્ટુડિયોનો પરિચિત મિત્ર બની ગયો છે. એકાદ નોકરને સાથે લઇ તે મગેતેયા પણ ફોટાકેમ્પો સામાન વાપરતાં અનુભવા સ્થળે પહોંચી બન્ય છે; અને પોતાની ઓળખાણ આપી, જેનીતેવી ડાર્ક રૂમમાં જેતે કુમેશથી પોતાની પાસેની ફોટાકેમ્પ પર જળી ઉતારી, વાર ઉગાળાની મરગીમાં જરૂર પિના પોતાની જ ફોર્મ્યુલાથી ફિશ પર આજાદ મેગેટિવ ઉતારી હાથ પસનાં કચકારા કરતા તે બહાર લાવે છે ત્યારે ફોટોગ્રાફરો તાલુખીથી તેની કરામત નીરખી રહે છે. ફોટાકેમ્પનીના તે દશક પ્રતિનિધિ છે.

ફોટાકેમ્પની તરફથી પ્રતિનિધિત્વ દરી તેણે હજારો સ્ટુડિયોને ફિશ વાપરતા કયાં છે. દિલ્હસ્તાનના ફોટોગ્રાફરો બાએ જ ફોટોગ્રાફીનું નિદાન સમજી, તેના કલાત્મક અભ્યાસ કરીને ધંધો મલાવે છે; તેથી ગતિ-નૃત્યતિક જે કાચ તે દવાઓ અથવા જે ફર્નિચર અને માણસની જે ગોઠવણી મૂળથી આસની આપી હોય તે જ સાલુ રાખે છે. તેમાં ફોટોગ્રાફીના ધૂમકેતુ જેવો એકાદ ભારદ્વાજ આવી ચડે ત્યારે એમને તો મનણે આરમાન ફાટ્યું હોય એમ જ લાગે છે.

થી ભારદ્વાજ નથી માગતા ખાસ સમય, ખાસ લાઇટ કે નવો સામાન. ફોટોગ્રાફરના જ સ્ટુડિયોમાં ભેસી, તેના જ સંપ્રદાની દવાઓનેળી, પોતાની ફોર્મ્યુલા પ્રમાણે કેવલપર તેના દેખતાં જ તૈયાર કરે છે; છતાં ફોટોગ્રાફરે કદી નહિ ધારેલું પરિણામ તે કુશળતાથી પાનાવે છે અને ફોટોગ્રાફરને નવે ગીતે મલાવે છે.

સ્ટુડિયોમાં, ઘરમાં, મેદાનમાં અથવા કારખાનામાં,—મગે ત્યાં ભારદ્વાજને ફોટોગ્રાફી કરવા કદો તો તે તેના પ્રકાશનો અંદાજ મેળાવી, નહિ ધારેલી એની સરસ અચૂક જળી ઉપગતની આપમે. તેની ફોટોગ્રાફીમાં રજેરજ ત્રીજાટ દશે, અને તે સાથે એક પણ આકારનો ઉદાત્ત જન્મ નહિ દે. સફેદ દિવાલ પર સફેદ વલોપાણું પાન ગોઠવીને પણ તે કમકું, ભોંત કે મશમાંના કાચ લુસાં જ રહે એટલો ખારીક દિસાળ ફિશ પર ઉતારી લાવશે. ફોટાકેમ્પની પોતાના પ્રયોગદક્ષક પ્રવાસી નરીકે તેને નીમવામાં કંઈ કાચી નથી. તેના સારા પગાર ઉપરાંત રોજનું લાચું અને મરજી પડે એટલો ફિશો કે કામગી તેના પ્રેયોગ માટે ન્યોચાવર કરવામાં તેણે માણસની પિઠાન અને પરાંદગી પૂરી કસોટીથી કરી છે.

એ શાષ્ તેા ધાંદારને એક ખૂણે નાનકડો સ્ટુ-

ગિંઝો ચલાવતા અને કોણકનો ફિશ્મ પર ફેરોઆફી કરતા. કોણક કંપનીના મેનેજરને જણાવ્યું કે એક તેના સ્ટુડિયોમાં જ ફિલ્મનો ટીક વપરાશ થાય છે અને બીજો કેમ થતો નથી? તે પરથી ત્યાં જોવા મળ્યા અને તેના કામની વિવિધતા, સુસ્થિ અને સંપૂર્ણતા જોઈને તેના પર એટલા મુગ્ધ થયા, કે તેનો સ્ટુડિયો અંધ રજાની કંપનીના કામ પર લઇ લીધા. તેને જ આરંભેય વળેલી થયાં અને હવે તે એ જ કામ પર છે.

લાહોરથી ૧૧૦ માઇલ પર હોશિયારપુર જિલ્લામાં ખાડકંજતળ તેનું વતન છે. થોડો વખત તેણે સીમલામાં કાઢ્યો હતો. ચિત્રો કાઢનારા શામ અચર્યાથી જ હતો; પણ તે સાથે કલાસના અવ્યાસમાં પહેલો બીજો નજાર રાખી શકના. તેમના બીજા એક લાઇ છે તે વતનમાં રહી જમીન સંગ્રાળ છે, શ્રી ગાર્ગાએ પણ વતન તો ખૂબ પ્રિય છે એમ જતા તેણે લગ્ન કરવામાં જુદું જ કર્યું હતું. લગ્નકાળ ૩૦ વર્ષ લગ્ન કર્યું અને તે પણ પોતાના પત્નીને પ્રથમ જોષ પરરપર સંમતિ મેળવીને. આજે તેમને લગ્નકાળ ૩૬-૩૭ વર્ષ થયાં હશે.

ચિત્ર શીખવાના શ્રાવણી તેણે લાહોર આર્ટ સ્કૂલમાં જોડાયા ને મિ. મુખતાઇના દાસ નીચે તાલીમ લીધી. એ વખતે સ્કૂલમાં ફેરોઆફીની ગ્રાહન પણ હતી, પણ જોઈ નિયમિત નહોતા; છતાં સવપ્રયાસથી તે શીખી લીધા. તેમાં કેમિસ્ટ્રી, લાઇટશીટ, કલરિંગ, ડ્રાઇંગ વગેરેનું ચર્ચાઈ શાય મેળવી લીધું. તેની વિવિધ

લાયકાતથી આર્કીઓલોજિકલ ખાનામાં નોકરી મળી, પણ તે ન મળી અને સ્ટુડિયો કર્યો. ત્યાંથી જ કોણકના જનરલ મેનેજર મિ. નામ્સે તેને પ્રવાસી ફર્શક (ડિપોન્ટ્રેટર) બનાવ્યા.

દિલ્હરના આખું ફરીફરીને તેણે ખૂબ ફેરોઆફી કરી છે અને અનેક ફેરોઆફરોનો પરિચય સાધ્યો છે; પણ તેણે સાંચા ફેરોઆફરો તો ત્રણ કે ચાર જ જોયા છે. તેમાં મહાવારના એક કાર્ટૂની કરના સાદા મુદરચની તે વાત કરે છે કે માત્ર પાંચ રૂપિયાનાં ફેરોઆફી તેણે જે ચિત્રો તૈયાર કર્યાં છે તેવાં દબરોની કીમતના કોરોવાળાઓ કરી શક્યા નથી.

શ્રી વાઘદાસને ફેરોઆફીની તમામ કારીગરી, કરામતો, નુકસાનો ને રસાયણક્રિયાઓ મુસાધ છે એટલું જ નહિ, પણ યુરોપ-અમેરિકા ફેરોઆફીમાં જે પરિણામો લાવી શકે છે તેનું જ કામ દિલ્હરનામાં બરૂર થઇ શકે એમ એની મુશ્કેલ માનવના છે. ગરમ પ્રદેશમાં ફેરોઆફી સારી ન જ થાય એ વાતને તે નકારે છે અને તેણે પોતે ઘરમાં કે બહાર, ખરા પ્રકાશથી કે રાતનીમાં, માથુસો, પદાર્થો, ધરણી, ફર્નિચરો વગેરે જાનજાતની ફેરોઆફી સંપૂર્ણ સફળતાથી કરી આપીને એ વાત સાબિત કરી બતાવી છે. ગયા વર્ષમાં આસ્ટ્રેલિયા ખાતે સિડનીના ફેરોઆફિક સંઘમાં તેને પહેલો સુવર્ણપદક મળ્યો એથી તેની શક્તિની વધારાગ કદર થઇ છે ને ભારતીય કળાનું ગૌરવ વધ્યું છે.

આંખો મસાણિયો

(અનુસંધાન પાછળ ૪ પૃષ્ઠો)

ભંગીને તો રોજને 'કુચી' પર જવાનું હતું એટલે આંખાને બાળત્રા એ જઈ શકે એમ હતું નહિ, પણ એનો દરેક વર્ષનો દોકરો દતો અને મ્યુનિસિપલિટીના બીજા ત્રણ લાંબીની મદદ મળે એમ હતું; એ રીતે આંખાની રાસાનપાતાની વ્યવસ્થા થઈ.

લંચાઇમાં ત્રણ હિંચાનીયા લાંબી અને મોથો તદ્દન નાનો દીંગણો બંધક જેવો હોય, એટલે આંખાની નનામીના ચાર છેડા સરખા રહેતા નહોતા, પણ હિંચાનીયા થતા હતા જે બાજુ હોય હોય એ બાજુ તદ્દન નથી જતી. હોકરો એને બને એટલી

હાથે પકડતો પણ જિયારો થાપી જાય તો શું કરે? ત્યારે વળા કોઇ પાછળનો લાંબી એકાદ ગાળ દઇ દસતો દસતો કહે, 'હાંચું જાણ, હાંચું જાણ, જો, નીચો પડશે તારો કોકો . . . એ . . . તારા સમ . . . જો જો પડશે! અરે, અરે, મરકરી નહિ, સરખું પકડ! હાં, બેલ જોત્ર હે. રામ શી રામ, જય રામ શી રામ . . . જો . . . એવ, હ જાણુ નગાવ મા. પડશે હો . . . તારા સમ.'

અને જ્યાં ખાડખાટ દરી પડતા.

હરેદલાઇ મણિયાર

બધી મેનાંઓમાં સુકામળ મધુર સ્વરવાળી
કાળી મેનાં

સામાન્ય રીતે પંખીઓ પાળામાં
ઓલે છે, તે એમની વાણીને કીધે. જેટલું વધારે
સારું 'જોડી' રહે, એટલું પંખી વધારે વખણાવ.
એમાં ય આપણી પેઠે વિચારપૂર્વક મોત્તનાં જેમને
આપડે, એ પંખીની શદ્દના ધણી ભારે લેખાવ, એથી-
'સ્વર્ગસ્થિતિ' વિચાર? હસાવવાની વિદગતનાં કંધે-
જ પોપટ સર્વ પંખીઓમાં પ્રથમ પંક્તિનું પાંચ પંખી

૧ 'વિચાર' એટલે સાક્ષાત્કારી તુલના કરવાની શક્તિ.
આવી શક્તિ મનુષ્યેતર પ્રાણીઓમાં નથી હોતી, એવી દદ
માન્યતા મળે છે છતાં ક્યારેક એવું માનવાનું કારણ પણ
મળી આવે છે કે એવી કાંઈક શક્તિ જોવાપડતા પ્રમાણમાં
કેટલાંક પ્રાણીઓમાં હોવી એટલે પાંચ આ નિર્ણય વિચાર-
સ્પદ છે. એટલે અહીં 'વિચાર' શબ્દ કેવળ ઔપચારિક રીતે
વાપર્યો છે, તે જો રીતે કે, જેમ વિદિશ ન્દનાં વાંદરામાં
આવી શક્તિનો પરિણામ પામે છે તેમ પોપટની સ્વયંચકિત
વાણીમાં પણ ક્યારેક વિચારના ઊંડાન્યાસ છે. એ પૂરતાં
એ બંને પ્રાણી 'વિચાર' કરી શકે છે એમ કહીએ તો એટું
ન કહેશ્ય.

—વનવગડાનાં વાસી—

શુક અને સારિકા

[૨] સારિકા = મેનાં = કાળી

મણ્યો છે. એની વિચક્ષણતામાં અનેકવિધ દટાનત
આપી શકાય. એક વખત ઇંગ્લેંડમાં પોપટની વાક-
પટનાની પરીક્ષા કરવા ભારે સમારંભ મેળાવામાં
આમોદતો. ભાવનાતના પોપટ એમની ક્રિયાનું પ્રદર્શન
કરી ગયા પછી છેવટે એક દાકિણ પાંચડ પરીક્ષક
આમળ મૂકવામાં આવ્યું. એના ઉપરનું આતરણ દૂર
કરનાર નજ, આતરણની પદ્ધતિને તોષ, એટલી શુકદેવ
મરદુ હોવામાં આવ્યા, આટલા બધા પોપટ સામે
એનો એકડો પહેલો મણ્યો, એ કહેવાની જરૂર છે ?

આવી એની સ્ટુટ વક્તૃવાનો પડછે કરનાર અન્ય
કોઈ પંખી હોય તો તે મેનાં કે, એકથી જ. જાનેના
વાત્વિશાસ પંખીસૃષ્ટિમાં અન્યેક છે. પ્રાચીનતમ
કાલથી મુદ્દસના ધરના એ જો જુવાણ મણ્યાનાં આગ્યા
છે. એમના આવા નિર્ણય સદસ્યને કીધે પોપટ અને
મેનાં—શુક અને સારિકા—વચ્ચે પણ મનામાં છે,
એટલું જ નહિ પણ ક્યારેક તો એ પક્ષિયુગમના
સ્થૂળ વિચારનો વિધિ પણ આગરવામાં આવતો તોષ્ટ્રએ
છીએ. આજે પણ ભારતવર્ષમાં સ્થળેસ્થળે મેનાં-
પોપટની બેકરી પંચસવરશા મોખાતી નાજરે પડે છે.

પોપટ જેવી જ સ્ટુટ વાચાથી મેનાં મણી વખત
સુદિત્ત વધી દેખાય છે. ન્યૂ યૉર્કના મુડ્રીઓમાં
એક મેનાં દત્તી. એને કોઈ મને તે કહે તો પણ એ
સાંખી લેતી. માત્ર નો એને 'કાળી' કરી તો બોગ

૨ 'By Jove, what a lot of parrots !'

૩ મેનાં તમા કાળર ઓલિય મારી છે છતાં અહીં એમનો
વર્ગીકરણ શબ્દ તરીકે ઉપયોગ કર્યો છે.

૪ સરખાવે કાલકરી : પૂર્વ ભાગમાં 'કાલિન્દી' સારિકા અને
'પરિદાસ' શુદ્ધા પશ્ચિમમાં કુશળ.

વનવગડાનાં વાસી ('વનેચર')

કરી. તે પરચગતા ધેરા વાદળી રંગનાં અને ઝોઝા-વત્તા રંગમગડા ડાખવાળાં ૨ થી ૩ ઇંડાં મૂકે છે.

કાળરની પેઠે એ ટોળે વળીને રહેતાં નથી તોય કવચિત્ પાંચમાત્ર ભેગાં ફરતાં પણ દેખાય. જંગલ-નિવાસી છે એટલે ઉત્તર ગુજરાતમાં જોવા નથી મળતાં.

(૨)

એની અન્ય એક જાત દિગાલયની તળેટીમાં રહે છે. એનું નામ Indian Grackle^c આ પદારી ભેગાં પણ જોલવામાં લારે ઉત્તાદ હોવાથી રસિકજન એના ઉપર ફિફફિફા થઈ જાય છે. પંજરાચર્યામાં પણ એ ખૂબ આનંદથી મ્હાનતી લાંબું આયુષ્ય ભોગવે છે. અન્ય પંખી પેઠે એને આદરોપાદનની લારે ખટખટ કરવી નથી પડતી. ભાત, કેળાં, ગમે તેથી એને ચાલે છે. રૂપેરૂપે ઉપરની ભેગાંને મળતી આવે છે.

જોલતી ભેગાંની ખીચ થોડી જતો લારતવર્ષમાં કહીંકહીં નજરે પડે છે, પરંતુ એમનો વસવાટ વિંદશ રચે હોવાથી એ સામાન્ય પંખી ન ગણાય.

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જે સારિકાનાં વર્ણન છે તે પંખી આ ભેગાંની એક જાતનું હોવું જોઈએ.

કાખરથીતરી મેના

(૧) વૈયાં

'અંગોલભેગાં'—એટલે કાખરો—માં પ્રથમ આવે વૈયાં અથવા ગુલાબી મેનાં: Rosy Pastor અથવા Rose-coloured Starling.^d આનાજના પાકને મદાન ઉપદ્રવ કરનાર આ પંખી વળી Jowari Bird એવા વચાર્થ નામે પણ ઓળખાય છે.

દેખાવમાં કાખર જેવું અને જેવું, પણ ગાથા ઉપરના દૂધાવેશ કે ઉભા કરેલા વાળના જથ્થાને લીધે આ પંખી જટ ઓળખાય છે. એનું ગાયું, ગરદન, છાતી, પાંખો અને પૂઝડી સ્વામ વર્ણનાં; વાદળી રંગની છાવાવાળાં, સરીરનો જાડોને લાગ ગુલાબી રંગનો. ચાંચ ગુલાબી કે લાલ. પગ મેલા જાદાબી.

જમી કાખરોમાં સૌથી વધારે 'વગડાઉ' કે:છ હોય તો આ ગુલાબી મેનાં જ. વળી જમી મેનાંઓમાં કોઈનાં મોટાં ટોળાં દેખાતાં હોય તો પણ આ વૈયાંનાં જ;

વૈયાં અથવા ગુલાબી મેનાં

૨૫ કે ૫૦ થી ૧૦૦-૨૦૦ જેટલાં, કવચિત્ તેથી મે મોટાં. એટલે, જે ખેતર 'પર પડ્યાં' તેમાંના પાકનો તો લાલ જ કાઢી નાખે. શીઆળામાં ખીચનાં ખીજ ખાયા એ વગદાનાં ઝાડ ભરી નાખે છે. પાંદડાં આડે લપાતાં છૂપાતાં એકે ઝાડમાં ૧૦૦-૧૦૦ પંખી પણ સમાતાં નથી. એ વળનનો એમનો કકળાટ ફફડાટ કાગડ કે પીંગાંને પણ સરમાતી મૂકે છે. અનાજ અને જંતુ એમનો આહાર હોવાથી એમને ખેતીનાં ઉપકારક ગણ્યાં કે અપકારક, એ સમસ્યા થઈ પડે છે; છતાં જ્યારે તીડ પડે છે ત્યારે એ ગદામારીનો વિનાશ કરવામાં વૈયાં મોખરે રહેતાં હોવાથી એમની એટલા પૂરતી ઉપકારકતામાં શંકા નથી.

વરસનો મોટો લાગ એ નજરે પડે છે, છતાં વૈયાં આપણા દેશનાં સ્થાયી વાસી નથી ગણાતાં. લુલાઈની અધવચ્ચે એ યુરોપ અને એશિયાના મધ્ય પ્રદેશમાંથી ટોળે વળીને લારતવર્ષમાં કિતરી પડે છે અને જે ગદિનામી આખર સુધીમાં પાંછાં ધરબેમાં થઈ જાય છે. એ રીતે તે આપણે હાં ન દેખાતાં હોય તો માન ગદિનોહોડ ગદિનો પૂરનાં જ. પરંતુ આ ગ્રંથમાં દલુ અપલોકનની પૂરી જરૂર છે. વળતે આ પંખી કાષ્ઠ કોષ રચે સ્થાયી નિવાસ પણ કરતાં હોય.

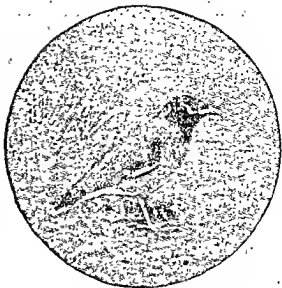
(૨) તેલિયા મેનાં

એનાં વૈયાં યાયાવર પંખી છે એની જ ખીચ એક

^c E. Javanica intermedia

^d Pastor roscus

‘છેલ્લી આવે-ધોડા કાચર. એને ‘ગંગા કાચર’ પણ કહે છે. દેખાવે અને કદમાં આપણી સામાન્ય કાચર

51043

ભારતવર્ષમાં આ મેનાં પણ રચાયાં રહેલાં છે.
મેની કંઈક વાણીથી એ પાળવા મોઝમ નથી મણાઈ.
13 A. Ginginianus . . . પ.કે. વર

કોઈ રાહબર નહિ, નિર્દેશક નહિ; છવનગી સહેજસરળી તમા નહિ; આકૃતની પરવા નહિ;—
આવી સ્થિતિમાં, શરૂઆતમાં જ્ઞાન મેળવવાની વિધાસાથી અને પાછળથી દેશ ખાતર બન
નિસાર કરવાની તમત્તા દિલમાં ભરીને કહેલી

મારી સફર

[૧૯]

બરેલી - રામપુર - આલમોડા

બરેલીમાં કોલેજ છે. એક લાખ ઉપરની વસ-
તિનું શહેર છે. બળવા પહેલાં નવાબી
હતી. 'એશિયાસમ' અથવા 'વિલાસ'નું સાચું રચય
સમજવું હોય તો બળવાની આસપાસનાં વર્ષોની
નવાબીનો ઇતિહાસ વાંચવો. લખનઉનો વાઙિદઅલી
શાહ બધાનો શિરમોર હતો. એના તુઝાની, એનાં
અડપલાંની, પારસિના ફૈસલ-શાહકોની પેઠે, બધે નવા-
બીમાં નકલ થતી. લખનઉ, અપોધવા, બરેલી, રામપુર
આ બધાં એક સીમાડાના નવાબી રાજ્યો. એસ-
આરામમાં એકએકને ટપી ગય. વાઙિદઅલી શાહ
બળવામાં પકડાયો અને કોણે તેની 'નગ્નકવ'
નેહને કટાક્ષગા કહી દીધું કે 'આનું મોત કેમ
થશે?' નવાબ સાહેબ સમજ્યા નહિ. મોલા બ્રહ્મા,
'કોઈ પરેશાની નહિ. મેહું ભરેલા ડોપલા મારી પાસે
થઈને લઈ જાય તો તેની પાસથી હું મરી જઈશ.' આ
ઐતિહાસિક સત્ય છે વાઙિદઅલી શાહે દુર્ગત કેવી
હોય તે બબડ્યું નહોતું.

બળવા વખતે બરેલીના ખાંસાહેબો બગ્યા કે
હં...અંગ્રિજોએ લખનઉ છત્યું? પડ્યો હોકરો.
હથિયારો તો મળે નહિ. બધે આદિસાનો પેગમ
આવવાનો હોય તેમ નિઃશસ્ત્ર થઈને બેસી ગયેલા.
એને જે મળ્યું તે લઈને લડવા નીકળ્યા. પાવડા ને
કોશાળી, લાકડીઓ અને વાંસના ડંડા; જૂતી કટાએલી
તલવારો જેના હાથમાં હોય તે તો પિતાની મેળે જ
ગોતાને સર્વોચ્ચ સમજી લેતો. સામેથી આવે અંગ્રેજ
ધોડેસવારો કે પેદાઈ. સંતાપ રહેલા એ વીરા તૂટી પડે.
જેમ બદ્દના ગાંધી દગી પડે તેમ ગોળીઓથી વિધા-
ઈને જમીન ખંર દગલો થઈ જાય. આ રીતે લડતાં
ખધ્યા અને અંગ્રિજોએ બરેલી હાથમાં લીધું. દિલ્હી-
ઓએ આ વખતે 'મુરિલગભાઈઓ ખાતર' સૈંકડો
બળ દીધા.

હું બરેલી ગયો ત્યારે મને એ લખનઉનું નાનું જમ્નું

હોય એમ લાગ્યું. મોલવામાં નવાબી નગ્નકવ, આલ-
વામાં એ જ દેવ; કપડાં પહેરે તેમાં પણ એ દાસરવાસ.
એકે ચૂસો અને હાડલાં ગિયારાં રોતાં દસે કે આ
બધી દગાડગમમાં તો નવાબી, પણ દુર્ભાગ્ય અમારો જ કે
બધાનું વળતર અમારી પાસેથી લેવાનું. ઈદ સિવાય
મુર્તીની દાંડ બેઠા નથી મળતી.

મારા મિત્ર પંડિતજી ઘેર નહોતા. હું તેમની રાહ
નેહીને બેસી રહ્યો. છેક સાંજે તેઓ આવ્યા. ખાસ
કામ હોવાથી રાતે જ અને રામપુર ગયા.

રામપુર નવાબી રાજ છે. દાસના નવાબ યુવાન
અને લાયકાશાળી વ્યક્તિ છે. તેમના પિતા વાઙિ-
દઅલી શાહનો બીજો નમૂનો દગા. રવ. દહીમ અજ-
મલખાનની ખ્યાતિ સાંભળીને પૌષ્ટિક પડો બનાવવા
તેમને શાહી દહીમ બનાવેલા. પણ દહીમથળે એમની
પ્રવૃત્તિનદિ રચનાથી સંગેષ ટક્યો નહિ. જ્ઞાનખાનામાં
સો ઉપરાંત બીજીઓ હતી. અને તેમને ગાટે કિલ્લામાં
ખાસ જનાના મહેલ બંધાવેલો તે તરફ કોઈ યુરુપાકરે
જુલુ આલુમ પડે તો ગોળી મારી દેવાનો હુકમ હતો.
નવાબસાહેબ એટલા આરાગમિય કે મહેલ ઉપરાવવા-
ની અને તે ગાટે અમલદારો રાજવાની ઉપાધિરૂપ વ્યવ-
રવા કોણ કરે? લગભગ આપાત તેટલાં બધાં ગમો ડેકે
(ઇન્ટર) આવી દીધેલાં. દર વરસે અમુક રકમ આપતી.
ઇન્ટરદાર પછી ગમે તે રીતે ખેડૂતો પાસેથી કર
વસૂલ કરે. પંડિતજીના પિતાજી પણ આવા એક
ડેકદાર હતા. બેગામ દેકે રાખેલાં.

રામપુરમાં એ વખતે બરેલી નવાબી ખીતેલી.
શહેરમાં ૯૦ ટકા મુસલમાનોની વસતિ છે. એમ જ
માલુમ પડે કે કોઈ મુસ્લિમ પ્રદેશના મુસ્લિમ શહેર-
માં આવ્યા છીએ. દિલ્હરનામાં આ પ્રદેશ જેના
પડછંદ પ્રદેશ બોલે લાગે હોય તો! પાણી દૂધ જેવું.
કદાચ, પુષ્ટ અને અમલગત માણસો ચારી જેવા
મળે. ગામડાં તો બધે હરિયાણા કુંજો. ઘાસ ગારે

માસ લીધું મળે. લેશનાં દૂધ. મીઠી લેશને ચર-
માવે એનાં. ડેકેદારના લુલ્હમથી ગામડાં ગરીબીમાં
ધર ગાળ્યાં હતી, જ્યારે રામપુરમાં આઝાદી સ્વચ્છંદ-
તાની જાહેરાતથી જાણીને ભેડી હતી. રસ્તે આલનાં
કોઇને ધક્કો વાગી ગયો હોય તો જીરીઓ કાઢીને
લડ્યા ભેડે. પ્રતિસ્પર્ધી ટોળાઓના પારનદિ. રાજ
એ ખોસે કોઇ ને કોઇ જગ્યાએ લડ્યા જ હોય. ધણી
વખત તો જાદ જનરમાં મારામારી ચાલે ને નવાજની
ગોટર આવે તો લડાઇ જનમ થતાં સુખી બાળી રહે.

સુદામીરીમાં પણ રામપુર પૂરું. છૂપીરીતે કોઇનાનો
વેપાર આખા દેશમાં રામપુરીઓ કરતા હતા હથિયારો
પણ ભેદમાં તેટલાં પૂરાં પાડે. નવાજ યુજ્યાં પછી
દાલતા સુધાન નવાજે આ બધું બંધ કરાવ્યું. ડેકેદારી
પદ્ધતિ પણ બંધ કરી. આખા ત્યાંના મુસ્લિમ વર્ગ
છેછેડાઓ અને તેને રાજપૂતો પદ હપ્તે એક આંદોલન
ખડું કર્યું. દેશનાં છાપાંઓ અને નેનાઓએ સમજ્યા
ત્રિના તેમની તરફેણ કરી. ખડું તો નવાજ પોતે
સુદામીરિય હતા. પાછળથી આવી કનડગન થતાં કંકાર
જાળી ગયા. મહર્મ નવાજની ગંધી ગીળીઓને કઢી
દીધું કે ભેને યુનર્લય કરવું હોય તેને છૂટ છે.

રામપુરમાં દેશી કારીગરો બંદુકો અને તમંચા
જનાવે છે એવી ખજાર મળી હતી. મેં પંડિતજીને
કહ્યું કે એકાદ તમંચો મળે તો લઇએ. પંડિતજી
એટલે રામપુરના પટેલ. કોઇ જદમાસ એનાથી છૂપો
નદિ. રસ્તે જતાં જ 'આદાજ પંડતજી' કહીને એક
ફક્કડ મિયાંએ સલામ લારી. પંડિતજીએ ખરખજાર
પૂછ્યા પછી તેને કહ્યું, 'એકાદ ચીજ ભેઇએ.'

'વખત તો લુઓ છો જ. આ છેડકરા નવાજે
બધું જાગાડી માર્યું છે. મોટાં ચાકુ જનાવવાની પણ
બંધી કરી દીધી છે. કદાચ પકડાઇએ તો તો મૂઆ
જ. ઠેકેરે ગુમચર ફરે છે. પણ તમે તો ધરના માણસ.
ભેઇએ તો આપીશ.'

જીતે દિવસે અમે એ લાઇને ત્યાં ગયા. તેણે
ડેલામાં ખાટલો નાખી આપ્યો. બે તમંચા લઇને
અનારા દાયમાં મૂક્યા. રામપુરમાં જ જનેલા પણ
જરા મે ખામી વગરના, ૩૮ ઓંકની જાળીના હતા.
પાંચ ગોળા લારી સકાતી. અને રાંકાં યદ કે કામ
જરાજાર આપતા હશે કે નદિ? મિયાંએ તરત જ

તમંચો દાયમાં ઘણ ધરની દીવાલમાં બે ગોળા છોડી.
'હં, હં! કેઈ ભેજે તો?' મેં કહ્યું.

'આ મહોદ્દમાં કોઇની તાકત નદિ કે અમારું
ખૂડું કરે!' મિયાંએ કહ્યું.

'હમણાં તો જદારમામ જવું છે. વળતાં ઘણ
જમણું' આવે જવાગ આખીને પંડિતજીએ પનાવ્યું.

કલકતામાં આ રામપુરી લાઇઓ પરદેશથી
આવતાં હથિયારો છૂપી રીતે વેચવાનું કામ મોટા
પાયા પર કરતા હતા. ચીનમાંથી કોઈનાનો મોટો
જથ્થો આ જ લોકો કલકતાના બંદરે ઉતારતા.

ખાજા જરેલી આવ્યા. એક દિવસ રસ્તામાં મારો
દાય પકડીને કોઇએ કહ્યું: 'ભેપીજી, આપ કદાંસે?'
એ આદમોડાના મારા એક જૂના નિવાર્ધાગિય હતા.
કાશમાં તેઓ દિંદુ વિશ્વચિદાલકમાં અભ્યાસમાં
મારા કરતાં વધતા હતા, છતાં સદ્ગુણવર્ધક તેઓ
મને ચાહતા હતા. મારી પદ્ધિચિત્તી મેં તેમને વાત
કરી ત્યારે તેમણે આદમોડા આવવા આગ્રહ કર્યો.
મારે આરામ ભેઇતો જ હતો. દિમાલખનો એ પ્રદેશ
પણ ભેવડાનો લોભા હતો. મેં તૈયારી કરી.

તેમની સાથે હું નૈનીતાલ ગયો. જરેલીથી કાઠ-
ગોદાન સુધી આગાડી જનમ છે. ત્યાંથી મોટરમાં
નૈનીતાલ ગયા. નૈનીતાલ સુધી તો દિમાલખની તળેટી
જ કહેવાય. છતાં તેનું સોદર્ય દિમાલખનું જ છે.
ભગતો ચૂરજ તેનાં કંકુરણાં ફિરજો નાખી મોટી
ટેકરીઓ પર પાડે છે ત્યારે તેમાંનું સુપ્રમ સોદર્ય દસનું
દસનું ફૂટી નીકળે છે. દળનો ચૂરજ તો બૂમિનિનો
રમિયોચિતકાર હોય તેમ ટેકરીઓ પર અને ખાણમાં
પડછાયાની અવનમી આટૂટિઓ દોરતો દોરતો સ્થિતિજ
પર પહોંચે છે. આયરમાની અણી પર હોય ત્યારે
એકાદ લીકલીક બોચી ટેકરી પર ચડી જવું. ચારે
કોર માથાની ટોચ કાઢીને પથરાએટી ટેકરીઓ દબર
દબર ધા ઝાંકીને લોહી નીતરતા દેહે રણુમેદાનમાં
બિભેલો વિનિત ચોહો હસાનો પશ્ચાત્તાપ કરતો હોય
એવી લાસરો. છતીને દારવાનું છે. પ્રાપ્ત કરીને જો-
વાનું છે. જ્યત એ ખાટજારની દુનિયા છે એવો
પાદ લાણવાની પ્રકૃતિ મંધ્યા આશર્યા પછી સાચી
મંધ્યાની સાધનામાં ગેય થતી ભેજો.

એક અંદાજિયું નૈનીતાલમાં મળ્યું. આખી જિલ્લાની આ પ્રદેશમાં માળખાનો નિશ્ચય કરવાનું મન થયું હતું હતું. આખા આગામી આખાંને આ પ્રદેશને રંગ ગણ્યો છે! પણ પહેલાં જ્યાં જવાની માલખામાં મરત એવાં ગંતોની કુટિરો દની ત્યાં આને નીચળાના દીવાળી પ્રકાશિત બન્યાઓ ખાસ થાય છે.

અહીંથી આજોગ્રા જવાનું નક્કી થયું. નૈનીતાલ ડોહનું નહેાનું મળતું. પણ છટકો ન દતો. લાંબા અજોવાન મી. ગોવિંદચંદ્રના પંનેને મળ્યાની ક્ષણ દની. અવાનક તેઓ નૈનીતાલ આપ્યા. તેમની લગિપત ફીક નહેાની છતા મેં મિત્રદાસ પૂછાવ્યું તો મને તે જાને પુછાયા મળ્યાનું કહેવાયું. તેમને દ મળ્યો. પછાં નેતાઓ ર્નેયા દત્તા. તેમાં આ વ્યક્તિ તરફ મને પિકાપ ર્માન પેરા થયું. તેમની દેશદાનનિર્ભય અને સદાચારી જાણા. મને તેમણે આશાસન આપ્યું.

નૈનીતાલથી આજોગ્રા જતા મારે જોગ પગપાળા જ આપ્યા. તમ્મ દિવસ માળ્યા. તે દરમિયાન પવાડી સેકોનેા ફીક પરિચય મળ્યો. મને તો એવું લાગતું હતું કે જાણે દ મુખિયસ યુજરાનીઓમાં આવી વસ્યો હું. દિમાસપનેા પ્રદેસ રવર્મ કહેવાયો છે. તો ત્યાંના આ પવાડી નિવાસીઓ પણ ખરેખર રવર્મના વાગીઓ છે. તેમનામા પાપનું નામ નદિ. ધરને તાળા મારવાનાં નદિ. કોઈની ઝીજ મળે તો રૂરને જાડ પર લટકાવી વળ. એ મળુ દિવસમા કોઇ લઇ ન વળ તો પાસેના માળના પટેલને ત્યા જરો થાય. પ્રેમાણ પણ એવા જ. દ જ્યાંજ્યાં મળે અને મને મન રહેવાની જરૂર જણાય ત્યાં ત્યજે તેમનેા કોઇ પરિચિત મહેમાન હોઈ તેમ આપકાર મળતો દતો.

અહીંના આલેલો તો ખરેખર યુજરાનનું જ જાન કરાવે છે. તેમની આટકો જોડી. પંડયા, પંન, ત્રિપાઠી, ગાટ્ટુ જોડી છે. વ્યવહાર અને આચારમાં પણ મળતા છે. પવાડી ભાષામાં કેટલાંયે રાજા યુજરાનીના અપજ્ઞસ હોય એમ લાગે છે. યુજરાનીઓ ધર્મપ્રિય અને વ્યાપારપ્રિય રજા છે. દિંદના દરેક શહેરમાં સેકકો વરસ પહેલાં જાળે નરિ મથા છે તેમ અહીં પણ આવી વરથા દશે. ઐતિહાસિક સાથ જોવાની મને જરા મે જરૂર નહેાની. મારે તો મારી રખાપદીની મુશ્કેલીનું જ નિર્દાન માપવાનું હતું. ત્યાં

કુમાર - ૧૮૨૦માં એક (દિયુઆરી ૧૯૩૯)

આવી નજરના ધંધાની વાત ક્યાંથી ચૂકે?

આ પવિત્ર પ્રજામાં પણ દવે મંગદાય લાગતો દોષ તેમ દેખાયું. પવાડ પર શહેરીઓની વસતિ નથા પણ તેઓ દવે વેપારને અંગે ચડી આપવા લાગ્યા છે. તેમની રહેણીકરણીએ જોને આદતોએ કેટલીક ખરાબ રેવો પ્રસદની દેખાઇ છે. તેઓ નાળાં પણ વેચી મથા છે. આખાને પવાડી સેકો દેશા કહે છે દેશી સેકો લુચ્ચા અને જદમાશ હોય છે એવે તેમને દદ વિશ્વાસ થઇ ગયો છે.

છટ્ટાનું મુખ્ય મથક આજોગ્રા છે. પવાડી પ્રદેશમાં તે જોડામાં જોડું શહેર છે. કેટલાક મિત્રાને મળ્યો. વાનગીન મન. મારે અહીં જ રહી જવું જોડી રાજાદ મળી. મારી કુમળી ભાવનાઓ ફૂલતા કાલયા મળી રહી દની. તે મારે એને કેવું પાણી નેપજો તે દ વળતો નહેાતો. કોઇ માદખર નદિ. કોઇ નિંદે-ચક નદિ. મારી શક્તિને યોગ્ય શહે વાળવાનું આપન કેવું અને ક્યાં છે તે દ સમજતો નહેાતો. દેશની આમદીના રવખમાં મરમૂજ દતો. ભાવનાના એથમાં જોડી ધધાર્થના મુખતની નહેાની. જવાની જરા સદખી પણ પરવા નહેાની. દેશ ખાનર ફતા થઇ જવાની એક તમઘા દરધડી કુરમાનીનાં ગીતો મવ-ધાગની દની. સાચે જ એવાં કેટલાંક ગીતો મેં વાદ વાદ કર્યાં દનાં પરિરિચિતી મુજાઈ ત્યારે જો માર્ક અને મતો જવક તેમ તેવા ભાવમાં ફૂળતો જવક. આ-ધાની શ્રી પરવા? દુકકે દુકકે જિદગી ખપાવી દેવામાં રાનું દઈ?

ંગમાળના પ્રથમ રાજનૈતિક પૂર્વજના અભિ-યુક્ત એમપ્રકાસ જાણુને કાળાપાળાંના સમ્મ થઇ ત્યારે તેમજો અદાલતમાં રવરચિત એક ગીત માયું હતું. ગીત સાંજું છે. જોડી એકે એક લીટી કવિએ પેનાની જિદગી ગીતોનીને તેના તરત પડે લખી છે. તેમાંની એક કહી માતો ત્યારે. તો દેશ મારે ફના થઇ જવાની મારી ભાવના માંડી જાની જતી. ઘણી વખત તો રહી પડતો.

મેં નિર્ણય કર્યો કે મારે એક વગ્ધાએ જોડીને આસપ નથી કરવો. કટી મહોસ, રખડીશ, ખટકોશ પણ મારી જિંદગીને આનંદ જ્યાં મેં ભરી દીધો છે એ કાર્ય નદિ છે.

શ્રી કૃષ્ણના સમયથી માંડી છેક અખત્યાર ખિલ્લના કાળ સુધી
શ્રી અને શક્તિનું, ભક્તિ અને ભૂતિનું બે મહાધામ બની રહેતું તે

રાજગૃહ

અથવા આજનું રાજગિર
હિંદુ, જૈન અને
બૈન, તથા દેવિએ મ-
હારવના સાંસ્કૃતિક
પુરાતન અવશેષો
ધરાવતા, ભારતના
એક મહત્તાભયો
પ્રાચીન સ્થાનનો
વિગતવાર પરિચય

રા

રાજગિર એ રાજગૃહનું આખંડ છે. મીથોની પહેલાં રાજગૃહ મગધ દેશની રાજધાની હતી. મહાભારતના યુદ્ધ પછી ભારતનું કેન્દ્રસ્થાન દક્ષિણપુર મટીને મગધ બન્યું હતું. મગધના રાજાઓ ચક્રવર્તી કહેવાતા, એ રાજાઓની વંશાવળી પુરાણોમાં મળી આવે છે. આ બાબત લક્ષમાં લેતાં મહાભારતનું એક ક્ષણ એ થયું કે આર્ય સંસ્કૃતિ પૂર્વમાં ખસી. આ વસ્તુ કૃષ્ણ ભગવાનની રાજનીતિને પ્રસન્ન નથી, કારણકે તેમના મહાન પ્રયત્નો છતાં આમ બન્યું હતું. તે વખતમાં જરાસંધની સરહારી નીચે મગધ પ્રગતિ કરી રહ્યું હતું. તે અટકાવવા માટે કૃષ્ણ ભગવાને ભીમને લઈને જરાસંધ પર ચડાઈ કરી તેને દબાવે દતો. પરંતુ પંજાબમાં આર્યોની પડતી અને મગધની પ્રજાની ચંડતી કોઈ અટકાવી શક્યું નહિ. યુધિષ્ઠિરનો રાજસૂય યજ્ઞ નાગનો જ હતો. જરાસંધની એ રાજધાનીના અવશેષો આજે પણ બેતાં તેના વિશે આતિશય માન થયા વગર રહે જ નહિ.

આર્ય સંસ્કૃતિનું કેન્દ્રસ્થાન દક્ષિણપુરથી ખસીને મગધ ગયું તેમાં પરતાવાનું કારણ બીજકુલ નથી. તેથી અકથ્ય લાભ સ્થો છે. પણ તેનું માન આર્યોને ઘટતું નથી. જરાસંધને તેમણે અસુર કહ્યો છે. તે જાતે અનાર્ય હતો. દાહ આ પ્રદેશમાં જે રાજવાડ લોકોનો

વાસ છે તે જ જાનનો કદાચ જરાસંધ હોય. એના પાત્રીના સમયમાં બ્રાહ્મણોએ પ્રગતિ ધણી જ કરી હતી તે તો એ વખતના સંસ્કૃત સાહિત્ય ઉપરથી માલમ પડે છે. પરંતુ તે રાજધાન્યે નહિ. તે બધું તો થયું કાશીમાં. પરંતુ જેને લીધે રાજગૃહ દાહ જોવા ચોગ્ય છે, તે તો બે અજાણજોને લીધે: શુદ્ધ ભગવાન અને મહાવીરસ્વામી.

એક ખાસ નોંધવાલાયક ચીજ એ છે કે તે વેળાના દિંદુ, જૈન અને જૌદ સાહિત્યમાં પ્રત્યેક બ્રાહ્મીના બેને તદ્દન અગમ્ય છે. દિંદુ સાહિત્યમાં શુદ્ધ ભગવાનના અતાર તરીકેના ઉલ્લેખ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. જૈન અને જૌદ સાહિત્યમાં બીજા કોઈ ધર્મ વિશે ઉલ્લેખ જ નથી. આ નીતિ અત્યારે પણ પ્રવર્તે છે. દાખલા તરીકે આદી એક કુંગર પર પત્થરના ચોરસ શુભ્ર નેબે ઓટલો છે. સાં શુદ્ધ ભગવાનનો શિષ્ય કરચપ રહેતો હતો. પરંતુ આદીના પંચાઓ તેને જરાસંધની બેડક કહે છે અને કરચપ વિશે તેઓ તદ્દન મૌન રાખે છે. એ જ પર્વત ઉપર મહાવીર સ્વામીએ ધણા ચાર્ત્રમાસ ગાળ્યા હતા; પરંતુ જૌદ સાહિત્યમાં તેનો ક્યાં જે ઉલ્લેખ નથી! શુદ્ધ અને મહાવીર બેકે સમકક્ષીન હતા અને શુદ્ધ ભગવાનની લીલ આ સુખ્ય ક્ષેત્ર હતું, છતાં જૈન સાહિત્યમાં તેનો લેકુલ

ઉદ્દેશ નથી !

આપણા લોકોને ઐતિહાસિક જ્ઞાણથી જ જીવન-કુશળતા નથી. જેમ યોગ્ય ધર્મી જગ્યાએ જૂઠાઈ થઈ છે, તેમ આ જગ્યા પણ જૂઠાઈ જન. પરંતુ સુખોના વખતમાં મીની જનનાણુ ક્રાંતિવાન અને દર્પના વખતમાં લુપ્તવસ્ત્રો આ દેશમાં જનતાઈ અને જ્ઞાનજ્ઞાનાઈ આપ્યા હતા તેમનાં પ્રવાસવર્ણનો ઉપરથી આ જગ્યાનો ઉદ્ધાર ગયા સૌકામાં થયો.

વિધ્યાશ્રમની એક શાખા ઉત્તરે ગયા આગળ મધ્યે રાજગૃહ સુધી વિસ્તરેલી છે. મદાભારતના વખતમાં અહીં આગવાનો રસ્તો ગયા થઈને હતો. પદાડોની દાર અહીં એકસરખી નથી; અને આ છેવટના કુંગરા તો છુટા છવાયા આગતેમ મેદાનમાં જિવા છે. વચ્ચેનો પ્રદેશ એકદમ સપાટ—રમતના મેદાન જેવો સપાટ અને નદીઓના કોપનો જાનેશ છે. રાજગૃહના પદાડો અને મથાના પદાડો વચ્ચે લગભગ ૪૦ માઇલનું અંતર છે અને તેટલા લાંબામાં અસંખ્ય નાનીનાની નદીઓ વહે છે. રાજગૃહની ઉત્તરે પચાસ માઇલ દૂર ચેંગા સુધી તેનો જ સપાટ પ્રદેશ છે. પ્રદેશ તદ્દન ખુલ્લો ને જંગલ-રહિત છે, જમીન ધણી ફળદ્રુપ છે ને દરવાખાણી સાચું છે. દાલ રાજગૃહ જવાનો રસ્તો ગંગાકિનારેથી તેમજ ગયાથી જાને છે. ખાસ રાજગૃહની બાદર એકદમ પદાડોની તળેડીમાંથી જ રસાળ માટી શરૂ થાય છે.

રાજગૃહના પદાડો લગભગ એક દબાર ફૂટ ઊંચા, દેવગદધારીઆના પદાડો જેવા, પણ લીલોતરીથી છતાંજેલા છે. અહીં સાત પદાડો છે. વચમાં સપાટ ખીણ છે અને તે ધણી વહેલાઓથી વિભાજન છે; ઉત્તરે અને દક્ષિણે ધાટ છે. લાંબી પાણી વહી જાય છે. ગયાથી જતાં માર્ગે પણ આ જ હારોમાં થઈ પ્રવેશે છે અને બાદર નીકળે છે. દાલ આ ખીણ નાનાનાનાં જંગલી ઝાડોથી ઘરાપૂર છે. પણ પાવગદની આંસપાસ દરું તેવું માટ ઊંચું જંગલ ક્યાંય નથી. ખાણનું ક્ષેત્રકળા લગભગ નવદસ ચોરસ માઇલ છે, પરંતુ આટલા ભાગમાં એક પણ ગામ અથવા બુંપકું કે કોઈપણ જગતની વસતિ નથી. ઇતિહાસને માટે તો આ એક અણધાર્યો લાગ છે, કારણકે ને અહીં વસતિ હોત તો અસારે જે અવશેષો છે તેનું નામ-નિશાન પણ રહેત નહિ. જુઓ આ સાથેનો નકસો.

કુમાર • ૧૮૨મો અંક (ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૯)

પદાડો સાત છે, પણ ગૌદ અને જૈન સાહિત્યમાં પાંચ જ પદાડો વર્ણવ્યા છે. રત્નાગિરિ અને યુદ્ધકૃત જુદા નથી ગણ્યા; અને પશ્ચિમનો નનામો પદાડ તો કોઈએ વર્ણવ્યો નથી. ઉત્તરે સરસ્વતી નદી અને દક્ષિણે જાણગંગા એ બે જ પ્રવેશદારો છે. દબે આપણે દિલ્હી, જૈન અને ગૌદ ત્રણે દિશાએ એ પ્રદેશનાં વર્ણનો બેઠાએ.

દિલ્હી

ગિરિવજ અથવા કુસામપુર જરાસંધની રાજધાની હતી. તેનો ઇતિહાસ ઓછામાં ઓછો સાડા ત્રણ દબાર વર્ષ જૂનો તો ખરો. બે પદાડોની વચ્ચે અને જ્યાં પદાડોના ઢોળાવ ઓછો ઢોળાયા રક્ષણથી જરૂર હોય ત્યાં પત્થરનો કાટ છે. કેકેકાણે જુરને પણ છે. કાટ ચોદ ફૂટ પહોળો છે. અને ઊંચાઈ વીસથી ત્રીસ ફૂટ છે. નાનાગોટા પત્થરો ચોદાંત્રીને જ કાટ બનાવ્યો છે. ચણપર ખોદકુલ નથી. ગિરિવજ નગર અત્યારે તો એક પુરાણ મએકી, ખીણ જ છે અને જૂના મકાનોના દગલાથી ઘરાઈ મએકી છે. ગામ બાદર જમીન પર માટીનો થર છે, પણ નગરમાં જ્યાં જ છોરા ને પથ્થરો વેરાએલા છે. સફેદની ઉત્તરે એક અને દક્ષિણે એક એમ બે માટીના પાળા બાંધેલા છે અને જરાસંધના બંધ રહે છે. પદાડનું પાણી નિકાસ કરવાને માટે આ કોષ વ્યવસ્થા કરી.

અગ્નિ ખૂણે કોટની બાદર રણમૂમિ છે. ત્યાં જરાસંધ અને કૃષ્ણ વચ્ચે લુદ્ધ થએલું. કપટ સિવાય આવું સુરક્ષિત નગર છતાં અસંખ્ય જરાસંધને કોષ પણ કુતિથી કાટ બાદર આવેલો અને પછી તેને દબોલે. જૂના અવશેષોમાં દાલ બે જગ્યાએ ખેદકામ થએલું છે. નગરની આંદર રાજગદ જુદે પડે છે. ત્યાં કોટિધવાના અર્ધશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલું છે તેવું જ જરાસંધ કોપાગાર અથવા રામનો પોનાનો સ્થાનો ખંડ છે. તે વખતના રામનો તોળેડી જેવી સુરક્ષિત જગ્યાએ સવા. તેનો પાપો સ્વતંત્રાણ અને

અહીં જે મોઢે કાળ પૂર્વેના અવશેષો મળી આવ્યા છે તેમને લગતી વિગત 'કુમાર'ના દબે પછીના અંકમાં પ્રગટ થવાર 'રાજગૃહ અને ત્રિપુરી (મધ્ય પ્રાંત)ના ઇતિહાસ મદાસાગર ના ઝડોની પુરાતન સંસ્કૃતિ સાથે સંબંધ' એ નામના લેખમાં આપવામાં આવશે.

અટકાણું બંને છે અને ઉપરનો ખંડ ગોળ ફૂપા જેવો છે. પાણી નિકાસને માટે સુપ્રતિત ગટર છે. ત્યાંથી ધરકામને ગોચ્ય માટીનાં વાસણો વગેરે રાચ-રચીલું મળી આવેલું છે. આની આસપાસ ચારે બાજુએ ખામ છે. મકાન ઇંટોનું છે.

પદારો ઉપર ગંધે જૂના વખતનો રસ્તો છે. આને જરાસંધનો રસ્તો કહે છે. વૈશાખ પર્વના ઉપર એક જૂનું શિવાલય છે. પ્રથમ એ દષ્ટિએ પૂકયું ચારે ઇંટોનું ખંડેર હતું. તેને સાફ કરતાં જોઈ મંદિર નીકળ્યું અને વધારે ખોદકામ કરતાં તથા પાથો તપાસતાં તળેથી મહાદેવનું દહેરું નીકળ્યું. તે પંચરત્નું છે. કાળા પત્થરનો નંદી છે અને લિંગ છે, બંને ખંડિત છે. નંદીનું માથું હાથ લાગ્યું નથી. શિવાલય જોઈ કાળ પૂર્વેનું હોતું જોઈએ અને તેને તોડીને ઉપર જોઈએ પોતાનું મંદિર બનાવ્યું હશે. શિવાલય પત્થરના સ્તંભો, પરદેશેલું છે. તે શિવાય ખાસ કારીગરી નથી.

જોઈ અને દિંદુ મંદિર વચ્ચે આટલો તકાવત હોય છે: ૧ છુદ્દની પ્રતિમાનો ખંડ બહારના સલામંડપથી જોડો હોય છે, જ્યારે મહાદેવનો ગર્ભખંડ હંમેશાં જમીનથી નીચો હોય છે.

૨ જોઈ મકાનમાં તળીઆથી છત સુધીનું અંતર ૮ થી ૧૦ ફૂટ જ હોય છે, જ્યારે આ મહાદેવના દહેરામાં તે અંતર પંદર ફૂટ હશે.

૩ જોઈ મંદિર ઇંટોનું છે અને તેની દિવાલોએ પ્લાસ્ટરની અથવા પત્થરની મૂર્તિઓ છે. જ્યારે શિવાલય પત્થરનું છે.

૪ જોઈ મંદિરમાં કોતરકામ બારીક હોય છે. જ્યારે શિવાલયમાં કોતરકામ નથી એમ કહીએ તો ચાલે. પત્થરના થાંભલા કરકરા છે.

વૈભારની તળેટીમાં બિના પાણીના ધણા જરા છે અને જોખમ તરીકે તેની કિંમત ધણી છે. ચામડીના દરદીઓ અને સંમિવાના રોગીઓ તેનો લાભ જાણે છે. દરેક ઝરા આગળ પત્થરનો કુંડ બનાવ્યો છે. તેમાંથી પાણી ઉઠારાને બદલે ચાલ્યું જાય છે. તેને કાંકરા છે અને વપરાશ ધણો છે. સૌથી મોટો કુંડ છે તેમાં તળાએથી પાણી નીકળે છે અને ઉલ-રામને ચાલ્યું જાય છે. આથી ઘણા યાત્રાળુઓ છતાં સ્વચ્છતા જાણે રહે છે અને નદાનું ગમે તેની જગ્યા

છે. મોટા કુંડની જાણમાં જ પદારમાંથી બિના પાણીનો ટુપારો ટુટે છે. સ્ત્રી પ્રથમ નાહીને પછી મોટા કુંડમાં જવા દે છે. આને લીધે ચોખ્ખાણ ધણી સારી જળવાઈ રહે છે. પાણીમાં ગંધક જેવા પદાર્થો હશે. પીવાને માટે ટુપારાનું પાણી વપરાય છે. તે કુંડ ચાલુ છે ત્યારે નદીના પાણી જેવું લાગે છે.

આ કુંડ દિંદુઓનું યાત્રાસ્થાન છે. દાસના રાજગિર ગામમાં જેન ધર્મશાળાઓ છે. ત્યાં દિંદુઓને ઊતરવા દે છે. તે ધર્મશાળાઓમાં આશ્ચર્યજનક ચોખવટ છે અને જગ્યા સગવડવારેલી છે. રાજગિર કુંડનું એક નાની લાખત પર ટર્મીનસ રોશન છે. અને મોટી લાખતના બખ્તારપુર રોશનથી ત્યાં જવાય છે. કુંડની નીચે સરસ્વતી નદી વહે છે. તેના ઉપર વિપુલાચલ અને વૈમારને સાધનો જંગી કિલ્લો અને દરવાજો હોવા જોઈએ, દાસ બે બાજુના સુરજ અને મિનારાનાં ખંડેરા ઊભાં છે. દરેક આંશિક માસમાં અહીં રોશિ અરાય છે, અને બે ત્રણ લાખ માણસો તે આરામમાં આવે છે.

ગૃધ્રકૂટ સિવાય બીજા પદારો પર ચડવું સહેલું છે પણ પત્થરો લપસણા હોવાથી જનબંધન પડે છે. એક પદાર પરથી બીજા પદાર પર એમ ચારે તરફ જવાના રસ્તા છે. એ રસ્તે જૈનો પ્રવ્રણિયા કરે છે. દિંદુ આવશેનો જોતાં માણુરકામમાં અને ધર બાંધવામાં ગયાં ૩૦૦૦ વર્ષમાં આપણે શ્રી પ્રગતિ કરી તે જણાતું નથી. કદાચ પાંચા દસવા છીએ.

અહીંનાં દવાપાણી સારાં છે અને પંડ્યાઓને ત્રાસ નહિ જેવો છે એટલે દવાદેર માટે પણ અનુકૂળ સ્થાન છે. દૂધધી અને આનાજ સારાં અને સસ્તાં મળે છે. ધર્મશાળામાં જોડેજોડે મળે છે. ધોળી, હનગ બધા જ ત્યાં જોરડીએ જોરડીએ રોજ આત્રી નાય છે. ધોળી રોજનાં રોજ કપડાં ધોળને બીજે દિવસે પાખાં આપે છે. મોંઘું કાઢ હોય તો હનગનો. તીર્થસ્થામાં તેમની મહત્તા પંડ્યાઓથી પણ ચડે!

નવા રાજગૃહની બહાર પુરાણું રમશાન છે. સ્ત્રી સરસ્વતી નદીને બંને કિનારે બાંધી દીધેલી છે. એક બાજુએ મહાદેવની દહેરી છે. ઘાટ ત્રિશાળ અને સગવડવાળો છે. ઉપરની છત હાલ હવત નથી.

એકદરે જગ્યા નિર્જન પશુ સુંદર છે. હલુ પશુ તે સ્થાન તરફ જ પસરતો છે.

બૌદ્ધ

શુદ્ધ ભગવાનનું મૂળ પતન કપિલરત્ન (દાસની ચંપારણ નિવસો). તેમને જ્ઞાન થયું શુદ્ધ ગયામાં. તે પપ્પતે હિંદુસ્તાનનું કેન્દ્રસ્થાન મગધની રાજધાની રાજગૃહ હતું. તે જ કારણે શુદ્ધ ભગવાને ઘણા કળા અદી ગણેલો. રાજગૃહની રજેરજ શુદ્ધ ભગવાનના ચરણસ્પર્શથી પુનિત થઈ છે. તેમના જીવનના ધણા તલસ્પર્શી યનાયો અદી ગળ્યા દત્તા અને તેનાં રથાનો દાત નિર્દિષ્ટ છે. તેમની સાથે તેમના પ્રખર સિષ્યો કશ્યપ, સારિપુત્ર, મૌદ્ગલ્યાયન, આનંદ વગેરે અદી રહેલા. સારિપુત્ર મૌદ્ગલ્યાયનનાં તો જન્મસ્થાન તેમજ નિર્વાણસ્થાન પણ આ પ્રદેશમાં, કશ્યપનું નિર્વાણસ્થાન વૈશાલ પર્વત ઉપર. આનંદનું નિર્વાણસ્થાન વેલુવનમાં. પ્રખ્યાત બૌદ્ધ વિદ્યાપીઠ નાલંદા અદીની આ માધ્યમ દૂર છે.

ગાંધી જન્મગ્રામો પ્રથમ શુદ્ધગયા ગએલા લાંચી પાટલીપુત્ર થઈને અદી આવેલા અને શુદ્ધ જીવનનાં સઘળાં રથાનોનાં દર્શન તેઓએ કરેલાં. તેનું આગે-હજ વર્ષનું દિશા ને અંતરની વિગત સાથે તેઓએ કરેલું મળી આવે છે. તે ઉપરથી દાઢ તે બની જગ્યાઓ પરખાય છે. પરંતુ પ્રથમ ચિહ્ન શી રીતે જરૂરું તે જોઈએ.

જખસાર ખીલજીએ આ મુલક ઉપર ચારાઈ કરેલી અને કેટલોક વળત ગિદાર ગામમાં તેણે સજ્જાની કરેલી. તેણે અદીના બધા પંડિતોને કાપી નાખેલા, તેમાં પુસ્તકો બાળી નાખેલાં અને જૂનાં મંદિરો તથા બીજાં મકાનો તોડી નાખેલાં. કાળક્રમે તે બધાં દગલા થઈને પડેલાં; તે ઉપર વનસ્પતિ ઊગી અને પછી માટીના દગલામાં તેનું રૂપાંતર થયું. આવ્યા માટીના દગલા આ પ્રદેશમાં ઘણા છે. આપણે આગળ જોયું તેમ છેક કુંગરની તળેટીથી ગંગા સુધી ગયો મુલક એકદમ સપાટ છે. તે ઉપર માટીના આ ઉંચા દગલાની નિયમિત પંક્તિ માલૂમ પડે તો જિદાસ મનને જરૂર એમ લાગે કે આનું કંઈ કારણ હોવું જોઈએ. આવા દગલા સાદ કરતાં નાલંદાનાં લાય ખંડેરો અને રાજગૃહના અવશેષો નીકળ્યા. એકવાર

કુમાર - ૧૮૨૨માં એક (ફેબ્રુઆરી ૧૮૩૬)

દગલો થઈને પાંચા પછી અને તે ઉપર માટી લઈ ગયા પછી અંદરની વસ્તુઓ કેવી કાવમ રહે છે તેનો આશ્ચર્યજનક એક જ દાખલો: નાલંદામાં આજ માગેલી તેમાં કેટલીક છોટા જાણી ગએલી તે હલુ દિવાલમાં જેવી ને તેવી છે; અને એક રસોડામાંથી તો ગળેલા ચોખા પણ મળ્યા છે! નાનું રાજગૃહ-ચીલી મુસાફરોના કહેવા પ્રમાણે-જાનનસનુએ ગિરિમજાછોડીને નવું રાજગૃહ પહોંચાડી બહાર ઉતારે ગંધાનું. આ ના સહેરો કોટ હલુ સાખૂત છે; અત્રગત, માટીથી જવાબેલો. લગભગ ચોરસ છે અને દરેક બાજુ અર્ધો માધ્યમ લાંબો છે. કોટની દિવાલ ચોક્કસ મટી અને ગાસ ફૂટ ઉંચી ચણા વગરના પાવરથી છે. કેટકાણે છુરડો છે અને દરવાજાની જગ્યાઓ ખાલી છે. કોટ અંદરનો ભાગ મકાનોના દગલાઓથી પુરાછોડી જોયો થઈ ગયો છે. દાઢ તે ઉપર ખેડી ચાપ છે. પશુ છંદ ને પાવરથી લારપર હોવાથી પાક સારો થતો નથી. હલુ અદી કંઈ જોદકામ થયું નથી. ફક્ત કોટનો કેટલોક ભાગ બહાર કાઢ્યો છે.

શુદ્ધ ભગવાન પ્રથમ રાજગૃહ આવ્યા ત્યારે ગિ-ગિસાર રાજ્ય કરતો હતો. જૂની રાજધાનીમાં તેણે પોતાનું ઉપવન વેલુવન શુદ્ધ ભગવાનને અર્પણ કરેલું. આ જગ્યા દાઢ જતાવામ છે, શુદ્ધ ભગવાન રોજ બિરુદ માગતા જૂના નમરમાં જતા. પરંતુ સાંજના મુદ્રફૂટ પર્વત પર જતા અને રાત લાં રહેતા. આ પર્વત ઉપર ચઢાવું થયું કાણ છે. તેની ટોચ પર મંદિર હતું. આ પર્વત ગિષે એવી દંતકથા છે કે પૂર્વ-જન્મમાં શુદ્ધ ભગવાન અને તેમનો શિષ્ય આનંદ ત્યાં તપ કરતા. તે વખતે માર અચર્યા કામ ગીધનું સરસ લાઈને આનંદને ખીરાડવા લાગ્યા, ત્યારે ભગવાને દાઢ લંબાવીને આનંદની પીઠ ચાગડી: ગાંધેપ રહેવાનું કહ્યું: તે ઉપરથી તેને મુદ્રફૂટ કહે છે. શુદ્ધે તેમને સર્વોત્તમ ઉપદેશ આ શિખર પર કરેલો. ગિ-ગિસાર પછી જાનનસનુએ પોતાના રાજ્યવેદ જીવકને ભગવાનની તથા અંધની તેહરની જોવાની લાર સોપેલો. જીવકને મુદ્રફૂટ જવું રોજ લારે પડતું એટલે પોતાનું આત્રવન (વજ્રશૂભિની પાસેનું) ભગવાનને અર્પણ કર્યું. આ જગ્યા તથા શુદ્ધ ભગવાન અને આનંદ પૂર્વ-જન્મમાં તપ કરતા તે યુદ્ધઓ પણ જતાવામ છે.

રાજગૃહ (રમણુલાલ શં. ત્રિવેદી)

વૈભાર પર્વત ઉપર કશ્યપ રહેતો. તેની ગુફા ખીખલી શુક્રને નાગે પ્રસિદ્ધ હતી. તે દાસ અનાયાસ છે. એક વખત કશ્યપ માંદો પડ્યો ત્યારે તેને જોયા ભગવાન ત્યાં ગએલા, તેથી બૌદ્ધોને મન તે પુનિત જગા છે.

અમતશત્રુ રાગન પરાક્રમી અને એકદંથુ સત્તાવાદી હતો. લોકોમાં પોતાના સિવાય બીજાન કોઈની આશુ વર્તે તે તેને ગમતું નહિ. મગધની આસપાસ પ્રજાસત્તાક રાજ્યો હતાં. શુદ્ધ ભગવાનનો પોતાનો પ્રદેશ પ્રજાસત્તાક હતો. તેમની દરતી અમતશત્રુને ખૂંચતી. પરંતુ ભગવાનની દયાળીમાં તેમને તે અડકી શક્યો ન હતો. આવાં કારણોને લઈને શુદ્ધ ભગવાનને તે હમેશાં ઇર્ષ્યાની દૃષ્ટિએ જોતો. એકે તેમને મથોમિત ગાન આપવાનું કદી ભૂલતો નહિ. લોકો પર ભગવાનની એટલી સત્તા હતી કે અમતશત્રુ તેમને ખુદસી રીતે નાખુશ કરવાનું સાદસ કરી શકતો નહિ.

શુદ્ધ ભગવાનનો એક શિષ્ય દેવદત વિશ્વાસ-ધાતક નીવડ્યો. તેને દાસ કરીને શુદ્ધ ભગવાનને દશુવાના અમતશત્રુએ કેટલાક ઉપાયો ચોળ્યા હતા. એક વખત શુદ્ધ ભગવાન શિક્ષા લેવા જતા હતા ત્યારે રાજના દાથીને દાર પાછો તેમના પર છોડી મૂકેલો, પરંતુ તેમને જોતાં વેંત જ દાથી નરમ થઈને બેઠો. આ જગ્યા ઉપર રૂઘુ બાંધેલો તેનાં ચિહ્નો છે.

તે વખતે નિઝંચ નામના લોકોના એક પંથ હતો. તે લોકો જોદ્ધાના કદા શત્રુ હતા. રાજગૃહનો એક વાણીઓ નિઝંચ હતો તેની આં બૌદ્ધ હતી. તેણે તેની સ્ત્રીને પૂરી રાખી અને વિપ્રમય ખાલો તૈયાર કરીને શુદ્ધ ભગવાનને શિક્ષા લેવા આમંત્રા. તેમના બેસવાના સ્થાન નીચે જઈ કરીને પોતાણુ રાખીને તેમાં સળગતી લાટી રાખેલી. પરંતુ ભગવાન બેસતાં વાર જ તે જગાએ સુંદર કુંડ અને તેમાં કમળ થઈ રહ્યાં. એક વખત શુદ્ધ ભગવાન યુદ્ધદૃટ પર્વતની બાજુમાં ચંક્રમણુ (હિરાદેશ) કરના હતા, તે વખતે દેવદતે ઉપરથી પાથર ગળાડાડ્યો. પાથર શિક્ષા પર પડ્યો. તેનો એક ટુકડો ભગવાનના પગ ઉપર પડ્યો હતો. તે બંને જગ્યાઓ દાસ બતાવાય છે. આ ગથા પ્રસંગોએ શુદ્ધ ભગવાનને તેમના શિષ્યોએ આગળથી ચેતવ્યા હતા, પણ તેમણે કશું ધ્યાનમાં લીધું ન હતું.

એક વખત શુદ્ધ ભગવાનનો શિષ્ય અશ્વજિત

ત્યાગી

• અંબીગીગીત •

વાન કયાં તેં પ્રભુ રટવાને,
જીવનમાં એકલ અટવાને;
—મેં જગદુઃખો જોગવાને:

ત્યાગી તું કે હું?

જગમંથન તું જોને જકડે છે;
મુજ માનવજીવન રખડે છે,
જગકાળે સુગમૃતિ ધડે છે:

ત્યાગી તું કે હું?

તું જગભીર; હું જગભેર,
અંતર સોનાવેશ ઉછેર,
જીવન કણકણ જગમાં વેર:

ત્યાગી તું કે હું?

વેણીબાધ પુરોહિત

રાજગૃહમાં શિક્ષા માગવા ગએલો ત્યાં તેણે સારિ-પુત્રો જોયો. સારિપુત્રને જોતાં વેં જ અશ્વજિતે તેનું મદત્વ પારખ્યું. સારિપુત્ર એક ઘરમાં શિક્ષા માગી રહ્યા પછી અશ્વજિત તેને મળ્યો અને શુદ્ધ ભગવાન વિષે વાન કરી તેને ભગવાનની પાસે લઈ ગયો. આ ગિસનજગા પણ દાસ બતાવાય છે. પછી સારિપુત્ર શુદ્ધનો પરમ શિષ્ય થયો હતો. શુદ્ધ ભગવાનના નિર્બાણ પછી અમતશત્રુએ કપિલવસ્તુ અને વૈશાલી ઉપર ચડાઈ કરેલી અને ભગવાનના અનુશોધો તે બંધા લઈ આવેલો. તેણે રાજગૃહની બદાર એક પ્રચંડ રત્ન બંધીને લાં અન-શેષો દાટ્યા હતા. આ જગા પણ બતાવાય છે.

સારપછી જોદ્ધપર્મની પ્રથમ મંત્રીની અર્ધ યજ્ઞેલી. યીની જાનાણુ અનુસાર સપ્તપર્ણી ગુફામાં તે યજ્ઞેલી. આ ગુફા વૈભાર પર્વત ઉપર છે. અશોકે અમતશત્રુનો સ્તુપ તોડીને ભગવાનના અવશેષો બદાર કાઢ્યા હતા અને તે અનેક તીર્થસ્થાનોએ વહેંચીને તે પર સ્તુતો બંધાવ્યા હતા. એવો એક સ્તુપ અને તેની પાસે કીર્તિસ્તંભ તેણે રાજગૃહની પશ્ચિમે બંધાવેલો તે જગા પણ નિર્દિષ્ટ છે. કદમપનું નિર્બાણસ્થાન વૈભાર પર્વત ઉપર, આનંદનું નિર્બાણસ્થાન વેણવન પાસે. આ ઉપરાંત રહેર બદાર તે વખતે ધણા અંધારાગો

(ગ્રીક મુસાફરોનાં) દર્શાવેલાં. તેના અવશેષો દેખાય છે.

નાલંદા

નાલંદા અવશેષોના રાજ્ય છે. તેના જેવા લગ્ન અવશેષો ક્યાંય મળ્યા નથી. આ ખંડેરો જોવાથી એમ જ થાય કે તે વખતે ભારતવર્ષમાં મું નદિ હોય કે કાદિયાન અને જુએનચંગ બંનેના વખતમાં ત્યાં શયંત નિવાસીક હતું. છેક જમ્મુનાર પીલજના વખત સુધી ત્યાં ખંડિતો રહેતા. ત્યાં સધળા વિષયોને સધળાં સાદિત્યોનો અભ્યાસ થતો. જુએનચંગ ત્યાં સંસ્કૃત શિખેલો. તે ત્યાં દોઢ વરસ રહેલો. અને ફરી પાછો ત્યાં આવેલો તે વખતે તે અધ્યાપકની સ્થિતિએ દતો.

નાલંદા એક સુખ્યગસ્થિત અને સુરચિત વિદ્યાનગર હતું. તેની લંગાઇ દોઢ માઇલ દરો. દાઢ ખોદકામ થયેલું છે. અર્ધાં માઇલ સુધીમાં બે દારો ખોદેલો છે. એક દારમાં સ્તૂપો છે; વચમાં સો વાર જગ્યા છે. અને પછી બીજી દારમાં બ્રાહ્મણો, શિક્ષાલયો, પાઠશાળા વગેરે છે. બંને બરાબર સીધી લીટીમાં છે. જુએનચંગના કહેવા પ્રમાણે કેટલાંક ઝાલાલયો ચાર પાચ માળનાં દતો. બે પાઠશાળાઓમાં તે વખતના કૃષા છે. તેનું પાણી હલુ પીત્રા મેળમ છે. બ્રાહ્મણો ને શિક્ષાલયોમાં વચમાં ચોક ને આજુબાજુ ચોર-લીઓ, ચોટલાઓ અને દારની સામે ચુરની બેઠક અને તેની પાછળ છુદની મૂર્તિ એવી રચના હતી. બધું કામ હાટ અને ચૂનાનું છે. ચાંબલા પત્થરના છે ને તે ઉપર સુંદર કાતરકામ છે. સુસા પણ ચણેલા છે.

સૌથી લગ્ન તો બે મંદિરો છે. એક ઘણું ઊંચું છે તે કદાચ વેદશાળા દરો. આગાશી સુધીનો લાગ સાબૂત છે. મંદિર તે ઉપર હતું. આની દિવાલોમાં અતિ સુંદર મૂર્તિઓ છે. આની ઉંચાઇ બધું મળીને ૨૦૦ ફૂટ દરો. બીજું એક મંદિર છે. તે ચોરસ છે. અને તેમાં એક ચોરસ ઉપર બીજો ચોરસ એમ ત્રણ ચાર માળ છે. સૌથી નીચેના ચોગાનમાં ઘણા નાનાનાના સ્તૂપો છે અને તે ઉપર સુંદર બારીક કાતરકામ છે. આ જગ્યાની લગ્નનાનો ખ્યાલ એકલા વર્ણનાથી લાગે જ આવી રીતે.

ઝાલાલયોની બહાર એક પત્થરનું દિદૂ મંદિર છે. તે સૌથી સુંદર છે. તદ્દન પત્થરનું બાંધેલું છે. તે ઉપર કાતરકામ અતિશય બારીક અને ચોદક છે.

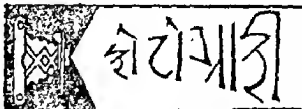
કુમાર - ૧૮૨૩. અંક 'ફેબ્રુઆરી ૧૮૩૬)

આ ઉંચટની શુધ્ધતા સમજાવી કળા.

જેન

રાજ્યના પદારો તે જોનાનું પંચાનન. વિષ્ણુચાલ, રત્નાગિરિ, ઉદ્યાચાલ, મોનગિરિ અને વેકાર ઉપર તીર્થકરોએ તપાસ્યા કરેલી. ખુદ મદાવીર સ્વામીએ ઘણા ચાતુર્મોસ અર્ધી માણેલા અને વેકાર ઉપર તેમણે તપસ્યા કરેલી.

મદાવીર સ્વામીનું નિર્વાણસ્થાન પાવાપુરી. તેમનું જન્મસ્થાન પણ ત્યાંથી જુદું છે. (જુદા બચાન પણ પાવામાં જન્મેલા. તેમના છેલ્લા દિવસોમાં તેમણે રાજ્યદર્શી કપિલવસ્તુ પ્રયાણ કરેલું. રસ્તામાં પાવામાં મોંઘા પડ્યાં દતો.) પાવામાં મદાવીર સ્વામીના નિર્વાણસ્થાન પર મંદિર બાંધ્યું છે અને ત્યાં તેમનાં ચરણચિહ્નો જળવેલાં છે. તે ઉપરાંત તેમના અવશેષો ઉપર એક નાનું મંદિર હતું. તેની આગળ પાછળ એક મોટું કમળથી ભરેલું તળાવ છે. દાઢ તે મંદિર ઉપર આરસ જડી દીધા છે. પણ કલાના નમૂના તરીકે તેની ગણતરી નથી. મદાવીર સ્વામીનું નિર્વાણ દિવાળીને દિવસે થયેલું. દિવાળી ઉપર પાવામાં મોટો મેળો લરાય છે. રમણસાલ લંકરગાદા વિવેરી

જોટોપ્રાણી દરીકાઇનું પરિચામ

પહેલું ઇનામ: 'પરદેશી પીણું' - બાઈ ચતુર્માસ પટેલ (જાનપુર); બીજું ઇનામ: 'મગરળ માતા' - ભાઈ પુનગવદ કમળી (અરેલી); ત્રીજું ઇનામ: 'થારેલો સાળી' રાવજીભાઈ ખેલ (ત્રીજાઈ); ઉત્તમના: 'બીસકેલી' - ભાઈ હારમ મુતાર (નડીયાદ). ચોથાના (જુદા પ્રમાણે) (૧) રાવજીભાઈ ખેલ (નડીયાદ); (૨) બે. પી. વાસ (નમનગર); (૩) ચાણેલ સંપક (કચ માંડવી); (૪) ચતુર્ભુજ, વજ્રમહાસ (પાટકોપર).

અર્ધગોષ્ઠાકાર ખારી આડે રહે પર ચા જનવત સુચનની છત્રીને બાઈ ચતુર્માઈ પટેલે 'પરદેશી પીણું' નાગાંથી જોળખાવી છે ચિત્રવિષયને ચોગ નામ અવાયું નથી. તો પણ ચિત્રસંશોજન (ટકાનીક) અને ચિત્રવસ્તુ સારાં લેખાથી આ ચિત્ર ઇનામ છતે છે. બારીમાં આવના મકાશ સામે કમિશ મેઠવીને લેવામેલા ચિત્રમાં સાચું શેરપોજર અને

ડેવેલપમેન્ટ તેમજ યોગ્ય મેકના ગેપર કુપર એન્ડાર્ન્મેન્ટ કરવાથી ચિત્રની વિગત (detail) બરાબર આવી છે ને ચિત્ર આંખને આકર્ષે છે. પાત્ર ચોતાના કાર્યમાં મરાણ હોવાથી કૃત્રિમતા જણાતી નથી. સારી બેકગ્રાઉન્ડ ચિત્રમાં હિસાબ આણે છે.

માઈ પુનરાગ્યેદના ચિત્રમાં છંદાં સેવતી કબૂતરી જરા આકટ ઓવર ફેક્સ રહેલી છે. આટલા બધા નજીક આવ્યા વિના છેટેથી ફેટોગ્રાફ પાડીને જરૂરી ભાગ એન્લાર્જ કરવો જોઈએ, અગર તો ડાયાફ્રામ બધારીને પ્રમાણમાં એક્સપોઝર વધારવું જોઈએ. પરંતુ બેમાંથી કયો કયાય આ જ વિષય માટે અનુકૂળ બને તે તો સપૂર્ણ પરિસ્થિતિ બંધના સિવાય કહી શકાય નહિ.

બેનીને અંગે આપણા દેશમાં બળદનો અને કંઈક કપયોથ યાય છે. બળદ જેવા મૂઝા માણી માનવીએ બોલે હાડે છે, સેવા કરે છે, પણ એ મૂઝા સેવકની છત્રી બાપે જ કાઢે હવારે છે. એમંદરે બળદનાં સારાં પોટ્ટું લેવાં જોઈએ અને તેમાં થતી ભૂલો વચ્ચેના બેદ અને તકાજત સમબલતાં ફેટોગ્રાફ બેખબરતાં જોઈએ. બળદની ભેડીમાંથી એક સાથી આકર્ષાં બેતામાં એ પરિસ્થિતિ જોશી યાન છે, તે બતાવવાનો રાજભાઈએ પ્રયાસ કર્યો છે. નજીકથી લેવાએલા બળદના ચિત્રમાં પરપોંકિત જળવાઈ છે. કેટલીક વાર બહુ જ નજીકથી પ્રાણીની છત્રી હવારવા વળાં માણીનાં આવવા બેહુદાં આવે છે, આ ચિત્ર તેની ક્ષતિથી રહિત છે.

‘પિસકોલી’ને આખાં ડકપવા માટે તેના ચૈત્રિક બાઈ દાસમ મુતારને અભિનંદન થંદે છે. સહેજસાજ ખખડાટ થતાં સહેજમાં નાસી જતી પિસકોલીને તેના કુદરતી ભાવમાં બાઈ દાસમે રબૂ કરી છે. તેની આંખ બહારથી આવતા બચની સદ્ બેની જણાય છે.

નાકમાંથી લાજ પાડતા સિખારીની લાચારી રાજભાઈના ‘સિખારી’ ચિત્રમાં દરી આવે છે. પરંતુ સિખારીને સામેથી લેવાની જરૂર હતી.

‘Tug of war’ની રમતના ફેટોગ્રાફને ‘પરિશ્રમ’નામથી સંગ્રાહનું સાવ અનુગત્ત જણાય. છાયાચિત્રમાં ડિઝાઈન અત્યંત બાજ લજવે છે. ડિઝાઈનનાં વરગે બાઈ વારાના ચિત્રમાં છે પણ ચિત્રસંયોજન આદ્વારક બનતું નથી. ચિત્રની ટેકનીક સારી છે.

‘આણંદ’ સંપટના ચિત્રમાં મૂગલીને ધાવતું બચ્ચું પાડવામાં આવ્યું છે. યોગ્ય પળે જ એક્સપોઝરની ચોંપ દાખવામાં આવી છે, પરંતુ ફેક્સિંગ ખામીસાણું છે ને બેકગ્રાઉન્ડ બરાબર નથી.

બાઈ ચલુજીએ બે હાથ પર માથું મૂકીને ભરનિદમાં પડેલ બાળકનું ચિત્ર લેવાયું છે. પરંતુ કુપર જણાવ્યા પ્રમાણે આંખ, નાક વગેરે ફેક્સમાં છે પણ હાથ વધુ પડતા આકટ આવ ફેક્સ હોવાથી ચિત્ર બનતું નથી. આવે વળતે જરા દૂરથી ચિત્ર લેવું જોઈએ.

બલદનત બાટ

આ અંકનું મુખચિત્ર

રાજરાણીનું અવસ્થાન

કોઈ એક રાત્રે એ લુચ્છ બચવાની દીકરા મેળવી સાધુ-મન લીધું હતું. છતાં રાણી અને તેની વચ્ચે ઘણી કાળ વિવાદ આપણું રહ્યા કર્યું તેથી પરસ્પરનાં પુનઃ પુનઃ દર્શન થતાં દુઃખ થયા કર્યું. આથી રાજસાધુના ધાર્મિક ચિંતનમાં નિ-શ્લેષ થતો. કેટલીક વાર રાત્રેને સંસારમાં પાછા આવવાની ઈચ્છા પણ થતી. એવી એક નળગાઈની પત્નિ લુચ્છ બચવાની નજરે પડતાં તેમણે તેને વિદ્યારમાં જ રહેવાની આજ્ઞા કરી. રાણીને આ ખબર મળતાં જ વ્યાકુળતા અને દુઃખથી તેની મૃત્યુદશા આવી. અંતઃકર્ષણે તેણે ચોતાના પતિના સ્મરણ કરે તેના રાજમુકુટના દર્શનની ઈચ્છા બતાવી તે પ્રયત્નનું આ ગિત છે. તેની બંને પુત્રીઓ પાસે જ છે. નાની પુત્રીએ તેને જરા જીભી કરી છે, છતાં તેના મોં પર સ્પષ્ટ આવ છે કે ‘એ મઝાં માતા વિદાય લઈ રહી છે.’ મોટી પુત્રી સહેજ ટેકો દઈ રહી છે અને બુલે છે કે રાણીની દાંધ બંધ થવાની તૈયારીમાં છે. દાસી પંખા ઢેલે છે પણ દરદીને જરાકે જરાક ન લાગે તેની સાચેથી સેવે છે. ઉપરની પરસાળમાં રાજવેદ ઓપધની કુંપી લઈ ખસી જતો જણાય છે. તેને બીલું પાત્ર ખગર પૂછે છે, તેની સામે ‘હવે કોઈ આસા રહી નથી અને થોડી જ વાર છે’ એવો બાવ બતાવે છે. વેંડા મો પત્ર અનુભવની દૃઢતા છે. તે લામચૂં-વરા કરતાં કંતંભવનાયણ વધુ લાગે છે. માયેક પાવ ઉપર દુઃખની છાયા છાયાઈ ગઈ છે. નાની પુત્રીને લાગે છે કે માતા વિવ્રય પામે છે; એ માટે સર્વેસર હતી. મોટી પુત્રી વધુ ધીરજવાન દેખાય છે. એમ છતાં બંને કુમારીઓની આંખોમાંથી હઝમણાં અશ્રુઓ સરી પડશે એવી વેંડા દેખાય છે, અશ્રુ કળાકરે આ ચિત્રના સાથે પકડી આખાંક પ્રયંત્ર હવારતાં કળાની પરિસીમાં બતાવી છે. રાજમુકુટધરી રહેલા બે પુત્રો બહુ વિનય અને સન્માનથી બોલા છતાં રાણીનું કષ્ટ સદાતુષ્ઠિત્વે જોઈ રહ્યા છે. પ્રાચીન કળાકરો અનેક બાવે સમજ શક્તા અને કષ્ટણા ને બપ જેા પ્રા-સંગિક રસો તાદશપણે જાણતી કરી શકતા તેઓ આ સુંદર નમૂનો છે. શિવરિના છાવરે બાળેશો મોર શું યાવ છે એ સમજતા હોય એમ નાગને મૂગો મુકી રહ્યા છે.

ચિત્રનું સંવિધન બહુ હતમ પ્રકારનું છે. મુખ્ય પાત્ર રાણી અને તેની કુમારીઓ ઉપર આપણી નજર સ્થિર રહે છે તે સાથે આસપાસનાં પાત્રો તેમના પૂરક અભિનયો સાથે ચિત્રના પ્રસંગમાં યથોચિત હોરો આપી રહ્યાં છે. ચિત્રને મલવર્ણી વિષય રાજમુકુટનું દર્શન છે. તે ધરી રહેલા પાત્રોને જોઈતા અશ્રમાજ મળ્યો છે. આનંદનાં લગભગ પ્રત્યેક ચક્રવર્તનું ચિત્ર આ રીતે વિચારપૂર્વક અને કળાપૂર્ણ સૈદ્ધાંતથી ચોલેલું છે.

ર. મ. રા.

Our Friends Abroad

અમેરિકામાં પત્રવ્યવહાર કરવા એવા મિત્રો (જવા એકથી સાથે)

Wilbur Myers

Sulphur springs Texas (U.S.A.)

એવી પાસે હાલના અમેરિકન કુમારોના સરનામાં છે. અમેરિકાના ગમે તે ભાગ માટે તમને પત્રમિત્ર મેળવી આપી શકશે અમેરિકા પર નિયમિત ગમે કોઈપણ રીતે એવા હિંદી વિદ્યાર્થીઓની યાદી મારે છે. જ્યોત્સના સંસ્કૃત કેટલીક વપરાશોની રીક્ટિ મારે છે. તેમની માર્ગદર્શિકા આપી છે:

(૧) પૂરું નામ અને સરનામું મોકલવું, (૨) હમ્માર અને શોખ જણાવવું, (૩) તમે કયા વિદ્યાગ્રંથો મિત્ર મેળવવા માલો છે (૪) તમે અમેરિકાનું કોઈ માસિક માલો છે તો તે મિત્ર તમને મોકલશે.

Bruce M. Lankester

State College Mississippi (U.S.A.)

૧૫ વર્ષનો છે પણ કૂદતી હાથાઈ સાર કરી છે. ૧૧મા ગ્રેડમાં બેઠો છે. લેક્ચરરોના સરનામાં સર છે. તેના પ્રાંતના આર્યોની પરિચય ગણી તેમાં હાજરી આપી હતી. ૧૯૩૮ના એપ્રિલમાં આર્યોની લીસ પરિચય ઘડી હતી તેમાં ૩૦૦૦ આર્યોની કાવચેનિ કરી હતી.

Mr. Clinton Zeeng

Jamestown Missouri (U.S.A.)

એમણે ખાતરી આપી છે કે હિંદુઓની કોઈ તેના ઉપર પત્ર લખશે તો હુતાશ્વરે દેવતાની કંઈ બેઠ મોકલશે ઉપરાંત તેના દેશ વિશે કોઈ પણ પ્રશ્નના જવાબો આપશે હિંદુના કુમાર તથા કુમારીઓ તેને પત્ર લખે એટલા માટે બહુ હિંદુઓની જાણ છે. તેણે ઘણાને કાગળો લખી એવા પણ કોઈ જવાબ આપ્યું નથી. પણ કોઈ એ મેણે ટાળે એવી જવાબો છે. સ્વામી, શિક્ષક, ફિઝિકાલની આપણે કરશે.

Billy Sheeler

Terlton Oklahoma Box 50 (U.S.A.)

૧૪ વર્ષનો એક્ટીવ છે. ૭૦૦ એકર જમીન પર તેના બાપની ખેતી છે. ટેલ અને બુડનો ખૂબ ઉછેર કરે છે. ઘોડા, ગાય વગેરે પણ ખૂબ છે. તેને ખરેખર જાણવાળી રીક્ટિ ગમે છે. તે માટે પત્રવ્યવહાર કરવાં તેને પૂરે પૂરા મહેનતો જવાબ આપશે. ખેતી કરતા કેટલાક પત્રમિત્રો અહીં તેને મળશે?

Sam Despotovich

3312 South 22 Street Omaha Nebraska

એકસ માણસ જણાય છે. ૧૬ વર્ષનો, અત્યુક્ત કાવચેનિ છે. ૨૦૦૦ રૂપિય એકી કરી છે. એને હિંદુસ્થાનની વપરાશોની સંખ્યા જોઈએ છે. નેહરુ પેપર જાહેરમાંથી તેના માટે ખાતરી મળશે. હિંદુના વિદ્યાર્થીઓને હાથ એ ફોનની પૂરી કદર કરી જણાવી નથી.

Jack Turner 619 Samantha Street

Tansing Michigam (U.S.A.)

૧૫ વર્ષનો તરુણ વિદ્યાર્થી, મેદાની ખેત, પ્રવાસ, કસ-સ્વચ્છતાનો શોખીન છે. હવાખામાં ખૂબ વરડું, શીશ્યાનામાં સ્વચ્છતા પર લખવું એવી શોખ છે. સાથે એના તે હવાખે જ અને શિશ્યાનામાં રૂપાલ-પરથી રીક્ટિ એના કરવાને. તેના પ્રદેશમાં ઉનજો એટલે ૯૦ કે ૬૫ કીમી. શિશ્યા એટલે ધૂનપથી પણ આગળ ૧૦-૧૫ મુખી પદો પેટી ૧૫. ટાનસિંગ સહેર મિશનનું પ્રદેશનું મળે છે. ૭૮,૭૯૭ વસ્તી છે. ટાનસિંગનો મોટો ધંધો મોટો જવાબ-વતો છે. એનીવારનાં એ બંદો પણ ત્યાં બને છે. સહેરમાં નાનું મુખી જમ છે. આખો મિત્ર અમેરિકાના નીકસિન વિશે ઘણું જાણે છે જગતમાં તે સૌથી મોટો કદર છે. એક ટર્નર દેર નદીનાં વડાણે એકાદી રહે છે. અપ્પા મિત્રનો પરિચય કરાવે જ.

Richard E. Jones, 606 E. North St.

Wapakoneta, Ohio (U.S.A.)

૧૭ વર્ષનો બાવનાશી કુમાર છે. જગતમાં યુદ્ધ યા-લખા અને આંતરરાષ્ટ્રીય યુદ્ધમાત્ર વધારવા દરેક જાણે કદર કરવું એટલે એના માગી પાતાના ભાગ પૂરું પત્રવ્યવહાર-થી એ કાર્યમાં કદર બનવું કરવું એના માટે છે. સર્વેન જવા-નો આશાસ કરી રહે છે. શોખના વિષયમાં સંખીત, સ્કાટકામ, પત્રવ્યવહાર, મેદાની અને પાણીના ખેત પણ ખૂબ ગમે છે.

Lawrence Wojcik 117 N. Spring St.

Bloomfield N. J. (U.S.A.)

Vernon Valited

88-157 Woodland Wyoming

૧૪ વર્ષનો કુમાર. કાગળ સરસ લખી રહે છે. જાનુ-સુદ પ્રદેશમાં વસે છે.

Dick L. Spreckels

Route 1 Harlingen, Texas

૧૫ વર્ષ રીયો ગ્રાન્ડ લેલીના મધ્યમાં જ તેનું ગામ છે. રીયો ગ્રાન્ડ નદી પાસેથી જ વહે છે. મેક્સિકોથી તે પેરેર માઈલ દૂર છે. મેક્સિકોના આખાથી માત્ર ત્રીસ માઈલ દૂર છે.

Frank Marsh } 955 N. W. Third Street

Barbara Marsh } Miami, Florida (U.S.A.)

આ બાઈબેન બંને પત્રવ્યવહાર નિયમિત કરવાની ખાતરી આપે છે. રીક્ટિ, આલ્બો, નવાઈની ચીઝેની આપણે કરશે.

Joe Kicia, R. O. 2 Union Ave

Somerville, N. V. (U.S.A.)

૧૭ કે ૧૮ વર્ષના કોઈ પણ પત્રમિત્ર સાથે રીક્ટિ, ચીઝે, વડાં હિંદુઓની આપણે કરશે.

જીવનનું પરોઢ

અ

નજીબનો મગમગી મૂક-
નારો ત્યાગ તો જોડે એક જ દિવસમાં આટોપાઇ
ગયો, પણ એની આસર તેમજયી જે આકરી થઇ.
સાતના બૂખ્યા અને તતી જાપુછને લઇ શીનિસ
રેશનેથી ટ્રેન રવાના થઇ મઇ તે પછી અમારી
બેચેની વધી મઇ. આંગળી પર દબોડી પડે અને તે
કચરાઇ નય ત્યારે એ એટલી નથી કુખની જેટલી
થોડે કલાકે કળા કાતરો પછી દુખે છે. જાપુછ મળા
પછી એમને થયેલી પીડા અને વેડો પડેલા ઉપવાસ
આમને રંજવા લાગ્યો. કોઇને બીજાની સામે જોવાની
જે દિશા ન પડી. રેશનેથી પાછા વળતાં અમારો
સંજ મોટો હોવા છતાં ત્યજે એકાદી જંગલમાં ગાદ્યા
જતા હોમ્મો એવી અમારા મનની દાસન થઇ પડી.
અને બીજે દિવસે મૂરજ ઊગતા છતાં ત્યજે કોઓ
જ ન હોય એવી અકળામણ થવા લાગી.

લગભગ દસેકે દિવસે જાપુછ પાછા ફર્યા એમના
અમજનત્યાગની અરેરાટી મનમાં જેવી ને તેવી હોવા
છતાં બીજી વાતોની મને મગ ન હતી. જાગરવજાગ
મુજબ હું મોરા રોજના કાર્યક્રમમાં આનંદ માણુનો
થઇ ગયો હતો. મને ખબર ન હતી કે મોટરોઓના
મનમાં શા ઘાટ ઘડાઇ રહ્યા છે. રિવાજ મુજબ અમે
જાપુછને લેવા ટોળે મળી રેશને પહોંચ્યા.

રેશના ડબ્બાનું જારણું ઉઘાડી જાપુછ જવાર
નીકળ્યા પણ મુદ્દલ દરવા નહિ. એમની પાછળ
કેલનમેક સાહેબ પણ લૂગે ચહેરે કાતરો. જાપુછ
દસે નહિ ત્યારે એમનું ગાંભીર્ય એમની પડખે ઊભ-
નારો મૂંઝવી નાખનારું હોય છે. વારાફરતી પડેલાયી,
પોટલાં કાચી અને પાછા વળ્યા. કોઈ કંઈ જોડું
જ નહિ. ઘણાખરાઓને આગળ વધવા દઈ જાપુછ
ફક્ત કેલનમેક સાહેબ અને સાને સાથે રાખી
આસવા લાગ્યા. જેઓ ખૂબ આગળ વધી ગયા ન

મદાત્મા ગાંધીજીના લોકોનાર અંતિજીવનના ઘડનામાં સચિચોર ફાળો આપનાર
દક્ષિણ આફ્રિકા. ફ્રીનિકસ આશમની સ્થાપના એ એ ધડનારો મંગજ પ્રારંભ. આ
લેખમાજાનો હોર એ કાળના વાતાવરણનો ઘરમુ પરિચય આપવાનો છે. અંગિવાયે

એવી કેટલીક અંચા દર્શકત ન છૂટેકે આપવા દઈ,
જે અનેરા રંગોમાં જોતાના જીવનનું પરોઢ તીરું તેની,
લેખકે એ કાળની જાણવણી નાગરે આપેલી આ
પરિચયમાજામાં સત્યાગ્રહના ક્રમકાળની, ગાંધીજીના
પુણ્યલોક આફ્રિકાની તેમજ તેમના અટલ તપ-
સ્વી જીવનની કથાનું આલેખન મુખ્ય માગ બજાવે છે.

ભાગ પ્રીતિ

પ્રકરણ સતારમું: ઉપવાસ

દત્તા તેઓ જાપુછથી પીસ ત્રીસ કલાક પાછળ
રહ્યા. હું રમતો ગેસ કરતો સૌને નિદાણતો જાપુ-
છથી પાચેક કલાક પાછળ પાછળ ગામ્મો. એમની
આભુઆભુમાં મારા સિવાય બીજું કોઇ ન હોવા
છતાં મને ન સૂચું કે કંઈ ખાનગી વાતો ચાલે છે.
મારે કાને જેટલા શબ્દો પડતા દત્તા તે જાંબા હું
સ્પર્શકે આગળતો દત્તા. એ ન્યરથી મેં અનુમાન
જાંચું કે “જાપુ વધુવધુ નવતા નય છે. સા ખિન્ન
થતા નય છે અને પોતાનો જમાન રજૂ કરતા
નય છે. લગભગ રાત્રે ઘેર પહોંચ્યા આગ્યા હારે
દેખદાસકાકાએ મને જરા દૂર જોડાની કીધો અને
કહ્યું, “કોઇ ન સાંભળતું હોય એ પણ તારે તો
ગોલખતું જ નોંધ્યું કાં?” મને સાન આપી ને હું
દૂર ખસી ગયે. સાથેસાથે અટકળ પણ કરી કંઈક
ગંબીર પ્રકરણ ચાલે છે. ઘેર પહોંચતાં જીવનનો
પણ જાપુછ પાસે પોતાને કાતરી ગએલે ચહેરે
આગ્યાં અને જાપુછને એમની સાથે એકાંતમાં પાન
કરી. મને સ્પષ્ટ થયું કે ચોરી-જૂઠાણાનું જે પ્રકરણ
ઉજળું હતું તે પૂરું નથી થયું, દલુ ચાલે છે.

સાને પ્રાર્થનામાં જાપુછ જોડ્યા: ઘણાખરા-
ઓને તો ખબર પડી મઇ છે કે આજથી સાત દિવસ
મુખી મારે ઉપવાસ છે. પેલી પ્રતિજ્ઞા કીધી હતી
એટલી આ જીવાતનારી નથી. પેલામાં તો અનનો

જાણે કે પાણીનું રીપું લેવાય એમ ન હતું. આમાં મેં પાણીની છૂટ રાખી છે ને સાથેસાથે માન દિવસની આપણી પણ છે જ. એટલે આમાં મને કંઈ બાંહે આપણે આવી પડવાની છે એવું છે જ નહિ. દેશમાં તો કેટલાંએ એવા સાધુ આને પણ મોજાવે છે કે જેઓ માણસપાકીસ દિવસના ઉપવાસ કરે છે.

‘આ ઉપવાસ હું એમને સમ્મન કરવા માટે કરું છું એમ કોઈ ન માની લેતા. મારી કથાશ દૂર કરવા માટે જ એ કરું છું. આપણા ઋષિમુનિઓનું તપ એવું હતું કે એમની પાસે વાઘ અને આયુર્વેદ એક કરે. એમનું તપ એટલું મોટું હતું. મને એવો મોક્ષા દિશ્યો માણસ એવાની પાસે જઈ ગયે તો પણ તે રાજાજી થઈ જતાં અને એવું સાધુઓનું તપ એવું હતું કે આપણે એવા ન થઈએ ત્યાં સુધી કંઈ મોક્ષ નથી મળવાનો. પણ આને તો એ રથનીથી આપણે મળ્યો દૂર છીએ. ત્યાં પોંચવાં પોંચવાં તો આપણા અનેક જન્મ પીળી વળા.

‘જે માણસ બીજાને આરા કરવા માટે પોતાની પાસે રાખે, એટલે રસ્તેથી સારે રસ્તે ઘર્ષ જવાને પોતાની આમપાસ તાનપોતોએનું રેણું જમાવી રાખતો હોય એણે તો કેટલા બધા સાચા રહેવું જોઈએ? એની પાસે તપશ્ચર્યા તો વરપૂર બંધારે હોવા જોઈએ. મારી પાસે કશું નથી. આજ સુધી મેં કશું તપશ્ચર્યા કરી જ નથી. હું અનેક ઉપાધિઓમાં આવી પડ્યો છું. કયાંક એકાદ જંગલમાં પહોંચી તપશ્ચર્યા કરવા જતું એવા મંત્રોએ જ મને નથી આવ્યા. અને તે આવે તોયે જ્યાં તો કવાળા આવે? દેશમાં એ જ્યાં થઈ શકે. પણ જો એની પાર્વતી જેની બાંહે તપશ્ચર્યા કરવાનું ન અને તો મેં જ્યાં જોડે જે થઈ શકે તે તો કરું. કામ કરવું એ તો જેમ આપણે પાછાં છીએ, પીએ છીએ, શ્વાસ લઈએ છીએ તેમ કામ કરીએ છીએ. એ તો આપણે કર્યા કરીએ. કામ કરવામાં કંઈ આપણને ઝાઝી મહેનત નથી પડતી. શરીરને કામ કરવાનું હોય છે તે કર્યા કરે છે. પણ માણસ જન્મીને આપણને જો કંઈ ખાસ કરવાનું હોય તો તે માન તપશ્ચર્યા જ. એ તપશ્ચર્યાની પહેલાં અનુવાપ મને મળે છે ત્યારે તમારે બધાંએ રાજ થવું જોઈએ. દુષ્ટી રહી, બેચા-

કળા બની બધા મારા દુઃખમાં વધારો ન કરવો જોઈએ, પણ પ્રસન્ન રહી મને દરેક રીતે મદદ કરવી જોઈએ. મારી સાથે જા, રામદાસ, ધેનવી, જા અને બીજાઓ સાન દિવસની લાંબાં કરવા માટે છે પણ મેં બધાને કરવાની તો ચોકખી ના પાડી છે.

‘કેવળનેકોને તો મર્મ મર્મ પડ્યો છે કે મારા દરેક વચમાં સાથેયો. અને પડ્યાં કશાંને મેં મારી સાથે લાંબાં કરવાની છૂટ આપી છે. એ છૂટ ન આપું તો એના અંતરને શાંતિ વળે એમ નથી. એ દેવ દેવે પશ્ચાત્તાપના અગ્નિમાં તપાવેને શુદ્ધ થશે ત્યારે જ એનાથી નવાની શકાયો. અને એ ઉપવાસ એ સદન તો કરી જ શકાયો; પણ જો કદાચ ન કરી શકાયો ને એના દેવ પડી મળે તો મને એમાં દુઃખ નથી થવાનું. હું પછી શોક કરતો નહિ કે પોતાની શુદ્ધિ કરનાં કરનાં જે માણસને મોત બેરી પડે તોતો એના જેવો શુભ આવશ્યક થીતો કોઈ હોઈ શકે? પણ એવું કંઈ થવાનું જ નથી. મારા કરનાં એ વધારે ઉપવાસ સદન કરી શકે એમ છે. પ્રશ્ન થશે કે તને અને કેવળનેકોને મેં પ્રાપ્તિ કરવાની રત્ન આપી તો ધૈર્યને કેમ ન આપી? એનું એ મનું નથી, અને પ્રાપ્તિ કરવું હોય તો બીજી રીતે પણ તે કરી શકે છે. વળી એના અંતરમાં યું યું આવી રહ્યું છે એનો દબા મને પૂરા ખ્યાલ નથી આવ્યો. અને પ્રાપ્તિ કરવું હોય તો પોતાના બધા વાળ કાપી નાખે, રંગભેરગી કપડાં પહેરવાનું બંધ કરી શેળી સાદી જ પહેરે, નિરાળના વર્ગો લેવાનું પંકર દિવસ માટે છોડી દે, વાતો કરવાનું ને કરવા જવાનું બંધ કરે, અને દૈનિકજીવન (મિ. વેરટી બેન) સાથે દિવસ કાટે એ એનું પ્રાપ્તિ છે. મેં એને એ પ્રમાણે કરવાનું કહ્યું છે. એણે કબૂતરું પણ છે. એટલે કાલે સવારે પહેલપહેલાં હું એના વાળ કાપવાનું કામ કરવાનો છું. જાણ રામદાસને કે જાને કે જાન કોઈને પણ મારી સાથે ઉપવાસ કરવાની જરૂર નથી. એમને શાનું પ્રાપ્તિ કરવાનું છે? અને જો કોઈને કરવાનું કારણ હોય તો હું મારા ઉપવાસ પૂરા કરું ત્યાં સુધી રાદ જીએ પછી તેઓ ભયે કરે. હું ઉપવાસ કરીશ એટલે સંધવામાં, ખેનરમાં, મોતીની કાઝમાં બધે માફ કામ

ઓછું થવાનું એ બધાને પહેંચી વળવું એ જ તમારું કામ છે. મારા ઉપવાસ ચાલતા હોય ત્યારે તમારે બધાએ બેવડા ઉત્સાહથી કામ કરવું જોઈએ અને ઉપવાસ કરતાં મારી પેઠે તમારા કોમનો ઉત્સાહ ટકવાનો નથી. મારે આજે સાંજે બે કલાક સુધી મેં બાને ને રે ને સમગ્રવ્યાં; પણ દલુ મારી વાન તેમને ગળે નથી ઊતરી. તેઓ સમજે તો સારું.

‘બીબ્લું મારે બધાને—અને ખાસ કરીને છોકરાં—ઓને કહેવાનું કે તમારે મૈત્રી આ વાતની અંદરઅંદર કરી ચર્ચા કરવાની નથી. યુનો કરનારાઓની ક્ષેત્રી કરવી અને નિંદા કરવી એ બહુ ખરાબ કહેવાય. આપણે બધા સરખા જ યુનેમાર છીએ. જો ન હોઈએ તો આપણી વચ્ચે એવું બનવા જ ન પાગે. એક માણસ યુનો કરે એમાં બધાનું પાપ હોય છે. આગલો માણસ ઠોકર ખાય એથી આપણે ચેતવાનું રહ્યું. આપણે તેને દરોહીએ અને ઉંચું જોઈને ચાલીએ તો આપણે પણ એવી જ ઠોકર ખાવાના. એટલે આપણે જો શાણા હોઈએ તો બીજાની ઠોકર જોઈને—બીજાને ભૂલ કરતા જોઈને—નત્ર બનવું જોઈએ, વાંકા વળવું જોઈએ અને ચેતવેલીને ચાલવું જોઈએ. જો ઠોકર લાગી હોય તેની સેવા કરવા આપણે દોરી જઈએ છીએ અને દુઃખ ઓછું લાગે એવી ચીઠાસ એના પ્રતો વાપરીએ છીએ. એવી જ રીતે આપણા સાથીમાંથી કોઈ ભૂલ કરી બેઠું હોય અને તેનું અંતર પીડાતું હોય તો તેની પ્રતો ચીઠાસ રાખવી જોઈએ અને તેને દિલસે આપવો જોઈએ.’

‘છેવટે તેમણે કહ્યું કે ‘આ ઉપવાસથી જ માફ કામ પતે એમ નથી. સાત દિવસના ઉપવાસ પૂરા થતાંની સાથે જ ચાર મહિનાનું એકટાણું ચાલુ થશે. અને હવે બીજી વાર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું આવશે તો મારે ઓઢ દિવસના ઉપવાસ અને એક વર્ષનાં એકટાણું કરવાં પડશે. અને ત્રીજી વાર તો એકત્રીસ દિવસના ઉપવાસ વગર માફ પ્રાયશ્ચિત્ત થયું જ ન ગણાય. એકવાર પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું એટલે બધી લખમાંથી છૂટી જવાપણું નથી હોતું. પ્રાયશ્ચિત્તથી પરવાઈ એટલે હાલકા બની દગલે દેરે વરતવા લાગીએ તો એ પ્રાયશ્ચિત્ત નકામું. આપણે શરીર ઉપરની ધૂળ ખંખેરી નાખીએ છીએ તેમ પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપ ખંખેરી

નખાનાં નથી. પ્રાયશ્ચિત્તને અંગે જવાબદારી અનેકગણી વધી જાય છે. એકવાર પ્રાયશ્ચિત્ત કરનારને બીજી વાર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો પ્રયત્ન આવે તો તેણે પહેલાં કરતાં બમણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ. ત્યારે હું તો માત્ર દર વખતે એક અઢવાડિયું વધારવાની જ વાત કહું છું.’

ઉપવાસના પ્રારંભમાં જ નહિ, પણ ઉપવાસ દરમિયાન દરરોજની સાંપ્રાર્થનામાં બાપુજીએ પોતાના વલોવાતા હૃદયમાંથી સમર્થ શાસ્ત્રપ્રવાદ વહેવડાવેલો. એ સબ્દો પૂરા યાદ રહેવા અશક્ય. ગાન ગાંબી રમ્પિત ઉપરથી ઉપર મેં એનો ખ્યાલ આપ્યો. એ વખતે એ સબ્દો લાખી લેવાની ચીવટ અમારામાં કેમને ગેદ ધઈ ન હતી.

પ્રાર્થના અને પ્રવચન પૂરાં થયાં પછી પાછા રામદાસકાકા બાપુજી પાસે પહોંચ્યા અને ઉપવાસમાં બળવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા. છેવટે પહેલે અને છેલ્લે દિવસે જોને બાપુજી સાથે ઉપવાસ કરવો હોય તે સીને એ કરવાની રગ ગળી.

બાપુજીના અમૃતવર્ષા ઉપદેશ અને પ્રવચનથી અમારી મગમગીની કંઈક દળી ચક્ર, પણ સાત દિવસ સુધી ખાતાપીધા પિના બાપુજી કેમ છતી શકશે અને છતી ન શકતા દેવ પડશે તો કેમ થશે એ ચિંતા અમારા દેવાને ડોરી ખાવા લાગી. બાપુજીના આટલા લાંગા આ પહેલા જ ઉપવાસ દતા. અમારી બાકુજના અસાધારણ હતી. પાપ જાણે કંઈ નથી વાત જ નથી બની એમ બાપુજીએ ઉપવાસ આદંબી દીધા. આખા દિવસનો કાર્યક્રમ પહેલાંની પેઠે જરી રાખ્યો. અમારા વળોં પણ લેવાનું ન હોયું. પોને ઉપવાસ કરતા છતાં અમને પીરસવાની અને પ્રગતિપૂર્વક જગાડવાની ચીવટ રાખી. ઝાંઝુ ચાલતા કરવાનું ઝાંઝુ કર્યું, છતાં છેવટે સુધી દરતાકરના જ રહ્યા. સૂતા નહિ. એ દિવસમાં અમારા વર્ગમાં જે મીનાનાં પ્રવચનો તેમણે કરેલાં ત્યારે માફ ધ્યાન અસાધારણ રીતે એમાં એકાગ્ર રહેવા લાગ્યું. બાપુજીને કાઢ રીતે ત્રાસ ન યાય એની ચીવટ સાર અને બહુ કાલાગરા બની ગયા. કેદ સાનમે દિવસે અમારી સાપ્તાહિક પરીક્ષાના પત્રો તપાસતાં તપાસતાં એક મિનિટ સાર તેઓનું માથું ઝૂંટી ગયું! સૌએ કહ્યું, બાપુજીને મૂર્છા આવી! લાં તો પાછા સાપથ થઈ

ગયા અને અમારી પરીક્ષા લેવાનું કામ પતાવ્યું!

દેંકમાં કહ્યું તો એ ઉપાસા જેટલા લીપ્યુ દેખાતા હતા એટલા જ ગાપુછના અપાર મનોજાળે કરી રમત વાતમાં ઉત્તરી ગયા. એ ઉપવાસો બ્રહ્મ પચ્ચ ગયા. પરંતુ સાત દિવસની એ પ્રાર્થનાઓમાં ગાપુછએ જે મદદ વાગ્યતી કયોં એવાં એકમાત્ર આદ્ર પ્રવચનોં એમના જીવનમાં બીજી વાર થવાનું મને યાદ નથી આવતું. મને સાંભરે છે કે એ પ્રાર્થનાઓમાં તો ગાપુછએ પોતાના દેહનું જ નહિ, સાંભળનારાઓના દેહનું પણ અસ્તિત્વ બ્રહ્માની હાથે દત્ત. આત્માને જાણે મૃતિમંત કયોં હતો.

સાતે દિવસ સુધી શ્રીમદ્ રાજચંદનું

‘અપૂર્વ અપાર એવો ક્યારે આવશે

ક્યારે થઇયું આલ્હાતર નિર્ગ્રથ એ?

સર્વ સંબંધનું તીક્ષ્ણ હૃદયને

વિચરીશું કેવ મદત પુરવને પંથ જો!’

એ લાજન ગવાયું અને કહીએ કહીએ ગાપુછનાં પ્રવચનો થયાં. મગનકાકાઃઃબીર અવાજે એ ગવડાવતા. ગણિકાકાકા ‘આરાગન’ ઉપર એના મુદ્ધ સ્વરે ઉગાડી લઇ આખા જોરડાનું વાતારણ ગજવી દેતા અને બહુ જ લાક્ષિત્યથી મારી ગાવજેરે એ લાજન ઝીલતા. લાલબસા મંગીત જલસાઓમાં હાલની રેલ એવી રીતે નથી ચાલતી જોઇ, જે રેલ એ દિવસોએ આલેલી. વાચકને એ લાજનની કહીએ પરનાં પ્રવચનોનો પ્રસાદ આવી આખી શકવાની શક્તિ મારામાં નથી. હું અદાણુને એટલું જ કહું કે એ લાજનો ફરી ફરી વાચવા અવાપી જ ગાપુછના આ પ્રાગવનો પડ્યો તેમાં મંજલાશે. આજે જે ‘અપૂર્વ અપાર’નું એ લાજન મારે માટે ‘અપૂર્વ’ જ રહ્યું છે અને દળવે હોને નથી ગામ શકાતું.

એ લાજન પૂર્વે થયું અને નિર્વિદી જપ્તુછના, કેલનજેક સાહેબના અને સાના ઉપવાસો પૂરા થયા. કેલનજેક સાહેબ હીક હીક લેવાઇ ગયા. પચ્ચ એમના મહેરા પર શાનિ ભારે હતી. સાજે પચ્ચ ગાપુછના જેટલી જ ધીરજ અને જલદુરીથી ઉપવાસો ઉઠેલા એટલું યાદ છે. એને આરાગની વધુ જરૂર પડી એવું કંઇક ખ્યાલમાં આવે છે. ઉપવાસ તોડ્યાની સાથે જ ગાપુછએ એકટાણું શરૂ કર્યું. ઉપવાસની નયજાઇ

દૂર થતાં સુધી પચ્ચ તેઓ થોભ્યા નહિ.

ગાપુછના આ ઉપવાસોની અસર શી થઇ એ મને ત્યારે ક્યાંથી જ સમજાય? પચ્ચ ત્યાર પછી ઉપવાસનું મથણ વધ્યું. મને કંઇક એવો ખ્યાલ તો છે કે વૈતળને એ ઉપવાસો પછી કેટલેક દિવસે જેવાર ઉપવાસ કર્યો. ધણા દિવસો સુધી તેઓ મૂળ રહ્યાં. ખાટલામાં રાઇ રહેતાં તથા કંઇ ખીચાડવાનું માગતું હોય ત્યારે ગિટ્ટીઓ લખતાં. જીન છોકરાઓએ પચ્ચ એકે જાળે દિવસના ઉપવાસો કર્યો ખ્યાલ છે. આ પ્રવાદમાં મેં પચ્ચ એક ઉપવાસ કર્યો.

વાત એમ બની કે એક દિવસ સાંજે ગમીયા ને એક ખૂણેથી હું રસ્તે જતો હતો લાંબા વૈતળ જેને મને જોડાઓ: ‘કેમ પ્રભુદાસ, તું શું સમજે છે તારા મનમાં? હું તો ધારની’તી કે તું એક સાફ દિવસનો નાનો છોકરો છે, પચ્ચ તું તો બારે હુમ્મો નીવડ્યો. ગોઠા પચ્ચ ન કરે એવી ચતુરાઇ તે વાપરી છે. હવે આ ભણવા કરવાનું મૂડી દે અને કમિયામાં પારમત થઇ જત. એમાં તું એકો નીવડાતો.’ ‘એટલે શું? મેં શું કર્યું છે?’

આંખ ચપરીને તેઓ જોડ્યાં, ‘શું કર્યું છે? મારી પાસે ગોઠો પટ્ટો થઇને તેં જમી વાત કરાવી લીધી ને પેલા મેંડળને કહી અને એમની વાતો પચ્ચ એવી ધૂનનાથી કરાવી મને કહી. અમારી વચ્ચે લાઇ એ નારદ મુનિનું કામ કર્યું.’

હું તો સ્તબ્ધ જ બની ગયો. મેં એ યુગો કયોં છે અને હું કરતો આવું છું એનું જ્ઞાન પચ્ચ મને ન હતું. પચ્ચ વૈતળનેના ઠપકાથી મારી આંખ લીપડી. મેં જાણી લીધું કે હું યુગોવાર છું. પચ્ચ એનું કારણ વૈતળને પોતે જ હતાં. એમણે જ મને જીનએવો એવા ધૂન રાવાસો પૂઠવાનું અને જેનની પોતાની નિંદા કરી એમના દરીક મેંડળનું મનોગત જાણી લેવાની શક્તિઓ બનાવેલી. જાણતું મેં એવો ઉપાય પચ્ચ નહોતો કર્યો, કારણ હું સમજી ગયો હતો કે વૈતળને મને જુદું શીખવે છે. હું જોખળી શકતો એ બુદ્ધિથી તો હું દૂર રહેતો. મેં જે કંઈ કર્યું હતું તે જાને મેંડળનો સરખો વિશ્વાસવાત રહેવા આ લાજીઓ વાપરી હતી. એ પચ્ચ જુદાણું હતું એની મને ખબર ન હતી. બહુ કામ (સાત ઉપવાસ વગેરે)

ઉકલી ગયા પછી આવી રીતે અચાનક હૂમચો મારો પર ચયો એટલે હું મનમાં બળી બિટચો. પ્રાથમિક રૂપના ટ્રિગિટરો ન્યાં સુધી દિવાસગી નથી ચંપાઇ ત્યાં સુધી એ ઠંડો અને આદિાદક લાગે છે, પણ દિવાસગી ચંપતાં વેત બાકી બેઠે છે; તેમ ધૈત્યનનની દીવાસગી ચંપાનાંની સાથે હું બાકી બેઠો. મારી બૂલને લીધે હું પણ બળવા લાગ્યો અને મારા કોષથી ધૈત્યનનના ડોક એ ને એ કાણે દાગી દેસા પગ-ભર થઇ ગયો. મેં એમને થોડી વાર પૂછો રહીને પછી પૂછ્યું, 'શું એમાં મારો વાંક છે?' 'હા, સાવ વારતારો જ વાંક છે. તે જ એ બધી હુચ્ચાઇ કરી છે.' 'મેં?' 'હા; એક તો હુગાઇ કરી છે ને પાછો સામોથાલ છે કાં? હું બાપુને કહેવાની છું કે તમે બધાને વટો છો પણ પહેલો વલવા લાયક અને જ્યાં કાવચાંનું મૂળ તો પ્રભુદાસ જ છે. પછી જોને તારી રૂનેની ચાપ છે તે. તારું બધું દોડાડાપણ ત્રીકળી જવાનું છે.' 'પણ આ બધી ખજર તમને આજે પડી? આજ સુધી તમે કંઇ ન મોડ્યાં અને આજે કેમ. . . . ' 'એ જ હું કહી રહી છું ને કે તારી સફાઇ મોટમોટાને પછાડી દે એવી છે. હું તો કાલે ગંધાર સાથે વાત કરતી હતી ત્યારે જ મને તારી પછાડાની ખજર પડી. મને શી ખજર કે તું અમને બંનેને રમો છે, એ લોકો પણ મારા પર ચીંટાયા છે અને બાપુજી પાસે તારી હાજરી લેવરાવશે.' 'બસ; પણ મેં તમારો વાંક અમનજ્યાં કર્યો છે, નવળી જોડને નથી કર્યો.' 'હજી કશું નથી થતો કાં? આટલી બધી હુચ્ચાઇ કેમ અમનજ્યાં કરી સકતું દશે ખડે?' 'હીક ત્યારે, મેં બૂલ કરી અને હું એનું પ્રભાવિત કરીશ.' 'હા, હવે એ સફાઇ પાડી છે, એ ચે કર.' એમના હેલ્લા વાકયે મારા પર ત્રીજી નાળી. મારાથી કંઇ મોડાણું નહિ. હૈયું બરાબર આજ્યું અને મારી બંને બાજુ દડ દડ દડ વલેલા માંડી. 'હીક, હવે રવાના દોંગ કરે એટલે હું નને પડતો મેલું.'

હું ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. કાઢને મેં મોઢું જનાયું નહિ. મારી બૂલ હોવાને લીધે મારાથી માફ રાખિ-માન જળવાય એમ ન હતું, પણ મને તેમ, મારે દરેક જગ્યા સાથેના મુજબ તોડી નાખવો હતો અને ધૈત્યનનનું સાટું વાળવું હતું. એ સાટું તો એ જ વળ્યું કે તે દિવસ પછી કોઇ દિવસ એમની સાથે

હું મોડ્યો નહિ.

સવારે ખેતરમાં કામ ચાલતું હતું. બધા હોકરા-ઓ થોડે છેટે છેટે થાસ કાઢવામાં મશગૂલ થઇ ગયા હતા. હું બાપુજીને જમણે લાધે એમની પાસે જ જો-દતો દતો, પણ માફ ચિત્ત વ્યાકુળ હતું. મને પેટમાં કંઇનું કંઇ થઇ જતું હતું. અનેક વાર આમળ પાછળ થઇ છેવટે મારા હોઠ ઉપડ્યા:

'બાપુજી, આજે મારે ખાવું નથી; આખા દિવસનો ઉપવાસ કરવાનો છું.' 'કેમ?' 'ધૈત્યનનનો મેં ચુનો કર્યો છે એમ તે કહે છે.' 'શો ચુનો?' 'એમની વાત મેં ગંધાર આદિને કહી અને ગંધાર આદિની એમને કહી. મારાથી એ હુગાઇ થઇ ગઇ છે.' મને હૂંચો બાજુનો દતો. મારાથી તથા મોડાણું ન હતું. આંખમાં પાણી આવી ગયાં. બાપુજીએ ટૂંકે જવાબ આપ્યો: 'તને કામમાંથી છુટી નહિ આપું.' 'મારે જોડાતી જ નથી.' 'આજે શુક્રવાર છે; અપખાનામાં પણ આકર કામ કરવું પડશે. ત્યારે મારી પાસે રજા લેવા ન આવતો કે કોણાં પણ ન ખાતો.' એમણે કહ્યું. મેં કહ્યું 'હું કામ કરીશ અને ઉપવાસ પણ કરીશ.' ફરી બાપુ કહે, 'માંજે હું આપું તે થોડું બાધશને?' મેં જવાબ આપ્યો, 'નાજી, મારે કંઇ જ ખાવું નથી. તમારી જેટ જ મારે ઉપવાસ કરવો છે. ચુનાના ઉપવાસમાં ખવાય?' 'ન જ ખવાય. તારી દિમત છે તો કર ઉપવાસ.'

બાપુજી સાથે પહેલે કે સાતમે દિવસે મેં ઉપવાસ નહોતો કર્યો, પણ એ દિવસે પહેલો ઉપવાસ મેં કર્યો. આખો દિવસ કામ કર્યું. અકળામળ તો થઈ, પણ દિમત રાખી. સોને પ્રાર્થના વખતે બાપુજીએ મને સાવ પોતાની જ પાસે મેરાડવો અને પ્રવચન કહ્યું. માફ ખ્યાન એ નજાતે પ્રવચનમાં ન હતું, પણ બીજે દિવસે શું મળશે તેમાં હતું. પ્રાર્થનાની જગ્યાએ જ ક્યાંકથી આવી પડેલું એક કાણુ હતું. ખમાલ વિના એ મોદામાં ક્યારે મુકાયું અને કેમ ચવાઇ ગયું એની મને ખજરે ન પડી. બીજા કોઈને મેં ખજર ન પડી. પણ એ બાધ લીધા પછી પરતાપો કે એક કાણુવા દાણા સાર મારો ઉપવાસ અશુદ્ધ બન્યો! પણ એ બીજા કોઈને કહેવાની મારી દિમત ન ચાલી.

(ચાલ)

પ્રભુદાસ છગનલાલ ગાંધી

એનું નામ તે સેવિકા*

૬. ૧૯૧૭માં 'ફિલ્ડ' નામે વદાણ અમેરિકન સેનિકેને લઈને ફ્રાન્સ ત્યાં નિકળ્યું હતું તે વદાણ ઉપર મિસ એલિસાબેથ. કાર નામે એક નર્સ પાણી દળી, તે આ સેવિકા નામિકા છે. પણ એ તો નિકળી તે નિકળી, એના નિષ્કામજીને એકનીશ વર્ષ થઈ ગયાં, તો મ તે દ્રષ્ટ પાછી પેર નથી ગાં.

બે દસકા થયાં તે મુદ્દાસૂરના દાશીપત્ર નીચે છુંદાઈ ગયેલા લોકોની સેવા કરે છે, રોમમાંથી આટલાં છે અને નરખાને આજ તથા નવજાને વત્ત પહેંચાડે છે. ફ્રાન્સ, પોર્ટો, સર્બિયા, ચેકોસ્લોવેકિયા, ઓસ તથા એસિયા માધ્યનોરમાં એણે કામ કર્યું છે. ઓર્ડોયો રટેષ્ટ યુનિવર્સિટીએ એને માનાયે 'દિશી' આપી છે અને ઓક સરકારે એને 'ઓર્ડર ઓફ ધ ફ્રાન્સ ઓફ સેન્ટ મેરી'ની સભ્ય જાતલી છે, પણ એના કાંઈ મોટી વાત નથી; મોટી વાત તો એ છે કે એણે અનેક જીવ જાલાવ્યા છે, રોમને દત્ત્યા છે તથા મરજીરયાનક એકબાં કર્યા છે.

નિશ્ચિત્તદ પછી તુરંતે દસ લાખ મોકને એ-લિસા માધ્યનોરમાંથી નજી મુકા એટલે એ મીસમાં આપીને ઉઠાસ્યા. આથે-સમા ન્યાં જુઓ લા-વાટકશાળા, મંદિર તથા કોલારમાં જ નહિ પણ ઘર ઘરના ઉંચરા આગળ પણ-માંદા તથા જુખા મો-કાનાં ટોલેટોળાં. એના ઉપર દુઃખના તો ગાં જ જાગ્યાં, રાખડુંથે ઓસને સદામત કરી, તોપણ ઓસ આગળ ખડુ સાધન ન મળે. ધીરેધીરે આ નિરાચાર લોકોની એણે સાર લેવા માંડી, પણ એ જાંઠ કામ-ની દેખરેખ કોણ રાખે ?

આને સાડુ મિસ કાર કટિજ્ઞ થઈ. સર્કારે સુખી કેમ રહેવું તથા કેમ કરીને કમળું તે એણે (નિરાધારને) જાતાવ્યું. એના કામનું મદાવાક્ય આ હતું: 'મારો આરંભ કરવો અને લોકોને પોતાને જ કામ ચલાવતા કરી દેવા.'

પોતાના કામને સાડુ મિસ કાર અમેરિકામાં.

કાળો કરે છે. પણ અદ્ય ઉપકરણથી મોટાં કામ ઉકેલવામાં એની શક્તિ વિરમવાદારી છે. ફોરિન્સ ૧૦,૦૦૦ માણસની પરિતપાણું ગામ છે ત્યાં પીતર છટ્ટ રિલીફ'વાળા રમતીયા ૩૦૦૦ અનાથ છોકરાંને લઈ આવ્યા, ને એને ન છૂટકે વૃન્નાં ધરકરી 'જસક-માં રાખ્યાં. પણ બે સપ્તાદમાં ૨,૦૦૦થી વધારે છોકરાં મેથેરિયલ નારણી માંદાં પડી ગયાં.

મિસ કાર ફોરિન્સનાં ઉત્તમ કુટુંબની ઓએને તૈયાર કરીને એની સનિટરી ઇન્સ્પેક્ટરની ટોળી જાળી કરી. અનાથ છોકરામાં મોટા દત્તા એને એણે પાણી સૂકવવાની ખાળા ખોદવા કામે લગાડ્યા. માંદાના ૫૦૦ ટાલર આપીને એણે એક વપરાયેલ મોટર વીંધી, અને ન્યાં પાણી દેખે ત્યાં એના ઉપર તેજ રેકની તે આખા શહેરમાં ફરી પળી. દુધમાનો એણે દંકારી દીધા, અને ન્યાં ન્યાં ખાળોચિપામાં કે પછી મોખપદમાં પાણી નાસાઈ રહ્યું હોય ત્યાં ત્યાં એણે કાં સૂકવી દીધું ને કાં તેના ઉપર નેસ ફેરાવ્યું એ માલુમ લાંબી ખાળો ખોદાવણી. દત્તરો માખસ મેથે-રિયા સમો મૂઝનાં દીખ્યા. અને ૧૯૨૪-૨૬માં ત્રણ વર્ષનું કામ મિસ કારે પૂર્ણ કર્યું. ત્યારે ફોરિન્સનો મેથેરિયા અંકુશમાં આવી ગયો હતો, અને માખસો-ના જીવ જમ્યા હતા.

એક વાર આથે-સમો સેકડો માધ્ય આથે દાઈ-જોઈક ફાકી નીકળ્યો એને રોકવાનું કામ મિસ કારને લાગે આવ્યું, રોકવો હોય તો જુ મારની નેછેએ, પણ જુલારક યન્ત્ર ક્યાંથી કાઢવું? અમલદારે કહે નહિ મળે, પણ મિસ કારે આથે-સમાં એક જુનું લગાઈ તેજાનું યન્ત્ર ખોળી કાઢ્યું, ને એને વદાણ ઉપર આલેવું. કેમકે એનું વજન લગભગ એક ટન હતું. વદાણ ઉપરથી યન્ત્રને કક્કા ઉપર ઉતાર્યું તો જરૂર કક્કો જાંગી ગયો. મિસ કારે મામતા ગેવરને અર્ધી રાતે જગાડ્યો, એની આગળ માણસ તથા થોફ માગ્યાં, યન્ત્ર પાણીમાંથી કાઢ્યું અને દાઈ-જોઈકને રોક્યો.

એક વાર મિસ કાર આથે-સમાં સમની સામે

સુદે ચડી દની. આ કામમાં એને પોસિસની મદદ દની, તોપણ ખાખાનું વેચનારા સ્વચ્છતાના નિયમો પાળે નહિ. એટલે મિસ કારે સ્ત્રીઓમાં જાગૃતિ જાગડો. દાર કેરું સ્વચ્છ રાખવું, ખોરાકને જાળીમાં અને કાચમાં કેમ રાખવો એનાં એણે ગોટાં મિન કમન્યાં. અને કામ દાર મંદુ દેખાય તો ત્યાં સ્ત્રીઓની ટોળી આવી ચડે, દારવાળાને વડે અને કહે કે તમે અમારાં જાળકોની દત્ત્યા કરો છો. આમ દુકાનો તરત સાફ થઈ ગઈ.

એક વાર મિસ કાર મોઝસ ગામમાં ગઈ, જ્યાં એસિરિયાના છેલ્લાં દગરે જન્મે એમાંથી ૭૦૦ ઉપર સરી જતાં દનાં. મિસ કાર ત્યાં દેહ ૪૪ સ્ટી અને જાળગરણનું પ્રમાણ ઘટાડીને દગરે ૧૫૦ ઉપર આણી દીધું તથા એની સત્તુરમથી કામ ગેઠવું કે પોતે મોઝસ છેડયા પછી પણ સ્થાનિક સમિતિના દાય નીચે તે ગાલુ રહ્યું.

આથેન્સને પડળે કાષ્ટસરિયાની નામે ૧૦,૦૦૦ નિરાધારોનું ગામ દતું ત્યાં મિસ કાર ચાર વર્ષ કામ કર્યું. અહીં શોકો એટલા ગરીબ દતા કે ૧૦૦૦ કુટુંબમાં ૪૩૦ દુખના દર્દી દતા અને એની સંખ્યા વધવામાં દતી.

ત્રણ વર્ષ પછી એ જ ટેકાણે ૧,૩૩૨ કુટુંબોમાં ૩૩ જ દુખરોગી દતા. હરિપતાલ કરવાના પૈસા ક્યાંથી કાઢવા? એટલે મિસ કારે સ્ત્રીઓને ખોરાક, રસોઈ, સ્વચ્છતા, ચેપનું જોખમ તથા સૂર્યપ્રકાશની આપરવતા સમગ્રની સમગ્રનીને આ સરસ પરિચ્છામ આપ્યું દતું. એક દવાખાનું તો એણે રાખ્યું દતું, પણ વસ્તુતાએ પોતાનાં અંપકામાં જ પોતાના ઉપચાર કરવાનું શોકોને એણે શીખવ્યું દતું.

કાષ્ટસરિયાનીમાં માકડનો વાસ જડુ. મિસ કારે જોયું તો એક જનના બૂરા કરોળિયા માકડનો સિ-કાર કરતા દતા. એટલે પ્રયોગ દાખત તેણે પેદીમાં એક કરોળિયા તથા ૫૦ માકડ ચૂક્યા. જીજે દિવસે જોયું તો કરોળિયાને ખાતાં એમાંથી ૫ વખ્ખા દતા. આ ઉપરથી ઓસમાં બધે આ કરોળિયાનો ખા જાગ્યો, ને રસિયાથી પણ એની માગણી આવી. ઓસમાં મારાઈના ગામમાં મેસેરિયા જડુ દત્તો. ત્યાં મિસ કારે ૪૩ દર્દીઓને જેને બધું વૈયોગ મેસેરિયાનો ચેપ લાગ્યો દત્તો અને તેથી કરીને જે

મેસેરિયા અને રસિયાની સરદદ પર આવેલા એક ગામ ચાંજકુટુંબની ટેકરીની જાળતામાં જનના અને રસિયા વચ્ચે અરેલી ચકમકે શોધા વખત પર ઓસવાઈ જઈ મંદાયુદ્ધની એક સંભાવના ઓઠી કરી પરંતુ પરીસના 'Soir' પત્રના સંસ્કારકન્ટ મિ. લીઓન દર્માને એક અજળ વચ્ચે જુદાર કાઢ્યું છે કે એ ટેકરી જનનાની પશુ નથી ને રસિયાની પશુ નથી, પરંતુ ચેકોસ્લોવાકિયાના છે! ૬ ૧૬૨૦માં સાઠળી-રિયાને પૂર્વ કિનારે આપડતા ચેકોસ્લોવાકિયાના કેટલાક ફેરેઈન લેગિયોનેશ ત્યાં જઈ ચડેલા. ત્યાંની બમિના કસથી આકર્ષાઈ એમને તેવા સાઠળીરે લેખો ત્યાંની સોરિયેટ પ્રતિનિધિ સધે તેની દક્ષિણ માટે વાજાઘાટ ચલાવી ને પર્સિયાને નજીકમાં આવેલા નાના ગામડા પોમિયેટ મુખમે નાવિક ૪૦૦ થેન લેણે ૬૬ વર્ષ માટે રસિયાએ તેને એ પરા આપવું જાનગી લખાણ કરી આપ્યું.

જનનાની જનરણાતાને આ જનર પડતાં એ ટેકરી પર પોતાનો દોશ દક સાર્જાત કર્યા સિવાય જ ત્યારે કેરીઆમાં રહેલા જનપોને પકડી એણમાં નાખી દીધો ને તેના પર કેરીઆના કાન્તિકારી દગને સદાય કરતો હોવાનો આરોપ મુક્યો. પરંતુ કરા સાદી પુરાવા ન મળતાં ત્રણ દિવસ પછી તેને છેડી મૂકવામાં આવ્યો ને જ્ઞેકસ ૧૯૨૧માં પોતાના વતનમાં જઈ રહ્યો. દસ પણ તે પ્રાજની સોફોસ્કા સ્ટ્રોટમાં રહે છે. સોરિયેટ સાથેના તેના કોન્ટ્રાક્ટનું લખાણ પ્રાજની બેન્કમાં સચવાયેલું પડ્યું છે.

મેસેરિયાપૂરુ થઈ ગયા દતા એવા માણુમેના શોદી-ના ઉજ્જેક્ષન આપ્યા, અને ને જપા સામ્રાજ્ય થઈ ગયા.

મિસ કાર મારાઈના ગઈ ત્યારે ૪૦ ટકા કાર્ન-કરો એટલા માંદા દતા કે ખેતર ઉપર ન જઈ શકે. એ જ મારાઈના આજ મેસેરિયાથી લગભગ મુકત છે. વળી મિસ કારે સ્ત્રીઓને વણત્રા ને દંસ તથા રેશ-ચના ક્રીડા ઉછેરનાં શીખવ્યું, આથી ત્રણ ગામના ખેતરોની આપડ ચાર વર્ષમાં ૬૬૦૦૦ ડોલરમાંથી વધીને ૧,૭૫,૦૦૦ ડોલર થઈ ગઈ.

આનું નામ તે સેત્રિકા. આવી સેત્રિકા બારનમાં શકે તો કેરું સારું? દત્તાર્થ વાલજ એવિદજ

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

કથા ૪

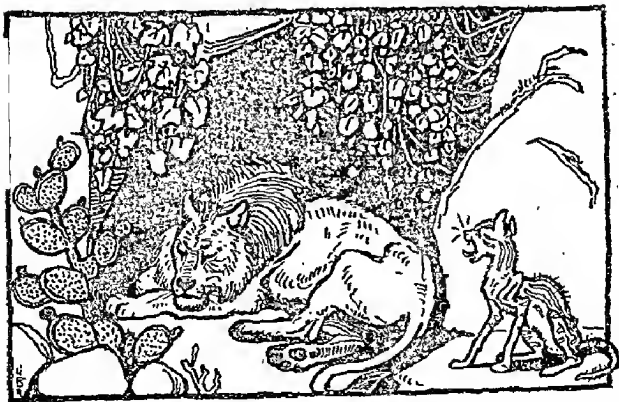
ઉત્તરાષ્ટ્રમાં અશ્વઃ નામે પર્વતમાં દુર્દાન્ત નામે સિંહ હતો. તે શુક્રમાં સૂતો ત્યાં ગિલ્લ આવીને કોઇ ઊંદર એની કલ્પવાળી કાળી મનો. ઊંદર ઉપર સિંહને રોષ થયો, પણ તે એને હાથ ન આપ્યો. એટલે ગામમાં જઈને એ દધિકર્ણુ નામે ગિલાડાને લખ આપ્યો, ને તેને માંસાહાર દહો શુક્રમાં રાખ્યો. પછી તો ગિલાડાના લપથી ઊંદર બોણમાંથી નીકરતો નહિ, એટલે સિંહ સુખેથી સૂતો. પણ જ્યારે જ્યારે ઊંદરનો શબ્દ એને કાને પડતો ત્યારે ત્યારે તે ગિલાડાને ખાવાનું આપતો. હવે જુખતો માથો ઊંદર એકદાથી બહાર નિકળ્યો. એટલે દધિકર્ણુ એને ઝાંઘીને મારી નાખ્યો. પછી તો સિંહ ઊંદરને જુએ નહિ, ને એનો

અવાજ સાંભળે નહિ, એટલે ગિલાડાને ખાવાનું દેવાનું ક્યાંથી સાંભરે ? દધિકર્ણુ તો આદારવિરદથી દુષ્ટજો સહને મરતા પડ્યો. એટલે કહું છું કે "સ્વામીને સેરકે નિશ્ચિન્ત ન કરવો..." ઇત્યાદિ.

એક ખોજંડા નજે પછી બે ય લાઇ સંઘવક આમળ ગયા અને કરટક સગાકા સદિત ભેટો.

દમનકે સંઘવક સમીપ જઈને કહ્યું, 'અરે બાળદ, પિંચકક રાખએ મને આ અરણ્યની રક્ષા કરવા રાખ્યો છે. સેનાપતિ કરટક આતા કરે છે કે તરવ આવ, નહિ તો આ વનમાંથી નિકળી જા. નકર એમાંથી સાતું ફળ નહિ આવે.'

એટલે સંઘવક કરટક આમળ આપ્યો ને કહ્યું, 'સેનાપતિ, મારે શું કરવું તે કહો.'

પછી તો સિંહ ઊંદરને જુએ નહિ, ને એનો અવાજ સાંભળે નહિ, એટલે ગિલાડાને ખાવાનું દેવાનું ક્યાંથી સાંભરે ?

કરતક કહે, 'જાગૃદ, તું આ વનમાં રહે છે, એટલે અમારા રામને પગે પડ.'"

સંછવક કહે, 'મને જાણવડિલુ આપો તો આવું.'

કરતક કહે, 'સાંભળ રે જાગૃદ, એવી સંકા તારે ન કરવી. વરોળાઓ નીચાં નમેલાં ખડો ઉખેડતો નથી, પણ કીચા તરુવરને જ તોડે છે.'

પછી તેઓ સંછવકને થોડે દૂર રાણીને વિગલક આગળ મથા. રામ કહે, 'એને દોડાઈ' દમનક કહે, 'દેવ દોડા. એ આપના દર્શનાથે આવે છે; પણ મંદાગાળો છે, એટલે સજ્જ થઈને બેસો. પણ ક્ષમા અપાજથી ગિલીયું નહિ, કહ્યું છે, કે

અકળાવું ન રાજદોષી ન લાલ્લી રાજદકારજી !

રાજદકારજી લલજીને ગલ્લિકા માન પામતી !!

રામએ કહ્યું, 'તે કેમ?' દમનક કહે છે,

કથા પૂ"

શ્રીપર્વન ઉપર બ્રહ્મપુર નામે નગર હતું. પર્વનના શિખર ઉપર ધંદાકણું નામે રાક્ષસ વસે છે એવી

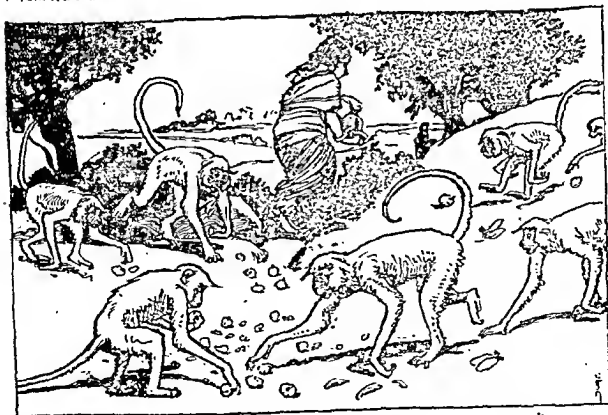
વાન યાત્રી. એક વાર એક ચોર ઘંટ સહને જાગ્યો એને પાંચે મારી નાખ્યો. એના દાયગાંથી ઘંટ પડી ગયો તે પાંદરાઓને જડ્યો. પછી પાંદરા એ ઘંટ વરેવરે વગાડે. દવે નગરનોઓ એ માણુસને ફાટી ખાધેસો દોડી અને શુભેસુએ ઘંટનાદ સાંભળ્યો. એટલે ઘંટાકણું કોપ કરીને માણુસને ખાળ છે અને ઘટ વગાડે છે એમ કહીને સર્વે લોકો નગરથી પત્તથન કરી ગયા. પણ કરાસા નામે એક ગણિકા દની એજુ જઈને જોયું તો ગાંકણં ઘંટ વગાડતા દતા. એટલે એજુ રામને વિવક્ષિ કરી, કે 'દેવ કંઈક થન વાવરો તો આ ઘટાકણુંને હું સાધું.' રામએ તેને થન દીધું અને તેજુ ગણેસની સ્થાપના ને એપા દોંગપત્રા કર્યાં, તથા પછી પોતે વાનરને જાવનાં ફળ સહને વનમા મછ, ને ફળ ત્યાં વેંસા; એટલે વાનરો ઘંટ છોડીને ફળ ઉપર ખુટી પડયા. ગણિકાએ ધેર નગરમાં આબો ને સર્વે લોકોએ એને જુદુ માન આપ્યું.

એટલે હું કહું છું 'અકળાવું ન રાજદોષી' હત્યાદિ.

(આલ)

દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી

* દિતોપદેસગાંથી

વાનરો ઘંટ છોડીને ફળ ઉપર ખુટી પડયા એટલે ગણિકાએ ઘંટ સહ લીધા ને નગરમાં આબો.

આ મહિનો (ફેબ્રુઆરી) . . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૧ ઇસવીમાં લટકરી તાલીમ ફર-
નિયાત બંદરે ચઢે—છ. ૧૬૩૫.

તા. ૪ બારેલી સત્યાગ્રહના પ્રારંભે
જ ચીરીગોશમાં હુકમ કરી લોકોએ
રૂઝોલીસેનેગારીનાખ્યા—છ ૧૬૨૨.

આ બનાવ પછી તરત જ તા. ૧૧-
૧૨મીએ કોમિસની વર્કિંગ કમિટીએ
ગળી સત્યાગ્રહ મોકલે રાજવાને નિબંધ
બંદરે કર્યો

તા. ૬ રસો-બનાવી જ સુધ્ધો પહેલો
દિવસ—છ. ૧૯૦૪.

તા. ૭ અંગ્રેજ નવલકથાકાર આર્થર
કોન્સનો જન્મ—છ. ૧૮૧૨

તા. ૧૧ ફોનોગ્રાફના શોધક ટોમસ
આલ્વા એડિસનનો જન્મ—છ. ૧૮૪૭

● ● કારીઆપડ રાજકીય પરિવર્તન
જન્મ અને આગ્રણી રાજદ્વારી કાર્યકર્તા
શ્રી મનસુખલાલ રવજભાઈ મહેતાનું
અવસાન—છ. ૧૯૧૪.

તા. ૧૪ ક્રેડિટરને સિમાગીર ખાતેનું
યુદ્ધમયક યુદ્ધ મુક્યું—છ. ૧૬૩૭.

તા. ૧૭ ક્રિસ્ટીનો ક્રંસ કરનાર તેમુર
લંડનું અસહાર મુક્યો અવસાન—છ.
૧૪૦૫.

તા. ૧૯ યુરોપના ગાંઠાળ ખોળાસાચી
ને પૂરતી રાણી આલ્બાસ ફેરે જે
નિયમના રચાઈ કોપર્નિકસ (ગોલ્ડાઈ
નામ Nicolus Koppernig)નો
ચોર્ન મુક્યો જન્મ—છ ૧૪૭૩.

તા. ૨૨ ૮૬ વર્ષની ઉંમરે ઓરિજનલનું
અલગદગલગમાં અવસાન—છ. ૧૭૦૭

● ● ચીફે સ્કાઉટ કોર્ડ બેડન પોલેકનો
જન્મ—છ. ૧૮૫૭

તા. ૨૬ ક્રાન્સના સર્વોચ્ચનવલકથાકાર
વિક્ટર હુગોનો જન્મ—છ ૧૮૦૨ ● ●
દેશનિકાલની સબ્બ લોકોવતો નેપોલિ-
યન એકલાગોથી નાસી ફર્યો—છ.

૧૮૧૫.

તા. ૨૮ કોલંબસના સહસકરી ને પછ-
બી પેરેડીકિના ગર્વનર રેવિનસ જન-
લાસી નિન્એ નાતેજ પિન્એ આખા-
એન નદી રોલી કાદી—છ ૧૫૦૦ ● ●

ઇસવીના કોમ્યુનિસ્ટો ને ફાસિસ્ટો વચ્ચે
ફેબ્રેન્સ મુક્યો પહેલો (વચ્ચે—છ.
૧૯૨૧ ● ● મિસર પ્રિયનના રક્ષણ
નાચેથી નીકળી રવજર બંદરે થયું—
છ. ૧૯૨૨.

આ માસની વિમુત્તિ
અખ્યાસ તેવજછ

ઈ. ૧૮૫૪ના ફેબ્રુઆરીની ૧લી તારીખે
ખંભાત મુક્યો જન્મ. નાનપણથી જોગની
તળિયત ખૂબ અરવજરવરકેટી હોવાથી
અજિવાર વર્ષની વયે તેમને વિલાપત
મોકલવામાં આવ્યા ત્યાં તળિયત સુધી
તે સાથે અખ્યાસમાં વનુ કુટુંબ કાર-
કિર્દી સંભાળી કરી. એકલીસ વર્ષની વયે
બેરિસ્ટરની પરીક્ષા પસાર કરી વિદુ-
રતાન આપ્યા.

સુનાઈ આવી વાર વર્ષે સુધી ન્યાંની
હાઈકોર્ટમાં બેરિસ્ટર તરીકે કામ કર્યું.
ત્યાંથી ગાયકવાડી પ્રદેશમાં જુદા જુદા
પ્રાંતોના ને પછી પહેલસત્યાસિદ્ધિ જન્મ
તરીકે એમણે પોતાની કીર્તિ અંગાળી.
વાયાસને એમણે ન્યાયની એવી ગમ્મ
સમજુતા બજાવેલી કે એ કંડા સાહેબનાં
સંસ્કરણો હાજર મળે ચાક કરે છે. વળી
સ્વગાળી પછી એટલા હના કે શ્રીમંત
સરકારના આમંત્રણ સિવાય કોઈ દિવસ
જોગની મુલાકાતે ન ફોડતા.

પણ એ વખતનું જોગનું અને જોગના
કુટુંબનું જીવન તો સંખૂળે અંગેછ ફો
રંગાએનું હતું. ચુડાપા પછી અંગેછ
ચાક પછી લગી, ને એટલે સુધી કે બીજ
બાપોનો સખ્બ બે.લાઈ જવાય તો રજ
લીડ અમુક રંડ બાપાનો કુટુંબમાં પોરો
થાએલો.

ઈ. ૧૯૧૩માં જોગન લઈ એ નિવજ
થવા ને દેશનાં સમજીય તથા કેળ-
વણીના ક્ષેત્રમાં તેઓ ઘોરોપણો ફોળો
આપવા લાગ્યા. પણ જોગને આગ-
શુદ્ધિ કરાવનારેતો અસહકારના મંત્રદશ
માંથીજ અને જોગની વારોત્કારની
માનવતામરી વિનમ્મ હીલવાલ. એ
વિનમ્મ હીલવાલે બંતે ગિલફલ અના-
કમક હોવા છતાં દેસહિતથી વિમુખ
એથી અનેક બનવજ્યમાન બાંધિયાનાં
દિલોમાં જન્મનાં ઘમસાણો ગયાની
મુક્યાં ને અખ્યાસ તેવજાછ એ તેમાંથી
બાકતાન રહ્યા વૈજયવિલાસમાં પાદાલ
તોર ને અફસરી દિમાગમાં છવતા
અખ્યાસ સાહેબને એ લાગ્યું કે આખરે
તો હું એ દિલોના કોક પુત્ર છું. અને
જોગના ધર્તા જ આચારસુધી કોધારમાં
રહેલા કરોટો મરીજોનાં પરતેર દશાનાં
દરેક તેમની નજર સામે પડ્યાં થયાં.

અને એ આગમાન ધર્તા જ કુટું-
બમાં શિષ્યતેડહંશારિમાં સ્વંપ્રવસમ
સખ્બો કૂળ પાસે તત્પરતાન બાગતા
અનુભવ એ એ માંથીછને રાણે થયા.
જીયામાં જીયા ને છેલ્લામાં છેલી દેશના
અંગેછ પોરકાક પોરતું એ કુટુંબ ખર-
બજકી ખાદીધારીબની થયું, ન ગાંધીવે
ને સીજનની મુર્તિ સમા અખ્યાસ
સાહેબ અદ્યુત લચાઈ ને કમંચથી
મળમાં નવજયન જગાવવા ચારકે મા-
મટે ફરી રહ્યા.

કમંચોગની આવડી પ્રતીતિપ આ
જુઝર્મ દેશમકેત ૧૯૩૭ના ન્હા માસમાં
અવસાન પામ્યા. પછી જોગની મુર્તિ
એમની કમંચમિ મુજસતને હાજર થે
પ્રેરણા આપી રહી છે.

માધુકરી

અરું વિદીન વીજ હું !

વલ પ્રળય હજી મલય પૂર; વેરી દિશા
ગને; મનનાં છતાં જગતીનતા; મેઘથી
નિશા મતિયને કરાલ જનતી; મઠા વાચુલ
પ્રયંસુ સુસવાદ છે સકલ સૃષ્ટિ રંભડતા-
તમા જન તખાં ગિચેત્ર નયનો ઉપાસી થતી
મરુ વિદીન વીજ હું !

—હરિલાલ મો. પંડ્યા

પર્વ શક

ગઈ સાલનું સાહિત્યનું નોંધિલ હનામ અમેરિકાની સુ-
પ્રસિદ્ધ લેખિકા મિસીસ પર્વ શક, જાકને મળ્યું છે, પણ
મેટ્રોપોલિટન લેયર કંપનીએ તેની એક નોંધેલ પૃથ્વી ઉ-
તારેલી 'પૂડ અર્થ' ફિલ્મ તે એને વહેલી જ જગતિયવાન
કરી દીધેલી. અને આ હનામ પણ તેના પૃથ્વી એ ફિલ્મ
ઉતારેલી એ 'ધ મધર' નામક નોંધેલને માટે જ આપાતું છે.

એનો જન્મ ઈ. ૧૮૯૨ની સાલમાં અમેરિકામાં વેસ્ટ
વર્જિનિયા પ્રાંતમાં થયેલો. નાનપણમાં જ અમેરિકન પા-
દરી પિતા ને અંગ્રેજ માતા સાથે ચીન આવી રહી ત્યારથી
જ ચીનને એ પોતાની માતૃભૂમિ ને ચીનવાસીઓને પોતાનાં
બાંડુઓ માનવી આવી છે. લંડન કે ન્યૂયૉર્કના કૃત્રિમ છ-
વન કરનાં દિલ્લે કે ચીનના રહેઠાણ અને આપત્તિપૂર્ણ
જીવન પ્રત્યે એને વિશેષ આદર છે.

સત્તરમા વર્ષે એ અમેરિકા છોડ ને ત્યાંની યુનિવર્સિટી
ની પરીક્ષા પસાર કરી ચીન પાછી ફરી જેમજેમ ચીનના
લોકજીવનના તળમાં જો હોટે ઉતરતી ગઈ, વધુ ને વધુ અનુ-
કંપાભર્યું ફિલ્મ એમના નિષ્પા જીવનનું નિહાન ચોપતી ગઈ
તેમ તેમ તેને ધર્મગત્યારની જાકળતા ને પાદરીઓનાં કા-
વતાંની વધુ ને વધુ બાળ લાગતી ગઈ. તેણે એ પર 'પર-
દેશોમાં ધર્મપચારની જરૂર છે ખરી?' એ નામથી એક
સનસનાદી બહુ પુસ્તક લખી કાઢ્યું, જેણે અનેક પ્રચારક
વર્તુળોમાં ખૂબ કહાવોલ મચાવી ચૂક્યો અને કેટલાં જે
પાદરીઓનાં રોપ તેને વહેરી લેવા પડ્યા.

આ હનામ મળતાં જ એની મુલાકાતે મલેલા કોઈ
પત્રના પ્રતિનિધિને એણે જણાવેલું, 'મારી જીવનનાં અહે-

વાલો ને મિત્રોથી મારી પોતાની જાંડેસત કરવાનું મને તરી
મળ્યું. મારાં પુસ્તકો વહે જ માત્ર ઓળખાવાનું હું વધુ
પસંદ કરું છું. ચીન લોકો આ જાણતામાં જલુ ન્યાયી હોય
છે. તેઓ કલાકારને એની કલા પૂરતું જ મહત્તર આપે છે.
કલાકારના જીવિતનની એમને જલુ ઓળખા ગઈ રહેતી.'

પર્વ જાક પહેલી દરેજાની નવલકથાકાર છે તેમ એની
જ સિદ્ધકરત નવલિકાકાર પણ છે; એટલું જ નહિ, એ
સાથે એ પ્રથમ પંક્તિની પત્રકાર પણ છે ને વર્ષોથી 'એ-
સિયા' પત્ર સાથે તે જોડાયેલી છે. એ પત્રમાં જવાહરલાલ
નેહરુની આભાકથાની તેણે કેટલી સમાલોચના એ પુસ્તક
પાતેની સપ્તમી સમાલોચનાઓમાં અમરપદે હોવાનું જવા-
હરલાલે જણાવેલું. વળી એના આમરથી જ રતીન્દ્રનાથ
ટાગોર પોતાના 'આર અર્થવાર્ધ'નું અંગ્રેજી લાપાંતર કરવા પ્ર-
યત્ન થયેલા ને પાછળથી 'Four Chapters' શીર્ષક નીચે
'એસિયા' પત્રમાં છપાયેલું.

જીવનની સામાન્ય શરેડનાં પાત્રો પર્વ જાક કહાને છે.
તે પછી એની કલામને રંગે ઓખા રહેલી અસામાન્યતાઓ
અંદાર આણે છે. કથાનકનો મારીગયકીને સુખી અંત આ-
લ્લવાની તે ગિલકલ નિરૂદ્ધ છે. એના કહેવા પ્રમાણે, એવા
પ્રકારનું લાંચન અલિંગે માનવજીવનની સમસ્ત્યાઓનો સા-
મનો કરવાની તાકાત નથી આપી શકતું કે એની મુશ્કેલી
ઓ ઓળંગવાની શુદ્ધિ પણ નથી આપતું.

એના વિપુલ નવલિકા સાહિત્યને બાદ કરતાં પર્વ જાક-
ની પાઠ્યપરોનામાં આ સમયે કૃતિઓ ગણવી શકાય.
'મી મધર', 'સન્સ', 'ધી પ્રાક્ટ હાઈ' 'ધી લેથ રેનેસન-
સનિટ', 'ઈસ્ટ વિન્ડ વેસ્ટ વિન્ડ'.

ટેડ સ્ટેન્સમાં તો મેટ્રોપોલિટનના દેલવે કરતાં પે તેલના નળો વધુ વિસ્તરેલા છે—સગમળ ૭૦,૦૦૦ માઇલ જેટલા, જેમાં યધને દર વરસે ત્રીસ કરોડ બેંચલ તેલ ખસાર યાય છે.

અમેરિકાના ઇતિહાસનો પ્રારંભ

સ્પેનના ઇસ્ટિયન દરબારી ક્રિસ્ટોફર કોલંબસે ઇ. ૧૪૮૨માં અમેરિકા શોધ્યો. એ સ્પેસમાં હિંદ સાથેનો વેપાર જીતવારતો યાત્રતા, પણ એ રસ્તો ઘણો બધારુપદ હતો એટલે યુરોપના નેપારી દેશોને હિંદ પહોંચવાનો સસ્તો ને સહીસલાગતીમયો રસ્તો શોધવાની જરૂર જણાઇ. કોલમ્બસ બહુતો હતો કે પૂરણી ગોળ છે ને એ પશ્ચિમ જાતું હંકાર્યે જ જયો તો હિંદ પહોંચી જવારો. એને મન હિંદ એ આટલાંટિકની બીજી જ જાતું આનેસો દેશ હતો.

એણે અમેરિકા પહોંચીને એણે તો આખો દેશ સંસ્કૃતિની જુદી જુદી પગથારે રહેલી એક દાંયા ને તાક્ષરણી મંભથી વસાજોડો જોયો. મોટા ભાગે એ લોકો શિકાર પર જ યુગદી ચલાવતા, પણ થોડાંક ધાન્ય ને વનસ્પતિ ખમ્મ વાવતા. એમાંથી તમ્મ છેડ તો ત્યારે, યુરોપને પણ જાળવવા હતા, એક તો માકાઇ, જે અમેરિકામાં 'ઇન્ડિયન કોર્ન' કહેવાય છે. બીજા બટાટા, જે આજે ધણાપણ દેશોનો મુખ્ય ખોરાક થઇ પડયો છે. અને ત્રીજા તમાકુ જે આખી દુનિયામાં ફેલાઇ ગઇ છે.

હિંદને બદલે આ તો કોઈ નવો જ ખંડ શોધાયાની ખબર પડતાં જ મોટુંગલ, હોલેન્ડ, ફ્રાન્સ, સ્પેન ને ઇંગ્લેન્ડે એ નવા ખંડ પર પોતાનો દક્ક જગાવવા પોતપોતાના શોધ-મજૂરીઓને મોકલાવવા માંડયા. મોટુંગલોએ ગ્રાઝીલ (દુધખમ્મ અમેરિકા)માં સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં. ડોયોએ હાલતું - ખૂ યોર્ક, ફ્રેન્ચોએ કૅનડા, સ્પેનિશોએ ફ્લોરિડા, મેક્સિકો ને મધ્ય અમેરિકા અને અંગ્રેજોએ આટલાંટિક કંઠો.

ઉચ્ચ પ્રજાસત્તાક યુરોપના સર્વ દેશોમાં ત્યારે વામ્નિન્યમાં મધાનપદ્ધતિ એગવતું હતું. ન્યૂ યોર્કમાં સંસ્થાન દેસાથી, આલ્ફ-બાલુ એણે કેટલાય બધાપારેન્દ્રો લખાં કર્યાં. કોઇ પણ દેસ ત્યાં અઢી-વરસે તેને જગીર નહિસ મળતી. પણ પછી ૫૦ જ વર્ષમાં અંગ્રેજોએ એ નવી દુનિયામાંથી ડોયોનો પગદંડો કબ્જા નાખ્યો ને ફર્નંડાળી તે ફ્લોરિડાની સરદારો સુધીનો પ્રદેસ કબ્જે કર્યો.

ફ્રેન્ચો તો ખાસ કરીને ફ્રેંચાના નફાકારક વેપારમાં જ પરેખાયા હતા. એમાંથી બાજ્યે જ કાઢને નવા ખંડમાં પોતાનાં ધરગાર વસાવવાની દરકાર હતી. વસેલાઓનો પણ મોટો ભાગ એફ્રોનો દહી, જેમને સિસ્ટમ્સ કે નેચરાજીની કંઈ પડી ન હતી. ઇન્ડિયનો સાથેનો તેમનો વર્તાવ મિત્રાચારીમયો હતો. તેમાંના કેટલાક મિશ્રવિનાદથી જોડાજોલા પણ હતા, ને ઇન્ડિયન પહેરવેશ ને સીતરસમેલ અપનાવી હતી

સ્પેનિશો પણ વેપાર માટે જ વસેલા. એમણે શોધેલી બામિ સુપ્તેને રજતથી સમૃદ્ધ હતી ને એ સમૃદ્ધિ એમણે ખૂબ લૂંટવા માંડી. ઇન્ડિયનો પ્રાંયે એ ખૂબ ફરતાપી વર્તતા ને થણે ઠેકાણે તો એમનો એમણે બિલકુલ ઉચ્છેદ કરેલો.

ઇ. ૧૭૬૩માં યુરોપિયન યુદ્ધના પરિણામે ફ્રેન્ચોએ કૅનડા પરનો ને સ્પેનિશોએ ફ્લોરિડા પરનો બધો અધિકાર છોડી દીધો ને અંગ્રેજોને ઠેક મેક્સિકો નદી સુધીનું આખું ઉત્તર અમેરિકા કબ્જે આપ્યું.

હવે અંગ્રેજ સંસ્થાનિકો આ નવી દુનિયામાં આવી વસતા લાગ્યા. એમાંનો મોટો ભાગ ધાર્મિક અસહિષ્ણુતાનો બેગ બનીને આવેલો, ત્યારે ગામીનો ભાગ આર્થિક પરિસ્થિતિને અંગે આને લઇને આ નવા વસાહતીઓ આર્થિક, સામાજિક કે ધાર્મિક બાબતોની સ્વતંત્રતા પર ખૂબ મક્કમ રહ્યા હતા. એ ઇન્ડિયનોને હટવી બહાર ધિક્કારતા. પરિણામે અંગની કલ આદરી એમણે એમને 'વેસ્ટ' તરફ ધક્કેલી કાઢી બધી જમીનનો કબ્જો મેળવી લીધો. પણ પછી માતુ-દેરાનું શાસન પણ તેમને આકર્ષેલાગવા લાગ્યું, ને ઇંગ્લેન્ડથી સ્વતંત્ર થવાની હીલચાલ શરૂ થઇ. મિટ્રિક હેનોના એ વખતના આ રાષ્ટ્રો ત્યારના બધા વસાહતીઓનું માનસ બંધાવી આપે છે: 'I know not what course others may take; but as for me, give me liberty, or give me death.'

ઇ. ૧૭૭૪માં એક સિપાયાનાં બધાં સંસ્થાનોની પહેલી કોન્ફીરેન્સ કૅમેસ મળી; ને બીજે જ વરસે ભરાજોલા બીજા અધિવેશનથી કોઇની અનુજાગી પરવા રાખ્યા વગર રાષ્ટ્રીય સરકાર તરીકે એ શાસન ચલાવવા લાગી. એક લશ્કર પણ એણે ક્યું ને નયોર્ક વૉશિંગ્ટનને તેનો સેનાપતિ બનાવ્યો. ૧૭૭૫ના જુલાઇની ૪થીએ સ્વાતંત્ર્યનું નહેરનારું બહાર પાડ્યું ને અંગ્રેજ સરકાર સાથે પાંચ વર્ષ લાંબી મિટ્રિસા જનરલ લૉડ કૅનેવૉલિસને હરાવી આખરે પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય માન્ય કરાવ્યું.

વિનાશનું શહેર

હિંદી તેના એક હબર વરસના ઇતિહાસમાં આજ અને તેમથી ધ્વસ્ત બની સાત વખત પુનર્નિર્માણ પામ્યું હોવાનું આજણે બહુથીએ હીજો. પણ તાજેતરમાં જ જેના સમાચારો બહાર આવ્યા છે એ હંફિણ અમેરિકાના બિલિ દેરાનું ક્રોસેપ્સન શહેર તેના ૨૮૬ વર્ષના હંક જ ઇતિહાસમાં ચાર વખત બિનબ થઇ ચૂક્યું છે—માત્ર ૭૫ની દુરમના વઢથી નહિ પણ કુદરતના કેરથી.

બિલિ છલ્લા પછી ઈ. ૧૫૫૨માં પેટ્રો વાલ્ડીનિયાએ આ શહેર વસાડ્યું ને સગમળ ૨૦૦ વર્ષ સુધી તો તે પૂણું આબાદી એગવતું રહ્યું. ઈ. ૧૭૬૩માં ત્યાંલાસુખીજન્ય ધ-સ્ત્રીકંપની પહેલી આફત તેના હપર જોતરી ને એ માત્ર બં-ઉપેરનો અકલ્લો બની ગયું. એ ખંડિયેરો પૂર્વાં પુનર્નિર્માણ

અસ્માકમ્

૧ મહાભારતના યૌથી યશોધવલ પાત્ર કર્ણ પરનું સુન્દરમનું કાવ્ય એમની સિદ્ધહરત કવચ સાથે એવી જ સિદ્ધહરત પીછીની સંકલિતી કુમારના આ અંકનું પ્રથમ આકર્ષણ બની રહે છે. એનું કશું કર્ણ હતું જ તપ કે એ આખરી પ્રશ્નથી કંટિકાઓમાં જ એના ઉત્તરનું સુરેખ સંગ્રાપન સાધી લેખકે નિર્લોક આપણા અમર કાવ્યકલામાં વરણ રચાવતી અધિકારી એવી અમૂલ્ય કૃતિ આપી છે. ૧ 'ચિનાનો સામનો ની શિકાર' કથા કુમારજીવનમાં જવાબદારી કરતાં વધુ આશામાં રહેલી જિંદગી સાથે જોડાતું આજેકૂળ નિરૂપણ કમતી લાગશે. ૨ ચાનાના કાર્યમાં નિરૂપણે નમના સેવી ગંગોલા કમેચેગી. ૩ જોનાં ચરિત્રો આપણા માનસ પર હમેશાં પહેલું પરિપૂર્ણ જમાવે છે. આ અંકમાં કેળવણીના જોખવારી એવા જ એક કર્મચોરમાં અંતિ આસેખાઈ છે કશી આદર્શોલીથી ઉત્તર ન થતાં પતનીના માવીના મુઠાં વેચી ફળવણીનો મજા આણનાર એ શ્રીમુનીલાલ સાહનું ચરિત્ર નિર્માન સેવાતુ મનકરણીય ઉદાહરણ બની રહેશે. ૪ શ્રી હરિફૂલ વ્યાસના 'મની નમરે'માં જેટલું નાવાન્ય છે એટલો જ નમરોના ચિત્રાર છે. તમારી નમરની ફિતિજ વિરતવામાં પણ એ કાવ્ય સહાયભૂત તોરે તે નવાજ તલિ. ૫ અગ્રેણ જેવો રસ, કુતલ ને ગાંભીર્ય તર્યો વિવચ પણ આ અંકમાં આવી ભય છે અને તે ઇતિહાસકાળમાં આવેલો જેવો જ શ્રોણીય પણ નવા જાહેરનો લેખ. ૬ 'નવનગરનાં વારી'ના શોખીનો ના આપમેળે 'લક કદાશને કંસારી' શોખી લેશે, અને 'મારી સફર'ના શોખીનો યે લેખક સાથે 'માગાવતી આશ્રમ તરફ' ધપાયા સિવાય નહિ રહે. ૭ ગાંધીજીની વિભૂતિચળા મો કુશલક વિકાસ આસંગતી 'ઝવનનું પદોત્તમ' લેખમાળા તે નમને હાથ અનિપરિમિતે ચૂકી રહે, છતાં આ અંકમાં નિરૂપિત મુનુબલ નવી જગ્યાના નેચના ડી. મિયાનાનિર્દેશ કર્યા વિના નથી રેલી શકાતું. ૮ અને તે જ અવધીથી આરકોએ તે જ્યાંકી કહેવાનું તે કુમારનાં પાનાંનમને જલિ કહે.

ચિત્રો

વન્ય કુમાર (સિદ્ધ)	વિનાયક કુમારજી
કર્ણ, (દિગ્ગી)	રવિશંકર રાવળ મુળચિ
'ગિય, આ બધી માયા છે' (ફિટો)	મારહાજ ૧૧
કલ્પ દેસાઈ: (અંતિ વિકાસ)ના રક્ષિ	૧૧
ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનાં ચિત્રો	મુળચિત્ર પાઠ

કાવ્ય

કર્ણ	સુન્દરમ ૬૭
------	------------

અરિય

શુનીલાલ સાહ	અરોહ હર્ષ ૧૧૫
-------------	---------------

વાતાં

ચિતાનો સામેનો	અંબરામ જેતી ૧૦૫
---------------	-----------------

લેખો

આપણું બચાવનામું	૧૧૭
તણ નવા મહેલ	'અનિરેત' ૧૧૬
નવી નમરે	હરિફૂલ વ્યાસ ૧૧૨
માયાવતી આશ્રમ તરફ (મારી સફર-૨૦) અંબરામ જેતી	૧૨૪
લક્ષ્મીકાશ અને કંસારી (નવનગરનાં વારી) અંબરામ	૧૨૮
ઝવનનું પદોત્તમ	મુળદાસ છ. માધી ૧૩૩

વિવરણ

ગમતનાં મોખા	૧૧૨
મારી નમરે	૨. મ. રા. ૧૧૩
ફોટોગ્રાફી	બલવંત બટ ૧૨૭
પંચતરંગી પાર્તીઓ (બાળવિભાગ) દેસાઈ વાલજી મોવિદજી	૧૩૫
... સીની મે'તીની નિશાળ (બાળકાવ્ય) રમણલાલ સોની	૧૩૬
Our Friends Abroad	૧૩૭
આ ગલિનો (માર્ચ)... અને એની પ્રતિષ્ઠા	૧૩૮
માધુકરી	૧૩૯
કેટલું પાનું	૧૪૪

સુદ્રઃ જનુભાઈ રાવલ; મંત્રી અને પ્રકાશક: રવિશંકર નવળ કુમાર (પ્રિન્સી કુમાર કાર્યાલય ૧૪૫૪ મયપુર અમદાવાદ: વાર્ષિક રૂ. ૬ અહરેશના રૂ. ૧૫, પદેશના ૧૨ શિ.ર મુ'બાવના આસ કેન્વાસિય એલ-ટઅને નહેરવખરનો સોલ એલેન્ડ શિપ સપ્લાય બોર્ડ પ્રિન્સિપલ રહીર; બીજા એલેન્ડે: આર. આર મેઠની કેસી જમનાના સની કેસાવળ લખ મેલિમેન્ટાસરહીર. કુમારનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો દર્શાવતી રહિંત છે

વિજ્ઞાપીઓ, વેપારીઓ, વકીલો અને બીજા મજબૂત કામ કરનારાઓને કોના સેવનથી આનંદ થયું એવું પાપણ મને નાનાં-મારાં, માંદાં-સાજાં, ગમખાં-ગમખાં ગ્રી-પુરુષ, સ્ત્રીકોઈ એવું સેવન કરી શકે છે.

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન અંડુ

મહારસાયન

રસમિદુર, અમ્લક, કેસર, કસ્તુરી અને બીજાં દીપત, પાચન, તથા પૌષ્ટિક શોષક મેળવી લીલાં રચનાર આમણાંમાંથી ગનાયેલું અગ્રણ્ય મુશક્તિ મુશક્તિ રનાદિ અને પૌષ્ટિક આદ્ય

તેનું નિયમિત સેવન લાંબુ આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી સીદીરમાં મલ, તેમ ને સેવન પૂરે છે.

કીમત

પા રાજના પાટનો રૂ. ૧૫
અરધા રાજના પાટનો રૂ. ૭.૫૦
એક રાજના પાટનો રૂ. ૫)

કોરખાનું ૩
સાવાનરિ ૭
મુજાઈ-૨૩

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ
અમદાવાદના ગોળા-ભોળીલાલ અવસે. ગાંધીરા

ફોન :
બી. સદાજનવારી
મુજાઈ-૨

આદર આપતી વખતે, નર્સેસજનર 'કુમાર'માં વાચી હતી એટલું જણાવજો.

ફોલ્ડીંગ સ્કૂલ

બગલમાં એક ફોલ્ડીંગ માટે
રહે એવું

કીમત માત્ર રૂ. ૨

પેકિંગ-ગોર્ડેન સાથે
રૂ. ૨-૮-૦

કાઠિયા, કિરેદીયારો, કલાકારો, કુદરતના
અભ્યાસીઓ વગેરે માટે એક અનિવાર્ય અને
આણખોડું સાધન. લખો:

લખાડું અને ખીડું

વ્યવસ્થાપક

વિદ્યાર્થી વસ્તુખંડાર

ગુજરાત કલાસંઘ

ચિત્રશાળા

બાહ્ય ગિરમંડળ

સોસાયટી • એલિસબ્રિજ

અમદાવાદ

પાંખડી

જેઠાંલાલ ત્રિવેદીનાં સુકાદે

ગુજરાતના સામયિક સાહિત્યમાં
કદાચ જે સૌથી વધારે સંખ્યામાં
વેરાએલાં જણાય છે તેનો નાની
મનોરમ પુસ્તિકાના રૂપમાં મુંઝ

શ્રી રામનારાયણ પાઠકના
ઉપોદ્યાત સાથે

કિંમત બાર આના ૨ પોર્ડેન બુક

કુમાર કાર્યાલય

ગુજરાતી ભાષાના મહા-
રથીઓ આવા ખૂણાના
પણ મહત્વના વિષય પર
ધ્યાન દે એમ લાગતું નથી
એમ એક માધુરિશ્વન્દ્ર ભટ્ટે આ
પુસ્તક લખ્યું છે, અને એ લખીને
એમણે ગુજરાતની સેવા કરી છે.
એ લખતાં ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકો
તથા લેખોની જે સૂચિ એમણે પુસ્તકને
છેડે આપી છે તે સૂચિ ન જોઈ હોત
તો હું માનત કે આ આખી ચોપડી કોઈ
સરસ અંગ્રેજી ચોપડીનો અનુવાદ જ છે.

આ પ્રમાણે કાકાપાદેંગ શ્રી કાલેલકર ઉપોદ્યા-
ધાનમાં જેની પ્રશંસા કરે છે તે પુસ્તક તે
પોર્સે દેશનું સેક્યુલર પારતંત્ર્ય મિટાવનાર
ઓ એ હુદૈવી દેશના તારણહાર કાગેલ કતંત્ર્ય-
પુરુષ જોસેફ પિલગુદરકીનું જીવનચરિત્ર.
આઠ ચિત્રો અને એક નકશા સાથે, સુંદર
રૂપરંગવાળું એ પુસ્તક એક રૂપિયાની કીમતે
(પે. ૦ બુક) કુમાર કાર્યાલય બદાર પાડવું છે.

એ જ લેખક શ્રી હરિશ્ચન્દ્ર ભટ્ટની કલમે
'એકોસ્ત્રોવાકિયાનો તારણહાર મસારિક
એવું જીવન ને ફિલસૂફી' તૈયાર થાય છે.

ગુજરાતની સસ્તામાં સસ્તી, સૌથી
બહોળો ફેલાવો પામેલી અને ઉત્ક્રાંતિ-
ના વિચારો ફેલાવતી .

અંજલિ ગ્રંથમાળા

જેનો હેતુ નૂતન ગુજરાતની રચનામાં
પોતાનો હિસ્સો આપવાનો છે.

જેનો હેતુ જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રો ઉપર
ક્રાન્તિકારી અસર મૂકવાનો છે.

જેનો હેતુ શિષ્ટ, મુંદર અને ઉપયોગી
સાહિત્ય અત્યંત સસ્તામૂલ્યે આપવાનો છે

આ ગ્રંથમાળાના તમે પ્રાદક છો? એનું
એકેય પ્રકારના તમે નોંધું છે? એની ચોજના
વિશે કશું નાણું છે? એની પ્રગતિથી અને
લોકપ્રિયતાથી તમે વાકેફગાર છો?

આ ગ્રંથમાળા:

દર વરસે આરસો પાનાનાં પુસ્તકો-નવલ-
કથા, નાટક, વાર્તા, પ્રવાસવર્ણન, જીવનચરિત્ર,
પત્રો છત્વાદિનાં રૂપમાં ઘેર બેઠાં નીચેના
લવાજમો પહોંચાડે છે:

દેશમાં

કાચું પૂઠું રૂ. ૩. ત્રણ પાકું પૂઠું રૂ. ૩. ચાર

બ્રહ્મદેશમાં

કાચું પૂઠું રૂ. ૩. આ સિ. ૬ પાકું પૂઠું રૂ. ૪.૫૦ સિ. ૮

પરદેશમાં

કાચું પૂઠું રૂ. ૪ પાકું પૂઠું રૂ. ૫.૦૦

વર્ષ અપ્રિલથી રાર થાય છે અને
.રાર આતથી જ પ્રાદક થઇ શકાય છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પાનકેર નાકા: અમદાવાદ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંગામ બાલાજી રોડ, સુરત
કેન્સો હાલ, કરાંચી સોરાષ્ટ્ર રોડ, રાણપુર

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતા તરફથી મંજૂર

કિશોર વિદ્યાર્થીઓનું માસિક

કિશોર

એમાં દર મહિને વિદ્યાર્થીઓને રસ
પડે એ જાતની સામગ્રી આપવામાં
આવે છે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વિજ્ઞાન
ના લેખો, પ્રવાસવર્ણનો, વાર્તા, સંવાદ,
રમૂજ દુચકા, જીવનચરિત્રો વગેરે

જીવનને ઘડતી તેમજ સામાન્ય
જ્ઞાનમાં ઉમેરો કરતી સામગ્રી
આપવામાં આવે છે

આ માસિક

ઓછું ભણેલી બહેનોને પણ
સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવા માટે
ઉપયોગી થઈ પડે એવું છે.

નમૂનાની નકલ મંગાવો

હાલ યોરું વર્ષ ચાલે છે

લવાજમ :

દિનમાં રૂ. ૪ (પરદેશના રૂ. ૬)

કિશોર કાર્યાલય

પારસી અગિયારી સામે
અમદાવાદ

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક

શારદા

તંત્રી: ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

ગુજરાતી માસિકોમાં 'શારદા' કદ રીતે ભાત પાડેછે?

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને એ ત્રિશી ગિરો આપે છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસદહાણ માટે સુપ્રસિદ્ધ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જેના તંત્રી અંક, નવ-સિકા અંક, લોકસાહિત્ય અંક અને દીપોત્સવી અંક માટે હજારો લોકો દર વખતે રાહ જુએ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે શિષ્ટવર્ગ અને આમવર્ગના સાહિત્યનો સુમેળ સાધે છે.

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિ-હાસની રા. રાયચુરાકૃત નવલકથા આહકોને ભેટ તરીકે આપે છે.

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે કે જે રાજના એક પૈસામાં સાહિત્ય અને કલાનો રસથાળ દર માસે તમારે ત્યાં પહોંચાડે છે.

'શારદા' ચૌદ વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે જોના આહક થયા હશે જ. ન થયા હો તો નીચેના કોઈ પણ સ્થળે આવ જો આવ બગર આપો એટલે 'શારદા' શરૂ થશે.

વાર્ષિક લવાજમ:
હિંદુગાં રૂા. ૬-૮-૦
પરદેશ શિર્લાગ ચૌદ

તંત્રી:

'શારદા'

ગોવિંદ (કાશિયાવાડ).

પુસ્તકાલય અહાયક અહારી મંડળ લી., વડોદરા.
આર. આર. ગ્રેંની કંપની બુકસેલર્સ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબાઈ નં. ૨.

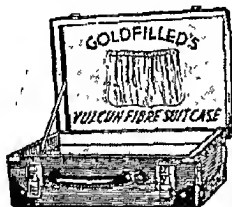
રેલવેના લગેજ અને
ફૂલી હાયરથી બચવા માટે
ગોલ્ડફીલ્ડની

વલ્કન ફાઇબર

સૂટ કેસ ખરીદો

કીમતમાં સસ્તી અને

મજબૂતીમાં લોખંડ જેવી

ધી ગોલ્ડફીલ્ડ
લેધર વર્કસ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ સેન્ટ્રલ સ્ટેડ
ટેલીફોન નં. ૨૩૪૬૦ ટેલીફોન નં. ૪૨૫૭૨

મુંબઈ

ગાંડીવની
કુંભાર માળા

કુંભાર જીવનની મહત્વના કાંક્ષાઓ
મૂલિમંત કરતી અને આથી સંધ્યમાળા

૧ ગોરીલાનો પ્રેમ: તદ્દન સાચી છતાં ફેર-
ફાં ગાંડી કરનારી અદ્ભુત તાઝીબારી
વાતો કી. ૦-૮-૦

૨ પૂછડીઆના પ્રદેશમાં: ચાર ગુજરાતી
જુવાનમાં એક નવી જ જાતની પ્રગતિ
પ્રદેશમાં જઈ પહોંચે છે એની તનમનાટભરી
કથા કી. ૦-૮-૦

૩ શિકારિકા: એક ગુજરાતી જુવાને કહેલા
મન સાટેના શિકારની કહાણીઓ કી. ૦-૮-૦

૪-૫ ગેખી સૃષ્ટિ: માણસ જાતની ઉત્પત્તિનો
ખૂંટો મસાલો શોધવા ઉપડેલા પંચખી
પંડિતની રોમાંશક કથા. પૂછડી મજબૂત
બાંધણી સાથે બે લાગના ૧-૮-૦

૬ શિકારિકા: (૨) એક એકથી અદ્ભુત ને
તાજ શિકારકથાઓ ૦-૮-૦

૭ આંદા પર ચડાઇ: એચ. જી. વેલ્સની
વિખ્યાત કૃતિનું હાપાંતર ૦-૮-૦

૮ આફ્રો મહા: સરહદ પરના પહાણી સે-
તાનેની તાલુકા કથા ૧-૦-૦

૯ જોતના પંજામાં: પથેપથે જોતનો સામનો
કરતા છતાં તેમાંથી છટ્ટી આવનાર બે
જળજળ જુવાનોની પરાક્રમકથા ૦-૮-૦

૧૦ બીજાગારી: રાજપૂતપાળા કુંભારને પ્રદે-
શના ધોડપાડુઓની કથા ૦-૧૨-૦

૧૧ લલ્લુ: ગુજરાતના ક્રિકેટની જ્વિમ્મિકા પર
રચાએલી પહેલી નવલકથા ૦-૧૦-૦

૧૨ સંકટની શોધમાં: ૧-૨-૦

૧૩ જોતીઓ સરદાર: ૧-૮-૦

બધાં બહાર પડી ચૂક્યાં છે. આખો સેટ જ
માગતો. દરેક જુકસેનર વેગે છે.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર સુરત

કુમારો માટે પ્રાણુવાન નવાં પુસ્તકો

પોતાના આકૃષ્ટ જેટ મેળવી જેણે જન્મત
ઉપર શાસન સ્થાપ્યું, જેના નામ માનવી
ત્રાસ, ભય, દુઃખ અને કારમા આક્રમણની
ત્રાસદાયક વાતો આપણને અત્યારસુધીના
ઇતિહાસોએ શીખવી છે તે મહાન પુરુષ
નવી જ દૃષ્ટિએ નવા જ સ્વરૂપમાં: સત્ય
હકીકતથી ગરબુર

જંગીસખાન

સચિત્ર પૃષ્ઠ ૨૨૫ કિંમત રૂ. ૭

ગરીબ માતાનો રખડેલ અને
ઉછાંછળો ગણુતો ઉદ્ધત પુત્ર

કમાલ

દેશનો સેવક: સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી: રાષ્ટ્રોદ્ધારક
નીવડયો તે મુસ્લિમ કમાલનું જીવન

શ્રી શરદ્ગાણુકૃત નવસકથા

સુવાસચંદ્ર

પૃ. ૩૨૦: પાકું પૃષ્ઠ: કિંમત રૂ. ૨.૫૦

રાજવી કવિ કલાવીનાં એ કાવ્યસંગ્રહો
ગ્રામમાતા અને બીજાં કાવ્યો
(સચિત્ર) ૦-૧૩-૦

હૃદયત્રિપુટી અને બીજાં કાવ્યો

[ગ્રીકલર તથા સાર્થ ચિત્રો, ગ્રીકલર બેક્રેટ સાથે]

કિં. ૧-૧૨-૦

જીવનસાહ્ય અમરેશી મહેતા-અમદાવાદ
જીવનસાહ્ય ઍન્ડ સન્સ. મુંબાઇ-૨

બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું માનીતું

સર્વાંગ સુંદર સચિત્ર લોકપ્રિય માસિક

બાલજીવન

તંબી: રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

છેલ્લાં ૧૬ વર્ષથી નિયમિત પ્રકટ થાય છે. શુભ-
સતી ભાષાનાં સર્વ બાળકોનાં પત્રોમાં એનો
ફિલાવો વધારે છે. બાળકોનાં પત્રોમાં દર વર્ષે
૧૬૦થી વધુ પૃષ્ઠની સચિત્ર ભેટ આપનાર
એકલું 'બાલજીવન' છે.

સત્તાજમ તદ્દન સરતું—માત્ર રૂ. ૩)

ગર્મો માટે રૂ. ૩.૦૦. દિવસદાર રૂ. ૪.૦૦

બાલજીવન કાર્યાલય, જાળવાડા, વડોદરા
(મુંબઈમાં આર. આર. રોડને ત્યાં સત્તાજમ ભરી શકાય છે)

દર માસે ૧૦૦ પાનાનું

અનેક ચિત્રો સાથે

વિવિધ રસમય વાચન આપતું

સર્વાંગસુંદર અને અનોખું

માસિક પત્ર

નવચેતન

સત્તાજમ

વાર્ષિક રૂ. ૧૮. બ્રહ્મદેશમાં રૂ. ૭)

દિવસદાર રૂ. ૮.૦૦ છુટક નકલના ૦-૧૨-૦

નવચેતન ઍડિટર ૨૫ પૌલોડ રીડિંગ કલેક્શન

આવતી કાલનો વિચાર

સૌ આજે આવતી કાલનો વિચાર કરી રાખે છે. ખાસ કરીને કુમારો ને જુવાનો તો આવતી કાલની આકાંક્ષાઓ ઘડવામાં રાખે છે. પોતાની બાવી કરીઅર-કારકિર્દી ઘડવાનાં સ્વપ્નાં સૌ આજથી ઘડી રાખે છે; સાથે સાથે તેની તૈયારી પણ કરે છે. એવી તૈયારીમાં મદદરૂપ થાય તેવું એક ઉપયોગી પુસ્તક હમણા બહાર પડ્યું છે:

આવતી કાલની તમારી આકાંક્ષાઓ શી છે? તમે ભવિષ્યમાં પત્રકાર થવા છવો છો? કોઈ બાહોશ અમલદાર, વિચક્ષણ વકીલ કે કબેલ મેંચો થવા છવો છો? તો એ પુસ્તક 'ગુજરાતી લઘુલિપિ' આજથી તમારા પાયાના અભ્યાસ અને શરૂઆતનાં પચચિયાં માટે ખાસ ઉપયોગનું. વર્તમાન-પત્રના રીપોર્ટરો, પોલીસ અમલદારો, આફિસલ રીપોર્ટરો, વકીલો, આફિસોના મેકેટરીઓ, ઝડપી પત્રવ્યવહાર કરનારાઓ, ખબરપત્રોમાં ફરેકને ગુજરાતી શૉર્ટહૅન્ડની ખાત જરૂર છે. એ તેઓને વિના તમારે પાંચે કાચો જ રહેવાનો. અને એ પૂગ પાડનારે સંપૂર્ણ શાસ્ત્રીય દળનું આ પુસ્તક ગુજરાતી સાહિત્યમાં તદ્દન નવું જ છે.

ગુજરાતી લઘુલિપિ

શ્રી હરિકૃષ્ણ વ્યાસ રચિત

કુમારમાં કહેકે મદકે આવેલી લખાણો બીજાં વધારાનાં નવાં પકડાં સાથે સંપૂર્ણ રૂપમાં ગોટનું ગમતનું પૂરું - રીમત વળુ રચિયા

કુમાર કાર્યાલય - અમદાવાદ

સંપૂર્ણ બેઝિક શબ્દકોશ

વાક્યરચના તથા વ્યાકરણસાર

પ્રચીન - હરિકૃષ્ણ વ્યાસ

(મૂલ્ય રૂ. ૧ - પોસ્ટલ ચાર્જ)

બેઝિક ઇંગ્લિશ ગ્રામીણાઓને આ પુસ્તકમાંથી ધારી કંપાની વસ્તુઓ મળશે જેની કે (૧) બધા બેઝિક શબ્દોના અર્થ (૨) આંતરરાષ્ટ્રીય, નાણા પ્રધરણ, વેપારવાણિજ્ય, શાસ્ત્રીય શબ્દોના અર્થ (૩) આગળના શબ્દોના ઉચ્ચારની મુજબની મોર્ફિક પદ્ધતિ (૪) બધા વાક્યરચના મુજબની અર્થ (૫) આજે વરિચિતના મુજબની શબ્દોના બેઝિક રૂપાંતર (૬) વ્યાકરણ કપડ કેપી પણ સચાર સૂચનાઓ છે.

લખો: બેઝિક ઇંગ્લિશ ક્રાસ લાકી (કાકિયાવાડ)

તા. ૬. આ પુસ્તક અત્યારે કુમાર પ્રિન્ટરીમાં છપાઈ રહ્યું છે અને માર્ચ પછી બહાર પડશે. તે દરમિયાન અટકે તા. ૫-૪-૬૬ સુધીમાં માત્ર ૦-૧૪-૦ પોસ્ટલ ચાર્જ રૂ. ૧ માંથી આગળથી મનારા આકાંક્ષાને તે પ્રસિદ્ધ થયે પહોંચીને ફરવામાં આવશે. આ યથાર્થે આવ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થતાં સુધી જ રહેશે

સંપૂર્ણ રંગી

નવો ચિત્રોચ્ચર

માત્ર ચાર મહિનામાં
આવૃત્તિ વેચાઈ ગઈ એ
જ-એની લોકપ્રિયતાની
સાબિતી છે

નવી આવૃત્તિ છપાય છે

આઠ પૂર્ણરંગી રંગચિત્રોના
પોટકોલિથો કિ. રૂ. ૧-૪-૦

કુમાર કાર્યાલય - અમદાવાદ

કેરોયાદી હરીશચંદ્ર પંડિત

કવિ: 'સંવાદાલ' - ભાઈ જયંત મથવાળી (મુંબાઈ), શ્રીમંતુ હિનામ; વચ્ચે: 'સ્વિચ્છાદ' -
 - ભાઈ શ્રીમંતુભાઈ ત્રિવેદી (નવીઆર), મોંચપાન; નીચે: 'સ્વાસ્થ્યના મોંચાદ' - ભાઈ
 દાજી આદમદ (સાન્ડોર), ચીન્તુ હિનામ.

कृष्ण
स्विकार-संस्कार सप्तम

કર્ણ

કવિ • સુન્દરમ્

મુ શોભ ન કા ર ર સિ ક લા લ પ રી ખ

અનુપ્રપ

સરિતા મલકાતી બહે ઝીલતી લાનુભર્ગને
જૂલે છે નીરમાં એનાં અનેકું મનુપમ કો.

રસાદતા

વિશ્વનાં સકલ પદ્મનો પિતા
વૃન્તથી મ્યુત બનેલ એક કો
પદ્મને—વિકસિયા નિલ્લંશુથી,
ત્યાં તણાતું અસહાય એક રૂહે.

વંશરથ

જગત્પિતાના કમનીય સૂનુને
અંકે ધરી, એ શિશુનીય માતથી
મુલાગી ઝાઝી નિજને ગણી નદી
લલતલ આહું મરદી વહી રહી.

રસાદતા

તાતના વિપુલ તેજવીભવો
તો ય કાઠપુટમાં પુરાઈને
પામી અંધ તમનો શું વારસો
બાળ જીવનપ્રવાહમાં રમરે?

હૃતવિક્ષિપિત

અમૃત સૂતતણા કરને વિષે
સરિત લેઈ ગઈ નવ બાળને,
પદ્મ શાં દગ ખોલી નિહાળતો
શિશુ શિશુત્ક બે દગપદ્મને.

વંશરથ

ન ભેર વાગી, નહિ ંદીઓ કતબ્યા,
પુરોહિતો મંત્ર લઈ ન ભિમટ્યા
વધાવવા એ શિશુજન્મ, માત્ર ત્યાં
હયાંધુ રાધા નયનોથકી અર્ધાં.

અંધારે આરણી એવું જીવવું સુત સૂર્યનો
પ્રકાશી પૌરુષે બિઠ્યો ઝાઝેરા શત સૂર્યથી.

(૨)

ભારેભાર ભયો વીચે સૂર્ય દેવાધિદેવના
કોન્ટેયો મહીં તે શ્રેષ્ઠ જન્મેલા ઇન્દ્ર આદિથી.

વૈનાશીય

વિધિએ તુજ કાજ નિર્મિયું,
થઈ પ્યાહું જીવવું જવાહરે,
પણ તે વિધિથી વધી જઈ
રથી ગાથા અભિજાત ગોરવે.

રસાદતા

દૈવપ્રાપ્ત અકુલીનતા તણા
સ્થામ તાર મહીં ભાત પૂરીને
પૌરુષે અગકતાં મુકાર્યની
શો અપૂર્વ દિનખાગ તે વળેરા!

રાન્ય? રાજપદ તેં ક્ષણેકમાં
પકવ આમ્રકલ શું ચુંટી લીધું,
કૌરવોની અસહાયતા તણા
આપમાં પણુ છે ચડી ગયો.

અંગના આધિપ! ઉચ્ચ વિક્રમે
રાજમંડળ મહીં વિરાજતો,
રાજલક્ષ્મી વરી, કીર્તિલક્ષ્મી ચે,
એક ના વરી તને જ દ્રૌપદી.
દ્રૌપદી સમ કૃપા શુરની ચે
ના તને વરી પ્રચણ્ડ ક્ષત્રને,

(૩)

કૌરવી કુલકાન્તારે તું ચે માતંગ વન્ય શો
વરયો, દૌર્જન્યની છાંયે ઢંકાતો મદજૂલતો.

દુર્તાવર્જન

તિમિરને કદી ના સહનારને
સુત ઘડી તિમિરે જ રહ્યો કુળી,
વસનહીન થતી સ્ત્રી દ્રૌપદી
નિરખતાં નહિ આંખ તને કરી.
વળી સુહીન સુયોધન સંગમાં
વન વિષે વિજયી ન શક્યો થઈ,
કુટિલ કૌરવનીતિની નીકમાં
પ્રખ્યાત પૌરુષ તારું ગયું વહી.
કુરુસુતોતણી હર્ષણતા તણાં
જલથી સિંચિત જીવન તારૂંકે
વિમલ પદ્મપિતાતણું ધીજ હા
વિકસી કૌત્ય જની દાણુ રે રહ્યું.

(૪)

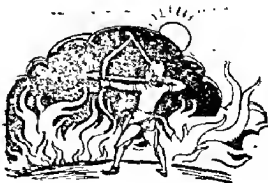
કૃષ્ણના સુગથી તારા કુલની તેં કયા સુણી,
અગ્નિમાં યોગબેલાને વ્યર્થ વારિકણી સમી.

કુમાર - ૧૮૩૭૦ અંક (માર્ચ ૧૯૩૬)

દ્રૌપદી કરી જ સતપુત્રથી
શુરુદ્ધા ય કરી ક્ષત્રપુત્રથી.
કો અધન્ય રહ્યું એ અલગથી
બાણું ના, પણુ સુધન્ય સદિ છે
બાણી કે, જગતમાંહિ બેજમાં
ક્ષાત્રતેજ વચું કર્યું-અર્જુને.

દ્રૌપદી દગ મીચી વરી 'જુન,
વીર્યશ્રી પાણુ સમાન બેઠાંમાં
એકનું વચ્છુ ના કરી શકી
કર્ણમૃત્યુ લગી સંશયે જુલી.

સ્થાવરા

કર્ણ! કેશ શિરથી જ પીંગતાં
કૃષ્ણનાં વચન તું સુણી રહ્યો.
'આજ એહ ઘટના કહો જ કાં,
બાણકાર ધરથી તમે જ ભો!
સંભવે કથન સત્ય આપતું,
તો ય કૌરવશું ભાગ્ય માહરું
જન્મથી જ જકડી દીધું તમે.
બાવ, ના ડગ લીધું હવે ફરે.'
કૃષ્ણ ચૂપ થઈ, રાશ અશ્વની
ખેંચીને શિગિર પાંડવો તણે
ખેંચિયા, અફર યુદ્ધની સ્થિતિ
બાણી વ્યૂહરચના વિષે મચ્યા.
કિન્તુ એ વિજયના વિમર્શમાં
કર્ણ એક દુરજ્ઞેય ટૂંક શો
તાતક્ષ્ય કવચે ચ કુંદલે
જાગતો નજરમાં રમી રહ્યો.

(૫)

હાનની લાજ્જવી તીરે વિરાજ્યો વસુધેષુ ત્યાં
પૃથ્વીમાં યાચકોકેં યાચનાતીર્થ પુણ્ય થૈ.

શાદિના

કાને આવે: 'દેહિ ભિક્ષાં, વરેણ્ય!'
ધ્યાને દૂખ્યાં કર્ણ નેત્રે ખુલે છે.
'શું ઇચ્છો છો?' પ્રશ્ન ત્યાં ઉત્તરાતો:
'તારાં યાચું કુંડળો ને તનુત્ર.'

'ના ના દેતો.' લાતુની દિવ્ય વાણી
વારે છે ત્યાં: 'ઈન્દ્ર એ છત્ર રૂપ
યાચે તારું મૃત્યુ ને પાણડવોની
આ સંશ્રામે છત્ત; ના મૂઠ થાતો.'

'હો એ ઈન્દ્ર, મૃત્યુ હો વાં સ્વયં હિ,
ચાચું એનું પામશે એ ધ્રુવં હિ.'
'તો ચાચી લે શક્તિ એની અમોઘ.
ખેટા, યુદ્ધે છત્તવા શું સ્પૃહા ના?'

એ અવધ્ય અવિજ્ઞેય ચોધને
વધ્ય-જ્ઞેય કરનાર વિશ્વમાં
આરંભઘાત વિષુ અન્ય કું ન'તું,
ચિત્ત કૃષ્ણ તાણું એમ ચિત્તતું.

તાંત તરપર થયો જ પાર્થનો
ચાચવા સ્વસુત કેં રસણ.
સ્વર્ગનો અધિપ દીન ભિક્ષુ થૈ
ટેકના અધિપ પાસમાં પડ્યો.

'યુદ્ધે? છત્તું છવને તો ઘણું થૈ.'
બોલી તેણે અંગથી એ ઉખેડી
તાંતે દીધાં રસણો, આખી દીધાં
દૈત્યે દૂખ્યા ઇન્દ્રના હરત માંહે.

સ્થાવરા

એમ કર્ણ કરી વધ્ય એ ગયો
તો ય એહ કરમાં અમોઘ તે
શક્તિને અફર દેઈ, પાર્થથી
કર્ણને અતિગદી કરી ગયો.

(૬)

અને ત્યાં આચવા રક્ષા કુન્તા પુત્રોત્પત્તિ પળી,
વદને ધારીને ઘેરી દીનતાકેરી વાળી.

સ્થાવના

‘કણી!’ ‘કોણી? જનની સુપુત્ર તે
પાંચ પાંડવતણી?’ ‘હું તે જ હા!’
‘ધન્ય હું, કયમ કૃપા લઈ જ આ?’
‘પાંડવો છ કરવા હું આવી છું,’
‘એ શું?’ કણી ચગકી વહે અને
કુન્તીના મુખચક્રી સુણી રહે
જન્મની નિજ કથા પુત્ર, તથા
કે પ્રલોભન સુરમ્ય રાજ્યનાં.
‘પાટવીપદ ચ પાંચ લાઈની
ભક્તિ, દ્રોપદીતણો જ પ્રેમ ને
રાજ્યનું તિલક પામતાં જય,
કીર્તિ જીવન અક્ષય અક્ષય.’
કુત્કૃતિ વદનથી સરી જતી
રોકી કણી ધરી ધૈર્ય ઉચ્ચથી:
‘વાત આજ, અતિ મોટી તોય તે
આપના મુખથી જાણી ધન્ય છું.
જાણું છું કંઈક કાલથી કથા
આ મનુષ્ય-ઉર-લીડતા તણી.
કિન્તુ માત્ર થઈ ધર્મનાં તમે
કાં અધર્મ જ કરાવવા પળ્યાં?’

(૭)

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે મંડાયું ત્યાં અપૂર્વ કો
ધર્મને રક્ષવા દુષ્ટો હણવા યુદ્ધ ભારત.

સ્થાવના

ધર્મને જાહુ પિછાણતા છતાં
કૌરવો ન અહીં ધર્મને શક્યા,
માનવીહૃદયમાં વસેલ જો
વૃત્તિઓ જ ઉતરી શું યુદ્ધમાં!
એકએક થકી ઉચ્ચ વિક્રમે
વીર પક્ષ ઉભાયે ઝુઝી રહ્યા,

એક વૃક્ષ જ તણી શું ડાળી જો
સ્પર્ધતી વિજય જતી પામવા!
કિન્તુ એ ફળી કુસેલ ડાળનાં
સૌ ઇસી ફળ ગયો કૃતાન્ત ત્યાં,
ને રહું જ અવશેષ માત્ર ત્યાં
હું એક નૃપવંશવૃક્ષનું.

એ મહાહવ મહીં દિને દિને
ભીખદ્રોણ થકી પૂર્ણ રક્ષિત,
સૈન્ય કૌરવ તણું થતું ગયું
ક્ષીણ જેમ જલ અધિ-ગોટનાં.

તે પિતામહ સ્વદ્ધ ભીખને
ભક્તિપૂર્વક રચેલ બાણના
તીક્ષ્ણ વીર શયને સુવાડીને
પૌત્રકર્મ કર્યું યોગ્ય અર્જુને.

ને પછી સુશુર દ્રોણની મહા
અસ્રવૃષ્ટિ સમરે અનન્ય થે

માત્ર ધર્મછળથી જ એમનું
ધૃત્યુન્ન શિર છેદી હા શકયો.

એ સુધોર દિન પૂર્વસાન્નિએ
કર્ણનું આતુલ શસ્ત્ર—ધન્દ્રની
શક્તિ કૌશલ થકી ખપાવી ગ્યો
પ્રાણને ખપવીને ધટોત્કચ.

(૮)

સુદ્રની ઘોર ભૂમિમાં સોળસો દિન ભાગિયો,
સારથ્યે શક્યતા કર્ણે વિનિગીપુ રણે થયો.

ચોક્કસ

કુંડળો કવચ પાસ ના હવે,
ધન્દ્રશક્તિ પણ હા હરાઈ'તી;
ને શિરે ભમત શાપ બાજ શા
બે હતા દિન અને શુર તણા.
સંપ્રુએ વળી રથે જ શક્યતા
મોંથી શક્ય સમી વૃષ્ટિ શબ્દની
કથારની ય રહી વૌધી મર્મને,
શત્રુના શર થકી ય કારમી.

ત્રાણ-અસ્ર-સુસહાયહીન એ
શાપદગ્ધ, અતિવસ્ત સાર્થથી.
સારથી-કવચહીનતા સ્વયં
નોતરી અન્ય નોતરો હતો.
તો ય નિકમ ઉપાકયું જન્મથી
કેમ તે રગરગેથી ઓસરે?
માફે અર્જુન મરાઈ વા સ્વયં,
એક માત્ર સ્વર કર્ણે ત્યાં રટે.

ધર્મભીમસહદેવ આદિ જે
શસ્ત્રપાત તણી વ્યર્થ કાં કૃપા?
ટાળી માર્ગ થકી એ અદુયને
કર્ણે અર્જુન ભણી રહ્યો ધણી.

શ્વેત અથ રથ પાર્યના તહીં
કૃણ-કૌશલ થકી સુચારિત,
કર્ણના હય સમક્ષ સુદ્રમાં
થેઝ ઘોર હહણી તહીં ખડા.
શક્યતા સુખથી શક્ય: 'લે અથ્યા
સૂતપુત્ર! અહીં પાણ્ડુપુત્ર આ
તારી આગળ ખડો સુદર્શન
દુઃખાન્વેય તવ શક્તિ દાખવ!'

નીમ એક કરી પાત દણિનો
શક્ય જે, વચનથી ન, બાણથી
કર્ણ ઉત્તર દિયે જ કારમો,
સૌધરા નિજ શરેથી હાંકતો.

(૬)

સુદમાં પુત્રનાં કર્મ આજેનાં જગશે હજી,
ચિત્તી પોદલ લોનુનાં ચક્ષુ પાછાં ખુલે ત્યહીં.

ગિદ્યવંધર્ય

કર્ણ કુદ્ધ થઈને ફેલાત શો
કેં અમોઘ શર સાંધતો ગયો.
પાર્થ ત્યાં ચ શર વીર શનુના
કૃષ્ણ સહાય થકી વારતો ગયો.

ગિદ્યવંધર્ય

અંતે, સુગોપ્યું બહુ પાર્થ મારવા
ને પૂછ સોનારજમાં સુવાડીને
અમોઘ જેને ક્રીધ તેહ કાઢીને
આકર્ણ જ્યાં કર્યાં બહાદર્ય કણે
વહેતું મૂક્યું શર થમકર શું પાર્થકેરી દિશામાં.

દિશા અને ત્યાં નભથ્યાં જગાંજગાં
ઉલ્કા ખરી ઘોર અનેક આભથી;
તે પાર્થના કાતિક્ષ શત્રુ નાગને
કંઠે ધરી અર્જુન મેર હા ધસ્યું.
અશ્વો સુકાવી જ અતીવ કૌશલે
સર્વસ કૃષ્ણે શર વ્યર્થ એ કર્યું.
અર્જુનનું શીશ અહંત બાણ એ
કિરીટ લે માત્ર ગયું કિરીટીનો

ને નાગ ભોઠો પકી, કર્ણ પાસ જો
છતો થઈ, પાર્થ વધેરવાને
સહાય દેવા તલસ્થો, પરંતુ

કણે કણું 'રે મર, તારી સહાયથી
શું પાર્થને કર્ણ રણે જ મારશે?'

ને ઉગ્ર આંખે શુરુ 'રામથી માર્યાં
શસ્ત્રો સ્મર્યાં-એ ધણુ યે મર્યાં હતાં
નક્ષત્રી પૃથ્વી કરવા અનેકશઃ,
સંહારવા આ નર ક્ષત્રિયોત્તમ.

અહાવિયું જ્યાં પર બાણને જ્યાં
વિદ્યા સરી સર્વ સ્મૃતિથી બાણની,
ને રે હતોજન્મ થઈ વીર કણે
સુરિક્ત કો ભારક મહાન શો ખડો.

ને શાપ ધીજે દિગ્ગનોય ત્યાંચર્યો,
અશક્તને જેમ ચડે જ પ્રજવર,
ધરા અસી ત્યાં રથચક્રને સહી
વ્યાદી સમી કો અતિકાય પક્ષીને.

આધાર જોં જીવનનો—ધરિત્રી
અસંત તેનું રથચક્ર-તેહને
આરાધવા કણે અધીર જીતયો
ત્યાં પાર્થ-ચારે શર ઉગ્ર રે ચક્ર્યું!

'રે રાજા! આ ધર્ય નથી જ સુદ!
પોકારતો કર્ણ, ધરાથી અક
ખેંચી રહે છે બલથી, અને ધરા
અસ્યે જતી, કૃષ્ણની વાણ એનું
રહુંસહું ધિયે અસી જ રે ગઈ!

‘દે ધર્મભક્ત! ક્યહી ભક્તિ ધર્મની
એકાંતિકા તં કરી છે કરી ય કે?
હ્રે, કૌરવોને સહુ દ્રુપદ કર્મમાં
તું યે હતો શું નહિ પ્રેરનાર?’

એ શત્રુ સામે ત્યહી કર્ણ જૂઝતો
ધરા અને પાર્થની અન્ધવૃષ્ટિ શું
ધરા અસંતી હતી ચક્ર, કર્ણની
વિદ્યા અસી જે શર અર્ધ પાર્થના,
કરંતી તેને ક્ષણ સંશયાકુલ.

‘હવે વિલેખાવ ન મૃત્યુ કર્ણનું.’

કૃષ્ણે કર્ણ, અર્જુનના નિયંત્રી
છટેલ અન્ધ શિર કર્ણનું ત્યાં
ઉતારી ક્ષીરું, જ્યમ પુષ્પ વૃન્તથી.

એવી રીતે પાણ્ડવશત્રુ ઊર્જિત
ધરા ઢળ્યો, સત્તરમા દિને, ને
હજી ય આશા જ્યની કરંતા
તે કૌરવો કાલ જાન્યો જ હુદિન!

રવિની અરુણા આભા તે દિને અસ્ત પામતાં
પૂર્વે સૌ દિનથી આજાં રહી રક્તાશ્રુના ઝરા,
કર્ણના વધકારુણ્યે પીગળ્યું ઓગા, ના ધરા.

[૧૦]

અભાદ્યો જન્મ, ને મૃત્યુ એવું યે અસહાય હા,
શસ્ત્રહીન ગતિહીન દશામાં ધરણી ઢળ્યો.
સ્થામગાં ગિન્દુ બે વચ્ચે ક્ષીરી શું તીમ તેજની
તારી આયુઃકથા કર્ણ દિવ્ય કે ભર્ગથી ભરી.

પ્રભાતા ઓગમસંચારે અભ્રો કાળાં ય આધડી
વચમાં આવરે તેની નિર્ભળી પાવક છુતિ,
તેમ કે તાહરાં કર્મો કૃષ્ણ જે કૃષ્ણ ઉચ્ચયાં
હશે, એ દ્રુપદ કાલે ત્યાં કેને મેશ નથી અડી?
ધર્મને રક્ષવા કૃષ્ણે અધર્મો યે ન છોડ્યા;
કર્ણ, ત ધર્મને કાળે અધર્મ ન તજ્યો મહો.

મિત્ર સંકર

એવું કર્ણ કર્ણ, હતું જ તત્ત્વ કે
જે અર્ધે તે કૃષ્ણની કાકલુદી
ઉવેખીને પાણ્ડવ થે જવાની,
ધારી રહ્યો નામ જ સૂતપુત્રનું?

એવું કર્ણ કર્ણ, હતું જ તત્ત્વ કે
તું બાળતો ઇન્દ્ર છતાં ય તે દીધાં
ઉતારીને કુંભ દાનમાં કવચ
અવધતાને તજી વધતા અહીં?

એવું કર્ણ કર્ણ, હતું જ તત્ત્વ કે
કુન્તી તણી આર્જવવંત આરજૂ
નકારી તે પાણ્ડવપૂત્ર થે રહી
નૃપાલના યે બનવા નૃપાલની?

એવું કર્ણ કર્ણ, હતું જ તત્ત્વ કે
બે શાપ માથે ભમતા હતા છતાં
ને છતવા પાર્થ રૂપ હા ઘણી છતાં
તે નામને તે તરછોડી કાઢ્યો
આવ્યો સ્વયં જે તવ રુદાય અર્ધે?

એ તત્ત્વ તારો જય છે ચિદંતન,
મૃત્યુ રણે તે નહિ મૃત્યુ, છત ત્યાં
મળેલ તે છત નથી કદાપી,
જે છતતો છવનજંગ તે જયો.

તે જન્મથી જે અપમાનની ઝડી,
વિદ્યાશુર પાસ દસોડીની ઘડી!
તે દ્રૌપદીબોલ શું મર્મ દાડતા!
ને પાંડવોની પરછંદ ધિક્કૃતિ!

ને ત્યાંથી ઊંચા શિખરોનું દર્શન;
નૃપતવનું ઉન્નતવલ ભાલઅર્થન.
ને જ્ઞાન તો એ નિજ શત્રુતાતને
અર્પી સ્વરક્ષા, યમને નિમંત્રણ.

આ ઉચ્ચતા, આ કપરી જ-તાવણી,
હૈયાતણાં આ ધમસાણુ ધોર,
કોણે ઝીંચ્યાં વજ્રર છાતીએ હા?
કો અર્જુને? ભીમ યુધિષ્ઠિરે કો?

અધર્મ ગતે પણ ધર્મભાવથી
એવો ટકી કોણુ જ અન્ય ત્યાં રહ્યો?
આયો પ્રચણ્ડોન્નતવલ મૈત્રીભાવ
વિના તું ખીન્ને કયહીંથી કદી વહ્યો?

(૧) જન્મ-દાંડણી; મૃત્યુ-પુત્ર; કર્ણ-સૂર્યથી કુનાંતો પુત્ર, તેને નદીમાં બહેનો મૂકી દીધેલો તે અપુત્ર સારથીને હાથ આવતાં તેની સ્ત્રી
રાધાએ ઉઠાવે; (૨) કૌતિયો-અર્જુન વગેરે કુન્તીના ખીલ પુત્રો; અલિખત-ઉચ્ચ; અકુલીનનાના આવા દૈવધોમિત સ્થાપનામાં પુરુ-
ષાવૈનાં જગત્તાં કાપેાં યૌથી તેણે અપૂર્વ જીવનક્રિતખાજ વધ્યો; કાન્તાર-મહાવન (૩) મહાભારતને લખાવજ સળાઓ; (૪) મુખ્યે જઈ
કહેને એની કુલકથા કહી પાઠવપણે લખવા સમભવે, પણ ન્યય, વિમતે-વિચારવજ; પાર્શ્વ (અર્જુન)નો તાન છન્દ સૂર્ય દીધેલાં કર્ણનાં
રક્ષણકારી કવચ અને કુંડલ દાનમાં મારવા લિધુક રૂપે આન્યો; (૫) વસુભુજ-કર્ણુ, છન્દ-ધૂર્ય; સૂર્યે તેને ચેતન્યો; પણ કહેને મનનાં
છન્દને બોધ્યા દીધી; ખરલામાં છન્દ તેને અમોઘ શક્તિનુ વરદાન આપી ગયો; (૬) હવે કુન્તા પોતાના અર્જુનનું પુત્રોનું અલભ માનવા
કહે પાસે આવા પાંડવો પાંચ છે તેના છ કરવા આવી છું; કહે અકલ જ રહ્યો; ન્યાર-પણુ; (૭) યુદ્ધ રતે યયું; નર્યે માનવહૃદયમાં
વ્યોધી બે ધનિઓનું જ એ યુદ્ધ હતું, કૃત્તાન્ત-કલ્પ; મહાકલ્પ-મહામનુ; ભીમ બાલ્યસમય પર પોરવા; ધૂમ્રવૃત્તને લગથી દ્રેણને હણવ;
છન્દની દીધેલી કર્ણની અમોઘ શક્તિ ઘરેલકથાને મારવામાં ખપી ગઈ; (૮) યુદ્ધને સોજામે દિવસ; ત્રાણ-રક્ષણ; કુચારિત-સારી રીતે
રોરવા; (૯) હજી પોતાને પુત્ર ઝાઝાં પરાક્રમ કરશે એમ વિચારે પોતેના સૂર્યદેવે રૂપે ચક્ર ઝાઝાં-યુદ્ધના સપ્તરમે દિવસ ઊંચો, અંતે
કહે છેવટું નામાસ્ય અન્નખાનું; સુગોચું-સારી રીતે રાજેયું; આકલે ન્યા કરી-કાન લાગી પણુ ખેંચીને; ઉઠા-નારા; પણ કુણે કુરળ-
તાથી હોડો છુકાવી નામાસ્ય ચુકાનું અને તે અર્જુનનો કિરિક (મુકુટ) માત્ર લખીને મળું; નરો કર્ણ પાસે જઈ છવા ઘઈ સહાય કરવા
કહે; પણ કોઇની સહાયથી અર્જુનને મારવાનું કહે નકાર્યું; અને પરશુરામે પૃથ્વી નક્ષત્રો કરવા વાપરેલાં શંકુ કે પોતલને અન્યાં હવાં તે
કાંકયા; રામથી-પરશુરામથી; પણ જેવું બાણ પછાક પર ચડાનું તેવી પરશુરામના સાધની અસરથી નિવા બધી બૂઝી ગયે; તરન બીને
શાપ પણ હેરા વળ્યો અને તેના રધનું ચક્ર પૃથ્વીમાં ઘુંચી મળું; તે કાંકવા કર્ણે રથથી નીચે ઊતર્યો તેવું જ અર્જુને આપ પર બાણ ચ-
ડાનું; આ અધર્મ સામે કર્ણે સંશયાકુલ થઇ રહ્યો ને તરડ્યો; અંતે અર્જુનના બાણે કર્ણનું માથું ડોનારી લીધું; નિર્ગમ-ભણું; ઊર્મિત-મહાખલિ;
(૧૦) 'એતું કહ્યું કર્ણે હતું જ તત્ત્વ' એ આખરી પ્રકાર્યે કંટિકાઓમાં જ એના ઉતરતું સુરેશ સંગોપન સાધી લેખકે મહાભારતના એ
પ્રાપ્તવાન પાત્રનું કરેલું આગ્રેખન નિ રીક આપણા અમર કાવ્યકાલમાં વંદવા રચનાની અધિકારી એવી અમૂલ્ય કૃતિ આપે છે.

‘મિત્તા બેઠેલો નેયો ને બાણુસાહેબ ‘હાથું જાની ગયા!’

ચિત્તાનો સામનો

ચિ. જ. ર. ન. ર. પિ. રં. ક. ર. પં. રિ. ત

બા

બાણુ વિશ્વેશ્વરપ્રસાદ સિંદ પટનાના શ્રી-
મંત્ર જાગીનાદાર હતા. ઉનાળામાં એક બે મહિના નેનિ
‘તાલગી’ દયા ખાયા આવતા. નેનિતાલમાં મકાનની
વ્યવસ્થા ન ચલ સફા અને ભીમાનાલમાં રહેવા આવ્યા.
એ જ મકાનમાં હું અને પંડિત દરબ્રસાદ કિતથો દતા.

રાતે રથાનિક મિત્ર મોતીરામ આવે. ગપ્પાં
લડાવીએ અને ઉંચ ઘેરાય ત્યારે સૂઈ જઈએ. આંખ-
માં લોખનો પડછાઓ પણ ન રહે ત્યારે જ બિડીએ.
દાયે સંધ્યાને પરવારતાં એક વાગે. ખાઈ પીને બેસીએ
કે અત્રનો નિશો થડે. દિગરાજની ઠંડી ફૂંકે ન-
ગિયાન તર કરી દે. પછી બાંધ્યા પિના ચાલે જ કેમ?
બાંધીએ તે કેક સૂઝ દળતાં સુધી. બિડીને બેસીએ
કે મોતીરામ આવે અને ચાલે ગપ્પાં. સાંજ ચાપ ને
સંધ્યાનું ચાલે. આમ મકાનમાં જ દિવસ પૂરે ચતો.
અમારી આ મરતી બેઠને બાણુસાહેબે તો અમને
પૂરા એક જ સમગ્ર વીધા.

આફો દિવસે બાણુસાહેબ સવારમાં ફરતા ગયા
અને લોકીયાળે કપડે પાછા આવ્યા.

‘બાણુસાહેબ, આ શો બેલ બેસી આવ્યા?’
પંડિતજીએ પોનાના વિનોદી રતનાવે પૂછ્યું.

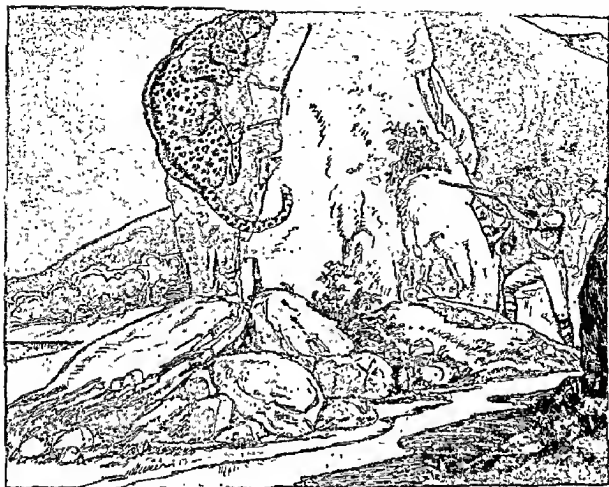
‘હવેતો આવ્યો એ કહેલો!’ બાણુસાહેબે કહ્યું.

વત જાની એમ, કે બાણુસાહેબ મજેક માછમ
હર આઘ્યા ગયા હતા. મારો છોડીને કેડીએ ચાલના
હતા. લખુશંકા કરતા બાણુ પર ગયા. ઝાંખરાની ધીચ
ઝાડી જેવું હતું. અંદર ઘૂસીને બાણુસાહેબ માથું
બેસું કરે ત્યાં સાયનારા! દસ ડગલાં દૂર જ ચિત્તો
બેઠો નેયો આ વખતે એમની શી સ્થિતિ ચલ દશે,
એ તો પોતે જ લઈપી સકે.

બાણુસાહેબ પૂનઠું જાની ગયા. મસ્તિક શૂન્ય
જાની ગયું. ન પાછો પગ પડે કે ન આગળ. કિ-
ર્તવ્યવિમૂદ ચલ બિવા.

ચિત્તાને આશ્ચર્ય તો થયું જ દશે કે આ બે માથા-
નો માનવી કેવો! કેાઇ મુ-પુછન દશે, કે મરણિયો
વીર દશે! નહિ તો આમ બેધડક સામે આપીને
બિલા રહેવાની દિમ્મત કેાણ કરે! દંછ સુધી તો
પોનાનાપી કરીને નામના માણસો જ એણે નેવા
હતા. આ કેાઇ અન્ય માનવી! અર્વા સામટાં આ-
શ્રયે ચિતાછ થાઇ ગયા. ધારી ધારીને એ મરણિયા-
ને નેના હેલે તેમ બેઠાબેઠા જ તાકી રહ્યા.

બાણુસાહેબ જાના પોનામાંથી નવન થયા, કે

ચિત્તાથી એ જીવે ચલી સમય તેમ નહોતું ફરીને ટેકરીના ઢોળાવ સાથે તે ખાતી પડ્યો.

પાંચેક મિનિટ પછી પંડિતજી ઊઠ્યા. લઘુચંક્ર કરવા કેતરના વળાંકમાં ગયા. તરત જ પાછા આવ્યા.

‘બાધ જોજ લાવા.’ સામાન્ય શક્તિથી પંડિતજીએ આગીને કહ્યું. ચિત્તાને એ લોકો વાધ કહે છે.

‘વાધ’ શોખી લાવનીરની વાતમાં એવી શાંતિ હોય નહિ. અમે કંઈ લક્ષ ન આપ્યું

‘દુકળે રહિને’ કહીને મોતીરામ દસ્યો.

પંડિતજીએ આગીને તરત જ બંદૂક ઉઠાવી.

‘ખડે હો, મનક નહીં, મોડે સામને હી જાધ ચલા આ રહા દે.’

‘સય ?’

‘સય.’

ચિત્તાના આવવાની થાત માની શકાય એવા સ્વરમાં પંડિતજી બોલ્યા કે અગારી સારીરિક દશા બદલાઈ ગઈ. મોતીરામનો ઝાળો નીચે જ પડી રહ્યો ને એ ઝટ બંદૂક લઈને ઊભો થઈ ગયો. આખો

દિવસ ભટક્યા છીએ, શોકનું ઝેર દારૂકમાં પસારી ગયું છે, એ બધું ભૂલાઈ ગયું.

ત્રણે ય દગ્ધાતે પગલે વળાંકને ખૂણે બધને ઊભા રહ્યા. પચીસ ગજ લાંબી ખીણ હતી. વન્ય કૂવેના છોડ, દાઝમટી અને ઝાંખરાંની આપી ઝાડીમાં ઝીંબી નળરે જોયું. પણ દરેકન થયાં નહિ.

‘વાઠ ચાર, ખૂણ મઝાક જનતે હો !’ મોતીરામનું ધૈર્ય ખૂટ્યું અને કહ્યું.

મોતીરામ બોલ્યો, કે તરત દસેક ગજ દૂર ટેકરીનો સવાન ઉપર ધુરધુરાટ સાંભળ્યો. ચમકાને અમે જોયું.

ધુરંડી એની જ હતી. સાવધ થઈને જોયું પણ દેખાયો નહિ. ફરી ધીમે ધુરધુરાટ સંભળાયો.

‘કર કું આવાઝ ?’ પંડિતજી બોલી ઊઠ્યા.

‘રહને દો.’ મોતીરામો કહ્યું.

ફરી ધુરધુરાટ થયો. ખ્યાનથી જોયું તો પાંચરની આડમાં ઉપલા લાગ ઉપર ચિત્તાનું મોં દેખાયું.

અમારા આજ્ઞાથી એ પશુ ચમકીને દશે. પત્થરની આડમાંથી નીકળીને જરા હિપર પારી આવ્યો. તેના પગ અને પાછલો લાગ દેખાયાં નહિ. કેવળ ગોં અને ગરદનાં જોષી શકાયાં. એનું ગોં જોનાં જ રોમાંચની વીજળીએ ઝટકો માર્યો. કાળમંદિર સમા એના ગોંને જોષી મૃત્યુની યાદ આવે જ.

ગોતીરામ જીભો જ દત્તો. પંડિતજી છાતીએ ફૂંદો દાખીને જોરી ગયા હતા. મારા હાથમાં તમંચો સ્તબ્ધ હતો.

હુકુકુમ પદાડમાં પડ્યા ગાળ્યા. પંડિતજીએ ગોળી છોડી દીધી. ચિત્તો ઝડપથી ગોં ફેરવીને તરાપ મારી ફૂંદો. જિએ ઝટ ચડી શકાય એવું નહોતું. ફૂંદોને ટેકરીના ટોળાવ સાથે જાડી પડ્યો. આગલા અને પાછલા પગ સીધાં કપ ગયા. ગોં ફેરવીને અમારી સામે કાચિયાં કરતો જોષી રહ્યો. અવારે આ દરખ ધણું જ જોદક લાગે છે. કેમકેમાં ઝડપી લેવા જેવું જ. પશુ એ સમયની સ્થિતિમાં સૌંદર્યકળા વિચારના જેટલી શ્રુતિ પણ વેપલાપણું જ મળ્યા.

ગોતીરામે ગોળી છોડી. પાછલા યાપા ઉપર ચિત્તાએ ઝીલી લીધી. લખંકર પાડ સાથે આડે ફૂંદો નાહો. સીધું દોડી જવાય એવું નહોતું. અમારા માથા પર જ પત્થર મળ્યાવતો પેલી જાણુએ કેવલ તરક મગો.

હું તો તમંચો લઈને જિભો જિભો જોષી જ રહ્યો. નાદક ગોળી છોડીને જવાવર સાથે દુરગની જાખવામાં શો લાગા ! આમ વિચારીને હું અટકી પગો હેઠળે એની સ્થિતિ ચક્ર ગઈ. કોણ જાણે કેમ, પશુ ગોળી છોડવાની પ્રવૃત્તિ જ ન ચક્ર. માનસિક આદોલનોનું વાસ્તવ નથી કળી શકાતું. મારી સ્થિતિ આવી ચક્રે એવું મેં કહ્યું જ નહોતું.

નાસતો કાળ જોષીને સુડામાં પશુ એનન વ્વાગે. આપણાથી દુરમાન ડોં છે, એવો વિશ્વાસ આપનાં જ આપણે શરૂ જની જકએ છીએ. અમે જાણે ચિત્તાને નસાડ્યો હોય એવા વાવે દોડી નીકળ્યા. વાંક વળેટ્યા અને પાણી ફૂંદોને ચિત્તો બીજી ટેકરી ઉપર ચડતો દેખાયો. અને શરાતન આવ્યું. નેમ લઈને હુમ કરતો તમંચો ફેડાયો.

‘વાદ્ય ! માર દિવા જાય !’ પંડિતજીએ દરબીને કહ્યું ‘દવે મગો.’ ગોતીરામ જોષી.

‘હિલકે નામકી જોષી રહે જાય વો અરજા નહિ ચાર !’ મેં કહ્યું.

‘અરજા, આપ લી મના લે, કિ જાય પર જોષી છોડી યા.’ પંડિતજીએ કહ્યું.

ચિત્તો નજરના પડદાની પેટે પાર જતો રહ્યો. સુરજ વાગવાનું છેલ્લું સલામ બારતા હતા. દવે કંઈ જ નહિ અને સમજીને અમે ચાલતા થયા.

નવ વાગતાં લગભગ મારા આવ્યું. લયકને પગે મારમાં મગા. સુખીનું ઘર શોધી કાઢ્યું. વાખરી મેં પકારી. દૂપ સાથે જમી ગયા. હાથ તો મારની રાદ જોની જોડી હતી. દુખાવ્યા તે સૂર્યોદય પછી જ છોડ્યા.

બીજો દિવસે સવારે એ જ મારેં અને ટેકરી ચડ્યા. ચિત્તો ધાપક થયો હતો એ રથાન જોયું. લોહીને ટપકે પતો લાગવાની ધારણા એટલી નીકળી. લોહીનાં ટીપાં દેખાયાં નહિ. ખીચી જોઈએને ચિત્તો મગો હતો એ ટેકરી ઉપર મગા ટેકરીનું માથું સપાટ જનનું ટોળાવ લઈને બીજી ટેકરી સાથે મગી જતું હતું.

ગટકતાં લટકતાં જયોર થયા. જયોર જોડશે જે વાગ્યાનો વખત. આજના નાસ્તામાં દૂધે ગાંધી દળાદાર વાખરી અને ગોળા દનાં. પાણીને અલાવે નારતો ચક્ર શક્યો નહિ. પંડિતજીની ‘અંતિ કાદતી રહી.’

ધાપલ જનાવરનો પત્તો મેળાયવો સુરેકેત તો ખરો જ. ધાપલ ચક્રને નાસે તો એ ક્યાં અટકશે તે કહી ન શકાય. ન જાણે ક્યાં છૂપાયો દશે ! જાનટી અટકીને દસથી જાર માલમનું નતુગ પૂરું ક્યું. લગભગ ચાર વાગે ત્રિશાંતિ લેવા જોડા. તામન ચક્રને વળી ચાલતા થયા

શિકારનો હંદ એ અજાજ નયો છે. દિસક પ્રાણી સામે જવામાં મોત માથે જાંધી લેવું પડે છે. શિકારી મોતથી જોડલો જ ડરતો હોય છે જેટલા બીજન બધા. છતાં શિકારના નશામાં એ ખૂટી જાય છે. મોતને બ્રહ્મારો મરણિયો બને છે. એ જ સ્થિતિમાં એ શિકાર જોલી શકે. સૂર્યોદયથી તે સૂર્યોસ્ત સુધી જુખ્યો ને તરંગો શિકારી વગડામાં ગટકતો દમે. પંડર પંડર દિવસ સુધી એ ચાકનો એતાર નહિ જાતરતો હોય છતાં શિકારનો એને અણુમગો નહિ થાય. એ જ શિકારનો મગો. શિકારી શિકારે ચડે છે લારે જતને ખૂટી જાય છે.

સૂર્ય દૂરદૂર જતો ગયો. અમારું જગત વધારે નહક આપતું ગયું. 'દને કામે' ણણીને ગામ તરફ પગલાં લાગ્યાં. અંધારાના કાળા પહેડાંમાં જગત લપેટાયું અને અને ગામમાં ધૂરયા.

પદાર્થી સેકો આતિથ્ય-પ્રેમી હોય છે. અમે આ-વીશું કે નહિ તેનો નિશ્ચય નહિ હોવા છતાં ભલા મુળાએ દૂધ દોહીને રાખી મૂક્યું હતું. અર્થે દૂધ મોંઘું ગણાતું નથી. પશુઓને ચારે શારે માસ લારપેટ મળે છે. વેચાતો લાવવાની કે વધારે એકઠો કરી રાખવાની જરૂર નથી.

રાખું, ખાધું, ઊઠ્યા અને સવાર થયું. વહેલા પરવારીને વગડાનો માર્ગ પકડ્યો.

'એક કામ કરીએ. ત્રણે ય જણ નિજ શિવ દિશામાં જઈને મધ્ય સ્થાને એકઠા થઈએ. ત્યાંથી આગળ જઈએ' મોતીરામે કહ્યું.

'સાચે અઘણી.' હું બોલ્યો.

'ત્યારે નહીં કરીએ.' મોતીરામે કહ્યું.

'અને જગાવર મળે તો શું કરું?' હું બોલ્યો.

'અછલ હોશિવારીથી, વંસાવારેસોને કબૂલ રહે તેમ, કેાઇ પણ જાતના નશા વગર, ગાયે પ્રભુ રાખી-ને કામ કરું.' દસ્તાવેજ ભાષામાં પંડિતજીએ જ-પ.ળ દીધો.

'સામેળી જિંચી ટેકરી ઉપર એકઠા થવાનું.' મો-તીરામે કહ્યું.

'મંચુર.' પંડિતજીએ કહ્યું.

પંડિતજી અને મોતીરામે પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં યજ-ને ઉત્તરમાં વળી આવવાનું રાખ્યું; મારે વચ્ચે યજને સીધા ટેકરી પર પહોંચવાનું હતું

આધ્યા. બંદૂકાને, અગાળે જનાવરની સૂચના સ-મજવાનું કરાચું હતું. પંડિતજી અને મોતીરામ ટેકરી-એળી આડે દેખાતા બંધ થયા. તમચાનું ઘડું ડોકમાં લટકાવીને હું મનમાં ઘોડા પડતો સીધા ચાલવા માં-ડ્યો. સૌ પ્રથમ ટેકરીએ પહોંચી જવાની જ મને લાગી પડે-હતી.

એ કલાક વીતાતીને હું ટેકરી ઉપર પહોંચી ગયો. ચિતાનો ભેટો થયો હતો એ સ્થાન એક જ કેસીંગ દૂર હતું. શાંતિથી એક ઊંચા પથર પર બેસી ગયો. વધારે વખત સૂર્યનો તાપ સહી શકી નહિ. પથર-

ની આડ લીધી. ધૂળગવરણાં દિગરાજનાં શિખરો ખાનસત થઈને સૂર્યમત ઉત્તરનાં દવાં. સતબ્ધ ચિતે એ દશ્ય નિહાળતો હું બેસી રહ્યો.

એક કલાક વીતી ગયો. પંડિતજી કે મોતીરામ આવ્યા નહિ. લાંબી નગરે બધે જોઇ વળ્યો. દૂરદૂર સૂર્ય કેાઇ દેખાણું નહિ. મને તરસ લાગી. ખીણમાં જાવરી ઝરણાને કાંઠે ગયો. પાણી પી ને લાં જ બેઠો.

લગભગ ચારણ કલાક પછી 'કેાઇ કિસોકા નદિ માર પ્રુદગર્જ જગાતા હે'નો અગિ સંભળ્યો. પં-ડિતજી ચિતા વેસળમાં ગાન થીતું કેાણ ગાય ? હું તરત જ દોડતો ટેકરી ચડી ગયો.

'કેમો છ, ક્યા માજરા હે ?' મને ભોતો વેન જ પંડિતજી બોલ્યા.

'માજરા ક્યા, છતરી દેર કેસે ?' મેં પૂછ્યું.

'ગાદ, તુમ તો અહીં ચસે આતે હો !'

'જાવા રે, મેં તો બેઠે બેઠે ઉગ મયા ધા.'

'મોતી નહિ આવ્યા ?'

'નહિ.'

'અઝા, બેઠો, ખાત સુનાઓ.'

'ક્યા, દય કુછ પતા ?'

'પતા હે, મગર લાખના. પદાં સે કરીળ રો મૈત્ર દૂર મેને શિડીયો કા શોર સુના હે. આપને રામ કી દિમ્મત એન મોકે પર કળી કળો ધોખા દેની હે. કોશિશ તો તુરંદ કી, કિ ભાગ ખડી હુઇ દિમ્મત કો પકડ લૂં, લેકિન પિછા કરો કી બી છઝા તજ દી હો સકતી હે, જગ દિમ્મત મોજુદ હો.' કહીને પંડિતજીએ પગ લાંચા કર્યા.

એવામાં મોતીરામ પણ પરસેવાળા સુન્દ લૂછતો આવી પહોંચ્યો.

'દોડતા આવ્યા લાગે છે.' મોતીરામ બોલ્યો.

'રસ્તામાં તું ક્યાંક સૂઇ રહ્યા હોઇશ' પંડિતજી એ વળતો જવાબ આપ્યો.

'શા સમાચાર ?'

'તમે કહો તે.'

પંડિતજીની શોષ મેં કહી મંથળાવી.

'તો પછી બેસી રહેવું ફીક નહિ. સાંધો બેઠો. મોતીરામે કહ્યું.

'જરા આરામ તો સો !' પંડિતજી બોલ્યા.

અચાની ધીમી ગાત પથ્થુ ચિત્તાએ સાંભળી લીધી હોય તે તેમ ધ્રુવકો પાક ફરતીને ખડો રહી

‘ના, ચાલો.’

પંડિતજી આરામ લઇ ચૂક્યા દના. મોતીરામને આશ્ચર્ય કરવાનું વિશેષ કારણ નહોતું. પંડિતજીની રાદળની નીચે અગે ચાલ્યા.

ઝાડી વધારે સધન આવવા માંડી. અનુસંગાનના ઉત્સાહમાં વન-સીંદવ બોલાની પુરસદ નહોતી. અમાસ પત્રવથી આગળ કૂકડાનું એક રોયું બુરરર કરતું બીડી થયું.

એક માછલનું અંતર કાપી અગે ઉત્તરની ઝાડીમાં ધુરવા.

‘મને નથી લાગતું કે આપણે એને શોધી શકીએ.’ પંડિતજી બોલ્યા.

‘સાંજ પડ્યા પહેલાં તો આપણે કંઈ જ નિર્ણય ન કરી શકીએ.’ મેં કહ્યું.

‘હવે તો પગ સત્યાગ્રહ કરે એવું લાગે છે.’ પંડિતજી બોલ્યા.

‘તમને ખબર છે, કે સત્યાગ્રહ હોય ત્યાં અસાચાર પથ્થુ હોય જ?’ મેં કહ્યું.

‘હા હાહ, અત્યાચારનું કળ દરરાજ હોહ શકે ખરૂં.’ પંડિતજી બોલ્યા.

ધીમી ગતિએ અગે આગળ વધતા દના. હું અને પંડિતજી મધ્યમાં ગારતા પાછળ જતા દના.

મોતીરામ બોલો રહી ગયો.

‘કેમ, શું છે?’ મેં પૂછ્યું.

‘સાંભળો, આ અવાજ સાનો છે?’ મોતીરામને કહ્યું.

બોલો રહીને અગે સાંભળવા લાગ્યા. ધીમીધીમી ધુરધુરટ બે તથુ વધત સાંભળ્યો. કળી શકાયું નહિ કે સાનો અવાજ દશે! ચૂપ થઈને બોલો રહ્યા. ફરી કંઈ સાંભળાયું નહિ.

‘આનો શોધી કાઢીએ.’ પંડિતજી ઉચ્ચ સ્વરે બોલ્યા. તરત જ જરા વધારે સ્પષ્ટ ધુરધુરટ સાંભળાયો. થોડે જ અંતરે વનવર ધુરકતું હોય એમ લાગ્યું.

‘કંઈક છે.’ પંડિતજી ધીમીથી બોલ્યા.

‘ચાલો.’ કહીને મોતીરામ પાછું પાડ્યો.

અગેદશિયાર હાથમાં તૈયાર કરીને ધીમીથી ચાલ્યા. ઝાડી વિશેષ સધન હતો. પચીસેક કદમ દૂર ગયા કે બે પાંચ હાથને છેટે કૂંકાયા સગો ધુરધુરટ થયો. અગે બોલો રહી ગયા. દોડની નજરમાં કંઈ દેખાયું નહિ ત્રાંસવટમાં કંઈક સળવળતું હું જોઈ ગયો. નીચો તમીને જોવા લાગ્યો.

‘બેલુ શું છે, બુલો!’ મેં ધીમીથી કહ્યું.

પંડિતજી અને મોતીરામ પાછું નીચા વળ્યા.

‘એ જ.’ પંડિતજી બોલ્યા.

ધીમે પગલે અગે તરત જ એક ઝાડની ઓથ સોંપી. ઝાડના છેદમાંથી બહાર શરીરની ઝાંખી થતી હતી. વનવરનું શરીર હાસતું હાસે જ કળી શકાતું.

મોતીરામ ધીમે ધીમે જ્ઞાનવરને રૂપદેવેના ખસવા માંડ્યો. અમે પાછળ પગલાં ફાળવતા ગયા. ફસેક ગજ ગોળાકાર ચાંદ્યા, કે જ્ઞાનવરની પીઠ દેખાઇ. હવે કંઈ જ શંકા રહી નહિ. એનું પૂઢું સર્પગતિએ આગતેમ દાઢતું વેળું;

‘ખાલી ગોળીંગાર કશે.’ મોતીરામે કહ્યું.

‘એ તો ચિત્તો છે. ઉપર ધસી પડ્યા તો રામરામ.’ પંડિતજી બોલ્યા.

‘અણુ પણ ગોળી છે તે એને રોકશે નહિ?’ મોતીરામે કહ્યું.

અમારી ધીમી વાત પાંચ જગાંરે સાંભળી ઢીંધી હશે. જગતોને જાણે યદ્ય ગમે. ધુરંદરે પીઠ ફેરવીને ખડો રહ્યો. મોં અમારી સામે આપી ગયું.

અને કંઈ પણ વિચારીએ તે પહેલાં જ એ મોં ફાટીને ફર્યો. પણ તેના પાછલો પગ ધરણાઇ ગયો. એ જ કણમાં આગળ આવીને એક તરફ નમી ગયો. અમે તો ત્રણથું કે ઉપર જ આવ્યો. વિચાર કરીને કામ કરવાનો વખત નહોતો. વિચાર કરવા કોઈ રોકાય પણ નહિ. મેં ગળી છોડી દીધી. નિરાશ માથાનું જ સીધું હતું નળી જરા નીચી નમી ગઇ અને ગોળી ચિત્તાના પગ પાસે જમીનમાં ઊતરી ગઇ.

ચિત્તો ભયંકર મુસ્સો કરીને તાડુક્યો. ફૂફડા મારીને અમારી ઉપર ધસી પડ્યા તૈયાર થયો હોય એમ લાગ્યું. તેણે મહેનત કરી, પણ ફૂટી શક્યો નહિ. આ જ વખતે પંડિતજીએ ગોળી મારી. પગ ઉપર ગળાંતે સાંધે તેણે વીંધી નાખ્યો.

ચિત્તાએ ત્રાડ નાખી. આગલા પગનો એક પંજે વીંછીને આંખજુકિયાં કરી ફૂલો. એ જ દાથને છેટે એક ઝાડના યડે એની ગતિ રોકી દીધી. અચડાધ-પડતાં પડતાં તે સાચાં ચાપ તે પહેલાં જ મેં ગોળી છોડી. કપા વાગી તે જોઇ શકાયું નહિ, પણ નિરાશ ખાલી નહોતું ગયું.

પંડિતજી ધીમેથી એક ઝાડની આડમાં સરકી ગયા. મોતીરામ બંદૂક લાંબી કરીને જાણે હતો. ઝાડ સાથે અથડાયા પછી ચિત્તાને મારી ગોળીની કળ વળે એની રાહ તેણે ન જોઇ. ગોળી મારી. ગરાજર કાનની સાંધમાં ઊતરી ગઇ. ધણી જ ધીરજથી તેણે નિરાશ તાકયું હતું. લથડી પડતા ચિત્તાને એ ધાએ

વધારે ગળિ આપી. જમીન પર ટળી પડનાં વાર ન લાગી. તેનું પેટ મારા તરફનારો દીક ગમી ગયું. પણ પેટનું લક્ષ્ય ચૂકાઇ ગયું. પાંચગળે તેણી ગોળી ધુમી મઠ.

મુકાબલા વખતે સિકારીને જરા સરખો પણ ભાવનો વિચાર રૂપથી નવ તો નિશાન કઢી દીક જે-સતું જ નથી. એણે કોઇ પણ પ્રકારનો વિચાર કરવા રોકાતું જ ન જોઇએ. એ વખતે એનો હુસ્સો કહે તેમ જ કરવું જોઇએ. જે લક્ષ્ય પર એનું દક્ષિ-ચાર લંબાય એ જ લક્ષ્યને એણે સાધન બનાવવું જોઇએ. સંકારીજી જમીને વિચારવા રોકાયો, કે એ લક્ષ્ય દીક છે કે નહિ, તો એના લાથ કાપી નવ.

ચિત્તો ટળી પડ્યો. પડ્યું ફેરવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ લાચાર! પાંચેક મિનિટ કોકને આંચકા લાગ્યા, છતાં બદાર નીકળી ગઇ. શબરત્ન જોયો

એક કોક અકાચાડિયા પર આવ્યો મળેલાં યાદ આવે કે? બીજો: ના, ખાસ તો નહિ, પણ આ છત્રો પાંચી યાદ આવે કે ખાં.

એ: એ તો અસંભવિત છે, કારણ એક અકાચાડિયા પહેલાં મારી પાસે છત્રો હતી જ નહિ.

બીજો: પણ મારી પાસે હતીને?

એમ કારખાનામાં નવું સેવ મૂકવામાં આવ્યું. યોરો વખત ચાલીને એ બંધ પડી ગયું. કારખાનાના મિકેનિકોની કંઈ કારી ન ફાળી એટલે બદલાવા એક શખ્સને મિલાવવામાં આવ્યો. એણે સેવ પર એ ચાર ટેકાણે હમોશી મારી કે સેવ ચાલુ થઇ ગયું, ને તરત જ. ૨૦-૨-૦૦નું ગિસ તેણે મેને-જરની ટેબલ પર મૂક્યું.

ફક્ત એ ચાર ટેકાણે હમોશી ટેકરા મારેનું આવકું જનકે ગિસ મેનેજરને ગળે ન લગ્યું. એણે એ આંકડો વિચારવા પૂછી પાડતા નજીવ્યું. આગતુંકે તરત આંકડો ટેબલ પર મૂક્યો:

સેવ પર હમોશી ટેકરાનાં ૦-૧-૦
હમોશી કર્યાં ટેકરાં એ માટે મગજ કસવાના ૨૦-૦-૦
કુલ ૨૦-૧-૦

ખૂબ બારે. હવે દુનિયામાં કર્યો પાડી હવેને વિવધપૂર્વક ધરાંકને ‘પૂઢું: કેમ આવેલું, હવે કંઈ ચહેરા પર આપી રહે છે’
‘હા, ચહેરા તો ત્રેકે આપેા ઉઝરકાઇ ગયાં છે, પણ હજી નાક ખાપી રહી ગયું છે.’

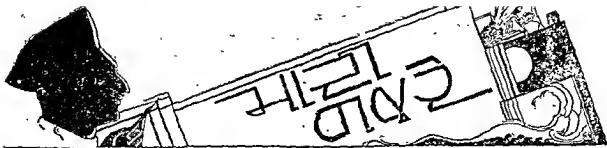
‘આ સૌ માયા છે, બેટા!’

શ્વેતા • શ્રી ભારદ્વાજ

િપ - કુટ દેશાડ ૧૬૬૩૦
 રહેલુ. રિચલકાવાવ, ખાણુખ
 કુટ દેશાડ આલે. રહેલુ. રિચિ.
 લાલ પરીખ (આ) અંકમાં 'મા
 નાજે' માંની હજીતના થાય
 માયે આ બંને રહેલુની જા
 ખાખાટી સ્વચાલક થઈ પડે.
 નાંચે : કાળી બાણુથી કુખમ
 [૧] કોમની રહેલુ છુટ્ટુ મા
 પૂરક, જે પર સાંખીમાં કુખમ
 આલેલું કયાલ કેમ પામળ
 તે જોઈયું છે. [૨] અને [૩]
 એ જ કાળી-૧૬૬૩૦નાંકેલ
 છુટ્ટુમાં જે પાનાં, એકમાં ચાલ
 ળીય ચાનાચ-લાલી ડાય છે
 ખીલ બે રહેલુમાં એકની કુખમ
 ની પ્રયોગદશા 'મનાવી છે.

કંતુ દેસાઇને રજુ છ તરફ મ સુચર્ણચંદ્રક

● જે પુણ્યચરિત ગુજરાતીના નામે આ ચંદ્રક ગણાય છે તે આજે હયાત હોત તો ગુજરાતની કથાના તેજસ્વી તારક તેમનાં રતોત્ર કરતા હોત મને બંદોબસ થાર છે. મારા જેવા ગુજરાતના એક આંના કલાકારને મુંબાઈની આર્ટ સોસાયટીએ ૧૯૧૭માં પોતાનો સુવર્ણચંદ્રક આપ્યો ત્યારે એમાં આશ્ચર્યજનક કેમ કરતાં એ કોઈ ભણતું નહોતું. એક માત્ર રજુછતરામ લાવાભાઈના હાથમાં ઊગ્રકાલી બારતી આવી અને આંગળી ચીંધી ગુજરાત સમસ્તની આગળ એ પ્રસંગે એમણે પ્રભાતી અરિગતાનું પ્રતીક કાઢ્યું. ગુજરાતની સંસ્કૃતિના જગતનામાં સર્વ તરફ, સર્વ જગ્યા, સર્વ વ્યક્તિઓને સમજાવી સંપત્તિ સગાઈ તેનું મોરત્ર લેનારા એ વિરલ ગુજરાતીનું આ ચંદ્રક એક અપૂર્વ સ્મરણીય બાંધે છે. આજે વર્તમાન વરસ આ ચંદ્રક ૨૧ એકાદ સાહિત્યકાર કલાકાર કે સંસ્કૃતિકાર સુધી રજુછતરામનું લાવનાજીવન પાંચરતું આવે છે. ગુજરાત છે ત્યાં સુધી રજુછતરામ આગર છે.

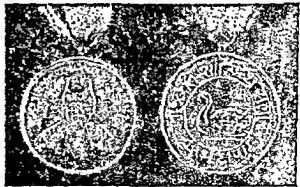
રજુછતરામના મિત્ર અને ગુજરાતની અસ્થિતત્ત્વની એમની લાવનાગાંધી પોતાનો તેજા લાવનાગાંધી પેટાની ઉપર સુધી તેને થાટ પ્રધાન કરવા રહેવાર રત. શ્રી હીરાલાલ પાર્શ્વે ગુજરાતના એ પુણ્યચંદ્રક પુસ્તકનું સ્મરણ ગુજરાતમાં સહોદિત જળવાઈ રહે તેવી આ ચંદ્રકની આવૃત્તિ સમુચિત થોજના બિલી કરી. અને અગાલાઈની ગુજરાત સાહિત્ય સભાને એમણે એ પવિત્ર કાર્ય શોધું તે પછી એ સભાએ એની પરંપરા સાચવી રાખવાનું જે બીજું કંઈયું છે એટલા જ કાર્ય માત્રથી પણ તેણે પોતાનું અદિતત્ત્વ બિંધ્યું કરી બતાવ્યું છે. કંતુ દેસાઈની કલા એ ગુજરાતના નાના યુગનું હૃદયગ્રામ્ય મકરણ છે અને એ કલાને સહાર સાહિત્ય સભા આ ચંદ્રક આપીને કરે છે એમાં ચંદ્રકની પરંપરા શોભી ગે છે, તે સાથે કંતુ દેસાઈના જીવનપર ઉપર રજુછતરામનું નામ એક અમર પંક્તિએ લખાય છે. ગુજરાત કંતુને નહિ બૂલે, કંતુ રજુછતરામને નહિ બૂલે. ઇતિહાસની સાંકળ દૃઢ બની છે.

કુમારના વાચકને કંતુ દેસાઈની એજળાણ આપવાની હોય? એના પ્રથમ ચિત્રથી આજ સુધીની ઉત્તમોત્તમ કૃતિઓ કુમળજી નીરખવાને જે વાચકોએ હલાલ લીધા છે તેમને વળી કંતુની નવી એજળાણ શ્રી આપવી? છેક કુમાર વધથી જ એ કુમારના કાઢમાં પ્રોટે બની જવા છતાં જયે

કુમારથી મિત્ર નથી; અને આ લખવાને પંજુ બાવારે તેને પરિચય આપવાને પ્રયત્ન એ વિગાસબૂને પ્રસંગ લાગે છે.

એટલું તો ખરું જ છે કે કંતુને ગુજરાતી કલાને પ્રાન્સામુદાયની લાડીકી બનાવી છે. હિંદના ઉત્તર પ્રાંતોમાં ગાંધીનુ માત્ર કલાકારો પડે છે, પણ એમની કલાની અવેના પિન્દાન દીકારાની વાણી અને પરકારનાં પત્રો પર જ રહી છે. મારે કંતુ અને બીજા તરફ ગુજરાતી કલાકારોની કલા લેકહિંદ પા રાજ કરે છે. કંતુનાં ચિત્રો અને આતેખને હાલદે સહેલીઓ, ગામડીઆઓ અને નિશાનાઆઓને નવી લેક લગાડી રહ્યાં છે. તેની ચિત્રિતત્ત્વો પણ લોકમિય થઈ છે. તેની કલા નિર્ણય વહેતી છતાં મદદ અને પ્રવાહિતાની મનાહરતા છોડી જતી નથી એ એને આંગળી ચીંધી બતાવી શકાય એવો ગુણ છે એને વિચેચક પ્રતિભા કહે છે, લોકો દેવી બદિસ કહે છે, કલાકારો આત્મપ્રેરણા કહેયે; પણ હું એને કંતુની તપસાપનાની સિદ્ધિ કહું છું. તપસ અને પ્રયાસથી મેળવેલી એ સિદ્ધિ છે એમ ભણી કાઢ એની કીમત બોલી ન આપે. મેં કલાના અણુ ચિત્રાર્થને ઉપાસકો મિત્રપણે જોવા છે અને હું ખાતરીથી કહી શકું છું કે તપસવાની એ સક્તિ કે જેમ જ દેવ દેવી પ્રેરણા કે આત્મલગ્નની છે. બાકી બધું સિદ્ધિનું મૂલ્ય બરવાર પ્રભાસ અને સામયેનું ફળ છે.

૧૯૨૧-૨૨માં મારા બડબડાંમાં આહુતી ઘરમાં કેરલાક

ગુજરાતના સાહિત્યકાર, કલાકાર કે સંસ્કૃતિકારને ગુજરાત સાહિત્ય સભા (અગાલાઈ) તરફથી દર વર્ષે કર અને ઉત્તેજનાર્થે આપાત્ ગુજરાતનું મેળું મોરત્રના શ્રી રજુછતરામ સુવર્ણચંદ્રક

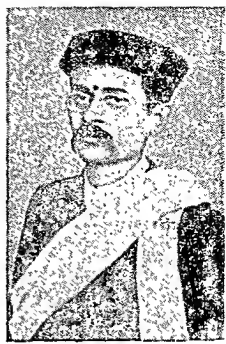
જેણે પોતાની જાત અને જીવન અપીને નહું
ભારત ઘંઙ્યું એવા વિશ્વકર્માઓમાંના એક

૬ ૧૮૮૬માં મુંબાઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ સ્કૂલ શીના દર અનેકમથા વધારી મૂક્યા અને મધ્યમ તથા ગરીબ વર્ગો માટે શિક્ષણનો ખોળો અસહ્ય જેવો જાતી ગયો. એની ખાછળ સરકારની દાનત જ એ હતી કે અત્યુક્ત મર્યાદિત વર્ગોને શિક્ષણ મળી શકે એવો પ્રયત્ન થોડો. સરકારની એ દાનતનો પહેલો સામનો કરનાર મુસ્લિમ મુંબાઈ યુનિવર્સિટીના ચાર પ્રેન્સિપેલ્સ—શ્રી યુનીલાલ શાહ, જેડીમનદાસ અદ્યાનાથા, ડાહ્યાભાઈ પારડેઝી-વાળા ને ભાઈદાસ રેરામવાળા. જેમને કેળવણી પી પડી ન હતી એમને કેળવણી આપવા કરતાં જે વર્ગોને તે ખરેખરી માર્ગદર્શક તરીકે શકે એમને એનો લાભ આપવા એમણે સુરત મુકામે શિક્ષાપત્ર આરંભ્યો.

દરેક જણે ૫૦) રૂ.નો ફાળો આપી રૂ. ૨૦૦) જીલા કમીઠે જોઈતું ફર્નિચર દરેક લાગીદારે પોતપોતાને ઘેરથી આપ્યું ને એક વર્ષ સુધી કસો પઠાવ ન લેવાનું ફરિયાદ. ૧૮૮૮ના જાન્યુઆરી ૨૦એ જીલા કમીઠે સ્કૂલનું મુદ્દત કર્યું. સરકારે દરવેલા દરથી ઓછી શી લેતી આ શાળાને સંકાર તો દુસ્મન જ મણી લે એટલે તેના તરફથી કસો માન્ટ મળવાનો સંભાવ ન રહ્યો; પણ એ ઉઝાની આપાત કરતાં પોતાના પરિશ્રમ પર એ ચારે જુવાનો પશુ મુસ્તાકે દના. જનતાની રૂચિ સ્વાભાવિક જ એ જાણુ વણી, કારણ એથી સરતું શિક્ષણ આપતી માત્ર એક જ સંસ્થા હતી—મિશન, સ્કૂલ, પરંતુ એનો હેતુ શિક્ષણદ્વારા મર્મ-પ્રચારનો મુખ્ય હોદ્દા જનતાને તે પ્રત્યે રૂચિ ઝેલી નહિ.

ઈ. ૧૮૮૯માં કેળવણીખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર મિ. નાઈસે આ નવી શાળાની મુલાકાત લઈ, શી વધારવામાં આવે તો સરકારને ગ્રાન્ટ માટે લાક્ષમ્ય કરવાનું કહ્યું, પણ સંચાલકોએ એમ કરતાં પોતાનો હેતુ મર્યાદા જતો હોવાનું જણાવી તેનો ઇન્કાર કર્યો.

પરંતુ એવામાં, ઇ. ૧૮૯૩ના ઓગસ્ટની ૧૧મીએ અદ્યાનાથાનું અવસાન થયું. શાળા સ્થાપના માટે એમને જેટલો ઉત્સાદ હતો એટલી જ એના નિજાવ માટે આત્મલેખ આપવાની એમને તમન્ના હતી. વ્યવસ્થાપક તરીકેની પણ તેમનામાં આગળ કુનેદ હતી.

ગુજરાતની કેળવણીના લેખધારી

યુનીલાલ શાહ

દરિ દર્પદ ક્રુપ જેની દેશદાઝીલી વ્યક્તિની પ્રેરણા પાંધેલા એ જુવાન ધાર્મિક મુદ્દારક પણ હતો. માત્ર અઢાવીશ જ વર્ષની વયે અમેરિકા એમના અવસાન સંસ્થાને અણપૂર એની ખોટ પડી.

અને પછી તો એક યા બીજા કારણે શાળાના બીજા પણ લાગીદારે છૂટા થઇ જઈ, ૧૮૯૫ના સપ્ટેમ્બરથી આખી શાળાનો ભાર એકલા યુનીલાલ પર જ આવી પડ્યો. અધૂરામાં પૂરું ૧૮૯૮માં સુરત પર મરકાનો પંચને પડ્યો. મરણસંખ્યા વધતી જ ગઈ. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા કમ થતી ચાલી ને શિક્ષકોની દાનરી પણ અનિવચિત રહેવા લાગી. પણ એ એકે આડખીલીથી ઉદાસ ન થતાં એ દૃઢપ્રતિન વીરે ધરતાં નાણાં હોમી, દનવરો રૂપિયાનું દેવું કરી, પત્નીના દાગીના સુદાં વેચી શાળાને ચાલુ જ રાખી.

પણ આ કસોટી પે અધૂરી હોય તેમ વળતે જ વરસે તેમના એક આસિસ્ટન્ટ મતબેદને કારણે છૂટા થઇ નવી શાળા ખોલી. શાકની શાળામાં માત્ર ૮૮ જ વિદ્યાર્થી રહ્યા. પણ એ દુન્યા પાતળા શરીરમાં પર્વત જેવું અડગ મનોબળ વસતું હતું. મુસ્લીમોની સલાહ, મિત્રોના સલામત ને વિરોધીઓની

ટીકા એ જરૂરન કરતા રહ્યા. પણ સામાને બંધ પાડ્યા તે હરગીઝ તૈયાર ન થયા. દર, એક વાન એમનાં મનમાં વસી અને તે સામાના આર્થિક રચે યંત્રી જરૂરિયાતની. ૧૯૦૨માં પરિવારના પોપણકનો પિતાની જે છત્રકાયા એમણે મુખારી એટલે સામાના દિનની ખાતર સરકારી આન્ટગાર્ટે એક અરજ એમણે સરકારમાં પેશ કરી. પણ કેણું તજણું કારણે ઉપરા-ઉપરી તજણું એમણે અરજ કરી ને તજણું પરતે રદ થઇ.

એણે વર્ષે, ઇ. ૧૯૦૬માં ગિ. જે. જી. કોન્ટને સામાની મુલાકાત લીધી ને સામાનું કાયમી ફંડ હોય તો આન્ટ ગાર્ટે સરકારને ભાગલાણ કરવાનું કહ્યું. ફંડ જે ન હોય તો મને સારે જે આન્ટ પર પ્રતિબંધ મૂકાય. દરે શું કરું? સુવીલાસે શ્રી ત્રિભોજનાદાસ માળગીની મુલાકાત લઇ જર્મી વરતુરિયન સમજની ને એ ઉદાર મુદરચે રૂ. ૩૦,૦૦૦ પિઠાદાન તરીકે તેમના હાથમાં સોંપ્યા એટલું જ નહિ પણ આર્થિક પ્રતિકૂળતાઓ આપ્યા, છતા આશંકા એ સંરચના સદાયક રહ્યા. એ દાનના બદલામાં એમનું નામ સામા સાથે જોડવાનો સુવીલાસે આમદ કર્યો પણ એ ભાગ મુદરચે એની પણ ના પાડી ને સામા 'સાર્વજનિક હાઇસ્કૂલ' નામે સરકારમાં મેન્ટર થઇ.

ગ્રીમ ગર્વેથી એમના મુખદુઃખમાં સમજાગી શિક્ષકને સુવીલાસ શાહ નહોતા પીસ્યા, આ ફંડથી ને સરકારી આન્ટથી સામા પગવાર થતાં જ તેમણે તેમને ગાર્ટે પ્રેવિડન્ટ ફંડની મોજના ધરી કાઢી.

એમની તળિયત તો પહેલેથી જ નાણુક રહેલી આવતી હતી, ને મોનાના અવસાનથી સામાનું ને અકાળ અવસાન ન થાય એની એમને હોશમાં ચિંતા રહ્યા કરતી. કેકન જોન્યુકેશન સોસાયટીનો આદર્શ એમના મનમાં રમતો જ દતો. એવા જ ધોરણે એક સોસાયટી રચાવી તેને એ સામા સોંપી દેવાય તો તેનું સ્વરૂપ ચિરંજીવ જાને એમ માની મહાપ્રયાસે એમણે ઈ. ૧૯૧૨ના ઓક્ટોબર માસમાં એ નમુના મુજબની 'સાર્વજનિક એલ્યુકેશન સોસાયટી' રચાવી ને જે સામાના પોતે કુલમુખસારને સ્વતંત્ર માસિક દતો તે મરી સ્વયંસેવક બન્યા. અજાણિત સ્વાતંત્ર્યનો એ બોધ વિરલ છે, આત્મસમર્પણની પરાકાષ્ટા છે.

અને એમણે વાવેલા નિવાપ્રદાનના એ જીનું રૂક

આજે એટલું તો કાલ્યુકલ્યુ છે કે એના એ પોખ-નાર પ્રત્યે આપોઆપ આપણાં મનમાં નાંખી પડે. આજે સદર જાનેલી એની કોસેજ, એનું સાયન્સ ઇન્ટી-ટ્યુટ, સાર્વજનિક હો કોસેજ, ગર્લ્સ હાઇસ્કૂલ, જેના રૂકલ ઉપરાંત ખીજી નણુ સામાઓ, તથા ટ્રાઈમ અને ડીપાઇન કક્ષાસ, સાર્વજનિક ઇન્ટરડીઅલ સ્કૂલ અને ડીપર્સ ટ્રેપર્ગિ કક્ષાસ એકલા મુરતની નાંદે પણ સમગ્ર મુજબાનની સેવા ખાતની રહ્યાં છે.

શ્રી સુવીલાસ શાહનો જન્મ ઇ.સ. ૧૮૮૬ના એની પ મીએ એક સાધારણ સ્થિતિના કુટુંબમાં થયો હતો. એમનાં ખંત અને અજબાજ એટલાં લીમ દનાં કે દરેક વર્ષમાં એ શિષ્યવૃત્તિ મેળવતા રહેલા હોઇ એમના શિષ્યભૂતો સહેજ પણ જોડે કુટુંબ માથે ન પડે.

એમનાં શરીરનો બાપો એકવડો ને તળિયત નાણુક હતો. એ તળિયતને કારણે જ તેઓ જી.એ. પસાર નહોતા કરી શક્યા. પરંતુ એકાદ જે ખાંદમી સિવાય તેઓ સાઈ જેવું સ્વાસ્થ્ય જાળવી રાખી દતો ને દિવસોના દિવસો સુધીની સતત કામગીરી તેમાં કશી વિશેષ નહેાતી નાંખી શકી. કામનો મો તેટલા જોડે હોય છતાં નિસાએ રોજ આલના જ વ્યયાયાવવાનો નિમ-કમ રાખ્યો હતો. ધડ ને કહેજાનો એમણે વધેથી ત્યાગ કરેલો. રાજગાન, ચાક ને મુખ્યત્વે દતોને ઊસ એમનો સવારો જોરાક. સંજે બનાં સુધી જાળના જ નહિ. આમ જળજળીએ એમણે મોનાનું સ્વાસ્થ્ય જળવેલું.

અને સ્વાસ્થ્યનું પૂર્વ મુદ્ય જળવતા હોમ વિવા-ર્યોઆના ધાતરમાં એમણે એ આખત ખાસ રીકારી હતી. નિવાર્ધીઓ ગાર્ટે વ્યાયામ એમણે ફરિયાન જનાઓ દતો એટલું જ નહિ, પણ જાદારનું આશુ-કાજતુ ખાઇ વિવાર્ધીનું અસ્થાય ન જામે તે ગાર્ટે માસિક આઠ આનામાં સામામાં રોજ અરથી શેર ફમ, પાંચ પૂરી ને એવડાનું ચાણું આપનાનો પ્રબંધ કરેલો.

સ્વજાતે એ જળ જ નાંખ દતો. ઇ. ૧૯૧૬માં એમની સેવાની કદર કરી સરકારે 'કેમરે દિં'નો ખિતાગ આપ્યો ત્યારે મુરત અને મુંબાઈમાં એમને માનાયત આપના થયેલા આમદ સામે પણ એમણે ના સુજળી દીધેલી. એમણે કહેલું, મારા નામ આખત નિશેખ્યનો ઉમેરો કરે એવો કંઈ હજકાળ સરકાર આપત તો હું તેનો અરડીકાર જ કરત.

નિર્ગોળી જેમ નિર્ગોળી પણ એ એટલા દતા કે સાળાનો કળને કશા બદલા વગર સાર્વજનિક એન્જ્યુ-કેશન-સેવાયરીને સોંપી દેતાં સેવાયરીએ એમના દિતામાં રૂ. ૫૦૦૦)ની પોલિસી લીધી. પણ એનાં નાણાં એમણે સેવાયરીને જ અપાવ્યું કરી તેમાંથી મેટ્રિકમાં પહેલે નંબરે આવનાર વિદ્યાર્થીનિ રૂ. ૧૦)ની શિષ્યવૃત્તિ આપવા જણાવ્યું. એ વખતે કેટલાક મિ-ત્રોએ એમના પોતા ખાતર નહિ તો એમની સંવતિ ખાતર પણ એ રીતીકારવાનું કહ્યું. ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો, 'મારી સોગી મોટી ને લાડકી સંવતિ તો મારી સાળા છે ને તેને મારી દયાળીમાં જ મારો એ પારસો આપું છું.'

ગીતમાં જ્યારજ્યાર નિર્ગોળીની જિલસંગતોની' શ્રોકતા રચૂલ નમૂના સમા ને 'શાદ મારતર'ના લાડકા નામે વીસ વીસ વર્ષથી વિદ્યાર્થીઓમાં મો-દિની ફેલાવી રહેલા એ શિક્ષાચુરુનું ૧૯૧૮ના આ-કોળરની રકમીએ ૫૨ વર્ષની વયે અપસાન થયું. પરંતુ તેમનું ધ્યેય, કેળવણીનો તેમનો આવેશ, ને દ્વંદ્વ-થી ૫૨ તેમનું છવનકાર્યે ગુજરાતી પ્રવનમાં અમર ને રહેશે. તેમનિય ને આરસની પ્રતિમા પડે એ બેગ, એ આવેશ ને એ છવનકાર્યના મૂળા સાક્ષી ને ઉદ-ગાના સમા એમનાં રચૂલ સમારકો ગુજરાતી પ્રવન એ સંગ્રેમ જાળવી રાખ્યાં છે, જે ગુજરાતમાં જોખણ ને આપે જોખાવી આરજૂ મારાવી ગમેલા કેળવણીના એ જોખમારીની કર્મમૂળિનો ચિરંતન વારસો રહેા.

ગયા માસમાં જ સાર્વજનિક સેવાયરીએ પો-તાનો સુવર્ણ મહેલસપ બાજવી પોતાની વસતી કાર-કિર્દીના ગદાપર્વ ને એ કારકિર્દીના પાયામાં રહેલ સેવાવ્રતીઓના તર્પણનો સમારંભ આપ્યો. પણ એ સમારંભના સર્વે ધોળેમાં શ્રી કૈનાવાલક સુનશીના આ શબ્દો અવિરમરણીય જની રહ્યા છે:

'સવા સો વરસ પહેલાં શ્રી રણછોડભાઈ ત્રિ-ધરભાઈએ આપણા પ્રાંતની કેળવણીને પાંચો ના-ખતની કિયા કરી હતી એ વાત આપણે જાણીએ છીએ, પરપ્રાંતીઓ તથી જાણતા. એવી જ રીતે શાહ મારતરને આપણે જાણી શકીએ તેટલા બીજા પ્ર ના માંથસો ન જાણી શકે. પણ જેઓએ પો-તાના પ્રાણ અપાને નવું ભારત ધડયું છે તેમાં સ્વ. શાહ મારતરનો પણ કળે છે. નિશ્કર્મઓમાં એમનું અમર ને અમરમાન છે.'

આપણું બચાવનામું

અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે 'Politics has no conscience' (રાજકર્મમાં લાગણી કેવી?) ને કમલાએ આપણી 'સર્વ' બાળેતો જેમ આપણા ઇતિહાસ પ્રત્યે પણ અંગ્રેજોએ એવી જ હીન જડતા દેખાડી છે. દુતિયાના કોઈ પણ દેશનો ન મળે એટલી દંદે દિંદોનો દુષિત ઇતિહાસ લાડૂતી અંગ્રેજ લેખકોએ રચી કાઢ્યો છે, ને આ-પણા સાળામંથો નર્પાં ભગો, જૂઠાણાં ને વિકૃતિઓથી વારલા એ ઇતિહાસોને જ એકવાડ છે.

આ ઇતિહાસોએ આપણા રાષ્ટ્રપ્રાણને કચડવામાં કંઈ કરી નથી રાખી. દિંદોનો વિદ્યાર્થી એને પાને પાને શીએ છે કે ભારતીયો કમતાકાત ને આરિય-હીન હતા, એમણે કહી પોતાનો દેસ સાળવી રાખ્યો નહોતો, દેશમાં સદા અંધાધૂંધી પ્રવર્તમાન રહેતી ને અંગ્રેજોએ આવી એમાંથી આપણને ઉગાર્યા ન હોત તો કેણુ જાણે શી થે જાનાખરાળી થાત.

વરણ: દિંદ માટે આમાંની એકે વાત સાચી નથી. આ આરોગો વાંચી દિંદવા અપમાનથી જેમનું શિર ધરમળી નીચું ઢગતું હોય તેવા દિંદોએ માટે એક અપૂર્વ અન્યથાણિ તાજેતરમાં ગુજરાતીમાં જે લાગમાં બદાર પડ્યો છે અને તે પંડિત મુરલાલજીના તાજેતરમાં જ સરકારી જ્ઞાતીમાંથી મુક્ત થએલ 'ભારત મેં બંગેલી રાજ્ય'નો ગુજરાતી અનુવાદ, એ એક જ પુસ્તક એવું છે જે જતાવે છે કે ભારતમાં અંગ્રેજ રાજ્યની રચાવના તલવારના ત્વેરે કે બદાહુરીના જળે નથી થઇ પણ અનેક છગકપટો અને અંદરોઅંદર કાતરસં જગાવનાના કુટિલ પાપા પર એ બિગી થઇ છે. અંગ્રેજોએ હીણેલા ભારતીય વર્ચસ્વનું એમાં સાચું જમાન વાંચી દેકે દિંદોની ડાની ગજ ગજ ફૂલશે ને એને સગર્વ ખાતરી થશે કે મારા દેશનો ઇતિ-હાસ જગતના ઇતિહાસોથી કંઈ અપૂર્વ ને અનોખો છે.

આપણા દેશના મુસલમાન શાસકોને અંગ્રેજોએ નિંદા છે, તેમને પિંડુઓને પટાળનાસ ગણ્યાન્યા છે; પણ આ અન્ય એ વાત ગમન સાળિત કરી જણાવે છે કે અહીં આખા પછી મુસલમાનો સંપૂર્ણ ભાર-તીય જની ગયા હતા. બદારથી હૂમનો કરવા આવના

મુસલમાનોનો ઝોગણે વીરતાપૂર્વક મુકાબલો કર્યો છે. અથવા પોતે ભારતની સીમાઓ બદલ જઈને મુસ્લમાન દેશોને ભારતીય સામ્રાજ્યના અંગ બનાવી દીધા છે, અને ક્યારેક તો ભારતના દિલ્લુ રાજ્યોનો લ્યાંના શાસકો બીટ્યા છે. અરબોએ શુદ્ધતા સિદ્ધિ તો પરત્વેનંત્ર મન્યો લખ્યા છે ને ઔરંગઝેબે દિલ્હીનો બગીચો ને દિલ્લુ મંદિરોને માથી જમીનો ગણેલી કે, કેટલાક મુસલમાન શાસકોએ તો પોતાની બાળા છોડી તે તે પ્રાંતોના પ્રાંતીય બાળા રામબાળા તરીકે વાપરેલી ને કેટલાક એ બાળાઓના સરસ કવિઓ ને ચિદ્રોનો જન્મ દત્તા.

અને એમના પછી દેવદાસ એમ અંધારા મૂળમાં રહી અંધારા છાંયોને જ પોતાના નિશિત ખેત્રે પહોંચેલા અંગ્રેજોને કેવા દત્તા? આ પુસ્તકમાં એમના જ નિતિવાદોએ એમના ભુલમોના ને વિશ્વાસઘાતોની પરંપરાના આપેલા જવાબો મળશે. આ પુસ્તક આપણને જણાવે છે કે અંગ્રેજોએ જેને દુરાવારી ને પાતણ મળ્યો છે એ નિમજીદાર તો મિતવારી. મિતમતવારી ને મિતવારી બદલ પુર પડેલા કલકત્તાની કાળી કાટીનો પ્રસંગ આખું અંગ્રેજોનું તૂટ જ છે. કેનેડ માલેમને પચ ન્યાય તોળ્યો છે કે 'જાનકા'ની જાળમાં કલાઈય કરતા સિરાજુદ્દીન પછે અડિયાતો છે.'

અને ત્યાર પછીના વૈરાન હેરિટાજ પર તો કોઝાક લખ્યું છે, 'તેણે શાદિકાઓની કરેલી મેદવાળી કલ્પ, જનારસની લૂટ ને ગરગાદી, અયોધ્યાની ભેગો પરો જલ્લાયાર જવા દઈએ તો મે તેની કૂટનીતિ ને શેલરમ વિશ્વાસઘાત સદા બ્રિટિશ નિતિના નામ પર કલંક રહેવાના.'

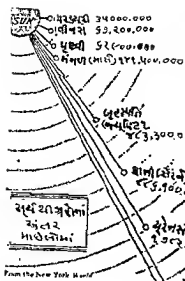
અહીં કેપની સરકાર તરફથી આવતા ગવર્નરને એક જ સૂચના આપવામાં આવતી, જો તે ઉપર સાક્ષાત્ત્ય વિરતારવું ને દિલ્લો વટાવવું. વેલેરલીના અમલથી હિંદને વટાવવાની પ્રવૃત્તિ રાજ્યાશ્રિત જાતી. એમની આ નીતિમાં તેમને લેવાના મન્યા ગવાકનાર કાષ્ટ મળ્યા હોય તો નાના કુળનીસ ને દેવરજલી. નાના કુળનીસ માટે જે. રાલી પાને લખ્યું છે કે, 'એના જેવા શાસકોની સરખામણીમાં જો તો વેતિયા લાખીએ છીએ.'

ત્યારે દેવરજલી? કદાચ પોતાના નામનો પદ્ધતિ જ અક્ષર લખતાં મળ્યો, સુંગેરી મદના જમદગ્ધર કંકરચાચો પરમ મિત્ર આ પુરવાર્થી સમ્રાટ ને ભારતસંતાનોના દિલમાં ઔરત પેદાન કરે તો આપણે મેદવા જાતી ચૂક્યા છીએ એમ જ માની લેવાનું. અંગ્રેજોના હાથે એકે પરાજય ન આપી, એમને કેક મદાસના ફાટકમાં પાછા ધણેલી દેનાર એ મદારથી પર અવરજ દિલ્લુ કુમારમન મનપાલુ જાતી ઉત્તારનું. એની માકયા અંગ્રેજોની જાતીનાં પાટિયાં એસી જતા. મદાસના દરવાજા પર એણે એક મિત્ર પીનારાનું દત્ત કે પોતે તોપોના કમકા પર બેઠો છે, પાછલી જાલુના કિલ્લા પરના ગવર્નર નથાં તેની કાઉન્સીલના સમંજા સભ્યો ધુંતણોર પડી તેને પગે લાગે છે ને પરાજિત અંગ્રેજ સેનાપતિ રિમય હાથમાં સંપિપત લઈ પોતાને હાથે તલવારના બે દુકકા કરે છે.

આપણે નાકીત દત્તા એ કહેનારી છલે તારાં લગલે એવી આપણા રાષ્ટ્રપીરોની આખી વજીવર એકસામરી આ પુસ્તકમાં પાનાં પર આપણી એ પછીની કાપુરપતા પરનીસાસા નાખતી ચાલી મળે છે. દુકકેદુકકા થતાં મુખી/દાથમાંથી તલવાર ન છોડનાર દીપુ સુતવાન ને એક સોગડીએ અનેક હાવ બેલના માધોષ સિધીઆથી માંડી જમતના ઇતિહાસમાં અંગ્રેજોએ આપણા 'પછાના રતાંકંસંમા'ની પુણ્ય ચિત્રનિઓ નાનાસાહેબ ને તાત્તા ટોળે, લક્ષ્મીનાથ ને અદમદસાદ એ જ દર્દવરી આલે ત્યજે એ સમુદાયમાં સમ આપી રવા છે,

'પુરા રહેો અદલે વનન દમ તો. સર કરતે દે'

અર પુસ્તક આપણને આપીને લેખકે આપણા પર અનંદ ઉપકાર કર્યો છે. અમે તો માનીએ છીએ કે શો જેટલા રંગીન ને સાદાં ચિત્રો ઉપરાંત આવરક નકશાઓ સાથે સાદા બારસો જેટલાં પાનાંના કેપની સરકાર સામેના આ તહેમતનામા ને આપણા જમાવનામાને દિલ્લી ધરમાં મળેલું રચાન તે તે. ધરના રાષ્ટ્રપ્રેમની પારાદીશોનો ઉચ્ચાશ મળ્યાવો જોઈએ. કોષપણુ હાલરદુક કે કોષપણુ પુસ્તકલેખ આ ગ્રંથ વજર રહે તો તેણે પેતાના જાનપર્યોનો મદાન દોડ કર્યો ગણુએ.

હજી માત્ર દોઢ સો વરસ અગાઉ સુધીમાં આપણે ઠેઠ પુરાણ-કાળથી શોધાએલા પાંચ જ ગ્રહોને જોળખતા હતા: બુધ, શુક્ર, મંગળ, ગુરુ અને શનિ. તે પછી આ ઇતિહાસકાળમાં શોધાયા તે

ત્રણ નવા ગ્રહો
યુરેનસ - નેપચ્યુન - પ્લૂટો

ધૂમકેતુનો અહેવાલ' એ નામથી તે પરનો પોતાનો
નિબંધ સંપત્ર સોસાએટ્રીને મોકલાવી આપ્યો.

એમાં એક વાત પર એણે બાર મૂકેલો કે એની મતિ ઝડપે મળતી આવે છે, પણ એ બાળક પર કેટલો ખાસ ધ્યાન ન આપ્યું, પછી સેન્ટ પીટર્સ-બર્ગ (દાદા લેનિનપ્રાદ)ના એક ખજોળશઃત્રીએ તેનું ઝડ તરીકેનું અસ્થિતત્વ પુરાવા કર્યું, અને ગ્રીક પુરાણોમાં સનિના પિતા તરીકે આખ્યાન યુરેનસનું નામ તેને આપવામાં આવ્યું.

આ શ્રોત્ર દર્શનની કારકિર્દીમાં કાન્તિમૂલક નીવડી
ને એ સંગીતશાસ્ત્રી મટી જઈ, જ્યોર્જ ત્રીજાના આદ-
વેદ ઔરંગઝેબર તરીકે ખગોળશાસ્ત્રી બની ગયા.

સૂર્યથી ૧,૭૮,૨૮ લાખ માઇલ દૂર આવેલો હોય,
તેની પ્રદક્ષિણા કરતાં તેને ખારસાં ૮૪ વરસ લાગે
છે. જીન શપ્તોગાં એમ કહેવાય કે તેનું એક વર્ષ
આપણાં ૮૪ વર્ષ જેવું છે. એ સૂર્યની આસપાસ
ફરે છે તે રોજના ૩ લાખ ૭૨ હજાર માઇલના વેગથી,
પરંતુ એટલે જયો વેગ આપણી પૃથ્વીના તેવા
વેગના તે એટલા લાગથી થે એછો છે.

આંખા લીલા રંગના ચિખનો એ યદ, આનંદના
સંગેગો હોય તો ક્યારેક નહીં આંખે પણ નેઈ
સકાય છે. આપણી પૃથ્વીથી સાઝયોદ ગણો છે, પણ
એનું ઘટન ગાદી જોઈ છે: પૃથ્વીથી ચોથા ભાગનું.
આપણી પૃથ્વી કરતાં તેને સૂર્યનાં ગરમી પ્રકાશ ૩૭૦ગા
ભાગનાં જ થશે છે.

જોની મધ્ય વ્યાસરેખા ૩૦,૬૦૦ માઇલ લંબા-
મની છે. જોની સપાટીનું કશું ચોક્કસ નિરીક્ષણ જોન
અસીમ હેટાળાણને લીધે નગા યથ શકતું પણ જોની
ધરી પરની કુદડીના વખત, એટલેકે જોના એક દિવસની

21

નિ સુખીના ઘરો તો ગાજસને પુરાણકાળથી
જ નાજીતા દત્તા, એના શેખનારાનાં નામ પણ
આપણને જાન નથી. છેક અદારથી સદી સુધી એ
પૈરાયણિક જાનાલંગડાને ગતીગત માની લેવામાં આવેલો
તે એ ચિંતાય સૂર્યમાં આકાશનાં અન્ય કુટુંબીઓ
હોવાનો કાઠને મંબાન જ ન લાગેલો.

પણ એ ચારાદમી સહીમાં ચનાપાસે એક નવા
 ગ્રંથની શોધ થઈ ને એ પરથી પાછા એ ગ્રંથો શોધાયા.
 એ ત્રણ ગ્રંથો તે શનિ પછી ચાલુકે આવેલા યુવનસ,
 નેપથ્યુન અને પ્લૂટો. એ ત્રણેની શોધ તાઈ ડોઈ,
 એમને જિંદગી થઈ ગઈ ત્રણસાનું બાકી રહે છે. વળી
 ત્રણેનો છતિદાસ એકજાન સાથે એટલો સંકળાઓલો
 છે કે ત્રણેને એકમાથે જ લેવા દીક પડશે.

એમાંના પહેલા અર યુદ્ધનસનો ગ્રામ્ય ક્ષેત્ર ખજોળ-
સાસ્ત્રી નદિ, ખજુ વિલિયમ દર્શક ગામનો ગ્રંથીનસાસ્ત્રી
દનો! આકાશદર્શનો રસ એને અનદદ દતો. એ
એ રસવૃત્તિ અનુસાર એણે પોતાને દાદે યત્નાવેલું
એક દૂરગીન ઈ. ૧૭૮૧ના માર્ચની ૧૩મીએ આકાશ
તરફ માંડ્યું ને આકાશ એક વિચિત્ર તેજપિંડ
તેની નજરે પડ્યો. સૂર્યગાળાનું ધનું જ્ઞાન એ વેળા
તો પપાંમો થયેલું મનાતું હોઈ, એણે એને નવો
અર ન ધારતાં ધમકેલું જ મળી લીધે ને 'એક

યુરેનસનાં એ ચિત્રો - કાળી તારક : પેલાના ચાર ચંદ્રો અને તેમની ફરવાની ધરી એ સાથે યુરેનસ - એ જ ચિત્રમાં હપર દાખે ખૂલે યુરેનસના પ્રમાણમાં પૃથ્વી કેવડી છે તે બતાવ્યું છે. ત્રગણી બાંતલું ચિત્ર : યુરેનસનાં ચન્દ્રોની વિવિધ ખાસિયત એ છે કે તે પૃથ્વી તેમજ બીજા ચંદ્રોના ચન્દ્રો પેઠે અદ્દની ધરીની દિશામાં

નહિ પણ યુરેનસની ધરીને કાટખૂણે (રેક્ટે બ્રેક) ફરે છે!

લાંબાઇનું પણ ચોક્કસ માપ નથી નીકળી શક્યું. હા, એ નિરીક્ષણમાં એના પૃષ્ઠ પર એક સફેદ ધાણું તેના વિપુલરૂપની આરપાર જતું જણાયું. વળી એના રંગપટ્ટદર્શનમાં શુરુ, શનિકે એના પછી શેખાએલા નેપચ્યુન જેવા પટા તેના પર જણાયા છે. નેપચ્યુનથી એ બોજા ઘેરા છે, પણ શનિકે શુરુ કરતાં વધુ ઘેરા. પરંતુ એ પટાનું મૂળ કારણ હજી હાથ નથી લાગ્યું.

એને પે ચંદ્રો છે—એકાદ બે નહિ, પણ અચ્ચાર. બે હશેયે ૧૭૮૭માં શોધ્યા. એમાંનો અંદરનો ટિટાનિયા હ દિવસમાં ને બહારનો ઓળેરોન ૧૩૬ દિવસમાં યુરેનસની પ્રદક્ષિણા કરી રહે છે. સારાબાદ ૧૮૫૧-૫૨માં વિલિયમ લાસેલે એનાથી પણ નજીકના બે ચંદ્રો ઓરિયેલ ને અંબ્રિયેલ શોધી કાઢ્યા. ઓરિયેલને ૨૧ દિવસ ને અંબ્રિયેલને ૪૧ દિવસ અનુક્રમે તેની પ્રદક્ષિણા કરતાં લાગે છે. એ ચારે ચન્દ્રોની એક વિચિત્ર ખાસિયત એ છે કે બીજા અહોના ચન્દ્રોની માફક ધરીની દિશામાં નહિ પણ તેના કાટખૂણે-એટલે જોવા-ફરે છે! (ભુજો ચિત્ર)

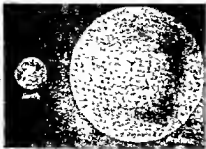
યુરેનસની શોધ સાથે જ ગણિતથી તેની કદા નહીં કરવામાં આવેલી, પણ ૧૮૨૦માં માલુમ પડ્યું કે તેનો માર્ગ જરાબર એ કક્ષાવર્તી નથી. એનું શું કારણ હોતું જોઇએ? તરત વિજ્ઞાનીઓનાં બેચ્ચં એ પાછળ કાગે લાગ્યાં. ૧૮૩૦માં જર્મન ખગોળશાસ્ત્રી એસેલે પોતાનું મેનઅ બહાર પાડ્યું કે યુરેનસની ક દિવસ ને વાસ્તવિક ધરી વચ્ચેના અંતરનું કારણ કેાઇ અસાત અદ્દની અસર હોવી જોઇએ. વળી બધી દૂર-બીની એ નવા અદ્દની શોધ માટે આકાશ સામે મંડાઇ. ઇ. ૧૮૪૩માં કેમ્બ્રિજની સેન્ટ જૉન કોલેજના

તરુણ વિદ્યાર્થી જૉન કોચ અંકડાસે અડાકર્ષણની ગણતરી કરી ગણિતની મદદથી બધું અનુમાન બેઠાની તેનાં કારણિયાં ૧૮૪૫માં છત્તંજા અંદરોનોગર રૉપ્પર પર એકદલથી આપ્યાં. પરંતુ તેણે એને અનુસરવાની તરદી જ ન લીધી. ત્યારબાદ થોડો જ વખત રહીને ફ્રેંચ વિજ્ઞાની આર્મી લવેરિયેએ પોતાની ગણતરી ફ્રેંચ અંકડેબીને મોકલાવી તથા જર્મન ખગોળશાસ્ત્રી સ્વચના લખ્પી કે આકાશના કલાણા લાગનાં દૂરબીન માંડી ભુજો તો કદાચ નવોં અદ્દ દેખાઇ આવે. એ અનુસાર ૧૮૪૬ના સપ્ટેમ્બરની ૨૩મીએ એણે દૂરબીન માંડી જોતાં એ દૂરની દુનિયા ખરેખર દૃષ્ટિપ્રત ઘેઇ, ને એને સમુદાયિકતા નેપચ્યુન (આપણા વરુણ દેવ)નું નામ આપવામાં આવ્યું.

નરી આંખે તો આ નવો અદ્દ નથી જોઇ શકાતો, પણ સારા શીટ ગ્લાસથી તે એકાદ પ્રકાશગદુ જેવો દેખાઇ આવે છે. દૂરબીનમાંથી તેનું ગિંજ લીકાશ પડતું જણાય છે. પૃથ્વી કરતાં એનું કદ ૮૫ ગણું છે, પણ વજન માત્ર ૧૭ગણું; એટલે કે પૃથ્વી કરતાં તેના પરના પદાર્થનું ઘટતવ માત્ર ૧ જે જ છે.

સર્પથી તો તે એટલી બધી (૨,૭૬,૩૫,૦૦,૦૦૦ માઇલ) દૂર છે કે આપણી પૃથ્વી કરતાં સૂર્યનાં ગરમી ને પ્રકાશ તેને નાપસોંગા લાગનાં જ મળે છે. જતાં તારાઓ કરતાં તેનું તેજ ઘણું પ્રજળ છે—આપણા ૭૦૦ પૂર્ણચંદ્રોના પ્રકાશ જેટલું. તેના ૫૪ પરથી સૂર્યનું નિરીક્ષણ કરીએ તો ૧૨ કે ૧૩ ફૂટ છેડે પડેલા ૧૨૦૦ કેન્ડલપાવરના બોજળાક આઈલાઈટ જેવો લાગે.

એને ચંદ્ર માત્ર એક જ છે ને તે તેની શોધ પછી એક જ વર્ષમાં વિલિયમ લાસેલે શોધી કાઢેલો.

ઉપરના ચિત્રમાં પૃથ્વી અને નેપચ્યુનના કન્ન પ્રમણ્ય દર્શાવવામાં આવ્યું છે, ન્યારે નીચેના ચિત્રમાં તેઓ બંને સૂર્યથી કેટલે દૂર છે તે અંતરનું પ્રમાણ્ય દર્શાવ્યું છે.

એને 'ટિટન' (નિશ્ચય) નામ આપવામાં આવ્યું છે. નેપચ્યુનથી એ ૨,૨૦,૦૦૦ માઇલ ૫૨, એટલે લગભગ આપણી પૃથ્વીથી ચન્દ્રના અંતરે જ આવેલો છે અને ૫ દિવસ ને ૨૧ કલાકમાં પ્રદક્ષિણા પૂરી કરે છે. કદમાં પણ તે આપણા ચન્દ્ર જેવો જ મનાય છે, એથી નિશ્ચિતતા માન એ કે એ બીજા ચન્દ્રો કરતાં વિરૂદ્ધ દિશામાં ફરે છે.

નેપચ્યુન પર કેટલાક ઘેરા પટા દેખાય છે, — પણ એનું પૃથ્વ એનું આસરણોથી ઊરેલું છે કે તે ખાગત કશું ચોક્કસ નથી થઇ શકતું. એ આસરણો લીધે એની પોતાની ધરી પર ફરવાનો સમય પણ નિશ્ચિત નહોતો થઇ શકતો, પણ વિજ્ઞાનીઓ ક્યાં એથી દારી એસે એમ દતા? એમણે એના વિપુલત્વના ઉપસાધ્ય (bulge) તથા સ્પેક્ટ્રોસ્કોપ વગેરેની મદદથી છેવટે તેની એ ગતિ ૧૫ કલાક ને ૮ મિનિટની તારત્રી કાઢી.

સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરતાં તો તેને ૧૬૪ વર્ષ ને ૨૮૦ દિવસ લાગે છે! આવા ૪૧ વર્ષ સુધી એક સરખી જ ઋતુ ધરાવતા મદ પર જો કશી વસતિ હોય (જોકે આ નવા મણે અહોમાંથી કોમ્પા પર વસતિનો અંભાવ જ નથી, છતાં હોય) તો તેને આપણા કરતાં કેવા નિરાળા અનુભવો મળે?

ઐતિહાસિક કાળમાં સૌથી છેલ્લો શોધાએલો મદ તે પ્લુટો. તેની શોધ તો તાજી જ છે. યુરેનસ ૧૭૮૧માં શોધાયો, નેપચ્યુન ૧૮૪૬માં, ન્યારે પ્લુટો તો હજી નવ જ વર્ષ પર ૧૯૩૦માં શોધાએલો મદ છે.

૨ વિજ્ઞાની કલાઇડ

ટોમ્બો. જોકે એ શોધ પહેલાં વિજ્ઞાનીઓનો પંચમ વર્ષ પર તેના અસ્તિત્વની આશંકા મએલી ને પ્રેક્ષક નિકેરિંગે તેનું સ્થાન પણ મણિતથી નિયત કરી રાખેલું. પણ ટોમ્બોએ તેના ગદ્ગદાએલા સ્થાનના ફોટોગ્રાફે લઈ દર્શાવે કશું કે આકાશનો એ રખડુ કોણ તારો નથી પણ મદ છે. આ લાન દેખીતી લાગે છે એટલી મહેલી નથી. લાખો તારાઓના નકશામાંથી એક એકસ પિંડની પ્રવૃત્તિ તારવવામાં કેટલાં ખંન, ઘેર્વ ને હુદ્દિની કસોટી જોઇએ એ તો અનુભવે જ ખખર પડે.

ઈ. ૧૯૩૦ના માર્ચની ૧૩ મી તારીખે ઍરીસોનામાં આવેલી લાવેસ વેધશાળામાં આ મદ શોધાયો ને તેને પ્લુટો (યમરાજ)નું નામ આપવામાં આવ્યું.

ખસ. સ્થાયી પાછો પ્લુટો વેધશાળાની આંખે નથી ચડ્યો, એટલે એના વિષે વિશેષ પડતી માહિતી પણ નથી. મેળની શકાઈ. કદમાં એ પૃથ્વીથી નાનો મનાય છે. સૂર્યથી તો એ એટલો જાણી દૂર આવેલો છે કે આપણી પૃથ્વીને સૂર્યનો પ્રકાશ પહોંચતાં જ્યાં માર જ મિનીટ લાગે છે લાં પ્લુટો પર તે પહોંચતાં સાડા પાંચ કલાક લાગે છે. એ ખૂબ ભારે ને વિપુલ (massive) મદ મનાય છે. કદાચ મૂત મદ પણ હોય. તેના પરથી જોતાં સૂર્ય માન એકાદ તારા જેવો લાગે.

સૂર્ય આપણી પૃથ્વીની કક્ષાના ગરાગર કેન્દ્રસ્થાને જ દગેલાં નથી રહેતો એ આગણે જણીએ છીએ, કારણ ઉનાળા કરતાં આપણી પૃથ્વી સિયાળામાં સૂર્યની ૩૦ લાખ માઇલ વધુ નજીક રહે છે. પણ પ્લુટોની કક્ષા તો એથી મે વધુ લંબવર્તુલ્ય હોઈ, તે નજીકમાં નજીક હોય છે ત્યારે તો નેપચ્યુનથી મે સૂર્યની વધુ નજીક આની મય છે. પણ બંનેની ધરી એવા કોણ કરે છે કે કદી એકબીજાનો રસ્તો નથી કાપતી.

પ્લુટોનો વ્યાસ સુમારે ૪૦૦૦ માઇલ છે. સૂર્યથી એ બીજા જાના અહો કરતાં દૂર પડેલાં (નજીકમાં નજીકનું અંતર ૨,૭૫,૩૦,૦૦,૦૦૦ માઇલ, દૂરમાં દૂરનું ૪,૬૫,૦૦,૦૦,૦૦૦) હોઈ, તેની આસપાસનો તેનો પ્રદક્ષિણાકાળ પણ સૌથી વિશેષ છે—૨૪૮ વર્ષ! આપારે તો એ સૂર્યનો છેલ્લો જ કુટુંબી મનાય છે, પણ પ્રેક્ષક નિકેરિંગ તો એના પછી મે દજ એકાદ મદ રહ્યો હોવાનું માને છે. 'અનિકેત'

નવી નજરે

સામાજિકદાતાની કેમ અદૃષ્ટ બાવનાથી, જનતાવાદની અજ્ઞા સમજથી કે મનઃકાંક્ષાથીની વિચક્ષણ રીતથી જાતના જીવનમાં અજાણવાના અવાવા અખતરના કિસ્સાઓ, — જેની પાછળનું માનવ તરફ અણખૂને આકર્ષી આપણા વિચારજાગરને તાત્કાલી આપણે એવી ચેતનાથી કુમારનાં ૧૮૨૧ના અંકથી ('નવા પ્રયોગો' નામથી) શરૂ થયેલી લેખમાળા

અ

મેરિકન પ્રગળે ખેલદિલી ખૂજ કેળવી છે, એમ આપણે નીચેના કિસ્સાથી જોઈ સમીચે છાજો: એક માણસે એક મોટા ગામમાં આવી એક મદિના પછીની તારીખે એક રાત માટે એક થીએટર લાડે રાખી લીધું; ને આડાના પૈસા રીતસર ચૂકવી આપ્યા, અને તે દિવસે ગામમાં એક પાટિયું માર્યું, 'તે આવે છે!' અમેરિકન લોકો એવી તીવ્ર જિજ્ઞાસાગતિવાળા છે કે આ 'તે' કેણું છે એ ચચાંનો વિષય જાન્યો, અને તેથી વધારે જાહેરાત કરવાની તેને જરૂર ન પડી. પંદર દિવસ પછી પાટિયામાં લખાઈ, 'તા. ૩૧મી ઑગસ્ટે તમે તેની થીએટરમાં જોશો.' માણસોની જિજ્ઞાસા વધતી ચાલી. વળી આર દિવસે લખાણ ફર્યું, 'તે આવી ગયેલ છે.' અને ૩૧મી ઑગસ્ટને દિવસે 'આજ રાતે ૮-૩૦ એ થીએટરમાં જોશો.' માણસો આ 'તે' કેણું છે અને શું કરવાના છે તે જોવા રાત્રે થીએટરમાં ગયાં. 'તે'ણે આરીમાં ખેરી જરાબર ૮-૩૦ સુધી અંકેક ડૉલરની કિંમતે ટિકીટો વેચી, નોકરો તો તેણે કેમ રાખ્યા જ ન હત્યા, એટલે માણસો આવના ગયા તેમ તેમ થીએટરમાં ગોકવાતા ગયા. થોડીવારે થીએટરમાં માણસોએ સામે પડખામાં પ્રકાશના અક્ષરોમાં લખ્યું, 'તે આવ્યો ગયો છે.' અને ખરેખર ટિકીટ ઑફિસમાં 'તે' નહોતો. ઘણાને લાગ્યું કે આમાં હેતુરખીડી જેવું જાણી આવ્યું. પણ એક સરસ મનઃક દલીલ!

એ જોઆમાં એક દેશી રાત્રીએ એક અંગ્રેજ ડૉક્ટરના માનમાં પાર્ટી આપી. મોઝ વખતે મહેમાનને માનવત્ર આપવાનું હતું તે રાત્રના વતી એક વક્તાએ વાંચી મેલાવાવ્યું. એ માનવત્ર પૂરું થતાં એવો જાણ આપતા ડૉ. હાસર બિશા થતા મોક્યા. રાત્રીએ કહ્યું, 'આપ એરી રહેા, આપને માટે પણ મેં જીન્ને વક્તા

રાક્યો છે. કેમકે અમારે પોલીનીરીઆમાં શીખાઉ જોતનારાઓને જાહેરમાં જોવાવાની મના છે."

ઑસ્ટનમાં એક સંસ્થા છે. એ સંસ્થાના ગદા સભ્યો ૪૦ વર્ષની ઉપરના જોકાર છે. આ ઉમરના માણસોને કેમ નવેસરથી નોકરીમાં રાખતું નથી. તેથી આ લોકોએ નોકરી શોધવાની જુરી જોતના થકી છે. તેઓની જુરી જુરી ટુકડીઓ પાતાની સંસ્થામાંના 'જીમ્' સભ્યોં માટે નોકરી શોધવા જાય છે. આની પાછળહેતુ એ છે કે સેવાની ભાગના રહેવાથી અપવાનો મજે તોપણ તેમને જીવનનો યાક લાગતો નથી, જીમ્નવા વધીજ નરીક સામે મેંજો દરેક વાન કરી રાકે છે, અને દરેકનું આત્મજગ મુરકેલીઓ સામે ટકા રહે છે. વળી જરૂર પડે તો "જો ૪૦ વર્ષનો માણસ અસક્ત ગણતો હોય તો તમે પોતે ૬૦ એ પહેંચ્યા છો, તેનું કેમ?" આવી જતની જરૂરનોડ દલીલો પણ કરી રાકે છે. અને આ ગદા ઉપરાંત સંસ્થાનું તંત્ર ચક્રાવચામાં દરેકને લાગે કાંઈ ને કાંઈ કામ આવે છે, તેથી દરેકને સૂનિ રહે છે. સંસ્થાની આનરિક વ્યવસ્થા પણ સરસ છે. જેમકે દરેક સભ્ય પોતે કરેલા કામનો અહેવાલ પ્રમુખને આપે છે, પણ એ મિનીટથી વધુ વખત સુધી એકે વાત લંબાવી ન જોઈએ એવો કડક નિયમ છે. આમ સમૂહગત કામગીરીથી નોકરી માટેની અરજીઓ પણ જીરેદારકાય છે, અને તેમને કામ મળે છે. કાગે ચક્યા પછી પણ એ સંસ્થાને ઉપયોગી થતા રહેવાની દરેકની નેનિક જગ્યાજારી રહે છે જ.

એક બીજી પણ સંસ્થા ત્રીસ વરમથી સુંદર કામ કરી રહી છે. એનું નામ "અમેરિકન સિવિલ સિયર્ટિઝ યુનિયન." આ સંસ્થા સભ્યોની શીમાંથી નમે છે, અને તે પદા એક જ વસ્તુ માટે લડે છે: "કાંઈ

પણ વ્યક્તિ કે સંસ્થાને પોતાના ગમે તેા વિચારોને પણ બહારમાં મૂકવાનો હક્ક હોવો જોઈએ.” આથી દેશભરમાં ફાટીને પણ પોતાના વિચારો પ્રસિદ્ધ કરવામાં મુરકેલી નહીં હોય તો આ સંસ્થાને અરજી કરતાં તે તેનું કામ ઉપાડી લે છે. એક પ્રાંતમાં ડાર્જિનનો સિદ્ધાંત શાળામાં શીખવવા માટે એક શિક્ષક ગરતરફ થયો. આ સંસ્થાએ એ પ્રશ્ન લખ પર લીધો. સંસ્થાએ એ જ પ્રાંતમાં એ વાતી પ્રતિવાદી લિખા કર્યાં. એક શિક્ષક જેણે એ સિદ્ધાંત કક્ષામાં કહ્યો, અને એક ગામનો કેાઠ ગૃહસ્થ જેણે પોતાના બાળકને આવો કદંબો સિદ્ધાંત શીખવવા માટે એ શિક્ષક પર કેસ કર્યો. કહેવાની જરૂર નથી કે એ બંને મિત્રો હતા, અને એના કેસ માટે કોર્ટનું બધું ખર્ચ આ સંસ્થાએ આપ્યું. દસ હમ્બર ડોલરને ખર્ચે સંસ્થાએ ઉપરની કોર્ટ પાસેથી એ શિક્ષકને એ સિદ્ધાંત કહેવાનો હક્ક હોવાનો ચુકાદો મેળવ્યો.

બીજે એક પ્રશ્નને કેાઠ ગામમાં હડતાળીઓને ગામનો ટાઉન હોલ ભાડે દેવાની ગામના મુખીએ ના પાડી. એ ટાળીના આગેવાને અમેરિકાનું ‘ગિલ્ડ ઓફ રાઇટ્સ’ એ મુખીને વાંચી સંગ્રાહ્યું, જેમાં અમેરિકન પ્રત્યજ્ઞને સંપૂર્ણ ગામીસ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવ્યું છે. છતાં પોલીસે તેને પકડ્યો. આ સંસ્થા પાસે એ પ્રશ્ન આવ્યો. એટલે સંસ્થાએ તોફાન જગાવવા માટે એક સભ્ય મોકલ્યો, જે છેનર કેદમાં મગો. આમ કોર્ટ સમક્ષ એ કેસ આપ્ત પછી એ સંસ્થાએ કાયદેસર લડત ચલાવી ટાઉન હોલ હડતાળીઓને ન આપવાનું મુખીનું કાર્ય ચનાહીત હોવાનો ફેસલો મેળવ્યો. કેમકે તે હેન્ડ ન આપે એટલે તોફાન અગિયાર્થ બન્યું હતું, અને એના સમર્થનમાં આપ્તદમ લિકનના આ શબ્દો ટાંકી ચકાય તેમ હતા: “દેશ અને તેની બધી સંસ્થાઓ તેમાં રહેતા શ્રેણીની માલિકીમાં છે. બધારે પણ અસ્તિત્વ ધરાવતી રાજ્યપ્રણાલીથી તેઓ કેટલાં જાણે છે તેમને તેમાં કાયદેસર રૂબરૂ કરવાનો અને એ અશકય બને ત્યારે ક્રાન્તિ જગાવી તેને તોડી પાડવાનો હક્ક પ્રાપ્ત થાય છે.”

આમ આ સંસ્થા દરેક વર્ગમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય માટે એક સરખી લડત લડે છે. પછી તે હડતાળીઓ હોય કે હેન્ડી ફોર્ડ, શરાફ હોય કે ચોર. કેમકે એ

સંસ્થા માને છે કે સંપૂર્ણ વાણીસ્વાતંત્ર્યનો અભાવ થાય કે તુરંત સરમુખલાઈી પ્રવેશે છે. અને વાણીસ્વાતંત્ર્યથી નિરપેક્ષ સલામે બહાર આવવાની પૂરેપૂરી તક મળે છે. અને ખરાબમાં ખરાબ વિચારોને પણ વાણીસ્વાતંત્ર્ય તો હોતું જોઈએ. કેમકે તે દંભાવવાથી તો બેચડા બેરંગાં આવે છે. Suppression is the life-blood of propaganda.

ફોટો રજાગતી જ ગદશી માણસ મચનર જાની ગય એ વરતુ દિદુરનાવમાં અહારે શક્ય નથી, પણ અમેરિકામાં આવું જ બને છે. કહેવાય છે કે કાન્સાસ પરમણા એક મચનર મિ. સ્ટેબ્બને ફોટો રજાગતે જ ચૂંટણીમાં ચકળના અપાવેલી, તે ભાવણે આપવા બંધ ત્યારે આવો એક રજાગ ખાસ ખીસામાં રાખતા. પછી ભાવણમાં અમનરે કળાણ લૂછવા તે રજાગ બહાર કાઢે, અને તે ફોટો છે તે જાણ ન આશ્ચર્ય પામી એનાઓને કહે: ‘ખરેખર, મારી પત્નીની બેદરકારીને બંને જ આવો રમાસ મજબામાં ને હું અહીં ભાવણ કરવા આવ્યો છું. પણ કાંઈ ફરકત નહિ. મારી પત્ની બીજી રીતે મારી ઘણી કાળજી રાખે છે. અને તમને શી વાત કહું? એનો અગાવેલો રોટલો બહુ સ્વાદિષ્ટ હોય છે.’

આમ ધીમે ધીમે તે ભાવણના વિવિધમાંથી પોતાના ગૃદજીવનનું પર્ણન એવી રીતે કરવા માંડે કે આખ જનતાને પોતાની જ જીવનકથા વંચાતી લાગે. અને પછી એ જાણ માત ખેંચી નળ એમાં યું આશ્ચર્ય!

રોજી સીધેનાં Believe It or Not વાળાં ચિત્રો આજ જગતશહૂર બની ગયાં છે. એ ચિત્રો જેવાં વિચિત્ર હોય છે એવી જ વિચિત્ર એની ઉત્પત્તિની કથા છે. બન્યું એમ કે રીપ્લેને એક વખત એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે જાણે આખી રાત તેની છાતી ઉપર ચીનાઓ ચાટવા કહે છે. ગણતરી કરવાનો તેને શોખ હોવાથી સવારે જાગીને રાતમાં કેટલા ચીના એમ પસાર થયા દશે તેનો અંદાજ તેણે કાઢવા માંડ્યો. અને એ ગણતરી રમત કરતાં એને એક વિચિત્ર સ્વપ્ન લાગ્યું આવ્યું કે ચીનાઓની સ્વચારની ટુકડી બે ચાલવા માંડે તો આનેનકાળ સુધી એવી ટુકડીઓ પાસાર થઈ શકે. (અનુસંધાન આગળ પૃષ્ઠ ૧૨૬)

જોતામાં ચડી આવે અને વરસી જાય દિવસે સખ તોય હોય પણ સાંજે દાદ શરૂ થઇ જાય. વજ્રગાને ગાયનું દૂધ પાણું તે ખી ચાલી નીકળ્યો.

ગાય જવાર નીકળ્યો અને ધીરે રસ્તા જેવો માર્ગ મળ્યો તે પકડી કીધો. જામોલીએ રસ્તો ધડીક ઝાડીની વચ્ચે નો ધડીક સડો ટેકરીના પથરો પર લઈ જતો. દૂધ પેટમાં પડયું હતું એટલે જોજથી ચાલ્યો જતો હતો. જાપોરે આરામ લેવા એક ઝાડની છાયામાં બેઠો. દવાનું જોર વધ્યું અને મગજને તાજગી મળી. આખો થેરાઇ. સૂખને બેઠો તો સૂરજ ટળવા ગાંડયો હતો. આમ અધવચ્ચે મુક રહેવા માટે પરતાવે થયો. જાણતો નથી કે ક્યાં જવું છે અને કેટલે દૂર જતાં મુક આવશે? ઝડપથી ચાલતો થયો, પણ પેટ ખાલી થઇ ગયું હતું. આલ્મોડાથી સાથે લઇ લીધેલી

નવી નજરે

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૨૨થી શરૂ) એની મણતરી આ પ્રમાણે હતી: મીનતી વસતિ લગભગ ૫૦ કરોડની છે. દવે જો જન્મપ્રમાણ માત્ર ૧૦ ટકા ગણીએ અને જન્મો એના લગભગ અમી તુરંતજ શુદ્ધરી જાય છે એમ માનીએ તો પણ દર વરસે ૩ કરોડ મીના ટુકડીમાં જોડવા માટે તૈયાર થતા રહે. ખીજાણુ ચચારની ટુકડીઓમાં દર વરસે ૨,૬૮,૪૦,૦૦૦ મીનાઓ જોડાયે. એટલે દૂંકામાં દર વરસે જેટલી વરસી થાય એટલા આ કલ્પિત ટુકડીઓમા ખાખી જાય, અને મીનતી વસતિ તો બીજી જ રહે.

આ બધી મણતરી એણે હકામિન રૂપે પ્રથમ પ્રકટ કરી. અને એને એવો સરસ આવકાર મળ્યો કે એ આકર્ષક ઘટનામાંથી એની આખી વિચિત્રેણી ચાલી. અને પછી તો એ આવી મજેલી તકને ખેડવા જેટલી આવડત એનામાં હતી જ.

યુનાઇટેડ રેલ્વેમાં એક એવી કોર્ટ છે, જ્યાં કોઈ પણ માણસ સંખ્ય સામે કેસ માંડી શકે. ખાસ કરીને સંખ્યની કોઈ અવ્યવસ્થાને અંગે જેઓને આર્થિક તુકસાન મળ્યું હોય એવા શેષિકા, બેકુતો, જમીનદારો વગેરેના કેસ આ કોર્ટમાં ખૂબ આવે છે, અને જ્યાં નુકસાની પૂરેપૂરી બરપાઇ થાય છે. આ કોર્ટની ખાસ વિશિષ્ટતા તો એ છે કે કેસ માં-

ખાંજોરોડીનો આશરો લીધો. સાંજ સુધી માથા જ કપ્યો. ન કોઈ માણસ બેટનું કે ન ક્યાં ય મામ હોવાનાં ચિહ્ન દેખાયાં. જેમજેમ સૂરજ ડૂબ્યો ત્યો તેમતેમ મારી મૂંઝવણ વધતી ગઇ. આ પતાડી પ્રેરે શમાં રાત ગુમરતી એ આશન જેવું તો ખરું જ. જંગલી જનવરોનો પણ ધાય ખરો. છતાં મુજબ દુખ્યા પછી સંધ્યાનું અજવાળું રહેતાં સુધી દિનનથી ચાલતો રહ્યો. સંધ્યા થે આવ્યો. આગળ મામ ક્યાં દસે તેનો અંદાજ કરી શક્યો નહિ. બાગ્યનેજે સુંદર રચના રસ્તામાં આવી મથું. પાણીનું ઝરણું પણ હતું, પાણી પીને લાં જ રાત માગવાનો વિચાર કયો. એક લાંબો સપાટ પથરે શેષી કાઢ્યો. તેના પર કાગળો અને મૃગચર્મ ચિહ્નારી હીખાં. તર્કવિતર્કમાં આંખ ક્યારે ખીડાઇ ગઈ તે જણાયું નહિ. જવરાખ જેવો

ક્યારે મોતને રજૂ કરવાની બધી વિગતોનો એક ખરડો માત્ર કોર્ટમાં પેશ કરી દેવાનો હેતુ છે ખરી જે જે પુરાવા એમાં ટાંક્યા હોય તે પુરાવા ગેજવરા માટે કોર્ટ પોતે પ્રાપ્ત કરે છે. સાક્ષીઓની જુથાની પણ કોર્ટમાં લેવાને યદ્દે ન્યાયાધીશો અથવા તેઓના અતિનિમિ સાક્ષીની દુરસદે તેની પાસે જઇ આવે છે. અને એવી રીતે આખા મુકરદમાની મોઝામોઝપતની દિસાખ કોર્ટ પોતાની જાતે જ કાઢી લે છે. અને પછી છેવટનો મુકદમા વાદી ઉપર ચોકસી આપાય છે, અને એ મુકદમા સાથે, જે તેનો દાવો વાજબી હોય તો, તેને યજેલો નુકસાની અદલાના એક માટેનો હુકમ પણ સામેલ હોય છે. પ્રખતે આ કોર્ટના મુકદમામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રહે છે, કેમકે તેના ન્યાયાધીશો જવનબરને માટે નીમાએલા હોવાથી શુદ્ધ ન્યાય આપવા સ્વતંત્ર હોય છે.

આવી વ્યવસ્થાને લીધે આ કોર્ટની નૈતિક છાપ પ્રખળ ઉપર યાદુ સ્પષ્ટ બેઠે છે. જેમજે એક કડીઓને એક વખત તેના શેડના વડોને કહ્યું. 'તમારે એમ નથી લાગતું કે તમારા સેડના દિનમાં તમારું દિન રહેલું છે? તમે નાહક ગવર્નમેન્ટનો પક્ષ સા માટે ખેંચો છો.' કડીઓને જરા દટાર થઇ કહ્યું. 'હું અમેરિકન છું માટે. હું પોતે જ ગવર્નમેન્ટ છું માટે!' (અહ)

ફોટોગ્રાફી

એકસ્પોઝર તથા ડેવેલપમેન્ટના હેતુ

એકસ્પોઝર અને ડેવેલપમેન્ટની ક્રિયા તથા હેતુ જુદાં અને રમટ છે. એકસ્પોઝરથી ફિલ્મ પર આકૃતિ ઝડપાય છે અને આકૃતિની ઘટ્ટતા (density) તેના પર આધાર મળે છેજ; અર્થાત્ ફિલ્મ પર આકૃતિ ક્યવત્વવાગાં કારણસર એકસ્પોઝર છે અને વિષયનાં ક્યાં ક્યાં બંધ નેગેટિવમાં ફેરલા પ્રગણમાં આપશે તે પણ નક્કી કરે છે. પરંતુ ડેવેલપમેન્ટનો હેતુ આકૃતિને મુતરવરખ આપવાનો અને તેનાં જુદાંજુદાં અંગોની વચ્ચે પ્રમાણસર ઘટ્ટતા આણવાનો છે.

નેગેટિવના આન્ડર ડેવેલપમેન્ટથી નેગેટિવ પાતળી આવે છે. વિષયના છાયાવાળા ભાગની નિમત તેથી ભરાગર આવતી નથી અને તેથી પાતળી નેગેટિવમાંથી એકતા પ્રિન્ટમાં વર્જીબેદ અસલ જેવા હોતા નથી કોથી ફલકું જે નેગેટિવમાંથી પ્રિન્ટમાં જહુ કૅન્ડીસર આવતો હોય—કાળા અને ઘેળા વર્જી વધારે લીમ હોય તે કોવાર ડેવેલપમેન્ટ થજેલું હોવું જોઇએ. પિન હોલ્સ—Pin Holes એર બબ્બલ્સ—Air Bubbles

કેટલીકવાર નેગેટિવના ઈમલ્શનમાં સફેદ કાણાં જેવાં ઘેળાં ટપકાં જણાય છે. પ્રિન્ટમાં પણ આવાં ટપકાં ઘણી વાર દેખાય છે આનાં અતેક કારણો છે. ઇમલ્શનના પડમાં ડેવેલપમેન્ટ દરમિયાન થતા ફેરફાર પણ તેને મારે જવાબદાર છે. હવાના પરચોટા ઇમલ્શન પર થાંટી જતીથી સેલ્યુલોસ તો કાગ પર અસર કરતું નથી પ્રિન્ટ કે ફિલ્મને ડેવેલપમાં મુકતાં પહેલાં સ્વચ્છ પાણીમાં ઝેળી નરખ કરવાની જરૂર છે. પ્રિન્ટને એકદમ ડેવેલપમાં ઊંધો નાખવાથી પણ પ્રિન્ટની સપાટી પર પરચોટા બાકી રહે છે અને તેટલી જગ્યા પર ડેવેલપમેન્ટ થતું નથી તેથી સફેદ ટપકાં દેખાય છે. પ્રિન્ટમાં કાળાં ટપકાં આવે છે તેનું કારણ નેગેટિવમાં રહેલાં સફેદ ટપકાં જેવાં કાણાં હોય છે. તે કાણાં ઘણી વાર કોચના અંદરના ભાગમાંથી ધૂળનાં રજજીલો બીડો એકસ્પોઝરની પ્લેટ કે ફિલ્મને ચોટે છે એને દાખને હોય છે અને ચોટલા ભાગ પર ડેવેલપમેન્ટની અસર થતી નથી. તાંથી તે સફેદ રહે છે આને પિન હોલ્સ—pin holes કહે છે

એ-ગળવેસ અટકાવવા, ફિલ્મ કે પ્રિન્ટને ૧ થી ૨ મિનિટ સ્વચ્છ પાણીમાં ઝેળી નરખ કર્યા બાદ જ ડેવેલપમેન્ટ રિસમાં મુકવી. આથી ડેવેલપમેન્ટ એકસાઈ થશે.

કોચનાં ફિલ્મ ચડાવતા અખાડ, અંદરનો ભાગ સાફ કરવો અને પ્લેટ કે કટ ફિલ્મને સુચાળા કપડાથી, આંક ન પડે

તેથી રીતે લક્ષ્યને કોચનાં, આથી પિન હોલ્સ આવશે નહિ.

ફોટોગ્રાફી હરીફાઇનું પરિણામ

પહેલું ઇનામ આ વખતે સારા ચિત્રને અકાને મોકલે સમજું છે. બીજું ઇનામ: 'સંખ્યાટાણું'—બાઇ જ્યંત મધવાબી (મુંબઇ); ત્રીજું ઇનામ: 'જોલસના કોવારે'—ભઈ હાઇ અહમદ (સમકોર). મોંઘવાન: ૧ બાઇ ચીમનલાલ ત્રિવેરી (નમીયાદ); ૨ બાઇ છપણ મધવાબી (મુંબઇ); ૩ કે અન્ના શાહ (મુંબઇ); ૪ બાઇ નવનિતલાલ શાહ (મુંબઇ).

આ માસની હરીફાઈમાં આવેલાં ચિત્રો નળમાં છે. ચોપાટીના દરિયાકિનારે સવારસાં અનેક પ્રકારનાં ચિત્રો નજરે પડે છે. કેટલાક દુશ્વા આવાવારાનાં જ ગ્રોટ્ટો જે કોઇ એક્ટર એકઠાં કરે તેથી ચિત્ર મિત્ર ભવિષ્યોનો અમૂલ્ય સંમદ જની બધ. તેથી જ રીતે, કલાકાર અને કવિહૃદયોને દ્રેવતાં બનાવતી કુસ્તરતનું પણ ચિત્રમિત્ર મનુષ્યોનું નેશપરિધાન ત્યાં ઝડપી શકાય. બૃહદાર ફોટોગ્રાફર અને સીનેમટોગ્રાફી નાગક લેન્ડનથી પ્રસિદ્ધ થતા સામુદ્ધિકના તંત્રી મિ. ગોર્ડીવે તેો છેલ્લાં દસ વર્ષથી ફક્ત દરિયાનાં જ ચિત્રો ઊભળ્યાં છે.

બાઇ જ્યંત મધવાબીએ સંખ્યા સમયનાં આકારથી પ્રેરાઇ દરિયાકાંઠે ફરતા ઘોડેસવારનું ચિત્ર ઝડપ્યું છે. ચિત્રમાં ઘોડેસવારનું કદ જોતાં લેવારે સંખ્યાનું વાતાવરણ જીવારવાનો વિચાર રખેલો કે ઘોડેસવારની છાતી ઉવારવાનો એ નક્કી કરતું મુશ્કેલ છે વાતાવરણ પકડવા માટે જરા દુશ્વરી ફોટો-ગ્રાફી લેવાની જરૂર હતી એક્ટરે ફોટોગ્રાફી સારી જણાય.

બાઇ અહમદના 'કોલસના કોવારે'માં પણ સંખ્યાનું વાતાવરણ જીવાયું છે. આકારમાં પાદમાંની સુચેત્ય રચનાથી ચિત્રનું આકર્ષણ વધે છે. પણ ચિત્રને મૂળ કાપવાની જરૂર છે. જરૂરથી ચોણી ઇંચ અને કાળી ઘાસી આપે ઇંચ ઉપરાંત પિન્ટને ટ્રિંગ કરવાથી ચિત્રરચના સારી બને છે.

આઇ ત્રિવેરીએ ફૂલની છાયાટીમાં સીતાફળ બારીને તેનો 'ગ્રિલ લાઇફ' રટી કરેલો છે. પણ છાયાટીનો આકાર જરાબર નથી તેજ જ ફોળની રચના સુરચિત્ર લાગતી નથી. ફિલ્મના 'જવરતમ'નો બાઇ છપણ મધવાબીને રેનવ અનેક વાર પ્રતિષ્ઠ યજોલા જોના એ જ દષ્ટિકોણથી લેવાયો છે. બહુ પરિચિત અને પ્રસિદ્ધ સ્મળેળી ફોટોગ્રાફીમાં વાતાવરણ આણવાનો પ્રયાસ કરતો જોઇએ અમર નવા જ દષ્ટિકોણથી તે લેવાનો જોઇએ.

કે અન્નાએ ચિત્રનું બહુ લાંબું નામ આપ્યું છે. પાત્રનાં ચોઝ અને ભાર સારાં છે ટેકનીક જરાબર નથી. નવનિતલાલ શાહના 'પ્રતિબિંબ'માં ચિત્રનું મુખ્ય લક્ષ્ય દેખાતું નથી. નથી મૂળ વસ્તુમાં આકર્ષણ કે નથી તેના પ્રતિબિંબમાં. આપત પ્રકારનાં ચિત્રોમાં ડિઝ ઇનનાં તરતો આવરક છે. તે પિતા એ ચિત્રો નહિ પણ ફક્ત રેનવ જ રહેવાનાં. ગલવચન ઊદ્

સમાચારપત્રોને રીપોર્ટરોની મદદ અનિવાર્ય છે, તેમ રીપોર્ટરોને 'અજરાતી હાહુલિપિ'ની મદદ અનિવાર્ય છે.

વનવગડાનાં વાસી

જનજન્યલની જીવનસુધિનો પરિચય આપતી એ નાગની લેખનાંકાનો આગળ લખો.

લક્ષ્મીદેડા અને કંસારા

આપણા મુજરાતમાં
યતો હેગવણો
લક્ષ્મીદેડા

શુક વર્ણનને અંતે, એની સદસરી રૂપે વળણાવથી છતાં બિન્ન ગોત્રપ્રવરની મેનાનો આનુરૂપિક પરિચય કરી લીધો. એટલે આ પ્રસંગતજીને પુનઃ એક વખત પોષ્ટતા સમાન ધર્મોચ્ચિતી પાત્રને અનુસરીએ.

[૧] લક્ષ્મીદેડા

પોષ્ટ સાથેનો સમાનધર્મ એટલે જાડ ઉપર 'ચડી' શકવાને સમર્થ પગવાડાપણું. એ ધર્મ સીધી વધારે દીપ્તો હોય તો એકલા લક્ષ્મીદેડામાં જ. આ પંખીના પગ, જાડની કઠોરતમ હાલને પણ પકડી રાખી શકે એવા સળંગ રંગાધુવાળા હોય છે. એ ઉપરાંત એની પૂઝડીના પીછાં આયેત કહણુ છે. એટલે પગવડે હાલને પકડી રાખી, અડકડ ટટાર પૂઝડીનો છેડો પાછળ હાલમા લાગવીને મગે તેવા સરળ બિલા સીધા જાડ પર એ ઝપાટાગ્રંથ ચડી જાય છે. એને હેઠે બિતરવું હોય તોપણ, અન્ય પંખીની પેટે જાડ ઉપરથી બીડીને જ નીચે જમાન પર કે ધડના મૂખમાં જેસવાનું કે અજળા કરી જિવે લટકતે માથે બિતરવું નથી પડતું પણ જે સારી સ્થિતિમાં—માથું બિચે, પૂઝડી હેડા—એ ઉપર ચડે છે, તે જ સ્થિતિમાં—અવળા ધર્મો સિવાય—પાછળ પગે એક સામંત્રાં જેમાર કગલાં હેડા ઝપાટાગ્રંથ ખસી પડી બિતરી શકે છે અને એકદમ પાછો ઉપર ચડી શકે છે. આમ પાછળ ખસતી વખતે, એકદમ હેડા બિતરી ન આવે તેમાં એના પગના સળંગ રંગાધુ ઉપરાંત,

એની અડકડ પૂઝડી આડણા (ચિક)ની ગરજ સારે છે. વળી લક્ષ્મીદેડા ચડે છે પણ વિશિષ્ટ રીતે, માણસ વગેરે અન્ય પ્રાણીઓને જાડ પદાર્થ કે ભોંત ઉપર ચડવું હોય સારે, ચડમાંથી સરખાન કરે ત્યાંથી સીધા, ખેંચે ત્યાં સુધી સીધી લીટીમાં ઉપર ચડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે લક્ષ્મીદેડા નાકની લીટીએ સીધા ચડતા નથી. એમ સીધા ચડવાની શક્તિ હોવા છતાં પણ કોઈ ચૂડ હેતુથી, સીધા ન ચડતાં, ચડને ગોળ કરતો ચકાવો લઇને વક્રગતિએ ચડે છે.

આવી રીતે જાડ ઉપર ચડવાનો હેતુ લક્ષ્મીદેડાના આવારોપાદાની વિશિષ્ટતા સાથે દડ સંકળાએલો છે. એ પંખીનો જીવનઅવધાર કેવળ જીવાન ઉપર નહોતો છે. એ જીવાન પકડવા લક્ષ્મીદેડા જમાન ઉપર કચ્ચિન જ લીનરે છે, કારણ જમાન ઉપર સરખાવાથી રૂચી શકે એવી શક્તિ એમના પગમાં નથી હોતી. વળી દગામા બિડના જંતુ પકડવાનો પ્રયત્ન પણ એ નથી કરતા, કારણ દગામાં સહેલાઈથી તરી શકે જ્યારે ઝડપથી બિડનાં જંતુઓને મહેળમાં બિડતાં બિડતાં જ પકડી લે તેવી રીતે બિડવાને અનુકૂળ પાંગો પણ એમાં નથી. એ ઉપરાંત એમની ચાંચ પણ આવે બિડનો આદાર ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય રચનાવાળી નથી હોતી. એમને તો આદાર શોધવાનો હોય છે જાડની હાલ પાછળથી. સામાન્ય રીતે હાળાઓ કરતાં જાડના ચડી હાલ વધારે જરૂર અને જાડી હોવાથી, તેના પાછળ સંતાવાનું જીવાતને અત્યંત સુલભ લાભ પડે છે. એટલે લક્ષ્મીદેડા જાડ ઉપર ચડકિતર કરે છે, તે કેવળ શોધની ખાતર નહિ પણ આ હાલની પાછળ લાભ એકેથી જીવાન પકડવા માટે.

આવી રીતે જીવાત પકડવામાં પગ અને પૂઝડીનાં સાધન ઉપરાંત, એટલું કે એ કરતાં વધારે મહત્ત્વનું સાધન એની ચાંચ છે. લક્ષ્મીદેડાની ચાંચ એટલે લેખકના તીકમ જેવો બીજો તીકમ જ. પગ વડે હાલ

પકડી રાખી, વેરેણીઆની ઘોડી જેની પૂછડીના અધારે શરીર ટેકાવીને લક્ષ્મદેડા એમની, મૂળમાં ભારે જાડી અને છેડેથી પાતળી અણીવાર, સીંધી કેશના આકારની કઠોર ચાંચથી ઝાકતે ૮૫-૮૫-૮૫ ટીપીને ઝોગાં કાણું પાડે છે અને તળિયે ભારાઈ બેઠેલી જીવાતને જીભ વડે ઉપાડી લે છે.

જો જીભ પાણુ છે અન્ય પંખીઓની જીભથી અત્યંત વિચિત્ર પ્રકારની: પાતળી, અસાધારણ લાંબી, છેડેથી રથૂલ અને વિશિષ્ટ પ્રકારના અત્યંત ચીકણા જિર્ણ-રસથી નીતરતી. આ નીતરતી જીભના છેડા પર જંતુને ચોંટાડી પલકવારમાં એ મેઘોં ભેંચું કરી દે છે. આની જીભ, એ જીભ વડે થતો આવો સફળ અને અનન્ય-સાધારણ શિકારનો વ્યવસાય તેો અન્ય પ્રાણીઓમાં માત્ર સરડમાં જ જોવામાં આવે છે.

આદારપાદાનની વિશિષ્ટતાને લીધે જ લક્ષ્મદેડાના અવયવો આવા વિચિત્ર જન્ય હોય અથવા આવા વિચિત્ર અવયવોને લીધે જ એનો જીવનવ્યવહાર આવો વિશિષ્ટ થયો હશે—વિકાસવાદી આ સમગ્ર જીવનની અત્યંત કઠિન છે. પરંતુ પ્રત્યેક પ્રાણીની શક્તિ અને સાધનોને અનુકૂળ કે અનુરૂપ જીવનસામગ્રી પ્રકૃતિ નિશ્ચિત કરી આપે છે, જો વાત તેો લક્ષ્મદેડાના જીવનમાંથી પૂરેપૂરી સિદ્ધ કરી શકાય છે.

ઝાલ જીએડવા, ઝાલમાં કાણું પાડવાને સમર્થ એની લક્ષ્મદેડાની ચાંચનો અન્ય પણ મહત્વનો ઉપયોગ હોય છે, એ ચાંચ લાંબી કેરા જેવી અને વિશિષ્ટ રચનાવાળી હોવાથી એનાં પાંખીઆં વચ્ચે કંઈ પણ 'પકડી' શકાતું નથી એટલે તરણાં ડાંખણાં ઉપાડી લાગીને માળો બાંધવામાં લક્ષ્મદેડાની ચાંચનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. ધારો કે તૈયાર માળો મળી ગયો તોપણ એના પગની વિશિષ્ટ રચનાને લીધે લક્ષ્મદેડા ડાળી પકડીને કે માળાની ધાર ઉપર સહાયતા આપી બેસી શકતો નથી. એટલે પ્રજનનકર્મ અથવા માળા જેવું સાધન આ પંખી માટે નિરર્થક તેજ જ અશક્ય છે. એને તેો એવી જગાએ ઇંડા મૂકવાનાં રત્નાં જ્યાં એ સરળતાથી બેસી શકે તેમ અન્ય ઉત્પાતોથી ઇંડાં રક્ષણ પણ થઈ શકે. આણું રચના તે જળોાસ, ભીંતની જળોાસ એને કામ ન આવે: કારણ લક્ષ્મદેડા કેવળ પગડાના વસનારા છે. પડડીની

આડે કે નરી તળાવની બેગડો પણ એમને માટે નકામી: કારણ દર જોડાની વખતે એ બેસે શાના આધારે? એટલે એમને તેો ઝાકની જળોાસ જ કામની. કુદરતી જળોાસ મળી જાય તેો ફીક. નદિ તેો ઝોકાદ મુકું આડ જોખી કદારી, એની ડાળના પડખામાં લક્ષ્મદેડા એની કેરા જેવી ચાંચથી અપાટમાં દર કેાતરી કદારે છે અને તળાએ ઈંડાં મુકા દે છે. એ ઇંડાં માટે નવા એને બાથરવાનું લાપવું પડતું કે નથી જોડવાનું. દર જોડાનાં લાકડાંનાં ડોડીયાં, વહેર જુકો જે રેમાં પડે તે જ ઈંડાંની મુંવાળી (?) પકારી.

આની વિચિત્ર જીવનચર્યાવાળા લક્ષ્મદેડાની આસરે પચાસ જનો ભારતવર્ષમાં થાય છે; એમાંની માત્ર બેનચ જ આપણા પ્રાન્તમાં જોવામાં આવે છે. એ તબ્બેમાં રૂપેરંગે ચડીઆતી જાત તેો વધાર્યનામા

૧

સુવર્ણપૂષ્પ

લક્ષ્મદેડા જ: Golden Backed Wood-pecker.^૨ અત્યંત પ્રાચીન^૩ કાળના એ જાતવ્ર દર્શિદા કે દર્શાષ્ટ નામે પ્રસિદ્ધિ પામેા છે. સમગ્ર પંખીઓમાં સોનાકરંગી તેો બે જ: આ સુવર્ણપૂષ્પ લક્ષ્મદેડા અને હેમજન્મા ચક્રવાક દંત.^૪ ચક્રવાક તેો પરદેશી પંખી: આવે અને જન્ય: જ્યારે આ ચક્રવાકો લક્ષ્મદેડાનું દર્શન તેો સમગ્ર ગુજરાતમાં રક્ષણે રક્ષણે થાય છે.

નર: માણું તથા તે ઉપરની કલગી ચળકતાં રક્તવરણાં. ગરદન કાળી, ઉપરની પીઠ અને જાણા ચળકતા તપાવેલા સોનાના રંગે. પીંડ વચ્ચે કાળા અને ચટણી રંગનું ગિજણ. કેડનો ભાગ અને પૂછડી

૨ Brachypternus auratus

૩ ગુહલ વનુવેદમાં અશ્વમેધ મકરણુ (૨૪-૩૪) પ્રસંગે લક્ષ્મદેડાને વનુવેદમાં અશ્વમેધ મકરણુ છે (જાયવેદર્શિદા: ગદીપરબેનેા અર્થે કાન્ટકુટ કરે છે). મહાભારત અને રામાયણ તથા મુક્તે તેો અને જાતવ્ર પણ કહેલો છે. જાતવ્ર એટલે સોન: સોનાના વર્ણુ જેવાં રંગીન પીંડાંવાળા પંખી-એનેા અર્થ થાય

૪ ચક્રવાક એટલે Brahminy Duck: જુઓ કુમાર: માસ ૧૯૨૧, વનસાનએ દર્શાવતી પાસે ઝોડલેસો દંત આ ચક્રવાક જ, એનું શીર્ષકત્રિ નેપથીવચનિમાં વર્ણુવે છે: સત્ત્વ . . દિવસર્વે હંમમકોધિ નૈવય: ૧ ૧૧૧૭, પાંચે.

૨
બદ્

આપણે બીજો લક્ષ્દૃષ્ટિ તે Yellow-Fronted Woodpecker.† થોડા યુગરાતી નામના અભાવે એને આપણે મદ્ર એવું પ્રાચીન સંસ્કૃત નામ આપીએ તો ચાલે.

આશરે એકાદ વેત લાંબા આ લક્ષ્દૃષ્ટિનાં કપાળ અને માથાનો ઉપરનો ભાગ પીળા. આખો ફરતાં કુંડાળાં. કાન, ગરદન, ગળું અને છાતી વચ્ચેનો ભાગ ભાગ રવેત. છાતી તથા પેટ બદામી. પેટની વચ્ચેથી ઢેઠ પૂછડી સુધી સળંગ લાલ પડે. પાંખો અને પૂછડી કાળાં: એમાં શ્વેત ચરાપટા.

નરનાદામાં ફેર હોય તો માત્ર કપાળ પૂરેતો જ: નરનું કપાળ ચમકતા લાલ રંગનું: માદાનું પીત્તલરણું. બંનેની ચાંચ શીંગડા જેવા કાળા રંગની. પગ લાલ.

સ્વભાવે અન્ય લક્ષ્દૃષ્ટિઓને મળતું આ પંખી આપણે હાં સર્વસાધારણ વનવાસી છે. માર્ચે મદિનો એનો મહાધ્વનકાળ. એ દિવસોમાં એ સૂકાએલા કેહેલા ઝાડમાં દર જોદી, એને તળીએ શ્વેતરંગી પારદર્શક નથુ છાંં મૂકે છે.

ઉપરનાં બંને પંખી અશોષ યુગરાતમાં બારેમાસ રહેનારાં સામાન્ય પંખી છે. એ ઉપરાંત

૩

લક્ષ્દૃષ્ટિની એક ત્રીજી ભાત આશુ અને છડરના પાર્વતીય પ્રદેશોમાં બેવામાં આવે છે. એનું નામ Small Green Woodpecker.‡ નામ પ્રમાણે યુષ્વાળા આ પંખીના શરીરનો ઉપરનો વર્ણ લીલો. હેઠળના ભાગે લીલા-ધોળા-કાળા રંગનું મિશ્રણ. નરનું માથું લાલ; માદાનું કળું. બંને પંખીની ચાંચ અને પગ કાળાશ પડતા.

આશરે અરધા દાયના દેવવાળો આ લક્ષ્દૃષ્ટિ આ પદાદી પ્રદેશમાં રથાથી રહેનારો છે પણ એ સામાન્ય પંખી ન ગણાય.

[૨] કંસારા

પોપટ અને લક્ષ્દૃષ્ટિ: ચક્ર બીનર કરી શકે એવા પગવાળાં પંખીઓનાં આ બે જોત ઉપરાંત અન્ય

એક જોત છે. તેનું નામ Barbet.‡ એની લગભગ અઢાર ભાતો દિન્ડુ-સ્તાનના વિવિધ પ્રાંતોમાં બેવામાં આવે છે પરંતુ આપણે ત્યાં તો માત્ર બે ભાત જ નજરે પડે છે.

૧

એમાંની ન્યાપક અને પાગળગીયા ખેતર વાદી

અને પદાદી પ્રદેશમાં સર્વ સ્થળે દેખાતી ભાત તે કંસારા: Coppersmith અથવા Crimson-Breasted Barbet.‡ એકબીજાની ચડી નથુ એવા લીલા અને લાલ રંગના મંચોળને લીધે એ, અર્થાં પંખીઓમાં બોનોખા ભાત પાડે છે. કદમાં ચકલી જેવડું અને દેખાવે પણ લગભગ એવું જ છતાં એના ચમકતા રંગને ૧૦ થોડે ઓળખવામાં મુશ્કેલી નથી પડતી.

એનો વર્ણ: ઉપરના ભાગે લીલો. પીઠ પરનાં ખીછાં અને ખજોમાં આડી પીળા છાંં. હેઠળનો ભાગ પીળાશ પડતો કે લીલાશ પડતો ધોળો: એમાં પણ ઘેરાશ પડતા લીલા રંગની છાંં. એ બધામાંથી પેટ પરની સફેદાશ તરી આવે છે.

પણ એને ઓળખવાની મુખ્ય નિશાની તો એના કપાળ તથા છાતી ઉપરનાં ચમકતા લાલ રંગનાં લાજન છે. એ લાંજન હેઠળ સોનેરી અર્ધચન્દ્રાકાર

૮ Family: Megalaimidae

૯ Xantholaema haemacephala

૧૦ આલ્ફ્રેડ રસલ વૉલેસ નામનો વિદ્વાન એવો મત પરાવે છે કે, કેટલુંક પ્રાચીના જે નિશિષ્ટ ઓગમાં આવેત ચમકતા રંગ હોય, તે અંચ આગળ ચૈતન્ય વાળુ હોવું જોઈએ, જેમકે, લક્ષ્દૃષ્ટિના માથાનો રંગ ચમકતો હોવાથી, એની ચાંચ દ્વરા એ બંગ આવેત બાજુપૂર્વક લાકડું ઠોકવાની ક્રિયા કરી શકે છે. એવી જ રીતે, માથા અને ગાલ તથા છાતી ઉપરના ચમકતા રંગને લીધે જ, કંસારાનાં તે બંગ, ચાંચ વડે લાકડું ઠોકવાની ક્રિયા દ્વરા પોતાનું ચૈતન્ય વ્યક્ત કરે છે વાસ્તવિક રીતે તે લક્ષ્દૃષ્ટિ જેટલી ટપાટપ કંસારા માથે જ કરતા દેખાય છે, એટલે આ પંખી પૂરેતો વૉલેસનો મત નિરાધાર ગણાય.

† Picus maharattensis

‡ Gecinus striolatus

સાંકળી આવેલી હોય છે. એનું ગળું આણું પીછું. માથાથી ગળા સુધી તથા મૂઠ આગળ કાળી પડી. માથા પાછળનો ભાગ વાદળી છાયાવાળો.

એની સાંચ કાળી જડી મજબૂત, પગ ઘેરા લાલ. નોકર કાળા, પૂઠડી દૂધી.

વળી આ પંખીની અન્ય એક વિશિષ્ટતા એની મૂંઝા—ચાંચના મૂળમાંથી, નસોરાં આમળથી અને દાદીમાંથી ફૂટતી. મૂંઝા અને દાદી જેવા કાળા વાળના ગુચ્છા—નંનાગની આંખમાં ખૂંચે છે.

એમનો આહાર મોટે ભાગે ફળ છે.

કંસારો આપણા ત્યાં જારમાસ વસનારું પંખી છે. ફેબ્રુઆરીથી એ સુધીના ગાળો એનો સંતરોત્પત્તિનો કાળ છે. એ વખતે એ એકાદ છઠ્ઠું ઝાડમાં એની કઠોર સાંચવડે કાણું પાડી, એમા આછા મેલા રંગના તણુ છીડ મૂકે છે.

એનું “કંસારો” નામ પડ્યું છે એ પંખીની વિચિત્ર ગોલી ઉપરથી. આડે દિશાએ એ ગોલનો સંકળાય છે ખરો. પણ એની ગોલવાળી ખૂંચી તો જોવામાં આવે છે એની સંપનનની ઋતુમાં. એ વખતે એ આજો દિવસ, સવારથી સાંજ સુધી અરિત ઉચ્ચ રવારે એકાદ જોયી ઝાળ ઉપર ગેસી ગોલો જ ભાય છે: ‘ટૂંક-ટૂંક-ટૂંક.’ અંગરેજમા એની ગોલીનું શબ્દાનુકરણ “Tonk-Tonk-Tonk”—પદવડે કરવામાં આવે છે: જેમ કંસારો એની એરણુ ઉપર તાંબાની એળાને ટીપનો ટાંક-ટાંક-ટાંક અવાજ કરે છે, તેમ. પરંતુ આ અનુકરણ જોડવાળું છે. મેં સેંકડો કંસારો બોલતા સાંભળ્યા છે, અંગરેજ પશ્ચિમ-વિદેશોના આ પદારોપ કેટલો તાદ્દ છે, એ જોવા મેં રથજે રથજે રખડીને આ પંખીની ગોલીની ખૂંચ ધ્યાનપૂર્વક પરીક્ષા કરી છે, પણ કહિં પણ કહીય ‘ટાંક-ટાંક-ટાંક’ કરતું એ સંભળાયું નથી. એના રવરની સાથી સરખામણી કરી શકાય તો માત્ર કેસના અવાજ સાથે જ. સૂંદીઓ કેસ ફરતો હોય ત્યારે એનો તરત ચાલે છે એ ચક્કરમાંથી અમર તો એની રાસ ચાલે છે એ ગરેડામાંથી નીકળતો “ટૂંક-ટૂંક-ટૂંક” અવાજ અને કંસારોનો અવાજ બેરોબર એક જ સરખા મળતા આવે છે. એટલો દદ ગુધી કે કંસારોના ગોલ સાંકળી આટલામાં કહિં પણ કેસ ફરતો હશે એવી ભગણમાં

પણ હું ધણી વખત પડ્યો છું.

સરખાનમાં ચારતે, અને આગળ જતાં ચડતા રવારે કંસારો ઉપરાઉપરી ગોલો જ ભાય છે, ત્યારે આપણને અનેરો આનંદ થાય છે. એ ઉપરાંત એના બોલની અન્ય પણ એક ખૂંચી છે. કંસારો આપણા માથા ઉપર જ ગોલનો હોય છતાં એના રવર અવતા લાગે તદ્દન શિષ્ય દિશામાંથી. મનું આમનેમ દલાવી એના રવર એ એની રીતે નાખે છે કે એક જ પંખી આપણને જુદા જુદા દિશાઓમાં ગોલતું લાગે. એની આવી વિચિત્ર શક્તિને લીધે એને ધણી વખત શોધવો પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

લક્ષદ્વીપના વર્ગનું અને મેના જેવા રતલાવતાનું હોવાથી, એક વખત એવી માન્યતા પ્રવર્તી હતી કે કંસારોના “ગોલ” ખરેખર એના મ્હોંમાંથી નથી નીકળતા પણ એ, લક્ષદ્વીપની પેઠે એની સાંચથી લાઠકું જોદે છે, તે જોદવાનો અવાજ જ આપણને એની ‘ગોલી’ રૂપે સંભળાય છે. પણ આ માન્યતા સાવ ભ્રમમૂલક અને જોડી છે, એમ કંસારોને પચાનપૂર્વક સાંભળનાર અને જોનારની અવ્ય પ્રયત્નો પાનરી થાય છે.

કંસારો આપણા ત્યાં સર્વ રથજે મહે છે પણ આડે દલાડે એ ઝાડો નજરે નથી પડતો. માત્ર જાનપણમાં પીંખળમાં જૂનાં પાકે છે ત્યારે જાકે ઝાડ ઉપર પાંચ સાન પંખી છીડતાં ફરતાં આપણે સહેજે જોઈએ છીએ.

આપણા ત્યાંનો બીજો કંસારો તે Western Green Barbet^{૧૧} આશરે દોઢ એ વેગની દેડ-વણિવાળું આ પંખી ગુચ્છોત્તરી ઉત્તર ભારે, આસ-વળ મિરિમાળા-આણુ અને છડર-નાં જંગલોનું રચાયેલી વતની છે.

એનો ઉપરનો વર્ણુ લીલો: હેઠળ અને પડખાંમાં એવો, પણ આછો. પૂઠડી હેઠળ પીળાસ પડતો. માથું, ગરદન, છાતી અને પેટ બધામી.

સાંચ ઘેરી બદાગી. પગ આછા ફિક્કા પીળા. એપ્રિલ અને મેમાં એ ઝાડમાં દર પાડી તેમાં ફિક્કા ધોળા રંગનાં ચાર છડાં મૂકે છે.

આ પંખી ઝાડું નજરે પડતું નથી.

૫૦૨૨

જીવનનું પરોઢ

લાગ બીજો

સા

પ્રકરણ અઢારમું - મોત ઝોળાંયું

ત દિવસના ઉપવાસ વીત્યાને મદિનોએક થયો દશે ત્યાં એક રવિવારે સવારે હિસ્તાંગી સાથે સાંભળ્યું કે 'આજે કાલવાસ સાહેબ આવ્યા છે. ડુગલાં ડુગલાં ગયા. તેઓ દેશ ત્યાં છે.'

ડરજનથી શીનિક્સ આવનારી ટ્રેનો રવિવારે બંધ રહેતી, એટલે રવિવારે અમારે ત્યાં ગળવા આવનારને શનિવારની મધરાતની ગાડીમાં આવવું પડતું. શીનિક્સમાં ચોમાસું પોણા વરસ ચાલતું, એટલેકે વરસાદને ગમે ત્યારે આવવાની છૂટ હતી. બેચાર કલાક વરસાદ ધોધમાર પડ્યો ન પડ્યો ત્યાં તો ટેકરીઓનાં પાણી નાળાંઓને માંડતૂર જતાવી મૂકે.

શીનિક્સનાં નાળાંમાં કાંઠાજી પાણી ત્યારે ધીકમાં જાતાંમમાણું થઈ જતાં. બીજન કાંઠ હોય તો બંધારી ગ્રેથલી અધરાતે આવું નાળું ઝોળાંયવાનું આદસ ન કરતાં પાછા ડોશને બે જમને સૂઈ રહે. પણ કાલવાસ સાહેબ તો સિદ્ધ જવા. આમે પૂરે તરવામાં એમને જમણું શૂર થયે. તરીને જ તેઓ ઝોળાંયા હોત તો ફાવી ચે જાત; પણ તેમની પાસે સંપેનશની બે ધી-આજો, ચંપક્લી નવી જોડ અને બેએક ચોપટી તથા કપડાંનું પોટકું હતું. તરવા પડતાં એ પતળવાનો ડર લાગ્યો એટલે તેમણે પોટકું ખંજે બાંધ્યું અને કાછોટા વાળી લાકડીને આધારે નાળાના ગોળ લપસણા પાણી-ઓ ઉપર પગ ઠેરવી નાળું ઝોળાંયતા આગળ વધ્યા.

અહીં ઉપરાંત તેઓ આવ્યા ત્યાં પગ લપસ્યો અને આકરા વહેણમાં તણાયા. નીચાણમાં પાણી વધારે ઊંડું હતું અને પગ ઠેરવાય એમ ન હતું. આવે કપરે વખતે પણ કાલવાસ સાહેબે પેતાની જુદી સાવળ ગાળી અને પોતે ચત્તાપાટ તરતા પૂર સાથે ધસડાયા. ફર્સ્ટેક સુધી તણાયા પછી નાળામાં તણાતું તણાતું અટવાઈ ગયેલું એક જખૂરીનું થડ તેમને પગે અથડાયું. ધા ન મણકારતાં તેમણે થડ ઝાલી લીધું અને તેના ઉપર થોડો પજાણી તરતા

સામે કાંઠે પહોંચ્યા. આ જનાવ ડોશનથી અર્ધા માઈલ ઉપર જ-યો. બીજન બે માઈલ પૂરા કરી આશ્રમ સુધી પહોંચતાં સુધીમાં બીજનં વણેક નાળાં વટાવતામાં હતાં, પણ તે કંઈક નાળાં હતાં. વળી એકના અનુગમે કાલવાસ સાહેબ એ કળા ધીબી ગયા હતા.

કાલવાસ સાહેબનું આ રોમાંચક વીતક સાંભળી અમે આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. હું દોડતો તેમની પાસે પહોંચ્યો અને મઃથાથી પગ સુધી એમને નિદાળા-નિદાળાને લેવા લાગ્યો. તેમના ચળકતા હાંત, દસતું મોઢું અને ચહેરા પર પથરાયેલું તેજ જોઈ મને તેના વિષે થઈ મારા ઉપજ્યું. જ્યોરે જમી પરવારી અમે તેમની સાથે પેલું નાળું લેવા ઉપડ્યા. કાલવાસ સાહેબનાં વધાણા ચંપક ને ધડીઆળ વગેરે જાનવામાં મદદ કરી. કલાકો સુધી નાળાને કાંઠેકાંઠે કાઢવ ને કાટા ખૂંદા. પણ એ આકરા પૂરમાં એવી નાળી ચીજનો શો પતો લાગે!

બેએક દિવસ રહી કાલવાસ સાહેબ દેશ જવા ઉપડી ગયા. અમારી વચ્ચે ચર્ચો યાત્રી કે 'કાલવાસ સાહેબ તો જોખણેજી પાસે રવાના થઈ ગયા! દવે પાત્રમિટલી બેટક પૂરી થાય એટલે આપણે સીમે ચે જવાનું છે. ચારી તો મળ છે. ત્યાં કોણ જાણે કેવી કસોટીએ ચડતું પડશે! મનમાં આવે ચડકો જનાં દેશ જવા અમારી અધીરાઈ વધતી હતી. શીનિક્સના સાંકડા વંશમાંથી છૂરી વિશાળ દિદુસ્તાનના અંગેરા અનુભવો લેવાનો અમારો ઉમળકો સાધારણ ન હતો.

પૂર્ણ જાણુએ પણ દવે અમને દેશને મારૂ વાતરાતમાં તેપાર કરવા માંડ્યા હતા અને ઝીણી ઝીણી મુચનાઓ દેવા લાગ્યા હતા, કે 'અહીં આટલા જાધા કાગળો અને નોટજુકો જગાડો છો, પણ દેશમાં જરૂં ત્યારે એ નદિ પાકવે. ત્યાં તો કાપડીએ કાપ-લીની ગણતરી કરવી પડશે. અહીં ઉડાઉપણું નબળે ગય છે, પણ સાં કરકસર નદિ કરો તો ક્યાંય પો-

સાવાના નથી. આટલાં ગાંધાં ફોર, કપાનાં ફૂલ, સૂકા
એવા જે નેમ્બરો તે બોલે ને બોલે અદો મળે છે,
પણ દેશમાં એ ગાંધા વિના ચલાવી લેતાં આપડું
નેમ્બરો ભાગ્યરતો નામે અદો રમત ચાલે છે, પણ દેશમાં
તેજસ્વી અને હુદિમાન છોકરાઓની દારોદાર દીપી
નીકળાવું એ સહેલું નથી.'

દેશમાં જતાં અમારી દી વડે ધરાની છે
તેની ચિન્તા અમને રાતદિવસ પચ્છવા કરતી. અમારા-
માંના ધણુખરનો તો દેશની કંઈ જ કદવના ન હતી.
એમકે પંકાદી વાળાને બેસવું, હાથ વડે આવું, મોતિયું
પહેરવું એ બધું જ તેમને નવાઇભર્યું હતું. દુ તાલે જ
દેશમાં રહી આવેલો એટલે બધા વચ્ચે દેશના રીત-
રિવાજની વાતો કરી દીકરીકે ગોટાછેગેગવતો થયો હતો.

એ જ અરસામાં એક બપોરે દેશમાંથી તાર
મળ્યો જેમાં બાપુજીના વચેદ જાણ કરેલનવાસ કાકાનાં
શુદ્ધર ગયાના સમાચાર હતા, ત્યારે સમાચાર
આવ્યા ત્યારે ધણે ભાગે બાપુજી હાપખાનાના કાચો-
લપમા હતા. તેમણે તાર બેઠે સીધા અને પેતાને
કાગે વળગી ગયા. સાજો કામનો વખત પૂરો થયો
અને અમે રમવા ઉપડ્યા ત્યારે દેવદાસકાકાને અને
મને કરેલનવાસ બાપુજીનું સ્માન કરાવવામાં આવ્યું.
હવે તો થોડા જ મહિનામાં દેશ જઈને પેતાના કાકાને
જોવાની દેવદાસકાકાને આશા હતી; અને ધરના
વડવાઓ પાસે પહેંચવાની એકવાર ઉત્સુકતા મળ્યા
પછી એમાં આવું બની આવે ત્યારે કેવા અકરો
આધાન લાગે છે એ જેણે વેઠવું હોય એ જ કદથી
શકે. દેવદાસકાકાની ગમખીનીએ મને પણ ઉદાસ
કરી દીધી. તે દિવસે અમારા બીજા સારીઓને પણ
રંગન સૂઝી નહિ. રમતને વખત આમતેમ આંટા
મારવામાં પૂરો થયો ત્યાં પ્રાર્થનાનો સમય થયો અને
અમે રોજ મુજબ ગોઠવાઈને બેઠા.

હું બાપુજી પાસે જ બેઠો. તેમની રિથિત બધાવા
હું કિત્તુક હતો. મેં મારીધારીને તેમના વહેરા સાથું
બેસા માંડવું. તેઓ પ્રસન્ન ન હતા; એટલું જ નહિ
પણ દેશની જેમ આવીને બેસવાના બધી એક નજર
નાખી જવાની એમની આદત છતાં આજે તેઓ
આંખ ઉઘડતા જ ન હતા. એમના હાથમાં એક-કામળ
હતો. તેના ઉપર મીટ માંડીને બેઠા હતા. થોડી વાર

મેં એમની આંખમાંથી પાણીનાં દીપાં ખરતાં જોયાં.
બાપુજીને મેં ઉદાસ ભાગે જ બેઠોલા, તેમાં વળી
એમને આંસુ સારતા બેસા એટલે હું વ્યાકુળ બની
અયો. દેવદાસકાકા તો કુસકેમસકે રોવા લાગ્યા.
બેચાર આંસુ ખર્ચાં કે બાપુજી રવસ્ય થઇ ગયા
અને આંખો લૂછીને એમણે પ્રાર્થના શરૂ કરાવી દીધી.
પ્રાર્થના પૂરી થયા પછી તેમણે બોલત વાગતવા
'પ્રાણીઆજાણ સેને—' તથા 'જીવને જાસ તણી સગાઈ'
એ બંને વાજનો મવડાવ્યાં. મારી બાએ એ ગાંધાં.
જાના કંઈમાં પણ એ વખતે એવો કંઈ હતો કે એ
સાંભળતાં બલબલાતાં દેવાં પીગમી મળ્યા.

અમે મળવાના થઈ ગયા. વાજન પૂરું થયાં પછી
દેશમાં બાપુજીએ એ વાજનો ઉપર વિવેચન કર્યું:
'જોએ જ એકખીમની સગાઈ કહેવા પૂરતી જ છે.
જાકા આ શરીરની સગાઈ તો જાસ પૂરતી જ છે.
જાસ છૂટ્યો અને જીવ ગયો એટલે આ શરીરની
સગાઈ પણ ફોક. એમાં બીજી સગાઈઓનું ધુમાળ
આપણે કેવી રીતે કરી શકીએ? છતાં હુન્યવી સંબંધોને
વળગ્યા વિના આપણાથી નથી રહેવાતું. મારી અને
એ વાજની વચ્ચે ભારે હેન હતું. અમે સરખે સરખા
હોઈ રાતદિવસ સાથે જ રહેતા. જાણીને સ્વભાવ
મારાથી સાવ જુદો હતો અને મને ન ફૂલે એવી
વસ્તુમાં હું એનો સાથ ન પુરાવતો તેથી એને બહુ
દુઃખ થતું. પણ એણે તો મારા ઉપર સદા મેં પ્રેમ જ
વરસાવ્યો છે. સગા જાણને અનુકૂળ ન થવું એ જોહા
બેઠી વાત નથી; પણ કમનસીમે મારે ભાગે સદા મેં
એ ખેદ વધ્યો. મારે જાણને દુઃખમાં ચિન્તા ચાલે એજ જ
ન હતું. છેવટે મુખી મારે એને દુઃખમાં જ કરવો પડ્યો.
અને એ દુઃખાએજ જ ચાલે ગયો, મનમાં હતું કે
હવે દેશમાં જઈને એને પગે પડીશ અને એકખીમનો
અંતરાય દૂર કરવામાં ફાળીશ. પણ ઈશ્વરે કંઈક
ખીજતું જ ધાર્યું હતું.' આટલું તેઓ માડ બોલી શક્યા
જોતનાં જોતનાં બેતણ વાર અટક્યા અને વળી પાછાં
આંખમાં આવેલાં આંસુ લૂછ્યાં. કરી જોડ્યા:

"આ મારી આંખમાંથી જાસ પડે છે એ જોહું
છે. આપણાથી એમ ફોક થઇ જ ન શકે. મરેલાના
ગુણોનું સ્મરણ કરવું એ આપણો ધર્મ છે. પણ એવી
પાછળ રોવું એ પાપ છે. (અનુસંધાન આગળ પૃ ૧૩૬)

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

પછી દમનકે સંજીવકને તેડા ગયો. એને તેડીને આવતો હતો, ત્યાં દમનકે સંજીવકને શીખામણ આપી: 'જો ભાગ્ય સંજીવક, રામનું તું કૃપાપાન થા તો મારી દારે દળીગળીને આવવું હું પણ તારી દારે સંકેત કરીને જ ગાવીશ. એમ કર્યું તો રાજ્યવશી આપણે જે ય બોગવયું. કેમ કે:

મદમત ન પૂરે જે ઉત્તમાધમમધ્યમ ।

પરે દંતિજની ઘોડે, રાજમાન્ય ભક્ષે જ હે ॥

સંજીવકે કહે, 'ઓ કેમ!' તેણે કહ્યું:

કથા ૬

વર્ધમાન નામે નગરમાં દંતિજ નામે સકલપુર-નાયક રહેતો હતો. તેણે રાજકાજ તથા નગરકાજ કરીને રાજ્યવશ ઉભાને સંતોષ્યા હતાં. એક વાર

દંતિજને થેર વિવાદ હતા. તેણે પુરોહિતને તથા રાજ-પુરોહિતે માનપુરુષર નોતરીને જમાડ્યા તથા વજ્ર આદિથી સત્કાર કર્યો. વિવાદ પછી એણે રામને પણ જમાડ્યો, પણ રાજ્યદમન વાસીહું વાળનારો ગોરંબ નામે રાજસેનાક અનુચિત દેકાણે ભેડે હતો. એને અર્ધચન્દ્ર દહને કારો મુક્યો. આ અપમાનને લાંબે ગોરંબને રાત્રિએ નિદ્રા ગણેતી આવતી, તે દંતિજ ઉપર રામની અકૃપા કેમ કરાવતી એની તે ચિંતા કર્યો કરતો હતો.

એક દિવસ પંદોરિયે રામ રાધામાં યોગનિદ્રા કરતો પડ્યો હતો. આ સંજવારી કાદતાં કાદતાં ગોરંબ ગોડ્યો, 'અદા, દંતિજ કેવો ગવિષ્ઠ કે રાણી દારે અનુચિત વ્યવહાર કરે છે!'

એક દિવસ પંદોરિયે રામ રાધામાં યોગનિદ્રા કરતો પડ્યો હતો ત્યાં સંજવારી કાદતાં ગોરંબ ગોડ્યો

મીની મે'તીની નિશાળ

ઉદર-અચ્ચાં ગયાં નિશાળે, મીની મેતી બોલ્યાં:
'સમય થયો છે નાસ્તાનો, સૌ ધુઓ હાથમાં પહેલાં?
'પાણી છે તદ્દિ પીપ મરી!' કે અચ્ચું બોલ્યું ભારે,
મે'તી ગરબ્યા: 'ધુઓ હાથમાં આદો જ ને અભારે.'
'શેણે ધોવું?' રહતું બોલ્યું અચ્ચું: બોલ્યાં મે'તી,
'જીભ શું કરવાની છે ત્યારે? આદી કાંદો રેતી!'

રાત્રીએ સદસા જીમિને એને કહ્યું, 'અરે ગોરંભા,
તેં કહ્યું તે સાચું! દંતિક દે-ી દારે અધટિત વ્યવ-
હાર રાખે છે?'

ગોરંભા કહે, 'દેવ, રાત્રીએ મારે જુગાર રમતાં
નગરણ થયું હતું એટલે મને એકએક નંદર આપી
ગઇ, અને મેં શું કહ્યું તેનું મને લાલ નથી.'

રાત્રીએ વિચાર કર્યો, 'રવપ્નામાં ને મહો-મત
દશામાં માણસ સાચું બોલી નવ જ, એમ આ
બોલ્યો તે સાચું તો નહિ હોય?' એમ કહીને એણે
દંતિકનો રાજદારપ્રવેશ બંધ કર્યો.

રાજા મિત્ર કેન દર્જ થતું વા। ૧૫૮।

એ વાક્યના અનુભવી દંતિકને રાજદારે રોક્યો
ત્યારે ઝાડુવાળા ગોરંભે દરમીને દારપાળોને કહ્યું, 'આને
વિચાર કરીને વારજો, નહિ તો જેમ મને તેમ તમને
પણ એ અર્ધચન્દ્ર આપશે.' આ ઉપરથી દંતિક નાણી
ગયો કે આ તો ગોરંભાનું જ કામ છે. એટલે તેણે
ગોરંભાને રાતે બોલાવી વસ્ત્રખેડી આપી તથા મીની
હાથ માગી. ગોરંભાને પણ રવર્ચરાન્યસમાં વસ્ત્ર
મજામાં એટલે પ્રસન્ન થઇને એણે કહ્યું, 'શેક. હું તમને
દામા કરું છું, અને તમે મોટું સંમાન કર્યું છે તો દરે
મારો છુદ્ધિવસ્ત્ર તથા રાજપ્રસાદ જોજો.'

પછી એક દિવસ રાત્રી અર્ધો નવમતો પડ્યો
હતો ને ગોરંભા રાજકુલમાં સંમાર્જન કરતો દતોલ્યાં
તે બોલ્યો, 'અહો, આપણા ભૂખતિ કેવા અવિરોધી
કે નંમજ નવ છે ત્યાં ચીલકું આપ છે!'

આ સાંભળીને રાત્રીએ કહ્યું, 'રે રે ગોરંભા, આમ
અપ્રસ્તુત શું લગતો દમ્પ? પરકામકરો નાણીને હું
તારો વધ નથી કરતો. એવું કામ કરતો તે મને
કદાપિ દોષ છે!'

તેણે કહ્યું, 'મદારાજ, રાતે ઉત્તમરો થયો દતો,
એટલે સંમાર્જન કરતાં કરતાં મને જીંધ આવી ગઇ,
અને ઉછમ્મા હું શું બોલ્યો તે હું તથ્યનો નથી. નિશા-
પરવશ મારા ઉપર દયા કરો.'

આ સાંભળીને રાત્રીએ વિચાર્યું: 'મારે વિશે જેમ
આણે અસંભાવ્ય વાત કરી તેમ દંતિકની યે કરી
દરો એ નિશ્ચય. એટલે એ બાગમનો માનરહિત કર્યો
તે દીક ન થયું. એથી તો રાજકાજ તથા પૌરકાજ
જાણું રખડી પડ્યું છે.' એમ કહીને એણે દંતિકને
બોલાવી પોતાના શરીર ઉપરથી વસ્ત્રાભારણ બિનારીને
એને આપ્યાં, અને એનો અનિકાર એને પાછો
સોંપ્યો. એટલે હું કહું છું 'મદમત ન પૂતે જે' ધત્યાદિ.
સંછપક કહે, 'ભદ્ર, એ વાત સાચી છે. આપે
કહ્યું એમ જ હું કરીશ.'

(આદ)

દસાઈ વાલજી ગોવિંદજી

જીવનનું પરોઢ

(અનુસંધાન પાછળ પૃ. 13૪થી) હૃદય જે કરે એ વિશે
માફું કેમ લગાડાય! આપણે ગાયાં એ મોઝન ભગત-
નાં ભજનો ધડીભર ન જૂલાવાં જોઇએ.

આટલું કહી બાપુજીએ પોતાનો શોક સાવ ખંખેરી

નાખ્યો અને એમનો શોક જોઇને અમને જે ઉદ્દેગ
થયો હતો તે પણ ટાળ્યો. મૃત્યુભય તરી જવાનો
જાણુજીએ અમારા હાથમાં જાણે કામિયો મૂક્યો.

(આદ)

મુખુદાસ જગનલાલ માંધી

Our Friends Abroad

અમેરિકામાં પત્રવ્યવહાર કરવા જેના મિત્રો (જયા અંગ્રેજી ચાહુ)

Charlie Tatalian

409-69th Street BROOKLYN N. Y. (U.S.A.)
 'Opan road for boys'ના પાઠશાળા એકામાંથી માઈ
 ત્રત્રામું બેંગની કાગળ લખ્યો છે. કોન શહેરની ત્રાવ લખ્યો
 છે. ૨૦ ફુટબોલમા માયામાં પડે છે. ૨૦ના પર ટ્રોલીઓનો
 બાટુ ધમધમકાર રહે છે. મકાનના પશ્ચિમ ભાગમાંથી ન્યુ-
 યૉર્કનો અખાત નજરે પડે છે. તેમાં ફેરી બોટા અને બંચી
 સાગર બતાવે છેખાય છે. પૂર્વે બાતુઓ જમીનની લીવરમાં
 રેલવેની સુરંગ છે. ઉપર દર ચીનીટો માઈના અને ખસાસ
 દોડમાં નવ છે. દક્ષિણે દા માઈલ ઉપર Coney (મની)
 ટાપુ છે ત્યાં તમાશા, ઉગાદાર્યદો અને સમુદ્રતટની આપ
 લંલા છે અને ત્યાં આખો મિત્ર દર ખુલા દિવસે તરવા
 ઉપરી નવ છે ને તેમાં ખૂબ મોજ લે છે ઉતરે આઠ જ
 માઈલ પર આકાશ સુંબતા કાગળ મકાનોવાળું ન્યુ યૉર્ક
 દેખાય છે. અંમાં પૂણે, નાટકશાળાઓ, ઓપેરા હાઉસ, ત્રાન્સ-
 મેંડળો, મોશા ક્વિપ્પેરેટ રટોર અને બીનું મું નાની પોતે
 દબ્બ રહસમાં નવ છે. ફોટોગ્રાફીંગ, પત્રગ્રાહનના, ન્યુ
 યૉર્કમાં બટકાઓ, પ્રસિદ્ધ નટનરીઓના હસ્તાક્ષરો બેમા
 કરવાનો તોરજ દેશદેશની સ્ત્રી સંપરકનો સોખીન છે અને
 બિદનું નામ લખેલી વનુની રૂપના છે.

Robert Curtis, 1006, 144th Street

EAST CHICAGO Indiana (U.S.A.) વર્ષ-૨૩
 ક્રીકીંગોના એક પરામાં ૨૧ માર્ચ હટે વસે છે. તેના
 લખામાં માઈલ રીક્ષાઈનરીઓ (તેલ ચાલવાના કારખાના) અને
 પોલાઈની મીસો છે. તેને ફેક્ટો, કેમીકલ અને ફોટો-
 ગ્રાફીનો શોખ છે ને પોતાના છલકાની રુઝમાં જ બાંધે છે.
 તેમા ૧૭૦૦ જેટલા પદાર્થોમાં છે. ફેક્ટો સેટ બાંચમાં
 શોખ છે. કેમીકલની ધરમાં ધખા આવતજનક (Thrilling)
 થયેલાં કરે છે.

Frank Marshall, 207 Ave J.

WEIRTON W. Va. (U.S.A.) વર્ષ-૧૪
 આતલાં વર્ષોથી એજે યુનિવર્સિટી સ્ટુડન્ટની બહાર કેઈને
 પદેસો પચ લખ્યો દોલ તો મને જ. મને દિલમાંથી વખા
 રાત્રનામ જેપકો છે. તેમાં 'C quirel Club'ના તે પ્રકાર
 કરે. પખ મલ તો એ છે કે સામામાંનું ઝુખખુ જ સેંટની
 નેચી પેસા પખ ફરી લે છે. મલા મને તો સોમન્યો માનું
 તેટલાં મનન મે કલવા તેવાર છે કુરસવાળાઓને દવાસો
 આપી દેતા નું પખ ખુશી મું. એનું મામ ઉતર અમેરિકાનો
 મેટામાં મોટી નદી આંદાવેના કરે નેરક વર્ષનીવામાં
 આનેનું છે. ત્યાં મેટામાં મોટી પોલાઈની મીન છે. પખ
 શહેર આંતરું નાનું છે કે નકશામાં તે મુખ્ય જ નથી.

Mrs Bertha M. Kerr

803 East 78th Street SEATTLE WASH (U.S.A.)
 આ બાનુ એરોપ્લેનની પત્રગ્રાહકાર વર્ષક કરે છે. આ
 ફોટોની લખાવર અને વખા મોટ આર્થિક છે રીક્ટો આ-
 ફલનલ કરે

Stanley Vardas

2967 Main st. WEIRTON W. Va. વર્ષ-૧૦
 પોતાની ઉમરના મિત્ર જેડે સંબંધ કરતા ઉતેજર છે.
 તેના મિત્રનું સરનામું તખ કામે આપ્યું છે ને શાવસ અને
 સર્વરીમા રક્ષ ધરાવે છે તેનું નામ.

Bob Rase

222. Watson street WEIRTON W. Va.
 William Cummings

Wayland NEW YORK (U.S.A)
 તેના પિતા મેટર વેચવાના ધંધે કરે છે દિલમાં આ-
 મરિન કરે આને છે કે નહિ તે પૂઁ છે. તેના પિત્રાના
 આગળ રફોલો રાખી આપી દુનિયાના કવેસ સામયે છે.
 મે મકામાં આપીને નજરે લેવા છે ખસા? અને પ્રકર કરે છે.
 Billy Kline 7 North Market Street
 FREDERICK MARYLAND (U.S.A) વર્ષ-૧૪
 Shuzus Okhada, R. F. D. 1.

Cleanfield UTAH (U.S.A.) વર્ષ ૧૩
 ૭૦ સત્તન વજન અને શાકા ચાર ફુરની ઉપાધ્યાયો
 આ દમાર રહાવ અને રિક્કા બેવા કરવાનો રસિયો છે.
 યુરાદમાં મેટ્રે અજાતમય છે તેમા ૨૦ ટકા મીકું રહે
 છે. તેને સીધે પાઈપીમા સદજ તરી કમખ છે. માચેજ ફોફ
 દબે. આ સેસવરના મીકાની એક પરીકી તેના કાગળ કાચે
 માસ પર મોક્કી છે યુરાદની નિવજમા સારક જીર, ટા-
 માસ, ફુંખી, ધડ, વટાખા, ચીપડાં, ખૂબા, દસાળ, નાંચી,
 પીંગ, આ લુ વગેરે નખાને છે તેના માગની ચારે ફોર વડાટો
 છે નેચેચર માસમા તે બમા ઉપર બરફ છગાઈ નવ છે.
 દિલેના પત્રમિત મેજવાના ઉતેજર છે.

R. C. Josef 1563 Walton Ave.
 Bronx N. Y. NEW YORK CITY (U.S.A.) વર્ષ-૨૨
 ૫ ફૂટ નવ ઊંચની ઉંચામને ૧૬૪ સત્તનો દાઈફુક
 મેમ્યુએટ. એવ બાર્ડ કોઈ નથી. માતાના મેચમા રહે છે
 જેલમાં જેલવાક પોથી રેવેન્ડાની જ કમારોના મંડળોની મેચ
 કરે છે આ બપી કલ્લો નહા નહા આશયો ધર ને છે.
 બાવામા, સાદમય, બેચદ મગેરે ને અમેરિકન કમારો જેડે
 પત્રગ્રાહકાર કરતા ચારવા કુમરોનું સીરક મજાને છે એ દેરકન
 પચ લખવાર જેડેકાર મેચી આપવાનું સીરક છે. અને પો-
 તાની જ વખો કોઈ મિત્ર કાગળ સંબંધ રાખે એવા માગે છે.

આ મહિનો (માર્ચ) . . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૨ ચાંપીછને પ્રમુખના મંદાણ
અર્થે હિંદના ચાર્ટરડાય કોર્ટ અધિનને
આજારીનામું મોકલ્યું—છ. ૧૯૩૦.

તા. ૩ ઇંગ્લેંડના પ્રજાપાત કરિ, નવલ-
કથાકાર ને નાટકકાર શ્રી.એચ. હોરે.
સનું અવસાન—છ. ૧૯૩૦.

તા. ૮ મરાઠી સાહિત્યના કવયત્રીસે
સમ્રાટ શ્રી હરિનારાયણ આપ્ટેનો જન્મ
—છ. ૧૮૬૪.

તા. ૯ ગુજરાતના પ્રદેશ વ્રત વિ-
વેચક શ્રી નવલરામનો જન્મ—છ ૧૮૩૬.

તા. ૧૪ અમેરિકાની લોવેલ વેધ-
શાળાએ નેપચુનાની પેલી પારના શ્રદ્ધ
પૂજારી શોધ ભહેર કરી—ઈ. ૧૯૩૦
* * * યુગનારક્ષા ને ખરતા તારાઓના
વિષય પર મહેલવહેલી પ્રકાશ પાઠનાર
છટાચિત્રન જ્યોત્સના સ્ત્રી ભયોવાની
વર્ણનિયે રક્ષાઆપદેહીનો જન્મ—
છ. ૧૮૩૫.

તા. ૧૬ અફ્રિકાના મહાન શોધ-
સૂત્રી ડેવિડ લિવિંગ્સ્ટનનો જન્મ—
છ. ૧૮૧૩

તા. ૨૩ રોબર્ટ કલાધવ અને લો-
હસને મળી, ફ્રેન્ચ પાસેથી ચન્દ્રમગર
સર કર્યું—છ. ૧૭૫૭ એ વિજય બાદ
કલાધવને બંગાળ કબજે કરવાની વૃત્તિ
યશ ને મીરબક્સને લાંચ આપી પે-
તાને પકડે લીધો. એ વખતે કોણે
કહેલા શબ્દો, 'Nawab is a villain,
he must be overset or we must
fall,' બતાવે છે કે બેંક હાલ-લે
એક વૃત્તિ હવે તે પલાશીના યુદ્ધમાં કારણ
ન હતું, પણ આ વૃત્તિ પ્રપચનું જ
એ પરિણામ હતું.

તા. ૨૪ રવાળી અહ્મદનંદએ (એ
વખતના મહાત્મા મુનશીરામ) હર-
દ્વારનું આદર્શ ગુરુકુલ ખુલ્લું મૂક્યું—
છ. ૧૯૦૨.

તા. ૨૬ ઇ. ૧૮૮૬ની મહાસભાના
પ્રમુખ વિસિયમ વેડરબર્ગનો જન્મ—
ઈ. ૧૮૩૮ * * * ટેન્સ નીચેથી જના-
નો માર્ગ ખુલ્લો મૂકાયો—છ. ૧૯૨૪.

આ માર્ચની નિહાલિ
હરિ નારાયણ આપ્ટે

છ. ૧૮૬૪માં વિષ્ણુસાસી વિષ્ણુજીશ્વર
ને ન્યાયમૂર્તિ સનદે લેવા મહાંત વિ-
દ્વાને મહારાષ્ટ્રમાં નવજનને સંચાર
કરી રહ્યા હતા એ આસામાં આ સા-
ભાઈ તેમનો જન્મ થયો.

છ. ૧૮૩૩માં મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા
પસાર કરી. જસ એ એમની છેકલી જ
પરીક્ષા ત્યાર પછી પાંચ વર્ષ બંધપા
પણ કોઈ પરીક્ષામાં પાસ જ ન થયા.
તેનું નામ તેમની બુદ્ધિમંદતા ન હતી
એમની બુદ્ધિ પર તેો ટિંકક, આચરક
વગેરેથી મારી રહ્યા. સાંદરકર મુજાં મુખ્ય
હતા. પણ તેમનો બધો વખત સા-
હિત્યિક પુસ્તકોના વાચન પાછળ જ
લીતતો. નાનપણથી જ મહાન સાહિ-
ત્યકાર જનનાની હોમ એમણે રોવેલી.

અને બાળપણ સમયેથી બાદ પો-
તાની એ મહાવ્રતકાળ પાછળ જ એ
પટ્યા, એમની સૌ પહેલી નવલકથા
'મમલી રિયર્સિ'. 'સુલ્ક-વૈજય'માં એ
ક્રમશઃ આવવા આંધ્ર ત્યારે વિદ્વાને
મુજાંએ તેની વસ્તુની નવીનતા ને શૈલી
મંદે મુખ્ય પ્રસિદ્ધ કરેલી. ત્યાર બાદ
બીજી નવલકથા 'જન્યપતસવ' મનો-
રંજન શાસિકમાં છપાઈ. એ જ મા-
સિકમાં એમણે વિકટર હ્યુએ, મોસિ-
યેર વગેરેની કૃતિઓના પણ અનુવાદો
આપવા મહંત્ય હતા.

ઈ. ૧૮૯૦ના વરસથી એમના જીવનના
મહત્તરપૂર્ણ સમયનો આરંભ થાય છે.
એ સાલના ઓક્ટોબર મહિનાથી એ-

મણે 'કરગણ્ય' નામનું પત્ર સર કર્યું.
માત્ર ૨૬ વર્ષની વયે એમણે શરૂ
કરેલા આ પત્રનો આધુનિક મરાઠી
સાહિત્યના નિર્માણ પાછળ મોટામાં
મોટો હિસ્સો રહેણા છે બાસના વાદ-
કોનું આપાતર સૌ પહેલાં આ જ
પત્રમાં મસિક થયેલું. હાથુક્ષ લે
નવલકથાઓ સિવાયની શ્રી આપ્ટેની
બાકી નવલકથાઓ એ પત્રમાં જ હમણ
છપાઈથી. ૧૯૧૨માં એ પત્ર બંધ પડ્યું.

એમની સાહિત્યદીક્ષાને પરિણામે કો-
હાલ લે નહિ પણ એકપીસ નવલકથા-
ઓ એમણે મરાઠી સાહિત્યને જાણે
ધરી છે અને એ નવલકથાઓ વસ્તુ,
શૈલી ને ચિત્રબુદ્ધી અભિવ્યક્તિએ ક-
રીને તેમને 'મરાઠી વાદ-મથના વો-
લ્ટર સ્ટેઈન'નું ગિનિઝ અપાયું છે. સા-
માજિક નવલકથાઓમાં તેમની 'પણ
હાલનાં કાળ લેતો ?' સર્વોત્કૃષ્ટ ગદ્યપ
છે. બાકી ભૈતિકાસિક તરીકે 'કપાલક'.

આ નવલકથાઓ સિવાય એમણે
લખેલી વાર્તાઓ, નિબંધો, પ્રકીર્ણ લેખો
વગેરેની સંખ્યા પણ નાનીશી નથી.
હિંદના દુષ્કાળની સ્થિતિ જાણતી 'કાલ
તર મોઢા કહીજી આલસ' એ વાર્તાના
અંચેષ્ટ બાપાંતર પર તે 'પાશેનિયર'
પરે ખૂબ ક્રોધાંકિત વરસાવેલા. ખુનાવા
પ્રેમની આકૃત પરની 'કસે દિવસ
મિત્રે' એમની વાર્તાઓના ક્રોધ નમુનો
છે. એમની વિદ્વાનને લઈ ડિગ્રી ન
ધરાવવા છતાં મુંબઈ યુનિવર્સિટીના
તેમને ફક્ત વર્ષ સુધી એમ. એ.ની પરી-
ક્ષાના મરાઠીના પરીક્ષક રહ્યા હતા.

એ જેટલા કમ સમાજ સુધારક
હતા એટલા જ નાજ સેવક હતા ૧૮૯૬
ના પ્રેમમાં એમણે મહાંતો પ્રેમા ખ-
રચીને મુરબાની વ્યવસ્થા માટે માંજુરો
રોકેલા. કેમન એન્કુરેશન સોસાયટી
ને ખૂબ મ્યુનિસિપાલિટીને પણ તેમણે
આજીવન સેરા આપી હતી.
ઈ. ૧૯૧૯ના માર્ચની ૪મીએ એમનું
અવસાન થયું.

માધુકરી

મનુષ્યવનો પાઠ

તમામ વનભોગ ખેડી, શુભ ખાતરી મહે પુરી,
અપાર ક્રમથી અલબ્ય બીજ મેળવી, ફેરિયા;
હને પશુ' મહુ છ રૂઢિ તવ મહેરની, ને લાખી
પણી તુરત દેશ પાક ગરવ મનુષ્યવનો!

—હરિલાલ ગો. '૬૨

માદપારનાસનો કાઉન્ટ ટાઉન્ડેટ

માદપારનાસની એક મંડી હોરલને સાતમે માળે પારીસ-
ના લેડીન ક્વાર્ટરમાં પાતી નાની બોરડીમાં માનવતાના
સોથી મોટા દિશાયતીને પુત્ર એના પિતાના સ્વપ્ન સાચાં
કરવા મથી રહ્યો છે.

લીઓ લેવલેવીચ ટાઉન્ડેટ—પ્રસિદ્ધ રસાયન વિજ્ઞા-
નકનો મીઠો પુત્ર—એના પિતાએ આદર્શ માનેતી ગરીબીમાં
જન્મ પીતાની રહ્યો છે.

પારીસમાં જ એકલો રહે છે. ઘણા થોડા લોકો એને
પિછાને છે. એના પિતાનાં ચિત્રો દોરીને અને ફ્રેંચ ભાષા-
માં માટે લેખો લખીને જો પેટપૂરતી કમાણી કરી લે છે.

થોડો વખત અમે એના નાના બોરડામાં ગાતો કરી.
લીઓ ટાઉન્ડેટ એના પિતાનો રેકેચ પૂરો કરતો હતો.

બહારથી પારીસનો શેષાદ રતાએનાની દારમાંથી, ન્દની
બારીએમાંથી દેખાતાં ભ્રષ્ટાં અને કુમાડીઆંના નજમાથી
અજાણને આવતો હતો.

મે પેસાળી વાત કરી ત્યારે કહ્યું રિગત એના મોં
પર દેખાયું

‘પેસા ?’ એણે કહ્યું, ‘દોરત આપની કાલને માટે પેસા
છે. એટલા જ છે . . . પરંતુ, પેસાથી મુજબ મરતું નથી.’

ધડીમર એગ લાગ્યું કે રૂબ કાઉન્ટ ટાઉન્ડેટ એના
પુત્રને મોંએ મેલે છે. સ્પષ્ટતા વધારે શેડાં ન્તાં દતાં.
મેસક વરસનો આ પુરુષ એના પિતાને ઘણી મજતો આપે
છે. સિવાય કે દાદીમુઠ રાખતો નથી અને એને માથે તાલ
છે. લાંબી શેડાં દાદી સાથે બીજા કાઉન્ટ ટાઉન્ડેટ એવો
જ એ લાગે. એની આંખોમાં એ જ કહ્યું છે, એના જ

સુંદર લાય—સજન કામ કરેતું ન હોવાથી સુંવળા અને
સફે—એ જ અંધારી અને ક્ષમાળી બતા છે.

‘મારા પિતાએ અમની પાસે હતું તે અધુ વ જાતને
આપી દીધું છે.’—ધડીમર એગે કહ્યો બાનુએ મૂર્ખ લાભ
ટાઉન્ડેટ એવો, ‘અને જગને અમને, એના વ્યાજકેને કમ
આપ્યું નથી. પરંતુ, અનુ અમને દુઃખ નપા. મારા પિતા
ની જેમ હું પણ એક કુપરદ વાતને સ્વપ્નચોક્ષો હતો—
મેટો કમ્પ મચાને નહિ. એટલે ગરીબીની મને ગિના નપા.
. . . પરંતુ કેટલીક વખત જરા મુશ્કેલી પડે છે.’

પરંતુ લીઓ ટાઉન્ડેટ એ પણ એક મોટું ‘પેસાળ’ હતું.
હાય માદપારનાસની નાની બોરડીમાં એની આરામ અને
મહેરજા ફજીમૂત નવે થાય. એના મહાન પિતા પણ અ-
મની પ્રતિભા પડે એ પરિપૂર્ણતા કમચ ન લાગી શકત ને
લીઓ ટાઉન્ડેટ એને છે કે પોતે કેમ વખત લાગી સન્દે.

જગતમાં બધાં પુરો એ અદકાવવા માગે છે

વાળી જરૂર છે."

'પરંતુ ક્યાં રીતે ?'

'હિંમતી' જેવીને જીવનની નવી વિચારસરગી શીખવીને, કૃતિએ એમને આપેલાં અમુલ્ય ધનની પ્રીતિ વ્યક્ત કરી આપીને, આખી પ્રવૃત્તિઓને મુશુળી સાંધેના જીવનના ગાંઠમાં માટે કોન્ટ્રોલ કરીને.'

'અને એ વિશિષ્ટિએ પદોત્તીએ ત્યાં સુધી પ્રગમ્યોનું સાસન કેવું હોયુ એછાં ?'

સોહસાસન ધણું નહિ, કે સમ્રાટસાસન ધણું નહિ, — પરંતુ હોર્મોનકસી-જ્ઞાન, ચલાવતા અને વિચારભરણિ.

'શક્તિ અને હિંમતને રચાને, જ્ઞાન અને ચલાવતાને મૂકે અને બધા વ વિચરેને તમે ટાળ્યા છે. શક્તિના વખતમાં ન્યાયીને એ માત્રાનું જીવન આપીએ બીએ તે ન ભવિષ્યની હાકાઈનું કારણ છે. પિત્રાએ પુત્રને શા માટે મારેલાં એછાં ? કારણ કે વિચારણ સમયમાં એ બધું તંત્ર રચેલાં નથી. વિચરેની જરૂર ન શી છે ?'

માનવખુદ્ધિની અપૂર્ણતાએ ગયું યુદ્ધ યુધ્ધ. આ અપૂર્ણતાનું કશું નિરાકરણ નહિ લાગવામાં આવે તો બીજાં યુદ્ધો થયે. જીનિયા અને આંતરરાષ્ટ્રીય પરિપટ્ટાની વાતો કર્યાં કરી નકારી છે. છેક તમીલના આખાં રાજ કરવાનું છે. મારેલાં વેળ — માંદો ધર્મ એ છે. બહુ મોટું કાલ એ પહેલાં જીવન માટે એ તહેલો આપવાનો છે'

સનાતન જીવનના આ માર્ગને પ્રચાર કરવા બ્યાખ્યાનો આપવા જવાની એ તેનારી કરે છે. કહાય, કોઈ દિવસ એના આ સ્વાદ અને સહેલા ધર્મના પચાટ મારે જીવનના પચેટને એ નીકળે, પરંતુ કહાય . . .

'મારે રખડુના જેમ પહેલું પડશે.' એ દરથી 'પરંતુ બીજાને કહેવા કરતાં બીજે ન શરૂ કરવું સારું ખરું ન ?'

'ફરી કોઈ દિવસ રસિયા પછા જરા વિચાર છે ?'

કોઈ દુઃખદ સ્મૃતિ એના ઉપર લાલનામાં આવી હોય એમ સહેલું માટે એના મોં પર લાલના છાયાં.

'હું બહુતો નથી. કેટલીક વખત મને લાગે છે કે હું અહીં પારીસમાં જ જીવન પૂરું કરીશ.'

'પીછાથી વે પધારે વરસ્યાં હું અહીં સુધી તો જે કેલ'

'અરે ! તમને એની ખબર નહિ હોય !'

'મોશાઈયન સાધુઓ, નવા ધર્મના, પ્રિયધર્મના યોગ્યો દેવા. કૃત્રિમના બધા કોક્ષઓ એ મનમાં એમના.

એ જના મોટી લીલી કાંબળોએ ફરતું બંધુ-પાની બાવનાના મનમાં મેલતા; અને ચોલામાં કાલના પ્રતીક રૂપે જમીનમાં મારી દેતા.

ત્યાં જેના બુલાએલા કાંબળોએના કુકડા સાથે મારા પિતાને દુઃખાવવામાં આવ્યા છે; અને કેટલીક વખત મને ઇચ્છા થાય છે કે હું પાછો ફરું . . . ! એણે નિઃશ્વાસ મૂકી અધૂરું મિત્ર દૂર મુક્યું મોટાપાનનામના ચોપાનના કતામાં અમે એ સાથે ચાલતા દેતા. એ ટોળામાં સંસ્કૃતિની સરકરી રાખાનો મોસાક પહેલેલા કોઈ કોઈ પિત્રાઈએ દેખાતા દેતા. . . ટોરડોવના સનાતન જીવનને પ્રતિષ્ઠા આપેલા વચમાં જ હતો.

પરંતુ અમે છુટકાઈ આજમીની જતા દેતા ત્યારે આ જગ્યા દેખાતા, સફેદ વાળવાળા, બાળક જેવા નિખાલસ પુરુષને માન આપવા રહેતો જતાં લોકો; શોભતા દેતા.

મારું કે મોરપાનનાસવા શબ્દદારીઓ માટે તો લઈ જે એ 'કાકડ' ટોરડોવ જ છે. — દરિયાઈ બ. બકે

સેવકાઈ યુજ્જરાતી સંધ્યાજીવ

૧૨ વરસની ઉંમરના ખાનદેશી બરવાડોના અમજીઓએ આથી ચારેતો ચારેતો કોકાકોક મારી ના આપીને એણે છે અને સહ વરસના ચોલાના લેબલના કંઈ કંઈ ચમત્કારો કરી જતાને છે તે ચોલાની હકુમતના પહેલાને ચિત્તિસરિયા સતપી પળ આપી સડી આગળ ધપાવે છે તે કેળાઈ ફરિજિયાત કરે છે ને એમિયામ નિશ્ચય કાઢે છે. તે એમના ગામ પુસ્તકાલયો કાઢે છે. તે બાળકઓ બધા ફરે છે ને અપૂરવતાનું નિવારણ ફરે છે તે વિધવાઓને વારસો આપાવે છે, દીસરીઓને વારસો આપાવે છે, અને તે હિંદુ સમાજનું નવેસર ધમકાર કરના સમ્પ્રવિચરેની પળ પાચે નાખે છે તે પ્રબળતાના અવાજ સંક્રારવા ધાલસવા રચાવે છે. તે હિંદીઓ સમુદાયના વરીકે ચોલાને ત્યાં સંક્રાર કરે છે તે કુજાની બાળાની આખી સજ્જીય પરિભાષા મગદાવે છે. તે સાદિ-લ્લને કિત્તે છે અને અસંખ્ય પુત્રોના મગદાવે છે. તે શું કરે છે ને શું નથી કરતો ? ચોલાના સમની કોરીઓમાં તે

પત્રપાત્રો આવે છે અને ગમે ત્યાં ગમે તે કચેરીમાં થુસી જઈને બેસી જાય છે. તે પોતાની મોટર રેલના પચ્ચે આટ-કાનના પોલિસને શિસ્તપાલન માટે ખાસ બટ્ટી આપે છે. (આ નાના કાર્યમાં ફેલ્સે આપાર મદત્તા બરી પડી છે!) તે પરિષદને પ્રમુખદેશને વિશ્વને છે, તે સૌ સમર્થતાઓને નવાને છે. કોઈ પ્રખર પંડિતને ઇન્ને તેવી જ્ઞાનમુખાથી મંડિત, કોઈ સમર્થમાં સમર્થ પદેસવાન સયોગદો વ્યાયામ પીર, માણસપાશુ ગ્રેવી, કાંચદાનો કરવેચે ને પડવેચે છે. તે દીર્ઘકર્ષી સમાજસુધારક છે. તે જન્મે મદારાષ્ટ્રી છે, પણ વ્યક્તિને ભર્યો ભરપૂર દિલી છે. પ્રવનસ વ્યક્તિત્વને પોતામાં તરંગોળ બરી પ્રેતો તે સપાઠ ગુજરાતી છે. તે ભારતવર્ષનો સદેશાસદ થવાને લાયક-ભારતી પ્રબલો હુદય-સ્વામી ગુર્જર સમ્રાટ સપાછસવ-સ્વ લાખ માનવીઓને નિયંત્રા,—ને આજે નિસર્ગ પામે છે. ભારતવર્ષનું દુઃખોગ્ય છે. પશુ લખના શબ્દો નથી. દિવાસો આપરા કે લેવા મરઘા પતી નથી (દાંડીઓ)

બ્રહ્મદેશની ઝાંખી

બ્રહ્મદેશનું મુખ્ય શહેર રંગૂન. રંગૂનનું કોઈ પણ દરજ્જા ભારતીયોનું પ્રથમ આકર્ષણ કરે એવું હોય તો ત્યાંની રિશ્તા માસીઓ, અને ખીલું એ શહેરની સફાઈ. એમેનેના આગમન બાદ એનું નિર્માણ મનોહર દોહ એવી રચના નિલકુલ નિયમપૂર્વક થયેલી છે.

રંગૂનને આપણા ગુજરાત પ્રાંતનું એક નગર અથવા તો શરત શહેરનો એક ટુકડો જ કહીએ તો અતિશયોક્તિ ન જમાવ. આમ તો બધા પ્રાંતોના લોક ત્યાં મેળવે છે, પણ ગુજરાતી લોકોએ પોતાના પ્રમાણ અને સજ્જાને કાંચે ને રચાવ મેળવ્યું છે તે અન્યેક છે. એવી મુખ્ય બાબતું નામ પણ સૂચી બાનર છે.

ધન અને પ્રભાવમાં ગુજરાતીઓની કોઈ સ્પર્ધા કરી શકે એમ હોય તો ગદ્યસાધના અર્ધી વસેલા મેટ્રી લોકો. મોટે ભાગે એ લેવડદેવડનું જ કામ કરે છે. બહોલ લોકો ખૂબ ખર્ચાળ હોય છે, ને એને લઈને સહેજે કમનસીબ રહે છે. ભારે બળા આપી રૂપિયા ઉધાર લે છે ને સરને માટે મેટ્રીઓના ફંદામાં ફસાઈ પડે છે. બ્રહ્મદેશમાં દારૂ ભારતીયો પ્રત્યે ને વિદેશ ને ગંગામાલિન્ય વધવા વાગ્યું છે તેનું અધિકારા શ્રેય આ મેટ્રીઓને છે.

સહીઓ સ્વચ્છતાપ્રિય તો ખૂબ છે. સદેશ ભારતીય કદતા સહી અનેકમણી રચના રહે છે. અર્ધીના મગકા પણ ભારતના પ્રમાણમાં સફાઈદાર લાગે. રંગૂનમાં એનું દરજ્જા કલા વ લેવામાં નહિ આને, ને કલકત્તામાં અચરજી ને મોડુઆબાદર તથા મુંબઈમાં બૃહિષ્વર અને કાગલીપુરામાં દેખાવામાં આવે છે.

બ્રહ્મદેશનો ધર્મ બૌદ્ધ છે. અશોકના શિલાલેખોમાં સુવર્ણ

બુદ્ધિ તરીકે કહેવાયેલા દેશ આ જ દરો એમ મનાય છે. અશોકના છાવનાં જ બૌદ્ધ ધર્મ અર્ધી પદેમેયો. સીંચાન એમ જ એ હીનયાન સંપ્રદાયનો છે. ધાર્મિક બાબા પાસે છે. રંગૂનનું મેદનમ્ પોસ્ટા ધર્મમાનાતું ઇતિત પ્રમાણ છે ક્યારે જે તમે એ ખાલી નહિ જુઓ. ભાવિક બધોની કડ સદા નમેતી ને નમેતી જ રહે છે. અનેક બદ્ધમુદ્દય સામગ્રીઓથી તે ભરેલું છે. એ ખૂબ પ્રાચીન છે ને તેનું નિર્માણ ઇસુની ખીજ સદીમાં થયેલું ગણાય છે. બ્રહ્મદેશમાં એનું ખૂબ મહત્તર છે ને શિવામ, કુંભાજ ને કેડ વીનથી યાત્રીઓ અર્ધી 'કુપા'(મણ)ના દર્શન આવે છે

અર્ધીની પ્રથા અનુસાર દરેક વ્યક્તિને છાવના કોઈ પણ આરસામાં કાપાય વસ્ત્ર પાશુ કરી 'કુપી' (ગોડુ) બનવું પડે છે. એના ભર્યે એ નવી કે એ પાછો શુદ્ધચ છાવનામાં ન મનેશી શકે. બ્રહ્મદેશમાં એકલા સિદ્ધિનો મજરો અંદાશ ભારતમાં નહિ મળે, ને એ વિજ્ઞાપ્રચાર આ કુંપીઓને જ આમારી છે.

શક્તી લોકો કહે કીમણ ને ગેસલા બાંધાના હોય છે. મેઈલિયન સાખાના હોવાને કારણે એમને રંગ પીળો ને નાક ચપટું હોય છે. સ્ત્રીમુકત બધાં જ લગ્ન પડે છે. રેશમી કપડાનો અર્ધી ખૂબ મજાર છે. સાધારણમાં સાધારણ બહો પણ સાંજ પડ્યે રેશમી લૂગો પહેરી નીકળશે. માંદક નછાતા અમસપુરાનું રેશમ વિખ્યાત છે.

ભરપાંતના અર્ધી મુદલ ભેડ નથી. એ સાંદે પણ છે ને ખરાબ પણ છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે ઘોડા જ વખતમાં એના દિવસ આવશે ન્યારે વિચારે સહી મજાને મુરદા થઈ પડશે. કોઈ સહીને ચાર પુત્રોએ દરો તો એક એમ રેલને પરખશે, ખીજ મુસલમાનને, ત્રીજ વીનાને ને ચોથી ખીલ કોઈને. મુસલમાનોની શ્રદ્ધા ખૂબ વધી મઠ છે. એમનાં મિશ્ર સતેનોને જરૂરથી કહેવામાં આવે છે. અને સદેશને પાતળીન બ-યે તો દરજ્જા પૂર્ણ સેા પર્વ નથી તીવના ત્યાં એંગ્લો-જર્મીઝની સંખ્યા ભારતના એંગ્લો-ઉડીયનો કરતાં તબ્બતી પર્વ મઠ છે!

બ્રહ્મદેશની બુદ્ધિ આશ્ચર્ય ઉપજાક છે. કહેવાય છે કે અર્ધી કરી દુકાન નથી પડતો. યોગ: અર્ધીની મુખ્ય ગ્રામ્ય છે ને એકલા પાકે છે કે જમાવેજ બદાર ચડાવાય છે. યંત્રદો બ્રહ્મદેશની ખાસ સમૃદ્ધિ છે છપારતી લાકડાં પુખ્ત થાય છે ને એમને વહેરના અનેક સ્ત્રા-મગલ જાગી જાય છે લાકડા ને પાસ વસતી બહોલોળી કારીગરી યર તો વિદેશીઓ: જે મુખ્ય બને છે પેટ્રોલિયમ અર્ધીની બદ્ધમુદ્દય સંપત્તિ છે, પરંતુ ત્યારસાથ 'બર્મ' એકલ કંપની' એ એંગ્લો કંપનીને દરતક છે. આ કંપનીએ આપાર સંપત્તિ એકત્રી કરી છે કારણ મનમાન્યા ભારે એ ભારતમાં પોતાનું તેલ વેચી શકે છે. બ્રહ્મદેશ કબજે કરવા વાગ્યું એમેનેતી આ તેલ માટેની લોકુપના જ રહેલી હતી. (વિશાલ ચારન)

આ ઈંગ્લેન્ડ!

ઈંગ્લેન્ડ! હિંદીને મન તો એ ધરના આંગણા જેવું. કારણ, શિક્ષણના આદ્યથી જ તેને તો અંગ્રેજ સંસ્કૃતિ તરફ સંમતિ પેદા થાય છે ને રક્તે રક્તે એ તેને એટલી અનુકરણીય લાગતી બન્ય છે કે પોતાના દેશનાં સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોનું અવમાન થવા દેવામાં થે એને કશો બાધ નથી નડતો. અંગ્રેજ ઇતિહાસ એને આસપાસ ફેરવે હોય છે ને રોસસ્પીઅર ને ગિલ્ડેન તો એની હજુ ઘણે જ રમતા હોય છે.

અને છતાં, ઈંગ્લેન્ડ આનેલા કાંઈ પણ હિંદીને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પાટનગરમાં સહેજે ન મોઢે એ વસ્તુ આશ્ચર્યજનક નથી? જ્યાંની ભાષા પણ અંગ્રેજી ને દુર્ગંધ છે એવા પારીસમાં એને મોઢે; આપણાં શહેરોથી ગિલ્ડેન વૈષમ્ય ધરાવતા ન્યૂયૉર્કમાં પણ એને મોઢે; ત્યારે હિંદનમાં તો મોઢે નહિ? હું આ સવાલનો જવાબ હોયું હું.

આશરે આ પાટનગરનાં જે ખાળાઓમાં ('digs')માં અમે પડ્યા રહ્યા છીએ એ અમારી આવશ્યકતાઓ માટે એમાં પડે છે. અમે રૈન્જિન્ડાં છાપરાં બૉનિંગની બહેન-ખજારો ઉપલાનીએ છીએ ને બીજે દિવસે પહેલી સવારે તેની તપાસમાં નીકળી પડીએ છીએ.

પહેલે વહેંચું જ, 'Rooms and Apartments to Let'નું પાટિયું મારેલા એક ગદાનું બારણું અમે ખખડાવીએ છીએ. એક જણ બહાર નીકળે છે, અમે અગાશે ઉદ્દેશ એને સમજાવીએ છીએ, ને એ સાંભળી, કેમ જાણે અમે કેશિક વધુ પડતી બૂઝતા કરી નાખી હોય તેમ તે અમને ધસીતે ના પાડી દે છે.

અમે બીજું પાટિયું ટંગેલા મકાને પહોંચીએ છીએ. આશાનુર હંફયે ઘંટડી દબાવીએ છીએ. ઘડેરા બિતરી કોઈ કુમારિક. બારણું ઘૂંટાડી બહાર ડોકાય છે અને અમને એતાં જ કારમી ચીસ પાડી ઊઠે છે. કહાય કોઈ નંગલી નરબક્ષની કે દુધ 'darkies'ની એકાદ નેબેલ તે વાંચતી હશે ને તેના પ્રભુ જીવતાનગતા નમૂના જેવા અમને નેહને એ બચલીત થઈ ગઈ હશે. 'ડ્રમ્સ' એ એક જ રાજદ અમારા મેંગાચી બહાર પડે છે ત્યાં તો ધડાક લઈને બારણું દેવાઈ બન્ય છે. એ જે સ્થળે અમે બટકવા એ સઘળાંની આવી જ કેરિયત છે. આખરે હતાશ થઈ અમે ગુસ્સાથી લાલચોળા રહેંચે પરસેવાથી નહાતા ઘેર પાછા ફરીએ છીએ.

આ રંબ્રેવનો, આ બ્રિટિશ શાહીવાદનો અમે અમારા દોરતો આગળ બગાડો કાઢવા બેસીએ છીએ, ત્યાં તો એ લોકો બોલી ઊઠે છે, 'તમારી આ ચોંચ કઈ નથી નથી. અર્દાની એકેએક હિંદી આંગળુંતરે એ તો દરજ્જા અનુસર છે.' એ બાળતમાં વધુ બીડા બિતરતાં આગને જણાય છે કે અર્દા આવતા હિંદી સંસ્કારી નોકરો પણ એ સમજી પર નથી.

બીજે દિવસે ફરવા નીકળતાં અમને એ વાન થાય છે

કે અમે તેંલી બિર્ગાં થે અમારી નહક દેવતાનું મેલને મન થતું નથી. અમે હાઈડ પાર્કમાં જઈએ છીએ. ત્યાં તે સ્વામાન્યતઃ ખૂબ ધસારો રહે છે. અમારી આસપાસની પણ સપાળી એકો રોકાઈ બન્ય છે. એવામાં કોઈ મોરી સતારી આવી ચડે છે. સૌજન્યને વશ મઠ મારો મિત્ર તેને પોતાની જગ્યા લેવા આમંત્રે છે, પણ એ સતારી તો તુચ્છકારમયે એક કુકાર કાઢી, જગ્યાના અલ્લાને ગાં ફેરવી બેઠી રહે છે. મોઢું મોઢું કોઈ મોરા સરૂંનમાં અનુકંપાનું જાણું ફરે છે ને એ પોતાની એક ગેસાં સતારીને આપવા માંડતાં તે દર્બપૂર્વક તેનો રીકાર કરે છે: આમાં અમે કદાચ એટી રીતે જ અમારું અપમાન કહી શકીએ, કારણ કે કોઈ મોરે પોતાની એક ન આપે ત્યાં મુશી આ મોરંગનાએ એમ રહેવાનો જ નિર્ણય પણ કર્યો હોય.

મરિા એક મિત્ર કોલેજમાં બન્ય છે. થયાસ એટલી વર્ગની સંખ્યામાં એ એકલો જ હિંદી છે. બ્યાખ્યાનોમાં એ ખૂબ નિયમિત છે, પણ જ્યારે બન્ય છે ત્યારે પોતાની આગુ-બાવુની બે ખુરશીઓ હમેશાં ખાંધી જ બેઠે છે. એને હમેશાં કુપય ભૂમિંગંથી કપાઈ બચેલા ટાપુ ટેમ ગેસી રહેવું પડે છે. આનું એને અપમાન લાગે છે તેમાં તેના લાગણીપ્રધાન રચનાવતો પણ દોષ હોય, કારણ એને તો વર્ગમાંથી કોઈ કદી નથી બિલાવતું તેનું થે અપમાન લાગે છે.

અને ખરા અંગ્રેજોને તો આપણે એાળખીએ પણ હાં છીએ? આપણે હિંદમાં મોઢે માની શીયેલા મહામાનવો માત્ર 'મનુષ્યો' જ છે એની કલ્પના તો અર્દાના કોઈ ઉમાયને ટ્રાન્સલેટલાન્ટિક રીમરમાં એમિયા તરીકે રહેવાની બહેન-ખજારો છાપવતો બદલ્યા વિના શી રીતે આવે? અર્દાની સરકારે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું ગૌરવ બજાવવા માટે આવી બાળતો 'મેટિવે'ની બાજુમાં ન આપવા દેવી જોઈએ. વળી અર્દા આબ્યા સિવાય શી રીતે બાજુવામાં આવે કે આકાસ હસ્ત્રેએ જેને 'bath-taking smart chattering race' કહી છે એ અંગ્રેજ ભતિયામી એકાદ અકવાડિયે પણ કોઈ વાગ્યે નહાવું હશે? અર્દાની કેટલીક હોટલોમાં નહાવાનો દર એક વખતના પૂરતા ખાણા બેટલો કારે હોય છે ને વધુમાં ખસાં એ બેનેમાં બીજે જ પ્રકાર પસંદ કરે છે.

વળી આપણા પત્રકારત કરતાં અર્દાનું 'પત્રકારત' પણ કેટલું જુદું? આપણે ત્યાં ખૂનોની બજારો વાગ્યે જ છ:પમાં દેખાય ને દેખાય ત્યારે એકાદ ખૂબામાં. પણ અર્દા તો ખૂનોની બજાર પડે કે છાપાનાં ફતરાની દોડધામ થઈ રહે, ને ખરનારના ફેટિસાફો, એન્ડ ખાનગી બિંદગીનો અદે-વાલ ને રાકય હોય તો ખૂબ ફરનારના જીવનમાં સંસ્કારણે પણ કોઈ પત્ર ખાસ ચોતા માટે અપાર ખરીદી લે ને પછી એટા અફરે તેના પહેલા જ પાના પર તે મરિહ થાય. એવી જ રીતે છૂરાછેડાના દાખલા, સીએકે પર આકાશોના

પ્રવૃત્તિ કે સમાજના લેખાંચક કિસ્સા આપખા કરવાં નવરે
રીતે જ અર્થો પ્રસિદ્ધિ પામે છે. જિવારે બેનલ્લી નિકાલસ
સાચી રીતે જ અમેરિકન ઇશને બાંડ્યા કરે છે।

પણ નવા આગંતુઆં ઇંગ્લેન્ડની સમૃદ્ધિનું સ્વભાવે તો વ્યારે
જ એકી બધ છે ત્યારે રીઅલ્ટ રટ્ટીયામાં તે ટાંકે દરની
ટાંકીઓ, અર્થમ સૈનિકો ને કવિત્રનાસયખનું લાંબું લંચર
દેખે છે. અને વ્યારે કોને પડેલો પ્રશ્ન એ જ ઊઠે છે કે આસ
દેશને આખો ને આખો નીકાલી લીધા કર્યાં અંગેએ પોતાના
જ દેશપ્રાર્થીઓને આમ અત્ર કે આશ્રય વિના શા માટે
રજાવના દરે? પણ એ પ્રશ્ન અતુલર જ રહે છે.

(દિદુસ્તાન ટાઈમ્સ)

—આદમદ અબ્બાસ

મહાયુદ્ધ પાટીના મેન્ટેડ

મહાયુદ્ધ બાદ મુલેદના જે કારો થયા તે અતુસાર
મિત્રરાખ્યા સાથે લડનારા જર્મની ને તુર્કિ બંને સારથા-
નિક પ્રદેશ ફરવી લઈ તે જુલાલુલા સમૂહના વસખ નીચે
મૂકવામાં આવ્યા, જે સક્ષિત પ્રદેશ મેન્ટેડ નામની ઓળ-
ખાય છે. એવા મેન્ટેડમાંથી એકલું ઇરાક જ સિરનના
આધિપત્યમાંથી રવત્ર મળું છે, ત્યારે બાકીનાનું નસીબ
જેવું ને તેવું જ રહ્યું છે. એ સૂચનાઓ પ્રદેશો ને એના
ઓળાઓની તારીખ આ નીચે આપી છે:

જર્મની પારોળી સૂચનાઓ સંસ્થાન	કેવે લીધાં
ટાંગોલ્ડ	મેસિલન ને કાસે
કમીરન	" "
સાદમ નેરઠ આફ્રિકા	દુબખખ આફ્રિકાના યુનિવને
જર્મન ઇરઠ આફ્રિકા	મેસિલન ને મેસિલિયમે
જર્મન ન્યૂ ગિની	માસેરોલયાએ
નોર ટાપુ	ન્યૂ ઝીલેન્ડ
કેસિન ટાપુ	બધાને
સામોઆન ટાપુઓ વગેરે	ન્યૂ ઝીલેન્ડ
તુર્કી પારોળી મૂલનાઓલાં	મેસિલન
પાલેસ્ટાઈન ને હંસક	કાસે
સીરિયા ને લેબાનન	

દુનિયાનો મૈયદી મોટો ટાપુ

બીનલ્ડ એ દુનિયાનો મોટામાં મોટો ટાપુ છે, અને
એનો સાદો ને પર ૧૦૦૦ ફૂટ બઝાઈના બરફના પડે
દેખાઈએ છે. તેર દબર કોરિકો અને ચાર સો ગ્રાસઓળી
ને વસાઓળો છે ને ટેનાગાર્કની સના લળે છે. ૮,૨૬,૩૦૦
માસર પાઈલના નિસ્તારનો એ ટાપુ આગર્કીયી પચીસ-
અંગે મોટો છે. ત્યાં વસવા માટે અને નેપાર કરતા માટે
સરકારની ખાસ પરવાનગી મેળવવી પડે છે.

પદેલ પડેલો એ ટાપુ દસમી સદીમાં એક નોંદરેને
રોળી કાઢ્યો. તે વખતે કેલકા સંસ્થાનિકો ત્યાં પડેલા,

પણ એ જવા કેમ અને ક્યાં ગુપ થયા એ ઇતિહાસનો
એક મોટો કાપડો છે.

કરિયાને સ્પર્શની કિનારેખાના અમુક બામ સિવાય તે
પર જમીનનું નામનિરાન નથી. દિગમી રોળી નેરઠ એક
કુચ પ્રદેશ તેને બેદાબર વચ્ચેથી વિભાજિત કરે છે. તેની
લેવાઈ વાંચથી કરીને નવ દબર ફૂટ સુધી થવા બધ છે.
બરફના જળસા પતારો દિગપદારો સાથે ધસમથના તેની
આલુબાળુ વહે છે.

વર્તિપ્તમાં બરતરનિમનામાં એ ટાપુ અત્રળ કચેરો
કરો એમ મનાય છે

પશુપદીઓની આયુમર્યાદા

નામ	આયુષ્ય	નામ	આયુષ્ય
મસકું	૪ વર્ષ	વેફ	૧૨ વર્ષ
નિલાકી	૧૩	કુવેરો	૧૫
બકરી	૧૫	માય	૨૫
ફકર	૨૫	ગોટો	૨૬
કીટ	૪૦	સિદ્ધ	૪૦
દાળી	૧૦૧	ગામર	૩૦૦
કાચળો	૪૦૬	બેલ	૫૦૦ થી ૧૦૦૦
કરોટ	૧૪	ચક્રી	૪૦
ગોપલ	૧૦	દસ	૧૦૦
કબ્બર	૨૦	ગાર	૨૪
કાપરો	૧૦૬	મકડ	૧૦૦

આપણી પૃથ્વીના મહાખંડો

ખંડ	ક્ષેત્રફલ	વસતિ
એશિયા	૧,૭૦,૦૦,૦૦૦	૧,૦૪,૪૦,૦૦,૦૦૦
યુરોપ	૩૦,૫૦,૦૦૦	૫૫,૦૦,૦૦,૦૦૦
ક. અમેરિકા	૮૦,૦૦,૦૦૦	૭૩,૮૦,૦૦,૦૦૦
દ અમેરિકા	૬૮,૦૦,૦૦૦	૭,૪૦,૦૦,૦૦૦
આફ્રિકા	૧,૧૫,૦૦,૦૦૦	૧૫,૦૦,૦૦,૦૦૦
ઓસ્ટ્રેલિયા	૩૪,૫૦,૦૦૦	૬૦,૦૦,૦૦૦
હુવખંડો	૫૦,૦૦,૦૦૦	...
	૫,૫૫,૦૦,૦૦૦	૧,૬૬,૭૦,૦૦,૦૦૦

જુદીજુદી વધે માણસની નાટીના ધળકાર

વય	દર મિનિટે ધળકાર
જન્મ વખતે	૧૩૦ થી ૧૪૦
પહેલું વર્ષ	૨૧૫ " ૧૩૦
બીજું "	૧૦૦ " ૧૧૫
ત્રીજું "	૬૫ " ૧૦૫
૪ થી ૧૪ વર્ષ	૮૦ " ૬૦
૧૪ થી ૨૧ "	૭૫ " ૮૫
૨૧ થી ૩૦ "	૭૦ " ૭૫
૩૦ થી	૭૫ " ૮૫

બધકરે તેનામાં સાપડાએકા એક વડાણમાંનાં કેવાંકાં માણસો દરિયામાં ફેંકાઈ પડેલાં એવાં વડાણ પડ્યા એક દબારી એમાં તરત્કાલ દરિયામાં ફરી પડી અવસાન કરીને એવી તો હજોમતે પાંચ જણને. બચાવવા કે કપાતને આ- ફરીના પોકારી તેને છડી પાર કરતો આટકાવી કહ્યું; 'બસ બસ; તારા પા- કાથી તને હું મુક્તિ પાછું છું.' પણ હજી એક જણે ત્યાં ગળચવાં ખાવ છે તેને બચાવવાની પદ્ધતી જરૂર છે. પ- હેસા એનો જીવ, પછી મારી મુક્તિ. અને એટલું કહીને એ દબારી ફરી પેલાને બચાવવા દરિયામાં ફરી પડયો.

શ્વિતગમ્ય

અરધાના અરધાને અરધાએ બા- મતાં અરધો ન જવાળ આવે:

નર-નર-નર-નર-નર-નર

અનેકારી શબ્દ: એડિયું = આગે- થી ફેરીથી આજર વેડવાનાં વળાંકાર એથી બેનીસ મણનું ગાય: બે બળ: એથી શકે તેવાં બાનુ ગાડું; શેરકાના કંબોના બે આંખવાળો કટકા

ફેલેતોનાં અર્થ: 'પટેલની યોદ્ધા પાંદડું મુંઝી' - પટેલ યોદ્ધાએ અડી નીકળે તો એ ગાયના આંધરે સુનીનાં માણસો તો 'મુઝીમુઝી'ને સલામ બરે, પણ અંધી આગળ અર્ધાં એમનાં પટેલાંનાં કાંઈ બાવ પૂણ ન પૂરે; એટલે, 'માણસનું એટલામાં' એમણે હોય એટલામાં જ એનો જાવ જાય. એને મંગતી કહે- વતો; 'માંણીઆનાં મુનરી', 'મુઝીની દોટ મંડીદ મુઝી', વગેરે.

પૂઠા પર સમગ્ર યોદ્ધા કોટમાં કુણેડવા માટે તેના પર પલાળેલાં બોલિય અરધો કસાક મૂંઝી રાખે. દોટો યદને હબારી આવશે.

જે. આગનાં બધાં માણીઓમાં નાજ સોથી મુક્તિમાન છે.

'Home, Sweet Home'

એ અંગ્રેજ કાવ્યના લેખક આ બેન કાવર્ડ પેલનને પાલને ન જ નહોતું. અનસ નેજરનો એ રખડુ હતો ને એ કાવ્ય પણ પારીસમાં કોમીવિગ બ- રકવાં એણે કણેણું એ રિધતિમાં જ તે રચુનિસ મુઝમે અનસાવ પામેસો.

આજ સુધીના અમેરિકાનાં મુમ- પાની વસાવળી નીચે મુજબ ને: ૩ ડચ, ૧૮ ઈંગ્લેન્ડ, ૧ નેડરા, ૨ ફ્રાંચ, ૧ સ્કોથ-આયરિશ ને ૧ રિપસ.

પહોરીઆના પેનંગરે મૂંઝાની છામ ખૂણ તોતડાલી હતી. એવી જ રીતે નીતિકગાઓને લેખક છસપ ને ઈ- લીના ગદાકવિ વર્ગીલ પણ ગોલતો તોતડાલા દત્તા.

'કાલે મારી પર ચઢે ને આલી ગઈ.' 'અને તને મંદ પણ ન મળે?' 'ના, કારણ હું પૂજની નીચે હતો.'

આપણા વિતીત નેતા ને નાણીત પત્રકાર કો સી વાય. વિતામણીએ મંદ્ર પણ વસાર નથી કરી!

આ બંદનાં ગાંડો આ- પાદ પાપાદી ગળ્યા ને- ને અપાવ ફડી બાજે છે.

આપણે પોતે

આપણે લોખા કે મેડા દોખએ તેના ફરતાં રૂતાં હે. એ ત્યાં લોહી વધારે અડપથી ફે છે.

આપણે ગમ્ય ગાંડને આપણા વજન એટલો જોસક ખાણએ છાંબે.

આપણા સુરીમાંથી ગરમીનો પ્ર- વાહ, હથેલાં એટલે વક્ષા કરે છે કે કોઈની ચામડી બંધ તીવ સ્પર્શે એટલી હોય તો તદને અંધારા ખંડમાં પણ પડેલા કંજનામાંની પીત્ત મામુસની હાનવી પાડી મકાવ.

આપણો દેશ

આપણી દુનિયામાં અસિદ્ધિતને ત્રીતે બાં, આપણા દેશમાં છે.

આપણું દેશની વસતિમાં મોટા ૧૧ દેશો ન રહેશેમાં, વસે છે.

આપણાં સાડાં બાડીસ લાખ દે- શીઓ પડેશેમાં વસે છે.

આપણી પુરુષી

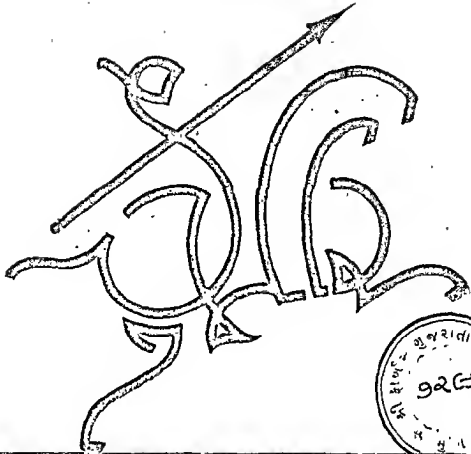
આપણી પુરુષી પત્ની કાગડું વજન ૬૨ સો થનફૂટ એક રતલ થાય છે.

આકાશમાંથી દર પળે આપણી પુરુષી પર ખરતા તારાઓ પડતા ન રહે છે ને એથી એનું વજન વધતુ જાય છે આપણા વાતાવરણમાં વિચરતાં સુખી- મોં તો એ તારા ઝીણા રજકાંઝા અ- થવા વજનમાં પલટાઈ જાય છે.

ફર સુમેચદસુ નાને આપણી, પૂર્વે કુપરની અરેખી (દેવજતામાન) પંચા- યોશ પરી જાય છે.

ખડુ કાગડું: આ અમેરિકાના ડોકો નાચેથી લખર. અવરણ, કોના રાહદેમાં ને રાણે હાથે મળી રહે છે.

पुष्पा डिपल नागरिकावधारि

જે કોઇને કુમાર પ્રિય છે તે સૌના લાભનું

કુમારની રહીસહી ફાઇલો અને છુટા અંકો અત્યંત સસ્તી કીમતે

કુમાર કાર્યોલયમાં પડતી જગ્યાની તેગીને કારણે આજ સુધી અમે આપ્રકરપૂર્વક જાળવી રાખેલો આમારો પાછલો રહોસલો રદાક અમે બીલકુલ સસ્તી કીમતે કાઢી નાખીએ છીએ. એની યાદી આ નીચે આપી છે. **૮.** કુમારના ફાઇલો એ સદાકાળ સંઘરી રાખવા યોગ્ય સંગીન સાહિત્ય છે; બાળકોનું એ જાનકુનું શિક્ષણ-સાહિત્ય છે, ધરનું એ અમોહનું રાજ છે. આ દષ્ટિએ આજે પણ નવા માહક થનારાઓ પોતાની ફાઇલો સાવચેતીપૂર્વક સંઘરે છે, અને ઘણા પાછલી ફાઇલો વસાવે છે

છતાં

૮. વાચકોમાંના હજી ઘણા

એવા હશે જેમની પા-

છલી ફાઇલોમાં કોઈને

કોઈ અંક ખૂટતો હશે;

૮. ઘણા એવા પણ હશે,

જેમને પાછલી એકાદ

ફાઇલથી 'કુમાર'ની સ-

ંગીન કતાર પોતાના ક-

બાટમાં ખતી રહેશે;

૮. કેટલાક નવા માહકો,

મળી એટલી પાછલી

ફાઇલો પણ વસાવવા

મુશ્કિલ હશે;

૮. આપણા મરીજ દેશમાં

મધ્યમ રિયતિનાં એવાં

ઘણાં કુટુંબો, અંરથાઓ,

અને મરીજ વિદ્યાર્થીઓ

પણ હશે કે જેને કુમા-

રનું સાહિત્ય સસ્તી કી-

મતે મળે તો જ વસાવવું

પોસાઇ શકે; અને

૮. ઘણા એવા પણ હશે જે

એ અધૂરી ફાઇલને પણ

મધૂરી ગણીને હેંશથી

વસાવવા તત્પર હશે;

એવા સૌ માટે આતક છે

આ અણમોલ તક

શુભાવશે તે હમેશની ખોશે

પાછલી ફાઇલો

દરેકની કીમત સાથે બતાવ્યા મુજબ - પોસ્ટેજ ભુંડું

પર્ષ ૮ (અંક ૮૫થી ૯૬) રૂ. ૫

પર્ષ ૭ (અંક ૭૩થી ૮૪) રૂ. ૪

પર્ષ ૬ (અંક ૬૧થી ૭૨) રૂ. ૨

પર્ષ ૫ (અંક ૫૧થી ૬૨) રૂ. ૨

પર્ષ ૯ (અંક ૯૬ થી ૧૦૮

૧૦૦માં અંક વિના)

પર્ષ ૧૦ (અંક ૧૦૬ થી ૧૨૦)

પર્ષ ૧૨ (અંક ૧૨૩ થી ૧૪૪)

પર્ષ ૧૩ (અંક ૧૪૫ થી ૧૫૬)

દરેકની
રૂ. ૧.૩-૦-૦

છુટક અંકો

દરેકની કીમત ૨ આના

નાથ જેના અર્જન આંક આપ્યા છે તે અંકોની રહીસહી અનિયમિત સંપત્તિ રદાકમાં છે તમારી ફાઇલમાં ખૂટતો કોઈ એક એક છે? તે શોધીને મેળવી લો અથવા તમને મનમમતા કોઈ પણ એક મંગાવી તેની ફાઇલો બંધાવી લેશો તે ચે રસમય સંગીન સાહિત્યનો સંગ્રહ તમને સસ્તતામાં મળી રહેશે:

૪, ૩૭, ૪૨, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૫૦, ૬૧, ૬૩, ૬૪, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૭૧, ૭૨, ૭૪, ૭૮, ૮૧, ૮૩, ૮૪, ૮૭, ૮૮, ૯૦, ૯૧, ૯૨, ૯૫, ૯૬, ૧૦૨, ૧૦૪, ૧૦૮, ૧૦૯, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૧૬, ૧૧૭, ૧૧૮, ૧૨૦, ૧૨૧, ૧૨૨, ૧૨૩, ૧૨૪, ૧૨૫, ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૩૦, ૧૩૧, ૧૩૨, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૧, ૧૪૪, ૧૪૫, ૧૪૬, ૧૪૭, ૧૪૮, ૧૪૯, ૧૫૦, ૧૫૧, ૧૫૩, ૧૫૫, ૧૫૬, ૧૬૨, ૧૬૬.

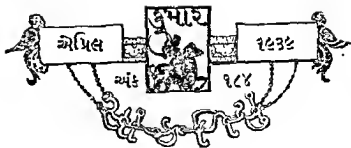
૮. ફાઇલો બધી જાંખા વિનાની સમજવાની છે.

૮. કીમત નહન નાકી (પોસ્ટેજ વગરની) છે. ટપાલ ખર્ચ અંક દીઠ એક પૈસા પ્રમાણે વધુ ગણીને સાથે જ નાણાં મોકલવાં.

૮. પી.પી. કરવામાં આવશે નહિ; પોસ્ટની ટિકિટો અગર મનીઓર્ડર દ્વારા નાણાં અગાઉથી જ મોકલવાં.

૮. ઓર્ડર મળશે તે તારીખના ક્રમમાં જ રવાનગી કરવામાં આવશે.

સામૈયું

૧ શુભજની અદિતનાના પહેલા તથાવિ
ધીરશી હેતુચક્રાચાર્ય પ્રત્યેનાં અર્ચનાકાગો-
થી ઉપકનો આ અંક બાથ અને આતરે
એને સ્વરૂપે તમને રીઝવી રહેશે. ૧ પો-
નાની જ પ્રતિભાવિ પ્રકાશ પાછી જનાર
કર્તાએ પ્રકાશની મરખીથી અન્ય પ્રતિ-
ભાવિને દ્રવીભૂત બનાવી વહેડાવનાર એ
અધિક માનવાણી હોય તો સર વહેડનાવ
શીલ એવું સંમાન માણી લે છે. આ અંક-
માંના એમના ચરિત્ર દ્વારા એ સર્વેતાબદ્ધ
પ્રતિભાવી ઓળખ નર સાધલે. ૧રહેમ-
દિલીની ખૂ સરખી થે ભ્યાં નથી એવું સં-
ગદિશ આશ્રિકાએનો આકાશ ચિત્રનાર કેટ-
કેટલાં રંગરેખાંચથી ભરપૂર છે! એની સાથ
તો એક નિહી શિકારી ને ખમત માતંગ-
નો મુકબલો ચાલેખની આ અંકની વાર્તા
'માતંગનું લેર' ૧૨ છે. ૧ ત્રિપુરીની આ
મહાસભા એ અનેક રીતેચિરમહોય બની
છે તેની બાધી આશોચના સાથે લેના ધન-
દાસ.ઓળ પદ રક્ષિણ કરતા ને કેક આ-
ગૈનિકાસિક કાળની તેની મહત્તા મુજબના
એને મચિત લેખો હમુ થે નવીન અને ના-
અધી ભર્ષાં ભણાશે. ૧ અને આપણા સા-
નદ્રમાણના સૌથી મોટા પુરસ્કર્તા સાચરના
એકાદશી તપાસીય તો એક રૂનાક કિરસો
જ બની રહે છે. કેક કઈ તરકીએ પૂર્વક
એને આજ મુખી દખાવી દેવામાં આવ્યું છે
એ ભણવા 'કિડી સાચરના નિસાસા' રા-
ભળલે. ૧ મૂર્ચની આસપાસ તથા રસો કરે
છે એ આપણે ભણીએ છીએ, પણ એ મોટા
રસો સિવાય મંગળ અને શુકની પચ્ચે કિ-
વિધવિચિત્રખાસીઅતપરાજના હમરેનાના
નાના રહેતા રહ્યા છે એ ખમર છે! નહિ, તે
આ અંકમાંના 'નાનકડા મૂર્ચપુત્રો' વચિલે.
૧ 'વનવનકાના વારસી'માં આ વખતે આરોગ્ય
શુચરનામાં સર્વેત નરે પદનાં સાદામજાનું
પશ્ચી ગદ્યાર્થ છે ને પરિકૃષ્ણ ન્યાસની 'નવી
નરે' પણ અનેક ખૂબાખાંચરા ખોળી કા-
દ્યા છે. ૧ 'છવનનું પેદાશ', 'મંચરેતની
વાનમિત્રો' વગેરે અન્ય લેખો ઉપરાંત આ
વખતે તો વિભાગેનું વૈચિત્ર્ય પણ કમાલ
આવ્યું છે. ૧ અંકને છતાં થે, અંકની સખ-
દિના પ્રમાણમાં આ સામૈયું કદાચ લુપ્ત
ભાગે ને નરકાં લકે.

ચિત્રો

ખૂંવાપાર (ફોટો)	૫૬
કેશુદાની બહાર (પૂર્ણરંગી)	રમેન્દ્રનાથ વઠનાર્થ મુખગિત
કલકલિયો (દિર્ઘી ભવાની ગિત)	૧૫૨
એવાની ગિતચીથીનું પાનું	૧૫૩
ફોટોગ્રાફી દરીફાઈનાં ચિત્રો	મુખગિત પાછળ

કાવ્ય

પ્રલિલાસસર્વજ્ઞ દે!	કુમારકર ભેરી	૧૪૫
અલિલાસસર્વજ્ઞને	અશોક હર્ષ	"

ચરિત્ર

મહેન્દ્રનાથ રસીસ	અશોક હર્ષ	૧૪૮
------------------	-----------	-----

વાર્તા

માતંગનું લેર	'દેશનિર્મલ'	૧૫૦
--------------	-------------	-----

લેખો

ત્રિપુરીની રાષ્ટ્રીય યાત્રા	ડૉ. હરિપ્રસાદ મ. દેસાઈ	૧૫૩
સંતકારસેતુ ત્રિપુરી	આમૃત વસંત	૧૫૬
કિડી સાચરના નિસાસા	અશોક હર્ષ	૧૬૧
નાનકડા મૂર્ચપુત્રો	'આનિકેત'	૧૬૫
કલકલીઆ અને આપ (વનવનકાનાં વારસી) 'વનેચર'		૧૬૬
છવનનું પેદાશ	પ્રભુદાસ છ માધી	૧૭૭
નવી નરે	હરિકૃષ્ણ બ્યાસ	૧૮૨

વિભાગો

મરી નરે	ર. મ. ર.	૧૪૬
મોટા માથુસોની માની વાતો		૧૬૭
વીજળીના થોડા સાદા આખરાસ (ચિત્રવિજ્ઞાન)		૧૬૮
મખિતમગમ	મુખજી જેકુ જોષી	૧૭૪
મંચરેતની વાર્તાઓ(ભાળવિભાગ)દેસાઈ પાલજી મોવિદછ		૧૭૫
નરવાની ચિત્રગોળીઓનાં પાનાં (૬)		૧૭૬
Our Friends Abroad		૧૮૦
ફોટોગ્રાફી દરીફાઈ	ભસવંત બદે	૧૮૪
આ મહિનો (એપ્રિલ) .. અને એની પ્રતિભા		૧૮૫
માધુકરી		૧૮૬
છેલ્લું પાનું		૧૮૭

મુદ્રક- ભગુભાઈ સેવત; નંબી અને પ્રકાશક-વસંતક નવજી કુમાર પ્રિન્સરી કુમાર કાર્યાલય
૧૪૫૪ મંચરેત આમવાઘા: વાર્ષિક રૂ. ૬ પ્રકાશકના રૂ. ૧૫. પહેલાના ૧૨ સિંગલ પાયાના
ખાસ ફન્ડાસિય એન્ડ અને ભરુદેખખરના સેલ એન્ડ સિંગલ સિંગલ બંદાર ખિસેસ
રૂ. ૧૦. બીજા એન્ડ: આદ્યાર રૂ. ૬. ૧. જમનાવાસ સંદી. રાજ્ય પ્રવેશિસ-સોમરૂ. ૬.
કુમારમંજાં સર્વ કુખાલો ચિત્રો અને ફોટો કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે

વિલાપીઓ, વેપારીઓ, વકીલો અને બીજા મજબૂત કામ કરનારાઓને યોગ્ય સેવનથી અન્યથા જેવું ગાપલુ મળે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાબં, નબળાં-સાબળાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌ કોઈ યોગ્ય સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન ઝંડુ

મહારસાયન

રસસિંદુર, આશક, કેસર, કર્તુરી અને બીજાં દીપન, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
મુશોધિત મુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક આટલું

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબુ આયુષ્ય તથા સારી
સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
મજા, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કીમત

૫૧ રતલના પોટનો રૂા. ૧૫૫
અથવા રતલના પોટનો રૂા. ૧૫૫
એક રતલના પોટનો રૂા. ૫૧)

કારખાનું:
સપાનીરોડ
મુંબઈ-૨૭

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ

અમદાવાદના એજન્ટ-બેંગીલાલ જાધવસી-ગાંધીચોક

દુકાન:

ન્યૂની મદરજનવાડી
મુંબઈ-૨

ઝંડુર આપતી વખતે, નહેરુખતર 'કેસારી'માં નાણી હતી એટલું જણાવવું.

રેલવેના લગેજ અને
કૂલી હાયરથી બચવા માટે
ગોલ્ડફીલ્ડની

વલ્કન ફાઇબર
સૂટકેસ ખરીદો
કીમતમાં સસ્તી અને
મજબૂતીમાં લોખંડ જેવી

ધી ગોલ્ડફીલ્ડ
લેધર વર્કસ.

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ સેન્ટ્રલ સ્ટેશન રોડ
ટેલીફોન નં. ૨૧૪૭૦ ટેલીફોન નં. ૪૨૫૭૨

મુંબઈ.

ગાંડીવની
કુમાર માળા

કુમાર જીવનની મહારવાકાંક્ષાઓ
મુક્તિમેલ કરતી અને તેથી વ્યથામાળા

- ૧ ગોરીલાનો પ્રેમ: તદ્દન સાચી છતાં ફે-
રવાં ખર્ચ કરનારી અદ્ભુત તાઝગીભરી
વાંતો કી. ૦-૮-૦
- ૨ પૂછડીઆના પ્રદેશમાં: ચાર ગુજરાતી
જુવાનમાં એક નવી જ નાતની પ્રગ્નના
પ્રદેશમાં જન્મ પહેલે છે એની તનમનાટલરી
કથા કી. ૦-૮-૦
- ૩ શિકારિકા: એક ગુજરાતી જુવાને કરેલા
ગનસાહેનાશિકારની કકાણીઓ કી. ૦-૮-૦
- ૪-૫ ગેબી મૃષ્ટિ: માણસ ગતની ઉત્પત્તિનો
ખૂટતો મસાલો શોધવા ઉપડેલા પંજાબી
પંથિની રોમાંચક કથા. પૂઠાની મજબૂત
આંધણી સાથે જે ભાગના ૧-૮-૦
શિકારિકા: (૨) એકએકથી અદ્ભુત ને
તાજ શિકારકથાઓ ૦-૮-૦
- ૭ ચાંદા પર ચડાણ: એચ. જી. વેક્સની
વિખ્યાત કૃતિનું ભાષાંતર ૦-૮-૦
- ૮ આરુતે મર્દા: સરહદ પરના પહાણી સે-
તાનોની તાદ્દશ કથા ૧-૦-૦
- ૯ મોતના પંખમાં: પળેપળે મોતનો સામનો
કરવા છતાં તેમાંથી છટકી આવનાર જે
જાજર જુવાનોની પરાક્રમકથા ૦-૮-૦
- ૧૦ ચીજુગારી: રાજપીપળાના ડુંગરાળ પ્રદે-
શના ધાડપાકુઓની કથા ૦-૧૨-૦
- ૧૧ લલ્લુ: ગુજરાતમાં ક્રિકેટની જુમિકા પર
રચાએલી પહેલી નવલકથા ૦-૧૦-૦
- ૧૨ સંકટની શોધમાં: ૧-૨-૦
- ૧૩ જોતીઓ સરદાર: ૧-૮-૦

અધાં જહાર પડી ચૂક્યાં છે. આખો સેટ જ
માગજો. દરેક જુઓલર વેચે છે.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર સુરત

ગુજરાતની સસ્તામાં સસ્તી, સૌથી
ખડોળો ફેલાવો પામેલી અને ઉત્કૃષ્ટિ-
ના વિચારો ફેલાવતી

અંજલિ ગ્રંથમાળા

જેનો હેતુ નૂતન ગુજરાતની રચનામાં
પોતાનો હિસ્સો આપવાનો છે.

જેનો હેતુ જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રો ઉપર
ક્રાન્તિકારી અન્નર મૂકવાનો છે.

જેનો હેતુ શિષ્ટ, સુંદર અને ઉપયોગી
સાહિત્ય અત્યંત સસ્તામૂલ્યે આપવાનો છે

આ ગ્રંથમાળાના તમે આદક છો? એનું
એકેય પ્રકાશન તમે લેયું છે? એની યાજના
વિષે કશું જાણો છો? એની પ્રગતિથી અને
સાકષિપત્યથી તમે વાકેફગાર છો?

આ ગ્રંથમાળા:

દર વરસે આરમ્ભો પાનાનાં પુસ્તકો—પાત્ર-
કથા, નાટક, વાર્તા, પ્રવાસવર્ણન, જીવનચરિત્ર,
પત્રો ઇત્યાદિનાં રૂપમાં લેર મોઢાં નીચેના
શ્રવાજમે પહોંચાડે છે:

દેશમાં

કાચું પૃષ્ઠ: રૂ. ત્રણ પાકું પૃષ્ઠ રૂ. ચાર

બહારદેશમાં

કાચું પૃષ્ઠ: રૂ. છા શિ.૬ પાકું પૃષ્ઠ રૂ. છા શિ.૮

પરદેશમાં

કાચું પૃષ્ઠ: રૂ. ૪ પાકું પૃષ્ઠ રૂ. પાા

વર્ષ અમિલથી શરૂ થાય છે અને
શરૂઆતથી જ આદક થઈ શકાય છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પાનકેર નાકા: અમદાવાદ

પ્રિન્સેમ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ ગાલાજી રોડ, સુરત
ટેન્સો હોલ, કરાચી સૌરાષ્ટ્ર રોડ, રાણપુર

મુંબઈ ઇલાકાના ફેળવણીખાતા તરફથી મંજૂર

કિશોર વિદ્યાર્થીઓનું માસિક

કિશોર

એમાં દર મહિને વિદ્યાર્થીઓને રસ
પડે એ જાતની સામગ્રી આપવામાં
આવે છે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વિજ્ઞાન
ના લેખો, પ્રવાસવર્ણનો, વાર્તા, સંવાદ,
રમૂજ દુચકા, જીવનચરિત્રો વગેરે

જીવનને ઘડતી તેમજ સામાન્ય
જ્ઞાનમાં ઉમેરો કરતી સામગ્રી
આપવામાં આવે છે

આ માસિક

આશું ભણેલી બહેનોને પણ
સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવા માટે
ઉપયોગી થઈ પડે એવું છે.

નમૂનાની નકલ મંગાવો

હાલ આશું વર્ષ આવે છે

લવાજમ:

દિઘાં રૂ. ૪ (પરદેશના રૂ. ૬)

કિશોર કાર્યાલય

પારસી અગિયારી સાથે

અમદાવાદ

આવતી કાલનાં
નાગરિકોનું
માસિક

જાન્યુઆરી - ૧૯૩૯

કલિકાલસર્વજ્ઞ હે!

પૃથ્વી.

‘સુશ્રો જગજનો, દુષ્યાં રણગતાં ન સંકા વિષે
હુએ જ હતુમંતનાં દિગ્વિષ્ણુએ ગાહી ચાલતાં’.
પ્રશસ્ત હતું એહ પદ્મ સુકાદીકું હેમનું.
હતું! હજી ય એ રહ્યું! હતું કહેલું તો યે રહ્યું.
ગવાક્ષુભગા નહીં ચિરકુમારિકા બહેતી, જ્યાં
તટે કૃષિકકન્ધકા મધુર યંખી ટોચાં કરે;
પુરે ગૃહની કુજ સૌમ્ય પડયા પટે સૌખ્યના.
‘શમ્યા જો પડયા રુદ્રેત પડયા તણા માત્ર છાં
વિલુપસલિલા છતાં વહી સરસ્વતી પ્રાણનાં
પ્રકુલ પ્રતિભાજલે સહર કાળવેળા વીંધી.
વિલુપ સમી એ ય; ને નવલ રાજ્યરંગે ચમ્યા,
ક્ષણાર્ધે ટકીને શમ્યા, શમી સમૃદ્ધિની પૂણિમા.
શું એ સહુ ય જાણ્યું’તું જ, કલિકાલસર્વજ્ઞ હે,
અમારી વળી અર્ચના અદ્વલ અરુ-અદ્યપ્રાણી?

ઉમાસંકર જોષી

કલિકાલસર્વજ્ઞને

(પૃથ્વી - વારાચ)

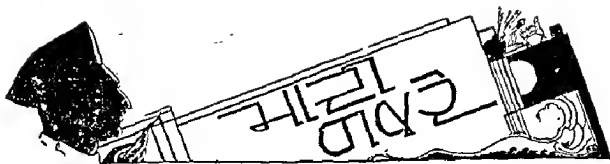
વહ્યો પ્રથમ ના પ્રકાશ શુજરાતનો જે હતો,
પ્રચુકા પુરપાટ સિદ્ધ જયસિંહના પીરખે
વહ્યો ભારતભોમ સર્વદિશ અક્ષ-રેખાંશપે,
અને શુજરાત આસ્ય ભારતર્ષપૂર્ણ લસે.
શુરાતન હતું, હતું ધન, ઉદાત્તતા યે હતી,
હતાં નહિ પરંતુ ઐક્ય અવિલાન્ય ને શારદા.
તદા મટી જ સોમ હેમ થઈને, પુરુષર્વભા
કર્ધુ જ શુજરાત કાંઠે સહ હેમવંતું ખડે;
ભગીરથ સમાન શારદાપ્રવાહ બહેતો કયો,
અને સુભગ આળખી જ અવિલાન્ય એકાત્મતા;
સુસંહત સમર્થ મૂકી શુજરાતને આશ્રયા.
નિશા ઉતરી રાત્ર, કર્મભીરુ યે પછી ભોમ યે
શમ્યા સહુ ય ધોપ શારદ તણા, અસિ મ્યાન યે,
ગઈ, ગઈ જ પ્રાણુજ્યોત, ગઈ તે ન ચેતી ફરી.

આ સિદ્ધ પોધ્યા શુજરાતપ્રાંગણે
શાહરનાં પ્રાગટ શું ન ફૂટશે?
વિજિગિષા અંકુરશે ન શું ફરી?
કહો, કહોને કલિના મશાલચી!

અશોક હર્ષ

* ‘લોક ભગવાં જે હતુમાનના પત્ર ન દુષ્યા તે એ અમાસ પાટણમાં આવે તો આદીયાદીને એના યે પત્ર દુષ્યા
આવે એવું વિશાળ અમાસ પાટણ છે’ એ ભાવની આ કાન્તની પહેલાં જે લીધી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના ગૌરવગ્રંથ
‘દયાધય’માંથી આવતરણ છે. પાણી લીધામાં આંખેથી પાટણની પ્રતિમા ‘હેમ’ અને ‘સરસ્વતી’ શબ્દો ઉપર
સ્થિત છે. પ્રશસ્તિને અંતે કવિ ટાંચેલા પ્રશ્ન ‘ચું છે કે તમે કમિશનરસર્વજ્ઞ હતા તો આ અંકુર શું બળવા લાગ્યા?’

[કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના સ્મરણમાં તા. ૭-૮-૯ એપ્રિલ ૧૯૩૯માં ઉજવાયેલા હેમચંદ્રાચાર્યના અનુલક્ષીને લખાયેલાં કાન્થો]

સ્વ. ન એ દહાં ક ર દેવ રાં ક ર મ હે તા

● ગુજરાતમાં આજ દાસ વર્તમાનપત્રોની પ્રીતિ બધાં દેશીઓનાં હૃદયમાં એટું અજનાતું ફેલાવી રહી છે તે વખતે કોઈ ખુલ્લું જાણ અને સંસ્કૃતિના દીપકો બુદ્ધિ અને તેની જોડ કે કિમત અગણ્યા એવી અચૂત બાદુ જ થોડામાં હતો. સ્વ. નર્મદાસજી મહેતા ગુજરાતનું જ નહિ પણ સમગ્ર ભારતનું એક નિઃકલ્પન દાતા એ બીજા તેમના સતત કાર્યોમાં અને જવાબદારીઓમાંથી પ્રેરણા પાછળ છુપાઈ રહેતી. છતાં રાષ્ટ્ર-સેવોમાં એમની છાપ અને પ્રવિશાં કોરસો પ્રગટ હતી કે વિદ્યાર્થીઓ ગળતી વખતે એમનું નામ પ્રેરણે જ રહેતું. તેમનું, માનવીનું કે અર્વાચીન સાહિત્ય, રાજમારણ, વગર-આ કે મહાન યોજનાઓમાં એમની મતિ મિલકે અને પ્રકાશ-વન રહેતી તેમણે શરકારી કમ્પ દરમ્યાન ઉપવર્તન અમદાવાદ અને મુંબઈ રૂઝવિસિયોસિટીઓનાં કાર્યવાહીઓ એજન્સીઓ, અને બંધાવતી દીવાનગીરી રીતમાથી તે સહી તેમજ સાહિત્યકારોમાં જે પુખ્તાવસ્થિઓ આપી ચૂક્યા છે. જોકે કે રોજ સંમતિય કપર તેમનું જાન પગાલુચત મનાતું. પ્રજા પંડિતો અને શાસ્ત્રીઓ તેમના બુદ્ધિની તોફરિયા અને નિ-છંપાતો કદાચ આજ પિનક્ર બનતા.

ભારતીય કલાના પરમ ભક્ત ડૉ. કલ્કત્તેસ ઈ. ૧૯૨૨માં અ-મદાવાદમાં પહેલવહેતા આગળ ત્યારે તેમની સાથેના વાર્તા-લાપ પ્રસંગે પ્રમુખપદેથી શ્રી નર્મદાસજીનાં હૃદયસંદારક-રવાં ગુજરાતની કલાની લાક્ષણિકતા ઉપર જે વચનો કહ્યાં હતાં તે હમેશાને માટે મોખવાચીય ગળતી.

પ્રત્યેક પ્રાંત યોજનાની બાબત-નુસાર કલાનાં રૂપે સજ્જ છે અને પૂરેપૂરું બંધાવતી પ્રણી પૂર્વક છે, કાઉ હેકમ્લે આન દેવી દેવતા બંધિ પામે છે, તેમ જ જાતમાં સૌમ્ય દેવતાઓ પૂજ્યા છે દ્વારે નૈવેદિય-

તિથિમાં ગુજરાતના અમુકાત્ર પ્રતિક છે; અને ગુજરાતના અધિષ્ઠાત્રી દેવી અંબિકા છે. એ રીતે ગુજરાત 'સૌમ્ય' જ્યનું ઉપનસ છે. આ વાક્યોમાં જે સનાતન સાથે કહેવાયું છે એ આજે મહાત્મા ગાંધીજીના રાજકારણમાં રહેલા સૌમ્ય મહાત્મી ખજી શિલ્પ પાવ છે.

એએ આવી અજગ સાહિત્યોપાસ દેવતા છતાં એમની પ્રતિજ્ઞાઓ એમને સાહિત્ય સારક મવા ન હીયા. પણ એમણે અંબાતના દીવાનગીરીથી 'બંધાવતી' હતિદાસ' એવા ઉપ-યોગી મદદાપ્તો સૌમ્ય તેમજ કરતા એ વાચકને પ્રેરણા હી એક અચૂક સારક મુદ્દુ છે.

એમના રહિતપદમાંથી સંસ્કૃત કે ગુજરાતી કાવ્યોની પાસાઓ છૂટી ત્યારે બાપા કેવી જોએ તે તેના બહાવ મળતો. એમના મુખમાં સાંધે કાઉ નવીન રોનકસ હી અને રજુકાર કરતા નીકલતા. એમની પિંદના ગાત્ર સમકાલની જ નહેતી; ચાંદની શાલો આનંદ અને રીતનતા ફેલાવતી રહેતી.

પણ વિધાવાળી કેરવીક વિચિત્રતાનો એમ એ પુકા બની ગયા. છાનના ઉરના સમયમાં તેમને લાંબો લાંબો અને જે વાર્તાસિદ્ધિ કે વિદ્યા 'અર્થોદે' બખતી તે અલેપ મહામહ અને રહુનિ સિરાજ વાચતાની અશક્તિઓ એમનો જગ સાથેનો બપરદાર ચૂક જતાની હીધો.

પણ જ્ઞાનના આનંદ તિથિમાં તે તેમના આત્માએ સાંતિ જ મેળવી હતો.

દેમસારકરપત્રસેન

● આ માસની તા. ૭-૮-૯ના દિવસોમાં પાટણમાં સાહિત્ય પરિષદની પ્રેરણા વડે દેમસારકરપત્ર સત્ર ઉઠવાયું. હતિદાસનાં આકરો વર્ષો ધીરવા પછી આજ ગુજરાતની એ અગ્નિનીય પ્રતિમાનું દેગર્થદ જ્ઞાનમંદિર રૂપ સારકનું કુદ્ધાટન મળું આ પ્રસંગની પાછળ સમ કરતાં પ્રેરણાબોધમાં મુનિશ્રી કાન્નિવિજયપલ તથા તેમના સિન્ધ મુનિશ્રી મુદ્ધાવિજયપલનાં તપ અને સ્વકારને પહેલો આર્થ હો છે. જેન કોમે આજ સુધી દ્રવ્ય અને જ્ઞાનને કોમના હવાડા જતાની દીધા હતા તેમાંથી મુજા હરી તેમણે સમસ્ત જનતાનાં હવાખૂ ને જ્ઞાનપ્રસાર માટે શ્રી માંડવઆધના વારસોને આગ્રહાગી બનાવ્યા કોરકો એમને ગુરુમંત્ર. અને કલ્પના તેમજ પ્રતિ-બાની આંખે શ્રી દેમર્થકરપત્રનું મુનિજાન પાછી એમનું જ વાગ આવા સમારક અને જ્ઞાનપ્રત્ર સાથે નેત્રી સમકાલીન

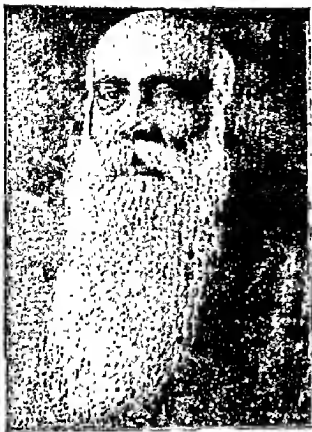
સંસારમાં ઇતિહાસમૂર્તિને પ્રાપ્ત પાસે ઘટતું રમ્યાન અને સન્માન અપાતી રાષ્ટ્રીય પૂજા અર્પતી એવા એ મન્યતાઓ બીજી બાજુ શ્રી કમુભાર્ગ મુનશીજીનો. વિસાદે પરેડું પાટણ આજની દુનિયામાં ફરી વાર મુજરાતનું જીવંતું તીર્થ ગણાયે અને પ્રાચીન મહાતાની સાથે પૂરતા સદસંલિંગના ઉપદેશો બોલાંસ અને રાણીવાવનાં હાડેા નેતા જનારાને પુરાતન પાટણના સંસ્કૃતિ-આવશેષો સમા કળા અને સાહિત્યના બેડારોનાં દર્શન મુલ્ય થશે. રૂઢિગત શ્રદ્ધાઓ સાહિત્યને કપડાંના અસરો અને બેડારોના અંધારા વડે છાવરી રાખ્યું હતું અને જેન જનતા છતી સામગ્રીએ આજસુધી જ્ઞાન-ભિખારી લાગતી હતી. તે જ પાટણની કમાલદારી સગી શિલ્પમૂર્તિઓ અને સ્થાપત્ય ચડાઈ કરાધારો હરકોની ધૂનના ઝીળા નીચે પૂરતીના ગર્ભમાં અપાએલાં પડયાં દત્તાં એને પાતાળમાંથી પૂરતીને હજાર કરનાર તિજણી જેમ વડોદરા રાજ્યે ધૂનનાં અસરો ઉધારીને ખુલ્લું કરી, વર્ણ-નોખાં સાંભળેલાં પણ અગમ્ય અને આકર્ષક વિરેતારના એ સરોવરની ખ્યાતિ દહિ સમુખ સિદ્ધ કરી બતાવી છે.

પણ મુજરાત હવે શું ભૂતકાળને અર્પી જ આપી બે-સી રહેશે? શ્રદ્ધા અને પૂર્વજોની પૂજા જે જનતા પ્રતાપમાં પૂર્વની પ્રતિમા અને સંસ્કૃતિનો સંચાર ન કરી શકે તેો એ માત્ર વેવલાપણું બની જશે. સિદ્ધિરાજે જે રીતે પાટણની સંસ્કૃતિ અને કાવિં અર્થે વિદ્વાનો અને સાહિત્યને સમાગ્ર્ય આપી, શ્રી હેમચંદ્રસુરિ જેવા સાહિત્યસત્કારને અગ્રપદે પૂજ્યા અને પાટણ, પંચાસર, રણેશ, ઝીંજુવાડાનાં અપ્રતિમ શિલ્પ-મહાકવિઓ બાંધ્યા એ રીતે કળા અને સાહિત્ય-પ્રબળા સંસ્કૃતિવિહારની જાણ પાંખોને એકસર સંગાળી તેનું દ-કાંત અજાન સ્ત્રીમાને સજ્જકતાઓ અને વિદ્યારીડે નહિ અનુસરે? શ્રેયો અને પુસ્તકોના સમૃદ્ધાર અને સંરક્ષણ માટે જેટલી પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી છે એના શતાંશ પ્રમાણમાં પણ, અસંખ્ય શિલ્પાચાર્યોના હાથે થકાએલો, જગતને આ-શ્રયે પમાડતી મૂર્તિઓ રતેમાર્ગિઓને આડે વચડે પૂજા ફા-કતી પડી છે તેવી કાળજી કેહ કરતું નથી. એ બધાનો સંચડ અને અકબાસ કરવાની સગવડ તેમજ તે ઉપરથી નવાં રૂપ નિર્માણ કરનારા કલાકારોને સમાગ્ર્ય આપવાનો વિચાર પણ હવે સઘ થવો ઘટે છે, નહિં તો પુરોગીયના સંસ્કૃતિએ આપણી કમાલતિ પર જે હરાવ અને મૂઠવા છાવરવા માંડ્યાં છે તેનું નિવારણ કેહ પુરતક પણ નહિં કરી શકે. ર.મ.રા.

પાટણમાં માનવીય શ્રી કનેયાલાલ મુનશીને શ્રામ હરત ખુલ્લું મુદ્રાએલું શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિર. ઉપર જ્ઞાનમંદિરની મૂળ પ્રેક્ષા કરનાર જેન મુનિશ્રી કાનિવિનયજી મહાસાજ અને તેમના આદેશ અનુસાર ગોતલા વિવાના સ્મારકાર્થે તે જંબાવી આગમર સીમાન હેમચંદ મોહનલાલ અચેરી નીચેના ચિત્રમાં માનવીય શ્રી મુનશી અને આ કાર્યમાં ગોતાના મુકે પ્રવર્તક શ્રી કાનિવિનયજી જેટલી જ પ્રેક્ષા સંચિતાર નિદાન મુનિશ્રી પુણવિનયજી (ફોટો-શ્રી જાગ્રમણ બાગમરી-આગતાદ)

એક તૃણામાંથી જ-મવી અનેક તૃણાઓ સંતોષવા કરતાં મૂળ તૃણાને દારીદ્રીએ એ વધુ સહેલું છે. શીર્ષ કરતાં ધંધેનો વિજય દોરેલાં વધુ મોરવણો હોય છે. યુલાળમાં કાંટા એછાને દુષ્ટી થતું તેના કરતાં કાંટાળા હોડ પર પણ યુલાળ ખોમના નેછ કાં હાંપિન ન થતું ?

જગત્કીર્તિ વરેલાં જ્ઞાનયોગી

સર મજેન્દ્રનાથ શીલ

સિંતનને જ ખાસ મદત આપેલું; જ્યારે સર્જનને જોણું પહે રચાવેલું. એનો લખેલો તો દેઃ ૧૮૯૨માં લખાએલું એમનું 'The Eternal Quest' નામનું કાવ્ય-પુસ્તક રહીરહીને ૧૯૩૭ માં સાક્ષમાં જ બદાર પાડેલું.

સર મજેન્દ્રનાથની સામાન્યતા: કિલચૂકે તરીકે જ સર્વિશેષ પ્રસિદ્ધિ દત્તી, પણ એ આખ્યાની સંકેદી સીમાથી એમનો વિદાર પ્રમુક્ત હતો. જગતનારમાં ગીરવ આપવાનારે એમનો મરાઠીમાં ગ્રંથ 'દિદુઓનાં વિમાનાત્મક વિજ્ઞાનો' (Positive Sciences of the Hindus) એમણે આપણને આપેલો અનન્ય વારસો છે. વળી 'વિવેચન પર તપા નિર્ણયો' પણ આપણને એ આપતા ગયા છે. ગણિતનો તો એમને ખાસ શોખ હતો; અને મહેસુર વિદ્યાપીઠના ઉપ-કુલપતિને પદેથી મહેસુર રાજ્યને માટે પ્રાથમિક શિક્ષણથી તે પોસ્ટ ટેલિગ્રાફ શિક્ષણ સુધીના શિક્ષક મોટા આપીને તથા નવું રાજ્યજંનારણ્યથી આપીને શિક્ષણસાક્ષી ને રાજ્યગીતિક તરીકે એમણે જે કાળે-લિખત જતાવી આપેલી એટલી જ કાળેલિખત એમણે રાજ્યાશ્રયે મહેસુરના ઉઘોનો પિકસાથી આર્થિક ને ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રોમાં જતાવી આપેલી. આમ, અનેકવિધ પ્રદેશમાં એમની પ્રતિભા પ્રકાશી ગઈ છે.

છ. ૧૮૧૪માં એમનો જન્મ થયો. એમના પિતા આગામી મિલકત મરાવવાની વિરુદ્ધ હતા, પણ તે સાથે સર્વોચ્છેદક ક્રાન્તિયાયે વિરુદ્ધ હતા. વક્રીક તરીકે જગીનદાર આશીષો પાસેથી એ જગતી શી વસુદ સેતા. પણ એમાંથી પોતાને માટે માત્ર નિર્વાદ પૂરું જ રાખી આજ્ઞાનું અધુરું દાન કરી દેતા. એસઆરમ તરફ એમને ખાસ ચીક દત્તી ને તે એટલે ફરજતે કે પોતાનાં સંતાનોને કદી મિલકત સુધાં એ આપતા ન હેતા!

આવા સિદ્ધાંતચુરત પિતાના દાષ નામે તાલીમ પામેલા મજેન્દ્રનાથે કુમારજીવનમાં જ જીવનના ત્રણ મુદ્દાએથી થકી લીધા હતા; (૧) નિવાસપત્ર બન; (૨) એણ વખતે એક જ વિષયને દાષ કર; અને (૩) એમાંથી તારા જીવનને અનુરૂપ તારતમ્ય જોણી

જેના પિતા નિમિત્તરૂપ પાસમાં રાષ્ટ્રીયતાનાં અંકુશ ફૂટવા ન પામી દિલ્લી રાજકીય પ્રવૃત્તિ એટલી જોરબે પકી હોત, જેના વગર પ્રપ્રુથ્યંદ્ર રાધ એમના 'દિદુ રસાપનાસાક્ષી છનિદાસ' વડે જગત સાક્ષ દિલ્લી વૈજ્ઞાનિક મદત્તા પેસ કરી રાક્યા ન હોત, કે રાધાકૃષ્ણ મુકરજી એમનો નિષ્કામ 'દિદી વદાખ્યવટાનો છનિદાસ' સરજી રાક્યા ન હોત, અને જેના પિતા આશુતોષ મુકરજી કેળવણીવિષયક ક્રાન્તિમાં પ્રવ્રત થવા ન પામ્યા હોત એવા પ્રેરણા-વાળી દિદી ગદાપુરુષ સર મજેન્દ્રનાથ શીલના ગદ વા. ૨૭ ડીસેમ્બરના રોજ થયેલા અવસાનથી દિદે પોતાની રાષ્ટ્રીય ને સાંસ્કૃતિક જાતૃતિનો એક મદાન પુરસ્કર્તા યુગાવ્યો છે. જ્ઞાનના સમજા જ પ્રદેશો એમના અખ્યાસક્ષેત્રમાં સમાઈ જતા ને એ સત્યના જ પ્રદેશોથી છેલ્લામાં છેલ્લી વિજય સુધી અલ્પના પાકેડ રહેવાનો એમનો પ્રોત્સાદ પણ એટલો ભારે રહેતો કે એમાં રોકાએલા રહેવાને કારણે એમની કૃતિઓ રૂપી રથૂલ વારસો ભેષએ તેટલો મેળવવા આપણે વાગ્યશાળી નથી થવા. જીવનમાં એમણે, જેણે પોતાની સર્વતોષદ્ર પ્રતિભા વડે જ્ઞાનનો એકેએક પ્રદેશ ઉજાડ્યો

કાઠ. એ કહેના તે મુજબ આ તથ્ય મુદ્દાઓમાં સ્વયં-શિક્ષણનું સંપૂર્ણ સત્ત્વ આપી ગય છે.

સ્વામી વિવેકાનંદ (એ વખતે નરેન્દ્રનાથ દત્ત)ના એ સદપાઠી હતા. જ્ઞાનરત્ન ઑસ્ટ્રેલિયન ઇન્સ્ટીટ્યુશન (જે હાલ સ્કૉટિશ કૉલેજ તરીકે નામે ઓળખાય છે તે)માં અભ્યાસ કરીને એમણે ઇ. ૧૮૮૪માં કલકત્તાની સિડી કૉલેજના પ્રોફેસર તરીકે વ્યવસાયી કારકિર્દીની શરૂઆત કરી. ભારતવર્ષની સારસ્વત પ્રવૃત્તિમાં આજે મોખરે રહેલી અનેક વ્યક્તિઓ એમના જ્ઞાનાર્ણવનો પ્રસાદ પામેલી છે. આ ઇરાદાપૂર્વક લખેલા 'જ્ઞાનાર્ણવ' સંપદમાં રમે કૉલેજને અતિશયોક્તિનો ભ્રમ થાય; કારણ આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિના લેખક શ્રી નિનયકુમાર સરકાર જ્યાંએ પણ એમને 'Walking Encyclopaedia of Indian Sciences' ગણાવેલા છે. શ્રી ટાગોરની ગિચ્છાભારતીની સ્થાપનાના પુરાદિન પણ એ જ બન્યા હતા.

પ્રથમ ધૃક્તિના ફિલસૂફ તરીકે તો એમણે આંતર-રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ મેળવી હતી. એમનું 'દિલ્લા વિદ્યા-નાત્મક વિદ્યાગો' આજે જગતની શારદાપીઠમાં ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ કૃતિ તરીકે આદરપાત્ર બન્યું છે. સંસારભારના છુદ્ધિપ્રયત્નમાં એમણે આજીવન આગળ-પડતો દિરસો આપેલો. ૧૮૯૬માં રોમ ખાતે ભારતીય આંતરરાષ્ટ્રીય પૌર્વાત્ય મહાસભામાં દિંદી પ્રતિનિધિ તરીકે એમની વરણી થયેલી. માનવવિકાસને સંસ્કૃતિ-વિકાસ ઉપર પણ એ એટલા પ્રમાણભૂત માનતા કે ૧૯૧૧માં લંડનમાં ભારતીય પ્રથમ આંતરરાષ્ટ્રીય

ભવિષ્યરિપદ્ધતિ ઉદ્ઘાટનક્રિયા એમને જ દાયે રચેલી. પરંતુ પૌર્વાત્ય ને પાશ્ચાત્ય તત્ત્વચર્ચાઓ એમના મનો-ને નિર્બંધો કરતાં પણ શ્રી શીલ્પના સમર્થ વ્યક્તિત્વનું માર્યું પ્રતિગિષ્ઠ તો એમની આત્મકથા જ પાડે છે. તાજેતરમાં જ એ બહાર પડી છે. આફસોસ એટલો જ કે એ છવતાં એને પુસ્તકરૂપે ન જોઈ શક્યા. એમના અવસાન પહેલાં, ઇ. ૧૯૩૫માં શ્રીયુત્તરનીન્દ્રનાથ ટાગોરે એમના પર લખેલું આ ઉદ્ઘોષના એ કટવાળુવાચીનો છાપાનો સોચો મર્મ સમજાવે છે.

On the inaccessible heights of knowledge
Thou art soaring in supreme majesty,
O thou Pilgrim

In regions where ridges of self-realization
Embrace thy far-reaching vision,
Where from deep caverns emerge
The ocean-going Message in rock-clearing
current

Building over new banks of Pilgrimage.

અનાદત રહ્યો તું રાઝ ગિરિ-જ્ઞાન-ઉત્તંગ પે
મદત્તમ સુગૌરવે અગિત-ધી મહાપાત્રી ઓ!

જહીં પરમ આત્મલક્ષ્મિ નણી માળ એ વિસ્તરી
રહે ક્ષિતિજ ચૂગતી ગદન આર્પદષ્ટિ તણી,
જહીં વિવરયા ઊંડાં કૂરી અનેક સોહામણા
પખાળી ખડકો, અને નવકિનાર યાત્રા તણા
સ્વી અજનવા વહે ઉદ્ધિગામી આદેશ કે.

અચોક હૃદય

માતંગનું ચેર (અનુરૂપાન પૃષ્ઠ ૧૫૨થી આજ)

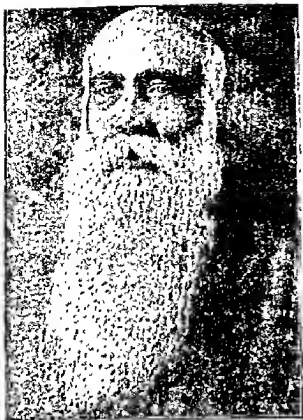
અને અહીં દાખી ઉછળી ઊઠ્યો. ચીસો મારતાં તેણે આમતેજ હવામાં સ્ફંદલાસપાટા વીંચ્યા, કમાઉના મુઠ્ઠાને તેણે વધુ લીસી નાખી દૂર ધા કરી દીધો ને ત્યારે જ તેને જ્ઞાન આગનું કે દુરમન પોતાને આજ્ઞાદ ઢક્કડ આપી ઘટકી ગયો હતો. એ જ્ઞાન થતાં જ એનો રોષ અચર્યાદ બન્યો. પાળણા જોરથી ઉછળતો ને ચીસો પાડતો, પવનની દિશા પકડી તે જજ્ઞાદ શેષ ધસમસ્યો. હુંવે જ વાનિનિ સાચી હાથ વળી. પહેલાં કરતાં થે બરમાં વધુ ઊંડા પેઢેલા તેના કબોને ઝાડખંખાનો કહેઝટ સાવ દૂર ગએલો જાગો ત્યારે જ તે બહાર નીકળ્યો. તેના આ બચાવનું કારણ પોતાની

જાનને ઝેનાડવામાં આ વખતે તેણે વાપરેલી ચોક્કસાઇ હતી કે પાનનો પ્રતિકૂળતા, તેના તાર્કિક નિર્ણય કરવાનો તેને વખત ન હતો. તેણે તો સીધો અવાજની વિરુદ્ધની દિશામાં ફેટ મૂકી દીધી.

ખુશદાસ તે પોતાને મધકે પહોંચ્યો ત્યારે ફોઇ પણ ઉપાયે ઝંટ વનન લેગા યદ જવાતી એકમાત્ર છપ્પા તેને રહી હતી. આફ્રિકા આવવામાં તો તેણે શૂન કરી જ હતી, પણ એથી થે મોટી ભૂલ તેણે દાખા-ઓના શિકારના લોગમાં પડવામાં કરી હતી એમ હવે તેની ખાતરી યદ ગઇ હતી.

(અંચેજ હમથી)

'શનિત'

જગતકીર્તિ વરેલાં જ્ઞાનયોગી

સર વજેન્દ્રનાથ શીલ

ચિંતનને જ જાણ મદત આપેલું; જ્યારે સર્વજ્ઞને જોયું-
પરે રચાયેલું, એને લખી તો દેક ૧૮૯૨માં લખાયેલું
એમનું 'The Eternal Quest' નામનું કાવ્ય-
પુસ્તક રહીરહીને ૧૯૩૭ ની સાતમાં જ વાર પાડેલું.

સર વજેન્દ્રનાથની સામાન્યતા: વિશ્વમુદ્ધતરીકે જ
સર્વિશેષ પ્રસિદ્ધિ હતી, પણ એ બ્યાખ્યાની સાંકડી
સીમાથી એમનો વિદાર પ્રમુક્ત હતો. જંગમવારમાં
ગીરવ આપવાનો એમનો મદામૂલો ધ્યેય 'દિંદુઓનાં
વિજ્ઞાનાત્મક વિજ્ઞાનો' (Positive Sciences of
the Hindus) એમણે આપ્યો આપેલો જાનન્ય
વારસો છે. વળી 'વિવેચન પર નવા નિર્ણયો' પણ
આપ્યો એ આપતા મળ્યા છે. મજ્જિમો તો એમને
જાણ શોખ હતો; અને મહેસૂર વિદ્યાપીઠના ઉપ-
કુલપતિને પદેથી મહેસૂર રાજ્યને માટે, પ્રાથમિક
શિક્ષણથી તે પોસ્ટ ઍન્ડ ટેલિગ્રાફ શિક્ષણ સુધીનો શિક્ષક-
કમ થોડા આપીને તથા નવું રાજ્યખંચારમુધી આપીને
શિક્ષણશાસ્ત્રી ને રાજગીતિત્ત તરીકે એમણે જે કાળે-
સિપત જનાવી આપેલી એટલી જ કાળેસિપત એમણે
રાજ્યાધ્યયે મહેસૂરના ઉદ્યોગો વિકસાવી આર્થિક ને
ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રોમાં જનાવી આપેલી. આમ, અનેકવિધ
પ્રદેશોમાં એમની પ્રતિષ્ઠા પ્રકાશી ગઈ છે.

છ. ૧૮૬૪માં એમનો જન્મ થયો. એમના
પિતા આગળી મિલકત ધરાવતાની વિરુદ્ધતા, પણ
તે સાથે સર્વોચ્છેદક કાનિયાથે વિરુદ્ધ હતા. વધારા
તરીકે જમીનદાર અસીયા પાસેથી એ જમીની શી વસુદ્ધ
લેતા. પણ એમાંથી પોતાને માટે માત્ર નિર્વાદ પૂરતું
જ રાખી બાકાનું 'ખુદ' દાન કરી દેતા. એસઆરામ
તરફ એમને જાણ ચીક હતી ને તે એટલે હંરજેકે
પેતામાં સંતાનોને કદી મિહાઈ સુધી એ જાણ ન દેતા!

આના સિદ્ધાંતચુરત પિતાના દાઘ નામે તાલીમ
પામેલા વજેન્દ્રનાથે કુમારજીવનમાં જ જીવનના ત્રણ
મુદ્દાઓ ધરી શીખા દતા: (૧) નિહાસંપન જા; (૨)
એવી વખતે એક જ વિષયને લાઇ કર; અને (૩)
એમાંથી તારા જીવનને અનુરૂપ નારતમ્મ જોયા

જેના વિના વિપિતચંદ પાલમાં રાષ્ટ્રીયતાનાં
અંકુરો ફૂટતા ન પાગી દિલની રાજકીય પ્રવૃત્તિ
એટલી ઓરએ પડી હોત, જેના વગર પ્રકુલચંદ રામ
એમના 'દિંદુ રસાયનસાહિત્યો ઇતિહાસ' વડે જગત
સગદ દિલની વૈજ્ઞાનિક મદત્તા પેશ કરી શક્યા ન
હોત, કે રાધાકૃષ્ણ મુકરજી એમનો વિખ્યાત 'દિલ્લી
વદાણવદાનો ઇતિહાસ' સરજી શક્યા ન હોત, અને
જેના વિના આશુતોષ મુકરજી કેજાવળીવિષયક
કાનિતમા અગ્રજ થવા ન પામ્યા હોત એવા ધેરજા-
વાવી દિલ્લી મદાપુરુષ સર વજેન્દ્રનાથ શીલના ગઇ
તા. ૨૭ ડીસેમ્બરના રોજ થયેલા અવસાનથી દિંદે
પેલાની રાષ્ટ્રીય ને સાંસ્કૃતિક જગતિનો એક મદાન
પુરરકતો ગુમાયો છે. જ્ઞાનના સધળા જ પ્રદેશો
એમના અભ્યાસયોગમાં સમાઇ જતા ને એ સધળા
જ પ્રદેશોથી છેલ્લી પિગત સુધી અઘનન
વાકેક રહેવાનો એમનો પ્રેતસાદ પણ એટલો ભારે
રહેતો કે એમાં રોકાએલા રહેવાને કારણે એમની
કૃતિઓ રૂપી રચૂન વારસો જોઇએ તેટલો જગતવા
આપણે લાગવશાળી નથી થયા. જીવનમાં એમણે;
જોણે પોતાની સર્વતોલક પ્રતિષ્ઠા વડે જ્ઞાનનો એકેએક પ્રદેશ - ઉત્તરથી

આફ્રિકાના કાળાધોકોર અંતરાજમાં એક પ્રમત્ત ગોરા શિકારીનો મદ ઉતારનારે

માતંગનું વેર

નેખાં પડનાં પગલાં જંભુનાં ગયાં.

‘પેળે, જાનાં પેળે!’ એક પગલા તરફ આંખળી ઝીંધતાં કમાઉ બોલ્યો. વાર્નિને પણ એ બોતાં લાગ્યું કે એ કેમ જવાતેવાનું નરિ પણ પુખ્ત ને કદાવર દાથીનું પગલું હતું. દંબુ સુધી તેણે કદી દાર્થીનો શિકાર કર્યો ન હતો, પણ તેથી શું! તેની ઝીંધ અફર હતી ને દરકાઇ પ્રયત્ને મગજનું સંગતોલપણે જનજની રાખવાની તેનામાં ધીટતા યે હતી. એટલે જ પોતે આફ્રિકામાં નવો હોવા છતાં તેણે આટલું આદસ વહેણું હતું.

આગળ વધતાં ઝાડી એની તોચીય આગતી ગઇ કે તદ્દન પડોસમાં આવી જીએસા પ્રાણીની યે જલદી સૂઝ ન પડે! ને એમાં કદાચ દાર્થી જ સામે આવી લાગે તો! વાર્નિએ થોડીવાર માથું ખંજવાળ્યું, પણ પછી તરત રિટ્ઝદોડે વારંવાર કહેલું બાદ આવ્યું કે મગજ પરનો બા દાર્થીને વધુમાં વધુ છવલેણી નીવડે છે. પણ આસના દાર્થી પર એ નેમ સફળ નીવડે પારી? ગમે તેમ, તેને પોતાની જેફરી બંદૂકમાં વિશ્વાસ દતો ને એ વિશ્વાસે તેને કુશકાઓમાં આશ્વાસનનું કામ આપ્યું.

ત્રણ કલાક થયાં તે અને કમાઉ આગળ વધી રહ્યા હતા. ઘણી વાર પળેઝૂં યૂકી દઇ તેઓ આડ-રસ્તે પણ લેતા ને ક્યારેક ઓચિંતા અટકી પડી જમીનપર કાન પણ માંડી બોતા.

પરમેવો લૂછતા તે રાતના આરામની બાન ઉપાડતા હતા ત્યાં તો થોડે જ દૂરનો ઓચિંતો કડેઝટ તેમના કાને પડ્યો. આડી અવળા મૂંઝાએમી જાળીઓ વચ્ચેથી નજર દોડાવતાં બંનેને એક ફફડતો કાન નજરે પડ્યો ને હાથથી બંને જલ્દી થોડાં પગલાં પાછા દરી ગયા. નીચે દંબુ આંખું અંધારું હતું. પણ ઝાડીની ટોચ પર પ્રકાશની રેલ રેલાતી જતી હતી. પંખીઓનું સંગીત શરૂ થયું હતું ને જંગલી ફૂલો પણ ખીલી નીકળ્યાં હતાં.

એ માટે તો નીકળ્યા જ હતા; ત્યારે ‘કર્યું તે કાગ’-ની નીનિવાળા વાર્નિને એકો વખત જવા દેવો મુના-સિખ ન લાગ્યો. તેણે બંદૂક તૈયાર કરી રાખી ને ઝાડીની ખીચ જાણ્યોથી શિકારની સારી સોઇ થાય એમ હોય

તો તે નજરાવવા કમાઉને તેણે તે તરફ મોકલ્યો.

થોડીવાર ગઇ ત્યાં તો, અરે રે! દાર્થીએ પણ પાછા જવા માંડ્યું. વાર્નિની બંદૂક તો તૈયાર હતી, પણ એકલા કાન પર તેની નેમ કામ આવે તેમ ન હતું; ને હવે તો દાર્થી યે અદરય થયો. કમાઉ! એની પાસે સરસ ટ્રિગ્ગરીસ બંદૂક તો હતી, પણ...! વાર્નિ ફિક્કમ્ જની બોલો રહ્યો. તેનાં અંગેમાંથી સક્તિ જલ્દી નીચી. વાત લાગી હતી!

‘બા ખુદા!’ વાર્નિને કાંને કંબોળી તીણી-ચીસ અચડાઇ અને તે ફફડતો બોલી બોલ્યો. એ થીસ-એના કાનેમાં પૂરી ઝીલાઈ ન ઝીલાઈ અને તે દોડ્યો. પણ સૂકો ધાસ અને જાડોમાં થના તેના પગેના ખખડા કરતાં યે જખસે ખખડાટ પાછળથી તેને કાંને પડ્યો, તોફાનમાં દીંચતી નાવ જેવો, અંદુરી કોષે સળગતો દાર્થી ધમરાણ મચાવતો તેની જ પાછળ પડ્યો આવતો હતો! અને દાર્થીએ પકડેલી પૂંઠ જમથી યે વધુ ઝડપી હોય છે એ વાર્નિ જાણ્યો હતો. થઇ રહ્યું; આવી જાન્યું!

પણ ગમે તેવો તો યે વાર્નિ શિકારી હતો; ને દંબુ દાર્થી પણ કંઈ એટલો નજીક આવી લાગ્યો ન હતો. એણે ઓરડો ફેરવ્યો ને ઝાડની ઓથે રહી ગોળ જેમ સર્થો આવતા દાર્થી સામે પોતાની માનીતી જેફરીની નેમ તાકી. તેનો ધરાહો તો પોતાનું નાગોનિશાન મિટાવી દેવા તત્કાપક બનેલી દાર્થીની આંખો જ વીંધી નાખવાનો હતો. પણ શું નસીય? ચીંધ નિષ્ફળ ગઇ!

વાર્નિ કંપી બોલ્યો, પણ તરત તેણે મગજ દાથ કરી લીધું. બાર ચતાં જ દાર્થી પગવાર અટક્યો ને એ એક પળનો, સાખૂત દિમાગવાળા વાર્નિએ તોળાતોળાને લાલ લીપો. જીન્ને જાર તેણે એ જ ખૂની આંખો પર તાક્યો.

એટ પાર બિનરી. પરંતુ એની સાથેસાથ જ જલ્દી જવાળામુખી ફાટી નીકળ્યો હોય તેમ ધરતી પર ધમધમટ ને વાતાવરણમાં કંપ ફેલાઇ રહ્યો. બિદગી-માં વાર્નિએ કદિ દાર્થીને આવો માંડો જનશેો જોયો ન હતો. તે મૂકીઓ વાળી નાહો! બિડગી રેની તેના દાંડના

મેમાં પેસી જતી તેની ગે તેને દરકાર ન હતી. એક જ જાન તેને રહ્યું હતું ને તે પોતાની કથામત ઘડી-પગમાં આપી લાગવાનું.

દાથીને પોતાની નજર ગદાર જોતાં જ, શિકારીના હાથમાં સપડાએલા શાદમુજ જેમ, વાનીંએ કહી ગતાં ગમ વગર કેડપૂર બરેઓનાં સોંઠા વચ્ચે પોતાની ન્તનને ઢાંકી દીધેલી. પણ ભયથી મુક્તિ મેળવી હોવાનું હતું તેનું હૃદય ના પાડતું હતું. યાક અને ભયથી આંધારો વળતી તેની આંખો દરેક પળે નવી ડાખાછળીઓ ઊભી કરતી હતી: 'ઓ દાથી આજો; આ તેની મુંઠ પોતાનું ગળું દબાવી દેવા ફીકાં મારે છે... આઠ, ભરડો વલ્ચો: ગળું ફેંધાતું ન્તય છે, ચીસ નીકળતી નથી, ... ઓ... યા પરવરદિમારો.'

વાનીંએ પોતાની આંખો આઠ હાથ દઈ દીધા. ઠંડા પરસેવામાં તેનું સરીર તીવ્ર રહ્યું. પણ એ લુછવા તેના હાથ લંગાવ તે પહેલાં તે તેના કાને એ જ દિશાએથી આજતો એક ધીમે ધીમે મળકાર સાંભળ્યો. સાથર-સસલાંના શિકારીને ક્યાંથી ખ્યાલ હોય કે દાથીની વેરલાલસા કેવો ઠંડો ને ધીમે છતા કારમો ને અચૂક માર્ગ શોધે છે? મુક્તિનું દંજ કંઈ ખાઈ હોય તો તે નજરની લેસા એ જાએ થયો; પણ સીધી તેની નજર એક આંખે તેને જ સોમી રહેલા દાથીની નજરમાં પરેવાણ મછ ને તે અહર ને અહર પત્થર જેમ સજ્જત રહ્યો.

પણ તેના આશાવાદી પુરુષાએ ફરી ઉછાળો મર્યો. દાથીની જમણી આંખ તો ફરી મછ હતી ને? અને નાસીને ઉગરી જવાની આશા વેગળા જ હતી, તો પોતાની શરતમાં કિતવો પહેલાં તેની બીજી આંખનો થે ફેંસલો શા માટે ન આણી દેવો?

તેનો નિશ્ચય રહ્યો, પણ બેંક જગતમાંથી તે હતું બહાર કાઢવા ન્તય છે સાં જરાયર એ જ વખતે તેને પોતાની ધૂંટી પર ઠંડો લંસો સળાળાટ ચતો જણાયો. તે ફેલાવો ગયો, પણ ભરડો ન્તયી ગયો હતો. તુર્ત જ તે પટકાઈ પડ્યો. તેની બેંક પણ ફરેલછળી પડી. બીજી જ પળે તેને મુંઠમાં અહર લાટ-કતો ઉપાડી દાથી આલસો થયો. આવી તોલ્લી કાળા છતાં દાથી આટલો નીરવ કેમ ચાલી શકે છે એ વાનીંને હતુંસુખી કોઇએ સમજાવ્યું ન હતું.

દાથી થોડી વાર તો એને એમ ને એમ લઈ આવ્યો, પણ પછી એક જરા મોઝગાસવાથી જગાએ કચી છગ કચી વગર પોતાના પગ વચ્ચે તેને મૂકી દીધો. વાનીંની નજર તરત બીજી પડે પડે દોડી. કમા-ઉનું જ એ થોડી નીમળતું રાખ દતું. રોમેરોમે તબે સખત આંચકો લાગ્યો હોય એવી દગાએકંત ચીસ તેના મોઢામાંથી નીકળી પડી. ને એ સાથે તો દાથીએ તેને ફરી કેડમાંથી ઉપાડ્યો. થોડી વાર દવામાં અહર ખુલાઓ ને વળી પાછો દાની ચખ્ખર જેવા પોતાની પગ પાસે તેને પહેલાંથી ગે વધુ નટક લાસીને મૂક્યો.

'શું? આવું કમજખત મોત?' વાનીંને કંઈ છટબો. જિજ્ઞાસી જાદરને રમાડે તેમ દાથીએ તેને રમાડવું શરૂ કર્યું હતું. ભવિષ્યનો પૂર્વખ્યાલ આપવા જ કમાડિના મુઠા પાસે એ તેને ધસડી લાવ્યો હતો. ઉગાદ, ધરસા ને અવસાન વચ્ચે તે ધુંકંધું તં થતા માગ્યો.

અને દાથીએ તો ખરી આહરી. થોડી વાર વાનીંને મૂકી વળી તે કમાડિની કચરાએથી લોથનો વધુ કચ્ચરવાળુ વાળવા મેડતો ને વાનીં ત્યારે અંધારાથી સરી છૂટવનો પ્રયત્ન પણ કરતો. પરંતુ દાથી બીજી જ પળે તેને ટાંકિયે ધસડી પાછો પેરાણા પગ વચ્ચે મૂકી દેતો!

પણ આગળ કશું તેમ વાનીં એક ઉઠાંમ મોતના બાજ હતો. એણે નળથી લીધું હતું કે દાથીની જમણી આંખ ફરી મછ હતી. કિરમત પણ દીવા જેવું રંગટ હતું. તો પછી હાથ રહેલી કરામત એ અંતિમ પળોમાં કાં ન આજગાવી નેહો? કિરમતનાં પાસાં અબુખાંબો જ ફરે છે ને? ને એ ફેરવવાની શકવના જાણી કરતી આવડત તો એનામાં હતી જ. ખરેખર, એ કરામતી લેન્દનો એ મોતના આખાફ મૂડી આવી. ક્રોચિસના ખીસામાંથી એણે સિમારેટ લાઇટર સેરવો કાઢ્યું ને બીજીવાર દાથીની મુંઠ તેને વીંટળાઈ તેનું જ તેણે એના પર એ ચાંપી દીધું. દાથીએ લાગથી મુંઠ જાંચી લઈ લીધી ને દવામાં તેના ઝાટકા મારવા લાગ્યો.

પણ પણ ચુમાવ્યા વિના તરત વાનીં તેના પગ વચ્ચેથી સરી નીકળ્યો ને રાંધી તેની આંખના બાલુએ દોટ મેચી દીધી. ખસ; આ છેલ્લો જ પાસો હતો. એના નાસીપાસી એટલે મોતનો બેડો. (જનુઆર ૧૯૪૭)

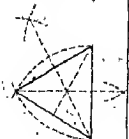
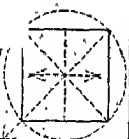
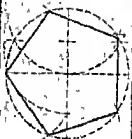
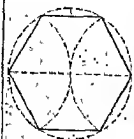
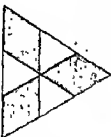
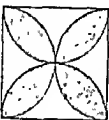
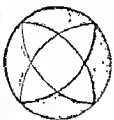
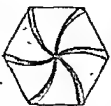

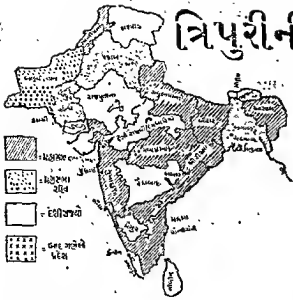
કંકડકલિયો

૪

આંક લખાતી ચિત્ર

(અવકાશને આપરી લેતા તાલબંધ રેખાઓના આલેખ અને સંવેગને બહુ યુક્તિબદ્ધ મુદ્દા પ્રયોગ એ લખાતી ચિત્રકામનુશુબ્ધ સરખા છે. પરંતુ અપના પાતકેષ્ટ કષ્ટા, પાર્શ્વ ક દનિવાસ આદિ જ્ઞાપ્ય લેવાદેવા ન થાયવતું હાય, પણ તમાનૈસર્ગિક બંધાતુજા ને વંદના પ્રકારે રેખાદર્શનવાન આપતી રહે તેના પ્રયોગ કલ્પનામાં લખાતી કલાકારોની નિયુક્તિ સર્વોપરી છે. આ ચિત્રના પાણીની રાત્ર ગાસરી પ દાસરી રાત્રી પર આપતી બેઠેલુ પક્ષી (કલકલિયો), અને પાણીમાં વિપ્રાન પક્ષી તેના નખર એ કુદ્દનમાં બનતો રોજનો પ્રસંગ હોવા છતાં એ સર્વ આપણી આંખને આ રેખાચિત્રના બળથી જ ભૂલ આપેલું કરી નાં છે.

ત્રિપુરીની રાષ્ટ્રીય યાત્રા

માંતીય સ્વરાજ સોચવતા હિંદનો નકશો, જેમાં ત્રાંસી લીટીની છાયા-વટે દર્શાવેલો ભગવાન અરવિંદો દેશ મહાસભાના અમલ હેઠળ છે. ટપ-કાંવાળા પ્રદેશો પીનમહાસભાવાદી અમલ અને સફેદભાગ દેશી રાજ્યો નો અમલ દર્શાવે છે. (I.W.M.A.P.)

હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની બાંધવની બેઠક, જેના દેશન માનથી પવિત્ર થવાય છે એવી નર્મદાનદીને કિનારે, ત્રિપુરી ગામની ખાસે, વિષ્ણુદત્તનગરમાં મળી હતી.

અરથી સદીથી આ દેશો પોતાના સર્વે પ્રમોર્ગે સ્વ-દેશપ્રેમમાં સમાવી લીધા છે અને પોતપોતાના દેવોને હિન્દુમાત્રા મેળવી લીધા છે. મહાત્માજીની મહત્વા-કાંક્ષા હતી કે આપણા કુલભોગો જેવો જનસમાજનો ભાગ્ય મેળો મહાસભાનો પ્રસંગ બનવો જોઈએ. દરિપુરા મહાસભા વખતથી એમની એ મનોકામના સિદ્ધ થઈ છે.

રાષ્ટ્રપતિના રચનું જાવન હાથીનું સરપ્રસન્નતા એ મહાકોશલ દેશનાં ગામડાં અને શહેરોમાંથી આ-બાલટટ્લ લાગે લોકો આવ્યા હતા. ત્રિપવિચારિણી સલા કેવા દરગેવા ઘડે છે તેની એમને કંઈ પડી ન હોતી. એ તો એટલું જ જાણતાં હતાં કે મહાત્મા ગાંધી અવતારી પુરુષ છે. હિન્દને સ્વરાજ્ય આપાવ-વાનો આ મેળો છે અને જેટલો તથા મજૂરોનું ક-લ્યાણ કરવા દેશના દેવતાઈ પુરુષો અર્ધો આવ્યા છે.

મહાભારતમાં કોઈ નગર રચવાનાં હોય કે વન સમારંભ કરવાના હોય ત્યારે મય દાનવને જોવાવ-વામાં આવતા, અને એ મય દાનવ તથા એનું જાન મળીને માવાની નગરો ઝડપથી રતી આવ્યાનાં વર્ણનો આવે છે. મહાસભા માટે પણ આધુનિક મય દાનવો મળ્યા રહે છે. દરિપુરામાં નન્દજાણુ, રવિશંકર રાવળ અને કનુ દેસાઈએ કમાલ કરી હતી. અને જાણુદત્તનાં આ-

નંદ થાય છે કે, ત્રિપુરીમાં એ મહાકોશલદેશ સુખી પણ ચુન્નરાતના જ સ્વપતિની કાર્યરણ ઝળકી ઊઠી હતી. શ્રીયુગ વીરેન્દ્રરામ મહેતા જેઓ નાગપુર નગર-રચના ખાતામાં અધિકારી છે એમણે ત્રિપુરીના એ વિષ્ણુદત્ત નગરની માયાની રચના કરી હતી.

નર્મદાના કિનારે, ચિન્ધ્યામળ પર્વતોના વળમાં, ભાગ્ય દરવાજા, મિનારા, મંડપો, સભાશુદ્ધો, ઝંડા-ઝોક, મેનાનિવાસ, પ્રાન્ત પ્રાન્તના જિતારા, જાનરો, રસ્તા, સ્વયંસેવકો અને સ્વયંસેનિકાઓનાં રહેઠાણો, દવાખાનાં, અને છેવટે ભાષકાદાર રોસાની તેમજ સુદર રોનકથી રોગતો ખૂણાખૂણાવાળો, એક લાખ મા-લુસો સમાઈને સાંભળી શકે એવો મહાસભાનો મં-ડપ ઇત્યાદિથી જંગલમાં મંગલ થઈ મળું હતું. આઠ દિવસ માટે બધે રંગરાગ, ગીત-વાદ્ય, ભાષણો, કથા-ઓ, પૂજન-વાર્તાવાપ, મોટરોની ડોડાહોડી, યાત્રીઓની દાર ને દાર—આવો અનેકવિધ, મુખ્યવસ્થાભર્યો ઉત્સવ, જાન-દ અને કલેસલ વ્યાપી ગયો હતો.

પ્રદર્શન પણ સરસ હતું. ખાદીની આ વધ દર-ખાન કેટલી બધી ઉત્તમિતિ થઈ છે તે જોઈને દેશની

લેખક
ડૉ. હરિપ્રસાદ
મુનશય
દેસાઈ

ત્રિપુરી મહાસભાના સ્થાપનાવચસ શેઠ ગોવિંદલાલ
અને ખંડિત જવાહરલાલ નહેરુ

કળા અને ભુદ્ધિકૌશલ્યને માટે જોરદાર યત્ન લેવું, રેશમ, જિન, સુતર, કસબ કપડાદિમાંથી તરેલ તરેલનાં અદ્ભુતારંગી વસ્ત્ર ખાલી જાહેર્યા છે. સુરુચિ અને સૈદ્ધાંતો અપાર વિદ્યાસ યથા છે, આ ઉપરાંત ગ્રામ્ય-ઉદ્યોગો, કેળવણીનાં સાધનો, કાગળ, ચર્મ, ખાતુનાં વાસણો, રમકડાં, મૃત્તિઓ, ચિત્રો, મુદ્રાંગુરની વસ્તુઓ, સંધ્યા, હાડીપેનો, દાડકા ફાંત અને સિના-કરીનો સામાન કપડાદિ ધણી વ્હીએ દેશમાં સેધી અને સારી ખરી રહી છે તે પ્રદર્શનમાં પ્રત્યક્ષ યત્ન લેવું.

આ મહાસભામાં ગહેત્રાં કેમ રચશે નહિ થયેલી એવી નવી રચના શ્રદ્ધા મોકની હતી. પ્રાન્તપ્રાન્તના શ્રદ્ધાદે જોમણે દેશને માટે જનન આપ્યા છે એમના માનમાં ત્યાં સમાધિઓ અને સ્તંભો જિલા કર્યાં હતા. દરેકે જ સાંજના ત્યાં કોડીઆમા દીવા ચળા અને પુષ્પો

કુમાર ૧૮૪ મો. ટંક (એપ્રિલ ૧૯૩૬)
ચાવવામાં આવ્યાં, મને ત્યાં રાજ એક કાનિકારી
કવિને ગીત સાંભરી આવતું, કાંસીએ ચડતા એક
દેશભક્તનાં ઉદ્દમાર દર્શાવનાં કવિએ લખ્યું છે કે:

યે ખૂન કે દગારે યારો ન જલ જના
યારો ન જલ જના,
સુની પરી કબર પર, સુની પરી કબર પર
દે દુશ તો ચડાના
યારો ન જલ જના.

ગીત એક ગીતમાં આવે છે કે, 'દેશના-ધરો,
અમારી ફાંદી રમશાનમાં લાઇ જાઓ ત્યારે તે પર
આવણી માતૃભૂમિની થોડી માટી નાખજો! શદ્દે
મોકના દીવા અને ફૂલો જોઇને મહાસભાનો ટાઇ પજુ
યાત્રી આંશુ પાડ્યા વગર બાળે જ રહી દશે.'

ઝંડાઓ પાસે જોઈ સાધુઓ, આગે થે વખત
મેરો દોલ વગાડ્યા કરના અને પ્રસંગની પરિવત્તા
તેમજ ભવ્યતામાં વધારો કરના હતા. દોલ પગાડ-
વાનો હેતુ એમના મત પ્રમાણે આવા માંગસિક અવ-
સરને કાલ નિધો ન નહે એ હતો. અને પદે જ,
આ વખતની મહાસભાને જોઈ ઘણાં નિધો નહેતાં,
પરંતુ દેશની દૈવીસંપત્તિનું જળ એ સૌ વધારી રાખ્યું.

જેસામાંથી છૂટેલાઓની એક પરિષદ ઝંડાઓકમાં
મળી હતી. એ પરિષદમાં કાળાપાણીએવી આવેલા,
જનગદીપમાંથી છૂટેલા, દેશવટા બોમવેલા અને રવ-
દેશને માટે સર્વેસર શુભાવી જેડેલા ધણા મહાપુરોહો
હતા. એ જાધા તો આપણા કહેવાતા દેશનેતાઓની
અરકરીઓ કરતા. દરોવેના સમ્મદે માટે લડનારાઓને
ધિકારતા, થોડીથોડી જેમો બોજાની આવીને હનામો

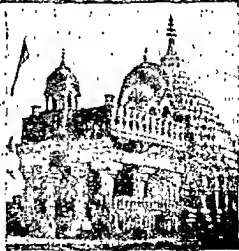
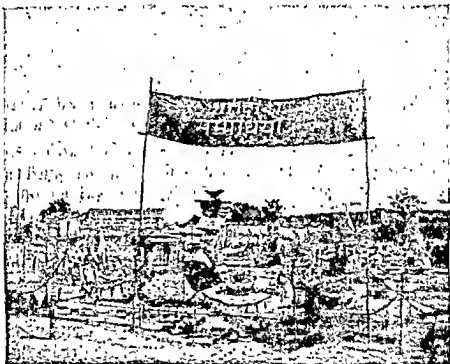

ત્રિપુરી મહાસભાના વિજ્ઞાનસભરનું વિદેશી દર્શન

राष्ट्रपतिना रथने जेडगाभां आवेला जालेन दापीओना सरघराभांना इटलाक — तेमना आलेकरा तथा सोमना साधे

जमनीं शांतः कपल-सलीद
 शोक, जेगां देसने काले-शडी
 यमिलाओना रुमरजुभां स.
 माधिरतंता छिन्ना करी तेगां
 देश रात्रे हीक वेडावणाम्
 आवलाळता. गीयेः शाभीतय्
 राष्ट्रपतिना सरघस गाडेना
 यजयय; जमनीं ताक-त्रिपुरी
 पासिनुं सोयी पुरातन स्थान-
 पन-आसक जेवशीनुं भविर

ધુનાધારનો જલધોધ (જુઓ પૃષ્ઠા ઉપરનું ચિત્ર) વટાવીને આગળ જતાં ભેંસાદનાં કાંચા આરસનાં ખડકો વચ્ચે ધસઘસતી વપતી નર્મદાનાં સો સો ફૂટ ઊંડા પાણી.

માગનારાઓને માથો ભાંડતા અને લાવણો કે ઠરા-
વોથી સ્વરાન્ય નથી મળવાનું એમ છાતી ઢોઢીને
કહેતા હતા. એમનાં લાવણોમાંથી અગ્નિ ઝરતો હતો.

મહાસલામા ચમેત્રા ઠરાવોમાં દેશીરાજ્યોની પ્ર-
જાને મદદ કરવાનો ઠરાવ અને મહાત્માજીની મરજી
મુજબ વહીવટદારો નીમવાનો ઠરાવ મુજબ હતા.
ઇન્જિનના પ્રતિનિધિ મંડળનું હાં આવવું, એમનો
સત્કાર, એમનાં લાવણો, સરોજિની દેવીનું છેલ્લું
લાવણ, વન્દેમાતરમ્ ગીત વગેરે જાણે જ અસર-
કારક હતાં.

પેડિંગ ગોવિંદવલ્લભ પંચ આ મહાસલામાના પીઠ-
નાયક થઇ પડયા. પેડિંગ જ્વાહરલાલે સાચા તીરનું
કામ કર્યું અને મીઠાના અણુવ કલામ આગ્રહે પો-
તાની નળથી તળિયતને ન ગણકારતાં અવેજી પ્રમુ-
ખનું સ્થાન શોભાવ્યું. સ્ત્રી રામસેવિકાની પ્રથા દ્વિ-
પુરાએ શરૂ કરી હતી તે મધ્યપ્રાન્તે ખીલતી.

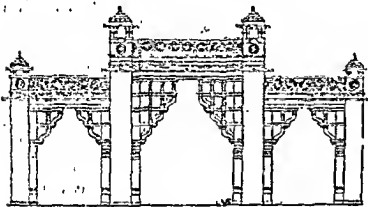
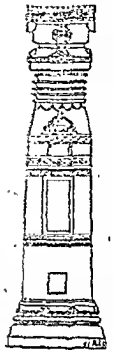
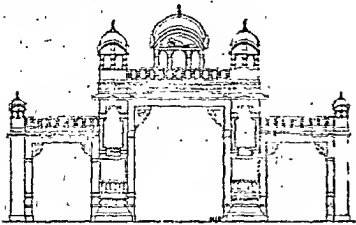
મહાકાશલનું દર્શન પ્રેરક હતું. સુજલામ સુરલામ
માતૃશ્રીઓએ એ પ્રદેશ વિન્ધ્યાચળ અને સાનપ્રજાની
પર્વતમાળાથી શોભાવો હતો. સત્કાર મંડળના પ્રમુખે
જ્યારે કહ્યું કે 'મનમાન્યથી ભરપૂર ગુર્જરદેશ જેવી
સાધનસામગ્રી અમારી પાસે નથી, પરંતુ અમારા

જ દેશની રાજારીએ રામચંદ્રજીને ભોર' પવાડમાં હતાં
એવો ભાવ અમારી પાસે છે' સારે ઓળખીને
જાણે અસર થઇ હતી.

જગતપુરનું નામ જગ્યાસિ ઋષિના આશ્રમ
પરથી પડ્યું છે. નર્મદાનો વિન્ધ્યાત એકાદ પાસે
જ છે. હાં હોડીમાં ભેરીને, આરસપદારના ૧૦૦-
૧૦૦ ફૂટ કાંચા પદારોની વચ્ચે થઇને વહેતી ન-
ર્મદાનાં ઊંડા જલમાં વિદાર કરવો એ નિર્દેશીનો એક
દ્વારો જાની રજી છે. સંહિતોદર્ભ અહીં અદ્ભુત છે,
અને કહેવાય છે કે પૃથ્વીમાં આવું સ્થાન બીજે ક્યાં
મે નથી. દૂધ જેવા સફેદ, યુવાળી, પીળા અને જા
રંગની હાંટવાળા આરસના પદારોમાં થઇને વહેતી
નર્મદા નદી આ રચે ૧૦૦-૧૦૦ ફૂટ ઊંડી છે. પાસે
જ નર્મદા અને બાણચંદ્રાનો મંચમ છે.

નોકાવિદાર પછી અગ્રે નર્મદાનાં પોખનાં દર્શન
અને સ્નાનનો લાભ લીધો. પાસે જ આવેલું ચોસકે
જોગણીએનું મંદિર જોયું અને દેવીજોતી સ્તિઓના
લાલિલાર્થે સિદ્ધથી મુગ્ધ થયા.

ત્રિપુરીયો દિનદાસ પણ મળ્યા જોવા છે. આ દેશ
પર રામચંદ્રજીનું રાજ્ય હતું. એમણે પોતાના પ્રા કુશને

ત્રિપુરીના મહાસમાનગરના શુભરાત્રી રાત્રિપતિ શ્રી મહિન્દ્રસય મહેતા (જગન્ની તરફ) અને તેમની કલાના શેઠા નમૂનાના આશ્રેણ: કાળી તરફ ઉપર: ત્રિપુર્ણચારિત્રી સંગિતિના મંડપનું પ્રવેશદ્વાર: નીચે—મહાસમાની બુદ્ધી બેઠક તથા પ્રદર્શનના મંડપનું પ્રવેશદ્વાર: જગન્ની તરફ—ઉપર: સહીદ-સમાધિ મંદિરના દીપરત્નનો નમૂના: તેની બાજુમાં: મંડપના રથાપત્યમાંના રત્નમની કારીગરી દર્શાવતા આશ્રેણ

રાજ્યનો જે ભાગ આપ્યો તે દેશક કહેવાયો એવી દંતકથા છે.

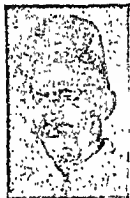
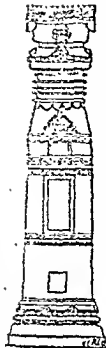
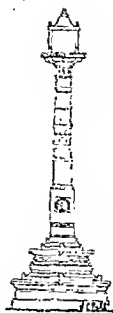
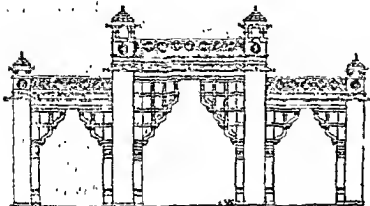
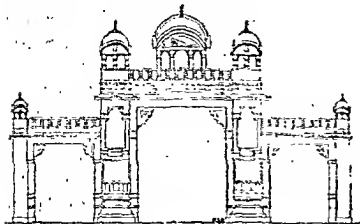
તે પછી મહાભારતમાં જે દૈત્યવંશી રાજાઓના વૃત્તાંત આપે છે તે આ દેશ પરં-રાજ્ય કરેલા દત્તા. સદસાર્થુ દૈત્ય દત્તા. એણે રાવણને દરાવેલો એવી કથા છે. સૂર્યવંશના સગર રાજાને પણ આ જ સદસાર્થુને માર્યો દત્તા. એ પછી પદ્મશરમે એનો નાશ કર્યો.

પૌરાણિક કાળમાં આ પ્રદેશ દંડકવન તરીકે ઓળખાતો અને પાછળના સદિસમાં એને ચેદિ દેશ કહે છે. દસાર્થુ તરીકે આ દેશને વર્ણવતાં અહીં એક કાળે ગણરાજ્યો એટલે પ્રગ્નસત્તાક રાજ્યો પણ દનાં એવો ઉલ્લેખ છે.

જગત્ત્રપુરની પાસે રૂપનાથ છે, ત્યાં અશોકનો એક શિલાસ્તંભ છે. એ ઉપરથી અશોક અને ગૌરવ વંશે પણ અહીં રાજ્ય કરેલું મિદ થાય છે.

ગૌરો પછી અહીં અધિનું રાજ્ય થયું તે ક્ષત્રી સનની ત્રીજી સદી સુધી ચાલ્યું. તે પછી નામ વંશ અને પછી ગુપ્ત વંશ ચાલ્યા. ગુપ્તો પછી કાળ-સુરી થયા અને પછી મહાપ્રતાપી દર્પવર્ધના થયો. પણ એની સત્તા મહાકાશ્ય પર જાત્રી હોય એમ લાગતું નથી.

બુદ્ધોસનના સમયમાં અહીં ૧૦૦ જોદ મંડે દત્તા અને દક્ષ દન્વર જોદ સાધુઓ તેમાં રહેતા. એ ઉપરાંત ૭૦ જીના ધર્મનાં મંદિરો અહીં દનાં એવો એણે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

ત્રિપુરીના મહાસમાગરના મુજબની રચનાતરીકે પીરિન્દરાય મહેતા (જગન્ની તરફ) અને તેમની ક્ષાતા મોહા નંમુનાના આશ્રય: કાળી તરફ ઉપર: ચિત્રગિરિશિખી સ્થિતિના મહાપત્ન પ્રવેશદ્વાર: નીચે—મહાસમાગી ખુલ્લી બેઠક તથા પ્રવેશના મહાપત્ન પ્રવેશદ્વાર: જગન્ની તરફ— ઉપર: સલીલ-સમાધિ માટેના દીપરતંત્રનો વખોનો; તેની બાજુમાં: મહાપત્ન રચાપાત્રમાં રતંત્રની કારીગરી દર્શાવતો આશ્રય

સાંપનો જે લાગ આપી તે કોશલ કહેવાનો એવી દંતકથા છે.

તે પછી મહાભારતમાં જે હૈદયવંશી રાજાઓનો જ્ઞાન આપે છે તે આ દેશ પર રાજ્ય કરના દત્તા. સદસ્યાર્થુ દેવ દત્તા. એણે રાવણને દરવેશો એવી કથા છે. સૂર્યવંશના સગર રાજાને પણ આ જ સદસ્યાર્થુને માર્યો દત્તા. એ પછી પદ્મરાજો એનો નાસ કર્યો.

પૌરાણિક કાળમાં આ પ્રદેશ દંડકવન તરીકે જાણાતો અને પાછળના સાહિત્યમાં એને એદિ દેશ કહેવા છે. દશાર્ણ તરીકે આ દેશને વર્ણવતાં અહીં એક કાળે અચ્યારાજ્યે એટલે પ્રગલ્ભતાક રાજ્યે પણ દતાં એનો ઉલ્લેખ છે.

જયજયુગની પાસે રૂપનાય છે, ત્યાં અસોકનો એક શિલાલેખ છે. એ ઉપરથી અસોક અને મૌર્ય વંશે પણ અહીં રાજ્ય કરેલું સિદ્ધ થાય છે.

મોર્ચો પછી અહીં આંધ્રીનું રાજ્ય થયું તે પ્રમાણે સનની ત્રીજી સદી સુધી ગાદી. તે પછી નાગ વંશ અને પછી મુખ વંશ આગ્યા. મુખે પછી કાળ-સુરી થયા અને પછી મહાપ્રતાપી દર્ભર્યા થયો. પણ એની સત્તા મહાકોશલ પર જાતી હોય એમ લાગતું નથી.

લુચ્ચેનસંગના સમયમાં અહીં ૧૦૦ જોદ મોડા દત્તા અને દસ દત્તર જોદ રાધુઓ તેમાં સંદના. એ ઉપરાંત ૭૦ બીજા દર્ભનાં મંદિરો અહીં દતાં એવો એણે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

ત્રિપુરી પ્રદેશમાં રાજ્ય કરી ગએલા ગોન્ડ રાજ મહારાજે બંધાવેલા મહનગદાલના ઐતિહાસિક કિલ્લાના અવશેષ (કૃપર) અને (તીથે) ટેકરી પર તોળાઈ રહેલા ખડકનું એક દૃશ્ય

અહીંના કાળચુરી રાજ્યઓમાં ઇ.સ. ૮૭૫માં કોકલ મહારાજ્ય ગએલો. એનો કતોજ, ચિત્રકૂટ, રાષ્ટ્રકૂટ વગેરે રાજ્યો સાથે સંબંધ હતો. એને ૧૮ પુત્રો હતા. ગોગદેવ કાળચુરી તો બહુ પ્રતાપી હતો. હિત્તે નેપાળ સુધી અને પૂર્વે અયોધ્યા તથા જનારમ સુધી એની આજ્ઞા વર્તતી. એને વિક્રમાદિત્યનું ગિરદ મળ્યું હતું. પોતાના છપ્પનો છેવટનો કાળ એણે અટલાદાગાદના ત્રિવેણીસંગમ પર અદ્ય ૧૬ની નીચે ગાળ્યો હતો. એનો પુત્ર કર્ણદેવ પિતાના કરતાં પણ અધિક નીવડેલો. કાળચુરીઓની રાજા અહીં છેક ઇસવી સન ૧૨૦૦ સુધી ચાલી.

તે પછી ગોન્ડ એટલે અપ્સલી સ્ત્રીજ લોકોનું રાજ્ય થયું. એનો પહેલો રાજા જહુગા અને એનો પુત્ર મહારાજ. જે મહનમદાલ રહેશને યજ્ઞને મદાસલા નગરમાં જ્યાંનું હતું ત્યાં એણે આંધેલા મહનમદાલનાં અવશેષો દર્શાવેલાં છે રથને રથને જળ્યાનાં તળાવો અને આંજાનાં ઝાક જે માહિતો સુધી સમગ્ર હિપર ઉગેલાં છે તે ગોન્ડ રાજ્યઓના વખતના છે.

ઇ.સ. ૧૫૧૪માં વીર રાણી દુર્ગાવતીએ અકબરના સરદાર આસફખાન સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું તે અહીંનાં. રાણી દુર્ગાવતીએ ૧૫ વર્ષ સુધી અહીં મહુ જ પડ્યા. દુરીથી રાજ્ય કરેલું છે. એની પાસે ૧૪૦૦ તો દાથી હતા. અને આસફખાન સામેના યુદ્ધમાં તે દાથી પર બેસીને જ લડી હતી. એ વેળા નદીમાં કંદારે પર આગ્યું. મહાવતે બદાદુરીથી પાછો ફરતા રાણીને ખૂબ સમજતી. પણ એ તો સામી છાતીએ લડીને પીરગતિને પાળી એ પછીનો ઇનિદાસ તો છેક દમજાનો ગણાય.

આમ ત્રિપુરીનો ઇતિહાસ અને એની ભૂગોળ બંને રસજર્મી અને પ્રેરક છે.

ગુજરાતીઓ ભાં પચાનામકિત થયા છે. અમદાવાદના ગોમતીપુરના જીડીવાળા નામાંકિત વેપારી મોદનલાલની પેટી તરફથી ગુજરાતીઓ માટે ત્યાં ઉતારાની, બોજનની અને સુવા વગેરેની બહુ જ ઉત્તમ સમજ કરવામાં આવી હતી. કોઇ પણ ગુજરાતી ત્યાં જાય એને માટે ઉતારાપાણીની સુંદર સગવડ વિના ખૂબી દોશને માટે છે. એમને ત્યાં ૧૦,૦૦૦ માણસોને રોજ મળે છે. એમના ચંપાની સાખાઓ છે અને ૮૦ લાખ રૂપિયાની મૂડી એમાં રોકા છે. રાજ્યમદેલ જેવું એમનું મકાન છે. એ લાયબેરી, અજકેન અને સાળો ચલાવે છે. આ પ્રસંગે એમણે ૨૫ દરબર રૂપિયા ખસડીને પોતાનાં દેરાગાહઓનો સુંદર સત્કાર કર્યો હતો; અને કૌંચેસક્રમાં પણ એમની મદદ સોંપી વધારે હતી.

આમ ત્રિપુરીની રાષ્ટ્રીય યાત્રા પૂરી થયું. અને રાષ્ટ્રીય યાત્રા આખરે તો નિર્નયક જ થઈ પડે, જે આપણે એમાંથી કોઈ કામગીરી પ્રેરણા ન મેળવીએ. ધણું જે ધર્મધર્મી લોક મારે ધામની યાત્રા કરે છે, પણ એમાંથી કેટલાંબનાં છપ્પન વધારા પવિત્ર અને ઉત્તમ નમી થતાં. આ રાષ્ટ્રીય યાત્રાઓ પાછળ પણ ફરે તો વર્ષોવર્ષ પાંચ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થાય છે અને લોકોનાં માડીભાડાં તથા પીન ખર્ચ થાય છે તે જુદાં. એ જાનાં ખર્ચ તો જીગી નીકળે જે આપણે એને પરિણામે વધારે રાદેસભાગ યજ્ઞને દેશ-સેવા માટે પોતપોતાના પ્રાપ્ત ધર્મને નિષ્કામ બાવે અન્યનીએ અને સમગ્ર હિંદુ દેશપણું કરીએ.

સંસ્કારસેતુ ત્રિપુરી

જ્યાંની ઇતિહાસ પૂર્વેના કાળની દાનવી સંસ્કૃતિ

આદ્યત્વમાં લોપ પામ્યા પૂર્વે છેક પાસિફિક મહાસાગરને પેટ્ટે પાર પહોંચેલી

મહાસભાની તાજેતરની શોધથી પ્રખ્યાત બનેલું ત્રિપુરી, અથવા આજે ગામડી ભાષામાં ઓળખાતું 'તેવર' પ્રાચીન કાલનું જાદુ પ્રખ્યાત નગર હતું ને વૈદિક સાહિત્યમાં તક્ષશિલા પ્રાચીન્યોત્તિય વગેરે સાથે એક દેશનગર તરીકે તેના દેશન યજ્ઞેલા છે.

પુરાણ કાળથી તે દસમી સદી સુધીનો ત્રિપુરીનો ઇતિહાસ અધારમાં જ રહે છે. દસમી સદીમાં યુર્જર પ્રતિદારોના રાજ્યનો નાશ કરી કાળચૂરી રજપુતોએ જે આઠ રાજ્યો રચાયા તેમાંનું એક ત્રિપુરી થે હતું. આ ત્રિપુરીથી કરણેશ સુધી રાજગૃહ જેવો જ દાનવી રચાપત્યનો કોટ ગણી આવ્યો છે અને કહેવાય છે કે એ વૈદિક કાળનો છે.

ગિદારમાં પટણા પાસે લાલિયાનંદનાથ સુકાનોથી પણ વૈદિક સંસ્કૃતિની કેટલીક સમાધિઓ (Burial mounds) ગણી આવી છે. એમાં સાથ લાગેલી કેટલીક આશ્ચર્યજનક વસ્તુઓ પાસિફિક મહાસાગરની પોલીનેશિયન જાતિની કળા અને સંસ્કૃતિને મળતી આવે છે એમ ડૉ. પંચાનન મિત્ર તથા બીજા વિદ્વાનોનું માનવું છે. આ આંતર સંબંધોને રાજગૃહ, ત્રિપુરી અને હાળ નદીના બંધનું રચાપત્ય પણ દર્શાવે છે. શ્રી આનંદ કુમારરાયણી પણ લખે છે કે, 'તેમની શૈલી નમુનેદાર હિંદી કરતાં પોલીનેશિયન વધારે પ્રમાણમાં છે.'

રચાપત્યકલામાં ચૂના માટીના ઉપયોગ વગર ગોટા પાપાણખંડોના આવા ગઢ ખોસ રચાન ધરાવે છે. ઝીસના સૈયા પ્રાચીન નગરો મીસેની અને ટિરીસના ગઢ પણ આપણા અહીંના ગિરિવજ્ર જેવા દતા. ઇ. પૂ. ૩૦૦૦ની આસપાસ તે બંધાયાં મળ્યાં છે. ઝીક કનિ હોમરે એના મહાકાવ્ય 'ઇલીઅડ'માં સામ્રકોપ નામે એક આંખનાળા જે દાનવોનું વર્ણન કર્યું છે એ દાનવોએ જ એ ગઢો બાંધેલા હોવાની લોક-

ઝીસ, હિંદુસ્તાન અને પાસિફિકમાંના પોલીનેશિયા ટાપુઓ—જ્યાં એક જ સરખા દાનવી રચાપત્યના અવશેષો મળે છે તેને એક નામદે દર્શાવતો નક્કો.

માન્યતા પરથી એ દાનવી નિર્માણને 'Cyclopean Masonay'નું નામ આપાયું છે.

નવાઇની વાત તો એ છે કે આપણા રાજગૃહ અને ઝીસના મીસેનીના દાનવી કેટલા દરેક રીતે પરસ્પર મળતા આવે છે. એ કળા દિગ્દર્શી ત્યાં મધ્ય કે સાંધી અહીં આવી એ અત્યારે કહી શકાય નહિ. હિન્દ અને ઝીસની વચ્ચે એશિયા માછનોર, ઇરાક અને ઇરાન એ નણ દેશો છે. એશિયા માછનોરમાં એકજે કેકાણે એવા કેટલા બાંગેલી સ્થિતિમાં દેખાયા છે ખરા. ઇરાકમાં તો પત્થરના અજાવે તે ન સંગ્રાવે. ઇરાનમાં હજુ પૂરતી શોધણા નથી મધ્ય પણ જહુઝિસ્તાનમાં હાળ નદીનો પુરાતન બંધ એ સેલીનો જ છે ને રાજગૃહમાં શુદ્ધ પર્વત પર જવા ચારેતો રસ્તો ને પૂજા પણ એ જ પ્રકારનાં છે.

હિંદુસ્તાનની આ પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો સંબંધ પોલીનેશિયા સાથે હોવાનો અભિપ્રાય અનેક વિદ્વાનોએ આપેલ હોય આપણે એના પ્રમાણશ્રુત મુદ્દા તપાસીએ. પોલીનેશિયન પુરાતત્ત્વની વિશેષ વસ્તુઓ આ છે:

(૧) મોઝા મોઝા પાપાયુખીના સ્વૃતર વચરના સ્તૂપો (Step-pyramids) અને એમની ચારે બાજુ દાનવી શેરીનો કોટ. આ સ્તૂપો 'મારી' (Marae) નામે ઓળખાય છે. દેવની ઉપાસના અને મુઠાંત્રી છેલ્લી કિષા માટે એ વપરાતા.

(૨) ધણુ સ્તૂપો પર 'હોલા-હોકા-નાના-પ્રએ' દેવની રાક્ષસી કદની મુર્તિઓ મળી આવે છે. એમનાં અંગો પર પદ્મીઓ અને બીજી જાતની આકૃતિઓ કેરેલી હોય છે જે ધણુ વિદ્વાનોના મતાનુસાર હિંદી શૈલીની છે. પણ હિંદ સાથે પોલીનેશિયન સંસ્કૃતિને નિર્વિરાદ સાંકળે છે તે તો,

(૩) છરટર ટાપુઓ પર મળી આવેલી ચિત્ર-લિપિ, જે મોઝે જે કેરોની સિન્ધુ લિપિ સાથે જુદુ જ મળતી આવે છે. વિદ્વાનોએ એ વાત સ્વીકારી છે. ડો. મિલિય ટેલરે લખ્યું છે, કે 'છરટરની લિપિ વિને મોઝે જે ઉરોનો સિદ્ધાંત મને અણુ' પ્રમાણિક અને ઉપયુક્ત જણાય છે.'

મારી માન્યતા પ્રમાણે તો, મૌર્યકાળની પૂર્વે, કદાચ વૈદિક કાળ પછી તરત જ, ભારતખંડમાંથી આ-મેનાં જૂથનાં જૂથ પ્રસાર્ત (પાસિફિક) મદાસાગરની સફેરા એકતા થયા દશે. 'મારી'ની દળની હમારતો તથા પોલીનેશિયન સંસ્કૃતિની બીજી વસ્તુઓ એવી જગ્યાએ મળે છે, જ્યાં નજીકમાં જ મેના કાદવાનું રચણ હોય, અગર કોઇ કામતી ખનિજની ખાણ હોય. આ પરથી જણાય છે કે હિંદીઓ મૂલ્યવાન વસ્તુઓની પ્રતિ અર્થે ત્ય આપલ કરતા; એટલું જ નહિ. એ કાર્ય માટે તેમના મજૂરો ને કારીગરો થે મોટી સંખ્યામાં ત્યાં કાદમી વસી થયા ને એ રીતે પ્રસાર્ત મદાસાગરમાં પોલીનેશિયનોના પૂર્વજ હિંદી-ઓના ઉપનિવેશી રચપાયાં.

પુગતત્વ ઉપરાંત ધર્મ અને સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ પણ પોલીનેશિયનો હિંદીઓના વંશજો જણાય છે. તેઓ

મોટે ભાગે શાકાહારી હોય છે; માછલાં ખાય છે પણ જીભાં પ્રાણીઓનું ગાંસ નહિ. સામોઆ દ્વીપના સભ્ય અને હુદિદાળી વનનીઓ પોતાને સૌથી જૂના પો-લીનેશિયનો તરીકે ઓળખાવે છે. એમની ધણી ધાર્મિક ગોંધનાઓ આપણા આત્મજુ પ્રથે સાથે મળતી આવે છે. એમની ધણી કયાઓ ને સોકગીતો પચુ હિંદના તત્કાલીન સાહિત્યને મળતી આવતાં હોઇ એ દૃષ્ટિએ એમનું સાહિત્ય ખાસ અધ્યાસયોગ્ય છે.

આદિમાં સર્વત્ર અંધકાર હતો; સર્વ પ્રથમ પાણી ઉત્પન્ન થયું ને પાણીમાંથી સધળો સૃષ્ટિકર્મ બીજાઓ એમ વૈદિક તત્ત્વજ્ઞાન માને છે, મિસરના ગ્રામ્ય અને પાંચમા સમ્બંધના કાળ (ક્ર. પૂ. ૩૦૦૦)ના પિર-મિટ્રામાંથી મળેલા સાહિત્યમાં લખ્યું છે કે સર્વનો દેવ પાતા પૃથ્વીને પાણીમાંથી ઉપર લાવ્યો તે પહેલાં આકાશને પૃથ્વી છુદાં દત્તાં. પોલીનેશિયન માન્યતા પણ એવી જ છે. એ સંસ્કૃતિક તથા ધાર્મિક સમાનતાના માત્ર પરિચયને માટે આ એક દાખલો આપ્યો છે.

પોલીનેશિયન સાહિત્યની કયાઓ જાદુ આકર્ષક છે. 'સૃષ્ટિગીત', 'આનંદગીત', 'દુહા' વગેરે એ સાં-હિત્યના અગર રત્નો છે ને એમાં કાવ્ય અને સં-ગીતમાં નિરપેક્ષ ભાવનાભાષાં વિચારો પર હિંદુ ધર્મ-ની રાષ્ટ્ર રાષ જણાય છે.

એમની ભાષામાં રંગોનું પ્રાધાન્ય હોનાથી તેમાં સંગીત જેવી ગીદાશ જણાય છે. એમના ઉચ્ચારના અનુકરણમાં યુરોપિયનો અસમર્થનીવડ્યા છે. એમના પુરોહિતો સૃષ્ટિગીત આલાપે ત્યારે જાણે સામગ્રાન જ ન ગાતા હોય એવું આપણને લાગે.

વિશાલ ભારતના સંશોધકોને દવે પ્રસાર્ત મદા-સાગરમાં પણ લેખવ્યવસ્થા વખત આવી પહોંચ્યો છે એના નિર્દેશ પૂરતો જ આ પરિચયાત્મક લેખ છે. ભારતના ગેરવસીમાઓનો વિસ્તાર એ પણ સપ્ત-ધમની એક પૂર્તિ જ ને ? અશ્રુત વસંત

અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી થતી ગુજરાતી સાહિત્યની વાર્ષિક સમીક્ષા

૧૯૩૬ના વર્ષના ગુજરાતી સાહિત્યની સમીક્ષા કરવાનું કાર્ય શ્રી પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી અને શ્રી પ્રો. મુનસાંય મુકુંદરાય દેસાઈને સોંપવામાં આવેલ છે; તો સૌ પ્રમાણે અને લેખકોને વિનંતિ છે કે સમીક્ષા માટે તેઓ પોતાનાં પ્રકાશનો નીચેના સરનામે મોકલી આપી સમાને આ ગામમાં સદકાર આપે:

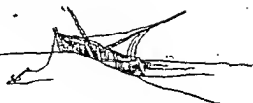
પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી, એચ. ટી. બી. કોલેજ, અમદાવાદ સાહિત્ય સંસ્થા.

હિંદી સાગરના નિસાસા

શ્રી

કૃષ્ણે શા માટે દારિકાને રાજધાની બનાવેલી? એના પ્રાકૃતિક સૌન્દર્યથી આકર્ષાઈને? એની કુદરતી ઉત્પન્નથી લોભાઈને? એમાંની એક વિશિષ્ટતા દારિકામાં ન હતી. પરંતુ, તેની એક અદ્વિતીય મહત્તા હતી; અને તે એ કે, મધુરાથી નજીકમાં નજીકનો દરિયાકિનારો તેનો હતો. અરબી સમુદ્રનું આગળમાં આગળનું નાકું તે હતું. છેલ્લે જન્યું તેમ, ભારતની પકોશવાસી જનતિઓએ તેના પર ખુરશી આક્રમણ કર્યો તે આગળનાં સમયમાં આક્રમણ પશ્ચિમથી સાગરમાં જ આવતાં, અને કૃષ્ણની દારિકાની પસંદગી પાછળ, તેને એ આક્રમણો સામેનો સુબ્યવસ્થિત ચોરચો પનાવવાની જ કુતોદ રહેલી. તમામ મહુવંશીઓને એણે દારિકામાં જોલાવી લઈ તેને દિલ્લું સફળ સળંગ નીકેન્દ્ર બનાવી દીધું હતું.

પરંતુ, 'કૃષ્ણવત્તુ વિશ્વમર્ચમ્'ની ધગસ ધરાવતા ભારતવાસીઓનું સાગરજોડણ્ય તો કૃષ્ણથી જ સદીઓ જન્યું છે. સમુદ્રમંથનમાં દાનવોને પછાત પાડ્યા પછી જગતને ધર્મને ગ્રંથકારે આર્ચ ગનાવવા અર્થે કુમારોભવ આગરસના વારસોએ દરિયાનો એક ખુણો અગોચર નહોતો રાખ્યો. સાંચીના સ્તૂપો પર પણ ભારતીયોના એ સાગરવિજય અંકિત થયેલો જ છે. પાશ્ચાત્યોની કલ્પોત્તે શ્રીકાને શ્રીનિશિપયોના સાગરજોડણ્ય પર વારી ન્ય છે તેમનું જ ઉત્તર આફ્રિકા ને ઇયૂપ્તો-ગિવાથી આગળ વધતાં જિજ્ઞાસુ નાસતું સ્વાર દિલ્લો આપું દખ્ખણ્ય જોળાઈ ફરી વળેલા. યુરોપથી દરિયો ડોળવા નીકળેલા કેલંગસ, ડાયેઝ કે વારકો ડા ગામાના ખલાસીઓના એક મદિનો સુધી જગીન ન દેખતાં છકા છટ્ટી જતા સ્વારે, એ વળતે પણ ભારતના સાગરપુત્રો તરતા ફૂલ જેમ અચ્ચાર મદિના તેની છાતી પર પીનાવતા. યુરોપિયનોની ગંધ પણ નહોતી પહોંચી સાર પહેલાં એમણે દિલ્લો મદાસાગરની આખા કંદાર આરપાર વસાવતો રચાવી દીધેલી. અને છેક મધ કાલ સુધીની મુગલોની અને સાર પછી છત્રગતિ

તમે જાણો છો?

શ્રીકૃષ્ણે દારિકાને રાજધાની બનાવેલી—એ કયા દીધિંદુએ?

આદિકાળથી માંડીને તે હમણાં શિવાજીના વખત સુધી અણનમ રહેલા હિંદના સાગર-પ્રાણને ઇ.સ. ૧૭૬૬ની સાલથી તરકીબો-પૂર્વક કચડવામાં આવ્યો છે;—શા માટે? ઇંગ્લેંડ કરતાં પંદરગણો મોટો આપણો દેશ, એને લિશ્ચ્યાનિયા ને લેટવિયા જેવાં યુરોપનાં અંગુઠિયાં રાજ્યો જેટલાયે સાગર હક્કો લીધે આંધ્ર નેશનની જગતકચેરીમાં નથી;—કયે દારણે?

આપણે દર વર્ષે માલના નરૂ અને ઉતાડ્યોનાં ભાડાના રૂપમાં પચાસ કરોડ (અરબો અબજ) રૂપિયાનો આંદલો પંદરેશી વહાણ-વટાને કરીએ છીએ,—કયે લેણે?

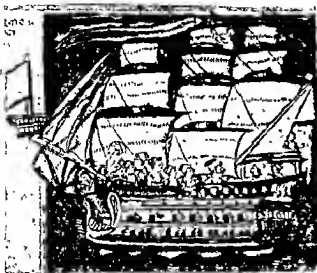
આપણાં ગંદરોમાં નાંગરેલા એકપણ જહાજ ઉપર આજે આપણું પોતાનો વાવટો નથી લફતો;—કઈ કમનસીબીએ?

આપણું એ પુરાણું અને જગવિખ્યાત સાગર-સાહસ હુમ ધર્મ આજે એ કલા પશ્ચિમના જહાજવટિયાઓ પાસેથી શીખવાનો વારો આપણો આવ્યો;—કયે પાપે? કોને પાપે?

આતા ઉત્તર, આ લેખ વાંચીને, તમાસ અંતરને પૂછી જો.

શિવાજીની આપણી નીસેના પણ ઇતિહાસમાં તાજ જ છે.

પરંતુ, પછી તો પશ્ચિમની એક પછી એક ઝોઝારી જનતિઓ જેમ આપણે કહી ઉતરતી ગઈ તેમ તેણે પહેલું એવ આપણી એ અંદરનાનો નાશ

છેક હમણાં સુધી આપણું વહાણનું કેટલું સાબલ હતું તેનાં આપણે અનેક ઉદારણી આપણી પ્રાચીન સિદ્ધાન્તજાગી અને શ્રેષ્ઠતાથી મળે છે.

(બૌદ્ધ : સારાવાહ નરાજના સોળવધી)

કરવાનું જ રીકીકું. દિલ આવેલા એકેએક પોર્ટુગીઝ મર્ચન્ટનો અગ્રહ એની સાક્ષી પૂરે છે. પરંતુ પોર્ટુગીઝો એ જળમાં ન કરી સક્યા તે તેના ઉત્તરાધિકારી અંગ્રિજોએ છળથી સાધ્યું છે, અને પરિણામે સમૃદ્ધિ જન્યુનિના આ કાળે ભારતના સંતાનોને એ કળા સામગ્રી એ જવારવટિયાઓ પાસેથી શીખવાનો વારો આવ્યો છે. દેશના લાંબા સમયના પોકાર પછી ક્કરિન તામનું એક જ જહાજ દિલોઓને કેળવવા રાજવામાં આવ્યું છે ખરું, પરંતુ દિલોગીકોનો નાશ કરનાર એકવર્ડે ગોનાબંધારે ને હેકટરે, કેમને ને એકસી-એન્ડરે કરેલું માપ એ એકની એક સિદ્ધાન્તોકાથી નહિ જ ધોવાય.

હજુ મધ કાલની આપણી નોસમદિ પર ડગલુ એચ. સિડ્ડે લખે છે: 'ઇ. ૧૭૮૯માં પોર્ટુગીઝ લોકો જ્યારે પૂર્વના વેપારમાં પડ્યા હતા ત્યારે કંતેશ શહેરમાં તેમની માલિકાનાં માત્ર ત્રણ વહાણો હતાં. હવે લોકો પાસે પાંચ, દેવો પાસે એક, કેનાર્ક-ના લોકો પાસે એક, અમેરિકાનાં મંચુકત મંચુકાનો પાસે પંદર અને અંગ્રેજ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની પાસે આઠાસ વહાણો હતાં; જ્યારે એ સમયે આ જમીન પ્રગ્નઓનાં કુલ વહાણો જેટલાં વહાણો અંગ્રેજ મુલકમાં વસતી ભારતીય પ્રગ્ન પાસે હતાં. ઉપરાંત એસિયાનો લગભગ સમગ્ર વેપાર ભારતમાં બનેલાં વહાણો મારફત

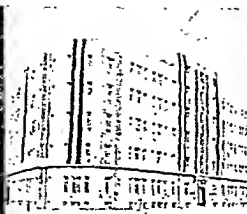
ચાલતો હતો. આ વહાણોની માલિકા પણ ભારતના જ લોકોની હતી. કેવળ આ મુક હોવાના રસ્તાની શોધ થતા પહેલાંથી આ વહાણો ભારતથી ચીન અને મલબાર કિનારાથી ઇરાનના અખાત તથા રાતા સમુદ્ર સુધીમાં ફરતાં હતાં.'

પણ પછી તો થોડે થોડે અંગ્રેજ સત્તા આ દેશમાં સર્વભોગ જતી ને એને લઇને દિલો માત્ર દિલો વહાણોમાં જ જ્યારે ઇંગ્લેન્ડને કિનારે થોડાંબધ ઉતરવા લાંબો ત્યારે લાંબા વેપારી-ઓએ એ મોલ નીપજવવા ઉઠ્યો ત્યારે જ દિલો વહાણવટા સામે જે પોકાર ઉઠ્યો ને શાસ્ત્ર સત્તાએ એ જંગો સાથે જ અંત આવ્યો.

ઇ. ૧૭૯૬માં 'કંપની સરકાર'ે 'ફરી ખેડા-કરી આપવામાં આવ્યો તેમાં એ કલમ ઉમેરવામાં આવી, કે 'ઇંગ્લેન્ડના, ભારતના કે કંપનીના પોતાના નોકરો માલગી જે કંઇ લાવસમજા કરે તેઓ માત્ર કંપનીનાં ભોડે રાખેલાં વહાણો મારફત જ તેમ કરી શકે.'

છેક ઇ. ૧૮૫૭માં જે દિલો વહાણોની સંખ્યા ૩૬,૨૮૬ હતી. પરંતુ 'દિલો રાષ્ટ્રોત્થાગને કચડી અંગ્રેજ સત્તા મુદત જનાં જ' સંપત્તિ પરદેશી વેપાર શ્રિષ્ટિ જવાગેમાં થાય એથી આક્રમકી કાળજી લેવાવા માંડી. પરિણામે અંગ્રેજ કંપનીઓ મોળખર ચલી ચાલી. સિતેર જ વર્ષ પાક; ઇ. ૧૯૨૭માં દિલો વહાણોની સંખ્યા માત્ર ૮,૬૪૦ની થઇ રહી ને જે વહાણ વડે નેહરો દ્રાહલગરનું યુદ્ધ હતું એ 'વિક્ટરી' જેવાં વહાણો નીપજવવા સમર્થ એ દિલો ઉઘોગના આજ તો કાણ જાણે કેટલા જે અંકડા કપાંઈ સૂક્યા દશે. કચ્છ માંડવીની બનાવટનું એ વિક્ટરી જહાજ ઇંગ્લેન્ડે દજ જળથી રાખ્યું છે. "એનું કબેર જર્મનિ જન્યું છે, પણ એનો આત્મા હજુ જાળવ છે. દિલો વહાણવટાના અગ્રીમવંત પ્રતીક સમા એ જહાજ રામી જ દિ-દી વહાણવટાની આજે દશા છે. દજ પ્રાણ છે, દજ લાવના છે, દજ ખગીર છે; પણ આજે વહાણવટાનું કબેર નથી."

અને જગતના વહાણવટામાં દિલનું આજે રથાલ પણ મારું રહ્યું છે? શ્રિષ્ટિ જવાગે પારકા કિનારાનાં પાણી કેળે એ તેમની રાષ્ટ્રકાંક્ષા મણ્યું; દિલો વહાણવટું ગોતાની જિજ્ઞાસા અર્થે મધે એ તેનો

રાણી તરફ સિંધિયા રીઝ નેવિગેશન કંપનીના આચાર્યાપદ રવ. શેઠ નરોત્તમ શિતારજી; વચ્ચે એ કંપનીનું ડગખાં.

પ્રકૃત મુકાબેજી નહું મહાન 'સિંધિયા દાક્ષિણ'; જગજી તરફ કંપનીના ઈન્ડિયન કોમર્સલર શેઠ વાલચંદ હીરાચંદ

ખિટન પ્રત્યે એનુંાકાર હરે! હૈદરિયા, સિયુઆનિયા જેનાં અંબુડાં જેનાં રાબરોને લીધે આંખ નૈયનસ પાસેગી એંદરી દહો અપાવનાર ખિટને દિદ પ્રત્યે એવે એખંત્રાચ જનાવવાની નૈતિક દિગત પશુ નથી કરી; પરાયા કિનારા એકવાનું સદ્ગામ્ય તો મળે સારે પશુ ગોતાની માનુશૂમિનાં એંદરામાં પશુ દિદી નૈકા-એની આગમન ખિટને સદા અરુચિકર સાગી છે. ખિટિય વદાખુવટાએ એવા દિદી સાદસોનું ઊગતે જ ગળું દાળી દેવાનો પ્રવાસ કર્યો છે. યૌને પરિપા કંપની, આરણ રીઝ નેવિગેશન કંપની તથા એંસો ઇન્ડીઆ રીઝ નેવિગેશન કંપની તેનાં ઉદાદરણ છે.

આમ હનિદાસમાં પુરાણમાં પુરાણું દિદનું સાદસ દિદને કિનારે જ ગૂંગળાવી નાખતામાં આખ્યું છે, ત્યારે પરદેશી રીઝર કંપનીઓ તેને કિનારે કેટલ-લાખનાં વધુ ને વધુ જનાં ગૂંચવી જાય છે. એક રાષ્ટ્રના અન્ય રાષ્ટ્ર પ્રત્યેના અદિસક છતાં કાનિ-સમાં કાનિત્ર વિદેગનું આવું કરુણ ઉદાદરણ કદાચ બીજે કદો નદિ મળે.

છતાં પંદર વરસેમાં કેટલાક દિદી સાદસિઝાએ ઇન્ડીઅન મર્કન્ટાઇલ મરીન જામવા તનતોડ પ્રવાસો આદર્શ છે પશુ એ સમજા ઊગતા જ મૂના છે. મૂડી કે સામગ્રોને અજાવે નદિ, નિપુણ એમનાં અજાવે પશુ નદિ; ખિટિય આલખાજીયા પોપાએલા એ નિષઃ પ્રકાશનું મૂળ વધુ ઊંડાં ને અટપડાં છે.

આખી વિશીર્ણ કંપનીઓમાંથી કોષ દિદી કંપની પેતાની કરેડ સાખ્ત રાખી રાષ્ટ્ર હોવ તો તે એક માન સિંધીઆ રીઝ નેવિગેશન કંપની. એએ સો

ટકા દિદી એ કંપની આજે કોષ પશુ ખિટિય કે ફોરેઇન શિપિંગ કંપનીની દગેશમાં સગળ દાવાસર ઊભી રહી શકે તેમ છે. એ સિવાયનીમાં તાજ ૧૮-નોથી છટન રીઝ નેવિગેશન કં. સિ., મક્કાગર રીઝનશિય કં. સિ. તથા મર્ચન્ટ રીઝ નેવિગેશન કં. મક્કામ, પશુ એમની રોઝ મર્ગદિત ને એમના વિકાસનું વર્તુલ પશુ સાંકડું છે.

ત્યારે આપણી એકની એક વિકાસાગમ નૈસંરથા તો સિંધીઆ કંપની જ રહી. ગત મદામુદ જાદ આપણા રાષ્ટ્રમાં જે નૂતન રાદેશી જાવના જન્મી તેના અનુકરે મુંગમના રોઝ નરોત્તમ મોરારજીએ શ્રી ટ્રોલાચંદ દેવચંદ, સર લાલુભાઈ શામળદાસ અને શ્રી વાલચંદ હીરાચંદની સદાયે તેનો પાયો નાખ્યો. આમ નરોત્તમ શેઠ જે નવી જ દિશામાં રાદેશી જાવનાનો પુરસ્કાર કર્યો એને લખે એમનું નામ આં-પણા છતિદાસમાં કામગરુ પાદગાર પ્રકરણ મૂકા જ્યો.

પરંતુ આપણી આ કંપનીને પશુ વિરોધી દિનો વાળા તરફથી તોડી પાડનાની પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ એકે તક જતી કરવામાં નથી આવી. ખિટિય વદાખુ-વટાના દિતોએ એને દમેશ ધાકમાં રાખી છે. એની સામેની કાનિત્ર દરીદ્રાઈ ક્યારેક તો એંટલી દદે પહોંચેલી છે કે હજાર ટ્રેડ માટે વધુ સમવશે ને જોડ-વજોવાળા ને નાની રીઝરો તૈવાર કરાવી આ કંપનીએ રોષપ્રત્ત મોંડી ત્યારે મોગસ લાખને ૧૭૨ રૂમિયોને દર તોડી રૂ. ૨૦ પ્રે લાવી મૂક્યો. આને પરિણામે તેને દર ઉતાર દીઠ રૂ. ૨૭ માંદાના બેડનાના આપના. આ તો એવા અંગેકમાંનું એક જ ઉદાદરણ છે.

પોતાની સામેના દેને ન્યારે દહ જોળીથી ત્યારે આ કંપનીએ સરકારને કાને ધા નાખી. ૧૯૩૨ના મેથી દિંદી સરકારના જોન. કૉમર્સમેન્ટર પર લખાણો પર લખાણો જવા લાગ્યાં. ઓક્ટોબરમાં તે માટે એક ડેપુટીશન વાઇસરૉયને મળ્યું. ત્યાર પછી ૧૯૩૩ના ઓગસ્ટમાં પાર્ટી લખાણ કરવામાં આવ્યું, પણ કોંગ્રેસના ચીફરાથી તેની વધુ કીમત ન આંકાઈ.

એ આજો ઇતિહાસ લખવા ગેસીએ તો તો એક હર્દનાંક ફિરોજી બની રહે. રીપોર્ટર-એજન્ટ હમિન્ડા પ્રમુખ હોઈ. ઈન્ચેકેપને સર લલ્લુભાઈએ ન્યારે કહેલું કે, 'આમારી માતૃશ્રમિના કાંઠા પર આમારી જ રડીમર, હોરાવવાનો અમને દહ છે,' ત્યારે એ હોઈ સાહેબ બ્રિટિશ મનોદશાનું નમન પ્રદર્શન કરતા બોલી બેઠેલા, 'માતૃશ્રમિની કેળવી માતૃશ્રમિ ? અમને આ દેશના કાંઠા પર આવવાનો તપાસ જેટલો જ દહ છે, અને ન્યાય સુધી બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય કાયમ છે ત્યાં સુધી. દુનિયાભરમાં એવી કેમ પણ સત્તા નથી જે અમને આવી આવતા અટકાવી શકે.'

આમ આપણું દુઃખો પ્રત્યે સરકારે ઇરાદાપૂર્વક ઉપેક્ષા સેવી છે, કેમ પણ દેશની સરકાર પોતાના ચાસિત પ્રદેશના આવા કાયદેસરના દહની ન કરે એવી એણે આપણા દહની અવહેલવા કરી છે. દુનિયા ભરનાં સાગરસાગરોના વેપાર રાષ્ટ્રીય વહાણો માટે અભ્યાસિત રાખવામાં આવ્યો છે, ત્યારે એક આ જ દેશનો કિનારો સધળા વાવટા માટે ખુલ્લો રાખવામાં આવ્યો છે, આપણું જ બંદરોમાં નાંગરેલાં જહાજો પર આપણે વાવટા જોવા જતાં આજે નિરાશા મળે છે. દેશી રાજ્યોનાયે એ હરી હકો અંટવી લેવામાં આવ્યા છે. એ સામે માથું માંડનાર સ્વ. પ્રદેશીય માટે તો સરકાર વલ્લભભાઈએ કહ્યું છે કે, 'આલણના પુત્ર તરીકે જો એમના શાપ લાગતા હોય તો તો એ શાપ વરસાવતા હશે. એટલી દુઃખદ સ્થિતિ એમને અંતુભવની પહીં હતી.'

વેપારી કાફલા-ગર્કન્ટાઇલ મરીનોના આદર ન કરતો હોય એવો એક દેશ દુનિયામાંથી શોધ્યો નહિ જરૂર. પ્રત્યેક દેશ પોતાના કાંઠાનો વેપાર પોતાના જ હાથમાં રાખવાનું તત્ત્વ પ્રત્યક્ષરે માન્ય રાખ્યું છે. વેસ્ટમિન્સ્ટર કાયદા પ્રમાણે ઈંગ્લેન્ડનાં સંરચાનોને યે

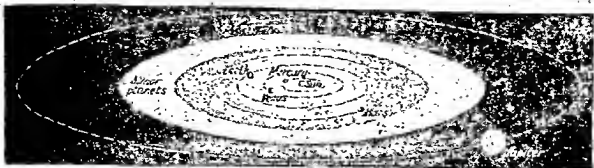
કુમાર • ૧૮૪૫માં એક (એપ્રિલ ૧૯૬૯)

એ દહ મળે છે તે આરંભિયા, જેનાં વજેરે દેશો આજે તેનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. જીન દેશોથી થતા વેપારી કરારોમાં યે પ્રત્યેક દેશ પોતાના જવાબનો દહ અભ્યાસિત રાખે છે. ૧૯૩૪માં બ્રિટને રશિયા સાથે જે કરારો કર્યા તેમાં ચોક્કસ જણાવ્યું છે કે રશિયાનું લોકકે બ્રિટિશ વહાણોમાં જ અગવડ. કમનસીબ તો એકલા દિંદન જ છે કે તાજેતરમાં જતેર થયેલા દિંદ-બ્રિટન કરારોમાં દિંદી વહાણોના દહનું નામનિશાન સુધાં નથી નજર પડતું.

આ પરિસ્થિતિમાં સિંધીઆ કંપની આપણા સામરપ્રાણનું એકમાત્ર પ્રતીક બની રહી છે. એણે સિદ્ધ કરેલી મદત્તવાકોશાઓ કરનાં સિદ્ધ થતા મથતી એવી મદત્તવાકોશાઓ અનેકમણી છે. વહાણો નાંધવાનાં ને મરામત કરવાનાં પાર્ટ તેને બિનાં કરતાં છે. દિંદી નાવિક અધિકારીઓનો મંચીન સમૂહ બનેલ કરવાનાં એને કેડ છે. એ આપણું પોતાનું સાદસ છે, આપણી સ્વસ્થપ્રાપ્તિના પે પ્રમુખ સાધનોમાંનું એક છે. એ કેવી રીતે ? સરકાર વલ્લભભાઈએ એ કંપનીમાં રામાન મણના રામજેવાજેમને અણાવ્યો છે એ શી વાચથે દીરાચંદના આ શબ્દો તે પર સંપૂર્ણ પ્રકાસ પાડે છે:

'માલના નૂરને 'ઉતાંરેઓના' દર રૂપે દિંદુરતાન દર વર્ષે રૂ. ૫૦ કરોડ જેટલી નાદર રકમની ખેડણી પરદેશી વહાણવટાને નજર કરતું રહેલું છે. આ નાદર રકમનો યોડોક ભાગ પણ જો રાષ્ટ્રીય વહાણવટાને દાંસલ કરી શકાય તો 'દેશને કેટલો લાભ થાય તે કહેવું જીનજરૂરી છે. જ્યાં સુધી દેશની પાસે તરી-લંગની આરમારી ન હોય, એ તરી આરમારીની પડખે સરંજામ પૂરો પાડનારી જાગવાન સોદાગરી આરમારી ન હોય, ત્યાંસુધી દિંદુરતાન દેશ આઝાદીની નેમ કહી બરવા નહિ કરી શકે.'

નાણાંથી જ દુનિયાની દરેક વસ્તુની શીમત આંકતા બ્રિટિશ સોદાગરો તરફથી આ કંપનીને કહેવામાં આવેલું કે કેરોડ ઉપરાંતનું ડિવિડન્ડ લાઇ આ સાદસ તે છોડી દે. એમને નહિ ખબર હોય કે આપણા રાષ્ટ્રના નવચણતરનું જ એ યે એક પ્રારંભિક પગથિયું છે અને એક સુડોળ ઇમારત તરીકે તેની પ્રતિષ્ઠા થશે ત્યારે તો કદાચ જગત પણ આપણું નામનત સાગરતોળમ બોધ તાજૂય જાનરો. - અશોક હર્ષ

સૂર્યમાળાના ઉપરના ચિત્રમાં મંગળ અને ગુરુના કક્ષા વચ્ચે જે યોગો પડે છે તેવા ઉપર તે સૂર્યના નાનકડા પુત્રો સમા દાબરેક ઉપગ્રહોની કક્ષાનો માર્ગ દર્શાવે છે. એ બધા એ પડામાં એક જ સરખી પરિક્રમા કરતા નથી, પરંતુ તેઓ એકબીજા સાથે એવીરીતે સંગ્રામેલા સામે છે કે, એમને જે આપણે ધાતુની વીંટીઓ જેવા કદથીએ અને એ રીતે એમાંના એકને ઉપાડીએ તો બધા જ એકસાથે ઉપડી આવે. (World of Wonder)

નાનકડા સૂર્યપુત્રો

સૂરજના પરિવારમાંના નાનાઓના અડો, ઉપ-અડો વચ્ચે સંતાનોની ને ધૂમકેતુઓ, ઉલ્કાઓ જેવા કપૂતોની જે આસોસના આપણે 'કુમાર' ના આજ સુધીના આંકોમાં કટકેકટકે કરી ગયા તે મંગળ ને યુર વચ્ચે વિલસતી તેની આ ગાલસાદિ વિના અધૂરી જ રહે. મુરજનો પરિવાર કંઈ તેવી આસપાસ ફૂંદી ફરતા નવ અહોથી જ સંપૂર્ણ નથી. એ મોટા અહોસિવાય મંગળ ને યુર વચ્ચે જીવન દગ્ગરો નાના અહો એમની માફક જ સૂરજની પરિક્રમા કર્યા કરે છે. માયુકનો જાડુ મોડી મોડી એમના આરિતવની યંકા આવી-૧૭૭૨માં.

તારાગણિતના મદદન વિદ્યાની વૈદલા કેપ્લરના સમકાલીન ટિશિપસે અહો વચ્ચે રહેતા અંતરના બાધિતા સિદ્ધાંતો એ સાથે ઉદાપોદ થયો. એ માયુ દતો લા ૯. ૧૭૮૧માં સર વિલિયમ હર્શેને યુરેનસ શોધી કાઢ્યો તે તે શનિ પછીના તુલનાત્મક અંતરને જારાજર બંધ બેસતો આવ્યો. આમ છુપથી યુરેનસ સુધીના અહો બચિનયા નિશ્ચિત રથાને આવી રહેતાં મંગળ ને યુર વચ્ચે વિસ્તરેલા અવકાશમાં કાંઈ અદ હોવાની આ-શંકા વધી ને ૨૪ નિષ્ણાત પાગેળાયાંત્રીઓની એક સમિતિ ઈરન દ ઝાકના પ્રમુખપણા નીચે એ ખાલી અવકાશનું નિરીક્ષણ કરવા નિમાધ.

પણ એ સમિતિ કંઈ કરે એ પદેશો જ સ્વતંત્ર રીતે પાલમો વૈધસાંગના ડિરેક્ટર બોસક પિપાઝોએ ૧૮૦૧ના જાન્યુઆરીની ૧લી તારીએ એ યુગ મનાતો અદ શોધી કાઢ્યો ને તેને સીરીસનું નામ આપ્યું.

એની વગતી જ સાથે ડૉ. જોહાન્ન વર્ગો એનો સાળી-દાર પેલાસ શોધી કાઢ્યો ને એણે નાહેર કર્યું કે કાંઈ કારી પડેલા જગરા અદના અનેકમાથી આ જે અવકાશો જ છે. દલુ એવા જીન અરશેવો અવકાશમાં હોવા બેધબે. વર્ગો પાછી દૂરગીનો આકાશ તરફ મેકાશ ને ૭ જ વર્ષમાં એમાં 'જૂનો' અને 'વેરડા' એ જે નવા સભ્યો ઉમેરાયા.

સૂર્યના સ્થૂંડા પુત્રો જેવા એ ઉપગ્રહોનાં કદ એમાં તો નાનાં છે કે આપણા ચન્દ્રમાં પણ કેટલાક સમાઈ જાય. મગાણુ દર્શાવતાં સાથે ઉપરના ચિત્રમાં એમાંના મોટામાં મોટા ઉપગ્રહોને ચન્દ્રના ગિરજામાં મૂકી બતાવ્યા છે.

સૂર્યની આસપાસ ફરતા-ચડોને તેમના ક્રમમાં મેઠડીએ તો અજગરીતે ૩૫લા ચિત્રમાં બતાવ્યા મુજબ તેમના કદ એક-સરખા. વેલજીના આકારમાં ગોઠવાઈ રહે છે. તેમાં મંગળ અને શુક્રની વચ્ચે પડતી મોટી ખાલી જગ્યા વિશે ન્હાં. ખગોળ-શાસ્ત્રીઓને રીંછ હતી નહીં; તે સૂર્યપુત્રો (ઉપગ્રહો)ની એકથી યીની ગણ છે. વેલજીના નેપા એ એકસરખા આકારને આધારે કેટલાક વૈજ્ઞાનિકો માને છે કે સૂર્ય પાસે યહોને પસાર થએલા કોઈ ગદાના આકારમાંથી લીધે સૂર્યમાંથી તેનો અમુક ભાગ અદાર ખેંચાઈ આવેલો અને તે આ ગ્રહો-ઉપગ્રહો ફરી સમગ્રગ્રાહીના આકારમાં ફરીને સૂર્યની આસપાસ ફરતા મંડળો.

આ અવસિષ્ટ કુટુંબના સૌથી મોટા સભ્યો જા. માર. એમાં રીરીસ સૌથી મોટો છે ને તેની ઉદરરેખા (Diameter) ૪૮૭ માઇલની છે, જ્યારે પૈવાસની ૩૦૪ માઇલની. વેરટાની ઉદરરેખા તો રીરીસથી બે અડધી છે; જ્યાં એ સૌથી અકચરિત છે ને કચારેક તો નરી જાણે પણ દેખાય છે.

આ મારેની નજીક નજીકની કક્ષાએ એટલું સચિત્ત કર્યું કે એ બધાનો સમાવતી કક્ષા પર કોઇ મોટો ગ્રહ ફાટી પડેલા હશે. એ કાળે તો એ માર કકડાથી જ એ શોધ સંપૂર્ણમાની લેવામાં આવી. પણ ત્યાર પછી પંદર વર્ષની સાત મહેનત પાદ ઇ. ૧૮૩૦માં હેન્ડેએ એ કુટુંબનો વળી નવો સભ્ય એસ્ટ્રેઇડ શોધી કાઢ્યો એટલે એ શોધનું ખજા આમળ લંગાઇ જોનો આજ સુધી દરજી છેડા નથી આવ્યો! ઇ. ૧૮૬૦ સુધીમાં લગભગ ૩૦૦ જેટલા ઉપગ્રહો શોધાયા; પણ તે પછી આજ સુધીમાં તો એ સંખ્યા દબારની બે ઉપર મઠ છે, ને એના બીજા અનેક હોવાની આશંકા દરજી ચાલુ છે!

આ બધા બે ઉપગ્રહો મુરજનાં રીંછાં જ બાળકો છે. એમાંથી ૩૨નેક ઉપગ્રહો ૩૦૦થી ૧૦૦ માઇલના, દેહસેએકે પંખી વધુ માઇલના, જ્યારે બાકીના મોટા બાળના ૫૦થી ૧૦ માઇલની લંબાઈના ને બીજા એમાં બે નાના છે. જેમાં કેટલાક તો એટલા નાના છે કે એકાદ ઉમ્મૂલ થએલા પર્વત ('Mountain broken loose') જેવા જ ગણાય. એવા નજીવા કદને લઇ આ ઉપગ્રહો બીજા મહેા જેમ જ ગોળા દરો કે કેમ એ સંવાદ મહેા છે. વળી એ બકડમય બંધારણનાં છે કે ધાતુમય બંધારણનાં એ પણ નક્કી નથી કરી શકાયું.

ડૉ. રસેલ, ડગન ને રટ્ઝર્ટના અભિપ્રાય મુજબ

આ સંધગા બે, ઉપગ્રહોનો એકવિન સમૂહ આપણી પૃથ્વીની બ્રહ્મદંતરમાં ભાગનો જ થવા ન્તય ને એ-માંથી બે આપો સમૂહ તો માત્ર રીરીસ ને પૈવાસને જ કોળે ન્તય. વધુમાં વધુ છૂટ મૂકી બીજાં આસપાસ સભ્યોનો બે તેમાં ઉમેરી ફરીએ તો બે પૃથ્વીના પાંચ-સોમા ભાગથી તો એ સમૂહ ન જ. વધી!

એમના ઉદ્ભવ વિશે જેકિસે વળી ખીજી કલ્પના બાંધી છે. તેના કહેવા મુજબ, શુક્રનો કોઇ પ્રાથમિક વ્યંદ તેના આકર્ષણમાંથી છટકી ભાગ્યે દરો ને રેડી-એન્કરિવ પદાર્થો તેનું ઉપગ્રાહન અનેકગણું વધી જતાં તે ફાટી પડ્યો દરો. એનાં થયેલા ટુકડાં વળી પાછા ફાટ્યા દરો ને એને લાખો એમની જુદી જુદી કક્ષાઓ ગિયન ચઇ દરો. દરજી પિત્તાનીઓ આંખાળનં પર સંગત નથી થવા.

આ સમગ્ર બાલકૃષ્ણમાં સૌથી રસમદ, સભ્યને પણ દબે આપણે દાય લેવે પડશે, અને તે ઇ. ૧૮૬૮ ના આગસ્ટની ૧૩માંએ જાહેરના ડૉ. જી. વિરે શોધી કાઢેલા 'ઇરોસ'ને. આપણે જાણી જોઇને અસાર સુધી એને લાથમાં નહોતો લીધો, કારણ સામાન્યતઃ પણ એ પરિવારથી એનું વ્યક્તિત્વ નિરાશું ગણવામાં આવે છે. કદમાં તો એ બહુ નાનો માત્ર ૧૩ માઇલની ઉદર-રેખા ધરાવતો જ ટુકડો છે, પણ એના રીંછા સદ-યોગીઓના સુકાળસે એનું રગતિવાળપણું અનેક રીતે અવિરમરણ્ય છે.

એક તો એની કક્ષા એના બીજા કુટુંબીઓ કરતાં જુદા જ કોળે આવેલી હોઇ, કચારેક કચારેક તો સૂર્ય આસપાસની પ્રદક્ષિણામાં મેળવળ અને પૃથ્વી વચ્ચે એ આવી ન્તય છે. વળી મેળવળથી પણ એ પોતાની પરકમાં

વહેલી પરી કરી લે છે. મંગળને ૬૮૭ દિવસ લાગે છે જ્યારે હરિસને ૬૪૩. એ પરકરમાંમાં ચંદ્ર સિવાય બીજા કોઈ પણ આકાશચારી કરતાં પૃથ્વીની એ વધુમાં વધુ નજીક આવી જાય છે. નજીકમાં નજીક હોય ત્યારે ૧,૩૫,૦૦,૦૦૦ માઇલ અને દૂરમાં દૂર હોય ત્યારે ૨૬,૦૦,૦૦,૦૦૦ માઇલ પૃથ્વીથી દૂર રહે છે. વળી એના પર પ્રકાશના પણ ઝડપી ફેરફારો થયા કરે છે.

હરિસનું કદ આપણી પૃથ્વીના માન ૧૬૭ લાખમા ભાગનું જ છે, જ્યારે એનું ઘટલું આપણા ચંદ્ર સરખું. પૃથ્વીથી એ દૂરમાં દૂર હોય તેના કરતાં નજીકમાં નજીક હોય ત્યારે ૪૦૦ ગણો પ્રકાશિત લાગે છે. લગભગ દર પાંચ કલાકે તેના પર પ્રકાશના ફેરફારો થતા રહે છે.

આ ઉપરહોની શોધ માટે દલુ વિજ્ઞાનીઓ

આકાશમાં એટલી જ ખાંખાંખોળ કરી રહ્યા છે. છેલ્લે ઈ. ૧૯૩૬ના ફેબ્રુઆરીની ૧૨મીએ બેટ્ટઅન ખગોળ-સાહ્યો મૉ. ડેલપોર્ટે આપણા ચંદ્ર કરતાં મેં પૃથ્વીથી ૭૫ગણો દૂર એવો એક ઉપગ્રહ શોધી કાઢ્યો છે. એની દરતી ફોટોગ્રાફિક પ્લેટ પરથી જ સાબિત થઈ, કારણ, એ છે માન એક જ માઇલની લંબાઈનો.

આ શોધ ઉપર છેલ્લે છેલ્લે જલુ ઉદાગોદ થયા માંડ્યો છે. સર્વિસ લેમ્પાગાનો પ્રોફેસર જોષે કહે છે કે એનું નાનું કદ જોતાં ચાર આંતર ગ્રહોના ગુરુ-ત્વાકર્ષણનું પ્રજ્ઞા કદાચ એને સૌરમંડળની બહાર દડ-સેલી દે. એમ દરોશોહને તેનું કોઈ બીજા પ્રદ સાથે અથગ્રાહ પડવું પણ અસંભવિત નથી. કદાચ આપણી પૃથ્વી સાથે મેં અથગ્રાહ પડે, પણ એ અથગ્રાહભૂમી કંઈ જલુ ખુવારી થયા ન પાગે. 'અનિકેવ'

મોટા માણસોની નાની વાતો

આપણા સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર ગોવર્ધનરામભાઈને એક સમયે ત્યાંના જમણુવારને પ્રસંગે એક સરકારી અગ્રજાદારને તેડી લાવવાનું કામ સોંપાયું. ત્યાં ખજર કાદતાં અંદરથી હુકમ થયો કે 'તેમને બંદર બેસાડો મેં કહ્યો કે લાઇ પમારે છે.' પછી પરવારીને અધિકારી સાહેબ આપ્યાને તેમને માટીમાં લઈ ગોવર્ધનરામભાઈ આપ્યા. માટીમાં અમજાદારી તોરથી એ અધિકારીએ પૂછ્યું, 'કેમ, કંઈ અંગેજી બંગેજી લાવ્યા છે કે?'

'જી હા.' ગોવર્ધનરામભાઈએ જવાબ દીધો. 'મેં ટ્રિકમાં પાસ થયો છું.'

'ત્યારે એક. વાઈ. એ. માં દરોશ.'

'જી, તેમાં પણ પાસ થયો છું.'

'ત્યારે તો બી. એ. નો અવગાસ કરતા દરોશ.'

'જી, એમાં પણ પસાર થઈ ચૂક્યો છું.'

સાંભળતાં જ અધિકારીનું મોં ઊતરી ગયું ને એમની માથી માગી.

છેત્રાનો વડો પ્રધાન ઍડ્વર્ડન અવસાન પામ્યા પછી તેના કાગળખતોમાંથી એક કવર મળી આવેલું. એના પર લખેલું હતું: 'જે લોકોને મારી સાથે મતભેદ છે.' એ કવરમાં તેના સામે મતભેદ ધરાવનારાઓની આખી વાદી હતી ને તેને છેડે લખ્યું હતું, 'વાદ વાદ!'

આટલા બધા મદાન પુરવો સાથે ચારે મતભેદ છે, એનું રમરણ વધુ મુખદાપી છે!'

એક વખત સરદાર વલ્લભભાઈને એક જ્ઞાતિ-માં જવાનું થયું. ત્યાં કોઈ મોખસિયાઓ રસોયાને પ્રજા કર્યો, તું કંઈ માન્યો છે?'

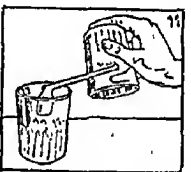
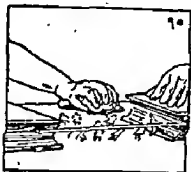
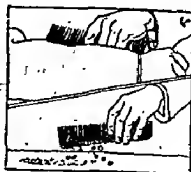
વલ્લભભાઈએ વચ્ચે જ જવાબ આપી દીધો 'વલ્લભભાઈની નાતનો!'

નવ્વીતી અંગ્રેજ લેખિકા જેમ્સન ઍડ્વર્ડસના ધરમાં એક વાર કોઈ ચોર ઘૂસી આવ્યો. એ પોતે તો બીતી નહેલી પણ પોતાનો નાનો બાળિતે સુતો હતો એ જાણી જાય એવો દર લાગતાં એણે ધીમેથી ચોરને કહ્યું. 'જિલકુલ આવજ કરીશ નાદિ.' ચોર તો એકલો ને જે જાંરીમાંથી આવ્યો હતો તે જાંરી તરફ વળ્યો, એટલે જેમને કહ્યું, 'એ રસ્તે દુદ્ધે મારીશ તો વાળી બેસશે; જાદારના દાદરા પરથી ઊતરી જન.' ને ચોર દાદરો ઊતરી ગયો!

અક્ષાદાજાદની કોટમાં આલના કેસે પંડિત મોતીલાલ નહેરૂની કોઈ દીકા પર ન્યાયાધીશ સાહેબ ઉરકેરાઈ ગયા ને દમ માયો, 'તમે કાણો છો, કોણ છું?'

પંડિતજીએ ઠંડે કંઠે જવાબ આપ્યો, 'પસ મી હોઈ, તુંસારી રીતે જાણું છું કે અ પ એક કમજોર જન છો.'

વોજીના સહલા અખતરા-ધેર થઈ શકે એવા

વીજીના થઈયા એ અખતરા આપણે ધેર જોઈ કરો શકીએ. તાજા તરીકે કપા મૂકી શેષ તમારે બિલકુલ ધારા વાળ આપને વજીનાવડ કસિકાથી જડાયથી જોજના તેમાંથી વીજળીના ઝીણા તણના અરો ને તેમનો તડતડાવ પલ સંભળારો. (ચિત્ર ૧) બિલાડીની પીડ પર અવળા ફંદાડીએ જડાયથી હાથ ફેરવનાં પલ એમ જ બને છે (૨) વળી સીલ કરવાની સાખને ફલાલીવાન દુકાણી ધરનાં ને વીજળીઅથ અને છે ને માથા ઉપર મૂકનાં આપણા જાળને આકર્ષે છે (૩) એવી જ રીતે ધરડીને ખાડું આપણા વજીનાવડ કાંચકા વડે કામજના ઝીણા દુકાણા આકર્ષે શકાય છે (૪) પ્રાચીન ઝીંકાએ અખતરા વર્ષભૂથી વીજળી શોધી કાઢેલી અને એને મોજી 'ઇલેક્ટ્રિસિટી' નામ અંજાર આપેલા કાંક શાન્દ ઉપરથી જ આપણું

એ અખતરા દુકાણે ખૂબ ધરડી કાત પર. મૂકનાં તેમાંથી તણના ઉલ્લખરો (૪-૫) કાચના ટંકાર પર માટીની મૂંડી ટેકવી, કે

શાખથી ધરડેલા બીજો ટંકાર મૂંડીના છેડા નંદક લાગવડી તેને આમથી તેમ ફેરવી શકાય (૧૧) ને બીજી શાખડીએ વચ્ચે એક બેટો સાથે કાચ દલાવી માખીને તેની નીચેના પાલાણમાં કામજની ઝીણી પૂનળાઓ મૂકી પેલા કાચ પર ફમાલ વસારો. એટલે નીચે પૂનળાઓ નાચવા લાગરો. (૧૦) એકાદ બુચમાં ઊભી શેષ યોત્સી ને પર બીડા કામજને કાનડેસો. કાંસ ટેકવી તેના પર ટંકાર કાંકરો ને જલારની બાલુ રેશમ વડે યસવા આંકરો. તે અજળ રીતે પેલા કાંસ અંજાર વર્ષભૂની બાલુએ ફરવા મોકરો (૧) સામાન્ય જાઉંન પેપરને એ આપણી ખાંચ પર ધરડી નાક આકળ ધરનાં તેમાંથી તણનો અરો, અને એ વિદુઅથ કામજ ભીંડ 'પર' કાશા જ આધાર વિવા ફેરડી ખજ રહેશે. (૭૮)

કલકલીઆ અને ચાપ

કલકલીઆ અને ચાપનો જ પ્રસંગ હાથ ધરીએ, કારણ
બીન્ન કરતાં આ બંને લોકમાં વધુ પ્રમાણમાં મનુષીતા છે.

[૧] કલકલીઆ

પશ્ચિમવનના અભ્યારીને દોશો એક વાનનો બારે
આંદોશ રહે છે કે પ્રત્યેક પંખીના જીવનન્યાયદારને સર્વોચ્ચ
અનુકૂળ સાધનરૂપે એનું શરીર ધડાચું દશે કે જેનું શરીર
એની જ એના જીવનન્યાયદારની પરી જોગવાઈ કદરવો
કરી મૂકી દશે. આ સમરથતાના ઉકેલ સાથે આપણને આદર્શ
નિરૂપત નથી. આપણે તો એટલું જ જાણવાનું છે કે આ-
હારો પાહાન, પ્રજનનકર્મ, પછે જીવનસંસ્થામાં નભાવવા-
સાર પંખીને જે મહેનત કરી પડે છે અને જે જાનનાં કષ્ટ
વહોરવાં પડે છે એ જાણને પહોંચી વળે. એવી વિશિષ્ટ
શરીરરચના એટલે કે આંગ ઉપાંગાદિ સાધન સામાયી
પ્રકૃતિએ એને જાણેલી હોય છે. કદી કદી એમાં વિસં-
વાસ પણ દેખાય છે છતાં અંગસંવાર અને જીવનવ્યવસ્થા
વચ્ચેના અનિવાર્ય સંબંધ જાણ્યાં પંખીઓમાં સારા પ્રમા-
ણમાં સચવાયેલા નહરે પડે છે. કેછમાં પણ આ સંબંધ
પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો હોય તો કેવળ કલકલીઆ (અને
લક્ષ્મીદોશ જેવાં દ્વિત્રિ પંખીઓ)માં જ. કારણ કલકલી-
આ એટલે જીવનનું અત્યંત અદ્યુત કેવળ (શરીર)
પં જ. એના શરીરમાં, શરીરની પ્રત્યેક ક્રિયાશક્તિમાં
કેવળ નિરર્થક અને નિષ્ફળ કંચું જ નહિ જડે.

એ આ રીતે. કલકલીઆનો આહાર હેમતર, એની
પ્રાપ્તિ અર્થે એને પાણીની નિકટ રહેવું પડે છે તંત્ર
પાણીમાં પેસવું પણ પડે છે. એના શિકારવિધિ કંઈક
આવે હોય છે. પ્રથમ કલકલીઆ પાણીની સપાટીથી
પંદર વીસ ફૂટ જેટલી ઊંચાઈએ લાગતો ફરે છે અને
ઊંચાં ઊડતો પાણીમાં નજર નાંખે જાય છે. અમુક
સ્થળે માછલાં સપાટી નજીક જાય એટલે તરત ઊડતો
ચંબી જઈ એ સ્થળે નીચી ચાંચ કરી, જાણે નિશાન
સાધ્યતો હોય તેમ થોડી વાર ઉપાડી પાંખ ઉપર તર્યા
કરે છે. પછી અંગ સંકેલી નીચે. મ્હોએ, જેમ જોઈએ

નદી તટે આશા લેતાં કાચ-
ચીત્રો કલકલીઆ નર-માદા
શાસ્ત્રીય ન ગણાય છતાં પંખીને ઓ-
ળખવાનું અત્યંત સરળ છતાં સફળ સાધન તે, 'જાણ
ફાંદગ અને આંગ નિશિષ્ટનાના આધારે પંખીઓનું
વર્ગીકરણ' કરવાની રીત. આ રસ્તે, 'ઝડી શકે એવા
પગચાળા' (Zygodactyle) પંખીઓનો પરિચય
આપણે કરી શકીએ. શરીરની એ જ રીતનો આશ્રય લઈને
એક વધુ વર્ગની વાત કરીએ.

એ વર્ગ છે 'પહોળા મ્હોંઢાડાળાં' પંખીઓનો:
Fissirostres. આમાં હોવાને લંધિ, સાપારણ રીતે
જ પંખાઓનાં મ્હોં જાન્ય પ્રાણીઓની સરખામણીમાં
અત્યંત પહોળાં ગણાય, છતાં પંખાઓમાં પણ કેટલાંક
એવાં છે કે જેમાં મ્હોંની વિશાળ ફાંડની તુલનાએ
જાણીતાં પંખી પણ નહીં શકે. આવાં પંખી તે જાળા-
ખીત્ર (સ્ક્રીનો અને સ્ક્રીન્ટ), દશરથીઆ, લીલા નીલકંઠ,
કલકલીઆ, ચાપ અને ચિલોત્રે. એ જાણ્ય ફરેરે અને
સ્વભાવમાં પરસ્પરથી વિરુદ્ધ છતાં એમનો સમાન મર્મ
તો 'પહોળા મ્હોંઢાડ' જ. એમના અજવાસની વધુ સર-
ખાતા માટે જો ફરેરના સાપારણપણને લંધિ આવનાર
જેદ પાડ્યા હોય તો એમ પણ કરી શકાય. જેમકે, પા-
તળી ઝીણી કેમળ ચાંચચાળાં અજાળીત્ર અને લીલા
નીલકંઠનો એક વર્ગ. તે જ પ્રમાણે જરડ અને દીર્ઘ ચાંચ-
વાળાં કલકલીઆ અને ચાપના અન્ય વર્ગ જાણી રહ્યા
તે દશરથીઆ અને ચિલોત્રાની ચાંચો, નથી પરસ્પર
સામ્યવાળી કે નથી બીજા કોઈ પંખી સાથે મેળ ખાતી.
એટલે એમનો એક બેજો સ્વાતંત્ર વર્ગ. આ ત્રણ બેજોમાં-
થી બીજાની વાત આવતા અંક ઉપર રાખી, અહીં માત્ર

વિવિધ નીલ-
વર્ણની ઊંચી
હસડતો ઉડતી
ચાલ

માંથી ગોત્રો છૂટે એમ, તીર પેટે એ વેગથી પાણીમાં અંધારાવે છે અને ધણુખડે ચાંચમાં માછલી સાથે જ બહાર આવે છે. પાણીમાંથી નીકળ્યો કે નગ્ન પાંખ ઉપર અને પાંખ ઉપર જ માછલી આરોગી પુનઃ એ શિકાર પ્રવૃત્તિમાં મશગુલ થતી જાય છે. કદાચ અંધારાવવાનું શરૂ કર્યો પછી, વચ્ચે જ માછલાને નીખરાઇ ગએલાં દેખે છે તો તરત સરળતાથી અધોગમન અટકાવી, પાણીમાં પેલા સિવાય અધપચમી પાછો જીડી જાય છે. કેટલી અપ્રતિગ નિપુણતા! કેવું પ્રચંડ સામર્થ્ય અને અગોષ ક્રિયાશક્તિ!

એના આ લોકોત્તર વ્યવહારનાં ઉત્પાદક વિવિધ અંગો દ્વારા. પહેલી એની મ્હોઝાડઃ માછલું મળતાં વાર ન લાગે એવી સહેલુક રચનાવાળી, વિશાળ. પછી આવે ચાંચઃ લાલા જેવી લાંબી અને અણીદાર છતાં અત્યંત દૃઢ અને કઠોર; મૂલમાં સ્થૂલ; માછલું પકડવા, પકડીને મ્હોંમાં ગોઠવી દેવા માટે પૂરેપૂરી અનુકૂળ; અને આ બધું ય રોટે લાગે જાડતાં જાડતાં જ કરવાનું તે એની ચઢદથી જ. પછી એની પાંખોઃ મોટી, વિશાળ; ઝડપથી જીગાને, જાડતાં જાડતાં જ પાણી ઉપર અદર રિચર તરવાને, સીધા જતાં વચ્ચેથી ઝડપથી ફટાવાને અને બંધ પાંખે ભુરકે માર્યા પછી જરૂર પડતાં, વચ્ચેથી જ પડવાના પ્રચંડ વેગને રોકી, ગતિ-ભંગ થયા છતાં સમતોલપણું સાચવી રાખી ઝડપથી પાછા જિંચે જીડી આવવાને સંપૂર્ણ સમર્થ. એના પગઃ ટુંકા, નિર્બળ; જાડતી વખતે અને ટૂંકી મારત પેટ સાથે.

દયામ્ય ચંપાઇ રહે અને રજ પથ ઉપસેલાન રહે તેવા. એની પૂછડીઃ ટુંકી, નાની; પાંખ પર જ સમતોલપણું સાચવવાનું હોવાથી, પૂછડીના મોટા ભારનો ઉપગોષ નાંદ; વળી લાંબી હોય તો ટૂંકી મારતાં કે વચ્ચેથી પલેરા ખાતાં આડી આવે કે નડનારૂં શાપ. એની દેહવૃદ્ધિઃ સંકુ આકારની; પાંખો બંધ કરી, પગને પેટ સાથે દગાની દીધા એટલે જાણે ટાંચકિત જ; એ રિયતિમાં ચાંચની અણીથી પૂછડીના અગ્ર સ્તંભી એનું સમગ્ર શરીર શાંપ, સપાટ, રજ પથ ખર-બચકું નાંદિ એવું, બે છેડે અણીદાર મોઝાડ જેવું, Stream-lined બની જાય છે. ટુંકમાં એના શરીરનો એક પથ જામ પધારે પડેના, નકામો કે નિરર્થક નથી. બધાં અંગો સમ્રામણ છે. એ અંગેના એક પથ ક્રિયા વિસંવાદી નથી હોતી.

અદ્ભુત શરીરવંત અને લોકોત્તર જીવનન્યવહાર વચ્ચેનો આવે અત્યંત સુમેળ એનામાં દેખાય છે એ કલકલીઓની ઓગણીસ તતો લાસતવર્ષમાં ચાલ છે. એમાંની માત્ર તથા જ નાનો કલકલીઓ, રંગબેરંગી કલકલીઓ અને કાચરચીતર કલકલીઓ—આપણા શ્રુતસતમાં બારે માસ નજરે પડે છે. એમને અનુક્રમે લેતાં પહેલે આવે

૧
નાનો
કલકલીઓ

Common Indian Kingfisher.^૧ ચકલી જેવડું છતાં સવા આંગળની ચાંચવાળા આં પંખીની સમગ્ર ધારી એના વર્ગનાં અન્ય પંખીઓ જેવી જ હોય છે. શરીરનો વાન મુખ્યત્વે લીલાશ પડતો વાદળી. માથું તથા ચરદન એનાં, હુમાશ એનાં. એ પરનાં પીંછાંના અગ્રભાગ વાદળી રંગે. નાકથી બળા સુધી ઘેરા લાલપટો. એ પટાને છેડે બળા ઉપર ચેત પટે. બાંબા એના લીલા રંગે. પીંડ, કમર, પૂછડીનાં પીંછાં આજા દિહા વાદળી રંગનાં. પાંખો અને પૂછડી એના લીલાશ પડતા વાદળી રંગે. પાંખનાં પીંછાં ઉપર વાદળી ટપકાં. ફાવી તથા ગળું ચેત. હેઠળનો આકાશ જામ અગ્રકતો ઘેરા લાલ.

આંચ: કાળાંશ પડતી અને હેઠળના પડખે નારંગી રંગની. આંખ: ઘેરી બાદામી. પગ: નારંગી રંગે.

એના આદાર: નાનાં માછલાં, જળની છવાત, વગેરે. એને લીધે જ એ પંખી દમોશાં પાણી ઉપર રહેતું નજરે પડે છે અને ખીજે કયાંય દેખાતું નથી. એના ત્રિત રચલાવ પ્રમાણે એ પક્ષ પાણીમાં ડૂબ્યાં મારી આદાર પકડે છે: માત્ર એ ડૂબ્યા ઉપરની નીચે સીધી નથી મારતું પણ તીરછી મારે છે.

આ સુકુમાર અને રૂપે રંગે અત્યંત મનોહર પંખી જ્યાં જારે માસ પાણી રહેતું હોય એવાં ગોટાં તળાવ, નદીઓ અને કવચિત્ ખાડીમાં પણ એવામાં આવે છે. કાંકરીઆમાં નગીનાવાડીના અને પડખે એ પંખી અવારનવાર નજરે પડે છે.

વસંત અને ગ્રીષ્મ એનો ગર્ભાધાન કાળ. એ વખતે નદીનાળાંની બેખડોમાં દાયેક ઉડું દર જોદી અંદર વેત પહોળો મારો કરે છે અને એને તળીએ સુંવાળી રેત ઉપર, અમકાસ મારતા નિર્મળ શ્વેતવર્ણવાળાં સુંદર પાંચથી છ ઇંડાં મૂકે છે.

સાર જાદ આવે—

૨

રંગભેરંગી કલકલીઓ

આનું ખીન્નું નામ 'શ્વેત-વક્ષા કલકલીઓ: White Breasted Kingfisher.' ૨ કદમાં કાળર

કરતાં મોટો, દસથી અગ્રીઆર આંગળ લાંબી દેદલના-વાળો આ કલકલીઓ આપણામાં સૌથી વધુ પરિચિત કલકલીઓ ગણાય. રેલવેના કે ટેલેફોનના તાર ઉપર અથવા ઝાડની ટોચે કે અગાશીની પાળે, સફેદ છાતી અને આસમાની અને ઘેરા લાલ રંગના દેદલાણું, કા-બર જેવડું, લાંબી લાલા જેવી કઠોર લાલ ચાંચવાળું પંખી જુઓ તો તે આ કલકલીઓ જ.

એનો સમગ્ર વાન વાદળી અને લાલ. માથું, મોં, ચરદન, પડખાં, પેટ, પૂછડી હેઠળનાં પાંખાં ચળકતા

ઘેરા લાલ રંગનાં. ખભા આજો મેલા વાદળી કે લીલાશ પડતા. પીક, કમર, તથા પૂછડી પરનાં પાંખાં ચળ-કતા મેલા આજો. આસમાની રંગે. પાંખો ઘેરી લાલ. એમાં સફેદ પટો. દાદી; ગળું; છાતી તથા પેટ ચ-ચ ધ્રુવ વર્ણનાં. પૂછડી વાદળી. આવા રૂપવિન્યાસને લીધે એ જોડે છે ત્યારે આખા વાનાવરણને આસમાની પ્રભાથી ઘેરી નાંખે છે. ૩

૩ શ્વેતવક્ષા કલકલીઓના અગ્રંકતા રંગોના આનિર્ભીય સંગ-ધર્માં અત્યંત અદ્ભુત દંતકથાઓ પ્રચરિત છે. કહે છે કે ગતિના સ્વર્ણ વાણેવ અને સખારંગી હૃદયનુના સંપ્રગમી એક કન્યા જન્મી. એનું નામ આદરીઓના. મુખા-ચયામાં એ ઓક નાવિક સેઇકસ સાથે પ્રેમમાં પડી. કાલાતરે દરિ-યાના તોફાનમાં સેઇકસનું નાવ ભાંગ્યું અને અન્ય ખસા-સીઓ એનો એ પણ ફગી ખૂઓ. એના મરણના આધા-તથી આદરીઓના જુરતી જુરતી અન્વાચર્યાઓ પહોંચી. એવે વખતે ભગવાન વાણેવે આદરીઓનને, એના પતિના રૂઢને ભેટવાની સજવડ કરી આપવા, ગમતી દીધું પંખી. એ પંખી તે આ શ્વેતવક્ષા કલકલીઓ જ. આજે પણ પા-ણીમાં ફરતા એના પતિના આત્મા સાથે હૃદય મિલાવી, એ નદી-સરોવર-સમુદ્રના જળ પર તારાથી રૂપાં કરે છે.

ખીજ દંતકથા છે પૃથ્વીના આદિ પ્રલવકાળથી. જ્યારે સમગ્ર વિશ્વ જળજળાદાર થતી ગયું હતું ત્યારે આદિ પિતા-મહ નોઆહ, અત્યેક યોગીનાં નરમાદાના એક એક જોડાને પોતાની સાથે વડાણમાં લઈને નિમિત્તયાઃ ફરતા ફરતા પુત્રા-ન્તર વીતી ગયા. અંતે જળના પ્રાન્તદેશની શાળ લેવા એમણે મોકલ્યો પ્રથમ તો ચાણુક કમળાને. એ તો ગયો તે ગયો જ. પાછો શોનો આવે. વાટ ભેતાં શાકયા એટલે ખીજે મોકલ્યો હોહાને. એને પણ આપતાં વાર થઈ એટલે છેવટે મોકલ્યો કલકલીઓને. કલકલીઓ હતો રૂપહીન પણ જળનો ભોમીઓ. એટલે એણે તો મૂશી દોટ અને એવા જોડયો એવા બેડયે કે વાદળોની પાર આસમાનમાં પહોંચી ગયો: જેના સ્પર્શથી એનું વાન સુન્દર સૌન્દર નીલવર્ણથી રંગાઈ ગયું. એથી હરણાય છે, ત્યાં દૂર દૂર સુન્દર એણે ભેટ્યા ભયસન સવિતાનાશયણ, તેજના રશિ. એનાથી આકર્ષાઈ એ જેવા સુધેને સ્પર્શવા નય છે ત્યાં તેજના અગ્નિથી દાઝી ગયાં એની છાતીનાં પાંખાં અને શરૂ ગયાં સજગતાં અંગાર રૂપ. એના અંગારથી બળતો એ પડયો હેઠે અને નીચે આવી જળમાં મારી ફગી. શીન સ્પર્શથી બાનમાં આવીને જલ બહાર ટોડું કઢાવી એ આસપાસ નજર કરે છે ત્યાં ન મળે વડાણ કે ન પળે નોઆહ દાદા! બહુ થ ગેપ! બન્યું એમ કે કલકલીઓ સુધેને સ્પર્શવા જવામાં પડયો એ

“ચાંચ” કે, ઘેરા લાંબા-રેગની; આંખો; ગદામી; પગ; ચણીની જેવા લાંબા,

“એનો આંધાર” છવાત, દેડકાં. “કચિત્ કાંચે” એટલે પાંખી નિકટ રહેવાની જરૂર નથી પડતી. એને લાંબે જ એ ઘણી વખત પાંખીથી ચાંચને દૂર ગામની લાંબાએ કે આગળથી ચાંચાં દેખા છે. અપહવાડ શહેર વચ્ચે પણ રણકાને એ એને જોવા છે. વસતિ વચ્ચે રહે છે એટલે એ સૌનું પરિચિત પંખી છે. બીજી માટી અને સુકાએલાં ખાંભીથી આંચાં ચાંચથી જોઈને આંધાર મેળવે છે. છતાં કચિત્ એ માછલી પકડતાં પાંખીમાં અંધારાનો પણ કહેવાય છે. જો કે એમ કરતાં ચાંચી નજરે એ પડે નથી.

મનુષ્યના વસવાટને આડસો રસીઓ હોવા છતાં મનુષ્યકાંચે તો એને નદીનાં પાણી ભેખડો જ શોધવી પડે છે. કચિત્ કાંચી બીજાં ગામસગો પણ ઉપ-ધાગ કરી લે છે. માર્ચેથી જુલાઈના આરંભકાળ સુધીના વચગાળામાં ચળકતા ચેન રંગના પ-ફ ઈંડા ખુશી જગીન ઉપર મૂકી દે છે.

છેલ્લો એને જુલાઈની કલકલીઆમાં મોટામાં મોટા તે

૩

કાચરચીતરે કલકલીઓ

શરૂઆતમાં એ પંખીની અદ્ભુત શિકારયાત્રાનું વર્ણન કર્યું છે તે આ જ કલકલીઓને અનુસરીને કેમ પણ સજ્જા નદી, સરોવર કે મોટા નળા મર જળી જુઓ. આખો દિવસ આ કલકલીઓને એવી જ રીતે માછલી પકડતો જોશો. કચિત્ તો એ ચાર કલકલીઓ એકઠા થઈને ભેગા શિકાર પણ કરે છે. એ વખતનો એમને થૂંસસાર આપણી છુલિને રતબંધ કરી નાખે છે. આપણે સર્વવ્યાપક કલકલીઓ આ એકલો જ. અરેબ જુલાઈનામાં ખૂબ નમરે પડે છે.

એનું અંગ્રેજી નામ The Pied Kingfisher;

અરસામાં પાણીના વિસ્તાર માંખીને હોય; પાંચ ફૂંચો અને નોઆડ બધાં પ્રાણીઓને ધધારવાને વિદાય કરીને જોતે સારવાને મહેંગી અંગેલ. કલકલીઓને એ સમાચાર કાણ આપે? એટલે આજે પણ એ જાણવાની અને લાલ વાંચા સહજે, નોઆડના વહાણની શોધમાં, ડડપથી જળાગર અંદાંથી તરવી આંધારનો શોધતો આપણી નજરે પડે છે

૪ Ceryle Rudis

કાચરચી મોટો નાનો પણ ભરાઉ દેવવાળો. એનો પ્રધાન વર્ણ સફેદ અને કાળાના મિશ્રણથી ચટાપટાવાળો.

આંધુ અને કાન કાળા; એમાં સફેદ છાંટ. પાંચણ ધોળી. પીટ, કમર, પૂઝડી, ઉપરનો પીંછાં અને ખાંભો કાળી; એ પીંછાનો છેડા ચેન. મનુ તથા હેઠળનાં તમામ ગાય સફેદ. માત્ર છાતીની બંને તરફ જો આડા કાળા પટા. એ ઉપરાંત નદમાં જળાગ સર્વજ સંકેતો ચેન પડે. પૂઝડી મૂળમાં ચેન. છેડેથી કાળા; ખાંભોના છેડા ધોળા.

ચાંચ” કે, કાળા. આંખો; ઘેરી ગદામી. પગ; કાળા. આંધાર; કેવળ માછલી.

ફેબ્રુઆરીથી એપ્રિલના માળામાં, એ નદી નળા-વની ભેખડોમાં ફર કરી, ખૂબ મગકતાં ધધી ફેર છતાં મૂકે છે.

[૨] ચાપ

દરેકના દિવસે એનું પ્રવચ દર્શન કરીને ગાદિક દિ-દુઓ કૃતાર્થ ચાપ છે; એ પંખી તે ચાપ, બાંધું વરસ એની ઉપેક્ષા કરી માત્ર દી ાળા ઉપર જ સ્વાર્થ પૂરે. એનો પરિચય કરવાનો રીવાજ હોવાથી, આપણા ત્યાં ધણી સેકો ચાપને પરદેશી (વાયાવર) પંખી મળે છે. પણ એ વાસ્તવિક નથી. ચાપ આપણે ત્યાં ખારે માસ રહે-નાઈ પંખી છે; અને તે પણ એટલું વ્યાપકપણે કે અહીં આમદવાદમાં તો હું એને લગભગ દરેક જાતે છું. એટલું સાચું કે લાર વસતિમાં ચાપ જોવા નહિ મળે. જાણે જાગના પાદરે, જાગ જગીયા અને એતર પાદ-રમાં એ ડગલે ડગલે નજરે પડશે. સાચું કહીએ તો નિવા-સની જાળમાં ચાપ પરગ્રહંસવૃત્તિ સેવે છે. એને મેઘરચ-ળ પ્રિય નથી; મેઘ આકાંષે પણ નથી. શહેર વચ્ચે વચ્ચે એ કદાચ જોવા નહિ મળે; પણ એટલા ઉપરથી માણ-સો વસવાટ એણે સમજીતો તબ્બો છે એમ ન કહી શકાય. જો જો કરતી મોટરી જતી હોય, સુક સુક કરતાં એ-જન આખો દહાડો સંડીય કરતાં હોય, કેમ રથો ગોંદની રમત રમાતી હોય કે કદો ફૂટજોંગો દડો ઉછાળી રમનારો શોરજોર કરતા હોય; છતાં આ બધાની વચ્ચે, રજા પણ ઉદેગ વિના નિરાંત જીવે રૂઢિને ઉદારીન ભાવે નીરખતો રહે-ફેલના કે રેતવેના નાર ઉપર અગર લીલા સૂકા જા-ડા પ્રથે જોઈએ એ દેખાશે. જેસો તે પણ પાંચ

ચાપ

પંદર મિનીટ નહિ; આરંભે કલાકે નહિ. પણ કદી કદી તો બેચાર કલાક! વળતે આખો દિવસ એ લગભગ ચાલી કાઢશે. આમ છતાં એની કોઈ વિચિત્ર ખાસી-અત નથી, તેમ એ ધૂની પણ નથી. સ્વભાવે છે અતિ સૌમ્ય. નિરુપદ્રવી. આંખે કસળાટ કરવાની ટેવ પણ નહિ. માત્ર એના આસંધમ છૂટી ત્યજ છે રીતકાલમાં. હેંલુઆરી એના સંવનન કાલ. એ પ્રસંગે ચાપનો ઉન્માદ અજળ તરેલો હોય છે. સૂર્યોદય તાજે જ થશે હોય એવે વખતે, એ પાંખો પર બેઠે હોય છે. પચીસ ત્રીસ ફૂટ ઉંચે ચડ્યો કે ત્યાં જ અટકી પાછો હેડે બેઠે રહેવા માંડે છે. પણ સધે રીધી નહિ પણ ચુલ્લાં ખાતો, ગિરિ કરતો. છેલ્લું પડ્યો કે તરત જ કળ લઇને પાંખો બેઠે ચડે છે અને ફરી પાછો ચુલ્લાં પર ચુલ્લાં ખાતો હેડે આવે છે. આ વખતે એના શરીરવર્ણની વાદળી લાકડથી આશું વાનાવેલું રંગાઇ જાય છે. એની આગ ચુલ્લાં ખાતે rolling-ની ટેવને લીધે જ અંગ્રેજોએ એને Indian Roller^૫ નામથી ઓળખે છે. તથા એના રંગની લાકડથી એનું Blue-Jay એવું નામ પણ પડ્યું છે. એનું સમગ્ર શરીર તો છે વિવિધરંગી, છતાં નીલવર્ણના પ્રાપ્તિનથી કદાચ એને Blue કહીએ તો ચાલે. પણ એને Jay તો જ ન કહેવાય; કારણ એ Jay તર્જનું પંખી નથી.^૬

ચાપનું અન્ય નામો નીલકંક: એને ઉત્તર ગુજરાતમાં

‘લીલછા’ પણ કહે છે, એ એના નીલ વર્ણને લીધે જ. કદમાં ચાપ એકાદ ફૂટ લાંબો અને લગભગ શરીર-વાળો હોય છે. એના માથાનો વંચલો લાગ લીલાશ પડતો વાદળી. કપાળ લાકડાશ પડતું. ગરદન, ખભા વચ્ચે લાગ અને પાંખો મેઝાં, ધુમોડા જેવા કાળા પદાર્થ વાદળી રંગનાં. ખભા અમકતા ઘેરા વાદળી પીઠ વાદળી. કેડ અને પૂછડીનાં ઉપરનાં પીંછાં ઘેરા રતુમડા વાદળી રંગનાં. વચ્ચાં એ પીંછાં મેઝા લીલા રંગે. ગાદીનાં પીંછાં મેઝાં વાદળી. દાદી, ગંધાં, ઝાતી આછા રતુમડા વાદળી રંગનાં. પેટ, પડખાં, પૂછડીનો મૂળ ભાગ અને પૂછડી હેડાંનાં પીંછાં આછા આસ-માની રંગનાં. વાસ્તવિક રીતે તો ચાપનાં અંગે વાદળી રંગની દ્વિવિધ ઝાપાથી રંગાઓલાં છે. એક નીલવર્ણ છે ઘેરા; બીજો આછો ફિક્કો, બંનેની ખરી ખૂબી તો ચાપના ઉદ્ભવન પ્રસંગે જ સમજાય છે. અંગ્રેજોએ એ બંને રંગને કૃત્રિમ અને ઓર્કેસ્ટ્રા વિદ્યાપીઠના લાક્ષણિક નીલવર્ણ સાથે સરખાવે છે.

માંચ: ૧”, કાળાશ પડકતા પદાર્થ રંગની. આંખો: ઘેરા પદાર્થ રંગે. પોપચાં: પીળાં. પગ: મેઝા પીળા.

રંગે રંગે આવો નયનાગિરામ છતાં ચાપ બેઠો હોય છે ત્યારે કેવળ ધૂળાશ વરણનો દેખાય છે. એને લીધે જ એ એનારાની ઉપેક્ષા પામે છે. એના એવા વર્ણ-વિભ્રમથી છેતરાઇ ઘણા લાણેલા ગણાતા પણ ચાપ અને કલકડીઆ વચ્ચેનો ભેદ પરખી શકતા નથી અને ચાપનો કલકડીઓ કે કલકડીઆને ચાપ કહે છે.

૭ બેઠેલા ચાપનો ધૂળાશ વર્ણ પણ આપણા પ્રાન્તમાં જન્મેલ એક સરખો નથી હોતો, એવો મારો અનુભવ છે. ગયા ચોમાસામાં હું અને ભાઈ ગણેશી, ગુજરાત પ્રવૃત્તિ મંડળના સંગ્રહના કાર્યો ઓળખના મલસે મલસા ત્યારે ભગનગર અને દ્વારકા વચ્ચેના પ્રદેશમાં જે અનેક ચાપ અગારી નજરે ચડેલા તે બધામાંનાં વાન અત્યંત ઘેરા પદાર્થ વર્ણનાં હતાં. એથી જલકું, હંડરની ગિરિમાળના ચાપનાં શરીર, અત્યંત આશ ચણી કે ફિક્કા મેઝા લીલા રંગનાં જે અનેક પ્રસંગે સંવિશેષ શીખાળના આવેશમાં-લેવાં છે. આવા રંગફર ઉત્તર ગુજરાતના ચાપમાં મેં કરી પણ દીઠા નથી. વળતે સ્થળ-વિશેષનાં દરવાપાલિકાં ચાપના Moulting^૭ તો આવો પરિણામ નહિ હોય? કારણ સમગ્ર ભારતવર્ષમાં આવો માત્ર એક જ ભતનો ચાપ ચાપ છે એટલે આ ભવિષ્ય પણ ન જ હોઈ શકે.

^૫ Coracias Indica :

^૬ કાગડાના વર્ણનાં પાંક્તિવિશેષ

આવી જૂલ સ્વાભાવિક છે. એક તો આપણે પક્ષીને રસપૂર્વક નીરખવા દેવાએલા નાहीं. જીંજી. પંખી કોં છે ત્યારે જ આપણી નજરે ચડે છે; એ બેઠું હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે આપણી આંખમાં એ તરવરતું નથી હોતું. એને લીધે ધણાંખરાં પંખીઓના રૂપ રંગની આપણી કદખતા કેવળ એના કોડતી વખતના રંગસંભાર ઉપર રચાયેલી હોય છે. આપ કોં છે ત્યારે ઝગકતા બિલવણના નીલ વાંચા સજીવો. એ વખતે એની પડખે (ચેતવણ) કલકલીએ પથ ન ચડી શકે. પણ પાંખો બંધ થઇ એટલે ખજાસ. આપની રૂપસામગ્રી ઢેકાઇ જાય અને એને રચાને ગેરો ધૂળાઓ અંધાર પછેડો ઓડી બેસી જાય. આવી બેઠેસો એ નજરે થ શી રીતે ચડે? જ્યારે ચેતવણ કલકલીએ તો બેઠો હોય કે કોડતો હોય: એના રંગ તો એના ને ગોા ઝગકતા જ. એટલે જ કોડતો આપને લેખે, તે ઉપરથી 'બેઠેલા' આપની કદખતા કરનાર જીનઅનુવાળીઓ, કલકલીઓ આપ ગણાવે એમાં એમનો વાંક નથી. વારંતરિક રીતે તો આપને પંખી વચ્ચે આવો બ્રમ થવાનું કંઇ જ કારણ નથી. એનેની દેહરચના બિલ પ્રકારની છે. બેનેના વાના પથ જુદા છે. એ બધું ચાદ ન રહે તો પણ એનો

બોજખવાની એક અગ્રોધ આવી છે; અને તે: એમની આંસો. કલકલીઓની આંસ કાલા જેની અણીતર, માચા કરતાં જમણી લાંબી; આપની આંસ છેડેથી જુદી અને એના માચા જેવડી જ (કલકલીઓ કરતાં ચરેલા કદની). કલકલીઓની આંસ ધેરા લાલ રંગની; આપની રોશ બદામી રંગની, જીંજી બધું બ્રહ્મી જાય છતાં આટલું ચાદ રહે તો પણ કલકલીઓનો આપ નહિ જાની જાય. પણ આટલું જો ચાદ ન રહે તો પછી...

આપનો આહાર: છાત, બેર, વગેરે. કોણ પર બેઠો હોય છતાં એનું ક્ષાન તો જાળીન ઉપર જ હોય છે. જેનું કાંઈ ફરતું દેખાતું કે ઝડપ મારી એને ઉપાડી લે છે અને પાછો અસક જગાએ ચિરમથ જાય છે. દળ ખેંચતાં જાળદના પગલે ફરતો પણ એ નજરે પડે છે.

એપ્રિલથી જુનના બેન સુધીનો સમય એનો મળાં-ધાનકાળ. એકાદ છુલું જુલ કે જુની બોંતનાં કા-જીમાં અગર અવાવર ધરના જાપરમાં ધાસ, તરખાં, પોંછાં અને ચીંચરાં વગેરેનો સાવરો પાથરી તેની ઉપર અગકતા મેન રંગનાં ચાર ઈંડાં મૂકે છે.

૮૦

ગણિત-ગમ્મત

લેખક: મુખજ બેનુ જોરડી

[૧]

૩૬ થી ૪૪ સુધીની સમીપ વન સંખ્યાઓ એની છે કે એ પૈકીની પહેલી પાંચ સંખ્યાઓ દરેકનો વર્ગ જુદોજુદો કરી એ પાંચે વર્ગોના સરવાળો કરીએ, તે તે સરવાળો બાકીની છેલી ચાર સંખ્યાના દરેકના જુદાજુદા વર્ગોના સરવાળાની બરાબર થાય.

- પહેલી પાંચ સંખ્યાઓ બીજી પાંચ સંખ્યાઓ
(૧) $(૩૬)^2 = 1296$	(૧) $(૪૧)^2 = 1681$
(૨) $(૩૭)^2 = 1369$	(૨) $(૪૨)^2 = 1764$
(૩) $(૩૮)^2 = 1444$	(૩) $(૪૩)^2 = 1849$
(૪) $(૩૯)^2 = 1521$	(૪) $(૪૪)^2 = 1936$
(૫) $(૪૦)^2 = 1600$	

૭૨૩૦

૭૨૩૦.

આવી બીજી પણ બેડી બની શકે; તથા બેડી

[૨]

શી ગોદનકાલ પંચોગી તરફથી આ માસિકમાં આ સોળ અંકી સર્વતોભદ્ર બંધ વિષે કેટલીક રીતો બેએક વર્ષ પહેલાં સમજાવવામાં આવી છે. આ નીચેની રીત એમાં જરા નથી છે.

બીજી રૂપ

૧	૨	૩	૪
૫	૬	૭	૮
૯	૧૦	૧૧	૧૨
૧૩	૧૪	૧૫	૧૬

સામ્ય રૂપ

૧	૨	૩	૪
૫	૬	૭	૮
૯	૧૦	૧૧	૧૨
૧૩	૧૪	૧૫	૧૬

ખુલાસો: ૧ અને ૧૩; ૪ અને ૧૬; ૫ અને ૧૨; ૬ અને ૯; ૧૦ અને ૧૧; તથા ૧૦ અને ૧૧ સામસામી જા-દશી જાય છે. અને આમાં દરેક ઉપરી, દરેક આડી અને દરેક તીરકસ એમ દસ રીતે સરવાળો ૩૪ આપાયો.

બા બા બા બા બા

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

સંજીવકે આવીને સાવજને પ્રણામ કર્યો. સાવજે
એને એનો વૃત્તાન્ત પૂછ્યો તે સંજીવકે કહ્યો,
એટલે સાવજે એને આઠે પ્રહર પોતા આગળ રહેવા
કહ્યું. સંજીવક-પિંગલકની વચ્ચે આમ એવી ગાટ
પ્રીતિ થઈ ગઈ કે બીજા કોઈને સિદ્ધ આગળ દૂકવાનું
પણ મળે નહિ, એ જોઈને કરટક-દમનક આન્યોન્ય
વિચાર કરવા મંડ્યા. ત્યાં દમનક બોલ્યો, 'ભદ્ર કરટક,
આ તો હાથે કર્યા હોયે વાઝ્યાં જેવું થયું. પિંગલક
આગળ મેંજ સંજીવકને આપ્યો. પણ એ તો પેદી ગયો,
આને આપણો તો ભાવેય પૂછાતો નથી. એટલે હવે
તો એ બેની વચ્ચે ભેદ પડાવવો જોઈએ.'

કરટક કહે, 'તું કાંઈ એવો સમર્થ નથી. કેવી
રીતે તું કૂટ પડાવીશ ?'
દમનક કહે, 'ભદ્ર, એને નોખા પાડવાનો ઉપાય

વિચારવો જોઈએ. કહ્યું છે કે,
ઉપાયોથી જાને જે તે નહિ થાય પરકમે ।
મારે કનકસૂચેથી કાગડી કૃષ્ણ સ્પર્ષને ॥ ૨૨૮ ॥
કરટક કહે 'એ કેમ ?' તે બોલ્યો :

કૃત્યા ૭

એક વડ ઉપર કાગડોકાગડી રહેતાં હતાં. કાગડીને
પ્રસન્ન થાય ત્યારે ત્યારે આડની બજોલગાંથી નીકળીને
એક કાળો નામ એનાં બચ્ચાંને ખાઈ જતો. એટલે
દંતીએ ગોતાના મિત્ર મિત્ર એક શિવાગને પૂછ્યું:
'ભદ્ર, આ રિયતિમાં શું કરવું ?' તેણે કહ્યું, 'તમે
ઉચાટ કરો ગા. પણ કાંઈક ઉપાય કર્યા વિના એ
દુછનો નાશ નહિ થાય. કહ્યું છે, કે
માહતાં બહુ ખાઈને ઉત્તમાધમમધ્યમ ।
લોભી બક સુઓ જાણ્યું બાળું એવું કુલીરકે ॥ ૨૩૦ ॥

'કચલા, આ તો મારી પ્રાણવાત્રા છે,' જમડો રિગત કરી બોલ્યો. ત્યાં કચલે એનું મળું ઝાંધીને એને મારી નાખ્યો.

વાયસદેવની કહે 'એ કેમ?' તે જોડ્યો :

કથા ૮

માત્રપદેશમાં પદ્મગર્ભ નામે નાનાજન્મચરસનાથ સરોવર હતું. ત્યાં એક જગસો જ્ઞાપરચોને કારણે માછલાં મારવા અસમર્થ થઈ ગયો હતો, એટલે તે સરોવરતીરે જઈને ચોના જેવાં આસથી ખરાતલોને સિયતો રોળા મૂક્યો. એને રહતો જોઈને એક કરચણે જોડ્યો, 'મામા, પહેલાં કરના એમ આજ કેમ આદાર નથી કરતા ને રુચો છો?' જગસો કહે, 'તારા, આજ મને મરવાદાર ઉપર પરમ વેરાગ્ય આવી ગયું છે.' કરચણે પૂછ્યું, 'એ વેરાગ્યનું કારણ શું?' તે જોડ્યો, 'મેં માંભણ્યું કે પાર વર્ષે લગી વૃષ્ટિ નહિ પડે, કેમકે શનિ રોદિણીની માટી વચ્ચે થઈને મંગળ શુક્ર આગળ નબ છે. વરાહમિદિર કહે છે :

વદિ મિત્વે સૂર્યસુતો રોદિણ્યાઃ શકતમિહ લોકે ।

દ્વાદશ વર્ષાણિ તંદા નહિ વર્ષતિ વાસવો મૂર્ખો ॥ ૨૨૨ ॥

વળી આ તળાવમાં તો પાણી જ ઓછું છે એટલે એ ઝટ શોધાર્થે નબ, ને તળાવ સુકાય એટલે જેવી ફાવે હું મોટો થયો ને રમ્યો એ સર્વે તાર પાગે. એનો વિચાર મારાથી કેમ ખમાય? એટલે મેં અનશનપ્રત લીધું છે. દમણા નાનકડા જ્વારાપવાળા જલચરો એના સ્વજન મોટા જ્વારાપવામાં લઈ નબ છે, પણ આ તળાવવાળા નિશ્ચિન્ત છે તે જોઈને મને વધારે રોડું આવે છે.'

કરચણે જઈને આ વાત જીન જલચરોને કરી, એટલે મૂંઝવેથી મનિવાળા એ જગસો જગલાતે પૂછ્યું, 'મામા, એવો કેવો ઉપાય છે, જેથી અમારી રક્ષા થાય?' જગસે કહ્યું, 'અદિથી થોડે આવે પંડિતની

ખંડાંડિત પુષ્કળ વળવાળું આગમ સરોવર છે, જે ચોનાશ વર્ષના દુકાળથી મેં સુકાય નહિ. કેમકે મારી પાંદ ઉપર જેસે તો તેનાં હાં લાં લાં લાં નહિ.'

જગસો ઉપર માછલાંને નિશ્ચય મોડે, એટલે બાઈપાયા, કાકામામા કરતાં પહેલાં હું, પહેલાં હું એમ જોણનાં તે એને ઘેરી વળ્યાં. ફલે દુશળા જગસો કમો કમો એકએકને પાંદે જેસાડી થોડીક દૂર એક શિલાં હતી તેના ઉપર નાંખીને ખાઈ નબ, અને માછો તળાવે આવીને જલચરોનું મોટા સાળું ચાર ને સંદેશાંથી મનોરંજન કરે એમ જાણુ રિંસ માંધું. પછી એક દિવસે કરચણાએ જગલાતે કહ્યું, 'મામા, તારે પ્રથમ સોદસંકાપણ મારી દારે થયું હતું. તો મને તજીને જીનને કેમ લઈ નબ છે? આજ તો મૂંઝવે મુજથી મારો છું જગસર.' એ સાંભળીને જગસોએ વિચાર્યું, કે 'માછલાંનું કોઈરસ માંસ તો ફલે મને આવળે પડ્યું છે, એટલે કરચણાનો અંપૂર્વ રવાદ કડું.' એમ કરી કરચણાને પાંદે જેસાડીને વખાસિયા લાગી ચાલી નિંદ્રાહી, પણ કરચણે માંધેથી માછલાંનાં દાડકંતો પર્વત તોઈને ચોને પૂંછ્યું, 'મામા, જગાણા કેટલો દૂર છે? મારા વારીથી તું શું લાકો દાકો દાકો.' જગસો રિચત કરીને જોડ્યો, 'કરચણા, જીનને જગાણાં કેવો? આ તો મારી પ્રાણપાત્રા છે. એટલે કટ્ટેવતાનું સમરણ કરી લે, પછી તને પણ ખાઈ.' આમ વાત કરે છે ત્યાં કરચણે એનું અંતું આણીને એને મારી નાખ્યો. પછી એનું કોડું લઈને સરોવરે આવ્યો ને વાત કરી, કે 'નિશ્ચાસપાતક જગસાનો અભિપ્રાય હું જાણી ગયો અને એને પૂરો કર્યો.'

એટલે હું કહું છું, 'માછલાં જાણુ ખાઈને' છપાવિ. (ચાલુ)

.. દેસાઈ વાસણ ગોવિન્દજી

જળપાત્રી ચિત્રપોથીઓનાં પાનાં [૬]

આ અંકની ચિત્રપોથીઓનાં પાનાં ચિત્રમાં મધ્યાગની પહેલી દારમાં જાતલેલી, માત્ર કંપાસથી જ થતી ભૂમિતિની આકૃતિઓનો પાંદો પરિચય અને તાલીમ જળપાત્રી ચિત્ર શિક્ષણમાં આપવામાં આવે જ છે. એ ચાર જ આકૃતિઓ ઉપર જે અનેકવિધ કલ્પનાકૃતિઓનું મંડાણ કરી રાકાય છે તેના થોડા દર્શન નીચલી દારમાં આપવામાં આવ્યા છે. સૂચનાઓ અને સંગ્રહોની ગોઠીમેથી નોંધ વિના ખૂબીપૂર્વકને જે આશ્ચર્ય શિક્ષણ જળપાત્રી ચિત્રપોથીઓમાં આપવામાં આવે છે તેને પણ એ જગસો જગસો છે, એ

મૂળ ચિત્રમાં આકૃતિઓના આગાઓમાં પ્રાણ મૂળ કોનાની જે મૂળથી જાતલો છે તે એવી ખૂબીથી કરેલી છે કે તે દારા રેખાચિત્રોના અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન પણ વિદ્યાર્થીઓને મળે રહે; મધ્યાગની દારની ભોમિતિક આકૃતિઓમાં જે પંચકોણ દેવચં ની પદ્ધતિ દર્શાવી છે તે જળપાત્રી અનેખી જ હોય એમ લાગે છે, કારણ કે એ રીત હોય અમેરિકાની ચિત્રભૂમિતિ-ઓમાં નજરે પડી નથી તો પછી હિન્દી શિક્ષકોને તો તે ક્યાંથી જ મળ્યું હોય? છતાં અજાક કેમ કેમ છે તે પ્રસિદ્ધ થયેલો દારકો કેમકે મેળવી આપશે તો લેખકને પ્રમદ દૂર થશે. ર.મ.સ.

જીવનનું પરોઢ

ભાગ બીજો

સ

પ્રકરણ ઝોગણીસમું - રૂસ્તમજી શેઠ

આવી રહેલી નાની મોટી દરેક પ્રવૃત્તિમાં સૂત્રો પોતાના દાયમાં રાખવા છતાં, નાના મોટા દરેક શ્રીનિકસ-વાસીની પ્રગતિ અને વિકાસની ચિંતા વહેરવા છતાં, એથી થે વધુ પોતાના આત્માને નિખારવાની મથા-મથુમાં તદ્દલીન હોવા છતાં જાપુછ કે ગણ શ્રીનિકસના મંકુચિત કુંડાળામાં જ પૂરાછને નહોતા બેઠા. આખા દક્ષિણ આફ્રિકામાં એમની નજર ફરતી હતી. નાનાં નાનાં સવાલ અને કેપ કોસ્ટાલીમાં વસતા જ્યાં દિંદીઓ સાથેનો મોઠો સંપર્ક તે વધારતા જ જતા હતા. દિંદુ, ઇસાઇ, મુસલમાન કે પારસી; શુન્દરાતી, મદારસી, કલ-કતીયા કે રયાનિક; (કલકતીયા એ દિંદી વાપાવાળી-ઓનું લાંબું નામ હતું, અને રયાનિક એટલે દ. આ. ગા જન્મેલા ફિઝિયર્સ) તેમજ મોટા વેપારીઓ, નાનકડા ફેરીઆઓ અને ગીરમીટમાં પહેલા મળેલા સૌની અંતર મુરકેલીઓ દૂર કરવાની મજે તેટલી તક મેળવવા. અને એ રીતે લાં વસતી આખી દિંદી કામને એક સૂત્રે જાંધતા.

એમાં થે કેટલાક મિત્રો તો જાપુછની એટલા નિકટ હતા કે શ્રીનિકસથી દૂર રહેવા છતાં અમારા કુંડુંની સમા હતા. એમાંના એક તે રૂસ્તમજી શેઠ, અને જ્યારે રજનજતા સારે અમારી મંખ્યા મજે તેટલાની હોય—પાંચ પચીસ કે પચાસની, નગર સંકેતે એમને ઘેર પહેંચી જતા. એક રીતે તેઓ શ્રીનિકસના કારખાનું હતા. કેમ તેમને વટાવીને રજનથી શ્રીનિકસ ન આપી શકે. દેશથી આપનારાઓ અને દેશ જનારાઓને એમની મહેમાનગીરી સ્વીકારે જ છૂટકા.

શ્રીનિકસમાં એક દિવસ સાંજની પ્રાર્થના પછી એ કોયડાનો જ્યાં ઉકેલ કરવા બેઠા કે રૂસ્તમજી શેઠને રે-શનેથી ઘેર કેમ લઇ આવવા. તેઓ અતિશય માંદા હતા. ૩૨ વર્ષ સુધી એમને તાન નહોતો આવ્યો, પણ ૩૨ વર્ષ પછી આવેલા આ તાવે એમનાં દાડલાંની નાખ્યાં હતાં. બીજા કેમ માંદા માણસને તો ઝોગી-

માં નાખી કે ખબે એસાડીને લઇ આવવા, પ્રશ્ન કાકા-જીનું તો સારીર એટલું પહેળું અને બારે કે એ અખતરો ન થઇ શકે. એ વેળા અમારી પાસે થોડાંમોટા કે ખચ્ચરમોટા પશુ ન હતી કે તેમાં માલકાએટલાં પાયરીને લઇ આવવા. છેવટે એમ દર્થ્ય કે પાર્સીઓ લઇ જવા લાવવાની જે દાયમોટી છે તેમાં એમને ૭ સાત છોકરાઓએ મળીને લઇ આવવા. કરાખ્યા પ્રમાણે એ બીજે દિવસે રેશને પહેંચ્યા અને એવા ખરાખર રસ્તામાં, પશુ મોટીને ખિસકુલ આંચકો આપવા દીધા ચિંતા ટેકરીઓ ચડાવવા અને ઉતારવા એમને લઇ આવ્યા. આથી માંડમાંડ રાજાસી આપે એવા કાકાજી પાસેથી પશુ અને શાખારી પશુ મેળવી.

જાપુછએ એમને બધાને તાકીદ કરી કે ‘પહેલું કામ કાકાજીની સેવાનું છે. એમાં કાંઈ પણ જતનની ઉલ્લેખ ન આવવી જોઈએ. લાલુવાશણુલવામાં અનિય-મિતતા આવે તો વાધો નહિ; સેવામાં ખામી ન રહેવી જોઈએ.’ અને થયું પણ તેમજ. એમના આવ્યા પછી અમારી નિરાળ શિયિલ્લું થઇ ગઇ. સિદ્ધકો અને મોટા છોકરાઓને વારાફરતી રાતદિવસ કાકાજીની તહેનાતમાં રહેવું પડ્યું.

રૂસ્તમજી શેઠ છોકરાઓને ઇનામ આપવામાં ખુલ્લું ઉદાર હતા. એમની ‘પતેતી’નું ઇનામ ૨૨ વરસે અમારે સારું રજનથી આવતું. એ ઉપરાંત હાલમાં ચાલતાં તેઓ નાના મોટાં ઇનામો આપી દેતા. પણ મક્કનું એક પશુ ઇનામ ન આપના.

થોડા દિવસમાં તેઓની પધારી છૂટી અને તેઓ દરતા ફરતા થયા. પણ અમારી નિરાળ પાછી પહેલ્લે જેની ધમધોકાર ચાલુ ન થઇ, કારણ જાપુછ બેદાનિ-સર્ગજ અથવા કેપટાઉન ગયા હતા. પાશ્વોર્મેટ એસવાની હતી તેમાં જનારલ સમટૂસે મોખમેટને આપેલા પગન સંખ્યા કંઇક નાત કરવા તેઓ ગયા છે એટલું, અને જાણતા હતા. કેટલા દિવસ માટે ગયાં છે, અને

તેઓ પાછા ક્યારે આવવાના છે એ સિવાયની બીજી તપાસ રાજવામાં આંમને ઝાઝા રસ નહતો. તંત્રી વખતે બાપુજી રસ્તમજી શેઠને પોતાની મારી સોંપી ગયા હતા. રસ્તમજી શેઠ કહે એ પ્રમાણે બધાને કરવાનું રહેતું. વિશેષે સાંજની પ્રાર્થનામાં નેઓજી અધું કરાવતા. તેઓના દાશમાં પ્રાર્થનાનું તેજ હોય ત્યારે અમારી ખાતરીજ હોય કે તેઓ 'મને બહાલું બહાલું બહાલું દાદા રામજીનું નામ' ગવરાવશે. આદિ સલામતી લઈને પ્રવેશી જતાં એ રજૂતિ રસ્તમજી શેઠને બહુ જ પ્રિય હતી. અને ગાતા ત્યારે તેઓ એકંધાન થઈ ધૂણવા લાગતા. કેટલીકવાર લાજનના પહેલાં ચરણમાં એઓ 'જરા ફરક કરાવતા' અને 'દાદા રામજી'ને બદલે 'દાદા અહુર-મજ'નું પાંદોર કરાવી ગવરાવતા. દાદા અહુરમજજીની પાતો પછુ તેઓ સંભળાવતા.

સામા માણસને આજી દેવાની એમનામાં એવી છટા હતી કે ભવજાજાને એમને નમતું આવતું મૂકતું. એકવાર અમે સૌ ટેબલ ખુરશી ઉપર વિવિધ પ્રેમ જે ગોઠવાઈ જમવાની તૈયારીમાં હતા ત્યાં અધ્યધાઈ રસ્તમજી શેઠ આવી પહોંચ્યા અને ડાળા દાશમાં તાંસળું ને જમણા દાશમાં લાકડાનો અગ્રો લઈ અમારી દારી-દાર જમવા બેસી ગયા. જમતાં જમતાં એક વિચારાગિ ભાતમાં ધિયળની શંકા આવી. તેણે વાટકા પડતા મૂક્યો અને 'નથી ખાવું' એમ જણ્યું કે કરી બીજીને ને ચાલતો થયો. તરત બીજાઓને ઓનો ચેપ લાગ્યો અને એકે એકે લગભગ બધા ખાણું પડ્યું ગોલી કસાણે મોઢાએ બાંધ્યા. ઘોડી વાર તો રસ્તમજી શેઠ આ કોતુક ગ્રેઈ રજા. એમનાથી આવેલા પ્રગંગ મૂંઝે મોઢે ખમી સંકાપ એમ ન હતું. તેઓ મન્યા:

‘આમ બુઓ હોકરાઓ! મારી વાત સંભળો! હિન્દુસ્તાનની વસતિ કેટલી છે? જવાબ દો છો કે નહિ? નથી જાણતા શું?’ હાથબાર બંધા થીજી ગયા. કોઈને કંઈ સૂચ્યું નહિ. એક જણે હિંમત આણી ધીમેથી જવાબ આપ્યો, ‘તેનીસ કરોડ.’

પણ સેવાલજવાળાનો મર્મ કાઈના ખ્યાનમાં આવ્યો નહિ. સૌ સુંઝયા. કાકાજીના બીજા સવાલે પ્રકાશ પાડ્યો: ‘તેનીસ કરોડમાં જુએ કેટલા મરે છે, ખખર છે?’

હોકરાઓની હિંમત મળવા પાંડી. કેણ કાંઈ બોલ્યું નહિ. રસ્તમજી શેઠનું શાપવ્યુ આપ્યું:

‘શરમાઓ, જરા શરમાઓ. અનામને કંઈ ફેફા દેવાય? આજી મરીજ બનવું છે કે રોડ માસે છે? દેશના જુએ મરતા મરીશો આમ પકાવેલું અનામ ફેફા દે? બોમો કે હજ નથી સમજતા? ચાલો બેસો, ખાઓ બેઠાએ છાનાપાના.’ કહી પોતે પાછો અગ્રો ચલાવ્યો અને બીજા બધા હોકરાઓ પણ શાણા થઈ શાણા પર ઝૂકી ગયા.

હોકરાઓની બંધાનમાં નહિ પણ દિંદી કોમનો ગિંમત પણ ફેકાણે રાજવામાં બાપુજી જરા મંદાય કરે અથવા નિરાસ થતા જણાય ત્યાં રસ્તમજી શેઠને મરજી બિંદાં વાર ન લાગતી. એમની સૂઝ, એમનું વ્યક્તિત્વ અને એમની ઝડપ દિંદી કોમમાં તરું દેવાવા ન દેતી અને આખી કોમનું નાક અણીશુક રાજવામાં એ ફાવતા. રસ્તમજી શેઠની દેસદાઝ અને બહાદુરી સહેજે વટાવી શકાય એવાં ન હતાં.

રસ્તમજી શેઠના બે દીકરા. જનકભાઈ અને સોરાજી. જનકભાઈ સાંધા અને પાતળા. સોરાજી એમના વિના જેવા જ ત્યાડા ને હીમણાં. જનકભાઈ અંબીજ, ઝાંઝું બોલે નહિ. સોરાજીજી બહું વિનોદી, જ્યાં હોય ત્યાં દસાવસ કરાવી મૂકે. એ હોય ત્યાં પ્રહોંચી બંધ એમની ગમ્મત સાંભળવાનું મને ગમતું. પણ કાકાજી આવે કે એ ગમ્મતમાં વિધન આવે જ. દુકાનનું ને વખારનું બધું કામ પોરાદથી મોડી રાત સુધી બેપ બાધઓ કરતા રહે, પણ રસ્તમજી શેઠને એમનો કંઈ ને કંઈ વાંક જરી જ આવે અને મોડી મુઠેપાળા એવડા દીકરાઓને પણ ધમકાવી નાળે.

ખૂશી એ કે હિંદુ મુસલમાન કે ખ્રિસ્તી સોનાં કેડ પૂરા કરવાનો એકધારો ઉત્સાહ સેવવા છતાં પોતાના ‘ચારલી’ ધર્મમાં રસ્તમજી શેઠ બહુ ફરે હતા. અભારે મને યાદ નથી આવતું કે એમના નિવસિત સમયો કયા કયા હતા, પણ એટલું યાદ આવે છે કે અરેકવાર મેં એમને એકાંત જણે જઈ મુવંની સામે ધ્યાનરય થતાં જોયા છે. કોંડી જેવડા પહેલા ગોળ-મટાળ પેટ ઉપર પોતાનો સદરા ચંદાવી, પેટ ઉપર કસ્તીને તેઓ દીશી તેમ કરતા હોય અને હેઠ ૬-૬ મળતા હોય. તેઓ આ વિધિ ખૂંટ કરી ચાલવા ચારે કે હું પૂછું કે ‘તમે આવી રીતે શું કર્યું?’ તો કહે કે ‘તમારામાં જેમ જનોઈ ને સંધ્યા તેમ

અમારામાં આ. જો. આ કરતી જોનાઈ જેની જ છે ને? તમે જોનાઈ કહેા, અને કરતી કહીએ. તમે એ ખજા. ઉપર રાખો, અને કેડ ઉપર રાખીએ. એટલે ફેર. અમારા ધરમમાં એવું કે આ કરતી, આ લાંગો સફેરા અને આ માયાની ટોપી દમેશાં પહેરી રાખી જોઈએ. સૂરી વળતે મે માયું ઉપાડું ન રખાય.

અમારૂં ડરખન આવ્યું જરૂં અને એમનું શીનિ-કમ આપ્યું જરૂં એટલું રહેતું કે રસ્તમથ રોડના શીનિકસનિવાસનાં રમરણો જુદાં આંકનાં કઠણ પડે. પરંતુ શરૂમાં મેં જણાવ્યું તેમ, તેઓ જમારે માંદા પડી થોડા દિવસ અમારી સાથે રહી ગયા તાર પછી તેઓ અમારે મન ડરખનના મરી શીનિકસના ચમ ગયા; શેઠ મરી અમારા જેવા ગામડીઆ જની ગયા અને જેલ જવું પડે તો શીનિકસથી ઉપડનારી પહેલી ટાળી સાથે પોતે જરૂર જરૂર જવાના એમ દરાવતા ગયા.

રસ્તમથ શેઠ ગયા એ જ અરસામાં દનાફેર માટે ખીજી એક મહેમાનને ખાપુછ લઈ આવ્યા. એમનું નામ સોલોમન રૉયમન, એ મિસ્તર રૉયમનના લાગીજ થતા. દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતી દિદી કોમના અમ-ણીઓમાં મિ. રૉયમન આગળપડતા ગણાતા. તેઓ દિદી ખ્રિસ્તી હતા. એમના ખાપદાદારી થોડી તામિજ દશે પણ તેમની માતૃભાષા અંગ્રિજી જ ગણાય. તેઓ બેરિસ્ટર હતા અને એની વાવકા હતી કે એમની સામે લાલલાલા અંગ્રિજોને ય કોરટમાં ઊભાવું આકર્ષ પડતું. એમના અક્ષર યહુ જ વખણાતા, ફરેક અક્ષર બળે એક રમ્પ ચિત્ર જ અને આર્જન વગાડનામાં દક્ષિણ આફ્રિકાના બધા સંગીતજ્ઞો—જોરાઓ—ની જે તેઓ મોખરે હોવાનું અગિમાન ત્યાંના દિદીઓ લેતા. અમારા શીનિકસમાં વસતા કોયામાં જીંચા માણસથી જે તેઓ આશરે હાય ભર વધુ ઊંચા હતા. રસ્તમથ શેઠ જેવા નીચા ને જાડા તેવા જ મિ. રૉયમન જીંચા ને પાતળા. વાત કરતા કરતા દસી પડે; ને વાંકા વળે ત્યારે કમરેથી ચીગિયાની પેટે બેવડાઈ જતા. એમની ટાલ અમારા મારતી. મને એમની પાતેમાં ગમ ન પડતી. પણ એમનું ખડખડ હસવું, કમરેથી વાંકા વળવું અને તેમની ટાલ પરના અમારાનું આપપાજા થતા રહેવું જોવાની મને મન પડતી. તેઓ આવે ત્યારે તેમના

P.aroo. Ristongee
20/11/19

સ્થાનમાં સાંજની પ્રાર્થના વળતે અમે 'ક્રિશ્ચિયનમ્ તો તેને કહીએ જે પીડ પરાઈ બંધે રે' એ ટેક સાથે નરસિંદ મહેતાનું આખું લાજન માતા. અને ખાપુછ વેળ્ય અને ક્રિશ્ચિયન વિષે વિનોદી અચોંઓ અન્ના-વના તથા અમારા મનમાં દસાવતા કે ખ્રિસ્તી હોય કે વેળ્ય સોએ નરસિંદ મહેતાએ ખતાવ્યું છે એવા જ સદાચારી અને પરાપકારી થવાની જરૂર છે. મિ. રૉયમનની મેતાગોરી નીચે દક્ષિણ આફ્રિકાના આખા દિદી ખ્રિસ્તી કોમ ખાપુછનાં સૂત્રો સ્વીકારતી અને ખાપુછનું કહું કરતી.

સોલોમન રૉયમન ઉમરે મોટા છતાં દેખાવે સાવ છોકરા લાગતા. મુંઝર અક્ષર લખવાનું આમે તેમની પાસે શી ખતા, પણ વધુ તો આમે તેમને અમારી રમતોમાં ખેંચી જવામાં ફાવતા. આપણે ત્યાં જવડને જ દેખાય છે એવું વિનોદીયણું તેમની કોને હતું. કોઈને દુલાવ્યા કે કચવ્યા વિના તેઓ ફાવજી મરફરી કરી શકતા, અને આખા ધાનાસરણમાં પ્રસન્નતા વેરાઈ જતી. ઉકવા

એસપાળી, ખાંચે સાદે વાતો કરવાળી, કપડાં સુધક રાખવાળી ઝોમની ખીજ કેટલીક સાગી રીતઘાતોળી અમારા પર તેમણે સારી ડાપ પાડી હતી; તેમના દાઢમાં મેં નવું નવું અને સુંદર જનાવવાળી ઓછી કારીગરી ન હતી. આ બધા ગુણોમાં સૌંદર્યમન રૂપ-મન અમારા મહેમાન મરી જાડુ જ હતી અમારા-માંના એક ચક્રગણ, અને જેણે અમારા લઘુવૈયાઓમાં તેમનું નામ પશુ ગણાયા સાચું.

રૂસ્તમજી શેઠ અને સૌંદર્યમન રૂપમન જેવા મહે-માનોના આવી જવા યાદ શ્રીનિકેતનું વાતાવરણ પાડું

શાંત અને એકમાર્ફે જાનું. જાણુજી પશુ જોદાનિમજાએ-કેવટાઉનના ફેરા પુરા કરી સવારથી સાંજ સુધી અમારા બેઠા વળાવા સાચા. કંઈ ખાસ નવાનૂતી ન રહી, છતાં અમારો કોમળો શવ પહેલાંની પેડે નિશાળમાં મેં જાણુયામાં ખુશિયાતો ન દતો. કાં તો ફેરા જમણે તે કાં જેણે જમણે એ જ તાલતેવી સોવા મનામાં હતી. કયાં જવાનું યાતનું છે એવી અટકળ કોમળે આવતી ન હતી.

(આજ)

મજુદાસ ઇ. ખાંધી

Our Friends Abroad

અમેરિકામાં પત્રવ્યવહાર કરવા જેવા મિત્રો (નવા અંકથી આજુ)

Mr. Raymond Bechtle 512-10th avenue

VALLEY CITY Newark (U.S.A) વર્ગ-૧૭

જાણુપણમાં રહેવાઈ કિર્મીગની વિદે (વિવેની પાતોંજા વાંચિલી ત્યાંથી વિદેની ઓહીયો સાંતેલી અન્યથે તેની કુમાર ૧૭ વર્ષની છે અને સરખી વયના વિદે મિત્રોને પણ લખતા હોતોએ છે રહાં અને મિકા સંપરવાનો શોખ છે. તતે સરસ માનાર છે. વહુવરમાં તો આદિ મેળવ્યા છે. જાણુઓ શીખવાનો નાદ પણ છે ફેટોમાફો (સ્નેપશૉટ્સ)ની આપણે કર્યા આલે છે કોઈ ખાસ ચીજની પણ અદલાબદલી કર્યો. વળી લખે છે, 'પત્ર તો લખો તમે કોઈ વાર અમેરિકા આવો કે હું હિંદમાં આજું તો મનામાં તો એમ રહેને કે એજણુ આહી છે એને હું જાણુ છું.'

Steve Fynnegan

૨૦ વર્ગ

723 Federal Ave Mason City IOWA

પીકચર પોસ્ટકાર્ડનો શોખ છે. પોતાના સહેરનાંદર્યો હિંદનાં દર્યોના જલમાં મેલલો

Entil Ethier

P. O. Box 175 HUGO Minnesota (U.S.A)

મારી ચેતવણીને લઈને લાજુ લખ્યું નથી પણ પત્રમાં વિવેક અને સુરચિત થઈ જતાવી છે.

Pearl Wasson

૧૬ વર્ગ

655 Penning Avenue WOOD RIVER Illinois

પત્રવ્યવહાર કપરોત કીકર સંપ્રદ, ફેટોમાફીનો શોખ તો છે જ પણ સાથે ચૂની, એરીઓશન (જાકાસ હાજુ) અને જગતના સમાચાર મારે પણ જોવાજુ છે એક વાર તો હુ-નિયા ધૂમીને જાતનવતના માણસોને મળ્યું એવા મહત્વા-કાંક્ષા છે. બધા જ માનવીને તે અત્યંતજાણી માને છે. કોઈ પણ તરણ કે તરણી સાથે પત્રવ્યવહાર કરતો. તેને મદદ પૂરતો તેના આપડે એવા જવાબ આપશે. હુકમની ખી-

જામાં પણ તેલના ફેરા છે તેમજ કેટલાંક મારખાં છે. પહેલાં લખાણમાં એક મકાની મનોદા કરા છે.

Norman Strong

૧૧ વર્ગ

East lake road R. F. D. 7 ERIE Pennsylvania

અમેરિકાની બહાર પહેલો જ પત્ર લખ્યો છે. દુનિયા-ના સિકા બેઠા કર્યા છે, ફેટોમાફીની રાખાવ કરી છે.

James Roche 150. 7th Ave HOPKINS Minn.,
Albert W. Adams

P.O Box 162 NORTH LIBERTY Indiana

૧૪ વર્ષનો કુમાર; ૪ ફૂટ ૮ ઇંચ ઊંચો. સાચી, અ-લગરિયા અને આફ્રિકામાં પત્રમિત્ર બાંધી ચૂક્યો છે અને વિદે પર નજર દોડાવી છે.

David Sinalink

૧૨ વર્ગ

Charles Muchnick

૧૧ વર્ગ

4276, 5th Avenue BROOKLYN N.Y. (U.S.A)

ફેટોમાફી કરવા માંડી છે. ટૂંકમનો નાનપણથી શોખ હતો એટલે માદ આંદે ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં ભવ છે. માત્ર સનિ-વાર જ બેઠે છે વેનડીઆથી મારી બધી 'Opinion' માંથી જે મિનિટમાં નાલ કરી મેલવી છે. (ફેટું ફેંદે એં જનકજુ છે 11) એક વાર કાગળ કોઈ લખો તો ખજાર પડે કે હું કેટલી ઇતેન્દરીથી જાણ વળ્યું મું એમ કહે છે. તેની પાસે ૧૪૬૬નો વર્ક ફેટ મવાનો છે. બીલ સમાચાર-માં મીડીયાકસંના સાઈક વોટર કીકનીવી થા મરી થયાના ખજાર લખે છે કારણ કે કાગળ લખતી વખતે જ તેમને ફે-ડિયે: પા સાંકજુ પ્રેટીટીટીટ વરુવા રહાંપ મેકકથા છે તેમાં વેલ કે કિનારો નથી છતાં અસમાપક છે. બાઈ લખતે જાડુ જ થયા છે. તેની સાથે જ સંબંધ જાણે તેણે લાંબા કાગળની અપરા જ્વર રાખતી.

નવી નજરે

સમજાવેલો કેહ અદ્ય બાવનાથી, જનરવાચની અન્ય સમજાવી કે મનક મરકરીની વિચક્ષણ
રીતથી જગતના અવનવા અજમાવાતા અવનવા અજમાવાતા કિસ્સાઓ, — એવી પાઠ્યનું માનવ
તત્ત્વ આપણને આકર્ષી વિચારબળને તાજગી આપશે એવી વિચારનારી અપાતી રંગી લેખમાળા

ત

મે ફેરવી કાપક ખરીદનાં માગતા હો ત્યારે
ધણી રંગોમાંથી એકાદ પસંદ કરવાની તમને
તક મળે છે. કાપક જ શા માટે? શોખની કાષ્ઠ પથ્થુ
વસ્તુમાં પોતાને શાફક આવતો રંગ શાફક પસંદ
કરી શકે એવી રંગોની વિનિયતા અત્યારે બધા
ઉદ્યોગોમાં દાખલ કરવામાં આવી છે. પથ્થુ અમે-
રિકાના શોખીનોને આટલેથી સંતોષ થાય તેમ
નથી. તેમને તો છડાં અને ખરેડાં પથ્થુ અમુક જ
રંગના ક્ષેત્રમાં નોંધએ છે! અને વિસ્તાળીઓ પથ્થુ
કાંઈ જોહા ઉત્તરે એવા નથી. રૅન્સેરટરની એક
મરઘાં ઉછેરનારી કંપનીએ મરઘાં માટેના એવા
રસાયણિક ખોરાક ઉપવ્યવસ્થા છે કે લાંબી છંદંગા
ગોધનુખનો તોડતો કેહ પથ્થુ રંગ પુરી શકાય.
અને પેન્સિલ્વેનિયાના ખેતીપાડી ખાતાએ પથ્થુ એવી
રીતે જ જુદાં જુદાં ખાતર વાપરી લાલ, પીળા,
વાદળી, ગુલાબી, સફેદ, લંબુડા એવા બઢાટા ઉપ-
વ્યવસ્થા છે !

જેરોગ ખીટી એક અમેરિકન દેશબાકત છે. કેહ
એકાદ વાડામાં પૂરાઈ દેશસેવા કરવાનું એના
સ્વતંત્ર ખાગીને શાફક આવે તેમ ન હોવાથી દેશ-
સેવા કરવાની એક નવી જ દિશા તેણે ખોલી છે.
અને તે એ કે દુનિયા ભરની મુશાફરી કરી જે જે
અમેરિકનો જગતને ખૂણે ખૂણે છૂંપું પથ્થુ સંગીન
કાર્ય કરી રહ્યા હોય તેમનાં કામેાંની જગતને પાકેફ
કરવું. ધણાં છૂંપાં રત્નો તેણે પોતાના આવા પ્રયાસથી
બહાર આણ્યાં છે.

જેમકે અરજસ્તાનમાં મરકતમાં કામ કરતા
એક અમેરિકન ડૉક્ટરનો તે પરિચય આપે છે
ત્યારે આમ વર્ગને તેમ જ ગિબજાતોને પથ્થુ તેમાંથી
ધણું મળ્યાનું મળે છે. આ ડૉક્ટર હેરિસનને
એવી રિટ્યુરન પ્રાપ્ત વચ્ચે કામ કરવું પડે છે, કે
આંખોનાં આંખનાં આંખરેશન કરાવના હોય ત્યારે

પથ્થુ આરથો તે આંખોનું મ્હોં તો ખુલ્લું કરવા
દેતા જ નથી, પથ્થુ ધુરખામાં કાણાં પાડી આંખરે-
શન કરવું પડે છે. આર્થિક મુશ્કેલી પથ્થુ
તેને એવી છે, અને પ્રજા પથ્થુ એવી મરીજ છે, કે
ક્યારેક તો દવાખાનાથી દૂર ખુલ્લા રમ્યાં આંખરે-
શન કરવાનું હોય ત્યારે તેનાં આંખરે ઉપર ધૂળ
હાડતી હોય અને માખીઓ પથ્થુપથ્થુની હોય. અને
છતાં આ બધી મુશ્કેલીઓ તેણે સ્વેચ્છાએ જ
સ્વીકારેલી છે. કેમકે ડૉક્ટરની ઠીકી મેળબ્યા પછી
પછાત અને મરીજ પ્રજા તરીકે તેણે આરથોને
પસંદ કર્યાં અને અમેરિકામાં પ્રેક્ટીસ કરવાને બદલે
અરજસ્તાનમાં વસવાટ કર્યો.

આવા તો ખીન ધણી પરદેશ વસનાટ
કરી રહેલા અમેરિકનોને તેણે બહાર આણ્યા છે.

અત્યારે પોતાની સંસ્કૃતિનો જગતભરને પરિ-
ચય કરાવવા બધી મુશ્કેલી પ્રજાઓ સ્પર્ધા કરી
રહી છે. એમાં દુનિયાની નજરે એલી ગમ્યાઈ ચૂકેલી
પ્રજા-ગીનોએ એક પ્રતિનિધિ ચીના લોકોના અપ-
નામાં રહેલું તત્ત્વજ્ઞાન પોતાના એક પુસ્તક “The
Importance of Living” માં બહુ આકર્ષક
રીતે રજૂ કરે છે. આ પુસ્તક અમેરિકામાં તેણે
પ્રસિદ્ધ કર્યું ત્યારે સાન મદિના સુધી તો એ
પુસ્તકનું નામ રીઝનનાં યુનિવર્સિટી પુસ્તકો સાથે રહ્યું,
અને મગાશીઆ અમેરિકાના અપનાથી તદ્દન પિરફ
ગુણધર્મવાળા એ અપનાનું તત્ત્વજ્ઞાન વાચકોના મગજ
ઉપર એક આહા રંગનો દાય મારી ગયું. કેમકે
તે પોતાના પુસ્તકમાં ફેટલાંક એવાં વ્યવસાયમાં
મુરો આપે છે કે વાંચનારને પ્રિય થઈ પડે. આ
રહા થોડા નમૂના :

‘ઝાલા માથુસોને બહુ માંધવ પસંદ નથી હોતું.
અને માંધથીઆ હોય તે ઝાલા થઈ શકતા નથી.’
‘પુરસદ હોય તો જ સંસ્કૃતિ ખીટી શકે છે.’

‘From the Chinese point of view, the man who is wisely idle is the most cultured man.’

‘ચીનની દૃષ્ટિએ અમેરિકામાં ત્રણ મોટા દુર્ગુણ છે: કાર્યસાધકતા (efficiency), નિયમિતતા, મહત્ત્વકાંક્ષા, રખડુ અને પુરસ્કૃતિના બનવાનો મનુષ્યોત્તર સ્વભાવિક દક્ષ આ દુર્ગુણો અમેરિકનો પાસેથી કુટવતી લે છે.’

‘કામ પાર પાડવા કરતાં પણ નકામું જનું કરવું એ મોટી કળા છે. જેમકે પોતા પસંદ કામ-બોના તુરતતુરત જવાજ આપવા અથવા તો બિલકુલ જવાજ જ ન આપવા એ બંને એક સરખાં સારાં કે ખરાબ છે. જો તમે તમારા પર આવેલા કામનો ત્રણ મહિના સુધી ટેળસળા બાનામાં બરી મૂકો અને પછી ફરીથી વાંચો તો ખ્યાલ આવે કે તે બધાના જવાજ આપવામાં સક્રિયતા કેટલો બધો ફુલ્લેય થાત!’

‘અમેરિકનો માને છે કે ‘લગભગ કીક એ પૂરું નથી.’ ચીનાઓ માને છે કે ‘લગભગ કીક તો ધણુંધું છે.’ પરિણામે અમેરિકાની તંત્રી પૂરકની જુલો સોધવામાં વાળ ઘોળા બનાવી દે છે, ત્યારે ચીનનો તંત્રી પોતાના વાચકોને થોડીએક જૂલો કાઢવામાં મગતો સુદઘ આત્મચંતોષ પણ લેવા દેવામાં માને છે. ચીનમાં તો એકાદ પત્રમાં ચાલુ વાર્તા રહે યાજ અને અધવચ્ચે આવતાં વળી તંત્રી તે જુલો જાય. અમેરિકાની તંત્રી એમ કરે તો જૂલો જ પડે. પણ ચીનમાં આ કોંઈ બહુ મહત્ત્વની વસ્તુ નથી ગણાતી. કેમકે વાર્તાવિક રીતે તે જાહુ મહત્ત્વની વાત નથીજ.’

‘અમેરિકાના ઇન્જનેરો પૂલો જાંધે ત્યારે ઇંચના દોરની પલ્લ દેર ન પડે એની કાળજી રાખે. પણ જો જે ચીના પર્વતમાં જુગદો કેતરતા હોય તો જાંધે પર્વતની સોંસરવા નીકળી જાય. કેમકે જુગદો ખોદાય એજ મહત્ત્વનો મુદ્દો છે. પછી એકને બદલે બે ખોદાઇ જાય તો બેવડો રસ્તો થયો!’

‘અમેરિકામાં આર્મનજી પત્રિકા મળતાં તમે ગેજાવડામાં હાજર રહેશો કે નહિ તે જણાવવું પડે. ચીનમાં માન ‘જાણ્યું’ લખો એટલે સાલે; પછી હાજર રહેવું કે નહિ તે માલિકની મરજી ઉપર છે.’

કુમાર • ૩૮૪મો અંક (એપ્રિલ ૧૯૩૯)

‘તમે અમેરિકનો નિઃકળીને ટૂંકા માનો છો, મારે ધમાલમાં પડી જાયો છો; અને ઇંચની કોલ તમારા મદાવન બની ગયા છે. ચીનાને મન જીવન બંધન છે અને તે વંશપરંપરાગત લંબાયે જાય છે. આથી ચીનાના જીવનનો એક જ આદર્શ છે કે, એવી રીતે જીવવું કે મોનાના વડિલોને કે વારસોને પોતાથી યરમાવાનું કંઈ કારણ ન મળે.’

‘તમે મહેમાન બનો ત્યારે અક્કડ મળે એસો પણ ચીનો તો માને છે કે મહેમાનને ત્યાં પેલે જેમ વધુ છૂટથી વર્તે તેમ તેને વધુ માન આપે છે. આથી અમેરિકન મહેમાન આવવાનો હોય ત્યારે તેને ઘર જેવું લાગે અને સાચો આનંદ મળે એ મારે ધરખળીને જાગડાને કેટલી મે મોખાઓ ધડાવી પડે. પણ અમને ચીનાને તમારે ઘેર મોનશો એટલે અમે સીધા જ ટેળસળ ઉપર પગ લાંબા કરી ખુરશી પાછળ બુલાવીએ, પછી તમારે ઘેર કેાઇ અનુપયો માણસ છે એ વસ્તુ જ તમે જૂલો જાઓ.’

‘તમે તમારા અશક્ય આદર્શોની ધૂનમાં કદી લડે જ નહિ એવાં પતિપત્નીનાં જોડાં મોહવવા પ્રયાસ કરો છો. અમારે લગ્નનો આદર્શ એટલો કે તમે લડે પણ તે માણસાઇથી લડે ને વળી પાછાં બોમાં થઇ જાય.’

‘તમારે ત્યાં થોડા કલાકારો ભેસતા વર્ષાનાં કાર્ડ બનાવે એના ઉપર પ્રાન્ત રાખે છે, અમે વ્યક્તિવાદને માનીએ છીએ એટલે દરેક જેવું આવડે એવું ચિત્ર કાર્ડ પર દોરી મિત્રો પર મોકલે એ અમે પસંદ કરીએ છીએ.’

‘માણસ જૂલને પાત્ર છે, એ એક ચીજ તો જીવનમાં અનેક રંગો પૂરે છે, અમારે એ બધા રંગો અનામત રાખવા છે, અને તમારે સાફ કરવા છે.’

‘કોઇ પાણ્ય સંસ્કૃતિ સમજપૂર્વક સાદાઈ ઉપર ન જાય ત્યાં સુધી તે સંપૂર્ણ છે એમ અમે માની શકતા નથી.’

એક સફળ પ્રેદ્દેસરની કારકિર્દીની શરૂઆત આમ થઇ: પહેલો દિવસ: ‘કોંઈ પ્રશ્ન પૂછવાના છે?’ ‘ના જ’ ‘વાર, જાઓ.’ બીજો દિવસ: ‘કોંઈ પ્રશ્ન પૂછવાના છે?’ ‘ના જ.’ ‘વાર જાઓ.’

ચેઇલ યુનિવર્સિટીના કાયદાના પ્રેદ્દેસર દબીન્સને આ પ્રયોગ પોતાના કલાસ પર બે દિવસ

સુધી ક્યાં. ત્રીજે દિવસે વિદ્યાર્થીઓ-નણી ગયા કે પ્રેફેસર માની જ લે છે કે જે તેઓએ નિવૃત્ત થએલો ભાગ વાંચ્યો હોય, અને છતાં તેમાંથી કંઈ પઠ્યાપાત્રું ન હોય, તો તેઓ 'બધું' સમજી ચૂક્યા છે, અને તેથી પ્રેફેસરની મદદની તેમને જરૂર નથી. આથી ત્રીજા દિવસ પછીથી તેને ખૂબ પ્રશ્નો પૂછાવા લાગ્યા; અને તે પણ સમજાવ્યું પૂર્વકના!

કોલંબીઆ અને કેલીફોર્નીઆની યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની એક મંડળીએ, જીવન વિદ્યાર્થીઓનો પરીક્ષાનો વીગો ઉતારવા માંડ્યો છે. વીગો ઉતારવાના પોતાનું પ્રીમિયમ વારે એટલે આ મંડળી તરફથી અભ્યાસક્રમ કોપરની ચૂટેલી ગંધિ મળે છે, જેની મદદથી પરીક્ષા અવરખ પસાર કરી શકાય એટલી શક્તિ વાંચનારમાં આવી જાય. છતાં નિષ્ફળ જાય તો એની પરીક્ષાની વારથી પહેલી શ્રી આ મંડળી વારપાઠ કરી આપે છે.

થોડા મહિનામાં હાપર ઍન્ડ ક્લર્સ નામની કંપની તરફથી "Inside Asia" નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થવાનું છે. એનો લેખક જ્હોન ગન્થર છે, જેણે આ પહેલાં આ જ જનનું એક પુસ્તક યુરોપ માટે લખી દિલ્લર, મુસોલિની, સ્ટાલીન વગેરેનાં રેખાચિત્રો દોર્યાં છે.

એ પ્રસિદ્ધ થવાના પુસ્તકમાં ગાંધીજીનું રેખાચિત્ર આપવાનું છે. એના લેખકે એમાંનું ધણું વસ્તુ 'સત્યના પ્રયોગો' માંથી લીધેલું છે. એમાંનો ધણેક અંશ ભાગ તો હિંદી વાચકોને પરિચિત છે. પણ એમાં નવીન લાગે એવી એક વસ્તુ નીકળે છે, અને તે ગાંધીજીની ધાર્મિક ભાવનાને પામવા માટેની પરદેશીઓની મથામણ અને મુંઝવણ. એ મુંઝવણ મૂળ-લેખકના જ શબ્દોમાં આ નીચે આપી છે:

'The attitude of the Mahatma to religion is not easy to define. His insistence on rendering good for evil, his feeling that one can win justice only by giving justice to the enemy, his injunction to hate sin but not the

sinner, are the essence of practical Christianity. He is probably more like Christ than any man in the political sphere who has ever lived. But he does not call himself a Christian. When, watching him pray, I asked his intimate friends to whom he prayed. They did not know.

As things stand at the end of 1938, Mr. Gandhi is definitely a force for moderation in Indian politics, a check against extremism. He has told friends that in moments of vanity he believes he has been destined to deliver India from British bondage, but the British will view it as a catastrophe when he dies, for his death will liberate forces almost certainly tending to increase the strength of Indian nationalism.

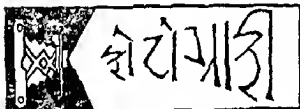
But what a tremendous, dazzling career he has had! He brought religion into politics, and vice versa—quite aside from giving the Indian people a spirit, a self reliance, a vanity they have never known before. His God, whoever it is, should treat him fondly, when he is gone.'

એકબીજાથી વિરુદ્ધ હેતુ ધરાવના મતદારો પાસેથી મન ગેગવવા એ જલેર જીવનનો એક અણકિંકલ કાચડો છે, કેમકે એક જાણુને રીઝવવા જતાં જીજ જાણુ ન છૂટકે જતી કરી પડે છે. પણ વાદ્ય પ્રેસિડેન્ટ એટલે સ્ટીવનસન એવી મુશ્કેલી વટાવી શકે એવો દત્તો. એણે જોયું કે દેશના વાચક પ્રાંતમાં એક ટેકરીનું શું નામ પાડવું એ જાણત લોકોમાં એટલો જાણી જોવાર મતભેદ ઉભો થયો દત્તો કે પ્રમુખની જગ્યા માટેના ઉમેદવારને એ પ્રાંતમાંથી મળવાના મનને આધાર તે જે નામની

તરફેલમાં હોય તેના ઉપર દો. 'આપણે પોતાની રમસિયલ ટ્રેનમાં સુસાદરી કરતી વખતે તેણે ઇન્ટરની મદદથી એ ટ્રેનમાં એક નાની એવી કરામત ગ્રાહી. પછી પોતે ગાડીમાં બેઠા બેઠા જાયજી કરે ત્યારે એ પર્વતના સૌંદર્ય ઉપર ઊતરી પડે. અને ઊગેરે કે 'આ વાદળિવાદો હવે અંત આવશે કોઈએ અને મધ્યસ્થ સરકારે ન્યાયપુરઃસર તેનો સુકાદો આણવો જોઈએ. હું અહીંજ વચન આપું છું કે જે મને સુઝવામાં આવશે તો આ સુંદર પર્વતને થોડા નામ ન મળે ત્યાં સુધી હું જાણીને બેસીશ નહિ. એવું થોડા એક જ નામ મને તો લાગે છે અને તે.....' ગરામર આ જ વખતે તે એક છૂપી દોરી જે અંતો તથી ઝોન્ગિનની કાન ફેડી નાખે એવી ચાંસમાં એનો અવાજ છૂપી જતો. એનું વાક્ય કદી પૂરું થતું જ નહિ અને મતદારોને કદી સ્વીકૃત્તિ સાહેબ થોડા નામ શોધે માનતા હતા તે બખર જ ન પડી!

(આઈ)

હરિકૃષ્ણ વ્યાસ

આ માસની હરીફાઈમાં આવેલાં ચિત્રો સંખ્યા અને ગુણમાં એકંદર ઠીક છે.

પહેલું ઇનામ 'ધરમણી' બાઈ રતિસાહેબ સોમપુરા (૧૬-વાળા) બીજું ઇનામ 'કુન્દવતી સૌંદર્ય' બાઈ ચતુરંગ વલ્લભ દાસ (વાદોદર); ત્રીજું ઇનામ 'પ્રથમ ચંકિત' બાઈ રતિક કામણી (અમરેલી); હત્તેચ્છના 'વળતી વેળાએ' બાઈ પુનમ-ચંદ કામણી (અમરેલી).

ચોથામંત્ર (સુલ્ય પ્રગલ્ભ): ૧ પ્રમોદ (ગમદાવાદ), ૨ નિર્મલ દેસાઈ (સુરત), ૩ રાજકુમાર પટેલ (મડિવાદ), ૪ રણજીતસાહેબ મિસ્ત્રી (ખેડા), ૫ બાલુભાઈ બાલુશાળી (અમદાવાદ), ૬ જયવંતરાય (મહેસાણાવાદ), ૭ ડી. ડી. પટેલ (નેરોળી).

વધોની સાંજે પાકનાં સ્વપ્નાં સેવતાં ખેડૂત માથા સાથે ધરમણી વળતી ધમિયાના રમ્ય આકારના પડદા પર સુંદર હાયાચિત્ર ઉપાવે છે. બાઈ સોમપુરાએ થોડા પહે દેશની આંધ્ર દાખી સરસ હાયાચિત્ર ઝડપી, કોરા આકારમાં બીજ નેગેટિવમાંથી વાદળાં ઉતારી 'ધરમણી' સમજી છે.

ચિત્રવિષયમાં વાદળાં ઢોળેલાં ફેરફાર વસ્તુઓ તરફ આકર્ષણ આપવાની જરૂર છે. વાદળાંની રેખાઓ ચિત્રદેશા-ઓની ધર જનની બેઠકો, નહિતર સંચોજન થોળું પડે. વળી વિષયના પ્રકારની જાણ અને વાદળાંમાં દેખાતા પ્રકારની નિશા એક જ હોવી જોઈએ, જેની એ કૃત્રિમ ન દેખાય. વાદળાંમાં વર્ણોદ્ભવ અને વાતાવરણ ચિત્રવસ્તુને થોડા હોવાં જોઈએ. જે નેગેટિવના પ્રિન્ટિંગની એક ચિત્ર ઉપાવવાની ઇચ્છા કરનારે સારાતમમાં મુખ્ય વસ્તુની ઉપલી ધાર સીધી અને સરળ હોય તેવી નેગેટિવ પસંદ કરવી. થોડા જ અવા-સથી આ રીત સુગમ બને છે.

બાઈ ચતુરંગના ચિત્રમાં કુદરતના સૌંદર્ય અને શાંતિના ષડયા પડે છે. પિન્ડ સાહેબે. ચિત્રદક્ષિણે બેઠાં વાતાવરણ ઠીક ઝડપાણું કહેવાય.

બાઈ રતિક કામણીના 'પ્રથમ ચંકિત' ચિત્રનો પ્રિન્ટ સહેજ આંધ્રે અંદર છે. પિન્ડનો નાચીની ધારથી એક ઈય ઉપરાંત કાપવાની જરૂર છે. વિષય નીચે દેખાતી ગિય વસ્તુ જ ધ્યાન ખેંચે છે.

બાઈ પુનમચંદના 'વળતી વેળાએ'ના વિષય બદલ સરસ છે. દક્ષિણનું અને વસ્તુ સાચાં છે, પણ કોમ્પોઝિશન સહેજ ખોટું છે. ચિત્રને ઉપર અને ડાબી ધારથી સત્તા ઈય કાપ્યા બાદ ચિત્ર આકર્ષક થાય છે અને બરવાડ ચિત્રનું મુખ્ય લક્ષ્ય બને છે.

બાઈ પ્રમોદના ચિત્રમાં બાજુનો હાથ લાંબો રખાવી વાદળાં આંખો ખૂલતા રાખવાની જરૂર હતી. આથી પાત્રનો અભિનય હાથ પાડી શકત બાઈ નિર્મલ દેસાઈના ચિત્રમાં હાથ ષડયાં એકઠો પૂરતા બાજુનો થોડા કુદરતી છે. સવ-અભાવના 'આમકન્વા'માં હાથ ફરિયાની નયક હોવાથી પરપોંડિયમાં બહુ થોડા જણાય છે. બાઈ મિસ્ત્રી 'સાંજ'નું સિલહાડર સાથે કહેવાય. ચિત્રવાદીમાં ધણી વસ્તુઓ સમા-વવાના લોભમાં એક પણ વસ્તુ તેના આકર્ષક સ્વાગમાં જઈ કાઢ નથી. બાઈ જયવંતરાયને કોરનો રૂબ જસક દુધી લઈ એન્સાઈ કરવાની જરૂર હતી. બાઈ બાલુશાળીએ ધણી સળગારી જવાનું ધરતા સાધુગાથાના રૂબને 'ભગવત'નું નામ આપ્યું છે તે હિચિત નથી. હિંદમાં ભુલક જતી ગાથા-ઓની જમાવના ફોટોગ્રાફને સંમત કરશે આવશ્યક છે. પરી-તેને અનુરૂપ બેંકાકાંડ રાખવી જોઈએ. શહેરમાં માનિયા બારણાં તો અસંખ્ય જ ગણાય.

મલલવંત ભટ્ટ

‘ફોટોગ્રાફી’ રાજકોટની શતાબ્દી

જ્ય રાજકોટ ફેબ્રુઆરીએ ‘ફોટોગ્રાફી’ રાજકોટની શતાબ્દી હતી એ જણ્યો છે? જાણીતા વૈજ્ઞાનિક મણિરામશાસ્ત્રી અને જ્યોત્સનાશાસ્ત્રી રાજકોટને હરોલે રાંધણ સોસાએટીમાં ‘ફોટો-ગ્રાફીની પદ્ધતિમાં મુખાર’ એ વિષય ઉપર તા ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૬ના રોજ માધ્યમ આપેલું રોમાં ‘ફોટોગ્રાફી’ રાજકોટને પહેલવહેલો વાર્તાલો!

આ મહિનો (એપ્રિલ) . . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૧ નગક સત્યાગ્રહને અંગે ગેર-કાયદેસર ભંદેર થયા છતાં કલકત્તા સુધી શ્રીમતી નેહી રોનગુપ્તાના પ્રયુ-ખપદે કૌંચેસની યોગદ ગળી બેગાં ૫૦૦ ઉપાંત ધરખડો મર્દ.—છ. ૧૯૩૩

● ● હિંદને ગળેલા નવા બંધારણના વિરોધમાં સાર્વત્રિક હડતાળ.—છ. ૧૯૩૭

તા. ૩ સાઈમીના ગરજ પછી વર્ડ્સ-વર્થને ઇંગ્લેંડનો રાજકવિ બનાવવામાં આવ્યો.—છ. ૧૮૪૩ ● ● શ્રી કમળા-દેવી ચંદ્રોપાધ્યાયને જન્મ.—છ. ૧૯૦૩

તા. ૬ ગાંધીજીએ મીઠાનો કાયદો તોડ્યો.—છ. ૧૯૩૦ ● ● અમેરિકા મહાસુદ્ધમાં સામિલ થયું.—છ. ૧૯૧૭

તા. ૮ નેપાળ સાથે હિંદી સરકારની છઠ્ઠી સંધિ.—છ. ૧૯૨૫

તા. ૯ અમેરિકાના આંતરવિગ્રહનો અંત.—છ. ૧૮૬૫

તા. ૧૨ અમેરિકાના આંતરવિગ્રહમાં તોપનો પહેલો ધડાકો.—છ. ૧૮૬૧

● ● ‘લીડર’ પગના તંત્રી ને વિનિત નેતા શ્રી સી. વાય. ચિત્તાગણિનો જન્મ.—છ. ૧૮૮૦

તા. ૧૭ સર સૈયદ અહમદખાનનો જન્મ.—છ. ૧૮૧૭.

તા. ૧૯ વિકાસચક્રના પ્રણેતા આર્થર્સ ડાવિન્સનું અવસાન.—છ. ૧૮૮૨. ‘I am not in the least afraid to die’ એ તેના છેલ્લા શબ્દો હતા.

તા. ૨૩ ઇંગ્લેંડના નાટ્યસંપ્રદાઈ વિ-લિયમ શેક્સપીઅરનો છ. ૧૫૬૪ની સાલમાં જન્મ. અને છ. ૧૬૧૬ના એ જ દિવસે અવસાન ● ● કંપની સરકારે ગોતાની મુલકવૃજ સંતોષવા જનારસ ઔઝીખાનને બેચુનાહ દેહિલ-ખંડ પર આક્રમણ કરવા ચોકદેશ ને બુલેલી નજીક મીરાપુર કતારા પાસે એણે હાલિલાઓને હરાવ્યા.—છ. ૧૭૫૭.

તા. ૨૪ પેશાવરમાં સરકારે ફરેલા ગો-ળીબારમાં ૨૨ જળી માર્યા ગયા, જેના વિરોધમાં બીજે જ દિવસે વિદ્રોહ મર્દ પરીએ શાસકબાના પ્રમુખપદેથી તાજ-નામું આપ્યું.—છ. ૧૯૩૦.

તા. ૨૫ વાવરસેસના શોધક સીગેર માર્કોનિનો ઇટલીમાં જોવાના મુક મે જન્મ.—છ. ૧૮૭૪. -

તા. ૨૬ કામી પ્રશ્ન પર ગાંધી-ઝીજા વારાપાટ તથા બેંગલોરમાં રૈવત પર ફોલિસનો મોખાબાર.—છ. ૧૯૩૮.

આ માસની વિશ્વતિ
સર સૈયદ અહમદખાન

છ. ૧૮૧૭માં હજરત મદમગદ પેઝ-ખરના વંશમાંથી જ જતરી આવેલા કુટુંબમાં જન્મ. એમના પિતા મુમલ શહેરશાહ અખરખીબના બની મિત હતા પણ નાની વયે જ અહમદખાને એમની છવજયા ગુમાવી. માતાની ઉ-છેર નીચે એમણે ફારસી ને અરબીનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યું

૧૮૫૧ વયે છઠ ઇડીયા કંપનીના કારકૂન તરીકે એમણે જીવનની શર-આત કરી ૧૮૪૧માં ચૈનપુરીના મુ-ન્સફ ને ૧૮૪૬માં સળાઈનૈટ જન્મ નિગમવા. હિંદના બંદા સ્થાપત્યમાં એમને ખૂબ રસ હતો ને તે પા ‘હિંદીના સ્થાપત્ય અવશેષો’ નામનો વિ-ખંબ લખી તેનજ એસિયાટિક સોસા-સ્ટીના ફેલો બન્યા.

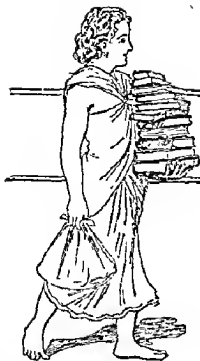
છ. ૧૮૫૭ના વિપ્લવમાં એ સરકારને પહે રહ્યા હતા ને ઘણા અંગ્રેજોના નબ જવાવ્યા હતા. આથી છ. ૧૮૫૯ માં ગોતાના પુત્ર સાથે ઇંગ્લેંડ જતાં

મહાસાહી વિઝેરિયાએ આદર કરી સી એસ. આઇ.નો ઇલકાબ આપ્યો.

છ. ૧૮૭૧માં ઇંગ્લેંડથી પાછા ફરી એમણે એક સુધારક છ પું કાઢવા માંડ્યું મુસલમાનોની બરબાદીનું એ-મને એક જ કારણ દેખાયું હતું ને તે ધાર્મિક બાબતોમાં પેટેલા કેટલાક ખોટા વહેમોનું. એ દૂર કરવાની એ-મની ઔમેશ સામે છૂલ્લી-મોલ-મીજોએ વિરોધ ડહાંચે ને એમને ‘કાફર’ તરીકે તિરસ્કાર કર્યો છતાં તેઓ એ પ્રમાણિક મયાસમાં પાછા ન હડ્યા.

અરબી બાષામાં જ બધું જ્ઞાન આવી મળેલું માનનારે દેરાક બંગ્લીઓએ તે તેમનો બગ લેવાના થે મયાસો દેલા પગ્ન એનો બહલો એ મહા-પુરે છ ૧૮૭૬માં ગિટન થર્ષ અલી-મદમાં ઍંગ્લો-આરિયેનલ કોલેજ બની કરીને વાજ્યો, ને કૌંચેજ આને અલીમદ યુનિવર્સિટી રૂપે હિંદુસ્તાનનું જ નહિ પણ એશિયાનરતું પ્રમુખ મુસલીમ વિદ્યાધામ બની રહી છે. મુદલોમિયા એ સંસ્કાર યજ્ઞમાં અનેક શ્રીમેત હિંદોએ ને પતિવાલા, વિજય-નગર પગેરેના હિંદુ રાજાઓએ બિરા-દરીની રૂએ આર્થિક સહાય આપેલી. છ. ૧૮૭૮માં તેઓ ધારાસભાના સ-ભા નિભાવા, ૧૮૮૬માં મેમ્બરેડન એ-જ્યુકેશન કૉન્ફરન્સનો પાયો નાખ્યો, ૧૮૮૭માં પબ્લિક સર્વિસીસ કમિશ-નામાં એમણે સ્થાન મેળવ્યું, અને ૧૮૮૯માં નાઇટહૂડ મેળવી.

ગોતાના બંદબાધઓનું સાંકું દહિબિદ બહલાવવા મથતા ને દેશના રાજકારણને પ્રેતસાહન આપતા આ મહાન લેખક વક્તા ને સુધારક છ. ૧૮૯૮ના માર્ચની ૨૮મી તારીખે અ-સાન પામ્યા એમનાં ખેત, પ્રમાણિ-કતા, ક્યેયનિષ્ઠા તથા રાજકારણ અને ધર્મમાં ઉદાર દહિબિનું એ આપણા આપર મહાજનોમાં એમને મોક્કસ સ્થાન અપાવ્યું છે.

માધુર્ય

એક સત્ર

નિદાગતાં છવન પ્રાપ્તિસિદ્ધિ,
-મનુષ્યથી દેવ-સામ આ મનુષ્ય.

અનલિ છવો નથી અસાધ્ય કવી
અ-યોગ્યને છવનવારણ્યે.
કિંતુ દીકો એક જ માનવી એ
સંદાર્શનાં માનવીને ન લાગતો.

—'અક્ષત'

મહાન માદલાઓ

યોગ્ય અને અસાધ્ય વ્યક્તિઓ માટે પશુ છવન એ એક કુખ સંસ્થા સમુદ્ધે છે, ત્યારે કાયમના પીડાતા માણસ માટે તો એ સંસ્થામાં આસહ્ય જ ગણી શકાય.

છવનમાં જે વિજયી નીવડે છે તેને દુનિયા અભિ-નંદન-આપે છે, પણ એ વિજય તે શારીરિક પેદાશપણ સાથે સતત લડીને પશુ મેળવેલો હોય તો એ અભિનંદન પ્રદાતા સુધી પહોંચે, અન્યથા તો એ છે કે દુનિયાની ધણીપરી મહાન વ્યક્તિઓ સતત માદગીથી રેસાયા છતાં દુનિયામાં નામ કાઢી ગએલી છે.

સામલા દરીકે દેવેરિયો નેહસન જ આપણે લઇએ. એનો નળજો ખાંધો એઈ કાઢને ન લાગે કે એ મદં ખ-લારી નીવડવાનો. એને વારંવાર ફરિયાદ માંદગી (sen-ility)ના સખન હક્કી થતા. ઓછામાં પૂરું એક હાથ ને એક આંખ એણે ગુમાવેલી, પરંતુ એનો આત્મા એ બધા-થી દૃઢ્ય ક્ષમાએ પહોંચેલો હતો. જેને લઇને આધુનિક યુગના સ્વધર્મા નાવિક વીરમાં તે સ્ત્રીથી મહાન ગણાય છે.

એ જ વખતનો પહેલી ઇંગ્લિન્ડો સૈનિક વીર નેપોલિ-યન પશુ સદાનો ગિમાર હતો! વાનપણમાં જ નીચા, બેજવાળા મદેરામાં રહેવાથી એને ષેલેરિયોનો આહુ દેશ લાગુ પડેલો. પછાથી એ તરુણ અફસર થયો તે નેશા તેના પર એનેમિયોનો હક્કો યજેલો. ત્યારપછી તુલોનના યેસ વખતે જ એને ખરજતુ લાગુ પડ્યું જે છેવટ સુધી રહુ આને લઇને ધણી વખત તે પોતાનાં આમી-માંસ મુકાં તરી નાખતો. વર્ષો સુધી તેને સખન શરદી રહ્યા કરી હતી ને પાછલી વયમાં તો એક પથ એક કોમ અનેક દેશોનો તે ભોગ બ-યો હતો. ધણાના કહેવા મુજબ નાહુરથી તેનું મોત મળું હતું.

સૌથી પોતાનો ધને ધણી મહાન વ્યક્તિઓ પર ફેર-વેલો છે. રોનર્ટ લુઈ રડીવ-સન અને કીટમ્સ એનો ભોગ બન્યા. બંનેએ એની સતત રીયામણીમાં છવન પૂરું રહ્યું, પણ પોતાના છવન અગર કાર્યમાં ક્યાંય તેની ધાવા પડ્યા દીધી નથી.

સાવલા દેશમાં સપ્તાઈ, એના પર વિજય મેળવનાર પશુ એક વ્યક્તિ છે, અને તે કબરધુ. પી. પુલ્કમ. એ પ્રખ્યાત વેસ્ટ સિફ્ટર દુનિયાના ગુફા ગુફા ૧૨૨ ફેર્મોં ધાવતો. નાનપણમાં એને એ દેશ લાગુ પડેલો ને રાક્ષસો તો તેના છવનની આશા પણ ઠોડી દીધેલી, પરંતુ પોતાના નિયમનજે જ એણે એ દેશ પર વિજય મેળવ્યો ને દુનિ-યાનો સ્ત્રીથી બળવાન પુરુષ બ-યો.

કેટલી યે જમખસિદ્ધ વ્યક્તિઓ તદ્દન સુખલડી ને દૂંસ આંધાની હતી. અરજનો મખવાત લૉરેન્સ તાવરિયો છતાં કદમાં એરલો દૂંસ ને પાતળો હતો કે લરકમાંથી તેને કાઢી મૂકવામાં આવેલો. પણ એણે પોતાનો જ યો સુધાર્યો ને એના તો મજબૂત થયો કે આંગેળી એમ ઘોડાને લાગ લગાડ્યા વગર જ કુદાસેલો તે તેના પર સવાર ચઢી જતો. એને બધાં કલોમાં પછી રૂડપની જ તપતાં લાગી ને એ કડમ મારેના સ્ખળતમાં જ તેનો નબ થયો.

નળજી લખિવતનો એનો જ શિક્ષક બંગાળના શામલા પાડનાર દિલ્લો પ્રખ્યાત વાઈસરૉય લૉર્ડ ક્રૉન હતો. બાપજી વખતે ધણી વખત તે અરથી જતો ને લાંગે શ્વાસ લઇને ફરી મેલતો એની આ રીતની ધણીને નવાઈ લા-ગતી ને ધણી માગતા કે સાંભળનારા પર પ્રજ્વલ પાડવાની એ એક શુદ્ધિ હતી પણ સાચી વાત એ છે કે હાં પીડના સતત દેઈથી પીડાતો હતો એ દેઈથી જિંદગીમાં એ મુખ

નહોતો. આથી એ તરફ એ ઝાંઝું લક્ષ પણ આવતો નહિ, પરંતુ જ્યારે ધીકા અસહ્ય બનતી ને બોલી શકાય એમ ન રહેતું ત્યારે જ તે ચઢતો. એને સમજે બેપાતેના સંકલ્પ-બળવાળો આત્મી હોત તો તો ક્યારેના એ ફરેલી બાંધી પડ્યો હોત પરંતુ કંઈના કંઈના મુશ્કળ એ દઈ તેની ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની શક્તિને સારો જોનો વિકાસ કર્યો હતો, કારણ જ્યારે ફરેના સખત હલ્લી થતો ને દવાની કરી કારી ન લાગતી ત્યારે કો ભૂલવા માટે કોઈ એક કાર્ય પાછળ સધળું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનો એ જ એક માત્ર ઉપાય હોતો.

ઈંગ્લેન્ડના આબના વડા પ્રધાન નેલિસ યંગ્ગરલેઈંગને બાઈ સર ઓર્ડીન યંગ્ગરલેઈંગ પણ શારીરિક અશક્તિને નસાવે આગળ આવવા ન દે એ પ્રકારનો રાજ્યપુરુષ હતો. વર્ષો સુધી એની આંખ લગભગ નકામી જ થઈ અંધ હતી, પણ એના પ્રખ્યાત 'મોનોક્લસ'થી એ વાત બાઝ્યે જ કોઈના નાણુવામાં આવેલી. એટલું જ નહિ પણ એને યંગે આંખો ગુમાવી બેસવાની ચે સતત સંભાવના રહ્યા કરતી; છતાં એ બાબત કદી પોતાના કાર્યની આડે એણે નહોતી આવવા દીધી.

ધણા 'ગાંધારાજ્ય વ્યવસાય'એની બાંધી નબળો ને રૂઝક્ષમી જ હતો. વૂફને ને સેસિસ રહોડસ એવા મકા-શના હતા. વૂફને સેના કપતાં કામ તરફ વધુ ધીતી હતી ને રહોડસને તો તેના દાક્તરે છ જ વર્ષ છપવાનું કહેલું તેના બદલે વીસ વર્ષ પોતાના સંકલ્પબળથી થસડી કાઢેલા.

હતિહાસમાંસિદ્ધ આ બધી વ્યક્તિઓ ને તેતુંસ્ત હોવ તો હતિહાસનો પ્રવાહ કેવું વલણ લેત ?

જ્યાં હિંદના સૈનિકો ઘડાય છે

આપણા રાષ્ટ્રસંસ્થાની જવાબદારી બીન કાંઈની બાંહેધરી વિના આપણે નતે જ ઉઠકનાની લેખરી કરી રહ્યા છીએ ત્યારે એ હેતુ બર લાગતી પ્રાપ્તિમાં સંસ્થાઓની ઓળખ સૈનિક જાણીશે. ૧૭૮૫માં અંગ્રમાં નોકાસિદ્ધાંતનો પરિચય આવ્યો છે. આ અંગ્રમાં સૈનિક સિદ્ધાંતનો પરિચય આપીએ છીએ અને હવે પછી વિમાનસિદ્ધાંતનો પરિચય આપી આપણા રાષ્ટ્રના એ બળદાર બૌદ્ધીદારેની ઓળખ પૂરી કરીશું.

હિંદના લશ્કરના હિંદીલશ્કણ રાષ્ટ્રના અવાજને માન આપી આવેલી છ વર્ષ પર ૧૯૩૨ના આઠેબારની પહેલીએ 'ધન્ડીના મિલિટરી એકેડેમી'ની ૪૦ કોટેથી શરૂઆત કરવામાં આવી. આજે એ કોટેસંખ્યા ૨૦૦ હજાર પહેલી છે.

સમશીતેપણુ હવામાન ધરાવતા સંયુક્ત માતૃભાતના દહે-રાહન મુકામે આ સંસ્થાનું ગમત આવેલું છે. માત્ર લશ્કરી બાબતોમાં જ નહિ પણ સામાન્ય જ્ઞાનની સર્વે દિશામાં કોટેનો અભ્યાસ વધે તે માટે લાવેલીનું મકાન નવેસરથી તાજેતરમાં જ નિશાળ પાયે બંધુ કરવામાં આવ્યું છે.

પુરતકા ઉપરાંત એમાં નવાંતૃતાં હથિયારો ને બખતરોનો ચે સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

સંસ્થાનો મુખ્ય હેરા આ છે: કોટેમાં શિસ્ત અને શારીરિક સમત્વ ખીતની તેનામાં ફજ, સંમાન અને નામદારીની વ્યવના કેળવી તેની નેતૃતાનીરતિ એટલી હદે વિકસાવવી કે પ્રથમ કમિશન પર જ કોટે 'પ્રાદ્રન કયાન્દર' તરીકે સર્વ રીતે સંપન્ન બને.

બધું શિદ્ધાંત તો પડેશી-અંગેજી-આપામાં જ અપાય છે, એટલે કોટેને સી પહેલી તો એ બાપામાં નિપુણતા મેળવવી પડે છે; ને એને લઈને એની પહેલી ટર્મ તો કા-ચત, બપાયા, અંગેજી ને ગણિત જ શોધી લે છે.

કોટેને સામાન્યતા પાલન કે હથિયળમાં પ્રવેશ મળે છે, પણ તે ને દેશ્વરે તો ગોર્લદાજ કે છજનેરીમાં પણ પ્રવેશ મળે છે. અદાર અદાર મહિનાના એ સપ્તનો મળી ફૂલ અદી વર્ષનો અવવાસકમ છે.

સંસ્થા ચાર કંપનીઓમાં વહેંચાએલી છે, ને દરેકનું નિ-યંત્રણ એકે ક્રિટિશ અફસર કરે છે. દરેક કંપાનીને એનો હુદો જ વિભાગ હોય છે, જેમાં કોટેના સૂપાના ખેક ઉપરાંત એક દિવાનખાનું ને એક બિલિયર્ડ રૂમ હોય છે. દરેક કંપની પાછી એ પ્રાદ્રનમાં વિભક્ત હોય છે. કંપાની આંતરિક બપરસ્થા ને શિસ્તનો સવાલ કોટેના હાખમાં જ હોય છે. બધા એક સાથે એક જ રસોડામાં ભત-પંચના એક પિના ખાણું લે છે.

સંસ્થામાં પ્રવેશ પાપનાર કોટેના તણુ પ્રકાર છે:

(૧) 'ઓપન કોટે' એટલે કે નકરે પરીક્ષામાં પાસ થનાર; એને પૂરી ફી ભરવાની હોય છે.

(૨) 'આર્મી કોટે' અથવા દેન્કર કે ને તેની ગુણવિ-શેષતાને કીધે પાસ પસંદગી પામેલા હોય છે; એને મફત પ્રવેશ મળે છે.

(૩) 'સ્ટેક કોટે' એટલે કે હિંદના કેહ પણ રજનાડા તરફથી એકકાએલી કોટે. એને અલ્પાસ પૂરો કરી લશ્કરને બદલે એ રજવાડામાં જ નોકરી કરવાની હોય છે.

અલ્પાસકમ પૂરો કર્યો બાદ એગણે ઇન્ફનેરી લાઇન લીધી હોય તેમને વધુ એ વર્ષ માટે સિવિલ એન્જિનીયરિંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા પડે છે, જ્યારે 'સ્ટેક કોટે' સિવાયના બાકીના બધા લશ્કરમાં પ્રવેશ મેળવે છે.

વાળો

સાચનો રોજ હિંદુતાનના ધણા ભાગેમાં પ્રસરેલો છે. ગરમ દેશોમાં તે સામાન્ય થઈ પડ્યો છે અને આફ્રિકાના ગિની કિનારા પર તો એ એટલો વર્તે છે કે વાળાને નામ જ ગિની-વર્મનું આપ્યું છે.

બધી વયના લોકોને એનો ચેપ શાય પડે છે; ને કે સામાન્યતા: ૨૫ થી ૪૦ વરસનાં અને તેમાં ચે એનો

મરતાં પુરુષોને તે વધુ લાગુ પડે છે. મોટા ભાગના દર્દી-ઓને સરીર એક જ વાળો હોય છે, પણ એટલી વખતે ૧૨ થી ૧૫ વાળવાળા દર્દીઓના દાખલા પણ મેળાવા છે. એ દર્દી જીવલેણ નથી પણ કદાચક ખૂબ છે.

નાર વાળો તો કદી નખરે પડતો જ નથી, પણ ઘણા દોષથી ત્રણ ફૂટ લાંબી તે દોરા જેટલી બહી હોય છે. છેક છેડે તો એની બહાઈ માત્ર વાળ જેટલી જ હોય છે. એની પછી પર એક નાજુક અંકોડો હોય છે જે વડે એ સરીરના અંદરના રેસાઓમાં બેઠકાઈ રહે છે. એનો રંગ ધૂળાસ પડતો ને કાલે પર અનેક આગરિપક્ષ ધબધો ઝાંઝાઈ હોય છે.

છાંતુજે તો વાળો છુંલ્લુ નીચેના પગના લાગમમાં છુંતીની નજીકમાં ફૂટે છે, પણ એ એની ગર્ભાઈ નથી. સરીરના કાઠે પણ ભાગ પર—ક્યારેક તો જમ ને આંખના ડોળા પછી પર ફૂટી નીકળે છે.

વાળાની પહેલી નિરાશની એ કે દર્દીને પાતળી ચામડી નીચે પાતળો દોરો રચાતો જણાય છે. પુષ્ટ માલ લગભગ એક રૂપિયા જેવું મોટું અંચળું વાળી બેસે છે ને ત્યાં ફેલી વપરી આવે છે. આ સ્થિતિએ આવતા દર્દીને એ ભાગમાં ખુજવાળ આવવા લાગે છે, આસોડીસ બારે બારે છે, તાલ ભરાઈ આવે છે ને હલાળા આવે છે.

પછી તો એકદમ એ રિવસમાં જ એ ફેલી ફૂટે છે ને અંદરના ગંધવાળી ગંધમાં આવેલું માદાનું મો દેખાય છે. ફેલી ફૂટવા સાથે દુધિયા રંગનું પ્રવાહી કમે છે એમા સંકોડા બાની ધબળો હોય છે. આ બંધી ધબળો બહાર નીકળી જતાં લગભગ પળવાડિયું બીટે છે. એ નીકળવા પહેલાં વાળો સહેલાણીની નખી કાઢી શકતો. આંધ પર પાણી છંટકા કરવાથી એ ધબળો જલદી સાફ થાય છે.

છાંતુ બંધીબાર પાણીમા આવી ધબળો હોય છે. એવું પાણી પીનાઈ બધ તો મેં એકલી એ ધબળો ખાસ નજરસાધારક નથી નીવડતી પરંતુ એવાં પાણીમાં સહજેસ લગભગ ચાંચડગી લત માય છે, જે આ ઈયળોને ગળી આવે છે. પાણી સાથે એ ચાંચડ ગ્રાઈ ગળુંતો એમા મજા સમજવા.

ચાંચડના સરીરમાં એ ખારીક ધબળો ગાતી નથી પણ જાદી મામે છે અને હોજરીમાં જઈને પણ ચાંચડ પચી અવ છે ને આ ધબળો મુકા રહે છે. જરૂરી દિવાલોમાં જ ના ને માદાનું સંવનન શરૂ થાય છે. નરનું ત્યારબાદ શું થાય છે એ કોઈ નથી જાણતું પણ માલ સરીરની અંદર પોતાની સફર શરૂ કરે છે. લગભગ આગિયાર મહિને તે સપાટી પર આવે છે ને તેના સરીર પરની ધબળો બહાર ધકેલવા માટે છે.

વાળાનું દર્દી ગણડવા કાતાં તેને કપાઈ દેવું વધુ સહેલું છે. માનદાના લોકો વાળો દેખાતાં તેને સજી કે કપાસના પૂગડા પર બીંદાળી લે છે ને રોજ થોડો થોડો ખંજના આવે છે. એમાં એ બહારી ન બધ એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું,

નહિતર સરીરના અંદરના ભાગમાં કોતરી તે બહુ દેશન કરે છે ને ક્યારેક માણસને અપેષ પણ બતાવી દે છે.

વાળાનો અટકાય એ કે પાણી દબેશમાં રાખ કરીને પીડું. જામડાંના કપામાં પાણી અંદર પાંચ રોર જેટલો કચોવુંનો નાખીને સાફ કરી શકાય. એથી કુતાનું પાણી બેરવાદ નથી થતું પણ ઉલટું તંદુરસ્ત થાય છે. આમે પણ સ્વચ્છ વાળે આવેલું પાણી એના સામે કારો ગચાવ આવે છે.

અન્ય વિષે કેટલીક અવનવી વાતો

બરફને લગતી માત્ર ખાટલી જ સામાન્ય દબીત આપણે બધીએ જાણે કે ખૂબ ઠંડી લાગતાં પાણીનું કીન-લાવન અઠ તેને બરફ બને છે. પાણીથી તે વજનમાં હલકો હોઈ, પાણી પર તરે છે, ને પાણી કરતાં વધુ જગ્યા ફેરે છે. પણ એ સિવાયની એની વિચિત્રતાઓ આપણે કારણે જ જાણતા હોઈએ છીએ.

દાખલા તરીકે કેટલીક નદીઓનું પાણી તેની કુપથી સપાટીએથી કરવાને બદલે તેમને તળાચીથી ધીછરે બહી બધ છે. માદાપુદ પહેલાં રિસામાં એનો પહેલો જ દાખલો મોઢાથી વાત એમ બની કે જેટલીડેસળમેને નેના નદી મારફત પૂરા પાડવામાં આવતા પાણીને પ્રવાહ કોઈ અપ્રત્યેક અટકી પડ્યો. નદીને તળાચી બરફ બંધવાની તો કાંઈને આશંકા સુધાં ન બાવી, કારણ કેપશી તો નદીનું પાણી જેવું ને તેવું તારું જ જણાતું હતું આખરે કૂમળી મારવાસામેને નદીને તળાચી 'સાક્ષાય પાઈસ' તથાસગા ઉતારવામાં આવ્યા ત્યારે માલુમ પડ્યું કે એમના પર તે બરફનું એ ફૂટ બંધું તર બરડી મળું છે! આપ દાખલા ત્યાર પછી એતારકા દેશમાં જતું અતારનતાર મોઢાવા છે.

આ રીતે પાણીના તળિયે લગતા બરફને 'anchorage' ના નામે ઓળખવામાં આવે છે. પૃથ્વી પરના જે ઘોળોમાં રિયાળો ખૂબ સખત હોય છે ત્યાંની જાની-જિલકલ થી-જેથી રહે છે ને એના પર પસાર થતું પાણી એ ઠંડીને લઈને જમીન સાથેના તેના સંપર્કસામેથી જ બંધમા માટે છે, ત્યારે સપાટી પરનું પાણી જેવું ને તેવું મુખ રહે છે.

વળી બરફને લગતા બાકી થે વિચિત્ર એક પ્રકાર ઓ.સ.ડમાં બને છે. ત્યાં હંબરો માર્કલ રિસતરેલા બરફના પટમાં થેડે થેડે અંતરે બરફમાં એકાદ ફૂટ ઊંડા ગેળ ખાડા થઈ બધ છે ને તેને તળાચી એક નતળી બુખરા રંગની રજ બાકી બધ છે. આ રજને 'ફ્રીક્રોનાઇટ કમ્પ' નામે ઓળખવામાં આવે છે એ પશ્ચી એ ખાડા ફ્રીક્રોનાઇટ ખાડા તરીકે ઓળખાય છે. શા કારણે બરફમાં આ ખાડા પડે છે એ કારણ હજી સુધી નથી શોધી શકાયું.

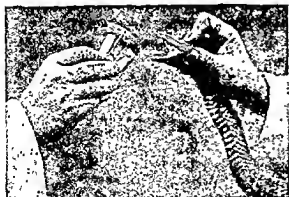
પણ, બરફ દબેશમાં સફેદ જ હોય છે એ વાત પણ જાણવું જોઈએ નથી કે ઈસાના નૈઋત્ય કોણે આવેલા પર્વતે પર લાલ રંગને બરફ જમા થાય છે. એની જ રીતે

કારા સમુદેવની મેલના પર પીળો બારફ ને ગ્રીન્ડન તથા ચાંદીય પર્વતો પર બૂખરા બંગલી રંગનો બારફ નળતો બજાયો છે. આ રંગોનું કારણ, બારફના દેખીતા પ્રતિકૃત માધ્યમમાં પણ કાંઈ બારીક છવકાચોની હરતી હોવાનું મનાય છે.

સર્વવિષમાંથી ઔરધ

આખણ આધુનિકે એકલા સાપના વિષને જ નહિ, પણ તેમાં મારા, ચાચરી ને લોહીને પણ ઔરધીપચારમાં કામે લગાડેલાં. કાનરસીએ એ અપૂર્વ ઉપચારો આધુનિક પ્રવાહમાં હુસ મહ ગયા હતા, પણ હાલ કેટલાક વિજ્ઞાનીઓએ પાછો એ પ્રશ્ન હાથ ધર્યો છે ને મોત સાથે રમન રમીને પણ નવી નવી માહિતીઓ બહાર આણતા રહ્યા છે.

આ વિજ્ઞાનીઓના અખતરા એટલા તો વિસ્તર્યા છે કે તેમની સાચોની માગ પૂરી પાડવા મટે લંડન, પારીસ, ન્યૂ યૉર્ક, પેરિ એલીઝાબેથ, મુંબાઈ, કલકત્તા, બાંજકાક વગેરે મોઝાં મોઝાં સહેરોમાં હવે તેમની હથેર મટે ખસ 'ફાર્મ' ઊમાં કરવામાં આવ્યાં છે. સર્વે ત્યાં લહેરથી કહરે છે. બ્યારે જરૂર મટે ત્યારે તેમણે મોતજનક વિષ માત્ર કાઢી આપવાનું. એ વિષપ્રાપ્તિ પણ જોણી સાહસિક નથી. પહેલાં તો સાપને કાપાડી લાકડીથી જમીન પર પટકામાં આવે છે. આથી તે ખૂબ ગુસ્સામાં આવી ઝુંકળ્યાં વળે છે ને ઠુંકાકા મારવા માંડે છે. પણ એની જરા યે દસ્તર કર્યાં વિના ઉપચારક સંપૂર્ણ સાવધાનીથી આગળ વધી ચપલતા-પૂર્વક તેનું મળું પકડી લે છે, ને નમીનથી તેને બહાર કરે છે. પાછી એના શો નજીક જોડાશે ધન્યમાં આવે છે.

છેલ્લાંએકા સાપ ખૂલી જતી તેને કરડવા માટે છે ને તેનું વિષ એ ખાસ(Container)માં ગીતરે છે. એ ડંખ મણી કંઈ વિષ રહી ગયું હોય તે સાપના માથા પર ચંપી કરીને ઉપચારક બળું નીચોળી લે છે. એ બળું વિષ મળીને માત્ર ચોટાં ડીપાં જ થાય છે. પણ એટલી મહેનત ખર્ચ સાપને છડાં ને દૂધ બહિસ મળે છે !

અત્યારલગીના અખતરાઓમાં હીમોફિલિયા ને હૅન્સર પર તો સાપનું વિષ અરસીર માલુમ પડ્યું છે, પણ બ-વિષમાં બીન રોગો પર પણ તે કદાચ ઉપકારક નીવડશે.

લેખો કેમ લખશો ?

આપણા સાહિત્યનું ઊંઘા દાયકાથી એટલું તો એકાણુ થવા માંડ્યું છે કે ધીમે ધીમે યુગસતી સાહિત્ય હિંદુસ્તાનના અન્ય કોઈ પણ પ્રાંતીય સાહિત્યની હરેકશમાં-અને કેટલીક બાળતોમાં તો એથી યે આગળ-આવડું નવ્ય છે. તેજકિરણો પેટે નવા નવા લેખકોના પ્રકાશ સાહિત્યની દિશામાં વધતો નવ્ય છે અને એ ચોરવની નાત છે. લેખકોએ શું લખ્યું, કેમ લખ્યું એની કાઠી સિખામણો આપવાને બદલે, એ લેખોનો મંજૂ મૂર્ત કરવાની કુલ જવાબદારી કાપણનાં ઉપર હોઈ, એની સુવિધા માટે લેખો કેવી રીતે લખવા એ જ બાળત આપણે ચર્ચીશું.

લેખકે કયા વિષય ઉપર લખ્યું એ લેખકની ઇચ્છાની વાત છે અને સંપાદકે તેનો સ્વીકાર કરવો કે ન કરવો એ એની પતનીતિ પર અવલંબે છે; પરંતુ એનો પહેલો શુદ્ધ તો સ્પષ્ટ સ્વચ્છ લખાવટનો હોવા જોઈએ એ નિર્વિવાદ છે. ખરાબ અક્ષરોની છેકાકવાળી નકકો વાંચવાની માયાફરમાં કોઈ વિશ્વ જ સંપાદકો જીતે છે.

બીજી બાળત એ કે એ લખાણ ખૂબ છટ્ટે છટ્ટે હોઈ જોઈએ એવી સપાદકને તેમાં અપદિત હોય ત્યાં કાપકૂચ કાવાનું કે ચોગ્ય જણાય ત્યાં પોતાની વતી કંઈ કમેરિયાનું ફાવે. જોકેએક લીટી ને એકેએક સાદ વચ્ચે શોરોધણી અવધાસ રાખવો જોઈએ.

ત્રીજી બાળત એ કે લેખ માટેના કાગળ હમેશાં એવો વાપરવો જોવા પર ચાલી ફેલાઈ ન નવ્ય. એ માટે હલકી શાહી પણ ન નાખવી જોઈએ. કગાંકય ચૅન્સલરી ધસ-હેડું લખાણ ધક્કેલવાની ધૂણતા તો કદી ન કરવી. ચૅન્સલરી અક્ષરો કંપોઝ કરવામાં કંપોઝિટરોને ખૂબ તકલિફ પડે છે, અને ચોક્ક મુદ્રા એવો લેખ પડી રહેતાં એના અક્ષરો ઝાંખા પડી જઈ સંપાદકને પણ કીક તકલિફમાં ઉતારે છે.

ચોથી વાત એ કે લખાણ હમેશાં કાગળની એક બાજુ હોતું જોઈએ અને તે પણ કાગળની દસ ઈંચ લંબાઈ ને ચાર ઈંચ પહોળાઈમાં ચર્ચાહિત હોય તો વધુ ઇચ્છનીય. કારણ, કંપોઝિટરને કંપોઝ કરતાં એકવારને એનું લખાણ નિરખવાનું હોય છે એટલે લાંબાચોટાં પાના ચર્ચાં હોય તો તેને આંખો વારંવાર આગથી તેજ ફેરવવી પડે છે ને એક પછી બીજી લીટી ચોંવવાની તેને વધુ મહેનત પડે છે. પ્રેસકોપી માટે ઉપર બતાવેલી મર્વાલ કંપોઝિટરને ખૂબ સરળતા આગે છે.

પાંચમી વાત એ કે લેખમાંના અક્ષરો ન તો ખૂબ ઝીણા હોવા જોઈએ કે ન તો ખૂબ મોટા. મધ્યમ એપીનું લખાણ હોતું જોઈએ. એ માટે ચોપીચોપીને મોતીના દાણા જેવા અક્ષરો બતાવવાની જરૂર નથી; માત્ર કંપોઝિટરને એ સુચાર્ય હોવા જોઈએ એ વિચારણું ન જોઈએ.

આ પાંચ બાળતો લેખો લખી વખતે ધ્યાનમાં રાખશે તો સંપાદકોનો સમયનો દુર્લભ ને કંપોઝિટરોની તકલિફો દૂર કરવાનું એવ તો જોણમાં જોણ મેનવશે જ.

પાયોરીઆ

છંદનો રાત્રી ધારે સો—

ફાંગે આ રોગ હાલ ખૂબ ફેલાયેલો છે. કાંઈકે કોનું અસ્વસ્થ આનંદ નથી, પણ આજ એટલા વિસ્તૃત સ્વરૂપે તે પહેલાં કદી નહોતો પસર્યો. કોનું મોટું કારણ ખાનપાન પ્રત્યે વધેલી એકાગ્રી છે. આપણે મોંઝે પોષણદ્રવ્ય નહિ પણ એ ઇંદ ઢાંચે ચડતું તેનું પ્રવેશદાર સમગ્ર બિદા છીએ.

પાયોરીઆ એટલે હોતના મૂળમાં ને પેદામાં ઘટેલો રોગ. ધીમેધીમે એ સકારી ફાંતનાં મૂળ પૃથ્વી પથ્થરની તદ્દન ખાઈ જઈ તે દીવા પડતા જઈ છે એવી નીકળી નવ્ય છે.

આમ ફાંતના નીકળી જવાથી જ પાયોરીઆની કામગીરી પત્તી હોય તો તે દીક, પણ એના સકારાત્મક પર્યાય રહેલાં વિષ ખોરાક સાથે સતત જરૂરમાં પહોંચે છે એને લઈને માણસના સાંધા ચૂમાલ છે, હાડકા કડકા બને છે ને ક્યારેક તે પા રોગ આવે છે, હૃદય નબળું પડે છે ને ફેફસાંનું આચરણ દુષ્કૃત બને છે. મગ્ગલતુમો ઉપર પગ્ગુ એ અસર કરે છે ને ધણી વખત મગ્ગલતુમોના ઉપસી આવે છે. સારી ને મનની સૂઝતો તે પહેલી જ હરે છે.

આ ઉપરાંત જીભાદો કે પાયોરીઆથી બચવું હોય તો વહેલામાં વહેલી તકે કોની સારવાર કરાવી જરૂરી છે. પેન્ટા ક્રીમે, પોચાં બને કે તેમાંથી રસી નીકળવા માટે ને કાંઈ રાત સકરા માંડી દીધી પડે કે વહેલામાં વહેલી તકે એ રાત માટે પોષક સારવાર લેવી. અને નીકળી નવ્ય તેવા હોય તો ખેતારી કાઢવો. એ સિવાય ધીમા અને ચોક્કસ માણસમાં પણ સતત એમાંથી ગ્રામત હોય પરંતુ ધીમા ગ્રામતો બીજા કોઈ ધંધાજ નથી.

આડમા એકવર્ડના સિદ્ધાંત

આડમા એકવર્ડ ગાદીએ આઠવા પછી દુકે વખતમાં જ ગાદીયાજ કર્યો એટલે કોના નામના સિક્કા પાડવાનો સમય આવ્યો જ નહોતો. પણ બ્રિટિશ સત્તાઓમાં આઠવાનાં સંસ્કરણોનો તેના નામના સિક્કા બહાર પાડેલા. એ હવે ચલણમાંથી તો ખાતલ થયા છે પણ સંધરના માટે તેની કીમત ઘીકરી અન્યેકમણી વધી ગઈ છે!

આડમા એકવર્ડના રાજ્યારોહણ સાથે જ લડાઈની ખૂબ અફસાઓ બેઠવા માંડી. બ્રિટિશ પશ્ચિમ આફ્રિકામાં ચલણની ત્યારે અઘટ હતી એટલે ત્યાંના કરન્સી નોટ્સ એક-સાગરો પેનીઓ અને હાફપેનીઓનો ઓર્ડર લઈને મોકલવાની આવી.

પણ એકવર્ડના ગાદીયાજ સાથે એ સિક્કાઓની કીમત એટલી વધી ગઈ કે એક એકવર્ડના પેની માટે બેન્ક ઓફ સિલિંગ આપવા માંડી ને હવે તો એ કીમત એવી અન્યેકમણી વધી ગઈ છે.

છંદનો રાત્રી ધારે તો ત્યાંના કાંઈકે વેચી નાખી શકે, કારણ એ તેની મિલકત ગણાય છે; તેથી જ રીતે ફાંત-મોલની કચી વેચી નાખી શકે, કારણ એ એની અંધાર મિલકત ગણાય છે; ઉપરાંત, બધી એકોના કેવીએને મુખા કરી શકે; ફળમાંના સપાટા સેનાના ને નાનિકાને બરખાલ કરી શકે; પાલગિન્ડ વિગેરી નાખી એ ધારે ત્યાં સુધી તેને મળતી અટકાવી શકે; સિરાની પાછું મેચવવાના દેનુપીયારે ત્યારે ફાંતે સમી છુદ્ધ બહેર કરી શકે; વર્ષમાં એક વાર સેંટ ટેલિંગના ઉપાધ્યયમાં ધર્મોપદેશ આપી શકે, કારણ તેના વરફી તેને વાર્ષિક રૂપ સિલિંગનું સાલિવાલું મળે છે.

પણ, એ ક્યારે પણ બહેરમાં પૂરપાન ન કરી શકે!

દરિયાની સમૃદ્ધિ

દરિયાનાં ખાસાં પાણીમાં આટલી બધી સમૃદ્ધિ બરી પડી હશે એને અપણને જણાય પણ બાળે જ આવે; એના એક ધન માઈલ (૧૦ આગળ દન) પાણીનું બાળીમવન કાવામાં આવે તો તેમાંથી એ સાત પોંડની કીમતનું તો એકલું સોનું જ હાથ આવે. અને ૧ અબજ ૩૪ કોટ દન આપણા સામાન્ય વપાસના મીઠા ઉપરાંત ૩૦ લાખ મન રૂઝું તાંબું વગેરે ધાતુઓ મળે તો તો જુદી જ. પણ એકલું ધે બસ નથી. એ સિવાય ૫ કોટ દન નેપલા પોલાસિયમ સફેદના જવા ઉપરાંત બીજાં બીજાં પણ લાખ દન લેખે મળે. દેખીતી રીતે જ મોંમાં પાણી છૂટે એટલી આગમન વર સમૃદ્ધિ છે, પણ એ મેચવવાનું ખર્ચ પણ સાથે એકલું તો ગંભીર છે કે જગતના કીમતમાં કીમત દેસો તે માટે લાખ નથી બીડતા.

બેં સાધાનું બાળક

અમા નવેમર માસમાં સિયામમાં કુદરતના એક અજબ નમુના એવું બાળક અવતર્યું છે. એને બે માથાં છે ને બંનેને જુદું વ્યક્તિત્વ છે, એટલે એને છરીના ને ચેરીના એમ બે જુદા જુદાં નામો અપાયાં છે. સામાન્યતઃ આઈ બાળકો છવતાં નથી; પણ આ ૮૦૦ છે એ તેની વિશેષતા છે. અત્યારે સંધ્યાના મહાન મહાન વિજ્ઞાની પાસેલેના સિયામ સર્વેન્નગ્રીની મોરકેના પ્રયોગશાળામાં વૈજ્ઞાનિક નિરીક્ષણ કરવા તેને મોકલ્યું છે.

નિરીક્ષણમાં એક વસ્તુ તો એ જણાઈ આવી કે કેટલાક સારીરશાસ્ત્રીઓ કહે છે તેમ નિદ્રા એ લોહીમાં ય-એસા રાસાયણિક ફેરફારની નીકળ નથી પણ જાનતંતુઓની જ નીકળ છે, કારણ એ બાળકમાં બંને માથાંમાં એ જ લોહીનું અભિસરણ હોવા છતાં બંનેની આખેના પલમસ જુદા જુદા હોય છે, એમાં પણ જુદાં જુદાં ખામ છે ને નિદ્રા પણ જુદી જુદી છે.

ફિઝિકાલેસકિયાની ફાન્કલીન ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ ક્યુરેટર ડૉ' કબલેયુ. પાર્મેસી વેસ્ટે લૉજીમાંથી પણ વીજળી રોધી કાઢી છે. તાંબા અને એલ્યુમિનિયમના બે ટુકડાને સંપર્ષ (sensitive) થયેથી જોડાએલા તાર સહિ જોડી એલ્યુમિનિયમ ટુકડા એક લૉજીમાં ખેસી જતાં તેમાંથી અરધા વોલ્ટના દબાણે .૦૦૦૨ એમ્પીઅર જેટલા વીજળીક પ્રવાહ વહી નીકળે. એના કહેના પ્રમાણે આદી વોલ્ટના એક દીવે સળગાવવા હોય તો એવા લગભગ ૮૦૦ લૉજી એકઠો.

સામાન્ય ફિઝિકાલ થયેથી વાર સળગી જોડે છે એમાંથી જાણવા હાલ એક નવી સહીસલામતી ચેન્જ છે સામાન્ય ફિઝિકાલ સંસ્કૃતિક ને નાઇટ્રિક એસિડના બનેલા સેલ્યુલોઝ નમૂનું-માંથી બનાવવામાં આવે છે, જ્યારે આ સેક્રી ફિઝિકાલ, જેમાંથી રોટિ બાગે સરકા બનાવવામાં આવે છે એ એસેટિક એસિડના બનેલા સેલ્યુલોઝ એસેટિકમાંથી બનાવવામાં આવે છે. આ સેલ્યુલોઝનું પડ તો ફિંગર પર એક ઇંચના બાજીમાં બાગની નડાઇનું જ હોય છે. ને એના પર એનાથી થે પાતળી, એક ઇંચના બે હંદરના બાગની નડાઇનું ઇન્જેક્ટન ને સિલ્કાર પ્રોગ્રાઇડનું પડ હોય છે.

આપણે જ્યારેજ્યારે ફાદી હતરાયીએ છીએ ત્યારે વાજની સાથેસાથ આગાહીના પશુ લગભગ એટલા જથ્થે ઊતરે છે. વર્ષો સુધીના અજાણતા બાદ વાજમાંથી આગાહીના કણો છુદા પાડી, તેમનું વજન કરી આ બાબત પુરતાર કરવામાં આવી છે. વળી એ અખતરમાં એ વધુ જણાયું છે કે આપણી હર-પચી પર સીંથી વધુ વાજ ઊતરે છે—એક ચોરસ ઇંચે ૭૫૦ જેટલા, જ્યારે મૂઠમાં ૬૮૫, ગાલના ઉપરના ભાગ પર ૫૦૦, અને નીચેના ભાગ પર ૨૫૦.

‘કુમાર’ના ૧૭૭માં એકમાં, એ હબરડી વિજ્ઞાની ડૉ' જર્જાન ઍસિંગ્ટન કાર્વરનું ચરિત્ર આવી ચું તેનું પૂતળું હાલમાં જ આલાબામાની ટરકેટ હન્સ્ટીટ્યુટમાં ઊભુ કરવામાં આવ્યું છે. રસાયણ જગતનો એ વડુતર ગણાય છે ને જુદી જુદી ૨૦૦ ઉપરાંત રાસાયણિક ગ્રુપને એણે રોધી કાઢી છે, છતાં એમાંથી એકે પે પ્રાપ્ત કર્યા વિના એ જન્મહિતમાં જ પોતાની સઘળી શોધો આપણું કરતો આવે છે.

ફેટલાક રેડોના ફ્રેમલામાં આપણા લોહીમાંના સફેદ રક્ત-કણોથી મોતની અગમચેની થઈ શકે છે એમ હાલમાં જ જણાયું છે. લોહીમાં રેડોના નંતુઓ દાખલ થતાં જ આ કણો માઇક્રો-ઑર્ગેનિઝમ્સ પેદા કરી તેમને ગળી જવા માટે છે, પણ એ યુજમાં એ બાબત પડતાં લોહીમાં એમની નબળાઇ તરત જણાઇ આવે છે. મોતની આ રીતની અગમ-ચેતી તદ્દન નવી જ છે.

વપસતોથી દીકરી સંધરવાનો શોખ આત્યારે એક કલોમનું સ્વરૂપ પામી રહ્યો છે, એ વસ્તુનો લાભ ભંદેર પુરતલાલયો પોતાની આબકમાં થેડો ઉગેડો કરવા માટે લઈ રહે છે. જેમ બીજે રમણે પેસા ઉધરાવવા માટે ધર્માશાળી પેડી હોમ છે એમ વાવેકો પારોથી વપરાયેલી દીકરી એકડી કરવાની એક પેડી પ્રવેશદાર પર મૂકી દીધી હોય તો તેમાં પોતાને નકામી થઈ હોય એવી દીકરી નાખનારા ધણુ મળી આવે. કેમકે કાંઈ બધા પોતાને માટે દીકરિનો સંચક કરવા માગતા નથી હોતા. દર વારે જન્મ મળેલી દીકરી કાંઈ પ્રમાણિક આકાંક્ષા માસફત વેચી શકાય. ~૯.

નવા નુસખા

નુવા નુવા માતુ-હોયોમાં કામ લાગતો હાઇડ્રોક્રો-રિક એસિડ તરો ઘેરોમાં પણ ગિલકુલ સહેલાઈથી બનાવી શકો. એને માટે આઝાં સાર્ફાલોયી થે જરૂર નથી. એ સોડિયમ બાઇસલ્ફેટ ને બીજું આપણું વાહુ પપરાશનું મીઠું એ જ વાનાં જરૂરનાં છે, બંનેનું ગિલકુ કરી એમને તથાવે. ને એમાંથી નીકળતો એસ (હાઇડ્રોલોસાઇડ) બીન પાણી બરેલા વાસણમાં ફરે. એ ગેસના પરપોદા પાણીમાં ઝાગણે એટલે હાઇડ્રોક્રોરિક એસિડ તૈયાર થઈ મળે.

આપણે પોતે-આપણો દેશ-આપણી પૃથ્વી

આપણા લોહીના દર પાંચરો લાલકણે એક સફેદ કણ હોય છે એ રાત્રીને નંતુઓથી યુક્ત સખખાનું કામ કરે છે. આપણા રક્તકણો દર પાંચ આંકવાડિયે બરાબર બંધ છે. આપણા રાત્રીમાં બધાં ગળી ૫૬,૯૫૫ રોગકૂળો(જેમાંથી ફેસાડ ફરે છે તે) છે.

જી
દુનિયાની ૧૭ ટકા વસતિ ધરાવવા છતાં આપણો દેશ દુનિયાની દોહલતા તો ૫ જ ટકા ધરાવે છે.

આપણા દેશની જેલોના કેદીઓને સરેરાશ ૨૦ ચોરસ વાર કાપડ વાપરના મળે છે, જ્યારે સરેરાશ હિંદી માન ૧૪ ચોરસ વાર જ વાપરી રહે છે.

એરબિટરમાં બાબરખાનનું પ્રમાણ હાલે ૬૫નું છે ત્યારે આપણા દેશમાં ૨૦૬નું.

જી
પૃથ્વી પર વસતિ માણુમની ગંધી નતોમાં સીધી જીવા ઍસ્ટ્રોલિયનો (સરેરાશ ૬ ફૂટ ૧ ઇંચ લંબાઈના) છે, જ્યારે સીધી ઠીંગણા આફ્રિકાના મેમ્બો (૪ ફૂટ ૩ ઇંચ).

આપણી દુનિયાની ચોણા બે અગાળની વસતિમાંથી સાત કોડ માણુસો સહેન રોગી રહે છે.

ઇ. સ. ૨૦૦૦ સુધીમાં પૃથ્વીની વસતિ છ અગાળ થઈ હતી એમ લીય ઝાંવ નેશનસ માને છે.

અ બી પૃથ્વીની ૫૩-૧ ટકા વસતિ એકલા એસિયામાં છે.

ખાનુ બેચેનીમાં દિવસો ગાળતા એક રાત્રીએ એક ફિલસૂફને સલાહ પૂરતાં તેણે તેના ચામચમાં જે સોપી સંતોષી માણસ મળી આને તેનાં કપડાં પહેરવાનો ઉપાય સૂચવ્યો. રાત્રીએ જ્યારે તપાસ કરાવી તે આખરે એના સંતોષી માણસ તેને મળ્યો પણ ખરો. પરંતુ તેના અંતર ઉપર કપડાં જ ન હતાં!

ગચ્છિત ગમત

ગમે તે એક રકમ હો. એને હલકાને ને બેગમાંથી નાની રકમ મેલી-માંથી બાદ કરો. બાદબાકીનો સરવાળો હમેશાં ૯ જ આવશે! દાખલા તરીકે ૫૦૭૨ રકમ અચળે લીધી એને ૯-લટાવતાં ૧૭૦૫ થયા. એની બાદબાકી કરતાં ૩૩૬૭ રહ્યા, એનો સરવાળો ૧૮ થયો. એ ૧૮નો ખાતો સરવાળો કરતાં ૯ આવ્યો. એ રીતે મને તે રકમ આજમાયી લાગે.

આનેકાર્યો શબ્દઃ કહકરુન્દાલ, દંડઃ રાજ (સૂતરાદિ પ્રાણીના); કમ્પતને હાંતિ; ચામડીમા પરેલો કમ્પુ ચીંતા; કળિયો; કાકરો; પીંજળને એક છેડે તાંતની નીચે રહેલી ચામડાની પેટી.

કહેવતોના અર્થઃ 'કૂરનું વહીવટ' - કૂરના બેતરમાં મળ્હી કરતા પણ સુવાસ મળે એ પાંચી પોતે ઘસાઈને પણ કંઈ ધર્મનું કામ કરના માટે આ કહેવત વપરાય છે.

અંગેજ સાથે સી પહેલી લશ્કરી લેકા-નાર હિલી જે સૂરતની મળ્હી નામની હતી. ઇ. ૧૬૨૫માં સૂરતમાં હંરટ ઇકીઆ કંપનીના નોકર જેન લીચલેન્ડ સાથે તે પાણી પણ એના પરિવારને લીચલેન્ડને મોત્રીથી ફરિય થવું પડેલું.

સાવરે દોહેલા દૂધ કરતાં સાંન્ન દો-હેલું દૂધ વધુ શુણ્કરી હોય છે.

આયોડાઈનને એક એન સાત હ-જાર એન પાણી રંધી રાકે.

એક અરીસાની રમી બેસી તરવારા હાથ નીચે એક કાચળ રાખો. હવે, અરીસામાં જ નજર સખીને, પ્રતિ-બિંબ બેતાંબેતાં, ગેન્સિલ વડે પેલા કાચળ પર, જમ્મે મેકડી પાડેલો એક ચોરસ દેરો (ઉપરના ચિત્રમાં બા-તાબી સુખળ). વાત સહેલી સાગે છે, પણ બાનુ જ ચોકાળજુ એ કરી રાકો.

એનેજરઃ કેમ કાચે રચિનારે કંઈ ના-ટક સીનેમા પાછળ દેખાશે કરવાના કેડે ટાઈપિસ્ટઃ ના રે, સાહેબ.

એનેજરઃ તે સોગવારે સગારે વહેલા છ વાગે આવી જશે, થોડું અગત્યનું કામ છે.

મનું મહાશબ્દ સવત ૪ વર્ષ, ૩ મ-હિના, ૧૧ દિવસ માટેનું ને જુદીજુદી ૨૭ પ્રબંધોએ તેમાં બામ લોધેલો.

અર્થાંકિના ટકસાસ પરગણા-ના આ કનંજ છના એ. વિ-હસનની ૯૪ વર્ષની વયે પણ બધ દાંત કાપગણે. આજ સુધી એણે કેમ્પ દિવસ દુધપત્ર કે દલવંદૂતો આકરો નખી લીધો.

આખી ફિનિયામાં સૌથી મોટું ચિત્ર પારીસમાં 'મંદનાગ'નું છે-૯૪x૩૪ ફૂટના માપનું.

'ગ્રેટ્ટીક મનનાર' એ ગ્રેટ્ટીકના ફરિયાહ કાફલાનું નહિ પણ ગરમ મ-હાસાગરોમાં થતા એક છવરાનું નામ છે.

હંગેરીની દમાગદાર રાખી એલોશ-બેથ મરી ત્યારે તેના વસ્ત્રબંડમાંથી ૩૦૦૦ રોસ ચણિયા મળ્યા હતા.

ફિનિયાની મોલામાં મેરી નરી 'આ-મોલે'નો અર્થ થાય છે 'વપણું કુ-ળાવનાર'.

ફીછમાં દરેક બાળકના બન્ધ વખતે માતા હાથ પર અંકે દેવું પડતે છે.

નાકમાં પાણી અર્ધુ હોય તો તોરથી ન ઈંકતા, નહિ તો પાણી તરખ કા-નના બંદરના બાગમાં ઊતરી અશે.

૨૦,૦૦૦ ફૂટની ઊંચાઈએ માણસના માથામાં એના તો સણુકા ઊપડે છે કે તે જાણી જ ન શકે.

ગોકળચાપને એક પાઠલ આગનું હોય તો તેની મતિ પ્રમાણે તેણે સાર ૧૪ દિવસ ને ૫૯ કલાક આલવું જોઈએ.

આ કુહાર પક્ષીથી એક આકૃત તો કુદાતને કોપરો છે. મારહ અચરેઈમાં એવવા બિરી છે ત્યારે એ એને કાડના ઘડ પર ખરાસર લગાવી પૂરી દેડે અને એ મહાશય કુટુંબના બોસક માટે મોટથી તે ફિર શુભરતા રહે છે કે જગ્યાં જગ્યા સુધીમાં તો હાકવિંચત જળી બંધ છે.

41

ચિત્રે,

कृपाशाली विद्यालय	४३
एननसागरी (गुन्नीगो)	रोमाबाबा-सोड मण्डल
श्री (या २२ रोड) (हंटी)	देवर - पाहाणपुर २४८
अंजोलीनी रावसागर सोड (हंटी) नमनाय मंदीत	२४२
पूर्वना मंदीरमय सभा आषण्ण देहाली मुष्णाकृति (मंडी)	२४४
कृष्णाश्री दलीभाई विद्या	मुमविक पाण

£104.

જનની	હરિચંદ્ર બ. જડ	૨૫૧
આપ્ત	મદભાઈ પારેખ	૨૫૮
ચેતે જી	સુભદ્રા સાહુ	૨૫૯

અરિન્

છત્રો વૈદકિન્સ	અશોક વર્ગ	૨૪૪
શિવભાવભાઈ	દેસાઈ નામજી ગોપિદાસ	૨૪૬

જાણી

७५३३
 अज्ञा अज्ञाना

मंदुसाग पट्ट २४८
 'देनिन' २५३

ସୂଚୀ

छतिहाससुं गड	असोक दुर्ग	२४१
कोटोभादीनी साधना	लखन गड	२४२
नवी नरदे	दरिदृष्ट्य न्यास	२४३
सहस्रचरित्र अस्ति	पत्रधान र. साद	२४४
न्यू वार्डो विधिवेगो		२४५
गानो नीलकंठ (नगरप्रधानां वादी)	'ननेगर'	२४६
छत्रगुरु पुराद	प्रमुदास छ. भादी	२४७
नवी सङ्घ-२२	छत्रगुरु नवी	२४८

विभाग:

મારી વજરે	૨. મ. ૨૦.	૨૪૨
ફેટિમાદી	જયવંત બંદ	૨૧૧
મોટા માણસોની નાની વાતો		૨૧૬
Our Friends Abroad		૨૭૧
પંચતરની વાર્તાઓ (જાગવિનાશ) દેસાઈ વસંત મોહિંદર		૨૭૪
આ મંદિરો (નૃપ) . . અને એની પ્રતિમા		૨૮૨
માધુમતી		૨૮૧
રૂઝનાં પાનું		૨૮૮

[illegible]

વિલાશીઓ, વેપારીઓ, વપરાશ અને બીજા મગજનું કામ કરનારાઓને એના સેવનથી આનંદ થઈ શકે તેવા ગોપણ અને
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખખાં-સખખાં સ્ત્રી-પુરુષ, સીકોઈ એનું સેવન કરી શકે છે,

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન અંકુશ

મહારસોયન

રસસિદ્ધર, અગ્રકં, કેસર, કરતુરી અને બીજાં દીપન, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આગળમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ચાટણું

તેનું નિયમિત સેવન
લોખંડી આંધુશ્વ તથા સ્ત્રી
સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
શક્તિ, તેમ ને દ્યોતન પૂરે છે.

કીમત

પા રતલના પાઉનો રૂ. ૧૧
અરધા રતલના પાઉનો રૂ. ૨૧
એક રતલના પાઉનો રૂ. ૫)

કારખાનું:
સયાનીશ
મુંબઈ-૨૩

અંકુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ શ્રીમીલાલ અધર્સ-ગાંધીરા

ફોન:
મુંબઈ-૨
મુંબઈ-૨

આફેર આપવી વખતે, બહેરખબર 'કુમાર'માં વાંચી હતી એટલું જણાવવું.

અવનસાથી
ચિત્રકાર : શોભાલાલ રાઉલ

ઇતિહાસનું ચક્ર

કાળની નાલિ પર ફરતું ઇતિહાસનું ચક્ર શાશ્વત ગતિમાન છે. એનો એકેક ચકાવો પૂરો થાય છે ને એ ચકાવા સાથે એના ચિરોભાગે ઊભેલું રાષ્ટ્ર એકદમ નિગન ભાગે આવી બળ્ય છે, તો કેવળની ચાણુમાં રહેલું રાષ્ટ્ર શિરોમણિ બની બળ્ય છે. એના એ કમ અનંત છે, અવિરત છે.

એકદા મિસર એ ચક્રને શિરે રહેલું. આજે? એનાં ખીસમિરો ને મસ્તગા, એનાં ઝોસર ને અળનાતન ગાય ઉત્ખાતકો અને ચંચોધકોનું કુતૂહલ બની ગયા છે. ત્યાર પછીની આર્યોરિયાની ને ઇરાકોની સંસ્કૃતિ તો આજના કાશિસ્ત દેશેથી થે વધુ કાશિસ્ત હતી. આજે એકયાં? એવી જ રીતે ગાળિલોનિયાની ઘોર પર ઇરાનનું ને ખત્તીઓની ઘોર પર શ્રીસનું સામ્રાજ્ય ઊભું થયેલું.

અને એ શ્રીસે પેરીકલિસ ને સિકંદરના જમાનામાં તો એ ચક્રનું શિરોગણિદુ સર કરી લીધેલું. ઇરાનના મહાન દારાને પરાભૂત કરી એ મકદુનિયન સિકંદરે એ શતકની નિદગી ગાળેલા ઇરાની સામ્રાજ્યને ધ્વસ્ત કર્યું ને ૧૩ વર્ષમાં પોતાને સાત સઘળા જગતપર એણે આજુ વર્તીવી. કળા, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, વાણિજ્ય, ગદ્યામાં ત્યારે શ્રીસનો પોરો આજ્યો.

પણ એ શ્રીકોને ઇતિહાસના ગતિશીલ ચક્રનું ભાન ન હતું. ને એ થવા આવ્યું ત્યાં તો રોમન સીઝરોએ એમને હુપ્તનામા બનાવી દીધા. આજે જગત એ મકદુનિયાના સીમાકા થે ભૂલી ગયું છે.

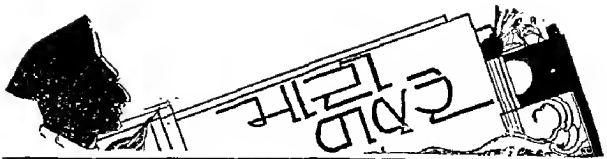
વળી રોમનોને તો યુમારી રહેતી કે જે રોમન નથી તેની નિદગીમાં સિદ્ધિ જ નથી. પણ એ મિથ્યાભિમાન હતું. એમની સાન ઠેકાણે હોત તો તો એમણે મિસરીઓ ને ઇરાનીઓનો, ગાળિલોનિયનોનો ને શ્રીકોનો ફેજ ખ્યાલમાં લીધો હોત. પણ એ એટલા અર્ધભાવી હતા કે એથી એમને કુરસદ જ ન હતી. ને અનિવાર્યપણે વંદાઓ એમના બલહોજલાલ રોમને પદાકાન્ત કર્યું.

અને ત્યારપછી શકો ને ડુલ્લો, તુકો ને મંગોલો કે ગોથ વિજયોને જવા દઈએ, ગાયઝન્ટાઇન સામ્રાજ્ય કે ઇસ્લામની જવા પા થે જવા દઈએ તો રોમનો દિગંડવિજય એણે બત્તવડ્યમાન હતો?

અને ભારત? એની તો શી વાત કરવી? મધ્ય એશિયાના કાફગરથી તે હિંદી મહાસાગરના પૃથ સુધી ને પાસિફિકના મુક્તકસમૂહ જેવા દ્વીપસમૂહોથી તે આફ્રિકાના પૂર્વ કાંઠા સુધીના તેના સામ્રાજ્યનું હવે તો સ્વપ્નું પણ વિલીન થતું બળ્ય છે.

આજે આપણે સ્ત્રીમલાધન લોકોએટિવના પ્રવેગની વાતો કરતા થયા છીએ. પણ કાળની ધરી પર ફરતા ઇતિહાસના વેગ આગળ એ કંઈ વિસાતમાં નથી. અદાર વરસમાં યુરોપનો નડશે મહલાવી નાખનાર નેપોલિયન જેવાથી થે ખયકાયા વિના એના વેગે તેને ઉપાડીને ઠેક સેન્ટ હેલીના ટાપુ પર ફેંકી દીધો. પાઉલ ફ્રાંક હિન્ડનબુર્ગ ને એરિક ફ્રાંક હુટેન્ડોર્ફ જેવા અતિસ્થીઓના સહકારવાળો કેસર પણ તેના વેગને રોકવા નાકાવત નીવડેલો.

અને કોણ એ કોટી શકેલું? કયા સમ્રાટો કે સિપેહસાલારો, શહાનશાહો, અમીર ઉમરાઓ કે સંઘપતિઓ, ખીલજીઓ કે મુગલો, કાશોહો કે ટોલેમીઓ, સીઝરો કે કૅસરો, ખુર્ગાં કે મંચુઓ, ખલીફાઓ કે રોમાનોફો, —કોનું સામર્થ્ય એના પર વિજયી નીવડેલું કે હવે નીવડશે? અશોક હર્ષ

વં કે રા નો કે મે યુ બી રી ?

કં યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓ પની તથા પછી લાંબી રમનો ને માણે મળે છે તેની નિરાંત તો કોઈએક વિદ્યાર્થી અનુભવતો હશે. યાસ થવાના હો કે ન થવાના હો, પણ આ વેકેશન તો હાથમગ દેરને પુરાકાંની મથામગરીથી મુક્ત રાખે છે. જ્યોત્સે જ્ઞાન વધારવું કે એટલું જ રાખવું એ વાત પરીક્ષાના ટાંકણાએ જ અટકાવી રાખી હોય.

શહેરના વિદ્યાર્થીઓને તો વખત કેમ ગાળવો તેની ચિંતા જ કરવી પડતી નથી. પરીક્ષાને બાર દવાયેં એટલે ધરવા પણ નિરાંત માણવાનો કે મેજામગ કરવાનો દરુ પાડવા હોય એમ નવરા બની ગિતમોજાઓ કે રસિયામાં વખત પૂરો કરે છે. સામાન્ય માગના વિદ્યાર્થીઓ ચંદુલા અને કોમર્સમાંજ રમતાં વખત વધે તો નિદ્રાનું દેવું ચૂકવે છે.

શબ્દ જ થોડા વિદ્યાર્થીઓ નવું યાચન, પ્રવાસ કે નવા મથોગો પ્રાપ્ત થા રમજોગો ઉપયોગ કરતા જણાય છે. કોષ્ટાઓને ફરીવાર અભ્યાસમાં એડાતા જતા પણ વિદ્યાર્થી કે નવરસ જાણતી નથી એમણે આ રમને કામ વચરની નિર્દેશી બવાવી હતી તેમને જ ફરીવાર નિવગિતવા અને ચિંતામગીએ ચડતાં પરશેવો દેખાય છે. એ બધાની આમજ 'કુમાર'માં આવતી અમેરિકન વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિ મુખ્યા પણ એમની અને ચોતાની વચે શા ભેદ કે કાણે રહ્યાં છે તેનો પ્રુધારો તેમની જ તરફથી આવે તો તેમનાં સાજાસિદ્ધાં તેમજ શિક્ષકો તરફથી મળતી દોષવળી ક્યાં છે તેનો સાચો ખ્યાલ મળે તેમને આપણા સાંસારિક વાતાવરણ પિરે કું કહેવાનું કે ફરિવાદ કરવલું રહે છે, અથવા ચોતાની આર્થિક કે માનસિક સંકટગમ્મિ એમની સાહસિમતાની કેસી આડે આવે છે તે નળ્યવાનું મળે.

વેકેશનો પડતાં જ વિદ્યાર્થીઓને શા વિચારો આવે છે અને પૂરી થતાં કઈ આશા વા નિશાનાં છે. લાં તેમને ચડે છે તે તેઓ જાણે તો હાતી મેટીમાં થળું દઈને તેમણી અજ્ઞાનાં મળે આ ઉપરથી મને વિચાર સૂઝીએ છે કે 'કુમાર'નો માત્રિક વાંચક વિદ્યાર્થીઓને 'ચોતે વેકેશન કેમ ચુબરી' એ નિષે પ્રામાણિક હેવાલવાળો મત 'કુમાર' ઉપર મોકલવા પ્રેરણા કરે. વાચક ચોતે જ વિદ્યાર્થી હોય તો તેણે ચોતાના સાજાગિતોમાં તેમજ મામમાં એ વિષય પર ચર્ચા કે સુબા કરી તેની વિગતો મને ચોદલવા તરફી જ રવતી. આ તો

મેં સાદામાં સાદી માગણી કરી છે. મારે કોઈની પરીક્ષા લેવી નથી પણ એવા પત્રો મળે તો વિદ્યાર્થીઓના હવનમાં જખ્યાતી ઝીળી મુશ્કેલીઓ, કનકજતો કે તેમના ચોતામાં રહી ગમેલી નબળાઈઓ પર હું બીન પ્રતીત્ત્વ જમોલી સલાહ લઈ ચોડા સુચના કે માર્ગદર્શન કરાવવા ઉત્તેજર છું આ પત્રોને મથામે જ દોરે જાણે 'મેં વેકેશન કેમ ચુબરી' મથાળું લખવું. દરેક દર્શીત દેહકાણમાં પ્રમાણિક રૂપમાં ચુબરી. અમે તેની અંજત આજત લખાઈ હશે તોમણ લખનારે ખાતરી રાખતી કે તેની ચોતાની વજોવળી માન કોઈ રીતે તેનો જરાય હપથોત નહિ માય. સામાં સુચનો કે અનુમનો ચોચ રૂપે પ્રકટ થાય તેનો વાધો કોઈને હોતો ન હોઈએ.

લખનારાના માર્ગદર્શન માટે થોડા મુદ્દાઓ: (૧) ચોતાનું વચતથા નામ (૨) કઈ સાજામાં અભ્યાસ કર્યો (૩) કઈ પરીક્ષા આ પી (૪) માતંગિતાનો વ્યવસ્થા (૫) ચોતાના શોખ (વાચન, રમત કે કોમગના) (૬) ચોતાનું ગિતમંજ અને તેમાંની કોઈ નિરાઈત વ્યક્તિનો પરિચય (૭) વેકેશનના સાધીમરો (૮) નાંચેલાં યુત્તરો, પત્રો વગેરે (૯) નવા પરિચયો (૧૦) નવા અનુમનો (૧૧) મતવ્યવદાર કે હવર લેખનકર્તા (૧૨) જનરોવા, શિક્ષણ, મુખ્યા કે કલમ અથવા ચ્વારેન સાધના.

ઉંડી પત્ર લે બ કે

પરદેશના મિત્રો ચોખવા ઉત્તેજર હોય એવા થળ્યો કુમારમાં આવતાં સરનામાં પર પત્રો લખી નાખવા છે એમ જાણવતા તેમના પત્રો મને મળ્યા છે. કેટલાકને સુંદર જવાબો પણ મળી ગયા છે અને તેની પ્રુધારી તેમને માણી રહ્યા છે; પણ થળ્યોમાં જવાબની અભીસાઈ અને આસ-કાઓ થઈ છે ને તેમણે તેના પ્રુધારાઓ મારી પડે માચ્યા છે. મેં આમજ જમદની દીધું છે કે મને ચોતાને આ પત્રવ્યવદારની જાદીશીમાં જનરનાનો કે તે ચાણ રાખવાનો જસાયે રમય નથી, કોટલે મેં પરદેશી મિત્રોને પણ ચોખું મુખ્યાની દીધું છે કે આઈ તમારાં સરનામાં 'કુમાર'માં પ્રકટ કરવાથી થધુ હું ચોતે કંઈ જ મતિલ્લિનિ પાડી રાખીશ નહિ. હવે તો તેનો સુદપથોત કરી વ્યવદાર પિરતારવો એ વિદી કુમારોનું મત્તય છે. એમની પડે આગતા સુંદર પત્રો કોઈ વાંચવા મોકલશે તો જીનજોના આનંદ ખાનર હું તેમને સામાં કે મુખમાં છાંપીશ. એમને પરવચવદારનો નવો જ પ્રવં મેળવશે હોય તેમના મારે મેં પીછ પણ ચોખવા પ્રાપ્ત કરી છે.

આંતરખંડકીય પત્રવ્યવહાર

Dr. Sven V. Knudsen કરીને ડેનમાર્કમાં એક જુદરથ છે. તે બધી માનના તકેજો, કુમારો અને બાલિકા તેમજ યુવતીઓ માટે પત્રવ્યવહારની કીલેક્ટરી કરી રહ્યા છે અને નીચેની વિગત પ્રમાણે દિલ્હી કુમાર-કુમારીઓમાં સરનામાં માગતો તેમનો પત્ર મને મળ્યો છે.

Sex

Age

Full address

Study

Hobbies

Country to correspond

દરેક જણ જુલાઈના પત્ર લખે તે કરતાં એક જ સ્થળેથી સંપૂર્ણ વિષ્ટ જરો તો પહોંચે. પોસ્ટજનખર્ચ બચે. મોકલનારે ઉપરની લખીકત પોસ્ટ કાર્ડમાં જ એક બાજુ પર ચોખ્ખા અક્ષરે અથવા ટાઇપરાઈટરથી છાંપીને મોકલવી.

મારી પાસે યોગ્ય સંખ્યામાં નામેો આપી જશે ત્યાર બાદ તેની એક નકલ Open Road for Boys ના નિવાસ માટે અને એક નકલ ડેનમાર્કના આર્કિસ માટે જરો. ત્યાં બીબ દેશના કોમેન્સારેને માગણી મુજબનાં વય, અભ્યાસ અને જાતિ પ્રમાણે તેમનાં નામેો ધરવામાં આવશે અને તમને કોઈ એક દિવસી એક અત્તરથી મિત્ર પત્ર લખશે. છતાં યાદ રાખજો કે કોઈને કોઈના પત્રનો જવાબ આપવાનું બંધન નથી હોતું. બાર વર્ષથી એ માગ ૫૨ પત્ર સંબંધે જોડવાનું કાર્ય શરૂ છે તે પછી તેમને લખ્યું છે કે આપા ખરો શુભેચ્છા અને સુખનું વાતાવરણ ફેલાવે છે જ. આ પત્રો મોટે ભાગે અંગ્રેજી ભાષામાં જ લખાય છે.

તમે કોઈ પરદેશી મિત્રને પત્ર લખો ત્યારે

(૧) સરનામું પહેલી એવી સી ક્લિપ જ લખજો, મરજુ કે બધા દેશના પોસ્ટમેન તે સહેલાઈથી વાંચી શકે છે.

(૨) તમારા કાર ૯૧૨ પરદેશની ટિકીટ સાડા ત્રણ આનાની ચોડાને. તે પણ એક આનો એ આના એમ જુલો જુલો નત ચોડાસો તો પરદેશી મિત્રના સંમદમાં હપ્તેથી બનશે.

(૩) તમારો પત્ર ખીરજળી, ચોખ્ખા અક્ષરે ટાઇપ સાઈઝથી લખજો. તમારું નામ પત્રના મથળે જ પહેલી એવી સી ક્લિપ લખજો. પ્રથમ પત્ર લખો કરીને પણ તમારી જાતનો, ધરનો, ગામનો, સાજાજીવનો, કુટુંબીઓનો સારો પરિચય આપજો જે કંઈ તમે લખશો તે પરદેશી મિત્રને તો નવું જ લાગશે અને તમે આદર પામશો. એવા પત્રનો જવાબ પણ સુરે અને લખો જ મજરો.

આપા પત્રલેખકોને આ પ્રક્રિયાથી ધણા જ લાભ મળશે. તેઓ પરદેશ સાથેના જાતો સંબંધ તેમનાં નવી લાગણી, જ્ઞાન અને સંસ્કૃતિ પેદા કરશે બાપા, દત્તિદાસ, સમાજ,

શ્રીજી અને પત્રવ્યવહારમાં તેની સહિત રહિ પાઠાવાની જ. હવેરાંત માનવબંધુઓ-તરીકે જગત આપણાં એક હાથની પ્રચારવાનું પુરૂષ મળે તે વિશેષમાં.

એક રચનાિક કુમારે આંતરરાષ્ટ્રીય પત્રવ્યવહારની બધા વરધા કરવાનું સીક્યું છે એટલે આ વધુજુ યાત્રુ રાખી લખશે જોડવા હજારો વાચકોએ સરનામું નીચે પ્રમાણે કરવું. જરાબ માટે હમેશાં પોસ્ટજ બીકવું.

'Our Friends Abroad'

C/o કુમાર કાર્યાલય રામપુર, ગામલાલ ૨.મ.સી.

સફળ જીવનના કોનેરી નિયમો

અમેરિકાના મોડાન પુરુષ નવીન ધોરણને આજની દોડસો વરસ ૫૨ આ નિયમો ધોડેલા; પણ આજના જીવનને પણ તે એટલા જ લાગુ પડે છે.

૧ બીબજોની લાજરીના સંબોધનો મનુષ્યજાત કે લાજ પત્ર વડે કંઈ કંઈકારો ન કરવો.

૨ બીબજો બેસતા હોય ત્યારે આંખો ધોળા ન દેવી; બીબ કોણ હોય ત્યાં જોતો બેસી ન જવું, ન બેસતાં જવું હોય ત્યાં જી કાનમાં રાખવી.

૩ બીબજોના લગ્નની જાણતોનું કુતુહલ ન રાખવું; કોઈની આગવી વાતમાં માણું ન મારવું.

૪ ભોજનમાં હા ઉપરાત રસ ન કાળવતો ને અકસા-તિયા બની ન ખાવું. તેમ ભોજનના હોય પણ ન કાઢવા.

૫ બેસતી વખતે બીબજો મરવી પીઠ ન ફેરવવી; વાંગતા કે લખડા માણસને ખસિલ યાવ ભોગ ન કરવું; બેસતી વખતે કોઈને અટ્ટેલી ન બેસવું.

૬ આનંદ વાલતો હોય ત્યાં ફરાજા બેસી વાગવી રહુઆત ન કરવી.

૭ મધ્ય આદર મજવાની ખાતરી ન હોય ત્યાં ન જવું.

૮ કામ પાર ન પાડી શકો તેનાં કામ કરી માથે લેવા નહિ; પરંતુ આપેલા વખતનો કરી બંધ ન કરવો.

૯ પૂછ્યા પહેલાં કોઈને શિખાવજુ આપવી નહિ; ને પૂછ્યા આવે ત્યારે બહુ ટૂંકમાં આપવી.

૧૦ આજન પડતા દેખાવાનો મોદ જોડી, મિત્રાચારીમાં ને નસ જનો, મહેલા પડે સામજી ને પછી જવાબ આપી.

૧૧ બીબજોનું ધ્યાન તમારા પ્રત્યે આકર્ષતા માટે કૃત્રિમ મથારો ન કરો.

૧૨ જોડવી વાનોને કુતાવજો ન માની બેસો; તેમ તમે પૂરી નજુતા ન દો એ વાતો બીબને માંજો ન કરો.

૧૩ ચોતાના લખા મથાજિક મથારો છતાં નિર્લજ્જ નીજેલા માણસને એના કૃત્ર લવલ હપકો ન આપો.

૧૪ બીબજોની અજાણિ ને તેના દત્તિદાસમાં રસ ન લેવો.

જનો વૉટકિન્સ

જુનાનીના હીરના જહાલમાં જહાલ હરીફ

ઉત્તર ધ્રુવ સામે હોહ માંડીને

આદર્શના ચિરંતન સિતિજમાં

જે ગાયબ થયો

એકાદશી 'ગાયબ' (દોહ)માં જનો વૉટકિન્સ ગાયબ તતાં પહેલાં આપીલ એક દોહમાં જોડોને એ સફર ઉપરેલા.

નિ ખાસત મહકાટ વાળો એ નરખુ કૃષિજ્ઞ-જના અન્ડર ગ્રેન્ડુએટો જેવો જ સંસારથી બેગરવા હતો. અંગ્રેજોમાં કહેવન છે તેમ જોમાં માંડીના મગસા સાથે એ જન્મ્યો હતો અને મારત તે જોહામાં જોહી જવાળદારીવાળો છતાં વધુમાં વધુ આવકવાળો કોઈ આગામ માર્ગ એને મહેલાઈથી ગળી આવત. પશુ મદત્તા ને પીંગનામાં ધડનર કોઈ જુદી જ માટીનાં ઘડાઓના હોય છે ને એવું જ એનું ધડનર હતું.

તેણા ને ખોંગાગાનીમાં એનું ગાયબજી વીત્યું. શાદસની અબજુજ તમગા તેનામાં ભરી પડી હતી. પદાડખેડાણમાં મગજને જોડિયો અટકે લાગવાથી અબ્યાસ એણે મુજતવી રાખ્યો હતો ત્યાં ૧૯૨૫ની સાલ આવી. રકોટ ને સંસ્કૃતન સાથે દખ્ખણી ધ્રુવની સફરો જેડી આવેલા પ્રીરટલોની વ્યાખ્યાનમગાના શરૂ થઈ-“ધ્રુવ પ્રદેશમાં મનુખ.” એકેએક વ્યાખ્યાનમાં એ દાગર રહ્યો. પ્રીરટલોના એકેએક શબ્દમાં નવજે એનું હીર તોળાતું હતું. છેલ્લેદિવસે તેણે પોતાનામિત્રને કહ્યું, ‘મને યાપ છે, આપણે ઉત્તર ધ્રુવ જીતીએ.’

એનો મિત્ર એને મહકરી સમજી દર્યો... અને ૭ વર્ષ પીતી ગયાં.

ઈ.સ. ૧૯૩૧ના છેલ્લા મહિનાની એક ઈંડી સવાર છે. એક માડી આપી અકિમદામ રાજપ્રસાદ પાસે અટકે છે. માડીમાં એક પ્રીટ પુરવ ને તેની પાછળ એક

પાળ્યો જુવાન જોડેલ દત્તા. એ પાળ્યો જુવાનનું ઇચ્છેલો રાગ રવામન કરવાનો હતો. પિતા ગદાર સંદ એનો એડો ને તે રવામત રીતકાર અર્થે બપડ્યો.

એના સમયપરક જુવાનો જિંદગીનો મર્મ કંઈ સમજે તે પહેલાં તે આ જુવાને આજો હનિદાલ રગી કાઢ્યો હતો. તથુ તથુ ધ્રુવસફરો એણે તતે થોડ ને પાર પાડી હતી. પહેલી સફર વખતે તે એનું તથ પથ માત્ર ૨૧ વર્ગનું હતું. રીપથ અબ્યાધ-કિં રોસપરીની નિર્મીરિન વથ પસાર ન કર્યો છતાં સેતપરીએ તેને ફેરો તરીકે થૂંટી કાઢ્યો હતો અને દવે ધ્રુવ પ્રદેશની સીંચી જગારી આકમક દુકડી ‘જિટિશ આર્કટિક એક્સપીડિશન’નું સફળ નેતૃત્વ કરી પાછો ફરતાં, પચાસ વર્ષમાં કોઈને આપ નદિ યજેશે એવો ‘મેલર ગ્રેન્ડ’ મળવાનો હતો. એ સફરમાં એક જ સોળની સાથે ઓનજેન્ગને પશ્ચિમ કિનારેથી ખુલા હોહકામાં એણે ૬૦૦ માછલી કરેલી સફર ને સર્વ કાળની સર્વ મદાન સફરમાં અગર રહી છે.

એ જુવાન? પેલો કૃષિજ્ઞનો અન્ડર ગ્રેન્ડુએટ જ. એનું નામ જનો વૉટકિન્સ.

નેપોલિયન જેટલો જ એ અબજનમ ને આમડી હતો. એનું કંઈપનાશિન દોરતાં મોટીમોટી દાડીમુજ વાળા ધ્રુવસફરીએનો ખ્યાલ મનમાંથી કાઢી નાખ્યો. એ તો હતો સહાયટ મહેસવાળો સસેકકા જેવો નાજુક તળિયવનો છતાં શેરલિસ ધરાવતો તરખુ.

સાળામાંથી જ એ ગળળનો તરવેળો હતો. પણ સાળાજીવનના ખાચક ચવાની તેણે કદી માથાકૂટ નહોતી કરી. દૂર દૂરની રવરનખૂંચિના ખ્યાલોમાં જ તે દર દશેક ચરક રહેતો.

ત્રી-લેન્ડના આક્રમણની ૧૯૨૭ની ટુકડીમાં પ્રવેશ મળવાનું જે. એમ. વર્ડી પાસેથી વચન મળતાં તેને કેટલો રોમર્સ જીવનનો દશે એ તમે દવે કદની શકશો. ત્યારથી આખો દિવસ એણે દોડવાનું, ઝડે ચડવાનું ને ટુંગરા ચડાવતી કરવાનું ચાલુ કરી પોતાનું સરીર કેળવવા માંડ્યું ને ચુંદો આસેદક ને રષ્ટીઅર બની ચૂક્યા. પછી, વિમાન ચલાવતાં શીખ્યો. ખોરાક ઉપર પણ ખુબ ઝાણતરા કર્યાં ને આક્રમણે જીવડવાની મુતતના છેલા દિવસોમાં તો કંકડતી ટાઢમાં ખુણી બારી આગળ સંપ રહેવાનું એણે રાખેલું.

અને—એ બધું કર્યાં પછી તેને માલુમ પડ્યું કે આક્રમણ મુક્તચી રખાયું છે!

પણ એથી શું થયું? વૉટ્કિન્સ એટલેથી દારી ખાચ એમ ન હતો. એને કેઈ પણ રીતે પોતાના રાખનની પૂર્તિ કરવી હતી. એ પૂર્તિ માટે એક જલદ ગિલ્ચન પર તે આંગ્રો! નાતે જ આક્રમણ લઇ જવાના. એણે એ જ ટાપુ, રિપોર્ટગર્જનનો અગ્નિ કોડો વગેરે શોધવાની બહેરાત કરી ને રખડીરખડી ફંડ એકઠું કરી એ જીવડી નીકળ્યો. નૉર્થવિયન શીક્ષરનો વીસ પરસનો એ કસાન, કપ્તાન નહિ પણ એના જોડી-દારે નો બેરૂંધા જ હતો. કેાછને કશો ટુકમ એ ન કરતો; માત્ર દરખાસ્ત જ મૂકતો. 'સર' કે 'આસ' ને બદલે સાદા સીમા 'ઇનો' નામથી જ સંજોધવાનું એણે પર્ગદ કર્યું હતું.

એ સફરનો પાછા વળી એણે લાચારોરની તૈયારી કરવા માંડી હતી ત્યાં તો ચૉંચ ઇઓમરફિકલ એસ-યટીએ તેને વ્યાખ્યાન આપવા નીતયો! એનો ખાચ એ વખતે પરદેશમાં હતો, પણ માએ પત્ની તેને બાંધી કરી ને ઇનોને મળેલા આદરના બધા માન બદલ પગમાં ખુજ નચાઇ બતાવી.

કમનસીબે લાચારોર જીવડવાની અણી વખતે જ એ પુનવત્સલ માતાનું અવસાન થયું. વૉટ્કિન્સ પહેલાં

તો દતાશ થયો. આક્રમણ માંડી વાળવાનું માન થયું. પણ પાછો પેલો પુરાણો લુરસો બમૂરી કીક્યા 'મો તે ચાચ, આટલી તૈયારી પછી દવે મારે પાછા દહનું ન નેમજો.'

અને એ જીવડયો જ. ઇંગ્લંડથી તે આઇસલૅન્ડ, ઓસ્ટ્રેલિયા, ઇન્ડિયન્સ, દસનનો ઉપસાગર ને એડ-મોન્ટન ચર્ચ પાસિફિકના કાંઠા સુધી દ્વાપ વ્યા-દારની સકપાસકપનાઓની એણે બારીક તપાસણી કરી. એ જ વખતે આશીરીનિવામાં થઇ નામક નદીની મોબજી કરવાનો યે તેને વિચાર આવેલો પણ પછી તે પડતો મૂક્યો.

ત્રીસની વયે તો 'થિટિશ આર્કટિક એરરટ એક્ટીવીટીસ'નો તેને મુખી નીમવામાં આવ્યો ને ચીફ માયુસ સાથે શંકલટનના 'કેવરટ'માં તેણે નવું પ્રમાણ આકર્ષ્ય. જગરાં જગરાં નેખરોનો મુકાવો કરી એણે તે સફળતાથી પાર કર્યા. મોન સાથે એણે હોડ બેલી. પણ એ સીમાં યે ખતરનાક પ્રસંગ તો એક આખો શિવાળો ટુકડીયા વિખુટા પડી મળેલા આગ-રડાઇન કેરોલિસ નામના બેરુની એણે મેળવેલી લાગ છે.

પાછા વળતાં નવાં માનસંભાનો એની રાદ નેખરે જ ઊભાં દતાં વળી નવી યોજના એણે હાથ લીધી. આ વખતે હપ્પાણ્ય મુવ જીવડવાની. પણ એ માટે નેમનું ફંડ બાંધુ ન થઇ શક્યું. એટલાથી પોતાની પ્રવૃત્તિ બોરંબે પાડવાનું વૉટ્કિન્સ શીખ્યો જ નહોતો. એણે ઉત્તર દુવમાં વાયુસાસ્ત્રવિપક શોધખોળ કરવા એક ટુકડી કીધી કરી.

આ સફરે જીવડતાં પહેલાં એક પ્રિમાની કુમા-રિકા મિસ માર્ગેટ એદામ સાથે તે અદરાઇ ચૂક્યો હતો. એના જેવી જ એ સાદસજોખીની હતી. એને વજાવવા તે ઠેઠ કોયનહાગન સુધી તેની સાથે ગઇ. જિનો ત્યાંથી એક વરસ માટે એની છેલ્લી રાક્ષામ લઇ જીવડ્યો.

અને એ છેલ્લી જ રાક્ષામ નીપડી. સાદસમાં જ પોતાનાં અવનનીન રખામાંની સિદ્ધિ અર્થે એ તરુણ કઇ અગેચર ખુજ પર અદરજ થયો તેની આગરુધી જગતને લાગ નથી મળી. અશોક હર્ષ

મિત્ર એ દુનિાની દહાઓ સાથે જિંદગીને ટકાવની કિલેમંડી છે.
સામાન્ય ફરંગે આસામાન્ય રીતે બનવણી એ જ સફળતાની ચાવી.

મગાડી પ્રિય રમત મુખ્યત્વે યુદ્ધગોલ જ. તે મગમની કુશલતા કોલેજમાં યુદ્ધગોલી વારે લહેર હતી. પ્રિન્સિપલ રૅજર્ટસન આગાધા જેળા રમવા છાત્રાવાસની એસરીમાં અને યુદ્ધગોલ તથા ટેનિસ રમતાં તેમાં કેક વાર ફાનસનો કાગ તોડના અને વારંવાર એક ધીમના પગનાં દાકડાં રંગતાં.

શિવસાક્ષભાઈના શુદ્ધિપ્રવાન ઉપર પ્રિન્સિપલ રૅજર્ટસન મુગ્ધ હતા. એને તે પુસ્તકો ભેટ આપતા અને 'તમે મારા શરતધોષ(રેઇસહોર્સ) છો, એટલે મારે તમને સ્વસ્થ(ફિટ) રાખવા જોઈએ', એમ કહી પરીક્ષા પહેલાંનો એક માસ કિચનીન નિયમિત ખાવા સાફ સાફરતા પટથાળી ગોળીઓની શીશી આપતા.

આચાર્ય આનંદસંકરભાઈ અમને ગૌરવન તથા પ્રોફેસર રચાળીનારાયણ મણિન શીખવતા. આ ઉપાધ્યાય પશુ શિવસાક્ષભાઈ ઉપર ચારે દાય હતા.

૧૯૧૧માં શિવસાક્ષભાઈ મુંબઈની એલિફન્ટા કોલેજમાં દાખલ થયા તે ૧૯૧૨માં સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા આપવા સાફ વિજ્ઞાપન થયા. હાં તે કેમ્બ્રિજની છસસ કોલેજમાં દાખલ થયા. કેમ્બ્રિજમાં વીશેક કોલેજ તથા ૫,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે. ફિઝિક્સ, પિટ, બેકન, ન્યૂટન, કાર્વિન, મિલ્ટન, વર્ડસ્વર્થ તથા ટેનિસન કેમ્બ્રિજમાં ભણ્યા હતા. ધર્મને કારણે એને બાળી મુકીને ત્યારે છપ ગયાવના સાફ ગોતે અસ્તવ માનેલા લખાણ નીચે સહી કરવાના પોતાના દાયને પહેલાં બાળનારો ફેબર છસસ કોલેજનો વિદ્યાર્થી હતો. નંદાનસ ન્ઠોગાદિક મેંજીનીના સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૬ ના આંકમાં કેમ્બ્રિજ વિષે સારો લેખ છે.

કેમ્બ્રિજમાં શિવસાક્ષભાઈ પી.એ., એલ.એલ.બી. થયા, તે ૧૯૧૫માં સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા તેમાં બીજો નંબર આવ્યો. કેમ્બ્રિજમાંથી સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષામાં જોડાનિધાઈઓમાં શિવસાક્ષભાઈ પહેલાં આવ્યા, એટલે એને બાનગર ચન્દ્રક મળ્યો.

૧૯૧૬ના ડિસેમ્બરમાં શિવસાક્ષભાઈ વિજ્ઞાપનથી પાછા આવ્યા. પછી તે બનારસ, મધુરા, અંબેડે, અલ્હાબાદમાં લખાની છલ્હાદિ પુરાણ તથા હિન્દુસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ રચને મોકળી કરી, અને ન્યાં ગયા ત્યાં આંગળા વાળ્યા. એના પ્રગળ દાખલ શિવસાક્ષભાઈ મં. ૧૯૮૦માં ઉરછામાં મળેલા માનવતમંગી શેઠાંક વાકળ આ નીચે ઉતાર્યા છે:

સ્ત્ર.
શિવસાક્ષ
માનવંદ
સાહ,
આધ.સી.એસ.

'વદ કહનોટી આપરયકના નદી દે કિ વદ જિસા (નલોન) આપકા કિતના ઝપ્પી દે. દમ લોગ નિ રકોત્ય અખત દુઃખાદ આપ સે પ્રમથ કરતે થે. આપે આપ ઉમરે નિવારણ કા ઉપાય કરતે થે. માનો દાકિમ. જોર રઆપકા મંગળ નદી, વરન એક પ્રકારકા પ્રેમસૂત્ર દમ ભોગોંકે આપસે બાધે હુને થા:

'આરા રેસાન પર ધર્મશાસ્ત્ર દે કર આપને દુઃખી પ્રાત્નકા જ્યા ઉપકાર કિયા હૈ, ઉરછાં દાકિન દોસ કી રથાપનાકા પ્રગળ કરકે જિલેકો એક બારી મુટિકા દૂર કિયા હૈ. ઉરછા ધર્મશાસ્ત્રે રથાપના મેં સદાયના દે કર સળકા આશીર્વાદ કિયા દે. . આપકે સમયકી દમારે જિલેકા ઉમિતિ, સુખ, જોર શાન્તિ ભારતીય શાસત્રોંકી યોગ્યતાકા છતા નવનતા ચિત દે.'

આ એક મનાવતને આપણે જોટલાએ શુભવું હોય એટલાએ શુભીએ, એટલે શિવસાક્ષભાઈની જિજ્ઞાસુઓએ જોટલાએ આંકે આવી જાય. બાકી તે ડિરેક્ટર આવ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ, સદકારી મંડળીઓના રનિટર, સેક્રેટરી ઓફ રેવન્યુના મેનો, અને છેવટના દિવસમાં રથાનિક સ્વરાજ તથા સાર્વજનિક આરોગ્યનાં ખાતાના ચૂ. પી. સરકારના મન્ત્રી એવી કછક પદવીએ શિવસાક્ષભાઈ ગિરાન્યા, અને ડૉ. જૉન્સને એ.લરિમય વિષે લખ્યું હતું તેમ, એ શેનય અડયા નોડતા, જેને એજે શોભાન્યું ન હોય. પરાજય ડી વરતુ છે એ જ (અનુક્રમણ પૃ. ૨૬૦)

છવી નથી શકતા; પણ કરસનનો આતો એના વગર મરી નહોતો શકેનો

આ રે તરફ ખેતરોમાં અનાજ હીસાળા લઇ રહ્યું છે. વાવેલાં ખેતરો પડતર જમીન તરફ દસી રહ્યાં છે. કંઈક ટેકાણે અનાજ લણાઈને બારાણે ખેતરોમાં પડ્યું છે, ક્યાંક લણાઈ રહ્યું છે: થોડેક ટેકાણેથી તો લણાઈને લઈ જવામાં પણ આપ્યું છે. ખુલ્લાં ખેતરોમાંથી જતા પગદરતા ઉપર અનાજથી બરેલાં બે ગાડાં કકડાટી જોવાપતાં દૂર દૂર ડોકિયું કરતાં ગાય તરફ જઈ રહ્યાં છે.

આમાં આમાં દરમિયાન જોતી કાઠીઆપાડ એકસપ્રેસ (કહેવામાં એકસપ્રેસ પણ ખરી રીતે જોનાં લોકલ) દરેક રેલરોને લઈ રહેતી આગળ વધી રહી છે. સુધી જમીન ઉપર સૂર્ય અગ્નિ પરમાત્મા રહ્યો છે. પેસેન્જરો પારીની બહાર ડોકાતાં બેઠાં થયાં છે. એમાં શરીર પરીનાથી લઈને છે.

‘ઓ... હો... હો... હો... કાંઈ લૂં વાપ સે લૂ!’

કહેવાની જરૂર ન હતાં એક જણથી બોલી જવાય છે.

એની બાલુમાં ગેરેલા માણસના વાળ ધોળા, માથાડી કરચલીયાળો અને મોના થોડાક દાંત ખૂટતા છે. વયે પાકટ હોય એવો એમનાં રોજાન છે ને અનુભવે પણ પાકટ હોય એમ એની વાણી કદી રહી છે. “હોય આગલા,” એ અનુભવી બોલે છે, “છતો રતનાં કામ રત કરે જ ના! ગરમી છતો ખેરાક સે: તમારો, મારો, અનાજનો ને લડનો. એ છતાં વર્ગ્ય તેમ આપણે હંધાય કરગાઈ જઈએ કરમાઈ.”

મુસાફરોનો દાડગારીએનો દરકાર ક્યાં સિવાય એકાગ્રિસ માતેલી ગતિથી ‘હક...હું, હક...હું’ કરતી દોડયે જાય છે. રસ્તામાં દાયકા ચોરનાં હુંક ટેકેકેણે દાયરો જમાવી ગેરેલા છે. લેસો ને ગાયોનું એક ધણુ ચરી રહ્યું છે. તેનો ગોલાળ એ રોજા ઉપર નજર રાખવાને બદલે વડવાની છાંપામાં ધોળો સળો સૂઝ મયો છે. વડવાની વડવાણે એક હાકરો દોડયી રહ્યો છે તે જોવાળો જ દશે એમ લાગે છે. ટ્રેનના પાટા પાસે ચાલતી એક ગાય ટ્રેનનો પાડખાટ સાંભળી, કાન ઊંચા કરી, પૂછું દત્તાગા અદર ઉભા-વાલી, વાંભરતી ભાંભરતી ધણુ તરફ દોડી જાય છે.

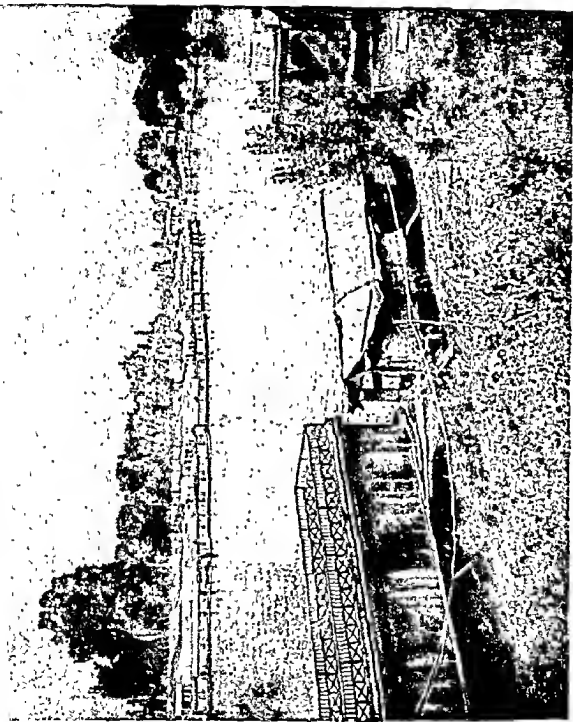
ટ્રેન આગળ વધતી જાય છે તેમતેમ એ દરમિયાન એકાગ્રિસ રસ્તું નજર પડાર જતું રહે છે. દરેક કંઈક જીવું જ દેખાય છે. અનાજ કાપી લીધા પછી રહેલા ખૂંપરામાંથી અને ખેતરના ડોહના થડની બાલુમાંથી ગાડાંએની એક દારકનાર જઈ રહી છે. ગાડાંએનીએની દરેકનાં ચહેરા સ્વામ છે, ગરમી સદન કરવાનું જાણે કેમ વ્યસન થઈ ગયું હોય તેમ એ જોયો તપના સૂર્યની દરકાર ક્યાં વગર દુકા લગકારના આત્મા જાય છે.

ટ્રેન દસેસા ખાતી નવપુર, દાઘલીઆ, બોટાર વગેરે નાનાં રેલરોની વટાવી આગળ જઈ રહી છે. જે હેલા રેલરોની એ ઉપડી એનું નામ જાણીઆળા. જ્યારથી આ રેલરોનાં બંધામાં ત્યારથી જ્યારથી સુધીમાં દોઢ પેસેન્જર ત્યાં બેઠાં કે મદ્યું હોય તેવું એકમ પ્રેમના ગાડોને માણુ નથી. રેલરોની ચારમાર, પાંચપાય ગાડોને છેટે વસેલાં એ માથાં ખાળા જોવા જેટલાં લાગે છે.

એકાદ બે ગાડાં અને ત્યાં આગળ બાંધેલું એક જાપડું. જાપડાની નીચે બે બાલુ બે મોરડીઓ અને વચ્ચે લાકડાના ખપાટીઓનાં ઝાંખો, અર્ધો આપાને ટ્રેન બોલો. એક મોરડીમાંથી નીકળી એક જાપડું જેવો માણુસ, જરા મે રીટ થતાં ન હોય એવાં કાટ પાટલુનમાં સજ્જ થઈ, રાખ જમાવવાનો પ્રયત્ન કરતો, પાટલુનના ખિરસામાં દાય નાખતો ‘હુંદરોમ’ પર આપ્યો. ‘હુંદરોમ’ એટલે ટ્રેન જેટલી લંબાઈની આંખરાં વગેરે કાઢી નાખી સાફ કરવામાં આવેલી જમીન; ધૂળથી ભરેલા ને કાંકરે પાટલી. એ માણુસના માથે છાંકણી રંગની, તેજથી ને મેજથી ખરડાએલી એક પાપડી શાળો રહી છે. જીભે એક કાળીઆળા માણું દોંકેસો દુળળો માણુસ ‘જો... જો’ કરતો સ્તંભથી થોડે છેટે આપાને બોલો. દાયથી મળી ગયું હોય એવા સરીરે રાજની ટેવ પ્રમાણે એ જોખને બે દાયથી ગોં પાસે લાઉડરોનિકર જેવો આકાર બનાવી, હતું તેટલું જોર કરી બરાડયો: “એ મુંદાળું...હું... (જો...જો...) મુંદાળું... (જો...) ટેમન... (જો...)”

રાયસાગર સરોવર-કાંકરેલી
ફોટો-જગન્નાથ મહેતા

શ્રીનગર પર સંઘ્યા

તેણે... ગીલ...ટ!"

રેશનના નામનું પાટિયું તો દતું, પણ તાપમાં પતરીઓ વળાને નામ ઉપડી ગયું દતું. પાટિયું નવું હોય તો ૫ વાચે કોણ? 'અભય' 'આમડીઆઈ?' એટલે રેલવે સત્તાનાળાઓએ આ જૂનું પાટનાની પદ્ધતિ અખત્યાર કરી છે. મણને ગદ્દરે 'ધોરજીસર' ટ્રેન દસ મિનિટ ઊભી રહી. ન તો કોઇ ચદયું કે જિતવું. રેશનમાંસર સોડામેગવાળા ડબ્બા પાસે જઈ બરફનું પાણી 'મફત' થી આગ્યા.

કપાંકથી ધંડનો અવાજ થયો. પહેલાં ટ્રેન ઉપડી ને પછી ગાડીની સીટી મંબળાઈ! મારતર પાછા ઓરડીમાં પેસી ગયા અને પોસ્ટો દુખાઓ પાતળો માણસ 'જો-જો'ની ધૂન જમાવતો 'સા'જ'ની પાછળ આગ્યો.

ખટ ખટ...ખટાક! ટ્રેન ગતિમાં આવી દોડવા મંડી છે. પાછા આસો જરા જારીમાંથી જાદાર નજર કરીઓ. ખેનર જ નજરે પડે છે. વચ્ચે એક ફૂલો લાગે છે. ફૂવાની યાજુમાં ઝાડ છે. રાખચનું દરો એમ એના દેખાવ ઉપરથી અનુમાન કરી લઇઓ. ઝાડની નીચે એ જગદો નિદ્રા લે છે, એક વાછરડું આમથી તેમ પાસ આવતું ફર્પા કરે છે...જુઓ દવે સામેના જીન ઝાડ તરફ. એડન જમી રહી લાગે છે. જખોરનું 'ભાત' દરો. 'ધણ...ધણ' અવાજ થાય છે ટ્રેન ગરનાળા ઉપરથી પસાર થઈ રહી છે. પૂલની નીચેના ધૂળવાળા રસ્તામાંથી એક ગાડું ધીમું ધીમું જઈ રહ્યું છે અને એની પાછળ એક ત્રોલો 'ગદ્ગદ-રવાર' પણ જઈ રહી છે.

હુંવે યાદી આગળ નખી ગઈ છે. 'અંકંગ' કરના ડબ્બા અચકાપ છે. ટ્રેનની ગતિ નરમ પડે છે ને માંડમાંડ ચાલી શકતી હોય એમ અસાંજેક વાર દૂર જઈને 'કીચુડ, કીચુડ' કરતી ધીમે ધીમે ઊભી રહી ગય છે. આ પણ અગાઉના જેવું જ જીજું રેશન... એ જ દખનું. એ જ તતતને 'સેન્ટ્રલ્ફોર્મ' અને એવા જ ગુપ્ત જેવા રેશન મારતર. અરે, પણ આ તખેડો ઇન્સાન કોણ છે? ઓળખ્યો ઓળખ્યો. એ તો લાગે છે 'સા'જ' નો દાય નીચેનો માણસ. એમો, દમખાં બેંગ પાડશે.

'એ...૫...ધરમપુર કસ્ટોસ...જી દલગીસ...ટ.' ટ્રેનમાંથી મામ દેખાતું નથી. આઠ ગાઉ દૂર આવેલા પદાડની પાછળ. ધરાગપુર સોડ તાણી મતું છે, એમ જનજનારા કહે છે. મટોડીથી મણેલા ધણાં જૂંપર્ષા, ઇટેથી મણેલા થોડાંક મકાન ને વિલાયતી નળીઆવાળી. એકાદ 'દવેલી' મામતો અમળાળ છે. કહે છે કે અધાં મગોમાં ધરમપુરની આળાદી સારી છે. એની તેવું ખોરડાંની વચ્ચેમાં કોઇનીય આતરડી કણમતી હોય એમ કપારેમ કહેવાયું નથી.

'સા'જ' અને તેનો એસિરન્ટ-ન્ટ, એક ફૂલે ને ત્રણ નામાં છોકરા, ધૂમાડના મોટા કાઠતું એન્જન અને પસીને જાંનિઓલા ઉતારેઓ; જાંધાં મૂંઘાં છે. ટ્રેનમાં સોડા-લેમગવાળાનું જે પાનું છે તેમાંથી એક માણસ બદાર નીકળી, ડબ્બાઓ આગળ 'સોડાલેમન -બરફ'ની ખૂસ પાડતો ગય છે.

'દવે જન...નન!' એક દૃઢ કણખી બરડી જોડે છે. 'મારા મોટા એક મત્રાસ દવાદ વગરનું

ટ્રેન લેલી રહી. ધૂળના મોટા વચ્ચેથી મારતે થોડે કાંઈ રેશન તરફ ધસ્યે આવતું હતું.

વાણી દીધે ને કાગે 'શીધો આ સોગ' અને ફરીઆં લઈ મૂકે આદ.'

દસ મિનીટ થઈ ને 'વગર ધોરણસર' ગાર્ડની રીસેટી ગાજી. પશુ ઝોનરાદી દિશાએ આ આંધી શાની ઊડી છે? ધૂળના ગોટા વચ્ચેથી આ દેકારો કેનો-કાને અથડાય છે? રેશન માસ્તરે આંખ ઉપર દાઢતી ઊઘાડી જનાવીને ઊંચા થઈને જોયું.

'એલા જોભરને.' એણે જૂઠા પાડી. 'ગામમાંથી કેમ માણસ આવતું જણાય છે; અસવાર લાગે છે.'

ટ્રેન દટી તો ચાલુ જ થઈતી, ત્યાં ફરીથી ગાર્ડની રીસેટી ગાજી અને 'ધડંગ' કરતીક ને ટ્રેન 'ધોરણસર' પાછી ઊભી રહી ગઈ.

ધોડાનાં ડાળવાંનો અવાજ દબે ચોકળો મંડળાય છે. ધોડો ને 'અસવાર' દબે સ્પષ્ટપણે દેખાય છે. બે મિનીટ પશુ નહોતી થઈ ત્યાં એ 'અસવાર' શીધો 'સ્ટેન્ડર્ડ' પર આવ્યો એક ફટકે ધોડેથી જીનરી, પસીનાથી રેગ્ગેજ ખમેશો એ ડબ્બા તપાસતો તપાસતો સોડા-સેમનવાળા ડબ્બા પાસે અટક્યો. રેશન માસ્તરે એને ઓળખ્યો.

'એલા આ તો ટ્રેવેલાનો કરસનીઓ. શું કવા આવ્યો છે?' એ દર્પથી પોકારી ઊઠ્યા. પશુ ટ્રેવેલાના કરસનને કંઈ પશુ સાંભળવાની દુરસદ નહોતી.

'બાપુ!' એણે કપાળેથી આંગળી વતી પસીના નીનારનાં સોડા-સેમનવાળા લલ્લુને પૂછ્યું, 'જરૂર સે તારી પાંહે?'

માસ્તર ને લલ્લુ. ધોડાક મુસાફરો અને ગાર્ડ (જે આ વખત સુધીમા ત્યાં આવી ગયો હતો) આશ્ચર્યથી બનકા પાણીકોરાનું જતાવેલું કેડિયું અને સુંથણું પહેરેલા કરસન તરફ જોઈ રહ્યા. એણે માથે કાળિયું વીંટાયું હતું ને મૂંઝોનો દોરો ફૂટ્યા કરતા ફૂટ ફૂટ થઈ રહ્યા હતા એમ કહેવું બધારે સાચું લાગશે. ગાર્ડથી એ જગ છોટે ઊભો હતો. આઠ આઠ ગાઉથી આ ધીપના અગ્નિમાં જરૂર લેવા આવનાર કરસનની જુદિમાં બગાડ તો નથી પેડોને? એમ લોકો વિચારના હતા.

'સા... એવફૂર લાગે છે જો, ત્યાંથી જ્યાં લગીન આવા તડકામાં જરૂર લેવા આવ્યો છે.' ગાર્ડ ગાઠતર મગનલાઈ જોતી ઊઠ્યા. એમની ગત એમની વાનમાં તરી આવતી હતી.

કુમાર - ૧૮૬મો અંક (જુન ૧૯૭૯)

'જરૂર? હોવે... છે સ્ને.' લલ્લુએ કહ્યું. 'જરૂર વગર કેમ આવે? 'જોઈએ એટલો છે.'

તો, એકાદ ગાંગડો દેશે બાપુ? મારાં આવા છતાં વગર મરી નથી રહતા. અજા સરસાર દીધાં છતાં વગર પશુ સે. કાગે સે, 'કરદનીયા થોડો જરૂર માથે સોંપકય તો હું દબેથી મફત ચોમાં દેનવા બજો સે તી એકાદ ગાંગડી જરૂરની લે આવ્ય બાપુ!' સાર દી તો સમજ્યો રાખ્યું, પશુ આજ દમણાં જાગદેવ દાકરે કીધું 'એલા કરદન, તારો આતો સેફી ધડી સે. મરતાનું વેણ ઉચાપીસ માં.'

જ્યાં એકચિત્ત સાંભળી રહ્યા છે. સાચી જાણ શાંત છે? નથી એ વાણીમાં મિદાસ કે નથી એના જોતનારમાં હોંસ.

'મેં કીધું,' કરસને આગળ ચલાવ્યું, 'પશુ દાકર, જરૂર લાવ્વો ક્યાંથી! સે'રમાં જઈ તો મળે. પશુ સે'ર રીધું તરીદ ગાઉ સેડું.' તથે છ કાગે, 'એલા, અને ઇસ્ટેશણે-ગાર્ડીનો વખત થાયો સે. ત્યાં 'ટ્રેન'માં જરૂર રીધે સે. તી દેકે તને' આ છ માટે હું આજ આવ્યો છું. દેશે બાપા એકાદ ગાંગડો જરૂરને!'

ગાર્ડ મગનલાઈએ ઉચ્ચારણ વેણ દબે એમને જ ડબ્બા લાગ્યાં. જરાય આંજર કે જરાય ખીજી વગરની અંતરના ઉડાણમાંથી જોડાએતી આ વાણી એમની આંખોને લોગવી ગઈ.

'આપ લલ્લુ, જરૂર એક ગરૂં બાધને આપ.' લલ્લુને કહેતા તે ગાર્ડના ડબ્બા તરફ આંધ્યા.

અને જતાજતા બોલ્યા: 'પૈસા ન લેતો, હું આપીસ.' લલ્લુએ પાંચેક રતલનો જરૂરનો દુકડો વહેરની અંદર જરાગર મૂકો, કાગળાવડે લપેટી કરસનને આપ્યો.

'જોટો પાડ ર્યો બાપ.' એણે કહ્યું. આંખમાંથી પડું પડું થઈ રહેલું એક જિન્દુ ગાત ઉપરથી સરસ પસીના બેંચું મગી ગયું. કેટલાં દહીં? એણે પૈસા કાઢવા માંડ્યા.

ને ત્રીજ વાર સીડી ગાજી. ઉનારનો ઝડપથી ડબ્બામાં ચડી ગયા. ટ્રેન આંચકા સાથે ઉપડી. કરસન લલ્લુની બધારે નાજીક ગયો ને ડબ્બાની સાથે સાથે ચાત્રવા લાગ્યો: 'કેટલાં કાવડીયાં થ્યાં?' એણે ફરીથી પૂછ્યું.

'પૈસા નથી જોઈતા પટલ, 'હવે જ ગામમાં

નહો નહિ તો જરૂર યોગળી જશે.'
લક્ષ્મીએ બારીમાંથી ડાકું બહાર કાઢી કહ્યું.

કરસન ઊભો રહી ગયો-પાપાણુવત.
એની આંખો ચાલતી દ્રોની બારીમાં
દેખાતા લક્ષ્મીના મોં ઉપર આદીપોદ
વર્ષોવતી ચોંટી રહી. એના હાથ 'કેટલા
ધ્યા'ની પ્રશ્નાર્થસૂચક મુદ્રામાં રિયર દતા.

દ્રો ન્યારે દૂર નીકળી ગઇ ત્યારે
કરસને થોડો પલાણ્યો. એક હાથમાં
જરૂરનો ટુકડો ને બીજા હાથમાં લગામ
પકડી, એડી લગાવી, એણે થોડાને તગડી
ચૂક્યો. પ્લેટફોર્મ પર ઊભેલા યોગ-
ળીતા રોશન મારતરની એક વધુ પ્રશ્ન
પૂછવાની ઉત્સુકતાનું એમાં જ હૃદયમાં
દફન કરી, રસ્તે જતાં યોગળાણુવળા
મસમોના સવાજના જવાજ ગળી જતા,
ખેતરમાં ખેસી ચલણ પીતા રામજી આતાના આમંત્રણ-
ને અપજાણુતો, પસીનાથી નીતરતો, ધૂળથી જરડાતો
કરસન અરમાકલાકે ગામમાં પહોંચ્યો. ડેલીએ ઊતરી
થોડાને ખીલે બાંધી, જરૂર લાઇએ જેવો ઘરમાં પેસવા
જતો'તો લાંબા જાળદેવ હાકર ચહેરા ઉપર દિલ્લોરી
ને આંખમાં પાણી ભરીને સામે આવ્યા.

'કરદન, આ દનિયાનાં દબ દેવુનાથી ઝાઝી
વાર નો ઝોછ દકાયાં. પાંસ મીલક મેર્ય જ એણે
ગામતર કયાં. હશે બાપ.' હાકર ગદગદિત કંઠે બોલ્યા,
'મારા વા'લોને રૂંડે લાગ્યું છ ખરું.'

કરસનની આંખમાંથી ખાર વહુડી. 'કાંઈ કે'તાત્ત?'
એણે પૂછ્યું.

'કાંઈ નઈ. પણ મરતાં પે'લાં તાવની ગરમીમાં
જગડતા'તા કે "હાથ, જરૂર કેવો ટાડો લાગે સે-
મારો કરદન દેઠ દેશને લેવા એ'તો-કેવો ટાડો
લાગે સે આ જરૂર' આટલું જ કેતા'તા.'

'હાકર, થોડાને નીરણુ નાખજો જરૂરો જઈ

જનની

અન્યથા.

તાસ આસે જરૂરીને મગ ઉર ધણકું, તે દીધી પ્રાણીક્ષા,
પીધી મેં સ્તનપાશ, તુજ ઉર નળગી અંગઅંગો વધ્યાં આ;
પીછણું તેં મીન માડું, કુલ્લરવ સમજ તેં. મને હાથ દીધો,
મીતો તારું મુખનિ, શબ્દ તુજ નીચીં થાઉં વાયરપતિ. હું.
તારી હરે વિતાવી સરદ કઈક ને કે વસંતો વિતાવી,
કિન્તુ મા, થીવને તો પ્રણયજીવનની રાત્રીને હાથ આપી
ખૂલ્યો. ના, ના, ભૂલું ના-તુજ ઉર દરતું આંખ તારી કહે એ.
સેવાગર્ભિ હરે લે, જીવનવાર રહે પ્રાર્થનામૂર્તિ મારી.

હરિશ્ચન્દ્ર ભ. ભટ્ટ

ધાત્રી સે.' એમ કહી કરસન, હાથમાં યોગળીને
નાનો જની ગએસો જરૂરનો ટુકડો લઈ અંદર ઘરમાં
ગયો. ઝોરડામાં એક જાણુ પડેલા એના પિતાના
શય પાસે એ ગોઠણકાર ખેસી ગયો. જરૂરના ટુક-
ડાને સાફ કરી પહેમાં એણે એને કપાળે લગાડ્યો
ને પછી એક ત્રીણી કટકા કરી શળા મોંમાં મૂક્યા.

'આના' શળા મોઢે હાથ ફેરવતાં એ બોલ્યો,
'જરૂર લે આવ્યો મું-લાગે સે ને ટાડો!'

જેવો જરૂર ટુકડો દતો તેવું જ દેવુનાનું ચરીર દંડુ
દતું. દેવુનાએ જવાજ ન આપ્યો. કરસને મદાપરાણે
અલાર સુધી દાળી રાખેલાં ડુસકાં જોર કરી ધસી
આવ્યાં. 'હાકર.' એણે ખૂસ પાડી, હાકર દોડતા આવ્યા.

'હાકર,' કરસને અવાજ ધીંગો કરતાં ડુસકાં
સદિત કહ્યું, 'ખાંપણુની તૈયારી કર્યં બાપ.'

...ને દૂર દૂર ધૂમાડાના ગોટા કાઢતી કાઢીઆવાડ
એક્સપ્રેસ ચળકતા પાટા ઉપર એ જ માટેલી ગતિએ
જઈ રહી હતી.

ચંદુલાલ પટેલ

મેંદીનાં પાન

વધુ જોલવાના ગોદમાં વધુ શીજતાનું જૂલી ન જવાય એ યાદ રાખજો.

સ્વર્ગમાં ચુલામનું પદ જોળવવા કરતાં નર્કમાં સઝાટપદ જોળવનું ઉત્તમ છે.

આદર્શ જીવન વિનાની સંપત્તિ ચાંદની વિનાના આકારા જેવી છે.

સંબાળણુનો સીંચી મુખ્ય શુણ્ણ સત્ય, પછી સંગતિ, તેની પછી અર્થગૌરવ, અને
મનોરંજન તો સૌથી છેલ્લું આવે.

પૂર્વેના અઢારશબ્દ સુધી આ પછા રેરાની સુખાદૃતિ — નકશાની રાજમજા માટે જુકો પાછળના પાને

નીઓનાર દાપુચી

સાલેબ મુગમેદ હાજમ

આદા માન

દાપુચી

સાલેબ મુગમેદ હાજમ

આદા માન

દાપુચી

સાલેબ મુગમેદ હાજમ

આદા માન

દાપુચી

સાલેબ મુગમેદ હાજમ

આદા માન

દાપુચી

સાલેબ મુગમેદ હાજમ

આદા માન

દાપુચી

સાલેબ મુગમેદ હાજમ

આદા માન

દાપુચી

સાલેબ મુગમેદ હાજમ

આદા માન

દાપુચી

સાલેબ મુગમેદ હાજમ

નવી નજરે

થો

સમાજવિદ્યાની સૌથી અદ્ય ક્ષેત્રવાચી, જનજીવનની આજીવ્ય સમાજી કે મનક મરકરીની વિચારણા રીતથી જનજીવનના જીવનમાં અજાણતા અવનવા અજાણતાના કિસ્સાઓ;—જેની પાછળનું માનવ તત્ત્વ આપણને આકર્ષી વિચારણાને તીક્ષ્ણી આપશે એવી ચોંટાળાથી આપતી તેની લેખણા

કા વળત પહેલાં એક સામ્યવાદી અમેરિકન સંસ્થાનું સાહિત્ય વાંચવામાં આવ્યું ત્યારે પહેલી નજરે તે ખૂબ આકર્ષક લાગ્યું. એ સંસ્થાનું નામ છે 'ધ ઇક્વિટિસ્ટ લીગ'. સમાજની આર્થિક યોજનાને નવું સ્વરૂપ આપવાના એ સંસ્થાના કોષ છે અને એની પાછળનો યુગ હેતુ કોઈ પણ માનવ-પ્રેમાને રૂપે એવો છે. આજની સમાજવ્યવસ્થામાં પ્રવર્તી રહેલી અસમાનતા નાબૂદ કરવા એ સંસ્થા નવું જ નાણું પ્રચારમાં મૂકવા માગે છે, અને તે નાણું એટલે 'યુગ વધના માણુમની એક કલાકની મળુડીનો એક'. આ માણુ એકને દેસાસર કાગર, પાઉન્ડ, રૂબા કે રૂપિયા મગે તે નામ આપી શકાય. આવા બધા એકની સેવકદેશ દરેકમાં એકદ બેન્ક મારફત જ થતી હોવાથી તમે કોષ પાસે પાંચ કલાક કામ કરાવ્યું હોય અને બદલામાં બીજા કોષને માટે પણ પાંચ કલાક કામ ન કર્યું હોય તો બીજા દિવસે જનરમાંથી શાક લાવી ન શકો; કેમકે જમી ઉત્પન્ન થાય વસ્તુઓની કામલ પણ આવા 'માનવ-કલાક' (!)માં નહીં થઈ હોવાથી સેનું રૂપું તે ખરીદી ન જ શકે. યોજનાના ઉત્પાદકે એને કાચબા ઉપર ખૂબ જ વ્યવસ્થિત રૂપ આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે, અને તેથી અનેક રીડીઓ સ્ટેશનોએ તેની પાસે પ્રેમાનો ઓડકાર-કરામ્યા છે. અરે બેચાર સ્ટેશનોએ તો એનું એકનું એક ભાષણ ત્રણત્રણ વાર લીધું છે. એ ભાષણો સાંભળનારને એમ જ લાગતું દશે કે હવે પછી એક માણુનું જીવન બીજાની છીનવી નહિ શકે.

પણ એ યોજનામાં થોડા જોડા જાતના પછી પાંચનાર ન્યારે એ નવીન જગતમાં પોતાને મુકા-એકા કદવવા માટે છે સારે થોડી મહેનતે વધુ નહીં કરી હોવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિ જનજીવન થવા વિના રહેતી નથી. અને તથા જો પોતે એવા સમાજમાં હોય તો પોતાની થોડી મહેનતના બદલામાં બીજા પાસેથી વધારે મહેનત કદાવવાના કેવાકેવા માર્ગ

પોતાને માટે ખુલાશ મળ શકે તેમ છે તે એની શોધનો મુખ્ય વિષય જની જન્મ છે. અને દરેકને પોતપોતાના મગ્ન પ્રમાણે આવે કોષ ને કોષ માર્ગ મળી રહે તેમ છે! વધુ જણવું હોય તો લખો: The Equitist Leaguc. Del Rosa, California, (U.S.A.)

પૂર્ણ આ સંસ્થાની નવીન આર્થિક રચના કરતાં પણ એણે રચ્યું કરેલો ઉત્ક્રાન્તિનો સિદ્ધાંત વાંચનારની અદાની વધુ આકરી કસોટી કરે છે. એ સંસ્થાની યોજના સામે કોષને એની દલીલ કરી દશે કે માનવ-જન દલ્લુ ઉત્ક્રાન્તિકમાં છે, એટલે કે તેનો થવો જોઈએ તેટલો સંપૂર્ણ વિકાસ દલ્લુ થવો જોઈએ, માટે આવી યોજના જાવિધવા કોષ સત્પુત્ર માટે જોઈ સખની જોઈએ. આ એક જ સાદી દલીલનો જવાબ આપવા આ સંસ્થાએ માનવજનની ઉત્પત્તિનો એકાદ એકો છતિદાસ રચ્યો છે. એમાં એમ આવે છે કે પ્રથમ તો ધર્મિનનો સિદ્ધાંત જ નાપાયાકાર છે, એટલે કે માણુસજનની ઉત્પત્તિ કોષ દલ્લકી પંક્તિના જીવમાંથી થઈ જ નથી, અને તેથી જાવિધમાં માનવમાંથી માનવેતર ઉત્પન્ન થવાની શદ પણ જોઈએ નથી. માણુસ ઉત્પન્ન થયો સારથી એક જ પેઢીમાં આવે ને આવે જ ક્યેએલો અને સાર પછી તેમાં કોષ સુધારેવધારે થયો જ નથી; અને બીજાં જ્યાં પ્રાણીઓનું પણ તેમ જ છે.

આ દલીલનું ચણુનર તે પૃથ્વીના ઇતિહાસથી સર કરે છે. એના મનાયા મુજબ પૃથ્વીની જાલ્વારચારમાં પૃથ્વીને ફરતી છૂટા પડેલા પ્રવાહીની બનેલી સનિના જેવી ગેળાઓ હતી. એ વખતે એ ગેળાઓમાંની એક પછી એક અનિયમિત અંતરે પોતાની ગતિ એકથી થતાં ધ્રુવના પ્રદેશો તરફ સરતી હોવડ પૃથ્વી પર આવી પડતી. આથી પૃથ્વી પર ઉત્પન્ન થયેલાં પ્રાણીઓમાંનાં જે એક પેઢીમાં ઘારી-રિક સંપૂર્ણ ગેળાની શકે તે જ જીવતાં રહેતાં, અને

ગાફીનાં પાછળ પ્રગ્ન મૂકી જ ન શકતાં. એમ એ અરસામાં કીડી, મોઝા, દાથી, માણસ જનાં અંકેક પેઢીમાં જ જન્મ્યાં અને શરીરે સંપૂર્ણ હેલસાથી છવતાં રહ્યાં. બીજાં સેક્ટો પ્રકારનાં પ્રાણીઓ મરી ખૂટ્યાં દશે તેની આપણને ખબર પળ નથી. આ આખા ઇતિહાસમાં લોકોને આપણને વિશ્વાસ ન પડે પણ એના ચેત્તરે એ રચવામાં જે આચાર જમ લીધો છે એટલા પૂરતાં એના પર અક્ષરીતર યજ્ઞ જવાય છે. એમ તો સરસ્વતીચંદ્ર ઐતિહાસિક ખાત્ર નથી છતાંય એની છવનકથા માણસો વાંચે છે ને!

ઈશ્વરના પીરામીડો એક ભૂતકાલોન જગત્કલત સંસ્કૃતિનાં સંજ્ઞાચિહ્ન છે એ આપણે બધા જાણીએ છીએ. પણ એ સંસ્કૃતિની પીરામીડો છજોનેડી દષ્ટિએ એક અદ્ભુત માદય છે. અથવા તો એમાં ખાંચ દાતર વર્ધ પડેલાની મીઠામ દબ્બુ તાજ જ પડી છે, કે એની કેટલીક વાતો માધારણ રીતે ખટખતી વાત થતા આપણે હોરે ચડે છે. પણ એથી જે કેટલાંય ગણા રોમાયક પ્રકારી એ પીરામીડોના અભ્યુત્પત્તિ પાછળ છે. ખાસ કરીને એ જાણામ જ તોના ગોટા પીરામીડ છે એના સંજ્ઞામાં મળી આવેલી કેટલીક દષ્ટાકતો આપણને આ સત્યની આજ્ઞા યાજી કરાવે છે. એ દષ્ટાકતોમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી ત્રણ વાતો આ પ્રમાણે છે:

(૧) કોષપથ્ય અક્ષારા કરતા એ પીરામીડ જે અક્ષાંસ પર છે એમાં વધુ જગીન છે;

(૨) કોષ રેખાશ કરતાં એ પીરામીડના રેખાંશમાં વધુ જગીન છે;

(૩) આખી પૃથ્વી પર માણસના વસવાટને ચોગ્ય કોરી જગીનના કેન્દ્ર ઉપર એ પીરામીડ અવેશે છે. અથવા બીજી ભાષામાં કહીએ તો પૂર્વ-પશ્ચિમની જગીનના ચોરસ માહિત્ત કરી નેના સાથે સાથે છેડાઓને નોડલી લીડીઓ રોડી હોય તો આ પીરામીડ છે તે જ રચણે એકબીજાને છેડે.

આવાં જનાં વિલક્ષણ તરવો માત્ર આકર્ષિક

જ સાથે આવી મળ્યાં દશે? ઇતિહાસકારની કલ્પના આ પ્રશ્ન આમળા થંબી તપ છે. વળી આ ઉપરાંત બીજી પણ કેટલીક ધ્યાન ખેંચે એવી વિગતો આ પીરામીડના અભ્યુત્પત્તિમાં છે. જેમકે:

(૧) વર્તુલના વ્યાસ કરતાં પરીધ કેટલાઅણુ છે તેનું તર્ફન સાચું માપ યજ્ઞ ચક્રું નથી, પણ સામાન્ય રીતે ૩.૧૪૧૫૯ ગણો દિસાંચમાં લેવાય છે. જોકે દશાંશના સાતમા રચણ સુધી તો દિસાંચ કરવાને કરી જાયો છે. અને છતાં એ દાખલાનો અંત આપ્યો નથી. તેથી એ સંજ્ઞાને 'પાઇ' નામના ગ્રીક આશ્વર વડે જાનાવવાનો રિવાજ છે. દવે આ પીરામીડની મૂળ ઉચાઇ (અસારે તો તેના પાયસે ઉપડી ગયા છે) તેના પાવાની પહોળાઇના ચેત્રા માપ કરતાં 'પાઇ' મળી દત્તી! એ જાનાવે છે કે એ પીરામીડ અભ્યુત્પત્તિઓને આ આંકડાનો ખૂબ રપટ ખસલ દશે.

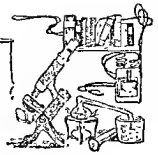
(૨) એકાદ વર્તુલના જેટલા જ ક્ષેત્રફળો ચોરસ જનાવે એ પણ ઉત્પત્તિના જેવો જ ભૂગતિનો એક દુર્ધંદ કોયડો છે. પણ પીરામીડના અભ્યુત્પત્તિ એનો પણ ઉકેલ સમાવવામાં આવ્યો છે. સાતના શઘને ચક્રવાનો જે ચોરસ છે એની લંબાઈમાં વ્યાસ ઉપર એક ચતુરંચ રચાચું હોય અને એના ક્ષેત્રફળમાંથી ચોરસ જનાવો હોય તો પીરામીડના પાવાના માળો જરાજર થઇ રહે. અને વળી એ ચોરસની દરેક જાલુમાં એક વરસના દિવસ જેટલા જ પીરામીડના માપના એકમ આવી રહેશે!

આમ કયાંક અચિત્તના કોષ કલિન કોયડાનો ઉકેલ છે, કયાંક જૂજોગ કે ખજોગના કોષ મદામુદા રદરખને પત્થરમાં સૂચનારૂં ઉતાર્યું છે, અને કયાંક છજોનેડી જુહિનો પણ એવો જ ચમકોરો આવી જાય છે, અને એ જાથી વરતુઓ નગર સામે રાખીને એ પીરામીડ પાછળ મૂકી ગએલી પ્રત્યો નિચાર કરીએ છીએ ત્યારે સાથેસાથ માત્ર જાતનો ઇતિહાસ કેટલો જૂનો દશે એ ખ્યાલ ઉપર કલ્પના આવી અટકા પડે છે. હરિદ્રુણ્ય વ્યાસ

ભાવિ છવનની કિયાતમક તૈયારીમાં સંગીત સાથે પૂરે એવું એક પુસ્તક કુમાર કાર્યાતયે હમણાં જ બકાર પાડ્યું છે: 'શુજરાતી લઘુલિપિ' (લે. હરિદ્રુણ્ય વ્યાસ) ડી. કે. ડ. પોસ્ટેજ ભુલું.

રસાયણોનો રાજ સંશ્લેષિક ઍસિડ

જ્યાં જ્યાંનામુખી પર્વતો અસ્તિત્વ ધરાવે છે એવા સિસિરી, લ્હાન અને પૃથ્વી પરના બીજા અંદરેશો ગંધકના ટુકડાઓથી નિર્ભર થઈ રહ્યા છે. અસલના વખતમાં એ ગંધકના ટુકડાઓ બહુ ઉપયોગી મનાતા. કિમિયાગરો તે પારસ-મથિની શોધ કરવામાં તેને જરૂરનું સાધન માનતા. તેઓએ શોધી કાઢ્યું હતું કે જ્યારે ગંધકને પાણી ઉપર જાળવામાં આવતો ત્યારે પાણી ઍસિડ બનેતું; તેઓએ એમ પણ શોધી કાઢ્યું હતું કે જ્યારે ગંધકની સાથે સુરોખાર પણ જાળવામાં આવતો ત્યારે ઍસિડ પ્રમાણમાં વધારે સારો બનેતો અને આગળી ઉપર પડતાં આમીને તે દ્રાવ્યતો. કિમિયાગરો આટલેથી આગળ ગંધક વિષે વધારે શોધી શક્યા ન હતા.

ત્યાર પછી, ગંધકનો તેમજ અથવા સંશ્લેષિક ઍસિડ બનાવવાનો પ્રથમ પ્રયત્ન ઇ.સ. ૧૭૮૦માં કરવામાં આવ્યો. શરૂઆતમાં એને કાચનાં માટલાં-ઓમાં બનાવવામાં આવતો, પરંતુ એ રીત તો અતિ-શય મોંઘી પડવા લાગી. સંશ્લેષિક ઍસિડની ઉપ-યોગિતા એટલી બધી હતી કે તેને સરતી રીતે અને સહેલાઈથી મોટા ભથ્થામાં બનાવવાની ખાસ જરૂર હતી. એટલે જ વર્ષ પછી, કાચનાં માટલાંને જાહેર રીસાની મોટી પેટીઓ (Chambers) ગોઠવવામાં આવી.

સંશ્લેષિક ઍસિડની બનાવટમાં ત્રણ ભૂમિકાઓ છે. જુદા પદોમાં તેમને નીચે પ્રમાણે બતાવી શકાય: પહેલી ભૂમિકા: ગંધક + પ્રાણવાયુ=ગંધકનો વાયુ-

સંશ્લેષક ડાયોક્સાઇડ.

બીજી ભૂમિકા: ગંધકનો વાયુ + પ્રાણવાયુ=ગંધકનો તીવ્ર વાયુ-સંશ્લેષક ડાયોક્સાઇડ.

છેલ્લી ભૂમિકા: ગંધકનો તીવ્ર વાયુ + પાણી=સંશ્લેષિક ઍસિડ.

કાગળ ઉપર તો આ બધું સાવ સહેલું લાગે

છે પણ વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી. પ્રાણવાયુ (ઍક્સિજન) દવામાંથી મળી તો રહે છે, પણ એમ કે' તે ગંધક સાથે બીજી ભૂમિકામાં બનાવેલી દ્રવ્યો આગળ સહેલાઈથી બાળી શકતો નથી. સંશ્લેષક ડાયોક્સાઇડ તો ફક્ત ગંધકને દવામાં જાળવાથી થાય પણ સંશ્લેષક ડાયોક્સાઇડ બનાવવા સહેલો નથી. સંશ્લેષક ડાયોક્સાઇડના પાણીની અંદરના દ્રાવણ (સંશ્લેષક ઍસિડ)ને વર્ષો સુધી દવામાં રાખી મૂકીએ ત્યારે થોડાક સંશ્લેષિક ઍસિડ માંડ બને. એમ કે' દવાડો વળે? કાંઈની લાગ-વગ જોઈએ. રસાયણવિજ્ઞાનમાં આવી લાગવગ ધરાવના કેટલાક પદાર્થો છે, એવી ફિગરને બજાર હતી એટલે તેણે તેઓની શોધ માટે પ્રયોગો કરવા માંડ્યા.

આખરે એનો પ્રયોગ સફળ થયો. નાઇટ્રોજનના ઍક્સિજન સાથેના સંયોજનોથી થયેલા વાયુઓ (oxides of nitrogen) એને મળી મળ્યા. આ વાયુઓના અણુઓએ પોતાનામાંથી ઍક્સિજનના પરમાણુ ફેંકીને; સંશ્લેષક ડાયોક્સાઇડના અણુઓ તેને પકડી લીધો. આમ કેટલાક અણુ પરમાણુઓની આપલે થયા પછી સંશ્લેષક ડાયોક્સાઇડના સંશ્લેષક ડાયોક્સાઇડ બન્યો. કેાઇ પણ વાયુના અણુઓ એક સેંકડમાં લગભગ પાંચ કરોડ વખત અથડાપ છે; એટલે ૧,૫૦,૦૦૦ થનફ્રટ જેટલા માપની રીસાની પેટીઓ (Chambers) અણુ પરમાણુઓની અનુકૂળ અથડામણ માટે બસ થઈ રહે. આ પેટીઓમાં પાણી (વરાળ), ઍક્સિજન (દવા), અને નાઇટ્રોજન ઍક્સિજનના સંયોજનોથી બનેલા વાયુઓનું સંશ્લેષક ડાયોક્સાઇડ સાથેનું મિશ્રણ દાખલ કરવામાં આવે તો લગભગ ૩૮૦°-૪૦૦° અંશ સેંટીગ્રેડની ઉબળાઓ સંશ્લેષિક ઍસિડ તૈયાર થઈ રહે.

કારખાનમાં મોટા પાયા ઉપર સંશ્લેષિક ઍસિડ કેવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે તે આપણે ટૂંકાણુ-

અવધૂત

• પૃથ્વી •

નિરાટ અવધૂતને નિરખીને અનાસક્ત આ ઉમંગભર કોઇ પાગલ ઉડી મને નાચતો; અસીમ મદી ઉડતો ઉપરજો રહે વાયુનો અને કદિ કદિ મેઘ-સંખ ધરી હાય તું ફૂંકતો નિસા-સમય નાચતો નિરખું તારા મંગમાં, પ્રચંડ કદિ પૂરમાં, કદિચ્છંદ વડે વટોગમાં; તને જ ભરતીતણુ તરલ કુંગરે પેળતો, લાભુષી હિતા દવે વળતણુ થતો તું જીતો. ભવાનક કદિ જાગે તું તુજ વાદ જ્વાળામુખી, સુવર્ણ અર્પન મુંજાએ ઘડી નાદ એ ડોલતો અમંજ્ય જલ-ધાર-તાર તણું વાદ વધો કદિ વગાડી નચવે સરોવર નદી અને નિર્ઝરો. ઉમંગભર કોઇ પાગલ ઉડી મને નાચતો વિરાટ અવધૂતને નિરખીને અનાસક્ત આ.

મૃદ્વાક પાદેખ

માં જોઇ લઇએ. સૌથી પહેલાં તો મોટી ભટ્ટીઓમાં અંધક બાળવામાં આવે છે, અને એક ભૂંચળા વાટે એ ગંધકનો વાયુ (સલ્ફર ડાયોક્સાઇડ) એક ખીજી કાંચી અને પહેાળી નળમાં વ્તય છે. અહીં તેની સાથે દ્રવને બેળવવામાં આવે છે અને લોખંડ તથા સોમલના ક્ષારોની અશુદ્ધિઓ તેમાંથી છૂટી પડે છે. પછી અંધકનો વાયુ અને દ્રવ એક પાકા બાધેલા 'ગ્લેસ'ના ટાવર'માં દાખલ થાય છે. આ ટાવરમાં નાઇટ્રોજનના ઑક્સિજન સાથેના પ્રયોજનથી જાનેલા વાયુઓ આવેલા હોય છે. આ વાયુઓ કારબનામાં સલ્ફ્યુરિક ઑસિડ અને સુરોખાર વચ્ચેની રાસાયણિક પ્રક્રિયા વડે ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે.

દવે આ જાંબા વાયુઓ એકઠા થઇને સીસાની પેટીઓ (Chambers)માં પ્રવેશ કરે છે. આની અંદર વાયુઓ પરસ્પર સંપર્ચ સંબંધમાં આવે છે. પછી

• કેટલેક કેસો નાઇટ્રિક ઑસિડમાંથી પણ આ વાયુઓ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે.

કુમાર - ૧૮૬૦ એક (જુન ૧૯૩૬)

અંદર વચળા રૂપમાં પાણીની પિચકારીઓ હોય વામાં આવે છે. આની રીતે સીસાની પેટીઓમાં સલ્ફ્યુરિક ઑસિડ તેમજ થઇ એકઠો થાય છે; તેને નળ વાટે જલદ કાઢી લેવાની વ્યવસ્થા કરી દેાય છે, અને બાકીના ગંધકજોલા વાયુઓ એક ખીજા 'ગ્લેસ'ના ટાવરમાં કુચકદમ કરે છે.

આ ટાવર લગભગ પચાસેક ફૂટ ઊંચો હોય છે. તેની અંદર ટાઇલના ટુકડા લાગેલા હોય છે અને તેમાં થઇને ઉપરથી જલદ સલ્ફ્યુરિક ઑસિડ સંગ્રહ ટપકવા કરે છે. તેની અંદર નાઇટ્રોજન-ઑક્સિજનના પ્રયોજનથી જાનેલા વાયુઓ ભાગી જઇ 'નાઇટ્રોઝો-સલ્ફ્યુરિક ઑસિડ' બનાવે છે. પછી આ ઑક્સિડને દ્રવાના દબાણ વડે, એક ભૂંચળા વાટે 'ગ્લેસ'ના ટાવર'ની ટોચ ઉપર રાખેલા એક વાસણમાં ધંકેલવામાં આવે છે. આ વાસણની તોડે જ, એક ખીજા વાસણમાં પાનજો (dilute) સલ્ફ્યુરિક ઑસિડ રાખવામાં આવેલો હોય છે. પછી જાને ઑક્સિડનું મિશ્રણ કરવા માટે તેમને ટાવર નીચે, ટાઇલની અંદરથી ટપકવા દેવામાં આવે છે. પાનજો સલ્ફ્યુરિક ઑસિડ જ્યારે નાઇટ્રોઝો-સલ્ફ્યુરિક ઑસિડ સાથે મળે છે ત્યારે તેમાંથી નાઇટ્રોજનના ઑક્સિજન સાથે જાનેલા વાયુઓ છૂટા પડે છે અને ફરી તેમને કામમાં લેવામાં આવે છે. અપરોષ સલ્ફ્યુરિક ઑસિડ જોઇએ તેટલો થઇ થયો હોય તેને ફરી 'ગ્લેસ'ના ટાવર'માં દાખલ કરવામાં આવે છે.

સીસાની પેટીઓમાં તેમજ થએલો ઑસિડ પ્રમાણમાં ગળુ થઇ જોનો નથી. એમાં ૬૦-૭૦ ટકા સલ્ફ્યુરિક ઑસિડ હોય છે. એને વધારે જલદ બનાવવા માટે 'સિલિકા'ના વાસણો એક ભટ્ટી ઉપર ચઢતાં ઉતરતાં જોડવામાં આવ્યાં હોય છે. ઉપરના વાસણમાંથી સલ્ફ્યુરિક ઑસિડને નીચે નહેવા દેવામાં આવે છે. જેમ જેમ નીચે જાય છે, તેમતેમ તે વધારે ઉષ્ણતાની સમીપ આવે છે અને જોઇએ તેવા જલદ બની રહે છે.

ઉપર વર્ણવી તે પદ્ધતિને 'ચેમ્બર પ્રોસેસ' (Chamber process) કહે છે, કારણ કે તેમાં સલ્ફ્યુરિક ઑસિડને સીસાની 'ચેમ્બર'માં તેમજ કરવામાં આવે છે. સલ્ફ્યુરિક ઑસિડ બનાવવાની ખીજી પાણ એક પદ્ધતિ છે જે 'કોન્ટેક્ટ પ્રોસેસ' (Contact process)

એને પૂછો

પૃષ્ઠ ૧

કહેવાય છે. આ સદીના આરંભમાં શોધાએલી આ પદ્ધતિ એકદમ આધુનિક છે; એમ્બર ઍસિડ કરતાં આ પદ્ધતિએ બનાવેલા સદ્દ્યુરિક ઍસિડ ઘણો જલદ અને અતિશય શુદ્ધ હોય છે. આ 'કૉન્ટ્રેક્ટ પ્રોસેસ' અથવા 'રપર્શ પદ્ધતિ'માં 'પ્લેટિનમ'ના રજકણો 'મેગ્નેશિયમ સલ્ફેટ' (Magnesiumsulphate)ની અંદર ધરામાં આવ્યાં હોય છે. પ્લેટિનમના રજકણો સામાન્યિક પ્રક્રિયાની અંદર બીનરતાં નથી, પણ એ દિવાને ચાલતી કરવામાં ફક્ત સહાયશ્રૂત અને છે. *

લગભગ ઇ. સ. ૧૮૧૭ના આરંભમાં સદ્દર કાપો-કસાઇમાંથી સદ્દર ટ્રાયેકસાઇડ બનાવવા પ્લેટિનમના રજકણો વાપરવા માટે મર હમ્ફ્રી ડેનીએ સૂચન કર્યું હતું. તેને અનુસરીને ૧૮૩૧માં બ્રિટલના એક પેરેમિન ફિલિપ્સ નામના કારીગરે 'રપર્શ પદ્ધતિ'થી પહેલવહેલા સદ્દ્યુરિક ઍસિડ બનાવ્યો. આ પદ્ધતિ ઉપર મોટી આશાઓ બંધાઇ અને નાણાંના ફ્રેન્ચ રસાયણવિદ્ ક્લેમેન્ટ-ડેઓમૅએ તો ૧૮૩૫માં જાણ્ય વાખ્યું કે 'હસ વર્ષ' પછી 'એમ્બર પ્રોસેસ' અદરથ થઇ ગયેલ હશે. 'હસ વર્ષ' નહિ, પણ સિતેરે વર્ષ પછી આ નવી પદ્ધતિની સફળતામાં દર્શન લઈનીમાં થયાં.

પરંતુ શરૂઆતમાં જ એક ગોઠું નિધન નહતું. પ્લેટિનમના રજકણો અમુક વખત સુધી કામ આપ્યા પછી નાકમાં થઇ જતા હતા. કારણ બેળાનાં એમ જણ્યું કે ગંધકના વાયુની અંદર મળેલી સોમલની અશુદ્ધિને લીધે પ્લેટિનમ કલુપિત થઇ જતું હતું. (ગંધકનો વાયુ ફક્ત ગંધકમાંથી જ બનાવવામાં આવે છે એમ નથી; સુત્રી માસિક અથવા આર્પન પાષ-રાષ્ટિસમાંથી પણ તેને ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. આની અંદર સોમલની અશુદ્ધિઓ લાગેલી હોય છે.) ઘણી મહેનતને અંતે જ્યારે અશુદ્ધિઓ દૂર કરવામાં આવી ત્યારે જ આ પદ્ધતિ ખરેખરી સફળ થઇ. આગળ જતાં, પ્લેટિનમને રચાને 'વેનોડિઅમના સિલિકેટ' (Vanadium Silicates) 'ધુ ઉપયોગી જણાય; તે સરના હતા તેટલા માટે નહિ, પણ અશુદ્ધિના વિપરીત અસરમાંથી તેઓ મુક્ત હતા.

*આવા પદાર્થને રસાયણવિજ્ઞાનમાં 'કૉન્ટ્રેક્ટ' કહે છે.

મરી વીજનું વજન વાર ધન સાથે તૂટી પડે અને પ્રગલ્ભ ઝંઝના સદ ભરીભરી ફેરવે તરી ધુમરણે, તદા નિશિનિગિસ મંદે પળ્ય સદસસત ફેલ્યથી નિધનઝર ધુમકારતો ફલ્યીધર સમાન રનામ નિધિ નાથવો એ ખરે ખારી છપડો મને રમન વાત જેવું ગણે.

પરંતુ મધ્યમાયરે પવનફેરે ભાંગી પડે, અને જલ્મિ બિગિશ્યુવ થઇ રહે જાની નિશ્ચય; દળે સદ, સરે ન નાવ તસુ એક થે, ને વદા સુવર્ણીકરણે બેગી અગનપર્ણી ફૂળી જતા પ્રયંસ રવિની તળે ખૂટતું પંથપથિય, ને દળે ઘુતિ દળે જાંબીય ઉર કેરી શક્તિ તદા લડી મરણ્યું લડી નિત તુફાનીની આશમાં પરાંની ફિનિતને દગો છવવું કેવું એને પૂછો.

શાનેન્દ શાહ

જૂની 'એમ્બર પ્રોસેસ' વધારે સફળ કે નહીં 'કૉન્ટ્રેક્ટ પ્રોસેસ', તે કહી શકાય નહિ; કારણકે દરી-કાષના આ યુગમાં એ જૂની પદ્ધતિમાં પણ એવા નવા નવા સુધારા થતા જાય છે કે આ નવી 'કૉન્ટ્રેક્ટ પ્રોસેસ' તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિજય તો કદી પણ નહિ મેળવી શકે. આપણા દિલ્લસતાનમાં આવેલા 'ટારા આર્પન ઍન્ડ રીલ વર્ક્સ'માં જ ફક્ત 'રપર્શ પદ્ધતિ' થી સદ્દ્યુરિક ઍસિડ બનાવવામાં આવે છે. બીજે બધે જૂની પદ્ધતિ જ વપરાય છે.

સદ્દ્યુરિક ઍસિડની બનાવટ વિષે આટલું બહું નવથા પછી તેના થોડા યુધ્ધર્મો પણ આપણે નવથા જ્ઞેષ્ઠો. તે પાણી કરતાં ઘણો ભારે, તેથી ને પ્રત્યક્ષ છે. આમડીને તે દઝાડે છે એટલું જ નહિ પણ સદ્દ્યુરિક ઍસિડની કદાઈમાં જે માણસને નાખ્યો હોય તો તે આખોને આખો એમળી જાય છે. કાવળ ઉપર તે પડવાથી કાગળ જળી જાય છે અને પાણીની અંદર તેને નાખવાથી પાણી ફફળી ઊઠે છે, ઊઠે છે અને ધુધળ મરગી ઉત્પન્ન થાય છે. આને

લીધે જ, સંદ્યુરિક ઍસિડને પાતળા કરવા માટે તેને પાણીમાં કદી રેડવામાં આવતો નથી પણ તેની જ અંદર પાણી ઉમેરવામાં આવે છે. સંદ્યુરિક ઍસિડની દાદર શક્તિ જનાવવા માટે સિદ્ધક નિવાર્યોએ એક રસાયણ પ્રયોગ જનાવે છે. પોટાશિયમ ક્લોરેટ (Potassium Chlorate) અને ખાંડો સાથે વાટી, તેની અંદર સંદ્યુરિક ઍસિડનું ટીપું નાખવામાં આવે છે, કે તરત જ જોનારના આશ્ચર્ય વચ્ચે બાકો યાવ છે.

મથાળે આપણે સંદ્યુરિક ઍસિડને રસાયણોનો રાજા કહ્યો છે તેનું કામગીરી શોધવા જવું પડે તેમ નથી. સંદ્યુરિક ઍસિડ વગર પાતળું શોધન, ખાસ કરીને લોખંડો ઉદ્યોગ, અસાધ્ય અને છે રેકેવેના પાટા, ઓરોલેના, ઓટરો, ટેલીફોન, રેડીઓ, રી-ઈન્ફોર્સ કોનક્રીટ વગેરેના ઉદ્યોગો સંદ્યુરિક ઍસિડના અદર્ય થવાથી નાશ પામે, કારણકે આ જગ્યામાં વપરાતો 'ડાયનેમાઇટ' (Dynamite) સંદ્યુરિક ઍસિડ વગર જની જ ન શકે. કાલે સવારે સંદ્યુરિક ઍસિડ જનાવવાની કળા નાશ પામે અથવા તો આગળે તે બૂધી જઇએ તો શું થાય તેની કલ્પના જ ન કરી શકાય. મિત્ર ઉદ્યોગ જમાય બંધ પડે, વિજ્ઞાની ઉત્પન્ન કરવાનું એક્યુમ્યુલેટર (accumulator), દિવના કળ્યા, લોખંડમાં પતરાં, રેડિયોનો સામાન, કાગળ, ફોરફોર્મ અને ઍરોનિયાના અર્થ ઉપયોગી ખાતરો, કચકડું, જનાવટી અમ્લકું, કેટલાય રંગો, અનેક દવાઓ અને બીજા ગણ્યા ગણ્યા નહિ તેવા ઉપયોગી પદાર્થોથી આપણને દંચિત રહેવું પડે.

આવારે કોઈપણ દેશની પ્રગતિનું માપ તેના સંદ્યુરિક ઍસિડના ઉત્પન્ન પરથી અંકાય છે તેટલી જ વાત સંદ્યુરિક ઍસિડને રસાયણોનો રાજા તરીકે સ્થાપિત કરે છે.

પ્રકાશન ૨, ૨૫૬

પુસ્તકનિર્દેશ:

- 1 General Chemistry by Alexander Smith;
- 2 Chemistry in the service of Man by A Findlay;
- 3 Chemistry in Industry, Vols. 1 & 2, edited by H.E. Howe;
- 4 Discovery and Invention of the Twentieth Century by Edwyrd Creey;
- 5 The Standard Universal Encyclopediā, published by the Standard Literature Company, Calcutta.

શિવલાલભાઈ

(અવસાન ૫, ૨૪૫) એ જાણના નહિ.

બીજું. કોઈ પણ વિષયને લખતો રિપોર્ટ ધરાવતો હોય, અથવા કોઈ પણ કમિટી સારૂ મંત્રી બેઠતો હોય તો સરકારની આંખ સદાય શિવલાલભાઈ ઉપર ઠરતી, કેમકે અમારા મિત્ર પદવર્ધન લખે છે તેમ શિવલાલભાઈની શુદ્ધિ સર્વગ્રામીની હતી.

From our College days I remember only one thing about Shah vividly. That was how on essay days, he began writing immediately the subject was announced. Most of us had to scratch our heads for a long time before we began, and then at intervals after we began, but I remember that Shah began immediately, and never stopped till he had finished the essay. His mind was so full and ready. અને કહેજ્યાં જેમ શિવલાલભાઈ લખે કાલે નિર્બંધ લખતા તેમ નોકરીમાં રિપોર્ટ ધરાવતા.

સર ગુલામ મહેતા પછી શિવલાલભાઈને બીજા-મેરના દીનાર જનાવવાની વાત હતી, એટલે પોતે ફાઈનલ યેગર થઈને ૧૯૩૯માં બીકાનેર ગયા હતા, પણ પછી ત્યાંનો રંગ ફરી ગયો, એટલે પાછા સરકારી નોકરીમાં આવી ગયા હતા.

શિવલાલભાઈએ જામ નોકરી સરસ જગતી એટલું જ નહિ, પણ નવરાશની વેળાએ સંગીત આદિ લલિતકળાઓનો ઉત્તમ અભ્યાસ કર્યો, અને લખનોની મૅન્ડિસ સંગીત વિદ્યાલય તથા સરકારી કળા-હુન્નરશાળા (સ્કૂલ ઓફ આર્ટ્સ એન્ડ ક્રાફ્ટ્સ)ને ખતતી સદાયતા કરી. પાંડવી સાળાના આશર્ય શ્રીયુત અસિતકુમાર દલદર મને કહેતા હતા કે શિવલાલભાઈ જેવો સહકર્મ તથા નિરભિમાન અભલદાર પોતે લાગે જ નોએ દશે.

પણ પરંતુ શિવલાલભાઈનો સાચો શ્રામ તે આપણને તે નોકરીની જંગમથી છૂટે તે પછી મળવાનો હતો; પણ આપણા ટૂંકા લાગ્યમાં એ સમાજ

નહિ, અને સંવત્ ૧૯૯૪ના આશ્વિન સુદિ ૮ ને રવિવાર તારીખ ખીજી ઓકટોયર ૧૯૯૮ને દિવસે જીહમાં અવિરત નાચ કરતા સમુદ્રને કાંઠે રાતે સાડા આઠ વાગે, 'જનમનગણ અધિનાયક' એ રાષ્ટ્રગીત ગિ. કુસુમસુન્દરી આગળ ગવરાવી તે પછી અર્ચક ધરી સાગરસંગીત સાંભળી પોણા નવ વાગ્યાને આ-શરે એ ગાનપ્રિય આત્માએ લેશમાત્ર વેદના લોગવ્યા વિના આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કર્યો.

શિવલાલભાઈની સુશીલનાના પરિચાયક ત્રણ પ્રસંગ વર્ણવીને હું આ લેખ અંત કરીશ.

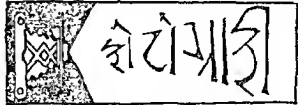
એક તો પોતે કદેબેલા પરણ્યાપરમાણુને પર્વત કરી ખતાવવાની શિવલાલભાઈને રેવ હતી. હું પોતે તો એ વાત સાચ જૂઠી ગયો છું, પણ શિવલાલભાઈ જ્યારે યોગખાણુ કોઇ આગળ આપના સારે કહેતા કે એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં કલકત્તાથી દિલ્હી રાજધાની ફેરવી એ વિષે નિર્ણય લખાવ્યો તો એમાં યુવરે પોતાને ૫૦ ને મને પર ગુણ આપ્યા હતા! મુસલમાન હતિદાસકારો કહે છે તેમ 'દકકેતનો બણવાર એક અક્ષાલ છે.'

ખીજું ૧૯૮૨માં હું દેશનિકાલના હુકમ સાથે વીસાપુરથી છૂટીને આવ્યો તે પછી મારે થોડાક વખત લહેર કરવી હતી, એટલે શિવલાલભાઈ ત્યારે સિમલા હતા એને મેં લખ્યું અને એણે સિમલાથી થોડે દૂર મંજૈલા નામે ગામડું કોટીના રાણાની હદમાં છે ત્યાં મને રહેવાની મંજવડ કરી આપી, આવા ઉપકાર તો શિવલાલભાઈએ કર્યો ઉપર કર્યા હશે એમાં સંદેહ નથી.

છેલ્લે પ્રસંગ નૈનીતાલમાં જન્મ્યો. શિવલાલભાઈ નૈનીતાલથી લખનૌ બવા નીકળ્યા ત્યારે નૈનીતાલથી ત્રણ માઇલ દૂર ગોવિન્દનગરની ટેકરી ઉપર અમે રહેતાં હતાં ત્યાં આગળ-પોતે આવ્યા એટલે રસ્તા ઉપર પોતાની મોટર બેઠા રખાવી, અને કેટલે આથેમી સાદ કરીને અમને લખનૌ આવવાનું નિમંત્રણ દીધું. આવી તો એની દીનખંડુતા હતી.

આત્રા ઉચ્ચકોટિના જીવનની તો ઉત્તરોત્તર બિર્ધ-મતિ જ હોય; ને એનું પ્રયાણ એવું છે કે જાણે આપણી વાડી પી વાડ ઉપર ચડેલું ફૂલ ખીજી કેર જઈને ખીજે.

'Even for the dead I will not bind
my soul to grief,
Death cannot long divide;
For is it not as though the vine
That climbed up my garden-wall
Had blossomed on the other side?' (Anon)
વાલજી ગોવિંદજી દેસાઈ

પહેલું ઇનામ: 'મા'—અતુલજી જલસલાસ (ધાડકોપર);
બીજું ઇનામ: 'હાલો કલાવળો'—નવનીતલાલ શાહ (મલાઈ);
ત્રીજું ઇનામ: 'શુક્રચરણે'—જયકમાર પંડ્યા (અમદાવાદ).
તેર્ધમાત્ર: (૧) નામધ મુરગાળા અબળ (કેશોદ); (૨) જયન લાલન (મુંગાઈ); (૩) દિનકર લાલ (એકન).

પોતાના બાળકને છાત્રી સરસું ચાંપતાં કઇ માતાનું હૃદય હમજમથી ઊભરાતું નથી? પહેલું ઇનામ જીતનાર 'મા'ના ચિત્રમાં પોતાના બહાલસોય બાળકને હેલ કરતી માતાની હાથે કોઈ અગવ્ય અવિધ્યને કહેલા મથતી બણાવ છે. માતા અને બાળકનાં બાવ બહુ જ કુદરતી અને ચિત્ર વસ્તુને અનુકૂળ છે, અને કોથી જ આ ચિત્ર સફળ બન્યું છે. આ ચિત્રનું સંયોજન સારું છે, ટિમિંગ પણ બરાબર છે. ફક્ત માવા લીલાવાળું રહેલર આંખને ફચિર થતું નથી. લેન્સનું ઔપચર કીધું કરી તેના પ્રમાણમાં એક્ષેગ્રાસર વધા-રીને ચિત્ર ક્ષતાઈ હોત તો બાળક કેપસ ઓફ ફોક્સ,— ફોક્સિંગની હદમાં આવત અને આવાર જે આકૃષ્ટ ઓફ ફોક્સ બણાવ જે તે ન બણાત. ઉપરાંત, તે નેગેટિવમાંથી હાથ પણ મોટું એ-લાઈમેન્ટ બનાવી શકાત.

બાહ નવનીતલાલ શાહના ચિત્ર 'હાલો કલાવળો'માં પ્રુક્ષ્ય ચિત્રસામગ્રી કરી છે. આથમતા આકારમાં વાદળાં રમી રહ્યાં છે અને એ આકર્ષક પડદા આગળ કેમ જાણે ખાન્ડ-રીનું કાંડ અને બળદ ગરીઓ ખેત્રી રહી હોય તેમ બણાવ છે. ધરતું એમાં ત્રણ ચાર વસ્તુઓના ચક્ષેલા મિત્રાણથી મુખ્ય ચિત્રવસ્તુ માર્યું નય છે. તથા વાદળાં લઘ્ય વાતા-વરણ ઉપજનાતાં કે નથી ગાડોએ કોઈ એકસ જાન પ્રેરતાં. પણ આ એક ચિત્રમાંથી એ સ્વતંત્ર સારાં ચિત્રો બની રાકે તેવું છે, અને તે સૂચવતી લીટીએ ચિત્રપર દેશમાં આવી છે. 'શુક્રચરણે'નો વિષય નવીન છે. વાહ પંચાથે ભુક્ષની મૂર્તિને આ પ્રકારનો કપયોજ કરી ચિંતનમયું ચિત્ર ઉપજાવ્યું છે. મૂર્તિના પગ આગળનાં સાકશી લખાએજાં લખાણો જુસી નાંખી અક્ષાન ને અવિચારી મુસાફરોનું અસ્તિત્વ જુસી નખાણું હોત તો સારું થાત.

જૂલા જૂલના . . . એક જીવલેણ પળનો રોમાંચ

સરકસના રસિયાઓ તો જાણના જ હશે કે સરકસ શરૂ થયા આગમ્ય શરૂ થતો બેન્ડનો શોર માયું કેવું પકળી નાખે છે. પણ જોમાંના ખેત્રોની કામગીરી બે સરસ હોય તો શરૂઆતની એ સંપૂર્ણ મૂંઝતા સહેજે સહ બને છે. ને લોકોના કહેવા પ્રમાણે કોઇ હાફકાર્ટ ગ્રીમીનના દાય નાંચે આવેલા આ ગદાસી સરકસની કામગીરી મુખ્ય કરે એવી જ હતી. જોમાં જે માર્ટર કિટું ને ગિસ લક્ષ્મીના કામ પર તો બધા જ આફરીન વરસાવતા. અને હજી એ સરકસનો એકે ખેત્ર જોયો ન હતો, એટલે ખીન્નઓ કરતાં બેન્ડનો અવાજ અમને કેઇક વધુ ત્રાસજનક લાગતો હતો. છતાં સદન કમ્ જ છૂટકો હતો. લોકો ચિકાર લાગાઇ ગયા હતા ને બધા ખેત્ર શરૂ થવાની જ રાદ જોઇ રહ્યા હતા.

પ્રેક્ષકોની આસાનો એ નક્કસાટ છેવટે શમ્યો. બેન્ડનો અવાજ વધુ કર્કશ બન્યો ને અમને પણ દારા વળી. પહેલો જ ખેત્ર જૂલાનો હતો ને લક્ષ્મી તથા કિટું બંનેની તેમજ કામગીરી હતી. સરસાટ કરના બંને ઉપર સંલિંગતા સત્કતા જૂલા પર સામ-સામા જોવાઇ ગયા. બેન્ડે તાનપત્રો લીધા ત્યાં સુધીયા તો બંને જૂલાની માંડણીમા પગ લાગવી જોઇ માથે તોળાઇ પણ ગયા.

હવે હીંચકા ખાતા શરૂ થયા. અને એ જરાજર જામ્યા એટલે અદરની રમત શરૂ થઇ. બંનેએ પોતા-પોતાની આંગળી કરાગતો પ્રેક્ષકો સમક્ષ રજૂ કરવા માડી. પ્રેક્ષકો પણ વળતોવળત તાળીઓમા તેમને વધાવી લઇ પોતાની કદરસનાશી ખતાવી આગતા હતા.

ફરી બેન્ડે પકરો લીધો. 'જૂલા જૂલના'ની તર્જ બાગવા માંડી. શુર્ત જ કિટુંએ હીંચકાનો વેગ જોડો કરવા માડ્યો સામે લક્ષ્મીએ તેગતેમ વેગ વધારવા માંડ્યો ને છેવટે તો એટલા જોશ પર આવી ગઇ કે લક્ષ્મીને બદલે જાણે કોઇ તરલ રેખા જ જૂલા સમથે આવાગમન કરી રહી ન હોય!

હમણાં એ અદર ઉલગવાની, ને માર્ટર કિટું તેને અદર ને અદર ઝીલી લેવાનો. એ આખો જ ખેત્ર કમાઇ હતો. કિટુંનાં જાંવડાંની અચૂકતામાં

આજ સુધી ગઇતીને રથાન નહોતું રહ્યું. સાચું કહીએ તો એ એક જ ખેત્રની રોમાંચકતાથી તો ત્રિ-ગની ટ્રીટીઝારીએ ટંકરાય પડતી.

અચાનક બેન્ડ પણ બંધ પડ્યું. લક્ષ્મીના હીંચકાની ગતિ અનેકગણી વધી ગઇ. પ્રેક્ષકોના ચકિત મીન વચ્ચે તે વધુ ને વધુ જોશથી કિટુંની નજીક પહોંચતી ગઇ.

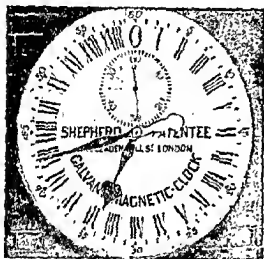
હાલો જોર! કરતો આખા હાઉસમાંથી સિસકારો ખોલી ગયો. લક્ષ્મીએ જૂલા પરથી પગ સેરવી લીધા ને દવામાં એ કિટું તરફ ચતી ધરી પડી મીઠ કે ગરકની પવનમાં સમતોલ રહેલી પાંખો પેટે તેના બે દાય કિટુંના જૂલાની દિશામાં લંબાઇ રહ્યા. પણ...

લક્ષ્મીના અદર ધસાણુ જરાજર જ કિટુંનો જૂલો પાછો વળી નીકળ્યો. એક જ હીંચકાની ગઇલ, પણ કેટલી ખતરનાક! એ કેમ જનવા પાગી? આ-જીવન જેઠ અઢંગ ખેલાડીઓમાંથી એ કોનો દોષ! તમામ પ્રેક્ષકોની નિર-ગેષ આંખો એ પગે જ એ બંને પર કેન્દ્રિત બની ગઇ. પરિણામની ભયંકરતાએ ધણાજાર તો ઊભા થઇ ગયા. સરકસનાં માથુસો પણ વિવરા બની ગયાં. અને લક્ષ્મી તો ઊડનાં ન શીખેલા જાળપંખીડા જેમ જમીન પર પટકાવા લયડી પડી. ખલાસ!

ના! બંને હુરોયમાં એક જ પગ વિવરતા રહી ને બીજી પગે તો માર્ટર કિટું જીવ સાથે હોડ ખેંચીને જૂલાની ગતિ આંતરી નીચે ફરી પડ્યો. સખત ચોટ વાગ્યા છતાં તે ઘુટણુજર ખેંચી ગયો. તેનો પંતરો સફળ નીપડ્યો. બીજી ચરખી પગ રહીને તો લક્ષ્મી 'ધબળાક' કરતી જમીન પર આવી પટકાઇ, પણ કિટુંએ ઘિલ્લી જેવા આપદ્યે એવી તો સપાઇ વાપરી કે લક્ષ્મીનું માથું ને ખભા જરાજર તેના ખોળામાં જ ઝીલાયાં.

સતત બંનેને તંબૂમાં લઇ જવામાં આવ્યા. પ્રેક્ષકોની આકુળઆકુળતા સમાય એમ ન હતી ત્યાં તો થોડીવાર મેનજરે આવી જાહેર કર્યું, કે ગભરાવા જેવું નથી. કોઇને સખત ઇન્ક થઇ નથી.

થોડા દિવસો રહીને ખરેખર બીને ખરાખર બેવા સાથે તાગત બની ગયા. થોડાં વર્ષ વધુ છબ્બાં હોય એવા અહેસાસો થયોશા ફેરફાર સિવાય સરીરમાં બીજો કશો ફેરફાર થયો ન હતો. એ પછી સરકસ નેટલા દિવસ થોડાંયુ તેટલા દિવસોમાં થોમાંથી એકે જુલુ ખેલમાં લીતરું નહિ; ને એ જ સાઈ ક્યું. કાચુ, નહિતર આ આખા થે પ્રમંગળી રોમાંચકતાએ જે છાપ મારા મન પર પાડી છે તેને નાના નાના બનાવે. અંધારી નહિ તો અંધો તો ફરી જ મૂકત! પણ આમ દવે હું ચરદર કિંદુ ને મિસ લકીનીના એ પ્રયોગની આખી છાપ મારા મનમાં સાંભળે બનતી રાખે છું. (કાનન કિંગની એક વાર્તા પરથી) 'રેનિન'

ગ્રીનિચની વેધશાળાનું ઘડીચાલ

એ બેઠને કહેશે, કેટલા વાગ્યા ?

ચોવીસ કલાકનાં ચંદ્રવાણુ આ ઘડીચાલ એક પહેલી નજરે તો આ સવાલને જવાબ મુકેલ લાગે, કાચુ વેધ-શાળાના મુખદ્વારે આવેલું એ ધરીચાલ તો ગ્રહ મધરાત પછી વીતેલા સમય સૂચવે છે. એ સમય છે ૧૩ કલાક, ૨૨ મિનિટ, ૨૬ સેકન્ડ-એને આપણી સામાન્ય પદ્ધતિના સ્વીકૃત શબ્દોમાં મૂળે તો એમાં સત્તર મિનિટ ૨૬ સમય થયો. આ ઘડીચાળ ગ્રીનિચની રાહી વેધશાળાનું છે ને ૧૮૮૦થી ચેરિટરને થોતાના સથળા દરવાનેલેમાં એમ જ અતિહાસ સમય (Mean Time) રાખીયો છે. ગ્રીનિચ પાર્કની એક ફેકરી પર આવેલી એ વેધશાળામાં દુનિયા-વારમાં સૌથી સક્રિયતાથી દરબીને અને અત્યંતિક ચોક્કસ-વાર્ષ સમયવેગો છે. ગિરિસ સાગ્રાન્યમાં આવેલી ૩૬ વેધ-શાળાઓમાં એ અત્યંત અગત્યના છે અને તેના નિચલ અર્થ કિંદન ૬૨ વર્ષે ૨૦,૦૦૦ ફૅડ બને છે.

મોટા માણસોની નાની વાતો

ખંડિત મોતીલાલ નેહરૂ પરાજયમાં ફરી આવતા જ નહિ. અક્ષાદાખાલમાં નાનાકના દિવસોમાં અંગ્રેજો અને અર્ધ ગોરાઓ એક તહેવાર ઉજવતા તે જોવા મોતીલાલ ગયોલા. હાં તો તેમનાથી મોટા અને બમ્મ એક અંગ્રેજ હોકરે આથી તેમને ધક્કો માર્યો ને તેમના ટેકાણે બીબી જેલ જોવા લાગ્યો. મોતીલાલ થોડી વાર તો મુંઝાયા પણ એટલામાં તે છોકરાની પાછળનો એક રૂટ્ટ પાલી થયો. તેઓ તરત જ તે પર ચડી ગયા અને આગળ નગરો થોતાના દાંતમાં એ અંગ્રેજ છોકરાનો કાન જકડી લીધો. કાન એટલો સજ્જત દખાન્યો હતો કે તેમાંથી લોહી વહેવા માંડ્યું અને તે ચીસો પાડવા લાગ્યો. તરત જ સેકોએ તેમને દૂર કર્યા અને મામલો આગળ ન વધ્યો.

ખંડિત મધાવીર પ્રસાદ દિવેલીટએ અંગ્રેજોન વિચલક એક સળા પર 'સરવતી'માં કકક આલેશના કરી તે વચથી ધુવાયુંના ચના તેના મંત્રી તેમના ઘેર પહોંચ્યા. એમના રોષને ન અચકારનાં દિવેલીટ ધરમાં ગયા ને એક રકાળી, હંક પાણીને લોટો ને એક લાકડી લાંબા ને જોડવા, 'ચાકમા પાકમા આખ્યા છે તે પહેલાં આ ખાસ લખ, હુંકે પાણી પી ચિત્ર શાંત કરો; પછી આ લાકડી લો. માઈ માથું' તેવાર છે.' મંત્રી સાહેબોર રેલ ચદ્ગદ્ગદનામાં પરિચુર્યો.

સરવેશ્વરના રશ્મીપક આકાશ-રટાકાને એક કોરો સવાલ કર્યો, 'તમને તમારા સિદ્ધાંતની ખાતરી છે ?' આકાશ-રટાકાને જવાબ આપ્યો, 'હું તો એને સહ્યો માનું છું, પણ એની સત્યતા ૭. ૧૯૮૧માં પુરવાર થશે.' પેલી સ્ત્રી: કેમ, એ તખતે મું થશે ? આકાશ-રટાકા: જો હું સહ્યો હોઈશ તો જર્મનો કહેશે કે હું જર્મન હતો ને ફ્રેન્ચો કહેશે હું મહદી હતો. ને જો પોટો હોઈશ તો જર્મનો કહેશે હું મહદી હતો ને ફ્રેન્ચો કહેશે હું જર્મન હતો!

સિંકેરના ઝુકુ ઝરિરેરાતને 'પીચિપા' નામની વિદુથી તથા ચપ્પર કન્યા હતી. તેને એક વખત કાકાએ પૂછ્યું કે 'જાલ ઉપર ઓપડાને સૌથી સરસ રંગ કયો?' પીચિયાએ ઉત્તર આપ્યો, 'શબન!'

ન્યૂ યૉર્કનો વિશ્વમેળો

અ

અંકના છેલ્લા પાના ઉપરની નવી ટ્રિકિટમાંનું સંજ્ઞાચિહ્ન કોયું? એ તમારું જ-આવતી કાલેના જગતનું-પ્રતીક છે. અને એ આવતી કાલેના જગતનું અનુસંધાન મેળવવા જ ન્યૂયૉર્કનો વિશ્વમેળો ગઈ તા. ૩૦મી એપ્રિલ-એટલે કે અમેરિકાના પહેલા પ્રમુખ જ્યોર્જ વૉશિંગ્ટનને જે દિવસે પોતાના સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રનાં સૂત્રો લાયમાં લીધાં તે દિવસે-પ્રમુખ રૂઝવેલ્ટના હાથે જ મહિના માટે ખુલ્લો થકાયો.

૧૨૧૧ એકના જે જંગી વિસ્તાર પર આ મેળાનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે એ લાખ ન્યૂ-યૉર્કના ઉકરડા જેવા જ હતો. ગંદકી ને રાખના લાં ઢગલા હલવાતા. ૫૦ હજાર ગાયસોના મધુ વરસના સતત શ્રગ ને ૪૮ કરોડ જેટલા રૂપિયાના ખર્ચે આજે એ વિસ્તારની શકલ ફેરવી નાખી છે. પરંતુ જાનવારી મૂક્યું છે એમ કહીએ તો ચાલે. સેકંડો માઇલ દરમી દસ હજાર કરતાં વધુ વસ્તો (કેટલાંક તો ૨૫-૩૦ ટન વજનનાં) સમૂળ આવણી અહીં પાછાં ઉગાડવામાં આવ્યા છે.

એ મેળાના સંજ્ઞાચિહ્નમાં જે મિકાણ મિતારો મૂક્યો છે એના જનવ્યવસ્થાન પ્રકાશમાં એની છત નીચે તમે પ્રવેશો તો કોઇ નવી જ દુનિયામાં આવી લાગ્યા લાગે. અને એના ખસે પૂટને ઘેરાવે ખરે-ખર નવી જ દુનિયા છે. માનવ ચિત્તામાં આજે જેમો ગર્ભ બંધાઇ રહ્યો છે એ પ્રજનનગરીની મહત્ત્વાકાંક્ષા ત્યાં મૂર્ત કરાઇ છે. એ નગરીનું નામ 'ડેઝોર્કસિટી'.

સંજ્ઞાચિહ્નમાંનું બીજું ચિહ્ન જે પૃથ્વીના ગોળાં તે આ વિસ્તારના જતાજર મધ્ય લાગમાં મૂકવામાં આવેલો છે. ૨૦૦ ફૂટ વ્યાસના એ ગોળાની બેઝ પૃથ્વીમાં ક્યાં ચે નથી. મિતારો જેમ માનવ મદ-ત્વાકાંક્ષાનું પ્રતીક છે તેમ આ ગોળા દિશા અને કાળની વિસ્તરતી સીમાઓનું પ્રતીક છે.

ચાર લાગમાં વહેંચાયેલા આ પ્રદર્શનમાં દુનિયાના જુદા જુદા ૬૨ દેશોએ પોતાના રાષ્ટ્રીય વૈશિષ્ટ્યનું પ્રદર્શન યોજ્યું છે. એમી એકલાં સાંપત્તિક કે પ્રાકૃતિક મહત્તાને જ આમોદ માત્ર નહિ; એમની

રહેણીકરણી, એમનું સંગીત, એમનાં લોકગીતો વગેરેની ચે આજે દ્રશ્ય મોજ તમે માણી શકો. એ ચાર લાગમાંના એકે લાગના પાલક સાત સાત જુદા વિભાગો છે. દુનિયાના કોઇ રાષ્ટ્રોનો તેમાં લાખ ન હોય તો તે જર્મની, ચીન ને દિંદ છે. જર્મનીને તે માટેનાં રાષ્ટ્રીય કારણો છે ને ચીન લગભગ પાંચ-એક છે, પણ 'શ્વિટ્સ સામ્રાજ્યના ઉચ્ચગાથા રાજ' દિંદનું તેમ દિંદમાં જ શા માટે બંધીચાર રાખવામાં આવ્યું છે એની કદવના થઇ શકતી નથી.

સર્વવિજ્ઞેતા વિજ્ઞાનનું આકર્ષણ તમને કુમારને વધુ હોય-ન હોય તો તે ધરાવતા થવું એ તમારી બનત માટે ને તમારા દેશ માટે દિતાવડ છે-એટલે એના વિજ્ઞાન વિભાગની ઓળખાણ રસદાયક થઇ પડશે. એ વિભાગમાં એવાં યાત્રિક મનુષ્યો પણ મોડેલા છે જે જોશે છે, ચાસે છે, શ્વાસોરજીસ લે છે, સપાસોના જવાણો આપે છે, માત્ર વિચાર જ કરી રાજનાં નથી! એના 'માનવ બંડ'માં મોટાં મોટાં પૂતળાં શારીરિક પ્રક્રિયાની પૂરતી સગવળ આપે છે તો 'બોલ્ટુ હાઈજર' અર્થાત આર્મવતું પોતાની ગેજે પોતાની ઓળખાણ આપે છે. એવી જ રીતે વિજ્ઞાનની જુદી જુદી શાખાઓનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ને બાવિ વિકાસની રૂપરેખા તમને ઘડીબાર જઇ કરી નાખે. અરે, દુનિયામાં વિરલ ગણાતા જીવમંતુ કે પક્ષી-પ્રાણીઓના જીવતા નમૂનાઓ ને એવીચીઅર જેવા બંડમાં દરિયાની સમગ્ર જીવજીવિતો ચે તમે આક્રમક લઇ શકો. દેહ રમખાણ ધ્રુવનાં વસત્તરનાં પેન્ગ્વીન પક્ષીઓને ચે આણી લાવી પક્ષીસમાજના એ 'Little Old Men' માટે એક ટાપુ વસાવવામાં આવ્યો છે!

એ પ્રદર્શનના પ્રમુખ મિ. ગ્રેવર વ્હેલને કુમાર જનતા જોગ સંદેશ પાઠવ્યો છે કે 'જગતનું એ જીજ્ઞંસુજનાવવાના આ માનવપ્રયાસોનો વારસો મેળવી, આવતી કાલે તેને તાદસ જનાવવાની જવાબદારી તમારા શિરે લઇ સેજો તો સંસ્કૃતિની ગતિ વધુ વેચવાની જનશે.'

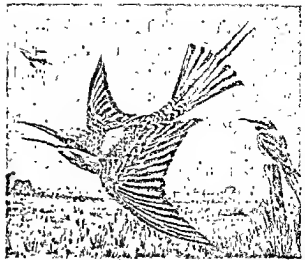
એ આદર્શમાં તમારો દિરસો ચે નોંધાવવા ન ચૂકતા.

પૃથ્વી એટલે રૂપ વેગીને, શરીરની સુંદરતાનું લીલામ કરીને જીવનારાં, એમ નહિ. આ અભિધાન તો એવાં રૂપજીવીને અનુલક્ષીને છે કે, જેમનો જીવન-સંગ્રામ નિવિધને નભાવવામાં એમનું રૂપ સજનસાધનાની ગરબ સારે છે.

પંખીઓને ઉપલક્ષ્ય નજરે જોનારને પણ એક વાતની નવાઇ લાગ્યા પિના રહેતી નથી. એ વાત તે પંખીઓનાં વિવિધ રૂપરંગનું કુતુહલ. ઋતુઋતુએ બદલાતી જતી, શીતોષ્ણતાની વચ્ચે પંખીનાં શરીરની ગરમીને સમાન ધોરણે સાચી રાખવાના ઉદ્દેશથી, તથા એ દવામાં તે સહેજે પિનાવાસે તરતું ફરતું વિચરતું રહે એવા હેતુથી, પ્રકૃતિએ પંખીનાં શરીર પીછાંના ગાદ આપરણી ગદયાં છે, એવી ના નહિ. પણ પીછાંના રૂપરંગના આપડા અંગાર શા માટે? અન્ય પ્રાણીઓના જેવી સાદી કાપા ન ધડતાં, રંગની આવી અનિયમિત વિવિધતા કેવળ પંખીઓ (અને કંઈક પ્રમાણમાં જીવંત)નાં શરીરમાં જ સરજવામાં પ્રકૃતિનો શો ઉદ્દેશ દર્શો? જરૂર, ભારે વિકટ સમસ્યા છે. છતાં અન્ય પ્રાણીઓની જીવનવ્યવસ્થા સાથે પંખી-ઓનો જીવનવ્યવહાર સરખાવી જોતાં, એ વિષયમાં કંઈક અંશે આપણું સમાધાન થાય છે. તે આ રીતે.

અન્ય પ્રાણીઓ ધણુંખડે જળ કે જમીનનાં વસનારાં હોય છે ત્યારે પંખીઓનું એકાન્તિક નિવાસ-સ્થાન આછોડાની ઘટા છે. જળમાં કે જમીન પર વસનારને, જળના કે જમીનના રંગ સાથે ભળી જવામાં, રૂપરંગની ઝાઝી વિવિધતાની જરૂર નથી રહેતી. જ્યારે પંખીઓને તો પાદાંગની વચ્ચે જ રહેવાનું. એમને નશીજો તો ઝાડે ઝાડે અને છોડે છોડે રંગ બદલાય. એથી એ બદલાતા રંગો વચ્ચે સુરક્ષિત રહેવા સાર પંખીને પણ ગુપ્તવર્ણ વાધા સજવા પડે છે. અને એવાં અનેકવિધ રૂપની ગદદથી પથ્યોંતરે છુપાઈને, આશ્વર્યસ્થાનના રંગો સાથે ભળી જવા રૂપ 'તિરસ્કરણી' કળા (Camouflage)નું આલંગન કરનાર પંખી સહેજે આત્મરક્ષા કરી શકે છે.

પંખીના શરીરસંગોપનનાં સાધનરૂપ પીછાંના

થોડાં રૂપજીવી

[૧] નાનો નીલકંઠ

રંગોની આવી વિવિધતા અંગ્રેજીમાં Protective Colouration નામે ઓળખાય છે. આવી વિવિધતા બિન બિન રૂપરંગની હોય છે. કેાઇ પંખીનો સમગ્ર વર્ણ આછો, ઘેગે કે ચળકતા, પણ કેવળ એક જ જાનનો સાદો હોય છે, તો કેાઇનાં શરીર ઉપરનીએ એક જ વર્ણની વિવિધ હાયાવાળાં જોવામાં આવે છે વળી બીજાં કેટલાકનાં શરીર મિશ્રરંગોની વિવિધ સમ્પટવાળાં ભાતીમાં હોય છે. આવા ફેરફાર છે પણ સકારણ જ. એક જ વર્ણની સમાન હાયાવાળાં પંખીઓને, ગાદ પર્ણુતાને લીધે એકરંગી દેખાતી ઘટામાં છુપવાનું સરળ પડે છે, પરંતુ જ્યાં ઘટા આછીપાતળી હોય અગર ડાળીઓમાથી અને પાંદડાં વચ્ચેથી ગળાછને પ્રકાશ આપતો હોય તેવે સ્થળે આવાં પંખીને છુપાવું ન પાલવે; કારણ પ્રકાશમાં એમનો વર્ણ મળી જતો નથી જેને લીધે એ જટ કિરાડાં પરી વળે છે. એવે સ્થળે તો રંગની વિવિધતા કે ચટાપટાવાળાં પીછાં જ અનુકૂળ થાય છે. એ સાધનને લીધે તડકી ઝાંઝડીની ભાતમાં એનાં ડીલના ચટાપટાની ભાત સહેજે ભળી જવાથી, આવા પંખીને અદરશ રહેવાનું અપૂર્વ પાડતું નથી. આ પરિસ્થિતિમાં એક વર્ણુવાળાં પંખીઓનો સંચાર અત્યંત પરિમિત પ્રદેશમાં હોય છે, કારણ એમના નિવાસને અનુકૂળ સધન જુદાજુદા પ્રત્યેક સ્થળે નથી મળી આવતી. એથી જોઈતું, વિવિધરંગી પંખીઓ

ગમે તેવા રચને પણ કંઇને કંઈ આધાર શીખાને જાનને છુપાવી રહી શકે છે. આના જ કારણથી પંખી સમાજમાં એક વર્ણવાળાં કરતાં અનેક વર્ણવાળાંની સંખ્યા વિશેષ પ્રમાણમાં નજરે પડે છે.

આવી જ પંખીઓની આવી વર્ણવિવિધતા અને એમનાં નિવાસસ્થાનોનાં સંબંધ ધનિષ્ટ હોય એ રચણ છે. સૂકાં ઝાડપાન વિનાનાં પણ અને મેદાનોમાં વસનાં પંખીઓના રંગ, એમની નિવાસભૂમિના રંગે જુદા, ચટાપટા હોય તો પણ લખકા મિનાતા, આછા ફિક્કાં પીળા, અદાગી કે એલા ઘોળા હોય છે. એવી જ રીતે નિર્બીક અરણ્યનાં વસનારાંનાં શરીર એમના વાનાવરણને અનુકૂળ ધેરા રંગનાં હોય છે. આવા જ હેતુથી અનેક રંગબેરંગી ચમત્કાર રંગનાં પીંછાંવાળા પંખી અને રૂપાળા પતંગિયાં સુખ્યત્વે ગાદ જેમનાં જ વસનારાં દેખાયાં છે.

આત્મગોપનના આ સાધનોના કાલ પંખીઓ વિવિધ રીતે લે છે. પ્રથમ તો સ્વભાવે જ નિર્બળ પંખીઓ શત્રુવર્ગથી છુપાવામાં એનો ઉપયોગ કરે છે. ખીલું, જાતે બળવાન અને નિર્ભીક પંખીઓને પણ શિકારની પાછળ પડતી વખતે શિકાર ન જાણે તેમ છુપાનાં કરવામાં આ સાધનોને આધાર લીધા વિના ચાલતું નથી. એ ઉપરાંત જાતે બળવાન ન હોય છતાં બળવાન જેવા સ્વાંગ સહને, વાધના આમડામાં કરતા ગમેદારી પેટે, સંરક્ષણ પામવાના હેતુથી કેટલાક પંખી અન્ય બળવાન પંખીઓના રૂપરંગનું અનુકરણ કરતા શત્રુને ભ્રમમાં નાખી હેતરપોલીથી આત્મરક્ષા મેળવતાં પણ દેખાય છે. બૈયૌં જીઓ. એ જાતે કેલસના વર્ગનું પંખી છે, પરંતુ જાજના જેવાં એના રૂપરંગ હોવાથી, અન્ય પંખીઓ એને જાજ માનીને એનાથી દૂર ને દૂર જ રહે છે અને એને હેરાન કરતાં નથી. બેકે આત્મરક્ષણની આ રીત કે અનુકરણની ટેવ (mimicry) જેટલી વ્યાપકપણે જીવજાત—સર્પિશ પતંગિયાં—માં દેખાય છે, એટલી પંખીઓમાં નથી જોવામાં આવતી.

વળી સંરક્ષણના હેતુને અનુકરણને જ ઘણી વખત નર માદા ભિન્ન ભિન્ન રંગવાળાં પણ હોય છે. આવી ભિન્ન રંગના (Sexual dichromatism)માં, નરના રંગ-ભિન્નતા, ચમત્કાર અને આંખ જેવે એવા

કે રંગબેરંગી હોય છે, ત્યારે માદા એવા રંગની વિવિધતા વિનાની કે વિવિધતા છતાં કુરૂપ દેખાય છે. આનો હેતુ માદાનું સંરક્ષણ પણ વંશવેશા નિર્ધારે વધતો રહે, એ જ હોય છે. એક જ દષ્ટાંત લઈએ. નર કોક્કિલ રૂપાળો, ચમત્કાર ધેરા વાદળી જેવા કાળો હોષ વણેલા નજરે પડે છે, જ્યારે માદાની કાપા ચટાપટાવાળી અને એવા રંગે હોવાથી પશુજાતે છુપાતાં એને વાર લાગતી નથી. એવું જ સકરજોરા, સાહી જીવજીવ, રોષીંગી, દેવચક્રી, દેવક વગેરે પંખીઓમાં જોવામાં આવે છે. એમનાં નરમાદાનાં સુપરિચિત વર્ણવિશેષ પાછળ માદાના સંરક્ષણનો હેતુ જ કારણભૂત થયો દશે, એ રચણ છે.

આ તો આત્મરક્ષણની વાત થઈ. પક્ષીઓના રંગને અન્ય પણ એક પ્રયોગ હેતુ છે અને તે ‘અસંકરણ’નો. કેટલાક એવાં પણ પંખી છે કે જેમને છુપાવાનું કંઈ કારણ નથી હોતું. આત્મગોપન સિવાય પણ એ સહેજે સુરક્ષિત રહી જીવી શકે છે. છતાં આનાં પંખીઓમાં પણ રંગની વિવિધતા નજરે પડે છે. આ વિવિધતાનો એક જ હેતુ હોઈ શકે: પદ્ધતિ રૂપાળું દેખાડવાનો. આવી અસંકર પ્રધાન પણ નરપંખીમાં જ જોવામાં આવે છે, જેને લીધે એ માદાનું દિલ આકર્ષી શકે છે. અહીં એક વાત જુલસી ન જોઈએ, રંગ સંબંધમાં આપણી જે દષ્ટિ છે, એવી જ ભાવના પંખીઓની હોય તે સ્વાભાવિક નથી. એટલે જે આપણી નજરે રૂપાળું ન લાગે તે, પંખીની નજરે સુંદરતાની પરાકાષ્ટા પામેલું દેખાતું હોય તો નવાઈ નહિ.

—પણ આ બધી તો વૈજ્ઞાનિક તર્કવાદ કહેવાય. પ્રકૃતિએ આવા જ હેતુથી પંખીનાં પીંછાંની વર્ણવ્યવસ્થા કરી દશે, એનો અગાધ પૂરાવા તો આપણી પાસે નથી. પણ આ તો જે વસ્તુસ્થિતિ છે તેને સમજવાના પ્રયત્નરૂપ, પક્ષિતત્ત્વવિદોએ કહેવેલી કારણપરંપરા જ છે. કદાચ આતું ન પણ હોય. છતાં આતું જ કંઈક દશે એમ માની લઈએ, એના દષ્ટાંત રૂપ થોડાં રૂપ-પંખીઓનો પરિચય કરીને આ પ્રકરણ બંધ કરીએ. આનાં પંખી તે નાના નીકંક અને દશરચિયાં. અને છે પહેળી મોંઢાકાવાળાં (Fissirosters વ્યક્તાન) પંખીઓના વર્ગનાં. વળી બેર, વગેરે.

[૧]

રેલવેના તાર ઉપર કે તારની વાડે, ચળકતા લીલા રંગનું, ચકલીથી સહેજ મોટું પણ કુણું પંખી જુઓ તો એ નાનો નીલકંઠ જ. લીલા રંગનાં પંખી તો આપણે ત્યાં અનેક છે. પણ એમાંના પોપટનો રંગ પીળાશ પડતો લીલો અને કદમાં એ ચકલી કરતાં અનેકગણો મોટો છે; કંસારો તાર પર મેસતો નથી તેમ એનો લીલો રંગ પીળાશ પડતો અને શાલગા મિશ્રણવાળો છે; શોળીગોની માદા કાળા પટાવાળા પીળાશ પડતા લીલા રંગની અને ચેતનપના પીળાશ પડતી હોય છે તેમ એ બંને પંખી વણુંપડું વટાનાં વસનારાં છે; એટલે એમાંના કોઈ પણ પંખીની સાથે નાના નીલકંઠનો ભ્રમ થતો નથી અને એ સહેજે ઓળખાય છે.

નાનો નીલકંઠ એટલે Bee-eater. ઉત્તર ભારતમાં એને પત્તરીંગ કે ફ્લરીચલ (આનામ લીલાં કબૂતર સં. ફ્લરીતને પણ આપાય છે) કહે છે.

એકને આંખો દૂરે ચોવી ઉજ્જવલ દરિત વર્ણ-વાળી અત્યંત સુકુમાર દેહલતને લીધે અશ્વેષ પક્ષી-સમાજમાં સુંદરતમ ગણાતાં પંખીઓમાં જેની સહેજે ગણના થાય છે એ નીલકંઠની સાત બેનો ભારત-વર્ષમાં રહે છે, પરંતુ એમાંની સર્વ રચણે બ્યાપકપણે નજરે પડતી અત્યંત પરિચિત ભાતો 'એ જ: લીલો નીલકંઠ અને વાદળી પૂછડીવાળો નીલકંઠ. બંને પંખી યુજરાતનાં રદાયી નિવાસી છે.

(૧)

લીલો નીલકંઠ

The Green or Common Indian Bee-eater^૧, એનો સમગ્ર વર્ણ વાણીદાર નીલમ મણિ પેટે ચમકારા મારતો અને નવ સાદલ જેવો રવચ્છ લીલો હોય છે. નર માદા ઉભય એક જ રંગે; બંને ના માથા ઉપર અને પાંખોમાં સોનેરી છાયા; દાદી સદજ આસમાની આભાવાળી; આંખથી કાન સુધી સળંગ કાળો પટો; જાતી ઉપર કોલર જેવું કાળું લાંબન; પૂછડી મેલાલીલા રંગની ઝાપાવાળી; પૂછડીના છેડેથી આગળ પડતાં, કાળા રંગનાં, લોખંડના પાનળા

તાર જેવાં, મેએક આંગળનાં બે પીંછાં; એ નિશાનીથી એ જટ ઓળખાય છે: માત્ર અપકત વયનાં જન્મ્યાંગાં આવા 'તાર' નથી હોતા અને એમાંનાં બધાં પીંછાં સરખાં જ હોય છે.

આંખો લાલધૂમ; ચાંચ અત્યંત સુકોમળ, પાતળી, અણીદાર, સહેજ વધેલી, ૧" લાંબી, કાળા રંગની. પગ મેલા કાળા, સીસા જેવા; એને ત્રણ આંગળાં, બે આમળ અને એક પાછળ: જેને લીધે એનાથી જમીન પર સરળતાથી ચાલી શકાતું નથી, જતાં એવા પગ ઝાડ પર કાળી પકડી મેસવાને પૂરા અનુકૂળ છે.

ગ્રીષ્મ ઋતુ એનો ગર્ભાધાનકાળ, એ વખતે નદી-તળાવની બેન્ડમાં એકથી ચાર 'દાય ઉંડું દર ખોદી, એને તળીએ સપાટ ભોંય પર જ ચળકતા ચેત રંગનાં, કાંધાકુથી વિનાના રવચ્છ ૪ પહોંડાં મૂકે છે.

એનો આદાર જીવાત. એને પકડવાની એની રીત ન્યારી છે. ટૂંકા શિથિલ પગ, એટલે જમીન ઉપર સરળતાથી ચાલી શકતો નથી, તેમજ પાતળી નિર્બળ સુકુમાર ચાંચને લીધે એનાથી ઝાડનો ઢાલ ખોદી ઉખાડવાનું કામ બને તેમ નથી; એટલે એને તો દવામાં ફરતી જીવાત પર જ આધાર રાખવો રહેા. અને એ કામ એ વિશાળ મોંની મદદથી ખૂબ સરળતાથી કરે છે. આરંભમાં એ એકાદી અનુકૂળ કાળી કે તારની વાડ અગર રેલવેના તાર પર મેસે છે, પછી ફૂંકો મારી દવામાં બેઠે છે. બેઠતાં બેઠતાં જ દવામાં તરતી જીવાત ચાચથી પકડી, મોં પરોળું કરી એ દ્વારા પેટમાં સીધી જિતારતો જાય છે ચાવવાની કે ખોરાક તોડવાની એને પડી નથી. આમ બીડીને એક નાનું ચક્કર લગાવી પાછો અસલને રવાને આવીને મેસી જાય છે. વારાફરતી આવાં ચક્કર લગાવતો જાય અને જીવાત આરોગતો જાય, એનો આ વ્યવસાય કલાકો સુધી પણ ચાલતો દેખાય છે. કેવચિત્ એકાકી, વણી વખત અનેક નીલકંઠ બેગા મળને આ સિકારવિધિ સાચવતા દેખાય છે. એ વખતની એમની જિંદગાની રીત, જીવાત દિશા પકટે તો બેઠતાં બેઠતાં વચ્ચેથી જ પલટો લેવાની એમની ચતુરાર્થ આપણને મુગ્ધ કરે છે. એ બેઠે છે પણ ઝડપથી, લહેરાતી પાંખો પર તરતો. હાલતો જાય ને 'ચીંઈંઈં' એમ ઝીણી કર્જીરિપ સીસેડી મારતો જાય. એ ખાય છે જીવાત,

૧ Merops viridis (orientalis)

પણ કાચિત્ પતંગિયાં પંકડીને એને કાળા સામે પટકી માંખો લુદી કરી આરોગતો પણ મેં જોયો છે. આજો દિવસ તાર ઉપર કે કાડગી કાળી પર ઉપાડમાં લટકતો બેસતો દેખાય છે, છતાં રાતે તો એને કાડનું જ શરણું શોધવું પડે છે.

આદી એક વિચાર થાય છે કે આ પૂખીનો જીવનવ્યવહાર જોતાં એના લીલા રંગની સાર્થકતા દેખાતી નથી. એ ફરે છે ઉપાડમાં, આદાર શોધે છે પણ ઉપાડમાં, તેમ એની સંતાનોત્પત્તિ પણ થાય છે ઉપાડમાં: નદી તટે ચાર દાય ઉંડા દરના તળાએ. પછી એને લપાવા-છુપાવાનું ક્યાં રહ્યું રાતે એ કાડ પર બેસે, પણ 'અંધારામાં બંધી ગયો કાળો'. એ વખતે એના ચળકતા રંગોનો શો અર્થ? આનો ઉત્તર તો એકલી પ્રકૃતિ જ આપી શકે. છતાં એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે આવા લીલા રંગને લીધે એને કાડમાં છુપાતાં રજ પણ અડચણ પડતી નથી. પાનની ઓથે એ એવો તો લાગી જાય છે કે આપણા માથા ઉપર જ ચીંછક કરતો બેઠો હોય છતાં આંખો નાખી તાણીને જુઓ તો યે એ નહિ દેખાય અને કેવળ પાંદડું જ લાગશે. આલું તો હું રાજ જોઉં છું. ખાસ કરીને શિયાળામાં, એવે વખતે આ નીલકંઠનાં ૧૦૦-૨૦૦નાં ટોળે ટોળાં બાગબગીચામાં સાંજે જિહ્વા ફરતાં દેખાય છે. આસોપાલક કે નીંચુ અગર બોરસલી જેવાં કાડની ગીચ ઘટામાં ઘડીમાં લગતાં ઘડીમાં બહાર આવતાં એમના લીલા રંગથી વાતાવરણ રંગી નાખે

છે. કાડમાં ભરાય ત્યારે પણ એમની સીસોડીઓ તો ચાલુ જ હોય છે છતાં નરી આંખે કાડમાંથી એમને શોધી કાઢવાનું રજ પણ શક્ય નથી. ધણી વખતે તો હું દુરળીનાની મદદ લઉં ત્યારે જ એ નજરે પડે છે. બાકી, પારીપારીને જોતાં પણ ન્યાંતાં પાન ને પાન જ નજરે પડે, જોલતાં દેખાય તે પણ પાન જ: નીલકંઠ તો અશ્રેય જ થતી જાય! એવી એમના એક જ ભતના રંગથી પણ સહેજે સધાતી 'અચ્છન્-રૂપા'ની ખૂબી છે.

• વનવચામાં, બાગબગીચા તેમ જ બાર વસનિમાં પણ રહેતો, કાડ તથા ટેકેદાનના તાર ઉપર બેસતો એ જોવામાં આવે છે.

(૨)

વાદળી પૂછડીવાળો નીલકંઠ

The Blue Tailed Bee-eater^૨. આપણે આ ખીઓ વ્યાપક નીલકંઠ અખંડવાદની આસપાસ મારા જોવામાં નથી આવ્યો, પણ ધોળાકા તરફ અને તારંગા તથા આણુ અને ઘરના પ્રદેશમાં એ લીલા નીલકંઠ જોતથી જ મોટી સંખ્યામાં નજરે પડે છે. દેખાવે લીલા-નીલકંઠને મળતો, પણ કદમાં મોટો હોય છે. રંગેરંગે પણ એ લીલા નીલકંઠને મળતો આવે છે, છતાં એને રૂપાણો તો ન જ કહેવાય. એના લોચા રંગ પણ ફિફો, મેલો, ધાસના રંગે હોય છે. એ લીલામાં લાલ રંગની આછી છાયા દેખાય છે. કમર તથા પૂછડીનો ભાગ આસમાન જેવો આછો વાદળી, હેલનના લાગે દાદી પીળાસ પકડતા શ્વેત રંગે, મળું લોખંડના કાટ જેવું મેલું થેડું લાલ. છાતી અને પેટનો ઉપરનો ભાગ લીલો: માંચ લાલ ભમક. પેડુનો ભાગ પીળાશ પડતા લીલા રંગનો. પૂછડીવચેનાં પીંજાં સાંધા.

બાકી બધી રીતે એ લીલા નીલકંઠને મળતો છે. આદારમાં એ જીવાત ઉપરાંત ચપમાળી, ભમરી ને ભમરા પણ ખાય છે. આદારોપાદાન માટે કાડ પર બેસીને દવામાં ચક્કર મારે છે, પણ લીલા નીલકંઠ જેવડાં દેંકાં નહિ પરંતુ વધારે ધેરાવવાળાં મોટાં. જીવાત પકડીને ચાંચ બંધ કરે ત્યારે 'ચટાક' દબે. એની ચાંચનો એ અવાજ છેડે સુધી સંભળાય છે.

જમતી વેળા

કંઠગી રીતે બેસવાની ટેવ હોય, મોટા સખડકા ભરવાની આદત હોય, કોળિયો જમીને આગળા ચાટતા કે હાંટતા હો, સામા માથુસને ગમે કે ન ગમે છતાં વાતો કરતા હો, ખીજ વાનીઓની ઉપેક્ષા કરી તમને જમતી વાની પર જ દાય ચલાવના હો, મેં જમી રહ્યા પછી જો દાયમા આંધું તે વડે દાંત જોતર જોતર ક્યાં કરતા હો, —તો જરૂર માન્યો કે ખીજ કોઈને લાં પણ જમનાર તરીકે તમે અજાણામણા યજ્ઞ પડવાના.

જીવનનું પરોઢ

ભાગ બીજો

દિ

પ્રકરણ એકવીસમું · ત્રણ સો શબ્દ

વસે ને દિવસે અમારે ત્યાંનું આખું વાતાવરણ ઊપડવાની તૈયારીનું થતું જતું હતું. ક્યારે ઊપડીશું અને કયું દિશાએ ઊપડીશું એ કોઈ કહી શકતું ન હતું. દેશ જવાની મોટીમોટી ઉમેદો અમારા મનમાં હતી. અને જેલ જવાની હોશ ઓછી ન હતી. કંઈ ધડીએ કયો હુકમ મળે છે એ સાંભળવાને અમારા કાન સળવળી રહ્યા હતા.

અમુક મુસાફિર કૃત્ય કા સામાન કર, ઇસ જઈએ મેં દે જસેરા ચંદ રોઝ; ફિર તુમ કદાં ચીર મેં કદાં અંદોરોતો સાથ હે મેરા તુમ્હારા ચંદ રોઝ. પહોંચદારેઠે એ નમીની કહીએ અમે દાલતાં ચાલતાં એક બી-બને સંભળાવના અને કોનો કોનો સાથ રહેશે અને કોનો કોનો નહિ રહે એની કલ્પના કરતા. દેશ જવાનું થાય તો અમુક અમુક જશે અને અમુક અમુક અહીં રહી જશે એની ગણતરીએ ચાલતી અને જેલ જવાનું થાય તો અમુક જશે અને અમુક નહિ જાય એવી ટીકાએ ચાલતી. છોકરાઓ ખાસ કરીને એક બીબને કહેતા, 'કાયા બનવું હોય તો ભાઈ દગળાં જ ઘર બેગો થઈ જત. પાછગયી મોટે મેશ લગાડી બમને ન લખવોતો.' ટૂંકમાં શીનિક્સના તળેલામાં બધા પે ઘોડા દણ્ડણી રહ્યા હતા.

એમ છતાં બાપુજીને ભારે ફિકર હતી કે કોઈ મોટા નેશમાં તથાઈ જઈ પાછળથી પસંચા નહિ.

એક દિવસે સાંજે નવાખ્યાનનું વાચન પૂરું થયે બાપુજીએ પૂછ્યું: 'કે... મ ડાહ્યા! જેલમાં આવવા તૈયાર છો ને?' અમારા સદપાડી ડાહ્યા મોચીની ઓળખ આ પહેલાં આપી ગયો છું. અમારા મંડળમાં એ પ્રતિષ્ઠિત વિદ્યાર્થી હતા. પૂરો સન્માન; પણ સ્વભાવે ગભરા અને ગોચી. બાપુજીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે તુરત અમે ડાહ્યાની ચર્ચા નિહાળવા લાગ્યા અને એકબીબને ઇશારા કરવા લાગ્યા. ડાહ્યાએ પોતાની

ઝાંઘર જેટલો આણ હતો એ બધો એકત્ર કરી પોતાની ટેવ પ્રમાણે પોતાના પહેરણના ગળા આગળનું બદલ ફેરવતાં ફેરવતાં ઉત્તર આપ્યો 'હા છ'.

જે વિદ્યાર્થીઓ શીનિક્સમાં દાખલ થયા હતા તેમની સાથે અને તેમનાં માળાપ સાથે શરત તો થઈ જ ચૂકેલી કે 'જે લંડન ઊપડે તો સોળ વર્ષની બાંધે પહેચેલા અને તેથી મોટા વિદ્યાર્થીએ જેલમાં જવું જ નોંધશે આ ઉપરાંત લડત ઊપડવાની હોય કે ન હોય છતાં જેલ જવાની વાતો અને વિચારો રોજ ચાલ્યા જ કરના; એટલે વિદ્યાર્થીઓને કંઈ નવો વિચાર કરવાનો ન હતો. છતાં બાપુજીએ પૂછ્યું એ દરેકને ફરીથી વિચારી જોવાની તક આપવા ખાતર.

અમારી ખાતરી થઈ જ ચૂકી કે દલે લડત ઊપડ્યા વિના રહેવાની નથી. પછી તો જેલ જનારાઓ જેલ જવાને તથા જેલ ન જનારાઓ-અમે જે બંધાર રહેવાના હતા તેઓ-બીબને જેલ જવા દેવા માટે તૈયાર થયા લાગ્યા.

સાંજની પ્રાર્થનામાં બધા સાથે ભેગી વાતો કરી લીધા પછી દિવસનો મોટો ભાગ બાપુજી એક એક જણ સાથે ખાનગી વાતો કરવામાં વીતાડવા લાગ્યા. ત્રણચાર દિવસ સુધી તો તેમણે વારફરતી મારા પિતાશ્રી અને મગનકાકા સાથે વાત કરી. પછી અમારે ઘેર આવી મારી બા અને કાકી સાથે ભેગી ને જુદીજુદી વાતો કરી. શી વાતો ચાલે છે એ જાણવા હું તલખાપડ થઈ જતો, પણ ખાનગી વાત ચાલતી હોય ત્યાં ન જવાય એ નિયમ બાપુજીએ એટલો કડક જનાવી દીધેલો કે તેઓ જે સડક પર ટહેલતા વાતો કરતા એ સડક ઓળંગવાની પે મારી દિશત ન ચાલતી. આળાશક ડગલાં દૂર જેતરમાં બેઠો રહીને હું જોતો કે બાપુજી મારા પિતાશ્રી, માતૃશ્રી, કાકા અથવા કાકી સાથે ગંભીર વાતો કરે છે.

અનેક દિવસની ચર્ચાઓ પછી હું અટકળ બાંધી

શક્યો કે અમારા ધરમાંથી બધાં જ જેલમાં ગયે એવી ચર્ચા ચાલે છે અને બધાં વડીલો જતાં રહે તો અમ બાળકોની હી દશા થાય એ ફિકર એ બધાને કોરી રહી છે. વાતાવરણની અંબીરતાની હાથ મારા પર પડવા છતાં મને ભાન ન હતું કે અમને કીનમકુડિયાંઓને છૂટાં પાડી લગ્નગમ હોમાયા જતાં માનુહરવને કેટલી વેદના થતી હશે, કેટકેટલી શકાકુચકાઓ દિલને વેપતી હશે. પરંતુ આભારે એ અવસર યાદ આણું છું ત્યારે સમજાય છે કે જેલમાં જવાનું કરાવ્યા પહેલાંનો અંદીનો પંદર દિવસ મારી બાને અને કાકાને કેટલા વસમા વીલા હશે બાપુજીની સલામતની લગાડ તો એ પહેલાં હસાત વર્ષથી ચાલુ હતી, પણ આંસલાગ્રીની છત્તિદાસ દબુ નોખાયો ન હતો. પરંતુ હવે દિવસરતાની ટપાનં સજા ફેર કરવારો અણધાર્યો દુઃખસો થયો હતો. ને એ લાખાનક માનવોંઓ જવાબ તો બહેનો જ આપી શકે. આ રીતે સલામતના છત્તિદાસમા અપૂર્વ એવો નવો આરંભ કરવાનો હતો. બાપુજીની રીત પ્રમાણે એ પગલું મેરેયા જ લેવાનું જરૂરનું હતું પૂર્વ બાની પાસે એ પ્રત્યાગ મૂકી બાપુજી એમને અકળાવવા માગવા ન હતા. એટલે વાતની શરૂઆત અમારે લાપી જ થય. બીજી કોઇ બહેનો જેલ જવા તૈયાર થાય કે ન થાય; મારી બાને અને કાકાને જવાની વીગતા ધારણ કરવાની હતી.

એક બપોરે મારી બાએ મને પાસે બોલાવી બોળામાં બેસાડી માથે હાથ ફેરવતા પૂછ્યું, 'પ્રજુ, અને જેલ જઇએ તો પછી આ નાના લાઇબ્રેરોને તું સંભાળીશ ને?'

'પણ બા, મને જેલ જવાનું કયારે મળશે?'

'દબુ તો તું નાનો છે. તને જારમુ વરસેય ચર નથી થયું. ચાર વરસ પછી હું જે અમારી સાથે જેલમાં આવજો. તું સોળ વરસનો થઈશ એટલે તને જેલમાં જવા દેશે. ત્યાં સુધીમાં આ નાના લાઇબ્રેરો પણ મોટાં થઈ જશે. તું તેમને સંભાળજો. જવડાવજો, પધારી કરી દેજો, નવઠાવીને કપડાં પહેરાવજો; જેથી અમને યાદ કરીને એ રૂંચે નહિ.'

મારી બાની પાસેથી ઉપલી વાનો સંભાળી હું દૂદનો દૂદનો મારા કામમાં લાગી ગયો. બે વર્ષ દિવસ પછી મેં ચોક્કસપણે બપુનું કે પિતાશ્રી, માતૃશ્રી

અને કાકા જેલ જશે અને મગનકાકા અમને બાળકોને તથા છાપરો મેળાગાવા અમારી સાથે રહેશે. મને નિરાંત થઈ કે રેશુ, કૂખ્કુ, રાખા અને રૂખાની સગામણી મારે નહિ બોગવવી પડે. સાથેસાથે ચિંતા જે થઈ કે મગનકાકા બીજાં જઈ લાવે મારો બચાવ કેમ કરશે? બા તો નહિ હોય! પણ વધુ વિચારનાં એ વાતનો મને આનંદ થયો કે બા અને કાકા બંને ગયે છે; કારણ તેઓ જેલ ગયે તો પછી મને પણ જેલ જવાનું વહેલુંવહેલું જરૂર મળે. અને તેઓ ન ગયે તો મને સોળ વરસનો થઈ પછી પણ જવા ન દે. એટલે ઉપરનો ફેસલો મને ગમ્યો.

હવે નિશાળમાં પણ અમારા ભણતરનું મોંઘું જ રહ્યું. અમે તો છવ્વતા હતા કે હવે બાપુજી ત્રણે બંધ કરી દે તો સાઈ અમે પ્રત્યાગ પણ કંપી. પરંતુ બાપુજીએ મેળાગાવી કાઢી કે 'એમ ભણતર બંધ કરવું ન પોસાય. જેલ જવારાના જેલ ગયા પછી પણ જે બદાર રહે તેમણે તો નિશાળ ચાલુ રાખી જ જોઈએ. કોઇ શીખવનાર ન હોય તો છાકરાઓ બેગા ભેગી એકબીજાની મદદથી શીખત ચાલુ રાખે. છાકરાઓએ કામોં ઉમરે ગમ્મિય શીખવાનું, બાળક એક પણ દિવસ ન કરવું જોઈએ. નાની ઉમરે ગમ્મિય માફુ થઈ ગયે તો બીજાં બધું મોટી ઉમરે પણ શીખી શકાય.'

પરંતુ બાપુજીની શિખામણ દવામાં રહી જતી. અમારો કોઈનો છવ ભણવામાં હતો જ નહિ. અમારું ભણતર ચોપડીઓની બદાર જ ચાલતું. આખા દક્ષિણ આફ્રિકામાં ફરી લડત ગળગતો કેકેટલા વીસ પડ્યા છે. એની ગજનરીઓ ચાલતી. શીનિકમની બદારની મને પોતાને કદી બજર ન હતી. પણ મારી ચોમેર ચાલતી વાતોનો સાર આ હતો: 'જેલ જવાની બે વારની લડતમાં જેમતેમ દિદીઆએ રજ રાખ્યો ખરો, પણ ત્રીજી વારની લડત ઉપરે તો બધા થે ફસડી જવાના છે. વારે છઠીએ જેલ જઈગઈને પોતાના માંડમાંડ જતમેશા વેવારંધવાને ફાણે ધૂળ-ધાણી કરી નાખે? શેરીઆઓ શું કે ફેરીઆઓ શું. વરસોના વરસથી ચાલતી આવેશી આ હાડમારીથી કંડાળી ગયા છે. હાથે કરીને હાડમારી વહોરી શેવા હવે લાગ્યે જ કેઈ તૈયાર થવાનું. બાપુજી લગાઈ ઉપાડશે અને બીજા બધા બેડાબેડા બેવા કરવાના.

પોતાની આંગળી ન ચપાઇ જાય એટલી ચીવટ રાખી ઘેર ગેદા પાલવાદ કરશે, પણ લડાઇમાં દૂધવાને મળ્યા-ગાંધ્યા માણસો જે તૈયાર નહિ થાય.'

જોડાનિસર્જના કૅટલાક નીપડેલા સલામ્મીઓ અને અમારા શીનિક્સના મૂઠીમર માણસો, જસ એટલા લોકો વડે જ લડાઇના મોરચા લેવાની દાગળાપુછએ બીડી હતી. અને આ વેળાની લડાઇ નાની-સૂતી રમત નહિ પણ જહુ આકરી અને જહુ લાંબી થવાની ચટકળા અમારે ભાં સૌ કરના હતા. જાપુ-છએ દરેક શીનિક્સવાસીને સાચો મરણીઓ જનાની મૂક્યો હતો. કાચાપોચાને શીનિક્સમાંથી વિદાય આપી દીધી હતી. જહુ જ થોડા પણ પૂરા જહાદુર દેખાતા લોકો જ શીનિક્સમાં ગાફી હતા.

સત્યાગ્રહી એટલે હતો કે માનનીય જોખ-લેછની દક્ષિણ આફ્રિકાની મુલકાનની કંઇ પણ અસર આ મોરચો ઉપર થશે કે મુદ્દત નહિ થાય! સ્મટ્સ સાથે જોતે આપેલો કેસ પાળશે કે એમાંથી છટકી જશે? પાર્લામેન્ટમાં જે વાર તો ફરિયાદો મુલતવી રહ્યા, હવે એ મુલતવી રહ્યા વિના ગંધી ચાલતો નિકાલ થઇ જશે ખરો? આપા સુવાસોના અંત ઉપર ત્રીજી લડતનો નિર્ણય થવાનો હતો; એટલે કેપટાઉનથી આવતા વાયુમાં પણ શી ગંધ છે એ જાણવા શીનિક્સમાં નાનાથી મોટા સૌ ઉત્સુક હતા.

એ દિવસોમાં જો રેશને જે વાર ફેરા ખાતાની જરૂર પડે તો તે પણ હું હોશિહોશ કરતો. એક દિવસ જોરે હું ટપાલ નાખવા રેશને ગયો અને રેશન માસ્ટરને ટપાલ સોંપીને પૂછ્યું કે 'કંઇ લઇ જવાનું છે?' ત્યારે તેમણે થોડા કાગળ અને છાંત્ર મારા હાથમાં મૂક્યાં અને કહ્યું કે 'ગિ. ગાંધીને કહેજે કે કેપટાઉનથી તમારા પર જંગલ સ્મટ્સનો ત્રણસો શબ્દનો તાર છે. એ કડખા આગો લાવે મને લાંબી પૂછાવ્યું કે એ તાર હમણાં મોકલવે કે નહિ? મેં એ અત્યારે સીકાઈ નથી, મને અત્યારે ઘણું કામ હોવાથી પાંચ વાગે ટ્રેનમાં જ મેં તે મગાવ્યો છે.'

મને થયું કે એ તાર લઇને જ હું ગાંડું, કારણ પાંચ વાગવાને દોઢ એ કલાકથી વધુ નખત થાય એમ ન હતું. પણ મારી ધારજન રહી. મને ખજર હતી કે એ તારની આજ ચાર દિવસ થયાં આતુરતાથી

રાત જોવાય છે. એ તાર આવ્યો છે એ વધામણી ખાતા હું તો તરત દોડતોદોડતો આશ્રમમાં પહોંચ્યો. દાંકતાં દાંકતાં જાપુછને શોધવા લાગ્યો. અધા વિદ્યાર્થીઓ મારી આસપાસ વીટળાઇ જઇ પૂછવા લાગ્યા, 'શું છે?' 'શું છે?' પણ હું શાનો જવાબ દઉં? મારી પહેલાં એ લોકો વધામણી ખાઇ જાય તો? જદાર કયાં જાપુછને ન જોયા એટલે હું કોઇને દાદ દીધા વિના સીધા છાપખાનાના દફતરમાં ગયો અને કહેવાનું કહ્યું. વાત વીજળી વેગે જથે પ્રસરી ગઇ. ત્રણસો શબ્દના તાર ઉપર આખી સંસ્થામાં ચોતરફ ચર્ચા થવા લાગી. એના સાર એ હતો કે 'એટલે લાંબો તાર છે એટલે કંઇક મોળ મોળ જ હોવો જોઇએ એકથી દા હોય તો તો ટૂંકમાં જ વાત પતે.'

સાંજની પ્રાર્થના પહેલાં ત્રણસો શબ્દનો એ તાર આવી પહોંચ્યો. જાપુછએ એ વાંચ્યો ને લડત રાશરી દેવાનું નહીં કરી નાખ્યું. પ્રાર્થના થઇ ગયા પછી જાપુછએ મારી જા પાસે 'વેદર્થી વનમાં વલ્લવલે, અંધારી છે રાત;' એ પદ મગધાવ્યું. એ ગાવામાં રહ્યું એટલે જધાને સાવધાન કરી જાપુછએ કહ્યું:

'હવે જેલ જવાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો છે. ભાં જવું એ રમત ચાલ નથી. આખો દિવસ પથરા ફેડવા પડશે. કહ્યું જમીન ત્રીકમથી જોડાથી પડશે ને જાંવડાં ભરણ આવશે. ખાવામાં જહુ વેદર્થી પડશે. સ્વાદ તો કેરે રહ્યો, પણ દાગ ચોખા જકાઇ આવે એ જો સ્વચ્છતાથી સંધાવા હોય તો તેટલું જે ભાગ્ય સમજવું. અપવાસ કરવાના પ્રસંગે પણ આવ્યા વિનાં નહિ રહે. અને અપવાસ કરતાં છના મજૂરી કરવાની ના નહિ પડાય. શરીરમેલાન થઇ પડી જાય ત્યાં સુધી કામ કરવાનું છોડી શકાશે નહિ જ. આ ગંધી વાતો કહી જાઉં છું કારણ કે તમે દશ ફરીને એના ઉપર વિચાર કરો. જેટલો વિચાર કરવો હોય એટલો આજે કરી લો. જેલમાં ગયા પછી ત્યાંના દુઃખ ન સહેવાય અને આંખમાં આંસુ આવે તેના કરતાં આજે ન જવું એ જ સાહે. આજે જે સોળ જણ જવા તૈયાર છે એને જદને દસ જ જણ જાય અને જીમન અધા રોકાઇ જાય તો મને કંઇ જોડું લાગવાનું નથી જ. પણ એક વાર જેલમાં ગયા પછી મને એટલાં વર્ષે લડત લાંબાય તો પણ એક

વાર જેલમાં જઈ આવી બીજી વાર જવાને નાંદિમત થઈ જતો તો કામ ન આવે. એવી રીતે રણમાંથી પાછાં પગલાં વારવા કરતાં જવું જ નહિ એ વધારે સાફ છે." સામગ્રી કરતને ગાયુજી આટલા સખ્દો બોલી રહ્યા પછી દસેક મિનિટ સુધી બધે શાંત ઝંબોર વાતાવરણ ફેલાઈ ગયું. બધા જિંડા વિચારમાં પડી ગયા. અને ગાયુજી દરેક જણની ચર્ચા નિવાળવા લાગ્યા.

કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ, એટલે થોડી વાર રહીને ગાયુજી એકે એકે કરીને દરેકને પૂછવા લાગ્યા, દરેકનું મન કેટલું દૃઢ છે એનો તાગ કાઢવાને કસીકસીને પોતાની બધી ઔરિસ્ટરીનો ખર્ચ કરીને—ઉલટા-સુલટી પ્રશ્નો પૂછ્યા. જેનેજેને સાફ રજાઓ આપાનું જોઈએ છે એમ ગાયુ જનશુભા હતા તેને ખાવાનો ટેસ કરવા બદલ રોકાઈ જવા કહ્યું; જેને કામમાંથી છટકી જવાની દૃષ્ટિ રહેતી તેને બધું જોઈ જવાનું માંડી વાળવા એટલ્યા તથા આત્મસ્થાન જાળવનારા અનિમાનીઓને જેલમાં જઈ તુકાર પગવાને બદલે સ્વમાન જાળવી રાખી બદલ જ રહી પડવાની ભલામણ કરી. એમ લલચાવી, દોસલાવી દસાવીને દરેક જણ કેટલા પાણીમાં છે એ તપ્પી લીધું. ગાયુજીના લલચાવ્યાથી કોઈએ પોતાનો આગલો નિર્ણય ફેરવ્યો નહિ. ઉઘટે વધુ દૃઢ થઈ ગયો.

વિદ્યાર્થીઓનો વારો પૂરો થયો એટલે બાનો ને બીનાં બેસીઓનો વારો આવ્યો. મારી બા તથા કાકીને એક એ વાત પથ્થ કહી કે 'આ વખતે જેલમાં જઈને પાછાં આવો ને તમને એમ જણાય કે

આમારાં છોકરાં રાખી પડ્યાં છે, અને એ જોઈ જેલમાં બીજી વાર જવાનું ટાળવા માગો, તો એ નહિ ચાલે. એના કરતાં આ વખતે જ ન જવું. તમારું છોકરાંઓની સંભાળ લેનારાં તમે જ છો એમ તથા માનવાનું. ઈશ્વર તેમની સંભાળ રાખવા બેઠો છે. તમે એ આડ રાખશો તો પથ્થ ઈશ્વરને છોકરાની જેવું કરતી દશે તે તો તે કરશે જ. તમે એમને રૂબરૂ મૂકા દેશો તો પથ્થ ઈશ્વર તેમને સંભાળશે અને તેમનું તમે કરી શકો તેથી દમનગણું જાણું કરશે. મારે તમે છોકરાંઓના મોદ આડે કર્તવ્ય થકો તે સાફ ન કહેવાય. આ બધો વિચાર દરેક જણ માનવાર કરીને જેલ જવા નીકળ્યો. હોડે હોડે ન નીકળતા.

આમ રાતના મોડે સુધી ચર્ચાઓ ચાલ્યા પછી જેલમાં જતી વખતે મુસાફરીમાં કછકછ યીજ સાથે રાખવી અને કછકછ ન રાખવી એવી ચર્ચા ચાલી. 'ચાકુ ધડીઆળ વગેરે ન લઈ જવાં જોઈએ. કારણ જેલમાં દાખલ થતાં એ રાખી મૂકવામાં આવે, પણ પાછા નીકળીએ ત્યારે એ આપવામાં નથી આવવા વગેરે વાતો ચાલતી હતી; આ બધી સાથે મારે તો કંઈ ક્ષેવાદેવા હતી જ નહિ. હું તો કાંચે બધા જેલમાં જશે એની ખુશાલી સાથે પધારી બેસો થયો અને મારી ઉમર નાની છે એટલે કાલે તો મારાથી નહિ જાવાય, પથ્થ ચાર વર્ષ પછી હું પથ્થ જેલમાં જઈ શકીશ એવી આશાઓના ટ્રારંગો કરતો કોણ બધે ક્યારે નિદ્રાદેહીની જેલમાં ખુસાઈ ગયો.

(જાણ)

અણદાસ છામનલાલ બાંધી

મેદીના પાન

જેનો ખરો રંગ બે લાગશે તો સદા તમારો આત્માને સોહાવી રહેશે થીમંતેને દેખી મરીબોને પાદ કરશે તો તેમની છર્પા નહિ થાય.

કર્મ વિનાનું ગોંડિય જીવનરહિત દેવ સમાન છે.

આંધળાની પાછળ થોડે દૂર જવા કરતાં દેખાતાની પાછળ વર્ષો પીતી ભય એટલે દૂર જવું પડે તો તેનો પશ્ચાત્તાપ ન કરશો.

જ્ઞાન અને ધ્યાન એક ન થાય તો સુધી મળ્યાના જાપ નિરર્થક છે.

મજૂરી કરતાં શરમ આવે તેને મજૂરીના પ્રસેદથી તૈયાર થએલું અનાજ આરોગ્ય વાનો અધિકાર નથી.

પાપ અને પ્રુષ્ઠ એ સખ્દો મૂળથી જ ભય અને લાલચ ખતાવે છે; ઈશ્વરરહિત

કર્મ વિના જ્ઞાન સ્વપ્નવત્ છે.

હપતો બાવીસમો જેમાં મારી સફરની સમાપ્તિ થાય છે

હિંદીથી શીધી જરેલી ગયો. મારા મિત્ર પંડિતજી ઘોડાની લગામ પકડીને જાસણા પાસે ઊભા દત્તા. 'અરે! ક્યાંસે નિકલ્યા આને?' કહેતાં તેમણે ઘોડીને મને જાણમાં લીધો.

લગામ છોડીને પંડિતજી મને બેટવા દોડેલા. ઘોડો સમજ્યો કે આ સારો લાગ છે. પંડિતજી મને મળવામાં રોકાયા અને ઘોડો જાગર તરફ ચાલતો થયો. 'પંડિતજી, ઘોડા ત્વ રદા હૈ.' કોઇએ કહ્યું.

'અરે જો નાશાયક!' એવો જણાડો પાઠનાં પંડિતજી ઘોડાને પકડવા દોડ્યા. ઘોડાસાગને પણ કંઈ જોર ન સૂઝેલી; તે પણ ન પકડવા દોડ્યો. 'ન જહગાશ' કહીને પંડિતજી પાછા વળ્યા.

'કેમ પાછા વળ્યા? ઘોડો ક્યાં જશે?' મેં કહ્યું. 'ક્યાંય નથી જવાનો. કોઈ દિવસ નદિ ને આજે તેને મસ્તી સૂઝી છે. પકડવા જમણ તો દહે અરે. જાગરમાં રખાઈને પાછો આવજો.'

ખન્ધું પણ એમ જ. અણેક કલાક પછી ઘોડો જાસણામાં આવીને દાયદણો.

બુનારસથી મંદિરા આવી ગયા દત્તા. કે દવે કશી મુશ્કેલી નથી; મારે સુખેથી પાછા ફરવું. રખડપટ્ટીથી હું ચાકી તો ગયો જ દત્તા. સાધનહીન માણસમાં આપોઆપ સંયમ આવી જાય છે. કદાચ તે મેલાને સંયમી માની પણ મેસે છે. એવા અશક્તિમાન સાધુઓની કસોટી સાધન કે મોડો મળી આવનાં યથ જાય છે. સાધન મર્યાદા કે એનો સંયમ હાડી જાય છે અને એક લોહુપની પેઠે સાધનને વળગી પડે છે. મારો થાક આરામના સાધનના અવાવે દયાએલો પડ્યો હતો. થાક નિનાનો માણસ પરિશ્રમની પરવા કરે જ નહિ. થાકને ઊભા થવાનો મોડો નદિ મળ્યો. લેવાથી જ મારામાં કંઈક શક્તિ ટકી રહી હતી. જેમજેમ થાકને આરામ લેવાની શક્યતાઓ જોઈ ચલી ગઈ તેમતેમ એ શક્તિ સાદરને કેળવતી ગઈ. પરિણામે એક પ્રકારની દૃઢતા જન્મી. અવાવ અને અશક્તિ એક રીતે ધણું ઉપકારક છે. તેથી માણસોમાં સંયમનો યુગ કેળવાય છે. સંયમ એ જીવનની શક્તિ છે.

મારી સફર સફરના રૂપમાં નહોતી. આવી પહેલી આકૃતિનું એ પરિણામ હતું. મને તેમાંથી મળ્યું ધણું. કદાચ સફર જેટલાતા શોખથી નીકળ્યો હોત તો એની મત્રા મેં ન મળી હોત અને જીવનને ઉપયોગી એવો અનુભવ પણ થયો ન હોત. મોજાને ઉપાડી જતો મનુષ્ય આખી યાંટ મને તેટલો નજીવ છતાં મોજાનું વદન કરે છે. નિશ્ચિત રથાન આગળ પછી તેને અંધો કલાક મોજાને ઉપાડીને ઊભા રહેવાનું કહેવામાં આવે તો તેનાથી તેમ જનવાનું નહિ. તેના મત્રાગળની દૃઢ આવી મધ. સફરનો મોજો પણ એ રીતે પડ્યો હતો. એને ઉતારી નાખવાનો વખત આવી ગયો. પછી શા માટે ભાર ઉઠાવું? દિશાટ લીધી અને કાશીની માડી પકડી. વિવાદિતા યુગતી સાસરિયેથી માવતર જતી હોય એવો આનંદ મેં અનુભવ્યો. મેં ધણું શહેરો જોયા. ધણે રથજે ઘોડો ધણે વાસ પણ કયો, છતાં કાશીના જેવું રથાન મને ક્યાંય ન મળ્યું. મારી જન્મભૂમિ કરતાં પણ વધારે પ્રિય મને કાશી લાગતું હતું. વિદ્યાર્થીજીવનની મસ્તી-મેં અહીં અનુભવી હતી. કોઈ પણ રથાન કરતા અહીં મારે ગોદિયા વધારે સંખ્યામાં હતા. વતનના પડોતીઓ જેવાં કુટુંબો સાથે સંયમ જંધાયો હતો. હું જરેખર કાશીવાસી જતી ગયો હતો. પછી એ રથાન માટે મને આકર્ષણ કેમ ન હોય?

કાશીને રોજને માડી જોશી રહી. જોઈ! પાછો દત્તા ત્યાં ને ત્યાં આવી ગયો. મુસાફરી તો એક રચના જેવી થઈ ગઈ. જે કપટો અને વાનનાઓ સજા તે એક રમરણ માગ જતી ગયાં. મળે ધણે વખત નીતી ગયો. માણસ એક પરિસ્થિતિમાંથી બીજામાં મૂકનાં પહેલીને આગ બૂલી જાય છે.

એક અદ્યપિયું તો મિત્રોને અને જોગખીના-ઓને મળવામાં જ મળ્યું. યુજ્જાતમાંથી વરીસ લાઈના કેટલા મેં વખતના પત્રો આવી પડ્યા દત્તા. મારે જવાબ કે પત્રો નદિ મળવાથી તેઓ મળવાના દત્તા. કેટલાં મેં રથજોએ પૂછાવી ચૂક્યા દત્તા કે માફ થું થયું છે! લાઈનું ચિતિત હૃદય અને સદોદર પ્રેમ

એ પત્રોમાંથી હું ગાંચતો હતો. જ્યારે, 'આ પત્ર પૂરો આ લખાવે છે. તેઓ તારું નામ સાદ કરે છે અને રૂંધે છે.' એવી પહેલી જ લીટી એક કાગળમાં વાંચી મારી આંખોએ આંસુનો ગંધ ખુરશો મૂકી દીધો. પાળપણના જાના ખોળામાં રમેલા દિવસો સાદ આવ્યા. અજર સાદ, સાદ વરસથી એ માતાએ પેનાના પુત્રનું મોં નથી જોયું. મૂકી જેટલાં સુકકાઈ દાડકાંને કુમળો દેહ લઈને ઘેરના બારણી નીકળ્યો હતો. આજ તો એનાથી પાંચગણું સરીર છે. એ વખતનું દયાગણું મો! માતાએ તો એ જ મોં રમૂનિમાં રાખ્યું દરોને

મારા મિત્રનો ત્રણ વર્ષનો નાનો કણ મારી પાસે હોડતો આવ્યો. એક અઘવાડિયામાં તો એ મારા મિત્ર મિત્ર બની ગયો. એ વતરો પડે એટલે મારી પાસે જ હોય, હું શું કંઈ છું તે તોના માંમેથી સામે આવ્યો. મારી આંખોમાં આંસુ અને કંઠમાં દુસકાં જોડે સાકળી હોડતો પાછો ગયો અને તેના પિતા-જીને લઈ આવ્યો. તેનો અતજજ દશ પચ્ચ દાનમાં ગુંને છે: 'કેમો, જાણુ છો કેસે રાતે હું?'

'કેમ ભાઈ, શું છે?' મિત્રે મારા હાથમાં કાગળ જોડેને કંઈ અશુભ વાત હોય એવું મારું 'કંઈ નથી મારાં જા આ કામગી લખાવે છે.' 'તો ભાઈ, પાગલ છે? જનને, જઈ આવ. જિયારી મા કેટલી દુઃખી થતી રશે?'

આ મિત્ર નહિ પચ્ચ વડીલ ભાઈ સમા દતા. જે દિવસે એમણે મને પોતાને ઘેર બોલાવેલો તે દિવસે કહેલું 'તુમ મસે જાપના લી ઘર સગએ. ઘરકે સગ તુમદારે અખતે લી ભાઈજન હે તુમદે છસ ઘરમે દર તરદશી છૂટ હે.'

અને એ ઘરમાં એક ભાંડુ માફક કેટલાંક વર્ષોથી હું ત્યાં રહેતો આવ્યો હતો. કાશી તો ખાસ મલાન્ને પાળનારું નગર છે સારા ઘરની વડુ-લીકરીઓ સામે કોઈ પચ્ચ પુરુષ હાલો ન રહી શકે તો મારા જેવા પરદેશીને તો એ યોગ મળે જ શકે? જ્યાં રચજન કરતાં પચ્ચ વધારે છૂટથી આ કુટુંબમાં રહ્યો. મિત્રનાં જૂઠાં માતાજી તો એટલાં પ્રેમાળ હતા કે હું ન જમું ત્યાં સુધી રાત જોડેને બેસી રહે. મિત્રે જઈને માતાજીને કહ્યું. તેઓ આવ્યાં.

'કેમો રે સેવા કરે કે બહે નિકસલ દેખા? બજ દેખલી તોવાર સેવા? અપન જનની કે એસન તક-સાવત દેખા?'

જનારશી દિલીમાં આ જૂઠાં માતાને બોલતાં સાંભળી હું ઠંડો થઈ ગયો. મેં નિર્ભય કરી લીધો કે આ અઘવાડિયામાં જન્મશ્રમિ અને જનનીનાં ફક્ત કરવા હોય જીવું. બાહને કાગળ પચ્ચ લખી નાખ્યો. રવિવારની ગાડી પકડવાનું નક્કી કર્યું. શનિવારની સાંજ હતી. હું માઈ પોટલું તૈયાર કરીને શું લઈ જવું તે વિચારતો હતો એટલામાં માતાજી આવ્યાં. 'કા હો, તોવાર દિલ નાલી બરલ કા?' બોલ્યાં.

'કેમો અમ્માં?'

'કેનું સિપાલી અદરવાં આવજ હો. કાહે કે અજ ગંધા સરપર લાલત દેખા?'

'નહી અમ્માં! મેં તો અજ અજ કુછ ઊડ દિધા. કેમ જાત હે?'

'જાજ કે દેખા. સિપાલિયા તો કે ખુલાવત હો. એ વળી સિપાઈ કેમ? એકમા જેલખાનાનો સિપાઈ બેઠો હતો. તેના પહેરવેશથી જ હું ઓળખી ગયો. 'કેમ?' મેં પૂછ્યું.

'આ ચિટ્ટી છે.' તેણે ચિટ્ટી આપી.

મારો એક મિત્ર કોઈ કારણસર પકડાયેલો હતો. અતોષ ગંબીર હતો. સમજ જુદું તો રામ નહોતું. એ વખતે હું કાશીમાં નહોતો. તેણે જેલમાંથી ચિટ્ટી લખી હતી.

બાહને જીજે જ દિવસે કાગળ લખી દીધો કે દમજ્યાં મારાથી નહિ અપાય. મિત્રનો જવાબ કરે એવું કોઈ હતું નહિ. તેનું આખું જીવન સેવાના સિપાલીનું હતું. એના જેવા જીવોનાની ચરણપૂજા એ મારે મન વીરપૂન-છે. આને એક સાળીમાં જમ્યા હતા. જેને હું મા માનું એના માટે બધું કરી છૂટવાની મારી આદત છે.

લગભગ એક વર્ષ સુધી મુકદ્દમો લેખાયો. મારાથી જનનું બધું કર્યું મિત્રના બાગ્મમાં સહીતી લખી હતી. તેને કાશીની સજ થઈ. મેં આંસુ લીંછેને કાગળ તેને પહોંચાડ્યો. તેનો જવાબ તેણે લખ્યો. તેના શોડા સજ્જો લખ્યા પિતા નથી રહી શકતો.

'જેને સુમાવતાં હું જરા થે ગભરાતો નથી કે

દુઃખી થતો નથી તે માટે તું શા માટે વિચલિત થાય છે ! મારામાં અત્યારે કેમ અજ્ઞાન ચેતના જગી છે. કાલે મારા મળામાં ફાર્સીનો ફોદ પડ્યો. આ ગુલામ જિંદગીનો અંત આવ્યો. મુબદ્દ સ્વપ્નની સિદ્ધિ માટે મારે આત્મા નવું બધું પ્રાપ્ત કરવા સુદૃઢ જગતમાં પાછો જશે. તું જોજો, હું આ મૃત્યુથી કેટલો મુખ્ય અનુભવું છું ! મારે મૃત દેહ તું જોજો, ફાર્સી પરથી જીવંતમાં પછી મારા મહેરા પર દારૂની રેખાઓ તું જોઈ શકીશ. આપણે ગાતા દત્તા કે,

જીવંતિયો કે સદા મોત સે કરતે દેખા;

વીરો કે દગને સદા હંસકે હી મરતા દેખા.

ળીમને આપણે ધણીવાર જીવંતિલ કહેતા. આજ મારે માટે ખરી કસોટીનો પ્રસંગ છે. જન્મ-મરણનો એ કસોટી છે. ધન-વશાગ જેનાં હોપ તેને જ આવો પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય. ળીમને જીવંતિલ કહેવાનો મને લકઠ હનો કે નહિ તે કાલે સમજાશે.

ફાર્સીનું કાર્ય સમાપ્ત થયા પછી મુસ્લિમ જેવાર આંખો લૂછતો બહાર નીકળ્યો અને જોયો, ‘જાહુતો’ કે. ફાર્સી હી રસ્તી પર મને લટકતે દેખા દે, મગર એસે હંસ કરકે અપને દાયસે ફાર્સી કા ફંદા અપને ગલેમેં ડાલને વાલ્લા નહીં દેખા.’

ફાર્સીના તખ્તા પરથી દેહ નીચે ઉતાર્યો ત્યારે મેં દારૂ નિશ્ચેતન મુખ પર છવાઈ રહ્યું જોયું.

એ જ સાંજે હું ગાડીમાં બેસી ગયો. સવારમાં આઝા પહેાંચ્યો. જીગતા રવિનાં કિરણો તાજમરાજના છુમ્મટ પર પડતાં દતાં. તેથી જનમન યજ્ઞને પ્રતિગિજ રૂપે મૃત્યુનો અફસોસ બહાર આવતો દેખાયો. મોતની હારી ગમેલા માનવીની આદનું એ તાજમરાજ વિદ્ધ છે. નાશવંત દેહનું ચોતાને કંઈ જ રાત નથી એ જતાવવા જાણે માનવીએ પરીક્ષા આપી હોય ? એના લાખો તાજમરાજો આ પૃથ્વીએ મોતામાં સમાવી દીધા છે એની શાદજવાને ખજર નદિ હોય.

ગાડી જેમજેમ આગળ જતી ગઈ તેમતેમ હું વધુ ને વધુ અનપયા પ્રદેશમાં જતો હોઉં એમ મને લાગ્યું. સવારે પાઞ્ચપુર આવ્યું. “શું છે” સજ્જ મંજાળાળો. આ જ મારી માતૃભાષા ! અરે એમાં આટલી બધી ક્ષિકાશ ? કેાઇ રવાબિયાની મુજરાતીને આ નાદિ રૂમે, પશુ મારી એ ફરિયાદ દજી કાયમ છે.

મોટા બાઇ દક્ષિણમુર્તિની એક આગશાળામાં શિક્ષક દતા. ત્યાં મગો અને તેમની સામે ઊભો રહ્યો તો તેઓ મને જોળાળી ન શક્યા. દસ વરસે બીની આંખે અમાફે જાસ્તમિલન થયું. મારાં જા મામરામાં ઘેર દત્તા. જ્યાં જાળપણમાં ખૂશ રમો ફરો દત્તા ત્યાં પહેાંચ્યો તો જાધું જ કરી ગએલું દેખાયું. પશુ પાદરમાં જે પીગર પર ચડીને હું પેપડીઓ ખાતો એ પીગરને જોવી ને જોવી જોઈ. બાઇ પાજળા માથો જતો મને મામનાં બધાં જોઈ રહ્યાં. પંદર વર્ષની નીચેનાં જાળકાને તો હું જોળાળી ન જ શકું. ધરડા-એને જોળાળતો મગો તેમ જાળપણની રમૂતિઓ તાજ થતી ગઈ, પશુ કેાજીને મને ન જોળાળ્યો. ધરના આગણામાં મેસતાં જ મારાં જા સામે ગલ્યાં. બાઇની સાથે હું પશુ કેાજ ગહેમાન આવ્યો હોણા એમ કમન્યા જ્યારે દરોને મેં મગમાં પડી દંડવત્ કયાં અને દુસકાં ખાધા ત્યારે જોળાળી મયા અને જાથમાં કાઈન દર્પેથી રોયા.

અજરાતમાં દસ વર્ષે આવ્યો. માતૃભાષા તો કેમ બૂલાય; પશુ સજ્જો જૂલાઇ મયા દતા. જોલું તો દિહીની જટાથી. કેટલા સજ્જો દિહીના વાપાઈ છું તે હું જ કળી શકતો નહોતો. સાળાળનારા દસતા ત્યારે મને સમજાતું કે હું જોલવામાં બૂલ કઈ છું.

એએક મદિના ઘેર રહ્યો, પશુ હું મુંઝાઈ ગયો. જામને કહી દીધું કે હું પાછો કાશી માથો જજશ. તેઓ મજારાયા. માંડમાં આવ્યો છું અને જતો રહીશ તો દાયથી જજશ. ધણું સમજાન્યો, પશુ માઈ મન જોનું જ રહ્યું કાશીની રિફીટ ત્રણ લીમી. કાશી જજીને એક અધવાડિક પતની વ્યવરથા શરૂ કરી. જમી તેપારી રાધ મઈ, પશુ કેાજ પ્રેસાળો જાપયા તૈપાર ન થાય. મારા પહેમાંના પતથી જયા કરી મયા દતા. કડક લજાણુ જાપયા કેાજ તૈપાર નદિ. ધરનું પ્રેસ થઈ શકે એમ નહોતું. જણ મદિના નીકળી મયા. લાલના ઉપરા ઉપરી કામળો આવળા લાગ્યા. નાની મેનનાં લસે કરવાનાં દતાં. મારા પિના નદિ થાય એમ લખ્યું એટલે ન જૂટકે પાછો ગયો.

દવે નિર્ણય કયો કે અજરાતમાં જ રહેવું છે. પશુ કામ શું કરવું ? માઈ લેન અર્ધો ન મગે, કેાજની સાથે પરિચય નદિ. જેનીની નોકરી કરવા જેડું

માનસ નહિ. દક્ષિણમૂર્તિ વિચાર્યોવાનનાથા શ્રી નાનાબાઈએ મને મળવા જોવાઓ. તેમને મળ્યો. તેઓ મને સમજાવે શક્યા કે નહિ તે તેઓ જાણે, પણ મને લાગ્યું કે તેમને હું સમજાવે નથી. 'સીરક્ટ' વાળા શ્રી કલ્યાણાઈ કોઠારીને મળ્યો. તેમણે મને તંત્રી વિભાગમાં રોક્યો. કામ કર્યું. મને તે કાંઈ પણ ખરું; પણ મને કોઈયું નહિ. એક વર્ષ જાળકોના પાક્ષિક 'ગાંધી'માં શ્રી નટવરલાલ શ્રીમાવાળા સાથે મળ્યું. તેમના પરિચયથી મને સંતોષ હતો, પણ નજીવા કારણસર છૂટા થયો. પૂ. જોતીલાલ અમીનને મળ્યો. એક જ પરિચયે જાણે બંને પરસ્પર એકબીજાને સમજાવે ગયા. તેમની પાસે દાખ કરવાનું મેં રાહીકાર્યું. એ મદાનુભાવ વ્યક્તિની હાયામાં મને શાંતિ મળી. મારી પ્રતિજ્ઞાની જાણે લાગ્યાની તેમણે કદર કરી. પૂજ્ય અમીન સાહેબ થોડા જ માસ પૂર્વે અગત

હોદ્દી અમર શાંતિ જોશવવા ચાલી ગયા. અને તેમણે સોયેલું કાર્ય પણ પૂરું થયું. એમના જેવો કસોટીકાર મને કોણ મળે! આજે વિચારું છું કે દેવે મારે શું કર્યું! મારા અનુભવો અને કર્મજોશ જ્યાં દોરી નાખ ત્યાં જવું એ જ નિશ્ચય છે.

મેં કદી દાર માની નથી. વ્યવહારના ક્ષેત્રમાં પણ દૃઢતાથી આગળ ધપવા તૈયાર છું.

આ મારી સફર. બધું જ હતું નથી લખી શક્યો. આખી રાખું છે તે વખત આવ્યે લખીશ. રખડ્યો, ભટક્યો, કછો સહ્યાં, પણ એ બધામાંથી મેં જે અપૂર્વ આનંદ મેળવ્યો છે તે વિશ છે. એની ક્ષતિ સુખાં જની ગઈ છે. સુવાનીનો ખરો આનંદ એ મેળવ્યો છે. મરત હું, આઝાદ હું, પરવાદ કુછ નહીં, આક્રોશો જેલતે હું, આહ કુછ નહીં.

શુભરામ જોષી

Our Friends Abroad

અભિવિદ્યામાં પરબવદાર કરના એવા મિત્રો, (અત્રાંકથી ગાહ)

Mr. A. L. Reimer,

2296 Clybourn Ave., CHICAGO, Ill. (U.S.A.)

પરબવદારમાં રસ ધરાવતા આ યુવાને દિગ્દિશ સંધર-વાનો સૌખ્ય છે. દરેક કામગીરી જવાબ આપવાની ખાતરી આપે છે. હાલમાં ૧૫ ફૂટની એક સેધક-બોટ તેણે કરે છે.

Mr. Alfred Noro, (18)

7215 Elden St., PITTSBURG, Pa., (U.S.A.)

૧૮ વર્ષનો, જ્યેષ્ઠ બૂખરી આંખોવાળો આ તરુણ તેનાથી વધારે ઉમરના મિત્રો જેટલે પરબવદાર કરે છે! ત્યાંની સફૂરો, રીતરીવાજો, દુધોગો, રગતો વિષેનો કાર્ડપણ જવાબ આપે.

Mr. Gordon Bang, (14)

201 N. Kentucky AMARILLO Texas, (U.S.A.)

ફેટોશાદ્રી અને દિગ્દિશ સંધરવાનો સૌખ્ય ધરાવતો આ તરુણ સીધા સ્વામાનો છે.

Mr. James Culhave

400 1/2 Lowell St., PITTSBURG, Pa. (U.S.A.)

Mr. Ralph George Martin,

1306 West Chestnut St., BLOOMINGTON

Illinois (U.S.A.)

૮ વર્ષથી દિગ્દિશ સંધરે છે. ૫૦૦૦ જુદી જુદી જાતની દિગ્દિશ સંધરી છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની ૮૦૦ દિગ્દિશનો તે ખાસ જુદો સંપ્રદ છે. સિકાગો કણ્ડીવાર જાય છે, ત્યાં

વિષે થઈ શકે જાણવાનું વચન આપે છે. જે કાઢે ત્યાંની સ્ટેજ કલબના મેંગર થઈ હશે તે તે ફોજિબના તેનું નામ આપશે દરેક વચના જવાબ આપવાની ખાતરી આપે છે.

Harold V Pini (15)

17, Lindall St., Roslindale

MASSACHUSETTS (U.S.A.)

૧૫ વર્ષનો તરુણ મત લખતો રહે જણાય છે. સજે છે કે:

My greatest ambition in life is to visit India Ever since I was a little boy I used to love to hear about this great mystifying country. My dear father used to read me stories about Rajahs, and Magicians who used to wander about streets and since then I have been wanting to go and someday I hope my dream may come true.

Woodrow B. Bravost

૧૬ ૧૧

IOWA Lusiana (U.S.A.)

ખરેકમાં મહાયા સ્ટેટમાં અને -યુક્રેનામાં જે જવા મિત્રો કરી ચૂક્યા છે અને દિશમાં ત્રીજો મિત્ર થોડો છે. ૫ ફૂટ પણ ઈચની ઉંચાઈનો તરુણ છે, ૧૪૦ પાઉન્ડ વજન માણે છે. વખામ મહાની રમત, થોડેશ્વારીનો ખૂબ સૌખ્ય છે. પોતાના ચાસ લાલ શેડાવા બૂખ વખાણ કરે છે તે જ પોતાના હાથે તેને થોડો સાકર ચટાડે છે.

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

એટલે દમનક પિંગલકને એકસો નેધને એનો પાસે ગયો. પિંગલકે પૂછ્યું, 'કેમ દમણાં દેખાતો નથી?' દમનક કહે, 'દેવચરણને આગાઈ કામ ન હોય ને શું આવવું? તથાપિ એક વાત જાણીને જાના રહેવાય એમ નહોતું એટલે કહેવા આવ્યો છું. આ સંજીવક રાજ્જોલી જાન્યો છે. એણે મને કહ્યું કે "આ પિંગલકની સક્રિયતાં સારચસાર કેટલું છે તે દેવે જોઈ લીધું છે, એટલે દેવે એને દણીને રાજ લખસિ."'

આ વજ જેવું દુઃસદ વચન સાંભળીને પિંગલકને કંઠાર આધાત થયો, એની મનિ મૂંઝાઈ મઈ ને એ કાંઈ જોઈયો નહિ. એનો આકાર જોઈને દમનક કહે, 'મદારાજ, એક મંત્રી પ્રધાન અને એનું આ પરિચય છે. દેવે તો એ એકેએક કામમાં રમેજાએ વર્તે છે.'

સિદ્ધ કહે, 'ભદ્ર, તો પણ એના ઉપર મને ખાર આવતો નથી. આનેક દોષથી દુષ્ટ હોવા છતા દેવ કેને પ્રિય નથી? વાલે એ પીડા કરે તો જણ ને પ્રિય છે તે પ્રિય જ રહે છે.'

દમનક કહે, 'એટલે જ આપણા આવી પડી છે. સ્વામીએ સર્વે પશુઓને આધા કરી આના ઉપર આરથા જાંધી એટલે આ દેવે સ્વામિત્વ વાંછે છે.'

સિદ્ધ કહે, 'તે દશે, પણ સંસદમાં જેને પૂર્વ ગુણના ન કહ્યો હોય એને જ નિર્જુણ કહેતાં પ્રતિજ્ઞાનો લાંબ ધાય એટલે આપણી જીવા કેમ ઉપડે? જીવું મેં આને શરણાગત જાણીને અભવવચન આપ્યું છે તે મારો દ્રોહ કેમ કરે?'

દમનક કહે, 'મુજેન્દ્ર, દુર્ગન્તની નિત્ય સેવા કરીએ તો પણ તે સીધો ન જાને. કૂતરણી પૂજીને શોકિએ, તેજ લગાડીને મર્દન કરીએ, સંદવાથી વીંટીએ, ને ખાર વર્ષે છાડિએ તો પણ વાંકી ન મટે, અને વિપ-વૃક્ષને અમૃત સીંચિએ તો પણ એને મીઠું ક્ષણ ન આવે. એટલે મારું દિતવચન સ્વામીએ જોઈપણું નહિ. સાંભળો: વાધવાનરસપોતું કહ્યું જા મેં કહ્યું નહિ।

તો મને નાખિઓ મારી દુર્વિતીત નરે અરે

પિંગલક જોઈયો, 'એ કેમ?' દમનક કહે છે:

કથા ૧૧

કોઈ સ્થાનમાં યસદેવ નામે બ્રાહ્મણ હતો. દરિદ્ર-તાની મારી એની બ્રાહ્મણી નિલ એને કહેતી, કે 'હે નિરુત્સાદ કંઠાર હૃદયના બ્રાહ્મણ, છોકરાં જૂને વલણાં મારે છે એ તમે જોવા નથી, તે નિશ્ચિતપણે જોડા છે? મને એટલો પન્થ કરીને પણ આજે સાડું ખાવાનું મેજવવાનો ઉપાય કરો.' સ્ત્રીનાં વચનથી કંઠારાને બ્રાહ્મણ સાંભળે પંથે નીકળ્યો, અને થોડેક દિવસે એક મોટા વનમાં પેડો. સાં એને તરસ લાગી, એટલે પાણી જોતાનાં જોતાનાં ધારથી ઢંકાયેલા મોટા કૂવા એના જોવામાં આવ્યો. એમાં જુએ છે તો વાધ વાનર સર્પ તથા માણસને કૂવામાં દાંડા, અને એ જાણીએ એને જોયો. એને જોઈને વાધ જોઈયો, 'હે મદાશય, પ્રાણિરક્ષાથી જાણુ પરમ યાગ છે, એટલે મને કૂવામાંથી કાઢ, જેવા હું મિત્રપુત્રકલ્પ આદિ સ્વર્ગનાને જઈ મળું.' બ્રાહ્મણ કહે, 'તમારું નામ કેવાનાં પણ સર્વ પ્રાણીઓને વાધ ઉપજે છે, એટલે હું તમારાથી નિહું છું.' વાધ ફરીથી જોઈયો.

બ્રહ્મકૃત્યા સુરાપાન વ્રતલંગાદિ પાપનાં

પ્રાયશ્ચિત્ત કલાં સંતે કૃત્યને નહિ નિષ્કૃતિ

એટલે મારાથી નાસો મા, અને મને કાઢો.' તેથી બ્રાહ્મણે મોતાના ચિત્તમાં વિચાર કર્યો કે, 'પ્રાણીના પ્રાણની રક્ષા કરનાં વિપત્તિ આવી પડે તો તે શ્રેય-સ્કર છે.' એમ કહીને એણે વાધને કાઢયો.

એની જ રીતે વાનરને ચે કાઢ્યો, એટલે સર્વ કાલાવાજા કરવા મંડેયા ને કહ્યું. 'અને જેને તેને કરડના સ્વતંત્ર નથી, આદેશ વિના અંગે કંપા નથી દેતા.' એટલે એને પણ કાઢયો.

● પ્રજ્ઞાપદ્યુરિ નામે જૈન સાધુએ શરવાજીતરગિવર્ષે રવિ-કવલદિ કાલજુને તૃતીયાવામ્। (સં. ૧૨૫૫માં) પંચતંત્રનો છણેદાર કર્યો એની ઉમેદતી આ વાત છે.

પછી એ બધા બેઠ્યા કે 'માણસ પાપમાત્રનું ધર છે, એટલે એને કાઢતા નહિ, ને એના વિશ્વાસ કરતા નહિ.' વળી વાપ કહે, 'આ જહુ સિખરવાળો પર્વત દેખાય છે એને ઉત્તર પાસે મારી મુકા છે ત્યાં મારા ઉપર અનુગ્રહ કરીને એકવાર આવજો. એટલે હું તમારા ઉપકારનો પ્રત્યુપકાર કરીશ, તથા તમારા ઋણથી મુક્ત થાઉંશ.' વાનર કહે, 'ત્યાં જ મુકા પાસે જરૂર આગળ મારો વાસ છે, ત્યાં પધારજો.' અને સર્પ કહે, 'દુઃખ પડે ત્યારે મને સંભારજો.' એમ કહીને એ ત્રણે પોતપોતાને માર્ગે ગયા.

હવે કૃપરથ પુરુષ ફરી ફરીને સાદ કરે છે, કે 'હે બ્રાહ્મણ, મને પણ કાઢ.' એને પોતાના પક્ષીનો બાણીને બ્રાહ્મણે એને કાઢ્યો, એટલે એણે કહ્યું, 'હું સુવર્ણકાર છું ને ભૂચુકમ્ભમાં વસું છું. જો સોનું કાંઈ ધડાવવું હોય તો મારી આગળ આણજો.' એમ કહીને એ ચાલતો ગયો.

બ્રાહ્મણ જહુ ભર્યો પણ એને કાંઈ પ્રાપ્તિ થઈ નહિ, એટલે ઘેર પાછો આવવા નીકળ્યો. આવતાં આવતાં વાનરને મળ્યો એણે તેને અમૃત જેવું રવાદિષ્ટ ફળ આપ્યાં. પછી વાપ આગળ ગયો તો ફાલ

રાજપુત્રને એણે માર્યો દશે તેના શરીર ઉપરથી એણે ઉતારી લીધેલો કંઠો એણે બ્રાહ્મણને આપ્યો. બ્રાહ્મણને થયું કે કંઠો વેચવામાં સુવર્ણકારની સદાયના લાંબી હોય તો ઠીક. એમ કરીને એ સોની આગળ ગયો ને કંઠો તેને ખતાવ્યો. સોનીએ બેયું તો રાજકુમાર સાડ પોતે જ પછી આપેલો કંઠો દત્તો. એટલે તેણે રાજકુળમાં જઈને તે રાજાને ખતાવ્યો. ફોં બ્રાહ્મણ પાસેથી નીકળ્યો એમ જાણતાં રાજાએ વિચાર્યું કે એ દુરાત્માએ જ મારા પુત્રને મારી નાખ્યો દશે એટલે એણે રક્ષક પુરુષોને બ્રાહ્મણનું બાંધી રાત વીત્યે શળાએ મરણવાની આજ્ઞા કરી.

અંધનમાં પડેલા બ્રાહ્મણે સર્પનું રમરણ કહ્યું. સંભાળી બેઠો સર્પ એની પાસે આવ્યો, એટલે બ્રાહ્મણે એને પોતાને અંધનથી મુકાવવા કહ્યું. સર્પ કહે, 'હું શસ્ત્રની રાણીને કંપ મારીશ, અને મોટા માનિત્રો મંત્ર જપે, તથા વેલો વિષનારાન પ્રયોગ કરે તોય ઉતરીશ નહિ. પણ તારા દાસનો સ્પર્શ થાય એટલે ઉતરી જઈશ અને તું છુટી જઈશ.' આમ પ્રતિજ્ઞા કરીને એ રાણીને કરક્યો, એટલે રાજકુલમાં દાદાકાર થઈ ગયો, અને આખું નગર આક્રમ્ય બધાકુળ થઈ

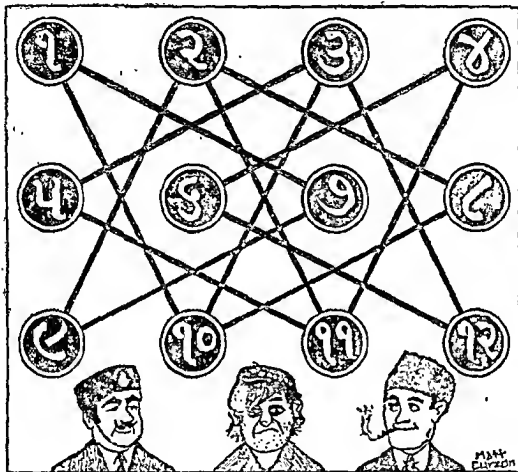

પછી વાપ, વાનર અને સર્પ ત્રણેએ કહ્યું કે 'માણસ પાપમાત્રનું ધર છે એટલે એને ન કાઢતા.'

ગયું. કદમક ગાનુકિતાચિત્રને ભોલાબા પણ કોઈના ઉપમાર ફાવ્યા નહિ, એટલે સાદ પડાવ્યો તે સાંભળાને આત્મજો રાણીને વિષમુક્ત કરવાનું માથે લીધું. એથી આત્મજુને છોડીને રાજ્ય આગળ લઈ ગયા, ને એણે રાણીને રાજ્ય લગાડ્યો એવી જ તે આગસ મરડીને બેસી યઈ.

રાજ્યએ આત્મજુને બહુ માન આપ્યું, ને કંડો કેમ એના રાજ્યમાં આવ્યો તે પૂછ્યું. આત્મજે વાત કરી એટલે રાજ્યએ સોનીને ફંડ્યો તથા આત્મજુને ૯૯૯ માગ આપીને મંત્રી બનાવ્યો, અને એણે ખાધું પીધું ને રાજ કર્યું. એટલે દુ: કંદુ છું: 'વાવવાનરસપો નું' મતિ. (આલ)

વાલજી ગોવિંદજી દેસાઈ

ચિત્ર રમત ૧

આ એક બદમાશને પકડવાનો કેવડો છે, ને સાથેસાથ ત્રણ જગ્યા રમી શકે એવી રમત પણ છે. ત્રણમાંથી એક જણ પોલિસ થાય, બીજો હીરોટિવ ને ત્રીજો બદમાશ. આ ચિત્રમાં એખાના ચક્રમાં મોટી માગો ને શહેરો જતાવે છે, ને એ ચક્રમાં જોડતી લીટીઓ એમને જોડતા રસ્તા જતાવે છે. આ પહેલાં તો ચક્રમાંના માપનાં જ, પૃષ્ઠના ત્રણ ગોળ કદા કાપી કાઢો ને પોલિસવાળા ઉપર 'પો', હીરોટિવવાળા પર 'ડી' ને બદમાશવાળા પર 'બ' અક્ષરો લખી કાઢો. પછી રમત શરૂ કરો. એ શરૂઆત વખતે બદમાશ ૮ નંબરના શહેરમાં હોય છે, જ્યારે હીરોટિવ ને પોલિસ અનુક્રમે ૧ ને ૯ નંબરના શહેરમાં. એ બંને ત્યાંથી બદમાશને ઘેરી લેવા એક પછી એક શહેર ફરવા માય છે, જ્યારે બદમાશ પણ એમને ઘાય આપવા પોતાનો મુકામ બદલતો રહે છે. થોડાંમાં થોડાં રથાનો બદલી જલદીમાં જલદી બદમાશને પકડી પાડે એટલા પોલિસ ને હીરોટિવ વધુ ચાલાક. એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું કે દર વખતે એક જ ચક્રનું બદલાવનું છે ને એ બદલાવાતી વખતે ચક્રમાં જોડતી લીટીઓ પર જ આગળ-વધવાનું છે.

આ મહિનો (જૂન) . . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૧ ભારત પર વર્ચસ્વ ધરાવનાર
 ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની લડી-ઇ. ૧૮૪૪
 * * * હોર્ડે ઓરિજિનલ અને હોર્ડે
 ન્યૂનના મતભેદોને કારણે મિલનના
 લિગનલ પાર્ટી પરી ભંગી-ઇ ૧૯૨૬
 તા. ૨ અંગ્રેજો સામે શીખ સત્તા
 તરફથી મોરચો માંડનાર મુલતાનના
 અગ્રણી સેનાપતિ મુલરાજને ફાંસીની
 સજા-ઇ. ૧૮૪૬, પાંચમી એ સજા
 આજન્મ દેશનિકાલમાં કેવલ * *
 'ટસુ દુર્ગવલે'ના મહાન અંગ્રેજ
 લેખક રોમસ લોર્ડની જન્મ-ઇ. ૧૮૪૦
 તા. ૪ કલાઈવના ભેળવેલા મીરન-
 ફેર નિગલકારમાં થઇ બંગાળના નવાબ
 વિક્રમ અંગ્રેજોને સહાય કરવાની સંધિ
 કરી-ઇ. ૧૭૫૭
 તા. ૧૦ આયરિશ પાર્લામેન્ટની ઉદ્ધી
 ખેડક-ઇ ૧૮૦૦
 તા. ૧૭ ભારતના અંતિમ અનર્સ
 જનરલને પ્રથમ વાઇસરોય હોર્ડે કૌન-
 ગનું અવસાન-ઇ. ૧૮૬૨
 તા. ૨૦ સિરાનુદ્દીનનો કલકત્તામાંથી
 અંગ્રેજોને કાઢવા-ઇ. ૧૭૫૬
 તા. ૨૨ નર્મનીએ માકલવારી મોને
 રાષ્ટ્રદોહી નહેરુ કર્યા-ઇ. ૧૯૩૩
 તા. ૨૫ પૂનામાં ગોપીજી પર બાળ
 ફેકાઈ-ઇ ૧૯૩૪
 તા. ૨૬ મોદીશી વળતા હુમાયુને
 સોરસાહે શકર નજીના હાથપાટ
 મુકામે હરાવ્યા-ઇ. ૧૫૩૯ * * * હરે
 ઇશીયા કંપનીના ડિરેક્ટરોએ નવો પટો
 મેળવવા ચરહ કરી-ઇ. ૧૭૮૨ * *
 હિદમાં સોનાની કરસી ઓરિજિની
 રચાવના-ઇ. ૧૮૬૩
 તા. ૨૯ બંગાળના મહાર્કષિ માઈકલ
 મધુસૂદન દત્તનું અવસાન-ઇ. ૧૮૭૩
 * * * હિંદના સમર્થ કેમરણીકાર શ્રી
 આણંદજી મુકરજીને જન્મ-ઇ. ૧૮૬૪
 તા. ૩૦ અંગ્રેજોએ પ્રદેશ સાથે સંધિ
 કરી-ઇ ૧૮૪૩ * * * ફાસે તમામ
 રૂઢાનલોન્ડનમાંની ખાલી કરી આપી
 -ઇ. ૧૯૩૦

આ માસની વિખ્યાત
 શ્રી આણંદજી મુકરજી

ઇ. ૧૮૬૪ના જૂનની ૨૬મીએ કલ-
 કત્તાના ભવાનીપુર પરામાં શ્રી બ્રજા-
 મસાદ મુકરજીને ત્યાં જન્મ. એવનો
 બાપો જૂન નવજો રહેતો તેથી પરી-
 ક્ષામાં સારું પરિણામ ન આવતું એમને
 એ જન્મેને ને બાવામગી શરીર બરા-
 બર ભેળું કર્યું. જમની છુલો તેથી
 કુશામ હતી કે સાળામાં સાલતા બનાઈ
 રિગપના અંકજાલિતમાં તેમણે જુઓ
 કાઢી તે પ્રકારને મોરલી આપી, અને
 તેણે તે સપ્તજી સ્ત્રીકારી, આભારના
 બદલામાં મુંબ પુરતો મોકલાવ્યા,
 થી એ. અને એમ. એની પરીક્ષા-
 જોમાં પહેલા આપીને એમણે આઠ
 હજાર રૂપિયાનું ઇનામ ને સોનાનો
 ચાંદ મેળવ્યો. ૨૪ વરસની ઉંમરે તો
 એ એમ.એ.ના પરીક્ષક ગીમાયા આ
 ચરસમાં જ કેનલ્ડીના મરો હપર
 એમણે મંચન આપ્યું એમને લાગ્યું કે
 પરીક્ષાની પદ્ધતિ પ્રત્યેના અંતરનું સાચું
 હોર બાળી નાખે છે યુનિવર્સિટીના
 અધ્યાપકોમાં બેઠાથી બાપા હાજલ
 કરાવતા મળુ કોમણે પચનો કર્યા.
 ત્યાર બાદ એમણે વજીલાતમાં એવ-
 લાણે ને કાયદાનો અધ્યાસ આદરી
 સર રામલિદાસી થાપ મેડે તેનો વ્યવ-
 હાસ અનુભવ લેવા માડ્યો. ધીમે ધીમે
 એમણે પોતાની નામના જમાવી ને

એટલે વડા બાવાધીરા ગીમાયા. આમ
 સરકારી અગલદાર થતાં સરકારી
 બાળતોમાં એ ન અંબાલી સરકાર,
 મળુ સ્વતંત્રતાને રજમાન પર એ
 સંજોળે મુરબાક રહ્યા. કેનલ્ડીની
 બાળતમાં તો એ સરકારને મળુ
 મોકળું સંમતીની દેશા.
 સરકારી અગલિત રીતે તો એ.
 ટલી મિનમિત પ્રશસિઓમાં એ પહેલા
 હતા કે તેઓ આપણને એક નહિ પણ
 અનેક લાગે એશિયલિક સોસાયટીના,
 કલકત્તા મુકી જમના અને બંગાળી સ-
 હિય પરિવહના એ પ્રમુખ થવા હતા.
 કેટલોક વખત મ્યુનિસિપલિટીના અને
 પાસાસમાન સરકાર હતા. સંસ્કૃત બા-
 પાના પરીક્ષક મંડળના અને મહાએનિ
 સોસાયટીના પ્રમુખ હતા. તમા બંધ-
 બારી 'મેથેમટિકલ સોસાયટી'ના રજા
 પર પણ એ જ હતા. એ પાથી એ
 મની પ્રતિભા કેવાં જુદાંજુદાં મેરોમાં
 ચિહ્નની હતી તેને જવાબ આવશે.
 પણ એમના જામનો કીર્તિમુકુ
 તો કલકત્તા યુનિવર્સિટી જ. એ યુનિ-
 વર્સિટીની અને આણંદજીની જવાબકયા
 જુદાં નથી. પોતાની બુદ્ધિ અને રાષ્ટ્રિય,
 તેમનાં કહેતા પ્રમાણે એમના અવ-
 સના, દુરુખના અને મિત્રોના આનં-
 દનો ભેષ તેમણે એ યુનિવર્સિટીની
 ધરાવ્યો છે. આઠ વરસ સુધી તેમ
 કુલનાયક તરીકે એ તેના સુભાગી રજા
 હતા એ વખતનાં એમનાં બાપજીમાંથી
 નિકળે ને રાષ્ટ્રપ્રેમ જાગેભાર બનીને છે.
 ઇ. ૧૯૨૪ના એ મહિનાની ૨૫મીની
 સાંજે હોજરીના રોગથી પટનામાં તેમનું
 અવસાન થયું અનેક કલ્પલિતો અને
 પ્રહારાચકો આવશે અને જરી, પત્ર
 આણંદજી મુકરજીનું નામ તો એ યુનિ-
 વર્સિટીના ઇતિહાસ સાથે વચ્ચે જ નથી
 ચુકેલું છે. આપણે ઇતિહાસ કે મુજરત
 યુનિવર્સિટીનાં આપણું ૨૨મું સર્વેશ
 બનાવવા એની જ કાંઈ યશોભાષી
 પ્રતિભા આપણમાં મળે

મહાકવિ

પ્રકાર કરી પાડશે, મુદ્રવ હરતથી તોડશે,
ખરેલ અથવા તમે સમયનાં ફળો વીણશે;
હઠાઈવ ત્રણ તો સફળ રીતથી આપશે,
પરંતુ તર્કી આપના હૃદયની પરીક્ષા યશે.

મહાકવિ પોતના

મુસલમાનોનાં આક્રમણ આ દેશમાં અરે તરફ ફેલાઈ ચૂક્યું હતું ને ઔતિક જીવનથી પરાજિત ને વંચિત હિન્દુ ભવિને અઘોરિક સાક્ષાતી આરાધના સિવાય બીજો કોઈ આધાર ન હતો ત્યારે, ઇ. ૧૫૦૦માં આંધ્ર દેશના કડપા જિલ્લાના એકિમિક્કા ગામમાં એક બાળકનો જન્મ થયો. એનું નામ પોતના. ગરીબીમાં લગીછાને જ એ આ ંસા-રમાં આવેલો. નિર્ધનતા એને પરપરાગત વારસો હતો. આખા દિવસ ઈળ ચલાવી આપે ભૂખ્યે પેટે પકી રહેતું એ એના બાપદાદાઓની રસમ હતી પૂંદણ સુધી પહોંચતી ફાટીવૃત્તી થોતકી એની વેસ-ભૂષા હતી. પણ આ બાળક એ અક્રિયન પરિવારમાં ધૂળથી પરિવેષિત એક હીરો હતો. કાઈ શુક્રવર્ષમાં અજ્યાસની ક્ષેત્રે વક નહોતી મળેલી. ધર પર રહીને સ્વાધ્યાયથી જ શાસ્ત્રો, પુરાણો, વેદો આદિનું સમગ્ર જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલું, કાસણ પઠન-પાઠન કરતાં પેટની ચિંતા એને વધુ હતી, ઈળ એકું અનિવાર્ય હતું.

આ ગરીબી જ પોતનાને અગર કરી ગઈ. એણે જ પ્રકૃતિના બારીક અન્વેષણ દ્વારા એનો માર્ગ સાફ કર્યો.

એસો અરાવતાં મળેલો એ વેરાગી એનો શુક્ર. એના ઉપદેશે પોતનાને સરસ્વતી-ઉપાસનામાં રતિ જન્મ્યાં. એનામાં સહજ પ્રતિભા હતી ને એ પણ એવી પ્રત્યક્ષ કે કાળ ને પરિસ્થિતિઓ પર પણ વિનય ચેળવવાનો; એણે સફળ પ્રયાસ કર્યો. એના પૂર્વકાલીન અને સગકાલીન કવિઓમાં એક પોતના જ એવા પાકવો એણે કહી રાજ્યાશ્રય ન શોધ્યો. આશ્રિત વ્યક્તિને કંઈ ને કંઈ આટકારી કસવી જ પડે છે. પોતના એવા સિદ્ધાંતપિહીતોમાંનો એક ન હતો.

છતાં પરિસ્થિતિ વારંવાર પછાડ ખાવા છતાં દાર કબૂલ નથી કરતી, પોતાના શિક્ષાને પરાસ્ત કરવાની જિદ નથી ઊડતી, ઉદેકાગોલા સ્થાપ જેમ હંસ આપવાને તલપાપડ જ રહે છે. શિક્ષાનાં આંસુ તો એની વિનોદની સ્ત્રાવણી બની બધ છે. કહેવાય છે કે પોતનાના જીવનમાં પણ એવી વિકટ પડી આવેલી જ્યારે રામચિંતાના બળ પથેથી ખસવાનું મન થયેલું ઔતિક જીવનની દુર્બલ રહેલી કદાચ આંમકાઓ નથી હોતી ને પોતાની રાજ્યીય કૃતિને બચાવમાં મારી એ રાજ્યાશ્રય શોધતા નીકળી પડેલો. પણ આત્મામિનાન હુંમરી બેઠ્યું. થય આગળ ન લક્ષ્યા. હૃદય વિશુદ્ધ બની બેઠ્યું. એક બાજુ પત્ની ને સંતાનની દુર્દશા અંતસ્તલ હલમલની રહી હતી, તો બીજી બાજુ તથાપ્રસ્તા ધીણાબાણી ચર-સ્વતીનો આતં ધ્વનિ કાનમાં ગુંજ રહ્યો હતો. આખરે ભૌતિક બાબતોને એણે પરામૃત કરી. એ પામ પુત્રીતા મિત્રને આશ્વાસન આપતાં એણે લખ્યું છે, 'મારી મા, હે બારતી! વ્યાકુલ ન થા, રો નહિ, મા! મારા હૃદયિક નિવાસને મટે હું એ નસાપથ, અત્યાચારી રાજાઓના કટુપિત હાથોમાં તને નહિ લેજું. વિશ્વાસ રાખ. કાળજ આંખમાં નેત્રોથી તું તારો પાલય શા માટે બીજાની રહી છે?'

એ સમયે સારા ભારતમાં મુસલમાનોની 'બાલબાલ' હતી. આંધ્ર રાજ્યોનો સૂર્યોત્થ વધ ચૂક્યો હતો. એ આંધ્રના ગત વૈભવને યાદ કરતાં જ પોતનાનું સુખ હૃદય નળી બેઠ્યું. સમયના આધાતે આગસમાં દુર્ગેલી એની પ્રતિભાને ધક્કો મારી સચેત કરી. બાકિમાન પૂરિત એના હૃદયમાં ખ્યાલ આવ્યો, શા માટે હું મારી માનુષાપાને ઉન્નતશીર્ષ ન બનાવું? અને એણે ત્રણ મહાકાવ્યો લખી કાઢ્યા—નારાયણસાતક,

વીરભક્તિચિત્ર અને મહાભાગવત. એમાંથી જે કોનો સુખ્ય અન્ય તેા મહાભાગવત જ છે, જે આજ પછી એવી એટલી જ યશસ્વી થઈ રહ્યો છે. વીસ હજાર શ્લોકોના માવા પર એણે અંગે વીસ હજાર પત્રોનો અંબાકુળિત રમણીય પ્રાસાદ બનાવી મૂક્યો છે.

દ્વિતીય ભક્તિ સાહિત્યમાં જે સ્થાન દ્વવર્ષી ને પ્રેર્યું છે, ગુજરાતીમાં જે સ્થાન નરસિં ને દયાસાગરનું છે, એ જ સ્થાન આંધ્ર સાહિત્યમાં ચૈતન્યનું છે. રૂરે તે ચૈતન્યના કૃષ્ણને જીવનના વિભિન્ન ગાંઠોથી હરાવી, એવિષ્ણુઓ વચ્ચે જ વસોદાન બનાવી દીધો, પણ ચૈતન્યનો કૃષ્ણ તે મર્પણ પ્રકૃતિના રાગની સમાન જ શાવરજીવનનો પૂર્ણ પ્રતિનિધિ રહ્યો છે. કૃષ્ણને એવા રૂપમાં ચૈતન્યવાની શ્રેષ્ઠ કરવાની પ્રયાસિકતા દ્વિતીય બીજા કોઈ ભક્ત કવિને નથી કરેલી. સામયિકતાની ધૂનમાં ચૈતન્યને ચિંતન સત્ત્વને ત્રિસાર નથી પાડેલું, ને એ જ એની મહત્તા છે.

આપણા ઇતિહાસનું કલંક

આપણા ઇતિહાસની તેા દયા ખાના ભેળું છે. આપણા શાહીવાદી શાસકોની બેદનીતિએ આપણી સાળાએને આપણા રાષ્ટ્રના સાચા ઇતિહાસથી અસ્પૃશ્ય જ રાખી છે ને આપણા રૂપરેખા ને વ્યાસપીઠોએ પણ એ બાબતમાં મોન સેવી એ જદાણાનું તાતાવરણ કાયમ રાખ્યું છે એનું પરિણામ પાંચજ જ છે આપણા રાષ્ટ્રના, આપણું ગૌરવ કદી ઊર્ધ્વમુખ ન બને એવી શુદ્ધ કોને મળે એટલી મઠ છે જે આપણા નિકાસ કે શુદ્ધારણને કદી મતિમાન નથી થતા દેતી.

આપણા હાથે સિદ્ધિશી કેરલા ૧૪૫૧ રાખ્યું કરે છે એનો ચે સાચો જવાબ કોઈએ નથી આપેલો. આપણા ઇતિહાસો શીખવે છે કે ૧૮૦૦ વર્ષથી તેઓ આપણા પર શાસન ચલાવે છે ૧૮૫૭ના વરસથી તેઓ સિદ્ધિશાળાની શરૂઆત મળી લે છે આ કેટલું હડહડતું જુદાણું છે? પલાશીની જીતથી તેા અંગ્રેજોએ આ વિશાળ રાષ્ટ્રના એક નાના સરજો બાગલો જ મેજાએ હતો, ને તેનું ચે વાસ્તવિક અર્થમાં સ્વદસ્તક શાસન ચલાવવા એમને બીજે એક દાયકા સહ એવી ૫૬૧ હતી એ યુદ્ધ બાદના બીજા પચાસ વરસો સુધી ચે હિંદુસ્તાનનો મોટો ભાગ અંગ્રેજોની આક્રમક જ રહ્યો હતો. એ સમયથી તે ૧૮૫૭ના આપણા સ્વાતંત્ર્યવિગ્રહ સુધીના સમયને સાચા ઇતિહાસકાર તેા વિગ્રહો ને વિન્યોનો સમય ગણાવે, પણ સિદ્ધિશાસનકાલ તેા નહિ જ. એટલે સિદ્ધિશીનું હિંદુસ્તાનના સાધ્યમોત્ત્વનું ગૌરવ કોઈ રીતે ૮૦ વર્ષથી આગળ નથી જતું.

પણ આજ છતાં જે હાંના હાંના ગાળા આપણા ઇતિહાસમાં સિદ્ધિશાળાને આપવામાં આવે છે એનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણે માટે એક ભ્રમ એણે થવા પાડ્યો છે કે હિંદુસ્તાનીઓ એ યુદ્ધવિરક્ત ને સરજી-

પ્રિય પ્રાણ છે. એ દશેમાં પાંદેશી આક્રમકોને નાગવી રહી છે, અને આ જુદાણું સહેલાણી થયે કિતરે એટલા માટે તેના પર સાર્વભૌમ્ય સાથે હંકી લાગે વળગે નહિ એનું સાચું રિયું પડ ચડાવી દેવામાં આવ્યું છે કે હિંદુસ્તાન જમીનના કોટ દેશોમાં ચિંતનમધ્યાન દેશ વધું છે જ આ તદનીરૂપે ચે.જી કલ્કોલો જુદાણું રચીકરી લંબને આપણે આપણા સુવાગ માનસનું પ્રદર્શન કરીએ છીએ.

હિંદુસ્તાન યુદ્ધવિરક્ત દેશ છે એ કહેનાર માટે આ જડખાતેડ સવાલ છે કે પલાશીના યુદ્ધથી માંડીને કોના ૧૮૫૭ના છેલ્લા ગૌરવાનિવહન કળ્યાન સુધીમાં હિંદુસ્તાનીઓએ અંગ્રેજોને શ્વાસ ખાવા દીધો હતો? ત્યારે પછી બંગાળના ગળાગળા સીતમગર સાહેબો સાથેના બગલો, મઠ સરીના આઠગા દાયકામાં મદારાષ્ટ્રીઓને વળગે એ બધા કયા અર્થમાં હિંદુસ્તાનની યુદ્ધવિરક્ત બતાવે છે? અને એ અસર પછી તેા તરત ચલ્લાસબોના ચેત્તેથી મંદાઈ. વળી ૨૦મી સદીના આરંભમાં બંગાળના જુવાનોનું જુદાણું કયાં અમલ્યું છે?

શા માટે આ વાતો ઇતિહાસમાં નથી રચીકારાની? કારણ આપણી રાષ્ટ્રીય નમૂનિને ને આગેકર્યને આ દબીખેલો વેગ આપવાની શક્તિ ધરાવે છે. આ વસ્તુસ્થિતિ કોઈ રીતે સહી લેવા એવી નથી, અને હું તેા કહું છું કે સવિધ્યનો ઇતિહાસકાર અંગ્રેજોના હિંદુ પાસના વિશુદ્ધ ગમલને ૧૮૫૭ થી ૧૯૦૦ સુધીના ગાળાથી કોઈ રીતે વધુ સમય ન ખાવે. (મોડન રીયુ)

—સામગ્રી.વર લેહીના

‘દાયગસ’નો ઇતિહાસ

આપણે ત્યાં કોઈ પત્રને ઇતિહાસ સ્વતંત્ર પુસ્તકમાં સંપ્રદાયો હોય એમ બહુમાં નથી માત્ર કેટલીક વાર અનુક પ્રસંગે હોયે કોઈ પત્ર વિશે ચોટી વિગતો બહુવા મળે છે—દા. ત. ‘કુમાર’નો બાર વર્ષ પૂરાં કર્યો ત્યારે ‘કુમાર’ વિશે ગાયવા બાણ સમાનંદ ચેતરજીનાં પત્રી ગુજરી ગયાં ત્યારે ‘મોડન રીયુ’ વિશે. એ તેમ, આપણે ત્યાં પણ પ્રવર્તેના ઇતિહાસ ધડનામાં કાણો આપેલો હોય એવું પત્રો છે—પછી તે દૈનિક કે માસિક કે અઠગાડિક હોય; એટલે નીચેની વાત રબૂ હું અને ઇચ્છું છું કે આપણે ત્યાં કોઈ એક જ પત્રના ઇતિહાસ વડે સ્વતંત્ર પુસ્તક રચી શકાય એમ ન હોય તેા એકથી વધુ પત્રોના નાના નાના ઇતિહાસ વડે એક સ્વતંત્ર પુસ્તક રચાય.

હાલના ‘ધ દાયગસ’ પત્રનો હાલમાં ઇતિહાસ લખાયે છે ને તે પણ એ પુસ્તક બરીને. બીજા પુસ્તકનું નામ ‘ચીલો પાઠવર’—The Tradition Establisher રાખ્યું છે. કિમત ૧૫ શિલિંગ. એમાં ‘દાયગસ’નાં ચાળીસ ‘નિખાલસ’—Frank વર્ષોના ઇતિહાસ છે. એમાં ‘રોહકું પરાધાવવાની’ નીતિથી ‘દાયગસ’ને કોની ખરેખરી વહેવાર પડેલી તેની પણ

વાત છે. 'તાજી' એના માટે અરફા યહોદી, સમી નિ-
કોરિયાએ એને ફર કહેલું. પ્રિન્સ આફન્ટે દુષ્ત તરીકે ન-
વાળેલું ને હોર્ડ ક્લેરન્ડને એ બંનેથી આગળ જઈ સમી
નિકોરિયાને લખેલું કે એનું તંત્ર ત્રણ ચાર અઘાન માણસો
ચલાવે છે અને એ પત્ર નફોના ખ્યાલ આપે છે પણ એ
બનાવે ખૂબ હઠાપોઠ મચાવેલા તે તો કોમીઆન, યુદ્ધ
દરમ્યાન એ પતની વહાણી બનેલા. એ યુદ્ધની સંજ્ઞાતમાં
જ 'દાઇમ્સ'એ પત્રકારતાના ઇતિહાસનો એક મહાન નિ-
બંધ પ્રાપ્ત કર્યો. રસિયાના ઓરને આગેનું પ્રિન્સનું અ-
લ્લિટ્ટેટમ ઓર 'દાઇમ્સ'માં તેને એ અલ્લિટ્ટેટમની 'એલિ-
શયસ ફોર્મ' મળે તે પહેલાં વાંચ્યું! બીજું, દાઇમ્સે માલમ
જનાર રફોડે બેઠે પોતાનો એક ખંતીયો રફોડે નામનો આ-
યરિસ ખળખળી મોકલ્યો. લરફરી સત્તાપીશોને તેની દા-
જરી પસંદ નહોતી અને તેને માત્ર નાના અગલદાર તરફ-
થી જ નહિ પણ સૌથી મોટા અગલદાર તરફથી પચ્ચ-
નકમત મળી, સ્કુલરિમાં તેણે પોતાનો તંબુ લરફરી દાર-
માં જ ફેરવ્યો. લરફરી અગલદારો વાંચાર એનો તંબુ કુ-
ખેડી નાખતા મળુ રફોડે ફરીથી એ લોકોની દારમાં નહિ
તો તેમની ધણી જ નહોતી પોતાનો તંબુ રોમ્બો ન્યાં
પુર લાઇ મતી ત્યાં એ ઘાતર રહેતો. થોડા જ વખતમાં
એણે લરફરી અગલદારોમાં બપરપરસિંગની ઊભા પકડી
પાડી અને એ ઊભા પકડકમાં એક પ્રકારની ભટત - Paj-
lysaંની રિમ્મત ઉપરિયત કરી અને લરફર પર મહાન
આફત નોતરશે એમ એને સ્પષ્ટ લાગ્યું. આ બધા બનાવો
દરમ્યાન એના હેવાડો તો 'દાઇમ્સ' માં નિર્ણયિત બજાતા
હતા, એટલે તે ગણતના (૧૮૪૨ થી '૭૭) 'દાઇમ્સ'ના
તંત્રી લેન ડીલેન બતો શું અને છે તે લેવા ગયા. રફોડ-
ના આહેવાડો તેને સાચા લાગ્યા. લંડન પાછા ફરતાં જ તેણે
સરકારને લખી લેવા માંડી, પરિણામે તરત જ યુદ્ધ નુશિ-
નાં જ્વાળામાંની રિયલિટી સુધારના એક ફંટ એફંટુ મળ્યું અને
સરકારને હોરરફીલોની રિયલિટી તપાસ કરવા સંક્રમિ-
શન મોકલવું પડ્યું. તે કમિશને બહેર કહ્યું કે તે આશ્ચર્ય
સાચા હતા.

—અગ્નેશ્વલ નાવક

ફિલ્મોનો પ્રમુખ

● ● આપતી સાલનું ઓલિમ્પિક ક્રીડામંચ બધાં સ્થાનનું
છે એ ફિલ્મોની પ્રાપ્તિ નિગતોથી વાકેફ થયા
પછી (લુઓ કુમાર એક ૧૮૦) આ યોદ્ધા સન્-
ધીય ચર્ચા પણ રસિક જણાશે. ચર્ચા એટલા માટે
કે હમેશાં પ્રભસતાને પુરસ્કારવા રહેલા એ દેશનું
હર્દ એથી સમજતો. ને રસિક એટલા માટે કે ઉત્તર
યુરોપનાં નાના પ્રભસતાકોમોનો, ડાળાળાળી વસતિ
ને સમન નંગરોથી સમૃદ્ધ એ દેશ, હિટલરે તેની પડો-
શનું મેમલ લઇ લેતાં જમતની આંખે વધુ ચડ્યો છે.

ફિલ્મોનો પ્રમુખ ક્યોરો ફોલીઓ આને નીચ વાર ત્યાંનો
પ્રમુખ બન્યો છે, છતાં તેની માન તો તેને અપલ કિસાન
(The First Peasant) તરીકે જ સંબોધે છે; અને આ-
મુલ ખેતીપ્રધાન એ દેશને માટે એ સંબોધન વાજબી જ છે.

ફોલીઓ પણ પોતાના કિસાન ધતલ્યા માટે મગડળ છે.
મધ્ય યુગના કોઈ ખેડૂત એની જ દળતી બરાબર મૂંઝે
એ સંબે છે. આજની ૬૬ વર્ષ પા ઉત્તર ફિલ્મોના ઇતિ-
હાસ નામના માર્ગમાં એનો જન્મ મળેલો. ત્યાં આગડી
નિશાળમાં બાપના પછી છ વર્ષ માધ્યમિક શાળામાં કાંઠયાં

શાળા ઓઢીને સીધાં એ ખેડૂત બન્યો એની કપસંત
પોતાના જિહ્વાની યરકારી ધોરા ને સોસાયબીઓમાં તે ખૂબ
રસ લેતો. એ વખતે જમીનદારો ખેડૂતોને અમુક સાલીપાણું
અગાઉથી લઇ ખેતર આપી દેતા અને માટે ત્યારે તેને ફરેડા
કરી શકતા. આ માર્ગમાં રહેલો અન્યાય ફોલીઓએ બંધો
ને રાજકામગીરી ખેડૂતોના અપાજની તેને જરૂર નબળાં.
સન્મકરણના જાણપવાનો એણે નિખાળ કર્યો ને ૧૯૦૪માં
તે પાર્લામેન્ટનો સભ્ય ચુકાશે.

ફોલીઓને લાગ્યું કે સરકારમાં કિસાનનો અપાજ બજ-
વત્તર બનાવતો હોય તો તેના હિતમાં સચતની એક પાર્ટી
ઊભી કરવી જોઈએ. એ અનુસાર ૧૯૦૮માં એણે 'એગ્રીકલ્ચર
પાર્ટી' ઊભી કરી, ને આને ફિલ્મોની સૌથી બજારના બે
પાર્ટીઓમાંની એક છે ૧૯૨૫, ૧૯૩૧ને ઉઠે ૧૯૩૭માં
નીચ વાર પ્રમુખ ચુકાયા પહેલાં બીજા પણ ઘણા જવા-
બદાર હોવા તેણે સ્વીકારેલા છે. ખેડૂતોનું હિત સાચવતો
૧૯૨૨માં એણે પસાર કરાવેલો કાયદો આને 'લેન્ડ ફોલીઓ'
નામથી જ ઓળખાય છે.

પુદ્ગોની કાયાપલટ-એક નવી યોજના

ઉદ્ધા પચાસ વર્ષમાં જમતે એવા તો ઈંગ્લેન્ડની ગતકારો
લેવા છે કે પડેલી નજરે મળે ન ઉતરે એા કાંઈ યોજ-
નાને પણ તે અનિશ્ચયનીય કહેવા તૈયાર નથી. પનાગાની
નહેર જોરાઇ ત્યારે ઘણાઓએ આ રીઠા ઊઠાવેલી કે
આદલ્તિક ને પાસિકિની સાજાસજાદી અસમાન હોઈ,
નહેર જોરાશે કે તરત પાસિકિકનાં પાણી તેમાં ધોધમાર
રેલાઇ અકલ્પ હોનારતો આવી મૂકશે. એનું જ સુએઝની
નહેર વિષે ને એનું જ સાઇરસ ક્રીલડની આદલ્તિક આર-
ચાર વીજળીક તરો મૂકાની યોજના માટે બનેલું. પણ એ
બધાની સફળતાએ માનવજાતિને હરકાઈ નથી યોજનામાં
વધુ નિશ્ચય મૂકતી કરી દીધી છે.

પુદ્ગોની કાયાપલટ માટે ને ને નવી યોજનાઓ રેસ
કસઈ છે તેમાં હર સોર્ગેલનો યોજના સીધી વધુ મદદતા-
કક્ષી છે. એ યોજના છે અમલ સમુદાયે યુરોપ માટે પ્ર-
વેગ (વીજળીક સક્રિ) પૂરે પાડતું અને આફ્રિકાના સહસ્રના
રહુને ધીનું જમાવતી નહેરોનું કેન્દ્ર બનાવી દેનાની.

ગિચાકર અને ભોરફરસ મુકમે બે પુરતા આંધી દેવાય તો વોસ કંઈડ હોસે પાવર નેરવો પ્રવેગ (વીજળીક શક્તિ) આપતાં રાક્ષસી પાવર સ્ટેસનો હોમાં કરી સકાય એમ અનુભવનું છે. કારણ કે ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં આદ્યત્વિક ને કાળ સમુદ્રમાંથી સતત લાણી ઠન પાણી ઠલવાતું જ રહે છે.

આ પ્રવેગ વડે યુરોપના જળસા વિસ્તારનાં યંત્ર-વ્યવસ્થાની શકાય ને સાથેસાથ સદસા માટે ધંપિય મશિનરી-માં કોનો ઉપયોગ લેવા જતાં એ આપું વેસન વખત બની નવ. બાકી આ પ્રવેગકેન્દ્રો હોવા થતાં ભૂમધ્ય સમુદ્રનાં પાણી રોપાતાં જઈ આવેલ કૃષ્ણદ્રુષ્ય એવા નવા નવા કાપુ-કો હરતીમાં આવતા જરો, જેથી વધતી જતી વસતીનો કા ડો આવોઆપ ઉકરી જરો ને આફ્રિકા સાથે ભૂગિ-રંધાન પણ સંપાશે.

સમુદ્રમાં ગતું મએલો ભૂગિભાગ યોગવવાનો અખતરો બને નવો નથી. હોઈંડે ઝુંબડતી સાથે ને ઇટલીએ જામ ને બ્રિટનીની વચ્ચે વિસ્તરેલા પોન્ડાઇન મશિન સાથે એ અખતરો આદર્યો જ છે. હોઈંડાની યોજના પાર પડતા તેને સાડા પાચ લાખ કોરરો નવો પટ રાજરો ને ઇટલી-ને પાર પાઈલનો.

ઇંગ્લેન્ડ દરિયામાં ફૂળાતું લાય છે!

ઇંગ્લેન્ડ ધીમે ધીમે દરિયામાં ફૂળાતું નવ છે ને ત્યાંની પ્રજાને લાય રહે છે કે થોડી વધુ સહીઓ સુધી દરિયાની આ કામગીરી આજુ રહી તો આપણે ઇંગ્લેન્ડ જળસાથી બની જરો. એક વખતના કોનાં આબાદ શહેરો આજે વર્ષોગડા પાણી નીચે આરામ લઇ રહ્યા છે.

કામગીરી તરીકે ડનવિચ ૧૪મી સદીમાં કોમ સમૃદ્ધ બંદર હતું ને ત્યારબાદ ત્રણ સદીઓ સુધી તે આબાદ રહેલું. ઇસ્ટ એન્ગિલયાની કો રાજગાની નદી કાંઠે ચાર ગાઇલ વિના-રાળી દુર આવેલી. ધીમે ધીમે નગર અને દરિયા વચ્ચે બીચ નંગલ વિસ્તરતું ગયું અને આજે એ નંગલ અને નગર બંને ગરક થઇ ગયા છે, જેની કશી નિશાની જ નથી રહેવા પામી.

વળી આજનું કૌનવોલ આજની છસો વર્ષ પર હતું એથી અરધા વિસ્તારનું જ રહ્યું છે. દરિયા કોની સીમાઓ સંકોચિતો નવ છે. કોના અન્યારના બૂંગિછેડા ને તેથી રૂપ ગાઇલ દુર આવેલા સીલીના ટાપુ વચ્ચે ૧૪૦ ગામડાં ને વાસો પર આદ્યત્વિકતા પાણી ગિરકુશ ખેલી રહ્યાં છે.

કેન્ડ, સરોક્સ વગેરે અનેક પરગણાની વિનાશરેણ દરિયાનું ધીમે ધીમે છતાં સતત શરૂં સ્વેચ્છાસર નવ છે. ત્યાંનાં છનિહાસપુરતો કહે છે કે ૧૩૪૯માં હેનરી ચોથો પોંકરાવરમાં ફેનવરપર મુગમે કોતર્યો હતો. આજે એ ફેનવર-રપર ગામ ફૂળી આરનારો કે સળગરીનો મારફત જ રોપી શકાય એમ છે.

તમાકુ

અમેરિકાનો નવો શોધાએલો ખંડ વસાવવા માટે વસા-લતીઓ વધુમાં વધુ કોઈ શીજથી આકર્ષાયા હોય તો તમાકુની, એસ પહેલાથી, પાપ અળેન આકર્ષાથી તથા બુંદા જીવ દેરોના શાસકોથી તિરસ્કૃત થયા છતાં તમાકુનો પ્રચાર કોઈએ તો ફેલી ગયો હતો કે વધુમાં વધુ નફાકારક તેને વેચાર જાઓ હતો. આજે એ કોનો ફેલાવો કયાં કોણ છે? અમેરિકા માયડીડ છ પોંડ, મેક્સિકમ ને મિસર પાંચ પોંડ, એટલિન ને કાન્સ ત્રણ પોંડ તમાકુ આજે એ વાપરે છે! આ બહોળા પ્રચારને લઈ કાન્સ, ઈટલિ, રચેન વગેરે દેશમાં તે તેનું વેચાણ સરકારે જ એકઠાણુ લઈ લીધું છે.

આજે તો તમાકુનું વાવેતર કોતરે સફીડનથી માંડી દખ્ખ-જામાં હેડ દખખજી આફ્રિકા સુધી બધા દેશોમાં પસર્યું છે, ને કે તેનું મુખ્ય ઉત્પાદક તો હબુ એ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ જ રહ્યું છે. ભરીન ને આગેહવાના સધળા પ્રકારો તેને અતુર થાય છે, પણ કોથી કોની ફેરગમાં - યુનાઈટેડ આવે છે.

તમાકુને છોડ કાળોડાંબળાં વિના સીધા સોસા રેપે જ હોમે છે. કોની હોવાઈ લગસણ છોકે ફૂટ નેટલી હોય છે

ને કોચ ગુલામી રંગનાં ફૂલોથી ખસિત હોય છે. એને જુ-
ખાર રંગનાં અસંખ્ય બી આવે છે ને તે જોરલાં તો ઝીણું હોય
છે કે એક છાંડાંથી લગભગ દસ લાખ નેટલાં ઊતરે છે

જમીનની નટકનાં છાંડનાં પાંદડાં ખૂબ મોટાં, ક્યારેક
તો દોઢ ફૂટ લાંબાં ને છ ઇંચ પહોળાં હોય છે, પણ ઉપર
જ્યાં જોગનું કદ ઘટતું જાય છે. અને સહને બધાં પાંદ-
ડાંને સૂર્યપ્રકાશની સરખી તક મળે છે. એ પાંદડાંની અંધ
ઓરી તીવ્ર હોય છે કે જનાવરો તેના બણી દેહતા જ નથી.

તમાકુની આદત પડ્યાનું કારણ તેમાં રહેલું નિકૌટિન
નામનું ફેરી તત્ત્વ છે, અને તે ચાવનારા કે સૂંધનારા કરતાં
પણ પીનારા પર તેની બહુ હુરી અસર થાય છે. બીટી
પીનારો ભેગ પડ્યું ને વધુ હુંડીને દગ બારતો જાય છે
તેમ તેમ એ હુમ્મટો ફેફસાંમાં વધુ ને વધુ યોધાતો જાય
છે. અને ત્યાંથી કાર્બન ડાયોક્સાઇડનો બાળો ઉતારી માણ-
વાયુને જ્યો મેળવવા આવેલાં રક્તકણો શ્વાસ સ્થાયે આ
રોપિત પદાર્થને ચે સારીરના એકે એક ભાગમાં લઇ જાય છે.

ગોં અને નાકની શ્લેષ્મકલાઓ તથા શ્વાસનળી અને
સ્વચર્ય પર બીટીના હુમાડાની બહુ ઉત્તેજક અસર થાય છે,
અને જોના હુમાડામાં રહેલી ગરમીથી તેમાં વધારો થાય છે.
સિગારેટ આથી બીને ફેરી કેવામાં આવે તો એ હુમાડો
જોરલાં ગરમ નથી રહેતો, પણ પેશ્વા ભાગ સુધી પીતરાં
લગભગ ૧૪૦ ડિગ્રી ફારનહાઇટ સુધી પહોંચી જાય છે.

નિકૌટિન લોહીના પરિભ્રમણ પર પણ અસર કરે છે.
જોનાથી શ્લેષ્મકલાઓની કેસલિસિઓ બરડ બની જાય છે
ને લોહીની ગતિ મંદ પડતાં અંગોને પૂરતું પોષણ નથી મળતું.
આથી ખ્વડપ્રેશર ધરિણ્ય છે, નાડીઓના લગભગ ૧૦થી૨૦
ધબકારા થાય છે ને હૃદય પર બાળો પડે છે.

ખૂબ બીટીઓ ફૂંકનારાના ધાંટા ફાટી જાય છે, એટલું
જ નહિ પણ શ્રવણેન્દ્રિય પણ કમજોર બને છે ને ધબ્બી
વખત તેના માન્યસો ગિલકુલ બહેસ બની જાય છે.

અમેરિકાના કેઝ એક સુધારકે સિગારેટોને કંઈના બીલા
તરીકે ઓળખાવેલી છે; ને ખરેખર, એકે કંઈનારેટ તેના
પીવારના કંઈનામાં એકે બીલાની ગરજ સારે છે.

પોપનગરી

ઈરલીના પાટનગર રોમના વાચન્ય ખૂણે, ટાઇબર નદીને
કાંઠે વેટિકન નાગરી એક ટેકરી આવેલી છે. જોના પર એક
નગર વસેલું છે, જે વેટિકન સિટી નામે ઓળખાય છે. જિ-
સ્તી ધર્મના ઉદ્ધારક સંપ્રદાયના મુખ્ય ધર્મગુરુ પોપના સ્વ-
તંત્ર સ્વામિત્વ તથા એ આવેલું હોય, હુનિયાના નાનામાં
નાના સમ્ય તરીકે પણ ગણી શકાય.

સ્વતંત્રવંશના નણુ ઉદ્ધારક મહારાણી ગ્રુઝાતા સ્વિસ
સંત્રીઓ ચાર સદીઓથી આ પોપનગરીની રખેતવાળી કરતા
આવે છે. પાસપોર્ટ સિવાય કે અગવ્યાહિત વોપાકમાં કોઇને

અંદર લખાય જવા નથી દેતા. આ સંત્રીઓ સિવાય ૮૦
ખાનગી ઇસાસિયન સેનિકોનું એક લશ્કર પણ ત્યાં રહે છે.
જોને 'Guarda Nobile' ઉપરી ઇસાસિયન ઉમરાવોમાંથી
ચૂંટવામાં આવે છે.

હુનિયાની એ સાંતમાં સાંત નગરી છે. તે જોરલે સુધી
કે બહારથી મુલાકાતે આવનારાઓ પણ જોયે ચવાળે વાત
કરવાની હિમત કરતા નથી. શિસ્તરૂં ત્યાં પૂર્ણ પાલન કર-
વામાં આવે છે. સવારના છ વાગે જોના દરવાજા ઉપર છે
ને સતે અગિયારે બંધ થાય છે.

નગરીમાં બહારથી આવતા થતા બધા માત્ર પર જ-
કાત માફ છે, જોરલે ત્યાં ખૂબ સોંધવારી છે, પણ કંશી
વસ્તુ નેવવા મઠે નગરીથી બહાર લઇ જવાની કે બહાર-
થી અંદર લાવવાની સખત મનાઈ છે. ને એમ કરનારને
દંડવામાં આવે છે, કારણ વેચાણની સમગી મોનોપોલી
પોપના જ હાથમાં રહે છે.

નગરીનો મોટો ભાગ તે બિરતી સ્મારકો ને સ્થાનોથી
રમઝોલો છે, જેમાં સંત પીટરનું પ્રખ્યાત દેવળ પણ આવી
જાય છે. આથી કોઈને પણ ત્યાં દુકાન કે ષોપ્સ બોલવા-
ની રજા નથી. એટલું જ બહિ, પણ ચર્ચનારી રજા વગર
બહારનો કોઇ ઇસાસિયન સંત્રી પણ ત્યાં ન રહી શકે.
નગરીનિવાસીઓને પોતાના બંડ કોઇને બાદે આપવાની
પણ સખત મનાઈ છે.

મોતમી ગુફા

હુનિયાની ફેટલીક નામીથી ગુફાઓમાંની એક ઇટલીના
પીડમોન્ડ રજાને આવેલી લોનારાની ગુફા છે. એ ૧૩૦૦
ફૂટ લાંબી ને ૧૦ થી તે ૩૨૦ ફૂટ પહોળી છે, પણ જોનું
મોં એટલું સાંકડું છે કે જોકી વખતે એક જ માણસ પ્રવેશી
શકે. બાકી જ કોઇ તેમાં પ્રવેશવાની હિમત કરે છે, કારણ
જોની સાથે ફ્રેન્ચ ઇસ્ટિડાસનું એક બંધકર પ્રકણ ભેડાયેલું છે.

છ. ૧૫૨૦માં ઇટલીમાં હારેલા લશ્કરમાંથી નાસેલા ફ્રેન્ચ
સેનિકોએ આગમાં પર ધસારો કર્યો ત્યારે ૨૦૦૦ નેટલા માણ-
સોએ આ ગુફામાં આશ્રય લીધો. પણ જોની ખખર પડી
ગઇ ને સેનિકોએ તેનું મોં ઘેરી લઇ આગળ આગ સળગાવી.
અંદરથી મુંઝાઇ કેટલાકોએ બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કર્યો
તેમને કાપી નાખવામાં આવ્યા ને બાકીના તેમાં જ હુરી
વલેથી મોતને વેરતા આ હોનારતને લઇ સામાન્યતઃ કોઇ
આ ગુફાની નટક પણ દેખતું નથી.

કુમ્હાર રસોયા અને કુમ્હારી સુતારણી

દિવસનુંદગની ટેવસ વેલી કઠબ્દી શાળાઓમાં વિદ્યા-
ર્થીઓ સંપત્તી ને ગુરુકાર્યે ખતવતાં શીળે છે અને વિદ્યા-
ર્થીઓ સુતારકામ તથા ઝીલુંબલું સગારકામ શીળે છે.
આ પ્રકારે વર્ગવિશિષ્ટ કાર્યની કેરગદલી આપણે ત્યાં જાન-

હકીના સજગદેશમાં ખલીફા હજર-
રત આલી સમયના ખાનના દિસાળ
ગણતા હતા એટલામાં તેમના બે સર-
દારો કંઈ અંગત કામ સાથે આવી ચ-
ડ્યા. હજરત અલીએ દિસાળ પતાવી
સેતાં તરત પેલી મીણખતી હોલની
નાખી અને પોતાના મેજમાંથી બીજી
કાઠીને સળગાવી. સરદારોએ બારે અ-
ન્યમીથી આનું કારણ પૂછ્યું. જવાબ
મળ્યો કે, 'હું સમયનું કામ કરતો હતો.
ત્યારે સમયની મીણખતી જળની હતી.
હવે આપણું ખાનગી કામ શરૂ થાય છે,
એટલે મહેં મહારી પોતાની મીણખતી
સળગાવી છે।' (પી. કે. પંચાલ)

અનેકાર્યો શબ્દ: કાતરિયું = છેક
છાપરાની નીચેનો મેઢો; લાકડાનું કોક
બિધાર્થે અસર; દીવાલ કોચવાનું ચોર-
નું કોક કોનર; બે ચૂડીની વચમાં
પહેરાતું પાતળી ચીપનું કંકણ; ભેલું;
કઠાક્ષ, કસ્ટી આગે નેલું તે.

કહેવતોના અર્થ: 'સુતો સાપ જ-
ગાડતો નહિ' એટલે કે આટલાંક ફરી
જોતાને ક્ષાંબે જ હાનિનું કારણ બીજું
કરતું નહિ. કોને મળતી કહેવતો:
'મેઢો પોપડો ઉપેડતો નહિ', 'સુતો
સિંહ જગાડતો નહિ', 'કૂચાલો ઘા
ઉપેડતો નહિ', વેચાતો કછળો
વહોડતો નહિ', વગેરે.

અક્ષરગણત

- ૦૨ + ૧ = ૧૨
૧૨ + ૩ = ૨૨
૨૨ + ૫ = ૩૨
૩૨ + ૭ = ૪૨
૪૨ + ૯ = ૫૨
૫૨ + ૧૧ = ૬૨
૬૨ + ૧૩ = ૭૨
૭૨ + ૧૫ = ૮૨
૮૨ + ૧૭ = ૯૨
૯૨ + ૧૯ = ૧૦૨

અને એમ આગળ.

(અનિલકાશ મ. નેત્રી)

ન્યૂયૉર્કમાં લખાતાં ખુસ્લા મુકાબલા
૧૯૩૯ના જગતમેળાના સમરણમાં સુ-
નાઇટરેટરેટરે કાઢેલી ૩ સેન્ટની ટિકિટ

પ્રિફેસર લેસિંગે એક દિવસ પોતા-
ના જ ધરનું બારણું ઠોકતાં પૂછ્યું:
'પ્રિફેસર લેસિંગ છે?' અંદરથી જવાબ
મળ્યો: 'બહાર બધા છે.' ત્યારે લેસિંગે
કહ્યું: 'વાર, કંઈ ફિકર નહિ. હું બીજો
વખતે આવીશ' (પી. કે. પંચાલ)

સૂરેનાં સવારનાં કિરણો: આપણા
સરીરને વિદ્યામિત્ર 'કે' પૂરે. પાડે છે.

જર્મન શબ્દનો અર્થ 'એ લોહીનાં'
એવો ધાવ છે.

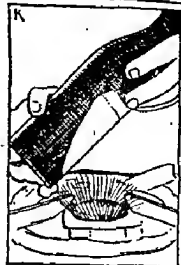
લસણના રસને મધમાં મેળવી પા-
નાથી પીંછીનું ઝેર બીતરી જતું કહેવાય છે.

ફિનિયામાં દર સેકન્ડે એટલું થાય છે.

કેરોસીન તેલને બાળવા માટેનો
ઉપયોગ ઇ. ૧૮૫૦માં શરૂ થયો.

ફિનિયામાં પહેલવહેલી લાયબ્રેરી ઇ.
પૂ. ૫૪૦માં પિસ્ટ્રીપ્રેટ્સે આલે. સમાં
સ્થાપી હતી અલેક્ઝાન્ડ્રિયાની લાયબ્રેરી
ઇ. પૂ. ૧૭માં રચવાઈ.

આ કચ્છ લોકોએ યુરોપમાં ઇ. ૧૬૫૭
માં દાખલ કરી. ત્યારે તેની કોમત એક
રતલની રા. ૬૦ થી ૧૫૦ સુધી હતી.

શીરા પળા લંબાન ચપ્પુ વડ ન-
તરેડી કાઢવાની મહેનત બારે પડી નવ
છે. લેગલને પાળીથી બાંજવી, શીરાને
અગ્નિ પર ધરવાથી તે ઉખડી આવશે.

અરમાંની રોષ ઇ. ૧૨૯૩માં એક
ઘટાલિયને કરી.

ફિનિયામાં કેળાની બધી મળી ૧૭૬
નતો થાય છે.

ગિમાનીઆના કહેવા પ્રમાણે કુશા-
નું બસતું ચાર માછલ કપર સંભળાય છે.

મગરગાંધ કલાકના રસથી બારમા-
ઇલની કડકે તરી રાકે છે.

બીજર નામનું પ્રાણી કરી અજાન
જ નથી કાઢી શકતું

ખુસ્લામાં માગ કરનાર કરતાં બં-
ધીઆર જગામાં મગ કરનારને સારી-
'નો મગપણો વધ રહે છે.

દિવસનો સોથી વહેલો આરંભ
સાછળીરિવાના હરિટ કેપ મુકાબે થાય
છે. આંતરરાષ્ટ્રીય ડેટલાઇન પર એ
સોથી પૂર્વમાં આવેલું છે.

પશુઓમાં જેમ કાકિલ પરામૃત
છે તેમ રક્ષામાં બંદન. આપણે ત્યાં ધર્મ
કેવ ૧૪૦ જુદીજુદી નતનાં ગોડા પર
તે નિર્વાહ સલાવે છે. એ કહેતાના પો-
પણમાંથી માગ પડાવીને જ એ તલે.
એકલું ન બીજી રાકે.

शुक्र गोविंदसिंह
(मोक्षमंथन)

તારંગાની ટેકરીઓથી પાછાં આવતાં

સાબ્રમતી-દર્શન

(લાવણી)

મંદ સુમંદ લહરી લહરાય,
કુંજ તપ મંગીતસ્વર પથરાય,
અનેક વેદ્યું ચંદ્રીએ હાસ,
અલૌકિક શ્રીએ જગઉહાસ.

થાક વિશારી અધિક શ્રવણે ખીટ મેચુલ સૂર;
ધવલ દેખી તપ પટત્યાં સહસા નાચે નંદિત ઉર.
સાબ્રમતી! વહે હર્ષનું પૂર.

કૌમુદી સુમંત પટવિસ્તાર,
ધવલતા ધરે સરલ શણગાર,
ખીટ્યા કહી નીલમનીલા છોડ,
અલંકરણે તવ અંગ અજોડ.
રસાંગુલિએ ચંદ્રી નિમંત્રે આરુ ગગનને ચાક,
તન્વાંગિ, ફરકે તંત્રપાલવ, ઉડી જશે અશિ શાક.
હાડવાં હાથ ધરે શે શોક?

મળ્યો વિશ્રામ, સુણી હાડું ગાન,
કર્કશ વળી જીવનરસ મધુપાન.
ગીત ગિરિકુહરકુહર પડવાય,
સુતાં ખગનાં હાલરડાં ગાય.
કેડ પરે કંઈ ગામ જુલાવે, પાવે સ્તન્યની ધાર,
ઘાટે ઘાટે હશે સોહતી શી પનિહારીની હાર!
નમેતિ હૃદયભાવને ભાર.

તરંગે તરંગ રૂપલ વેદ,
ચંદ્રપ્રતિબિમ્બ ચંદ્રી નિમંત્રે,
વિમલ તવ હૃદય તણે જાડાણુ
સરલ શું વસે એ જ તવ પ્રાણુ!
અંગાંગે એ રજત વેલડી જીવનમૂર્તિ તરત,
સદા વહે તંત્ર મંલિલ મધુર રવ નિત્ય કાલભ્રમંત,
કોડિલી રૂટે ડગેડગ કંથ.

લભું શું આજ લભતી સાથ!
અખંડ તવ સુણી રહું ગુણગાન!
ન્યાળી રહું સલિલે શશીની વેલ!
દિવસભર પનિહારીની હેલ!
લાડકડી, છોડી કુંગરડા ધપતી તું ત્યમ હું ય,
પ્રવાસિની, મારે ચ કેડી દર કેડી ખેડની ભૂય.
મળીશું રાજનગરને તીર,
સંતની નયો જગજ્યોત કુટીર.
ઉમાશંકર ભોષી

પ્રો. ફેરીકની મુલાકાતે

● પ્રો. નિમિષા ફેરીક વિશે 'કુમાર'માં પહોં લખાઈ ચૂકું છે. એની એકવાર રશિયાની એક મહાન કલાકલાના આચર્યે દત્તા. જુનું દબ્બર વિદ્યાર્થીએ તેમની પાસે શીખના. ત્ર ર તેમના નાનીસાગી એકાંતે સાંભળતા. તેમણે એકસામા નાટ્યશૃંગાર: રાંતરમાં એટલે દિરેરો આપ્યો છે. રત. એકસિમ એકસિમ જગતની કલાપરિષદ બરી તેમ પ્રયુજવરે પ્રો ફેરીક દત્તા. હંપાંત તેમણે જગતના સંસ્કૃતિન વિષયેમાં બહુ જગત અને તેમણે અને વિવેચના કર્યાં છે એમણે જે તે આજ સુધીમાં પાંચ દબ્બર એટલા મિત્રે કર્યા છે અને રિખમાં તેમને ખૂબ આદર મળતા તેમને ત્યાંના વાતની જગ્યા ને ત્યા જ પેતાના રાયે મગાણે ફેરીક રચિત અને હોતેના મરી નાગનું કલા, સંશીત અને રચાપતનુ વિદ્યામયન રચાપત્તું. ત્યાર પછી સંસ્કૃતિઓના ખૂબ શોધના તે દિદ આગળ અને વિમાલયમાં દસ દબ્બર માર્કસના પ્રવાસ કર્યાં ને Allān Hānāyās નામના સંપ ડાસ પ્રસિદ્ધ થયે છે વિમાલયના અનેક પુરાજ્ઞ સિદ્ધ પર્વનો, તીર્થે ને મહેળી તેમણે મુલાકાત લીધી છે અને તેમાં લખખ ૧૦૦ જેટલાં મિત્રે કર્યા છે. તેમના આ પ્રવાસ વિષે એનું રહેલ છે કે જે તે ન થયે હોત તે બીન ૧૦૦૦ ર્પં સુધી વિમાલય વિષે આજુ મરોપર્ષો જ્ઞાન અને ર્ફાન આપવર બીન કોઇ પુરુષની સદ જેલો પડત એમની કલા પ્રદર્શન કે વેચવનો નમારો નથી, જુનું કુશરના પ્રતિબિમ્બિત થવી રિવત્તાનું નિરપખુ છે માલોની સેંકેરેઈક રૂપે અને રૂમન બને મેરા દેવુની એ મિત્રે તેમણે જગતમાં પ્રવાસ કરતા વધારે રચમે, માત્ર એકસાખી શરતે ધીર્યાં છે. આને તેમણે પંદર વર્ષથી વિમાલયને પોતાનું વન જતાની સીપલાની રતરે ફુલની ખીનમાં નમર નામના રાયે આશ્રમ જનારી ર્યા છે.

આના જાણ સમા કલાકારનાં પ્રવરૂ ર્ફાન કરવાને એ ખજા રિવરેથી પ્રારણા રાખી દત્તા. એ રુદ્ધ થયાને મુંદર થોડ મને સદજ જ પ્રાપ્ત થયે અને મેં તે વધારી લીધે પ્રસિદ્ધ થીઓરોફિસ્ટ લેતાવિત્ત, કવિ અને કલાપતાર હા. એક્સ કમિસે આ કલાજાગા પ્રો ફેરીક પડે જવાને પોતાને કાર્યકન એક પનામાં મને જમ્બુએ, એટલે મેં પડેલી તકે મારે દાખી રાખેરો મનોમાર તેમની આમજ રખુ કર્યો. એમણે નમર પદોચીને મારી પાત પ્રો. ફેરીકને ફરી. આજ-

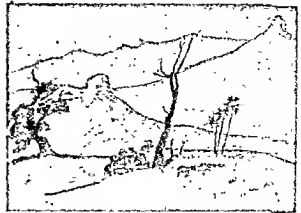
રખુ રીતે તે એ રચાર્યમાં નિમજ રહે છે અને એમતમ મુલાકાતો આપતા નથી. જુનું મારા મારે તેમણે રા. કમિસેને એ રખુ તે તેમણે મને લખી જમ્બુએ: He is not a casual; he is a colleague (એ કાંઈ ફરલત નથી, જુનું સદખર્ષો છે) આટલા પાકે આ પ્રવાસ મેડવાની મને દામ અને પ્રેરણા આપી અને મને એ કાંઈ બજા-એવાનું મરું તે 'કુમાર'ના વાચકો પાસે રહ્ ફરી રહી છું.

ખાશિલા

● ૧૬મી જુનની સવારે દિલ્હી પહોંચા. પછી સાંજ સુધી નોવખડીક પસાર થયે સાંજે કંઈ ખાસ માગ નહોતું એટલે હું અને બાઈ પસાર પ.પા સાથે રવાં આવીં જરીકા આકટેક બાઈ કોઠારીને પો મગા. એણે દિલ્હીનું એક થીએટર બાંધવા લીધું છે તેમાં મુશીઓની વાન નીકળનાં કલાકાર શોસા-શિખનું તમા નીકળું એ નજમમાં જ છે એમ ત્યાં એકેલા મિ. મુજાજ કરીને તેમના મિત્રે જ રખુ એટલે અને તેમને ત્યાં મગા તેમને રુદ્ધિયે મેયે તેમને એક કુશળ કારીગર ફરી રાકાવ. પીઠીમાં ચમકાર લાગે, જુનું બાવ કે એમિંમા રાય. કાકરસિદ્ધી ફીલીએ મુરોપિયન મિત્રોની એથે કાગ ફરી નય

પાકે જ આમુનસર જવાનું કરાવું દર્દ એટલે પડેલા વાણુ ફી થી પંદરખાની કારમાં રેસાન બેરા પડેજવા, ફરીમાર મેઇલમાં મર્ફો બહુ દત્તા, પજુ એક ડબ્બામાં મુંજાઈ આરતે એક મિત્ર દત્તા તેણે જગ્યા ફરી જ.પી. એટલે માંડે બિજનું થઇ ચૂકું ને આમુનસર સુધી કોઇમાં જ મુસાફરી પૂરી ફરી. ખાશિલા-વેજનાથ-પદાજોરોની માટી આડે પાકે જ મળવી દત્તા, એટલે સફરમાં ન ગયે. પદાજોરોની માટીમાં મર્ફો મુદ્દ પડેલા. મારા ડબ્બામાં હું એકલે જ દત્તા ને બાનુનાં પંદરખી મગમાં, મહેરે ને સાદા લોખાં જાગરિયાં જેનાં સાણું દિલ્હસાન કેડું દોલ તોગો પયાન મળતે દત્તા. પદાજોર સુધી કોઇ પાત કનારે મળ્યું નહિ. પદાજોરથી નાની માટીમાં બહુ જેના ડબ્બા આપબ્દી અગદાતારી અસ નેકડા જ, એટલે બિસ્તાર પજુ પપાપ નહિ સાંજના સાડા સાત સુધી એમાં બેસી જ રહેતાનું દર્દ.

રસ્તામાં કોઇ ફુલ જગ્યાની માલિની જાપે નહિ પ્રો. ફેરીક વિષે કોઇ બળે નહિ આ દપરથી સુપ્રસિદ્ધ સખ્તી બજાખા રિચારે પડે. પાથોરો-વેજ લાયરી ફુલ નમા ૧૦૦

દિલ્હીને માટે: આયુ નજરનાં આગમાં અને પ્રવંતપ્રદેશનાં બે દરથી (રેલ્વે: ર. મ. રા.)

ગાદિલ ગાય છે. મેં ૧૦ ગાદિલ વાંચેલા, ચોટલે સાંભળે પા-
પ્રોલા કોળીને હું તો મનુષ્યને લખેને પાસ સ્ટેન્ડ તમને જવા
આદ્યે; પણ વચમાં કોઈકે બલ બાંધીને કહ્યું કે આવારે કોઈ
પાસ જતી નથી અને રાત અહીં રોકાવું જ પડશે. ક્યાં
રોકાવું, તો કહે આ હોટલમાં હોટલ ચોટલે એક ઝાડ નીચે
છાપકું; તેની આસપાસમાં બે ચુલા અને અલગથી ઉપર પા-
ળીઓ; માથે મેડો. આ પાંતળી હોટલમાં રાત રહેવું પડશે
એ મને નક્કી દેખાયું. સામાન મૂકવી દુધ ગરમ કરાવું તો
પીને મેડો. એક સીંગ મિત્રો ત્યાં જગતો હતો તેની સાથે
વાતો કાઢી. તે પણ ત્યાં સુગારો હતો. તેણે મને સમજા-
વ્યું કે હાલ તારાં નહિ પડે. પહેલાં તો મનમાં મળી ધસ-
બાંગ થઈ કે આ જગતમાં આપણી સલામતી શી? પણ
પદ્માવતીની નક્કી અને સુખનતા અપાર છે. કાલ જાગ્યે જ
ચોરી કરે છે. રાત્રે હાથ સાર આવી મધ અને સવારમાં
ખાંડીમાંથી જોઈ હું તો આખી ખીજમાં રોનેરી કેસરી રંગ
હમસતો હતો. જેણે સીંગ કહે છે કે આજ તો બારે પાસ
જેવાનું મળે છે; પણ જિવાસ પદ્માવતી. એમનાં પેલાં
ચીપરાંની ચીવરાંમાં આ કુદરતનાં ચિત્રો કે ગીતો ક્યાંથી
કરે? આવા પ્રદેશમાં કળાશાળા હોય તો દેશ જળ સહેને
કલાકાર બની જાય. સ્કોલરશ્નનાં નિઃસર્વેશ્વરીનાં વાતો અને
નિર્બંધો વાંચવા કરતાં અહીં જ ગવાસપાળો યારો જોઈએ.
ખાંડી સરખું લાગે છે, સુંદર લાગે છે; સુંદરને કેળવણી માન
નથી. પાંખોલા ૨૦૦૦ ફૂટ ઊંચું છે. કુલ ૫૦૦૦ ફૂટ કહે-
વાય છે હવે દસ વાગ્યે મોટરબસ ચાલશે ત્યારે પથરાવું
છે. શું કરવું તે નહિ સૂચનાથી આટલી નેંધ લખી નાખી
ને હાથગત કરી લીધી. હોટલવાળો છોકરો ઊઠ્યો તેણે
પેલા સીંગ માટે થોડી રોટલી ને શાક કરી નાખ્યો. અને
ગરમ પાણી કરી આપ્યું અને હવે 'પદ્મા કાંતેનજા ઠો
રહા હો' અહીં ટોચી પહેરીને જ બધાં કામ કરવાનાં હોય
છે. આવા સુદ્ધ દિલ્હી કોઈ બિલકું કે સમજવું નથી. મુસા-
ફરી 'દેમાન્સ' તો હાલે છે. ડૉ. કઝિન્સ મારી કેવી રાહ

જેતા હશે તે તો મનમાં પછી જણાય. તેમનો આ મુસા-
ફરીનો અનુભવ પણ જણવા એવો જ હતો. પરંતુ એક વાત
ખરી છે કે હિમાલયને હિંદુસ્તાન પૂરે જ, પણ હિંદુસ્તાન ન-
ખતું નથી. નેનીવાલ, મયુરી વગેરે કરતાં અહીં ધણું શુદ્ધ છે.

કુલ

● સવારે હું માનતો હતો કે, સાંભળે તો ડૉ. રોટલી હો
ડૉ. કઝિન્સનું મોં નેંધરા, પણ મારો 'દેમાન્સ'નો સીંગ પૂરો
થવાનો હતો! સવારે વીશીવાળો નળેયો તે હરિગયાન મે
તપાસ કરી લીધી હતી કે કુલ જનારી મોટર ક્યારે ઉપડે
છે; એટલે પહેલાં આ કરવાનું કહ્યું. એ એક ખ્યાલો પેદામાં
નાખી પાંખોલા ગામ જોઈ આવ્યો. ગામ તો રસ્તાને બંને કાંઠે
ઉપરવાસ હતું. અહીં બધું જ મળે છે, 'પણ સ્વદેશીનું તો
નામ જ નથી. નદીઓ વહી જતી હોય છે, છતાં લોકોએ લુચકાં
નજ ધોવાં એમ કરાવ્યું લાગે છે! કસાય તેમને પાણી ને
પથરા મળે છે એટલો સાચુ સતો નહિ પડતો હોય, મેં
નં. ૫૦૧ને સાલુ લીધો અને ધોતિયું-ટુવાલ લઈ પાસે જ
નદીમાં ગયો. કપડાં ધોવાં અને નાહ્યો એટલે કંઈક જાસાદ
અને નર્મળ આવ્યાં. કુલની મોટર તૈયાર થઈ રહી હતી
તેમાં સામાન મૂકી જગ્યા રીક્ષ કરી ગેલા હાલસવાળાને
ત્યાં હું એકરો જ થાક હતો. તેણે તો ટેગલ પર થળી-
વાટકો મૂકી જગવાનું પીરસ્યું; રોટલી, સીંગણાં સાક અને
અદરની દાળ. રાત્રે જાંબુ નહિયું એટલે કંઈક રવિ હતી,
પણ આ બધું જોઈ તે ઠંડી થવા લાગી, એટલે પેસાનું
દહીં મંગાવ્યું અને એ રોટલી 'માથ એકકારી લીધું.
હોટલવાળા પાસે આંકડો માગ્યો તો રાત્રે રહેવા ખાવાપીવાનું
બધું મથો માંડ ચાર આના જણાવ્યા. પણ તેણે મારી દરકાર
બદ્ધ નજીવી હતી એટલે નસ વધારે આપી મોટરમાં જોડો.
'હિમાલયની ખીજમાં આટલો લાંબો પ્રવાસ પહેલો જ
વારનો હતો. મયુરી, નેનીવાલ કે શરૂ, લિંગમાં જેન સપાસબંધ
આસપાસી લઈ જતી. અહીં તો ખીજનાં આમેલાં પેદા
એટલે હિમાલયનું ગૈટ ચોરી જેતા, હોઈને એવું લાગે.

પહાડકોટાની ફેલવેગાથી એ પ્રદેશનું એક દૃશ્ય

હાલમાં ફેલવેગાથી પહાડો વચ્ચે વહેતી પહાડી નદીને કોઠે-કોઠે જ રસ્તા રોપનાચની નેમ વહો નબ છે. મોટરબસ ચલાવનારા ભડના બેઠા છે. વાંકા જ મારતાવાળીસ મા-ઈલની ઝડપે, તરડાવે છે જરાક હાથ ચૂરે તો ચઈ સ્થિ, તેમને ટપાલનો વખત સાચવવાનો, એટલે હવાયે જરા પણ દોઢાવ નહિ. પહાડો પરનાં ગામડાં વચ્ચે મધ મોટર બેંડી નગરમાં આવી એટલે બાદલથી પડી અને ધિરિસ મોટરમાં ખડાવા. બારોબાર ફસ વાવ્યાથી સાત વાગ્યા સુધી, એકુ ગાંધી વગર, કે વખત કાઢવાના સાધન વગરની મુસાફરી. પણ એ દરથી નેતાનાં મળે છે તેમા પૈસા અને શ્રમ ભુલાઈ નબ છે. અને અતે નેમને માટે કતારે તૈયાર હોય છે તેમને તો બધુંય ભુલાઈ નબ. ફેરીકના ચિત્રોમાંના સૈંસ્કૃત (નિર્ગર્હરથી) તો આર્દી સૈંકડો છે કોઈ નવરો કલાકાર આર્દી વડાવ નાખે તો સૈંસ્કૃતથી દુનિયાને છક કરે તો નગાઈ નહિ.

સાત વાગ્યે ગાડી કુલુની પોસ્ટ ઓફિસે આવી હતું અને એક બીને એમ બે પેસેન્જરો બાધી હતા, એ ઘોડીવાળા પોસ્ટ-માસ્ટરને ફેરીકનું સરનામું પૂછ્યું ત્યારે પહેલવહેલો એ માણસ મળ્યો કે એણે અને ફેરીક વિષે ખરી માહિતી આપી.

કુલુના પોસ્ટમાસ્ટરે મને ખરી માહિતી આપી

પહાડીઓમાંની નાની પાણીસા, ફેલવે (સ્કેચ: ર. મ. રા.)

કુલુથી પણ દૂર દસ માઇલ હવર નગર છે ત્યાં મરે જનું પડેલો, સાંજ પડી મધ્ય છે, આખાં છે. સંવારમાં સાત વાગ્યે મોટર ત્યાં નબ છે, એટલે મોટર ડ્રાઇવરને પૂછી એક પંખડી હેંટલ આગળ બેઠેલી પચાં છું. હુમાન એવું છે. એક જામુ હાજમાત શાકનાં વોજાં છે. મોરમી-પહેરુવાળા પંડિતલ સોને પીરસે છે. ખૂણામાં મારો સામાન નાખ્યો છે. કાલે તો હું જંગલમાં એકલો હતો, પણ આજે આર્દી બાતર વચ્ચે છું.

વખત જલદી ખૂટતો નથી. આખરુવા રમ્યે રાત્રે રખડું પણ ક્યાં કે એટલે પંડિતલને જલદી માળી તૈયાર કરાવ રહ્યું. નરાતરા ફૂંચે, આખા દિવસનો મોટરનો થાક આંખ પેરી રહ્યો હતો, એટલે પંડિતલના મેડા પર મિસ્તરો બેઠાથી એક આટલા પર બિઝ. બે. આર્દી મેડા ફેરકે ટેમણે નીચેની જમીન નેટલા જ વિરાળ, પણ જીંગા નહિ. પહાડોમાં કે પ્રકારે આશય અને શાંતિ મળે તો તો ખરા ન. ગરીબાને લીધે સજીબારવા કે બીંત ધોળેલા નહિ, પણ બહારની હવા તોફાનને ટાળી સાફે રફાણુ આપે, અને ધોસથી જેવા લાગે. એટલે જીવને પણ જોષક થાય. એકંદરે મને તો ધાર્યા કરતાં બધું સમગ્ર અને આરામ મળતાં લાગ્યાં. આટલી મોઢ હોય તો આર્દી રહેવાનું મુરકેલ ન લાગે. આખી રાત બંજી છાપરા પર વરસા-ની ધારાઓ આછ હોય તેમ પસેની નદીનો કસરવ આછ જ હતો. કલાપીએ જેલમના અવાજ વિષે ક્યાંક લખ્યું છે કે આ અવાજ માતાનાં હાસરડાં જેવો લાગે છે. મને પણ એવું જ લાગ્યું અને દિવસની આકાશમળ બૂલી લાંબી ગયો.

સવારમાં હું તો મિસ્તરો બાધી તૈયાર થઈ ગયો. આર્દી પહાડમાં સવારનું કામ મોહું રાત્ર ચાય છે, કાણકે ગામડાંમાં દુધ અને શાક આવે ત્યારે જ કામ રાત્ર માય. હવરાંત પ્રકાર પણ મોડો થયે. મારે તરફ પહાડોની ગમતચુંકી દીવાસા હોય ત્યાં એમ જ બને. પંડિતલએ ચા બનાવી. મેં તોની આગળ એક રૂપિયા ચૂકવી. તેણે માત્ર ચાર આના રાખી બધું પાનું આપ્યું. હવે તો હિલકું એમ લાગ્યું કે આખા ટેમણે ભેગાર દિવસ રહી જવું. આર્દી મુનિરિપાસિટીનું નામ ટેમણું નથી.

'મધ્યજલમાં રસાકાંઠે પાણીવાળી હોટલ'

કુલુની પેન્ડળી 'વેબ્સન દિલ્હી હોટલ' (સ્કેચ: ર. મ. રા.)

એને જ્યાં ફરે ત્યાં ખૂણે ખાંચરે કચરો નાખી દે છે. ઓઆસનાં પૂર એકવાર બંધુ સાંઢે કરી નાખે છે. ઘોડીવારે નગર તરફ જતી મોટર આવી. પંડિતજીને બધી સ્વાગતાવા કુલ પાંચ આના આપ્યા એટલે સંતુષ્ટ થયા. આ મોટરમાં ઝુબોની જેમ માણસો ખડક્યા હતા. જે પણ લપાઇને એકક મેળવી. જવાનું હતું માર્ગે રસાકાંઠે પાણીવાળી હોટલ. વચ્ચેનાં માગડાંના અનેક વેપારીઓ મોતાના માલ લઈ રહ્યા હતા. એક નવી મલિદીની હરે મળી કે નગર થયું મોટરના રસ્તાથી ચાર માઈલ જવાઈ પર છે. ત્યાં ટકુ આપવા મળેલા જ રસ્તો છે એટલે કટકોઈ નામનું માગ આપ્યું ત્યાં ઊતરી જવું પડ્યું. વળી એક દુકાન-દારને પૂછ્યું એણે બેચાર મલ્દીનાં યર બતાવ્યાં. તેમાંથી એક દિરી ભણી મોટર બહાર આવ્યો. તે અમેરિકન કોરી તેમ જ તેના સાહેબ (સાઈકલ) ને ભણતો હતો. આઠગાદ આલસ ઠંડાની જે બહુને માથે સામાન મૂકી સવારી પાલટણ ચાલી. વચ્ચેનાં મલ્દી વળી એક ઝૂપડીમાં આવ્યા રોક્યા. પરંતુ મારા મનને દોષવાર નિષેધ: બહુ જ બગલા રહ્યા. ઝૂપડામાંથી કાઢી સી નીકળે છે, કાઢી જુનાન જેવું ચાલ્યું ભવ છે, પોટો લઈ જવાનાં અચ્છાદોના ધર વાગતા સાંમણ હું, સામેના પડાડ હપર પ્રકાશમાં પડા ફરતા ભવ છે. મલ્દીને આવી ગયા અને આવી ઊતર્યા ત્યાં ઓઆસ નદીને વનરાછમાં રમતી એક. બેચાર પોલ રૂડા નીચે નાનાંનાનાં જાણી વહેતાં બેંક શકુતલા આવાં જ વનોમાં રમી હશે એવું લાગે. આપણા કોલેજના અધ્યાપકો અને નિદાઈઓ પ્રાચીન કવિવરોનાં વર્ણનો અને રાષ્ટ્રદોષો સાથે બાર સમજનાને અર્દો એક આવી જતા હોય તોડે કવિના રાષ્ટ્રદોષ એ જા પડે એટલી વાતથી અર્દો ઊછળી રહી છે. યુરોપના ફોટોગ્રાફો ને જર્મનીના પેક ફોટોગ્રાફો ચિત્રો મને તો સામાન્ય લાગ્યાં. હિમાલયની સાચી પૂલ આયો ભણતા તેની આબરૂ દિંદી પ્રભ ભણતી નથી. નહિતો અર્દો શું નથી કે ચેતના, પ્રેરણા, અગ્નિની સમૃદ્ધિ અને પ્રકૃતિ-સૌંદર્યની તાજગી એ બધું એક સાથે છે; તેમજ અવકાસ, સોશયોગ અને વિતનનું તાત્પર્ય

સતત ભયની રાખે એવું હવામાન છે. એક મોટી હિમાલયના યુનિવર્સિટી આ મદેશમાં હોય તો હબરો કુવન-કુવતીએ સંસ્કૃતિની સર્ગ્ય દીસા પામી દેશમાં તેનો પ્રચાર કરી શકે.

બીઆસ વહાવીને સામે તો પડાડ ચડવાનો હતો, એટલે મારા ત્રિયારો વંચાની હું ચડતા લાગ્યો. પહેલાં રોકા અને બપ હતાં કે ચડતા ચડતા શું થશે, પણ પહેલી વારનો થાક વંચાની કપર ચડ્યો એટલે હળાથી જ થાક ઓગળી જતો લાગ્યો. મલ્દી સાથે અમેરિકન કોરી સુધી જવાનું હાથનું હતું, પણ માર્ગમાં એક સ્વચ્છ કપડાંવાળો પડાનાળો આવતો દેખાયો. તે હંધ કુલ્લુલથી મારા તરફ જોતો આવતો હતો અને મને પણ લાગ્યું કે આ માણસને મારા આવવા સાથે હંધ સંબંધ છે. તેણે નાટક આવતાં તુરત પૂછ્યું: 'આપ કહો તરફી સા રહે છે?'

જવાબમાં 'એકગદાનાદલે' એટલું સાંભળતાં તેણે હજી 'આપ અમેરિકન સાબકે મદમાન હો? આપકે લિંગ નીચે એક આટમી જેલ ગયા હય તો આપકો નાડી મિલ? આપ તો કાકી મોટરને મારા બને આને વાલે થેન?'

'હાં પર મેં સુગલ કી મોટર મેં ચલ આપા.'

ફિર અપકે લિંગે સમનેકા કાક બચલા મેં બંદોબસત કીયા હવ. મેં કુલીક ગતા દેતા હું આપ વડાં કહીએ.' જસ, મારા થાક અને રોકાઓના પાર આવી ગયો. મોટા મકાન પર 'નગર કોલ' લખ્યું હતું. કોઈ વાતોમાં લાગે એવું જ મકાન તેના કપર ને પાળી ગાંધકામની આસર હતી. કુલે સુધી દેખેલાં મકાનો હતાં નિરાળું જ લાગતું હતું કોલમાં કોઈ દેખાતું નહોતું. કુલી અંદર દાક મારતો મયો: 'એ કોસર સાલ?' બેચલ અપકે એક છુટકો માણસ બહાર આવ્યો. મોટીવારે જસ વાર લગાવી મગલ કેસનું કે અમેરિકન સાહેબ (મો. સૌરીક)નો મદેમાન હતું હતો કાક બંગલાની મોઢવણી અંગેષ્ટ હતો હતી મેં પહેલાં વાની વચ્ચે આવી એવામાં મારા મોટર ફોટોગ્રાફી જુનાન આવી પહોંચ્યા.

(ચાહ)

ર. મ. રા.

ઈ

૧૯૬૫ વાણિયાઓની સત્તા હતી દિલ્હી-રતાન પર સુદૃઢ નહોતી બની, ત્યારે ચુરુ ગોવિંદની પ્રવૃત્તિઓ પંજાબમાં એવા એક શેર નરનો ઉદય થયો. જે ભારત તો 'શેરે પંજાબ'ને બદલે 'શેરે દિલ્હી' બની શકત. એનાં શીર્ષ અને રણટેક સામે મનલ નહોતી કે કોઈ દુરમના પથ ત્રિચર રહી શકે. માનું આવણ મોઝીથી સુકાતાવેત, એ રણક્ષેત્રમાં પગ મૂકતો થયો હતો. અને એ કાળનું દિલ્હી? આજે એ નદિ સમન્વય. શારદાપીઠોને ચરણે જ જીવનધન્યતા માનનારા લઘુ-ચેતસોગાં રણમંડીનો એ આરાપકોનો જીવનમર્મ સમજવાની યુગ્મસ નથી રહી.

પંજાબનો એ સિદ્ધ, દિલ્હી એ છેલ્લો સ્વતંત્ર ભૂપાલ ને અંગ્રેજોની છેલ્લી આઝાદી તે ચદરામત રણજીતસિંહ, જેની જ્યાંની જીજ્ઞાસા દિલ્હી પોતાને કૃતકૃત્ય માની રહ્યું છે. સુકરચાકીઆ ગેરચાનના જાટ સાંસી જાતિના શીખ હાકોર મદાસિદનો એ પુત્ર. માતાનું નામ રાજકુંવર. કયા તરીકાએ એક હકારાતો આ વારસદાર પંજાબસર્વસ્વ બની બેઠો?

૧૭૮૦ના નવેમ્બરની રજીએ એનો જન્મ થયો. એની બાર વર્ષની વયે પિતાનું અવસાન થતાં રાજ-લગામ માતાએ હાથમાં લીધેલી. નાનપણમાં જ સરખાત ને ઘોડેસવારી ઉપર એણે અજબ કાબૂ મેળવી લીધો હતો. તલવાર પકડવા ટેવાયો એ તેનો હાથ કલમથી કદી નહોતો અજાડયો ને આખી જિંદગી એ નિરક્ષર જ રહેલો. ક્ષાત્રતેજે જીજ્ઞાસા પોતાનાં અરમાન કેમ પૂરાં કરવાં તે તે સારી પેઠે સમજતો હતો. અને એને લાગે જ સત્તર વર્ષની વયે તો મા પાસેથી રાજ્યની લગામ એણે સ્વદસ્તક લઈ લીધી. સત્તર વરસના નિરક્ષર જીજ્ઞાસી આ કૃષ્ટતા પ્રત્યે રજો સાંસક બનતા. એના પુરોગામી અકબર ને શિવાજીના હિંદવા ઇતિહાસમાં એવા લાખલા મોજૂદ છે જ.

થોડા જ વખત બાદ ૧૭૯૮માં મરાઠાઓને ખુવારખસ્ત કરનાર અદમશ્વર દુર્રાનીના પૌત્ર અફ-ઘાનિસ્તાનના શાહઝાદાએ લાહોર ઉપર આક્રમણ કર્યું પણ તરતમાં અફઘાનિસ્તાનમાં બંધ જંગમાં તેને પાછો

વળતું પડ્યું. વળતી વખતે એની બાર તોપો કેવલ નદીમાં ડૂબી ગઈ. રણજીતસિંહને એણે કદી મોકલાયું કે એ તોપો કાઢીને જો તે પેશાવર મોકલી આપશે તો લાહોર નગર તેની આસપાસનો ક્ષણિકાતથા રાજની પહવી તેને આપવામાં આપશે. બારગાંધી આદિ તેણે તેણે કદાચી જાગી ને કબૂલાત મુજબ શાહઝાદાએ સુધાગીરીની સનદ તેને મોકલાવી આપી.

આ સનદ તે જોકે નામની જ હતી. રણજીત-સિંહને સધળા મુલ્કનો કબજો હતો જ મેળવવા પડ્યો હતો. અને એ રીતે સાફ પંજાબ હાથ કરી પછી જ તેણે ૧૮૦૧માં પ્રાચીન પ્રણાલી અનુસાર રાજ્યાશિકે કરાવી મદારાજની પદવી પારણ કરી. લંબી નામની શીખ જાતિ પાસેથી અમુનસર હાથ કરી એણે શીખોના રાજકીય બાને ધાર્મિક જોને પાટનગરોનો કબજો મેળવ્યો. એક લાખ રૂપિયાના ખર્ચે એણે લાહોરની પુનર્રચના કરાવી ને પોતાનાં સિલ્હા પાડવા ત્યાં ટંકશાળા બીજી કરી. એ સિલ્હાઓની એક બાણ સંગત જાગીને બીજી બાણ 'તલવારો' આદર અને ચુરુ નાનકડી માંડી ચુરુ ગોવિંદસિંહ સુધી અદ્વાય વિજય' એ લખાણ આવડું. પુરાણી રીતરિવાજો મુજબ જ-દેશોનો પ્રજા એણે કરવા માંડ્યો.

દિલ્હીનાની કબૂલગીરી માટે શીખ, મરાઠા ને અંગ્રેજોના લાગબની સરત હતી આંધુ હતી; પણ અંગ્રેજોનાં કૌટિલ્ય અને તકસાંધુતએ બીજાં જોને પાછળ પાડી દીધા હતા. એવામાં ફ્રાન્સનું સુકાન નેપોલિયન બોનાપાર્ટના હાથમાં ગયું. એ અદ્વાય વિજયા-કંદીનાં મારે-જો, ઔરટરસિદ્ધ ને જીનાનાં રણક્ષેત્ર પરના તોપોના પડખા તહેરાન થઈ ટંક લાહોર સુધી પહોંચ્યા હતા. લાખલીત અંગ્રેજોએ તરત જ બાજ જિજ્ઞાસી. એલિન્ટરનને અફઘાનિસ્તાન સાથે સમન્વ-વટ કરવા મોકલી, તેમણે ૧૮૦૮ના ડીસેમ્બરમાં સી. એફ. મેટકાફને રણજીતસિંહ તરફ રવાના કર્યો.

કસર સુકામે મેટકાફ ને રણજીતસિંહની મુલાકાત થઈ. મેટકાફે એક માડી, એક મેડ થોડા, સોનાના હોદ્દાવાળા જણ દાસી, કેટલાંક આશુપણો ને શાલ-

રણજીતસિંહ

દુશાસા બેટ મધ્યો. અંગ્રેજોનો છ-
રાદો સનલજ નદીની દક્ષિણ બાજુ
એને ન વધ્યા દેવાનો દતો, જ્યારે
રણજીતસિંહનો છરાદો સપથાં સાં-
ખ રાજ્યોનું એકીકરણ કરી ઉ-
ત્તર દિશામાં એક પ્રજાના ભારતીય
એકમ બાંધું કરવાનો દતો.

એને એ છરાદો 'પાર પાડના
જેટલું સામર્થ્ય 'પણ તેની પાસે
દતું, યુરોપિયન અક્ષરોશ રોડા એણે
પોતાની આખી સેના યુરોપિયન
દળે જ કેળવી દતી. એના પા-
લસા સેનપના જે વાગ દતો. એક
વાગ એ પોતે નલાવતો, જીતે
વાગ એના જનગીરદાર સામંતો.
એના પોતાના લરકરના પ્રજા બ-
વરિયત વાગ એણે પાડેલા-ફીતે
ઝીંગ, ફીતે સવાર અને ફીતે પિ-
લાફત. લાલેારમાં તેઓ લાગવાનું
કારવાનું પણ એણે બાંધું કરેલું.
સેન્યોનો પોશાક પણ યુરોપિયનો
જેવો જ, માત્ર માથે લરકરી રોપી
શાકો (Shako)ને જાહેર પાપડી
એટલે ફેર. એ સુસિલિન દમામ-
દાર સેન્ય જોઈને હેવલોકે લખેલું

જેની રાખાજી ગયા માસમાં પંતાલજરમાં મોટા સમારંભથી ઉજવાઈ

છે, 'Here was not merely the infancy
of military knowledge, but its vigorous
manhood.'

એ તાકાત પર મુરતાક થઈ એણે સનલજની
દક્ષિણે આગળ તપી અંગતલ, ચાદાતલ વગેરે છતી
લીધાં. ગેટકાફ પાછો ચાલ્યો ગયો. કલકત્તા પહોંચનાં
જ તેને ખજાર પડી કે નેપોલિયને દિશ પર આક્રમણ
કરવાનો વિચાર છોડી દીધો છે એટલે તરત એણે
રણજીતસિંહ પર ગવર્નર જનલને નામે તેની આગેકુગ
હવાવવાનો લુકચે મોકલ્યો.

રણજીતસિંહ કોથે લારામો. એણે લુધિયાના નજીક
સેનાએકીકરી. જીજ્યાલુથી અંગ્રેજ એના પણ આગળ
વધી. પણ પછી ચું થયું, રણજીતસિંહ કેવી રીતે ભાગ-
વ્યો, એની કશી વિચન નથી મળતી, પરંતુ છ. ૧૮૦૬ના
એપ્રિલની ૨૫મીએ અમૃતસર મુકામે જીતે વચ્ચે મંથિનો
ખરીતો ધડામો અને ડોમીએ ગવર્નર જનલ લોકે
મિન્ડોએ તે પર સહી કરી. એ અંધિખનની મોઝારી
ફાલુથી જ પંતળની રવેતાયારી સિદ અંગ્રેજોનો
ખાંચો સિદ જતી ગયો.

આ અંધિની ખજાર પડતાં જ જાન રમીસિદ

નામી તથાપર રણજીતસિંહ પાસે ધરી ગયો ને જોઈયો, 'મહારાજા' આ બિદેસીઓએ આપણી દુર્દશા કરવા માંડી છે. અપમાનો કરવા માંડ્યાં છે ને એનો જાદવો જો નહિ થો તો આ તત્ત્વપરથી તમારૂં શિર તો ખાંચી જુદું કરી નાખીશ, પણ તમારા આખા વંશનું પણ નિકંદન કાઢી નાખીશ.'

રણજીતસિંહે જવાબ આપ્યો, 'ભાઈ, હું એમની સાથે મેં જાણવે તોડાયો હોય એમના અનિષ્ટનો ખ્યાલ સૂઝાં કરવો અને હવે લાલિમ નથી. હું મર્દન કુકાવું છું. ખુદશીયા તારી તલવાર ચલાવ.'

ક્ષાત્રવદ જોટલો જ રવામીક્રિતનો' અનુરાગી કૃષાસિંહ ચૂપ જતી ગયો. આગળ જતાં રણજીતસિંહની એક જિંદગી જ કારણે જો વીર સામંત રણજીતે કામ આપ્યો. રણજીતસિંહે સાંજેલું કે પેશાવરના અજી-મખાં પાસે 'લેલી' નામની હિમ્મત ને જાનવાન ઘોડી છે. એણે જો ઘોડી પોતાને આપી હેવા કરેપડાવ્યું અજીમખાંજો ના પાડી પુદ સયું અને તેમાં આ કૃષાસિંહ મોખરે દત્તો. જો મુકામ જ તેના પ્રાણ મથા. જો એક 'લેલી' ઘોડી પાછળ રણજીતસિંહે સાડ લાખ રૂપિયા વેકર્યા ને પ્યાર દગર સૈનિકાની કલ કરાવી. અને જીના એને મળેલી ઘોડી મૂળ 'લેલી' જ હતી કે કેમ જો અનિશ્ચિત રહ્યું!

અગ્રિજો જોડે મેંથી કરીને સત્કારથી પાછા દહનાં રણજીતસિંહે પીછ જાણુ નજર દોડાવી. અદગદસાદ દુર્ગનીનાં સતત આક્રમણોને લઈને પગતળા અનેક રથજો મુસલમાની રાજ્યો રથપાછ ગજોડાં જોણે જો રાજ્યો અને ખુદ અફઘાનિસ્તાન પર દરવા કરવા શરૂ કર્યો. વિજય ઉપર વિજય તે મેળવતો ગયો ને છેવટે કાશ્મીરથી સિંધ ને સત્તરજીથી ગેશાવર સુધીની એક-દરેય સત્તા હાથ કરી ત્યારે જ તે જાણ્યો. એના મુદ્દ-નેપુણ પર વારી જઈને ફ્રેન્ચ મુસાફર જૅકોબોજો તો તેને 'Bonaparte in miniature' કહેલો છે.

અફઘાનિસ્તાનના નિર્વાસિત શાદ શુખને આશરો આપી તેની રાણી બાકા ગેગમ પાસેથી જોણે વિખ્યાત કહેનર હીરોં લાઇ કર્યો. શાદ શુખને અફઘાનિસ્તાનની નીજો જેસાગમ તો રશિયા સામે અંગ્રેજોનું દિત નીજો તેમ હોવાથી ૧૮૩૧માં હોર્ડ વિલ્યમ જોન્ટિકે રણજીતસિંહને શાદ શુખ સાથે મળી ત્રિમુખ સંધિ

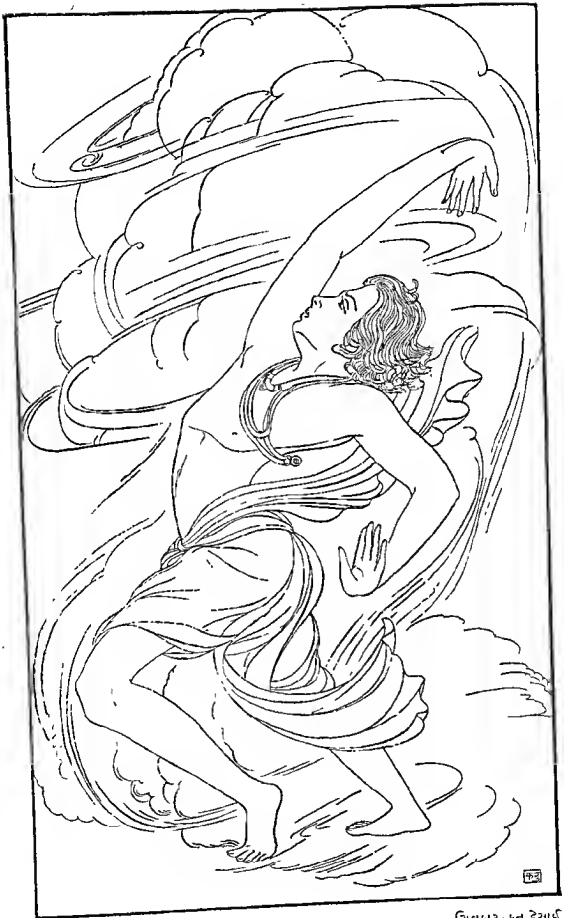
કરી. શાદ શુખને માઠીએ આપતાં રણજીતસિંહને ૪૨ વર્ષે ૧૮ જાની તક્તવાગે, ૫૫ ઉત્તમ ઘોડા, ૨૫ ખચ્ચર ને અનેક પ્રકારનાં રવાદુ ફોજ મોકલાવવાનું હમ્મયું.

રણજીતસિંહ સમરકેસરી જ હતો; સમરકેસરી પાસે જોણે ફરતાને અવકાશ નહોતો આપ્યો. કાનૂન તે અંગેનારના અંખછેદન સુઝાંની મંજૂરી આપતો, જ્યાં દસડગા દુરમગનો જે જોણે કંઠી શારીરિક સગ નહોતી કરી. જો પોતે તો નિરસર જ હતો, જતાં વિદતા પ્રણે એને જોણે અનુરાગ નહોતો. એના દરગામમાં અનેક વિદહરતો વિરાજતાં; અને એના અમર દર-ગિયાન દિદગા અન્ધ કોઈ પાંચ પ્રાંત કરતાં પંખળતાં સિંહાણુ ને વિદતાનું પ્રખાણુ વિશેષ હતું.

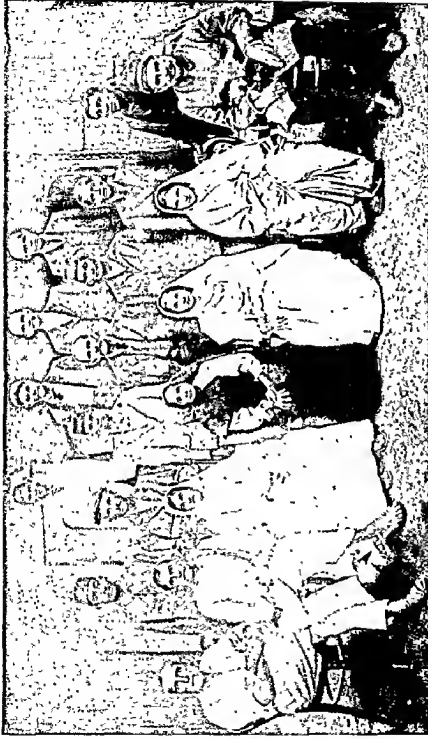
એની નમ્રના મેં અદ્યુત દાની; એક વખત કશોક સમાજિક અન્યાય એના હાથે થઇ ગયો. શીખ યુરજો કેસપા, યુર જાળા કૃષાસિંહે જાણ્યું, 'સપ હોય કે રંક, ધર્મના કાનૂન સોને સરખા જ લાગ પડે છે.' રણજીતસિંહે કાનૂન ફરમાવે તે કંઈ જોગવવા કરી આનાકાની વિના તેવારી જાવાની, ખુશા શરીર આ સાથે તેને જાંધી સો ફારડા ફરમાવવાની ધમકીમાં થઇ અને તેણે તે માથે મઝારી. આકામ નખત પાસેના આમલીના ઝાડે પંખળના જો સિદનું શરીર દોરડે બંધાયું. પણ જેવુંજ ચક્ષાવવાની આઠા કોણુ આપે ને કાનો હાથ જો માટે લપડે? શોકોદેલી જ પાસી ઊડી જાળા કૃષાસિંહને પ્રિયવળમાં આધ્યા ને રણ-જીતસિંહને માટે એટલી જ નસીદત પૂરતી મનાઇ.

અને સાદાઇ તો રણજીતસિંહને જ જણે વરી હતી. હાથે વણેલા રાણીનો જાગો જ એનો નિલયોશક હતો. એક વખત એક કારીગર રત્નઅંકિત સોનેરી અંચળો લાગ્યો ને તે સિંહાસન પર બિઝાયવામાં આવ્યો. રણજીતસિંહ આપીને જો લોતાં જ જાણ્યો, 'જો ઉતારી લો' હું એનો લાલક નથી. જો યુર સાહેબને આપી દો.' જો અંચળો અમૃતસરના સુવર્ણમંદિરને જોડ થયો ને દલ્લુ મુખી ત્યાં જળવાયેલો છે.

વેગવાર વહેતી કરાળ સિંધુ નદીને માન ઘોડા ઉપર પાર કરી જનારો, અને યુર ગોવિંદ પછી શીખોનો પહેલો જયેદાર બનેલો જાદવીર રણજીતસિંહ જીતજો પર જોટલો કાળુ મરાપતો એટલો પોતાની જાત પર

क३

સેના હાલવેયા

(વિગત માટે ભુજો આ બંધના 'હાલવેયા' માં જો નામકે પકડવો)

સૌથી પાછલી હાર-દાબી બાબુથી: કુરુપુરવાની મુદ્દતીઆર, તી. ગોવિંદરાવુડે, સિદ્ધાન્ત યાદી, રેનાદોર રતનસી સોદા, વચ્ચલી હાર; રાવજીભાઈ પટેલ, રાંજી મોવિંડુ, ગોકળદાસ હંસરાજ, કમલદાસ ગાંધી (લિખવા પિતા), મગનભાઈ પટેલ, રામદાસ ઝાંધી, સોલિંગન દેવળેન આગલી હાર; જોગ, દેવનર્જ, વાંધીજી, જ્યોત્સના ગાંધી, કચ્છીજેન ગાંધી, સંતોષજેન ગાંધી, પારસી રૂસ્તમજી રોક.

ધરતીના અસમર્થ નીવડેલાં કાંપડાંની ને રમકપાટામાં જુવાની વીતવાને પરિણામે માનવસ્વભાવમાં પ્રવેશના બદીઓનાં પશુ તે બોમ્બ ધમ્ પડ્યો હતો. એની અદાર રાણીઓમાં માન નવ જ વિધિપુરઃસરના લગ્નની હતી. લગ્નચંદ્રાની આ નિરંકુશતાને લઈને જ એના ઉત્તરાધિકારી તરીકેનો દક્ સાળિન કરવા પ્રયત્નજોરી ચાલી, શીખવિગ્રહો આત્મા ને પૂન્ય દાયથી યથું. દારૂની લત પશુ એને જળી લાગુ પડેલી. એને લાગે જ ૧૮૭૪માં એને લકષ્મી લાગુ પડ્યો ને ૧૮૭૬ના જૂનાની ૨૭મી તારીખે ૫૯ વર્ષની વયે તેનું અવસાન થયું.

રણજીતસિંહ સરેરે ખાસ દેખાપડે ન હતો. નાનપણમાં શીશુ નીકળતાં એની ડાબી આંખ ગએલી ને ચંદ્રેશ જીડા ધોળા પડી 'જોડાળા બની ગએતો. છતાં ઈસા હુગેલના કહેવા પ્રમાણે પાતળા ધડ પર પગનાંદાર માથાવાળું તેનું દીંગણું સરેર ધોડા પર સંચાર ચતાં જ એનું વ્યક્તિત્વ યદલાઈ જતું ને કોઈ મદારથી જોમ તેનો પ્રભાવ ડારી દેતો.

સર્વ ધરો અને સર્વ કોમો પ્રત્યે એણે સદિખ્યાતા કેળવી હતી. ક્રકાર અઝીમુદ્દીન, તુરુદ્દીન વગેરે મુસલમાનો અને જનરલ વેન્ચુરા, જનરલ એલ્ફાંસ વગેરે યુરોપિયનોને પશુ એણે માનનીય હોદ્દાઓ આપેલા.

પૂનજના એ સિદ્ધે અંગ્રેજોએ કેણું તણે એવો તો જોગસ બનાવી દીધો હતો કે અંગ્રેજોની મિટ્ટી પક્ષીદ કરનારે જસર્વતરાવ હોળકર બપારે તેની મંદ માગવા ગયો ત્યારે તેણે એને પોતાની પેટે અંગ્રેજોની સાથે સંધિ કરવા સમજાવવા માંડ્યો! આ જોઈને જસર્વતરાવ બળના દિલે બોલ્યો: 'એક વિપત્તિચરત અતિથિ ને પોતાના દેશવાસી પ્રત્યે આપું જ આપનું ધર્મપાલન હોય તો યાદ રાખજો કે મારા કુળમાં તો રાજ્યાદી રહેશે, પણ આપના કુળની સત્તાનો અંત જ આપશે.'

આ પ્રસંગ ઉપરથી, એ જ હોળકરને આસરે આખી પોતાનો મુદ્દક તેમજ જિંદગી જોળમમાંમૂકાદેનાર વારતપુરનો બંદ રાજ રણજીતસિંહ યાદ આવે છે એ હોળકર ને એ રણજીતસિંહ ન હોત તો દિંદના નકશાનાં પીયાં ધાયાં આજથી સવા સદી પહેલાં જ લાલ રંગે રંગાઈ ગયાં હોત. અને આ રણજીતસિંહે હોળકરને જો મંદ આખી હોત તો તો, એક હિત-લાસકારના કથન મુજબ, અંગ્રેજોનો સિતારો ગિયાસ

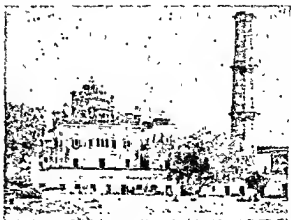
નાનાં પાણીમાં જ ડૂબી આથમી ગયો હોત. ત્રિમાસ અગ્રીરોના સ્વાતંત્ર્યના દ્વારની કારણજૂત પશુ રણજીતસિંહની અંગ્રેજો નોડેની મૈત્રિ જ લેખી શકાય.

અંગ્રેજોએ રણજીતસિંહની તારીફ કરી છે, ખુશામદ કરી છે, કદમજોરી યે કરી છે અને આંધ્ર શાદાનશાદતને નામે આખી જિંદગી એને અવનવીન બેટસોમદોથી નવાજેતો યે છે. શા માટે? મરાઠા અને અફઘાનો વચ્ચે આવા એક મિત્રતાબંધની તેમને જરૂર હતી. એ જરૂર જતી રહી, મરાઠાઓનાં ને અફઘાનોનાં પાણી ઝોડાયાં કે રણજીતસિંહનું સામ્રાજ્ય પશુ અંગ્રેજ મદદનાકાંડામાં ઝોગળી ગયું.

રણજીતસિંહ આ જોડી તરફરૂતિ ને ચાલ્યાજ સમજ્યો, પશુ બહુ મોડી મોડી, એનું અરધું અંગ લાચાર નીવડ્યા બાદ અંગ્રેજોએ પહેલાં દાંત દેખાડ્યા ને ૧૮૫૯ની ચંપિયા વિરુદ્ધ જમ્. સિંધમાં કશો દરતલોમ ન કરવાનો તેને હુકમ કર્યો, હુકમનો જવાબ આપવાની રણજીતસિંહની તાકાત ત્યારે ઝોડી ચૂકી હતી. કહેવાય છે કે એ આખર દિવસોમાં દિંદનો એક નકશો તેને બતાવવામાં આવ્યો, અંગ્રેજોએ હાથ કરેલા ને લાલ રંગે રંગાએલા દિંદના મોટા મોટા પ્રદેશો જોઈ, ઉદ્વિગ્ન અને એ નકશો દૂર દેખી નિસાસો નાખતો તે બોલેતો: 'આ આખો દેશ દલેલાલ રંગે રંગાઈ જશે.'

એ અંતશુદ્ધિ એના મશજીવનાના આદંબે એના ચિત્તમાં વસી હોત તો દિંદને પોતાના રાષ્ટ્રશરીરને લાગેતો મેલ ધોવા માટે ૧૮૫૭ સુધી રાદ જોવાની કશી જરૂર ન રહેત.

અંશોક હંપ

રણજીતસિંહનું સમાધિમંદિર-લાહોર

અવળા પાસા

માસ્તર સાથે મંડાએલી એક નિષ્ફળ ગએલી ચાકાએની

શાળા જીવનની વાર્તા

‘મ

નુ! એ મનુ! બેઠા બાધા! બે, નિશાળનો
ઘેંટ પણ વાગી ગયો.’ કહેનાં બાએ મને ઘડાકા
માંડ્યો. ઘેંટ તો મેં મેં સાંભળ્યો દત્તો, છતાં નિરાતે
એ સાંભળના રહી, આવી દંડીમાં નિશાળે જવાની
તકનિક અને શંકુસંકરના શનિવારના ત્રણ ‘પીરિયટ્સ’
દૂર કરવાની યુક્તિ હું શોધી રહ્યો દત્તો.

‘મનુ! બેઠે છે કે નહિ?’ બાની બીજી બૂમ પડી.
મદામહેનતે મોં પરથી રમઝ દૂર કરી મેં દંડી જવાળ
આપ્યો, ‘બા! માથું દુખે છે.’

‘તો બામ જોપડીને જા.’

‘ના, બા. બામ તો ખૂબ જલ્યા કરે. કમાસમાં
મેસાય પણ નહિ.’

‘ઠીકે લારે ન જતો.’

‘આ...લો. એક ધારાસભામાં તો જિલ પસાર
યથ ગયું. દવે ઉપલી ધારાસભામાં સુરકેલી રહી
એમ નિચારનાં મેં રમઝ માથે ખેંચી. પણ દવે ઝાઝો
વખત પચારીમાં પડ્યા રહેવાય તેમ ન હતું, એટલે
હાકી, મોં પીણ, માથે કાય મૂકી એક પુરશીમાં પડ્યો.

લ્યાં તો ‘કેમ, મનુ! આત્રે નિશાળે નથી જવું?’
પૂછતા બાપાજી સામે આવી લાગ્યા.

‘જલજલમમાં મહ નિશાળ!’ મેં મનમાં સાપ દીધો.
‘આત્રે એ નિશાળ નેટલાજી લાગ્યા ધરતીકંપ થાય—’
પણ એવા તો દબજરો શાપને ગળી જઈ દટ્ટ પણ
એ મકાન એમ ને એમ અટદારપ કરતું બેઠું છે.

‘મનુ! સાબળે છે કે નહિ? આજ નિશાળ નયા?’
આ તાડથી હું એકાએક અગડી ગયો ને કટાણું
ગોં કરી જવાળ આપ્યો, ‘માથું દુખે છે.’

‘મા... યુ દુખે છે!’ બાપાજીએ ચાળા પાડતાં
કહ્યું. ‘આલ બેઠ, કપડાં પહેરી નિશાળે જા.’

‘પણ... માથું જાડું દુખે છે.’

‘એ... ત? કાલે મોઝું ખાવું તું.’

‘ઓ, બાપા! દવે તો મોઝું પણ જાડું યથ ગયું.’

‘મોઝું યથ ગયું તેમાં બીજા શું કરે? સા માટે
પહેલો ન બેઠો? ચમ, કપડાં પહેરવા માંડ.’

‘પણ માસ્તર પૂછે તો?’

‘તો કહેજો કે માથું દુખતું હતું એટલે મોઝું મૂકું.’

‘તો પણ તે તો મારે એવા છે.’

‘એમ? એટલી બધી રાહ રાખે છે? તેનું નામ શું?’

‘શંકુસંકર દવે’—એકે અને છોકરાઓ તો તો

‘શંકુ પોલીઆ’ તરીકે જ જાણવાના. આ નામ
માવવાનો બધો જસ મને જતો નહોતો, હું વર્ગમાં ગર્વ-
પૂર્વક ફરતો. એક વખત આ ઉપનામ શંકુસંકરો
અદરશ રીતે મેલાગાઇ જતાં, મારી કળાના કારિ-
તોર્ણક તરીકે મેં ‘પોલિયક’ બાંકડા ઉપર બીજા રહેવાનું
કર્તવ્ય જાનવરું પડ્યું હતું ને હું પણ ગર્વના બધા
મિલાર્થિઓની આંખથી અપાતી મૂંચી સદાનુભૂતિ
આકર્ષિતો એક જૂના અને મનુષીતા બદારપટિયાને
જાત્રે તેની અદાથી બીજો રહેલો.

‘તે બાપા છોકરાઓને મારે છે કે નને એકને જ?’

‘બધાને જ. દયનો તો એનામાં છાટો મેં નથી.

તેમાં મેં મોઝા આવવાનાને તો મૂકતો જ નથી.
(મારા કલ્પિત વર્ણનોને વધારે તાદરશ બનાવવા મેં તેને
માટે દવે એકપચન વાપરવું સાર કહ્યું) થોડા દિવસ
પહેલાં એક છોકરા બીચારો સહેજ મોડો આપ્યો તેને
આખો દિવસ અંધુકા પકડાવી બીજો રાખ્યો. એક
વખત એક છોકરાથી ખૂબથી ચીસોદી પાડી મચેલી.
તેને ત્રણ કલાક બાંકડા ઉપર બીજો રાખ્યો. અને વળી
સોટી ને કાન આગળવાનું તો વચારામાં. ‘હું જોતો
દત્તો કે બાપાજી ઉપર આવી અસર થતી હતી.) એક
દિવસ એક છોકરા તેના બાપાની ચિડી લખો મોડો
આપ્યો તોપણ તેને નેનરની સોટીયા એવો માંધો.
એવો માંધો, કે કાયમાંથી લોહી નીકળવા માંડ્યું—’
‘અને છતાં દેહમાસ્તર તેને કાંઈ કહેતા નથી?’
‘કહે છે કે દેહમાસ્તર પણ તેનાથી બીજો છે.’
મેં મારી સક્તિ પ્રમાણે શંકુસંકરને નેટલો પાડ્યા.

મેં એકને બાકે બે દાગ ધરી હોવા

માં બરાબર ગીતરાબ તેટલો ગીતથો. આટલું બધું કલા પછી મને આશા હતી કે બાપા દને આટલા મોડા નિશાળે નહિ જવાનું કહે. પરંતુ તેમના ગુસ્સાએ તો ન ધારેલું એવું જુદું જ સ્વરૂપ પકડ્યું.

‘એ... મ? અમારા હેડમાસ્ટરને મારવામાં એ લોકો એમના મનમાં શું સગતે છે? એવાઓને તો નિશાળમાં લી કાઢી મૂકવા બોલેએ.’ એમ ત્રાકુત બાપાજીએ, મોડો તો મોડો પણ એક ‘ચેંચે’ તરીકે મને નિશાળે મોકલવાને નિશ્ચય કર્યો. બાપાજીના ગુસ્સા આગળ મારી કાઢ બીજી દલીલ દને ચાલે એમ હતું નહિ એટલે મારે છેવટે તૈયાર થવાનું જ રહ્યું. હું કપડાં પહેરી તૈયાર થયો, એટલા વખતમાં એમણે એક લખા કાગળ લખી રાખ્યો હતો. એ ખીરી તેમણે મને અમારા હેડમાસ્ટરને દેવા આપ્યો.

‘એમાં શું લખ્યું છે?’ મેં ખીતાંખીતાં પૂછ્યું.
‘તું જોતો ને? આપતી કાલે શંભુચંકર તમારા કલાસમાં નહિ હોય.’

હું ગભરાયો. મેં શંભુચંકરનો જાણે અહેવાલ કેટલું મેં મિત્રગર્યું બલસાગીને આપ્યો હતો, અને

મારે આને નિશાળે નહોતું જતું એટલા જ ખાતર મેં કાલે તેમ તેને વિષે બારડું હતું. પણ દવે જીતે રસ્તો ન દનો. એટલે, શંભુચંકર મને આજે કેમ વધારે મારે તેનો ધાટ ધડતો હતું નિશાળે જવા ઊપડ્યો.

આજે મારામાં અસાધારણ હિંમત આવી ગઈ હતી. આજે મને સામે જઈ સોડી આસાની હોંશ થઈ હતી. આજે હું હમેશાની જેમ ખીતો ન હતો. એ ખીતો બાબ મકાનાનાં પગથિયાં હું રોડમાં ચડી ગયો. મારામાં આજે સુમાન હતું. મારા ખિસ્સામાં વિદ્યાર્થીઓના એક દુરમનનું જીવન હતું. હું ધારું તો એ જીવન રોળી શકું. હું ધારું તો એ જીવન હોકરાઓને વધારે સોડી ખવડાવવા ટકાવી શકું.

પણ—હેડમાસ્ટર સાહેબના આરડાની ખબર જ હતું એટલો ગયો. ‘શું હું શંભુચંકરને અન્વાય નથી કરતો? મેં તેને જેટલો ગીતથો તેટલો બધો તે ખરેખર કર છે? હું અકળાયો. ખૂબ મૂંઝાયો. શંભુચંકરે કરેલી શિક્ષાઓનો આખા વર્ષનો છતિવાસ હતો એમ જાણ્યો. પણ મેં યશુ સિવાય વધારે ગંભીર દાખલો મને

ન મળ્યા. હતાં એ વાત તો ચોક્કસ હતી કે મારે આજે કાગળ તો હેડમાસ્તરને આપવો જ જોઈએ.

છેવટે એક હિપાય જડી ગયો. શાળાના જવા સમય દરમિયાન કાગળ મારી પાસે જ રાખવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. એટલા સમયમાં શંસુસંકર કાંઈક એવું કરે કે તરત હું આ કાગળ હેડમાસ્તરને આપી આપું એમ વિચારી કાગળ પિસામાં દડસેલી, 'આર્લિસ'ના દરવાજા આગળથી પાછો ફરી હું વગે તરફ ગયો.

'રિસીટિશન'નો 'પીરિયડ' આવતો હતો. માસ્તર છોકરાઓ પાસેથી મોટે કવિતા લેતા હતા એક છોકરો મોટેથી જરાડતો હતો: 'Ring out the Old, ring in the New.' મેં પણ મનમાં કહ્યું. 'Ring out the Old, ring in the New.'

હું અમારા વર્ગના બારમ્યાગા આવી બેઠો અને અંદર જવાની રત્ન માગી. બારમ્યાગી સામે જ અમારા માસ્તરનું ટેબલ હતું. પડખે, અમારા માસ્તર સાથે નોકરીનાં વર્ષોમાં દરીફાઈ કરતી, નીચેથી અર્ધ-ગોળાકાર થઈ ગઈલા મેત-વાળા ખુરશી પડી હતી. તેની ઉપર જ્યારે અમારા માસ્તરનું કોળા જેવું શરીર એ પગ ટેબલ ઉપર નાખી મેસતું ત્યારે ખુરશીનો દર્બ અતિશય ઉભરાઈ જતો અને તે ધીમા જવાજથી કે અંગમરોડથી એ જાહેર કરતી.

અસારે તેમના એક દાઢમાં સોડી હતી અને બીજા દાઢમાં વળી ગએલા ખૂણાનાળો ચોપડી હતી. જડી, કાળા 'ફેમ'વાળાં ચરમા ચોપડી વાંચવા બમર ઉપર ચડાવ્યાં હતાં જ્યારે કોઈ વિદ્યાર્થી પ્રશ્ન પૂછતો ત્યારે તેને જોવા તેમને ખૂબ મુશ્કેલી પડતી. આખી ડોક—જોકે ચહેરાના વર્તુળાકારને લીધે સામાન્ય રીતે ડોક લાગે જ દેખાતી—દાદી તરફ આગળ નમાતી, કોળા ઊંચા ચડાવી, ચરમાંના અર્ધ કાચગાથી તે છોકરા સામું જોવા મળતા ઘણું મારખ દેખાતું. પણ જ્યારે દાદી જાતી સાથે વર્તિસાતી અને નમ્રતાની ના પાડતી ત્યારે ન છુટકે નાક ઊંચું ચડાતી, આખા ચહેરાને ઝંકોટી ચિત્રત ખનાતી, દાઢનો જરા પણ ઉપયોગ કંઈ સિવાય ચરમાને તેની મૂળ જગ્યા—નાક ઉપર લાતી દેતા. આ ધખતે ચહેરા ઉપરની કરચલીઓ, કરચલીને લીધે વાંકાચૂંકા થઈ જતા કપાળમાંના તિલકના ત્રગ્ધુ લીટા, અને દસ દિવસના

કુમાર - ૧૮૭૨નો એક (જુલાઈ ૧૯૩૬)

ધોષા વગરના ધોતીઆની કરચલીઓ એક સંતાપી આકૃતિ ઊભી કરતી.

મેં અંદર જવાની રત્ન માગી. ત્રી મીનજરે ધડીમર તે મારી સામે નાખી રહ્યા અને પછી થોડો રત્ન ગળામાં ધૂંટી ધોધરો સાદ કાઢ્યો, 'કેમ મોડો આવ્યો!'

'તાહેજ, મોડું થઈ ગયું.' મેં આડો જવાબ આપ્યો.

'પણ કેમ મોડું થઈ ગયું એ તો કહે!' આજે અવાજમાં દમેશ કરતાં કાંઈક નરમાશ હતી.

'એ જોવા કે તું શું કરે છે.' હું મનમાં જોયો, પણ જહાર તો આટલું જ જોતી શકો: 'સાહેબ, માથું ટુપતું હતું.'

મેં ધાર્યું કે હવે મારી ઉપર જડી વસતો પણ સામેથી અણધાર્યો જવાબ આવ્યો. 'તો નિશાને આવ્યો જ સું કામ? ઘેર સૂઈ રહેવું હતું ને!'

હવે શો જવાબ આપવો તેના નિવારમાં હું પડ્યો. ત્યાં માસ્તરે કહ્યું, 'કીક લે ત્યાલં. તારી જુગએ બેસી જા.' મારો પહેલો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. હું સહેજ નિરાશ થયો. પણ ત્યાં તેણે પૂછ્યું. 'કરિના મોટે કરી લાંબો છે?'

આ મારા માટે સરસ તંક હતી. મેં જરા પણ મલારાવા વગર જવાબ આપ્યો! 'ના'

'એ-મ! એક તો મોડું આવવું અને વળી આપેલું લેસન કરી ન લાવવું!' મને થયું કે હવે એક પડી, પણ ત્યાં તો 'પીરિયડ' પૂરો થવાનો ઘંટ વાગ્યો.

હું દતાશ થઈ ગયો. મને ખૂબ જ નવાઈ લાગી કે દરરોજ સહેજ વાનમાં ત્યાં જ્યાર આવે આટલો બધો ઠંડો કેમ છે? મારે માટે તો હવે એનો છેલ્લો એક જ ઇતિવાસનો પીરિયડ હતો. મેં કોઈ પણ દિસાને હવે તેને ત્રીડવવાનો નિર્ણય કર્યો.

તોને પીરિયડ પૂરો થતાં છેલ્લા ચોથો પીરિયડ લેવા શંસુસંકરનું લાપી ચામે ચાલતું સરીર વર્ગમાં હાજલ થયું. આજે અને તેની ઉપર તિરકાર નહોતો આવતો, પણ દયા ઉપજતી હતી.

સાધારણ રીતે કેટલાક માસ્તરોને હોય છે એવી એક ખરાબ ટેવ શંસુસંકરને હતી. તે એક વિષયમાં ઘેર લખવા આપેલું લેસન બીજા વિષયના 'પીરિયડ'માં લેવાતી. એ મુજબ તેમણે આવનાં વેન થઈકામે ગજુરા આપેલા ત્રણ હાજરાની ઉપરાખી કરી. લેસન

તપાસાવી વખતે વર્ગમાં ચિંસાનું વાતાવરણ પતી રહેતું. જોટા દાખલાવાળા કોષ કમનાસીય પી નોટો ફૂંકી દેવામાં આવતી. કોષની પેનિસલના દુકડા થતા તો કોષને પેનિસલ માધ્યમાં પડતી. કોષ છોડરા ઉપર જાડુ ચીડાઈ જતાં અમારા માસ્તર તેના કપાજમાં ચાકવી એવા જોરથી ધસીને ચોકડી કરતા કે ધબ્બા વખત સુધી ધર્યા છતાં એ નિશાન કાપમનું રહી જતું.

યદ્યપ્યં દત્તું કે મારી યોજના આમ ધૂન મળતી હતી. મેં મનમાં ધાંધે ॥ શરૂ કરી દીધી, 'હે જોડિયાર માના! જો આજે તે મને મારે તેવું કરે તો જાને સમજતી જેથી જલાઈવા દોકરાની આધાની કાપસી કરાવવા આવીશ.' આ રીતે દત્તમાનને પણ તેલ ચડાવવાની આધા મનમાં ને મનમાં લીધી. મેં મનમાં 'રામ રામ'ની માળા જપવા માંડી. અરથો પીરિયડ પીતી

થોડાં જીવનસ્મરણો

(સંખિત્ર)

[ઉપનતિ, વસંત, શાલિની, મંદા, સ્વપ્નમાં]

મધુરનું નર્તન અંગમાં ભરી,
મિનાદ લે કેકિલનો સગવડ,
વજૂનણી દુધંદર સકિલ ધારી
હૂનીકળ્યો જગતમા પુરુષાર્થ માટે.
મારે દેમે રોજ જાગે ઉપા થું
ઉત્પ્રેક્ષાઓ; રોજ પ્રેમ્યા વિતે ને
દરે એને સુતિની દિમશાન્તિ

જેવું કોષ દિમ-પ્રલપમાં જાણપંખી દટાવું.

આંગોત્રેયે પાંગરે આસ સૌની,
મારે આજે મોર આવે, ન આવે
આવે તો મેં જોમ પીતી વસંતે
દાઝી તારે જો અરે, લેમ મારે.
મેં જોયો છે કેસુડાને ઉમંગે
રાચો જોઈ કૂટતાં પાંદડીઓ,

ડાળે ફૂલો આવતાં એ કમુંખી
ધારી શોભે નવલ કનગી ચીપનોદાસ રંગે.

જોઈ મારા જાળને પ્રેમથી જે
લેખનમૂર્તિ મેં દીકો હેતથી જો:
એના પીળાં ફૂલ વૈશાળ માહે
ખીન્ને, વેરે, ને વધાવે જોતોગે;

રાચે. નાચે કવિ ઉર લલ અંગલિ એની ભાવે.

પર્યેથી મેં ચીચિમાલા નિદાણી
આતી હેતે ભીજવે છે કિનારો,
વેળૂ કારી નીર જતાં રહે છે.
આતી દેઈ ભીમિ દેવાકિનારે
તો મેરેતી સમું જો કલિષ તદિ થયું આર્દ એ નીર ઝીલ્યા.
આજે મારાં અચ્છી દોર ચૂંચી
લેવો મારે તાજ ભીડી ચુલનો
વરોં કેરી, જોયા મેં કે પુણાનાં
રમણોં કેરા—

ને તુટે દોર મારી.

ઉદિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ

પણ આજે એવું કાંઈ ન હતું. આજે શંભુસંકર ખૂબ જ શાન્ત લાગતા હતા. જોટા દાખલાવાળાની નોટો ધીરથી ધક્કો મારી તે ખસેડી નાખતા.
હું અકળાયો. આજે શંભુસંકરને કાણુજનલે થું

જવા આવ્યો હતો ને મારી ધીરજ ખૂટતી જતી હતી.
'મનુ, દાખલા ગણી લાવ્યો છે કે?' નાલે આકાશ-
વણી યદ્યપ્યં
આ તકને કોષ પણ હિસાબે ન જતા દેવાનો

નિર્ધાર કરી, મેં બને તેટલા જોરથી ખૂમ પાડી,
'ના, એક પણ નહિ!'

'અથવા, ખૂમ કેમ ગણુ પાડે છે? હું જોરે નથી,
સગળ્યો?' સામેથી ધીમે અવાજ આવ્યો.

'સાહેબ, આ તો મારો દરેશનો અવાજ છે'
મેં વધારે જોરથી ખૂમ પાડી.

'ઓ...મ? હીક. દાખા-કેમ ન ગણી લાગ્યો?
માથું ઢુખતું હતું એટલે?'

'હા.'

'હીક એસી તા.'

અહ રહ્યું! મને બરાબર ન આપડયું. મારું મગજ
જોસથી કાગ કરવા લાગ્યું. ભારતરે ઇતિહાસ શરૂ
કરી દીધો હતો. સાધારણ રીતે ઇતિહાસના પીરિયડ-
માં હું રીંગણાં તોળતો, અથવા તો ભારતરે આજે
કોટનાં કેટલાં ગટન થીડ્યાં છે અને તે ક્યાં ક્યાં
તેનું બારીક નિરીક્ષણ કરતો, અથવા તો હસ્તાક્ષરો
કોટની બધાર નીકળી ગયેલી એમની ફદાઈતી માગ્યા
અને જોનાઈના દ્વંદ્વમાંથી માયાના ગણકા ગણવાનો
પ્રયાન કરતો. પણ આજે તો તે જે જે સજ્જ થોલતો
તેની ઉપર મેં ધ્યાન આપવા માડયું. વારકો ક ગામો
હિંદુસ્તાન કેવી રીતે આવ્યો તે ભારતર કહેતા હતા.
એકાએક મેં ખગલાગ્રાહ મચાવી મૂકતી ખૂમ પાડી:
'તો સાહેબ! કોમગ્રંથસ હિંદુસ્તાન કેમ ન આવ્યો?'

'તે જુઓ પડી ગયેલો.' ભારતરે સીધો જવાબ દીધો.

'હું નથી માની શકતો' મેં મોટા માણસ જેમ કહ્યું,
'જોલો મોટો માણસ કદી જુઓ ન પડે.'

'ગપેડા, તારા માથાના કુખાવાએ આજે તારું
માથું ફેરવી નાખ્યું લાગે છે. મૂંઝો મર.'

'ના સાહેબ, માથું તો બિનરી ગયું. પણ અમારે
પૂછવું નહિ?'

'જેસ જાનોમાનો. હવેથી જો વચમાં જોલ્યો
છે તો સોડી જોઈ છે?' મને સજ્જતા મળતી હતી
હતી. હું મગમાં હરખાતો હતો.

હવે ભારતરે વાંચવું બંધ કરી પ્રશ્નો પૂછવાનું
શરૂ કર્યું. 'ધનુ, વારકો ક ગામો કઈ સાલમાં હિંદુ આવ્યો?
ધનુને વિચાર કરતો રાખી મેં વચમાં ઘસડી
કર્મો: 'રંગી ડીસેન્ગર સોળસો અડતવીસ.'

'મનુ કે મેં તને શું કહ્યું હતું?' શંકુચંકર તેના

ખરા સ્વરૂપમાં આપાતા જતા હતા. આંખોનો ખુલો
લાલ રંગો, કીલા પડી ગયેલા ચહેરા ઉપર મનો
ચડી આવી. મને જાણ સવળી પડતી લાગી.

'તમે મને આજે એમ કંઈ હતું કે દરેશનો જે
વચમાં જોલ્યો તો આ સોડી જોઈ છે?' મેં દો કંથેને
અંબીર મુઠાએ જવાબ આપ્યો.

'ઓ...મ? હીક ત્યારે, અહીં આવ. આજે તારે
સ્વાદ આપવો લાગે છે.' તેમણે ખુશી ઉપરથી બીજા
ચલ નેતરની સોડી લીધી.

હું હિંમતથી મારી જવાબોથી ફોલો થીત છોક-
રાઓ પણ મારા વર્તનથી ક્ષણ ગયા. બિચે મરતો
હું એક ફક્કે ભારતરના ટેમ્પલ આમળ પહેંચી ગયો.
'માલહાથ લાગો કર,' ભારતરે કોપથી પ્રજ્વાલના.
મેં એકને બદલે બંને દાથ ધરી દીધા. 'સટાક'
'સટાક' મેનરની તડીઓ તે પર વરસી દહી. હું ક્ષણ
વચર બિચો રહ્યો.

શંકુચંકરને મિનન દલે કાળૂ બદાર મળી હતો.
છોકરાઓ લંબન કળાઈ ગયા. આખા ગર્ભમાં સમત
સમસનારી કરી વળી. દૈરકની છાતી ધગકવા લાગી.
તેણે પાંધરી એક કોર મૂકી મને વધારે મારવાનું
શરૂ કર્યું. પણ એટલામાં જ મારા કમનસીબે છુટીનો
શ્વંત વાગ્યો અને ધૂંધવાતા ધૂંધવાતા તે જેમતેમ પાંધરી
માથે મૂકી ચાલ્યા ગયા.

હું દરેક જમણમાં મારી તમ્મ હેડભારતરની
અંદિસ તરફ દોડી ગયો. મારી પાસે શંકુચંકરને જન-
તરફ કરાવવાનું 'વોરન્ટ' હતું. ખાસમાં રહેલા એ
કામળ ઉપર દાથ દાળતો હું હેડભારતરની અંદિસ
પાસે પહેંચ્યો. મારેથી થોડે દૂર છોકરાઓનું ટોળું
બિંચું હતું. અંદિસ બદાર એક પટાવાળો બેઠો હતો
તેને મેં પૂછ્યું, 'મોટા સાહેબ અંદર છે?'

'મોટા સાહેબ તો બદારગમ ગયા છે. આડ
દિવસ પછી આવશે. કાંઈ કામ હોય તો આસિસ્ટન્ટ
સાહેબને પૂછો.' જવાબ મળ્યો.

'આસિસ્ટન્ટ સાહેબ કેમણ છે?' મેં પૂછ્યું.

'તમારા ભારતર શંકુચંકર!'

કાગળને જોરથી ખાસમાં દાખી, મૂડીઓ વાળી
મેં ધર તરફ દોડ મૂકી.

જનાર્દન રાવળ

(સાપ્તાહિક 'હિંદુ'માંના આર. કે. નારાયણની માર્તી વચ્ચે)

સહનો સંદેશો

[કરાલી-મટપાડના કોળી વિદ્યાશાળિના સંમેલન વખતે પ્રમુખ તરીકે અપેક્ષા ભાષણમાંથી]

કુદરતે બનાવેલા આપણા લોકોના ત્રણ વર્ણ વિશે બાર વરસ પહેલાં મેં લખ્યું હતું. એ ત્રણ વર્ણ તે રાત્રીપરજ, ખેતીપરજ અને દરિયાપરજ.

રાત્રીપરજ મુખ્યતઃ શિકાર ઝુપર નામે છે. હાથમાં તીરછામકું લઈ રાત્રીપરજનો માળસ પોતાના વજાવાર સાથી કુતરાને સિસઠારતો સિસઠારતો શિકાર પાછળ દોડતો જાય છે. એજ રથાને રહી જતું એને પોપાળ નહિ. એ બડાદુર, સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી અને સ્વાયતંત્રી હોય છે. અજાણ્યા માળસ ઝુપર એ સહેજ વિશ્વાસ ન રાગ; પણ જ્યાં વિશ્વાસ બેઠો ત્યાં ખોળામાં મારું મૂકતાં પણ એને સંકોચ નહિ. કુદરત સાથે લડીલડીને માંડ આવીવિઠામેળનથી પડતી હોવાથી સંસ્કૃતિના નાજુઠ અંશે ખીલવવાનો સમય એને મળતો નથી. અર્થઃ ડોઝધામ કરતાં છતાં, પોતાનું જંગલ છોડી બીજા જંગલમાં જવાની હિમત એ માથે જ છે. કુદરતનો, વન્ય પશુઓનો અને બીજા વનવાસીઓનો હુમેશા વિરોધ જ કરવાનો કે ખગવાનો હોવાથી એનામાં અવિશ્વાસ અને સાવચેતપણું બંને અસાધારણ રીતે વધે છે.

કુદરતે ગોડવેલો બીજો વર્ણ તે ખેતીપરજ. માળસે માલબલ્લને પાળોને સૌમ્ય બનાવ્યા અને એમની મદદ લઈને જમીન ખેડવાનું શરૂ કર્યું. ગાયનું દૂધ અને બલ્લની મજૂરી મળતાં હોવાથી ખેતીપરજ વર્ણના લોકોને ખેરાસરમાં અહિંસા પાછલી શરૂ થઈ. માળસે માલ-બલ્લને પાળ્યાં અને માલ-બલ્લે માળસને સંસ્કારી બનાવ્યા. સંસ્કૃતિના આ ખબરદસ્ત સહચારીઓએ જે જીવનવિશ્વાસ સાધ્યો તેને જ આપણે આર્યસંસ્કૃતિ કહીએ છીએ. અરુ એટલે ખેડવું; એ ખેડાણમાં જ કુશળહોય તે જ અર્થ એનું જીવન સ્થિર થવાથી એ જીવનના અનેક અંગે ખિલતી શરૂ થી. જમીનનો પ્રેમ એ એનું મુખ્ય લક્ષણ છે. જે જમીન ખેડે તે ક્ષેત્રીય, એનું રક્ષણ કરે તે ક્ષત્રીય. બંને એક જ હતા. ખેતીપરજના લોકો ખેતી ખેડે, બગીચાઓ ઝુકે, માટી લેઢવીને પાસળી

તૈયાર કરે, લાઠ્યાં પેટીને મઠાનો બનાવે, જાન-જાનમાં ઓજારો અને શયરચીલાં વસાવે, અને મોટાં મોટાં શહેરો રથાયે. વ્યવસ્થાશક્તિ અને રાજ્ય કરવાની શક્તિ એ આ પરજનાં વિશેષ ગુણ ગણાય.

ત્રીજી પરજ તે દરિયાપરજ. સમુદ્રકિનારે રહી એ દરિયા ખેડે, વડાળવડું કરે અને મોજાંઓ સાથે મેળ કરે. મોજાંઓ જ્યાં બોલાવે ત્યાં નિર્મય થઓને જાય.

સામાન્ય માળસ પાળીથી ડરે. મોજાંઓના ધૂત-વાટથી એના દૈયામાં ધ્રાસઠો જ પડે. સમુદ્ર કંઠે ઝૂળી મજાંદ વેલ જ્યાં જાઓ ત્યાં પોતાના પ્રવાસની ગયાંદા આવી ગઈ એમ સમજીને ચાલે. પણ તમે લોકો એ જ દરિયા સાથે દોરતી બાંધી છો. ખેતીપરજના લોકો ધોડા પર સવાર થતાં જ અધિમાન અને આત્મવિશ્વાસ અનુભવે છે તે જ વિજય અને રમ્મજ તમને મોજાંઓના માથા ઝુપર સવાર થતાં પડે છે.

મગી હાલે આ તમારા મંડપમાં ખ્યારે મેં પ્રવેશ થયો અને મંડપ ઝુપર પાપરેલા આ ત્રિજોષી મટો જોયા ત્યારે મારા મનમાં છઠ્ઠી ને છઠ્ઠી થઈ આવ્યું. હું પોતાને જ સમજાવવા લાગ્યું છે શું બેઠો રહે છે? આ સદનો કહ્યાટ નથી સાંભળતો? એના પેટમાં ખ્યારે પવન મરાય છે ત્યારે શું દેશદેશાંતરની સફર કરવાની તપાસ મનમાં નથી જાગતી?

નાનાપણમાં વડાળમાં બેસીને મેં જે મુસાફરીએ કરી હતી તે બધી યાદ આવી. ત્રિજોષી સદ જોયો અને મારો રખડવાનો આનંદ ઝૂજ્યો. ચાલો આપણે દુરદુરના દેશ જોઈ આવીએ. નવાનવા અનુભવો મેળવીએ, ચિત્રવિચિત્ર લેહોસાથે દેશતી બાંધીએ, અહીંનો માલ ત્યાં પહોંચાડીએ અને ત્યાંનો માલ ત્યાં આવીએ, દારીમરીનો માલ પણ ત્યાં આવીએ અને

છત્પનાએ ઘડેલો માલ પળતરી આવેલો. દરિયા માલસ જાનનો પરમ ગિન છે. જે ડર છે તેને માટે તો એ એની ઘેર છે. પણ નીડર છે તેનો એ દોસ્તદાર છે. જ્યાં જવાનું મન થાય ત્યાં એ તમને લડી જાય છે. મોજાંઓ તમને જોડીને હસે છે. બાંધ ફેલાવીને તમને આવવાનું આમંત્રણ આપે છે. દિવસ અને રાત્રે હશે મેદ સાખ્યા વગર ચાલવા જ માંડો. જમીનનો મુસાફર રાત પડ્યે થોમી જાય છે, પડાય નાખીને સુકી જાય છે પણ સમુદ્રમાં એવું થોમવાપણું નથી. ગમે ત્યારે સૂકી જાઓ, ગમે ત્યારે જાગો, પવનને બેલાવવો હોય ત્યારે મિસેટી વગાડો પણ તમારું જહાજ તો ડોલતું ને જૂદતું—ચાલતું જ રહે છે.

સદ એ છેટલી અદ્ભુત શક્તિ છે! પવનને બાધમાં લઓને એની સાથે એ ગેત કરે છે એટલું જ નહિ પણ ચંચળમાં ચંચળ એ પ્રાણી પાસેથી ધાર્યું ભાગ છઠાવે છે, જ્યાં સુધી પવન સાવ સાચો જ નથી થાતો ત્યાં સુધી એની પાસેથી ઓછુંવતું ધાર્યું ભાગ છઠાવવા માટે સદ કરતા વધારે સુપયોગી સાધન કંઈ હોય શકે! એ માલસ વહાણ ખેડે છે એ આગળ ને આગળ ધપાવતો જ. એને હોડી છાંડે આપણે પછાત ન ગણીએ. માલસ અંક ઢેહાળે હાથો અને બીજે જો જડી ન શકે તો અંગો આત્મા હણાય છે. જે તડી શકે છે અને જે માગી શકે છે તે બંને માટે આશાનાં ચિહ્નો હોડી છાંડે આધમતાં નથી.

રાત્રીપરજ માલસ વનવાસી હોય છે. ખેતીપરજ માલસ હાં તો ગામડીઓ હોય અથવા શહેરો હોય; પણ દરિયાપરજ માલસ તો આ આખા વિશ્વનો રહીશ ગણાય. નીચે પાણી અને સુપર આકાશનો ચંદ્રવેલે અંજ જેનો સાહેબી છે તેને હોડી પણ પ્રેક્ષા પરાધો સુલભ નથી હોતો. તારાઓ એને સ્થળ અને જાળ બનેનું માન છતાંવવા સમર્થહોય છે અને મોજાંઓ એને મોજાંમાં આવે ત્યાં પહોંચાડી દે છે. આવો એ દુનિયાનો બાદશાહ છે.

તમે દરિયા ખેડનાર સિંદ્ધાવતી વાર્તા સંપાળી હશે. એની પાસે અદ્ભુત ધન હતું, વહાલ કરનાર ઝિદ્દગિત્રા અને બાલબચ્ચાં હતાં, સમાજમાં મારે પ્રતિષ્ઠા હતી, પણ એ ધેર રહી શકેતા ન હતા. દરિયાનો ધૂધવાટ એનાં જાનમાં પડે એટલે એનું હૈયું ધતગનાટ કરવા માંડે. જમીન અને માટે પરદેશ જેવી હતી; દરિયા એનું ઘર હતું. મારેમાં મારે સંજોગ

સપડાડીને ખ્યારે એ નાસીપાસ થતો ત્યારે એ સોગમ ખાતો કે આ વખતે જો બચી ગયો તો ઘરો દરિયા ખેડવાનું નામ નહિ લસું. પણ એમ છેડી માખ્ય સ્વધર્મને ટાળી શકું? થોડાંક આરામ લેતો કે એને ઘરની પધારી છાંટા જેવી લાગવા માંડતી. ગમેતો દિવસ એને વેરી સમાન જખાતો. જેટલા દિવસ જમીન પર ગાળતો તેટલા ધડપળને નોતરનાર જેવા એને લાગવા. એ પોતાનું મન વાળતો, વાસનાને માગતો, ધેર રહેવાથી મળતાં જાતજાતનાં સુખોને સ્મરતો, પણ એમાંનું કંઈ એને રાહી શકતાં નહિ. એ બધાની વલોલે અને એમનાં વિધવિધ આર્જણ એને માટે મોજાંનાં ધૂધવાટ સામે ફૂલ હતાં. એ નવા વહાણો નૈવાર કરતો. ઊભી માલથી એમને લાડી દેતો અને દરિયા—પીરનું સ્મરણ કરી દરિયાના પ્રવાહમાં મેલાતો. નીચ્ચપ્રવાહ જેલની રેલ.

જોખમ ખેડવું એ જ જીવનની સૌથી સરસ ભેદ-જન છે. સલામતી એ જીવનનો છાટ છે. જમીન પરની હોડી હવામાં એ વધે છે. એને દૂર કરવા માટે મારી મેજવ લી દવા જ હામની છે! છેટલી વિચિત્રતા!

તમે દરિયાપરજના હોડી તોહો પારો તો દેશનું મુખ સુખજયત કરી શકો. દેશની આગેવાની પોતાના હાથમાં લેવાનાં સ્વખો તમારે સેવવાં જોડીએ. આપણે પછાત છીએ એવા પામર ખ્યાલ તમારા મનને અડા દેતા નહિ. દરિયાને રતનાર છડે છે. એ જ જેની મિશસ છે, એ જ જેનો વારસો છે તેના માખ્યને મર્ધાવા શી! મોત સાથે જે રમી શકે છે તેના માળખને હોડી જ મર્ધાવા હોતી નથી. તમે પારો એટલી વાર તમે તમારો અને તમારા દેશનો અધ્યારે કરવાની શક્તિ જરૂર છેલ્લી શકો.

દરિયાનું આમંત્રણ મેં અનુમન્યું છે, સદનું હાથ મેં સાંધ્યું છે, વહાણનાં ડોલન સાથે ગાઈ હૈયું ડોળ્યું છે. સદ, વહાણ અને મોજાંઓ મારે મન છેડી પવર્ય છે. એનો નશો અનેશો હોય છે. એ નશોનો જેઓ અનુમન કરી શકે છે તેઓ મારી માઓ બને છે. મારા હૈયાના ખળમળાટ અને ધૂધવાટનો પડ્યો તમારો હૈયામાં પણ જરૂર પડવાનો એ વિશ્વાસે જ હું તમને સિધારશો છડે છું કે તમારો સ્વધર્મ ઓળખો અને એની મારફતે ત્રિપુલ પરાક્ષ્મ કરી કૃતાર્થ થાઓ.

દત્તાત્રેય ચાલકૃષ્ણ કાલેલકર

એમની લાંબીઓડી એળખાણ આપના ખેસાય એમ નથી. સદા અરખી મિચાએલી રહેતી એમની આંખો, ફાટ, પાટલુત ને ઉપર પાંધરી તથા કપાળે તાણેલું ડીકું એમના વર્ગમાંથી એમનું સ્પષ્ટ જુદાપણું જતાવી આપતું. ટાલપાળું માયું સાધારણ રીતે નસીબદારની નિશાની ગણાય છે, પણ પ્રેફેસરે હજુ સુધી પોતાની નસીબદારી કબૂલ રાખી ન હતી. એ ટાંક્ષયા માયામાં 'રહેતા એમ મેળેથી કરી સંકોને અવકાશ ન હોઇ શકે, પણ લોકો ને વિદ્યાર્થીઓ પણ કેણ જાણે કેમ ભર્તૃદરિના નીતિશતકની અવગણના કરીને એ તેમના ઉપસી આવેલા પેટ પરથી જ તેમની લાચકાતગણના કરતા. ઘણી વાર રસ્તામાં જતાં એ તેમને કડવાં વિશેષણોના ઘૂંટકા ગળી જવા પડતા.

આઈન્સ્ટાઇનના સંપેક્ષવાદને સાંદૃત સમજનારા-ઓમાંના પોતાને એક મનાવતા પ્રો. શાસ્ત્રીને આથી જમત એકદર લાગે તેમાં તથાઇ ન હતી. છતાં એ એકદર જમત વચ્ચે તેઓ ધીરજ પૂર્વક ઇચ્છે જતા.

આજે એ પોતાની વરસમાં જીજ્ઞાસા લતા. એમના એક મિત્રના ગઇ કાલે આવેલા કામળથી જ એ વાત તેમને યાદ આવી હતી. ફૅલેજના બધા પ્રેફેસરોને તેમણે એ સપરેને દિવસે આમંત્રણ લતા ને આત્મરે એ બધા એમની આરાગપુરસ્તીની આસપાસ જ ગોકળાયા હતા.

'મિ. શાસ્ત્રી, તમે થોડો શારીરિક શ્રમ પંથ કરતા હો તો?' હેલિયમની શોધથી માંડી ભાગવતના સ્વનાકાળ સુધી થયેલી ચર્ચાઓને અંતે થોડી વાર મૌન પ્રસરતાં એક પ્રેફેસરે સવાલ કર્યો.

'અમ? શું કહો છો!' એસરતે જુસ્સે શાસ્ત્રી જોલ્યા. 'અમ તો હું તમારાથી એ વિશેષ કફે છું, ધંધુ પળત તો ઉપવાસ પણ ખેંચી કાઢું છું. પરંતુ કાપામાં લેણાદેવી ન ગમે ત્યાં...'

'ગમરાઓ નહિ શાસનરીછ!' કોઇ પચમમ દેવા લીતમી હોય એમ એક અંગ્રેજ ફરફરિયું જોલતા પ્રેફેસર મંત્રણા વચ્ચે ફૂટી પડ્યા. 'આજે નુસખો આજે જ મારા પાંચવામાં આંખો, મરુજે અજમાવવા જેવો જનાએછ.'

કોઇ શિકારીના પંખમાંથી શિકાર ઝીડાવતા હોય એવી અદાથી પ્રો. શાસ્ત્રીએ મંત્રણાના હાથમાંથી એ ઐંગ્રો-ઇડિયન પતનું ફરફરિયું છીનવી લીધું ને તેમણે નિર્દેશથી જાહેર ખજાર પાંચવા લાગ્યા.

જુવાનીનું અમૃત

જર્મન પ્રેફેસર જ્યુગેન ફ્રાંકની અજબ શોધ ફક્ત એક જ અઠત્તાડિયા માટે તેઓ હિંદની મુલાકાતે આવ્યા છે. એક જ ઇન્કેસન લઈ, જુવાનીનું જોમ પાણું મેળવે. તમારા શરીરની બધી ફરિયાદો દૂર થશે.

'સાચું?!' ફરફરિયાસામે તાકતા જ રહી શાસ્ત્રી-એ બધાને એકસામેટા સવાલ કર્યો.

'આવા પત્રમાં આવેલી જાહેર ખજાર ખોટી તો ન જ મનાય.' પ્રેફેસરે સરેવાએ અભિપ્રાય આપ્યો.

લંચ લીધા બાદ બધા વિગેરાયા ત્યારે પ્રેફેસર શાસ્ત્રીના હાથમાં હજુ પેલું ફરફરિયું રગી રહ્યું હતું. આત્મરે એ પોતાના કમલાગી શરીરના વિચારોમાં પરાવાહ મવા લતા. પોતાની પ્રતિભાને એ કેટલું આડું આવતું! ઉતાવળે ચાલતું તો વર્ષોથી એ ભૂલી ગયા હતા. 'લેલકલપતર'થી માંડી 'ફિઝિકલ કલ્ચર' સુધીનાં બધાં માસિકો તેઓએ વર્ષો સુધી વાંચેલાં ને અખતરા મે કરેલા. થોડુંક થયાં જ એ બધા પડતાં મૂકેલાં, કારણ તેમને પોતાની શરીરની ફરિયાદ દૂર થવી અશક્ય લાગી હતી. પણ આજે વાંચેલી આ જાહેર ખજારે ફરી તેમનામાં નવી આશા જન્મ્યાવી હતી.

વિચારોમાં વધુ વળત મુમાયવે એમને ગેર-વાજગી લાગ્યું ને સીધા એ પ્રેફેસર જ્યુગેન ફ્રાંકની ઓફિસે પહોંચ્યા. બાજુ જેની તેજશી લાડી આંખો-વાળા પ્રેફેસરે તેમનું યોગ્ય સ્વાગત કર્યું ને ધીમે સાથે પોતાની બધી ટ્રિકિસાપદ્ધતિ તેમને સમજાવી દીધી.

'એમાં ગલારાવા જેવું મુદ્દલ નથી' એ આખરી સમ્બો પૂરા કરતા જ્યુગેન ફ્રાંક બેઠવા કળાટ જોલ્યું ને ઇન્કેસનની પીચકારી તૈયાર કરી. 'હં, હવે તમરો હાથ ખુલ્લો કરો.'

ફૂળતે હાથે પ્રેફેસર શાસ્ત્રીએ પોતાની જમણી જાંઘ ઉપર ચઘાવી. 'ઇત્ત તો નહિ થાય ને?' તેમણે સવાલ કર્યો.

‘હાન? શું બોલ્યા સાહેબ! મારી ચિકિત્સાનો આજ સુધી દમરો લાભ લઈ ચૂક્યા છે. અરે, મારા પોતા પર જ આજગાવી ચૂક્યો છું ને? મારી છે, મને ગયા માસે જ સિતેરે પૂરાં થયાં. તમે એ કળી શકો છો મારા ચહેરા પરથી?’

પ્રોફેસર શાસ્ત્રીએ ઝંતોળ્યો એક દમ ખેંચ્યો. બલુએ કાંકની વિશાળ આંખો વધુ વિશાળ બની. ને થોડી જ ક્ષણોમાં તેમણે પોતાનું કામ પતાવી દીધું.

‘આપની શી . . .’

‘આ તો સાહેબ, હું મારી ખાતર કરતો જ નથી. નહિતર તો જેટલી શી લેવાય તેટલી ઓછી છે.’

શાસ્ત્રીએ ખીસામાંથી પાકીટ કાઢ્યું. દાઢમાં જે આંચું તે બલુએ કાંકવા દાઢમાં મૂકી દીધું ને તેને પણ એથી ઝંતોળ્યો. બીડી વિદાય લઈ શાસ્ત્રીજી બહાર નીકળ્યા.

થોડી વાર પહેલાંના તે દમણનાં પ્રોફેસર શાસ્ત્રી વચ્ચે જાણે આસપાસ જાગીને તફાવત પડી ગયો હતો. કોઈ રંગી જુવાનીઆને પણ અરેબાઈ જીવને તેમ સીટી વગાડતા તેઓ ચાલતા હતા. પોલીસ પણ ઘણી વખત તેમને જોઈ રહેતી.

ત્યાં સાંભળા રસ્તા પર તે દિવસના ડાખાના ખાસ વધારાની જુઓ પાડતો ફરિયો દોડતો દેખાયો. હાથ ખરીકવા પ્રોફેસર શાસ્ત્રીએ પણ દોટ મૂકી.

બીજે દિવસે પ્રોફેસર શાસ્ત્રી કોલેજમાં ગયા. પ્રોફેસરોનું ગ્રુપ કંપાઉન્ડમાં જ એકઠું મળેલું. શાસ્ત્રી ત્યાં પહોંચ્યા ને જતા પેત પ્રોફેસર સંમળણને ધારી ધારી નજરાવવા લાગ્યા. ‘મિ સંમળણ, તમારું પેગટ જેવું આ નાક મને મુદ્દલ નથી મળતું.’ તેમણે બચકો કર્યા ને બધા પ્રોફેસરો સગડ થઈ ગયા.

‘મિસ્તર શાસતરી, આપ છૂટ . . .’ પૂરા શબ્દો પણ પ્રો. સંમળણના મોંમાંથી ન નીકળ્યા ત્યાં તો દીપકા જેમ વચ્ચેનું અંતર એ પગલે કાપી નાંખી લેખાલેખા લાથની આંખો ને આંચું વચ્ચે તેમણે ચીધું સંમળણનું નક દાખી દીધું. થોડી વાર આમ-તેમ દમગચાવ્યું ને પછી જોશથી મૂકી દીધું. ‘ના, બિલકુલ નાલાયક છે.’ તેઓ બોલ્યા.

એમની આ કિયા દરમિયાન પ્રો. સંમળણના

‘ઓહ, ઓહ’ના અવાજે બીજા પ્રોફેસરોમાં પણ સદાનુકૂળિ જગાવી હતી. બધા તીક્ષ્ણ નજરે એમની સામે તાકી રહ્યા હતા, પણ તેઓ તો હજુ એ સંમળણના લાલ ચણેડી જેવા બની ગયેલા નાકના ટેરવાને કુતુહલપૂર્વક નજરાવી રહ્યા હતા.

પ્રોફેસર સંમળણની ત્યાં વધુ ચકાવાની દિનનન ચાલી. ‘સિલી ગોટ’ કહેતા એ લાથી ચાલી નીકળ્યા.

‘વેલ, વેલ, વેલ, એ મંદાચપ ગયા?’ પોતાની તંદામાંથી બનન થતાં શાસ્ત્રી બોલ્યા.

‘અરે, અરે, મિ. શાસ્ત્રી!’ આજ તમને થયું છે શું?’ પ્રો. સરૈવાએ પૂછ્યું.

‘દોંચું હોસે’ પ્રો. વાડીઆએ ખુમાસો કર્યો.

‘ઓહ, મને નવી જુવાની આવે છે.’ પ્રો. શાસ્ત્રીએ સાંભો રફાટ કર્યો.

‘સાચું? પેલો નુસંગો બજમાવ્યો?’ કુતુહલી નજરે એમની સામે જોતાં પ્રો. સરૈવાએ પૂછ્યું.

‘એ હું તમને કહેવા નથી માગતો. આસો સાહેબજી’ કહેના પ્રોફેસર શાસ્ત્રીએ તો કોલેજમાં પેરા પહેમાં જ રજા લઈ લીધી.

રસ્તે સાસનાં એમને આજનો દિવસ અગેશ જ જિર્જો હોય એમ જણાયું. એમના હૃદયના મગાસા અનેકગણા વધી ગયા હતા. જુવાનીના જોશથી મળે એમનો રનાયુએ રનાયુ ખેંચાતો હતો.

ત્યાં તો એમની નજરે રસ્તાના એ વળાંક પર દંઈ અગનનું જ લાગ્યું.

એ દતો તો મુનિસિપાલિટીનો સાધારણ ચાંબો, પણ પ્રો. શાસ્ત્રીને આજે તેમાં કંઈ અનેરી વિશેષતા જણાઈ. ખસ, એ ચાંબાથી જ એમણે નાટક સાંચ્યું. આસપાસની દુકાનો, રાહદારીઓ, દુકિંક બધું તેમની નજર બહાર આંચું ગયું.

એ ચાંબો જ, બીજું કંઈ નહિ! કોટ ને પાવટી એમણે રસ્તા-વચ્ચે જ ફેંકી દીધાં ને ચાંબો પાસે દોડી ગયા. એ દંથે એને મળ્યું. પકડી ખૂબ જોશથી દલાવવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ ચાંબાને ખસે ગયે લાલી જઈયા.

કોઈ સભ્ય માણસે આજ સુધી આતું પાકમ જતાવવાની જાહેર દિગત નહોતી કરી. થોડોને આક-રમાત કરતાં પણ એ દશ્ય વધુ આકર્ષક લાગ્યું ને

રોયું જમા થયા હાથું. બીજી થોડીક મિનિટમાં તો એ સંકેતોની સંખ્યાએ પહોંચ્યું. બધી આંખો આજ સુધી ઉપેક્ષિત રહેલા એ દીવાના ચાંભોલાને જ તાકવા માંડી દતી. વધુ ને વધુ ત્વંચે જતી મેદનીથી દવે તો ટ્રાફિકને પણ દરકત આપવા માંડી.

‘અકસ્માત થયો છે?’ મેદનીને હવાડેથી કાપકે પૂછ્યું.

‘ના, ટાપ્લો થયો છે.’ આગળના લાગમાંથી કાપક બોલ્યું. ને સારે તો પ્રેફેસર સાત્તી અરધો ચાંભોલો ચડી ગયા હતા.

પણ એટલામાં ટ્રાફિક સાચવવા બિએસો પોલીસ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ‘એઇ, મિસ્ટર, નીચે બિતરો,’ તેણે જૂઠા મારી.

પ્રેફેસરને લાગ્યું કે કાઇ તેમને સંબોધી રહ્યું છે. તેમણે નીચે જોયું. પોલીસને તેમણે જોયો, પણ એક તિરકારની નજર ફેંકી, પાછું ચાંબાલા પ્યાન પરીની દીધું.

પોલીસ એમની એ નજર સાંખવા મુદ્દત તૈયાર ન હતા. ‘નીચે બિતર, કૂંઠાં છું’ તે ધુપાડું બાથતો બોલ્યો. ‘દવે સાંભળ્યું!’ કહેતા, કશી દાદ આપ્યા સિવાય પ્રેફેસર તો વળી એક ફૂટ જેટલું ચડી ગયા.

લોકોનો હોઝારો વધ્યો. પોલીસને પોતાની જાનનું એમાં અપમાન દેખાયું ને પ્રેફેસરની ગત કરવા એણે પાંચું ચાંબાલા પર ચડવા માંડ્યું!

પ્રેફેસરે એ જોયું કે નદિ તે તો કાણ જનલે, પણ એમને એકાએક થઇ આવ્યું કે દવે નીચે બિતરવું જોઇએ. ને ચડ્યા એની તકલિફ લઇ નીચે બિતરવાનું ચોખ ન લાંગતાં તેઓ નીચે સરી પડ્યા.

પણ પોલીસ એમના અરધા અંતરે પહોંચી ગયો હતો. એ હતો તો જરાજર જેવો ધોંગો, પણ પ્રેફેસર સાત્તીનું વજન મદન કરવા જેટલી તાકાત તેમમાં ન હતી; એટલે પ્રેફેસર સાત્તી જેવા એના માથા પર જઇ પછડાયા તેવા જ જોને સાથે જમીન પર આવી પડકાયા.

પ્રેફેસરની પાંચડી છૂટી જતાં પોલીસનો ચહેરો એમાં ટંકાઈ ગયો ને એ તકનો લાજ લઈ, પોલીસના બિડવા પહેલાં જ એમણે તો સીધી ચાલતી પકડી. સારે નક્કીએ લોકોએ પણ તરત તેમને માઝે કરી આપ્યો.

પણ રોળા ગદાર નીકળતાં જ પોલીસની સીડીને

અવાજ એમને કાને ચાચકાયો. બીજી પળે તો પોલીસ એમની સન્મુખ દાગર થઇ ગયો.

કાણ જનલે પ્રેફેસરને આજે શું થયું હતું. તે પોલીસ સામે આપતાં જ તેમણે નીચા નખી તેના પગ પકડી લીધા ને બીજી પળે એને ઉલાળી મૂક્યો. પીઠ પર થોડા દોસા તો એમને વાગ્યા, પણ એની ઉપેક્ષા કરી એમણે પાછી ત્યાંથી ચાલતી પકડી.

થોડે જ દૂર ગયા દશે ત્યાં એક કરતાં વધુ સીડીઓના અવાજ એમને કાને પડ્યો. થોડી પારે તો તજી ચાર પોલીસો તેમને ઘેરી બેઠા રહ્યા.

પ્રેફેસર આજ પણ કાઠને વઢી દે તેવા ન હતા, તેમાં આજે તો નવી જુવાની મેળવી હતી એટલે ‘જધાયે આવી જનલો’ કહેતાં તેમણે બાંધેા બિંબી ચડાવી. પરંતુ તેમને વીરત દાખવવાનો અવસર મળે તે પહેલાં તો તેમના માથામાં કંઈક અફળાણું ને કાઇ મદા-સમરમાં પડતા સૈનિક જેવી વીરવહારી એક સ્ત્રી સાથે તેઓ જમીન પર દગી પડ્યા.

‘ઓદ, ઓદ’ પ્રેફેસરે બેતજ વાર ચિત્કાર કર્યો. પણ આ શું? કાપક લાગણીભર્યો દાચ એમનું માથું પસવાળી રહ્યો હતો. ‘દં, દવે જાનમાં આપતા લાગે છે.’ અરપુટ અવાજ પણ એમને સંભળાયો.

દવે એમણે આંખો ખોલી નાખી ને એ સાથે પોતાની સ્થિતિ જોતાં જ હેજતાઈ ગયા. ‘હું ક્યાં છું? આ બધું શું છે!’ આંખો યોળતાં એમણે પૂછ્યું. દળુ એમના મગજમાં ધપળાટ ચાલુ હતો.

‘બાપુણ!’ એક દહેશરો અવાજ સંગળાયો ને એમણે બિંચું જોયું. એ એમનો પુત્ર વિનાયક હતો. ‘બાપુણ! તરે જાણું બોલો નદિ. તમારા માથામાં ટંકસીનો આધાન લાગ્યો છે.’

દવે બધી વાત પ્રેફેસર સાત્તીના મગજમાં તાજ થઇ ગઈ. પોતે બલુમેન ક્રાન્કની આર્થ્રોસેપ્સ નીકળી છાપું ખરીદના દોડેલા સારે જ કશું પોતાની સાથે અફળાણું હોવાનું તેમને યાદ આવ્યું. પ્રેફેસર સંગળા ને દીવાનો ચાંભોલો એ બધા તો સુપ્રમ માનસના ચગાકાર જ હતા. પણ એ પર વધુ વિચારવા જતાં માથામાં પાછું દેઈ થતું લાગ્યું એટલે પ્રેફેસર સાત્તીએ આંખો પાછી મીડી દીધી.

દેવોનું કાવ્ય

આ જ નામની તારાદર્શન હિચરની કાકાસાહેબની એક લેખમણા 'કુઆર'ના દરેક થી ૧૦૨ અંકમાં જ. માલિ આપી ગઈ છે, અને તે પછી તે લેખના 'અવનતો આનંદ' નામના લેખસંગ્રહમાં પ્રકટ થઈ ગઈ છે. એટલે હિંદી માસિક 'અર્ચોદય'માં આ લેખમાળા શરૂ થયેલી જોઈને થયું સુઅરાની વાંચકો તેને એ સુઅરાની લેખોની અવધાન જ માની લીધેલા. પણ વસ્તુતઃ આ વર્તન સુદી જ લેખમાળા એમણે 'અર્ચોદય'માં શરૂ કરી છે, એ વાંચકોને કેટલાક સુઅરાની મિત્રોએ ફરિયાદ કરી છે એમાં ખ. આદિના સુઅરાની લેખો જેમ્મ અવ્ય નથી; કોઈએ કહ્યું કે એથી પૂરે અર્ચોદય થયો નથી; કોઈ વળે લખે છે કે એ તો તારાદર્શન એજામવાની રીત નથી સુદી ન બનવાથી ત્યાં મુખી કેરળ આ લેખમાળા વાંચકો શું વળે ? એ સૌને હિતર આપના કાકાસાહેબે યુવાસો કર્યો છે કે 'સુઅરા'માં એ લેખો તે, રાખની સમૃદ્ધિ જોઈને અને ધરેલા આનંદ મારી 'વાસરી' (કાંચરી) મારે શબ્દબદ્ધ કરના હશે તે હતું. એ પ્રજ્ઞા મારા નિબંધની, આત્મનેપત્રી અને 'વવાન' મુખ્યતઃ હતી; 'વધારે આ લેખ-માળા એ પારનેપત્રી લખાણ છે, અને ધરું કે આ વખતે અધ્યાપન રાખીને ત્યાં ઉપલેખ કાં અને માત્ર રાખનાજી જ આપીને મોકલું. પણ મારે કમનસીબે વાંચકો સુઅરાની આંખે જ બંધું લેવા લાગ્યા.

કદલા પે તોહો પૂછે છે: 'આ તારાઓ જોવાથી તામ શો થાય છે?'

'સંગીત સાંભળવાથી અને હવિતા વાંચવાથી આપણને શું મળે છે?' આવી પ્રશ્ન જો હોઁ છે તે તો તેને શો જવાબ આપવો? તોહો આ પહેલવાળા અને રંગીન પત્રો આટલી મારે હોમત આપી શક માટે ખરીદે છે? અને તેમને જોઁ આ માટે આટલા ખુશ થાય છે? જો આંતરું હોઁ પૂછે તો આપણે તેને શો જવાબ આપીએ? ખરેખર, દર સાંજે નયોનવી રીતે દર્શન આપતા આ તારાઓ અને અહો દેવોનું એક અપ્રતિમ અને ચિરન્તન જીવ્ય જ છે. એમને જોવાથી આપણને સાંસ્કૃતિક આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, અપાર શાંતિ મળે છે અને જેમનામાં યોગ્યતા છે તેમને આગાંથી અદ્ભુત પ્રેરણા પણ મળે છે. તેમનું અધ્યયન ઇસ્વાથી જીવનના આનંદની સાથે જીવનની એક ક્ષિત્સૂક્ષ્મ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. જ તાંત્રિક દર્શનોમાં તારાદર્શનને ઝુમેરી આપણે સાત દર્શનો ગણાવીએ.

તારાદર્શન અને તેમના અધ્યયનથી વ્યાપકદારિત્ય તામ પણ હંઁ ઓછા નથી. રાત્રે આપણે જાત અથવા સ્વયં ઝુપર ગમે ત્યાં હોઁ, આપણે ક્યાં છોએ, હંઁ દિશામાં આપણે જનું છે અને રાતના છેટલા વાગ્યા છે અં બતાવનાર આ એક ધડીઆલ છે. હર્ષ એટલો જ છે સાધારણ ધડીઆલોને આપણા ખિરસામાં.

રાખનાં પડે છે ત્યારે આ સનાતન ધડીઆલના ખિરસામાં આપણે બધાને રહેવું પડે છે! સ્થળ હાલ-મુજબ આ અજબ ધડીઆલ આપણા અસંખ્ય વંશ-ઓને પોતાના ખિરસામાં રાખતી માત્રી છે. અને આપણા અનંત વંશજોને પોતાના ખિરસામાં એટલી જ સહેલાઈથી રાખશે. હંઁ ખબર નથી કે આ વિરાટ ધડીઆલને, હોએ વાલુ ઠરી અને ક્યારે એને પવી આપવામાં આવે. તામો ઠરેડો અને અબજો વધેનો તો એની આગળ હંઁ દિશા જ નથી. તામો ઠરેડો અને અબજો મામતોનો દિશા જ એના પ્રાથમિક ગણિતમાં આવે છે. જ્યારે આપણા ગામના જ્યોતિષી આપણી જન્મપત્રી બનાવી આપે છે ત્યારે તેઓ આ વિરાટ ધડીઆલના અનંત હાલમાં આપણે જન્મ ક્યારે થયો તેની ક્ષણ ટાંચી આપે છે. આપણે આપણાં હાલનો આરંભ નિકમ, શાંતિવાદન, ક્રોધ અથવા કુધિદિરથી ગણીએ છીએ. પણ એ જ સદ-છત્તીઓનો જન્મહાલ આપણે ક્યાં હાલારંધથી ગણીશું? અનંત હાલમાં હોઁ વિશિષ્ટ ક્ષણપણે આપણે હંઁ રીતે એજામીએ? તે માટે તો આપણે આજના મહ-નક્ષત્રોની સ્થિતિનો જ સલાસો લેવો પડશે.

રાતના અમુક વખતે છેટલા વાગ્યા છે અં જોવાની અને સમજવાની જરૂર પાંચ પ્રકારનાં માપસેને રહે જ છે. જ્યારે ધડીઆલો ન હતી અને મંત્રી

ધંડા વગાડતો ન હતો ત્યારે લોહો આઠાસ તરફ જોડીને જ સમયનો નિશ્ચય કરતા હતા. શાકુંતલમાં છપ્પ ઔપિનો શિષ્ય રાતના છેટલા વાગ્યા છે તે જાણવા આઠાશની આ ઘડીઆળને જ પૂછે છે.

મોડી રાત મુઘી વાંચનાર અને સત્રારે શ્વાલ મુહૂર્તે પહેલા અૂનાર વિદ્યાર્થી તારાઓ પરથી વખત ઓઠાખવાની-જરૂર સમજે છે. સવારે સૂઈ પોતાને ખેલે જનાર ખેડુ તારાઓને જ સમય પૂછે છે. મરની-ઑટ જોડી દરિયામાં વહાણ લઈ જનાર ખતાસીને તો નક્ષત્રવિદ્યા વિના એક વજ્ર પણ ચાલી શકે નહિ. ગરમ દેશોમાં અથવા સુનાકામાં રાતની ઠંડકમાં પ્રવાસ કરનાર મુસાફરોને તારાઓ પડે જ દિશાદર્શન અને ઠાઠાન થાય છે. રાતના પોતાના તરફરો દૂધ ઠરાવનાર સેનાપતિ માટે તો આ તારાઓ જ મેળીઆનું ઠામ છે છે. આપણી બધી યાંત્રિક રિયાઝો સૂર્ય ચંદ્ર પ્રક નક્ષત્ર તારાઓના દિસાબે જ કરવામાં આવે છે. ખ્યારે સૂર્ય પ્રકાશ થાય છે, અથવા આઠાશમાં ફેંચી ધૂમઠેડુ દેખાય છે ત્યારે તેટલા સમય માટે બધા લોહી નક્ષત્ર વિદ્યાના રંજિયા અથવા અધ્યાસી બની જાય છે.

આ વિદ્યાના અનંત તાપો છે અને આ છેલ્લાં સો વર્ષમાં તો આ વિદ્યાનો એટલો બધો વિલાસ થયો છે કે બધી વાતોનો વિચાર કર્યા પછી મોંમાંથી સૂઢગાર નીકળે છે કે આજ મુઘી અનંતતા એ આપણા માટે માત્ર શબ્દ જ હતો, અપણને તેનો વાસ્તવિક ખ્યાલ જ ન હતો. હવે આપમે સમજ્યા છીએ કે અનંતતાનો ખ્યાલ કરવો એ છેટું કામ છે.

આ વિદ્યાના અનંત તાપો છે અને આ છેલ્લાં સો વર્ષમાં તો આ વિદ્યાનો એટલો બધો વિલાસ થયો છે કે બધી વાતોનો વિચાર કર્યા પછી મોંમાંથી સૂઢગાર નીકળે છે કે આજ મુઘી અનંતતા એ આપણા માટે માત્ર શબ્દ જ હતો, અપણને તેનો વાસ્તવિક ખ્યાલ જ ન હતો. હવે આપમે સમજ્યા છીએ કે અનંતતાનો ખ્યાલ કરવો એ છેટું કામ છે.

સામાન્ય માણસે સૌથી પહેલાં પૃથ્વીની ગતિ, દિવસ રાત્રીનું સ્વરૂપ અને અકાંશ રેખાંશ વગેરે પ્રાથમિક બાબતો વિશે જાણવું જોડીએ અને

ત્યાર પછી ખ્યોતિયનો ઢોડી પણ અન્ય વાંચતાં પહેલાં અથવા ઢોડીની મદદ લેતાં પહેલાં પોતાની છુદરની જિ-સાસને આધારે સવારે સાંજ આઠાસ તરફ જોતા રહેવું જોડીએ. જોતાં જોતાં સૌથી પહેલાં તારાઓના સુદય અને અસ્ત તરફ ધ્યાન જશે. સાથે એ વાત પણ સમજાશે કે છેટલાક તારા બહુ મોટા હોય છે. જો શુક્લ પક્ષનો પૂર્વ રાત્રી દશે અથવા કૃષ્ણ પક્ષની પાછલી રાત ફરે તો જળાશે કે ચંદ્ર દરરોજ પોતાનું સ્થાન આ તારાઓની વચ્ચે બદલતો રહે છે. એ માડી સાઈબ દરરોજ અસ્તાલીસ મિનીટ મોડા ઓછે છે, અને કૃષ્ણ પક્ષ હોય તો દરરોજ ક્ષીણ થતા જાય છે અને એ જ ચંદ્ર શુક્લ પક્ષ બે-નાં જાડા થતા જાય છે. પણ તારાઓમાં જોનાંયે દરરોજ એક નક્ષત્ર આગળ જ વેગે છે. ઢારખ કે નક્ષત્રોનો ક્રમ પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ ગળાય છે.

આકાશદર્શનનો મહિમા

બાલકોને અને મોટાંને નાટકો અને તેમાં થતાં દરેકો જાનુ મે છે; પણ જે નાટક ફરતે આપણે સાદે આકાશમાં ગોઠવ્યું છે તેને કોઈ મનુષ્યકૃત નાટક પહેલેયે તેમ નથી.

મોમાં તો સંકા નથી કે આકાશ અને આપણી વચ્ચે જેટલો અંતરાય આપણે મૂકીએ છીએ તેટલે ઓરો આપણે શરીરને, મનને અને આત્માને દાગિ પડેલાં છીએ.

વળી, આકાશ નિદાણતાં આંખને સાંતિ થાય છે. આકાશ નિદાણતા માટે જહાર રહેતાથી શુદ્ધ હવા ફેરવાને મળે છે; અને ભેગભેગ આ ઉધરી ચમત્કારનું ધ્યાન ધરીએ છીએ તેમતેમ આત્માને વિકાસ ન થાય છે.

અલખમાં અલખને સાદે પણ આ તારાખજ ગિતની મરજ સારે છે. ક્ષણભર પણ તે તરફ દાંઢ નાખે કે તુરત તે ધારે તો ચેતનામાં અધાં દુઃખ વિસારી મૂકે ને ઉશરને મહિમા મળે મહ નય.

જેને રોજ સત્તિના મેલ નિચારો, સ્વપ્નાં આવતાં હોય તે જહાર સુધ આકાશદર્શનમાં લીન થવાનો પ્રયત્ન કરી જુએ. તેને તુરત નિર્દોષ નિદ્રાનો અનુભવ થશે. આકાશમાં રહેલા મણે કેમ બન્યું ઉશરનું મુક સ્તવન કરતા ન હોય એમ આપણે નધારે એ મદાદરોનાં કોતપ્રેત થઈએ ત્યારે આપણે સાંભળતા નજાઈએ છીએ. જેને આંખ હોય તે આ નિત્ય નવો નાચ જુએ. જેને કાન છે તે આ અસંખ્ય ગંધવોનું મુક માન સાંભળે.

માટે સાદે તો આ નક્ષત્રો ઉશરની સાથે અનુસંધાન કરવાનું એક સાધન મહ નય છે

—માંધીશ

હેટલાઇ વિષયો સુધી દરરોજ જોવાથી આપને સમજાશે કે આજે યુગનાર તારો છેલ્લે તે જ ખ્યાલે તમમગ ચાર મિનિટ વહેલો ઝૂગે છે અને દરરોજની પોતાની ગળતી પ્રમાણે પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીના પોતાનો માર્ગ પટ્ટાવતો જાય છે.

નવા શીખનાર માટે દક્ષિણ બાજુએથી જોવાની શરુઆત કરવી સારી નથી. તેમજે શરૂઆતમાં પશ્ચિમ બાજુએ જોવું જોડીએ, કારણ કે ત્યાંના તારા ખરેખરે આધમી જાય છે. પશ્ચિમને પોતાની ઇને તીષા પછી પોતાની દૃષ્ટિ પૂર્વે બાજુએ જાય જવી જોડીએ અને ત્યાં મરજી પ્રમાણે તારાઓનો મુદ્ય નિદાળવો જોડીએ.

જો ક્રુત્તર વિશા બરાબર હાથ આવી ખાસ તો ત્યાં પોતાનું રથાન હદો થે ન હોવાનાર સુચિતિહુમાર ક્રુપ દેખાશે અને તેની ચારે બાજુએ બ્રમળ કરનાર હેટલાઇ તારાઓના સમૂહ દેખાશે. એથીએ એમ મના જેવો પણ બ્રહ્મજ વાંછો એક તારાસમૂહ પણ દેખાશે. અને જો સવારે ચાર પાંચ ધાગે ઝૂડી જોવામાં આવે તો તે મની પાછળ પાછળ આવનાર સાત તારાઓ એક પતંગ અને તેની પૂછડી જેવા ખનખી બાજુએથી ઝૂપે આવેલા દેખાશે.

દક્ષિણ બાજુએ ઊપર જોવાથી તો અંગેક હોઈનરોની ગોચતકેડાની ગાળ ખપાશે. આપણી હલપના અહીં પણ અંગેક અકૃતિઓ રચી શકે છે. હોઈને પૂછ્યા વિના આપણી હલપનાને દોડવા દવી જોડીએ. વેદલાળના ઝૂંપિઓ, ઓલિમ અને ઝેલિસો નિયાના દબશીઓ, ખાલિયાના ઝ્યેનિયોએ અને ચીનના મંડારિનો ખાસે અલોચ તરફ જોતા હતા ત્યારે તેમને શીખનાર હોળ હનું કં આર્ચ્ય પામી તેમજે જોયું, જોડીને હલપના દોડાવો અને ધીરેધીર નક્ષત્રવિદ્યા વિહાસ પામી. આપણે પણ તે જ ઝૂંપિ-ઓનું અને અરબ મુસાબરેનું અનુભવ કરવું જોડીએ. પોતાની નિજી નક્ષત્રવિદ્યાનો દીઠ દીઠ આરંભ થયા પછી બીજાઓની ગવદ તેવી જોડીએ. વાચલો પોતાની જિહાસાપરિને જાયત કરી સવારમાં જ-સતના આંદ વાગે તથા ગદશ્કે પાંચ ધાગે-હેજલ દસ દસ મિનિટ આપણે તો તેમને અમૂલ્ય રતનામ થશે. થોડાક સમય અને થોડુંક ખ્યાન અપાય તો પછી ઇંચી વિશેષ આંખનું પડશે નહિ. બાહીનું બધું મુક્ત જ મળશે. દક્ષાત્રેય વા. કાલેલકર

શરૂઆત કરનારાઓ!

આટલું તો કરજો જ

(૧) ઓકરોએ કયાં બાંદ તોત ન ફિગને લપેરી ખીએ નંબર તેવા કરવાનું વિચારતા નહિ.

(૨) પરી કસેથી ફિગનું શેલ તકકામાં હેરા રહીને કોશમાંથી બહાર ન કાઢતા. તેમ જ નહું શેલ પણ કપે. સમી તકકામાં રહીને ચાલતા નહિ. નંબરોકમાં મળત ન હોય અને ફેડને પુલકમાં જ બરવાની ફરજ પડે તો મુકે તરફ તમારી પીઠ ફેરવી, તમારા પોતાના ન પડકારમાં શેલ ચાલવાની ટેવ પાડો, નહિતો નોલની ખાતમાંથી મકાસ દાખલ થતો, ફિગની બે બાજુએ મળા પડે તેને દિવમાં આપશે અને કોગ તમારી નેગેટિવ બનશે.

(૩) કોમેસ હાથમાં રાખીને ૧/૨૫ શરૂ કરી કાળ ધીમી ગતિથી ફરી ઓકરોએ ન કરતા. બહુ જ ઝૂંપ માણશે વગર હાથે કે છુલકે ૧/૧૦ અથવા તેથી વ ધીમી ગતિવા ઓકરોએ હાથમાં (નાનો કોમેસ રાખીને) આપી શકે છે.

(૪) ઓકરોએ કસી વેળા ફિગના લેન્સની આડે તમારા આંખમાં આવવા દેશો નહિ. અપભ્રંશ આડે આવતાં આંખમાં પછીનાર ફરવું ઓકરોએ થવા દેતાં નથી અને તે નંબર આપી આવે છે.

(૫) લેન્સને ફરી તમારાં આંખમાં આડાડતા નહિ આંગળાના કાપ લેન્સ કપાં મારતાં પરિણામ આંક આંદ ફેકસ અને બ્લર્ડ (blurred) આવે છે. લેન્સને સારૂ કરશે હોય તો જોને પીમે આસ આપી તેની બીનાશથી ઝીજા મલમલ કે રેરામમાં સુત્રાળા કપડા કે રંગાલ વડે કાગને સ્વચ્છ કરવો. સાકરા લેખર (શેમ્પલ ચાગકું) કે મતલી મખમલનો ચકમાં સાફ કરવાનો કડકો આવે છે તે વાપરવા પણ લાભદાયી છે.

(૬) મને તેને હાથ પડે તેવી જગ્યાએ બજાર તકકામાં કે હવાની વ્હસ થાય તેવા પુલકમાં કોમેસને ફરી રખડવો ન મુકે. કોમેસનું કેસ ખરીદવું લાંબા વાળે મેંબુ પડતું નથી.

(૭) નાનાં બાજકો કે પ્રાભુમિત્રી છતી પાડતાં કોમેસને નીચે સખાનું બલતા નહિ. કોમેસનું દહિલિનું-કોમેસ બ્યુલેન્ટ નીચું રાખવાથી કોમેસ સાફ પરિણામ આવે છે. તેથી ચિત્રમાં કિડોરોશન (distortion) થતું નથી.

હરીફીદના પરિણામ માટે ભુલો આ બોલના મુખ-ચિત્રની પાછળ.

ખિટન જાપાન અને આપણે

જર્મની, ઇટલી ને જાપાન-જગતની એ ત્રણ મહાન ક્રાશિરટ સત્તાઓ આજે ખ્રિટિશ સિદ્ધાંત પૂછતું આમળવા લાગી છે. એણે અને એના સાથી-દાર રાષ્ટ્રોએ પ્રદેશોના પ્રદેશો ઓઢિયાં કરી જમાવેલા વિપુલ સામ્રાજ્યની તેઓ સમયહૈયણી માગે છે. જર્મની અને ઇટલીએ મધ્ય યુરોપને ચમગેળે ચડાવ્યું છે ને સારા જગતનું ધ્યાન અત્યારે એ બાજુ દોરવાયું છે. પણ ત્રીજી ક્રાશિરટ સત્તા જાપાનની પ્રશાંત (પેસિફિક) મહાસાગરમાંની પેરાકલમી પણ એથી ઉપેક્ષા કરના જેવી જરા ને નથી.

પ્રશાંત મહાસાગરની મદારાણી જાનવાનું જાપાનનું રત્ન જગતથી દલે આજે અછતું નથી રહ્યું. પહેલે પછ તે અછતું તો નહોતું જ. કારણ ઠેક ૧૮૯૮થી ખ્રિટન, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, જર્મની, ફ્રાન્સ ને રશિયાએ એ રત્નને ફલિત થતું ખાળવા માંનને કાઢે કિલ્લે-ખંદીઓ ઊભી કરી રાખેલી. પણ મહામુદે જગતના નકશાને નવો જ પલટો આપ્યો. એ પલટાએ જાપાનને વધુ જગતના જવાબદાર બનાવ્યું ને એ પાછી જજ, ઇ. ૧૯૩૬માં વોસિંગ્ટનના ફરારો ખલાસ થતાં જ ખ્રિટને પૂર્વનો પોતાનો પ્રદેશ જાળવવા સિંચાપોર, પીનાંગ, દાંગકોંગ

ખાતે જજારાં યુદ્ધમથકો ઊભાં કરી દીધાં.

જાપાનને દિંદ જતવાની મદતવામાંથી હોય કે ન હોય, પણ દિંદ પર એનું આક્રમણ ગિલકુસ સંભાળિ ન છે. અને ખ્રિટનને પે વધુમાં વધુ દરકાર દિંદ જાળવવાની જ છે. એટલે પૂર્વ તરફના એ આક્રમણને દાસેકવાની તકામત તેપારીઓમાં એ રોકાયું છે.

એ તેપારીઓ કેનીક છે?

દિગ્માલવના તથાને શિરોખિંદુ કલ્પો. એમાંથી એક બાજુ દખ્ખણ આફ્રિકા ને બીજી બાજુ પશ્ચિમ આસ્ટ્રેલિયા સુધી પહોંચતી બે રેખાઓ વડે જે કલિપત નિકાલ્ય અને, એ નિકાલ્યમાં ચાર નીકાલ્યા, એટલાં જ દવામ્લેજો ને ૧,૭૦,૦૦૦નું દિદી તથા ૧ લાખનું ખ્રિટિશ લોકર રહ્યું છે. જયાવની એ આખી યોજનાનું રવરપ એકાદ વિમાન જેવું છે. આસ્ટ્રેલિયન લોકર એનું શીર્ષ છે, સીંગાપોર એનું ધડ છે, દાંગકોંગ ને ગર્ગિન યાજ્ઞાં એની બે પાંગોના બે છેડા છે ને શાદી દિદી નીકાલ્યા એની પાંગ છે.

પણ આટલેથી દિંદનો જયાવ થશે?

જાપાને જે સીન જતવું તો એસિયાની એ પ્રમુખ જૂગિસત્તા (Mainland power) ખાલી જવાનું.

એમ થતાં સૌથી પહેલું કામ તો તિલેટથી મંચુકુઓ સુધી ચીન-જાપાનનાં સંયુક્ત દળો વડે સ્થિતિને ફેરવી રાખવાનું એ કરશે. અને બીજી બાજુ ચંગડોને ચોકલી સિયામની કાની સંગેશી ભૂમિની નહેર જોડવાનું આરંભશે. સિયામે ખ્રિસ્ત સાથેનો મૈત્રિબાવ તોડી નાખી જાપાન સાથે નવો સંબંધ બાંધ્યો છે એ તો જાણીતું છે, અને કાની નહેર જો જોઈએ, તો જાપાન સીયામેર ને રિલિંધાઇન્સ બંનેની પછીતમાં આવી જઈ, બંને યોજાણને નકામાં બનાવી દેશે.

હવે એથી આગળની સંજ્ઞાવના નિચારીએ.

કાની નહેર ખારફત બંગાળના ઉપસાગરમાં આવી પહોંચતાં આખો કોરોમંડલ કિનારો તેની મુનસરી પર આવી પડવા જોઈતી કલ્પનાની દિશત આપણે ન ખેડીએ તો ચે સિયામે જમીન રસ્તે યદને બંગાળ, હાલદેશ ને આસામ સામે તો એનો ખરાખર મોરચો જોડવાનું જાય. આપણે વચ્ચે પડેલાંની આડ-ખીલી જણાવીએ. પણ આખીસીનિયાનો જવાબ એવા પર્વતોથી ન ચમે તો દિલ્લો ક્યાંથી થશે? અને વિગાળગી તો માઉન્ટ એવરેસ્ટ પણ અજેય નથી રહ્યો.

પોતાના દિલ્લી ચીન સંરચાનની સલામતી જાળવવા કાની નહેર જોડવાનો વિચાર તો ફ્રાન્સને ચે આવેલો ને હાલદેશનું વિક્ટોરિયા પોસ્ટ ત્યાં આવેલું હોય ખ્રિસ્તન અને તેનો સદકાર બંનેને વધુ સુરક્ષિતતા આપાવી શકે એમ હતું; પણ તેની યોજના કારગત બને તે પહેલાં તો જાપાને પોતાનો પાસો ફેંટા દીધો છે. ખ્રિસ્તને ખીનાંગની નવી કિલ્લેબંદી કરવા માંડી છે તે ચે સીયામેરની ૭૦૦ માઇલ ઉત્તરેથી પણ માર્શલના એ જળમાર્ગે દખ્ખણ ચીનાઈ સમુદ્રમાંથી સીધા દિલ્લી મહાસાગરમાં આવી પહોંચતાં જાપાનનો અલગેશ કરી શકે તેમ નથી.

આમ દિલ્લે રક્ષણ જાળી ચંગેશી પાસિકિકની સમજા કિલ્લેબંદીઓ તો નિષ્ફળ નીવડે છે. છતાં દિલ્લે દિલાસો આપવામાં આવે છે કે જરૂર પડયે ખ્રિસ્તન તેને મદદ કરશે.

એ દિલાસામાં-રહેલું વજૂદ દવે તપાસીએ.

ખ્રિસ્તન દિલાસો તો આપે છે, પણ એ આપતી વખતે જર્મની જાપાનને પડખે છે એ વસ્તુ તદ્દન વિસરી જાય છે. વળા તે એ વસ્તુ પણ વિસરી જાય

છે કે ગયા આખા મહાસુદમાં એટલિટન પર ૭૮ ટન બોલ ફેંકનાર જર્મની આજે એથી દસગણાં બોલ એક જ દિવસમાં વરસાવી શકે છે (ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૬, ૬૫૫ મુજબ).

કદાચ સવાલ થાય કે સામે ખ્રિસ્તની તૈયારી પણ તેવી જ દરેકને? તો તેના આંકડા પણ આપણે જ વરસ પર નાઝીઓ જર્મનીમાં સત્તાફટ થયા ત્યારે જ-થઈ આરંભ કરી ૧૯૩૬માં તો સમગ્ર બુદ સામ-મોમાં તેઓ ખ્રિસ્તને ફ્રાન્સની દરેશમાં આવી થયા હતા અને ગયા સપ્ટેમ્બરમાં સુડેન પ્રદેશને એકે જગેરે બુદની કટોકટી જાળી થયા પછી ભારે ખ્રિસ્તને દત મોરવે અતુલાવ્યું કે જર્મનીની સત્ત્વસજ્જતા તેનાથી જામણી ઉપરાંત થઈ ચૂકી છે! ત્યારથી તે જાન સુધી જર્મનીનું યાંત્રિક ઉપાદાન ખ્રિસ્તની જામણું જ રહેતું આવ્યું છે.

વળા જર્મનીએ તો જમીન પર દવાઈયુદ્ધ નિરોધક મથકો (Territorial anti-aircraft divisions) એવી સત્ત્વસજ્જતાની સાધેસાધ જ જાપાન શરૂ કરી દીધેલા ત્યારે ખ્રિસ્તને તો એ કાર્યદેહ ૧૯૩૫થી આરંભ્યું છે. ગયા સપ્ટેમ્બરની કટોકટી વખતે એણે પોતાની તોપોને આંકડો તપાસી જોયો તો નવી જૂની જામણીને ગયા મહાસુદથી ચે ઓછી સંખ્યા માત્રમ પડી હતી!

આથી બુદ ખ્રિસ્તની રિયલિ છે. અને આપણી!

હમણું જ કરે

ન્યુ યૉર્કની એક એડી પેટીના માલિકે પોતાની પેટીમાં કામ કરતા માણસો એજાજ ન કરે એ ફેટુથી ફેરની બેઠક નજીક Do it nowનું પાટિયું લગાડાવ્યું. ગયા જ દિવસે બાદ પાટિયાની અસર થઈ છે કે નહિ તે તપાસવા તે પેટી પર ગયો. તપાસતાં માણસ પડ્યું કે અસર થઈ હતી એ જાના કારકુને ખજાર વધારવા માગણી કરી હતી, એને મદદનીસા રટેનોઆફર લઈ જાવડી ગયો હતો ને મિલન પચાસ હબર ઝેલર ગોઠે બાંધી ગયો હતો.

આ પશ્ચિમને પરિણામે કોના પર પોતાના જ પાટિયાની અસર થયેલી કે નહિ-પોલિસમાં તરત ખજાર આપેલી કે નહિ-તે જાણવા મળ્યું નથી. અંગ્રેજીસાલ નાવક

હવેમ ઉપર કલાકેક અર્થો અલાભ્યા બાદ શિશુકે સવાલ કયો, 'એવું, મધમાખી આપણને શું શીખે છે?' 'મધપૂડાળી ફર રહેવાનું, સાવજી.'

આનવગૌરવને મહાત કરવા મથેલા ખડકને શિરે જૂંપેલો અનન્ય દીપસ્તંભ

ઈ

એડીસ્ટન

વિદેશ ખાદીમાં આવેલા એડીસ્ટનના ખડક પરની દીવાલોડીનો રખવાળ વિલિખળ જોઈને ગીમાર પડનાં દગણાં જ તેને લેવા લઈ જવાનો દતો; પણ લાંચી તેને ખસેડનાં ખસેડનાં જ આટ દિરસ નીકળી ગયાં! કારણ? કારણ કે એ ખડકની આસપાસનો દરિયો દુનિયાવારના કોઈ પણ સ્થાન કરતાં વધુ ભેદાળ રીતે વર્તે છે. એ ખડક સાથે જે કમગાળી ઇન્સાનનું ભાગ્ય જડાયું તેનો સંસ્કૃત દુનિવખો સંગ્રામ છેલ્લે મળે જ સમજવો. સદસ કે ઉત્તર ધ્રુવના અંતરાગ્રથી જે એ ભાંકર એકાકી સ્થાન છે. એને લઈને જ દગરો માણસ દૂર રહેલા ડિંગીટ્ટે કે રિપટ્ઝર્ગર્ગન પરનો માણસ પણ જે સહેલાઈથી દાઢતી કારવાર મેળવી શકે એટલી સહેલાઈથી ઇંગ્લેન્ડની લાગોળમા જ રહેશે જોઈને ન મેળવી શકેલો!

પણ એડીસ્ટન એ માત્ર કારાગ્રહ જ નથી. બધાવદ કષ્ટરતાના પણ છે. એનાં ચરણો નાટક દગરો વદાણો ને એથી વધુ નિદગીઓએ જાગ્રમમાધિ લીધી છે.

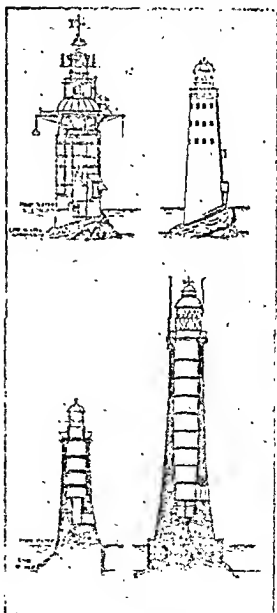
આ એના ખોદ નિવારના સત્તરમી સદીથી દવાવાળી મનુષ્યોએ પદ્ધતિસર પ્રયત્નો કર્યા—એ દુરાય ખડક પર એક દીવાલોડી ચણી વદાણોને એથી ચેતવા માટે.

આ અર્થે પહેલો માન આરંભનાર લડનનો રેસ મનો વેપારી હેલો વિન્સ્ટનલી (એના પીરેશિયન ચરિત્ર માટે જુઓ 'કુમાર' એક ૧૩૪). ઇ. ૧૬૯૬માં એણે શરૂઆત કરી. એના સાદસથી જે દરિયા સતિગેય ખુમારીઓ દતો. ને એને લઈને એડીસ્ટન પહોચના એને ઘણી વખત ચીદ ચીદ દિરસ મુશી રાદ નેની પડતી. થોડા થોડા અંતરે મળીને જે વરસ કામ ચાલ્યું ત્યાં તો ભાંકર અંજવાળ લાડ્યો અગિયારદિગસ મુશો તેના ધુંકાડ ચાલુ રહ્યા. વિન્સ્ટનલી ને તેના માણસો અગિયાર દિગસ મુશો લાચાર જની રહ્યા. એમની જાપટોએ એમનાં કપડાં તરણેળ નીતરતાં દતો. અને છેવટે એક દોડીમાં તેમને બચાવી લઈ જવામાં આવ્યા ત્યારે તો રાટીનો છેલ્લો દુકડો જે ખુટયો દતો.

દીવાલોડી એમણે લાખી કરી દીધી દતી. એની, કે પહેલાં કદી નહોતી ચઈ ને પછી જે કદી નથી ચઈ. લાકડાંથી બંધાએલી એ દીવાલોડી, દીવાલોડીને ખદમે ચીનાઈ કે અઢી પેઝોડાને જ વધુ મળતી લાગે. એ કાદમાળની સદીસલામતી માટે વધુને સંકો લેપડ. વિન્સ્ટનલીએ જવાબ આપ્યો, 'હું હવેનું છું કે દુનિયાએ આજ સુધી ન એમણે હોય એવું તોડાન મળે ને હું એ સમયે દીવાલોડીમાં હોઉં.'

ને ખરેખર ઇનિદાસે ન મળેલું એવું જાણે તોડાન આપ્યું અને વિન્સ્ટનલી પાનું એ વખતે દીવા-

[નોંધ: એડીસ્ટનની દીવાલોડીને વિન્સ્ટનલીએ, ૧૬૫૩, ૨૫૧૮ને અને કમલસે આપેલા ચાર અવતારો.]

દાંડીમાં હતો! ૧૭૦૩ના નવેમ્બરની એ રકમી તારીખ હતી. કેટલીક મરાઠાન માટે બીજા પાંચ માણસો સાથે તે આખી લાગ્યો હતો. પાછું વાળી જોવા વિના તોફાને તાંડય આરંભ્યું.

એ શાંત પડ્યું એ સવારે ડેવન અને કૌનિશ કાંઠાના વતનીઓની ઠાપાકુળા આંખો એ ખડક સામે લેખાઈ—કશું જ નજરે ન પડ્યું હોડીઓ ઉપડી નીકળી પથ્થુ કશાની લાગ ન લાગી. માનવપૌરુષ પર મુસ્તાક એ હેન્ડી વિન્ડરેન્ડી, એના સહકારીઓ ને એની દીવાદાંડીને રહેલી કુદરતે કેલ્યુ જાણે ક્યાં ચે ગાયબ કરી દીધાં હતાં.

બીજાં ત્રણ વરસ એ ખૂંખાર ખડક નજીક ઢૂંકવાની ચે કોઈએ હામ ન ભરીડી. એવે વર્તિનિવાથી આવતા એક જગરા જહાજે જનમાલગે નવો ભોગ આપ્યો ભારે વળી એક કફળાણ દિલ દ્રવ્યું. એ પથ્થુ રેશમતો જ વેપારી હતો. એનું નામ ટાંગસ રડવડ. એકે પથ્થર વાપર્યાં વિના સાગનાં તોનાં જ દીમ વડે એણે એ દુર્લભ ખડકને જીત્યો ને લોખંડ વડે આખી દીવાદાંડીને તેનાથી જડી ડામરથી રંગી લીધી.

જેકે એ કાર્ય પથ્થુ નિર્ધિને નહોતું પાડ્યું. ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે ભારે લડાઈ ચાલતી હોઈ, ફ્રેન્ચો એ ખડક પરના સમજા માણસેને કેડી તરિકે પકડી ગયા. ને લૂધ ચોદ્યા સમજા હાજર કરવામાં આવ્યા. દરકત જાણીને લૂધએ એમને છોડી મૂક્યા ને ઉપરથી સોગાદો આપી તે જોલ્યા, 'હું ઇંગ્લંડનો દુરગમ છું, પણ માનવતાનો નહિ.'

દીવાદાંડી પૂરી થયે જે જથ્થુ પહેરા પર ચૂકવામાં આવ્યા. દર ચચાર કલાકે પહેરા જહાજાતો. પરંતુ થોડા જ વખતમાં જેમાંનો એક સાથીદાર અવસાન પામ્યો. એના મુઠાનું શું કરવું? દરિયામાં ફેંકા તો દેવાંધ નહિ. વખત છે ને ખૂનનો આરોપ આવે. બીજા સાથીદારે લખનો વાપરો ચકાવ્યો. પથ્થુ સમુદ્ર પાછો ખુલ્લે ચડ્યો હતો. અંધારી રાતેએ ને અજવાળિયા દિવસે, પક્ષીઓની કીડાપારીઓ ને મોન્ડના ધુધવાટ વચ્ચે એકાકી એ સળ પાસે બેઠા રહી એણે રાત જોવા માંડી. આખરે એક મદિને એક હોડકું પહોંચ્યું, ત્યારે એ શળતો નિકાલ થયો.

વળી થોડાં વરસો પીતી ગયાં. દાંડીના ધુમ્મટ

પર ખૂજ મેશ નબેલી. એક દિવસ ત્યાંથી થોડો ધુમાડો નીકળેને જથ્થુનો. કારણ જાણ્યા પહેરેદારો જોયા ચકા ત્યાં આખી દીવાદાંડીનો લખ્યો ચક બેઠ્યો! ઉપરથી ગળાગળીને સીસાના રેલા નીચે બિનરવા લાગ્યા. રખેવાળો જીવ જથ્થાની માંઠાં નાહા. એ ખડકની કોડાણ પર જઈ આસરો લીધો.

ને તરત આખી દીવાદાંડી જંગી મચાલ જેમ ચેતી જીડી. સામેના કિનારાના કેટલાક મચ્છીમારોએ એ જોયું ને હોડીઓ લઈ ઉપડ્યા. ઇ. ૧૭૫૧નો એ રીસેમ્બર મદિનો ચાલતો હતો.

ઉપર સળગતી આખી માડખી પડું પડું થઈ રહી હતી. નીચે મોદાનમત સાગર ધૂંવતો હતો. વચ્ચે ભાવિયાં અશક્તિ ત્રણ પહેરેદારો સિકાઈ બેઠા હતા. હોડીઓ ત્યાં આવી પહોંચી, પથ્થુ કેકે સુધી પહોંચ્યા એમ હતું નહિ. આખરે દોરડાંની ગદદથી ત્રણ જિંડીઓ જથ્થાવામાં આવી.

આ સમાચારે જનતામાં એક જનની હેજ પેસાડી દીધી. એ કાળખીંડ ખડક સાથે કરી રમન આદરવાની કોઈ મરજી ન કરતું. પથ્થુ સ્પીટન નામના એક ઇન્જનેરનું માથું ફર્યું. એની કુશામ છુદ્ધિએ એને કામવાળા જનારો ને એની પ્રશસ્તિ સંસ્કૃતિએ રમ-છસના 'Lives of the Engineers'માં આકાષ.

પથ્થુ એના પુરોગામીઓ કરતાં એ ખુશખીય નીચેરો એમ નથી. પાંચ પાંચ વખત તો નાસીપાસ ચક તેને પાછા વળતું પડ્યું હતું. છઠી વખત પહોંચ્યો ને આખી રાત રોકાઈ ગીજીયત્તીના પ્રકાશમાં એણે ચણતર માટેની મોજખી કરી. એકના જુદા જોડી ખૂજ પહેળા બોંલળની દીવાદાંડી ખાંધવાનું એણે નક્કી કર્યું. બીજી અધી ચે દીવાદાંડીઓ ત્યાર પછી એ સુજી જ ચણાઈ છે.

એણે ચણનમાં લાકડાને જાદવે પથરા વાપર્યા. મેજનંઓની ઘોડેદોડ ને જાપટ વચ્ચે ચાર વરસે કાષ હેમમેગ પાર બાવું સ્પીટન જોરવમરી નજરે પેતાની ફેતેદમંડી જોઈ રહી. 'એ ચિરકાળ ટકી રહેશે'—એની જીએ જાતમત્કાયાકારી વાણી હચ્ચારી.

મોરદવશ જગતે પથ્થુ થોડા કાળ માટે એ વાણી તદર્થ ગાની લીધી. ૧૭૬૨નો ભયંકર પ્રાણ પથ્થુ એ નટાવી ગઈ. પથ્થુ કાળ સામે એ અજીવન

ન રહી શકી. એના રખવાળો
સહા હાથમાં રહેવા લાગ્યા. પેટી
લાકડાની દીવાલોડીઓ તો હતી
સારી દત્તી કે પપન કે મોક્ષના
માર સામે ઝૂમી ઊઠતો. પણ
આ પતથરની દીવાલોડી તો ધ્ય-
ધ્યુ ઊઠતી ને દમથાં કડબૂસ
કરતી પડશે એમ માથે તોળાઈ
રહેતી. છતાં સ્પીટનની છત્રનેડી
છુદિની એ કરાગત દત્તો કે
સમુદ્રના ગરો એટલા ગુસ્સાને
યે લાચાર જનવું પડતું. પણ
એ ગુસ્સો ઓગળે ઓગ ન દત્તો.
માનવચત્તનરને જાહેરે જે ખડક
પર એ ઊભી દત્તી એ ખડકનું
જ કાગળું તેણે ફેરવા માંડ્યું.
જરાજાર એક સો વીસ વરસ
પછી સ્પીટનની ચિરંતન દીવા-
લોડીને એણે ફાડ્યુંપુર જનાયો
દીધો.

પણ માનવ પ્રયત્નો તો એ
મહાબાઈ સાગરના યુમાને
સાળવાનો જ મનચૂનો જાંધ્યો
દત્તો. ટ્રિનિડી લાઉસના ફ્રાન્સિસ
સર જેમ્સ ડગલામે કેડ જાંધી
ને સ્પીટનની દીવાલોડી કરનાં
યે જમમ્મી મોટી દીવાલોડી
જાંધી, જે હતી અજુબાગ ઊભી
છે. એની દીવાલોની અડધ જ
સાડા આઠ ફૂટ છે. તેનો જલ-
રનો દરવાજો એક દન વચનનો
મનમેટલનો જાતવેલો છે, ને
અંદરનો સાગરનો. એ પૂરી થતાં
સ્પીટનની જર્મરિન દીવાલોડી
તોડી પાડવામાં આવી છે.

અને માનવજોરની પ્ર-
નિષ્ઠા કરતી એ દીવાલોડી હતી
એ યુમાદીબાઈ જાહેરે શિરે
ખૂંપેલી રહી છે. 'જાનિન'

સંસારનાં શહેરો

શહેરો એ એમની આસપાસના પ્રદેશની ધોરી નસો જમી સમય. એમના ગિર્ગાંજ સાથે
જેટલાં ઇતિહાસ સંબંધ છે એટલાં જ ભૂગિવંશિષ્ઠ ને પ્રાજ્ઞાનસ પણ સંલગ્ન છે. એમાં
જગતનાં કેટલાંક શહેરોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આપવાનો આ નવા માગાનો હક્ક છે.

(૧) જેરુસલેમ

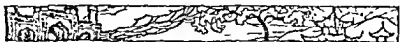
Jerusalem as it appears from the city

(જેરુસલેમ શહેરનું વિહંગ દ્રશ્ય તથા તેના કેટલાંક ભાગ • Courtesy: I See All)

દુનિયાનાં શહેરોમાં ખૂબ પ્રાચીન ઇતિહાસ ધરાવતા પાલેસ્ટાઇનના પાટનગર
જેરુસલેમનો ૩૩૦૦ વર્ષનો તો લેખિત ઇતિહાસ મળે છે. એના નામનો રાખર્થ
'શાંતિનું નગર' એના પાથ છે; છતાં દુનિયાના આગે જ કોઈ ખીલ નગર એના
જેટલા વિગ્રહો એવા દરોડા ડેવિડે એને પહેલું હતું ત્યારથી તે એલેન્જીની ઉદ્ધતી
છત સુધીમાં તે અદાર વખત છતાંયું છે.

જે જૂઠી ખીજો ને એ ધારો વચ્ચે ખડકાળ હિમ્મ પ્રદેશ પર પરિવાસી સપાટીની
૨૫૦૦ ફૂટ ડાલે આ શહેર બંધાયું છે. તથા વખા તેનો સંપૂર્ણ ફેંસ ધમેકો ને
લગભગ ૧૨ સમુદ્રોએ તે છતેલું. આજબજામિત તેના ઇતિહાસમાં પહોંચીએના હાથમાં
તો ૩૦૦૦માંથી ૬૦૦ વર્ષ જ તે રહેલું. એના પ્રથમ વિજેતા ડેવિડના પુત્ર સોલોમને
એની એક ધાર પર એક મંદિર બંધાવેલું છે. એના બાદમાં હિમ્મથી માલૂમ પડે
છે કે ડેવિડથી થે કેટલીક સદીઓ પૂર્વે જેરુસલેમનું આરિતલ હતું. ઇલખીઅને,
આલમીઅને, હીરામીઅે, મીકો ને રોગને પછી તે યુસલમાન સારાસેનેના હાથમાં
અયું ત્યારે તે ખ્રિસ્તીઓ માટે પાણું ઢાળ કરવા કુદોપનાં ખ્રિસ્તી રાષ્ટ્રોએ જબારી
કુદો ગયાવેલાં, જે 'ક્રુએડ્સ'ના નામે જાળખાય છે. એમણે એ હતું ખરું, પણ
પાણું જોણું. વહીરી, ખ્રિસ્તી ને યુસલમાન ત્રણે ધર્મોનું તે મદાન તીર્થધામ છે.

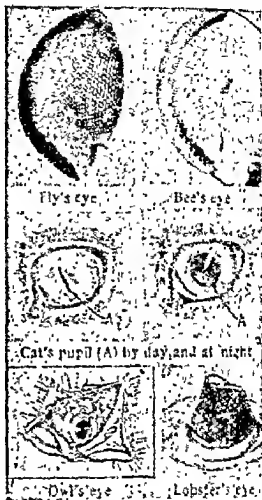

શ્રી આપણી અદ્ભુત આંખ

પકે ગનુખ્ય દિશા અને કાળ ઉપર આધાર પ્રચુત્વ
 મેળવે છે. આપણી રચૂલ દષ્ટિ જાવિબ્ધમાં તો પ્રવેશી
 શકતી નથી, પરંતુ શ્રુતકાળમાં તો તે આત્મોદિક રીતે
 અવગાહન કરી શકે છે, જે તારાઓ જળીને હોવાના
 જાણ નાશ પામ્યાને દરબરે કે લાખો વર્ષો થયાં હોય તે
 તારાઓને આપણી આંખ આજ જોઈ શકે, એવી
 અદ્ભુત વાત વર્તમાન જ્યોત્ષિમાન કહે છે અને તે
 એવી રીતે સમજાવે છે કે તે તારાઓ કે સૂર્ય બગેરે
 અંદરિયમાં હતા ત્યારે તેમના તેજનાં મોર્મ કે કિરણો
 આપણા તરફ આનવા નીકળેલા, પણ અજાણ અંતરને
 લાંબે આપણી આંખને પહોંચતાં દરબરે કે લાખો વર્ષો
 ગીતી થયાં, જે દરમિયાન તે તારાઓ નાશ પામી ગયા,
 છતાં તેમનો પ્રકાશ આપણી આંખમાં જન્ય ત્યારે તેઓ
 તેમના મૂળ સ્થાનમાં દાગર છે એમ આપણને દેખાય!

સમગ્રેશી દવાઇ બપોરે ઊંચે ચડે છે, અગર તારા આકાશમાંથી ખરે છે, ત્યારે પ્રકાશનો લાગો લીસોડો યગ્યેા દેખાય છે, પણ ખરી રીતે તે એ એક ભગ છે. એક લાકડીના કે દોરડાના છેડાને સળગાવી ખુબ જડપથી એળ ચક્રરમા ફેરવવામા આવે તે પ્રકાશનું એક વર્તુલ દેખાય છે, તે પણ દષ્ટિનો ભગ જ છે. રીંગિયાના પડદા ઉપર ગતુખેલાં ને પ્રાણીઓનાં ને ચિત્રો પડે છે, તેમના દાયકગ કદી દાલના નથી, પણ આપણને તેનું ક્રૂત દેખાય છે. આનુ કારણ એ છે કે ગદારની દુનિયાની ને છાપ આંગની અંદર જઈને છપાય છે, તેને બુંસાઇ જતાં એક સેકંડના આકાશ ભાગ જેટલો સમય લાગે છે, એટલે જો જોવામાં આવતાં ચિત્રો દર સેકંડે આદ કરતાં વધારે જડપથી ગદલાતાં રહે તે તે બુદ્ધબુદ્ધ દેખાવાને ગદલે સળંગ ને એકનાં એક જ હોમ તેવાં જણાય છે.

પણી કાઢ અતિશય પ્રકલ્પમાન દીવા કે સૂર્યતરંગ થોડો વખત બોઈ રહીને પછી પુસ્તકના પાના તરફ નજર ફેરવવામાં આવે તો ત્યાં કાળું ધાણું દેખાશે, અને આંખ બેગબેગ એ પાના પર ફેરવવામાં આવશે તોગતેમ તે કાળું ધાણું પણ કામળ પર અગાધ ખસતું દેખાશે. આવા કાગળ માપાનું દર્શન એ પણ એક ભૂમિ નહીં છે, કારણ કે પુસ્તકના પાના પર એવો

[illegible]

કોઇ કાંઈ ખરી રીતે જાણેલા હોતો નથી, અને તે ખસતો પણ નથી, પણ આમ દેખાવાનું કારણ એ હોય છે કે પ્રકાશનાં અતિ ઉચ્ચ-કિરણો આંખની અંદરના પદ્ધતિ પર એક જ સ્થળે લાગત પડવા કરવાથી તે લાગ થાકી જાય છે, ત્યાંના જીવી-ઝીંઝાર આંખનો નાશ પામી જાય છે, એટલે જોઈ શકતા નથી. જ્યારે અમુક કલાક કે સમય પછી ત્યાં તાજા નવા તીરાં આંખનો આરીને ગોઠવાય ત્યારે જ કાળું ધાતું દર્શિમાંથી દૂર થાય. સૂર્ય સાથે જાતક કરવાથી આમ આંખને ખંધીર નુકસાન થવાના દાખલા જોવામાં આવ્યા છે. વળી આપણી સામે કોબેલા માણસની જે જીવી આંખની અંદર નેત્રદર્પણ ઉપર પડે છે તે દશેશાં બીધી જ પડે છે, એટલેકે માથું નીચે અને પગ ઉપર હોય છે, છતાં તેને મતી કે સવળી જોવાનું આપણે શીખ્યા હોયએ છીએ.

બીજા એક અદ્ભુત વાત એ છે કે આપણે કોઈ દિવસ બીજા કોઈ માણસનો ચહેરો સીધી રીતે જોએલા હોતો જ નથી—જોઈ શકીએ તેમ છે જ નહિ; આપણા પોતાના ચહેરાને જ આપણે કરી જોયો છીએ નહિ જ! કેટલી યે વાર આપણે આપનામા નજર કરેલી છે, અને તેમાં કોઈ આકૃતિ—સુંદર કે ખેડોળ—નું પ્રતિબિંબ નિહાળ્યું છે, અને એ જ આપણે ચહેરો છે એમ આપણે માનતા આવ્યા છીએ, પણ ખરી રીતે તો એક કાચમાંથી આવતા પ્રતિબિંબને જ આપણે જોયું હોય છે, પણ સાક્ષાત્ ચહેરાને તો નહિ જ. આપણા ખૂબ સ્પર્શમાં આપા જાયના કેવા ને કેટલા દેરદાર કરીને દેવાડે છે તે તો એકલા ઈશ્વર જ કહી શકે.

અંતર્ગોળ, અદિર્ગોળ, ક્ષિપા ગોળાવાળા અને આડા ગોળાવાળા, એમ અનેક તરેલના આપના મૂળ છે (અંતર્ગોળમાં પાંતકાર વાકે રમકડાં માફેટમાં પણ આપના આપના ખુદસા-સુકેલા છે) જેમાં જોતા નજાં-માણસ ખૂબ પાતળાં, પાતળાં માણસ નજાં ને દીંમણાં માણસો ખૂબ બીચાં અને લાંબાં માણસો વેંતિયાં દેખાય છે; તેમ જ ગોળાવાનું એક જ કાચમાં મિશ્રણ હોય તો ડોક કે ધા ખૂબ લાંબું દેખાય પણ અતિશય ટૂંકાં દેખાય, અથવા શરીરનો અમુક ભાગ અતિશય પહોળો દેખાય, અને જાકીનો ભાગ

અતિશય સાંકડો કે લાંબોટૂંકો દેખાય.

હવે જેમ આપણે આપણો ચહેરો સાક્ષાત્ જોયો નથી તેમ બીજાઓના ચહેરા પણ કદી સીધી રીતે (Directly) જોયા નથી. કોઈ માણસ તરફ હિચારી આંખે આપણે જોઈ રહીએ છીએ ત્યારે આપણી બંને આંખના કોળાની અંદર નેત્રદર્પણ ઉપર દર સેકન્ડમાં આદ લેને સેકન્ડો-તસાવેરી છપાતી ને જુસાતી જતી હોય છે, જેમાંની કોઈ પણ જો જીવીઆ તદ્દન એક સરખી હોતી નથી. એટલે આપણે જે ખરી રીતે જોઈએ છીએ તે આપણી જ આંખોની અંદર છપાતાં ને જુસાતાં આ અનેક ચિત્રો, અને નહિ કે બીજાનો ચહેરો, અગત્ય દરમ જગત વાસ્તવિક રીતે કેવું દેશે તે આપણે નથી જાણના; છતાં આપણને દેખાય છે તેને કંઈક અંશે તો મળતું દેશે જ, એમ શ્રદ્ધા રાખવી પડે છે.

આંખોની પ્રાપ્તિ એ મનુષ્ય જાતનાં વિશ્વેષાધિકાર છે, કારણ કે ધણી યે જાતના પ્રાણીઓની આંખો માત્ર અજવાળું કે અંધારું જ પારખી શકે છે, પણ આકાર કે રંગ પારખી શકતી નથી, અને તેથી તેની પ્રશિત્ત દશેશાં એકદેશી જ રહે છે. તથા પહેલ પાંડેશાં મોટા એક જ હીરું ઉપર જેમ અનેક પાસાં કે પહેલ હોય છે તેવી જ રીતે માખીની દરેક આંખમાં આદ દબાર નાની નાની આંખો સમાએલી હોય છે, કચાળા અને એક જખતે ધણી વસ્તુઓ ઉપર નજર રાખના રહેવાની જરૂર હોવાથી તેના આંખો માયા પર જ્યાં ત્યાં આંખો જ આંખો ચોંટાડેલી હોય છે, તેથી એક તરફ પોતાના જગતમાં સપકાએકા મગતરા તરફ એક આંખથી નજર રાખે છે, અને એ જ જખતે બીજા તરફ બીજા આંખ વડે પોતાના કોઈ સમુદાય કે નવા શિકાર તરફ તે તાકી રહી શકે છે. ઉંચી જાતના વાંદરાં સહાં બીજાં જ્યાં પ્રાણીઓની આંખો તદ્દન ગોળા દેખાય છે. ત્યારે ફક્ત મનુષ્યની આંખો જ જાને છેડે અણિઆળી જાણ જાણે અતિ સુંદર હોય છે.

આપણી આંખોના દરેક કોળા લાંબોટૂંકા જેવો ગોળા હોય છે. તેની સપાટીના આગસો કે એટલે છડી ભાગ જ પારદર્શક હોય છે. માણસની બંને આંખો એક સાથે એક જ દિશામાં જોઈ શકે છે, પણ ધણીક પ્રાણીઓ ને પશુઓના આંખો પચ્ચેનો ભાગ એવો ઉપસેલો હોય છે કે જેથી એક આંખ એક દિશામાં

જુઓ છે, ત્યારે બીજી આંખ બીજી દિશામાં જુઓ છે!

માણસ પોતાની બંને આંખે કોઈ ચીજ તરફ જુઓ છે ત્યારે દરેક આંખનો દષ્ટિકોણ બરાબર જુદો હોય છે, તેથી તે વસ્તુની ત્રણપાંચ ને છઠ્ઠાણો વધારે સારો ખ્યાલ આવે છે. પણ બે જુદીજુદી આંખે એક જ ચીજ જોવા છતાં આપણને તે જોયડી દેખાતી નથી. આનું કારણ એ છે કે આંખના નજીક અર્ધો ભાગના-જ્ઞાનતંતુઓ એકઠા થઈને પ્રગટના નજીક તરફના અર્ધો ભાગમાં આવેલા દર્શક-કેન્દ્ર (optic centre)ને જઈ મળે છે અને તેની જ રીતે ડાબા

અરખા ભાગના જ્ઞાનતંતુઓ ડાબા અરખા ભાગના દર્શક-કેન્દ્રને જઈ મળે છે. આવી રચના હોવાને કારણે પ્રત્યેક આંખ તરફથી આવતા મંદેશા ને જાણ મિશ્રિત થઈ એક જ ચિત્ર ખરું કરે છે.

આખા શરીરના એકેએક ભાગમાં થતાં મુકા કે રચના ફેરફારોની જાણ આંખના કૃષ્ણમંડળ (lens) ઉપર નોંધાઈ રહે છે. એ જ્ઞાન ઉપરથી કદમ આંખ એકબે સરિરના કોઈ પણ ભાગના રોગની પરીક્ષા અને નિદાન કરવાનું શક્ય રચાયું છે.

ડૉ. મહારાજપ્રસાદ એમ.ડી.

નવાં પુસ્તકો

જનમનમનું સૂર્યશુદ્ધ: પ્રકાશક-ડૉ. પ્રાણજીવન એમ. મહેતા, કાપરેશ જનમનગર સોસાયટી; બોલતી પ્રતિભા: (હિંદી) લેખક-શ્રીરામ રામા, પ્રકાશક-હિંદી સાહિત્ય સંસ્થા, ત્રિવર, ૦-૬-૦; પ્રાણો કા સોદા (હિંદી) અને જોડી કા રાણી: (હિંદી) બંનેના લેખક-પ્રકાશક ઉપર પ્રગણે. વિમન અનુક્રમે ૩-૦-૦ અને ૦-૮-૦, છાત્ર તેજ (સુગંધ મહેત્ત્વન એક): પ્રકાશક-જ્ઞાન સેહેતરી, સાવ. એ સો. પુરત, ૨-૦-૦; તુલસી, ૦-૪-૦, તથા સ્વજનિચાર, લેખક-શ્રી ગોપી-વલ્લભ કુપ્પાયાય, ૧-૦-૦, પ્રકાશક-હિંદી સાહિત્યમંડળ, બનારસ સિદ્ધિ:જીવન અને સાહિત્ય(બાળ બીને) લેખક-રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, ૨-૮-૦; રૂઢિચમ: લેખક-ગો. સ. આગીન, ૧-૦-૦; ઠંઠા લેખક-રમણલાલ દેસાઈ, ૧-૮-૦; રૂપજીવિની: લેખક-શ્રીમંત દલાલ, ૨-૮-૦; પરી અને રાજકુમાર: લેખક-રમણલાલ દેસાઈ, ૧-૮-૦; સોના પ્રકાશક-આર. આર. રોહની કંપની મિન્સોસ રટ્ટી મુંબાઈ-૨, વર્ધા કેળવણીનો પ્રયોગ: લેખક-નારદિ પરીજ, ૦-૬-૦; હિંદુસ્તાનની મરીખાઈ: સુધાકર-ગોપાલદાસ પટેલ, ૦-૧૪-૦; શ્રી રમણ મહાપિતે: ઉપરેશસાર: ૦-૧-૮; વર્ધા શિક્ષણ યોજના: ૦-૧૦-૦; જીવતા તહેવારો: લેખક-દ. બા. કલેહાર, ૦-૧૨-૦; ધર્મસંધના: લેખક-ગાંધીજી, ૦-૧૨-૦; સોના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન-મંદિર અમદાવાદ; પરી હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભ્યનો અહેવાલ: પ્રકાશક-કનેલાલ દેસાઈ, મધાનમંચી સ્વાયત સંમિતિ; હિંદુસ્તાની પ્રવેશિકા: લેખક-પ્રમોદિલાસ જન

તથા વલ્લભદાસ અહ, પ્રકાશક-કરસનદાસ નાણુદાસ એન્ડ સન્સ નાજાવડ સુરત, ૦-૧૦-૦; Graduate to-Sixth Step by Step (Part 1): ૦-૨-૦, બેલિક ઉચ્ચત્ર પ્રાથમિક પરિચય ૦-૨-૦; પ્રકાશક-બેલિક ઉચ્ચત્ર કલાસ, લાહી: બજવાબોર પિતાની તરફી: સંપાદક કલમદાસ રોહરી, પ્રકાશક-નવસોસાઈ કાર્યાલય સલાપેલ રોડ અમદાવાદ, ૨-૮-૦; અવનતીનાથ: લેખક-સુરિયલ વ. શાહ, પ્રકાશક-મનમંથુ પ્રેષ અમદાવાદ, ૨-૦-૦; અન્યોક્તિવિલાસ: લેખક-પ્રકાશક કવિ કેશવલાલ રવામજી, આરજીકી આવનમર, ૧-૦-૦; મહાસભ્ય (એક ખંડકા): લેખક-ગોવિંદ હ. પટેલ, પ્રકાશક-ગોવિંદનમદી મિરોરસાઈ પટેલ, વડોદરા, ૦-૧૦-૦; નવરાત્રિ મહોત્સવ: લેખક-મુજીબ રજુએડ વેદ, પ્રકાશક-અંધેરી સાહિત્ય સભા, ૦-૪-૦; અર્ચાશીત કાંબધ સોહિયનાં વહેણો: વ્યાખ્યાતા-અધ્યાપક શામનાથજી નિ. પ.કે, પ્રકાશક-મુંબાઈ હુનિવર્સિટી, ૧-૪-૦; સિકંદર: અનુવાદ કિસનસિંહ આચડી, સોલ જોજન્ટ-ગુર્જર મંથાન કાર્યાલય અમદાવાદ, ૧-૮-૦; આપણે સૌ લાણીએ, નાની પોથી, તથા પહેલી ચોપડી: સંયોજક "ધૂમકેતુ" પ્રકાશક શ. જ. કાર્યાલય અમદાવાદ, દરેકની ૦-૧-૦; વ્યારતનો દંકાર: લેખક-આદેશક કુમારજી અગરદાર, પ્રકાશક-વજીરદ. શાહ, ૪૩ કલ્યાણજિર્ડિંગ કાંદાવાડી મુંબાઈ ૪, ૧-૦-૦; શુભસાધની અરિમતા: લેખક-કનેલાલ મુ.શી. પ્રકાશક-સિદ્ધ સાહિત્યસંસ્થા, આનંદજી ૧૫ મિન્સોસ રટ્ટી મુંબાઈ-૨, ૧-૦-૦.

નવી નજરે

સમાજહિતની કોઈ અદલ્લ વાળનાથી, જનરજવાણી અન્ય સમાજથી કે મનક મરકરીની વિગણજી રીતથી જગતના છવનમાં અજગણતા અવનવા અણતરના કિસ્સાઓ;—જેની પાછળનું માનવ તરન આપણને આકર્ષી વિચારજીવને ટાંચેલી આપણે એવી યોજનાથી અપાતી તેની લેખમાળા

ફા

સની પ્રગ્નમાં પોતાનાં લખાણોથી નવું ચેતન રેડનાર વોલ્ટર ડી. સ. ૧૯૭૨માં ઇંગ્લંડમાં આવ્યો ત્યારે તેના જોવામાં આવ્યું કે ફ્રેન્ચ પ્રગ્ન સામે ઇંગ્લંડમાં ખૂબ અરનોલ્ડની લાગણી ફેલાઈ ચૂકેલી હતી અને તેથી લંડનની શેરીઓમાં તેને જાહેર જોઈ સલામતી લાગતી. એક વખત તે રસ્તે જતો હતો એવામાં લોકોએ તેને ફ્રેન્ચ તરીકે ઓળખી ખુશ થઈ કરી ખૂબ કે 'મારો, આ ફ્રેન્ચને ફોરિ દો.'

વોલ્ટર અટક્યો. ટોળા તરફ ફરી તેણે એક ટૂંકું પથ્ર સમયસૂચક લાપથ્ર કહ્યું કે 'અંગ્રેજ લોકો! હું ફ્રેન્ચ છું એટલા ખાતર તમે મને મારી નાખવા માગો છો. પણ મારા જેવા માથુસ અંગ્રેજ નથી એ એક શિક્ષા તમને ઓછી લાગે છે?'

ટોળાએ હુરેના પોકારો વચ્ચે તેને સહીસલામત ઘેર પહોંચાડ્યો!

ઈટલીનો એક કવિ, બ્રેન્જાદલ દાનુઝીઓ જ્યારે ફ્રાન્સમાં વસતો હતો ત્યારે એક કાગળ ટપાલમાં આવ્યો. તેના પર માત્ર આટલું જ સરનામું હતું: 'ઈટલીના મદાનમાં મદાન કવિને.' એણે એ કાગળ સ્વીકારવાની ના પાડી,—એમ કહીને કે પોતે ઇટલીનો મદાનમાં મદાન કવિ નહિ પણ જગતનો મદાનમાં મદાન કવિ હતો.

બુનાર્ડ રો કહે છે કે 'મરકરી કરવાની મારી રીત એક જ કે સાચી વાત કહી દેવી. દુનિયાવારમાં એથી વધુ ખુશમિતજી મરકરી ખીજ નથી.

શ્રીતાઓની લાગણીઓ પર કાજી ગેળવવાની કળામાં નિષ્ણાત થએલો એક ફ્રાન્સદારી વકીલ એક સાદી તદખીરથી પોતાના અસીલોને ધ્રુવુની શિક્ષા પામતા કેમ બચાવી શક્યો તે સમજવતાં કહે છે કે "હું કદી પણ 'મારો અસીલ' કે 'આરોપી' એના શબ્દો વાપરતો

નથી. હું તેને જાહેર મારા અસીલનું નામ લખને જ આપા કેસની ચર્ચા કરું છું. પરિણામે અસીલો કે આરોપીઓને ફોરિને માથડે ચડાવી શકનાર જુદી 'ટોમ જેક્સ' કે 'હેન્ડ્રી ક્રાઉન' માટે મોનની સજા ફરમાવતાં અચકાય છે."

એક અમેરિકન વેપારીએ પોલીસને ફરિયાદ કરી કે તેની દુકાનમાં કોઈ બંદુકધારીએ આવી ૭૫ ડોલરની લૂંટ કરી છે. સમાચારપત્રોમાં આ ખબર આવ્યા કે તરત જ ગામના પોલીસ ઢિપરી પર તીચે મુજબનો એક પત્ર આવ્યો.

'જેલો ટીપર તમારી પાસે ફરિયાદ મોકલી ગયો છે કે સનિવારે તેની પાસેથી ૭૫ ડોલરની લૂંટ થઈ; પણ હું ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે એની પાસેથી માત્ર ૪૦ ડોલર અને ૨૦ સેન્ટ જ ગયા છે. મારા બે બાઈદારો મારી પાસે આવી લૂંટમાંથી ભાગ માગે છે અને જો હું તેઓને દરકને ૨૦ ડોલર આપું તો મને ખોટ જ મળે. મારે એને ખબર આપી દેજો કે હાપમાં પોતાની બૂલ સુધારે. નહિતર પછી અજાદિથી ચેતવણીન આપી એવો દોષ નહિ કાઢી શકે.'

અમેરિકા એ નવા નુસખાની શ્રીમ છે. થોડા સમય પહેલાં એક હાપમાં હાં આવી જલેસાત આવી હતી: 'તમે જ વાતોવાયક! એક ઝંઘર મોકલો એટલે એક વાતલેખક તદન નવીન અને અપ્રકટ વાતો મોકલશે, જેમાં તમે પોતે જ વાતોવાયક હશો. એ મારે તમારો ફોરો, તમારું વર્ણન, શોખ તથા ધંધો એ બધું જામને પૂરું પાડે. ત્રયો ઝાકસ નં. ૧૦૯૫.'

દેનમાં મુસાફરી કરતી વખતે વાતોડિયા માથુસો કેટલો બધો કંટાળો આપે છે તે તો બધા જાણના હોય છે. તમે કોઈ અંબીર વિચાર પર ચિંતન કરવા માગના હો, અથવા તો કોઈ જાદુ જ રસમય પુરતક

જુએ છે, ત્યારે બીજી આંખ બીજી દિશામાં જુએ છે !

માણસ પોતાની બંને આંખે કેાઇ ચીજ તરફ જુએ છે ત્યારે દરેક આંખનો દષ્ટિકોણ જરા જુદો હોય છે, તેથી તે વસ્તુની જગાણ ને હંડાણની વધારે સારો ખ્યાલ આવે છે. પણ બે જુદીજુદી આંખે એક જ ચીજ જોવા છતાં આપણને તે એકસી દેખાતી નથી. આનું કારણ એ છે કે આંખના જમણા અર્ધા ભાગના સાનનંતુઓ એકલા ચદને પ્રયત્નના જમણી તરફના અર્ધા ભાગમાં આવેલા દર્શ-કેન્દ્ર (optic centre)ને જમ મળે છે અને તેની જ રીતે ડાબા

અર્ધા ભાગના સાનનંતુઓ ડાબા અર્ધા ભાગના દર્શ-કેન્દ્રને જમ મળે છે. આની રચના હોવાને લીધે પ્રત્યેક આંખ તરફથી આવતા સંદેશા ને બાપ મિશ્રિત થઇ એક જ ચિત્ર ખડું કરે છે.

આખા શરીરના એકેએક ભાગમાં યતાં સુક્ષ્મ કે સૂક્ષ્મ દેરકારોની બાપ આંખના કૃષ્ણમંડળ (iris) ઉપર ગોંધાઇ રહે છે. એ શોષ ઉપરથી કદા આંખ નીહને શરીરના કેાઇ વસ્તુ ભાગના ચોક્કસ પરીક્ષ અને નિદાન કરવાનું ને સાક્ષ્ય રચાયું છે.

ડૉ. મહાદેવ પ્રસાદ એમ.ડી.

નવાં પુસ્તકો

ભ્રમતગરજું સૂર્યશૂદ્ધ: પ્રકાશક-ડૉ. પ્રાણજીવન એમ. મહેતા, કાચેદાર ભ્રમતગર સોલેરિયમ; જોડાતીપ્રતિભા: (હિંદી) લેખક-શ્રીરામ રામી, પ્રકાશક-હિંદી સાહિત્ય સહન, કિરપરા, ૦-૧-૦; પ્રાણો કા સોદા (હિંદી) અને ઝોંસી કી રાણી: (હિંદી) બંનેના લેખક-મકરાક ઉપર પ્રગાલ્લે ડીગન અનુક્રમે ૩-૦-૦ અને ૦-૮-૦, છાત્ર તેજ (સુવર્ણ મહે-તસવ એંક): પ્રકાશક-જ્ઞાન સેકેરી, સાવં. એ સો. મુરત, ૨-૦-૦; તુલસી, ૦-૪-૦, તથા જ્ઞાનવિજ્ઞા, લેખક-શ્રી ગોપી-વલ્લભ કુપાધ્યાય, ૧-૦-૦, પ્રકાશક-હિંદી સાહિત્ય મંડળ, બના-રસ સિદ્ધિ:જીવન અને સાહિત્ય(ભાગ બીજો) લેખક-રમણ-લાલ વસંતલાલ દેસાઈ, ૨-૮-૦; રેડિયમ લેખક-ગો. સ. અમીન, ૧-૦-૦; ક્રમ: લેખક-રમણલાલ દેસાઈ, ૧-૮-૦; રૂપચંચિત્ર: લેખક-શ્રીમંત દલાલ, ૨-૮-૦; પરી અને રાજકુમાર: લેખક-રમણલાલ દેસાઈ, ૧-૮-૦; સોનાં મકાશક-આર. આર શેઠની કંપની મિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબાઈ-૨, વર્ધા કેળવણીનો પ્રયોગ લેખક-નરહરિ પરીખ, ૦-૧-૦; હિંદુસ્તાનની ગરીબાઈ: રાંધાઈ-જોપાલદાસ પટેલ, ૦-૧૪-૦; શ્રી રમણ મહર્ષિનો ઉપદેશસાક: ૦-૧-૮; વર્ધા શિક્ષણ યોજના: ૦-૧-૦-૦; જીવતા તહેવારો: લેખક-દ. બા. કાલેકર, ૦-૧-૨-૦; ધર્મર્થન: લેખક-ગાંધીજી, ૦-૧-૨-૦; સોના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન-મંદિર અમદાવાદ; પૃથ્વી હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો અહેવાલ: પ્રકાશક-નેવાલલ દેસાઈ, મધ્યાનમંત્રી સ્વાયત સમિતિ; હિંદુસ્તાની પ્રવેશિકા: લેખક-પરમેશ્વર દેવ

તથા વલ્લભદાસ આલક, પ્રકાશક-કરસનદાસ નારણદાસ એંક સન્સ નાણાવટ હુરન, ૦-૧૦-૦; Guide to Basic Step by Step (Part 1): ૦-૨-૦, એલિક ઇંગ્લિશ પ્રાથમિક પરિચય ૦-૨-૦; પ્રકાશક-એલિક ઇંગ્લિશ કલાસ, લાડી: બાળવાએર પિતાની તરફથી: સંપત્ત કલમણ શેઠકરી, પ્રકાશક-નવસીકાષ્ટ કાર્યાલય સલાપોસ રોડ અમદાવાદ, ૨-૮-૦; અરુચનીનાથ: લેખક જુલિયસ વ. રાઉ, પ્રકાશક-મન્નખંડુ પ્રેસ અમદાવાદ, ૨-૦-૦; અ.યો.કિતવિલાસ: લેખક-પ્રકાશક કવિ કેશવલાલ રથમજ, ગારજુદશી આવનપર, ૧-૦-૦; મહાત્મના (એક ખંડકામ): લેખક-ગોવિંદ હ પટેલ, પ્રકાશક-એક-મનમણી હિરીરામણ પટેલ, વડોદરા, ૦-૧-૦-૦; નવરાત્રિ મહોત્સવ: લેખક-મુજી ૧જીંગડ વેદ, પ્રકાશક-એલિક સાહિત્ય સભા, ૦-૪-૦; અર્ધાચીત્ર કાંચ સાહિત્યનાં વહેણો: વ્યાખ્યાતા-અર્ધાચક રાગનાથજી વિ. પ.ક.ક. પ્રા-શા-મુંબાઈ યુનિવર્સિટી, ૧-૪-૦; સિંકાસ અનુવાદ કિસનસિંહ અવડા, સોલ એજન્ટ-ગુર્જર એપ્રાલ કાર્યાલય અમદાવાદ, ૧-૮-૦; આપણે સૌ ભણીએ, નાની પોથી, તથા પહેલી ચોપડી: સર્વોજ્ઞ 'પૂર્ણેત' પ્રકાશક યુ. અ. કાર્યાલય અમદાવાદ, દરેકની ૦-૧-૦-૦; ભારતનો દંકાર: લેખક-જાદેશ્વર કામગજ બજારદાર, પ્રકાશક-વલ્લભદ. શુભ, ૪૩ કલ્યાણ બિલ્ડિંગ કાંદાવાડી મુંબાઈ ૪, ૧-૦-૦; સુમશત-ની અરિમતા: લેખક-કનેવાલલ શુરશી, પ્રકાશક-સિંહ સાહિત્યસંસ્થા, અમદાવાદ ના મિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબાઈ-૨, ૧-૦-૦.

૨

આ અંકમાં જે નીચકંઠાની વાત થઈ, એક જ વર્ણનાં સંધાની પ્રવચનરૂપાને આનુસરીને, જે દશરથિયાંની અને ઘટેર વચેરેની વાત કરીએ: એ નોંઠ વર્ણનાં મિશ્રવર્ણી સંધાની પ્રવચનરૂપાનો છાન પૂરો પાડે છે.

ઘોડાં રૂપજીની

[૨] દશરથિયાં

દશરથિયું કે જટાજટ એટલે Nightjar કાનને જર્જર (jarring) લાગે એવી એલી એ રાતે એલે છે એથી એનું આયુ અંગ્રેજી નામ પડ્યું છે. વળી એ વાડમાં ગાંધિમાં જકરાંને માલી જન્ય છે, એની ભયમૂલક માન્યતાને લાંબે એને Goat-sucker (લેટીનમાં Caprimulgus) પણ કહે છે. એનું દિન્ટી નામ વિષયક.

દશરથિયું આપણું સામાન્ય પંખી મધ્યાહ્ન, છતાં એનો પરિચય વધુ ઘોડાને લેખ છે. વધુ અંગ્રેજી લાણેલા યીજરીને Nightjar કહે છે: યીજરીની કંઠસ વાણી રાતે મંભાગાય છે તેથી. પણ આ સાચું નથી. યીજરી છુપાનું કુટુંબીજનર છે. વળી એ શિકારીક પંખી મધ્યાહ્ન. જ્યારે દશરથિયું જીવાત ખાનગું છે. એને અને યીજરીને જ જ પણ સમગણ નથી. એ આટલું જાણું આનવડું રહે છે એનું કારણ એની રાત્રીચર્ય છે. દિવસે એ લાગી રાકે છે, પરંતુ જવાર કરતા ન નીકળતાં એકાદ મંથાના મૂળમાં લખાઈ છુપાઈ બેસી રહે છે કે જાય છે. સંધ્યાસાથે એટલે એ ચરતા નીકળે છે, અને રાત હીકીક નામે એટલે ચરવાનું બંધ કરીને પાછું શાંતિથી બેસી જાય છે. આખી રાત આરામ લાભે પુનઃ પ્રગાતપ્રાપ્ત રજની થતાં જ ચરવા માંડે છે અને આરુણેદય પહેલાં જ જોજનમયવદાર પતાવી દઈ આશ્વર્યદાયને પહેંચી જાય છે. આવી કંઠમી જીવનચર્યા ઉપચિંત એની

આત્મસાધનાની રેવમાં મદદ કરે છે એનાં વિચિટ્ટ રૂપરંગ. એના સમગ્ર વર્ણ મુખ્યત્વે મોટીડીયા જેનો ફિક્કો લાલ કે જદામી અથવા ગેરો પીગો. એ રંગ વધુ કાળા જટાવટાપાજો. એના કોમ જોગ પર, ટપકાં, કોમખા રંગા, કોમ પર છુંડણાં, કોમ પર પટા-એમ આખા શરીરે ડીલડી ડીપડીને સીધે એ આત્મશય રૂપાણું દેખાય છે, છતાં એ રંગમતા, ધૂળમાં કે વાસતરણ્યોને ગોથે દકાઈ બેસી નિરેદિત વધામાં એને ખૂબ મદદ કરે છે. એના રંગનું વર્ણન સાબળનાં એને કોમ મુંદર ન કહે, પણ એ ખરેખર જ મુંદર પંખી છે. આવી જ મુંદરતા મળ્યાં કદરવા મનાતાં પંખીઓમાં પણ હોય છે. બોમને મામને તેમ રાકુનિકેના અને યીજરી જે તેવલી દૃષ્ટ બહે મનાવ, પણ હું જાતજાનુવાને કહી શકું છું કે એના રસમને આરે એવાં મુલાખમ અને મૃદુ પીંછાં લક્ષણમાં રૂપાળા મનાતાં પંખીઓને સર્વ પણ ઉતારી રાકે છે. દશરથિયાંનાં પીંછાં પણ આસં જ મુંદર અને રુકુમાર છે, પણ કમનસીબે એ એનું વિઘ્નપણ જાનવાને જાહેર એને જાનનજરથી દૂર રાખવાનું સમગ્ર સાધન બન્યાં છે.

1 આજુ પર્વતમાં યતા લીલા કંઠસાર (કુમાર એક ૧૮૩ પ ૧૩૨)ને પણ 'દશરથિયું' કહે છે. આ પંખીનું એક જાંતુ જીવાત મૃદુલ વચનના સંમકરમાન મટે જાઈ જારી લાગ્યા હતા પણ દુર્ભાગ્યે એ અંગે વખાં જીવ્યું નહિ.

2 Fam. Strigidae

3 Order: Raptores

4 Order: Insectores, Fam. caprimulgidae.

દશરથિયા જેવાં રૂપાળાં છે એવી જ સેકિત્તર એમની જિંડવાની છતાં છે. એમના વિચિટ્ટ જીવન-વ્યવહારને લીધે એ એક સપાટે મળું બિટી શકતાં નથી, પણ જેટલું જીરે છે તેટલું પણ એટલી સરખાપણી, એટલી સફાઈ અને એટલી પ્રતિશાપ્તી કે એ જોવાર મુગ્ધ જ થઈ જાય કારણત્વ આપે, ધડીકમાં તીવ્રતા જે, એમ અનિલંબ કરતાં એ જાતે મુનિમની ગતિ જતી જાય છે! જીરે છે તે પણ નીરવ વેગે: આન

નિશાયર રૂબીઓ પેટે પાંખોના ફફડાટ સિવાય.

બારનાર્વમાં દશરથિયાંની આટલે જાગેર થતી દશે એમાંની બે ગૂંધરાનાં ભેવામાં આવી છે. એક Indian Nighthjar^૧ અને બીજી Franklin's Nighthjar^૨ આમાંની પહેલી જનન અમદાવાદની આસપાસ નજરે પડી છે; પણ બીજી જનન માટે મને કંઈ અંગત માહિતી નથી, છતાં એ ક્રીસા બાણી સાથે છે એટલું તો હું જાણું છું.

(૧)

સામાન્ય દશરથિયું

નરમાદાનાં ૩૧ ફેબ્રુઆરી દર્શાવ્યાં તેમાં જ કાજરગીનરું, ફેલ્ડની માદાને મળ્યાં છે. ૬૬માં નાનું છતાં દેખાવે પણ એને મળાતું આવે છે. ફેર હોય તો માત્ર મોની ફામાં, દશરથિયાનાં જડાંવચ્ચે લીધું એકજનું હોય તો પણ રહી શકે એટલું વિશાળ એ હાય છે, જ્યારે ફેલ્ડ એટલું પહોળું મો ફાડી શકતી નથી. દશરથિયું ઘણું નિશાયર એટલે એની આંખો મોટી વિશાળ અને ચમકતી અંધારા જેવી લાલ બહામી. સાથે નરમ, સૂકોમળ અને ધૂળમાથી છત્તાન ઉપાડી ખાવાના ઉપયોગ પૂરતી સળગ પણ ખૂબ ટૂંકી. પગ નિર્જળ અને ટૂંકા. એને નવું સાંચામાં આગળ અને એક પાછળ. વચ્ચે આગળું અનિશય લાંબું; એને છેડે કામદાના જેવા દાંતાવલો મોટો ગહેર. પગની આડા વિચિત્રતાને લીધે એનામાં જાડ ૫૨, ડાળી ૫૬ હોને અન્ય રૂબીઓ પેટે આડું બેસી શકાતું નથી. એ જાડ ૫૨ જેસે ત્યારે ડાળીના છેડા બાણી મો ફરીને લાંબું બેસે છે.

એનો આદાર છત્તાન. ધૂળમાંથી તીણી લાકડે કે કોડના ઊંડતાં દવામાંથી પકડીને મેળવે છે.

૧ Caprimulgus asiaticus
monticolus

એનો આગળ કંઈક. ૫૨૬ ઉપર પાંચરની ચા-રહી ચમકાતાં જેવો 'ચક્ર-ચક્ર' અવાજ સાથે છે તેવો કુદરતી ૫૨૬ મેં જોયો. નવી એટલે એ ઉપર ખસતી કીકરી કેવો અવાજ કરે છે તે હું નથી જાણતો, પણ એક વખત મોટા જતાં કહી રહેલો ચાલના અગીઆદે વાગે એ એને બોલાવતાં સારી પેટે સાંભળેલું. તે ઉપરથી એની મોલી તાંબાના વાસણના બળખળાકે ચમકવાના અવાજને મળતી આવે છે, એટલું જ હું કહી શકું.

સ્વભાવે જ વનવચાનનું એનર પાદરનું વસનારું છે, તેમજ મનુષ્યની વસતીની નાજીક જામગીરીમાં પણ એ નિરાંત આપતું જતું રહેતું અને માથો કરતું દેખાય છે.

ગ્રીષ્મના આરંભથી વર્ષાના અંત સુધી એનું પ્રભુત્વ ચાલે છે. એકાદ છેડાવાના મૂળમાં કે જાડ એનરની વચ્ચે ઉધાડમાં, પગથી જમીન એનરની, મગજ બાંધવાની ખટખટમાં લીતમાં સિવાય, ખુટતી જોય ઉપર જ ૨-૩ ઈંચ મૂકે છે; ઈંચ હોય છે આઠા. ગજાકાટવાળા મેકા પેરા લાલ ફેંગનાં અને કાકાકુથી કે કુચિન ટપકાંવાળાં.

દેશવાવે આરંભ શાંત અને નિરુપદની હોષ છતાં બાંધક આ નિશાયર મનુષ્યને જાહેર ઉપકારક રૂબી છે.

(૨)

અન્ય દશરથિયાંને મને પ્રત્યક્ષ પરિચય નથી, તેમ આપા નિશાયરનો સહેજે પ્રભંગ પડ્યાનું જણ નથી, એટલે એનું શાબ્દિક ચિત્ર આપી પરિચય કરાવવાથી કોઈ કાર્ય નહિ સર; કારણ વર્ણન મને તેટલું ચિત્રત્વ હોય છતાં બધાં જ દશરથિયાં વચ્ચે ૩૫નું એટલું ચાદ સામ્ય હોય છે કે એમને લામગાં લાકડેને પીંછે પીંછું તપામે નહિ ત્યાં ચુંડી એમને ખરખર, બેદ, નરિ, સમજાવ. એ વિચારથી જ એનો ચાતનામોદ્ધેવ કરી મેં તેમ જાણું છું.

મંદીનાં પાન

વગર બોલાએકા સમજીને તું રવામી છે; બોલાઈ ચૂકેલાનો મુદામ. પોતાના પહેલાં એ વખત વિચાર કરીને બેસવાથી તેમાં જાગણી મિહાસ આવે છે. મને પોતાને તમારી નજરમાં હોય એથી વધુ વિશ્વાસ બીજા નમારામાં કદી નહિ મૂકે. 'તસા વધુ દુરુણો આપણે પગ નજો દશ્વાવરું તેટલા વધુ જાગ્યા થઈશું. પાન એ બીજાનું કંઈ નહિ તો આગમ ઉપરનો વિચાર તો છે જ.

જીવનનું પરોઢ

બાળ ત્રીજો

પ્રકરણ પહેલું

સોળ લડવૈયા

જ

ગાતાના ઇતિહાસનું દિવ્ય પાનું જાપડું હતું. કેપની ભૂશિરથી વહુટેલા ત્રણસો નિધુચ્છન્દે દક્ષિણ આફ્રિકાના દિદીઓ પર વજ્રપાત કર્યો હતો. ભારતના સરતાજ માનનીય જોખલેજને આપેલાં વચનોને દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારે પગતળે છુંદી માર્યાં હતાં. એ તો ચપરીમાં આવેલા ચાંચડની જેમ દિદી કેમને ઓળા નાખવા તૈયાર હતી. વાદાયાટ પૂરી થઈ હતી અને દિદીઓને લાઘવ લીધા વિના છૂટકા ન હતો હતાશ થઈ રીજાતા રહેવા કરતા પોતાનું ખર્ચીર જતાની દાથે કરી રહેસાઈ જવાનો ને ભારત-માતાની ઈજ્જત સાચવવાનો દિદીઓએ તિરખાર કર્યો હતો. શીનિક્કના આશ્રમે એ જવાબદારી ઉપાડી લીધી હતી અને પોતાના જખા જખ વડે લાઘવ આરંભી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

આજે ફૂરનો ફિવસ હતો. સવારના પહેરમાં આખું શીનિક્કા પ્રયાનની તૈયારીથી ખૂંચ બિડું હતું. શીનિક્કનું સ્નેહ સોળ જણનું હતું. જાપુછએ સોળ માથુસની ટુકડી વડે મદાસમર જોડવાનો રંગ રચ્યો હતો. એ કારગી લાઘવમાં અંપટાવનારા લોખંડી શરીરવાળાં ન હતાં. સોળમાં ચાર તો માતાઓ હતી, જેમાં પૂજ્ય જ્ઞાની તળિયત ચિંતાવારી હતી. બીજા ચાર જાપુછો હતા, જેમને મૂઝ ફૂટી હતી એમ પણ ન કહેવાય. સામી જાણુએ સાત સાગરના મદમાતા મળી અંગ્રેજો અને તેમને વ લોદાતા ચણા ચરખાવનાર વલંદાઓની જ્નેલી ચંચુક્ત સરકાર હતી. પૂરેપૂરી સહસ્રજન્ય. ચાણુક્ય જેની ચક્રાર અને વક્રેલા વાથ જેવી નિર્દય એ સરકાર સામે જાથોડા લેતા એ લાંતમાં માથું પછાડવા જેવું જ હતું. જતાં જાપુછની શીએ પતથર પીંગળાનાના ચંકદવ થઈ ચૂક્યો હતો. કાળ-સિદ્ધની બોડમાં ધુસી જઈ વજર મુઠ્ઠી ઉગામો તેના જડખામાંથી કોળાઓ છીનવી લાવવા સમું હતું. જીવ સોડાસટની જાજી હતી. પરીકયા કે

ઈતિહાસની વાર્તાઓ જેનીએ જગમૂતી લાઘવ પણ ન હતી. એમાં શરીરે જખતર માથે તાંસળા કે એવો કસો જે આધાર જીવ જયાવવા માટે ન હતો. વળી કિલ્લામાં લારાઈને કે ખીજનું નાકું દયાળીને મુઠ્ઠીભર વીચીને દાથે જાજી મારી લેવા જેવી કોઈ જાનેરી તક સાધ્યાં લેવાની પણ એ લાઘવ ન હતી. ખુદશા મેદા-નયા ચાણુનામ મર્દને આગળ ને આગળ પરમે જવાની એ દિવ્ય લાઘવ હતી. ભારત માતાનું નાક સાચવવાનું હતું. સાચને ખાતર મરી શીટવાનું હતું. લડવૈયાઓને એક જ આશરો હતો: સખમેવ જયતે!

મારી ટેવ પ્રમાણે હું બાંધ્યો અને બેઠાંની સાથે ચેએર ઘૂમી વળ્યો. શીનિક્કનું રાજ્ય જાલસાઈ ગયું હતું. નિશાળા બંધ, જોતર પર કામની છુટ્ટી અને જાંબા પ્રવાસીઓ ઉમંગભર ગાંસડા પોટલાં અધિવામાં રૈડાયા હતા. અને ઇનાન્ડા ફાઈસની બીનખીએ જવા નીકળતા એ કરના ચોગલો ઉત્સાદ દેખાતો હતો.

જાપુછ રસોડામાં બાંધે પડે ધણી ઝડપથી રસોડાની ઉકેલ જાણી રહ્યા હતા. પૂજ્ય જા અને મારી જાની દાજરી વિના રસોડું જાલીખાત્રી લાગતું હતું, ધણુ જાપુછએ એમની ગેરદાજરીને લીધે કામ ધીમું પડવા નહોતું હોયું. રોટલીનો ખાડકોલો પતાવવામાં એમની મદદમાં હું જૂતરો ન હોઉં તો ચમન કાકા હતા. ઝાલ રોટીનો લોટ કુણાવાની આકરી મહેનત દેવદામ કાકાને સોપાઈ હતી અને હું પહેાચ્યો ત્યારે મારે બાંધે રોજનું જૂનું કામ જ આપ્યું. ચાક સુધારવાનું.

રસોડાની આટલી મગાસમાં પણ જાપુછનું ધ્યાન સોળ સત્યામહીઓ શું સાગતા સાથે લે ને શું ન લે તેની સૂચનાઓ આપવામાં હતું. પાંચપાંચ દસદસ મિનિટે કોઈ ને કોઈ સવાલ પૂછતા આવતા અને જાપુછ ખુદસાવતર જવાગ દેતા. જેઠમાં જાપની અને જાવ વગરની વસ્તુ જતાવતા અને જાન લેવાનો નિગેદ કરતા.

પણ આ કરણીમય વાતાવરણમાં ગદ્યાં ફૂળી નવય
એ કેમ પોસાય! પાંચેક મિનિટ ગદ્યાં સુમસામ ગેરરી
રહ્યાં ત્યાં તો બાપુજીએ ધીમેધીમે એ વાદળ વિખેરી
નાખ્યું. ત્રણેક વર્ષની નાની રૂખીને તેમણે મારી
કાઢી પાસેથી લઇ લીધી અને માથા વિખૂટી પડતાં
એ રડે નહિ એટલા માટે તેને રમાડવા લાગ્યા.
રૂખી તો રમતે ચડતાં ચડી, પણ બાપુજી એને દસાવવા
લાગ્યા એ સાંભળી ગદ્યાને ગળે બાંહેધો ફૂગો છુટી
ગયો અને એક પછી એક ખુરશી ઉપરથી ઊભા થઇ
સો રોશને જગા તૈયાર થઇ ગયાં.

સોજે જણાને વળાવવા બાકી ગદ્યાં રોશને જગા
તૈયાર થયાં. જાગાનું, ધરનું, ખેતરનું કે રસોડાનું કામ
આજે કોઇને રોકી શકી ન શક્યું. એક સત્યાગ્રહીને
વિદાય આપતાં એ હૈયું દાય ન રહે, તો આજે તો
શ્રીનિકસ લગભગ ખાલી ચવાનું હતું. પાછળ રહેઠાણમાં
બાપુજી અને મગનકાકા સિવાય અંજો જાળકો જ
હતાં. મોરચો લેનારા વીરેલી નામાવલિ આમ હતી:

ખેળાં: ૧. પૂન્ય કરતુરખા ૨. કાશીબેન (મારી
માતા) ૩. સંતોકબેન (મારી કાકી) ૪. જ્યાકુંતર
(રૂખનવાળા દા. પ્રાણજનનાદાતાનાં પુત્રી). પુરખો: ૫.
૫. શ્રી પારસી રસતમજી શેઠ ૬. શ્રી હમનલાલ
ખુશાલચંદ ગાંધી ૭. શ્રી રાગજીભાઈ મણિલાલ પટેલ
૮. શ્રી મગનલાલ દરિકાભાઈ પટેલ ૯. શ્રી સંતોષામન
રંધામન ૧૦. શ્રી ગોવિંદરવામી રાણુલુ કુમારો: ૧૧.
શ્રી સિવપૂજન બ્હી ૧૨. શ્રી રાણુ ગોવિંદુ. કિશોરો:
૧૩. શ્રી રતમદાસ ગોહનદાસ ગાંધી ૧૪ શ્રી રેવા-
શંકર રતન શીરોઢા ૧૫ શ્રી કુપુરવાગી મુઠ્ઠીઆર
૧૬. શ્રી ગોકળદાસ હંસરાવ.

આ સોજા જણા સિવાય શ્રીનિકસના ખીજા કર્ણ-
કર્તાઓ અને વિદ્યાર્થીઓ હતા, પણ તેઓ આ પહેલા
જયામાન હતા. પહેલો જયો ગયા પછી ખીજા જયા
તેષાર થવાના હતા. સીને ખ્યાલ એવો હતો કે મોટામાં
મોટો જયો તો આ જ છે; પછી છૂટાછવાયા બેપાંચ
જયો જેલ બેગા થઇ જશે ને આ સો ગદ્યામાંડિવા
વીરોને જ વારેવારે જેલમાંથી નીકળી ખાજા જેલ
જવાનું રહેશે. કોઇ વિશાળ લાવ્ય મોરચાની ઝાંખી
કદવનાં એ અમારામાં લાગે જ કોઇને હતી.

(ચાલુ)

પ્રભુદાસ હમનલાલ ગાંધી

Our Friends Abroad

પરદેશમાં પ્રત્યવધાર કરવા જેવા મિત્રો (મવાઝી વફા)
Vraj Babu (19)

P. O. Box No 181, MOMBASA (AFRICA).
આફ્રિકામાં વસતો આ તકજુ દિદમાંથી કેટલું વજુ વજુ
કે તકજુ. એટલે પ્રત્યવધાર વાધવા હરકે છે. ખીજા દેશોમાં
પણ પ્રત્યવધાર કરે છે.
S. C. Aiyar

African Chronicle Printing Works
45 Agnes Road, DURBAN, Natal (AFRICA).
Mr. Francis Weber (16)

106, Dorothy Street SYRACUSE, N. Y. (U.S.A.)
વિશિષ્ટ સંસ્થા સાથે માહકોરેકોપી, ટેલીગ્રાફી, ટેલિગ્રાફી
વગેરે વિષયોમાં રસ ધરાવે છે. લખે છે કે 'With the
world as it is to-day this friendship plan is
the great plan to promote world-peace.'
Mr. Clayton Ryder

COTUIT Mass. (U.S.A.)

એક નવી યોજના

'કુમાર'ના ઘણા પત્રકારોને પરદેશથી પરેના બધા
મળ્યા હશે. આ વિભાગને અને તેટલો સમય જનાવવાની
મારી હજી છે, માટે તેઓ એ જોતાના પત્રો માર્ગદર્શને
સરખામે મોકલો આપશે તો તેના સ્વાસ્થ્ય 'કુમાર'માં
પ્રગટ કરવામાં આવશે પત્રો સહીસલામત રીતે પાછા ગળી
જશે. મને મળેલા Miss Janet Haskellના એક પત્રનો
સાર નીચે આપું છું.

'મને હિંદમાંથી ઘણા પ્રેશ્નનાર્થક પત્રો મળ્યા લખ્યા
છે. હિંદ અને અમેરિકાના સંબંધ ગાઢ બને જોઈ મની
હજી છે. અતિગત ગમે તેવા વિચારોથી દેશરાર્થક અભ્યાસ
વિષે એકસમજીતી કરતા નહિ. અમે બાળપણે જાણે કે હિંદ એ
પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો દેશ છે, અને જ્ઞાનમાં વિશાળ અને સમૃદ્ધ છે.

કુનાઈડે 'સ્ટેડમર્સ' દેશકે જગ્યાએ સાળાઓ છે, બધા
ફેલજીવી મક્ત ને ફેરજીવાત છે. સીકોલ આને લાભ લે છે.

અમારાં માળખા અમારા સંસ્કાર પાછા ખૂજ લઇ
આપે છે, લગા સામાન્ય રીતે ૨૨ વર્ષ પછી ઢોય છે, પરંતુ
સારા હોદ્દાવાળી 'સીઓ' મળે જ પત્રો છે. અમારી લખ-
વાની રીત કદાચ તમને ફેરફારવાળી માલુમ પડે, તોજી
અમને તમારાં વિગત જ સમજાવો.'

તમારા પત્રો ખીજાને ખૂબ માર્ગદર્શક અને પ્રેશ્નનાર્થક
થઇ પડશે. આ વિભાગમાં તમે સારો ફાળો પણ આપી શકશો.
બુલતા નહિ: (૧) તમારા કામખંતું જનન હિંદિયાના
મમાણમાં વધી ને નવય; (૨) જોતાનું આણું નામ જ આપવું,
છનીશીઅલ (પ્રથમાક્ષરો) નહિ. વિનોદ પાંડે

માધુકરી

આખાયે આલે તારાના

લાખ લાખ નીત મૂકી

સૂતેલાં માનદેવામાં

વિભાવરી રોયે ઝૂકી

સુમેધુમેથી ન લાંધે નેદ

દમ્ભ સુધી ઓતે એ રનેદ

—પિનાકિન્હ કાકાર

રાહુલ સાંકૃત્યાયન

એક ધર્મપ્રચારક જેને હિન્દીય સિંચાય ધાર્મિક પરંપરાને કસો આડંબર નહિ; એક વિદ્વાન જેણે સર્વ વિદ્યાઓમાં હુળથી મારી માત્રનારિતકળને જ પ્રદબ્ધ કરી છે; સાદિત્યમાં સદેનાં જેને રાજનીતિને મોહ છે અને કલાં રાજનીતિમાં અગ્રેસર થતાં જેને ધૂળ છે; ઇતિહાસને મુઠ્ઠાંઓનું શ્રેય કબી છપ્પતાઓની વચમાં નસવાની લાલસાથી જે રસિયા દોષ્યા ને ત્યાંથી ધર્મવ્યાપાર સર્જે છે પણ મુઠ્ઠાંઓના દેશમાં વળી આવ્યા; પ્રકાંડ વિદ્વાન, રવતંત્ર વિચારક ને સાંસ્કૃતિક ક્રાન્તિના ડમ્ભ નેતા; ન્યૂનીતિએ આપની ફેણ પર પળ પળ મૂકી દે એવા ધૂની—આવી વિચિત્રતાઓના આગારે તો રાહુલ સાંકૃત્યાયન.

પરંતુ એ વિચિત્રતાઓ નથી; એ તો એમના ન્યક્તિત્વનાં નુહાં નુહાં પાસાં છે; એ એવી શક્તિને બહુમુખ સોંત છે, જે સારે બાજુથી અનુપ્પન્ની શુભાચીની દીવાલ તોડવા મથે છે પરંતુ આંતરદેશી ભલભલામણીમાં અટવાઈ જેના પ્રદારને નેજ ઘાટી ચીત નથી આવી રાકતો. આજથી વન-અગ બનીસ વર્ષ પૂર્વે સર્વ સાંમારિક સુખેનાં મોહ છોડી આજમગદના કનેસા માગથી નીકળી પડેલા એ બાજકના દિલમાં કેવળ વેશાવ્યની જ આજ નહોતી; એક એવી અ-નિર્વેગની જગાલા જનુ દલી જે કાઇ દિવસ રાહુલપ્રારસ-

દર્શના દિલમાં જોડેલી, જે માથેક સુખના મદામાનનેના દિલ-માં જળી રહે છે, અને એ જગાલાએ એમને કહી રિશરૂ થવા નથી દીધા. મયેલી સિદ્ધિથી સંતુષ્ટ ન થતાં 'દલ આગળ, દલ આગળ' કહેતા એ આગળ વધતા જ રહ્યા છે. વૈશામ્યના માર્ગમાં દાઢ્ય જોડતી આવેલી મદની સંપત્તિને છોડી તે આગળ વધ્યા. ગોળાની આંતરિક વિધાસા છુટ્ટવવા મારીમાં દર્શનોને અવધાસ કર્યો, મદાસ જઈ વેધ્યુવ આગમોમાં ફળ્યા, પરંતુ શાંતિ ન મળી. એમને એ વસ્તુ જોઇની હતી, જે માત્ર દેવનાઓની શુભાચીની કહી ઢાંસલ ન થઈ શકે.

આગળ વધી તેઓ સંક્રા પડેલા, એ વર્ષની કઠોર તપસ્યા કરી જીવં દર્શનોનું મંથન આદ્યું ને પડેલી જ વાર માયા-પુત્ર મોતમના કપડેશીએ રાહુલજી (ત્યારે વેધ્યુવ રામોદરસલ) ને માયાપરસ છેડી નાખ્યા. એમને પ્રતીતિ થઈ કે માણુસને વેયકિયક ઈશ્વર (Personal God) કાઇ દિવસ દોહ સકે નહિ; પોતાનાં કર્મો સિવાય માણુસ કંઈને આધીન નથી; અને માણુસની મદના એમના માનમાં ચમકી ઉઠી.

જોઈ દર્શનોની એ તૃપ્તા એમને ઠેકતિજેટલાક ગઈ. ને ત્યાંનાં મઠોમાંથી દોડસોએકે એના તો બહુમુદય મંથે એ લાભ્યા છે કે રવ નવચસાલછના કપન મુજબ એના એક મંથને કલકાક વજ્ર ઇતિદાસમાં અપર બની નવ. પૂરનીગરવા પ્રાચ્યવિવારિતારોએ એમના પરિશ્રમ પર નિરમય કરી રહ્યા છે. ધર્મપ્રતિના 'પ્રમાણુતારિત'ને તો તિજોટના મઠોમાંથી દિવમાં આળી એમણે જીવં દર્શનના ઇતિદાસમાં નમ્મે કાન્તિ આવી દીધી છે. આ પરિશ્રમ, કપર જ રસિયાને પ્રા. રોનામગ્રી એ મદાસમેનું આંતરરાષ્ટ્રીય મદર્શન યોજ તેમને એતિદાસિક મદરત આપવા ને રાહુલજીનું સંગાન કરવા આજે તૈયાર થાવ છે.

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

સિંહ

હું કહે, 'વાદ્ર. આ રિયતિમાં એને એવવળી આપીએ તો?'

દગનક કહે, 'ના રે ના. એમ તો એ આપણું નમારે જમાડે.'

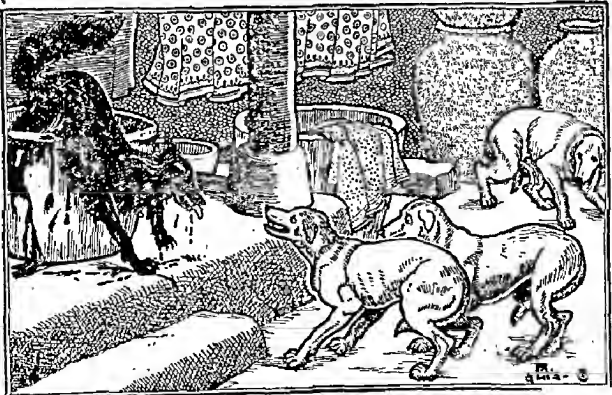
સિંહ કહે, 'એ ધાસાદારી છે તે આપણું માંસ-દારીનું શું જમાડતો'તો?'

દગનક કહે, 'દરિદ્ર, એ સાચું. તે બોલ્ય છે એ આપ બોક્તા છો, તો પણ જે તે પોતે અનર્થ ન કરે તો યુક્તિથી ખીન આગળ કરાવે. વાત એમ છે કે આપ નિત્ય મહેનગત દાળી'પાઘણી દારે હુલ્લ કરો ને ધાવસ થાઓ અને આ મુંદરક સદાય આંખની પાસે વસે ને ત્યાં જ ડાબ્યૂન કરે, તેમાં ક્રોડ થાય તે આપના ધામાં પડી નવ તો મારી દિએ. અને કહ્યું છે કે

આશીશ ન કરી દેવો અજ્ઞાતકુલશીલને ।
પાપે માકલ્યે કેવી મુઠ મન્દવિસર્પિણી ॥૨૭૧॥
પિંગલકે કહ્યું, 'એ કેમ?' તેણે કહ્યું.

કથા ૧૨

એક રાત્રની ક્ષીરસાગરના શીશુ જેની ધોળા મેખમાં મન્દવિસર્પિણી નામે ધોળા જૂ વસતી હતી. રાત્રના લોહીનો સ્વાદ કરતી તે ત્યાં જાડુ દિવસ શુભેથી રહી. પણ એક દિવસ એ શયનમાં અગ્નિ-મુખ નામે માકલ્ય ગમતો ગમતો આવી ચડ્યો, એને જોઈને જૂનું મોડું પડી મથું ને તે જોશી, 'જારે માકલ-લાઇ, તું આ અગ્નિવ્ય પાસમાં કપાંથી આવ્યો? ના અદિયા.' એ જોશ્યો, 'આયે, બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય શૂદ્રનાં અનેક પ્રકારનાં રુધિરો એ ચાખ્યાં છે, પણ તે મને લૂનાં ને ખારાં લાગ્યાં છે, પણ જે આ સેજનો

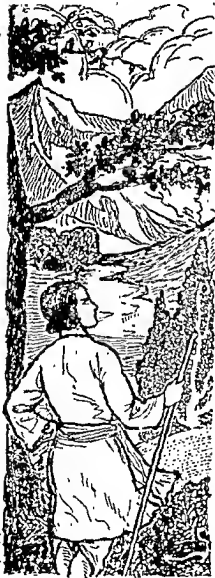
ફેલિયાની ઉદ્ધારણા પરિણામ

ઉપર : 'જનવિદાર'—ભાઈ રમણદાસ મિસ્ત્રી (નવીઆદ), પહેલું દિવસ; નીચે ડાબી બાજુ :
 'નિર્દોષ બાળક'—ભાઈ એસ. એન. કાદરી (અમદાવાદ), બીજું દિવસ; જમણી બાજુ
 ઉપર : 'કૃત્તી ફેરમ'—ભાઈ એન. એન. ઠક્કર (કચ્છ મોંડવી), ત્રીજું દિવસ; નીચે : 'વ.
 કાદરમાઈ લક્ષ્મી'—કુ. સરસ્વા નારાયણ (કચ્છ મોંડવી), ચતુર્થ દિવસ.

હિમાલયન કલાકાર મહર્ષિ દેસીક

આ મહાન ચિત્રકારની કળા રંગીની કે રેખાઓની કરામત માત્ર નથી, પણ છવનની દસરો છાટતાં તેજ અને તરંગોનાં વિરલ દર્શનો છે. આંતર હિમાલયનાં નેમતાં ચિત્રો દિવ્ય અને ભવ્ય વેદ્યોષો સમાં છે. ચિત્રકળા દ્વારા તેમણે જગતને કલ્પિત રાઈદરેના થાળ પીરમ્યા છે અને એકલે હાથે કરેલાં હાલદો ચિત્રો દ્વારા જગતનાં ફેટલાં જે સ્વર્ગમાં ત્રે સાંતિ અને સ્નેહનો પ્થળ ફરકાવી રહ્યા છે. એમનાં ચિત્રો અને હાલદોગાં જાણીતાં છે. આજના યુગના તે એક અદ્વિતીય પુરુષ છે, ભાનિ જગતના દક્ષ અને વિદ્યાધક છે. એમની કળા અને કથનોમાં અનેકો શ્રદ્ધા અને આશાના સંદેશો મેળવી રહ્યા છે. એમણે હિમાલયને પોતાનું ધામ બનાવ્યું છે અને હિમાલયન સંસ્કૃતિનો તેઓ પ્રચાર કરી રહ્યા છે.

ધમ ધમ ધમ ધરણી પગ દેતાં ગાણુ ઊઠે આલ તમામ,
અમે મત્ત સાગર મોળે શા, નહિ અમોને કોઈ લગામ;

અમે જોમના જળાર પ્રપાત,

જય ગુજરાત! જય ગુજરાત!

હિંદમાતની કેટે રહોતી પખાળતી સાગરમાં પાય,
એનાં છગછળીઆમાં પૂરે સાત રંગની સૂરજ ઝાંય;

ભરી નિગરમાં તારી ભાત,

જય ગુજરાત! જય ગુજરાત!

નહિ સીમાડ સંકુલ તારા, ઉદારતામાં કદી ન જોટ,
તવ તનુમેએ થાણાં થાખ્યાં દેશ વિદેશે મહીં સચોટ;

‘જ્યાં ગુજરાતી ત્યાં ગુજરાત,’

જય ગુજરાત! જય ગુજરાત!

જેલે સાગર નાખી કીધો કહ્વાગરો જાંધી જળવાટ,
શોષિતજાંટા નહિ સુકાયા આડવાટ જાંડા જાખડાટ;

હજી શોર્ય એ, એ તાકાત,

જય ગુજરાત! જય ગુજરાત!

ઝોમ્ય સદા જોપતી મુદળાર દિલદરિયામાં સદા જુવાળ,
કહો હરો હુનિયામાં ક્યાં ગુજરાત સમી મૈયા હેતાળ,

કરે પરાયાં આતમસાત,

જય ગુજરાત! જય ગુજરાત!

સાહસ ગળથૂથીમાં પાયું, ભરી જીવનમાં નવલી આશ,
સર્વવિજેતા પુરો પ્રાણુ નહિ જેનો શમશે કદા હુતાશ;

કરશું તારું ગુણ રળિયાત,

જય ગુજરાત! જય ગુજરાત!

અમે જંપશું નહિ કદાચન કરી ફેર્ય તવ નામે જ્ઞાન,
ન્યોછાવર સર્વસ્વ કરીશું તું જ અમારાં આશ-ધ્મિાન,

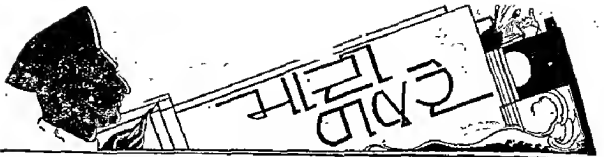
કરશું દેશ વિદેશે સાત,

જય ગુજરાત! જય ગુજરાત!

અમે જીવતાં કહે કોણ ‘ગુજરાત રંક’? માગીશું જવાળ,
સદા રાજમે સર્ગવ હૈયે પૂરાં કરશું તારાં જવાળ;

અજોડ તું અનુપમ સાક્ષાત,

જય ગુજરાત! જય ગુજરાત!

નગર નિવાસી

● ડાક બંગલામાં મારી તહેનાત અર્થે રોરીક સાહેબે સમાનાય નામી એક હિંદુ જીવાન નીમી રીધો હતો, એટલે જ્યારે મોઝીદાર અને મારે તરફી આપવાની રહી તહિ વજી તોમનું કાગપત્રે હજારડાં, એટલે સાંભળતા ય એણે તેને તો 'હતો-ભગ (સગવડ) અમ્મ હે, આપ આરામ કરો' કહી છુટા રાખ્યા, રામનામને પુરીસાક બનાવવાનું કહી આરામ કરતો પડ્યો અને થોડાં કાલ પછી બેંચી લીધો. આ તંદ્રાલોક ને છે એમ મને લાગ્યું, તે ખરું છે, જીવન અર્ધા અર્ધસત્ય અર્ધનિદ્રિત લાગે છે. સત્તર વહેલી નદીનું જાન, પદાર્થના જોળામાં પડેલાં રમકડાં જેવાં ગામડાં અને તેમાં આવી રહેલી ક્રામ મરણિ, ત્યજી એકજીવનાથી ન જીવ્યાં હોય એવાં લાગે છે. એમાં ફર દેશનું ક્યુંય વતન નથી. બધાં ભૂગિમાંથી પ્રગટલાં સ્વતંત્ર લાગે છે. કાલ આધુનિક કાળનો સ્વપતિ અહીં આવે તો તેમાંથી ક્યું શીખી શકે તો નહિ, પશુ જીવલે આ પ્રદેશની રાક્ષ બગાડી મૂકે. આ લોકોની સાદાઈ અને જોળાઈનો કોઈ લાભ લઈ નવ્ય નહિ કે તેમને હેરાન કરી શકે નહિ એટલે રાજ્યબંદોબસ્ત હોય તો આ પ્રદેશ ભુગમય રહે.

અહીંની હવામાં ફિવારવખો ત્યજી આપણી સાથે જ રહેવાં લાગે છે. રામનાથની રસોઈ યદ્ય એટલે તે ડાક બંગલાના રાજાનીખલામાં પીરસીને લાગ્યો. કીટલીમાં પાણી બરી

લાગ્યો. આરામ પુરાશીની સામે બીજી પુરાશી નાખી જમાનું ટેબલ બનાવી લીધું બંગલામાં બીજી ધણી એરડા છે અને તેમાં ફિનિશર ધણું છે, પશુ મને તો ખૂબાનો એક એરડો અર્થે છે અને તેમાં જે હોય તેથી ચલાવતું પસંદ ક્યું છે. રામનાથે મને ફેરની ફેરનીને 'જાણું' કે હિંદુ ખાણા મારે છડાં પછેરે કંઈ નેકરી કે નહિ. એને માંડ માંડ સમજાવ્યું

કે હું જુરી જાનતો હિંદુ છું!

જમીને આંદા મારેતો દત્તો એવામાં મને તહેલીએ લેવા એટલે આપણે આવ્યો. તેણે હું ડાક (ટપાલ)વાળા એટલામાં આવીશ એમ ધારેલું, એટલે મોટા થયો. બે થોડા અને એ કુલીને તેણે તૈયાર રાખ્યા હતા. ડૉ. કઝિન્સની ચીઠ અને મિ. રોરીક (હું રોરીક કહેતો તે એક્ટ્રીની અભિનિષ્ઠા-યજ્ઞ પર મુગ થયો મને તુલ સમજાવ્યું કે મારે જ દને તેમને મારા ખખર પહેંચાડવા નેકરો. એટલે મિલે લૂપી હું કેવી રીતે આવ્યો તે બખાવતો, તથા એકલે સમયે થઈ છે તે મારે આચાર માનતો અને કપરે મનનું તે પછતો પત લખી રામનાથ જેડે એકલી આપ્યો; અને દગ તો જવાળાની રાક નેકડું ન્યાં બહારથી કોઈને સીજી સાદે મને 'સાપસ' 'જાનસ' કરી બાલાયો.

અગાળીને રોટ પહેરી બહારના ખંડમાં નડ કું તો ડૉ. કઝિન્સ અને મિડમ માર્શરેટ કઝિન્સ મને ન મળ્યા આવી પહેંચેલાં. કેવાં હેનાઈ દંપતી! ઇકાં બિનાવ્યાં એકે પરપરની સોળત માણનાં; જગતની સેવાએ ત્યાં છતાં સાદાઈ અને સરળતાથી વાતસર્ય ઉપરાવતાં હું આવ.

થી તેમને નામન કરી રહ્યો. એમની પુરાશી ખૂબ ન હતી મારી સાથે ન આ પીવાનો નિશચ કરી આવેલાં એટલે પાછળ જ નોકર થાતો બધો સામાન લઈને આવતો હતો. તેને મારે પહેલાં તો કયે હેમાણે આ પીણું તે નકરી કુચા બધા એરડામાં દોડી વળ્યાં. મારે એરડો પશુ નેચો. એક જ પસંદ કરી. ફરનાં ફરનાં તેમણે મજાનની બાંધણી પર

મારું ધ્યાન ખેંચ્યું કે ધરતીકંપથી બચાવવાને તેમાં આડા-
લેખમાં લાકડાનાં બીગ કેવાં બંધેલાં છે. તે ગાડાનામાં ડાક-
બંધેલાં કર્યો છે તે પહેલાં કેહ રાખનાં દરબાર હતો. એ
તો તેના બહારના આકારથી અને બારણાની નકશી પરથી
જ જણાતું હતું. તેમાં બધે તિબેટ અને નેપાળની છાયા સ્પષ્ટ છે.

આ બીતાંખીમાં કઝિન્સ સાહેબે ધણી વાતો કરી. હું
કેટલાં સ્વિસ રેડીશ તે જાણી લીધું. આગતી કાલે ચોતાના
નિવાસ પર રોરીક કુંદજ સાથે ત્રણ વાગ્યે આ બીતાંખું નો-
ટું આપ્યું. મેંડગ સાગરેરે મારી ડગર પછી, કુંદજની
દબીકત પૂછી; મારી સાથાની, 'કુમાર'ની, -પૂ દિલ્હીની એમ
ધણી વાતો નીકળી. પછી ચોતે જ અર્ધી આસપાસ મને
જુદેજુદે કેમકે ફરવા લઇ જરી કોમ જાણ્યાની હું ચાલવાને
કાપર તો નથીને તે પૂછ્યું. આજ સવારે અર્ધી ચડી આપ્યો
હું એટલું સરિંકિરેટ બસ માન્યું. અને જ્યાં કુદરતની ખૂ-
બીઓ, માનવસંસ્કારો અને કળાના મસાદો માણસમાં એકા
છે. દરિયાપારમાં આ ગાનનીઓને દિલ્લી પ્રકૃતિલક્ષી પર
જેવાં લાલ અને ઉલટ છે એવાં દિલ્લાસી માણસાં કયારે પ્રગટે ?

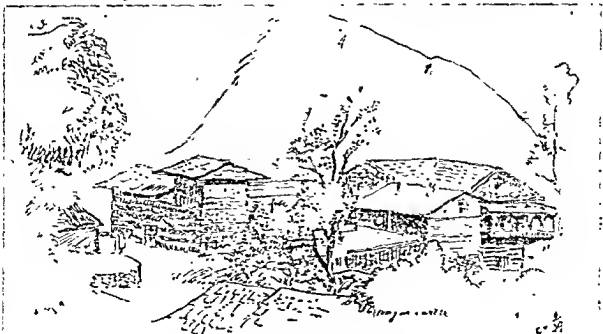
આ પતાપી મને કહે કે અમારી સાથે આગીને રસ્તો
એક જાઓ. હું મદ્રાસી પેટે ચોતીક નીંદી સાથે જ ચાલ્યો.
રસ્તામાં મેંડગે એક જાનું દહેરું જતાવ્યું. ડેકર તે એના
પતંગે પતંગ આનંદથી જુઓ. બધા આકર્ષેની લીલા નાના
જાગક જેવા આનંદથી જુઓ. મેંડગ વળી દૂરથી એનલા
જોળખાને. 'નગર ફેસલ'ને પાછ વળી જુદાજુદાં મદાણેથી
જુઓ. એમ કરતાં 'રોરીક હાલ' ડોરી, ઉપરના સામમાં
તેમને 'રોરીક હન્ડીટપૂટ'માં જ્યાં જગ્યા આપેલી ત્યાં

અમે ગયા. એ ચોડા બાધિલા તે જતાની ડેકર કહે, 'પેલો
સફેદ તારો માટે મોકલ્યો હતો, શુકન તરીકે.' હું ચોડાને

પંપાજીય મયો પાખુ તેણે હાંત જનાચ્યા! દસના, રમુને કરના
સફરજનોગીનમી રહેતી ડાળીઓ નીચીથીતમના ધારને આંગળી
મૂકી હું પાછો ફર્યો. આગતી કાલે એ જ કેમકે ત્રણ વાગ્યે
ગરે આ લેવાનું નિમંત્રણ હતું મેં રોરીકને પહેલો ત્યાં
મેળાપ મરી. બીજે ખરો મેળાપ તો વગરે દહાડે ધાર્યો હતો.
એક વાર તેમની પાર્ટીમાં પાખુ જવાનું છે. ડાહ્યે એ
દિવસનું નામ 'સાવલ ૩' મણારો એમ વિનોદ કર્યો.

હું સપાટાબંધ પાછો આવી ગયો. આજે જાણી જોઇને
જ બહુ ફરવું નહિ એમ ધાર્યું છે. પાખુ ફરવા જનાની જરૂર
જ ક્યાં છે? 'નગર ફેસલ' એવી જગ્યા પર છે કે આખી

કુદની ખીણમાં આવેલા નગર આગળે ડાક બંધેલાં 'નગર ફેસલ'

૬૫૨ : નાગરાની ખીખુ-જેની વચ્ચે મધ્યરથાને 'રેલિક ટાલ' નજરે પડે છે
સામેના પાને પહાડી ધરાની બાંધણી દર્શાવતું નગર આગ પાસેની ખીખુનું એક દરજ

ખીખુની રજેજ બાળન દેખાવ છે. મારી નજર તમે આગું છે તેનાં ચાલારખીમાં ધાપરાં નીચેની આરાસીઓ, ચોક, બધું દેખાવ છે. અમેરિકન સીનેમાનાં દરખોને હંડાં પાંડે એવા પ્રકારે ને પ્રસંગો નજરે આવે છે કોઈ ધરના ચેત્સમાં પાન્ય પથરાયું છે. તેમાં આપવાને દેશમકાનો આવડેલો ખૂંટી રહી છે. લાલ વચ્ચે માથુ બાંધેલી કન્યા તેને આંદે કોરથી સોંકેલી રહી છે. કોઈ ધર પાસે સુપડાં ચાલી રહ્યાં છે. નાનાં બે-ત્રણ ઝીણા રજે જીત લલકાર કરે છે. આ વખતે હું જે ઓજ લાવનાની ભૂમી ગયો તે યાદ આવે છે. માટે બાપનો દુલ્હર અને હાથા રંગનાં ચામડાં. ડા. ક્રિસ્ટલ આજન મેં મારી બૂલ જણાવી ત્યારે કહે, 'રેલિક સાહેબ પલ્લ કહે છે કે પહાડો પર વાદળોનાં હલસ એટલે તોય નીકળે જાય છે કે નહીં આંખે પૂરે નિકળે સમજાતું નથી. વધુ હલ્લુ તો મને મારાં ચોતરાવાનાં સાપનોનાં લાંબી જે વરસાદ, ઝાપરાં અને તોફાનોની ગજવંદરી કરે માત્ર જરૂર પૂરતી ચોપડી અને રંગની ચેડી આવડી છે. હવે તે આત્ર નિશાનીઓ જાણવાથી.

ડા. ક્રિસ્ટલ કહે છે, પ્રો. રોરીકનાં ચિત્રોની ભાગ, તેજ અને જોમ એટલાં જ્યાં છે કે દિલ્હી કલાકારના પ્રદર્શન સાથે જે બતાવ્યાં હોય તે જ્યાં થઈ જ નહય. છતાં પ્રો. રોરીક હવે એક દિલ્હી કલાકાર જ ગજવાલેલો, એટલું કામ એમણે દિલ્લા ચિત્રે દિલ્હી રહીને કર્યું છે અને દિલ્હી પ્રતિ વધારી છે—દિલ્હી પૂન કરી છે પણ મારી દલીલ એ હતી કે જે દિવાલયમાં મેં પ્રગટી છે તે તેને

દિલ્હી ધરની રસાજ કરવામાં હાં ન વહેતાવધી? મામૂલી ચિત્રપૂજ અને ચિત્રકોશલ્ય પર રાત્રી રહેલા આજમાલના તકજુ ચિત્રકોશ પોતાની લાવકાત તોજી રાકે અને વધુ-વધુ ક્યારે કરવા પ્રેરણ તો એમનાં ચિત્રોનું દર્શન અને પ્રદર્શન સફળ ગણાય. એમ ચિત્રોને જોયે રાખી જોવાની ચિત્રકાનાં ચિત્રે ક્રિષ્ણ જળી જવાનાં નથી. ધુતનાં આચરણે એલે આકર્ષણ ટકાવી રાકે તેનાં ચિત્રે કેટલાં જ્યાં? પ્રો. રોરીકનાં અસલ ચિત્રો જોવાનું આગળ આજ કેટલાં જે વર્ષો પછી પાસે આવ્યું છે તેથી હું તો સફળતા અનુમયું છું. ૧૧૬ દબ્દેને જોવા મળે તો કળા ચિત્રોની ન્યૂની કલ્પનાઓ જોઈતી બધ ને નવી પ્રગટન સમજ દરિ તેઓ પ્રાપ્ત કરે.

નંદાવાનું પાખી આવ્યું એટલે વિવાદો બંધ રહ્યા. ૧૨૫ પાખીની નાલા પછી થાક લાગેથી લાગ્યો. પણ હવા કે પાં લીધી-એમ તે અસરથી એકએક છુલકી આવી ગઈ અને ન જ સમજાયું અને એમ લાગ્યું કે કસાય થાક હતો એટલે પથારીમાં પડ્યા. રાત્રે માત્ર ૧૨૫ દુધ પીયું અને આ નિ-સાજ મકાનને ખૂલે જોડેલા જ સૂઈ ગયો. પણ કોપની ન-માવડની આશા રાખેલી તે નિષ્ફળ ગઈ. સરસ મકાન, સરસ સજવડ, છતાં જેની કોઈ પાપીલા અને કુલુની હોટલમાં આવી હતી તેના અરથા દિલ્હીની પલ્લ ન ટકી. રાત્રે ભગી કોઈનો કોઈ કેમ હાડી ગઈ તે સમજાયું. માથું મશ મથે ચુંકું હાંકે સહેલમાં જરા તાવ હતો. સવાર સુધી તરફડીનાં મારડાં વચ્ચે કાઢ્યો.

સવારે ઊઠ્યા ત્યારે તળિયત મઠ કાલના દિસાએ ધણી પાણી પચેલી લાગી. મઠ કાંઠે ગોટરની મુસાફરી કરેલી, પહાડ ચડી આનેલો, ફરેલો, છતાં આંતે તો સવારમાં શરીર પૂરે મેઢાતું નહોતું. રાગનાયે રાતનું દૂધ રાખી મૂકેલું એટલે કુવાળ્યે આ વહેલી-ગળી, નહિ તો પડાડોમાં દૂધ આઠ વાગ્યા પછી આવે, એટલે રોજ આ પીનારાને તો મ્યું કમ ફાવે જ નહિ. પછી ફેમિસ અને સ્કેચશ્ચ લઈ બહાર નીકળ્યા. થોડી તાર બિમારી નિસરાતી લાગી. એકબે સંવે અને દરેકે લીપાં ખાં. પણ શોડબ્બ ડગલા સાગ્યાં, એટલે પામે આવી. પચારીમાં પડચો. રાગનાયે આંતેલી કડીનાછનાની ટીમડી ચડાવી આરહું લખી નાખ્યું.

જમવાનું તૈયાર થયું ત્યાં મુખી તાવળી ખુમારી લાગતી હતી. પછી મમે તોમ કરી પેટમાં ફેંક નાખતું જ કરી બીજા બે મેશન કિવાનછન લઈ ગમ જાત રોટલી ચથેચ્છ લઈ લીપાં. જરા ટીક શાચું. ઉંપનો બાર પણ જણાયો, એટલે ત્રણ વાગ્યે જમાડવાનું નહીં પચારીમાં પડચો. ખરેખર સારી લીધ આવી મઠ. રોટલ વાગ્યો હતો ત્યાં રાગનાયે જમાડ્યો રો. કલિન્સની ચિટ્ટી હતી કે મારે જાગે આ મારે તેમના નિવાસ પર નહિ પણ રોટલ હોલ પર જ ચાર વાગ્યે જવું. સવારે માર વખત લીલાવવા બેઠનાં ગિલો પર સફેદ અક્ષરે નાણો લખી તેમાર ક્યોં હતો એટલે આંતેરે તેવિષે નિશ્ચિત રહ્યો. રોટલ કે હોલ નો મ હો મા ન

● ચાર વાગ્યે, અજરાતની કઠાપસાદી કપડું પ્રા. મેરીકના

બેમસા પર ગયો. પડીઆજ પાસે નહોતી એટલે ફેંક વહેલો પહેાંચે. ફાવાલના ધોંભસા પર તેમણે બિચાર જૂની મૂર્તિનો ચડાવી છે અને એક દિવુ પાસે રોજ પૂલ કરાવે છે. મેં ચાખુસને તપાસ કરવા મોકલ્યો કે ડો. કલિન્સ આવી ગયા છે કે નહિ, પણ તેને બદલે રોટલ સાદેબનો જ નોકર મને તેડવા આવ્યો. હિમાલયની હવામાં ખીત્રવેસા ગમીયા વચે બેમેરો રોટલ હોલ સાદાબનો નમૂનો છે. બારણા અમળ જ ચિત્રમાં બેબેરી સ્પષ્ટમૂર્તિ સાથે આવતી દેખાઈ. હું

પગનાર સાંતિથી નગરકાર કરી બેસા રહ્યો. તેમણે દાગ પકડી લઈ અને જોઈર ખચેલી. પાંચમ જુલાન કાઠરર જેના

પ્રો. નીકોલા રોરીક

નિર્મેય ચહેરાના તેમના યુવાન યુગ સ્વેતોદેવાવ સાથે પ્રતિચય કરાળી અને કુપરના પાળે હાથ મળ્યા હું પહેલો જ થયે હતો. ડૉ. કઝિન્સ આખ્યા ન હતા, પણ મને તો તેમણે ધીમારમાં સંક્રાંતિદિત કરી દીધો. પોતે મહાન પુરુષ ન હોય પણ વાસ્તવિકતા સમાધુરબી હોય તેમ ખાસે બેસડથો અને કહ્યું, 'We were known by spiritual relations but unknown materially.'

આ દિગ્માલય મનુષ્યમાત્રને તત્ત્વની આપનાર સ્થાન છે; હોસ્તે અને પાંડવોના અહીં વાસ છે; સમિત્ય સિખરે અર્ધનુત્તી જગ્યા છે કોમ લોકો માને છે; દિવના લોકો કેમ દિગ્માલયને લીસરી ગયા? કજાને બદલે છજ અને નાલ વધ્યાં છે; કજા તદ્દન સાદી, જનમાત્રને માટે સરળથી થી: simple થવા પ્રયત્ન કરી; સાચી જાનો પ્રસાદ સર્વત્ર ફેલાવે તો લોકોનાં દિલને સહન અને આશાસન મળશે; વગેરે ધણું છુટું છુટું તેમને મોંઘે સાંભળ્યું. એવામાં ડૉ. કઝિન્સ આગ્રા. અમને વાતો કરતા નોંધ-નહીને જ નીચે રોકાઈ પડ્યા. પાછળથી માર્ગરેટ માર્કેટ આખ્યા એ તો ખરેખર દુનિયાને મહોંની બંધે બેસ્યાં છે. ડૉ. કઝિન્સની આસપાસ તેની વ્યવસ્થા ચિત્ર અને ગણતરીનો કિલ્લો એ બાંધી રાખે છે. રસોઈ, ચા, ધરની ગોઠવણ, દીનાગતી અને પત્રવ્યવહાર સુધીનું નિયંત્રણ તે જ સલાવે છે.

બધાં આવી ગયાં એટલે અમે ચાના રૂમમાં આગ્યા. બીજા કોણે 'મહેમાન' પણ હતા. પણ મૅડમ રોરીકનું બર્થ-બર્થ દારવ અને મીડી મહેમાની સૌને સરખી મળતી હતી. મને પ્રો. રોરીકે પાંસે-બેસાડી તત્ત્વની રાખવા માંડી તો ડૉ. કઝિન્સ મૅડમ રોરીક ખાસે હતા. એ આખા વે રૂમની દિવાલો ને કળાકૃતિ તિજેટનાં ધર્મચિત્રો, ગ્રંથો, પૂતળાં વગેરેથી

ભરતક છતાં વ્યવસ્થાથી આર્જિતક હતાં.

આ પૂરી થતાં સૌ હાથપા, કારખુકે બીજા મહેમાનો જવાના હતા. એમને વળાવી દો. કઝિન્સે જણાવ્યું કે સવળ તમારા માટે બેઠની ચોને લાવેલ છે તે બેઠા બેસે નહીં. મૅડમ રોરીકને કાઢીચલાવી બરજની કાપળીમાં ગુજરાતનાં ચિત્રો મૂકીને બેઠ પડી. રોરીક સાહેબને આપખાતે ન્દાની પિત્તજ-કારીગરીની એક મહત્કામી 'મૂર્તિ' આપી અને કનુ દેસાઈનાં પ્રકારનો તેમજ ચિત્રકલાપ આપ્યો. બહુ જ ખુશ થએલા જણાયા. મોમંતોં ચિત્રોની નકલો એમના Jinnah નામના માસિક માટે છપાતી હોય તો શો ખર્ચ આવે તે પૂછ્યું. ચિત્રોના વિષયો નોંધ બહુ જ ખુશ થએલા જણાયા.

મારે ડૉ. કઝિન્સ સાથે સાંને સાકાહાર લેવાનો હતો, એટલે હું તેમની સાથે તેમના કુપરના મકાને ગયો. માર્ગરેટ માણજો બહુ જ સાફે પણ સ્વાસ્થિક ખાતાનું કરી રાખ્યું હતું. થોડીક વાર હતી એટલે પાસેની ખીજમાંથી બિયાસ નદીનો સ્વર આગતો હતો તે તાફ અમે બેઠાં ડૉ. કઝિન્સે પાત કરતાં તેમનાં કાંધે અખાળ્યાં તો હું અજળ થયો કે અથડી વગરે તેમની તબિયતનાના બાજકની નેમ સ્વાચ્છી સજાવી પરે કોઈ છે હતાં કેટલું ગંભીર અને ચિંતનમયું કાંમ તે કરી રહ્યા છે.

જમવાની વેળા થઈ એટલે બંદરના ખંડમાં ટેબલ લેવાર કમળું, અહીં વીજળી આવી નથી, એટલે ટેબલ પર બે ચીલુજતરી ગોઠવી અને ધૂપસળી સજાવારી. વાતો કરતાં જમવાનો બહુ જ આનંદ આપ્યો સ્વચ્છ, સાદું, સ્વાદિષ્ટ બોજન. પકાડી થંડિતોગી કાળી મેશ-એનો રસોઈ મેં રસતે આપી હતી, તેથી રાંચિ મરી જવા આનો હતો તે તાજ થઈ.

જમીને તુરત હું મારો ઠાક બંગલે આગ્યો અને રાગ નાગને થેર જવા રમ્દ આપી. પરમ દિસે નીકળવાનો વિચાર ડૉ. કઝિન્સ આગળ મેં મૂકી દીધો છે. કાલેના દિવસ કામથી ભરતક છે, કાલે બપોરે પ્રો. રોરીકને ત્યાં જમવાનું છે અને બપોરે ચા ડૉ. કઝિન્સને ત્યાં છે.

નીકળવાનો સમય નહીં કર્યાં પણ મને વખત થોડો થોડો લાગવા માંડ્યો. પ્રો. રોરીકને ત્યાં અગિયાર વાગ્યે જમવાનું હતું, છતાં સપારમાં પહેલાં હોડી હાલગત વગેરે પવારી ચા પી લીધી. બહાર પણ કુલત અનુકૂળ દેખાતી હતી. એકેએક પવન સ્પષ્ટ દેખાતો હતો; પાછળની અરફે જવાબેલાં શિખરોની ચળકે પણ નખરે પકાતી હતી, એટલે પહેલાં તો કુપરના ભાગે શિખર પર જણાવું મંદિરે જોવા ચઢ્યો. ચડતાં ચડતાં હવા સ્વચ્છ થવાથી એ વજ્ર ફેટોમ્સ લઇ રહ્યો.

મંદિરની છતી લેવાઈ ન લેવાઈ ત્યાં તો ચાઢગાંએ રેસી થેરી લીધાં અને હું ઝોમેા હતો ત્યાં પણ ડુંડો પવન આપવા માંડ્યો. પકાડી હવાની આ વિચિત્રતા. ધીમાં કેટલું કેટલું બની ગયું. હું જવાટાબંધ નીચે આગ્યા. ડૉ. કઝિન્સે હું

નિયમિત રહી શકું માટે ચોતાનું રિસ્ટ વૉચ મને આપેલું હતું. મને પણ ટીક સિખાગણ ગણી કે આવા સ્થાનમાં ધર્મશાળ વગર ફરતું નહિ નેહાયે. રામનાથે પાણી ગરમ રાખ્યું હતું એટલે નાહી લીધું. તેણે ખૂબ આપ્યા કે જે ડાક્ટરે કાલે કિવનાઇનાની ગોળીઓ આપી હતી તેણે મારે નામ ગાણું છે, એટલે મેં આભારપ્રદર્શન સાથે મારે કાર્ડ મોકલી આપ્યું. ડૉ. રામનાથે જવાબ આપ્યો કે પોતે મને જોયેરે મળના આવશે. આવે ઠેકાણે મુશિક્ષિત માણસોની સોજાત મળવી દુર્લભ એટલે તેને પણ એવી તક મળે. મને પણ તેની વહેંચી ખૂબ પડી હોત તો હું મળી આવ્યા હોત. કારણકે ધણી વાતો. એવાના સમાગમથી બંધુવા મળે. પણ એ મુશ્કાલત બને એવું હતું નહિ, એટલે ૧૧ વાગ્યા પહેલાં જરા વહેંચો નીકળ્યો અને રસ્તામાં ડૉ. સાથે માત્ર હાથ મિલાવી આગળ ચાલ્યો.

જરા ચંદાણ પછી દૌરીક હોલને દરવાજો પહોંચ્યો તો પચ્ચ જણ મિનિટ બાકી હતી, એટલે દરવાજો ડૉ. કઝિન્સની રાહ લેતો બેસી રહ્યો. ત્યાં દૌરીક હોલનો પ્રવેશલો આવ્યો. તે કહે, અંદર આવીને જ બેસો. અંદર ગયો ત્યાં દૌરીક ક્રમિ પોતે જ આગળ આવ્યા અને મને હાથ પકડી ઉપર લઇ ગયા. તેમના પુત્ર સ્વેતોસ્લાવ પણ ઉત્તમ પ્રકારના આર્ટિસ્ટ છે. તે પણ હાજર હતા. ડૉ. કઝિન્સના આવવાની રાહ લેતા પિતા તેમણે તો સામે ધ્રુવ (ચિત્ર-પીક) મોકલો અને 'Father, shall I begin?' મહી કોસાની હા મગતાં મોઝની મદદથી એક ચિત્ર લાવી મૂક્યું દૌરીકનાં ચિત્રોની ખૂબી એ છે કે તેના તેજ અને પ્રભાવ આગળ જણે શ્રાંધું. યદ્ય નવ છે, અને સ્થળ તેમજ કાળથી આપણને તે છૂટા કરી રાકે છે. વાર કે પાંચ ફૂટનાં આ ચિત્રોની ખૂબી ચોપડીમાં છાંયેલાં ચિત્રો હજારોમાં ભાગે ધણ રબ્બ કરી શક્યાં નથી, તો પછી વર્ણનથી તેનો ખ્યાલ આપવો અશક્ય જ છે. લગભગ ૨૦ નવાં ચિત્રો મેં તેઓ દિશાવચ અને તિરેહનું મોકાકાન્ય આદી રચાતાં જોયાં. પ્રો. દૌરીકે કંઈ નહિ તો ૫ થી ૫૦૦૦ ચિત્રો કરી નાખ્યાં છે! તેની યાદી અને વ્યવસ્થા તેમના રોકેટરી અને Flammara બિટી પ્રતિનિધિ મિ. શુશુયેવ સંસ્થાને છે.

ડૉ. કઝિન્સ એક મિનિટનાં મોકા આવ્યા અને કાંઈ રાઈ થઇ ગયેલું લેઈ મને કહ્યું કે તો તો અમેરિકન ઝગે કાગ ઉપાડ્યું છે! પણ બીજું શું થાય? વિચરો મુખી એક એક ચિત્ર ગિતન અને ઉગ્યા આપે એવું હોય છે. પ્રો. દૌરીકનાં ચિત્રો પૂર્ણ થયાં એટલે સ્વેતોસ્લાવે ચોતાનાં ચિત્રો: ૨૫, કરવાની ઉચ્ચ દર્શાવી કાગ રાઈ કર્યું. ઉપવર્ધનો આ તરખ તેના સ્વચ્છ, કુગમ્મા અને મુધક્રિત વહેંચામાં વિનવ અને જાનાની વધેલો તરખ કાઈટ મંગે છે. તેનાં ચિત્રો એક પ્રકારે કેળાકાની ઝાંખી કરાવે છે. દૌરીકે હાકસની ૫૨-

પ્રો. દૌરીકના પુત્ર સ્વેતોસ્લાવ દૌરીક

પરાની અચૂક પ્રતીતિ તે કરાવે છે, છતાં તેના પિતાનું અનુકરણ કરતો નથી. તેણે પણ હિગાલવનાં અને તિરેહનાં ચિત્રો કર્યાં છે. તેની વિશિષ્ટતા તો પોર્ટ્રેટ (ઇન્ડિવિડ્યુ) કરવામાં જ છે. તેના પિતાનાં અને ચોતાનાં ચિત્રો તેણે વિવિધ રીતે કરી જગત પરનાં જુદાંજુદાં ચુચીઓમાં મોકલ્યાં છે. રશિયા, ઇંગ્લેંડ, ફ્રાન્સ અને અમેરિકાના ઉસ્તાદ કલાકારોને તેણે સંજો છે અને પ્રથમ ધર્મિનું માન પાસે છે. છતાં તેના ચિત્રે દિશમાં આપણે કંઈ ન જાણી શક્યા એ નવાઇ. આપણી મોઝીમોઝી ચિત્રશાળાઓ અને હુનિવર્સિટીઓ તેને આમંત્રણ આપીને આંગણે આવેલી એ મંગાને લાભ લઇ શકત તેનામાં જરા યે અભિમાન નથી. તેને દિશ પર બહુ સાવ છે અને જાર કે પંદર વર્ષથી દિશને ધર બનાવ્યું છે. જીવન યુરોપીઓની જેમ દિશી રચણો અને સંસ્કૃતિની ચુખ નથી, પણ સન્માન અને પ્રેમ છે. મને તેના પારીસના અવ્થાસનાં ચિત્રો બતાવ્યાં. દિશના ગેલિસ-સ્કેચ બતાવ્યાં. ચિત્રના પ્રાથમિક રંગોલેખો બતાવ્યાં. એની ખરોખરીની કલાઓનું જીન દિશની કમારાશાળાના કેઇમિસિસપાલમાં પણ આવે જ દરો. ચિત્રો ઉપરાંત - તેનો શોખ વનોપધિઓ ઉપર જરૂર છે. સ્થાપત્ય પણ સારું જાય છે. યુરોપ અમેરિકાની કદશી યે કમારાશાળાની સંસ્થાના તે સદસ્ય છે. અમેરિકાના દૌરીકે ચુચિઓના તે ઉપપ્રમુખ છે.

વખત તો શુષ્કમાત્ર બની ગયો. જગવાના વખતની નિશાનીઓ જોવાળ વખત આવી. ઉપરે મેં મારા કોઝાથી રંગદિશા ઉપર જોવાળ ચિત્રો લેવાનું કહ્યું તે ધણ તેમણે સ્વીકાર્યું. ડૉ. કઝિન્સનું એક મોટું અપરે પોર્ટ્રેટ સ્વેતોસ્લાવે કંઈ જોયું. તેની સાથે આર્ટિસ્ટની હતી ત્રીધી. બીજા ધણું સ્વચ્છચિત્રો પાદનાં હતાં, પણ જગવાને સમાવ મોટો મંત્ર

તો, સરકારના વખુ વર્ષથી તેને હાથ કરવાના પ્રયત્નોને દંકણતો, લાંબી ગિરિમાળાઓની એક ટુંકથી બીજી ટુંક પર ને એક ખીણથી બીજી ખીણનાં મધ્યકેન્દ્રે, ગજાનાક ત્વરાથી અછત વિદરી રહેા છે, અને અંતિરોના 'શાંતિપર્ણ' નવા રસ્તા'નો સારગર્ભ પોતાના વલતલાઇઓને સમન્વયી રહેા છે.

હૃલતા સરજ નીચે બળધણી રહેલી કહેર પલાડી-ઓનાં એ જાજરમાન કપીર સાચેસાચું કપીરી છવન યુગ્તર છે. લાંબી દાદી, ભરાઉ ભાંડો ને ગહેલા બાંધા-ની જ કૂંદની ઊંચાછાની એની આકૃતિ પલાડી તોળા-મની આગેહૂય પ્રતિકૃતિ છે. આજ સુધી એ અવિવા-રિત જ રહેા છે, ધૂંકવાન કે મઘવાન પ્રતે તેને સાચા ઇસ્લામી સમી નકરત છે.

અને એવું જ કડક નિયમન એના અનુયાયી-ઓને આચરવું પડે છે. કાચા જ પોરાકથા એમને ચલાવી લેવું પડે છે. થોડાજકરાંના ચામડાં પર સૂઇ રહેવાનું ને આદવા માટે પરાણ. એ આખી જગતમાં સાદાઇ જાણે અંગેઅંગ વલ્યાઇ ગઇ છે.

દાંડ મિરજાંબલીપાન પોતાના એ અનુયાયી-ઓથી પોતાને ઉચ્ચતર હરાવે એવું કશું તત્ત્વ પોતામાં નથી આરાપતો, કે નથી પોતાની આસાદ માટે કશું ગીરવ દસાવતો. એનામાં કૌર્ષ્ય છે એથી જે વધુ રહેમ-દિલી છે, કુતોહ છે એથી જે વધુ મદદવાકાંક્ષા છે. સરકાર વલે એને ધાકપાકુ ગણાવે, પણ એ રંગદર્શી ભૂમિનો એ એનાજ જાદુશાદ છે. ગિલકનદારો પ્રત્યે એ અનુવાદ છે એટલે જ નિહિંકરો પ્રત્યે સખીદિલ છે, ને પોતાનું સર્વસ્વ તેમને આર્પી દેવાં તે આજ સુધી અચકાયા નથી.

આજ સુધી માત્ર એક જ ઝોરા તેની સખીપ પહોંચેલા અને તે ઝારણનો પ્રખ્યાત કર્નલ લૉરેન્સ. એ કાંબેચ પુરુષને અંતરે અકષાગિરિનાની રાજ-શતરંજનું ગહેલું બાગ્યા-મોકલી આપ્યો. લૉરેન્સે મિરજાંબલી ખાનના કાનમાં કેણું જાણે રો મંત્ર કૂંક્યો કે એ અંધારધુંગીમાં એ તટસ્થ જ રહેા. અમા-નુદ્ધાદને એની કુચ મળા હોત તો અવરય કાળજીની માદી તેના હાથમાંથી જવાનો વખત ન આવત.

પણ આજે એના જાગી એ ખાન એની ગયો

છે. અને સરકાર પણ એની ગઇ છે, એટલે એની કુંબેચ જાદુનામ બતાવવા ને ઉપાય પોતો કાઢે છે. વચ્ચે દિંદુ છોકરીઓના અપવરણનું તેના પર આરા-પણ કરેલું, પછી પાણું શહીદગંજની ચળવળમાં તેના હાથ હોવાનું જાહેર કરેલું. પણ એ જાદુશા માટે એણે ૨૫૯ જાદુશાન કરેલી કે ઇસ્લામની શરીઅન એવી વસ્તુઓ કાઢ દિવાસ નાખાવી ન થે, એવી પ્રવૃત્તિમાં ખાણ પૂરતો એના દિલમાં આજાદીનો આગસ કેટલો પ્રજ્વલિત રહેા છે એ તો જવાબદારાત પર આવણી મદાસલાની પ્રવૃત્તિ માટે ખુશખબરિનો સંદેશો મોકલી એણે સમિત કરી આપ્યું છે.

અંગેએ એ અકષાગિરિનાની સદાયે તેને ઝખે કરવાની આપ્તાતી પણ આજમારી જોઇ છે, પણ એમ થતાં જ શામી પોરોની કાળજી પર ચડી જવાની ધમકીએ એ લાઇકાજા જનાની લીધી છે.

અને અંગેએના જવા પેચ નિરર્થક જનાવી દે એટલાં જોમ ને તરવરાટ એવામાં છે. એના જોમ માટે તો કહેવાય છે કે જે દીંછોનો એણે એકલે કાથે સાંભળી કરી ચીરી નાખ્યા દના. એ સુનંદો નિશાન-ખાજ છે, જાસો વારના જાંવરેથી ખાણસના માથા પાડી ટાપી તેના જામને જે ઇજા ક્યાં વગર તે ઉઠાવી હઈ શકે છે, ને એવો જ પાટો એ કુતલીખાજ પણ છે. આજના કેટલાક 'આમંચેર લીડો'થી એ રીતે એનું વ્યક્તિત્વ નિરાળું પડે છે.

સરકારના પ્રતાપે આજે એ ઘરમાર ચિનાનો બેદાલ રાજી જાન્યો છે. ૧૯૩૬ના ડીસેમ્બરમાં એના ઘરનો તાથ કરવામાં આજે ને એણે અસલકોટમાં ધામા નાખ્યા. ત્યાં પાછી ફોજ ચડી, પણ ત્યાંથી જે જાંવરો ને જાંવરોને રાપ આપી તે મદસુદ-બિદ્દાની સરદદ તરફ નાસી ગયો. આજ એ પત્રીરિસ્તાનામાં ક્યાંક રહેા હોવાની શંકા ચાલે છે, પણ દલુ આજા-દીનો એનો પડકાર નિર્ણય પલા જ કરે છે.

નિકલ આ ઝો કાતિલ દુનર આજમાએ;
તુ તેમ આજમા, દમ જિગર આજમાએ.

(આ કાતિલ જાદર નીકળ; આપણે પોતપોતાની શક્તિઓ આજમાપીએ. તું તલવાર અજમાવા; અને અમે આમાઈ જિગર અજમાવીએ.)

એ જિગરને દિંદના જુદાર હજો.

અસીકે હર્ષ

એ દલગ્ન એમણીસાથના મકાનની બાજુના જ કાંપાડેકમાં પતરાંના ડાપરાની ને મહેડીથી ચણેલી લીંતોવાળા ઝૂંપડીમાં બેઠેલું કુટુંબ રહેતું હતું. બેઠેલ પદ્માબાઈને વતની ને જતનો દુખળો હતો. મામમા પેટનો ખાડો ન પુરાયો એનો બાપ જાનીઓ એને લઈને ચારેક વર્ષ પહેલાં મુંબાઈ આવેલો. મદામદેનને અને પચાસ મહા બાપા પછી બેઠેલો એક શેઠીઆના બંગલામાં માણા તરીકેની નોકરી મળી હતી. ચીફ ફીઆનો પગાર નાકી કરવામાં આવ્યો હતો. તે દિવસથી બેઠેલ અને જાનીઓ આ ઝૂંપડું બાંહે સખી લાં રહેવા લાગેલા.

પહેલાં તો એ જ દત્તા, પથ્થ પાછળથી નિસ્તાર વધવા લાગ્યો. પહેલાં તો જનજી બેઠેલમાં લગ્ન થયાં. એમના જ મામના અને એ વખતે મુંબાઈમાં જ મહેનત મજૂરી કરી ગુજરાત ચલાવતા કાલુની છોકરી છીતકી સાથે બેઠેલું જીવન કર્મણી અને મર્મણી પણ મર્મ સમજવા વગર જોડાયું. દુખળા લોકના લગ્ન વખતે રીતરીવાજ સુખ્ય પીવાતા તાડીનાં પીપ તે વખતે ખાલી નહોતાં થયાં. આખી દુખળાની જતયાં હોદા રૂઢ મઘ કે જાનીઓ તો લુચ્છો અને લુચ્છો નીકળ્યો. સંબંધીઓને એનાથી શેડીપણી પણ તારી પીપડાની ના શકાઈ? આટલાં વર્ષોમાં કદિ એમની વાતમાં આવો જાવાવ નથી જાનો. જાનીઓ કોણ કે તાડી ના પીપડાવે? જાનીઓ કોણ કે રીતનું ધોરણ અને રીવાજનાં બંધનની અવગણના કરે?... અને પાંચ દસનું ટોળું જાનીઆ પાસે પહોંચ્યું.

‘તે તાડી ની પીપડાવતો છે ને લગ્ન હાના કરે?’ ટેળાની વતી એક જણે પ્રશ્નપૂર્વક લઈને પૂછ્યું.

જવાબમાં જાનીઓ પાંડું દરેકો અને પછી દાદકયા કહ્યું, ‘તાડી પીપડાવા મારી પાછે પેહા ની મહે. જોખા, દલ, છાક નીગેરે બાવાનું ખૂબ કાપેલું છે ને. લોકી સુખી લે એવી તાડી હાને પીવાની?’

જાનીઓ દાર-તાડીની ખૂબ નિરુદ્ધ હતો. એનો બાપ એને કહેતા મજાકે કે ‘જાનીઆ આ ઝૂંપડું વેચાઈ, આ ધોડાપણા જે દાગીના હના તેનું મારતાડીને લાં દફન થયું, આ જૂબમરાની કારગી જંગમમાં જરકડાયા, આ તારી મા ગજે હાંસો ખાઈને મરી મઘ એ જલ્દયા પ્રતાપ દાર-તાડીવા. જે તને આજર વદાહી હોય, જે તને ઇજમતની ખેવા હોય તો દાર તાડીનો પાછાવો પણ તારા હિર ન પડે એની ચોકસી રાખજે.’ પચીસ વર્ષ નીની ગયાં એ વાતને, પણ દલ જાનીઓ પોતાના બાપનાં એ વેણ નહોતો ખૂલ્યો.

ખૂબ માયાઝોક કરી, અંતે દારી, મામમાં ને મામમાં સરસ્વતી બાણતું પેહું ‘ડેપુરેશન’ પાણું વળ્યું. ચાર વર્ષ પહેલાં બેઠેલ છીતકીને પડેલો ત્યારથી અત્યાર સુધીયા છીતકીએ એને જે પ્રવરતનું નવરણું મૂક્યું છે. જામકેમાં રૂઢ, દારપ અને કાલીકાલી જો-લીના જાનિયા એ ઝૂંપડી દવે શ્વાસ લેવા લાગી છે; સજીવ જાની છે. અડી પર્પની લમરનો મુખજો માત્રનાં શીખી મથો છે અને જાગીતુડી બાપામાં ‘જા-ગાપા’ જોત્રનાં પણ જોને આપડી થયું છે. બેઠેલનાં જોખામાં કોષ વખત સુખજો વધારે લધુસંકા કરી જેસનો ત્યારે બેઠેલનો મિત્રજ જતો. એને મન દળવા દાયની પણ જામકેને મન લાડીના ફટકા જેવી ટપેલી મારતાં એ જામકે, ‘આવો ને આવો રહેલો જે તારામાં દુખન અઘર ના આવેલી. પંચીયું જાગડી નાખેલું તે કોણ ધોવા? તારી મા?’

અચાનક શેઠની નજર ઇંડાં સેવતી મરઘી ઉપર
ગઈ. મરઘીની નીચેથી ડાડીઆં કરતાં ઇંડાં એમની
નજરમાં પેસી ગયાં. એમણે કંઈક વિચાર કર્યો અને
પછી એ માંડી વાળ્યો.

“કીક તારે... સાંજના...” જતાં જતાં એમણે કહ્યું.
“વારૂ છે.”

ઈંડાં મૂકવાને ધણા દિવસ ચલ ગયા છે. દરે તે
એ ઇંડાં ઇંડાં નથી રહ્યાં: સાત નાના નાના છવ
એમાંથી પ્રગટ થયા છે. ન્યાં ન્યાં મરઘી વ્યવ છે
હાં હાં એ સાને જમ્યાં એની આભુભાભુના કુપ્રા-
બાના આકારમાં ફરી વળી એની સાથે સાથે ત્રણ
છે. મરઘીને પણ એ બહુ મરે છે. બધાંની બન્ધે
એ કોઇ મહારાણીની અદાથી ત્રાસે છે. એની જિદ-
ગીના મુગટમાં દરે રાત્રીપરની યસકલગી લાગી છે
અને તેથી એનું જોરવ વધ્યું છે. સાત જમ્યાંમાં જે
એક લંગડું છે એ મરઘીને જીતે કરતાં વધુ વ્હાલું
છે. ન્યારે એ જમ્યું પાછળ રહી ત્રણ છે ત્યારે
મરઘી જાણી રહે છે અને એના આચ્છા પછીથી જ
પાછી આગળ વધે છે. જમ્યાંએનો કલરવ આજો
દિવસ ખાલી વાતાવરણને ભર્યું ભર્યું કરી મૂકે છે.

તે દહાડે સાંજે બેકલ તાડીથી ચકચૂર જનેશે
નૂંપડીમાં દાખલ થયો. ટોપીને એક ખાલુ ફાટી;
કોઇ હોટલમાં વાગતી કોઇક નાટકના અસ્થીલ
માપનની વૈકર્ડમાંની મદામહેનતે પાદ રાખેલી કડીઓ
મથુગણના લાગ્યો. ઝાળામાં સુતેલા નાનાને દોંચો-
ળતી છીતલીએ એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો, અને જનીઓ,
કંઈપણ જોતાસાંચીનું મંગળાચરણ થાય તે પહેલાં,
ગામમાં કામ હોવાના બદલા નીચે ધરબદાર નીકળ્યા
થયો. છીતલીએ જનીઆના ગયા પછી, ખૂલ્લામાં
દિવાલને અટકેલીને બેઠેલા બેકલને દંદોહર્યો; પછી દહ-
જદાર પીવાઇ ગયેલી તાડીના નસાએ એની આંખને
ઊંચી થયા ન દીધા.

છીતલીએ કુંડાકા માથે, “પાંછા પીને આવેલોકની?
તાડીમાં ને તાડીમાં ઘરનું સત્તાપાનસ કાઢી લાખ-
વાનો ન્ને. જુએ મરઘ પણ તાડી પીવા એમ જ કની?
વાસ પણ કેવી મારે! ગટરનું મેલું પાણી પણ એની
વાસ ની મારે. તાડી પીવે તે અમારા લોહી ફાને
નથી પીતો?”

બેકલ તો દાડીઓને મદદર જોવા દાસનથી, કોચા
વળતી છબે પેલી કડીઓ મથુગણનો રહ્યો અને
દાસથી ચાળા કરતો રહ્યો.

એ રાતે સુખલાએ એની માનો કેટલો માર
ખાધો? રાંધેલું જોળન કેટલું પડ્યું રહ્યું? બેકલે ક્યાં
સુપી પેસી અસ્થીલ કડીઓનું મુંઝવે કર્યું? છીતલીએ
રાત કેમ વિચારી અને જનીઓ રાતના કેટલા વાગે
મામમાંથી ઘેર આવીને જાનોમાનો ઝૂંપડી બદાર
વગર જિજાને સહ મેળો? ... આનો અહેવાલ નથી.

જીજે દિવસે છીતલીએ અને જનીઓ જનવું
કે દુઃખના કુંગર માથે પડવામાં દરે તાર નાખી.
બેકલની નોકરી તૂટી ગઈ છે. તાડીના નસામાં શેઠને
આસિપ્રદાન દેવાથી શેઠે જવાબ આપી દીધો છે ચૂકતે
લીધેનો. પગાર મઈ કાસે રાતના બેકલે તાડીના પીંડાં
વાળાને ચૂકતે કરી દીધો છે. દરે ધરમાં એક પાઈ
પણ નથી રહી. દહ કાલના દિવસ સાથે એટલો
જાજરીનો લોટ છે; પછી નો કંઈ જોગવાઈ ન થઈ
તો ચૂકો ટોડો રહેશે ને માનાં બાળકો જૂનામાં રહેશે. આ
વિચાર આવતાં છીતલી રાગમણી ગઈ અને જનીઓ
કુઃખના માથે લાજના સલકારવા બદાર ચાલ્યો ગયો.

ચાર રાતનાં અંધારાં અને ગયું દિવસનાં તેજ
આદ્યાં અને આદ્યાં ગયાં, બેકલ એ ત્રણે દિવસ
ધરમાં જ પડ્યો રહ્યો; નોકરીની કે મજૂરીની શોધમાં
જવાનું એને મન ન થયું વડવાઓએ મૂંઝેલી મિલકત-
નો ઉપયોગ કરી રહેલા કોઇ આપકમાલિયા જેટલાજ
નિશ્ચિન મળ્યાં. એ ધરમાં ખેસી રહ્યો.

જનીઓ ગિયારો મુંઝારો. અંધાર સુપીમાં આવા
કરમા દહાડા જોણે નહોતા જોવા. ન્યાંરથી જોણે
મજૂરી કરતી હોડી દીધા છે ત્યારથી જ બૂબળા
જળાપા શરૂ થયા છે. ત્યારથી જ કુંડાલિયન એ
ઝૂંપડીમાં પચારો પાંચરીને બેઠી છે; કોને કરી જતી
જ નથી ... અને જનીઓ-કરે પણ શું? મજૂરી
કરી કરીને ગિયારે છવનની કિતાબનાં પંચોતર પાનાં
તેર ફેરવી નાંખ્યાં છે. દરે એનું રૂંદ શરીર મજૂરીનો
જોજ જોષી સકતું નથી. એ પીંચું પાન દરે પરી
મડવાની તાદ જોતું અંતિમ જિંદગી છવતું હતું. જોણે
મજૂરી હોડી ત્યારે-એને એક આશ્વસન હતું કે
બેકલ કમાય છે એટલે વાંધો નહિ આવે. પણ એનું

ચપ્પા ક્ષેત્રે તે પહેલાં તો બેકલ લઈયા દેસતદારોની ચંગતે તાડી પીતો થયો. જોની કગાઇ, તાડી રૂપી પ્રવાહી થતી એનાં દાડચામ જોગાળી નાખવા અને કુટુંબને ભૂખમરાની ખીણમાં મગડાવવા એના જીવનના તાણવાણામાં ગુંથાઈ ગઈ. જનીઓ જનજીવે દતો કે બેકલ તાડી પીએ છે, પણ એટલું જ નહોતો જનજીવે કે તાડી પીએ છે તો ખરો પણ ભૂખ જ પીએ છે અને જીવનને પીવડાવી મોટાઈનો અનંદ લે છે. દવે એણે એ જાણ્યું, અને એ પણ જાણ્યું કે પોતાનું કૌતલ અને બેકલાની જનેતાનું દૂધ એણે ગયું છે.

છીતકી બેરી બેરી નાના હિપર દાય ફેરથી રહી હતી ત્યાં જનીઓ મોઝો સુખસો તો ‘મૂખ ભૂખ’ કરી, રોમરોઈને ધાકી, આખરે કીકી મોઝો દતો નાનો થોડી થોડી વારે ભૂખનો માથો રડતો દતો. જનીઓ છીતકી તરફ જોયું. ફૂરા દેદની ને ચાર દિવસના અપવાસપાળી છીતકી નાનાને થોડું પણ પોપણ આપવા સાચ અશક્ત હતી. દૂધ પણ ક્યાંથી? જનીઓ નીન દિશ્વિ છીતકી તરફ જોઈ જ રહ્યો અને ખાંચેની કહ્યું, ‘છીતકી, તું મહારાજ દાની! આ મજૂરી ની મજા એટલી વાર. પછી તો પૈજા જ પૈજા. રડે દાની તું?’

પછી જૂદ જનીએ હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ગોં હિપર મરકાટ તો આગ્યો પણ આંખમાં ઝગઝગીયાં ભરાઈ આવ્યાં. છીતકીએ આ જોયું અને એ પણ રડી પડી. દશ થોડા દિવસ હિપર જ એણે બેકલને નહોતું કહ્યું, કે જનીઓ શું કામ મજૂરીએ નથી જતો? હા, કહ્યું તો હતું! તો પછી આજ જનીઓ પોતે જ જ્યારે મજૂરીએ જવાનું કહે છે ત્યારે એની પાંખણે બીની કેમ જતો છે? એ વિચારેને, કે અરે જિયારો ખખડી મગસો ડોસો મજૂરીએ જાય અને પોતાનો ધણી આરામ કરે? અરે એ જૂદ કુટુંબ કાળે પસીનો નીતારવા જાય અને પોતે ભુખાનજીવ એમ ને એમ બેસી રહે? ના . . . એ ન જતો.

‘એ ની સાથે’ છીતકીએ કહ્યું: ‘તું તારે નાનાને રમીડીઆ કર. તારો પોરો છેડીઓ થયો પણ હું મજૂરી કરા, પેટ ભરા, તું આ ઘડે ઘડાણ મજૂરી કરવા દાનો જાય? ઘેરે બેઠી રે.’

લાંબી રકઝકને અંતે એમ નહીં થયું કે જીનકી મજૂરીની શોધમાં જાય અને જનીઓ હાકરાંઓ રાખે

અને ઘર સાફ કરે. કેટલાંય વેણ કલાં જતાં પણ જ્યારે બેકલનું ફંચાકું ન થયો ફરકતું તો એ બાંચે જોઈકું પાથરી વડના ઝાડ નીચે આળો દિવસ પાચો રહે. દવે એ લોકો એને કશું વધારે નહિ કહે; જે કહેતાનું હતું તે કહેવાઈ ગયું છે. સસરા અને પ્રુત-વધૂ જોને એને ખનાડી આપશે કે એના વિના પણ એમના જીવનમાં ચક્રોમાં તેજ પુરાશે. જોની મદદની વીરડી વિના પણ કુટુંબની તૃપ્તી છીપશે.

બીજા દિવસની સવારથી જ છીનકી મજૂરીની તત્તા-શમાં નીકળી પડી. જનીએ ઘર સાફ કરી નાખી, પેલાં મરઘીનાં બચ્ચાંઓની તરફ કરણ દિશ્વિ જોયા કહ્યું અને બેકલ આળો દિવસ ચૂતો જ રહ્યો. એનાં નસકોરાંના અનાજમાં પેલાં મરઘકાંને કલરવ ફૂળી મથો. સાંજના યાકેશી પાકેશી ને ધૂગથી જવાએલી છીતકી ઘેર પાછી ફરી. જનીઓને જોનાં જ સાડસાને છેડે જાંધેલા પાંચ આના એને આપી દીધા.

જનીઓએ પેસા મગવા અને છીનકીને પાછા આપતા કહ્યું, ‘ગાંડી રે, મને દાવા આપે? નાતો દૂધ માગતો છે. છુખસો પાવાનું માગતો છે, તે કાંથી કાઢા?’

. . . અને એ વિચારે ચર્યા. સવારના આદથી તે સાંજના સાત વાગ્યા સુધીની મજૂરી પાંચ આના. કુટુંબનાં પાંચે જણ ભૂખનાં ડાંસ કેમ કરી ચાલશે? ત્રણ પેસાનું તો નાનાને માટે જાણે દૂધ જ લાવતું પડશે. બેકલ નોકરીએ નથી જતો તે શું થયું? એને ખાતાનું તો આપતું પડશેને? અને પાંચ રોટલા શિવાય એની ભૂખ ન શીરે. પછી . . . પછી . . . પછી? . . . અને પેસા પાંચ આનાના.

જનીઓ પછીપેલાં બચ્ચાંની ખશર કાઢવા ચાલ્યો મથો. જતાં જતાં કહેતો મથો, ‘અનારના હું જમવાને ની. પેટમાં બહુ દુખે છે કની!’

પેતાનાં બચ્ચાં ભૂખનાં ન રહે એ માટે જનીઓ તે દહાડે જૂહું જોલો. પેટમાં કુખાનાં પાવાનું એ એની જિંદગીનું પહેલું જ અસાચ વાક્ય હતું. એણે મરઘીનાં બચ્ચાં માસે જઈ મોટે રાત્રે ભરના ગાવું શરૂ કર્યું અને એ ભરનાની કડીઓને ઠેકે ઠેકે છીન-લીએ ચૂસા પાસે બેસી રોટલા ઘડવા શરૂ કર્યા.

બીજા દિવસની સવાર એક દુઃખદ કદાણી કહેવા

બેઠકની જિંદગીમાં આજ એવી ધડી આવી પહોંચી. બાપના શાપ જેવા બોલ આજ એ સંભળી રહ્યાં

લાગી. છીતલીથી મનુરીએ જવાયું નહિ. મધ કાલની રાત નાનાને અને છાત્રીઆને તાવની બાંધિસ આવી ચાલી ગઈ છે. કાણુ જાણે ક્યાંથી અને કેમ, એક જ રાતમાં બંનેને તાવ ચડ્યો. બેઠક છાત્રીઆના બોદડા પાસે બેઠો છે; છીતલી નાનાની સારવારમાં રોકાય છે. ચૂલામાં રખા નથી વળી.

બપોરના બાર વાગ્યા સુધીમાં તો છાત્રીઆનો તાવ એકદમ વધી ગયો, એની માંદગી મંજીર રતરત પકડવા લાગી. ચાનતો ખરવાનો વખત દલે ચવા આગ્યો છે. ખુટક ખુટક એ એક વાક્ય બોલે છે: 'બેઠક... હું... મામે જવાનો... જો. વાર ની... થાપ... આજ ની... તો... કાલ છુપીમાં... તો... જરૂર... હું મર... પછી તું... ખૂશ... તાડી પીજો... તને કેવાલાતો... હું... ની હોડ ની!... તારા નાનાના... આંધુ પીજો... તારા કુટુંબી... આજર... પીજો, ... ખૂશ પીજો... હાં કે!... કુટુંબી... સતીધાનાસ થાય તાં... લગન... તાં લગન પીજો.'

દરેકના હૃદયમાં એક ધડી એવી આવે છે કે જ્યારે એને પોતાનાં ખરાજ કર્મોનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. એ ધડી જે ઝીંકી લે છે એ તરી જાય છે અને

હોડો ટે છે એ સડી જાય છે. બેઠકની જિંદગીમાં આજ એવી ધડી આવી પહોંચી. એ એના બાપના શાપ જેવા બોલ મૂકો મૂકો સાંભળી રહ્યો. એના મરણને કાંડે પહોંચેલા બાપનું શુભક મોં એકાદશે જોઈ રહ્યો. મરના પિતાનાં એ વાક્યોએ છીડવાની તેવારી કરતા આત્માના એ મંદેશે એની હૃદયનીચાના તાર ઝલુમચાવ્યા અને પછી બેઠકના હૃદયમાં કારણ મજકયું; એનો આત્મા ભગી ઉડ્યો.

'બાપા,' એણે ગદ્ગદ કરે કહ્યું.

છાત્રીઆએ બેઠકની આંખમાં આંખ પડેલી. એની આંખોએ બેઠકની આંખોમાંથી નીતરતી અજોત વાણી સાંભળી લીધી. મંત્રાપના સિત્તમદ એ બોલ્યો: 'બેઠક... આજણે... છેડીયા નથી... હાં કે!'

'બાપા,' બેઠકે કહ્યું, 'આજણી હું તાડી ની પીયા. એક દીપુ ની ની પીયા.'

અને પછી એનાથી કુસકુંત જવાયું; એ મોકળે સાદે રોષ પડ્યો.

'છીતલી,' છાત્રીઆ મદાપરાણે બોલ્યો, 'નાનો... મારી ઘણે... ની આવવાનો... મારી ઘણે રમવા... ની આજાનો જો.' પછી એકાદાર રહી

એણે કહ્યું, 'બેકસ... મરઘીના ગરબાં... છે કાં... એને લેખ આપતો.'

બેકસ ગરબાં લાવવા બોલો ન થઇ શક્યો. આજ પનોદીએ જ એણે છ ગરબાં એકસાથે રોકેને વેચી માર્યા હતાં. કારણ એમ હતું કે એકસાથે રોકેની આજ વર્ષમાં હોવાથી એમને ત્યાં બોજનન સમારંભ થવાનો હતો. બોજનમાં 'ચીકન' હોય તો ફીક એમ માની એમણે બેકસની સાથે સોદા કરી નાખ્યો હતો. પેલું લંગડુ અચ્ચું એમણે નહોતું ખરીયું.

છનીઆને દવે શો જવાળ બેકસ આપે? કયા માટે કહે કે એ ગરબાં તો અભારે રખાઇ ગયાં દશે? 'એકી દાગે રએકો?' વચ્ચે છનીએ પૂછ્યું કેદમાંથી દત્તા નીકળી જાય તે પહેલાં એકવાર મરઘીનાં ગરબાંને જોઇ લેવાનો એનો તત્સમાદ વચ ખાતો હતો.

'બેકસ મૂંગો જ રહ્યો. એટલામાં પેસી મરઘી છનીઆની આંગણમાં આવી બેકસ તરફ જોઇ બેસી રહી. એનાં ચુગં થએલાં ગરબાંનો ત્રણે પત્તો પૂછતી ન હોય? પેલું લંગડુ અચ્ચું ધોંગે ધોંગે એની માની યાજુમાં ફરી રહ્યું હતું.

પધારીમાં હેક્કા-શ્વાસ લેતા છનીઆએ મરઘીને જોઇ, પેલા લૂકા ગરબાંને પથ્થુ જોયું. પથ્થુ યાજીના બીજાં ક્યાં ગયાં? એક છે ને બીજાં ક્યાં લાગી ગયાં? મરઘી આમ જાવરી જાવરી શનો ચારે તરફ જોવા કરે છે? છનીઆ નિચારે ચઢ્યો. ફરીયા એણે પૂછ્યું, 'ગરબાં આવેલાં કે!'

'જાપા.' બેકસે આખરે કહ્યું, 'તારી દત્તા કરવા હાર ગરબાંને વેચી લાખેલા. એકસાથે છે લીધેલા ને.'

આ સાંભળનાં જ છનીઆ પધારીમાં અર્પો બેઠો થઇ ગયો. એણે ત્રાડ પાડી: 'વેચી લાખેલા? ... હાને ... માટે? મારે ... દત્તા ... ની ખપે ... હું ... મરી જવા. મેં કમિયું ઉતું ... કાં ... ગરબાંની ... વેચવાનાં! આપણા માટે ... ગીજન છત્તની દત્તા ... ની કરવાની! ગરબાં ... વેચી લાખેલાં? તો મરઘી બી ... વેચતી તી ... કની? છુખાને... અને નાનાને બી ... વેચવો તો ... કની? ... અને ... ને ... છીતકીને ... બી ...' આવેશમાં જોતપાથી છનીઆને દગ ચઢ્યો, ખાંસી બપડી ને પછી એની જગ્યા બંધ થઇ થઇ. લોદાંબી

એક કેમલોનીકળી ગયો. એનો આત્મા પેસી મરઘીના ગરબાંઓની શાળા કાઢવા આત્મો ગયો.

છનીઆ બહુ માંદો છે એમ ખબર સાંભળવાથી એકસાથે શેઠ જમી પરવારી છનીઆની ખબર કાઢવા આત્મા. એના રાણી હાપના બુદ્ધતા 'ચું ચું' અવાજથી લાડકી પેસી મરઘી 'પક પકાક પક પક' કરતી દૂર જતી રહી અને ત્યાં કાળી બોલી એમની સામે તાડી રહી; ત્રણે પૂછતી ન હોય કે 'તમે જોયાં છે મારાં ગરબાંને?' ધરાધને ખાધેલા બોજનનો સંતોષ એકસાથે એ એક મોટો ઝોડકાર ખાઇ વ્યક્ત કર્યો. પેલું લૂકું અચ્ચું એ ઝોડકારનો અપાજ સાંભળી મરઘીની પ્રાંખમાં કપાક મૂક્યું.

ઝોડકારની બુદ્ધતા બીજા રહીમિ, એકસાથે બેકસને પૂછ્યું, 'છનીઆને કેમ છે દીકરી?'

છનીઆની બંધ આંખ ને ગોંઘાંથી નીકળેલા લોહી સામે જોઇ રહેલા અને બંધ પડી ગયેલા હૃદયના પગકાર પાછા આજુ થશે એ આશાએ જોડેલા બેકસે એકસાથે સાચું જોયું. નીતરતી આંખ એણે કહ્યું, 'જાપા મરી ગયેલા ને.'

ચંદુલાલ પટેલ

પહેલી પનોતી (અવસાન પદ્ય ૩૫૪થી)

આજ એ જહાદ સામાજ્યનાં દિવાનાં તો દીપ, દમણ ને ગોઆ એ ત્રણ સંરચાનો જ યાજી રહ્યાં છે, પથ્થુ દિંદને પાપે જોડેલી એ પહેલી જ પનોતી હતી, જેણે દિંદ એ દૂરબી માથ હોવાનો અને તેની માનના દૈર્ઘ્યનો લેવાય એટલો લાભ લેવાનો જોખવાડ સમરત જોરી જતાનો આપો. એ જોખવાડ પચાતી જેમ ડચો ને અંત્રિને દિંદને કિનારે આપ્યા તેમ કેન, રહીડ ને ફેન્ચો ને આપ્યા. ને જપાપના સંધર્માંથી છેવટે તો એકલા અંત્રિને જ ટપી શક્યા, ને એ ટકાય છેવટે દિંદના દ્વાસમાં પરિણમ્યો. જોકે એ દ્વાસની પાછળ ઇતિહાસ પથ્થુ સાદી પૂરે છે એનાં આપણા દૈર્ઘ્ય, સંધર્મનો અજાપ, પરસ્પર વેગનરય, અદેખાઇ અને અવિશ્વાસનાં કારણે લોકાં જ રહ્યાં છે. છતાં ત્રિજગની જેમ, અંત્રિજ ફેન્ચ ને પોર્ટુગીઝ એ ત્રિવિધ સત્તાનાં દિંદને મળે ખૂંચેલાં તણ થયેલાં પ્રેક્ષ જળ તો એકથી પોર્ટુગીઝ સત્તાની પહેલી જમાવટ જ રહે છે ને એટલે જ દિંદને માટે એ પહેલી પનોતીની ગરજ સારે છે.

અશોક દર્શ

સંસારનાં શહેરો

(૨) બગદાદ

અમીઆરેસે વર્ષ પર હારન અત્ત રરીદના વખતનાં શેસ શાખની આખાટી બિમવતું બગદાદ શહેર આને ઠંડુઓ તો કાગળા ચકનો તમને આબેહૂબ ખ્યાલ આવે. કુતર યુરોપ હાનું અંગ્રેજી અવરયામાંથી પૂરે પરાયું પણ ન હતું ત્યારે શક્તિ અને સમૃદ્ધિ હાન અને બહોજલાલીનું ઘરનારી દુનિયાનું એ પ્રધાન દેન્દ્ર હતું. એકલા ઇરાકનું જ

નાદિ, પણ અરબસ્તાન, ઇરાન, ગિસર, સીરિયા ને હિતર આફ્રિકા યુરોપ નિરતીનું સામ્રાજ્યનું ખાદનગર પદ એ શોભાવતે. આને એ જોવારને ખ્યાલ જ ન આવે કે એક કાળે આ શહેરે દુનિયાનું ફિરોસ ગંગાનું આને વેસાન ખરેસા તેથીસ-યુદ્ધેસ વચ્ચેનો પદ ત્યારે બંદરાદારી ખોડાની નહેરથી સંધાઇ કીચી-છમ બની રહી હતો. આણું ઇરાક નહેરથી ત્યારે યુનાઇ ઓયેફ-લવલાની એ ભાગિને રંગદિઓ ની દેતું હતું.

અને છતાં ઠંડુ અવિરમ-રખીય થતું બગદાદ એક અમ-ગરુ શહેર છે. એ બજારવયાન નથી, પણ હરે પાછો જિની ચકની કળા આવી છે. કુતર અરબસ્તાન, પશ્ચિમ ઇરાન અને મસકના વેપારનું અને ફિની મંદાસાગર અને બ્રુગાલ સંયુદ વચ્ચેનું એ કુદરતી જ અમલ્યનું ગમક દોઈ એનો હાડી નિકાસ થતો જ આવે છે.

મેદે બાને અડોંથી હાવ, આમડાં, ખાનુર, શેનફેઓ નગેરની નિકાસ થાય છે ને બદલામાં શુરોપનાં કારખાનની ગાસ આયાત થાય છે.

છસામી તાકળીને શહુરના વખતમાં આ શહેરે ઘણા પલરા મેવા છે. અરબો પછી મોગોસી, ઇરાનીઓ ને તુર્કો પછી ત્રિકિસ સોસણ નીચે થઇ, હાલ થોડાં જ વર્ષો પર પાછું તે અરબોના દાયમાં ગયું છે.

← બાહુનાં વિષે: મધાએથી (૧) શુદ્ધિસા કિનાસ પરની વસતિ (૨) બગદાદનો રાજ્યમાર્ગ (૩) થોનાના ખર્ને કિનાસ પર બગદાદની વસોદન ધંસતી શુદ્ધિસ નદીનું વિદ્યુત દરન (૪) બગદાદનો એક રસ્તો. (Peoples of All Nations)

ત્રિશૂળ જેમ આપણા રાષ્ટ્રશરીરને ખૂંચી રહેલાં પરશાસનનાં શૂળ શક્ય બનાવનાર

પહેલી પનોતી

૬ સુએનો ખંસ કરી આર્યોએ રથારેલા આપો-
વર્તાના કાળથી જ આપણી ભૂમિ ખદારનાં
અનેક પરિણામોના હાથગાળે સદન કર્યે જ આવી
છે. બંગાળી અવસ્થામાંથી બળવત્તર પનોતી યુરોપ-
એસિયાની એવી એકે જાનિ બાપા નથી રહી જેણે
હિંદ પર પોતાના ગોરઆ ન માંડ્યા હોય. નામ,
શક, હાથ અને ગ્રીક પછી ઇસ્લામે અરજનું હોદ્દો
ધમધમાવ્યું ને એણે એ સિંધ અને પાપવ્ય સરદરેથી
ધૂસતા આવી છેવટે આખું હિંદુસ્તાન કબજે કર્યું.
આ બધામાં ઇસ્લામ પહેલાંના આક્રમણોમાં સિંદર અને
સેલ્યુક નિકેટર સિવાયનાં આક્રમણો ભાગ્યે જ
ભારતપ ગણાય, કારણ એ વિજેતાઓએ ભારતમાં
આવી, સર્વાંશે ભારતીય બની, ભારતીય સંસ્કૃતિને વેગ
આપવામાં ઊઠટો અગસાનો દિરસો પૂરો છે. ઇસ્લામનું
પણ પછીથી તો કસેવર જ માત્ર ઇસ્લામી રહ્યું.
એના આત્મા તો ભારતીય બની ચૂકેલો હતો. પણ
એ પછી રેહીરહીને સોળામી સદીથી જે હજારોનિભારી
પ્રજનો ભારત ભાગ બન્યું એ તો દિંદને કિનારે
આવી નાંગરેલું એક પાપ જ હતું. એ પાપ દળવે
દળવે પોતાનું પોત પ્રકાશનું ગયું ને ધીમેધીમે આખું
ભારત એના ભોળ તણે દગાઇ ગયું.

એ નવી પ્રજા તે દૂરદૂરના સાગર વીંધી આવી
પહેંચેલી ગોરી પ્રજા. એ એક જ પ્રજા દિંદને આંગણે
એવી ઊતરી કે જેણે સૌકાએ પછી 'ગે' એના પ્રાણને
જરાયે. ધનક ન આપી, ને આજ સુધી એ એવી
ધનક ન ઊઠવા પામે એને એ પોતાનો કર્તવ્યધર્મ
માંની રહી છે. દિંદને પામે આવી લાંગેલી એ પહેલી
પનોતી હતી, જેણે હજી આ દેશનો કેડો નથી મૂકેલો
ને ન મૂકેલો પડે તેની પેરનીમાં રહી છે.

એ ગોરી પનોતીના પહેલાં શ્રીગણેશ માંડ્યા
પોર્ટુગીઝ પ્રજાએ. આજે તો 'સુવર્ણભૂમિ' નામથી
દિંદને ઝાંખેલું એની મરકરીરૂપ જ લાગે, છતાં એ
વળતે તો એ ખરેખર સુવર્ણભૂમિ જ હતું. સારી
દુનિયાનાં વેપારનું ત્યારે એ કેન્દ્ર હતું ને પ્રજાઓની
પ્રાંદઓ કેવળ તેના આડતિયા તરફ રહીને પણ
માલેતુનર બની જતી. પોર્ટુગીઝ પ્રજાને મોઢ બન્યો

એવા આડતિયા બની આરંભાદિક કિનારાના એક-
દશ્ય વેપારી બની બનાવો.

આ ઉદ્દેશને પાર પાડવા માટે પોર્ટુગીઝ સરકારે
ત્રણ વહાણો તૈયાર કર્યાં: સામ જેથાઇલ, સામ
સાથએલ અને સામ માઇએલ. ત્યારના સુનંદ વહાણ-
વડી વારકો ડા ગામાના હાથ નીચે એ મૂક્યાં ને એ
લખને તે ઇ. ૧૪૯૭ના જુલાઇની ૮મીએ દિંદને કિનારે
નાંગરના નીકળા પડ્યો. જેમ બને તેમ જલદીજલદી
ત્રણ વહાણો માલથી ભરી જઈ, પોતાના પેરાશી
રાષ્ટ્રોને એ વેગી પોર્ટુગાલને માતબર બનાવવાની
એકમાત્ર મુરદ જ એની પાછળ રહી હતી. એટલે
આફ્રિકા નજીક આવતાં એની સાથેના માણસો બધારે
કંટાળ્યા ત્યારે એમને હાથેપગે બેડીઓ નાળી, લાલ
કિનારાના ખાચરો ને મૂરેલી-યે વધુ હેવાનિયત
આદરતાં એ નહોતો અચકારો.

અગિયાર મહિને એણે દિંદને દક્ષિણ કિનારે
પગ મૂક્યો. કંગારાણે દખ્ખણમાં ત્યારે એની ભવિ-
ષ્યવાણી પ્રચારમાં હતી કે દૂરદૂરના ગોરા લોકો
આવી હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય કરશે અને એમનો જે
ચિરોય કરશે તેને એ જડમૂળમાંથી ઉખેડી નાખશે.
એટલે ગામાના ત્યાં પગ મૂકતાં જ ત્યાંની પ્રજાએ
એ ભવિષ્યવાણી સાર્યક ચરાનો કાળ આવી પડેલો
એલો ગણી લોધો ને ડરીને એનાં બંધાં વહાણો મરી,
તબ, સૂક, લવીંગ, જવૂંચી ને જમકુળથી ભરી દીધાં.

ગામા પણ જેટલા પ્રણિયુક્તિ એટલા જ આ-
ભુક્ષ ગોરા છુગમનું ફરજેલ હતો. પહેલી જ નજરે
હિંદી પ્રજાનું દીર્ઘલ્ય એની આંખોએ માપી લીધું. પણ
એ વળતે તો કેશો નવાજીની કપાં વિના એ ચાલ્યો
મયો. મુજ કામત કરતાં સાદ ગણે નફો એણે લેરેલો
વહાણોએ અપાવ્યો. ને એથી ખુશ થઈ પોર્ટુગાલના
રાજાએ તેને 'Lord of Conquest, Navigation
and Commerce of Ethiopia, Arabia, Persia and India' નો ઇલકાળ આપ્યો.

અને ફરીવાર ઇ. ૧૫૦૨માં બધારે ગામા દિંદ
આવ્યો ત્યારે પોતાની જાદાબત પાર પાડવાના ઇરા-
દાથી બંધી સાંધાન સાગમી સહિત જ આવ્યો. આવતાં

વારકો ૩ ચામા

પેન તેણે મક્કાનાર કિનારા પડ્યાં વડાણે પકડ્યાનો
ધંધો શરૂ કર્યો. ૨ વડાણ ને ૧૬ મહત્ત્વા એણે પકડ્યા
ને આપેલા કમવાળી છન્સાનોવા દામ, કાન ને નાક
કાળી, કાન કાળી નખાવ્યા ને એક વડાણના એમને
મેચાડી, તેને આગ લગાવી, દરિયામાં પછેથી ટાપું.
આ પરાક્રમ(ી) એણે એટલા વધરતે જ કહ્યું કે કલા-
કદવા જાન સામુરી (કામોદિન) વગેરેને મોટી નવનવા
ચુરસાની ખચ્ત પડે!

સામુરીએ નવન જ તેની માગે શરૂ કરે મોકલ્યું,
પણ તેનો પડાવ્ય થયો. ત્યાર પછી કેઆલ અને
ડોમ કાન્સરકો ૯ આઘામહા આપ્યા. તેર વડાણોનો
કાફલો તેઓ સાથે સાવેલા અને તે વેપારના સર-
વતમથી નદિ પશ્ચ સહાય સેનિકોમાં વારેલા. ઝમો-
દિનના વિરોધને કોઈકે મારી એમણે નખાવ્યાં કોઈઓ
વાળખા મોટી, દિલીઓનો કલ્લ કચલી ને માથામાં જાળમાં
શરૂ કર્યું. અને એ રીતે જળપટી શેદ એસાડી એમણે
દખાણમાં પગ મૂકવાનો માગ્યો મેળવ્યો.

દરુ પોર્ટુગાલ તરફથી મેળાની કૃતજનમાં કંઈ
કાળજી રહેતી હોય તેમ ૧૫૦૪માં વારકો ૩ ચામા
નોમ વડાણના કાફલા સાથે તોછ વાદ દિદ આપ્યો.
દિલી મદાસામરનો કિનારા પરનું એક જંગી વડાણ
સંકડો થોડો સાથે નાસજ કહ્યું ને ડોમીન નવા કાના-
નોરના રાનઓ સાથે ઝમોદિન વિરુદ્ધ સુરેદર કરી

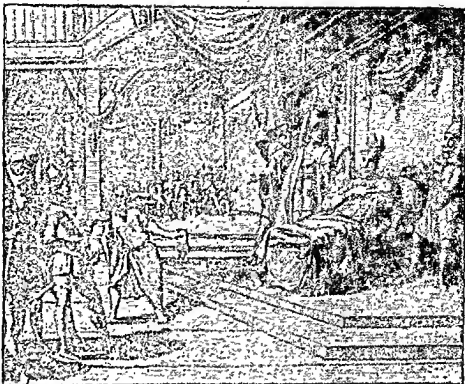
આલફોન્સો આલબુર્ક

પોર્ટુગાલના રાનને કાચરસાદ અને પોનાને દિલી
મદાસામરનો કાફલો મેળવ મદેર કમી મહત્ત્વા એ કો-
નર એ કાલીકટ પડેલોને ને સીધો તોળો માથો
એ સદેર પર સર કરી આપેલા સુદેરીએને ૧૬
પકડી એમના કલ્લ કરી. એ માંચિયાનીરીયા દિલ્લે
મક્કાનાર કાફો સદેરે તેમને દામ મરુઓ ને આઘા-
મહા દિલ્લે પડેલા પોર્ટુગીઝ મર્ચન્ટ નીમાળો.

દિલ્લમાં માલની આ ખુલેલુ વળાને જ, અર-
જાથી તે ડોમ સુની નાવિક, સેનિક ને રાજકારણપદ
નરીકે જેની ખ્યાનિ અમરેલો એ લાંબો કાલીનો શિરથી
લટાયેલા આલફોન્સો આલબુર્ક કંઈ મુશ્કેલી આપાનને નાકે
કમેણે એમને જંદર લેવા લડી રહ્યો દત્તો. એ એમને
આને તે કોઈ ખુલેલું ખંદિરે માત્ર છે, પણ
માર એ વધે પડેલાં એ અંકલખ રામુદિન નમર અને
પૂર્વનું જળકે વેપારમાત્ર દનું. આલબુર્ક એને નમાયું
ને એના રાન પાસેથી વાર્ષિક મેળાનાની ૧૫૦૦૦ અઘ-
રૂઓ લેવાની સારતે તેને પોર્ટુગાલનો અંદરો મનાવ્યો.

આ જ આલબુર્ક દિલ્લમાં આઘામહા પકડીને
વાલ્સાઈન નીમવામાં આવ્યો. એના જેવો પ્રતિજ્ઞા
ને આદસામરો જોને કાલ જ પોર્ટુગીઝ દિલ્લે કિનારે
નથી લીનયો. નાના મહત્ત્વા જેવડા તેના કાલ કેસામાર
વડાણમાં તેણે જોરેલો સફર ને લડેલી લડાઈઓ
આજ પશ્ચ આપણને આશ્ચર્યકિત કરે છે. આજ પશ્ચ

દિદમાં કાયમ રહેલું મમ્મુદ
મંરચાન ગોવા એણે જ
પોર્ટુગીઝો આદિત્રશાહ
પાસેથી છતી આપ્યું; એણે
જ વિજયનગર સાથે મેત્રી
બાંધી પોર્ટુગીઝોના વેપાર
ખૂબ વધાર્યો; તે એણે જ
પોર્ટુગીઝોના રામને Lord
of the Indies' થોપીત
કરી 'ઈ.સ. પોર્ટુગીઝો'
કાયમ કર્યું. પરંતુ એને
જશ ન મળ્યો. પોર્ટુગીઝો
સના રામનેના ખુશખતી-
આઓના એને બોગ બનવું
પડ્યું તે છેવટે દત્તાસ થઇ,
દરિયામાં ડૂબીને એણે જીન
આપ્યો.

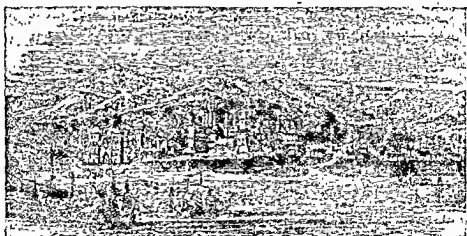
કાલીકટને રામ અમોરીન પાદેશીઓને મુલાકાત આપે છે.

પોર્ટુગીઝોના ઇરાદો
આવી એકસો વેપાર એક-
દથુ કરવાનો ન હતો. વિજય, વેપાર ને વટાળ (Con-
quest, Commerce and Conversion) એ
ત્રિવિધ હેતુઓએ પોર્ટુગીઝોએ પૂર્વમાં પાણીમાં ઝંપ-
લાવ્યું હતું. એકલા હિંદુઓ પર જ નહિ, મુસલમાનો
પર પણ એમને એટલી દાઝ હતી, તે મુસલમાન
દેશો પર એમણે ઓછો સિતમ નહોતો મુન્દર્યો. આ
અશ્વકુર્કે તો મક્કાનો નાશ કરી, દમરત મહંમદની

વારથી આખો મલબાર કાઢી ઘૂમી વળ્યો. મેંગલોર પર
હસ્તો કરી એ શહેર તારાજ કર્યું અને ગધી વસતિનો
નાશ કર્યો. હાલે દળને આખો કિનારો એણે પોર્ટુગીઝો
માટે સાફ કરી આપ્યો. મેંગલોર ઉપરાંત કોચીન, લંકા,
દીવ ને મુંબઈ જેટ સુકાના એ ધણીરણી બની બેઠા.
આમ પાંચે કિનારે સામ્રાજ્યરથાગતો સુદૃઢ થઇ,
ત્યાં ૧૫૬૦ની સાલ આવી ને અહીંની આખી વસતિ

કળંર ઉબેડી નાખવા
નો નિર્ણય કર્યો હતો
તે જરૂરશ્રેમનું વેર
વાળવા ખ્રિસ્તીઓના
ધર્મોપદેશ પોપે 'પૅપલ
યુલ'થી એ નિર્ણય વ-
ધારી લીધો હતો.

ઇ. ૧૫૫૮માં ડોમ
હોન્ડન્ટાઇન ડા. બેંગો
આ ગોઆનો વાઇસ
રૅય તીર્થાંચો ત્યારે લઇ
ડ એસે આગ ને લખ-

ઈ. ૧૫૫૪ ના સમયમાં કાલીકટ બંદરનું દરજ

ખળભળી જાડી. યુરોપમાં નહોતી ચાલી એવી 'ઇન્કવી-
ઝીશન' એઆમાં સર થઇ. રહેનથી એ એ વધુ
ભયંકર હતી. પોર્ટુગીઝ તાજાની સધળી દેશને ખિસ્તી
ધર્મ રીતીકારવાની ફરજ પાડવામાં આવી. મેરકીટાએ
૨૦૦૦ જેટલાની કતલ ચલાવીને કાનાનોરમાં બળવો
ફાટ્યો તેને નોરેનાએ કકક હાથે દગ્ગાની દીધો.
ખિસ્તી ધર્મ રીતીકારવાનો ઇન્કાર કરનાર કેટલાયને
શબમાં શીરીશીવીને દરિયામાં ફેંકી દેવામાં આવ્યા.
કિયાકાંઠે કરવાની ને શાસ્ત્રો વાંચવાની ચનાઇ કર-
વામાં આવી. મંદિરો ને મરાઠોનો એકરરખો નાશ
કરવામાં આવ્યો ને આક્રમકોથી લામરવા નાસી જના-
રાઓને પકડીપકડીને મોતના મોંએ નાખવામાં આવ્યા.

આ રીતે પોર્ટુગીઝે દિલ્હીમાં પોતાના સામ્રાજ્યની
જમાવટ કરી; અને એ જમાવટ થતાં સુધીમાં આફ્રિ-
કા ને આઝિયમાં પણ એવી જમાવટ કરી દીધેલી હોઇ,
સો વર્ષ સુધી તો કેપ ઓફ ગુડ હોપમાં તે મસાલાના
ટાપુએ સુધીનો એકદમ્યુ વેપાર તેણે એડ્યા કર્યો.
દિલ્હી સામ્રાજ્યની એવી જમાવટ માટે એ જ દેશનો
ઇતિહાસકાર કોર્ટીઆ લખે છે કે: 'The con-
quest of India is repugnant to us, and
strikes us with horror, on account of
the injustice and barbarity of the con-
querers, their frauds, extortions and sa-
nguinary hatreds; whole cities ravaged
and given to flames ... soldiers con-
verted into executioners after victory.'

આ લોકોનાં વહાણો એ કાળે દિલ્હી પૂર્વ તથા
પશ્ચિમ કિનારાની આસપાસમાં ફરતાં જ રહેતાં ને જે
દિલ્હી વહાણુ દેખાતું તેને પકડીને લૂંટી લેતાં. કિના-
રાની વસતિને પણ આગરનપૂર લૂંટતાં ને એના પર
સેતાનિયત ચુમરતા. વળી આફ્રિકાથી ચુલગો પણ
પકડી લાવી દિલ્હીમાં બજારોમાં સરતે ભાવે વેચી દેવાનો
ધંધો એ કરતા.

પરંતુ એમની આજાદી માત્ર એકાદ સીકા જ ટકી.
એક પોર્ટુગીઝ લેખક આલ્ફોન્સો ડીસેઝા લખે છે કે
'પોર્ટુગીઝોએ એક હાથમાં તલવાર ને બીજા હાથમાં
ક્રોસ લઇને ભારતમાં પ્રવેશ કર્યો, પણ ન્યારે અહીં
લખલૂટ સોનું જોયું ત્યારે ક્રોસને એક જાણુ મૂકી
એમણે એ જ હાથે પોતાનાં ખીસાં લારવાનું સર

કર્યું. પછી ખીસાં એટલાં તો લગાઈ ગયાં કે એક
હાથે સાચી ન શક્યાં એટલે એમણે બીજા હાથ-
માંની તલવાર પણ મૂકી દીધી.'

સમૃદ્ધિમાં લુપ્ત થતેલા પોર્ટુગીઝો આગ નરમ
પડવા આવ્યા હતા, ત્યાં ૧૫૮૮માં રેનિસ કાલ્દાના
પરાજયે અધા સમુદ્રોના કિનારા યુરોપમાં બધાં રાષ્ટ્રો
માટે ખુલા મૂકી દીધા. એનો પહેલો લાભ લીધો
એણે અને પછી અંગ્રેજોએ, ૧૫૬૫માં કોન્ટ્રીઅસ
હાર્મનની સરદારી નીચે પહેલવહેલાં આર ડચ વડા-
ણોએ પૂર્વની મુલાકાત લીધી ને ૧૬૦૨ સુધીમાં
એમણે દિલ્હી પશ્ચિમ કાંઠે, સીરીયા, બંગા, ચીન
અને જપાનમાં પોતાનાં ધાણું નાખી દીધાં.

આ કીકચાલની ક્ષણથતાં જ ઇંગ્લંડ ખળભળી
ઊઠ્યું. આ કમનસીબ દેશની લૂંટમાં એને પેશવો
દિસેા જતો લાગ્યો. એણે એક પછી એક માંત્રિકાને
મોકલી લેવા, પણ દિલ્હી કિનારા એ ન મેળવી
શક્યા. છેવટ ૧૫૭૮માં ક્રાન્સિસ ટ્રેક લિસ્બન આવતું
એક વહાણુ લૂંટ્યું ને તેમાં દિલ્હી આપાનાં નકશા
હાથ લાગ્યા. ૧૫૯૯ના સપ્ટેમ્બરની ૨૨મીએ ઇંગ્લં-
ડનાં બધાં વેપારીઓ ભેગા થયા ને પૂર્વ સાથે વેપાર
એડ્યા 'ફરટ છીડીઆ કંપની', રચાઇ. ઇ. ૧૬૦૦ના
ડિસેમ્બરની ૨૩મીએ એને ચાર્ટર મળ્યો ને ૧૬૦૧ની
બીજી એપ્રિલે એનાં આર વહાણુ દિલ્હી આવવા નીકળ્યાં.

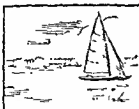
પોતાના એકદમ્યુ વેપારમાં યુક્તેલા આ બે નવા
કાંટા પોર્ટુગીઝોથી સદન ન થયા, એણે 'rebeldes'
(બંધોરો)ને અંગ્રેજોને 'pirates' (ચાંચીઆ) બનેહર
કરી એ તેમની સામે થયા, પણ અંગ્રેજો એમની
નિરુદ્ધ હતા. એમના પાપનો ઘડો એકા સામ્રોટ ફૂટ્યો.
નેતિક પતન તો એમનું વહેલું જ સર થઇ ગયેલું.
૧૬૨૨માં શાહ અબ્બાસે એમને લઇ લીધું, ૧૬૨૯માં
શાહજહાંએ દુમસી છતી તેમનાં ગણસો વહાણો કબજે
કર્યાં ને એણે એઆનું ખાઈ ખંધ કરી મેલ. આમ,
અહીં જેમ પોતાનો બચાવ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડ્ય
તેમ યુરોપીઅન સમુદ્રમાં એમનાં વહાણોને લૂંટતા
ક્રાન્સિસ ટ્રેકનો એ સામનો કરવામાં એ નિષ્ફળ નીવ-
ડ્યા ને પરિણામે પોતાનાં રહ્યાં સર્વાં શંરયાન સાચવી
એસી રહેવામાં જ અને વેપાર તથા રાજકારણમાંથી
નિવૃત્તિ લેવામાં જ એમણે કદાપણુ માન્યું.

(અનુસંધાન પાછળ પાન ૩૫૩મે)

પહેલું ધનાગ: 'અલ્પિદાર' - સ્વભાષામાં મિત્રો (નડી-આદિ); બીજું ધનાગ: 'નિર્દોષ બાલપણ' - એસ. એન. કાદરી (અમદાવાદ); ત્રીજું ધનાગ: 'કૂલની ફારમ' - એન. એન. કક્કર (કાંઈ માંડતી). નોંધપાત્ર (૧) ગોલ્ડસ્ટેસ કાપડીયા (સુંબાઈ); (૨) કે. સારલા નારાયણ (કાંઈ માંડતી); (૩) રિચર પ્રાદે (નડોદવા); (૪) બુરાભાઈ શાહ (નંદરવાર); (૫) લાલચભાઈ દિન્ડોયા (જિન્ન); (૬) ચતુરભાઈ પટેલ (ખાનપુર); (૭) મણિભાઈ પટેલ (ખાનપુર).

આ માસની હરીફાઈમાં વિરોધી સંખ્યા સારી છે. વિવિધ વિષયનાં ધનું વિરોધીમાં ઈનામને માત્ર વિરોધી પસંદગી મુશ્કેલ છે. દરેકમાં અમુક અમુક સુંદર તરવેર ભરે અને બીજા પક્ષે જીતાર દેખાઈ આવે છે. બધામાં 'અલ્પિદાર' પહેલે નંબરે આવે છે. સંસ્થાના આજ અન્યાયામાં હોડી અને માનવ પાત્રો કુલ્લસભર્યાં આકર્ષણ છે. છતાં ચિત્રની ગતિ તો વાદળોમાં આકાશની જ છે.

'અલ્પિદાર'નું વસ્તુ હોડી અને જાળક છે. વસ્તુને ચિત્રની જગ્યાના મધ્યભિન્નકો કરી રાખતું નહિ; તેથી ચિત્ર સંચો-જનની દૃષ્ટિએ મોજી પડે છે. ખાસ કરીને શતિમાન વસ્તુના ફોટોગ્રાફમાં, જે દિશામાં વસ્તુ આગળ ધપતી હોય તે હેઠા તરફ, પાછળ કોનાં વધુ જગ્યા રાખવાથી ચિત્રમાં અંતિનો વાસ હેઠમને છે. અને વસ્તુ દર્શકમાં દાખલ થતી દેખાય છે. બાઈમિત્રીનું ચિત્ર બાળકના શતિચૂસનારી જ આ દોષમાંથી છટકી નવ્ય છે.

ચિત્રસંચોજનના ઉપરના બે મુદ્દા સમન્વિત આ સાથેના બે રહેક નિર્દોષો. પહેલા રહેકમાં પાણી અને આકાશ ચિત્રનો બે ભાગ પારે છે અને હોડી ચિત્રમાંથી ખસી જતી દેડ ડાળા હેઠા તરફ પહેાંચી ગઈ હોય તેમ લાગે

છે. તેને સુધારીને બીજું રહેકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે રચના કરવાથી સંચોજન સાફ થાય છે. હોડી એ ચિત્રની બહાર દાખલ થતી જણાય છે.

બાઈ કાદરીને 'નિર્દોષ બાળપણ' ચિત્રમાં બાળમા-નસને સદૃશ કુલ્લસભરે લીધે રમકડું પકડ્યા હોય લેખા-વતા બાળકના અલેક્ષ ઉપર રમતનો આનંદ દેખાય છે. અનુકૂળ પળ બેઠાને ચોંપ દાખવાથી જ બાળકનાં કિતબ મિત્રો બનાવી શકાય. છતાં બાઈ કાદરીએ રેનેપ લેખામાં સહેજ ઉતાવળ કરી છે. બાળકની બેસવાની ઢગ બાળબર નથી તેના પગ જંબામાં ઢંઢંભેલા સહેવાથી ચિત્ર અસ્થિર બને છે.

'નિર્દોષ બાળપણ' કરતાં 'કૂલની ફારમ' ચિત્ર વધારે સ્વાભાવિક છે. ધરન્ટ મિન્ટ નમળો છે. ચિત્રને વધારે વિશ્વવાણુ બનાવવાં જરા નહીંથી લેતું નેહમે આગવા ડાળા હોવાની નીચેથી દાખી દૃષ મેટુ બનાવતું નેહમે. કોઈ સમયેસરે જગ્યામાં પાંચનો અભિનય આકર્ષક બને છે. કોઈદરે ભાઈ કક્કરનો પ્રયાસ સ્તુત્ય છે.

નોંધપાત્ર વિરોધી કુમારી રાહાજીને નારાયણનું ચિત્ર હિતજનવાત હરે છે. મહારીના બંને ચડી માથામાંથી નૂ, ચોધતું મોંકડુંતથા મહારી બંનેના રંધેમાં બેસરખા Interest લગી વસ્તુઓ દોષથી એકેય વિષય પર બેનારતું મન કરતું નથી. ધડીમાં મહારી તો જીંટ પથે મોંકડા તરફ મન દોરે છે.

એક બંદેન બીજાનું માથું ચૂંધતી હોય તે વેળાએ બાઈ ગોઠગણસે તેમનું ચિત્ર હડાયું છે. વિષય સારો ગણાય. માથું ચૂંધતી હોડીનો પગ દમીરા તરફ લંબાએલો હોવાથી તે પ્રમાણસર નથી અને એકદમ વધુ પડતો મોટા બાવી બયો છે.

બાઈ પાદમેશે 'શ્રાંતીર શિવાલ'ના પૂતળાને પોતાના ચિત્રનો વિષય બતાવ્યો છે. બહુ હોવા રચને મોઢેલા પૂતળાને નીચેથી લીધેલો રંધેપ જરૂર આપેલ છે.

મોટા મોટા ચોપડાઓની વચમાં તકીયા પર ઉપાડો ચોપડો રાખી દોહર વડે લખાતો ડાળ કરતી નાંની સરખી હોડીનું બુરાભાઈ શાહનું 'મુનીમલ' ચિત્ર બાળકવનને સુંદર વિનોદ છે. બાઈ દિન્ડોયાના 'મોરલીના નાદ'માં મહારીના હાથ આડટ ઝેરફ ફેંકસ છે. નાળની ફેણ મધ્યગની છાળડીમાં મળી નવ્ય છે. નામ બહાર દેખાઈ આવતો નથી. ચતુરભાઈ પટેલે દ્રોણ પાતા મિત્રની છત્રી લીધી છે. ચિત્રમાં દ્રોણનો લૂગમો અને ખાનારતું માથુ કાન સુધી જ રાખીને ફેમ બાંધી હોય તો ચિત્ર બહુ સાફ બની શકે.

મણિભાઈ પટેલનું 'ગેલડી' રીક છે. કે. સરલાના ચિત્રની રીકમો આને પણ લાગુ પડે છે.

ભાવિ જીવનની ક્રિયાત્મક તૈયારીમાં સંગીન સાથ પૂરે એવું એક પુસ્તક. કુમાર કાર્યાલયે હંમણું જ બંધાર પાડ્યું છે: 'ચુચરાતી લઘુલિપિ' (લે. હરિકૃષ્ણ બ્યાસ) કી. રૂ. ૩. ૦. પોસ્ટેજ જુડે.

આ માહિતો (ઓગસ્ટ) . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૨ મનમોહન આંધ્ર પ્રદેશના ગિલ્ડને શાહી સંગતિ ગળી—ઇ. ૧૯૩૫.
 તા. ૩ આંધ્રપ્રદેશના લડાઇમાં આવવને
 મીનને શાહી ફે.એ.એ.એ.એ.એ.એ.એ.એ.
 મુજીકનો નવાજ બહેર કચે—ઇ. ૧૯૩૬.
 તા. ૭ હિંદના અમિતનું કલાકાર
 અમીનદના પરાગોનો જન્મ—ઇ. ૧૯૩૭.
 તા. ૮ નર્મન મારીલ દોન હુરેડોરે
 નર્મનીના ઇતિહાસમાં આલેખેલા કાળે
 દિવસ—ઇ. ૧૯૩૮ (એ દિવસે અંગ્રેજ
 સરદાર હેંગે આમી.સ આગળ ૨૦ હ બર
 નર્મનેને કેદ પડ્યા).
 તા. ૧૦ મોર્મોસીનીના ધારતું ભયંકર
 શુદ્ધ જેમાં ત્રણ સો ચુનંદા સ્પાર્ટનો
 હજીયા—ઇ. ૫. ૪૮૦.
 તા. ૧૪ ફોર્સાઇટ સાના કાંદબરીના
 લેખક મહાન અંગ્રેજ નવલકથાકાર
 ને નાટકકાર જે.આર.સ.પરિના જન્મ
 —ઇ. ૧૮૬૭.
 તા. ૧૫ સાયમન કમિશનની કચે-
 વાહી પ્રસિદ્ધ થઈ અને જે ન દિવસે
 પેશાવરમાં મારીશ હો બહેર થયો—
 ઇ. ૧૯૩૦.
 તા. ૧૭ હિંદને કોમી સુધોરે મળ્યો
 —ઇ. ૧૯૩૨.
 તા. ૨૨ પેરમાં કાન્તિ—ઇ. ૧૯૩૦.
 તા. ૨૪ નસવંતરાવ હોંગરે રામપૂર
 નજીક બનાસને કિનારે અંગ્રેજ સેના-
 પતિ કોન્સલને મેરી તો સિક્કર આપી
 કે પોતાને બધો સામાન, મુકાં, જ-
 ખમાંએલાં ને માંદા સેનિકોને પજી
 છોડી તે કુસતગટ નારી ગયો—ઇ.
 ૧૮૦૪. હોંગરે ઉપરાઉપરી આપેલી
 એ હાલોની અંગ્રેજે એના નામગ્યાનથી
 કંપતા હોઈ, તેમાંનાં હજીયામાં તેને
 એમણે 'લ'રિસ', 'સક્સ' 'લ'વરિસ'
 આદિ અનેક વિશેષણોથી નવાજ્યો છે.
 તા. ૨૬ ઔરંગઝેબીયન સંધિ—
 ઇ. ૧૯૩૬.
 તા. ૩૦ બંગાળના ઇન્ડિયન જ-
 નરસ આંધ્ર પોલિસનું ખૂન અને મી-
 નની જેલમાં બળેલા—ઇ. ૧૯૩૦.

આ માસની વિખતિ
 લીરવંદ સાધવ છ માંથી

ઈ. ૧૮૬૪માં ભાવનગર પાસેના મ-
 હુવા આગમાં તા. ૨૫મી ઓગસ્ટના
 રોજ સાધારણ સ્થિતિના છતાં ફ્લોરિ-
 નેન કુટુંબમાં જન્મ. ભાવનગરમાં મે-
 ડિક પસાર કરી યુગાઇની એલિસ્ટન
 કોલેજમાં પ્રવેશ્યા ને નીસરે વર્ષ બી.
 એ.ની ઉપાધિ મેળવી.

સંવત ૧૯૪૧માં જેન એસોસિયેશન
 બેચ છંદીઆના તેજો મંત્રી સંકાપા ને
 ત્યારથી સામાજિક, રાજકીય ને ધા-
 ર્મિક બાબતોનું જીવંત ચિંતન આરંભી
 તે પર પ્રવચનો કરવા માંડ્યાં સાથે-
 સાથ સોસિયલિસ્ટ થવા પજી અજ્ઞાસ
 કરવા માંડ્યો. જેનોના પવિત્ર તીર્થે
 સમેતશિખર નર અશ્વિનું કારખાનું
 ખોલનાર એક અંગ્રેજ સામે લડી જેન
 કોમને એમણે વિજય આપાવ્યો.

તાની વયથી જ ચિત્તનરૂતિને લઇ
 એમની વિદ્વતા એટલી પ્રગ્લભ બની
 હતી કે ઈ. ૧૮૯૩માં સિકોમમાં ભ-
 રાનારી વિષયમુપરિષદમાં પચાસલાખ
 જેનોના પ્રતિનિધિ તરીકે તેમની વરગી
 થઈ. સ્વામી વિવેકાનંદ પજી એમની
 સાથે જ ગુણેશ. ત્યાં એમણે એવી
 તે સરસ છાપ પાડી કે ત્યાંના એક
 પત્રના લખતા મુજબ, 'ચિ.મંધી કરતાં
 વધુ રસથી શ્રોતાઓએ કોઇ પીનાત્ય
 પેટિતને સાંભળ્યો નહોતો.'

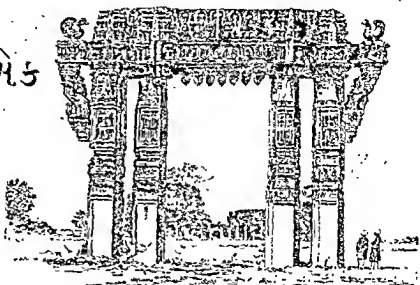
એમાં પ્રવચનોથી મુગ્ધ થઇ પ-
 રિષદે એમને રીપબ્લિકન આપ્યો.

ઈ. ૧૯૧૦માં આજના વેળે આપના
 અમેરિકામાં એમણે 'માંધી ફિલેક્ષન-
 ફિકલ સોસાયટી' ઉઘડી કરી ને પાંચ
 વર્ષતાં ઇંગ્લેન્ડમાં પજી એમણે વ્યાખ્યાનાં
 આપી ત્યાંની પ્રબળ રિલ ઇતી લીધું.
 પજી હિંદ આવતાં મુંબાઇમાં તેમને
 માનવર આપવાનો મેળાવડો થતાં
 રશિયનને જેનોએ ખુશી થી દાખેલી.
 'અમેરિકાન એ પર્લિયમ્ હિંદ માટે
 આશીર્વાદરૂપ નીવરેલું. હિંદ માટે
 આવતાં અંગેક ન્યૂક્લેયીઓનું એમણે
 નિરસન કર્યું આહીના કલાધારીનાં
 રમીરીએ રૂપો ચિત્રો ત્યાં દર્શાવી, તે
 પેર ચિતરણે કરી, ભારતીય કલાનું
 હાઈ સમજાવ્યું. શાકાહારની ગદતા
 આઇ અનેકોને માંસાહાર છોડાવ્યો.
 હિંદમાં કુશળ પડવાની ખબર મળતાં
 જ ત્યાંની પ્રબળે વિખતિ કરી મમાઈની
 બેરીથી એક આખી રમીમર ફલકડા, તથા
 હિંદના ન્યુક્લેયી લાગીમાં થાપ્પસ
 હળર રૂપિયા એટલી મદદ મોકલાવો.

જાર આપાઓના એ બહુકાર હતો
 ને એટલી જ વિવિધ એમની જાન-
 રિય ઇતી. અમેરિકાના મખ્યાત ફિલ-
 સૂફ વિશિષ્ઠ જનસ એમના પર મુગ્ધ
 બનેલા. થોમ. કમ્ ને પાનમાર્ગીથી
 માંડી 'વર્લીપરિવિષા', 'રનાસાએ'
 'હિંદુસ્તાનની સતીઓ'થી તે 'અગ્રી-
 રિકાની શ્રેયોએ રોપીમાં પશીનાં પીઝં
 શા માટે ન થાલવાં' જેવા સધજાજ
 વિષયો પર નિર્બંધ વાગધારા એ લેલ-
 કાવી રાખતા. એમનામાં અદરશ જનસ
 હતો, પજી આઠકોની નહિ; અનુકામકાર્યો
 ને આગમતપવચન. જમતના અંજાન
 ને દુઃખો પર બોલતાં એમના આત્મ
 નજી એમની છસ પર આવી વસતો.

આને લઇને તે અમેરિકાએ એમને
 બીજ વાર પોતાને આંગણે બોલાવેલા.
 એ વખત ઇંગ્લેન્ડ પજી એ ગમેલા ને
 એસિટરીની અજ્ઞાસ આગળ લખાવેલા,
 પરંતુ એ લાંબું ન છવી રાક્યા ઇ.
 ૧૯૦૧ના ઓગસ્ટની ઉમીએ સાડગીસ
 જ વૈવી વયમાં એમનું અવસાન થયું.

દક્ષિણ ભારતમાં એક ડોકિયું

કરિયાના દેરા

અર્નાચીના દેરાનાદમાં જ પ્રાચીન તૈલંગણનો પ્રદેશ આવેલો છે. તૈલંગણના એ સામ્રાજ્યના અવશેષ સમી, વરંચંગમાંથી, એક દરવાજાની કમાની સિદ્ધપરમુદ્ધિ

મું

આમમાં ચોમાસું પીતવા આવ્યું છે અને તામ જળાવા માંડ્યો છે, પરંતુ ધાટના પ્રદેશમાં જતાં જ વર્ષાના અભિષેકથી પ્રજા સજેલી ખીણો અને ડુંગરોમાંથી દેરદેર પીતરતાં અણુ કહેતાં દત્તા કે વર્ષા દળુ પીતી નેથી. ફરી પાછી પાર માસની મુસાફરી કરવાની હોવાથી ટેકરીમાંથી વહેતાં અણુનું પાણી પી લેવા વાદળાંઓ ખૂબ ગીચાં આવ્યાં હતાં. પીંગ્ગરણે પીંજરે તેવાર કરેલા રૂના પેલ જેવાં દળના ઊડતાં વાદળાં ખીણો વારી દેતાં હતાં અને તેમાંથી કોઇ કોઇ વખત દેખાતા પીંગ્ગરના દાચમાંના ચોટીલાની જેમ પર્વતનાં શિખરો અવારનવાર દેખાતાં હતાં. ગાડીની ખીણ તરફ ધુમાડાના ગોટા કાઢતા જવાણમુખીની જેમ રાણોડી 'ગનો વાદળાં ટેકરીના ઉપરના ભાગને પીંટી વળ્યાં હતાં. પાસથી ઢેકાએલા કુછ પર્વતનું એક ચિત્ર કોકુશાઇએ દોર્યું છે. આ દરેક બોના જેવું નથી. એ ચિત્રમાંની આકાશને વીંધીને ગીચે ઉતરતી સોદામિનીની અગ્રિરેખા અદો નથી. કયા આખ્યાયિકાના પ્રસંગે અને છબી (Portraits) પીતરનારા ચિત્રકારો કરતાં પ્રકૃતિના આલેખકોની સૌંદર્યદષ્ટિ સાંકડા ચીલામાં વહેવારી નથી હોળી. નિરાશય પ્રકૃતિમાંથી કોઇક જ સમજાવી કલાકાર સદૃશ સંવેદનો ઝીલી શકે છે. નહિ તો વાદળથી ઘેરેલી આ પર્વતમાલા અને એમાંથી વહેતા ધોધને, આપણા કલાકારોની પીંછી દળુ કેમ સરજવાની શકતી નથી?

સેવારે કહેવો તે વખતે દેરાનાદ આવી પહોંચ્યું છે એનો ખ્યાલ નહોતો. ટેકરા અને પાથરોવાળા વિશાળ પ્રદેશમાંથી અમારી માડી જતી હતી. લશ્કરી હિત-આલ માટે આ પ્રદેશ અનુકૂળ છે એવું વિચારતો હતો ત્યાં તો દેરાનાદ આવ્યું. દેરાનાદની એક છેડે વચળીને દક્ષિણના ઘાસપેળી સામ્રાજ્યનું પાટનગર ગોલકોંડા ઊભું છે. ચારે તરફ રમેક મામલના પિત્તનારનું નિરીક્ષણ થઇ શકે એટલાં ઊંચી ટેકરી ઉપર દિવાલોના કોઠાઓમાં રક્ષાએલા શહેરના ભોંયેલા અવકેશોમાં દબે પ્રાચીન ખીરવતી-વાદ આપે એવું કશું નથી.

વચતે દિવસે મારે દેરાનાદથી થોડે દૂર આવેલા ગામડામાં જવાનું થયું. દેનમાં કોઇ રંગીસો દવા વેચનાર બેઠો બેઠો ગતો હતો.

“સમા જલતી હે, પરવાના કે જલ મનો કે પાદ.”

ધતિદાસ પળુ એવો જ છે. અનેક સંસ્કૃતિઓને ઘરમસાત કરીને એની મસાલ ભવિષ્યનું માર્ગસૂચન કરવાને જાણ કરે છે.

દેરાનાદની પ્રગ્ન મોટે ભાગે હિન્દુ હોવા છતાં તેમને માટે કેળવણીની જરા જેટલી યે સગવડ સરકાર તરફથી નથી, આપણે ત્યાં સામાન્ય જનતાને માટે હિન્દુસ્તાનનો ધતિદાસ અંગ્રેજો અને એથી જરા આગળ વધીને મુસલમાનોથી શરૂ થાય છે. મારે આ પ્રદેશ વિષે વધારે જાણવું હતું. મારી જિજ્ઞાસા સંતોષે એવું કેઈ લાગ્યું નહિ. એવામાં હું જેમને ત્યાં જિતવો હતો

શ્રીરંગપદ્મ

આને અહીં પશ્ચિમવાદિની તરે—
કાવેરીનાં ઉછળતાં જલ અંજલિમાં
લે તર્પનાં નયનમાં જલ ઉભરાયે—
મિત્ર રમકું, રમકું પુરાતન ઇતિહાસ,
ત્યાં ગીતમે રિખિયા પ્રભુ રંગનાથ.
આનંદમાં રાગ અનનસાધિની
લાં મૂર્તિ છે સાપરપુની સખ્યમાં,
ચિનાસાની ધૂધાળી અશાંતિમાં
એ ચિન્તાવે શું નવસૃષ્ટિસર્જન!
હરિશંકર બ. બટ્ટ

તપથી પ્રસન્ન થઇ સૃષ્ટિની દેગભૂમિના સંચાલક,
રંગનાથ સ્વરૂપે વિષ્ણુએ એને દર્શન આપ્યા અને
કાવેરીના સખ્યમાં અહીં રહેવા કબજ ધયા એવી
એને વિષે કથા છે. મદિરમાં શેપસાથી વિષ્ણુની
પ્રસન્નવદના મદાકાષ મૂર્તિ છે ગર્ભદેસમાંથી અંદર
એનાં એ આખી યે મૂર્તિ તરત દેખાતી નથી. મૂર્તિ
ઉપરથી ફરીફરીને જાનનની ડાયા નીચે દાંડ પેકવી
સૂતેલા મગનસ્વરૂપ તરફ દૃષ્ટિ
આપીને ચાટકે છે, એટલે પગ
તરફનાં કાવેરી અને ગીતગ
બૂલાઇ જાય છે. એક લુચાન
પૂનરી ધેરા રાત્રે ચાનાગાનાં
પૂનગી તેવારી કરતો દતો.

કાવેરીના ગાણુઓથી ગી-
ટાઓહું આ સહેર એક નાના
ટાપુ ઉપર આગ્યું છે. હેર
અને દીપુની રાગધાની તરીકે
આપણે એને ઓળખીએ છી-
એ. એક વખતે વિજયનગરના
સામ્રાજ્યના એ પ્રદેશનું જહો-
વડી મથક હતું. હેરઅરી

કુમાર - ૧૮૮૫માં અંક (ઓગસ્ટ ૧૯૩૯)

મહેસુરના રાજાઓના લશ્કરમાં દતો. શ્રીરંગપદ્મ ઉપર
ચઢાઇ કરી મરાઠાઓ વાસેવારે ખંડણી લઈ જતા તે
ચટકાવવા મહેસુરના રાજાએ એને સ્વોધિકારી જ-
નાવ્યો. એણે મરાઠાઓને ઢાંઢા કાઢ્યા, પણ એટલો
પ્રદેશ પચાસી પાક્યો. બ્રિટન અને ફ્રાન્સની સાર્વભૌમ
સત્તા મેળાવવાની દરીદ્રાધમાં આ ગાપ દોકરાએ દેવેયોની
તરફદારી કરેલી એટલે બ્રિટન એમનો પરાજય કરતા
આગર હતું. છેવટે ૧૭૯૯માં દીપુનો પરાજય થયો.

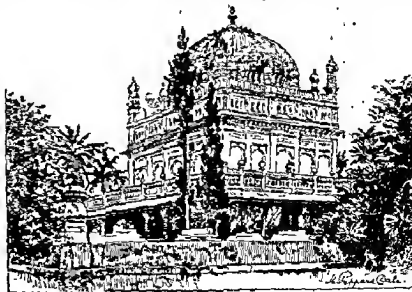
સહેરથી થોડે દૂર 'દરિયા દોત્રન'—દીપુનું વર્ગન-
ભાવન આવેલું છે. એના ચાંભાલા, દીવાલ અને ડાલ
ઝીણીઝીણી પુષ્પછટ્ટીનાં સુશોભનોથી ભરી દીધાં છે.
એની એક દીવાલ ઉપર હેરે અંજિતે ઉપર પોમિ-
લુરના પુદ્ગમાં મેળવેલા વિજયનાં ચિત્રો છે: પેથી-
આમાંનાં ચિત્રો જેવી પરંતુ રમણ આકર્ષક શૈલાલ
શૈલી (decorative style)માં આ ચિત્રો છે.

બીજી દિશાતરફ થોડે દૂર યુગ્ગર નામે ઓળખાતી,
હેર, એની પાલી અને દીપુની આરામગાહ છે. દીપુના
એક તૈનિકના દગાથી અંજિતે શ્રીરંગપદ્મ લઇ શક્યા
એવું કહેવાય છે. દીપુને એનાં માતાપિતાની કબર
વચ્ચે સુતારેલો છે. લાતાં લકનાં એ મરાયો એના
રમરજીમાં મકળરાની તકની પર ફારસીમાં લખેલું છે:

દીપુ સુલતાન શહીદ અકબર શુદ

દમસેર પવગંગર, જલત દાખાન શુદ

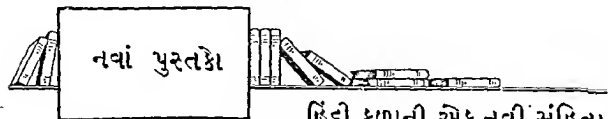
દેનમાં મજેલા એક ઉર્દુ શિક્ષકે કહેલી આ લીરીઓ

શ્રીરંગપદ્મમાં દીપુ સુલતાન અને તેના માતાપિતાનાં આરામગાહ.

સંભવ છે કે અક્ષરશઃ ખરી ન હોય, પરંતુ આવા અર્થનું લખાણ છે.

મકળારાની સફેદ પત્થરની દીવાલોને ફરતા ઓટલાના ચાંબલા કાળા આરસના છે. સીસાના આરણામાં દાથીદાંતનું નકસીકામ છે. ઉપરનો ઝુંબડ ઘૂંટનો છે.

નવાં પુસ્તકો

હિંદી કળાની એક નવી સંહિતા

Indian Sculpture & Painting: લેખક કાલે ખંડાલાવાલા (૨૫ જુલાઈ ને ૧૦૦ હાફરોન ચિત્રો સહિત) ડિ. ડા. ૨૮, પ્રકાશક: ડી. બી. તારાપોરવાલા સન્સ એન્ડ કં. ૨૧૦ હૉનૉબી રોડ મુંબઈ.

હિંદી રિશ્મ અને ચિત્રકળાની સમૃદ્ધિ આપ્યો અને વિષુલ-છે છતાં તેના પરનાં વિવરણો કે પરિચય આપનારા એથો હિંદી જગતમાં માટે અતિશય મોંઘા અને આશ્ચર્ય યથા પડ્યાં છે એટલે હિંદી શિક્ષિત યુવાને હિંદી કળા વિષે જનજાણ અજ્ઞાત અને અભણ યથા રહેવું પડે એ સ્વાભાવિક છે. યુરોપની કળા ઉપર એટલાં બધાં સરતાં પુસ્તકો, હારીકાઓ, પરિચય પ્રુતિપ્રકારો અને ચિત્રમય સાહિત્ય ઉપલબ્ધ થયું છે કે સાધારણ જગત પણ યુરોપનાં ચિત્રો જ ભણે જગતની કળાનાં પ્રતિનિધિ હોય એવું માનતી બની ભય છે. પરદેશી સંસ્કૃતિના આવા બારબાર આક્રમણથી હિંદી સંસ્કૃતિની પરંપરા અને ઇતિહાસ વિસ્મૃતિ અને અપચળનાના અંધારામાં ઘટા-ઝેલા જ પડેલા હોતો. જગતને ચકિત કરી નાખે અને કલા-રસિને ઉત્તમ અભિરુચિ તથા આત્મપ્રેરણા આપે એવાં શિક્ષકરતો, પ્રતિભાઓ અને ચિત્રોનો વિશાળ સમુદાય કળાની યુક્તિમાં, સામ્યકેટોમાં કે ધર્મિકથોમાં લેટાસએલો પડ્યો હોતો તેને પરખી-પિઠાવી તેની ધુન: પ્રતિષ્ઠા અને સ્તકાર કરી વિશેષ વિવેચનોથી જગતનાં પત્ન્ય સ્થાને લાવવાનું માન ડા. આનંદ કુમારસ્વામી, પ્રિન્સિપાલ હેવલ, સિસ્ટર નિકેલિતા વગેરેને છે. એ મહાન યુરોપમીઓએ સર્જેલા સાહિત્ય અનેક તરુણોના માનસ પર નીરોડાની દ્રોષ અને ભારતીય કળાનું પણ અચૂક સ્થાન છે એવી પ્રતીતિ ઉત્પન્ન કરી.

હિંદી કળાનો ઇતિહાસ હવે તો ૧૦૦૦ વર્ષ પૂર્વેની સિંધની સંસ્કૃતિ સુધી પાછોળખે દેખાવા લાગ્યો છે. કળાની આ લાંબી સડક પર કળા એ મંગળ પગલીઓ પાકતી આવી છે તેની નોંધ અને તવારોષ વિદ્વાનો અને કળાપ્રેરો માટે એક અજુક રસપ્રદ વિષય બન્યો છે; એનું દર્શન, એની પ્રવા, એની મીમાંસા અને એનો સમાગમ જનમને મફલ અને હર્ષદેવામી બનાવતાં જણાય છે. જગત બારની રિશ્મ

સરની કેડીમાંથી જોતાં આ આરામગાદ કોઇ દરેના પ્રદેશમાં જવાના રસ્તા પરની સરાઇ જેવી લાગે છે.

મહેસુર આવીને તરત ખંભોરની દ્રેન પકડી. શૂન્ય પથ લાગી હતી. વચ્ચેના એક રોસન ઉપર આપેલી ઇંડકીનો સ્વાદ લગુ જુતાયો નથી. હરિશ્ચંદ્ર ભ. ૧૬

પંક્તિની કળાકૃતિઓમાં હિંદો કલામંદાર અને ક્રિયાપૂર્ણ સર્જના, અગત્ય અભાવો ને મૂક મૂર્તિ કે ચિત્રમાં ઉદ્ઘાર-મય બાવનાઓ રજૂ કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવતાં જણાયાં છે. પણ દુર્ભાગ્યે આપણા યુનિવર્સિટીનિર્મિત શિક્ષિતો અને શિક્ષકોએ તેને અસ્પૃશ્ય જણી અવ્યાસક્રમમાં કે પકનમાં તેનું નામેનિશાન પણ રાખ્યું નથી એ બધાની આંધી દૂર કરવા શ્રી કાલે ખંડાલાવાલાએ આચાર સુધી બહાર પડેલા કલામંથોમાં સોયી સરતું પણ વિશાળમૂર્તિ પ્રકારનું એક પુસ્તક પ્રભ સામે મૂકી દીધું છે તેનો ઉપયોગ અને પ્રચાર કરવાનું કાર્ય ફલિત, હાઇસ્કૂલો અને પુસ્તકાલયોનું છે. જોને દેશમાં દ્રોષી રીતે હિંદી કળાનો સાદૃત ઇતિહાસ અને દર્શન બાધમાં હોય તેમણે આ પુસ્તક ભેટું જ પડશે.

હિંદી કળા પરનાં બીજાં અનેક પ્રકારનો કરતાં આ બંધ એક વિશેષતા ધરાવે છે તે એ છે કે તેમાં આધુનિક કલાદૃષ્ટિ તરફ પણ અનુલિંગિત થયો છે. દેશની કળાના હૃદય પ્રકારોનું ચેત્ય નિદાન આપતું તો કહીને છે, કારણ કે વિવેચક થોને એજ સુચમાં જનન ગુન્નરતો હોવાથી થોતે પણ કેટલાક અનુક્રમ પ્રતિક્રમ વિચારોથી ઘેરાએલો રહે છે. શ્રી કાલેને પણ એવી કસોડીમાં ઊતરવું પડ્યું છે અને તે માટે ધણા મતોનો વિરોધ જમવો પડે એવી સ્થિતિમાં મુકાવા દેવાનું છે; છતાં તેમણે તેમાં એક ચોક્કસ ધોરણ એ રાખ્યું છે કે જે જે કળાપ્રકારોએ સીધી રીતે પણ હિંદી કળાભાષાથી પકડી રાખવાની ચેષ્ટા કરી છે તેની જ નોંધ તેમણે લીધી છે. એમની આપા વિરાદ અને પાનેહર છે. કળાની વિવિધતા કે ભાવેની જરૂરિયાતથી એ મંજાતા નથી. તેમનું કપન કોઇ ભક્તીની બાળી. જેનું સ્થિર, આનંદમદ અને સોતળું છે પ્રત્યેક ચિત્ર ઉપર સ્વતંત્ર નોંધ લેવી એમણે આ પુસ્તકમાં મહત્તરની એક નીતિ રાખી કરી ગતાવી છે. ૨. ૪. ૨૧.

જળજંગલની શુભમૃદિનો અભ્યાસ અને પંરિચય કરાવતી લેખમાળા

વનવગડાનાં વાસી

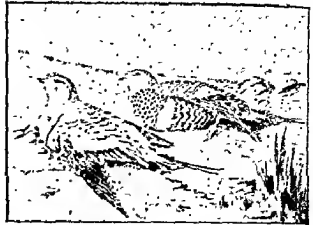
થોડાં રૂપજીવી-૩

ખેર

ખેરૂપ પીછાંવાળાં પંખી અન્ય પ્રાણી-
ઓની નજરથી મહેલે અગોચર થઈ
સકે છે, એનો એક વધુ દૃષ્ટાન્ત છે ખેર.

ખેર એટલે Sand-grouse. ઉત્તર ભાર-
તમાં એ માત્ર તીવર ગામે ઓળખાય છે. સૈન્ડ-
ગ્રાઉન્ડે હું 'ખેર' નામ આપુ છું તે, એ આપણા પ્રાન્ત-
ના અનેક અનુભવી શિકારીઓ પાસેથી સાંભળ્યું છે તેને
આધારે. ગારતવિક રીતે આ નામ જોગેતપાદક છે, કારણ
યુજ્જનામાં લીયા (Quail) ની રાષ્ટ્રકોઈ જન (સ. ત.
Black Breasted Quail) ને પણ 'ખેર' કહેવામાં
વિવાદ છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મૌરિતિરિ નામથી
જે પંખીનો ઉલ્લેખ છે તે કોઈ જનનું 'ખેર'—
સૈન્ડગ્રાઉન્ડ જ હોયું જોઈએ એમ હું માનું છું. કારણ
તેનર 'જોરા' તો ગાજુવામાં આવ્યા નથી.

ખેર છે તેનરનું સગોત્રી. એની યાંચ તેનરના
જેવી નરમ, ને પાતળાં: જમીન પરથી ઝીંચા કણ ઝીંચી
ખાવા પૂરતી સખળ. એના પગ તેનર જેટલે દૃઢ અને
કઠોર: જમીન પર જ અહોરાત્ર નિવાસ કરવાનો
હોવાથી દોડવા માટે ખૂબ અનુકૂળ, પગની આવી
શક્તિને લીધે જ આ વર્ગનાં પંખી પરસ્પર લડાયામાં
યાંચ કે પાંખોને બદલે પગનો જ ઉપયોગ કરે છે,
એ વાત તેનર અને લાવરીની લડાઈ જોનારને સહેજે
સમજાશે. રંજે પણ તેનરના જેવું ચમકતા વરણના
ચટાપટા કે ટાપટીપ વિનાનું, કેવળ ધૂળાઆ અથવા
દિક્કા પીળા રંગમાં આજા પાતળા કાળા પટાપટીઓ-
વાળું. હમેશાં જમીન ઉપર દડમાં અને ઘાસ તરણુની
એથે વસાઈ રહી એને શુષ્ક ગમવાવાળો હોવાથી,
ઉઘાડમાં ય વિનાયાસે અદૃશ્ય થવાના સાધનરૂપ જમી-
નના રંગ સાથે ભળી જાય એવા રંગનાં મિશ્રણરૂપાં
આવાં પીંછાં એને મળ્યાં છે. સંતાનોત્પત્તિની રીત
પણ તેનર જેવી: જમીન પર હીછરે ખાડો કરી,

આપણું જ્ઞાપક ખેર—'મૌરિતિરિ' કાગળ સંસ્કૃત

ખુદી ભોમ પર જ ઈંડાં-મૂકે છે. આટલાં લક્ષણ એ
જોનાં સરખાં.

વિરેધું જોનાં, પ્રથમ તો, તેનરમાં નર અને માદા
સમાન રંગરૂપવાળાં હોય છે. ફરક હોય તો માત્ર
પગ પૂરતો જ. નરના પગે પાછળ લાંબો કાંટો હોય
છે, જે માદાના પગે નથી હોતો. જ્યારે ખેરમાં
નર-માદા ઉભય શિખરિત રૂપવાળાં હોવાથી આથેથી
પણ સહેજે પરખાઈ જાય છે, બીજું, તેનરમાં (એના
વર્ગનાં અન્ય પંખી—લાવરી, કક્કા, જોર—પેકે) ખૂબ
પલ્લીત્વ નિરપવાદપણે જોવામાં આવે છે, ત્યારે ખેર
એની કુત્રીનીવિધી હાલતું ચાલીને એક પલ્લીત્વ પામે
છે. વળી તેનર અને ખેરની પાંખોની રચના સરખી
હોવા છતાં તેનર (અને લાવરી) ઝાંઝું બીડી ચકત્તાં
નથી. એમની હાડવાની ઝડપ ગમે તેટલી હોય છતાં
એમને થોડું બીડીને વાડ કે જમીન પર ખેસી જવું પડે
છે. એથી હાલતું, ખેર એકધારી ઝડપથી, વણ થાકે,
વિસામો ખાધા મિત્રાય લાંબો વખત બીડી શકે છે.
આટલો તો સામાન્ય તકાવત, પણ તેનર અને ખેર
વચ્ચેનો પ્રધાન ભેદ તો છે જોનોની આકૃતિમાં, દેખાવમાં.
તેનર લાંબો છે નાળીયેરા જેવું: હોડાં કાઠી લીધેલા
નાળીયેરાને ઉપર માથું અને હેડકા પગ લગાડી દો
એટલે તેનર તૈયાર. નથી એને ગરદનનું નામનિશાન
કે નથી પાછળ પૂછડીનું ટેકાણું. જ્યારે ખેર તો
સાંજોવાંચ સંપૂર્ણ પંખી, દુનદુ કબૂતર જેવું જ લાગે છે.
માથું અને ગરદન કબૂતર જેવાં. સરીર પણ કબૂતર
જેવું થપકું (તિતર પેટે ગોળમટોળ દડા જેવું નહિ).

પાછળ પૂછડી પણ રપટ્ટ દેખાય એવી. કબૂતર પેટે છેડેથી ચપડી. કોણકોણ બેઠેરો તો વળી આ ચપડી પૂછડીમાંથી આગળ વધેલાં, લોખંડના તાર જેવાં, (નાના નીલકંઠ પેટે) જે લાંબાં પીંછાં પણ હોય છે. જમીન ઉપર ફરતું, પીંગાસ પડતા વર્ણવાળું 'કબૂતર' કહી દેખાય તો એને બેઠેર જ નહીં; કોરણ ધૂળીઆ રંગનાં કબૂતર થતાં નથી.

તેતર અને બેઠેર ઉભય પંખી કણભક્ષ છે. બેઠેરની આંદક વનતો ભારતવર્ષમાં થાય છે. એમાંની આપણે ત્યાં અત્યંત વ્યાપક અને રચાયી રહેનારી 'વનત' તે

(૧)

'ગિરાં તેતર'

Common Sandprouse.^૧ કદમાં હોલા જેવું. આશરે એકાદ ફૂટ લાંબું, એમાં ૭ આંગળની તો એકથી પૂછડી. ચાંચ આઠા સપેટીઆ કે શીસાના જેવા મેત્રા કાળા રંગની. આંખો: ઘેરી બદામી. પગ: આંખોના રંગે. નર માદા ઉભય વિભવ વર્ણનાં.

નરનો સગમ વર્ગ એકધારો કપિલ રાતા રંગના ત્રિશ્વલુવાળો અગ્રકતો પીત: રણની રેતીના વર્ણ જેવો. પૂછડી અને પાંખોમાંનાં મોટાં પીંછાં બદામી રંગનાં. છાની ઉપર સ્વામ લાંછન: એની ઉપરની ધાર સ્વેત. પેટ હેઠળનો ભાગ ઘેરો તપકીરીઓ.^૨ પૂછડીનાં વચલાં જે પીંછાં, શીશોળીઆ જેવાં, પાતળાં લાંબાં.^૩

માદા પણ કપિલવર્ણની. એ રંગમાં આળા શરીર છીંકણી રંગની પાતળી રેખાઓ. છાની પરનો પેટા અને પેટ છીંકણી રંગે. પૂછડી વચ્ચેનાં જે પીંછાં વચલાં બરાં, પણ નરના જેટલાં લાંબાં નહિ.

સગમ ગુજરાતમાં આ બેઠેરનો વસવાટ છે, પણ એનું મનમાનતું નિવાસસ્થાન તો અવેક તેમજ બેઠેલાં ખેતર, સૂડી સરાણુ કે આછાં ઝડપાનવાળાં, ખારવાળાં અને રેતાળ સપાટ મેદાન જ. એથી જ એ બેઠેરવાળા

૧ Pteroces Exustus ગુજરાતીમાં એમના નિશિદ્ધનામને આશ્રયે, મેં એમને સંસ્કૃતના અનુકરણમાં 'ગિરાં તેતર' કહેવાની છટ લીધી છે.

૨ એથી જ એનું નામ Exustus રાખેલા કે બળેલા રંગવાળું.

૩ એને લીધે એ Pin-tail સેન્ડપ્રાઉઝ પણ કહેવાય છે.

કે ગીચ ઝાડી અને જંગલોવાળા તથા પહાડી પ્રદેશોનો સદંતર ભાગ કરે છે. અગાધવાદની આસપાસ રતુ અને નાંચકા ભણી એ મારા જોવામાં આવ્યાં છે, પણ છૂટાંછવાયાં. જ્યારે કીસા અને ખારાધોડ પાસે રણમાં તો એનાં સેકડો ટોળાં નજરે પડે છે.

આ જાનનાં બેઠેર રહે છે હંમેશાં જમીન પર. એમનું પાવાનું શોધવાનું પણ જમીન પરથી જ. સૂર્યાનું પણ જમીન પર અને છંડાં મૂકે તે પણ જમીન પર. ઝાડ છાંડ કે વાડ પર બેસતું એ મારા જોવામાં આવ્યું નથી. દિવસે તો નરમાદા જોડે ફરતાં દેખાય છે, પણ રાત્ર પડે એટલે એ સો બસેના ટોળે વળી બેસે છે. આનાં ટોળાંની એક વિચિત્ર પારીઅન છે એમની પાણી પીવાની રીત. સૂરોદય પછી બેએક કલાકે આ ટોળાં તળાવ કે એવા કોઈ નવાણુ ઉપર દરરોજ વચર ચૂકે પાણી પીવા જાય છે. એ નાકડો સત્તીને પગના ભાગ્યા શિકારીઓ તળાવની પાળે છૂવાઈ રહી એમનો ધાણુ કાઢી નાંખે છે.

જાલું વરસ એ છંડાં મૂકે છે: એકી સાથે ત્રણ: બૂબરા કે લીસાસ પડતા ઘોળા રંગનાં: પીંગાસ પડતા ઝાંધ કે છંટવાળાં.

આ બેઠેર પેટે ગુજરાતમાં રચાયી વસનાઈ પણ જોાહી વ્યાપકતાવાળું અન્ય બેઠેર તે

(૨)

બટાબટ

બટાબટ એટલે Painted Sandprouse.^૪ એ છે ખૂબ જ રંગાળું પંખી. કદમાં પેલાથી નાનું, આશરે દસ આંગળલાંબી કાવાનું. એની ચાંચ ઘેરા નારંગી રંગે. આંખો બદામી. પગ મેત્રા પીંગાં કે છીંકણી રંગના.

નરનો શરીરવર્ણ અગ્રકતો કપિલ. ગાદ, ગરદન, ખભા રમચ, ઝાંધ વિનાળા, પણ પીંઠ અને પૂછડી પર ઘેરા બદામી રંગના ચટાપટા. અને આંખો જોડી રેતી, કપાળ પર પથરાએલી ચાર રેખાઓ—ઉપરની કાળી, એની હેઠળ ઘોળી, વળી કાળી, વળી ઘોળી: એ પ્રમાણે ચક્રિતર. ગરદન અને માથા પાછળ કાળી છાંટ. પાંખોમાં ઘેરા કાળા રંગની રેખાઓ અને સફેદ ટપકાં. છાની અને પેટ વચ્ચે આડો લાલ છીંકણી અને

^૪ P. Fasciatus

કાળા રંગનો તેવડો પડે. છાતી દૂધીઆ રંગે. પેટ ઘેરા બદામી રંગનું.

માદાનો રંગ નરથી જુદો પડે છે. પ્રથમ તો કપાળ પરના કાળા ધોળા પટાનો અભાવ. છાતી ઉપર પણ એ જ પ્રમાણે પટા ન મળે. એ ઉપરાંત પાંખોમાં પણ કાળા રેખાઓ નથી હોતી. પીર, ગળાની બંને બાજુઓ, છાતી, પાંખો તથા પૂછડીના કપિલ વર્ણમાં લાલ રંગની હાવા: અંદર ઝીણી કાળી રેખાઓ. દાઢી, ગળું, કાન હાંટ વિનાતાં શુદ્ધ કપિલવરણ. પેટ અને પેડુનો લાગદૂધીઆ રંગે: એમાં કાળી રેખાઓ.

આ બેરેની પૂછડીમાં લાંબાં પીંછાં નથી હોતાં.

આ ભતનાં બેરેને એતરનાં મોટ કરતાં, ખૂબ રેતાળ પ્રદેશમાં જ રહેવાનું ગમતું હોવાથી એગની વસતિ ડીસા, ખારાઘોડા, પંચાસર, મંબેસર વગેરે તરફ ઘણી છે. એથી જ એ અમદાવાદની આસપાસ મારા બેવામાં નથી આવ્યાં. એનો પ્રથમ પરિચય મને થયો વણોદ આગળ પાંચેક વરસ ઉપર હું એક મિત્રની સાથે મોટરમાં વણોદનું પ્રાચીન નિગમંદિર જોવા જતો હતો. વીરમગમથી ઓડગ થઇને વણોદ જવાય છે. ત્યાં ઓડગથી આગળ જતા વચ્ચે એક વિશાળ મેદાન આવે છે, એમાં અમે આ બેરેનેઓ, મેદાનમાં રચળે રચળે બેસીને ખાર બાઝી ગયાં હતાં. તેમાંથી જવાદકારે જીવવા મથતાં ધાસનાં છૂટાછવાયાં તરણું વચ્ચે કેટલાંયે બેરે કરતાં હતાં પણ મોટરનો અવાજ સાંભળતાં જ એ રિચર થઇ લપાઇ ગેઠેલાં, એટલે છેડેલી તો અમને દેખાય જ શાનાં પણ અમારી મોટર મેદાનમાં આગળ જાય એમ એનાં પૈડા વચ્ચેથી એ બેસતાં જતા. બીડીને થોડે છેડે જઈને બેસે. અમે મોટર બંધી રાખી દૂરથીનાથી જોઈએ, પણ એગનાં બહુદૃશ શરીર તરણું અને ખારના રંગમાં એવાં બાળી જાય કે ખારી ખારીને જોવા છતાં પણ, આ તે જમીન કે બેરે, એ પરખાય જ નહિ. બીવરાવવા બંદુકનો લડાકો કરીએ તો પણ દાંસે જ નહિ. આખરે મોટર ચલાવીએ ત્યારે કચરાતાં જાયવા માટે બેડે. આવે જ અનુભવ

મને, અમદાવાદથી પચીસેક માઇલ છેડે રતુડી વાગસીંગ પગપાળા જતાં બેરેલાં જોતરમાં 'ગોરાં તેતર'ના સંબંધમાં થયો હતો. આ બેરેના રંગ પણ એટલો જ ભૂસાવો પાંચડાવનારા નીવડે છે.

બટાજટ ઊંચું વરસ ઇંડાં ઝૂકે છે, પરંતુ મોટા લાંબે એનાં ઇંડાં એમિશ માસમાં મંચી આવે છે. જમીન પર જ ખાડા જેવું કરીને એ આજ કામળ યુવાળી રંગ પર ઘેરા રતુડા રંગની હાંટ કે દંડકાંવાળાં તથા ઇંડાં એકાદ ધાસનાં ભોલાની એથે કે ઝાંખરાનાં મૂળમાં મૂકા દે છે.

આ બે આપણાં અસહ યુજરાતી. દવે. થોડાં પરદેશી પણ સામાન્ય બેરેનો પરિચય કરી લઇએ. એમાં મોખરે આવે

(૩)

Black-Bellied Sandgrouse. કદમાં જવાં થે બેરેથી થડી જાય એવું મોટું (સવા ફૂટનું) હોવાથી એને 'હમ્પીરીઅસ' બેરે પણ કહે છે. અન્ય બેરે પેડે નરમાદા બિજ રવાળાં. એની પૂછડી લાંબાં પીંછાં વિનાની છેડેથી મોળ. પાણી પીવાની આવડત પણ બીજાં બેરે જેવી નિવત સમયવ્યૂહી.

મમન પાસેનો પ્રદેશ એનું કાંવળી નિવાસસ્થાન. ત્યાંથી દર શીયાળે એનાં રોળે રોળાં ડીસા વાળી બીતરી આવે છે.

(૪)

અન્ય સામાન્ય બેરે તે Large Sandgrouse. કદમાં 'હમ્પીરીઅસ' બેરેથી સહેજ નાના. શીયાળામાં ડીસા બાળી દેખાય છે, પણ ખૂબ ઓછાં, એને પૂછડીમાં લાંબા પોંછાં હોય છે.

(૫)

છેલ્લું આવે Spotted Pintail Sandgrouse. સિંધ એનું નિવાસસ્થાન છે. પણ શીયાળામાં ડીસા, ખારાઘોડા અને ઢેક અમદાવાદ સુધી જોવામાં આવે છે. ઉપરનાં ત્રણની માને પ્રત્યક્ષ પરિચય નથી.

૮૭૨

મેદીનાં પાન

બીજાને બોલવાનું લક્ષ્ય પૂર્વક સાંભળવું, તેનો ઉદ્દેશ સમજ વિચારવું, અને પછી સ્થિરતા પૂર્વક સાંતાળે તેને ઉત્તર આપવો એ જ ખર્ચ સાચપણ. સરીરનો ધ્યાત કરનારા કરતાં મનનો ધ્યાત કરનારાંથી વધુ એનીને ચાલ.

નવી નજરે

સંગઠિતની કાષ્ટ અદૃષ્ટ ભાવનાથી, જનસ્વભાવની અજ્ઞાત સમસ્યાની કે મનક મરડાની નિગડાઈ રીતથી જગતના છવતનાં અજમાવણા અવનવા અંખતરના કિસ્સાઓ:— જેની પાછળનું માનવ તત્ત્વ આપણને આકર્ષી વિચારજનને તાત્રમી આપશે એવી યેઝનાથી અગાની તેની લેખમાળા

ખં

ધમેસતું મધું શોધી કાઢવું એ પણ કાંઈ જેનીતેની વાત નથી. જેમકે દુનિયા જેવા નળેલાની વાત કરનારને જોટા પાડવા આકાશે પહેંચે એવો ભાસે જ સામે ધરવો લેઈએ. આપાં ધણું મધાં આપણી શોકકથાઓમાં વણાએકાં લેઈએ છીએ.

પણ જોન્નમિન ફ્રેન્કલિન જેવા પ્રખર વિજ્ઞાનીને મધ્યાની શોધ પાછળ ભેટું લગાડવું પડે ત્યારે આપણને જરૂર આશ્ચર્ય થાય. વાત એમ જાણી કે ઇંગ્લેન્ડના ધણા શોષણીયો થોડાં આવાડિયાં માટે અમેરિકા આવી ગયા પછી પાછા ફરેલા પહેંચિના ભારે અમેરિકા વિષે કહે તેવો માન આવતા. અને જાદુ વજનદાર અભિપ્રાયો તરફ એ યહુ ઇંગ્લેન્ડનાં વર્તમાનપત્રોમાં આવતું. અને એમાં ધણી વખત અમેરિકન પ્રભુ અને દેશ મંથરિ કેટલીક ગેરસમજાતી ઊભી થતી. જોન્નમિન ફ્રેન્કલિનને પોતાના દેશની આ મારકરી ન મળે એ દેખીતું છે. તેથી તેણે થોડાં બંધ જોસનાં મધાં શોધી લંડન દાખલ પર ગોકલી આપ્યા. અને પછી એનાં મધાંનો પાન આપ્યો. ઇંગ્લેન્ડની પ્રભુ સમજ મધ કે આ જધાં મધાં છે જ. જોટલે એ પછી અમેરિકા વિષે કાંઈ પણ વાત વર્તમાનપત્રમાં આવે ભારે તે શક્ય વસ્તુ દશે કે કોઈ ફાળુ બેગની શોધ દશે એની તુલના કરવાની લોકોને ટેવ પડવા માંડી. એનાં થોડાં મધાંના નમૂના આ રહ્યા:

‘અમેરિકાનાં થોડાં જોટલી જાળી જીન આવે છે કે વરસના-અમુક અરસમાં તેનાં પૂઝા ઊંચળા ભારે થઈ જતાં હોવાથી તેની પાછળ રેંકડી જોડી પડે છે.’

‘અમેરિકાનાં મીઠાં સરેતરોમા પણ કોઈ માછલી પકડવાનો ધંધો જોસબેર આવે છે. ખાસ પાણીની એ માછલીઓ નદી રતે આ સરેતરમાં સંજ્યાયાં આવે છે, કેમકે સમુદ્રમાં તેને વહેજનો ધણો માસ હોય છે.

‘નાવાચરના ધોધની ખડી મુંદતા લેવાના પ્રસંગ મળે છે તો એવે વિવેક પ્રસંગે જ્યારે ધોધ ઉપર

ચડી સ્થેલી માંઝલીઓની પાછળ પડેલી વહેજ એ ધોધ ઉપર સફેદી ફરો મારી ચડી હોય.’

‘અમેરિકામાં એ જનતાં ખાસ છે. એમાંનું એક ખાસ નમુ છે, જ્યારે જીન (Sword Grass) નાં પાનની જાનો જાણી નીચેથી ધારે હોય છે. એક અમેરિકન વિજ્ઞાનીએ આ જાનો ધારાનું ચિત્રણ કરી એક એવા નવા જ વાસની શોધ કરી છે કે જેમાં પાનના પ્રમાણમાં એ ધારાનાં પાંદડાં એના થઈને કાળી નાળે છે, ને એ રીતે યહુ ધારા આપોઆપ લણાઈ જાય છે!’

‘એક જાણી પાસે એક જુદાશાળી જિલ્દારી છે. પહેલાં ધરમાથી માખણ ખાઈ જાય છે, અને પછી ઊંદરના દર પાસે જોડી પોતાનો માખણવાળો ખાસ એ દરમા કાટે છે. પરિણામે માખણની કાસરે જવાદ આવતા ઊંદર તેના સહેલા શિકાર જાની જાય છે.’

‘મારી પાસે એક ફૂતરો છે તેની સમજ-શક્તિ જાદુ કેળાએલી છે. એક વખત હું જવાદ આપ્યો ભારે એ જિરાદર સોફા પર ચડીને બેઠેલા. મેં તેને કાકો આપ્યો, ત્યારે નીચું મોં કરી તેણે સાંભળી લીધી. બીજાદર હું જવાદથી આગો ત્યારે મેં તેને સોફા પાસે બેઠેલા બોલો. અને સંકા આપવાથી મેં સોફા પર દાઢ મૂકી જોયો તો થોડીવાર પહેલાં જ તેના પર કાંઈ બેઠેલું હોય એવો દુકાળો તે લાગ્યો. ફરીથી મેં ફૂતરને ધમકાવ્યો. મેં મારી નીચું કે આપ સમજવાદર ફૂતરને જાદુથી જોખવાદર જાસ થઈ પડશે. પણ બીજાદર હું જવાદથી આગો ત્યારે મેં જોયું કે તે સોફા ઉપર તેને કાકો પાડવા માટે ફૂંક મારી રહ્યો હતો.’

ખાંડોને લખતાં વાંચતાં શીખવવા માટે સારામાં સારું સાધન દાખરોષ્ટર છે. આ સિદ્ધાંતની શોધ બે માનસશાસ્ત્રીઓએ કરી છે, અને એ સિદ્ધાંત ની સાબિતી માટે એ પ્રાયોગિક કાર્ય થવું જોઈએ તે પણ થઈ ગયું છે. જુદાં જુદાં રચનામાં મળી લગભગ ૧૪૦૦૦ થી વધારે નદ આ પ્રયોગ અવમાતાઈ વ્યૂહો

છે અને પરિણામે સામાન્ય રીતે જાળકો સાથામાં જોડીને
અભ્યાસ કરે છે એને જાહેર જે તેને દાર્શનિક રાહદર પૂરું
પાડવામાં આવે તો જુદા જુદા વિષયોમાં ને દ્વંદ્વથી આ-
ળાસ દકા જેટલી પ્રગતિ જાતલે છે એમ સાબિત થયું છે.

- - આ નવી પદ્ધતિ આશ્ચર્યજનકથી જ શરૂ થાય છે.
ઓપીડીયા ઝાપેલી વસ્તુ અક્ષરશઃ દાષ્ય કરનાં જાળકોને
ધીમેધીમે વ્યક્તિગત અક્ષરોનો પરિચય થવા માટે
છે. અને દાષ્ય થએલ કામની સફાઈ તેમ જ ઝાપેલા
જેતાં જ દેખાવાથી તેની રસરૂચિ સંતોષામે વધે છે,
અને આમ તેમ થોડા વખતમાં શાંતતા શીખી શકે છે.

અને પછી તો મૌલિક સર્જન કરવાની સ્વાભા-
વિક ધૂન તેનામાં વળે છે. અને તેથી વાનંત્રી,
કવિતાઓ, કાવ્યો તે દાષ્ય કરવા માટે છે. સામાન્ય
અભ્યાસક્રમના બધા વિષયોમાં જ્યાં જ્યાં લખાવું
પડતું હોય ત્યાં આમ દાષ્યકારદર જ વધેલ છે.
તેથી ઓછા અને જાળકો લખી પ્રવૃત્તિ કરે છે. અને
ઓમાં પણ દાષ્ય કરેલા લખાણમાં વિરામચિહ્નો વગેરે
મપમા ચલાવી શકાતાં ન હોવાથી આ આજોગમાં
જાળક વધુ ચોક્કસ જાતું તપ છે. અને લાખા શુદ્ધ
થવા પછી એની અક્ષર એની આખી વિચારરૂપિ
પર પણ પડે છે. કેળવણીકારો આ નેપા સિદ્ધાંત
તરફ આસામરી નજરે બેઠે રહ્યા છે.

જોન ડી રૉકફેલર એક વખત એના સેક્રેટરી પાસેથી
જાતનું લાકું ચૂકવવા એક તાંજીઓ (કાર્ડમ) ઉછીનો
લંધા. 'થેર પહેલીએ તપરે મને આની પાઠ આપશે.'
તેણે બચાગણ કરી.

'દવે એમા શું, મિ. રૉકફેલર?' સેક્રેટરીએ કહ્યું.
'ઓમાં શું?' રૉકફેલરે આશ્ચર્ય પામતાં કહ્યું: 'કેમ,
એક આખા ડૉક્ટરનું જે લાખાં વર્ષનું એ વ્યાજ થયું.'

પોતાના યુગ પર દાષ્ય લખનાં એક લેખકે બચાગણ
કેલી: 'જગતમાં જે પ્રકારના માણસો છે: એક પ્રકાર
કામ કરે છે, અને જીવિત પ્રકાર એ કામનો લશ
ખાટે છે. તારાથી જાની શકે તો પહેલા વર્ગમાં આવવા
પ્રયાસ કરજે, કેમકે તેમાં જહુ ઓછી દરીફાઈ છે.'

રૈશીઓ રોશનો દબેશાં ચિત્રવિચિત્ર પ્રાચારો આપ-
વાની દરીફાઈ કરી રવાં હોય છે. એ મુજબ લૉસ

એન્જેલીસ રોશનોથી એક નવી તત્વના પ્રાચારો શરૂ
થયા:—ખાનગી મુલાકાતના રોશન મૉનેઝરની મુલા-
કાને કાષ્ઠ પણ આની પોતાની મુશ્કેલીઓ કે અનુભવો
તેને કહેનો હોય અને જીંઠ જાણુ એ જાતું ક્યોડકારદ
થવે જતું હોય! એક અખ્યાર જાળકોનો પિતા એક
વખત મુલાકાતે આપ્યો એણે મુલાકાતને અને કહ્યું,
'મિ રટાઈલ્સ, મને કયાંક કામ મળી તપ તો મારી
'જાની મુશ્કેલીત દળી તપ.' જીંઠે દિવસે એને ચોર
રથેથી આકર આવી. આથી દવે તો ધંધાની શોધમાં
નિરાશ થએલાઓ માટે એ રોશને અમુક કલાકો
મુકરર કરી જ આપ્યા છે. અને ધણા માણસો એ
રીતે કામે ચડી થયા છે!

દમણાં નં મુજબના રોશને પણ આને મળવા
પણ જરા મેધાંરિત રૂપમાં પ્રાચારો આપવા આજુ
કંધા છે એ ધણુને આશીર્વાક 'સમાન' થઇ પડશે.

એક ફ્રેન્ચ કલાકારે એક 'શીમેન ચગેરિકને જાતનું
ચિત્ર તૈયાર કર્યું. પણ તે જાળકોને તેની દરવેલો કિમન
આખ્યા ના પાડી, 'કેમકે એ ચિત્ર જોઈએ એટલું
સંપૂર્ણ તેને લાગતું ન હતું.

'આખને એમાં શી ખામી લાગે છે?' એ દમણ
થએલા ચિત્રકારે પૂછ્યું.

'ખામી જીંઠ શી હોય! જુઓને, મારો કુતરો,
પણ મારા ચિત્રને ઓળખી શકતો નથી.' કહી તે
જાઇ ચાલો ગઈ.

પોતાના આદકની સામે કાર્ડમાં દાવો લાવવાનું
એ ચિત્રકારને પડ્યું ન આવ્યું. એટલે થોડા દિવસ
ઢાળે. આ વસ્તુ ઉપર વિચાર કરી નેપો. અને પછી
એ જાતું ઉપર ચિટ્ટી લખી મેલકલો કે પોતે ચિત્રમાં
થોડા સરસ મુદારા કયાં હોવાથી દવે એ જાતું
એ ચિત્ર કાચક ગયશે. પોતે જે મુદારા જાળક લખ્યું
હતું તે મુદારો માત્ર એટલો જ હતો કે તે જાતું ના
રટ્ટીઓમાં આવવાના સમય પહેલાં તેણે એ ચિત્રના
થહેલા ઉપર કાળજીથી તાળું માસં થરેયું હતું.

ખાઇ સાહેબ આખ્યાં. કુતરો એના હાથમાં જ
હતો. 'જુઓ' તે કહે: 'હલુ આ મને ઓળખાવો નથી.'

ચિત્રકારે નજાતથી કહ્યું, 'જાહસાહેબ કુતરાની દરિ
દૂંથી હોય છે. માટે એને ચિત્રની પાસે રાખી જુઓ.'

ફતરોને તાગ માંસની ગંધ આવતાં એ ચિત્રના ચહેરાને ચાટવા તે તત્કાપાંડ થયો. 'લુઓ' તે ચિત્રકારે કહ્યું: 'તમારા ચિત્ર માટે તે ગિયારો ગરી પડે છે.'

અને એ સોદો ફીક રીતે પાર પડ્યો!

ફોઈને સમાજમાં એકલા પડી જવું મનનું નથી એ એક કારણથી અનેક મંડળો દરેલીમાં આવતા હોય છે. આપણે પણ આ ગર્વમાં એમ માનતા હોઈએ છીએ. કે મંડળમાં જોડાવાથી પરસ્પરના સહકારના બળે વધુ સંગીન કામ થાય. પણ એ તો આપણી નજાણને ટાંકવા માટે શોધી કાઢેલું તત્ત્વજ્ઞાન છે. આ જાનનો સાચો ખવાલ કોઈ સંમાનિત મંડળમાં જોડાનારને નથી આવતો. પણ જગતમાં જે અનેક જનતાં મંડળો દરેલી ધરાવે છે તે જોઈએ ત્યારે કોઈ પણ મંડળની રચાવવા પાછળ કામ કરી રહેત gregarious instinct આપણને શુદ્ધ સ્પર્શમાં દેખાય છે.

એકેલુંડનમાં એક મંડળ છે જેનું નામ 'Society of Nature's Mistifs' છે. જગતભરના કદરૂપાં માણસો માટેનું આ મંડળ છે. એનો પ્રમુખ લીરાના હમોલોક્સ પોતે વધુમાં વધુ કદરૂપો છે એ તાત ઉપર મગફર છે. અને એ જ પ્રમાણે સમાજના બધા વર્ગોના કદરૂપા પ્રતિનિધિઓ આ મંડળમાં છે. આ મંડળના સભ્યો રવિવાર સાથે ગાળે છે. અત્યારે તેઓ વધુમાં વધુ કડપ કોઈ મોટર ડ્રાઇવરની શોપમાં છે કેમકે ઉત્તરથી વજાતે તેઓની મોટર સામાન્ય ડ્રાઇવર વાકે એ એમને પોતાનું નથી.

આનું જ એક મંડળ અમેરિકાના ઑકલાહોમા પરમણુમાં છે. એમાં બધા સભ્યો ટાલીયા છે. અને એ લોકોએ પોતાના મંડળનું નામ પણ ખૂબ જોશાદાર શોધી કાઢ્યું છે: Brotherhood of the Burnished Brow. આ મંડળ જે એક નરતુ માટે ખાસ પ્રવાસ કરી રહ્યું છે તે એ કે એના તબો માટે દબનમનના દર અર્ધા કરાવવા!

અને અમેરિકામાં એક સામુએલી કક્ષ છે' એક જાપાના તંત્રીની સાસુ ઉપર કોઈએ કટાક્ષ કર્યો એટલે તેણે સાસુએ ઉપર થતી બેઠી થયો અટકાવવા આવું એક મંડળ રચાવવાની રથાનિક સ્ત્રીમંડળોને અકાદ આપી. પરિણામે પત્ની માર્યોના દિવસ સાસુઓના

દિવસ તરીકે નેઓએ નક્કી કર્યો છે અને તે દિવસે જે સાસુઓને પોતાની પુત્રવધૂ કે પુત્રીવર તરફથી 'બાક્ષા'નું પ્રમાણપત્ર મળ્યું હોય તે જનામ છતી મળે છે. મળે વરસે તો આ બધો સામુદાયોનું એક સંઘમ નીકળેલું જેમાં બધાં સાસુ છ ('Most mother-in-law') પોતાના ૧૭ ફરવંદોનાં પરણેતર સદિન મોખરે દગાં સમકાઓ પણ એ સરપક્ષમાં દના અને આમનિત મહેમાનોમાં આસપાસના પ્રાંતોના ગર્વને ઉપરાંત મિસીસ રોઝવેટ્ટ પણ દના!

(ચાહ)

હરિદ્વિષ્ણુ વ્યાસ

એક દોહરાના માલિકે અંદર આટો મારવા પકિત કામ નહક જ એક બાળને અદેલીને એક છાતરાને જોડા ખાતો બોલો. શિરતળા એ અનુયાયીનો મિનજ દાખ ન રહ્યો ને છેલ્લો જગાડી સીધો સવાલ કર્યો: 'તને દોહરા બજાર મળે છે?' 'હસ રવિયા, સાદેળ.'

'એ આ દસ રૂપિયા' ખીસામાંથી નોર કાઢી બિના દાખમાં મૂકતા તે નોંધ્યા, 'મારે ત્યાં તારે કામ નથી.'

ઊંઢેની નાંખી મૂકીએ ચાલતો મળે; કોઈએ બદાર આ ઠી દોહરેને બંગલે પૂડ્યું. 'પેલા છેલ્લોને આપણે ક્યારથી રોક્યો દતો?'

'આપણે એને રોક્યો જ ન દતો, સાદેળ,' ફોઈને જવાબ આપ્યો, 'એ તો આજે જ રેશન પરીધી બોલ્યું એની પાસે કપડાની મંગારણું દત્તો.'

'માફ કાને સાદેળ પણ આ તળાવમાં નંદાવાની મનાઇ છે.'

'તો મેં કપડાં દોતાની ત્યારે કેમ ન જોડ્યો?'

'પણ કપડા ઉતારવાની મનાઈ' નથી, સાદેળ.'

વરીલ (ઉલટ તપાસવાનો). અને તમે કહેા છે કે આ દરતાફર નમારા નથી?

સાક્ષી: ચેકર, એ મારા નાંખી.

વરીલ: તમારા દરતાફરને મળતા તો છે ને?

સાક્ષી: ના જ, મુદલ નાંખી.

વરીલ: તો તમારા લખાણને એકાદ નાંખો જનાવરી?

સાક્ષી: ના સાદેળ, એ પણ યદ શકે તેમ નથી.

વરીલ: એટલે તમે શું કહેતા માંખો છ?

સાક્ષી: હું બનેલો જ નાંખી, સાદેળ.

જીવનનું પરોઢ

ભાગ ત્રીજો

પ્રસ્થુ બીજું

પ્રસ્થાન

૨૦

હરદોષ દારૂથી શીનિકસ આવીને જાપુછ પરવા ત્યારથી એમણે શીનિકસવાસીઓને બાવિબના કાપાકાદ સાડે તારીમ આપી પસોટવા માર્ગના દના: 'કાપદાઓનો લંચ કરવાનો વારો આવે ત્યારે શીનિકસના સત્યાગ્રહીઓની માગુસાઇ જોસરે નાદિ. તેમનામાં કાઇ ખુણે મે. પશુનાનું દર્શન ન થાય. તેઓ જેટલી દિગન ખતાવે તેથીયે વધારે પોતાની સવૃકાઇ પ્રગટાવે. ને પ્રમાણે તેઓ કાપરનાળી સો ગાલિ જેટા રહે તે પ્રમાણે પોતાને રીજાવનારાઓ પર કિજો રાજવાથી મે બચ્યા રહે દૂકમાં, જાસિદાન થનાર દરેક જણ પોતાને જેટલો શુદ્ધ જનાનાં શકે એટલો જનાવે.' અને આ દૃષ્ટિએ થોડા ધણા મે કાપક એવા જેટલા સત્યાગ્રહી મળ્યા એમને તેમણે મોખરે કર્યા.

સગારા નેપાર ચલા, પણ સડતું શી રીતે? કહ રીતનો કાપદાલંચ કરવો, જેથી કાપદાલંચ કરનારની નેનિકના અને સત્જનનતને આગ ન આવે છતાં વિરોધી પોતાનું સામઠું જળ સડવેલાઓ ઉપર કાજવવા માટે? આ પહેલાની સડતમા દિદુઓ વચર પરવાને નાનાસથી દ્રાન્સવાસમ પ્રવેશતા કે પોલીસ તેમને પકડતી, પણ છેવટે ત્યાંની સરકારે જાપુછ તેમજ જીભ ગવળીના નેનાઓને આ રીતે જનાં પકડાવનું બંધ કર્યું હતું. શીનિકસની ટેળાને મે તેઓ એ રીતે જતા કરે અને સકાષ દીકમા પડે એવો સંભાવ હતો. પણ દ્રાન્સવાસ જના પકડાવા કરવા કાપદાલંચનો જીભે વધુ નિર્દોષ પ્રયોગ જાપુછ પાસે ન હતો. એટલે જાપુછએ કસમ્યુ કે શીનિકસની ટેળીએ પોતાનું નામ કાગ કેકાણું પોલીસને આપવા નાદિ અને અઢાલતમાં પણ સમજ થઇ ન ત્યાર ત્યાં સુધી પૂરી જોગણનું આપવા.

દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકાર ગરાજર પકડોરે, ઝીંકે એ કારણે પહેલી ટેળીમાં જાપુછ પોતે બાજ્યા ન દના, કારણ જાપુછને જેલ મોકલી સરકાર વિમાયતામાં

ને દિલમાં નકામો ખામલગાટ ઉભો કરવા ન હચ્છે એ સંજ્ઞ હતું. એ જ રીતે પ. જા. રસમચ્છ શેદ તેમજ જાપુછનાં જીભ સમાંએને કેદ પકડતાં સરકાર અચકાવ એવો ખયાલ શીનિકસમાં સોને હતો. શીનિકસમાં સત્યાગ્રહ કરવાને ટેળી બિપર છે એવી જાણર શીનિકસનાં ગદાર કાદને જાણે જ હતી, એથી સરકારના અમલદારો આ પ્રવાસીઓ પ્રત્યે કોઈ જુદી રીતે વરતે એવો સંભાવ ન હતો. છતાં શીનિકસથી નીકળનાં જાપુછએ સૂચમ્યું કે દરેકે પોતાનું નામ ગદલી નાખવું, જેમકે જાનું નામ 'મિસિસ ગાંધી' નાદિ પણ 'કેકુર જેન', પારસી રસમચ્છનું કેપળ રસમ. મારા પિતાશીનું સી. કે. ગાંધી નાદિ પણ 'જગનનાથ' અને મારી જા, કાકા, રાગાસકાકાના નામને છેડે પણ ગાંધી નામ આપવા ન કેવું આ પહેલાંના સત્તમઝોમાં મિ. રતનશી સોદા અને મિસિસ સોદા પણ ખૂબ પ્રગિદ્ધ થઇ ચૂક્યાં હતાં એટલે રેવાસંધર સોદાના નામમાંથી મે સોદા સમજ ઉઠાવી દેવાની જાસામજ જાપુછએ કરી.

આ સર્તિક નામો બિપર દસાદસ કરના અને સો રેટશને જરા કોપડયા અને રાનો કરતા જના હતા ત્યાં અચોમાં ને અચોમાં અમારામાંના એકે સવાલ કર્યો કે 'આવી રીતે નામ છુપાવવા એ શું જુદાણું ન કરુનાય? સત્યાગ્રહીઓ એમ જૂદું કહેવાય? અને વળી જાપુછ જ એમ મકાદાર જૂદું જોણવાનું કહે એ કેવું?' પરંતુ એ જૂદું નથી, એમાં અસત્યનો વપસ પણ નથી એમ જાપુછએ અમદારી ચર્ચા સાંભળી જવાય? એમને સમજાવ્યું અને કહ્યું. 'જૂદું એટલે નો જે ન હોય ને કહેવું. હોય તે ન કહેવું એમાં જુદાણું નથી. અમુક વાન રું જનણનો હોડ અને મારે કોષને કહેલી હોય નો હું ખરાદાર ન કહું. અને મુમકાવે રીજાવે તો પણ ન કહું. એમ ન કહું કે હું જનણનો નથી, અથવા ડરનો મારો કંઈક ગીજું પણ ન કહું; પરંતુ

એમ કહું કે હું એ જાણું છું: એટલું પણ મારે ન જણાવું હોય તો એમ પણ કહું કે જાણું છું કે નથી જાણતો એ પણ હું કહેવા તૈયાર નથી. એમ આમાં મેં અર્ધાંનામ આપવાં ને અર્ધાં ન આપવાં એ જુદાજુદા નથી.

શરૂઆતમાં અમારું આખું ટોળું બાપુજી સાથે સાથે ચાલ્યું, પણ પછી અમારી દુકડીઓ પડવા માંડી. ચાલવાવાળા પાંચ માણસ હોય ત્યાં પણ એકે એ દુકડીમાં ચાલવાના. આ રવજાન મુજબ અમારો સંઘ પણ ફટાપો. અમારી વિદ્યાર્થીઓની ટોળા આગળ ચર્ધ. તેમાં પણ બેત્રણ ભાગ પડ્યા. મારી અને મારા બેત્રણ ગોડીઆઓની એક દુકડી ગોડાવાદ જલ્દી બામરતી કરતી આગળ ચાલી. કેમના ખીસામાંથી નવો 'રેશમી રૂમાલ' ખેચી લઇએ અને એ મારે લારે 'જેઠમાં એનું શું કામ છે?' એમ કહી એને બોડો. પાડીએ અને એ માગીમાગીને થાકે ત્યારે એને આપીએ. રમત કરતાં થાક્યા એટલે વળી પાછા જેઠની નાતો પર ઉભા પડ્યા. મેં કહ્યું કે 'ત્રણ મદિનાની જેઠ પૂરી થયા પછી પાછા તો અહીં આવીને જ જશોને? અને એ વખતે પણ અમને સાથે નહિ લઈ જાઓને? તમે તો આગળમાં ફરવાની ને શાન્સવાસ જવાની ને એવી ધણી મેં લહેર મારતા જશો અને અમારે અહીં બાજુવાનું ને ખીયાં મોઢવાનું. રેવાશંકર જેવો મારી સાથે હતો ત્યાં સુધી મને જે કામ ન આવડે તેના ઝાડો કચવાટ ન થેતો. હવે તો દેવગમ કાકા સાથે માંડે કામ સરળવાનું, એમાં હું તદ્દન પાછો પડવાનો. થોડા દિવસમાં બાપુજી પણ જશે એટલે મારે મગલકાકાની આકરી પરીક્ષામાં પાસ થવું પડશે અને કેટલી મેં વાર રોવાદ જવાશે. હું સોજ વરસનો નથી થયો એ કંઈ મારો યુનો લાગે છે? બાપુજી અમને શું મારે નહિ લઈ જતા હોય? નાના ડોકરાઓ મોરી કરે ત્યારે એને જેલમાં નહિ પૂરતા હોય?

કુપુએ જાણ આપ્યો, 'નાના ડોકરા યુનો કરે તો એને મેજસ્ટ્રેટ થોડા ચાળખા મારાંને હોડી મૂકે આપવા 'રેફરમેટરી'માં લઈ જાય. 'રેફરમેટરી'માં ગંધા નાના ડોકરાઓ જ હોય અને હાં એમની પાસે કંઈ નેવર મારવાનું ને એનું કામ શીખાંતીને કાવે. એ સોજ વરસના થાય લારે હોડી મૂકે.' મને તો એ જાન જાણી મઠ અને હું કૂદી છૂટ્યો ને કહ્યું,

'જસ હું બાપુજીને કહીશ કે અમને પણ સલામત કરવા જવા હો. અને 'રેફરમેટરી'માં નંધશું.' કુપુ કહે, 'પણ 'રેફરમેટરી'માં તો મોરી કરે કે જૂઠું ભેલે તેને જ મોકલે; આપણા જેવા કાવદો તોડનારને ન મોકલે. તું વોલકસ્ટ મ તો તને પાછો માતાજીમાં ભરી તારે ઘેર ખૂદ જાય.'

આમ સારી જેઠે વાલવિવાદ કર્યો પછી હું દનાંશ ચમ મથો લારે એ સાથીઓએ મને વિલસેજ આપી કે 'તું શું કામ આટલાં ફાંફાં મારે છે? ચાર વરસ પછી તું પણ અમારી સાથે આવી શકીશ. શરીરે ખૂબ નથી જન્મે અને સોજ વરસનો લાગતો. તો તો ચાર નહિ તો ત્રણ વર્ષે તો જેલ જવાની તને બાપુજી દા પાડશે. રામદાસને ક્યાં ૧૬ વર્ષ પૂરાં થયાં છે? દલુ થોમ મદિના બાકી છે તો મેં ૧૬ વર્ષ જેવાં લાગે છે એટલે એને બાપુ મોકલે છે. ને તો ખરો, જે વરસ પછી દેવદાસ અને લારચણી વરસ દહાડે તું અમારી સાથે આવવાનો અને આ લડન એટલી તો ચાલવાની.' આમ આશ્વાસન આપી તેમણે મને જરા ધીમે પાડ્યો.

રરવામાં એકવાર પા, મારી બા પચેરે ચાલતાં દનાં તેમની સાથે હું અને દેવદાસકાકા ચાલતા લાગ્યા. મારી બાએ મને શિખામણ આપી કે તમે જેવા સાથે રહેા છે, એકબીબ સાથે તમારું જેમ થને છે, તેમ સાથે રહેને અને કામ અને મગ કરને. પછી દેવદાસકાકાને મળેા મળે મારી બાએ કહ્યું, 'દેવદાસભાઈ, પ્રમુખે તમારે નાનો બાઈ મળીને રાખને અને શીખામણ આપને. એ અટક્યામાં કરી પાંકમાં ન આવી જાય. બાકી તો બાપુ થોડા દિવસ અહીં છે એટલે શું કહું?' પ્રમુખ બાએ પણ દેવદાસકાકાને શીખામણ આપી. અમે પાછા દોડીને આગળ ચર્ધ જઈએ તે પહેલાં મારી કાકીએ પણ અમને ભેળને રોટી રાખી નાનાં ડોકરાઓને ચંવા-ગવાનું, કચા કેથુને છુટા રખડવા ન દેવાનું અને એવું બીજું કેટલુંવ સમગમન્યું. અમે મોઢું દાવડું રાખી એ બધું સાંજળી લીધું અને આગળ દોડી ગયા.

આમ આરતે આરતે કલાકેક થયો ત્યાં જાંમ નિગને ગપાટા મારતા રેશન પર આવી પહોંચ્યાં. 'વેશ્વરજન' તથા 'મુખ દુઃખ મનમાં ન આપજીએ' લખેનો માઈ રજા પછી સીના મનમાં જે બાજબાજ મચી મથો દનો'તે દવે સાંન પડી મથો. રેશનના

પ્રેક્ષકોને ઉપર સૌ હંમતો રમતો દેહેલવા લાગ્યાં અને 'હવે તો દ્રૌપદી ક્યારે આવે અને આપણી લડતનું મંગળાચરણ ક્યારે થાય' એવી અધીરાઇ ફેલાઇ ગઇ. દ્રૌપદી આવવાને પાંચેક કલાકની વાર હતી ત્યાં નાની રૂખીને તેહી મારા પિતાશ્રી તથા ત્રણપણા સાથે વાત કરતા કંટાળાપૂર્ણ પથ્થરોને આવી પહોંચ્યા અને પૂ. પા સાથે વાતો કરવા લાગ્યા.

રોશને જીભા રહેવાની તપશ્ચર્યા પૂરી થઇ કે લીધે વાવટે દુરકથો અને દૂરથી કાળા-કાથા જેવી દ્રૌપદી આવતી જણાઇ, દ્રૌપદી જાકબક કરતી 'પ્રેક્ષકો' ઉપર આવી પહેંચેત્રી બેતાં મારી છાતીમાં ધગકારા થવા લાગ્યા. છાકરાઓની ટોળીમાંથી એકદમ છૂટી પડી જઇ મારી પાને પિતાશ્રી જીભા દના એ તરફ ગયો અને દૂર જીભા રહી એકી નખરે એમના સાથું જોવા કશું, કશુંકાર મૂંઝ મયો. માથાપા નેકમાં તપ છે, હવે પાછા મળે બાને ન પણ મળે હું એકલો પડી જવાનો. કુણ્ણદાસની ઝંવાળ મારે એકલાએ રાખની પકવાની. 'વગેરે વિચારો વિજળીના ચગકારાની જેમ ચમકી જઇ દિશને આંધો મારેતા થયા. ગળે ફરો બાઝી ગયો. નીચી આંખે ઝટઝટ માથાપા અને ગીર્જાં મોઢાઓને મેં પગે લાગી લીધું અને ત્યાંથી બસી ગયો.

બાપુજીએ રૂખીને મગનકાકાના હાથમા સોંપી દીધી હતી. રાખા રૂખી જેટલી નાની ન હતી એટલે સમજણી હતી અને એ મારી કાઢીને છોડે એમ ન હતી, એટલે મારી થયે શકાને આગળથી પોતાની પાસે લઇ લીધી હતી અને કાઢીને પહેલા દ્રૌપદી બેસી જવાની એકાંચ કરી હતી. દ્રૌપદી જીવડાનો વખત થયો ને મારી પાને દ્રૌપદીમાં ચડવાનું આજું એટલે. એમની પાસેથી બાપુજીએ રાધાને લઇ લીધી. પણ એ કંઇ રોવા વિનવ રહી નહિ. ખૂજ રોવા લાગી. તેને છાતી રાખતા હતા ત્યારે માંડું ધ્યાન એ તરફ ખેંચાયું. ચાર વર્ગની નાની ઉમરે એ શું સમજ શકે? પણ એનાથી નાની રૂખી નહેતી રૈની એ જાનાની બાપુજી-જોને સમજાવતા હતા. હું મારા સાર્થકોને જ્યાં ઉપમાં ચડતા હતા ત્યાં જઇ પહોંચ્યો.

આખી દ્રૌપદીમાં કાળા લોકોને બેસવાના જેટલા ઉપા દતા એ બધા ચિકાર બારાઈ થવા દતા. છતાં એમાં જેટલા માથ એટલા ચડી ગયા. તો જે બહાર

સામાન-કીક કીક પડ્યો રહ્યો અને બધુચાર જણો બેસવાની ક્યાંયે જગ્યા ન હતી એટલે રેવાસંકર, સોમો-ગન, કુણ્ણદાસી વગેરેએ પંડોળો જ ગોરાઓને બેસવાનો ડોલ ઉઘાડ્યો. અહીં દિદૂરનાનમાં ગોરા-ઝોના ક્યા ઉપર 'એંટ્રો-ઇડીઅન અને મુરોપિયન' એવાં માટીનાં મારેલાં હોય છે તેમ ત્યાં કાળાઓને બેસવાના ક્યા પર 'રિઝર્વ'નું પાટિયું લગાવેલું હોય છે. 'રિઝર્વ' ન લખ્યું હોય. જોવા ઉપમાં આપણા જેવા કાળા દિદીઓ કે વર્ગસીઓથી બેસી ન શકાય. એ બધા મુરોપિયનોના જ ક્યા ગણાય.

નવા સલામતીઓએ જે ડોલ ઉઘાડ્યો એ એ-ક-ની પાસેનો હતો એટલે દૂધવરનું એકદમ ધ્યાન ખેંચાયું ત્યાં દૂધવરો, માટી, 'રોશન મારનરો ગોરા જ. હોય છે. દૂધવર' ને ગાઈ બંને બેથબેર એ ક્યા આગળ ધસી આવ્યા. ઉપર ચકેલાને ઉનારવા લાગ્યા, સામાન અને ચકાવનારોએને રોકવા લાગ્યા, સામાન પણ બહાર ખેંચી કાંદવાનો પ્રવાસ કર્યો. 'આત્રો, જીનરો નીચે; બેના નથી કે એ ડોલ તમારે માટે નથી.' પણ એ બિચારોને 'ક્યાં ખર્ચે દત્તી કે આ લોકો એ સામાન્ય' કાળા 'લોકો નથી, પણ જોનો સાટે લગાડ લગાડ' તૈયાર થયેલા છે. નવા બીરોએ તો સાંતિથી પોતાના ધોમા ઉપમાં નાખ્યા અને કપાને પણ વાસી દઈ ગાઈને કહ્યું, 'બીજા ક્યામાં જગ્યા નથી એટલે અમે આમાં બેસી છીએ. 'હવે તું ગમે તે કરીશ તો જે જીનરવાનો નથી. તારે કરવું હોય તે કરી લે'

દ્રૌપદીમાં જનાર જ આ બધી વાત લઈ લેતા હતા એટલે અમરે-એમને વળાવવા આવનારાઓને વચમાં પડવાની જરૂર ન પડી. અમે તો નિરાંતે તમારો જ્નેન દતા. મહી જીવડાનો વખત ક્યારેનો થઈ ગયો. પાંચેક 'મિનિટ' દ્રૌપદી રોકોની તેને બંદલે એ વંદવામાં જમણી રોકાણું થઇ ગઈ, એટલે વંદવા ઉપર ટોપલે વાળી 'તમારી બગર આવતે રોશને બરાબરની લઈશ' એમ કહી ગાઈસિરી મારી. કુમાડાના મોઢા તથા વરાળ ઉડાડતી દ્રૌપદી મઇ. એક પછી એક ક્યા પસાર થઇ ગયા અને એ નાના ને નાના થતા થતા દૂર નીકળી ગયા. કેટલેક દૂર જઈને દ્રૌપદી વાંકી વળી અને ટેકરીની પાછળ સરકી ગઈ અને સ્તબ્ધ બની જોને અદરશ થતી જોઇ રહ્યા. અબુદાસ હજનલાલ બાંધી

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

આ ખયાન કહેવાઈ રહ્યું એટલે વિચલક કહે. 'હીક છે, બાદ. પણ એની બુદ્ધિ મારા હિપર વકરી છે તે કેમ જણાય? અને એની યુક્તિપદ્ધતિ કેવી છે?'

દમનક કહે, 'કેસરીજી, તમે એ જીતવો શીમકે ચલાવવા સંજ્ઞ થયો હોય એમ આવે, આમ તેમ જુઓ, હોહ દેખાવે ને આંખ રાતી કરે તો આપે એવી જાવું ને જે ઉચિત હોય તે કરવું.'

આમ સિદ્ધા કાળ લંબેરીને દમનક સંજ્ઞક સૂચાપે ગયો, ને અણગણ્ય ગોહું કરીને ભેડો. સંજ્ઞકે પૂછ્યું, 'કાં, બાપા કુશાગસગાયાર છે ને?' દમનક કહે, 'આકર માણ્યનો ફરાલ કેવું?'

જીવતાંય મહેલા આ કહ્યા પાંચ જ ગારતે।
રહિર મૂર્ખ ને માંદો પ્રવાસી નિત્યસેવક ભરતલા।

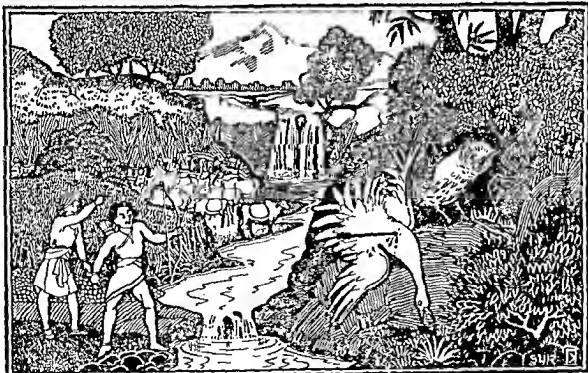
સંજ્ઞક કહે, 'પણ વાત શું છે?'

તે જોયો, રાત્રીએ વિશ્વાસપૂર્વક કરેલી વાત જીત આમળ ઉચ્ચારી ન જોઈએ, તો પણ હું તારા સ્નેહપાસથી બંધાયેલ છું એટલે મારે અવશ્ય તારા દિતવું તને કહેવું પડે.

એકત્ર રાજવિશ્વાસ, બીજે મરણ બંધવું।

શું કરે? ક્યાં જવું મારે, પડ્યો હું દુઃખસાગરે. ||
હિ. સુ. ૧૫૫||

સ્વામી વિચલક તારાથી વિરુદ્ધ થયો છે, એણે કહ્યું સંજ્ઞકને મારીને સમગ્ર પરિવારને ધરતીસા મેં કહ્યું મિત્રદ્રોહ કરવો એ અણકવું કહેવાય. તો તેણે કહ્યું "અરે કુછ, સંજ્ઞક ધાસભોજ ને આગણે માંસ-ભોજ એટલે એને ને આપણે સ્વાભાવિક વેર છે. એને દણ્યામાં દોષ નહિ. જીત ઉપાયથી દાથ આવશે

પદ્મવત્તા રહેતા એક ધુવંદને ત્યાં એના બિન્ન હંસ ગયો. એ વનમાં વણ્ણરાત્રી પોક પડેલી. પરાદિયે, એના સંપત્તિએ પ્રયાણનો રાંજ ફુંકેલા એટલે ધુવંદે તાણીને રાખે કર્ષે ને શુકામાં પેસી ગયો, પણ હંસ ને ત્યાં જ રહ્યો ને અપરાધનથી થીરાએલા સંપત્તિના ધનુર્ધરના બાણથી લાંબાઈ ગયો

અશક્ય હોય એ વેરીને કન્યાદાન કર્મને પણ દણ્ડો નોંધ્યો. મુદ્દપાપણ ક્ષત્રિય કાપાકાપે વિચારતો નથી. મૃદુદુમ્મ સૂતો હતો ત્યાં જ અશ્વત્થામાએ એને મારી નાખ્યો હતો." એટલે એનો નિશ્ચય જાણીને હું તારી આખા આગ્યો. દને વિશ્વાસપાતકતો દોષ મને નથી. ગુપ્ત મેન હતો તે મેં તને જાણી દીધો." :

આ વજ્રપાત જેવું દારણ વચન સુણીને સંજ્ઞકને મૂર્છા આવી. 'મૂર્છા વળી ને ચેતના આવી એટલે એણે કહ્યું: 'હીક, કહે છે કે,

'રાગ કુપાત્રને સંધે છે, ધન કૃપણને બળ છે, અને શેષરાજ ગિરિસાગરે વર્ષે છે.' (૩૦૧)

હું રાગમાનવ છું એમ સમજનારો શોય વિનાનો બેળાદ છે.' (૩૦૨)

આમાં મારે જ દોષ છે કે મેં કુમિત્રની સેવા કરી: કુમિત્ર-સેવાથી હંસસે કેવે જાણ્યા વીંધાઈ ગયો હતો?

દગાક કહે, 'એ કેમ!'

સંજ્ઞક બોલ્યો:

કૃષ્ણ ૧૪

એક વનમાં ગોડું સરોવર હતું. તેમાં મદરક્ત નામે હંસ વસતો હતો, ત્યાં એક ધૂડ આવી ચડ્યો. એને નોંધને હંસ કહે, 'આ વિજન વનમાં તું ક્યાંથી?' ધૂડ કહે, 'તારાં ગુણગાન સાંભળીને હું આગ્યો છું. બમિથો પૃથિવી આખી ગુણ-વેષણત્વપર ન ભાળ્યો અધિકે તુંથી તેથી હું અહિં આજિયો ॥ પૂં ૧-૨૮૧ ॥

તારી દારે મારે અવરૂપ મિલતા કરી છે, કેમ ને અપવિત્ર પણ યંગને પાળીને પવિત્ર થાય છે. તેમ જ હરિહરે ગયો શંખ હાડકું ચે પવિત્ર છે।

મહાનુભાવહંસર્ષ સોનો ઉત્તતિકારક ॥૨૮૩ ॥'

હંસ કહે, હીક, સુમિત્ર. આમ ભેવ જણુ ગુડુ દિવસ સાથે રહ્યા પછી ધૂડ કહે, 'હું પદ્મવનમાં માઈ ધર છે ત્યાં જાઉં છું, અને તમે પણ મારા પરોણા થઈને ત્યાં આવજો.' એમ કહીને એ ગયો.

હંસને પછી ધૂડને મળવાનું મન થયું, એટલે એ પદ્મવન ગયો ને ધૂડને મળ્યો. તે વેળાએ ત્યાં વણનરની યૌદ્ધ પડી હતી. પરોડિયે જીડીને સંધપનિએ પ્રમાણશબ્દ મગડાગ્યો, ત્યાં ધૂડે તાણીને જોશરો શબ્દ.

• પર્ણમદ્રા છે.

કુંભાર - એક ૧૮૮૭ (ઓગસ્ટ ૧૯૩૬)

કયો ને નારીની ગુફામાં ધરી ગયો. પણ દંસ તો ત્યાં જ રહ્યો, તે અપરાધનણ્યકોન સંધપનિના મનુર્ધરે મારેશ શબ્દનેથી જાણુથી વીંધાઈને માર્યો ગયો.' (પાડ)

દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી

તારા

(એક ગપકથા)

સાં જ પડવાને સમાર ચઇ હતી. આકાશમાં તારા ઝગઝગતા દેતા. તારાના તેજને લાંધે સરજ સીસાને એક પીપળાના ઝાડ ઉપર બેઠો હતો ત્યારે ત્યાંથી જીડતો જીડતો એક શિયાળ નીકળ્યો. સરજને રોતો જોઇ શિયાળે પૂછ્યું, 'અડ્યા સરજ! તને આટલું ગમું શું કુણ પડ્યું?'

સરજ કહે, 'કુણને ગદલે મને તો મોત આવી ગયું છે. મેને, દિવસને ગદલે રાતે તારા મઝકે છે. તેને મારે કેમ કરીને નસાડવા? અને કયેવું કે સાલ્યા જાયો અહીંથી; અને માઈ આંધાઈ પડ્યા દે.' શિયાળ કહે, 'એમાં શરરીરની જમ રજો છે શું! સાલ તાઈ કામ હું પતાવી દઈ.'

એમ કહીને શિયાળ ચારે વ મગે લાલ્યે અને તે એક વાણિયાની દુકાને ગયો. ત્યાંથી તેણે વાણિયાને એક તમચો આપીને એક સોડી ખરીદી. પછી તે તારા એને દાંડી કાઢવા ગયો. તેણે તો સોડી મારી મારીને ગમ્મા તારાએને એક મોડી કાલસાની ખાણમાં પૂરી દીધા. તે વાતની મને ક્યાંથી ખબર પડી કહું?

જ્યારે રાણીચંજની કોણસાની ખાણ ખોદાની હતી ત્યારે તેમાંથી કેટલાક તારા મને જડ્યા હતા.

ગુલામસિંહ ખારડઃ

ખાળજોડકણું

પીળા સાડલા ઉપર ભાત પાડી દેા

ઉનાળે તો કોનો વા દંડું ગીડું પાણી પા પાણી ઉપર પરપોટા રૂપિયા દીધા તણુ ખોટા ખોટા રૂપિયા દંડકંક મૂકો ખોટી રકમક રકમક કરતાં રાત પડી પાળે સાડલે લાત પડી

ગુલામસિંહ ખારડઃ

(રતન)

માધુકર

મનુષ્ય નિજ પંડમાં વતન-માટી-ખંધાયલો
કમળ ધણી-લોખને નમન એક મુણ ન દે,
ન વા મન મલો કદી રમણ એક ગણુ ધરે,
પરે જમ વિષે થયો આધમ યન્મ કોનો નથી

—વર્ણદાસ મહેતા

આજન્મ વિદોહી છી સંપૂર્ણાનન્દ

હાંના પાણ, પડોણુ લસાટ, કોના પર એક મોટા માંદલો,
મરતી મરી આલ, રણવતા તરફ દંછ કુણું શરીર—અને
આ બધાં વચ્ચે કંઈક શોધતી આંખો, આવી કેટલીય વિદોહી
વાતોનું સંગ્રહણ તે શ્રી સંપૂર્ણાનન્દ, મનેર્વવિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ
પણ એમનું જીવન એક જામ પ્રયોગશાળા છે. જેમાં હાર્દ-
નિગમી તિતીક્ષ્ણ છે, સંદેહવાદીની મુશ્કાળાકતા છે, ભક્તિનું
આત્મનિવેશન છે, અને તે સાથે વિદોહીનો દુઃખાર ને રાજ-
કારણ્યકટી તડોડકશ્ચિતિ છે. આથી જ એ કેટલીક કલાકને
તેના અનુસાસનમાં રહેનારી વ્યક્તિ નથી. એમનું જીવન એક
મતિનું લોતક છે, જેમાં મતિને કારણે જ રૂઢાવટ વેદા યાજ છે.

સંપૂર્ણાનન્દે પોતાના જીવનની અભિવ્યક્તિ સાહિત્ય અને
શિક્ષણની રીત કરી વ્યક્તિતાના વિકાસ સાચોસ્થાય એ બંને
ક્ષેત્રોની સીમા વધતી ગઈ. સાહિત્યના ક્ષેત્રનો સમયો વિસ્તાર
જીવનમાં સમાઈ ગયો અને શિક્ષણની પરિધિ તો એટલી
વિસ્તરી કે તેનું એક નિર્મિત્ય રૂપ જ ન રહ્યું એ અર્થ
થઈ ગયું. એમના વ્યક્તિત્વને ન પિછાની રાજનાર હદે છે કે
સાહિત્યમાંથી એ રાજકારણમાં જઈ પડ્યા એ સારું ન થયું.
પરંતુ ખરું જોતાં તો સંપૂર્ણાનન્દ 'આ' માંથી 'તે' થઈ ગયા
એ વાત જ ભૂલી છે. એમણે નથી સાહિત્ય છોડ્યું. નથી
રાજકારણને મદબ્બ રહ્યું. કારણ એમના વ્યક્તિત્વના નિર્માણ
કામમાં સાહિત્ય અને રાજકારણ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વા મરાવતા
ક્ષેત્રો નહિ, પરંતુ એક જ સાધનનાં બે પાનાં છે. નથી
સાહિત્ય એમણે આત્મસાક્ષાત્કારના રૂપમાં મદબ્બ રહ્યું. નથી
રાજકારણ 'મિડેયા'—વ્યવમાયના રૂપમાં.

હિંદી સાહિત્યે સંપૂર્ણાનન્દને વિજ્ઞાનના લેખકનાં રૂપમાં
એળખ્યા છે. દેશી રાજ્યોના પ્રેમ પર પ્રકટા નાખનાર એ

પહેલા લેખક. આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણથી પણ હિંદીમાંથી
જન્મતને વાંકે કરનાર એ. હિંદીમાંથી 'આંતરરાષ્ટ્રીય રાજ્ય'
'સમાજવાદ' ધાર્મિક અનેક પ્રથમ એજીના અંતરી સંચો
આપના છે. એમણે 'મર્યાદા' જેવી કેટલાક રાજનૈતિક પ્રતિબંધ
સફળ સંપાદન કરેલું છે. અસહયોગના જમાનામાં નોકરીથી
અલગ થઈ એમણે સાહિત્યમાં હાંસાભ્યુતો વિચારક અને
ચિંતક રૂપે અને એ જ સ્વરૂપ એમનું રહ્યું છે. સાહિત્ય અને
રાજકારણ બંનેમાં વિદોહીનો સ્વર હાલને જ એ અવિષ્ક થયા.

અસહયોગ આંદોલનમાં એ બંધના તે તેના આધારમૂલ
સિદ્ધાંતોના અસરપોણથી નહિ, પણ એમનો આત્મા અભિ-
વ્યક્તિ અર્થે તત્કાલી રહો હતો કોરસો. એ તેમનું સાત યતાં

જ આસપાસથી એમનું શન ખીનણ ઊઠ્યું ને જનતામાં ક્રાંતિમંત્રી મેનેજરિંગ પેદા કરવાના કારખાં એ લાગી ગયા.

—એમની આ મેનેજરિંગ સમાજવા આખોજે એમના એ સંસ્કારો ને એ પરિવર્તિતિઓનું શોધન કરતું નિષ્ક્રિય કે જેમાં એ હુલ્લી છે. પદેલી વાત તે એ યાદ રાખવાની છે કે આધ્યાત્મિક વિચારે ને સંસ્કારે સંપૂર્ણનંદ સંપૂર્ણ સાક્ષ્ય છે. પૂર્ણ વેદ્યજ્વ ગાંધી અને એની વેદ્યજ્વ વિચારધારાથી સ્વાત્મનિક જ એમની વિચારધારા દર્શાવે છે. એમનું ઉપારય સાદિત્ય સંતસાદિત્ય નહિ પરંતુ પદ્ય સ્વદેશયમય 'દુર્મા-સખતશાલી' છે. એ કંથમાં ને તત્ત્વજ્ઞાન છે. શત્રુઓના મર્દનની ને નીતિ છે એ જ એમનાં તત્ત્વજ્ઞાન અને નીતિ છે.

શબ્દો મત્તાપ ને શિતાલ, હરસાલ, શુક માર્ગિદિસિદ ને વીર બંદાના બીરચરિતો દેવર પ્રાઈઁબથી જ એ મુગ્ધ પદેલા. હરસાલનું તે ચરિત્ર પદ્ય એમણે લખ્યું છે. આ પ્રવાસની વિચારવર્ણિતિને લાઈ દેશબંધુ રાજ ને પ્રેક્ષીલાલ નેદરમે કોયેસ વિરુદ્ધ બદ પોકારતા તરત જ એ તેમને પદમે જઈ ચડ્યા. ત્યારબાદ પાંચો સત્યાગ્રહનો જમાનો આગ્યો. એ સત્યાગ્રહે પોતાની અંતઃશક્તિથી આખુ વાના-વરખ કંપાયમાન કરી રીધું ને સ્વચ્છ-વિચારદેવળોકોના હોશો એ પ્રવાદગ્ય બન્યા. પરંતુ સંઘી મુકામેથી એવો સત્યાગ્રહને રચમિત કરવામાં આગ્યો તેવો જ સંપૂર્ણનંદે પાંચો વિદ્રોહનો ઝડો ઊંચક્યો. ત્યારથી એરેશોરપૂર્વક પોતાના સમાજવાદી વિચારોનો પ્રચાર એ કરતા રહ્યા છે.

આને સંપૂર્ણનંદે બારતીય સમાજવાદી દળના અધ્યક્ષ અને પ્રધાન નાયક રહ્યા છે. પરંતુ શુદ્ધ માર્ગિસંઘમયા એમને વિકાસ મેંદા એ વાત ગાની રાકાય તેમ નથી, અને એમના છવનના સચ્ચાલક વિચારો તથા પ્રતિઓ—એમને લઈને એમનું વ્યક્તિય બન્યું છે, તે આ સમાજવાદ પ્રત્યે પદ્ય એમને વિદ્રોહ જગવવા પ્રેરે એ નિલકુલ સંભવિત છે. એ સમાજવાદનું બારતીય સંસ્કરણ જ આપનાવી રહે એમ છે; શુદ્ધ માર્કસવાદ કદી એમનું ઉપારય ન થઈ શકે.

આને એ મુખ્ય પ્રાન્તની મદાસભા-સરકારને ફિરકામંત્રી તરીકે પોતાની સેવાએ આર્પી રહ્યા છે. મદાસભાસંસ્થિત સધના પ્રાન્તોમાં એમના મુખ્યમંત્રાનો મંત્રી મળવો મુશ્કેલ છે, એનામાં આદર્શ, કલ્પના અને વ્યવહારિકતાનું બળતું સુંદર સંમિશ્રણ સધાયું હોય.

વળી બહુ ધણા યોગા ભજૂતા દરો કે સંપૂર્ણનંદ એક અચ્છા કવિ છે ને કાવ્યના મર્મમાં પ્રવેશવાની એમનામાં પર્વતો રાજી છે. પરંતુ કાવ્યના આ સ્તોતના મૂળમાં પદ્ય શુદ્ધ શાકમંત્રી 'મા' પ્રત્યેનો પદ્ય આત્મસમર્પણનો આવ છે. એમના એક કાવ્યની પેંકિન છે,

'હમ રોવા કરતે બંધેએ તુમ અંગીકાર કરે ન કરે.'

આત્મસમર્પણ ને આત્મવિવેદનો આ સ્વર, આ આગ્રહ,

એ જ સંપૂર્ણનંદના વ્યક્તિત્વનું મૂળતત્ત્વ એ બહુમુખ્યભક્તિ-ત્વની રજૂતિનો સ્તોત આધારિક છે. રાજનીતિએ તેમાં વિદ્રોહનો મૂળ પૂર્ણ છે, દર્શને એને આત્મસંક્રિત આપી છે, સાદિત્ય ને શિક્ષણે એને સારકાશિત આપી છે અને એ સધર્મના સમાવર્ષે એમને લગ્નવેષી તીર્થાં લાપ અને શ્રિત પ્રદાન કર્યાં છે (દિલ્લી 'હંસ'માં એ સમાનાય 'સુખન')

હું ઇતિહાસના અભ્યાસમાં શા માટે એરેશોર ?

● ● ● શ્રી જયચંદ્ર વિદ્યાલંકારના નામથી ઘોડા જ અપરિચિત હતો. તેઓ આ દેશના મુખ્યસિદ્ધ ઇતિહાસજ્ઞો છે. ને વખતે દેશના વિદ્વાનો એક થા ખીન મસજે અંશેલમાં પુસ્તકો લખી રહ્યા છે, ત્યારે શ્રી જયચંદ્ર વિદ્યાલંકારે શાસ્ત્રીદત્તની દક્ષિણે શાસ્ત્રાધ્યા-લિંગીમાં જ પોતાના સર્વ કંથો લખ્યા છે. 'ભાષીતીય ઇતિહાસની કૃષ્ટેષા' એ તેમનો એક અમુલ્ય ઇતિહાસકૃત્ય છે. આ શ્રેષ્ઠમાં તેઓ ક્રાંતિપ્રત્યે વ્યક્ત્યજ્ઞાનથી ઇતિહાસના અધ્યયનમાં કેમ પડ્યા તે તેમણે બતાવ્યું છે. દિલ્લી પરાધીનતાનાં કાંઠિયા શોધી દાદવા માટે તેમણે લિંદના ઇતિહાસનું આધ્યયન કર્યું છે અને તેના કૃત્ય રૂપે તેમણે અમુલ્ય કંથો લિંદને એરે કર્યા છે.

બાહ્યથી રાષ્ટ્રોન્દગાળ સારવાયે પોતાનાં બળવાનાં સંસ્થા રજી લખતા અને ખાસ યાદ રૂપી છે. એ શ્રેષ્ઠ કાવ્યી લખાસ પછી અને વાચવા મળ્યો છે. આ કંથોંદે પેટલી વાતો કરી આપરવક છે. પ્રસંગને વદા થઈને એ પદ્ય કદી રૂઝ હું કે સચીન દાદાની સ્મૃતિ દવે અંખી થઈ મઠ છે અને દવે તેઓ પ્રસંગોની સૂકંજ ધણે અંચે બચી ગયા છે. લખાસ તરીકે, સ્વ. બજતસિદ્ધના બાહ્યશુક્રમુખ્યસિદ્ધે આમને કોડવાની છલ્લા રાખી દત્તી એમ કહેવું બલ બેરૂં છે. આલે પ્રયત્ન કરનાર એક ખીન. 'સિદ્ધ' દત્તા. સચીન દાદા પંદળમયા મારે થેર આપીને માત્ર એક જ વાર રહ્યા દત્તા. એ પદેલાં અમે દિલ્લી મદાસભામાં મળેલા.

મારી સાચી કીમત ભજૂનાર તેઓ પદેલા જ દત્તા અને તેથી જ હું તેમના પ્રત્યે આદરપાંચે દત્તો. ૧૯૨૩માં તેમણે મને ને સખ્દો કહેલા તે શ્રદ્ધી રાક્તો નથી. 'વાગ્દા પોતા પા બરોસો રાજો, તમારે મોટું કાર્ય કરવાનું છે' લગ્નમય આવા જ શખ્દો સ્વ. ભયસવાલજીએ સને ૧૯૨૮માં ઇતિહાસના કાર્ય સંબંધે રહ્યા દત્તા સચીન દાદાના લેખની એક વાત ભયસવાલજીના એક ખીન કથનની યાદ આપે છે દાદા લખે છે કે સરદારની પેલી એરે સંબંધ બેડના, જેવા મથાનો અમે કરેલા તેવા ખીન કોડઅં કહેલા નહિ. ભય-સવાલજીએ પોતાના એક સિમ્બને મારો કલ્લેખ કરીને એક વાત કરી હતી, 'એ દમણાં જ મારી ભજૂમાં આવી. તેમણે કહેલું કે—'મને ખીને કોઈ દિલ્લી કે હુરોપિયન નથી મળ્યો કે જેને દિલ્લી સરદાર વિષે આટું શુદ્ધ અને પૂર્ણ જ્ઞાન હોય.'

શયીન દાદાના હૃદયમાં હું ક્રાંતિકારી ચળવળમાંથી ખસી ગયો એ માટે ખેદ થાય છે. તેઓ અને દેશનું દુર્ગમ્ય માનીને મારું ગૌરવ વધારે છે. એ ગૌરવને હું ચોક્કસ છું કે નહિ એ હું નથી ભણતો. જ્યારે તેઓ એમ કહે છે કે હું રાષ્ટ્રીય કાર્યોમાંથી અલગ થઈ ગયો ત્યારે મારે મારો મતભેદ મક્કર કરવો પડે છે. આજે હું ને કામમાં રોકાયેલ છું તે કાર્યે 'રાષ્ટ્રીય કામો' કરતાં વધારે મહત્વનું છે. દાદા કહે છે કે આત્મે ઐતિહાસિક ક્ષેત્રમાં અને સારી પ્રસિદ્ધિ મળી છે. શું પ્રસિદ્ધિ મેળવના મારે જ હું આ ક્ષેત્રમાં આવ્યો છું? ને પ્રસિદ્ધિ જ મારું કાર્ય હોત તો હું અંબેજીમાં જ લખત.

જેની પ્રેરણાથી હું રાજકારણના ક્ષેત્રમાં પહેલાથી તેની જ પ્રેરણાથી ઇતિહાસગ્રંથવ્યવસ્થા કર્યામાં ગુંચાઈ ગયો. આખરે શા માટે ગુલામ છીએ એ અસ્પષ્ટતા યેદા થતાં હું રાજકારણમાં જોડાયો અને આખરે શા કારણે ગુલામ છીએ, એનાં કારણે નંજુવાના વહેંચથી હું ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો; કેમકે પોતાની સ્થિતિને બરાબર સમજીને પોતાનો માર્ગ નિર્ધાર કરવો ઠીક છે. હું અનુભવ કરી રહ્યો છું કે આ અધ્યવસનું કામ ચળવળ કરતાં અનેક રીતે મહત્વનું છે. અને એકબીજાનાં પૂરક છે. ગંજીરમાં ગંજીર જળવાનાં કાર્યમાં અથવા મુસાફરી કે ધર્માલમાં પણ મારો અભ્યાસ કરી પણ બંધ પડ્યો નથી. રાષ્ટ્રીય કાદાની ધરપકડ પછી એક ખાસ ચોળાના સંબંધે સ્વ સુખદેવ અને મગતસિંહની સાથે મારે કેટલાક માસ સુધી એક એવી જગ્યાએ મોઝો માંડવો પડ્યો કે જ્યાં એક પ્રસંગ પર પડેલા પડતાં ગોળીઓના વરસાદમાં યેરાઇ જવું પડતું. મારે રાક-સાતરાહનના ઇતિહાસનો અભ્યાસ લગભગ એ મોટો પર થયો છે.

મને તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે ઇતિહાસનું અધ્યયન અને પરિસ્થિતિનું અધ્યયન આપણી સ્વતંત્રતાની લડાઈનું એક સુખ્ય પાશું છે. સ્વતંત્રતાને પહેલો રસ્તો ભર્યો છે. આજે પ્રાંતિનું સંચાલન મહાસભાના હાથમાં આવ્યો પછી દેશના અનેક નેતાઓને આ વાતની ખબર નથી પડી કે દેશનું ચાલન કરવા માટે એના સ્વચ્છતાના જીવનના અંગ્રેજી સાહિત્ય અને કાવ્યદાના શિક્ષણનું કંઈ મૂલ્ય છે અથવા તો સત્યાગ્રહના જગતનામાં એના નિયમોના કાનનું મૂલ્ય છે? દેશનો કારભાર ચલાવવા માટે અને દેશની સ્વતંત્રતાની ચળવળ ચલાવવા માટે દેશના પ્રમોના અભ્યાસની જરૂર છે, જેનો આજે આપણા દેશમાં અભાવ છે. આજે આપણે રાષ્ટ્રીય વાતો કરવાની ફેરન થઈ ગઈ છે. જ્યારે આખરે આપણા દેશની પરિસ્થિતિને સારી રીતે સમજી શકીએ ત્યારે જ પરદેશના નિવર્તી આપણને હવેથી વધુ પડે. (અનુભવી)

આ

સત્તરમી સદીના પ્રારંભ સુધી, આ એક કાઈ પીણું પૃથ્વી પર છે એવો ખ્યાલ સરખો એ યુરોપમાં ફેલાયે ન

દત્તે; પણ એસિયા તો એવી એ સદીઓ પહેલાંથી એની વિજયન અનુભવી રહ્યું હતું. વનસ્પતિઓના વર્ગીકરણ લીનિયસના જગતના સુધીનું વૈજ્ઞાનિક જગત એનો જ એનો પિતૃદેશ ગણતું રહેતું, પણ ઇતિહાસે એ વાચકો ખોટી કરાવી છે. ચીનમાં તો એ બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચારણે ત્યાં મળેલા હિંદી બિહુ એવિધિમાં છે. પશ્ચિમમાં દાખલ કરી. ખાણી એના પિતૃદેશ તો હિંદુસ્તાન જ. અને પછી વિદ્યોનો તો માને છે કે ધર્મરાજ હિમાલય પર ચડતી વખતે ને કેટલાક વેચ પોતાની સ્થિતિ લઈ ગયેલા, તેમાં આ પણ હતી. એટલું બધું કે યુરોપિયનોદ્વારા યુન:પ્રવેશ પાશ્વર્ય પહેલાં આજે એનું નેટલો લોકાદર અર્ધો નહોતો મેળવ્યો. ચીનમાં તો એની લોકપ્રિયતા એટલી વધી ગયેલી કે ત્યાંની સરકારને અવારનવાર તેના પર કર નાખવા પડેલા. નવાનમાં પણ તે ચીનમાંથી જ દાખલ થઈ. તેનું વાનિયર નવગી સદીમાં ત્યાં શરૂ થયું.

આ યુરોપમાં પહેલી દાખલ કરી વર્લ્ડએએ, ઇ. ૧૬૦૨માં. તેમની ખાસીથી ઇ. ૧૬૬૬માં લૉડ અર્લિંગના નામનો અંગ્રેજ ત્રણ પોંટની એક રતલ લેખે આ ઇંગ્લેંડ લઈ મોકલે. ઇંગ્લેંડ એ વખતે ભારતીય ચા જ પીતો હતું, પણ ઇ. ૧૬૮૬માં ડચ સાથે અંગ્રેજો વચ્ચે થયેલી ઇશ્ટીઆ કંપની મારફતે મગાવવા માંડી. કંપની ચીનના આશિય પ્રાન્તમાંથી તેની આયાત કરી હિંદના મહાસાગરને સુરત બંદરેથી તે ઇંગ્લેંડ ચડાવતી. ઇંગ્લેંડમાં એ વખતે એક રતલ ચાનો માત્ર સોળ સિલિંગ મેલાતો!

આ એ નામ પણ મૂળ ચીનાઈ જ છે. ત્યાંના કંતાલ ને તેની આજુ બાજુના પ્રદેશમાં એ નામ વપરાતું હોઈ, સ્વચ્છતાના બધાં યુરોપિયન લખાણોમાં પણ એને મારે 'Chaw' શબ્દ વપરાયેલો મળે છે. ઇ. ૧૬૧૫માં ઇશ્ટીઆ કંપનીના એક મોકલે ચીનમાં તેના મિત્ર મિ. ઇડન પર પણ લખેલ છે કે 'send me a pot of best sort of chaw.' એ વખતે, આજે રશિયામાં મુરખા સાથે ચલાવે છે તેમ ચાનાં પોંડાં ચલાતાં ઢગાં પછીથી, કંતાલને બદલે ચીનના આશિય પ્રાન્તથી જ્યારે ચાની આયાત થવા લાગી ત્યારે ત્યાં વપરાતું 'તે' નામ સ્વીકારવામાં આવ્યું, જેના પરથી આવ્યો 'ટી' શબ્દ બનેલો છે. ઇંગ્લેંડના લેન્કેસ્ટર, વેસ્ટમોરલેસ પરમખાના લોકો હજુ એ ચા માટે 'ટી' શબ્દ જ વાપરે છે.

સત્તરમી સદીનાં કાલાખાનાંમાંથી જ યુરોપમાં ચાનો સાર્વજનિક પ્રચાર થયો. રફતે રફતે એણે તો કાઢી કરતાં એ વધુ અગત્યનું સ્થાન મેળવ્યું. ને એ અગત્યને લઈને એ નવા પીણાએ યુરોપના હૃદયેશમાં એ અત્યંત સ્થાન મેળવ્યું. ત્યારના યુરોપિયન હાકરોના કમનાતુસર ચાથી નજર ચોંટી પડતી, કહેલું સાકે મળું, જૂજી લેખકની, વાવનો નાસ થતો, — ફ્રાંસમાં માનવશરીરના કોઈ પણ રોગ માટે એ રાગભાજુ :

હોનાર હતાં! એ વખતનું આ લખાણ વાચતાં તેનું માથા-
ભય આભિરૂપ સમજરો:

'While tea never puts patient in mind of his disease, it cheers the heart without disordering the head, strengthens the feet of the old, and settles the heads of the young; cools the brain of the hard drinkers, and warms that of the sober student; relieves the sick and confirms the healthy. Epicures drank for want of appetite, bon-vivants to remove the effects of a surfeit of wine; gluttons drank it as a remedy for indigestion, politicians for the vertigo, wits for the spleen, a vil beaux to improve complexion. Tea is a treat for the frugal, a regale for the luxurious, a successful agent for the man of business and a healthy amusement for the idle'.

આ મશરિત થે પૂરતી નયા. આ ૧૨ તો યુરોપના કવિઓ કવિતાઓ લખવા માંડ્યા હતા, નિબંધકારો નિબંધ પ્રસિદ્ધ કરતા હતા. એ સૌનું પરિણામ એ આવ્યું કે કાફી તો ખિચારી 'Dish-water' તરીકે જાણના થઈ રચનારૂપ ગળી ગઈ, અને આજે આ માત્ર પાણીની જ ક્ષેતરનું સર્વ-આયોધી પીણું બની ચૂકેલ છે.

આવી સર્વેશશામક ચાનો છોડ યુરોપમાં ઉગાડવાના પછુ ખૂબ મથાએ થયા. સત્તર વખત નિષ્ફળ નથા બાદ

આશાથી વખત કીનિયસ ચીનમાંથી તેનો છપ્પો છોડ મેળવવા આગયસાળી થયો, પણ યુરોપની જમીન એના નાવેતર માટે નફામી નીવડી. પછી તો ૧૬૨૮ ઇ.સ.માં ફ્રાન્સે થે ઇ. ૧૮૩૪માં ચીન સાથે ઝગડો જામતાં તેને કોમો નહાં. ૩૪૨ વેપાર ટકાવી રાખવાનો મોટો પ્રયત્ન થઈ ગયો દિલ્હી એના નાવેતરની રાકયતા તપાસવા કોલેજી સર્વેય પોતાના મોજાણીકારો મોકલ્યા આપ્યા. એ મોજાણીમાં આસામમાં જંગલી અવરયામાં ચાના છોડ ઊંચી નીકળતા જોવામાં આવ્યા એટલે કંપનીએ એ પ્રદેશને જ પોતાનું કેન્દ્ર બનાવી ત્યાં નાવેતર ગાખ્યાં. ઇ. ૧૮૪૩માં પહેલવહેલી જ ત્યાં કોલેજી ૬૦૦૦ રતલ દિલ્હી ચાનું જાહેર લીલામ થયું ને ૬ ૧૮૪૩માં એ પહેલવહેલી જલન થઈ, આસામની યત્રા ને મેજવાણી દવા એના નાવેતરને ખિલકુલ અનુરૂપ દોષ, આજે થે ત્યાં ચાર લાખ એકર જેટલા વિસ્તાર એના પાછળ જ રોજકોરો છે, જાથે જમીને દિલ્હીમાં સાઠ લાખ એકર જેટલી જમીનમાં તેનું નાવેતર ગાય છે ને વર્ષિક ૪૫ લાકડ જેટલી કલમ આપે છે, પણ જાનરસીએ એ જામાં જ નાવેતરો. અંમેલેને હાથ દોષ કિંદીઓને મારીએ જાનરસી જ રહે છે.

આને વનરપતિસભ્યમાં 'Theaceae' વર્ગમાં ખૂટવામાં આવી છે. લીનિયસે તેને 'Thea Siensis' નામ લિખિયેલ નામ આપેલું, પણ હાલે તે 'Camellia Thea Linn.' નામે જ કોળખાય છે. સર ન્યેશન વોટ એની જાતોનું નામ મગાણે પૂજકરૂપ કરેલું છે:

અ વિરિડિસ	સાખાકો-આસામ ખાસ, હિમાલ, નાથા
	ટાકીઓ, ગાંધીપુર, બકરેરા
	અને શાન, યુનાન અને ચીન.
બ ઓલીઆ	ચીન, ભૂતાન, હોંગકોંગ, હિં.
ક રિટ્ઝા	હિં, ચીન.
ડ ટેન્સિપેકેલિસ	મલાકા, પીનાંગ.

ચાનો, વિપુલ પાક હતારના માટે તેના છોડને કલમ કરવાની ખસ જરૂર રહે છે. એના છોડો પહેલાં તો નર્સરીઓમાં હજોરવામાં આવે છે ને છપ્પી આઠ ઇંચના થતાં બગીચામાં અચ્ચારથી છ છ ફૂટેને અંતરે તે રોપવામાં આવે છે. દોઢ બે વર્ષેના થતાં છોડને કલમ કરવામાં આવે છે. આજ કલમ કરવાથી થઈ પાર જવના છોડોમાં થે જીવનને નધારી આણી. રાકાય છે. કુદરતી રિથતિમાં તો છોડ ૧૦થી ૧૨ ફૂટની ઊંચાઈએ પહેલે છે, પણ કલમી રિથતિમાં એની ઊંચાઈ ૫થી ૬ ફૂટ જ રહે છે એને સહેજ સુવાસિત ધોળાં ફૂલ અને ફળ પણ આવે છે એમાં કોઈની નજી કુખીની સ્તંભવામાં બી રહેલાં દોષ છે.

છોડને અચક, કાળાં, અજીદાર ને ખૂબ શિશકોવાળાં પાંદડાં આવે છે. પાંદડાંના નીચેના ભાગ પર ગારીઠ કેશ દોષ છે, ને પાન પુખ્ત થતાં ઢળને ઢળને નાથ પામે છે.

દરેક ભાડ ચારથી સાત વર્ષ સુધી દર વર્ષે ત્રણ માક આપે છે. ફેબ્રુઆરી કે માર્ચમાં શેતરતો માક કસગ દોષ છે, એ સાલી ચા (Imperial tea) કહેવાય છે.

આનાં પાન ઈતારી લીધા પછી તે સૂકવવા માટે ચોસાના જગરા તાવડામાં નાખી અંતરિની ધીમી આંચ આપવામાં આવે છે. એ જગરો એમાંથી પીગતો પડતો સીસો કૉલ્ડરસ ઝમે છે. એ રીતે સૂકવવાની પ્રક્રિયા બાર તેને 'પામ્લીની' વસાળવા સહેજ બેજ આપવામાં આવે છે ને વળી માછી સૂકવવામાં આવે છે. આમ સૂકાએકી ચા તે આમજી માફ વપરાશની કાળી ચા (black tea). આ રીતથી ન સૂકવતાં માત્ર તડકે સૂકાનેલી ને ઘોડો બેજ ધરાવતી ચા તે લીલી ચા (green tea). હવે તો એ કે હિમાં જે ચાની સૂકવણી મધ્યે સ્ટીમ હીટરો વપરાયા માંડ્યાં છે.

આ બધી પ્રક્રિયાઓ પાયા બાર ચાની બતવાર વર્ગબી કરવામાં આવે છે. એતેજ્ય રેકા, રેકા, રેકા સૂચેંચ અને સૂચેંચ એ ગુણગુણો બધી બતો તારાબા બાર બાકી વધેલો બેકા તે 'કરક' કહેવાય છે.

આનું રાસાયણિક પૃથક્કાર કરતાં તેમાં ઊંચી નય કોષમાં તેલો, માઇન, ટેનિન, લેગ્યુમિન, બુદાનુલ એસિડો, પેકિટન, રાજ વગેરે ઉપરાંત કેટલાક સારો, ખનિજ અને મીણુ એવા તથા થીકણ પદાર્થો (waxes & gummaty matters) માલમ પડ્યાં છે. ચાની સુગંધ એમાંના તેલોને જ આમારી છે.

આને ચા જ્યારે આપણું સર્વસામાન્ય પીણું બની ચૂકે છે ત્યારે શરીર પર થતી તેની અસરો તોલ ખખ આપણે ઠાઠેા નેહએ, એ માટે પ્રખ્યાત ઢાકરી જન 'લેન્ડેન'નું કથન પ્રમાણસૂત મનાવું નેહએ એના અભિપ્રાય મુજબ, ચા આપણા શરીરની કાર્યપ્રણીત સમતોલના (Functional Equilibrium) અરેતબરત કરી નામે છે ને જાન-તેલુઓમાં હરકેશદ આણું છે. જાનના અરધા ગ્રામ જેટલા પ્રમાણમાં એ લેવામાં આવે ત્યાં સુધી ઠીક છે, પણ જ્યારે વધુ પડતા ઉપયોગથી વારંવાર જેસાજ લાગે છે, એમાં કંપ બેપએ છે ને ચિત્તની સ્વસ્થતા ચાલી નય છે. કેટલાકને તો વળી ખૂબ ઉંઝાલેલી કડક ચાનો ઝોંખ હોય છે. એથી ચા પીનારાઓ કાનમનો બંધકોસ પલોરી લે છે.

વખૂને વળી ચાને લીધે શરીરમાં રક્તિત્તિ આવતી હોવાની આમક લાગે છે. પણ એ રક્તિત્તિ ક્રિયા જ હોય છે. ચા જેટમાં જતાં આપણી આંતરવંચાના જાનતેલુઓમાં એક પ્રકારનો સંચોભ હલાક કરે છે એ મરતક સુધી પહોંચે છે ત્યારે માણસ સહેજ રક્તિત્તિ અતુલને છે. સાચું નેચા બધએ તો, સાતની બેપ માણસના શ્રમના પર્દાદારને જ દોષ, એ રક્તિત્તિની કુદત્તી જ સંભાસિ લાગે છે. એને બડેલે આમાં રક્તિત્તિ મેળવવા નીકળનાર માણસ કંઈથી આત્મી તાજગી વિવરેા વિવસ ગુમાવતો નય છે.

'ડુમાર'

દેદ્રાગાદનો દૂંક ઇતિહાસ

દક્ષિણ દેદ્રાગાદનું બીનું સંસ્કૃત નામ વાચનગર છે. એ દિલ્હીનું પવિત્ર સ્થાન છે. કુખ્યા ગોદાવરી નદી એ પ્રદેશને સિંચે છે અજન્તા અને ઇલોરાની ત્યાં પ્રસિદ્ધ ગુફાઓ છે. દેવગિરી-દોલતાબાદનો કિલ્લો છે. જગલ, તુલન-પુર, હેડિયા, તાનનાથ અને નાંદેડ એ દિલ્હીનાં પવિત્ર સ્થાન છે. ગુરૂ ગોવિંદસિંહનું નિર્માણસ્થાન નાંદેડ છે દેવ-મિરી, પેડાજ, રામચૂર એ પ્રસિદ્ધ ભૌતિદાસિક નગરો છે. ગુલબર્ગ, દેદ્રાગાદ આદિ બાપારી કેન્દ્રો છે. દિલ્હીના રાજ્યકાળમાં કારીમરી, શિશ્ય, સાદિયા, કસા અને સંચીતની ધર્મી દક્ષત અવરયા દત્તી, સુખશાંતિનું રાજ્ય હતું.

પ્રાચીન કાળમાં એ આંધ્રીનું રાજ્ય હતું ત્યારબાદ બીજા શતાબ્દીમાં આલ્કયે આગ્યા. દેવગિરીના યાદવોએ તેમને દસમી રાજ્ય છતી લીધું. ૧૩મી ૧૪મી શતાબ્દીમાં મુસલમાનોએ દિલ્હીનું રાજ્ય છતી લીધું. ૧૬૪૬માં મોગલ સામ્રાજ્યની પડતીની અવરયામાં નિઝામ-ઉલ-મુલકે પોતાનો સ્થાંત્ર રાજ્ય ધિવિત કર્યો.

સર સાલારજંગપ સાગયથી વર્તમાન નિઝામના પિતા મીર મદનજીઅલીખાં બદાશુરના સગય સુધી દિલ્હી સાથે સારો વર્તન રહ્યો. સ્વર્ગસ્થ નિઝામ મહુા જ ધાર્મિક રતિનાજા હતા. તેઓ દિલ્હીએ અને મુસલમાનોને એક સમાન ગણતા હતા. તે સમયના મુસલમાની દિલ્હીના દેવ તેમજ ચુકદેની પૂજ કરતા હતા. ગુરૂ 'માનિક પ્રમુ' ના દિલ્હી અને મુસલમાન બંને ગેલા હતા. તેઓ કાગી અને પ્રબંધસલ રાજ હતા. તેમના રાસસાગળમાં દિલ્હીને કરીયે એણું આગ્યું નથી કે આ મુસલમાની રાજ્ય છે. તેમની કબાણતાને ખરિચય લેહોને ત્યારે થયો કે જ્યારે મુસા નદીમાં પુર આગ્યું અને આખું દેદ્રાગાદ પામ્લીથી તરબેજ થઇ મયું. નિસહાદાન પ્રમને માટે તેમણે જીવાનો મહેલ ખાલી કરાવ્યો અને આજ અને વસના એમંદો કુસા કરાવ્યા. તેમજ સમયમાં કેટલાક હક્કસાઓના કૌંકરકદિલ્હી પહુ હતા. તે સમયે દિલ્હી અને મુસલમાન એકીબીબને બાઇ બાઈ સમજતા હતા.

તેમજ સમયમાં દિવાન અન્દુલાસહ હતા. તેઓ આજના દિવાન રાજ કિશનપ્રસાદના પૂર્વજ હતા. અને તેમની ધર્મી ન પ્રસિદ્ધિ હતી. કોઇપણ વાયક તેમની પસંદી નિસારા ન જતો. આથી તેમની ચોટલી બધી પ્રસિદ્ધિ થઇ હતી કે દેદ્રાગાદનું નામ અન્દુલાસનું દેદ્રાગાદ' પડ્યું હતું.

ગુતપૂર્વ નિઝામ મદનજીઅલીખાં અને તેમના પુત્ર (વર્તમાન નિઝામ) હરમાનજી કી બંનેને ફાતનું ન હતું તેથી તેમણે પોતાના પુત્ર હરમાનને નજરબંધ રાખ્યો હતો.

ખેલેાં સરકારી કાર્યાલયનો વ્યવહાર માલી, હર્બાલી, તેલજી આદિ આપઁઓમાં ચતો હતો કારણ કે દેદ્રાગાદમાં

પિસિસટિયાટિક ભતિના રમનથી પીડાતી આયેન્સની પ્રભના મોવડીએ લીના નામની દેશભક્ત સ્ત્રીના ધરમાં મંત્રણા અર્થે એકઠા થયા; પણ જાતની ફરી ગઇ અને બાળને પડકાર કાઢી જોડેલું તે જાણવાના તેમના પર જગજગ દસ્તી રાજ થઇ લીના દેશભક્ત હતી એટલી જ સ્વયંભક્ત હતી, એટલે સ્વાચ્છ કે પોટી કાઢી પણ વાંતથી પોતાનું છત્તન કલંકિત ન અને તે માટે તેણે છત્તન વડે પોતાની છત્ત જ કાપી નાખી.

અનેકારી રાઈઃ હેલીન્સતત ન-રસાદ; સાહેલી; જીતની એક દેશી; બમસ; રાખ (સુકડાની); ફાણ.

કહેવતોના અર્થ: 'કામડો કુરંટમાં ન આવે'—કામડીએ બચવાને ચિખાન-ગણ આપી કે કાંઈ કાંઈએ લેવાનીએ નમે કે લીડી જવું; એટલે બચવું કહે, 'પણ તેણે કાંઈએ કેમમાં જ રાખ્યા હોય તે નમે પણ નહિ; માટે આપણે તે તેના અંગની ચપખતા લેઈને જ લીડી જવું બહેતર.' કામડીએ બચવું કે કહ રી બચવું પડે એમ નથી. એ રીતે, સમજણી પરિસ્થિતિ યામી જનાર ગાણ-સને શીખામણની જરૂર નથી રહેતી એ દર્શાવવા આ કહેવત વપરાય છે.

ચણિતગગમત

આમુક રકમ ધારે. તેની આરથી કરે ને આવે તેને ધારેલી રકમમાં ઉમેરે. પણ તને બે વડે જુલે, અને ને જુ-ણકાર આવે તેમાં બે ઉમેરે. હવે ને રકમ આવી તેમાં તમારી ધારેલી રકમ ઉમેરે. ને સરખાવે. આવે તો ચાર વડે ગણે. હવે આવતી ચપણુંક સં-ખ્યાના બે છેદ લેતા હોય તે કડાડી દો, અને પછી ને રકમ અને તેમાથી આરથી (કે) બાદ કરે. બાકી વધે તે તમારી ધારેલી સંખ્યા. (કા. મ. ભેષી)

કાંદા સમરેસા આપુની ગંધ ગરમ નહિ પણ કંડા પાણીથી દૂર ગાય છે.

કાન્સને આ વિષે કોશી નામનો અભિ-નૈયા પોતાની અરજ મુજબ પોતાના નાજ લેવા કરી સકતો: આખા માથાના એક સાથે નહિ; સાહે તે એક બામના પણ!

આ લેગિયર્લિદેરનો કોયડો કુરંટના પોટા ચમરકારેઆને એક છે પૂરથી પરઆવેલા કોમ-વા કાંઈ સ્વર્ગમાં ભણે ન પડેજાવું હોય, તેમ લાગેલી સંખ્યામાં એનીકણી પડે છે. ગાદા-સામરેનો પણ એમને કાનથી રહેતો ને ચાકીને રૂબતાં સુધી તેઓ તરવાતરતા થયે જ નહય છે!

રિક્ક: (નવા છે-કરને)તું ક્યાં રહે છે? "મારી મા સાથે." "તારી મા ક્યાં રહે છે?" "મારી સાથે." "પણ તમે બંને ક્યાં રહે છે?" "એક બીજા સાથે."

ગામગામી કે બમ-રીના ડેખ પર પતા-બેલી તમાકુ આરામ કરે છે.

કળ્યામાં બધ થઇ વેચાતાં ફ્રુઇ (Tinned Fruits) ખાતાં સાવચેત રહેજે--તેમાં જે જન-બામાં ખાસ, કારણ એથી ફ્રેશ નીપજવાના થય્યા હાજરા છે.

કાંઈ મનાહીને જલરી કેમજા માટે ચમચાથી ઢલાવ ઢલાવ ન કરીશ; કારણ, ચમચા દબાયાદાં હોઈ દલગ એ મનાહીની ચામી ચેતી થેતો

કાન્સ દેશ દુનિયામાં દૂકામાં દૂકા નામનાં જે આમ ધારે છે. એ આમેમાર્ન એક 'O' આન નરી પર આવેલું છે, ને બીજું 'Y' સોમ નરી પર.

કૃષ એ વધુમાં વધુ મંદુ માલક પ્રગાહી છે, એટલે જાનુ વખત પડચુ રહું દેખતો ગરમ-કરીને જ જવશાખાં થેલું.

દુનિયામાં નાનામાં નાનો બહેર બગીચો ફેસિફિંગિયાના વિસાલિયા માગમાં આવેલો છે—નવ ફૂલ હાંપી ને છ ફૂલ મહેળા!

વાસ મારતા અંગમાં કોઈની ધુમોડા કરવાથી તે નાજુદ થશે.

"મહેદર ઓનેકર"થી પૂરનોના સપાટ નકશા દોરતાં અશરિ-રેખાંની સંખ્યું શુદ્ધિ નથી જળવાતી, એટલે સપાટ ભૂમિમાં પર દોરવા છતાં તેની વધુમાં વધુ શુદ્ધિ જળવાઈ રહે તે માટે કદપેએ ને કેલસીક ચોત નાઓ: થઈ છે તેમાં એક આ—નકશાને પતંગિયાનો આશર આપવાની—પણ છે.

કુતાર ૧૮૯

સપ્ટેમ્બર/૩૯

આવૃત્તી કાલનાં નાગરિકોનું પત્ર

તંત્રી • રવિશંકર રાવળ ✱ સંપાદક • અમુલાઇ રાવળ

દિવસભર સ્ફૂર્તિ

સવારના બોસ્ફા ટીરોઝ સાબુથી ન્તાઓ અને દિવસભર સ્ફૂર્તિ જળવાવી રાખો. બોસ્ફા ટીરોઝનું દંડક આપતું મુલાયમ શીઘ્ર તમારા શરીરને તાઝગી આપશે અને તેની મધુરી ખુશબો તમને સ્ફૂર્તિવંત રાખશે. ખીન્ન સાબુઓથી તે ગુણમાં અને સાર્વજનિક અને કુટુંબી સ્વચ્છતા અને કામતમાં સરસો છે.

૧૨ તોલાની ગોરી

-હાવા તથા ધોવાના સાબુઓ, હેન્ડ-ઓઇલો, તથા પરશુમરી બનાવનારા ખોરખે સોપ ફેક્ટરી, મુંબઇ ૩

બેઝિક ઇંગ્લિશ

૮૫૦ શબ્દોની આંતરરાષ્ટ્રીય ભાષા

'બેઝિક ઇંગ્લિશ' એટલે 'સહેલું અંગ્રેજી' એવો અર્થ ન કરના. અસમત તે સહેલું તો એવું પડે છે કે બાળકો પણ તે શીખી શકે, કમકે તેમાં માત્ર ૮૫૦ શબ્દો આવતા હોવાથી તેના તે શબ્દોનું વારંવાર રટણ થતાં સહેલું આવડી જાય. આમ છતાં સહેલું હોવું એટલી જ બેઝિકની મહત્તા નથી.

બેઝિકને ખરા અર્થ તો એ છે કે છવનનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં અને બધે પ્રસંગે ઉપયોગી થઈ રહે એવી પાચારૂપ એ ભાષા છે. (Base=પાયો) અને આથી જ વાતચીત કે પત્રલેખન, રસા-શાસ્ત્ર કે પ્રવાસવર્ણન, મનોરમચર્ચા, વિલમ્બી કે ડિરેક્ટિવ નવલકથા એ બધું સાહિત્ય તમને બેઝિક મારફત સુલભ અને છે.

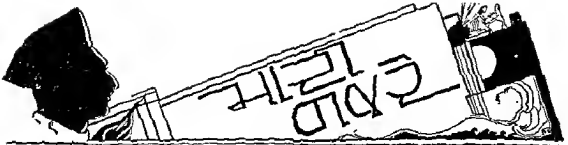
બેઝિક હવે ધેર બેઠાં શીખી શકાય છે. અનેક શીખનારાઓને દ્રષ્ટાંત મારફત બેઝિક શીખવવાના અનુભવ પછી તૈયાર થઈ રહેલી 'બેઝિક ઇંગ્લિશ ગ્રંથમાળા' એ એને માર્ગનું સોંપું સાધત છે. લવાજમ ફક્ત રૂ. ૫. પચ્ચેસ શિ. ૧૦.

'બેઝિક ઇંગ્લિશ ગ્રંથમાળા'ના સેટ 'B' નાં ૮ પુસ્તકો તૈયાર છે. જેમાં તમે તમારી જાતે એક માસ-માંકરી શકો એટલું કામ છે. આ સેટની મદદથી બેઝિકનું તીવ્ર બાગરું કામ તમે પતાવી શકશો.

કિં. રૂ. ૨. પા. ૨૭. ૭ આના પચ્ચેસ શિ. ૫.

નીચેને ગ્રંથલેખી મળશે:

કુમારકાર્યાલય-૧૪૫૪ રાયપુર-અમદાવાદ

કઝિન્સ હંપતી

● બરાબર એ વાગ્યે અમે દેખાલ પછી છૂટા પડ્યા. મારો નિયત્ર બંદો દિવસે નીકળવાનો હતો. એ વાત બદલે કરી એરલે સીએ ઘણાધણા આવપૂર્વક નિહાલ આપી ઠેક દરવાન સુધી આપી પ્રા. તેની ક આશીર્વાદ રૂપે એક લાથ લેવા કરી ગયા રહ્યા. મેંદા દેવના રોડીકે તેા મહીબાપાકી બરખાને એ મરજી મેં બેઠ કરેલી તે ભગજાએર લાથમાં જ પકડી રાખી હતી. છૂટા પડ્યા પછી હું કઝિન્સ અને મેંદા કઝિન્સ મને પ્રમુલ્ક ચોતાના પ્રાગમાં ખેંચી ગયાં. મિસિસ કઝિન્સે બરડામાં મને એક ખાલો અને ફરફાંક કોરીમાં લયા મોપાશીએ વગેરે આપી આરામ લેવા કહ્યું અને તેઓ આરામ લેવા ચોતાના બડા ગયાં. હું તો વિનસ આપાને રખસમ નેતો તંદાગમન પડ્યો રહ્યો 'અગિયોમ' નામનું એક પુસ્તક પ્રા. મેંદીકે રશિયન બાપામાં લખેલું છે તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ ગણેલો તે શોડો લાગ્યો. એમણે ટપનનાં પરામ સત્યો કુપર ખૂબ જ જાન અને સાક્ષાત્કાર મેળવનાં જણાવ્યાં.

મારેકે વાગ્યે મેંદા કઝિન્સે ચા ઉપર મોલાવ્યો. આ ક્રવાસમાં મેંદા કઝિન્સનો એ પ્રથમ અને બિન્કર પરિચય થયો એ મોલાવ એમ નથી. મારી દરેકે દરેક જાળવની નીગટ અને કાળજી તે જ લેવાં હો. કઝિન્સ પર અવરધાની અસર છે. એટલે પહેલાં નેરલા કુટુંબીગન તે નથી લાગતા; પણ મિસિસ કઝિન્સના પગમાં તેા કાઠ રાજાની નિલ્લ-ચિંતીને પણ પાછી પાડે એવાં ભેગ ને હસાઈ છે. આ ખીને મને કહ્યે ચાલ વને હું સામી પીજીયાનું માફ ગમ જતાયું. બહાર વાટખા મેરાતાં હતાં. હું. કઝિન્સે સંક જતાવી કે કલસ આપડું વડી પકરો. પણ મિસિસ કઝિન્સના સ્વભાવની એ વગતે જ ખજાર પડી કે એ તેા માફવને આવકારે એવાં છે. એવકાઈ એક નોકરને સોંપી અને વાતો કરતા ચાલવા અને અરધા કલાકે એક મહાડી ગાગમાં પહેડાંચ્યા. હિથ-લયામાં ને દિવસે લોકો વરમાં તે ફિવસે ને રીતે વજો થતાં હશે કે પર બંધાતાં હશે તેને સેપુલ્ક નમુનો આ માગડું હતું દરેક પગમાં શિયાળાના બરફ સામે ઠકવાની, ચોમા-સાના પાણીથી બચવાની, સ્ટેગલી જમાવરેથી બચવાની, થાક સપરવાની, એ સ્વાન પ્રમાણે થૂરી લેવકાઈ બંગલનાં જ સાધનો પડે ફેરી હોતી. દરેક પારની આજળ એકએક રાજા હોતી બિન સિવાય તેા ત્યાં વજો જ ન ગમે. અને પહાડ

પર મોટી મોજાકાર પગપીએને પાળો બરીને ખેતરે કચડેલાં તેવી શોભા તેા જોર જ હતી.

પણ આ લોકને નહાવાયવાની પાધા. રોમ કે લાવથી હોમન થતાં દોષ તેાપણ દવા ન કરે દેવલાઓની બચા અને પૂનરીઓની કળા પર જ આધાર રાખે. કાઠ કાળે એમણે કલેલી થે નાઈ એવી રાજવપરયાએ તેમની પાસેથી કર લીધા છે, તેમના બતવાળાઓને કાઠ ચડાવ્યા છે. કેમ લોકને તેા રાડી સત પણ લાગી છે. આમ આ પહાડી નતિ પર નથી સંસ્કૃતિના લાભોને બદલે એર ચોટયું છે. એમને ચોતાના દેશવાસીઓ અખી એમની ભેર તાલે કે અંગને બચાવે એવા કાઠ બીને રિજ સમાજ નથી. બંધનના વજીતો કુટુંબી કાઠમાં તેમને ખેંચી મગાવે છે અને અંદર અંદર લકાવે છે; સરકારી માણસો તેમની વેક અને માલનો અયોગ્ય લાભ છે; એમના કામગી અને મહુઓ, વેપારીઓ કપડ કરતાં થે સસ્તે ખેંચી લ્ય છે; એમનાં ખેતરોને કાઠે ઢોલાં આજુ અને રોબ સોકો બચાર આપાની ટાપલીના બાલે લાઈ જઈદનાં રાહોદેમાં રૂપિયાના ભાલો કપબલે છે મિ-સિસ કઝિન્સે માંડી ડોરડીઓને 'સલામ સલામ' કરી મોકાથી; મેલાવેલાં છેકરાંઓને ચોતાની કોમળી પરનાં અંગકાં આલવાં

ખાતાની હસાવ્યાં; મને ઉપરનીએ ખેતરોમાં આડે કૂટે તગ-કાંચી. સાક ચડ્યો ત્યાં સુધી ફરીને પામાં વજ્યાં. મિસિસ

કમિન્સ આ હમરે પણ સ્ત્રી નતિની પ્રબળ જ્યોત છે.

હિન્દી નારીઓનાં નિષેધો આ ન

● પરસાદ તો પડ્યો જ નહિ અને ઉપાદ આની તથા એટલે
અને એક ખીજીમાં આટલી જેઠે ધાર પડતી એક ટેકરીને
જેઠે મોટી રાસા ૫૨ નસા વિશ્રાંતિ લેવા અને હરની યત્ન
લેવા કૌશલ્યો. નોકરને પહેલા જવા જવા આવી રીધી. મેંડગ
કમિન્સને મેં પાતવાતમાં કહ્યું: 'તમે તો હિંદી નારીજગતને
નવ્યત કરી રીધું છે. અને હવે પ્રતિ માંને જ્યોત નવ્ય છે.'
એ સંભળી તેમણે એક કોડો નિસારો નાખી કહ્યું: 'ખરેખર?
કહે, નવા યુગની નારીની તમારે ત્યાં શી દશા છે?' મેં
એટલું જ કહ્યું, 'હું એ પ્રશ્નમાં બહુ લેડો લીટી રાક્યા નથી,
પણ ઇબ્નતે દેખી જોવા પછી પણ પ્રાંતપત્રો આદર્ય સિદ્ધ
વચ્ચેથી કમિન્સે વદ્ય જણ્યો છે. નારીસ્વાતંત્ર્ય યુગને દેને
પંચાળી રાકે એમ તો નથી, તો પણ સમાવડ યુગની તાકાત બહુ
ફર દેખાય છે. ઇબ્ન દાનસે આપધાતો, ધારો અને ચોગ્ય
પતિના અભાવે ગમે ત્યાં ખપરામાં હોવાની કન્યાઓના
કિસ્સા તથા આર્થિક કોષ્ટ સુધી સ્વચ્છની આઘાતી આપતાં
નાથી નારીનતિનાં તેજ અને સંસ્કાર પુરકદગને ગ્રાંખાં દેખાડે
છે એ ખરું. પણ તેની કદર અને કદાર સમાગમની આડે
કંઈક બાધાઓ છે.' મને લાગ્યું કે હું આશ્ચર્યજનક સ્થિતિ આપી
રાક્યા નથી; અને ખરેખર મેંડગ કમિન્સે બીજી નિસારો
નાખ્યો: 'પણ ક્યાં સુધી, ક્યાં સુધી મારી પુત્રીઓ સમી
અનેક કન્યાઓને હું સંયુગતી જોવા કરીશ?' તેમને આગ-
બગની જરૂર છે. છપાની નિસારોએ એકલાં ખપી લેવાની
વાશત તેમને લેઈએ છે.' તેમણે એકને બહુચિંતાવવા દઈતો
કહ્યા તેમાં એ જ કથા હતી. સુધરેલા સમાજનો પુરક જેવાનો
ચોગ્ય સાધી નહિ અને એવું લેઈને એક બદાહર પુત્રી બન
બાંધી દેવા કરતાં એકલી જનસેવાના કાર્યમાં વ્યવસ્થાની ભરી
તેની પાત કહી. રાસાર કીક ન પડે તો કેટલી કન્યાઓ
એકલી ચાલવાને તૈયાર છે તેવા ૫૨ પુરુષોની સુધારણા
અવલંબનો. એમના મગમાં હિંદી ભાષી નારીનું ચિત્ર કંઈ
હશે એ હું સંપૂર્ણપણે સમજી રાક્યા નહિ, પણ મારી
ખાતરી થઈ ગઈ કે તેમણે હિન્દી નારીના કદરાર માટે હદયને
ખૂણે ખૂણે અતુલ્ય, વધવા અને પકડવાના ઈચ્છા બરી લીધા છે.

વિવાદો અને વિવાદના આદે મૂંઝામૂંઝા હું તેમના
આવાસ પર આવ્યો. મારે કંઈ જ ખાતું ન હોતું, પણ તેમના
પ્રેમાળ આશ્રદને વરા થઈ ટેબલ ૫૨ વાતો કરતો બેઠો.
ચોક્કડ હું કંઈક લીધું એથી એમને સંતોષ થયો, છતાં થ વતસલ
વાને માગીરેટ માછલે કહ્યું, 'Boy, you are starved for
yourself' (ખેરા, તું ખોટી ભૂખ ખેચે છે). જામી લીધા
પછી હું કમિન્સે મેંડગ દેખાવાને લેખિના પતેલ લખી આપ્યા.

રૂઢ કમિન્સે દંપતીનો સ્વભાવગ્રેષ્ઠ પણ જાળવે છે. એક
બીબતી કદર કરે છે, એકબીબતી રાક્ષીઓ પિંજે છે, જા-

વરથા અને ચોરસ બેઠાના પ્રમાણ ગુણ છે. હું કમિન્સના
લેખની રાષ્ટ્ર કદેશી કેપીઓ ગિરોસ કમિન્સે હવારે છે.
ગિરોસ કમિન્સ નાંચતાં દેખ ત્યારે હું. કમિન્સ તેવા પગ
કપર કપડું રાંધી ગાખીએ ફર કરે છે. નાણે નાનાં બજા-
સાધીઓ દેખ તેમ એકબીબતે આવા સાદા ધેસલી છપાની
તાકગી આપે છે અને સતત હર્ષવર્ષ રહે છે. બને ગોખિય
અને આધ્યાત્મિક છપાનાં ચિદારો છે. માનવમતિ ૫૨
અથવા પ્રેમ કરવામાં છે. નથી તેમનામાં ધુરેલીય છીર કે
નથી વિદ્વ તનો આદ્યત્ત. એમના સમાગમમાં આપતાં તેઓ
વધુને વધુ મહાન બાસે છે. એમની સાથે મેં માણેલા ગયા
સમય અને એ પ્રશ્નનો પાન્ય રતાં છે. એની મિકાસ અને
મુજબ રમણી ગન થર નહીને હું જવા નીકળ્યો ત્યારે પણ
નીચેના દાળ સુધી તેઓ મૂખી થયાં હું એ જ વખતે બંધે
બાધી નીકળી એમ લાગ્યું અંધારે ડાક બંધામાં પહેર્યો.
ત્યાં પણ લાગ્યું કે યાત્રા પૂરી થઈ, અસવાળ ઉઠાવતો લેઈએ.
સમાવાયને સવાળી વર્તે આવી રીધી, સામાન ભેગો કરી
લીધો અને બંધે દેખા જ લેખનું નાખ્યું છે એમ માની સુતો.

□

આ અંક તૈયાર થાય છે તે વખતે ધુરે-
પમાં લેવાનક ચુકની વરના મંડાપ છે. તેને
કારણ પ્રત્યેક માનવીને કંઈ ને કંઈ અભુધાર્યા
સંજોગોના સામનો કરવાના પ્રયંન સંભવે છે.

□

વિદાય

● સવારમાં છ વાગે તો મનુદેશ આવી ગયાના બજાર સાથે
રાખાપે અને જગાડ્યા આ પદાર્થો આલેખ્યાં ખૂબ નસતા
અને આવીના દત્તી. દેંખાઈ બિલકુલ નહોતી. માત્ર ગરી-
બીને લીધે આરામસ દત્તો. અને દેવદેવીમાં કંઈ અર્ક છે
કે નહિ એવું પૂછવા લાગ્યો. મેં કહ્યું, 'તું આજણ છે, એટલા
માટે હું તારા મતિ લાગવૃત્તી કરું છું કે હવે એ રીતનું
મલખપણું નહિ વસે. દેવદેવીના પ્રતાપ કરતા તારી ચોળની
તપસ્વા અને સિદ્ધિ જ તને સંકાય કરશે. આ પદાર્થો ૫૨
ફળોના જગીયાની જેની કરો, થોડું બાણી, બીજા પાંતમાં
માલ મોકલતાં રાખો અને માત્ર કરતાં આપવાની કમ્પ
રખો.' મારા કપડેલા તેને ચળે કલારવાનું કહ્યું હતું તેવા
જામમાં લેઈએ તેની સાળા નહોતી અંધેછ બહુવા કહે
જતું થડે તે ૫૨વડનું નહોતું અને વિવાદના કોડે તો પદાર્થો
પણ આપ્યા દિદરવાળા જેવા જ, એટલે કોઈ સાદસ કે પુરુ
પાર કરવા કમ જ નહિ. એની ચારમાં ચિત્તની સુધ્ધતાને
વિચાર કરી મેં તેને બહિસથી રાહ ક્યો. પછી પણ એ
બાપપૂર્વક મોઢા માઈલ સુધી મને વળાવી ખાડો ફેર્યો.
નગર ઓડ્યું. લેખની વખતે તો બંધે કંઈ જ થાય કે સમય

ના લાગ્યો, બધું જાળીતું અને મવાસ બિટકાવતું લાગ્યું, છતાં નગર હવે દેખાતા ધોળા ધાળા સગા રોડીકા હાલમાં કઠિક આંતરિક આધ્યાત્મિક લેણદેણનો દિસાળ મૂકતો આવ્યો. શ્રી કંઈ હલવા ઇતી દુકાને

● કુલીને વિવાદ આપી કરાઈ ગયાના એટલે રસ્તે એક પંચાળી દરબાની દુકાનમાં સામાન ખૂબી ગોરાની રાઈ એવા કક્ષક મિસતું પડ્યું. અહીં કરાઈમાં જ નદી કાંઠે ખીકા જાળીની ગાજીઆનું ઉત્તર-પ્રવેશ ખાતું છે. તેમાં દેશદેશની ખીકા પાછળની ખાજીનીએ લાવી નવી નતનો હરિ આ દેશમાં ફરદો રાક્ય છે તેની તપાસ સરકાર ચલાવે છે. સચવાઈ રસ વાગ્યે મનાલીની કુલ જતી મેરટમાં આ એટલે, સાદા અગિયારનાં સુમારે કુલ પડેલાં મંદી જવાબદારી બધા પેરો-જરો ખાલી થઈ ગયા એટલે મેં પણ વસતીમાં જવાનો વિચાર માર્યો. બાળી એક દલવાઈની દુકાને સામાન દેવાની નાખ્યો. તપાસ કરતાં ખજાર ગાળા કે બપોરે ત્રણ વાગ્યે મંદી જવાબદારી રાઈ છે. વળત ફીક મળ્યો એટલે દલવાઈને સામાનની ખજાર શખવાનું કહી, નીચે પહેલી નદી પર જઈ રાના રવેરે પતાની હું પાછો આવ્યો અને દલવાઈની દુકાનનો પ્રસાદ લીધો.

આ દલવાઈનું નામ શ્રીકંઈ હતું. ખરીદી કરવાસ કે ખટાવવાસ માટે એ કંઈમાંથી ભાતભાતનાં મોતી ખસતાં, ખણુ મોઝ, માગણુ કે તેના સુપુત હાલિકાને રંજોધાઈ કે મગસાવની વખતે એ કંઈમાં કાંઈએ બસતો. આ મહેરમાં દલવાઈને ત્યાંથી કંઈ લેવાનું કરાવે એટલે તમારા ઉવારનો ખર્ચ મોટો જ નહિ. મેં માત્ર મિત્રણુ આનાનો જ તેના ચલસામાં વધારો કર્યો, તેનાથી થે તે મગસ દેખાવો. એના પોતાનાં કામ ખણુ ટાઈગ ટેબલની માફક તે ફેલતો. એક તાવકે ચાસબીનો ઉવારો એટલે તેની તેની પાછળ છુંતી, જલેખી, મેડનયાળ એમ ચાર પાંચ ચાસબીની વાલીએ કરી નાખી થકા હવે એટલા નોકરને રોકતો હત્ય, વળી તપેલા હ્યકતો હત્ય. ખમલા કાંઈ પરાક પીએ કે ત્રણ ગાટીની હટકાવ અને ધોવાય, પણુ જ પાળીથી તે ઉટકાતાં મેં નેવાં તે પાણી છુઆ તે તમને હાથ લગાડવાનું થે માત્ર યાચ નહિ. રસતાની ઉપરનાસથી પકાડનું કાંઈ નાનાકુંડું કંઈ પહેલું પહેલું રોકે દુકાનના આગલા પગથીયા નીચેથી કચેરા, ચૂક, એકવાડ વગેરે ખેંચતું આવતું. એ ઝંઝાળજ બધી દુકાનનાં વાસણો અને એકા હાથ સાફ કરવાનું સરજ સધાવ હતું એટલે મારે મારે જ ખાલો કાલનાની તલસિફ લેવી પડી.

એક વાગ્યો એટલે શ્રીકંઈ રોક ચૂક ખસેલી છટા યથા અને રૂખી (હાલિકા)ને જરા દુકાન પર બેસવાનું કહી ખીંચીને મેરા જેલું પસાળિયુ લઈ નદી પર - હાવા બેઠકા. રૂખી નિસાળમાં બપોરાની રૂખને લીધે થેર આવ્યો હતો. તેણે થકા પર ચેપાર કરતાં કરતાં દરેક વાની ચાખી એલે પણુ સાચી એક વર્ષ-મેડીએ બેઠો હતો તેને એક ગાંડીએ પણુ ધર્યો

નહિ. કેટલીક વાર ટ્યાર ટ્યાર તે એલે રહો. આખરે ખીસા-માંથી એક પેસો કાઢી રૂખીને નાની પૂરી આપવા કહ્યું રૂખીએ દુકાનમાં ધરાજી વધારી તેમાં દર્દ માખુના ખસા વધારીની જેમ તેને સાકપૂરી આપ્યાં. પરની તાલીમ કાંઈ એલે હોય છે. નિશાળના ખીન બિચાર મેડીઆ આવ્યા, તેમણે પણુ કંઈક કંઈક વકરે આપ્યો. આ બધા વ હાકરા-એ. આ કાંઈ ચાસલ વતની ગણેતા. કાંઈ પંચાળી, કાંઈ યુ. પી ને, કાંઈ રડિયા, એમ નેહારીયાં કરનારનાં ઇકાં માટે જ કુલની સાથા કે હાઈફેલ નિર્માણ હતી. એવી વારે કરોળિયાં સીસે પડી એટલે ત્રણપાર ચૂક દેવાવાળા બુવાન, અથેડ, રૂબ ઓવા વગેરે આવ્યા. શ્રીકંઈની ભૂનીયાની ચાલની તેમને એક વિનોદનું સાધન લાગ્યું હરખાન શ્રીકંઈ પણુ રાના કરીને આવી ગયા. સાચા ધારાસ દુકાન પર બેઠેલા એલે રૂખીને ખસેલી પેતે થકા હવે બેઠો અને વજલ સારેમોને સમાચારી પૂછાં સુચવતો બચે કે 'સાળ, આજ તાજ જિલ્લા બનાઈ હત્ય, થે છુટી લી અલ્લી બનાઈ', વગેરે. પણુ વજીલા કાંઈ જ નીકળ્યા. એક બીબને કહે, 'કયોં સ્તાળ, કુજ લેભોગી?' બીબે કહે, 'મેરેકે નો પકંદ નહિ' ત્રીબે કહે 'કુજ તો લેભોલ', ચોથા કહે, 'મને દો, છ માજ તળિયત અલ્લી નહિ'. એમ કરતાં કાંટોને સમય થતાં બધા ચાલતા થયા અને શ્રીકંઈના કંઈમાંથી તેમના ન સાંભળે એવા રવેરે થોડાં રવરત (૧) વાગ્યે મેં સાંભળી લીધાં.

ધારાએ પોતાની વાનીએનો બનાદર કર્યો તેનો દાઝ રાજવા કે પોતાના પેટમાં જગ્યા બજાવાથી તેણે દેકે ધાળમાંથી ખૂદી અડી તેમાં એવી દીધી. એટલામાં રૂખીને વીકે કોંઈ બેસેલા એલે તકલ્પે, 'કયોં, બગમાસ, ઇરકાલ કા ટાઈમ તો કય રો દો ચલા.' રૂખી એ જ બાપનો બેટો હતો તે કહે, 'છ, છ, પેટમેં કુજ હોતા હત્ય, નદી પર બે કે આતા હું.' 'હે, હં, જગ્યાલ! ભૂંડે બેલ કે છૂટી પાને મંચના હો?' રૂખી ખસે જ રાગો? પાતળો ઝીલી આંખવાલો રૂખી પડકા જાવના રૂપને બોળખતો હતો. શ્રીકંઈને ધરાજીમાં નિશાળ લાગ્યો એટલે નોકરને બેસતાનું કહી દુકાનનો બાજુ ખા-ગ્યો ટાળી સુતો અને હાથ પણુ ઝટ આવી ગઈ. રૂખી પેકું સુખડ પજાઈયું લઈ નોકરને આંખ મારી સીધો નદીને ગયો.

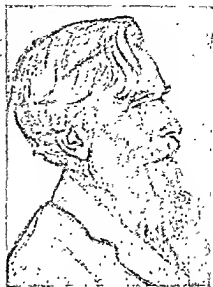
મેં આ બધો વખત મારી આખરી નેંધ લખી કાઢી. વચમાં વચમાં પોલિસે આવ્યોને બેસકા, ખાનુના મંદિયામાં પકાડીને તેમના ઝડકા પર સંવાદ કરતા, એ બધાં નાટકા-ના પ્રવેરો જગવાયે જતા હતા એમલે મારે વખત વીનાવનાં મુરેરેલી જગ્યાઈ નહિ. ત્રણ વાગ્યે મંદી જવાની થસ દવાર-ઓને લઈ મગમામાંથી આવ્યો. તેમાં મેં જગ્યા મેળવી અને ફરી વાર બિવાસની ખીચના ચકાવા વીંપતો સાને અંધારૂં વતની નેજાએ મંદી પડેલો.

(આલ)

૨. અ. ૨૧.

હેવલોક એલિસ

● ● યુવાન પ્રજા તો એને જાતીય વિજ્ઞાનનું વિશ્લેષણ કરી તરુણને સાચી સાન (sanity) આપનાર શિક્ષાશુરુ તરીકે જ ઓળખે છે; પણ એ ધીરંગમીર ચિત્તક હતો, દૃઢ હતો, મેત હતો. જીવનના અગોચર તથામાં રૂઝદી મારી હાથ લાગેલાં સઘળાં રત્નોનું એણે જનતાને નજરાણું કર્યું, ને પિતા સમી હિતસ્વિતા, માતા સમા હેત ને શુરુ સમી કદયાલુપ્તિથી માનવતાનો આજીવન માર્ગદર્શક રહ્યો. ● ●

ડૉ. હેવલોક એલિસ

(સર વિલિયમ ડીવિન્સનાને ફરેલા રહેવા પરથી)

જનો ગીચો ન હોડવા કરતાં બૂચો કરીને ને નવે રસ્તે ધપવાના દિમાખતી ડૉ. હેવલોક એલિસનું મયા લુસાઈની ૮મીએ જન્મજયમ થયું. જાતીય વિજ્ઞાનનું અણખેર ક્ષેત્ર ખેડવાનું એણે માથે લીધું. એ હોપેસિન અને લાલચ ગણના પિપચની હજીવદ કંઈકની પ્રજા ખરદાસ્ત ન કરી શકી. એણે જગતે વિરોધ ઉઠાવ્યો; પશુએ વિરોધ જતાં, લાગણીવશ રવવાવ અને તારુણ્યના ઉન્માદ જતાં, એલિસે કોઈ દાખે પોતાનો મનોનિર્ણય કવવા નહોતો દીધો. એક ચોદા પેટે કસમનું દરિયાર સજી વિરોધીએ સામે એ પાળડેલો; ને પોતાનાં વિધાનો મળી જવા મથનાર પ્રજામાગર સામે એ વિધાનોની જ નાવગાં અંરક મુશુમુએનિ આશ્રય અને શક્ત આપી ચિત્તનો નવો દિનારો એણે જણેલો. અનેકવિધ રીતે યુવાનોને સી-દર્શ, સાન (sanity) ને પ્રેરવાનું શિક્ષણ આપી યુવાન પેઢીનું વલ્લુ એ જણ કરી ગયો.

અને એથી જ હેવલોક એલિસ, મધ્ય સદીના અંત લાગળી છંદેડે જગતને આપેલી સર્વશ્રેષ્ઠ એટ જાની રહે છે. જાતીય માનસપ્રદેશમાં ઈ. ૧૮૭૬માં એણે અંપસાચું ત્યારે ફ્રાંસટ તેમજાવેલકનો અદના પિલાચી દતો ને ત્યાર પછી ચે કેટલાં ચે વચો સુધી માનવજીવનની કુખમખત્યાર તરીકે પોતે જાહેર કરેલી 'ઇડીપસ કૉમ્પ્લેક્સ'નો ફ્રાંસટને ખ્યાલ સરળો નહોતો આપ્યો. એક ત્યારે એલિસે પોતાનું સંકોલન કાર્ય શરૂ કરેલું, અને તે પણ સંપૂર્ણ શાંતિપૂર્વક. પોતાનાં તારતમ્યોની તર-

ફેણમાં નહોતા એણે જાહેર લાપણો આપી લોકપ્રતિષ્ઠા મેજવવાનો પ્રયાસ કર્યો, નહોતાં મપાઈન વ્યાખ્યાનો આપી ભુદિજીવી વર્ગની પ્રસંસાપ્રાપ્તિની તદ્દપીતો પોષ.

દરિયાસાથે જરૂરેનું જીવન એકાએક એવા ખમ્માસી જાળો ત્યાં કૉપકનના એક પરામાં ઇ. ૧૮૫૬ના ફેણ-આરીની જીંજીએ તેનો જન્મ થયેલો. પિતાથી દરિયાની નિમેદગાની ન હોડતાં એની નિમેદગાનીનો જથ્થો જાર માતા પર આરી પડ્યો. આને લઈને એલિસમાં માનુહકપની સઘળી કુમાશ, સઘળી દવિનતા કિતરેલી. નાનપણમાં એક વખત એલિસ નિશાળેથી પાછો આવતાં તેના મળા પર એક ઉડી ઉઝરડો પડેલો માતાના રોવામાં આપ્યો. તેણે કારણ પૂછતાં એલિસે જણાવ્યું કે 'એનો એક છોકરાએ પેન્સિલ લોડા દીધેલી.'

'તો તો તે એને જાગજર જેવો રવાદ મળાડ્યો દશે.' માતાએ કહ્યું.

'ના; તો પછી એનામાં ને મારામાં ફેર કયાં રહ્યો?' એલિસે પોતા તરફની દમીત કરી.

નાનપણનો આ પ્રસંગ એલિસના જીવનપટનો આળો તાણો જનારી આપે છે. અનુકંપા ઉપચંન ફિરરના જેવો એ જાળક નાનપણથી માંડી આજીવન એજઆસમ તરફ ઉઠારીના જ રહ્યો દતો.

કુટુંબને ક્ષણ રોગનો પારસો દતો અને એલિસની તમિષન પણ તારુક દતી, એટલે રહેને ક્ષણનો પંજે એના પર પણ પડે એ બાકિ ૧૬ વર્ષની વયે તેને આંટ્રેલિયા એકલી દેવામાં આપ્યો. ત્યાં -યુ સાહિત

વેક્ષમાં સિડની મુકામે શિક્ષક તરીકે તેણે કારકિર્દીનો આરંભ કર્યો. પોતાનું ભોજન સારે દરથે જ એ પકારી લેતા ને જાણીતો વખત બંગલોમાં રજા કરી, ઉમર ખાયામના કાર્મ મુશીફ પેઠે એકાદ દરખાસ્તીએ પડવા રહી, તે ચિંતનમાં મગા જતી જતેલ એ ચિંતનનો વિપુલ પાક એણે ઉતરતી વખે લખ્યો.

ફરતની ગોદમાં એનું દિલ પણ દનીજીત થતું થતું ને કામનું ઝડપું તેમાંથી ફૂટી નીકળ્યું. શેવા જેવા વિશ્વકારુણ્યના ઉદ્દમાનાની આફરમૈત્રિએ એ ઝરણાને પુલ કહ્યું ને સોનેટોમાં એણે પોતાનું દિલ દાલવવા માંડ્યું. રથેતનાં કેટલાક લોકગીતોના અનુવાદ સાથે એ સોનેટોનો સંગ્રહ ઉત્તર વયે એણે બહાર પાડેલો.

ચાર વરસ આસ્ટ્રેલિયામાં યુગપરો પછી એ ઇંગ્લંડ પાછો આવ્યો, ને લંડનની સંન ટોમસ ઇસ્પીતાલમાં દાયણ કામનો અભ્યાસ કરી ચાર વર્ષે ઉત્તીર્ણ થયો. થોડો વખત દાયણ કામની હાતરી પ્રક્રિસ અગ્રાની

સુભગ દર્શન

• પૃથ્વી •

જાણ! સજ્જ મેઘની દિમક દાલિમાની ખડા! રહસ્ય લઈ પ્રાણપૂર્ણ નવ ચંકુરોનાં, અને કૃશાંગી ચપકા તણા વિષમ નાથ સંપાતનાં ખડી છ તવ મૂર્તિ લીધણુ-મનોહર પત્રિએ ઘરા ધખતી ચંદ્ર, બંગ સમ બ્યોમ વિસ્તારમાં રજાન્વિત પ્રભા બની; સ્તીતરનાં વૃણા તટપતાં અબોલ, રથલ, કાલ કાજ અનિમેષ; વૃણાભયં વનો, વનચરો, મનુષ્ય, વિહંગો અલંપે વ્યઝ્યાં.

તદા તવ રહસ્ય રૂપ તટલીન આકાશને કદો અવનિની ભણી નત, ઝુકેલ પ્રેમે ભર્યું; અને જીવન કંપતું સુખ અને અબલયા ભયે સખાવ્ય શિખીકંઠથી વિકલ સ્તિસ નાખી રહ્યું. પ્રિયે! સુભગદર્શને! પલટી દૈન્ય છાઓ નહા! ઝરો, શતસહસ્રધાર, નવજન્મ આશા શુભ!

‘રવસરથ’

(ખડા-આકાશમાં મોટાખડક જેવું ચડી આવતું મેઘવલ-આવન-
luscious; બંગ-કલાઈ; બંગસમ-કલાઈ જેવી સરેલ; સ્તિષી-મોર.)

જે દરખાસ્ત એને માતીય મનોવિશ્લેષણની સામક્ષીપ અનેક કેસો મળી રહ્યા. પણ પછીથી એ પ્રેક્ટિસ પડતી મૂઢી તે અભ્યાસ અને સંશોધનમાં મૂકાયો. ત્રીસની વયે એણે ‘The New Spirit’ બહાર પાડ્યું, જે એના મનોજીવનનો ઉપોદ્ધાત બધી શકાય. ત્યાર પછી ૧૮૮૭માં જૂનાં નાટકોની એક એણીનું એણે સંપાદન કર્યું ને ૧૮૯૮માં સમશલીન વિનાન પડતી પુસ્તકશ્રેણીનું, જે બંને શ્રેણી પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં વિશિષ્ટ રહી છે.

પણ એના સંશોધનનો સંપૂર્ણ નિતાર અને તેની સૌથી ક્રાન્તિકર કૃતિ તે ‘Studies in Psychology of Sex’નો તેના છ મદાનિર્મલોના સમુચ્ચ. એની મદત્તા એ છે કે એને ટપી જાય એવો એકે ગ્રંથ હજી જગતભરના સાહિત્યમાં બહાર નથી પડ્યો. જ્ને કે વેસ્ટરમાર્ક, મીલોડીક વગેરે તેનાં કેટલાંક વિષા-નોમાં સુધારા કરતા જાય છે ને ફોષ્ટરનો પંથ ધામે ધામે એ મદામંથને પશ્ચાદ્ભૂમિમાં ધક્કેમનો જાય છે, પણ એના એની આવશ્યકતા મરી નહિ જવાયી.

છતાં ઇંગ્લંડ એ ગ્રંથના પ્રકાશનકાળે પૂર્વઝલોમાં એટલું ખચેલું રહેલું કે ‘રેપોર્ટર’ એ ગ્રંથનું અપસોકન કરતાં આરંભ જ આ રીતે કરેલો, ‘મિ. લેવરોક એલિસ—ને મિસ્ટર તરીકે તેને સંજોધા શકાય તો, કાલજ અમને એ વિષે પૂરો શક છે’, વગેરે. એ રીતે જ બધા થે પત્ર-પત્રિકાઓ એ પ્રકાશન પર મુગાઇ ઉઠેલા ને છેવટે એ ખટલો કોઈ સુખી પહોંચેલો. દરેક પ્રકાશક સામે દત્તો એટલે એલિસથી કશો જવાબ થઇ શકે તેમ ન હતો. અને એ ખટલાને બંને રેકોર્ડર પ્રકાશકને આ સુજ્ઞની તાકીદ આપી!—‘જ્યાં સુધી આ જીવનના ગંદા કાર્યમાં ફરી પાછો દાખ ન નાખતાં તમે માનભરી જિદગી સુચરતા રહેશો ત્યાં સુધી કશો જ વાંધો નથી; પણ જે ધડીએ ખાજા એ નાખાક માગે વળ્યા કે તે જઘડીએ તમને અટકમાં લાઇલાંગો સમય સુધી તમને કેદમાં સજાવવાની મારી ફરજ થઇ પડશે.’

આ તાકીદ પછી એલિસના પ્રકાશક જ્યોર્જ બેન્ડરોએ કે જીલ કોષ્ટ પ્રકાશકે તેનાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાની દિમન ન કરી. થોડો વખત એલિસ મુંઝવે પણ પછી દિલાડેદિલાગો એક દિમતજાજ પ્રકાશક એને મળી આવતાં એ ચિતા દૂર થઇ. ત્યારપછી એનું

'Man and Woman' અમેરિકામાં જ પ્રસિદ્ધ થયું. જો કે 'Man and Woman'માં એણે સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે પાડેલા બેદો મૂળગત ન ગણાવે. પાછળથી ઝુકરમાને એ વિષયમાં ક્રાંતિ આણી દીધી છે. વળી એ લખતી વેળા સૂક્ષ્માન્વેષણ (microscopic investigation) પણ સુકળ ન હતું એટલે x અને y 'ક્રોમોસોમ્સ'ની પ્રક્રિયાથી પણ એલિસ અજાત રહ્યા હતા, છતાં સામાજિક આચાર ઉપર તો હજુ એ પુસ્તક અજવાળું પાડવા સમર્થ છે.

આ રીતે એણે નિર્બંધ કરેલા જાતીય વિજ્ઞાનને નામે રણી ખાનારા લેખકો આજે જો કે ઘણા નીકળ્યા છે, ને જાતીય સાહિત્યમાં ગમે તેવી વાદિ-યાતીનો ખાધ નથી રહ્યો, પણ એલિસનો તો જાતીય વૃત્તિના વિશ્લેષણ પાછળ એક માત્ર આદર્શ, 'જીવન પ્રત્યે વધુ આદર પેદા કરવાનો' હતો. જીવનનું એ અગોચર તથા એને રત્નગર્ભ જણાયું ને તેમાં દૂગડી મારી તેને લાગેલા સધળાનું એણે જનનના નજરાણું કઢ્યું. જાતીય વિકૃતિઓના ચાંકુર ને વિકાસ પણ એણે આમુક્ષ જલ્પમાં દતાં ને એથી તો જન્મભરતા પ્રા-રંભિકો ને વિજ્ઞાનરહો પાત્રવ્યપદાર મારફત, પોતાને મૂંઝવતા પ્રશ્નોનો નિકાલ એ પિતા સમા દિતરવી, માતા સમા હેનાળ અને યુરુ સમા દિતદર્શી પાસેથી મેળવતા રહેતા. ત્યાર બાદ 'The Criminal', 'A Study of British Genius' વગેરે ગ્રંથો મારેલા માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસે એને 'World of Dreams' લખવા પ્રેર્યો, ને રૂપેનની મુલાકાત લઈ 'The Soul of Spain'માં યુરોપની એ રહસ્યચકિત જુગિનો સર્વાંગીણ પરિચય પણ એણે આપ્યો.

એ સિવાયનાં એનાં પુસ્તકોમાં મુખ્ય 'Impressions and Comments', 'Affirmations', 'The Origin of War', 'The Art of Religion', 'Philosophy of Conflict', અને 'Dance of Life' ગણી શકાય. જો કે એનું લેખન-કાર્ય કદી ગંધ પડ્યું જ નહોતું ને એની એકે સાલ નહોતી ગઈ કે જેમાં એનું કેઈ નવું પુસ્તક કે જૂના પુસ્તકમાંથી કોઈની સંશોધિત આવૃત્તિ બહાર ન પડી હોય, પણ 'The New Spirit' જેમ એના મનો-જીવનો ઉપોદ્ધાત શ્રેણી શકાય તેમ 'Dance of

કન્યાને

• મિત્ર •

આ 'મંગલરત્નાન વિશુદ્ધ માત્રી' કન્યા પધારે મિરિગ સગોવડી; શું જાલથી તારય મોકળો કરી સંસારના ઉંખરમાં પ્રવેશી?

• અંબલી •

કેશ છુટા, સિંદુર સેંયીઓ, અંતરપટ ખુલ્લો આજે, ને રત્નદીપકનાં તેજ જીવનનાં અંધારા દરસે.

આત્મભાવ અંતરમાં રમતાં દેરે ગીત મધુસં ભરનાં લગ્ન આંખોમા નિતરતાં સપ્તપદી ભરતી.

સહીવારી જીવનની, રાણી દેવાની તું, દાસ મિલાળી દૂર ઉંચે નાભ માંડી આંખો ધ્રુવતારે જોતી.

• મિત્ર •

લીપાં વ્રતો અગ્નિ સમક્ષ કન્યાકા તે આજ આહી કજળી જતો ભાસે. શમે ન, પ્રભાસિત વહિ રાખજે; વસંતના ચેતન, પ્રાણ ક્રીડતી વસુંધરા શી જમને હુલાવજે.

હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ

'Life' ઉપગંદાર લેખી શકાય. એ ગ્રંથ (જીવનવૃત્ત) માં એની મણ્ણીતી શૈલીને ઝંકાર નથી પણ એના આખા જીવનના ચિંતનનું નવનીત તેમાં કિતવું છે. જીવનનું એમાં એણે વિશ્વના તાલબદ્ધ વૃત્ત તરીકે દર્શન કર્યું છે. અને વૃત્તમાં ને ચિંતામાં, ધર્મમાં ને

નીતિમાં, લેખનમાં ને નિરૂપણમાં એકાદી એ અવ-
ગાહકે જીવનમૂલ્યનો મોગ્ય જ મર્મ જદાર આપ્યો છે:
'જીવનનો સમજવા માટે આપણે માનવજીવનની જાંચમાં
જાંચી કાઢેલાં નીચામાં નીચાં કાઢેલાં સમજીને જોઈએ.'

હિંગવેળ દાદીમુઠ ને મુઠાપગ જટા સાથે મામાણ
અંકુશ ને સંગોહક ભૂરી આંખોવાળો લેવલોક એલિસ
એક અગમ્યગમી ચિંતકના કરતાં ફાઇ પૌર્વાત્ય સંતને
વિશેષ મળતો આપતો. એના રસવિષયોમાં મૃત્યુ, દેવ
સાદિત્ય, શરીરશાસ્ત્ર, ફિલસૂફી વગેરે અનેક વિષયોનો
સમ્પ્રદેશ ચઢ જતો. ટોલ્સ્ટૉય તથા ઇજલેવનો ઇંકાર
બહિષ્કાર પોકારેલાં ત્યારે આ તરવપારખુ પોતાના
હિલમાં જોમને માટે જાડે આદર સંધરી રહેતા હતા.

ષ. સ. ૧૮૯૧માં મિસ એડીથ લીઝ નામની
નિબંધ અને નવલકથાની લેખિકા સાથે તે લગ્નગ્રંથી-
યાં જોડાઈયો. જોસિવ શ્રાધનર, ઓડવર્ડ કાર્પેન્ટર ને
વિલિયમ આર્ચર જેવા સમકાલીનોની અંડગોષ્ઠ છતાં
અનુકંપાભરી જમાનતમાંના એક તરીકે તેને જોળખા-
વતા તેની પત્નીએ લખ્યું છે: 'A hermit and
yet an iconoclast, a lover of mankind
and at the same time withdrawn from
their haunts.'

અને જયતના સંપન્ના જ મદાન પુરુષોને માનવ-
તાના આધ્યાત્મિક સેનાનાંજો માનનાર એલિસને
ખુદ માનવ પ્રત્યે જોઈ જાનુકંપા ન હતી. 'Im-
pressions and Comments'માં એક ઠેકાણે
તે લખે છે, 'મને જો કોઈના પ ભરપૂર વિચારો આ-
વતા હોય તો માનવના જ... મને સમજાવ છે કે
જો કુદરતની સંપન્ના શોભા માનવમાં ઊતરી છે તો
માનવની સંપન્ના શોભા કુદરતમાં પણ ઊતરી ચૂકી છે.'

વળી આજનાં વંત્રપ્રમંથી પોતાની જાતને છેદી
નાખવા મથતો હોય તેમ એ એકાંતિક ચિંતકે ઘરમાં
લીજળી સુદાને પ્રવેશ નહોતો આપ્યો. ફરજખાદારીનું
બાન કરાવતા જાતે ટાંચેલાં એના ઘડાના બેરોમીટર
સામે મીલ્યુજીતીના શાંત પ્રકાશમાં મેરો એ કલમ
નચાવતો. એક જ જગ્યાએ પથ્થુ એ જાગે જ બં-
ધાએલો રહેતો. અવ્યાસમાં પરાવાનું હોય ત્યારે એ
લંડનની લાયબ્રેરીઓની નજીકનાં મકાન રાખી ત્યાં
રહેતો અને પછી એ અંબ્યાસે પ્રેરેલું ચિંતન પૃથ્થક
જનાવવા તે ફાઈ ગ્રામમાં આરોજી જતો, ને એમાંથી
પરવારનાં લાંબીદૂંધા મુસાફરીએ જાપડી જતો.

એના જેવા જળરા વાંચનારાં જે જાણુ જોઈ
નીકળે. અને છતાં ધણીની જાળમાં અને છે તેમ
એ વિપુલ વાંચને એની વિચારશક્તિને કુંહિત ન કરી
જાળમાં ઉલટો પાંગો ચડાવ્યો હતો. પથ્થુ એના ચિ-
તનને મર્મોદા હતી. ને એ મર્મોદા એણે જાતે જ
સ્વીકારેલી, કે 'સિદ્ધાંત ઠીક ઠીક અવલોકેલાં અનુ-
ભવમાંથી જન્મ્યાં જોઈએ, આત્મરત ચિંતન કે નિ-
યમેનાં ખડકલામાંથી નહિ.' એટલે માનવપ્રજાતિમાં
અનેક પાસાં પર એ પોતાના મૌલિક વિચારો આપતો
મગો છે, પથ્થુ નવી દૃષ્ટિ નહિ.

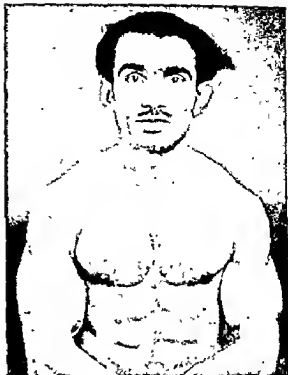
ધર્મને એણે સર્વ અનુભવોમાંથી પર કાઢ્યો. 'મા-
નવના સંપન્ના જ્ઞાન અને અનુભવમાંથી જે સર્વોચ્ચ
તત્ત્વ એને લાગે તે પ્રત્યેનાં પૂજ્યભાવ તે ધર્મ', એવી
તેણે ધર્મની વ્યાખ્યા મૂકેલી છે. સુદ અને સંધર્મ પર
પથ્થુ એણે પોતાના વિચારો આપ્યા છે, પરંતુ તેવાં
વૈજ્ઞાનિક ચિન્તનપથ્થુ કરતાં માનવહૃદયમાં રહેલા સદૃ-
તત્ત્વને તેમાં એ વધુ અનુસર્યો છે.

સ્વભાવે કવિ અને વ્યવસાયે વિજ્ઞાની એલિસમાં
અર્પિન જેટલાં રૂઢિચુસ્ત સાથે દડસલે જેવી સાદિત્યેક સુરા-
વટ પથ્થુ હતી. છતાં એનો સમગ્ર સાદિત્યકાલ રેકિન,
ઓર્ગેસ્ટ કે બિદરમેન જેમ પોતાના ચિંતનના દરિયામાં
આપણું સ્વત્વ જોગાળી નાખવાની શક્તિ નથી ધ-
રાવતો કે પોલતેર, કાશીધલ કે નીટ્શે જેમ આપણું
સ્વત્વ સર્વવ્યાપી જનાવવાની તાકાત પથ્થુ તેમાં નથી.
એક નવા યુગનો પથપ્રદર્શક એ જરૂર હતો અને રહેશે,
મેગંજર તો નહિ જ; અને એ નમ્ર છુત્તો એવો દાવો
કર્ષો પણ નહોતો.

અરોહક હર્ષ

ताजमहाल
दिल्ली
आर. भारद्वाज

ଗାଓ ଅଭ୍ୟାସ କୁହନ୍ତି

જુની દુનિયા ભંસવામાં
થોડી નહીવી ગફલતથી
નિષ્ફળ ગએલો એક

આ માણસો જુઓને? નાના નાના જંતુઓની પેઠે જ્યાં ને
હાં ટોળે મળી ઉતપાત જ જગત્યા કરે છે! પ્રભુને
એમાં નાનાં ને નાકીવત પ્રાણીઓ સરજાનાં કેમ યુગ્મું દશે?

ધુમ્મસઝાપા દિવસ જેવું એ મનનું આકાશ હતું ને પૃથ્વી પરની
બધું પડેલી પ્રવૃત્તિએ આકાશમારીઓમા નવી પ્રવૃત્તિ આણી હતી
ત્યારે એક તારો ધીમ્મ તારાને પૃથ્વી રહ્યો હતો.

ખીજો તારો: તેઓ નાકીવત જ નહિ, પણ દલકર, કૂર ને મૂર્ખ પણ
છે; ગદમાસ છે ને કંલુસ પણ છે; એકજીવનના વિનાશમા સમનાસ છે.

ત્રીજો તારો: પણ તેમની નિંદગી એટલી દૂંધા છે અને શક્તિ
યે એટલી મર્યાદિત છે કે...

ખીજો તારો: અને વધુ શક્તિ હોત તો?

પહેલો તારો: રમે તેમ, પણ મને એ પ્રાણીઓ મરે છે, અને
મને થાય છે હું મારી શક્તિના ભંડારમાંથી થોડીક તેમને આપું.

ખીજો તારો: અરે નહિ, નહિ! એ મતલબી પ્રાણીઓને વધુ
શક્તિ આપવા જેવું નથી, એને બધે એ વધુ ઉત્થાન મચાવશે.

પહેલો તારો: તો જોયું ત્યારે!

ત્રીજો તારો: તમે કેવી ને કેટલી શક્તિ તેમનામાં પૂરવા માગો
હો? માહે તેમ કરી શકવાની?

પહેલો તારો: ના, હું દર રાખીને જ તેમને શક્તિ
આપાશ. માણસમાં એવું કંઈક વસે છે, જે આત્મા
કહેવાય છે. પ્રભુ સિવાય તેના રહસ્યની કોઈને જ
ખબર નથી. આખી તેમની હજીજાશક્તિ સ્વતંત્ર છે.

ખીજો તારો: પણ તમે જાણો તો એ શક્તિ ન જ
આપના. પહેલાં એકાદ ભેને અજમાવી જુઓ કે
નેઓ એ શક્તિ છરવી શકે છે કે નહિ.

ત્રીજો તારો: ના, ના, પહેલાં એક જાણુ ઉપર
જ તેની અજમાયશ કરો.

પહેલો તારો: આજે ત્યારે, તેમ.

મિ.એચ.જી. (દર્બર બેઠેલ) જેલસ
છિદ્રનમા ક્ષાત્રી શાણુ નાઝરિક તરીકે
ખ્યાત મિ.એચ.જી.વેલસથી 'ક્રમાર'ના
વાચકો દ્વારે અધિકૃતિત નથી વિશાળના
અલ્પવસ્ત્ર વિચેચક ને પાવરશીં તત્ત્વના
કરતાં જે વિશાળના રવીકૃત, અર્થસ્વીકૃત
કે અસ્વીકૃત, સ્થાપિત કે કલ્પિત વિ-
ધાનાની આરથાર કલ્પનાને બદલવાતો
રંગકથાઓ મૂંધવા માટે એ વધુ ખ્યાત
છે, અને જોવાની એ રંગકથાઓ હતી જે
તકસારી તરંગો રેપે નહિ, પણ દુરાખ્યા
કોઈ સંદેશના વાદક રેપે જ નિર્માતી
હોઈ એવું મૂલ્યાંકન પણ નિશ્ચિત થઈ-
ખેડાણ માગી હેતું હોય છે. આ 'નરો
અખતરો' એવી જ એક રંગકથા છે, વા-
ચક ભેરી કે માનવસંભાવની વિસ્તૃત-
દિશામા પર જ એની એક પછી એક
મોડણી થતી હોવા છતાં એના પાયા-
માં તો આનંદમદિમા જ રહેલો છે.

અને એ સંગતિ સાથે, દોડતી આંખ જેવું પહેલા
તારાનું કિરણ, રાતની જોદમાં કોપેટાની જતી દુનિયા
ભાણી દોડી નીકળ્યું. સહેરના દરવાજા પાસેની એક
હોજમા રમેતાળને જગાડવા ખૂંટો પાડતો ત્રીજો
વર્ણનો એક ધુપાન હાં દેખાશે.

ખીજો-ત્રીજો તારો: હાં, એ જ ફીક છે.

રમેતાળે બારણું ઉઘાડ્યું અને ગદાર કોમેલો ધુપાન
હોજમાં દાખલ થયો. પરશાળ પાસેની જોરડીમાં
એટલી ટોચી વચ્ચે જાહેર છે.

‘કેમ, સુગોષ, આજે આટલું મોડું?’ પ્રવેશતા સુગોષને તેના મિત્ર કંચારીઆએ પૂછ્યું.

સુગોષ: પેલો વિનાયક દિવસ નેત્રા લઇ મળેલો. કંચારીઆ: સુગોષ, તું ચમત્કારમાં મુદ્દલ નથી માનતો ખરું ને? હું તો માનું છું. હું તો એમ પણ માનું છું કે દોષપણ પર્ષમાં ચમત્કારને પ્રજ્વળવસ્તુ છે.

સુગોષ: અહોહો! તમે લોકો શાને ચમત્કાર નહિ ગણો? સર્વ ઊંચે છે એને પણ તમે તો પછી ચમત્કાર જ ગણાવવાના!

પંડ્યા: અમારા ગામડામાં દલ્લુ પણા તેને ચમત્કાર જ માને છે.

સુગોષ: હું તો કહું છું કે માણસના બંધનમાં ન આવેલા કુદરતના અમુક ક્રમ સિવાય ચમત્કાર એ કશું જ નથી. દૂર શા ચંદ્રે? અહીં જ આ ગળતી મીણુજતી પણ એક ચમત્કાર ન બની શકે!

બપો: નહિ જ.

સુગોષ: મારો કે દોષ નહોતો આગેતુક અહીં જ આવી ઊભો. તેણે પોતાની જાણી છંછારાકિત કેન્દ્રન કરીને જતીને ઊંધી થઇ જવા હુકમ કર્યો. માની લો ને, હું જ કહું છું: ‘મલ, મીણુજતી! ઊંધી થઇ જા.’

અને સાચે માય, સાચે ગળતી મીણુજતી ઊંધી થઇ મઇ! એ કેમ બન્યું, શા માટે બન્યું, એવા વિચારોની પરંપરાએ જમાને લાકડાની મૂકવા ને સુગોષ અને કંચારીઆ સિવાય બધા બદાર નારી ગયા.

સુગોષ: કંચારીઆ, તારી પાસે માન્વીસ છે ને? જતી કર!

ગીતાબીના કંચારીઆએ મીણુજતી પાછી સજા આવતાં બદારથી અંદર પ્રવેશતા ચન્દ્રકાન્ત બોલ્યો:

‘ઝીણા તારથી આવી ટિક કરતો એક સરકસવાળાને મેં જોયો હતો!’

હાં તો જીવત બંધાવે આવી પહોંચ્યા ને લોજાઓ માલિક પણ આવી લાગ્યો. તેણે તો સુગોષને ઉઘોડા જ લીધો: ‘મિતર, આમાં નાટકો કરવાનું આ ચિયેટર નથી. લોજ છે લોજ, સમજ્યા? અને તમારો મદિ-ગોયે આજ પૂરો થાય છે ને? તમારા જેવા ધરાકો મને નથી જોઇતા. કાલે મમેત્યાં તમારી સોઈકરી લેતો.’

સુગોષથી આ અપમાન ગળી ન શકાયું. એ જ મજે તે નિસ્તરપોટલાં લઇ સાક્ષી નીકળી ને શતોશન ખીજી લોજમાં સમય કરી લીધી.

નવી લોજમાં તેને મળેલા ખંડનું જાણ્યું બંધ કરી માથે લાઇ દઇ સુગોષ બેઠો. ‘સાણું, એ કેમ બની ગયું? મને તેમ કરવાનું મન તો ન હતું! ખરે, એ ચમત્કાર જ હતો. લાવને, દલ્લુ ખાત્રી કરી બેઠક!’

સ્વચ્છ બજારના સુગોષે પોટલામાંથી એક મીણુ-જતી કાઢી સામેના મેજ પર મૂકી પેટાડી. તેના ચહેસ પર છુદાત્રી આવી ગઇ. તેણે જોસથી લાઇ ઊંચો કર્યો ને કરા નિર્ણય વગર પાછો ટેબલ પર પછાડ્યો. ચહેરા પરના પછટાતા ભાવો તેને તેની જન વિષે લાગ પેદા થયાનું સ્પષ્ટ કરતા હતા. તેણે મીણુજતી સામું જોડ્યું ને થોડી વાર હેડ દબાવી રાખી બોલ્યો: ‘ચલ, તું એક ફૂટ ઊંચી થઇ જા!’

અને ખરેખર મીણુજતી એક ફૂટ ઊંચી થઇ ગઇ! ‘ખરાતો નહિ, સુગોષ!’ તે મનોમન બોલ્યો, ‘તારામાં કેંઇક નવીન પેદા થયું છે’ પછી મીણુજતીને હુકમ કર્યો, ‘ઐટલે જ ખડી રહેજે, મીણુનું એક ટીપું ચે હેઠું પડવા ન દેતી.’

મીણુજતી તેનું કહ્યું કરતી લાગી.

‘માછી મેજ પર આવી જા.’ કહેતાંમાં તો મીણુજતી પાછી મેજ પર ગોઠવાઈ ગઇ.

‘જો પ્રજ્વળ, આ શો ચમત્કાર! આય, અપૂર્વ! હું ચાહું તે કરી શકવાની શક્તિ મારામાં આવી મઇ જણાય છે. ચાલ ત્યારે, મેજ, તું અહીં આવી જા!’

અને મેજ તેના પગ પાસે આવી ગોઠવાઇ ગયું.

‘અરે વાદ, આ તે છંછારાકિત કે ચમ-

કાર? 'તે તો જિજ્ઞાના પર કૃષ્ણોનો દગલો ધર્મનઓ!' કહેતાં જ સુગોપનું જિજ્ઞાનું કૃષ્ણો દંકાઇ ગયું ને થેડી જ ગડમચલ આદ એ સુંવાળા સેજ પર તેનાં પોપચાં ઘીડાઇ ગયાં.

સાન વાગતાં સુગોપ ઊંચો ને જિહ્વાં વેન રાતની વાત તેને સાંભરી આવી. 'શું એ સત્ય જ હતું?' તે ગાલ ખંજવાળા લાગ્યો. 'ના ના, એ સત્ય જ હતું.' કરમણેનાં પહેલા કૃષ્ણ ને ખસી આવેલા મેજે તેને વધુ ખાતરી કરાવી.

તે આંદોસે જવા તૈયાર થયો. બહાર નીકળી રાજમાર્ગ પર આવતાં જ તેને તેની કોલેજમિત્ર રમેલતાનો ભેટો થયો. તેના કાંડા પર પાટો ગાયેલો હતો. તેની સાથે દુઃખની આંખે પારંપર પાટો લગાડી તેની સદાખ્યાયિની માલની હતી.

'લતા, આ શું?' તેના કાંડા તરફ નજર જતાં સુગોપ બોલ્યો.

લતા: મરડાઇ ગયું લાગે છે.

સુગોપ: લાવ, હું તે સાબુ કરી દઉં

લતા: સુગોપ, પણ કશા ને વધર—

સુગોપ: દા, લતા, મારામાં દવે એ ખૂબી આવી ગઇ છે. જો !

લતાના કાંડા પરથી પાટો છોડી સુગોપ તે પર દાય ફેરવતો દંધક બજાડ્યો ને કાંડું દુખતું મૂકી ગયું. અનિશ્ચિન આંખે લતા સુગોપને તાડી રહી. પછી માલનીને દેખાડી તે બોલી, 'તારે આની આંખ તુ મટાડી શકીશ?'

સુગોપ: બેચક પગી'

માલનીની આંખે દાય ફેરવી તે મૂકી જવાનું કહેતાં તુન તેની દુઃખની આંખ બરાબર ચઢ ગઇ.

લતા: સુગોપ, આ બધું કેમ બનવા પામે છે?

સુગોપ: હું તે નથી જાણતો. મારે માત્ર મારી ધરજાશક્તિ ક્રેન્ડન કરી હુકમ કરવા પડે છે અને તે પ્રમાણે બધું બની જાય છે !

માલની: પેલી મીથુનતીવાળીં વાન કંથારીઆએ અમને કહેલી.

લતા: સુગોપ, તું તો ફિરસ્તો ચઢ પડ્યો, જો! કોઇને ત્યાં રહેવા આવવાની તો ના જ પાડી દઇ તું

કોળેમાં રહે છે અને ને પણ એકાંતરે ને આંધારિયે બદલાવ્યા કરે છે, તો તારે મારે ખારસો એક બજાં લીધો કરી દે ને?

સુગોપ: શું તે પ્રમાણિક બેખાય ?

માલની: તેની શક્તિને અમુક દર પણ હોતી સંભવે.

લતા: પણ સુગોપ, તારે દવે સાવચેતી વધારે પડતી રાખવાની છે, હોં!

સુગોપ: એ તો ચોક્કસ છે. (પડીઆળ સામું જોઇ). હીક છે, અત્યારે તો ટાઇમ થવા આવ્યો છે; ફરી મળીશું. સાહેબજી.

લતા-માલની: સાહેબજી.

સુગોપ લાંથી આંદોસે જઇ દરસાળે પોતાના ખંભા ધમી મગો. કામના ચોપડા, ફાંચો, કાગળાં, ફર્નિચર બધું અન્યપરિચન કરી મૂકી એક ગેજ પર બે દાય વચ્ચે મારું ધાકી ને જોડો. લાં તો ખુદ મેનેજર જ એ ખંકમા આવી લાગ્યો. તેને જોતા જ બોલે વેશવેર સામાન મોડવાઈ જવાનો સુગોપે હુકમ કર્યો ને જ્વેનજ્વેનમા તો બધું સગાડાંબંધ જ્વેન તેમ મોડવાઇ ગયું આશ્ચર્યવારી આંખે આ બધું જ્વેયા કરતો મેનેજર બીકનો માર્ગો બદલે નારી મગો પાછા પ સુગોપનો દસવાનો અરાજ માથ રહ્યો.

સાજ પડી ને સુગોપ ફરવા નીકળ્યો. નેના અહેમ પર પ્રેરણા સાથે કંઈક મનરંગીપણાની છાંટ આવી હતી. લાકડી ઉછાગતો ઉછાગનો તે આગળ વળે જતો હતો. 'હું મગે તે કરી શકું છું. માફ તો વિદ્યાનીઓને પણ

દવે તો ગાયા જ નાવી શકું

બોલતાં બોલતાં એણે પોતાની ધકકતી છાતી પર દાય મૂક્યો ને જોખારે ખાધો. ઉત્સાહમાં આની જમ પૂરવા તાક પર તેણે જોડ્યો લાકડી પછાડી. લાકડી ભાંગી ગઇ. તે સાથ કરવાનો વિ-

ચાર કરે છે ત્યાં તો તેના મનમાં વળી નવો જુદો કિસ્સો. લોકડીને જમીનમાં ખોદી તે કંઈક શોધ્યો, ને થોડીવારમાં લોકડીને ડેકાણે ગુલાબનો છોડકૂટી-પીકળ્યો.

ત્યાં પૂરને સામે છેડેથી કોઈ પોલીસ આવતો જણાયો. સુભોધે ગુલાબનો છોડ અદૃશ કરી ચૂક્યો ત્યાં તો પોલીસ આવી પણ પહોંચ્યો: 'કેમ મિસ્ટર, આહી શા બન્યુંના ખેલો કરવા માંડ્યા છે?' તે બોલ્યો.

સુભોધ: એ બન્યું નથી; અરે છે.

પોલીસ: એમ? ત્યારે તો નમે કોઈ સિદ્ધ મદાત્મા પુરુષ નીવડ્યા લાગે છે, તમારા જેવા મદાનુભાવો રસ્તામાં રખડતા ન હોય. ચાલો મારી સાથે, હું તમારે ચોંચ રથાન તમને બતાવું!

સુભોધ: પણ હું તમને સમજાવું...

પોલીસ: એ આગામી વણ સાહેબને સમજાવજો.

સુભોધ: હું નહિ આવું.

પોલીસ: આવવું જ પડશે. હું—

સુભોધ: તું જ નહિ જમમાં!

અને પોલીસ ત્યાંથી ચેપ થઈ ગયો!

સુભોધ: એ ક્યા ગયા દશે? ચંદ્રમા, મંગળ પર, કે આવકાશમાં ક્યાક કિડી ગયો દશે? જિયારો! ના, પાછો તારી ચોડાજો ના, મૂળી કપાનો! દા...દા...!

પોતાના અમલકારની સફળતા પર તે ખડખડત દરેયો. ત્યાં થીજી જાણુ હાથમાં તોડ ને ખેનિસત સાથે અચાનક પેલો પોલીસ પોલીસચોડામાં ફૂટી નીકળ્યો. દાગર રહેલા બધા એથી ગભરાઈ ગયા તેમને પોતાનું જ્ઞાન અંલગાવી તે શાન્ત પાડતો હતો.

સુભોધ હવે પૂલ પરથી પાછો ફરતાં વિકટોરીયા ગાર્ડન પાસે જ તેને ચંદ્રકાન્ત અને માલતીની બેઠો થયો. ત્રણે સાથે શહેર જાણી વધ્યાં, પણ બદ પાસે આવતા જ દાગર સામું જોતો ચંદ્રકાન્ત અટકી પડ્યો.

સુભોધ: કેમ, કાન્ત, આટલો ગભરાય છે કેમ?

ચંદ્રકાન્ત: ઓહ, મારે સાત વાગ્યે મિ. ગહેતાને ત્યાં પાર્ટીમાં જવું હતું ને સત્ત તો થયા બાન્ધ્યા છે. સુભોધ, તું કંઈ કરી શકાશ?

સુભોધ તૈયાર જ હતો. લાદના ઘડીચાળા સામું તાકી રહી તે બોલ્યો, 'તું, તારા જેવાં થીજતું દાગરનાં, બીતના. ખીસાનાં, કાંડાનાં બધાં મડીચાળો અરથો કસાક પાછળ પડી ગયો.'

કુમાર - ચંક ૧૮૯મો (મપ્ટેમગર ૧૯૩૯)

ને એના બોલી રહેલા સાથે દાગરમાં ઘડીચાળાના કાંડા સામને બદલે સાધ ૭ પર આવી ગયા. ચંદ્રકાન્ત સુભોધને શાળાથી આવતો ત્યાંથી બિપટી ગયો. સુભોધ ને માલતી એકલાં પડ્યાં.

સુભોધ: માલતી, તું મને ના પાડતી?

માલતી: કેમ? કોદલતા તો નો ચાહે છે ને?

સુભોધ: પણ મને તું વધુ મ્મો છે. જવાબ તારા

જેની મરતી ને જટા નવી.

માલતી: એ સુભોધ, હું તને કેટલું આદું છું ને તો તું જાણે છે. બસ, એથી વધુ મારી નાંધ શક.

સુભોધ: લાલે, પણ માલતી! જરાક થોભ.

કહેતો તે માલતી સામે દટાર એકવાળો, માલતીની આંખોમાં પોતાની આંખો પરાંતી તે બોલ્યો: 'માલતી, હું તને કહું છું કે તું મને આદવા માંડ!'

માલતી એક પળ મુગ્ધ ચહેરે તેની સામે જોઈ રહી પણ થીજી જ પળે એ મુગ્ધતા જતી રહી. 'સુભોધ, હું તને આદતી હતી તેથી લેશ પણ વધુ આદવા નથી લાગી. હું થીજીયતી કે ઘડીચાળા નથી સમજાવેને?' એટલું કહી દસતી દસતી તે આંખી નીકળી.

અને અમુગ્રણુ ભવે ચહેરે સુભોધે પણ ત્યાંની સીધી લોજનો રસ્તો લીધો.

(આહ)

અરોહ ભવે

કહેવત - કથન - કવિતા

મૌનમ્ સર્વાર્થ માધનમ્

ન બોલ્યામાં નવ ગુણુ

સજસે ભાષી ચૂપ

બોલે તે બે ખાચ, અજોબે ત્રણ

મૂંગીમંતર, સાડસત્તર

માલીકો લલો બરસો, ધોળીકો ભલી ધૂપ,
માગજીકો લલો બોલો, ચતુરકો ભલી ચૂપ.

બાળક-પાડાનો ગુન્હો

ચા

મુદીઓને મારે મોટી ટેવ છે તાતપાતમાં ઓશ્વર પાસે જઈ પોતાનો ધર્મ શો એમ પૂછી તે. જેમ માણસ ક્ષીણવટથી સવાત પૂછતો જાય તેમ ઓશ્વરને થાય છે આટલી ખળખેલ કર્મોને પૂછે છે ત્યારે એનું ધર્મનું જ્ઞાન અંદુરે દોહાડું જ જોડીએ, અને પછી ઓશ્વર એ પ્રમાણે આજ્ઞામાં આજ્ઞા કર્યો બતાવતો જાય. એમ કર્મોને માફદીઓએ પોતાનો ધર્મ બદલ અપરે કરી મૂક્યો એમ અમારા ઓમામ સાદેબ અગને હોડતા હતા; અને પ્રજા વાપુજી પાસે આશ્રમધર્મની કલાવટ કરાવતાં અગને શેજતા હતા. જેમ પૂજારી તેમ અપરે પૂજારી મળશે અને પછી પસ્તાશે. ઓમામ સાદેબની આ વ્યવહાર મુચનાથી અગને ધણો રમૂજ પડતી.

દિલ્હીઓને પણ ઓશ્વર પાસે જઈ પોતાનો ધર્મ પૂછવાની ટેવ ન હતી એમ નહિ. એ વિગે નાનપણમાં મામટકી પાસેથી સાંભળેલી એક વાત વાદ આવે છે.

માણસે વિચાર્યું છે દેવાધિદેવ મદાદેવ પાસે જઈ પોતાના ધર્મ પૂછી તરડીએ તો પછી મનના વસાવટા ન રહે, છે આપણે પાતીએ કીએ ને માંચે છે ખાંટ રહે. પ્રહી મેળા થયા, જુવાનિયાઓએ સ્વયંસેવક બની પરિવર્તી તૈયારી કરી અને પછી વામદેવ અને મોમદેવ, મિસંકુ અને હરીત, વાતમ્ય અને વાતચત કિત્યાદિ ઋષિઓનું એક શિષ્ટ મંડળ મદાદેવને પૂજ્યા અપાડ્યું. જેમતેજ કરતા સી કૈલાસ પહોંચ્યા. ત્યાં મી દેવાધિદેવ ધ્યાનમાં બેસા હતા. એમને મળવાની લાંછોને છૂટ ન હતી. મદાદેવના અંગત મેકેટરી પોતાનાં એ શીંગડાં વચ્ચે પોતાનું માથું સાંધી પહેરેા મરતા હતા. ઋષિઓ વિગે નન્દીના મનમાં મોટા અદર, એટલે એમણે ઋષિઓને આવવાનું હાજી પૂછ્યું. ઋષિઓએ માણસાવાત વિમાસણમાં હેમ પડી છે એનું બ્યાન કર્યું. નન્દીએ હથ્થું, 'આવડી નાનકડી વાત માટે નગે મદાદેવ પાસે જઈ એમના ધ્યાનમાં વિલેખ કરેા એ કીંઈ નહિ. તમારા આદરાતિથ્યમાં અને હુચત અશ્ર પૂજવામાં મદાદેવનો ધણો વળત જશે. હું જ તમારા નની અંદર જઈ અનુકૂળ વખત જોઈ પૂછી આવીશ. તમે અર્દા નિગંતે બેસો.

માણસ પોતાના સ્વાર્થને અનુકૂળ પોતાનું હવન મોઢવે છે, અને તેમ કરતાં ધર્મભુદિ જ્યારે આર ભોંકવા માંડે છે ત્યારે તેને શાંત કરવા આવી વાર્તાઓ ભેડી કાઢે છે

માથું પુખાવતા પુખાવતા નન્દી અંદર ગયા. મદાદેવ હવારે ધ્યાનસ્થ થાય છે અને અમાધિનું બ્યુબ્યાન હવારે થાય છે એની નન્દીને પૂરેપૂરી ખબર. નન્દીના જમાબમાં મદાદેવે હથ્થું: 'માણસને હર્દજ છે એ ત્રણ વાર નદાય અને એક વાર ખાય, એ એનો ધર્મ છે.' શીંગડાના માર તળે લખાએલા મેળામા મદાદેવનો સંદેશો મેળાના મેળાના નન્દી પાછા ભાડે આપ્યા. ઋષિઓએ કુલંકાથી પૂછ્યું, 'દેવાધિદેવે અમારા શો ધર્મ હવો છે?'

અનુપ્રામ રમદમશક્તિને જેમ મદદ કરે છે તેમ હોંક હોંક વખતે મુંઝવણ પણ અનુપ્રામ કરે છે. 'ખાયા' અને 'નદાય' તો બરાબર મળી રહ્યું, પણ ગણિતનો મોટાળો થયો અને નન્દીએ હથ્થું છે, 'માણસો ત્રણ વાર ખાય અને એક વાર નદાય એમ મદાદેવની આજ્ઞા છે.' ઋષિઓ મળી થઈને મૃત્યુલોકમાં આપ્યા. ભાડે બોલી નથી એમ જોડી મગવાનામાં દર્શનનો આનંદ તેવા ખાતર નન્દીમાંથી અંદર ગયા. અનુપ્રામને હાડેળ મનુષ્યધર્મ એ બલકતા જ હતા. મદાદેવને શંકા મઝી એટલે એમણે પૂછ્યું: 'તે શું હથ્થું નન્દી?' નન્દીએ નરત બોલી બતાવ્યું છે 'માણસ ત્રણ વાર ખાય અને એક વાર નદાય એ એનો ધર્મ છે.'

'અરુરુ! શા મોટાળો હથેાં તે, નન્દી? મં તને હથ્થું એથી બરાબર કુલકું જ ને કરી લીધું. માણસ ત્રણ વાર નદાય એટલે એનું ચિત્ત શાંત રહે, એનું મન નિર્વિહારી થાય, એના રવાદ એના હાલમાં રહે. પછી તો એક વાર ખાશીને આંગા દિવસ એ સાપના કરી સહે એવી મેં મોઢવણ કરી હતી. અને તેં રહે, જો. કેવી પરિસ્થિતિ અમી કરી! માણસ એક જ વાર નદાય અને ત્રણ વાર ખાય એટલે એનું મન

વિદ્યાથી ચવાનું જ. એ ત્રણ વાર ખાપ એટલે મૂખ છતાં વધારે ખાપ; એનો સ્વાદ પણ વધે; એ રીતે પણ એના વિદ્યારો વધે. અમ તોલમંચ્યા પણ વધવાની અને એ બધા જ ગોઠવણ કરતાં વધારે ખાત્રા માંડે એટલે જોતજોતાંમાં દુષાળ પડવાનો. અને પછી માણસને થરો છે અમને મળવાને આવો ધર્મ કેમ સજાડવો દશે? ધર્મનું પાલન કરતાં અમે જોખમમાં શી રીતે આવ્યા?

તે મૂત્ત છરી છે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત હવે તારે છવે જ છુટકો. તારી કાંધ આપ અને માળસ માટે દળ ખેંચીને જમીન ખેડ્યા માંડ. તારી મહેનતથી માળસ ખેતી કરશે ત્યારે જ માંડ એને જોરાઈ પૂરો પડશે.

ત્યાર પછી બળદને માથે દળ ખેંચવાની જવાબદારી આવી ગઈ. અને માળસને જીઓતો જોરાઈ બળદની મહેનતથી જ પૂરો થાય છે.

સ્ત્રીબાળી આગળ પાડાઓ ઠેગ વધેરાય છે એની પણ આવી જ એક રમૂજી લોકવાર્તા છે.

પંડારાના એક ગામમાં એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ શ્રીશ્રીય અને શાસ્ત્રી તરીકે પંઠાએલો હતો. તકનીકી કરીને એને એકની એક દીકરી હતી. અનેક બ્રાહ્મણપુત્રા એની પાસે મળીને દશ ગ્રન્થોમાં પારંગત પતા અને પોતા-પોતાના દેશમાં જમી માન પામતા. હવે બન્નું એનું છે એ શ્રીશ્રીયને બારણે એક અંત્યજ છોકરો રોજ વાસીદું વાળવા આવતો. છવરો વાળતો જાય અને વેદમંત્ર સાંભળતો જાય બ્રહ્મચારીઓ અંદરઅંદર ચર્ચા કરે તે પણ એક ખૂણે બેસી એ સાંભળે. આમ કરતાં કરતાં અંત્યજ યુવાન પણ થયાછાલે દશ ગ્રન્થમાં અને છઠ્ઠે દર્શનોમાં પારંગત થયો.

હવે એને થયું છે આટલી વિદ્યાને જોરે પેતી તકનીકીને કેમ ન મેળવું? એ તકનીકીના પિતા પાસે ગયો અને બ્રાહ્મણ તરીકે પોતાને ઓળખાવી એણે તકનીકી માટે માગણી કરી. તકનીકીપિતાએ એ યુવાનની પરીક્ષા લીધી. જેમજેમ એ પ્રશ્ન પૂછતો ગયો તેમતેમ એ યુવાનની પ્રશ્ના, મેધા અને પ્રતિભાથી એ ચક્રિત થતો ગયો. એણે બહુ જ આદરપૂર્વક એ યુવાનને મધુ-પર્ક અર્પણ કર્યો અને શુભ મુહૂર્તે એને પોતાની છન્થા પણ આપી. સસરાને ત્યાં દાક્ષમાં થોડા દિવસ રહી પત્નીને લગીને એ ઘેર આવ્યો. ત્યાં તકનીકી શું બુએ

છે? બારણે જ દાક્ષાંગીના દમતો પડ્યો છે, ધરમાં ખરીની દાબડીઓ ગોઠવાયી છે, તેલ રાખવા માટે વીંચત ઝુપર એક સિંગડું ટંગાણું છે. ગમતઓને એણે પૂછ્યું 'આ બધું શું છે?' હવે તો તકનીકી પોતાની યડી ગઈ છે એ વિશ્વાસે એણે એને સાચી વાત કહી દીધી તકનીકીને તો તમ્બર આવ્યાં, પાખી ભાવવા તકનીકી પતિ અંદર ગયો એટલામાં તકનીકીએ માનમાં અત્યંતે ઘોટ મૂકી અને પિતા આગળ આવીને એ અમી રહી. કયા સમયમાં પિતા આગળ પોતાની યડેલી આ વશા એ વર્ણવી શકે? એણે પિતાને પૂછ્યું 'પિતાજી, તમે ધર્મ જાણો છો? તટલાએલું માળસ શી રીતે શુદ્ધ થઈ શકે?' વેદીઆ પિતાએ તરત જવાબ આપ્યો: 'અગ્નિથી, બીજી રીતે નહિ.' દીકરીને આટલો જવાબ બસ હતો. એણે ચિત્તા સળવાવી, અને એની અંદર ક્રુદ્ધી મડી પ્રાપ્ત થઈ. તકનીકીના પતિ રાક્ષસો દાક્ષિત એની પાછળ આવી પડે. બે. એટલામાં ગાગવાળાઓને એ આખી બોનાળી ખમર પડી. તેઓ હાથમાં છુદાડીઓ લગીને લોચ્યા. હવે પોતે બધવા નહિ પામે એમ જોડી અંત્યજ તકનીકીની ચિત્તામાં જ મુરછો માર્યો અને આ રીતે તકનીકી અને તકનીકીપતિ એક મધમાંથી મુક્ત થયાં.

તકનીકી મરીને પોતાના સત્તને કારણે આમદેવતા બની ગઈ અને પેતી અંત્યજ બોલે મધે પાડો બની ગયો.

અને તેથી જ આમદેવતા તકનીકીની પ્રાગળ પાડો વધેવાની પ્રથા શરૂ થઈ ગઈ.

હવે વાત એમ છે કે માળસ પોતાના સ્વાર્થને માટે પોતાનું જીવન જેમ છાવે તેમ ગોઠવી દે છે અને તેમ કરતાં ધર્મબુદ્ધિ બ્યારે આર માંડવા માંડે છે ત્યારે તેને શાંત કરવા આવી આવી વાર્તાઓ જોડી જાય છે.

માળસને પોતાના સ્વાર્થ માટે બળદને યુવાન કરી ખેતીમાં લોડવાનો કોઝી હજ ન હતો એ તો તરી જબરદસ્તી કરેલાય. બળદની અપયોજિતા એટલી બધી સિદ્ધ થઈ ગઈ છે કે બળદને મુકન કરવાનો ધર્મ માળસને જળે અત્યંતે જ નહિ; એટલે એણે આખી જવાબદારી બળદને માથે ઢાળવા માટે મજાની વાર્તા જોડી જાડી.

દુધ માટે ગાય અને ખેતી માટે બળદ એવી વ્યવસ્થા કરી માળસજાત મુખી યડી અને પછી એને માંસાહાર છોડી દેવાનું સૂચ્યું. (અનુસંધાન ૪. ૪૧૩મે)

દસકાઓ નહિ પણ સૈકાઓમાં થે બનવા વિરલ એવા યોગ સાથે ચાલુ મહિનાના આકાશમાં એકોસાથે નજીક આવેલાં

પૃથ્વીના પડોશીઓ

ગ

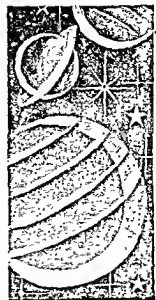
યા ઑગસ્ટથી માંડી આ ચાલુ ત્રણ ગ-
દિના સુધી આપણુ પૃથ્વીવાસીઓ માટે વિરલ એવો
એક બનાવ આકાશમાં બની રહ્યો છે, અને તે, ગત
કેટલાં થે વર્ષોથી આપણી પૃથ્વીએ ન ચતુર્થવેલી મંગળ,
ચુરુ અને શનિ એ ત્રણ ગ્રહોની નિકટતા. દરજીન
લઘુને તમે જોવા માંડો તો એ નિકટતા ખૂબ કુતૂહલ-
જનક બન્યોશે. ઈ.પૂ.૩૬-૩૭માં શનિની અદ્યત્ત યજ્ઞેષી
વીડીઓ પાછી દરચમાન થવા લાગી છે, ને મંગળનો
દમખણુ દિમટોપ પણ આપણી તરફ ફરેલો છે.

ગયાં સો વરસથી કેમ એ અહો આપણી પૃથ્વીની
આંટલા નજીક નથી આવેલા. ને ત્રણ અદની સોનખિને
તો સૈકાઓ વીતી ગયા છે. પણ એટલું જ બસ
નથી. ઉપરાંત ત્રણ ગ્રહો સિવાય પેલો દુરગો યુરેનસ
પણ ગયાં ત્રીસ વરસ કરતાં આ સાસે પૃથ્વીની વધુ
નજીક આવી રહ્યો હોઇ મંગળ, ચુરુ ને શનિના પૃથ્વી
પરના આકર્ષણમાં તે પણ થોડાપણે ઉમેરોતો કરશે જ.

પૃથ્વીથી ૩૧૮ ગણા વજનના ચુરુ અને ૯૫
ગણા વજનના શનિના જગરા આકર્ષણની સાથે મંગળ
ને યુરેનસના પણ થોડાપણે આકર્ષણનો ઉમેરો આ
પૃથ્વી પર શી અસર નીપજવશે તેનો ખ્યાલ તમને
આવે છે? વિજ્ઞાનીઓ અત્યારે એ વસ્તુ જ વિચારી
રહ્યા છે. એક પરિણામ તો તેઓ ધારી જ બેઠા છે
કે પૃથ્વીની સપાટી પર ને વાતાવરણમાં એ આકર્ષણ
લુપ્તબો બોમાં કરશે ને ધરતીકંપો તથા જ્વાળામુખી-
ઓનો હોવા પૃથ્વી પર જ-મશે. અમેરિકાના પાસિફિક
કાંઠાએ તો ગયાં ૩૩ વર્ષમાં સૌથી કંપરો ધરતીકંપ
આ સાસે જ અનુભવ્યો છે. વળી આત્મરક્કા ને પેલા
નામઝીન કેકાટિઆના વિસ્તારમાં જે ઉપાત શરૂ થઇ
ગયો છે, જ્યારે ગ્રીસ તથા પશ્ચિમ આફ્રિકામાં પણ
ધરતીકંપના સગત આંચકા શરૂ થયા છે.

અને અહોના આકર્ષણમાં રહેલા જળનો તમને
એટલા પરથી ખ્યાલ આવશે કે આપણી પૃથ્વીથી
પંદરગણા ભારે યુરેનસને નેપ્ચ્યુનના આકર્ષણે અવ-

ચુરુ: આજ ૨૪ વરસ પાછો,
સપ્ટેમ્બરના ૨૭મીએ,
પૃથ્વીની ૪૫ કરોડ મા-
ઇલ વધુ નજીક આવે છે.
મંગળ: નુબાઈની ૨૫મીએ,
આજ પંદર વરસ પાછો,
પૃથ્વીની ૨૫ કરોડ મા-
ઇલ વધુ નજીક આવે છે.
શનિ: ઑક્ટોબરની ૨૨-
મીએ, ૨૦ વર્ષ પછી પહે-
લીવાર, પૃથ્વીની ૧૧૫ કરો-
ડ માઇલ નજીક આવે છે.

કાશમાં લાખો માઇલ ગજાતરી મૂકેલો! એ વિપર્યયી
તો લ વેરિયર ને ઍક્સસ નેપ્ચ્યુનનું રચાનું નક્કો કરના
શક્તિમાન નીપડેલા. ચુરુ ને શનિના રાક્ષસી કદ સાથે
મળીને નીપજતું આ આકર્ષણ પૃથ્વી પર શી વિશેષ
અસર કરે છે તે જોવાનું રહ્યું.

પણ આ ગ્રહોની નિકટતા એક વધુ કુતૂહલ
આપણામાં શ્રેરે છે, અને તે એ કે, આપણી પૃથ્વીનાં
એ પડોશી જગતોની દુનિયા કેવી દશે? એમના પર
કશી અવસ્થિતિ દશે ખરી? દશે તો તે કેવીક દશે?
આપણી પૃથ્વીને જ હાખશે લઇએ તો ઉભા-
માનની જે પરાકોટિ ગયે જ તેની સધળી અવકોટિ
મર્બોદિન રહી છે. ૨૫૦ ડિગ્રી ફારનહાઇટથી ઉપર
જઇએ તો સધળી સજીવતા નાશ પામી જાય, તેમ
૪૦૦ ડિગ્રી નીચે જઇએ તો સધળા સુક્ષ્માતિ અવે
થે નાશ પામી જાય. પણ અન્દ્રની શીત કરાડો કે
ચુરુની અગનભટ્ટી પર શું આપણને અજ્ઞાત એવાં
અવસ્થો નહિ હોય કે જે ઠંડી-ગરમીનો સધળો પ્રદોષ
સદન કરી શકતાં હોય? વળી પૃથ્વી પર કાર્બન,
ઑક્સિજન, હાઇડ્રોજન વગેરે મૂળતત્ત્વોમાંથી અવન
ઉદ્ભવ્યું તેમ જીવન અહો પર બીજાં જ કેટલાં મૂળ-
તત્ત્વોમાંથી અવન કેમ ન ઉદ્ભવ્યું હોય?

સૌ મહેલો આપણે મંગળનો અદ લઇએ. તેના પર
વાતાવરણ માલુમ પડ્યું છે. દરજીન, રંગપટ ને
ખજોશીય દેગોરાથી વિનામીઓ દવે કેમ પણ અદ

ન વસી શકાય તેવા - હજી અરધા સજગતા - ૦.૬૦

લુંગ્ગ અંગેનો અહ

ઠરી ગએલા - શીત વસે

પરંતુ પાતાવરણ વનણી શકે છે. એ ગિરીક્ષણમાં જણાયું છે કે મગળનું પાતાવરણ પૃથ્વી જેટલું વિપુલ તેમજ ઘટ્ઠ તે નથી. પરંતુ તે પર પ્રાણુવાયુ છે, ને પાણીની વરાળ પણ છે, જે બંને યંત્રોના અવસ્થિ માટે અતિ અગત્યની છે. વળી તેના ખડકો ને ખનિજો આપણી પૃથ્વી જેવા જ છે, અને છીછરા છતાં ખાસ ને મીઠા પાણીના સમુદ્રો પણ તેના પર છે.

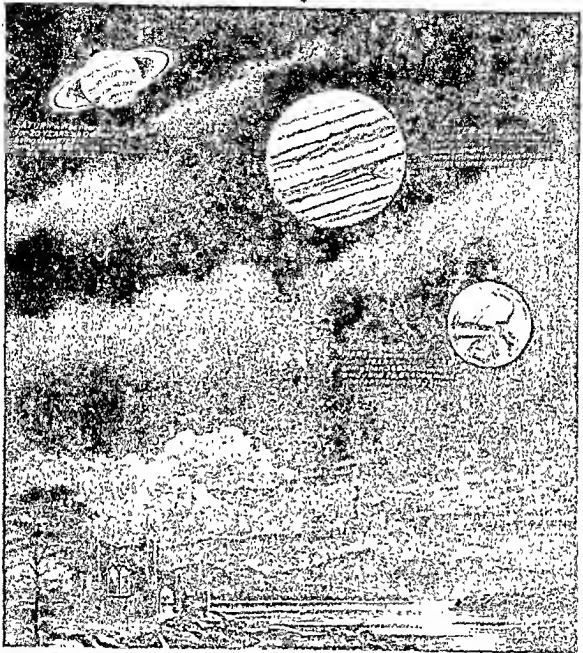
પરંતુ હંડી અને ગરમી બંને આ અદ્ય પર અંતિમતાએ પહોંચે છે. આપણે અદીના જેવી અવસ્થિ ત્યાં હોય તો આપણા ૨૫૦ થી ૩૦૦ દિવસના તેના ઉનાળામાં લુંગ્ગ જ જવાય; ને પછી આપણા ધ્રુવ-પ્રદેશોથી થે વધુ હંડા શિયાળો આવે, જે તેના ઉત્તર ધ્રુવમાં આપણા આદ્ય મરિના જેટલો સમય વર્તે છે ને દખ્ખણ ધ્રુવમાં એક વરસ જેટલો! ત્યાંની રતો થે ખૂબ અંધારી અને લાંબી રહે છે; માત્ર તારાનો જ પ્રકાશ તે મેળવે છે, કારણ તેના જે અન્દ્રો તો એટલા નાના છે ને એટલી ઝડપથી ફરે છે કે અદ્યને એ કશો પ્રકાશ આપી શકતા નથી.

એટલે મંગળ પરના સમુદ્રો ને ઉનાળામાં સૂકાઈ

જતા કે શિયાળામાં જમી જતા ન હોય તો તેમાં સામુદ્રી જીવો સંભવે, પણ આપણા સમુદ્રોના કરતા જુદા જ. પક્ષીઓ તે પર હોય તો ય પીંછાંથી ખૂબ લાચર ને ઝલતુ પ્રગાળે રંગ બદલતાં હોય. પશુઓ હોય તો કીચે મીચે ફૂંચાઈવાળાં, અને મનુષ્ય-તોયે જીવ્યામાં જાતી જુદિમત્તા ધરાવતું પ્રાણી-હોય તો જે આપણા કરતાં અત્યંત ચુરક્ષિત.

પણ મંગળ પરના જીવો આપણા જેવા રંગે માગી લેતા, તેનું ચુરક્ષિત્વ આપણી પૃથ્વીના ખારમાં લાગતી થે એણું હોઈ, બારે લાકપિંચરાયાળાં ને પ્રચળ રનાયુઓવાળાં પ્રાણી ત્યાં ન મંગાવે. એટલે આપણે અદીના જેવા ઝેડા, કિળોકા (લિસાપોટેમસ) કે દાથી જેવાં પ્રાણીઓ તે ત્યાં શોધ્યાં પણ ન મળે. ત્યાં અવસ્થિ હોય તો ખૂબ તરવરાટભરી, તાણક ને જમરી ફૂંદાની હોય.

મંગળના અદ્યમાન પરથી આપણે આટલી કલ્પના તારતી કાઢી. એ સુજન્ય કેાઇ પણ અદ્યનું અદ્યમાન લઇ તમે તે પર અવસ્થિનો સંભવ વિચારી શકો. અહોનું સૂર્યથી છેડું, તેનાં આકાર, વજન, સૂર્ય આસ-

આહુ મહિનાઓમાં આકાશમાં બની રહેલા અદ્ભુત બનાવ Courtesy: Illustrated London News
આહુ સાલમાં પૃથ્વીના ઇતિહાસમાં બની રહેલા એક વિરલ પ્રસંગને આ ચિત્ર પૂર્ત કરે છે. રાત્રિ, શુક્ર અને મંગળ એ ત્રણે
અહો સાથે દુરનો દુરિયસ પણ આ સાલ પૃથ્વીની એટલો નિકટ આવી રહ્યો છે કે એ બધા અહોની એવી નિમરતા પૃથ્વીએ
વર્ષો કે પ્રાપ્તઓ શું પણ દેખાઓથી નથી અનુભવી. આ નિકટતા પૃથ્વીના હોબકર કાલિની જે આસાંકા વિજ્ઞાનીઓમાં
જન્મવાની રહી છે તેના સરળ નિગ્રહ સાથે પૃથ્વીનાં એ પ્રકાશી જગતો પરની સુષ્ટિનું રેખદર્શી બાવાન આ સાથેનો લેખ આપે છે

પાસની તેની કક્ષા તથા તે પૂરી કરતાં હાગતા નખન
પરથી તે પરની સજીવતાનો ક્ષાસ કાઢી શકાય. કેમ
પણ એક અદનું સૂર્યની અંતર જાણતાં તેને મળતા
પ્રકાશ ને ઉજ્જ્વલતાનું માપ કાઢી શકાય. બળી અદનું
વચ્ચન મળતાં તે પરના વાતાવરણનું રશ્મિ તથા તેના

ચુરત્વાકર્ષણનું પ્રમાણ પણ જાણી શકાય.

સૌથી મહત્વની વાત એ છે કે કંઈ પણ સજીવતા
ઉત્પન્ન થવા માટે કેમ પણ અદ પર વાતાવરણ હોવું
જરૂરી છે, ને એટલીજ જરૂરી એ વાતાવરણને જકડી
રાખવાની શક્તિ છે. અદનું ચુરત્વાકર્ષણ એ વાયુના

આણુઓને પરી રાખવા જેટલું મગળ ન હોય તે
એ માંમે માંમે જીવતા જઈ અપકારમાં જીવી નય છે.

આ પછી જાણી કે અદ્યતનદાર હોય તે
જ તે પર વાતાવરણ રહી શકે છે. દાખલા તરીકે
ભુખના અર્થનું વળન પૃથ્વીના વીસમા ભાગ જેટલું
જ હોવાથી તે પર વાતાવરણ મુદ્દસ નથી, જ્યારે
સૂક્તું વળન પૃથ્વીનું ૬ હોવાથી તે પર લગભગ
પૃથ્વી જેટલું જ વિરતુત વાતાવરણ છે. એ સુખ્ય
મંથન પર પૃથ્વીથી પાંચું ને 'અન્દ' પર વાતાવરણ
લગભગ છે જ નહિ. એથી જીવનું પૃથ્વીની ૧૫ મળ્યા
વારે ધુરેગસ કે ૩૦૦ મળ્યા બારે શુર પર અતિ ઘટ છે,

ચાલે ત્યારે આપણાં એ પડોશી જગતો પર
એકે જીવતી નજરે નાખી જઈએ.

ભુખી એક આણુ દમેશાં મૂર્ધ તરફ રહેતી હોવાથી
એની એક આણુ સીસું પણ જોગાળી નાખે એવો
કપરો દિવસ અર્થે છે ત્યારે બીજી આણુ એની જ
કામી હંડી રાત. ને વાતાવરણ તે તે પર છે જ
નહિ, એટલું જીવસંસ્થિતો કરી મંથન ત્યાં રહેતો
નથી. શનિનો મેખકામંડિત વળનદાર અદ્ય, બેરેલો
અશક્ય એના વાદળાના ૧૬૦૦૦ ફૂટ જેટલા જડા ઘર-
થી આવૃત છે. વળી એના વાતાવરણમાં બે કાલિક
ઝેરા રહેલા છે, -મીથેન (માર્શ ગેસ) અને એમોનિયા.
શનિથી બે વળનદાર અદ્ય શુર પણ એ બંને ઝેરાથી
ખમિત છે. આ બે ય અહો દલ્લુ હંડા પણ નથી
પડ્યા, જ્યારે ધુરેગસ, નેપ્ચ્યુન ને પ્લૂટો પર તે
સજીવતાને કરી સદારો મળવા મંગાવિત જ નથી.

ત્યારે જાકી રહ્યા બે: મંથન અને શુક. છટાકિ-
યન ખજોગશાસ્ત્રી શ્રીઆપારેલીએ મંથન પર દેખાતા
આકાશોને નહેરો તરીકે મનાવ્યા પછી એના પર
વસતિ હોવાની તરફેણમાં તેમજ વિરહમાં ખૂબ ઉદા-
સેદ, ચાલે છે; અને એ પણ ખર્ચ કે જીવસંસ્થિતી
વધુમાં વધુ સંભાવના પણ એ જ અદ્ય ધરાવે છે.
જાકી 'શુક'નો અદ્ય તે ખજોગવેત્તાઓને દલ્લુ એક
ગૂઢ રહસ્યરૂપે જ રહેશે છે સૂર્યની નજીક તે આવેલો
હોમ, ગરમ દવા તે પર હોય; પણ વાદળાના એવા
ઘટ આવરણથી તે ઘેરાએલો છે કે દૂરગીનની આંખ
પણ એ આવરણ ભેટી શકતી નથી. એટલે એની
સપાટીની કરી જ્ઞાતમી મળતી નથી. એના વાતાવરણ-

નું સીંચી ઉપલું થર રંગપટ (રેપેક્ટ્રોસ્કોપ)માં કરી
આણુવાસુ જાનાવતું નથી. છતાં એની નીચે એ નહિ
જ હોય એમ માની લેવાનું નથી. કેટલાક તો એને
જગરા સમુદ્રોવાળો બેજવાળો અદ્ય પણ માને છે. પણ
એના પૃથ મંથને કરી મોઝકમ નિર્ણય ન આપી શકાય.

આમ, આપણે સુરજના પરિવાર પરની સજીવતાનો
આળો અશ નિચારી રહેવા આવ્યા છીએ ત્યારે એક
વાત કહી લીધા વગર છૂટકો જ નથી, અને તે એ
કે, બીજા અહો પર વસતિની મંથાવનાનો ફેસલો
આણુવા પહેલાં આપણી મર્યાદા સમજ લેવી જરૂરી
છે; કારણ આપણે પૃથ્વીવાસીઓ મળ્ય પરિમાણમાં
જ જીવનારાં પ્રાણી છીએ.

આ 'પરિમાણ' તે વળી શું, એ સવાલ કદાચ
તમે પૂછશો. એનો ઉત્તર એ કે આપણને પદાર્થની
લંબાઈ, પહેાળાઈ અને જડાઈનો જ માત્ર ખ્યાલ
છે, જે એનાં ત્રણ પરિમાણો ધર્માં. બે પરિમાણોની
દુનિયામાં આપણે જીવતા હોત તો આપણે અચાપ
પદાર્થો માત્ર સીધી રેખા રૂપે જ જોઈ શકત. દાખલા
તરીકે મેજ પર એક સિક્કો મૂકો. તમને એ ગોળ
દેખાય છે તેનું કારણ તમે એ ઉપરથી જુઓ છો.
એને જાહે સિક્કાની સમસપાટીએ જ તમારી આંખો
જાહેલો દેવે એ જ સિક્કો સીધી રેખા દેખાય છે ને?

આમ બે પરિમાણના સપાટ જગતમાં કરી આ-
કૃતિ જ ન રહે—લાંબાઈ, પહેાળાઈ રેખાઓ સિવાય આપણી
ચિત્રોણ, ચોરસ, ચતુર્થ કે પદ્મોણની આકૃતિઓનો
બે પરિમાણના આધિપાત્રીને કરી ખ્યાલ જ ન આવે.
એ જ મુજબ એક જ પરિમાણમાં જીવતી કોઈ દુનિયા
હોય તો તેની દુનિયા રેખાને જાહે માત્ર બિંદુઓની
જ યાનેલી હોય.

દેવે પરિમાણનો ખ્યાલ તમને આની મળે તે
અર્ધનિરૂપિત કહે છે કે આપણને જાત ત્રણ પરિ-
માણો ઉપરાંત એક ચોથું પરિમાણ પણ આવેલું છે.
એ ચોથું પરિમાણ બુધિભિતિની પરિભાષામાં મગજવું
તમને અર્થ પડશે. 'કુમાર'ના ૧૭૪મા અંકમાં એ
ચોથા પરિમાણની જ વાતી આવી મઘ. એ ચોંચી
લેએ અને પછી નિચારતે કે બીજા અહો પર એ
ચારે પરિમાણમાં જીવતી કોઈ જીવસંસ્થિતો સંભવ
છે કે નહિ.

'અતિરેત'

રામબાગ પ્લાન્ટેશન્સ

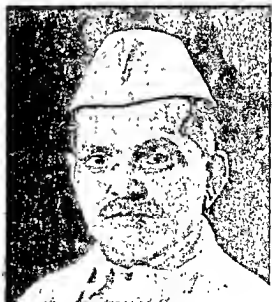
આદર્શ બાગબાનીના એક પ્રશસ્ત પ્રયત્નની કથા

આજથી ત્રણ વર્ષ પહેલાં ત્યાં મગફળીનું એક બેનર હતું. વર્ષોની બેનરકારીને લીધે કંસલીન મનેથી જમીનમાર્ગી એકાદ બેકુન કુટુંબો નિર્વાદ મદામુશીયતે ચાલતો, અને એ ધરતીમાતામાં એથી વિશેષ ઉદારતા હોવાની કલ્પના જ કોઇને આવી ન હતી. એ દ્રમ્યાનમા ગ્રામસુધાગ્રહાનું પ્રચંડ મોહનું આપણા રાષ્ટ્રકથન પર આવી ચૂક્યું હતું. અને એમાંથી અનેક કાર્યકર્તાઓ કાંઇક સક્રિય થોજના ધડવાનું બધા મેળાવી રહ્યા હતા.

કાલિયાવાડના આ કાર્યકર્તા થી રામજીભાઇ હંસ-રાજે પોતાની સંપત્તિને બીજા ઉલોચોગાંથી વાળી બધા ગ્રામોચોગમાં વેકાવાની શરૂઆત એ પહેલા જ કરી દીધી હતી. તેમનું લક્ષ આ દિશા તરફ દોરાયું અને પરિણામે, આજ ત્રણ વર્ષના ગાળાએ તો એ ગિતમાં અજગ રંગ પરી દીધા છે. આજેલા આપણને કુદરતની પદમ સમૃદ્ધિ અને માનવીની નિર્મોલ્યસક્તિનો સુંદર સંયોગ બેવાનો મળે છે; અને દિલની વધતી જતી ગસતિના પોકારને આહવાન દેતો પીરોક કુટુંબોને નિલાવતો, વર્ષોજૂનો દેખાતો 'રામબાગ' ભલો પાડે થઇ ગયો છે. આજે એ બાગને ફરતી એક સંસ્કૃતિ રચાઇ રહી છે. બેનીની જૂની પરંપરા, જેમાં જમીન તથા દવાને લાગતું બીજ તથા બીજને અનુકૂળ ખાતર અને પાણી, એટલાં જ તરતો તરફ લક્ષ આપાતું, એમાં આ બાગના નિર્માતા થી રામજીભાઇએ યોજનાનું ચોથું તરખ ઉમેરીને એનો આખો દિવાર પલટાવી નાખ્યો છે. એમણે સમયના પટ પર બાગના લાગી વિકાસકર્મનો નકશો અગાઉથી કર્યો કાઢ્યો; અને પછી, જેમ જ્ઞાન ઉપરથી ચંબો નમૂનો બનાવવામાં આવે છે એમ, એ સમયના નકશાની એકે એક રેખાને બાગના રાષ્ટ્રમાં ઝીણવટથી ઉતારવા

એમણે તકેદારી રાખી છે. અને એથી જ આટલા ટૂંકા સમયમાં એ બાગ કૃષિશાસ્ત્રની માત્ર પ્રયોગશાળા રહેવાને બદલે આખું વિદ્યાલય બની ગયો છે.

આ બાગ બેનાં વનરપનિઓનો મૂંગી મૃદ્ધિ બળે આપણી આગળ સહવ લાગવા પાડે છે, અને એમાં ત્રણ કોષ વિશિષ્ટ પ્રકારની સમાજવ્યવસ્થા હોવાનો ભાસ થાય છે. કેટલાક છોડ બીજની હાયામા જ ઊગી શકે, કેટલાંક જાડ ફૂલ કે ફળ તો ન આપી શકે, પણ પેતાનાં ખડતલ સરીરથી પવનના ધા ઝીલી પેતાનાં પાડેદીઓને આરામથી વધવા દઇ શકે, કેટલાક એવા લાંબા ટાંટીઆ ફેલાવીને જેસં કે આસપાસમાં કોષ પાડેદીને સદન જ કરી શકે, લાંબે બીજને કેટલાક એમાં રસિયાં હોય કે પાસે કોષ ગિત હોય તો જ તેને મત્રા આવે, અને બીજને કેટલાક

રામબાગ પ્લાન્ટેશનના સ્થાપક અને સંચાલક
શ્રી રામજી હંસરાજ

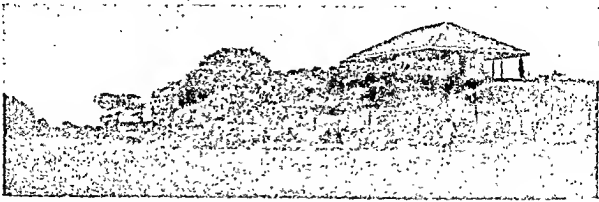
સુખાગ્રામ રસ્તા ઉપરથી મારી ગયેલ દરિયા

વળી આરામનાં કોળીનાં હોવા છતાં એવાં ધકામ
જએલાં હોય કે પ્રસંગ આવ્યે માગી ગોટરમાં જોસનારનો
જેમ સાંકડાંમોઢામાં પણ ચલાવી લે; કેટલાક છોડને
શાઆળાની યુલાળી હંડી પસંદ આવે અને કેટલાક
ગરમી હોય તો જ ખુશમિત્તજમાં રહી શકે. આમ,
દરેક વનસ્પતિની સ્વિર્ગપવિત્ર ખાસીઅત હોય છે.
આપણે એકદુન પણ આ બધી વિચિત્રતાઓથી પરિચિત
તો હોય છે; પણ એ બધીને જમીન અને સમયના
વિસ્તારમાં યોગનાયક કારણમાં—કથી વનસ્પતિને
કપા, કોનામાં કેટલું છેટે, વરસના કયા ભાગમાં પાવવી
જોયા બધી અને એટલી ઓછી જમીનમાં પોતપોતાનો
વિકાસક્રમ થીજીને અંતરાવરૂપ થવા વગર પોતાની
રીતે સાધી શકે એ બધું નક્કી કરવામાં થયું જ
તેવડ રાખવી જોઈએ છે. અને એ બધાં પછી પણ
આર્થિક દૃષ્ટિ તો રાત સચવાઈ રહેતી જ જોઈએ.
એ બધા મુદ્દાઓમાંથી સંપૂર્ણ સફળતા આપે એવો
માર્ગ નક્કી કરવા માટે ખૂબ તૈયારી જોઈએ. આ
સવધી તૈયારીનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ તો બાગ બેચારી જ
સમગ્રત્રય તેમ છે.

તમે બાગમાં પ્રવેશો છો કે તરત તમારી નજર
સામેની પશુસાગા અને બાલુના ખાતરના ખાડાઓ
પર પડે છે. પશુસાગા એકદમ સ્વચ્છ છે. તમે મારે
તો ત્યાં સ્પર્શ પણ શકો; કેમકે પશુપાનની કાગળ
માટે તો એ જરૂરનું ખરું જ, પણ ઉપરાંત એના
નીકળવા એ ખાતરને વધુ સમૃદ્ધ બનાવવા ત્યાંની
માટી પણ બોહાઈને દર પળવારે ખાતરના ખાડામાં
આવી જાય છે. દૂર સંકાસની ઉપાડી ચકાચ એવી
ટટીઓ પણ ફરતી રહી દર અડધાંમિ નવા જ કપારને

ફળદ્રુપ બનાવે છે. પાસે જ પાવરલાઈસ છે; અને
અહીં પણ, એરોપ્લેનની માફક, ઝલોના ઇવાનખરબનો
પ્રથમ હોનાર્થી પૂર્ણ માટે એ એન્જન રાખવામાં આવ્યાં
છે. પંચથી જેવાતા પાણીમાં વિદ્યુતનો પ્રવાહ એક
નાના કાપોમોમાંથી સતત વહેતો રહી પાણીને વધારે
તાગ્રથી આપે છે. કહે છે કે આ હમેક્રોઈકદમરથી
(આવા બીજા પણ બે પ્રયોગો જરા જુદી રીતે ત્યાં
કરવામાં આવે છે) ઝાડ વધુ તંદુરસ્ત બને છે. બાલુના
ઑક્સિમમાં તમને આખા પ્લાન્ટેશનનો નકશો બેખા
મળે છે. પ્લાન્ટેશનના દરેક વિભાગનું જુદું નામ અને
નંબર છે, અને એ દરેકનું સ્થાન તથા તેમાંનાં ઝાડો
સંબંધી સંપૂર્ણ માહિતી અહીં આપેલી છે. એ વિભાગો-
નાં નામ પણ સંસ્કારી કુટુંબનાં બાગકોનાં નામ જેવાં
છે, કેમકે એની કાગળ પણ એવી જ લેખાય છે.

તમે પ્લાન્ટેશનમાં આગળ વધો છો. અહીંના
મુખ્ય પાક પોપૈયાં અને કેળાંની જુદી જુદી જાતોનો
છે. એ બધી જાતોનાં નામ પણ અત્યારે તો પાક
નામો આવતાં. પણ પેંડા 'મધુવિંદુ' પોપૈયો (પોપૈયાની
એક ખાસ જાત) પાછો છે એટલે પાદ રહ્યો છે.
આ પોપૈયાનો એવો સુંદર વિકાસ થાય છે કે તેને
દસ મહિને જુવાની આવ્યા પછી એને પાંદડે પાંદડે
ચડ ઉપર લગભગ જમીનને લાગીને એટલે હોદાને ફૂટથી
પોપૈયાં બેસે છે! (આ કવિતા નહિ પણ દૃષ્ટિકવ
છે; જોકે એ પોપૈયામાં કવિતા ઉપગતવચનાતી શક્તિ
હોય એવું તો લાગે છે!) આ બે વૃક્ષ (પોપૈયાં અને
કેળાં) તો તુરત ફળનારી અને તેથી બાગને વહેલી
તકે આર્થિક દૃષ્ટિએ સ્વાચ્છ કરનારી વનસ્પતિતરીકે જ
ઉપયોગી છે. પણ એ ઉપરાંત બાગના વિકાસમાં લાંબે

રામળાગનું પ્રવેશદરજા: સામે દેખાતી મઢૂરીમાં આદિસ અને ઉપાહાર ભાગ છે

ગામે મદરન મેળાવવા નિમીએલા આંગણ અને નાળા-એરીનાં ઝાડ તથા પ્રયોગદશામાંથી પસાર થઇ રહેલાં કપૂર, પીપરમીન્ટ, સીડીપીપર, ગીનીચામ, કૃષ્ણવેલ, યુસકંદ, તમમકળ, દાદા એ અર્ધાં પલ્લ જાગતી મેળાવમાં પોતપોતાને સ્થાને આવી ગયાં છે. અને એ પછી પધુ કીમતી ઝાડોની વચ્ચે સમગ્રના લાંબા દુકાં ગાળા માટે પડતી 'લેટ-સી' (પાલી જગ્યા) પૂરનારો તાંદળને, દોલોદિકસ, તનમનીયાં, પ્રગામગીરી, લલિનભાજી (Lettuce), મરચાં, ગદળ, કુંગળી, લસણ, રીંછણાં છત્વાદિ, અથવા તે જાગતી લીલી દરીઆળીમાં રંગ અને સુગંધ પૂરવા માટેનાં યુક્તિય, રાતની રાણી વગેરે પલ્લ મેળવ કરમાઈ મેળવાઈ ગયાં છે. કેને ક્યારે દાખલ કરવા, ક્યાં દાખલ કરવા, ક્યાં આસન આપવું અને કેટલી મોકલાય આપવી એનું જાણે અગાઉથી એવી કાક રીતે યજ્ઞ ગયું છે કે પછી તેનું માલન તે યાંત્રિક રીતે જ થયે જાય છે.

ગામે જે છેડે જે ભુદાં જ સૃષ્ટિસાદ્યો પર પડતી મોટીદારની કોટડી પરની આગાસીઓ છે. એકના ઉપરથી તમારી નજર છેક ગિરનાર મુખીનું દરજી ભુએ છે, અને બીજી પાસેથી શેનું જાલી જાય છે અને એની બેગડ ઉપરથી તમારી દૃષ્ટિ પાછી પડે છે.

તમે થોડી વાર ત્યાં દવા ખાઈ 'અતિથિયુદ્ધ'માં આવો છો. પછી તમને કૃષિમાં સાચો રસ હોય અને પ્રશ્નો પૂછો તો જાગતી આદિક શકવતઓ નમારી પાસે રજૂ કરવામાં આવે છે. અને અર્ધી તમને મેળાવશક્તિનો એક સુંદર નમૂનો જોવા મળે છે. તમારા દાથમાં જાગતા 'દૈનિક અહેવાલ'નું એક કાપેલું પત્ર આવે છે. એમાં ગઈ કાલે કેટલું કામ

જાપી હતું, આજે ક્યાં એ-જનથી, ક્યાં અને કેટલા કલાક પાણી પાવું, કાલ માટે કેટલું કામ જાપી રહું, કેટલું જળતણ વપરાયું, કેટલી મજૂરી ચડી, બીજે શો અર્થ થયો, એ બધું જતાવેલું હોય છે. વળી આવક અને ખર્ચનો ખાતાપાર દૈનિક દિસાળ અને મુદી એકમથી આજ મુખીનો બંને જાણુનો એકંદર સરવાળો પણ બાંધેલો હોય છે. અને તે ઉપરાંત ફાગડોની વિશેષ દફતર, દૈનિક દવામાનની પધ્ધતિ, એ-જન તથા પંખની દાસન, તેમની સીસક અને મુમાકાન લેનારા કોઈ તજ્જના અભિપ્રાય વગેરે પણ દુકાંમાં જતાવેલ હોય છે. આ બધી દફતર રોજની રોજ પૂરાઈ એ દુકાં નિયામક ત્યાં હોય ત્યાં તેમના પર મોકલાય છે. બધા આનંદક વિગતોનાં ચૂંટણીની દીર્ઘદૃષ્ટિથી એમાં દરવામાં આવી છે કે જાગસંચાલનનું કામ જરો ત્યાં દરજેમાં પણ તે વડે કરી શકાય છે.

આમ અવસ્થિત રીતે થતી મેતીની શક્યતાઓ જાગમાં મુક્તિમંત થાય છે. અને જોકે એ જાગ અને એનું ઉત્પાદ જાગતી માલિકીનાં છે, છતાં એના વિષુલ ઉત્પાદને શક્ય જતાવેલ છન અને સોંધારનમાં તે પ્રવનનો પણ વાગ છે. એ ઉપરાંત એ પ્રયોગમાંથી મળી શકતું જાન કાર્યપ્રણાલીની વધુ અને વધુ સુરેખ જનતી જતી રૂપરેખા પ્રગતી માલિકીનાં કરવાની લાવના એના સર્જનનું બીજ હોવાથી સૌ કેમને એ પ્રયોગ જેવા આવવા એના ઉત્પાદક નિમંત્રણે આપતા જ રહે છે. જે શ્રીમંતો મેળાની મુદી રોકવા માટેનાં નવાં ક્ષેત્રોની શોધમાં હોય, જે વિદ્યાર્થીઓ કોલેજના શિક્ષણ પાછળ વિદ્યલ જતા દ્રવ્યોની વધુ અવધાર ઉપયોગ કરવા તત્પર હોય, અને ખાસ

ચડની જડથી તે દગલી કાળ સુધી લેજ્જન
પોષેલા ઉતારતો મધુનિન્દુ પોષેથી

કરીને તો આપણા રાજવીઓ જેમની ચદર-દાંડા અને ગર્થ વધવા સાથે જમીન રબળરની માફક લાળી થઈ ન શકતી હોવાથી યીતન કૃત્તિમ મળે એ મંત્ર-વળ્લો ઉભરો કાઢવા પૈરાતા હોય, એ જામને દિશાસૂચન કરવા તેઓ દર્શન આતુર રહે છે. કારણકે તેમની દૃઢ માન્યતા છે કે આમસુધારણાની યોજનાને સફળ બનાવવા માટે જે વર્ષના દાયમાં લગામ છે એ વર્ષ આગળ પોતાનો પ્રયોગ ખુદશો મૂકવાથી જ તેની સાર્થકતા થાય તેમ છે.

ઉપર આપણે નિર્મોણની દૃષ્ટિએ જાગનું અવ

લોકન કર્યું. પણ શ્રી રામજીભાઈ પોતાની બધી પ્રતિષ્ઠાને દેશદિનની વ્યાપક દૃષ્ટિએ હમેશાં એના રચા છે એમ હું જાણું છું, અને વળી એમની જ એક પુસ્તિકા 'જરૂર આખા ઉપારો' ધણી વખત પહેલાંના મારા દાયમાં આવી છે ત્યારથી અને પણ એ જ દૃષ્ટિએ જાણા ઉઘોગો એવાની ટેવ પડી છે, તેથી એક નવું સૂચન અહીં સાથોસાથ કરી લેવાની મારી ફરજ સમજું છું. મારી રાગે જાગના દૈનિક અહેવાલનું ફોર્મ પડ્યું છે. તેમાં હું જોઉં છું કે ઉપજ ખર્ચના ખાતાઓ પૈકા ઉપજવાળો જાણી લાગ દિવસમાં જ ખતમ થતાં ઉત્પન્નમાર્થી આવે છે, જ્યારે ખર્ચ વિભાગમાંના એક આઉટગેમ કડ આપણની દોરો લંગાની સીધી દિવ જાદાર થાતી નથી છે. આથી જાગ તો જોઈ આવરય નકામાં જ રહે છે; પણ પ્રત્યેક સહેજે ઉદ્ભવે કે દિવનું રાજ્યનું નકામાં છે? અને જો ન હોય તો આવી કોઈ યોજના શક્ય નથી કે જાગનો કમાણીનો રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ દિવની પણ કમાણી જની રહે?

એટલું તો સમજી શકાય એવું છે કે આપણે ઉલોગ કર્યા વિના ઉત્પન્ન ન કરી શકીએ, અને ઉલોગ માટે અત્યારના સંકળાઓના જગતમાં પરદેશી આપના માલ વિના અક્ષતી પણ ન શકીએ, જોકે આપણને જાતજાતની આપતમાં પરદેશની ધૂંસરીમાંથી મુક્ત રાખી શકે એવી એક વસ્તુ રસીમ એન્ટોન છે. પણ કદાચ પરદેશી કંપનીઓના તેજના કુચાઓને ઉત્પન્ન આપવા આવર જ ખાનગી રસીમ એન્ટોન ઉપર એવાં કડક નિયંત્રણો મૂકવા છે કે તેનો પ્રયોગ આપણે કરી જ નહીં શકતા, એ જાણી દૂરની વાત છે. પણ વર્તમાન અર્થસંકટમાંથી પણ આપણે દિવનું જગા ઉતારનું પાસું સરભર કરવા જાતે પ્રવાસ કરવો જ નેહીએ.

અને એ જાનું બે રીતે સરભર રહી શકે: કાં તો ઉત્પન્નનો એકાદ લાગ એવો હોય કે આપણે તે પરદેશને વેચી તેઓની પાસેથી આપણાં આપણાં નાણાં પાછા ઓઠાવી શકીએ. જેમકે મગફળી, એરંડી, અળશી, કપાસ પરદેશીએ એ પૈસો લાવનારી વસ્તુઓ છે. અથવા તો ઉત્પન્નનો એકાદ લાગ એવો હોય કે પરદેશ પૈસો જતો બંધાવી શકે. જેમકે શેતુર, લાખ, પેપેસીય વગેરે. આપણી આપાનની વિગતો દેશમાં થાતી હોય. તેથી વધુ ઉત્પન્ન થવા માટે તો એટલું

મધુબન દુ સ્વાદમાં તેવા જ કરતા પણ નારી છે અને માણસના માથામાંના સ્વેદના ધોળાં કવારે છે આપણે પરદેશી ઝોણું લાવવું પડે, અને તે આ કસોટી.

• અહીં એક વસ્તુ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે કે આપણે કયા માલ પરદેશને આપવામાં આપણને ખોટ છે એ દલીલ હમ બોલી છે. જરી ખોટ તો એ કાંઈ માલ પાકે પાકે જમન આને ત્યારે બંદીશવામાં છે જ્યાં આપણી જરૂર કમગતને કાંઈ માલ પરદેશને નેજનો એ તો જિનીયાવાન દેશને માટે વેચારનો એક જ સમય માર્ગ છે જે માલ અહીંથી કાઢી પરદેશ જઈ અહીં પાકે મળેને આને તે મારફત આપણને ખોટ નથી છે. તે અટકાવવાનું કામ એકદમ નહિ પણ તે તે માલની સાથે સંકળાવવા કસોટિનું છે. એટલે તો એવા માલ કમગત કાઢે જ નેજાં, પણ એ દેશ જરીકે પરદેશ.

મેદીનાં પાન

એવો ખરો રંગ એ લાગશે તો સદા તમારા આત્માને સાહાયી રહેશે

વિનાય વાવો ને મેનિ લખો; એજલાસ વાવો ને પ્રેમ લખો.

મદલુમાં નહિ પણ અર્ધજુમાં પ્રેમનો સાચો વિકાસ છે.

કંઈ ન કરવામાં આપણો વખત નથી જમરનો એટલો ન કરવા જેવાં કે નકામાં કાળો પાછળ જમરે છે.

આ ચાર વસ્તુઓ કદી પાડી નથી આવતી: એમણે નેજ, ફોણું નીર, યુગાંવેલી તક ને વીની મએત્રી મળ.

જ્ઞાન એ સુખમાં જુવળ છે, દુઃખમાં વિસાગો.

આપણે છાનમાં જમા મૂકવું દશે એથી વધુ એ નહિ આપી શકે.

માથી ખસાર થઇ શકે એવી કેટલી વસ્તુઓ આવી જાતની દશે? મંબલ છે કે તાન? દુઃખસાક પ્રવળોં તંદુસ્તીમાં વધારો કરતાં હોય અને એટલા પૂરતા પરદેશી દવાઓ, ટ્રેનિક્સ અને ગીસાઇ પરની પાંડ એ બધાંને દરેક લાગતો હોય. અને નહિતર પણ પ્રવળને પ્રજ્વલિતવાશે જોરાક સોધો મળશે તો પછી તેની તાકાત તો વધશે જ. એ દાવદો અવરય છે; અને એની સામેના જાગડામાં લાગો મળ્યું પરદેશી તેમ વિસાનમાં પણ નથી, છતાં જે દિસાજ કાઢીને!

મને લાગે છે કે કપુર, પીપરમીન્ટ, દ્રાક્ષ, નાઈલી એ બધાંની ઉપર થઇ રહેલા પ્રતિજ્ઞાની પાછળ આવી જ કોઇ મળ્યારી થીજરે દશે; કેમકે થી સમજામર ના નિબળાન વેધારી અને સુરત દેશબક્તની દષ્ટિ હોયેથી આ વસ્તુ છટકી મઇ હોવા મંબલ નથી. પણ જે જાતને જાતજાતના આદર્શ તરફ દેશસમરન આમળ રજૂ કરવાનો અંતિમ હેતુ છે, એના દિસાજની મોઝાનમાં-એના દ્રેનિક અદવાલના દાર્મ ઉપર જ- આ સરવ સુખ્ય મૂત રૂપે સીકારાવું જોઇએ. એમ થવું હલુ જાકો નહું છે એ માથી દરિવા છે. આ વસ્તુનો સીકાર સંપૂર્ણ દષ્ટિએ જોઇ શકતા દેશ-પ્રેમીઓના હાથ નીચે ચાલતા બધા ખાનગી ઉલોગોમાં પણ પ્રતિતાના જેટલા જ આમદથી થવો જોઇએ એમ હું માનું છું, અને તેથી શી સમજાવાઈને પણ માત્રી વિનિન છે કે તેમણે માગની મોજના જેવી સફળ જવાઈ છે એવી જ સફળતાથી તેમાં આ મળ્યારી ઉમેરવા પ્રયાસ કરે, કેમકે તેઓ એ વસ્તુ પાર ઉતારો શકે તેમ છે એવી મને અદા છે. હવિષ્કૃણ વધાસ

Our Friends Abroad

હિંદી મિત્રોને મળેલા પત્રો

અમેરિકામાં પત્રવ્યવહાર કરવા જેવા મિત્રો :

Mr. Bob Jones (19)

121 C. Florida St., EVANSVILLE, Indiana U.S.A.

જોતાનું નામ કુમારમાં પ્રસિદ્ધ ગાય એ માટે ખૂબ આપડું છે. લખે છે કે, 'will appreciate this favour very much and if you charge to publish names I would be glad to pay for it.'

Mr. George Carmen (16)

Mr. Robert White (21)

1764, Puritan Avenue DETROIT Michigan

આ બે મિત્રોએ એક જ કાગળમાં જોતાનાં સાથે નામ આપ્યાં છે. વિજ્ઞાન, Natural History વગેરે વિષયોમાં રસ ધરાવે છે. ટિપ્પણિ, સિક્કા વગેરે સંગ્રહ કરવાની વસ્તુ જોની આપડે કરો.

ઑસ્ટ્રેલિયા ભેટે પત્રવ્યવહાર

જે કાગળે ઑસ્ટ્રેલિયા ભેટે પત્રવ્યવહાર કરવા ઇચ્છા હોય તે Mr. Kantilal V. Mehta, Teppaneliam Post, Rockfort (South India) એ સરનામે લખવું. તેઓ ઑસ્ટ્રેલિયાની એક લીજના હિંદી ખાતેના રહેવાસી છે.

કાંઈ અંભારના વતની પણ કલકત્તામાં વસતા માઈ મુજરામ અંભારિયા પરદેશી પત્રવ્યવહારના એક ઉત્સાહી લલાચક છે. (C/o એલ. કે. મેથામ્લી-૧૪ અમરનથા સ્ટ્રીટ કલકત્તા, એ કોમનું કાચગું સરનામું છે) જોતાને વતન જતાં તેઓ કુમાર કાર્યાલયને મુલાકાત આપી જવા તે વખતે તેમનેા મને પરિચય થશે. એકાગ્રિ જોતે અને જોમના મિત્ર-મહેને ઑસ્ટ્રેલિયાના કુમારો ભેટે પત્રવ્યવહાર લખાશે છે તે પૈકી એક પત્ર અહીં ૧૦૮ કથો છે. કાઈ મુજરામ પાસે ઑસ્ટ્રેલિયાના ઘણા મિત્રોનાં સરનામા છે. એમને જોની જરૂર હોય તેમણે જોમની ભેટે પત્રવ્યવહાર લેકે.

(ઑસ્ટ્રેલિયાની આવેલ મિસ્ટીસ મેટકલ્ડના પત્રનો સાર)

'મેં બહુ ઈ કે હિંદુસ્તાનમા જુદા જુદા પ્રાંતના લોકો પરસ્પર સહવાસથી વાત કરી શકતા નથી, પણ હિંદુસ્તાની ભાષાઓ આ પ્રશ્ને લજબો બનાવી મૂકે છે. એક કરતાં વધારે ભાષાઓનું જ્ઞાન કેઈ પણ રીતે પ્રજ્ઞાનસ્થી તે નથી જ; કેટલીક વાર તે અગત્ય ઇષ્ટયોગી થઈ પડે છે. હું બહુ ઈ કે હિંદી નેતાઓ અર્થાત્ અનુકૂળ પડે ત્યાં હિંદીમાં જ વ્યવહાર ચલાવવા માગે છે... સિટન એટલી તે કોઠડીમાં બૂધડું હેતું, કે એકાદશેનેક્રીયાના પ્રશ્નોમાં તેને માટે બીજે કાઈ અનુકૂળ ગાર્થ ન હોતો. હમણાં પરિસ્થિતિ કેંઈક વિચિત્ર છે. અહીં આ આંધી તમારા દેશને માટે પણ કંઈ છે. પરંતુ તે ઉપવાસ કરીને જોતાનું સંસ્કાર કેમ આટલું નજીક પાડી નાખે છે? અપારે તેમના ઉપવાસ ઉદ્ધવાની મેં વાત સાર્વજનિક ત્યારે હું ધણી

જ રાજ મધ... જમની જોતાનાં સંસ્કારો પાકાં મેળવવા માગે છે, પણ હું નથી ધારતી કે એ સુસાદ બર આવે. કારણકે ઉચ્ચકલકાઈ માટે પેરેપેરે વેવાર છે. મને બીમ દેશીની માહિતિ ઘણી જ ગમે છે. ગેરી અને કાળી પ્રશ્નોને માટે નવા સરખો જ હોતો લેકે, કારણકે તે બધાં એ જ ઈશ્વરનાં બાળકો છે. મને સંગીત ગમે છે. હું બહુની નથી કે નીચા એ કઈ બંધનું વાદ છે. તમે કહ્યું તેમ જો તે તંતુવાદ હોય તો ખરે જ સુંદર સ્વર આપડું હશે. મને નુલ્ય ગમે છે. તમે કહે છે તેમ અમારા રીતરીતોને જુદા છે તે ખરું, પરંતુ અહીં બધા જ માણસો ચારિત્રહીન નથી હોતા. નાઈક કમળ, ડબ્બેટ (નાચ મંડોળ) વગેરે રમણોએ ઘણા માણસો દાંતરી આપે છે. કેટલાંક તુરો અત્યંત સુંદર પણ હોય છે. તમારા થોરણે 'નીતિ' જેવો સખ કાચ તમને આ ખંડમાં ન પણ જડે... અહીં અમારી જોતાની યાદીઓ હોય છે. મેમ્બરો ૮૦૦થી ૧૦૦૦ પાંડેના પમાર વાર્ષિક મેળવે છે. પ્રશ્નો નાણાંનો મોટો ભાગ તેઓ તાબી બંધ છે. (કામગીરી હોવાથી અંદરનો 'અક્રમ' ભાગ છોડી દીધો છે.)

ઓફિકિના હિંદી મિત્રોને પત્ર

H. P. Patani (19)

P. O. Box 586, NAIROBI, Kenya Colony,

H. E. Afrinca

કાંઈ પણ હિંદી યુવક કે યુવતી ભેટે પત્રવ્યવહાર માગે છે તેના પત્રની કેટલીક બાબતો અહીં આપી છે:

'કેન્યા સિમ્બરુન્ટેન્ડરયાન છે. ફિનિયાના કોઈક ખાતના સિમ્બરુન્ટેન્ડરયાન. સિમ્બરુન્ટેન્ડરયાન આવે છે ઘણી અમેરિકન ફિલ્મ કંપનીઓ જંગલી લાનવેશોનાં દરેશનું અહીં 'સર્વેય' કરવા આવે છે. કેન્યાને ઘણાં ખેડો વેવાર (લગભગ ૬૦ ટકા) અભનગરના જેનેના દાંધમાં છે. લખાનનો માલ પણ અહીં ખૂબ ખરે છે. હિંદી વેવાર પ્રત્યે છે કારણકે માણસ હિંદી શીલ્પાલેશો માલના પેકીંગ અને બીજી સીની બાબતો પર લક્ષ આપતા નથી. ભેટે હિંદી સમરે હમણાં એક ટૂંક કમિશનર રાખ્યો છે, પણ તે પેનબી અને વેવારીનો મુજરાતી હોવાથી મુશ્કેલીમાં આસા ઓછી છે. ગેરી પ્રશ્નોને કાળી પ્રશ્ન નગમી નથી. સરકાર ગેરી પ્રશ્નો વધારે ટેકા આપે છે. આ વખતે કેન્યાની સોયી ફેબ્રુવ મશીન બેસામો માટે અત્યંત રાખરામાં આવી છે. કાંઈ પણ કોસિયાવાસરી કે આફ્રિકાવાસરી આ મશીનને એક ઈય મળુ ખરીદી રહે તદિ વળી હિંદીઓને આફ્રિકા પહુ નથી જનાવતા. ૭૦૦૦ સુરો-પિયનો ધારાસભામાં ૧૧ મેકેકો મેળવે છે, અપાને ૮૦,૦૦૦ હિંદીઓ પાં હિંદીઓની આર્થિક રિપ્તિ અહીંના યુવેપિયનો કરતાં વધારે સારી છે.

(વાક)

(વેનેદ ૫૬૩)

સંસારનાં શહેરો

(૩) દમીરક (દમરકસ) — દુનિયાનું બહુમાં બહુનું શહેર

પૌરી નદી ને તેની અનેક ગહેરોથી ઘેરાયું, ભેરતના અગ્નિકાંચે કૃષ્ણદુષ્ ભેદાનપર આવેશું, સીરિયાનું આ પાવતખત દુનિયાનાં શહેરોમાં સૌથી પુરાણું હિખાય છે. ઇરાકના ઇરાન ખૂબે ખેડે ૩૦૦ શેલેશા પુરાતન બાબીલાનની પ્રાચીનતા તો તેને મુખખલે કંઈ વિસતતમાં ન ગણાય. પ્રાચીન ગિસરનાં ખોદાણોમાં પચ્ચ આ નગરનો ઉદયેજ મળી આવે છે. ધણી કાળ આસીરિયા ને ઇસરાએલીઓના હિખવા સખ્ત વચ્ચે ભીંસાવા રહી ઇ. પૂ. ૭૨૩માં મેપટે તે આસીરિયાના રાજા ખીલ્લર ત્રીજાના હાથમાં ગયું.

ત્યારબાદ લાંબો પખત અશ્રુત રહી, ઇ. પૂ. ૩૩૩માં હમ્માસીથી સિલ્કંદરના સેનાપતિ પાર્મેનિયોને દાથે પડતાં તે નહેરમાં આગળું સિલ્કંદર પછી ગિરાસ, ઓસ, આગમ, આર્મીનિયા પમેરોની સત્તા અનુભવી, ઇ. પૂ. ૬૩માં સીરિયા રોમના પ્રાન્ત બન્યું; ને દમીરકમાં રોમના સ્થાપત્યની આરત લજ્જે ને નમ્મે પડે છે.

ઇ. ૬૩૫માં ખાલિફ-ઇબન-અલિદે તે છત્તી લીધું ને જોશા ખલીફ અશીયા ખાન પછી તેના ઉત્તરાધિકારી મુઆવિયાએ મક્કાને બદલે તેને પાવતખત બનાવી ત્યાં ઉમેથા વંશ સ્થાપ્યો. ત્યાર બાદ અબ્બાસી વંશ પોતાની શબ્દનાં છાકયા લખ જતાં તે વળી ખિસરીઓ, કારમિયનો ને સેલજુકોના હાથમાં નહ પડ્યું કૂચેક વખતે ખિસરી-ઓના કાના કુદમત સાલારીનનું કૌ મુખ્ય મથક હતું. ત્યાર બાદ ૧૨૬૦માં અંગેલો ને

૧૩૬૮માં લેમુર હંમો હાથે ધરત થયા બાદ ૧૫૩૬માં ટુર્ક સુલતાન સલીમ તે કબ લીધું મહામુજ્જ પછી ટુર્કોના હાથમાંથી પાછું તે થયું ને કાલ કુર્દોના પ્રેલસંધની વતી હાસ અબાસ સીરિયાનો કબલે લેખતે છે.

આરબી શિશ્પ ને સ્થાપત્યના સુન્દા નમુના પુરાવતું દમીરક ઘઉં, જવ ને મીંઘ સોથે આટું, ચોછર, બદામ, પિસ્તા, દાડમ, અખરોટ ને અંતરની ઉત્પત્તના વિસ્તારોથી એક સગત જેવું લાગે, આદ્યો જ બજારો ઘઉંને પૂર્વમાં કારવાનોની આપ; રજબર મલી, મેડી વાળવા છતાં પશ્ચિમ તરે એવી ત્યાંની જગતિખ્યાત ખાણીસર ટલકારો કે કિનખાઓને ઉલોગ્યાને તો નથી રહ્યો; માત્ર વ્યાપકા ને લાકડાંનાં કાંદોમરી હંબુ રહી છે.

ઇ. ૧૬૨૫માં ઓટ્ટોમનના ને ૧૬૨૬માં મેના ફેન્લિયા બાબા મારાનો દમીરકને બાંધ્યૂત બનાવવામાં બાકી નથી રાખી. છતાં એની પ્રેક્ષણીયતા હજી ટકી રહી છે, જેમાં સેન્ટ મેગ બાપ્તિસ્ટનું દેવળ તોડીને બનાવેલી ઉમેથા મરિજાદે મોખરે આવે, ત્રણ લાખ જેટલી વસતિ ધરાવતી, ચમચાના આકારના આ શહેરનું હમ્મામાન ખામુ કમાલ છે—શિયાળામાં બરફ પડે ને ઉનાળામાં લૂનાવ નમતના છતિહાસમાં વિખ્યાત એવી આ કાબાનુરા શહેરની સમૃદ્ધ ને વિધુલ મુસાળી વેપારી માર્ગનાં તો-આને નથી રહી, છતાં અંકેષો ને ઇસ્તેમુલ, બગદાદ ને કાહિરાથી માંડી નેપકરા સુધી હજી તેનો વેપાર વિસ્તરેલો છે.

←માન્યમાં ચિત્રો: ઉપર દમીરક શહેરનું વિહંગદર્શન; નીચે, શહેરના પૂર્વ દરવાજાથી તે પશ્ચિમ દરવાજા સુધી સીધો જતો વિશાળ રાજમાર્ગ ને 'સીધી રોડી' (Straight Street)ના નામથી ઓળખાય છે.

રીતે એ જાણરાંમાં જ માથા ખાંધતું હોવા છતાં કપચિત્ત બનાવર ઘરમાં પણ એના માથા બેવામાં આવે છે. એક વખત અમારા રસોડામાં એક છુલ્લુએ માથા ખાંધેલો હતો. બીજા આધારના અગાધે, મોલાથી લટકના છોકાની વચ્ચે જ એણે માથા ઝોલવી દીધેલો! બચ્ચાં શ્યાં ત્યાં સુધી એણે ઇંડાં મૂક્યા છે, તો એની અમોને અગર જ ન પડી. એટલું યુગયુગ એ આવે અને બન્ય. એ વખતે તો એની નૈસર્ગિક વાચાળતા પણ ફરી ગએલી જ દેખાતી હતી.

લગાઇ કરાવવા પાળવામાં આવે છે તે છુલ્લુઅથવા લાલ છોમાવાળું જ.

(૨)

સફેદ માલવાળું છુલ્લુ

એનુંઅંગ્રેજી નામ White-Cheeked Crested Bulbul.

કદમાં તે ૩૫૨મી સામાન્ય યોગ્યતામાં ઉપરનાને ગળતું, પણ શીકાસ પડતી કાયાવાળું આપણું બીલું છુલ્લુઅથવા લાલ છોમાને ગરબે એને ખુલ્લા કેસરી રંગનું પીછું લગતું છે.

હોય છે. એ ઉપરાંત એના માલ સફેદ અને માથા ઉપર આગળ મૂકતી ગોટી અર્ધગોળ કાળી કવચી હોય છે. નરનાદા અને એક રંગે.

આ છુલ્લુઅથવા બ્યાપક નથી છતાં અસાધારણ તો ન જ મણુાય. અમદાવાદની આસપાસ એ મારા બેસામાં આવ્યું નથી, પણ શ્રીગઢા અને પાટણવાડામાં એ મારી નજરે પડતું છે. એ ઉપરથી આજાં ઝાડપાનવાળો પ્રદેશ એને વધારે અનુકૂળ પડતો દર્શો એમ માઈ માનવું છે. એના શરીરના આજા રંગને લીધે એ લીમડા જેવા ઝાડમાં ફરતું હોય ત્યારે નજરે ચડતું અશક્ય અને છે, છતાં એના સ્વર પરથી તરત ઓળખાઈ જાય છે. 'લાલપુર'ના જેવી જ એની વાણી

હોવા છતાં, ઉચ્ચારની ધાટીમાં દેર હોવાથી લાલ પુરુષનો અવાજ અણુનારને એની ગોલીમાં રહેલો દેર તરત જ જણાય છે.

વર્ષાનો આરંભ અને પ્રીત્તનો અવસાન કાળ એના મળાંપાન માટે અનુકૂળ સમય છે. એ પ્રમંથે જમીનથી ૪-૫ ફૂટ ઉંચે પાવળનાં ઝાડનાં કે કંથેરની કાંડીમાં અત્યંત ઓછી કાળાઓ અને મૂળીઓના વાડાં ધાટીનાં જુલેક આંગળ પહોળો સુંદર નાજુક માથો મૂળી આમાં, રતુમદા શ્વેત રંગનાં એક છેડેથી અણીદાર ૨-૪ ઇંડાં મૂકે છે. ઇંડાં પર ઘેરા ખેસા લાલ રંગનાં છાંટાવાં, ૮૫માં ને કાઢા હોય છે. આવા માથા મેં જોયા છે, પણ ઇંડાં મારી નજરે પડ્યાં નથી.

(૩)

લાલ થોભિયાવાળું છુલ્લુ

છેડશે આવું કલ થોભિયાવાળું Southern Red-Whiskered

છુલ્લુઅથવા. યુગ્યતામાં એ ગારે માલ રહે છે, પણ એ સર્વસાધારણ પંખી તો ન જ કહેવાય. અમદાવાદમાં મેં એને જોયું નથી અને બીજો પણ માત્ર તારામાં જ એક વખત મારા બેસામાં આવ્યું છે; છતાં આશુમાં તો એ ડગલે ડગલે દેખાય છે એમ કહે છે. ઘટાનું વસનાઈ, એટલે પાનગીયામાં ફરતું હોય છે

પણ ધાણું જંગલ એને ગમતાં નથી.

નરમાદાના રંગદેખાવ એકસરખા હોવાથી બંનેનો બેદ ધાટી સકાતો નથી. એમનો સમય ગર્ભ પ્રધાન પણે, અન્ન છુલ્લુઅથવા પેટે, પીળા કે જાદામી રંગની અપાવણો ઘેરા. માથું અને કલગી કાળા રંગનાં. કાન પર શ્વેત ધાણું એ ધાળા ઉપર મૂકતું, આંખના છેડેથી લટકતું. અગતવા લાલ રંગના વાળ જેવાં પાતળાં પીછાંનું, થોભિયા જેવું પ્રમતું. શરીર હેઠળના

બાએ દાદીમા પેટ મુપાનો પ્રદેશ શ્વેતરંજે.

અન્ય સુલસુલ પેઠે એના માળા પણ જમીનથી બાળે જ છ માત ફૂટ ઊંચે એ જાંધે છે, વાડ અને જંગાંજાંજાંમાં વાડાંના પાટના માળામાં નળાંએ મુપામાં મુકાં પાંદડાં પાથરી તે ઉપર કુળા પાસ વચ્ચે, રતુમડા શ્વેત રંગનાં ખૂણ ચટાપટા કે કાપા-કુધી અને હુંદણાવાળાં ર-૩ ઇંડાં એ મૂકે છે.

ક્રીમી સ્વરુ એનો પ્રચ્છન્નકાળ.

બળદ-પાડાનો ગુન્હે

(અનુસંધાન પ્ર. ૩૯૮થી) માંસ, તેલી અને દારૂના નિયોડ રૂપે પોષ્ટિક દૂધ માળખને મળ્યુ અને ખેતીને કારણે અનાજનો પાછ પણ વધ્યો, એટલે માંસાહાર જરૂરની ગરજ માળખને ન રહી. માથબળદે આમ પોતાના ત્યાગથી અહિંસાધર્મ શરૂ બનાવ્યો.

પછી તો માળખને મૈસના દૂધનો પણ લોખ લાગ્યો. મૈસને દૂધ વધારે, અને એમાં માળખનો જીવ પણ વધારે, એટલે માળખે મૈસને પાછવાનું શરૂ કર્યું અને આજી રાખી છે એમ બળદ પાસેથી જામ લેવાય છે તેમ પાડા પાસેથી પણ લેવાય. પણ પાડાં તો કાવર-માં આઠોટી જિંદગી પૂરી કરવાનો જ શ્રદ્ધર્મ ઓળખે. દનામાં મૈજ જરાજ છે જો ધાય છે એના પ્રાણ છે એવી જાય. એવા પ્રાણી પાસેથી નિયમિત જીવ છેવ લેવાય? અને એ જામ ન આવે તો એને પાછ પણ હોળ? મૈસના દૂધને કારણે માળખનો લોખ એવો તો વધ્યો છે મૈસને પાછવાનું એનાથી કોડાય નહિ અને પાડા પાછવો પોતાનું નહિ. માળખે નહીં કર્યું છે હવે તો પાડાનો નાશ જ થઈ જાય છે. પણ નિરપરાધીની હત્યા કરનાં ધર્મભુદ્ધિ આડે આવે છે. એના અત્યાજ તરીકે મુપર બનાવેલી વાર્તા જાણી જાણી અને બિચારા દરિજનો પ્રત્યે જે સૂચ પોતાને મનમાં હતી તે એ રીતે પાડા સાથે જોડી દમી એણે મનના વનવસો મ.ની નાખ્યો. પણ તેમ કરતાં એણે પાડા પ્રત્યે, દરિજનો પ્રત્યે, અને પોતાની ધર્મભુદ્ધિ પ્રત્યે એમ ત્રેવડાં દિશા કરી એ એના ધ્યાનમાં ન આવ્યુ.

આપણા રૂઢ ધર્મ પાછળ એવાં સત્યાં તત્ત્વો જ્યાં છે તે શોધી જાણ્યાં એ સમાજસાક્ષરનું જીવ છે.

દત્તાત્રેય ચાલકુળન કાલેલકર

અસલ સુલસુલ અને તકલી સુલસુલ વચ્ચે આવે બેદ હોવા છતાં, અને બંનેમાંથી એકેયના દર્શનનો કે માનના ઉપભોગનો પરિચય પામ્યા વિના જ આપણું કેટલાંક કેવિઓ, અકવિઓ અને સાહિત્યકારો સુલ-સુલનાર (!)નાં અને એના કેનાં વખાણુ તથા વર્ણન આંખો મીચીને હાંકે રાખે છે! હતા: વયમ્!

૫૬૨

મોટા માણસોની નાની વાતો

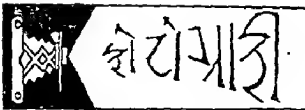
પ્રખ્યાત ગ્રંથજ કવિ મિદ્ડને આખો યુવાવ્યા જાદ એક કસ્ટરિય સુનાતી જોરે વિવાદ કર્યો હતો, એવા એનું જીવન વિવાદમય જમી ગયું. એક વખત મળવા આવેલા મિત્રે એને કહ્યું, 'તમારી પત્ની તો યુવાવ્યાના દૂધ જેવી છે.' મિદ્ડને જવાબ આપ્યો: 'જરાબર છે, આંખો હેવાને કારણે એનું સૌન્દર્ય તો તથા કેળી શકાતું; પણ એના કાંટા તો દરરોજ ખૂંચ્યા કરે છે.'

શ્રી સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી એક વખતે ઇંગ્લંડમાં દિદુરતાનની મદત્તા પર વ્યાખ્યાન આપી રહ્યા હતા ત્યાં વચ્ચાર્ એક ક્ષોતાએ પ્રશ્ન કર્યો: 'મિ. બેનરજી, તમારું દિદુરતાન ક્યારે મદાન હતું એ કહેશો!'

'તમારા પૂર્વજોએ જ્યારે જંગલી દશા નહોતી પડતી ત્યારે.' સુરેન્દ્રનાથે જવાબ આપ્યો.

મદાન અમેરિકન ગ્રંથકાર વિલ્સનને તાત્ત્વ એક ચિત્ર દેરી રાખેલું ત્યાં તેને મળવા ગયેલો પ્રખ્યાત અમેરિકન રમૂજ લેખક માર્ક ટ્વેઇન એ ચિત્ર પાસે પહોંચ્યો. વિલ્સનને તેનું ધ્યાન દોરવા કહ્યું, 'એને હાથ ન લગાડશો, હજી એ તાત્ત્વ જ છે.' 'વાલો નહિ,' ટ્વેઇન બોલ્યો, મારે હાથે ખોળવું છે.

પ્રખ્યાત ગ્રંથજ લેખક જાન્સ ડો. એક વખત કોઈ જૂના પુસ્તક વેચનારાની દુકાને જઈ ચડ્યાં પોતાના જ હસ્તાક્ષર એક પુસ્તક પર લેવા. એણે 'લેખક તરફથી નોટ' એ શબ્દો લખી એક મિત્રને તે નોટ આપેલું. એણે તરત જ એ પુસ્તક ખરીદી લીધું ને પહેલાંના લખાણુ નીચે 'પુન: સંગ્રેહ નોટ' એ શબ્દો લખી મિત્રને તે મોકલાવી આપ્યું.

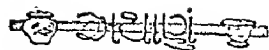
હરીપ્રાઇનું પરિણામ

પરેકું ઇનામઃ મોકુફ; બીજું ઇનામઃ 'આનંદ'—એન. એન. મૂળે (મુંબાઈ), ત્રીજું ઇનામઃ 'તોફાની'—અનિલ ખેલ (અમદાવાદ) ઉત્તમનામઃ 'પંકજ'—કુ હમા દેસાઈ (વડોદરા). મોખવાવઃ (૧) ડી. ડી. બારેટ (વડોદરા), બેઠાબાઈ મિસ્ત્રી (નડીયાદ), (૩) રાસનઅલી નાસર (મુંબાઈ), (૪) ચતુરભાઈ ખેલ (ભાદરા), (૫) કે. એલ. વાવેલા (છાપ), (૬) અચંતકુમાર પંડ્યા, અને (૭) અનિલ ખેલ (અમદાવાદ), (૮) એન. એન. મૂળે (મુંબાઈ).

બાઈ મૂળેનું ચિત્ર અતિશય આનંદમાં આવી બહુબહાર દેશના બાળકનું છે. બાળકની નિર્દોષતાથી આકર્ષીત લેખકે તેની છાત્રી પાડવા સલામત છે કોઈપણ ચકાસણી એકસરી કે મોટી બાત્રીની નહીં, માત્રના મુખ પર આકારાઓથી સીધી પ્રકાશ આવે તેવા રંગથી બાળકને એકસરી તેને રમવા દે. કોઈએ અને પાત્ર વચ્ચેનું અંતર નહીં કરી કોઈને ગોઠવે. હાથાદરમ અને સાર—પછી અજીવની મુજબ ચોગ્ય આંકડા પર મૂકી, પણ બાળકની સાદૈયતા પણ રમવામાં બેઠાએ અનુકૂળ પણ સાંપ દાખા અને વાગને સરસ ચિત્ર સાંપડશે. બાઈ મૂળેનું ચિત્ર આખી ન રીતે લેવાનું હતું. તેમાં બાલકપરદર આનંદ છે. પ્રકાશ પણ બેઠાના પ્રગાણમાં દોહ બાળકના રમક ધડતર આવેલું છે. અસર ચિત્રને નીચીથી સવા—દોહ નજરથી નહીં છાત્રીનું છે.

'તોફાની'માં બાળકની હાલીલાઈ માનવજાતી પકાડ છે. વિગતમાં બાળકને પરાગી ડાંસીને કાઢીને મૂકવા દેવા તેમ લાગે છે મારનું કે પાડનારે આલુબાનું જરાપણ જગ્યા રાખી નથી. હુમલીલેખની જરૂર હતી. નહીંથી લેખના કાલેજે બાળકનું મારું તેના શરીરના પ્રગાણમાં મોટું દેખાવ છે. ટેકનીક કીડ છે.

કુ હમા દેસાઈનું 'પંકજ' કીડ છે. મિન્ટ બસબર નથી, હંમેશાને કાળી તરફ જરા વધારે ખસેડવો દેવા તે કૂચની જગ્યાની ધારે બેઠા કાળીની કાળી હાડી મળીને સંયોજન બનાવે છે તે મવા પામત નહિ. હરપ્રી દોહ ઇચ બેઠાની જગ્યા કાચકાની જરૂર છે. ચિત્ર પાડતી વેળાએ ચિત્ર—જગ્યામાં આવતી સપળી વસ્તુઓને બસબર વિચાર કરેલા બેઠાએ મુખ્ય વિષયને રાહદર ને જરૂર બેઠાની ન વસ્તુઓને તેમાં સમાવેશ કરી બીજા બાતલ કરવી. હંમેશાનું દરિયા—કુ દેશનું. આપાચાલા પદ પ્રખ્યાત દરિયાકાંઠા વિષયને નિદાણી પાડે ન સાંપ દાખા. આમ પદ્ધતિસર ને વિચારપૂર્વક લેવાએલા રંગ રાશ આપશે. આથી અલગાસ વધારે અને બગડી જતા એકસમોજોનો સંખ્યા ધીરે ધીરે ધરશે. **અવર્ત લાટ**

મુસાફરઃ આ બધા નવાં નવાં કપડાં પહેરીને બધા બધે છે?

બહેરેઃ જરા મિલેથી; મારાથી બસબર નાનો સંજયગ.

મુસાફરઃ આને કોઈ નહેવાર છે?

બહેરેઃ ના ને ના, આને તો મુકરરાર જશે.

કેનાસરઃ રાપ સાહેબ! આપ તો નાનારા વડિલ કહેવામે. આપનો વેદ તો જાગને આપુ મળશે નહીં.

સાહેબઃ જરૂર મારો વેદ તમને મળી ન જશે બન્યું તમારા વાક્યાનુસારી આ જખને તમે બારે કેનાસર ના આપું છે.

કેનાસરઃ શું કરીએ? મરેલે તમેકાને થ લાગ કહેવા પડે:

હાંઃ અને આ વખાસના દસ રૂપિયા ભિકારી રાખા કોયો છે?

કોહરઃ મારો ચપ્પાના—તમને એપરેશન કરતી વખતે ન એ મુખ મળેલાં.

બાળકકારે બાળક પૂર્વે કશો બાદ ઓતામીને તે કુંડ મરું એવા પ્રકર પૂછેલા.

એક જખ કમો પચી સાહેબ, તમનું બાળક સારમ હતું પણ તેમાં તજુ દોષ મને જણાવા.

બાળકકાર (આનુરતથી): અને એ કયા?

ચેકા રાખસઃ એ તો એ વાંધીની રસામાં આખું.

બીજું, એ સારી રીતે ન વંચાણ અને ત્રીજું, એ માથા ચોગ્ય ન હતું.

કનસઃ આ મારા તમારી છાત્રીએ લટકાવતાં મને ચાલ્યે આનંદ થાય છે. જણી તમે બન્યોને મુદા થશે કે તમારા નામે પાંચ પોંડાને વેદ પણ બેકમાં જમા મુકાશે.

કોહરઃ આભાર, સાહેબ! રજુ પાંચ પોંડાની વેદ મારી છાત્રીએ લટકાવી ચોંદ બેનકમાં જમા મૂકે તો વારી છે?

'નેરોસિયન જર્મન દેવા તો કેટું સારું?'

'કેમ? બેળી શું?'

'કારણ, મેં પરીણામ રેવરમાં એમ લખ્યું છે.'

હાંઃ મારા મરીનું કેટલું દેવરેય છે. કોહરઃ?

કોહરઃ એક સો ને તજુ.

હાંઃ દુનિયાને શું રેકોડ છે?

મોટમાં ચોંપાટ ખૂબ વધી જતાં એજિપ્ટેઃ એકવા, 'કેને કોઈ જરા સરખો અવાજ કરશે તો તેને બહાર કાઢી મૂકામ આવશે.'

'દેઈ, દે...' કાંટના પાંચવાં કોહરે કદી બોલી કોહરે.

ચાહે તેવી લાચારી સામે જોવાની પણ જેમની ફરજને કુરસદ નથી એ

થો

ડા જ વખત પછી વાત છે. હેઝીડની પોસ્ટના ફેલોન ટાપુઓની દીવાદાંડી પર અહવાકયાથી દાંવો નહોતો સળગ્યો. કારણ જાણ્યા એક મછવે ત્યાં પહોંચ્યો, પણ ત્યાં તો કાર્થ આદમીનું નામ નિશાન ન મળે. જોમણે બૂરો પાડી જોધ પણ એ બૂરોનો શોર એ રાક્ષસી જાએકમાં પથરાએલા ગોત જેવા મીનમાં જોગળા થયો.

દીવાદાંડીના ત્રણેય બોકિયાતો યુગયુગ મએલા! ટેજા પર આરધું ખનાએલું ભાણું જેમનું તેમ પડ્યું હતું. પરિસ્થિતિની આગાહી કરી સકાય એવું એકે સાધન મોલુદ ન હતું. એ એક ગૂઢ કોપડો યધ પડ્યો ને આગ દિગસ સુધી ગૂઢ જ રહ્યો છે. સંભવ છે કે ત્રણમાંનો એક દૂળતો હોય ને બીજા બે એની મદદે જતાં ત્રણે યજાતી વીરે હાસેલાઈ ગયા હોય. સંભવ છે કે—પણ એની સંભવિતતાઓ કલ્પવાનો કશો અર્થ નથી. એ ખડકિરમન હન્સાનો એ રુદરય પણ પોતાની સાથે જ લઇ ગયા છે.

પણ એ ત્રણમાંનો એકે જાને હોત તે એક વસ્તુ તે અવશ્ય કરત. અને તે એ કે દીવાદાંડીનો પ્રકાશ તે કોઇ પણ ઉપાયે પ્રત્યક્ષિત રાખત. કારણ, સાગરના એ સંત્રીઓનો પહેલો ગોધપાદ જ એ હોય છે કે, 'પ્રકાશ કદી છુટાવે ન જોઈએ.'

અને ધરતે કે એ પ્રકાશ ફેંકતી ધાંત્રિક આંટીધુડી કદી નિષ્ફળ નીવડી તો? એક દીવાદાંડીના રક્ષકને થોડા વખત પર જ એવી મુસીબતનો સામનો કરવો પડેલો. ગમે તેટલી મહેનત છતાં યંત્ર ચાલુ જ ન થાય. પણ તેની ફરજ એવી લાચારી સહેવા તૈયાર ન હતી. એ આખી રાત દાંથે યંત્ર ચલાવી જોણે પ્રકાશ અ-સ્પૃશ્ય બહેતો રાખ્યો.

એથી થે કપરો પ્રસંગ એક બીજા રણેવાળને અનુ-ભવવો પડેલો. ધુમ્મસનું જાડું પક દીવાદાંડીને ફરી વળેલું અને એ જ ટાંકણે એ ધુમ્મસથી ચેતરવા મારેના ઘોટે કામ આપના ના પાડી. જ્યાં સુધી ધુમ્મસ રહે ત્યાં સુધી ઘેટ સગત વગાડ્યા સિવાય છૂટકો ન હતો. છેવટે દથોડી લઇ પોતાનો દાંથે સગત અટ્ટારીસ કલાક

સાગરના સંત્રી

ઘેટ એ વગાડતો રહ્યો. ધુમ્મસ હતું ત્યાં સુધીમાં તો એ સાવ લોચલોચ બની ગયેલો.

એ કે સાગરના એ સંત્રીઓના જીવનમાં આના બનાવો અવારનવાર બનતા નથી રહેતા, પણ એનો સંભાવ ક્યારે પે નજ નથી થતો; અને જ્યારે એ સંભાવ જિલો થાય ત્યારે એ ખગરદાર સંત્રીઓનાં બળ અને કૌશલ્યનો તરુએ તરુ એ માગી લે છે.

અને એ માનવગમતો સાગે દરિયાની નાકર-માનીનો તમને ખ્યાલ આવે છે? મરત મજના મદને મેઝોમાળાનાળે જોયાં મદભાઈ મોઝાંઝોદીવાદાંડીઓની બાંતો પર એના તો નેરથી ઝીકાય છે કે તેનું આપું અચૂતર ધણુધણવી દે. ક્યારેક તેનાં પડખાં એ લપેટી લે છે તો ક્યારેક દીવાને પે જાવરી દે છે. એના ધક્કા સાગે તણથી સાત ફૂટની દીવાસો તો અસહાય જ લેખી શકાય. અને એનો રવ ત્યારે એટલો ભુલંદ બને છે કે ગમે તેટલો જીરો ધાંટો પે બીજાના કાનમાં પહોંચના અસમર્થ નીવડે છે.

આ શું અતિશયોકિત લાગે છે? ધરની સુંવાળપમાં જીવન જીવતા અજ્ઞાત તમે એને અતિશયોકિત મણી શકો. પાથરથી થે વધુ કચડતા પવનનો, ટોનાથી થે વધુ વજન ને શક્તિ ધરાવતાં એનાં મોઝાંઝો સામનો અનુભવ્યા સિવાય તમને એનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવવો જ અસંભવિત છે.

અમેરિકાના બોસ્ટન ઉપસાગરની નેકલ્થે 'ચિર્ન-ડ્સ લેન્' નામે દીવાદાંડી અણેલી છે. બે વરસે તો મધ્ય-મુરદેત્રીએ એનો પાયો ખોદાઈ રહ્યો. પાપામાં સીમેન્ટ પૂરની વખતે દરિયો એટલો તોફાને ચડ્યો કે તેની આબુજાણુ રેતીના કોચખાની કિદમેઅંદી કરવામાં આવી ને તેમાંથી થે જે પાણી પેસી આવે તે શોધી જવા જખરી વાદળીઓ મોહવવામાં આવેલી.

એક કરતાં વધુ દીવાદાંડીઓ સાથે આવા રોમાંચક કિસ્સા જોડાએલા દશે. પણ ધોમેધીમે જૂતકાળની યાદ રૂપે જ એ બની જાય છે; જ્યારે એ દીવાદાંડીઓનું નિર્બચણ કરના સાગરના સંત્રી સમા તેના રણેવાળોની કામગીરી તો કદી વર્તમાનકાળ નથી જોળેગતી.

નવી નજરે

સમાજહિતની કોઇ અદૃષ્ટ બાવનાથી, જનરવાવાની અજ્ઞા સુરક્ષાથી કે માનક-મરકસીની વિચક્ષુ દ્રેતથી જગતના છવનમાં અજમાવતા અવનતા અખતરાના કિસ્સાઓ—જેની પાછળનું ધ્યાન તરત આપણને આકર્ષી વિચારનજને ઘાટી આપશે એવી ચોક્કસથી અમાની તેની લેખનાર

અ

મેરિકાના કેળવણીકારોએ કોઇપણ પુસ્તક કયા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ આનંદપૂર્વક વાંચી શકશે એ મંતવ્યના માટે એક સાંસ્કૃતિક પદ્ધતિ સોંપી કાઢી છે. આ પદ્ધતિ મુજબ ગણતરી કરતી વખતે તમારા હાથમા કોઇ પુસ્તક આવે ત્યારે તમારે આમ દિસાળ કરવો જોઇએ:

(a) પદ્ધતિસર ગણતરી કરતાં દર દબાર શબ્દોના વાચનમાં જુદા જુદા કેટલા શબ્દો વપરાયા તે ગણી કાઢવા. (ધારો કે ૧૦૦ થયા)

(b) દર એક દબાર શબ્દોના વાચનમાં જોવા કેટલા શબ્દો છે જે અંગ્રેજી ભાષાના નીચેના ચરના ૧૫૦૦ શબ્દોની બહારના હોય, તે ગણી કાઢવા. (ધારો કે એવા શબ્દો ૧૦ નીકળ્યા)

(c) એકા સાથે ૭૫ આખા વાક્યો લઇને એમાં રચનાની દૃષ્ટિએ સાદા કરી શકાય એવા વાક્યો ગણવા. (ધારો કે ૨૫ થયા)

હવે ગણતરી કરવાની રીત માત્ર આમ જ છે:

$$(a \times .0025) + (b \times .0458) + 1294 - (c \times .0307)$$

ઉપરના આકાશઓમાં a, b, c માટે આવેલા ચંક મૂકતા સાદું રૂપ ૧-૨૪૦ થાય છે. એટલે કે પહેલાવર્ગના વિદ્યાર્થીઓએ પુસ્તક જરાજર માફક આવે.

એને બદલે એવું કોઇ પુસ્તક હોય જેમાં a = 250, b = 50, c = 10 આમ આંકડા આવ્યા હોય તો દિસાળ કરતા માત્રમ પડે કે આ પુસ્તકનું અધરાપણું ૪-૫ આવશે. એટલે કે એવા અને પાંચમા ધોરણની વચ્ચે આ પુસ્તક અનુકૂળ આવે.

ઉપર તો માત્ર શબ્દોની ગણતરીથી જ લખાણનું અધરાપણું માપવાની વાત થઇ. અને તેનો ઉપયોગ સાળાઓ અથવા તો પ્રૌદશિકાણ્ય વર્ગો માટે જ છે. પરંતુ કોઇ પણ માણસને કોઇ પણ પુસ્તક કેટલા પ્રમાણમાં અર્થ લાગે, એ વસ્તુને પણ ગણિતમાં

ઉતારના શિકાગો યુનિવર્સિટીના સત્તાધીશો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આ વિષય ઉપર થેડા જ વખત પહેલાં પ્રસિદ્ધ યોગેશ પુસ્તક 'What Makes a Book Readable'માં પુસ્તકનું અધરાપણું વધારનાર તરતેની ચર્ચા કરેલી છે. જો કે એ બધાં તરતેને મણિતના સંબંધથી જોડી અમુક પુસ્તક સમજવા માટે કેટલા એકસનું બેજનું જોડણી એ છેવટનો નિર્ણય શક્ય બને એવી કોઇ formula તો દબુ નથી શોધાઇ. છતાં વાચનને અર્થ કરનારાં તરતેની ચાવી તો હાથ લાગી ગઇ છે. આ રજાં એવાં યોગાં તરતેનાં નામ:

- (૧) જાદુ જ વૈનિધ્યવાદો શબ્દો
- (૨) લાળા શબ્દો
- (૩) જે શબ્દોની સાથે માર્ક ગ્રિનકરના ભાષ્ય થઇ ન શકતી હોય એવા શબ્દો
- (૪) ભાવવાચક શબ્દો
- (૫) સમાનાર્થક સમૂહપ્રયોગો
- (૬) વાક્યોંશી અને શબ્દસમૂહો
- (૭) અપૂર્ણ વાક્યો
- (૮) સંલગ્નોદ
- (૯) અલંકારિક ભાષા
- (૧૦) ક્રિયાપદને બદલે ભાવવાચક વાગનાં પ્રયોગ છવાદિ.

આમ પુસ્તકવાચનના અધરાપણું માપ કાઢવાની આ બધી વિધિ માત્ર કેળવણીની દૃષ્ટિએ જ ઉપ-યોગી છે એમ નહિ; એ બધી વસ્તુની પાછળ છવનનું એક નૂતન દૃષ્ટિબિંદુ પણ છે. થર્મોમીટરની શોધ થઇ ત્યારે માનવગતને એ દૃષ્ટિબિંદુ હાથ લાગેલું. ગરમી જેવી આપાર્થિક વસ્તુ, જેને ન તો હાથમાં પકડી શકાય કે ન એક જગ્યાએ રિયર રાખી શકાય, એવી ગીજને માપતી એ અનુભવ જેને પ્રથમ થયો દશે. અથવા જેને માત્ર એનો વિચાર જ આવ્યો હશે,

એ લાગવવાળીની એ ક્ષણ કેવા દેવી આંનંદથી ભરેલી દશે એનો આપણને અત્યારે ખ્યાલ ન આવી શકે. કેમકે આજના જમાનામાં ત્યારે દુષ્ટચર અને ધર્મો-ગીટર બંને એક જ પેઢીમાં પડ્યા હોય ત્યાં ધર્મો-ગીટરનું સમાચ અદશ્ય થાય છે. પરંતુ એ સારી દેખાતી વસ્તુએ માનવી કલ્પનાનાં દાર ખુલાં મૂક્યાં એને પરિણામે અત્યારના વિજ્ઞાનનું આર્થ યજ્ઞનાર ગણિત પર જ રચાયું છે. અને તે પણ એટલે દરજ્જે કે સૃષ્ટિના પાયારૂપ બધાં પ્રાકૃતિક સત્યો માટે ગણિત ચિહ્નો અપાયા માંડ્યાં છે. આણુ પરમાણુ પણ ગણિતનાં અમુક ચિહ્નોથી જ દર્શે જોવાળાયા માંડ્યાં છે, અને એ અંકગણ ગોતદશના પ્રદેશમાં વિચરતા સર જેમ છ-સ તેા એમ જ માને છે કે ઈશ્વર જેવી જો કોઇ ધીજ જગતમાં હોય તે તે ગણિતના નિયમોના કોઇ આત્મા જ દર્શે, બીજું કંઈ નહિ!

આથી જ આજ પ્રકાશની તીવ્રતા ગપાય છે, બીજે કિનાસે વળી રંગના કિરણોની લંગાઇ પહેળાઇ ગપાય છે, ક્યારેક મગજનો અમુક વિચાર કરનાં પહેલા અમનું પણ માપ નીકળે છે, અથવા તે ગણિતની ધૂન આગળ લાગણીહીન બનેલા વૈજ્ઞાનિક સુંખાના કુચકારામાં પૂરાતા પ્રેમાવેશને પણ વિજ્ઞાનિક અંશોમાં માપવાની ઘૂંટતા કરે છે!

અને એમ બધી વસ્તુઓને ગણિતમય કરવાથી જ આપણી અત્યારની સંસ્કૃતિ શરૂ થતી છે. કેમકે આપણી સંસ્કૃતિનો ક્રમ જ એ છે કે પ્રથમ પદાર્થની કોઇ એકાદ વિશેષતા કે મર્યાદા નામ અપાય, પછી તેની ન્યૂનાધિકતાને અંકગણ કરાય, અને પછી તે માપવા માટેનાં યંત્રો ગોળાય.

અહીં જુદી જુદી વસ્તુઓની માપણીની પાન કરતાં આપણા જીવનમાં ગણુ જ મદતરનો ભાગ બજતી રહેલી નિશાળની પરીક્ષાઓ યાદ આવે છે. દરેક વસ્તુને ગણિતની સંજ્ઞા આપવાનાં જે પગથીયાંની મર્યાદા ઉપર કરી તે બધાં 'પરીક્ષા' એ વસ્તુને કેવી રીતે લાયક પડે છે તે નોંધીએ.

પરીક્ષાની શરૂઆત તેા ઘણા જ જૂના યુગથી થઇ દશે. એરસક, પત્તી કે આરામનું રથળ જેળવવા માટે અવસરોસટની લગાડ લકવતો યુગ પસાર થયા

પછી ઘુરતમાં જ ત્યારે માણસે ઠરીકામ થઇને નાના સમૂહોમાં રહેતા દશે ત્યારે પણ ઓછા ધાએ સિકાર પાડનાર વધુ યાત્રાક લેખાય એ જ્ઞાન મનુ-બધે સૂચેલું દશે જ. અને બુદ્ધિનો જરા વધુ વિકાસ થતાં હસ હસ ધાએ જે વધુ ધા નિશાન પર આંટી શકે તે સ્પર્ધામાં જીતનાર મનાતો દશે.

આજે એ વસ્તુ જરા જેટલું જ રૂપાંતર પામી છે. આજે હસ દાખલામાંથી વધારે દાખલા સાચા પાડી શકે તે વધુ હોશિયાર લેખાય, એ વાત આપણા એ જંગલી પૂર્વજના કરતાં કાંઈ વધુ હિંદાણુજારી સમજવી આપણે સમજતા હોઇએ એવું નથી. ફેર માત્ર એટલો પડ્યો છે, કે અત્યારનો પરીક્ષક મુખ-રેસો હોવાના કાંકમાં દરેક દાખલાના જુદા જુદા માર્ક સામે છે. લીગડાની ડાળની ટેવે વા અંકધાના કેટલા માર્ક તેમજ થડ ઉપર આંટવાના કેટલા માર્ક આપવા, આવે આરીક બેઠ ગિચારો વામાની પારખા ન શકતો, પણ અત્યારનો યુનિવર્સિટીનો પરીક્ષક એમ માને છે કે પોતે ખૂસે તેા એ જે વસ્તુ માટે માર્ક આપી શકે.

અને એ બધા પરીક્ષકોની મૂખાંબને ડૉ. બેન્ગાર્ડે બુદ્ધિમાપન ઉપરનાં પોતાનાં પુસ્તકોમાં આપાદ રીતે ખુલ્લી પાડી છે, એ પુસ્તકો માત્ર શિક્ષકોને જ ઉપયોગનાં છે એવું કાંઈ નથી. જેને જેને મગજ છે, અને એ મગજમાં વિચારકેન્દ્રો છે એ બધાને એ પુસ્તકોના વાચનથી આહુન આનંદ આવે તેમ છે.

ડૉ. બેન્ગાર્ડે સર્જિત કરે છે કે માર્ક આપવાની અત્યારની ધોરણ પિનાની પદ્ધતિમાં પરીક્ષા આવ-નારોએને લાયકર અન્યાય થાય છે. આવા અન્યાયની સાબિતી તરીકે તે એક બહુ જાણીતા પ્રયોગ કહે છે. જે ત્રણ પરીક્ષકો પેપરો તપાસી રહેલા તેમાંના એકે સાચા જવાબ શા હોવા નોંધીએ એનો પોતાને સતત ખ્યાલ રહે માટે એક પેપર પોતે જ લખી રાખેલો. બેઠમનેજો એનો લખેલો પેપર બીજાઓ સાથે અટ-વાઇ ગયો, અને તેની સામે બેઠેલા બિરાદરને દાવે એ પરીક્ષક આહેવા નાનાસ થયા!

આની બધી ચર્ચા પછી ડૉ. બેન્ગાર્ડે બુદ્ધિનાં જુદાં-જુદાં ઉપાંગો માપવા માટે જુદી જુદી તરકીબો જતાને છે. અને એ રીતે તેા અત્યારે બનેક પ્રકારના

intelligence rests (સુદ્ધિ-કસોડીઓ) દરમિયાં આવેલ છે. આપણે જે વસ્તુ સાથે અત્યારે મંબંધ છે તે એટલું જ કે એ બધી કસોડીઓની રચના એવી સુદ્ધિપૂર્વક કરવામાં આવી હોય છે કે તેમાં ગણતરી આપાદ રીતે સમવાપ રહે છે.

જેમકે બીજગણિતમાં આવે એક પ્રશ્ન આવે:

$$a^x - a^y = ?$$

$$\square a^{10} \square a^7 \square a^7 \square - a^7$$

પરીક્ષા આપનારે સાચા જવાબ સામેના ચોરસમાં ચોકડી જ માત્ર મૂકવાની હોય છે. જો એણે મૂકેલી ચોકડી સાચા જવાબ સામે હોય તો તેને એક માર્ક મળે, ખોટા સામે હોય તો એક કપાલ નવ. આથી અટકે એ ચોકડી મૂકવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી.

અમેરિકાની ધણી શાળાઓમાં આ પદ્ધતિએ પરીક્ષા લેવાની શરૂ થઇ પણ થઇ છે. ઇનિદાસ, બૂરોગ, વિજ્ઞાન અને ગણિત તથા સાદિત્ય એ બધાં આ નવની પરીક્ષામાં ખેંચી શકાય છે. માત્ર મુરકેલી એટલી છે કે ઊંચી પરીક્ષાઓમાં પરીક્ષકોને સાફ ગહેનાતું મળતું હોય છે એ જતું કરી પરીક્ષાની આવી સહેલી પ્રયા તેઓ કેમ દિસામે દાખલ થવા દે તેમ નથી. અને દિલમાં તો ખાસ નહિ.

અને હવે દુનિયા એક પગધિયું આગળ વધે છે. ડૉ. બેન્ડાર્ડ પોનાંગા એક પુસ્તકમાં એવી બાવિ-બવવાણી બાજેલી છે કે પરીક્ષાની આ નવન પદ્ધતિ અમલમાં આવતા એક દિવસ એવો પણ આવશે કે પરીક્ષણનું કાર્ય યંત્રને પણ સોંપી શકાય!

આ લેખકના વાંચનામાં એ બાવિ-બવવાણી લાંબા વખત પહેલાં આવેલી. અને એ બાવિ પરીક્ષકયંત્ર મારે તેજી એક ચોજના પણ નક્કી કરી રાખેલી. એ યાંત્રિક પરીક્ષામાં પેરમાં ચોકડી પાડવાને બદલે કાણું પાડવામાં આવે, અને પછી એમ કાણું પાડેલો કાગળ યંત્રમાં મૂકતાં દરેક કાણા મારે ચોખ વત્તા કે ઓછા માર્કની ગણતરી થાયરો મારફત થઇ છેવટનો આંકડો કાગળ પર હપાઇ નવ એવી ચોજના મારેવી વિચારણા હતી.

પણ શોધખોળોની સૃષ્ટિમાં એક એવો નિયમ છે કે કશી વસ્તુ શોધવાની છે એ વિચાર તમે જગતમાં તરતો મૂકો તો સેકડો શોધકો તમને તે શોધી

આવી શકે છે. શું શોધવાનું છે એની શોધ કરવી એ જ પ્રથમનો વિકટ પ્રશ્ન છે. આથી ડૉ. બેન્ડાર્ડ તરતો મૂકેલો એ પ્રાથમિક ખ્યાલ અનેક શોધકોના મગજને ગતિમાન કરી રહ્યો દશે તેમાંથી બે અમે. રિકન શોધકોએ આ કામ મારે સર્વાંગ સંપૂર્ણ એક યંત્ર તૈયાર કર્યું છે. એ યંત્રમાં પણ કાગળ ઉપર પરીક્ષા આપનાર પ્રથમ બાંક પાડે છે. પણ પછી એ કાગળ જ યંત્રમાં મૂકવામાં આવે છે. તેમાં દરેક કાણા દીક વીજળીક પ્રવાહ આણ કરવાની સવવા હોવાથી જે કાણાના વત્તા ગુણ હોય તે મારફત પ્રવાહ સવળો વહે છે, અને ઓછા ગુણ કરવાના હોય તેમાં અવળો વહે છે. આમ વત્તા ઓછાની ગાદણાકી વીજળીક પ્રવાહના વોલ્ટમાં જ ઘટ્ટનવ છે. અને છેવટ જે રહે તેની મદદથી એક કટિ કરી માર્ક ઊપી નાખે છે. આવા યંત્રમાં વીજળીક જળનો ઉપયોગ થઇ શકે એ સારો અને અનિવાર્ય ખ્યાલ આ લેખકને જ કેમ નહિ આગ્યો હોય એ વિચારે શરમ આવે છે. કેમકે એ એટલો જ ખ્યાલ આવી શકે હોત તો બાકાની બધી ગણતરી સરખી જ હોત.

અમુદા એક બીજ વાત કહેવાતી છે. ઉપર જે થોડી અંગત બાબત લખી નાખી છે એની પાછળનો હેતુ વાચક આગળ જે એક સાલ રજૂ કરવાનો છે તે એ કે જેમ ગણિતમાં અમુક દાખલોનો અમુક જ જવાબ આવે છે, એવું જ વૈજ્ઞાનિક શોધખોળનું પણ છે. તમારે અમુક કામ કરવા મારે યંત્ર યોજવું હોય અને તે મારે એક ઓર્ડર તમે મુંજાઇની કેમ પ્રયોગશાળામાં આવો અને બીજો મંચળના મદમાં ચોકલો તો પણ તમારી પાસે જે બે યંત્રો આવે તેમાં સ્વરૂપ મને તેમાં જુદાં દશે છતાં તેમાં એક સરખા જ ભૌતિક નિયમોનો પ્રયોગ થયો દશે. એટલું જ નહિ, પણ 'સુદ્ધિ' એ કાંઈ એવું મૂક તત્ત્વ છે કે તે અમુક જ રીતે કામ કરે છે.

આ 'સુદ્ધિ' શી વાંજ છે તે જાણવા આપારે જે અનેક જાતના પ્રયોગો મનુષ્યો તેમ જ અન્ય પ્રાણીઓ પર થઇ રહ્યા છે તેમાંથી આપણને ધણું જાણવાનું મળે તેમ છે. જેમકે એક માનસશાસ્ત્રીએ એક વાસણમાં પાણી ભરી તેમાં ઈલ નાગની માછલી મૂકી. વાસણને વચ્ચે એક બાંકુ રાખી તેમાંથી પાણીને

જદાર વહેવા દીધું. પાણી ખૂટતું ગયું તેમ તેમ માછલી અકબીની ગઈ. છેવટે તેણે પોતાની પૂંછડીને એ કાણાને ફરતી વાડ જનાવી દીધી, અને પોતે વાસણના તળિયા સાથે દબાઈને બેઠી. આથી પાણી વાસણ જદાર નીકળતું અટકી શક્યું. હવે પ્રશ્ન એ યાય છે કે એ પૂંછડીની વાડ કરવાનું કાર્ય તદ્દન પ્રેરણામય નથી. એની પાછળ બુદ્ધિની જ શક્તિ કામ કરે છે. એ બુદ્ધિ ચલાવતી વખતે એ માછલીના મગજમાં શી ક્રિયા થઈ રહેશે? આપણને જ્યાં બુદ્ધિગમ્ય જ્યાંએ બાપાના માધ્યમને આધારે જ રહી રહેતા લાગે છે. એ ઈસ માછલીની બુદ્ધિ કયા માધ્યમદ્વારા એને ગતિ-

નિયાર કર્યો હોતો નથી. આપણી બાપામાં કેટલા અક્ષરો છે તેની તેમને ખબર નથી, આપણી તારની બાપાના 'કટ કટ'નો શો અર્થ તે પણ તે જાણતા નથી, અને આપણે અહીંયા તેના પર એ બાપામાં સંદેશો મોકલીએ છીએ. હવે વિચાર કરી જુઓ કે આપણે સંદેશો તે કેવી રીતે ઉકેલી શકશે!

ભવિષ્યમાં કદાચ સુશોગ સાંપડે તો આ લેખકે આ માટે થોડેલી એક પદ્ધતિ આ પાનાંઓ પર મૂકવા મદદવાકાંક્ષા છે. સંભવ છે કે આકાશકુસુમવત્ એ ઇચ્છા પાર ન પણ પડે. પણ ખેતરદલીયા જેટલું લડાય એટલું લડી લેવામાં માત્ર કે તમારું શું જાય છે?

જીવનનું પરોઢ

લાગ નીએ

પ્રકરણ ત્રીજું

જન્મભૂમિ પ્રત

૯

હતનું મંગળાચરણ પર આંગણેથી જ થયું એ જોઈ રાજી ચતા અને રોશનેથી પાછા ફર્યો. આખા રસ્તાનો અંત આવતા સુધી સૌ મુંઝે મોઝે જ માથું વાળુ વગેરે પથ કરી મેવાતયાત વિના ઊકથ્યું. કોઈને બોલવું ગમતુ જ ન હતું. અંધે સૂનું લાગતુ હતું.

સાંજની પ્રાર્થના વખતે અને સૌ પુણ્ય આપુછને વીંટળાઈને બેઠા. પ્રાર્થના પૂરી થઈ. આપુછએ 'દુઃખી આંખો પિસામો રે, માડી તારી ઝૂંપડી' ગાવાનું કહ્યું. મગનકાકા, દેવદાસકાકા અને મારા સિવાય ચોઈ નહોતું કે જે સાદ પૂરાવે. અમે સાથે મળીને બોલન લગતના દાળમાં એ પદ ગાયું. જેમ જેમ ગાતા ગયા તેમ તેમ અમારા લાગ ઉભારાયા.

લાજન ગવાઈ રહ્યું એટલે પુણ્ય આપુછએ બોલો નિસાસો લીધો અને પછી છેલ્લી

"નંદનવન રી વદાલી રે અમને તારી ઝૂંપડી;

જન્મભૂમિવત પાળી રે શયગારીયું ઝૂંપડી."

એ જે બોલીઓનો અર્થ મારી ને દેવદાસકાકાની પાસે કરાવ્યો. અમે શબ્દાર્થ કરી રહ્યા એટલે આપુછએ સવાજ પૂછ્યો, 'એ જન્મભૂમિવત પાળ્યો કે? જન્મ-ભૂમિવત એટલે શું, ખતર છે?'

અમે મોતી ન શક્યા. આપુછએ પ્રત્યક્ષ શરૂ કર્યું:

'એ પ્રત પાળવું એટલે આપણું દુઃખી બાપ-જેનોની સેવા કરવી. દુઃખી હોય એમને માટે આપણે પથ કંઈક દુઃખ વેદવું કેમ એ વાત ખરાખર સમજવય છે ને?' અમે દા પાડી. આપુછએ અમને કસવા માંડ્યા:

'બેલોલા સારે, આ બધા જેલમાં ગયા છે એમને માટે તમે શું કરશો? મા, બાપ, બાઈ, બહેન જેલમાં વન્ય ત્યારે આપણથી મોજમજત કરાય ખરી? એમને જેલમાં બાઈકે કસા જેવું ખાવાનું મળે, દી ન મળે, દૂધ ન મળે; એવે વખતે આપણે આવી મિથાસ તો ન જ પાઈ શકીએ ને? હું તો નમારી બધાની પાસે-થી એટલું માગી શકું છું કે તમે બધા મે અલૂણું કરો.

આપણા બગીચામાં ફળ ખૂબ થાય છે. એ ઉપ-રાંત આપણે શેટલી ખાખરો એટલે ઘણું કહેવાય. જેલમાં તો એ લોકોને એટલું મે નહિ મળે. કેમ, તમને મારી વાન કબૂત છે?' એમ કહી કેમ, કુખ, નીના, શાંતિ, છોટમ એ બધાને એક પછી એક પૂછી લેયું. પૂછતી વખતે કેટલાંય ફળોનાં, ફળોના મુરબાનાં અને તેના પછાનાં તામ લઈ એમણે અમને સ્વચ્છાવ્યા. અને સાથે સાથે એટલું પણ કહ્યું કે 'તેમ છતાં મે મરીમસાકાથી ધગકનું શાક ને કઢી-ખીચડી ખાવાનું મન થાય તો ફર રવિવારે એ સવાદ કરી લેવાની છુટ રાખી આપણે અહવાડિયાના છ દિવસ અલૂણું કરીએ.'

આમ આપુછએ સમજાવી દસદહીને એ દરેક પાસે કબૂત કરાવ્યું. ત્યાર પછી મને ને દેવદાસકાકાને પણ પૂછ્યું. અમે પણ એ વાત વગર વિસંગે કબૂત કરી. એક કબૂત્રાત પૂરી થઈ કે આપુછએ બીજી દરખાસત મૂકી:

'કેમ, દેવા! આવતી કાલથી ચાર વાગે ઉઠાડું ને? દવે આપણે આકરી જિંદગી માળવાની શરૂઆત કરવી જ ન્દેખએ.' પણ ચાર વાગે બેઠવાની શરત અમારાથી કેમે પ પાળી વન્ય એમ ન હતી. ચાર વાગે બેઠવા કરતાં બીજું ગમે તે આકર્ષક કામ સોંપે એ કરવા અમે તેવાર દતા. ચાર વાગે બેઠવાનું તામ સુદાં આપુછ બાલા થઈને ન લે તો મહેરજાની, એમ અમારા મનમાં થવા કરતું હતું. આપુછએ ઉમેળેલી વાત ટાળવા દેવદાસકાકાએ ઘણું કંઈ, પણ બાપુછ એ વાત જતી કરે એવા ક્યાં દતા? દેવદાસકાકાએ એ વાત કબૂત કરતાં વાર લગાડી એટલે મસારો મારા પર આવ્યો: 'કેમ પરલુદાસ! દવે તો ચાર વાગે બેઠીશ ને?' ચાર વાગે બેઠવું એ દેવદાસકાકાને એટલું આકર્ષક પડતું એટલું મને ન પડતું. છતાં મેજ ચાર વાગે બેઠવું એ મને શક્ય ન લાગ્યું એટલે મેં કહ્યું. 'બેઠીશ ખરે, પણ મેજ નિયમિત નહિ હોય.'

બંગેને કીધા જોષ તેઓ ચોડીવાર મૂંઝા રહ્યા. અમને વિચાર કરવા દીધો. અમારી કમરતા દૂર ન થતી જોષ તેમણે ફરી કહેવા માંડ્યું: 'એ તમે ચાર વાગે ઊઠવાની દા નથી પાડી શકતા તો જોષ જ્યાંને શું જોષને તેમાર થઇ ગયા દતા? જોષમાં તો ચાર વાગે ઊઠવા કરતાંમે વધુ વસમું કામ કરવું પડત.' આ છેલ્લા મર્મવાક્યથી અમારે નમતું આપવું પડ્યું.

જ્યા જોષમાં ગયા તે દિવસે અમને ઝાંઝું ન લાગ્યું, પણ બીજે દિવસે લાગ્યું! સવારના પહેરમમાં ચાર વાગે જાપુજીએ અમને ઉદાડ્યા. હું ઊઠ્યો તો ખરો, પણ સારી પેઠે તડો ચડતા સુધી મારી આંખ ઘેરાયેલી રહી. આગસા દિવસને આવેશ ઊતરી ગયો દતો એટલે મન અને શરીર સાવ દીર્ઘ થઇ ગયાં દતાં, ધા વાગે છે તમારે નથી કળાતુ, તેના પર રાત વીત્યા પછી ખરેખર્ક કળે છે. આજા પણ એમ જ થયું. આગલી સાંજે માતપિતા અને મિત્રોને વળાવ્યા તેમની ગેરહાજરી દવે સાલવા લાગી. મને તો એ દિવસ બહુ કપરો વીત્યો; બીજાઓ વિષે હું ન કહી શકું.

ત્રણચાર દિવસ સુધી તો ચોતરફ સ્લાપણું વર્તાયું. નિશાળના મકાન પાસેથી નીકળતાં ધીમામસ્તી અને રચેલિંગની ગોળાપટ્ટીના અવાજને કાને પડે. જરા સાવચેત થઈ સાંભળતાં એ મિથ્યા નીવડે રહેવાના મકાને જતાં ગોડીઆઓના બાણકારા વાગે, પણ બીજી ક્ષણે ખવાસ આવે કે તેઓ તો નથી, ને મનમા દુઃખ ઊપજે. જ્યાં રાત દિવસ ચોતરફ કામ, બાણતર, દસા-દસ, તોફાન, મસ્તી અને દોડમદોડ થતી ત્યાં એકાએક આવે ફરફાર કેમ ખગાવ? અગે બીજાં જ્યા ધરને તાળાં લગાડ્યા અને ગોઠે રસોડે આખો દિવસ જાપુજી પાસે રહેવા લાગ્યા. જાપુજી જેમ સોપતા ગયા એમ કામ કરતા ગયા.

ચાર દિવસમાં નવો કાર્યક્રમ ગોઠવાઇ ગયો. જાપુજીએ અમને દસાની રમાડી અને ગમત સાથે કામ લઇ અમને પ્રસન્ન અને દસમુખા કરી દીધા. પછી તો વળત ક્યાં વળવ છે એનું મેં અમને વામ ન રહ્યું.

મણે વાગે ચોથે કે પાંચમે દિવસે ખજર મળ્યા કે સસત્રદીઓને યોગકરદમાં ટ્રાન્સવાક્ષી સરદદ પર રોકવામાં આવ્યા છે અને તેઓને કેસ આપે ત્યાં સુધી કાગી કેદમાં રાખવામાં આવ્યા છે. જાપુજી

ખૂંખ પ્રસન્ન દેખાતા. પોતાની જાણ સવળી પડ્યા પછી કેને આનંદ ન થાય? જાપુજી તથા મગનકાકાને ખુશખુશ જોયો અને પાણી આનંદમાં આવી ગયા કે 'દવે મગ્ન પડશે. બધા પકડાયા, દવે મગ્ન પડશે.' એમ અમારામાં ફેંકે નવો જ ઉત્સાહ ફેલાઇ ગયો.

જાપુજી પણ દવે તો શીનિકસ છેડવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. જાપુજી પડાણે હોય ત્યાં સુધી તો અમ બાળકોને માથાપન સાંભરે; ને સાંભરે તોયે એમના વિના અકળામણ ન થાય. પરંતુ પોતાના ગયા પછી પણ અમને અકળામણ ન થાય, અમે સૌ ખુશ રહીએ એ વિષે જાપુજીને વધુ ચિંતા દતી જેમ અને તેમ વધુ જલદી માથાપની અજળખા અમે સૂલી જઈએ એવી મોજના જાપુજીએ અજમાવવા માડી. આંતર્ધાંદ જ્યા કસેશેને વિસારે પાડવાનો જાપુજીનો અમલી નુમણો તે કામ કામ ને કામ. એકધારાં કામમાં તેમણે અમને દુખાડી દીધા. દેકની ઉમર શક્તિ અને સ્વચાલ વિચારી નાનાગોટા કામની જવાબદારી પહેંચી આપી. મોટા માણસોના આદ્યા જ્યા છતાં શીનિકસના રોજાંમાં કામ થોડાં સંક્ષિપ્ત રૂપે પણ પૂરેપૂરાં અમારે રીચુકે દાથે ઉકેલાવા લાગ્યા.

શીનિકસનાં કામોમાં સૌ પહેલું કામ છાપાનું દતું. સત્યાગ્રહને અંગે છાપાનું મદદર નમણું થયું. જ્યાં સુધી એક પણ શીનિકસવતરી જેસની જવાર રહે ત્યાં સુધી છાપું ચાલુ રહેવું જ જોઈએ, અને તે મેં પાછું જે લાખામાં-અંગ્રેજીમાં અને યુજ્વલતીમાં. લખાણો લખવા, એ છાપવાં તથા ટપાલમાં રવાના કરવાં. એમ છાપાના કામના પાણી પાણી નિભાવ. બીજાનું કામ વરસોની મહેનતે ઉછેરેલી ફળદાડીઓ સૂકાના નેવી. ત્રીજાનું કામ અમારી નિશાળ ચાલુ રાખવી. અને ચોથું કામ રસોડું ચલાવવું તથા અમ જાણકોની દાજતો પૂરી કરવી. આ ચાર રોજાંમાં કામ ઉપરાંત મેં કામ વધીખરી વાર માથે આવી પડતાં તે મહેમાનોની પરોણાગત અને લડતને અંગે કરવાનાં કામ. જાપુજી દાબર હોય ત્યાં સુધી તો છેલ્લાં મેં કામ વિષે કેલ્હને તત્કાલે મેં ચિંતા કરવાની ન રહે, પણ જાપુજી જતાતરવે શીનિકસવાસીઓને રાફે એ પણ અજવવાનાં કામ થઈ પડતાં.

લડત કીધતાં શીનિકસમાંથી લગભગ જ્યાં માણસ

હાથથી ગયાં ત્યારે કુલ ૭ માણસો અને બાકી અમે બાળકો રહ્યાં. ૭ માણસોમાં ત્રણ તો નોકર દત્તા, જેમને લડત વિષે કે શીનિકસ આશ્રમ વિષે જાણી લેવાદેવા ન હતી. એમાંનો એક તો ચાર્જી, જેની એળખાળીતન જાગના વીસમા પ્રકરણમાં આવી ગઈ છે. બીજા બે બીજાંકારીગર દત્તા. શુદ્ધ કાળાભાષ અને ગિ. રેમ—દિદી પ્રીતી. યુજ્જસની બીજાં કાળા-ભાષ અને મિ. રેમ એંજેલ બીજાં ગોઠવવાનું કામ ગદાગહેનતે પાર પાડતા. જે કે એગનાથી બધું પૂરું ન થતું. બીજા ત્રણ મોટા માણસો તે ગિ. વેસ્ટ, મિસ વેસ્ટ અને મગનકાકા. ગિ. વેસ્ટને માથે એંજેલ વિભાગનું અને મગનકાકાને માથે યુજ્જસની નિભાગનું સંપાદન તથા પ્રકીરણ અને મિસ વેસ્ટ—દેવીબેન—ને માથે ટપાલ સંભાળવાનું કામ આપ્યું.

પણ આટલેથી જ હાપાનું બધું કામ લોકલે એમ ન હતું. યુજ્જસની વિભાગમાં બીજાં ગોઠવવાનું કામ સારી પેઠે બાકી રહી જતું તથા જે દિવસે હાપુ છપાવ તે દિવસે પાનાં ગોઠવવા, એ ધંધા પર લઈ જવાં વગેરેમાં માણસોની જરૂર રહેતી. યંત્ર ચલાવવાનું મિ. રેમ કરતા, પણ એ સિવાય ઉત્તર કરીને મગનકાકાને બીજું કામ ઉકેલવું પડતું. દેવદાસ કાકાને આ બધું કામ હીકીકે આપી ગયેલું. એટલે મગનકાકા સાથે રહી એક પૂરા માણસ જેટલી તેઓ

મદદ કરતા. શેઠના આદેશથી વધુ ક્ષત્રક દેવદાસકાકા પણ હાપાનું વૈતર્ક કરી મગનકાકાની સાથાથી મેળવતા. દેવીબેનના કામનો ખડકલો નાનો ન રહેતો. તેઓ કામગીરી અને સરનામાં લખીને પરવારનાં નરિ. પાસેથી બાંધવાં—અને રહેપો મોંઠાડવાનો વખત જ તેમને ન મળતો. એ કામમાં માત્રે ગણેશથી સાંજ સુધીનો વખત જતો. દૂકમાં મગનકાકાની સોજ સોજ કલાકની તથા ૧૩ વરસની ઉમરના દેવદાસકાકાની મહેનતે હાપનાનામાં એકે કાર્યકર્તાની ખોટ જણાવા ન દીધી.

બીજું કામ કળવાડીનું. એ સંભાળવા માટે કોઇ મોટાને પ્રસન્ન ન હતી. છતાં મારાથી નાની ઉમરના બાળકોએ ભગીચાની રહાનું કામ ઉપાડી લીધું. બીજું નિશાળનું કામ હતું. એમાં ભણવાની ઉમરના તો દેવદાસકાકા ને હું બે જ જણ દત્તા. પોતાનું ભણતર બંને એટલું કાયમ રાખવાની જવાબદારી બાપુજીએ અમને જ સોંપી. પણ અમારું ભણતર હાપાના કામમાં જ શુશ્રૂષા રહ્યું. મોથું પણ અનિવાર્ય કામ રસોડાનું દત્તુ: રસોડા, પાપુડી, વાસણ, ઘસડાણ, પીરસવું અને શાકરસ સુધારવાં; નાનાં મોટાં પંદરેક જણોને નિપમસર ત્રણ દંડ પહેલાડવા; આમાં સંધવાનું કામ દેવીબેને સ્વીકાર્યું અને એ સિવાયનાં કામો અમારે ભાગે આપ્યાં. (આજ)

શ્રુદ્ધાન હમનલાલ માંથી

ત્રેરણા અને પ્રાણુ

મધુમક્ષિકા

વનો વા ઉછાને અવિરત હોડી, પ્રુદ્ધ કુસુમે સમાધને ણિન્દુ અદ્ય કરતી મિષ્ટ રસનાં, અધૂરા કેમોને સખર ભરતી જે મધુમૃદે પરમેા મંચીને નિષિલ વનનો સાર અલિપે

મહુ પોખ્યાં બાળો રસકણ વની પુષ્ટિ અરણી, વ્યવસ્થાતંત્રે તો કૃમિકુલ તણી નોક બદલી, કદાચિત્ આપ્યું જે નિષ્પા, વસ તેને યદ્દ રહી રવકાળે જંખ્યા વિષુ રજ સંગે કાંઠ પદલો.

ઉલોગ—અમનિષ્ઠા સેવાદીક્ષિત શાં છતાં એક છે ત્રેરણા-પ્રાણુ, અન્ય છે પ્રાણુ-ત્રેરણા.

તાનુજી બાટ.

પંડિત

મદામ-થેર માંડી અવિરત લખી, વર્ણ વિષયે સમાધને રતો અદ્ય કરતા ચિન્તન તથાં, અધૂરાને પૂરાં નિજ અચચકા નિત્ય કરતા રચી અન્યો નચાનુભાર નિજ બેમૂલ ધરતા.

અન્ન નાની પોષી સરલ સખદે જ્ઞાન અરણી અર્યા-શુદ્ધકર્મે મનુકુલ તણી કીર્તિ બદલી, કદાચિત્ આપ્યું જે નિષ્પા, વસ તેને યદ્દ રહ્યા, રવસેવાયે જંખ્યા વિષુ રજ સંગે કાંઠ પદલો.

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

વળી સંજયક ગોસ્થો, “વનવાસ, શિક્ષા, ભાર-વહન સારું પણ અધિકાર ભોગનીને મેળવેલી સંપત્તિ નહિ સારી.”

આ ધૂતારાના સમાજમાં પેઠો એટલે કાળમુખમાં જ પેઠો. એલી વાર્તામાં કાગડાએ ને ચર્મને જોટને કેવો મારી નાખ્યો?”

દમનક કહે, ‘એ કેમ?’ તે ગોસ્થો:

કથા ૧૫

એક વનમાં મહોત્કટ નામે સિંહ હતો. દીપડો, કાગડો ને શિયાળા ત્રણ એના અનુચર હતા. તેઓએ વનમાં ભગતાં સંપત્તી ભ્રષ્ટ થયેલા કચનક નામે એક જોટને લેયો, ને એને સિંહ આગળ લઈ આવ્યા. સિંહે એને અભયદાન દીધું ને પોતા આગળ રાખ્યો. એક વાર સિંહ દારી દારે સંગ્રામ કરનાં ધાયલ

ચર્મને ગુદાવાસી થયો, અને એને તથા અનુયાયીઓને ઉપવાસ ઉપર ઉપવાસ થયા. એટલે એણે તેમને પણ જોતવા મોકલ્યા, પણ કાંઈ જડયું નહિ. દવે શિયાળા અને કાગડો પરસ્પર મંત્રણા કરવા મંડ્યા. શિયાળા કહે, ‘વાયસલાઈ, બહુ રખડીને શું સાર? આ કચનકને જ મારીને પ્રાણપાત્ર કરિએ. કાગડો કહે, ‘હીક છે, પણ રવાખીએ એને અભયદાન દીધું છે વધી એને કેમ મરાય?’ શિયાળા કહે, ‘તમે આદિ ઊભા રહો, સાં હું રવાખી આગળ જઈ ને એની આંત્ર લઈ આવું.’

શિયાળે સિંહ આગળ જઈને કહ્યું, ‘પ્રભો, સમસ્ત વનમાં ભખ્યાં પણ કાંઈ ન મળ્યું. પણ રવાખીન આદાર બનાં શું કામ દુઃખી થવું? આખનો આદેશ ધાય તો કચનકનું માંસ આપને આપિએ.’ સિંહ કહે, ‘મિત્ર પાપિયા, એવું ફરી ગોસ્થો તો તને જ મારીશ. જેને

અથવા દીધું એને કેમ માડું?' શિઆળ કહે, 'અહો, ધર્મશાસ્ત્રમાં આપને કેવી સજા પડે છે! પણ આર્મ, એક મદધિનું વચન છે કે પ્રુપનિગિતે પાપ કરવાનું કેક વારખને છે. વળી કહ્યું છે એકને કુચસાડુ, કુચને ગાય સાડુ, ગાયને દેશ સાડુ ને પોતા સાડુ પૃથ્વીને તજવી. દેવ પ્રત્યે ભક્તિથી એ પોતાનો જીવ આપે તો તેમાં દોષ નથી. એ પોતાને મારવા કહે તો એને ને નદિ તો અમારામાંથી એકને મારવો. આપ જુએ મરો એ કેમ આવે? વળી આપને કોંઈ અનિષ્ટ થાય તો પણ અમારે અશિષ્યવેશ જ કરવો છે.' મહોતકટ કહે, 'એમ છે તો મુલે તે કર.'

શિઆળ હવે એકએક આગળ ગયો ને કહ્યું, 'સ્વામીની આવશ્યક બહુ બગડી છે, નાકે શ્વાસ આવી ગયો છે, એટલે આપણે એની આગળ જઈને આપણા શરીરનું દાન કરીએ, એને જુએ મરતો ગયાવિએ, ને એનું આપણી પાસે નક્કુ છે તે ચૂકવિએ.'

આમ સર્વે સિદ્ધ આગળ ગયા, અને કાગડે કહ્યું, 'દેવ, ખાવાનું કામ મન્યું નહિ પણ આપને અનેક ઉપવાસ થયા છે એટલે આપ માડું માંસ ખાઓ. કહ્યું છે કે સ્વામીએ ત્યજે પ્રાણુ ભૂત્ય ભક્તિસમન્વિત । સમૃદ્ધ ચદ પામે તે જ્ઞાનમરણજિત ન કલકલ ॥

આ સાંભળીને શિઆળ કહે, 'અરે, તારી કાયા અતિશય છે, તને ખાઈને સ્વામીને ધરત ન થાય. તે સ્વામીકાકિ દેખાડી; હવે આંધો ત્વ. હું સ્વામીને વીનવું.' એમ કરીને એણે સિદ્ધને પોતાને ખાવા કહ્યું, તે સાંભળીને હીપડો કહે, 'તે ઠીક કહ્યું. પણ તારું શરીર નાનું છે, હું સ્વનનિ છો, અને નવાયુષ્યને કારણે અમર્ય છો. તે તારી કુલીનતા જાણવી, હવે મને વિચારિ કરવા દે.' એમ કરીને હીપડાએ મહોતકટને કહ્યું, 'સ્વમિત્વ, મને ખાઈને પ્રાણુચાવ કરો, અને મને સ્વર્ગમાં અક્ષયવાસ આપો તથા પૃથ્વી ઉપર મારી ક્ષતિ વિસ્તારો.'

કચનકે વિચાર્યું, કે 'આ જગા મીઠું મેલુ જોશ્યા પણ એકને સ્વામીએ માર્યો નહિ, એટલે હું મેં નિવેક કરું' એવો નિશ્ચય કરીને એણે કહ્યું, 'હીપડાબાઈ, તારી વાત સાચી, પણ તું મેં નવાયુષ્ય છો, એટલે તને જનતજાહને સ્વામી કેમ ખાય? તું અપ્રત્યે ત્વ, હું સ્વામીને વીનવું.' એમ કરીને એણે સિદ્ધને પોતાને ખાવા કહ્યું, એવા જ શિઆળને હીપડાએ એને મારી નાખ્યો. (આજી) દેસાઈ વાલજી એવિનંદજી

એક અંગેજ, એક આપરિશ અને એક રહોત વચ્ચે વિવાદ ચાલ્યો કે ક્યાંની દ્રેનો વધુ ઘડતી છે.

'અમલે ત્યાંની દ્રેનો મિનીટમાં સો માઇલ કાપે છે, અંગેજ જોડાયો

'મામરી દ્રેનોમાં એકા દો તો હવરફવરી વ્રજુ પેડો પસાર થઈ અવ તો મેં ખખા ન પડે', આપરિશમેન જોડાયો

'પણ અમલે ત્યાંની દ્રેનોની વાત જ ન પૂછો', સૉલમેન જોડાયો: 'હું એક વખત ગોપાલો ત્યારે એક મિત્ર સાથે હાન. મુનવ કરવા દોષ લંગાલ્યો ને એ પાછો અંદર લીધો ત્યારે જલ્દાયુ કે મારા હાથમાં તો ત્યાંથી મચાસ માઇલ ઉપર ચરતી એક ગાયનો કાન હતો.'

શિક્ષક તમાશામાંથી કેઇ એવી ચીજનું નામ લઇ શકો, જે આજથી સો વરસ પહેલાં નહોતી?

વતુ: સાહેબ, હું !

શિક્ષકે દરેક વિદ્યાર્થીને એમનું પ્રિય વાનિત્ર મુનું એ સવાલ પૂછ્યો. દરેકે પોતપોતાને મગતા વાનિત્રનાં નામ આપ્યાં જેવટ ઉઠતો વારો આવ્યો, 'અને ઉઠાં તાહે?' શિક્ષકે પ્રશ્ન કર્યો.

'રત્નનો ઘંક' જવાબ મળ્યો.

લંદનની એક શાળાના શિક્ષકે પોતાના વર્ગને દુનિયાના સૌથી મહાન બાર પુસ્તકોનાં નામ લખવાનું કહેતાં એક ઉપકરણે લખેલું.

સરે ક્રિકેટ કીખના જોશાકીઓ ૧૧

આર્તો દોડીના

$\frac{1}{12}$

એક નાનો ગોકરો દોડતો દોડતો સુતારને ઘેર નજ કહેવા લાગ્યો, 'મસી, જલદી ચાલો, બાપાજીને પગ ભાગી ગયા છે.' 'તો માર્હ, આ બાનુવાળા ડોકરને જોશાકી જવાના હતો.' 'ના, ના, તમને; બાપાજીનો પગ લાકડાનો હતો.'

'મારા બાપા મને કહી મારતા નથી. કહે છે કે એથી તને દુઃખ થાય એનાં કરતાં મને વધુ દુઃખ થાય છે.'

'બહુ સારો માણસ; ખૂબ દયાળુ લાગે છે'

'ના, ના; એમને હાથે પા થયો છે.'

એક જુવાન (નાટક જેવાં જેવાં પોતાના મિત્રો): તે કદી આપણે બંધ રાખી નાટક સંમિશ્ર્યું છે? પાછળથી અવાજ: તમે કદી મોં બંધ રાખી નાટક જેવું છે?

આ મહિનો (સપ્ટેમ્બર) . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૨ હિંદમાં પોર્ટુગીઝ સંસ્થાનોના વાઈસરૉય આલ્ફોન્સો અલબુકર્કે તિરુ-મખૂરા સુધી કારખાનું સ્થાપ્યું, જે હિંદમાં પહેલું કારખાનું હતું—છ. ૧૫૦૩ તા. ૪ કાન્સ મેન્ડલસાંઠ બન્યું—છ. ૧૮૭૭

તા. ૧૩ પંચજ કાવતરા કેસના આરોપી જીતિન્દ્રલાલનું ૪૬ દિવસના ઉપવાસ પછી અવસાન—છ. ૧૯૨૬

તા. ૧૫ ઇતિહાસમૂર્તિ પેંડિટ ગોરી-સંકર હોસબંદ એકાદનો જન્મ—છ. ૧૮૧૩ * * કુમારકથાગોના પ્રખ્યાત અમેરિકન લેખક જેમ્સ ક્રીમોર કુપરનો જન્મ—છ. ૧૭૮૯ * * જર્મનીએ સ્વ-સ્થિતિની સંજ્ઞા રાખ્યાના માટે સ્વીકારી તથા યહૂદીઓનું જર્મન નાગરિકત્વ રદ કર્યું—છ. ૧૯૩૫

તા. ૧૮ હિંદીના યેરા પછી અંગ્રેજ સેનાપતિ હડસને હુમ્નાયૂંતી કળરમાં સંતાઓલા મુગલ સમ્રાટ બહાદુરશાહને કેદ કર્યો ને કોના છે પુત્ર તથા કોઈ પોતનો વધ કર્યો.—છ. ૧૮૫૭ * * પ્રત્યંસંધે સોલિયેટ સંધિવાને પોતાના સ્વયં તરીકે માન્ય રાખ્યું—છ. ૧૯૩૪

તા. ૧૯ શિવાજીની સેનાએ મુંબાઈ નજીક ખાન્દેરીના જલકુદ્રમાં અંગ્રેજોને બંધાર હાર આપી જેમાં અંગ્રેજ સેના-પતિ ઘોષ તથા બીજાં અંગ્રેજો માર્યા ગયા, અનેક જખમી થયા ને કિનારે કોરેલા સમુદાય કેદ પકડાયા—છ. ૧૬૭૯

તા. ૨૦ અમેરિકાના હિંદોય લેખક આર્થન સિક્વેરનો જન્મ—છ. ૧૮૦૮ * * અઝરબૈજન રશિયાના સંઘથી સ્વતંત્ર થયું—છ. ૧૯૧૭

તા. ૨૮ કાન્સના આણ્ડવ રાજપુત્ર ઝવેરજી યુજિન જોર્જમન કલેમ્બેનો જન્મ—છ. ૧૮૪૧. વર્સાઈના સંધિ પડવામાં સોમી જળદો હિસ્સો તેનો હતો. પરંતુ રાજકારણ કરતાં જે તેનું દિલ સાહિત્ય તરફ વધુ હતું. એની 'The Strongest' નવલકથા ઉપદ્રવમાં ન પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

આ માસની વિભૂતિ

પં. ગોરીસંકર હોસબંદ એકાદ
છ. ૧૮૧૩ના સપ્ટેમ્બરની ૧૫મી તારીએ શિરોહી સામ્યના સૈદ્ધિદા માગ્યાંજન્મ. સાતમે વર્ષે ત્યાંની પાઠશાળામાં દાખલ થયા ને ૧૫ી વિશેષ અભ્યાસ માટે ઘેરથી નીકળ્યા. ચોદ વરસની વયના એ દુબળા કુમારે અમદાવાદ મુખીનો ૧૧૦ માઇલનો પ્રદેસ પગે કાપ્યો ને પછી અમદાવાદથી મુંબાઈ દેશવેમાં પહોંચ્યા. પં. અહલાલજીની પઠશાળામાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતના અભ્યાસ સાથે-સાથ કૌશલ્યજન દાર્દરૂઢમાં દાખલ થઈ મૅટ્રિક પસાર કરી છ. ૧૮૮૫માં વિદેસન કોલેજમાં દાખલ થયા, પણ તળિયતની અવસ્થાને કારણે મીલિ-યસથી ન અભ્યાસ અટક્યો.

મુંબાઈનિવાસ વખતે જ ગ્રીસ ને રોમાના પ્રાચીન ઇતિહાસોના અભ્યાસે ભારતના પ્રાચીન ઇતિહાસ પ્રત્યે તેમને અનુરાગ થયો ને તેને સાધ્વાધ્યાય આદર્યો, અને પ્રાયઃ સંપૂર્ણ સમય પુરાતત્ત્વ ને પુરાતત્ત્વ પાછળ એમણે વૈધી દીધો. કાનૂનનો અભ્યાસ પણ ઊંડી ભગવાનના ઇન્કાર-દ્રષ્ટિ સાથે ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસની સોધમાં એલાગી થયા છ. ૧૮૮૭માં તે કલકત્તા ગયા. ત્યાંના મદારામના સર્જનસિદ્ધને ઇતિહાસ પ્રત્યે ખૂબ પ્રેમ થયો. એકાદના ત્યાંજ્યાં એમણે ઇતિહાસ કાર્યક્ષયની સ્થાપના કરી તેમને તેના મંત્રી નીમ્યા. ઘોડા વખત પછી ત્યાં ગુપ્તિયમ ખુલ્લું મુકાયું તેના અધ્યક્ષ પણ એકાદ નીમાયા. આ છે પદે રહીને તેમને શિલાલેખો,

તામ્રપત્રો, સિક્કા, પ્રાચીન મૂર્તિઓ, જ્યોતો તથા ચારણોનાં ચીત્રે વગેરેનો સંગ્રહ કરાવ્યા અનેક સંધિ મળી. છ. ૧૯૦૮માં સરકારે અગ્રેર મુકામે પુરાતત્ત્વ-ગુપ્તિયમ હેતુ કરતાં એજન્ટ કૃષી ગવર્નર જનરલે એકાદનો મદારામના કલેમ્બેનીમાગી લીધા. ત્યારથી અગ્રેરે ગુપ્તિયમના અધ્યક્ષપદે એ રહ્યા છે.

ભારતના ઐતિહાસિક અન્વેષણગારે આખું હિંદ તે ફરી વળ્યા છે ને રજ-પુલસ્તાનનો તે કોઈ ખૂણો એગનાથી અનભૂયે નથી એમની સુસાક્ષીએ કંઈ આમીરી સહેલો ન હતી. ક્યારેક ચોરોને હાથે એમને લૂંટાનું પડ્યું છે, ક્યારેક ઘોડા ધરથી પટકાયા છે તેો ક્યારેક રાત્રી પાછાઓને સામનો કરવો પડ્યો છે. હાલના મોંઘલ કૅન્ટની પીઠ પર કાપેલા છે. અને પરિણામે પ્રાચીન સિક્કા, શિલાલેખો, દાનગત્રો, વંશ-વળીઓ તથા સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અરેડિ વહ કાળો વગેરેનો અમૂલ્ય સંગ્રહ કર્યો છે.

એમના મીનિપુર મમા 'ભારતીય પ્રાચીન સિંધિમાળા' વિશે એલ્ફ્રાડ ક્રેડેન બસ મરો કે એવા મને અભાવે અલ્ફાન્ડ વિશ્વવિદ્યાલયોમાં પ્રાચીન સિંધિના ને પુરાતત્ત્વને કશું ધ્યાન ન હતું તે એ એક એવે ચાહુ કર્યું છે કો અથ પા એમને મમત્રાપસાદ પાતિતોલિત હિંદી સાહિત્ય સંમેલનેઆ પૈકું, 'સોલંકીઓને ઇતિહાસ' એમણે બહાર કાઢ્યો તે પશ્ચી ડો. ગ્રીવર્સને ગેઝેટીયરનો કલેપુર વિભાગ એમને સોંપેલો. ઝોર્ડ ક્રૅન્ડેલ એમની વિશ્વજ્ઞતા પર મુગ્ધ હતો.

રોડના 'રાજસ્થાન'નું સંશોધન કરી એમાં ૨૫૦ પાનાની એમણે મૂકેલી દિગ્વળીઓની મહત્તા મૂળ અંશથી જે વધી ગઈ છે. દાક્ષ તેમણે રાજપુતાનાના બૃહદ્દ ઇતિહાસના લેખનામાં ગુંગાવા છે.

એકાદની સ્મર પુરાતિત ને સંરહતા યંને અપૂર્વ છે. એમની વેશભૂષા પ્રાચીન હોવા છતાં સદા નવીન વિગરો એ પોતે છે ને ભારતીય સ્વયંતાના એ હારોની સદા અભિમાન જેવે છે કે ભારત પુરેણથી કોઈ રીને જતરનું નથી.

માધુકરી

ચીનનો સામ્યવિધાતા ચૂ-તેલ

ચીનના એકેએક મહાજનની જાળન પર આજે ચૂ-તેલનું નામ રમી રહ્યું છે. આજના ચીનનો એ એક મહાન પુરુષ છે ને ત્યાંનો નેતૃમણ તેને એક દેવની માફ જ 'ગુરુ' છે. નવજીને આદ્યર્થ તરીકે ચીનને એ આજનો સામ્યવિધાતા પહેલાં મન્યવતો.

એનો જન્મ એક અત્યંત ગરીબ પરિવારમાં થયો. આજપણમાં એને યશુ શિસ્ણ નહેતું મળેતું. ચીનની ગ્રેડીઓમાં તે મન્દુરીનું કામ કરી ખતો હતો. પરંતુ એથી શું? એનું હૃદય જોખું જ મન્દુર હતું. એ હૃદયમાં તો દેશ-પ્રેમની આગ ધધકતી હતી ને ચેતાના દેશના ચોપકા પ્રત્યે કાંતિની લહેરો લાગી. એનું તીર હૃદય કિંમતીયાની તક જ શોધી રહ્યું હતું.

એ આવસર એને મળી ગયો. ઇ. ૧૯૧૧માં જ્યારે ચીનમાં રામતંત્રની વિરુદ્ધ વિપ્લવ બગ્યો ત્યારે પ્રભતેજ સરકાર માટે કમીનું કામ ઠેઠી એ સૈનિકની પંક્તિમાં ભરતી થઇ ગયો. તે ત્યાં જ એની દળાવેલી પ્રતિભા પ્રગટી ઊઠી. તેણે એ પ્રતિભા એક દિવસ થઇ ગયા ને સાચતો જ તેને 'બહાદુરની સેના' નામ હકારીને કમાન બનાવી દીધો. આ નાનકડી સેનાએ ૧૯૧૬માં રામતંત્રના લિમાયની ફરમોને ફરીથી દળાવી દીધા.

ઇ. ૧૯૧૭માં ત્રણવામાં લાલ કાંતિ થઇ ને ક્રાશાહીને નાશ થઈ ત્યાં સોવિયેટ સરકારની સ્થાપના થઈ આ ઘટનાઓનો પ્રમાણ ચૂ-તેલ પર પણ પડ્યો ને તેનું હૃદય કહી બેઠયું. 'આપણે લોકો મજૂ શા માટે આવી સફલતા ને જોઈએ?'

પરિણતિ ચીનમાં સામ્યવાદી પાર્ટીની સ્થાપના થઇ ને ચૂ-તેલે પોતાની સારી શક્તિ એની ઉત્તતિ પાછળ લગાવી રીધી. હવે તેણે ચીનના નવયુગને કાંતિનો સંદેશ આપ્યો. દેશની પતિત અવસ્થા પર વિચાર કરવા તેમને હત્તાશિત કર્યા.

સામ્યવાદી પાર્ટીએ ચૂ-તેલને નૃત્યતિક પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ કરવા વિદેશ મોકલ્યો. વિદેશોમાં જઈ એણે ખૂબ મંડલેશ્વર ને વત્સાહ પૂરક ત્યાંની પરિસ્થિતિ-ઓનું અધ્યયન કર્યું; અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ આદિ વસાયોગમાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી અને એમિન તથા સ્ટાલિનનાં પુરતોરું ગંભીર મનન કર્યું.

વિદેશથી પાછા ફરતાં જ દક્ષિણ ચીનની સેનાઓના સેનાપતિ તરીકે તેની નિયુક્તિ કરી દેવામાં આવી. પોતાની ચેત્તવતાના બળે પ્રસિદ્ધ ચીનના જનરલ માઓત્સીસંગની સેનાઓ સાથે પોતાનું સૈન્ય બેળથી રીધું ને એ સંયુક્ત લશ્કરનું નામ 'ચેપી લાલ સેના' રખાયું. પોતાના સામયમાં એ કોશ સોવિયેટ ચીનની સૌથી નબળી ફ્રેન્ચ હતી ને તેમાં ૫૦,૦૦૦ તરફેણ સ્વદેશ અને સામ્યવાદી સિદ્ધાંતો માટે સદૈવ ગરવા થઈ તેવાર હેલવા હતા.

આજે તો ચૂ-તેલને સૌમાન્ય નક્ષત્ર સારા ચીનમાં પોતાની દીપ્તિ દેકે રહ્યો છે. આજ 'ચૂ-તેલ'ની 'લાલ સેના'એ નવાપીઓના છદ્મ ઓડાવી રીધા છે ને એને લીધે જ ચીન આજે નવામ સામે ટકી રહ્યું છે.

હતે હું સંગાથે

કરી સંખારાણે

કરી વા કો વાંછે

થતું દેશે એવું

નિરખી નહ શોભા પ્રસરતી

હતે હું સંગાથે—

રઝે કેાઢ જ્યારે

ઉરે ગીતો મારે

થતું હા' તે વારે

મુજ મન મહી એમ સદસા

હને હું સંગાથે—

નિશા શોભા જોઇ

કરી નિદ્રા ખોઇ

બગે તે તો આજે

કંઇક દિવસ એવું લગી જતું

હતે હું સંગાથે—

વસંતે હેવાની

શિશિરે વા ત્યાંની

ઉઠે હ'ઝા ઝાની

પ્રગમ, મધુરી એક ઉરમાં

હતે હું સંગાથે—

મહાદ પારેખ

ચૂ-તોફાની અવસ્થા આજે ૫૦ વરસથી થે વધુ છે; પણ તેની નસોમાં લુપ્તાનીનું એ જ લોહી વહી રહ્યું છે. આ જ પણ એનામાં એ જ કિસ્મત, એ જ સ્વભાવ, એ જ હીવાનાપણું છે.

બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ

ટ્રસ નહીને કંઈ ઊભેલી બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટની લાંબી બુખરી ઇમારત દેખાવે તો પુરાણી લાગે છે, છતાં રાણી વિક્ટોરિયાના અગલ નેટલી એ અસુનિક છે. ઇંગ્લેન્ડના નોર્થન ને પ્લેન્ડાન્હેન્ટ રાજ્યો અગિયારમી સદીથી નવાં વસતા આવેલા ને નવા ખંડોમાં પાછળથી વચ્ચેસો વરસ સુધી પાર્લામેન્ટ બેઠેલી એ વેસ્ટમિન્સ્ટરનો જૂનો મહેલ તો ૧૮૩૪ના ઓક્ટોબરની ૧૬મીએ એક કામદારની ચક્રવર્તી આગે જ સળગી ગયોલો.

સરચાર્લ્સ ડેવિડે નિયોગેલી તેની હાલની આડ બેઠકની ઇમારત છે. ૧૮૫૨માં ઊભી થઈ. એમાં હીવાને આગ ને હીવાને આસ કિપાંત પુરતકાલયો, લોજનખંડો, ધૂમ્રગાનખંડો, કમિટીચોના ખંડોની લાંબી કતાર, પ્રધાનોના અને વિરોધ પક્ષના નેતાઓના ખાનગી ખંડો, કિયારતરીકર, આમ સવાના સાઈન્ટ-એન્ટ-આર્સ તથા બંને સભાઓના નિવારો મળી તેમાં પાંચસોથી વધુ તખ્તે જુદા જુદા ખંડો છે. એના ક્લોક ટાવરનું મોઢું ધડીઆળ 'જિગ બેન' તો મસજીદ છે જ.

પાર્લામેન્ટની કાયદાહી સંવારના અગિયારમી સદી થઈ રાતના અગિયાર સુધી ચાલે છે ને વરસના આઠ મહિના તેના સભ્યો, કુલસભા ને અધ્યક્ષો શુદ્ધિયોગે ને પરદેશોના અનેક પ્રદેશોમાં સ્થળાવસ્થા રહે છે; એના કિયારતના જગલે જ્યાં બંને સભાઓના કમિટીખંડો આવેલા છે ત્યાં અઢવાડિયાના ગમે તે દિવસે બેઠકો તો થે પાંચ છ 'પ્રાઇવેટ બિલ કમિટીઓ' મળી આવે. સ્થાનિક સંસ્થાઓ, રેલવે કંપનીઓ, બંરમાહો વગેરેની માગગીઓની, એ ચાર સભ્યોની બનેલી કમિટીઓ ન્યાયની અદાલત નેમ તપાસ ચલાવે છે. 'બિલિંગ બિલો' નેમ જ આ 'પ્રાઇવેટ બિલો'ને પણ બંને સભાઓની મંત્વરીની જરૂર રહે છે, એ કે કમિટીની ભલામણ પણ વિરોધ વાગ્યે જ બેઠે છે.

એ જ વખતે બીજા ખંડમાં વળી કોઇ 'સિલેક્ટ કમિટી' બેઠી બેઠી સારીરિક સભ્યો, રસ્તા પરના અકસ્માતો કે એવા જ નહેર હિલતના સવારો ચર્ચા રહી હોય. એવી કમિટીઓ પાંચથી વીસ સભ્યોની બનેલી હોય છે. એ મટે નજર પડે તો એ બીજાઓની લુગાની કે સલાહસૂચનો પણ લે છે. કોઇ પણ નવા ધારા કે સરકારી કૃત્યને આધાર આ સિલેક્ટ કમિટીઓના રીપોર્ટ પર જ હોય છે.

આમ સવાના બે મોટા ખંડો પાંચ 'સિલેક્ટ કમિટીઓ' એ રોકેલા હોય છે. એની ફરજ આમ સભાએ રતીકરેલા બધા બિલોની કસમોને અલ્યાસ કરવાની હોય છે.

આ કમિટીઓની બેઠક સામાન્યતઃ એક વારે ખલાસ થાય છે. સવા પ્રભુ વાગ્યે આગસભા મળે છે. ચાર્લ્સ બીજાએ

કુંદર ચિત્રો અને શિલ્પથી મુસોબિત

લોંબીમાં યજ્ઞને લોકસમાં જતા હોંટ દાહિકાકસ એટ આપેલા પ્રાજાનિદ દંડ સાથે પ્રવેશતા સાઈન્ટ-એન્ટ-આર્સ ની પાછળ પાછળ બેઠેલી અને કૃષ્ણેશ્વર સાથે રતીકર કાપાલ થાય છે ને પ્રાર્થના બાર કો પોતાની બેઠક લેતાં કાયદાહી રહ થાય છે. રતીકરની પુરસીના જમણી બાજુના બાંકડા પર પ્રધાનો બેસે છે ને આગસભાના સભ્યો હોય છે.

સો પહેલો આરંભ પ્રશ્નો-પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિના સૌથી ઝીમળી એજ—થી થાય છે. દરેકજ સાડથી બેસી કે બેસી થે વધુ પ્રશ્નો હોય છે. દરેક પ્રશ્ન પહેલેથી હપાઈ, તેના પર સંખ્યાક ચક્રોને રત્ન થાય છે. સવાચરે પ્રશ્ન સમય પૂરે થાય છે અને 'ઓર્ડર્સ ઓન ધ ડે' આરંભાય છે. એમાં કોઇ નવા મતદાનો ખરડો ઘડવાનો હોય, કોઇ કયાવ પસાર કરવાનો હોય, કર કે અથ સંબંધેની દરખાસ્તો હોય કે કોઇ સરકારી ખાતાની ચર્ચા હોય એ ચર્ચાચર્ચ સામાન્યતઃ રીતે અગિયાર સુધી ચાલે છે. ત્યારેક વહેલી ખલાસ થાય તો સભા વહેલી બેઠે છે, તો ક્યારેક અધરાત કે એથી જોડે સુધી પણ બેસે છે.

સાહી સંગતિ મેળવી પાર્લામેન્ટના કાયદાકરો પરિણત થયા પહેલાં દરેક બિલને બંને સભાઓની એકથી વધુ બુઝિયાત પસાર કરવાની હોય છે. બિલનું પહેલું વાંચન તો એક પ્રકારની રૂઢિ જ છે. બીજું વાંચન એનું વલિવત્વ નક્કી કરે છે. ત્યારે જ એના મુખ્ય મુદ્દાઓ ચર્ચાય છે ને તેના રતીકર કે ચરવીકરોને નિલુપ થાય છે. ત્યારબાદ ત્રીજી ત્રીજી કમિટીઓને હાથે મુખ્યતઃ વધારા પામી આખરી બીજા વાંચન માટે એ

ઇંગ્લેન્ડના નવો પ્રધાન ચેમ્બર્લેન આમસહાને સંબોધે છે.

રમુ થાય છે. એ નીલ વાંચન સુધી પેતેતો અસ્વીકાર થઈ શકે છે, એ કે એનું બાળ્યે જ બાળે છે.

હમરાય સભાની કાર્યવાહી તે આમસહા જેવી જ હોય છે, પણ એમાં નાનીગોટી મિમીડીઓની માયાકૃત નથી હોતી. એમની એકાંકી ને એસવાના ગણામાં પણ તફાવત રહે છે. હમરાયસભા શુક્રવારે સોમવારે બાંધેલાં જ મળે છે અઠવાડિયામાં એમના કાર્યક્રમને મદત તબ્બ. એ કિસ્સાએ સામાન્યનઃ સ્વાચાર માગ્યે એ મળે છે ને છતી આસપાસ તે બહી બધ છે સાક્ષાત્કારથી વધુ તે એ બાળ્યે જ રોકાય છે. એના સહયોગે તે આમ સહાયી થે વધુ (૬૧૫થી ૭૭૫) હોય છે, પણ મોટે ભાગે એ ખાલી જ દેખાય. આમસહાનું ચાળીસ સહયોગ ને એણેમાં એણે કોઈવડ છે તે હમરાય સભાનું મોટે ભાગે વધુમા વધુ કોરમ રહે છે આમસહાના સહયોગ વાર્ષિક ૬૦૦ પાંડ પચાર મેળવે છે, જ્યારે આ હમરાયને કંઈ નહિ.

વરસાદ એક વાર, ઓક્ટોબર કે નવેમ્બરમાં જ્યારે પાલમિન્ટનું સત્ર શરૂ થાય છે ત્યારે ઇંગ્લેન્ડના રાજ તેની મુસાફાત લે છે ને તેના પ્રધાનોએ દેશપરદેશોની પરિસ્થિતિ પર તૈયાર કરી આપેલું આપણું વાંચી બધ છે.

દુષ્કાળી અમેરિકા

આઠ ફેરડની વસતિ અને પુરુષની અગિયારમી પ્રાતઃગી હિસ્સો ધરાવતા આ ખંડ વિશે આપણે જાણુ એણું બાળ્યે એ છીએ. પણાને ખજાર નહિ હોય કે દસ પ્રબસવાક

રાજ્યો ધરાવતા આ ખંડમાં ચાર તે જાણુ જળસં રાજ્યો છે ને બાકીનાં થે ઇંગ્લેન્ડ કરતાં તે બમણાથી થે મોટાં છે.

એ આઠ ફેરડની જનતાને આપણે એ બાગમાં નહેથી સમીએ. એનો આસ્વાધી સહેજ આણી બાગ એના મધ્યવર્તી પ્રદેશ બ્રાઝિલમાં રહે છે અને પોર્ટુગીઝ બાગ બેસે છે. બાકી રહેલા ચાળીસ લાખ ચારસ માર્કલ પ્રદેશો સંખ્યા વસતિ રોનિસ બાધા બોલે છે એ બધાં રાજ્યો એક વખત રચેનનાં સંસ્થાનો હતાં એ નવા ખંડ પર સી પહેલો છાપો મારનાર પણ રચેન જ. એણે ઈ. ૧૪૯૨માં વસાહત આપેલી ૧૪૯૫થી ઇસ ૧૫૧૫ વરસે બગુનું ને ઇ. ૧૬૦૩માં આજના યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં વસાહત આપેલી.

રચેને જોતાનાં સંસ્થાનોના જાણુ વિપરીત રીતે તાજ લેવા મોટાં, પણ સંસ્થાનોની પ્રાન એ સાખી ન સવા. ઇ. ૧૮૨૦માં આણુ દુષ્કાળ અમેરિકા 'સ્વાતંત્ર્યપૂર્વ'માં ખૂબી પડ્યું ને જોલિવાર, મિસોહા, સાન માર્ટિન ને કુદે જેવા નહેરોએ જેવડે રચેન પાસેથી જોતાનું સ્વાતંત્ર્ય લાગવી લીધું.

સ્વાતંત્ર્ય મેળવ્યા બાદ દુષ્કાળ અમેરિકાનાં રાજ્યોએ ખૂબ વિકાસ સંધ્યો છે. બ્રાઝિલનાં સાર્કી હતાં સમુદ્ર રાજધાની બુકોનોસ એરિઝ, પેરુનું લીમા કે ચીલીનાં એકીઆ નગર વાલપરેઇ ને સાનસિયગો કે કોલોમ્બોના ને જોલિવિયાની પહાડી રાજધાનીઓ લોસાના ને લા પાઝ જેવાં નગરો સાથે મોન્ટીવીડિયો, રોસારીઓ કે બેન્ટોસીલા જેવાં પૂર્ણ વિકસિત બંદરો થે ખાલ્યાં છે. અર્જેન્ટિનામાં આવેલા પેપાનાં વિરસોરો, હોસિના વેપુલ્ય કે ડ્રાકોના જમ્મા પાક કરતાં થે દક્ષિણ અમેરિકામાં એક વાત વધુ ક્યાન બેસે છે કે, નેમ દક્ષિણ તરફ વધતા જઈએ તેમ કંટીનું પ્રમાણ વધતું જાય. એનું કારણ દુષ્કાળ. કુવની તેની નિકટતા છે.

ઇતિહાસની ભૌતી કઠણ કથની : દુષ્કાળ

દુષ્કાળે માનવજાત પર પાડેલાં વીતરોની કથા જેટલી કઠણ તેટલી જ અવશ્યેનીય તેમ જ દુષ્કાળયક છે. એક પ્રાચીન કાળથી એ કઠણ કથનીની અજબગજબની વારતા ઇતિહાસને જોપડે નોંધાવી રહી છે.

દુષ્કાળના વખતમાં એક રથજોષી બોલે રથજો અનાજ, ધાસચારા નહેરે લઈ જવાની સમ્મતતા આજી હોય તેમ તેની કઠણતાની કથની વધુ ને વધુ ત્રાસજનક થઈ પડે છે. એને સાથે અનાજ તેમ જ ધાસચારાની નબો પુષ્કળતા હોય ત્યાંથી નબો જરૂર જણાય એવાં તંત્રીવાળાં સમજોએ મોઢી સડવાની સમ્મત થઈ શકે તે દુષ્કાળપીડિતોનાં દુઃખે બલે તર્ફન દૂર ન થઈ શકે પરંતુ કેટલેક બંદો અલગત આજાં તેમ મઈ જ શકે છે. એક પ્રાચીન કાળમાં દુષ્કાળ વખતે ખોરાક તેમજ ધાસચારાને વારતે ને ત્રાસ જનતાને બેઝન વધે પડતો તેને સાથે ખાસ આજના વિજ્ઞાનયુગમાં

વસતારાં મનુષ્યોને આપે જ આવી શકે. આજે તો એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે માલગી દર-કર કરતા માટેનાં અનેક પ્રકારનાં સમ્પત્તિઓ સાધનોની શોધ કરવામાં આવી છે, તેથી દુષ્કાળખીડિતોને પણ દુષ્કાળનો અગાડી બેઠેલાં પ્રાચીન સમય કરતાં પડતો નથી એમ કહેવામાં ન્યૂનોક્તિ બેનું કમું થે નથી.

નીચે આપેલાં કોઠા ઇતિહાસને ચોપડે ચઢેલા સૌથી મધુ ત્રાસદાયક દુષ્કાળોની દૃષ્ટી મોંઘ રત્ન કરે છે :

કયી સાલમાં	દેશનું નામ	તેની ત્રાસદાયક કળાની દૃષ્ટી મોંઘ
ઈ. સ. ૧૫ ૪૩૬	રોમના સામ્રાજ્ય	એ સમયે દુષ્કાળની પીડામાંથી બચવા માટે દુનિયા મનુષ્યોએ હાથ-જર નદીમાં કંપલાવીને તેમનાં દુઃખી જનને એવ આપ્યો હતો. ધણી જ ત્રાસદાયક દુષ્કાળ.
ઈ. સ. ૪૨	મિસર	આ દુષ્કાળે અત્યંત અમાને મનુષ્યોને માનવમરણ બતાવ્યાં હતાં.
" ૬૪૧	આરબનું	
" ૧૦૨૨	"	
" ૧૦૩૩	"	
" ૧૦૧૬	સમ્રાટ યુદોપખંડ	આ દુષ્કાળ અતિવાર વર્ષ સુધી સંભાળે હતો એ જ એના ત્રાસની પાસારીથી અજાય.
" ૧૦૪૮ થી ૧૧૫૬	મિસર	
" ૧૦૫૫	ઉગ્રહંડ	
" ૧૧૬૨	સમ્રાટ હુનિયા	
" ૧૫૮૬	ઉગ્રહંડ	સામૈવિક દુષ્કાળ. તેના ત્રાસની કથા અવર્ણનીય જ મળાય.
" ૧૭૬૬-૭૦	બંગાળ	આ દુષ્કાળને પરિણામે જરીસોને માટે કાયદાની પદ્ધતિ (Poor Law System) નો ઉદ્ભવ થયો.
" ૧૭૩૦ થી ૧૮૨	આરબનું	એક ક્રોડ મનુષ્યો તેમજ અસંખ્ય ઘોર મર્યાં.
" ૧૮૪૬-૪૭	આયર્લેંડ	આ દુષ્કાળનું નામ 'ગોપરીએ દુષ્કાળ' (The Skull Famine) હતું. એનું નામ પાડવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે મરણ પામ્યાંની કાષ્ઠમા જ એટલી બધી હતી કે મૃત્યુએ મનુષ્યોને અવસરમાંજ પણ પડેલાંથી સકાયાં નહોતાં અને તેથી માણસોની ગોપરીઓ બહાર રીતે રખડવા પામી હતી.
" ૧૮૪૬-૪૭	આયર્લેંડ	બેટીંગો પાક નિષ્ફળ જવાથી આ દુષ્કાળ પડવા પામ્યો હતો.
" ૧૮૫૬	બંગાળ અને આંધ્રિયા	હજા લાખ મનુષ્યો મરણ પામ્યાં.
" ૧૮૭૬-૭૮	મુંગાઈ ઇલાકા, મદ્રાસ ઇલાકા ને માર્કસેર	બૃહમ્મસથી તેમજ દુષ્કાળપીડાથી પતારા લાખ મનુષ્યો મર્યાં હતાં. બૃહમ્મસથી નેનું લાખ મનુષ્યો મર્યાં હતાં. આરબનું એ દુષ્કાળને યોત્રીસા કાળના નામથી ઓળખાવામાં આવે છે, ન્યારે અનાજની એટલી બધી તંગી હતી કે અનાજના ઘણાં એકરપિયાના તોળાને તદિ પણ મળીને ચેલાવા હતા. એ હવરથી તેના ત્રાસને કહી પચાસ આવી શકે ખરે.
" ૧૮૬૧-૬૨	સિયા	જાનિયાને નામે ઓળખાતા આ દુષ્કાળ રખતે દશ લાખ મનુષ્યો બૃહમ્મસનો ઓગળ્યાં હતાં. એ સમયે પોતાનાં બાળકોને ઊડીને માખાનો આદવા મવાસ હાથલા કાળને ચોપડે મોંઘાએલા છે.
" ૧૮૬૬ ૧૮૭૧	આરબનું	
" ૧૮૭૧-૭૨	સિયા	

આ કોઠામાં ન કહેવાય થયો દોષ એવા નાના મોટા કેટલાક દુષ્કાળો આરબનું લુહા લુહા પ્રાંતોમાં પડવા દેવાની મોંઘ મળે છે ખરી, પરંતુ એના દુષ્કાળનો વિસ્તાર નાના પ્રાંતો પુરતો જ હોયને કારણે બહુનિશા અવકર દુષ્કાળ જેવા ત્રાસદાયક ન મળાય. પરંતુ એટલું તો સ્પષ્ટ જ છે કે હુનિયાના ઓળ કેમ પણ સંકટ કરતાં આરબનું દુષ્કાળના સૌથી મધુ ત્રાસનો અનુભવ છે પ્રાચીનકાળથી અવારનવાર કરતું આવ્યું છે. ત્રિમુન ત્રિજમન દેવાળી

આપણી ચલણી નોટો ને ચોરસ કાંઠે કપાઈ છપાય છે? દિવંગતના લોકોના દાયોભાગી હરોજ કેટલી જે અલભી નોટો, રિપીટો, કવશે ને ચોરસકાંઠે પચાસ માથે છે પણ એ બધાં કાંઈથી તેમજ મળેને બદલે પડે છે તે બધા નહિ બળવા દેવા.

માત્રમાં નોટોના ઇતિહાસનો આરંભ, ૧૮૧૦ પછીથી થાય છે. એ પહેલાં અર્ધી એનું ચલણ ન હતું. ૧૮૧૧માં ઇંગ્લેન્ડની એક આંતરીય નોટ કાપવાની શરૂ કરી અને ૧૮૬૨ના માર્ચમાં તેની પહેલી પ્રસિદ્ધિથી તે ૧૮૨૯ સુધી ત્યાં જતો છપાતી રહી. રિપીટ, કાંઠે વગેરે છાપવાનો ઇબનો લેટનની રેસા કે કૃષ્ણી સમુદાયે ને ૧૮૬૨થી ૧૯૨૪ સુધી એ પણ ઇંગ્લેન્ડમાં જ છપાતાં રહ્યાં.

પણ એ ઇબનોએનો મુદત પૂરી થતાં અર્ધીની સરકારને લાગ્યું કે એ સંપત્તીની છપાઈ દિશમાં જ પડી નેહએ. એ માટે દવામાન વિચારી, ચોથ રમાની શોધ કરતાં મુંબાઈથી ૧૨૫ માઈસ પર આનેસા નાસિક પર પસંદગી બહારી.

છ, ૧૮૨૪ના સપ્ટેમ્બર મહિનામાં પ્રેસ માટે નાસિકમાં નર્મીન ખરીદાઈ. નવેમ્બર ૧૮૨૫માં છપાઈકામ શરૂ થઈ ગયું, અને થલણ વિગત, દવાસ અને તાર વિભાગ, અદાલતોના તથા આરત સરકાર અને પ્રાંતીય સરકારોના કર વિભાગે મારેના કાપમાં છપકામ ત્યા થવા લાગ્યાં. નોટો છાપવાનું કામ ૧૮૨૮થી શરૂ થયું.

આ પ્રેસમાં રોજ ૧૦,૫૦,૦૦૦ એકવડા ચોરસ કાંઠો, ૨,૫૦,૦૦૦ જવાબી ચોરસકાંઠો, ૪,૦૦,૦૦૦ કવશે અને જુદાજુદા બૂલયની ૧૫,૦૦,૦૦૦ નોટો છપાઈને બહાર પડે છે. શહેરોને રાફેસ કુમારો.

માણસનાત એ સોંધી વધુ વ્યવહાર ન્હાતે છે. ક્યાં નવાઈની ગત એ છે કે એ વ્યવના એ બાજ્યે જ નિચાર કરે છે વિજ્ઞાનના હિલિનિફે એમનાં તે સુધી નર્મીન પાનું પાછીનું એકે ટીપું દરિયામા જવા દેવું એ ગય છે. એટી જ રીતે વાલ્યોને કે કંચોને શોધાઈ એ પણ વ્યવ છે, કારણ એ કોઈ કપયોગી વસ્તુ પર પડતા વિશેષ ધ્યાનની નિરામી છે. નદીઓમાં ધોવાઈ જતી માટી એ પણ વ્યવ છે. ને એને અધિક વ્યવ છે કે બૂમિખરોની ફળદ્રુપતાને એથી નાશ જ થતો ન્હાય છે.

એટી જ રીતે કારખાનાઓનાં બૂંજબાંધેથી વખોડાતો બહાર નીકળતો ધુમાડો પણ વ્યવ છે. એ ધુમાડો એક નતનું કાનું દ્રવ્ય છે એ તમે ભણી છો? એમાંથી કેટલી જે દવાઓ, ફેશ, વાર્નિશ, દાઢ પાઈશ, કામર વગેરે બનાવી શકાય. આ બદવા પછી કોઈ મિત્રના બૂંજબાંધેથી નીકળતો ધુમાડો એક તમે નિઃશંક કરી છાકો, માનવજાતને કપયોગી અનેક આલેખી બેસેલા એક દ્રવ્યને અપવ્યવ થઈ રહ્યો છે.

અને રાહેની પ્રવ્ત માટે તો એ ધુમાડો સાપદ્ય છે. તેમાં જે આપણું આ રાહેર તે તોળા. થોડા વખત પહેલાં જ

અમદાવાદની દવાનું સાસાયણિક પચસરખું અર્ધીની મૂ- નિકિપાસિસીએ કાઠવ્યું હતું તેમાં મુંબાઈથી કે મળી આપ્યાં દવા વધારે અશુદ્ધ માણસ પછી દલી. એ અશુદ્ધિએ— એમાં ક્યુપાને કામરના કોળે ને વંચના તેમજના વાયુઓ (tar and acid sulphur gases) આમાં બરી બરી રહેરી માણસ એનાં ફેફસાં મારેના બાને છે. પાગરને પણ એ ધુમાડો છુકસાન કર્યા વિના નથી રહેતો ને? ઇંગ્લેન્ડના રિફેસ આજ વાકે સર કોન્ક બેક્ટેસે અકબરોં બદલે છે કે ઇંગ્લેન્ડનાં મકાનોને એવાલા એ ધુમાડાએ જ ક હોડ પોંટનું છુકસાન પહેંચાડ્યું છે. એ કાળમાં પાવેસ જે એથી નર્મીત બનવા દેવા તો કુમારો ફેફસાંનું શું મળું?

એટલે આ ધુમાડો રાહેરી છવન પર કાપ મૂકી રહેતો મોશમાં મોટો સફસ છે. અને એ રીતે એમાં હેવા મુવથી જે વધુ મુવવાન છવનની ત્રણ વસ્તુઓ તે વેડે છે, ને તે મનુષ્યનાં ભોટી પરસેવો ને આંખું. ડા. કોનરૂડે સમજ જ કહ્યું છે કે મામડાંમાં કતાં રાહેરોમાં શોષ મળવી મુશ્કેલ છે એટલું મરતું મુશ્કેલ નથી.

આ સફસ મારફત થતો માનવક્રમો ને મુકવાન દ્રવ્યનો અવ અરકાવનો એમાં જ માનવનાનું બૂલય રહેતું છે.

ચોરસકાંઠે પર કહેલી અરજ કાંચેસર છે સામાન્ય રીતે સરકારી કોઈ પણ ખાતામાં આજ કાળી કોટસે દાંસિયો પાડેલા કુલકેમ કામગીર જા કોઈ નેમકે એવી લોકોમાં સમાજ છે.

પણ આ પ્રથાને કાવદાનો કોઈ પણ નવનો બંધવસાંકે ટેકો નથી. થોડા જ વખત પર મુંબાઈની વડી આવાને ધુમાડો આપેા છે કે ચોરસ કાંઠે પર—કાંઠે પર (અલબત્ત, જરૂરી રસાંપ રિપીટ સાથે જ) કહેલી અરજ તદ્દન કાંચેસર છે.

માનના શી રાકર લદમખ વેદે લોકસમવદ ખાતર આ મુદો નહીં કશવના આદાલતમાં કવેનાની એક અરજ ચોરસ કાંઠે પર લખી અને કદતા રસાંપ સાથે મોકલી તેમને આગાંથી કરો લાજ ક્યાંજ રીતે મેળવવાનો ન દતો. પણ આમડાના ચરીજ લોકોને, આમાં કુલકેમ કામગીર વેચાતા પણ ન મળે તે ખાતર રાહેરોમાં જઈ ખાસ લખવાસ મુજબાર વગેરેની ખુરામન કરીને કે નાખ્યાં આપેને જ અરજ લખાંચરી પડે, કુલકેમ કામગીર ને પરજીડિયાના પેસા ખચેવા પડે (શહેરીએને નવાઈ લાગે, પણ આખાંમાં ધણુએ કોટલું નાણું પણ ખર્ચે મુશ્કેલ પડે છે) તે કામગીર માટે તેમણે આ એક અન્યાયસ કરી.

ને અન્યાયસ કંઈ સરતી ન નીવડે. તેનું તેમના સારી પેકે આલ્યું. ખૂબ પત્રવહેવાર થયો. સાત્તાસ કલ્લા અદાલતે પણ જાત્રાકલ્પને રદીકારવા ના પાડી. છેવટે કો વેંત વત્ત મુંબાઈની વડી આદાલત સુધી લઈ ગયા, અને મારાસમામાં પણ તે સંબંધે સવાસ પૂજવા. પરિણામે વડી આદાલતે

નિર્મળ આપો કે મુઠાદો કે ખીલ લગાવેલી નવલો પહેરે
કપોત માટેની આછા પોશર માટે પર ખેડેલી દલો તો પણ
ચાલશે જ.

માગડાની પ્રભ આ પાંચી ઇશ્વરારો એક દમ આરવ
ખેવશે. (સાક્ષીઓ)

ફારસી અને સંસ્કૃતનો સંબંધ

પ્રાચીન દેશન અને આયોગર્ત્વેના પાંચ સંબંધ અનેક
રીતે બંનેક પુસ્તકોથી સાબિત થઈ ચૂકે છે. અહીં માત્ર
એ જંગમ આવાસમાં ફર્ગાવા યોગ્ય સંદેશો દેવામાં છે:

સંસ્કૃત	ફારસી	ગુજરાતી	સંસ્કૃત	ફારસી	ગુજરાતી
પિતૃ	પેતર	પિતા	ગોપુત્ર	ગુપ્ત	પણ
માતૃ	માદર	માતા	પત્નિ	પત્ની	બત્ન
પ્રાતૃ	પિયાર	બાપ	માતૃ	માતૃ	માતૃ
દુદિતૃ	દુખતા	દીવરી	હીર	હીર	હીર
શ્વેતૃ	શ્વેત	સાફ	મરુત	મારુત	મરુત
દાન	દાન	દાન	મિત્ર	મિત્ર	મિત્ર
પ્રજ	પ્રજ	પ્રજ	મિત્ર	મિત્ર	મિત્ર
માતૃ	માતૃ	માતૃ	મિત્ર	મિત્ર	મિત્ર
માતૃ	માતૃ	માતૃ	મિત્ર	મિત્ર	મિત્ર
માતૃ	માતૃ	માતૃ	મિત્ર	મિત્ર	મિત્ર

અકુલી દીવાદાંડી

મૂળ ઇસી ૨૦૦ મુઠાદો દર નેમ્સા નામનો ખાસ દિવસ
મુઠાદોમાં આવેલો છે. તે ખાસ પર દીવાદાંડી બનેલી
છે. તે દીવાદાંડીમાં જે માધુકર્ણી ફેરે છે તેમને મૂળ મેલવાનું
જોઈ છે. ન તો એ ખાસ ઉપર પર્માન, ન તો ખાસની
દરેક મુઠામાં કોઈ વસ્તુનાથો હાથ. કે-મામા સિવાય
બીજા કનુમાં કશુંયે નથી મળે માત્ર દોષ ત્યારે એ જોઈને
ખાસ બને શાકમાલ દોષોમાંથી પડેલાં ન છે. પણ
આવાસમાં ફેરેલી તાક ન મળે કે ત્યાં દોષી તથા જાનું
સાદમ ફેરે. આથી દિવસી સરકારે એ દીવાદાંડીમાંથી
મારીના ૫૦૦ રાજના આવાસ છે એ મારીના એ જોઈ
આવાસમાં તેમાં કોઈ અનાજ કોઈના રાખે. એ ઉપરાંત
સરકારે તેમાંથી કિલ્લો આનંદમાં જતાર થઈ શકે તે માટે
એક નાદેવ (મારીના), પાંચમાં રાખના રમતોના સાંપના
પણ એક નાનું સમૂહ પુરતાસાથ આવેલ છે.

બીજા બેથી એક અકુલી દીવાદાંડી બેન માવડે: નામના
ખાસ પર છે. એ ખાસ કિલ્લો કોઈના આવાસ કિલ્લોથી
પડે ફર છે. —અન્નિલાલ નવલ

પાકે જળાય તો મોસંબી ખાઓ

સરીમાં દેખાતા કોઈ કોઈ ન દોષ ને જ્યાં જ્યાં
પાણી માવડું અને મુઠાની અનુભવાની દેવ તો તે ફર
જ્યાં મોસંબી જેવું એક સાધન નથી એ મુઠાની કાદમ

મરીયા પીગમિન સી નો અનાવ છે. કોનો અનાવ સના
અ હરો તો નાના મોઝા અનેક રોગો પામી છે. અને
એના મુઠાથી તો એ જ માત્રીકે જમ છે કે ફેલિફિયા પુનિ.
અમિડીના ટી. ટી.કે જળાની બનાવેલી માત્ર મોસંબીના દમ
પર સખમાં તેમાં જળાની સરેલામાંથી કાઢી સમવા દવા.

નવી કેટીઓ

દારનદોશમાં આપણે દેશનામાં ફેરેલા કે રાંધીને
જોએ પડતું દિવસ દિવસે ખાસ કરીને પાંચના પાણી
પરેશીઓને આપણે માત્ર દબા મોજાની નથી. એવા
મધુકર્ણના ફાલ, તેમના કાપોની મોંઘા બદલ, બદલે
રખોએ રખવાની જરૂર છે અને જ્યાં શકે તો તે એવા જ
ફાલમાંથી એક આપણે મેંડેલી કોઈ માળી પણ જરૂર છે
કોઈ દેશમાંથી આ કામ કાઢી શકે. —ઉ.

વિકસનું વિજ્ઞાન

આજનો વિજ્ઞાનપ્રધાન દેશ કાળમાંથી વિકસ પાતો
ભવ છે એ જાતે જોઈ નથી. મુજબ જોઈતી મરીમાં
ખાસમાંથી મુજબ ફાલો મોળામાં અછી અછી એ એ
જાલો પછી તે ખાસને જાલો કોઈનાં તથા ખાસ
દારનામાંથી એ પા માટે છે. આ રીતે કાલ પડેલી
મુજબ જોઈતી દેશના કેળાઈને એક ફાલો કોઈનાં
પર દેવ દેવ મળે છે.

મુજબિયાને દેશના માટે જે ના આસીર આપેલી
જોઈતો માત્ર છે તેમાં એ લદાર પડતા છે. એ છે
વિકસનું વિજ્ઞાન કાર્યકર્તા મોળી પડતું 'દેવકોઈની
અમીલેષીપુત્ર' આવા 'નં. ૩' અને બીજું 'કોમ
એન્ડ બી-૧૯૩'. આમાં બીજું આપણે ૧૦૦માંથી ૬૨
ફોટોમાં વિજયી બીજામાં છે, એક બદલે કાળમાં આપણે છે.

આપણે પોતે આપણો દેશ આપણી પુરવી

પુન માધુકર્ણી સરીમાં સરેલા ૧૨૨૬ લોકો દેવ છે.
આપણું દેવ જાસર આપણી મૂલીના ૧૨ ને આપણું
દેવ છે.

આજ સરીનું સપલ લોકો ૧૨ મિનિટ એક જાન
આપણું મુજબમાં પમાર માવ છે.

ઉદા. ૨૦ નરમાં આપણું દેશનું કિલ્લો ૫૫ માત્ર
૩૬૫ મળે છે

ઉદા. ૨૫ જેટલી કુષિ નામના મોળામાં આપણું
દેશમાં માત્ર ૨૧ જ બેલીમાં કોઈએ છે, તે મોળાં અનુભવા
માત્ર ૧,૧૬૮.

આજની પુરવી પર માત્ર મુજબ મરેલા જ એવા છે
નર્મ દેશના કોઈ અનુભવા જેવા નથી પડતા

આજની પુરવી પડતી બધી નવીનો મરેલા ૧૯૨૦
પર માલક પાણી મુઠામાંથી ફેરે છે.

મહાન શીક ફિલસૂફ સોક્રેટિસને ક્રોઇએ 'દૂધ' કહેતાં તેના સિધ્ધાંતને તેની ખબર લેવા માંડી ત્યાં સોક્રેટિસે આવી પહેંચી તેમને વારતાં કહ્યું: 'હું કંઈ પાપથી મુક્ત નથી. આ બસા માખણે મારા ચહેરા પર ક્યારેક પાપના ચિત્રારો અંકિત થએલાં હોવા દર્શાવે. નિત્યાલયાસ-થી હું તે દુર કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું.'

અનેકાર્થી શબ્દ: જંઞુરો=વાણીખાં બાવેસો કિલ્લો; ટાપુ, બેટ; એક બતની પેડાંવાળી નાની તોપ; હલુમાનની સામનોનો મેન, સંતર; કસથી કિનાર.

હેવતોના અર્થ: 'પાયથાગોરે જોય પગ તાણવા'—પોતાની મર્યાદા પૂરતી ચિત્તારીને પછી પગલું ભરવાની શિખા મણુપ આ કહેવત છે. એને મળતી કહેવતો: 'સોડ પ્રમાણે સાચરો કરો,' 'જળ પ્રમાણે ગાતર કરો,' 'દહી પ્રમાણે આરણ્ય ને વૃક્ષા પ્રમાણે ઓગણ્ય,' 'ધર પ્રમાણે આરસાખ,' વગેરે

અભિતગમત

- $$\begin{aligned} 12 - 02 &= 1 + 0 \\ 22 - 12 &= 2 + 1 \\ 32 - 22 &= 3 + 2 \\ 42 - 32 &= 4 + 3 \\ 52 - 42 &= 5 + 4 \\ 62 - 52 &= 6 + 5 \\ 72 - 62 &= 7 + 6 \\ 82 - 72 &= 8 + 7 \\ 92 - 82 &= 9 + 8 \end{aligned}$$

અને એ પ્રમાણે આગળ.

—ક્રાંતિસાહ મનુષ્યસાહ લેવો

આજણું ફેફસામાં બપોં મળાને સાડા ધોતર કોડ આસકોણે રહેલ છે.

પૂર્વ પશ્ચિમ 1૭૦૦ માઇલ ને કત્તર દક્ષિણ ૨૦૦૦ માઇલ વિસ્તારના આખા દેશને ૫૦૦૦ માઈલનો નિર્યાસકાનો ને ૬૦૦૦ માઈલ નમીનાની સરહદ છે.

શીશીને સળડ બેઠેલું કાચનું ટાણું ઉઘાડવા જોર અજમાયસો તો આંબી બેસશે. તે કરતાં શીશી ને રડાંપર વચ્ચે તેલનાં થોડાં ડીપોં નાખી બેઠેલે સરખાથી ઉધણી આવશે.

મહાનમાસિક: અમને અહીં કયો થોધાર ન જોઈએ એ પહેલી સરત છે. તમને કય ડાકરાં છે?

ભાડુગાત: ના.

'દાસોનિયમ, રેડીઓ, આમિકોન?' 'હા, ના.'

'જીએ કરા નામિત્તને શીખ છે? કૃતો, બિવાડી, પોપટ કંઈ પાગલ છે?' ભાડુત (ચીડાઈને): 'ના છ, પણ મારી ફાક્ટોન પેન તરડાઈ અહ હોઈ ક્યારેક બતાવ કરે છે.'

ચીની બાપાચાં મબદર મટિ વારાવર શબ્દનો અર્થ 'અમ નેચનાર' થાય છે.

ગોરોફ્રોનો સાદ મુઠાં ધસમાઇલ ક. 1૭૧૭મા મુજરી મયે ત્યારે તેને ૫૪૮ ઊંચા અને ૩૪૦ ઊંડાઈમાં હતી! પ્રાચીન ઇજીપ્તના ફોરાઇ રામેસીસને 1૬૨ ઊંચાં હતા અને ઈ. 1૬1૦માં સવામનો રાજ વૃક્ષાંત્રકાર મુજરી મયે ત્યારે 3૦૦૦ પાળીઓથી તેને ૩૭૦ ઊંચાં હતા એમાં 1૩૪ ઊંચા અને ૨૩૬ ઊંડાઈમાં હતી

પુરાણમાં સગરરાજ્યના 1૦૦૦ પુત્રોની વાતની પણ અહીં મેંક લેવી પડે!

સામાન્ય રીતે કાચનો મેંકમટિ પ્રખ્યાત છે, પણ તેનો પાટ સંપૂર્ણ નેસા નિધ—પરંતુ અને દેવતાનું કાચનું પગાર કરે એવી રચનાઓ (પરિચોદિત) છે. કાલે ૨૩1 માઇલની અંદા કરનારી મેટર પણ આવી પેરેમેસિક દળે જ બનાવાઈ હતી તે પછીની ૨૪૫ માઇલની અંદા કરનારી માટર તો બાજાર કાચના પાટની જ હતી. બેરોનર સીધી રામેસી નાનાવાળી બુંદક ફૂટતાં તેની શેળી હવામાં પરિભ્રમણ કરતી જઈતી છે.

સવારના ઊઠતી વખતે શરીર બારેખમ અને અપચત જેવું જણાય તો ભીંગુની રસ કંડા પાણી સાથે પી અને

આંખે પડી અંજાણે સોનેરી ભરત ફૂટકોને છુટા પસવાથી પાણું રોતકગર બનાવી રાકાય છે

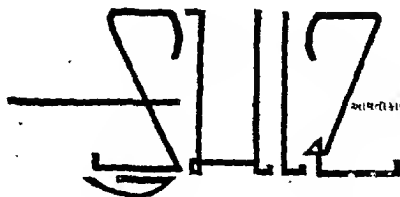
કંક મઈ અમેસા આમકાના પકાને સાપુના પાણીમાં સારી રીતે યોળાને છંપિ ચૂંકી દેવા; ત્યાર બાદ તેમનો આંખા હાથ મારવો.

દુનિવામાં સુખગપ સુકો પ્રદેશ મીનાઇ તુર્કિસ્તાનનું રાજ સાળ ચૌરસ માઇલમાં વિસ્તારનું રખ છે.

કુર્નિવાનું સીધી વિસ્તૃત રહેર ફિલિપાઇન ટાપુઓને ટેક દબખખ જેડે આવેલું અમેરિકાના છે—1૦૫૬ ચો. રસ માઇલનું. એથી બીજો નંબરે ટાપુઓ (૮૩૩ ચો. મા.), પછી લેટન (૬૬૬) લૉસ એન્જેલિસ (૪૪૨.૫), બર્લિન (૩૪૮) અને ન્યૂ યૉર્ક (૩1૦) આને આટલા વિસ્તારનું છતાં એની વસતિ તો એકાદ માયાન્ય રહેર ને. ૨લી, 1,૦1,૦૪૮ છે.

આરણ્ય શાંતિ યોજનાની બાંધી રૂઝિઆઈન • કલ્પક : રવિશંકર રાવળ (કોંપીરાઈ)

આવૃત્તીકાલનાનાઅરિહાસુપત્ર

પર્થ ૧૬ અંક ૧૦ • ઑક્ટોબર ૧૯૩૯ • સર્ગોગ્ર અંક ૧૯૦ તંત્રી રવિશંકર રાવળ • સંપાદક અમુભાઈ

દિવસભર રક્ષતિ

સવારના બોસ્ફા ટીરોઝ સાબુથી નહાઓ
અને દિવસભર રક્ષતિ મળતી રાખો.
બોસ્ફા ટીરોઝનું ટૂંક આપણું મુલાયમ શીલ
તમારા શરીરને તાઝગી આપશે અને તેની
મધુરી ખુશબો નખને રક્ષતિવંત રાખશે.
ખીર્ન માથુઓથી તે યુલ્મમાં અને સાઈનમાં
અને કગણો અડિયાતો અને કોમતમાં સરતા છે.

૨૨ તોલાની ગોટી

-હાથ તથા ધોવાના માથુઓ, હેઝર
ઑઘલો, તથા પરશુમતી જતાવનારા
ઑઘમે સોપ ફેક્ટરી, મુંબઈ ૩

લક્ષ્મી વેળાના ઉત્સવથી હિલોલતાં
અંતરોમાંની મંગલ ભાવનાઓ,
આશાઓ અને આર્કંશાઓને
એવી જ હિલોલભરી રેખાઓ
અને રંગચટકમાં રજૂ કરતું
આઠ ચિત્રોનું નવું જ આદ્યમ

૬

મંગલાદયક પછીનો તેના જેવો
જ આ ખીલો ચિત્રસંપુટ
તેની હરીશ્વરમાં ઊતરે એવાં, છતાં
તદન નવી જ ભાવનાઓ આંકતાં
આઠ અનોખાં ચિત્રો આપે છે.

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર
અને શ્રી ડોહરરાય માંકડના
લખેલા પ્રવેશકો, પરિચયો
અને પરિપૂર્તિઓ સાથે

વિજયાદશમીએ બહાર પડશે

કોમત સવા રૂપિયા

કુમાર કાર્યાલય - અમદાવાદ

કેાટોઆદી હરીફાઇનું પરિણામ

કપર : હાળી બાલુ, 'વેલ દેરાયંતો' -આઈ દામન મુવાર (નંદિયાર),
બીલું દનામઃ જમણી બાલુ, 'અદતું ભજે રે' -આઈ નંદેન્દ્ર ચેરે,
અખવું (અમદાવાદ), ત્રીલું દનામઃ નીચર હાળી બાલુ, 'ધુવાંધાર
ધાધ' -આઈ બેન. છ. શાદ (મુંબઈ), મોંધપાત્રઃ જમણી બાલુ,
'સર્વમજ' -આઈ રમણિકલાલ શાદ (કચ્છ-મોંઘી), કનેલના.

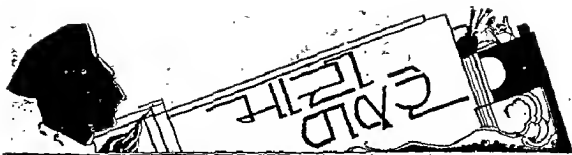
भंगल कलश
चित्रकार: रत्निकावत पद्मिनी

મરાઠીઆને

—SHAZ—

—જાન્યારી ૧૯૩૬—

મંદી નાં જોષી દંપતી

● મંડીની હાઈવેડેવના હોમમાસ્ટર શ્રીયુત હરિશ્ચંદ્ર જોષી ઉપર ડૉ. કજિન્કે ચિકી આપી હતી. એક મનદર લઈને તેમણે ધર તરફ આંધી નીકળ્યા. મંડી પહોંચીને એક મુંદર ફેરવે છે; મંડી રાજ્યનું પાટનગર છે; ડાગરની સડક ન વર્ણજીની રોશનીથી સ્વચ્છ લાગે છે. શ્રી જોષીનાં પત્ની શ્રીમતી તારાબેન જોષી પણ મંડીની કન્થા હાઈવેડેવનાં પ્રિન્સિપાલ છે. ઉબચ પતિપત્ની યુ. પી.નાં મદારાશ્ત્રીય છે. નેચનું ધર મંડીમાં પેસવાના કૂલતા જણ પાસે એક આખજીવતા બેઠા કપર ન હઈ મુંદર-ફૂંડોની ઇમારતે બેસાથી શોકાને તેમને નાનકડો બનીશો મેં જાણી વખતે જોએશો, પણ મને ખ્યાલ નહોતો કે ત્યાં મને આતિથ્ય, આદર અને મુંદર શેઝીને અવસર મળશે. હું પછેડેશો તે વખતે શ્રીમતી તારાબેન જોષી જમીયામાં નહીં પણ પદ સામે ખુશી નાખી એકલાં હઈ વાંચતાં હતાં. મેં નમસ્કાર કરી ડૉ. કજિન્કેની ચિકી તેમણે લાગમ મૂકી. તે તેમણે વાંધો અને પોતાના નોકરને જોડાથી ખાતો સ.માન એક ખડમાં મુકાવેલો. મિ. જોષી કલ્પમાં મથા હતા તે જોડી વારમાં આવેશો એમ જાણીની ઘડા માટે આ અને દેનાનની વાઠવડ કરી. મિ. જોષી આવ્યા પ્તે પહોંચા હું ઉપડાં જલદી હળવો શઈ બહાર આવેશ. મિ. જોષીએ

સત્યવાચકે મારી પિંછાન કરી લીધી. તેમની બેનાની દીકરીએ શીશ અને લીલા પલ્લુ આ સુરિચ્છિત કંપનીના સુમેળની લક્ષરીએ એની હતી. સાદા અને કરકસરનાં સંસારમાં પલ્લુ ઈવનની ફેટલીક મળતે તેમણે સાચવી હતી. પહોડામાં વિલ્લળી સુવખ થઈ છે. તેને લાખ હઈ તેમણે રેડીએ દ્વારા દાડાર, દિલ્લી, મુંબઈ, કલકત્તા, વગેરે સારે રોજનો કુબંધ બાંધી સંસારનો આનંદ મેળવતાં હતાં. તેમણે પહેલાં જ દિલ્હી પર કાઢી મૂકી સંપત્તિ સાથે રહ્યું. જમવા માટે દેવલ મોકલ્યું. નોકર ચાણીએ મૂકી શય્યા એટલે સ્ત્રીમતી લેખી, મિ. લેખી અને હું એ ત્રી રચારચપ્રદ રસીઈ જમતાં, ચાતો કરતાં વધારે પરિચય પામ્યા. મુંબઈની ફેટલીક એળખાણો કાઢી. તારાબેન લેખીના નામ પરથી (તવ. ગિજુલાઈનાં સદકાર્યે તેમણે) તારાબેન મોકલે સાદે સાદે આજ્ઞાં અને ચેત્ત્રાનુચિતે પામી તેમનાં પરિચયચાળાં નીકળ્યાં. અભવ્યથા પરદેશપ્રવાસીની ડાપ બુંસાકી હું બંદી મિત્ર હોઈ એમ શેડી વારમાં તેમણે મને રચરચ બતાવી દીધો. સવારે મારો વિચાર થઈ જેઈ લેવાનો અને શેડા ફેશિઆઈ લેવાનો છે એમ જાણ્યું. જેટલે તેમણે આખા દિવસમાં ક્યારે અને ક્યાં જતું તે શેડાની આજ્ઞાં, સવારમાં મેં તેમની રહેઠાણી પ્રસૂ ફેના અને ફૂલ જેઈ. પહોડામાં કેળવણીની ફેટલી પે સરકતી અને સચવડો છતાં શાન્ત્ય, શિક્ષણ અને વિજ્ઞાપ્તિઓમાં એક પ્રકારની ફાન તરફની વિપરવાઈ સદાજ છે. તેને હાકારી નવી દુષ્ટિથી કેળવણી અને સંસ્કાર આપવાના થી તેમનીવા પ્રયત્નોમાં તેમને કુલ્ય માનસ અને દલિતસમનયો. પછી અને પલ્લુ ખબર પડી કે તે કલમ પ્રકારના લેખક અને કવિ પલ્લુ છે; સારા ચિત્રકાર પલ્લુ છે. એમ. એ. મુએલા, છગ્ગરથી રિડાણની દિમી મેળવી આવેલા આખા વલ્લુને આ બૂલે પોજરાએલા જેઈ હું બહુ આશ્ચર્ય પામ્યે. તેમની રસાકરમિની પ્રતિષ્ઠાં તેમણે પહોડાનો પરિચય અને અભ્યાસ વિજ્ઞાપ્તિઓમાં વધાર્યો હતો. પહોડાના નકશા, સાહેબો વગેરે કરાવ્યાં હતાં. પહોડાનાં પ્રાણી પશુ ખનીજ વનસ્પતિ વગેરેની નોંધો કરાવી હતી. એમ પહેલાં રચ-જગિને એળખી જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવાનું ધેરણુ અપરમો મૂલ્યો મેં તેમને લેવા. સાંજે વિજ્ઞાપ્તિઓ આમજ થો. રોરીક વિધિ બોલવાનું કહી-મેં મેડી લેવા માંડ્યું.

● ● પંચઅખાં અમૃતસર શુદ્ધ પદાર્થોકારને રસને ઐશ્વર્ય
પાંચોત્તા, મંદી, હૃદય અને નગરનો ગાર્થ દર્શાવતો નકશો.
મળા લીધી વાળો ભાગ દ્વિમાત્રયનો પદાર્થ પ્રદેશ બતાવે છે ●

રાખી બાબુ: મંડીનાં શિવમંદિરના નંદી આપણે ત્યાંની પેઠે બોલેલા નહિ પણ બળા હોય છે. તેના પગ વચ્ચે શિવનો પ્રિય સર્પ છે, પાછળ પછટે સ્પર્શ કરીને ભક્ત ઊભેલો છે. જમણી બાબુ: મંડી શહેરની માંચમા આવેલો, નેપાળી બાંધકામની ટળેનો ડાવર મંડી

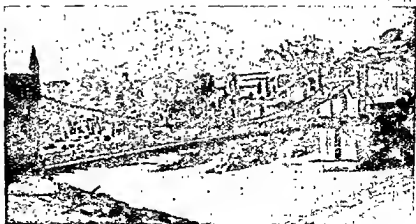
● મંડીનાં દેવળો જોતાં તે ઉપર બુવનેશ્વરના મંદિરની છાયા સ્પષ્ટ લાગી. પછીથી તેનો ઇતિહાસ જાણતાં તે બાળત અચૂક ખાતી થઈ કે બિહારના સૈન રાજ્યો ૧૪મા શીકમાં અહીં આઠમ્યા અને રાજ્ય સ્થાપ્યું તે વખતના એ અવશેષો છે. આજે એ જ રાજવંશ ચાલુ છે અને રાજ્યોના નામને છેડે સૈન શબ્દ આવે છે. એ વખતથી મંડીમાં ફરવાંક દેવાલયો તીર્થની પ્રતિષ્ઠા પામેલાં છે. કેટલુંક મૂર્તિનિર્માણ પણ સુંદર છે. આખા કુટુંબ પ્રાંતમાં એક જ પ્રકારનું મંદિર સ્થાપિત છે તેમાં આ રાજ્ય-વિસ્તાર જ કારણભૂત છે. મંડી રાજ્યમાં બીઆસ નદી અનેક ટેકાણે ઊભેલી પછાડ ખાતી આવે છે, એટલે પાણીની સપાટી થણે ટેકાણે સેંટરા ફૂટ ઊંચી રહે છે. એવે ફરક ટેકાણે પ્રવાહને ડાળમાં જઈ બાંધેલાં જળવંકીઓનાં શાલું ને શાલું નદીમાં દેખાય છે. પણ હવે પંચજળ સરકારે મંડી તાલુકા જોડે નંદનગરમાં વીજળી ઉત્પત્તિ દરવા એક મોટામાં મોટું મથક બાંધ્યું છે અને એટલો જળપ્રવાહ બાંધ્યો છે કે તેના બગથી આખા પંચજળ પ્રાંત માટે વીજળીક બળ ઉત્પત્તિ કરી શકાશે. અળથી જોડે-નંદનગર એક અજળ સંસ્થાન બન્યું છે. ઈન્દોરો, કામહારો અને વડીવટદારો માટે સુંદર બેગલા, સરતા અને વાહનની જે વીજળીક મશવડો ત્યાં ફરેલી છે એવી જગતમાં થોડીક જ જગ્યાએ હશે એમ કહેવાય છે. આ ચોજનાનો લાભ આખા પંચજળને હાલુ પડેાંથી રાક્યા નથી, પણ તે પોતાના સ-

જ્યમાં દરવાની અનુકૂળતા આપવા બદલ મંડી રાજ્યને વીજળીક બળ મફત મળે છે, એથી પ્રબળે પણ બહુ સંસ્થામાં વીજળીપ્રવાહ મળે છે.

આખા દિવસ મંડી જોવામાં ગાળ્યો. ફારાસકો, નોંધા વગેરે કરી સાંજે ખૂબ થાકેલો, છતાં હાઈકેન્સના વિદ્યાર્થીઓ આજળ પ્રો. શેરીક અને તેમની કળા ઉપર હિતી (!) માં વાર્તાલાપ આપ્યો. પણ વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોને આ બોલનાર પોતાની જ ભતિનો અને દેશનો માનવી છે એનો આનંદ થતો હતો. શ્રી શેરીક તેમના જ પ્રદેશમાં વસ્યા છે છતાં તેમની કળા કે વ્યક્તિત્વ વિષે તેમને પડેલો પ્રશ્ન આપનાર હું હતો તેનો સમર્થ આનંદ મને પણ થયો. ૨ મે મારાં ચબ્બાનોની રત્ન લઈ લીધી.

અ મુ ત સ ર ને માર્ગે

● સવારના ચાર વાગ્યે નોકરને જમાડી મોટર સ્ટેન્ડ પર જઈ જગ્યા મેળવી અને પહોંચે વસાવવા માંડ્યા. નવ વાગ્યે પાંચોલા તરફ આવતાં (અનુસંધાન પૃ. ૪૩૬ મે)

બીઆસ નદી બેળગી સામે તીરે મંડીમાં પ્રવેશ કરવાનો એક જ માર્ગ આ બ્રહ્મો પૂત્ર છે

મું આઈની પ્રાંતિક કોંગ્રેસ કમિટીમાં રચાયત નાટો ગાંધીજીની શબ્દભેદવાર્ધી રહી હતી ત્યાં એક અવાજ આવ્યો, 'ગાંધીજી તો આપવાના છે પણ સાથે પોતાના એક વડિલને પણ લાવવાના છે.' સૌ એકાએક આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. ત્યાં તો દસનાદસતા ગાંધીજી પ્રવેશ્યા. એમને એકલા જોઈ કાંઈ ઉલ્કુચથી ન રહેવાયું ને પ્રશ્ન કર્યો, 'ગાંધીજીના વડિલ કયાં?' ત્યાં તો મદ્રાસ કૅબિનેટરિય ઍસેમ્બલીના દાસના અધ્યક્ષ શ્રી જીવજી સાંગમર્તિ પ્રવેશ્યા ને એ અવાજ કરનારે તરત નેમની સામે આંગળી ચીંધી કહ્યું, 'બુઝો, આ ગાંધીજીના વડિલ ગાંધીજીના ઝોજ પર ખાદીનું પશ્ચિમું ને પડેલું છે, ત્યારે સાંગમર્તિ કમળમ દિગંજર છે. ગાંધીજીના વડિલ રથાને એ નથી જાણતા?'

આ ટીખળી વિનોદ ભેરેલીના. આ ટીખળ જ શ્રી નેહરૂનું ડચનબરનું વૈશિષ્ટ્ય હતું. એમના ટીખળમાં વિનોદ કરતાં મર્મભેદી ઉપદાસ વધુ રહેતો, પણ તેમાં સાદાસારનું વિચારમંત્ર સહેજ પણ ન ચિતરતું. અને

એ ટીખળ વડે જ, એમણે એક વખત સંપાદના મિત્રે રક્ષાન પામી વખત જતાં એમને પગે કચ્છાની મુજબ 'મોઢપ્રિયતા'ને શદા દર રાખી હતી.

કોંગ્રેસમાં એમને વિશ્વાસ હતો, પણ અંધશ્રદ્ધા નહિ. કોંગ્રેસની દરેક બેઠકમાં દાઢરી આપના, એતા કાર્યમાં ખામ હોતા, પણ જ્યાં જ્યાં સરખી તર્કદુષિતતાની ઝંખ આવે ત્યાંથી તરત પોતાની જાનને અળગી કરી દેતા. 'ગાંધીજી-દેવધરના ઉપદાયા કરતાં ગાંધીની સંગેરી વધુ સામર્થ્યવાન છે' એ શબ્દો વડે પનાની વ્યાખ્યાનીયી એમણે જ મદ્રાસ કોંગ્રેસને સાચી વળુ-રિશનિનું ખાન કરાવેલું. મુંબાઈ કોંગ્રેસને પણ એમણે જ ગાંધીજીને માનવત આપવાની ફરજ પાડી હતી. મુંબાઈની પ્રાંતિક કોંગ્રેસ કમિટીના એ મંદસાપક મુખ્યમંત્રી દના. પણ એમનો વ્યુત્ક્રમપ્રિય સ્વભાવ નડવ્ડેઝનિ કરી ન આપનારી ચક્રાં. ગાંધીજીની વિચાર-સરખી પોતાની છુદ્ધિને અમાળ્ય જામનાં ને નેનાથી અલગ પડી ગયા. પીએ પીએ કોંગ્રેસમાંથી પણ નેમણે પોતાનો પગ પાંડો એવી લીધો.

૨૧૭ તેર સી

એમનું મૂળ નામ ધારસી કાકસી હેમદાસ. એમના માસા રવજી તેરસીએ એમને દત્તક લેતાં તે લખમી-દાસ રવજી તેરસી થયા. ઈ. ૧૮૭૬ના ઓક્ટોબરની રૂઝીએ એમનો જન્મ. શ્રીમંતોના સામાન્ય સંસ્કારમાં જ એ કોણી, પણ એથી રંગાયા નહિ.

ઈ. ૧૮૯૯માં એ બી.એ. થયા. એમ.એ.ની ટર્મ પણ ભરેલી, પરંતુ માંદગીને કારણે પરીક્ષામાં ન બેસી શક્યા. એ માંદગીથી એમણે બહુતર પડતું મુશ્કેલું, પણ એમનો અભ્યાસ આજીવન ચાલુ રહ્યો. અને એ અભ્યાસ કેવો વિરતૂત અને તત્પ્રયત્નથી હતો એ કશું માંદગીના ભાટિયા મિત્રમંડળને એમણે આપી દીધેલાં એમનાં પુસ્તકોમાં એમને હાથે થયેલાં અનેક ટાંચણો ૧૨થી સમાવર્તિ આવે. કૌશલમાંથી જ ફ્રેન્ચ શાલિયની એમને શેલ લાગેલી ને ફ્રેન્ચ રાજકાન્તના પ્રણેતાઓ સમા વોષતેર ને રૂઝાના તે સદાના આશય ગળ્યા. તેમાં જે વોષતેરે તો ખુબ જરૂર પ્રભાવ પાડ્યો ને એમણે જિંદગીનો આદ્ય પણ વોષતેર જેમ નીતિ-ચુત ધર્મશુદ્ધો પર હલા આદરીને કર્યો.

ભાટિયા જાતિમાં ત્યારે પ્રવર્તતાં અજ્ઞાન અને ધર્મધેસજી તો જાણીતાં છે. ‘કાકા કહાન’ના ચાળખા પણ એ જાતિ સારે લાખીસાજ નીવડેલા. ત્યારે જાતિના કેટલાક રૂઝપટોએ કાઢેલા ભાટિયા મિત્રમંડળમાં તે નેડેડાયા ને ‘ગોત્રપત્રિકા’માં એમણે પોતાની જાતિમાં ગાહના દંભ ને છળ ઉઘાડા પાડવા માંડ્યા. એમની કલમના જાટકા એવા તો નેમજણી નીવડ્યા કે એથી ઘણાએજા અનેક સમાજસર્વો એમને દંડ દેવા તૈયાર થયા. ‘ગોત્રપત્રિકા’ને એક કરતાં વધુ વાર કોર્ટ ચડાવવામાં આવી, પણ એ દલાનું નેર નરમ ન પડ્યું. અંતમાં સિદ્ધિદેવી તરીકે તેરસીએ ચારમાં જાખની પોતાની એટ્ટેટનાં કાગળિયાં કોર્ટને સુપ્રત કરી દીધાં, પણ પોતાનો મોરચો નજાન ન પડવા દીધો તેન જ દીધો. આ ભોગ શક્તિ એટલા જ ધૈર્યની પ્રતીતિષ્ઠ છે.

પણ આથી જે વધુ પ્રમાણમાં સનાતનીઓને તેઓ અગ્રિય ધર્મ પડ્યા હોય તો તે અપર્યયોદ્ધારની ચળવળથી. શ્રી વિદ્યુત રામજી શિંદે તથા સર નારાયણ ચંદાવરકરના નેતૃત્વ નીચે દિંદમાં પડેકવરેલું જ એ

ચળવળે મારું બિચકું ને સમાજના અન્યાયો પર સદા અકોપમાન રહેતા તેરસીને તત્તે તેણે આકર્ષી લીધા. એમને તાત બહાર મુકવાની ધમથી અપાઈ ને મુકાયા પણ ખરા; સામાજિક અધિકાર પણ એમણે વેંદ્યો; પણ એ જરા જે પાછા ન હયા. આવી દુઃમૂઝાં બેઠેરો ધર્મશુદ્ધોના પાયા દીઠા પાડ્યાં એટલું જ નહિ, પણ એ પાયાની જડ જેવા ભાટિયા મદાનન મંડળને પણ નામશેષ જતાવી દીધું. પોતાનું જીવનચરૂ તો એમણે એક કેસમાં કોર્ટ વચ્ચે જાહેર કરેલું, ‘મને જાત નથી, પાંત નથી; ધર્મ નથી, દેવ નથી; હું માત્ર દિંદુ છું.’

હોડમાન્ય ટિળક અને અંતી એમણે હોમરસની ચળવળ ઉપાડી કે તેરસીએ તેમાં અંપચાન્નું ને ૧૯૧૬ થી ૧૯૨૧ શુધી તેમાં સક્રિય ભાગ લીધો. ઉક્તિ કરતાં ઉદાદરણને વિશેષ માની, નાગપુર કૌશલે માત્ર વિદેશી કાપડનો અધિકાર પોકારેલા છતાં એમણે સર્વ વિદેશી માલને અંધનકર્તા માની, પરદેશી આડતોનો પોતાનો ધીકનો ધંધો વોંટી લીધો. કૌશલની આ મકેસતને શિરોમાન્ય મનાવી બીજી આજુબેથી દિંદમાં જવાનનો યમ ધુસાડનારાઓ પણ ધણા નીવડ્યા છે, પરંતુ તેરસીએ એ રહેતા કદી ન લીધો.

એમનો ધંધો આજનો ત્યારે એક જર્મન વેપારી યારાચાટ કરવા તેમની પાસે આવેશે. વાનવાતમાં ઉડળા બેસી તે બોડેશે, ‘તમે જાણો છો કે મારા નામનો અર્થ સિંદ થાય છે?’ તેરસીએ એની કાપ બજાર કેકાણે આણે એવો ઉત્તર આપ્યો: ‘દોરત, તારા નામનો અર્થ એક સિંદ થાય છે, પણ મારા નામનો તો “નેર સિંદ” થાય છે.’

અને એ ‘તેરસિંદે’ તેર સિંદ જેટલું જ પોતાનું મોકલું મેદાન માગી લીધું હતું. ઈ. ૧૯૧૮માં મુંબાઈમાં ઈન્ડિયન-જા શ્રી નીકજ્યો ત્યારે એમણે ખરે ખગ આપેલી સેવા અવિરમરણીય રહેશે. રોજનાં ૮૫૦ મહાંને કેકાણે પાડવા માટે જાતે રમશાનમુનિમાં એ હાજર રહેતા અને એ અંગેની બધી મદદ આપેશી. એ મદામારી વખતે દિંદુઓનાં મહાં જાળવા શકે ડાંની પણ તાણ પડેલી, કારણ મુસામાન વેપારીઓ જ લાકડાંના વેપારી હોઈ, બાવ ખૂબ ચડાવી દીધેલા. એ વખતે તેરસીએ જાતે લાકડાંની દુકાન ખોલી એ બેનિખોણી તોરી પાડેલી ને ૩૦-૪૦ના ભાવને ગણે

૩ રૂપિયાના ભાવે અને તેમાં જે ગરીબોને મદદ લા-
કડાં પૂરાં પાડવા માંડ્યાં. એમના ધર્મવેદાઈ પરના
છાથી કકળતા અંધશ્રદ્ધાળુઓ આની સાથે પોતાની
અનુકંપા તોળી જુએ. ઈ. ૧૯૨૮ના હિંદુસુસક્ષમાન
દંગા વખતે પણ 'હિંદુ સંસ્કૃત મંડળ' સ્થાપી હિંદુ-
ઓને એમણે સંપૂર્ણ રાક્ષસ બનાવેલી.

અન્યાયો સામે એ હરદય મૂઝતા. આઝની જેમ
ભાવજીભોદીથી કીર્તિ કમાનારા જેભાસુઓના રાફડો
નહોતો કાટચો ત્યારે એમણે જી. આઈ. પી. રેલવેના
કામદારોની, રાત્રે કામદારોની કે 'ટાઈમ્સ ઓફ
ઈન્ડિયા'ના કામદારોની લીધેલી તરફેણ અને ઝોતો
બંને પક્ષને સંતોષકારક ને પ્રામાણિક આલેશો નિવેડો
આઝની વર્ગદેશી જીદિને એક ઉત્તમ ઉદારણ પૂરું
પાડે છે. એમની ન્યાયચિંતિ પર એતવાર રાખીને જ
અંગે, રાંધે વગેરે એમની સલાહ લેતા.

ઈ. ૧૯૧૬માં મિ. બી.જી. હૉર્નિંગને હિંદુસ્તાન-
માંથી દેશનિકાસ કરવામાં આવ્યા ત્યારે તેરસીએ
એમના સારૂ સાર્વજનિક ફંડ ઉધરાવી રૂપિયા વીસ
હજાર એમને મોકલાવી આપેલા. એટલું જ વાસ ન
હતું; હૉર્નિંગનાં ભાવજો અને શ્રેયો પણ સમજું
એવમ ઉદારી પોતાને પૈસે પ્રસિદ્ધ કર્યાં ને એ રીતે
એ એકનિષ્ઠ કાર્યકર્તાના કીર્તિચિત્રતાની કૃતજ્ઞતા અનુ-
ભવી. આજે જે એની અર્નેક વ્યક્તિઓ પર એમનું
મૂંઝું ઝાણુ ઊંઘું જ છે.

ઈ. ૧૯૨૩માં મુંબાઈના સુધરાઈખાતામાં ચૂંટા-
ઈને તેમણે તેમાં ગહુમુલ્ય સુધારા આણ્યા. ટેન્ડરો
ખાસવાની પદ્ધતિને બદલે આણી એમણે એ નાજુદ
કરાવી. મ્યુનિસિપલ ઇન્સ્ટ્રુક્ટન્સ ફંડ એમના પ્રયાસથી
જ ઊંઘું થયું. કાજકારણથી અગ્રિમ જેવી એ સંસ્થા
તરફથી ગાંધીજીને માનવજ આપવાની વાત ઉપર
આરી ગઈ, પણ એ સંસ્થા પાસે એમણે બ્રિટિશ
માલના બલિષ્ઠકારનો દરબ પણ પસાર કરાવ્યો હતો,
જે વિષે ઈંગ્લંડમાં ખૂબ ચકચાર ચાલેલી. ઉપરાંત
સ્ટેન્ડિંગ કમિટી, ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ટ્રસ્ટ વગેરેના તે સભ્ય
હતા ને ૧૯૩૭ના જૂનમાં રાજ્યનામું આપ્યું ત્યાં સુધી
મુંબાઈના પોર્ટ ટ્રસ્ટના જે સભ્ય હતા. આ પ્રમાણે ત્રણે
કમિટીઓના સભ્યપદનું પાન એકલા એ જ ધરાવી
ગયા છે. પોર્ટ ટ્રસ્ટના સભ્યપદે રહી એમણે છટાચિત્રન

કે જ્વહરનાથ સીમેન્ટને ગરબે હિંદી સીમેન્ટને પર્વદશી
આપવાની ટ્રસ્ટને ફરજ પાડેલી, અને એ રીતે હિંદી
તમામ સીમેન્ટ કંપનીઓ તેમના ઝાણુ નીચે છે.

ઈન્ડિઅન મર્ચન્ટ્સ એસોસિએટ તરફથી ધારાબધામાં
એમણે એક મેળવેલી. કૉંગ્રેસ શું, કૉર્પોરેશન શું કે
કાઉન્સિલ શું, જ્યાં જે ચોગ્ય લાગ્યું ત્યાં ને ત્યાં ને
તક ને ફંડ કહી હેનું એ જ તેરસીનો સ્વભાવ હતો;
ને એને લીધે એમના વક્તવ્યમાં એટલો રંગ પૂરતો
કે એક વખત તો હિંદી ખાનગીઓ એમનું ભાવજ
પૂરું સાંભળવા પોતાનો કાર્યક્રમ રદ કર્યો હતો. ધાર-
સભાના એક સભ્ય મિ. મજદને એવો વા લાગેલો
કે વખતોવખત અમુક સરકારી નોકરીમાં મુસબબોનો
ફેટલા છે એ પ્રશ્ન આખળ આજે. તેરસી સામે એ
પ્રશ્ન આપતાં તરત તેમણે સામે સવાલ ક્યો, 'સર-
કારી નોકરીમાં ભાડિયા ફેટલા છે?'

કચ્છ પ્રમુખીય પરિપદની સ્થાપના અને ટકાવ
પાછળ સવિશેષ ફાળો આપી એ મૂળ પ્રાન્તને વાચા
આપવાનું યશસ્વી કામ એમને હાથે થયું. એવી જ
રીતે પેસેન્જર્સ ટ્રાન્સિટ રિલીફ એસોસિએશન એમણે
ઊભી કરેલી અને અખિલ હિંદ રેલવેસ્થાન પ્રજા પરિ-
પદની કારોચારી સમિતિમાં પણ એ ઊંઘું સુધી
શામિલ હતા, આમ અનેકવિધ સંસ્થાઓ અને યોગ-
વજોને એમણે પોતાના પ્રતિભાવથી પુષ્ટ કરી હતી.
વિધવાવિવાહની હિમાયત કરી એમણે કાબું કરેલું ફંડ
એવા દરેક વિચારને ૫૦૦ રૂપિયાનું પારિતોષિક આપેલું.
વિદ્યાર્થીવર્ગને આશીર્વાદરૂપ નીવડેલા સોનાવાસં ટ્રસ્ટની
ટ્રસ્ટીશિપ એમણે સંભાળેલી ને એની છેલ્લી સભા તો
એમની આખરીયધારી પાસે જ મળી હતી.

મુંબાઈના કેનેડી સહિષ્ણ પર ઊભેલા પી. જે.
હિંદુ જિમખાતાને શ્રી તેરસીના સાર્વજનિક કાર્યના
કળચર્યને મૂકી રાકાય. ક્રિકેટના ક્ષેત્રમાં હિંદુઓનું
સંખ્યાન સ્થાપનાર આવા આમણીની ખેડ જિમખાતાથી
સહેજે નહિ પૂરાય. ક્રિકેટ સ્ટેડિયમમાં હિંદુ જિમખા-
નાને અમુક યોક્ષસ એકાંડ અપાવવાની એમની હાલત
હજી તાજ જ છે. જિમખાનાની જમીન લઈ લેવાનો
સરકારી લુકમ પણ એમણે રદ કરાવ્યો હતો. જિમ-
ખાના સારૂ સ્વિમિંગ ગાથ ઊભો કરવા રૂ. ૫૦,૦૦૦નું
બેંકાન લેઓ એકલું કરી મૂકતા ગયા છે.

એકલા ડીખળી જ તેરમીનું મૃત્યુ આંકનાર તો એમને અન્યાય કરે છે. ધર્મ કરતાં શીશને વધુ મદત આપનાર એમના જેવા મહાવાદી જુદા એકાદેય છે. 'તર્નાક શો જેમ જ ડીખળ એ એમનો પુરુષો રહ્યો હતો ને એ ખસેડવા જેટલા બાળપણથી યોગેશ અંતેવાસીએને તેમના હૃદયની અનુભૂતિ તરત પરખાઈ આવતી.

ફિટથી એ ફિક્તજીવીતા થઈ ગયા, પણ એમની મારી નજરે (અનુ પ. ૪૩૫થી) મોટરમાં હું એકલો જ પંડોન્નર હતો એ જોઈ મને આશ્ચર્ય થયું. ડ્રાઈવરને પૂછ્યું કે ટ્રેનમાં જનારા આ વખતે કેમ ખીલ કાઢી નથી? તેણે કહ્યું કે અત્યારે ટ્રેન જતી જ નથી. એકદમ મારે મન ખમતી ગયું. મેં અને ગિ. જોખીએ ટ્રેન ખગરો એવી અનુભૂતી બાંધેલી અને હવે સાંજ સુધી પાંચાણમાં રહેવું તો અશક્ય બને! ડ્રાઈવરનું મેં પહેલાં તો માન્યું નહિ, પણ તેણે ધીરજ રાખી મોટરને સ્ટેશન પાસેથી લીધી અને મારી બાજો ફરી આપી. છતાં તેણે તુરત પડાણકોટ જતી એક મોટર ડોલી રખાવી મારો સામાન નેમાં મુલવી દેવ હાથે. હું કંઈ સમજ્યો નહિ, એટલે તેણે હાથે કે ટ્રેન તમને સાંજે મળશે, અને આ બસ હમણાં જ લય છે. તેનું બાકું પણ જોણું છે અને ચાર દલાકમાં તમે પડાણકોટ પહોંચશો. ત્યાંથી અનુભૂતરની મોટરે એટલે એટલી મળશે. તેના કહેવા પર વિશ્વાસ મૂકવા જેવું લાગ્યું એટલે મેં મોટર બંદરી. બંદેખર આ આકસ્મિક બૂટ હતી, છતાં નવો અનુભવ વધારે મુજબર અને સવલતવાળો નીવડ્યો. હવેના રેતો પડાકી નડોતો. બધી સડક સળાક ડાગર બંધ હતી અને મોટર ટ્રેન કરવા જે વધારે જેવે એકાદ. વચમાંનાં ગામેએ ટ્રેનની જેટ જ એક ભે મિનીટને દોડાતી. ચાર વાગ્યે તો મને પડાણકોટ કાઢતી લીધી.

હું હજી બેઠાં છું ત્યાં તો અનુભૂતર જનારી એક મોટરી પંડોન્નર બસ આવવાની તૈયારીમાં પંડોન્નરોને સાદ ફરી રહી હતી. પડાણકોટથી અનુભૂતર મત્ર દસ આના. મોટર પાનું પડોળી, ડિગ્રમની ગાંધીવાળી, ત્રીસ બત્રીસ માણસો લઈ જનારી હતી. ચરસાક મુસાંદરી આગળ ચાલી. વચ્ચે એક ગામ આવ્યું ત્યાં જરા વધુ રોકાઈ, ધારજુકે દેડાળ દ (દસિન)ના સત્યામદમાં જનારા એક જુવાને બાઇને વિદાય કરવા સરખસ આવ્યું મોટર સ્ટેશન પર બેઠું હતું. ડ્રાઈવરની ધલગે, બળતોની રમજર અને રેકટ એ તરુન બાઇએ દારોની દાંડીમાંથી પાતળું ટોફું બદાર કાઢી મોટરના દરવાજામાં ડીપોમાં જે એક આપણું કંપું નેમાંની આયસમાજ વાકડા, ત્યાંજો મદિમા, વિદાયની થી એ બધાં દયાનિકો અને મોટરવાળાં દિવ

રમવાની દગથી થળા આગત ફરો. શ્રીકેશમાં દગો મત્ર દોર તો પોતાની પાસે આવે એવી વિદાય-શક્તિએ તે ડીખા રહેતા, અને જાહકિંગમાં પણ એમજો દમેશ સુધી દગને ચાકે ત્યાં જવા દેવાની ઉદારશક્તિ ડીખી હતી! એ પ્રખ્યાત હતા માત્ર 'દિટર' તરીકે. અને એકલા ફિક્તરના મેદાનમાં જ નહિ; જીવનના મેદાનમાં પણ એક 'દિટર' તરીકે જ એ એકી ગયા.

અશોક હર્ષ

કપર બેઠેએ કાણી રલાં દતા. ધણી 'જે' બોલાઈ બહુ એટલે મોટરનું એજન ધમધમ્યું અને ચાકે છે ત્યાં એક જળુ વિદાય થતા પીરને ગાંઠ પડીકામાં ફસાવેદર પાન બાંધી લાગ્યો અને તેણે તે સાચવીને લઈ લીધાં. જે ડુબળી પાતળી કાયના ચીરમજીના કરતા જુવાનને એક મોટર પાનથી બરી મૂક્યા વિના રસ પડતો નથી એમ જળુઈ ગયું. મોટરમાં તો શીખ્યા, મુસલમાનો, બધા દવા. ફરેક જળુ મજદુલ, સરમર, તોમેસ બધા કપર કાગે તેમ અગિયોયા અને પ્રદારો કરવા માંડ્યા. આપણો પીર તો ફરેક થયે વાગ્યુજગ્યાં ડીટરવા તત્પર જ હતો. પાંચ વાગ્યે અનુભૂતરના ડીટીબયાં રાજ્યમર્ગોમાંથી મોટર રમ્મો લીધવા લાગી. મામમામની દમરો મોટરોના અજા ત્યાં દેખાયા. બદોની મોટરોની સરખામણીમાં એકાદ રમકડાંવાળેને ત્યાં પણ રમકડાંની મોટરો એવી લાગે. બદો તો નવે બરવાદમાં પેતાનાં ધણી જેમ મોટરોનાં ધણુ દેખાતાં દતા. હું પાંચ વાગ્યે પડોંનીશ એવી અનુભૂતી માત્ર પ્રોચાગમાં નડોતી. મેં તો મારા રેતોટી શી મળિ-બાંને રાત્રે આડ વાગ્યે ટ્રેન કપર આવવા લખ્યું હતું, એટલે બદો મોટરના અજકાં અને કોણુ એવા જળું હોય? પણ માનવી અને મારી બદો શરૂતાં છે, અને ચાર આનામાં તો ધણુ ફર જવાની મારી પણ મળી રહે છે એ હું સમજ્યો હતો, એટલે એક ડાંગવાળાને 'હટા દરિ-સિંક જનું છે' કહી બેઠો. પણ મારો આવો શુદ્ધ કચ્ચાર એ સમજ્યા નહિ કે શું, પણ મને એક ભે અકર મારી પડવા લાગ્યા કે 'જનાબ આપકો કદાં કંટરતા દય?' જે કમળખી ફરી 'હટા દરિસિંક' હાથે, પણને સમજ્યા જ નહિ. એક કેજવાએતા કામના શીખને મેં બોલાવી મુરદેશી સમ-ભવી એટલે નેરુ. મારીવાળાને કપકે આપ્યા કે 'એકકંકે; હટા દરિસિમજી તુમકો માત્રમ નદોં દે?' 'દાં દાં દાં ચકીએ જનાબ' કહેતાં મેં સીધો મુઠ મયો. આ દેશમાં છેવટે આર દડને 'અ' બોલાવો એટલે! આપણું બોલીએ 'લાદોર', નેએ 'લાદોરમ' દેશે. એમ જ 'અનુભૂતરમ' અને 'હટા દરિસિમજી' પડોંબાંને મારા રેતોટી લીધવા જયંતીલાગામિદંદરનું મહાન ચોખી કાઢ્યું. ૨. મ. ૨૧.

જૂની દુનિયા બૂંસીને તેને નવો
અવતાર આપવાની કદપનાઉપર
મંડાએકી, માનવ રવભાવની
વિસંવાદિતા અને નબળાઈઓ
પર વ્યંગ કરતી રંગદર્શી કથા
(ગાથા અંકથી ચાલુ)

બી જે દિવસે સુમોધ વહેશે. પરવારી ઓફિસે
મળે. ત્યાં પહોંચતાં ચેંત જ આગ્રાના દિવ-
સના ચમત્કારથી ચકિત થનેલા મેનજરે તેને જોડાવ્યો.
'મને જોડાવ્યો, મિ. રઘુનાથ?' પ્રશ્ન સહિત સુમોધે
મેનજર રઘુનાથના ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો.
રઘુનાથ: હા સુમોધ, બેસ, મારે તારી જોડે થોડી
પાન કરવી છે.

પહેલાંની અનાવડન અને નવી મજેલી શક્તિ વચ્ચે-
ની નંદામાં સુમોધ ખુરશી પર પડ્યો. રઘુનાથે ખંડમાં
આંટા મારવા માંડ્યા. થોડી વાર રહીને સુમોધને તેણે
પૂછ્યું, 'સુમોધ, કાસે ને કેવો ચમત્કાર કરેશે?'

સુમોધ: ચમત્કાર? હું તો માનું છું કે તે કેન્દ્રિત
દ્રવ્યશક્તિનું પરિણામ જ હોવું જોઈએ!

રઘુનાથ: દ્રવ્યશક્તિ? વિદ્ય-પાવર? તું તે કેળવે
છે? તારા પર પ્રભાવ પાડના મયતા કોઈના દિવ-
પાવર સામે તેં ટક્કર ઝીલી છે?

સુમોધ: કદાચ આપણા આંકડો સામે તેમ ક્યૂં દશે.
રઘુનાથ: પણ અત્યાર સુધી તો તેનું પરિણામ
કશું જ નહિ આવેલું.

સુમોધ: અને હવે જે એવા ચમત્કારોમાં મને
પૂરતી સમજણ છે શ્રદ્ધા નથી. છતાં એટલું તો ખરું
કે હું ધારતો જે નહિ એવું બધું હવે નીપજનની શકું છું.

રઘુનાથ: જો સાચે જ એવા ચમત્કારો તું કરી
શકતો હો તો તો તારો રસ્તો સાફ સાફ ચર્ચ બચ.
આપણી કંપનીને તું કેટલો બધો ઉપયોગી થઈ પડે?
હું તારો ચાન્સ અનેકમણે વધારી આપું, —અરે, તું
કલે પછુ નહિ એટલો. પણ તારે એક કબજાત આપવી
પડે! અને તે એ કે તારા ચમત્કારો આપણી કંપનીના

દિતમાં જ વપરાવા જોઈએ.

સુમોધ: હા, પણ...

રઘુનાથ: એ પણ ને બાણુ દવે જતાં કરે. પહેલા
જ વર્ષથી હું તને ખસિક એક દમર રૂપીઆ આપવા
બંધાઈ છું ને વાર્ષિક એક દમર અપાઈશો! આપણે
ફોના વેપાર એકદમ શુ કરી લઈએ. લેન્ડસાપર, ન્યૂપોર્ક,
કાઇરો ને કોમેમાં આપણે પેટીઓ મોકલીએ!

સુમોધ: ઓહ, ખૂબ કહી! આ દુનિયાના આપણે
કુમેરો મણાઈ જઈએ, કેમ?

રઘુનાથ: એમ જ! સુમોધ, આખી માનવજાત
જરૂરીઆતો પર નભે છે. આપણે એ જરૂરીઆતો
પૂરી પાડવાનું માથે લઈશું તો ધનકુમેર બનવું એ
રમત વાત છે! આજે તો મારે બેન્કમાં જરૂરી કામ છે
એટલે હું જઈ છું. કાલે આપણે બધી યોગજા ધરી મૂકીશું.

રઘુનાથ બેન્કમાં ગયો કે સુમોધ પણ સીધો રનેલજાને
ત્યાં મળે ને રઘુનાથ સાથેની વાતચીતથી તેને વાકેફ કરી.
જામડું જ તેણે કહ્યું: સુમોધ, તું જાડ એમાંથી છોટો થઈ જા!

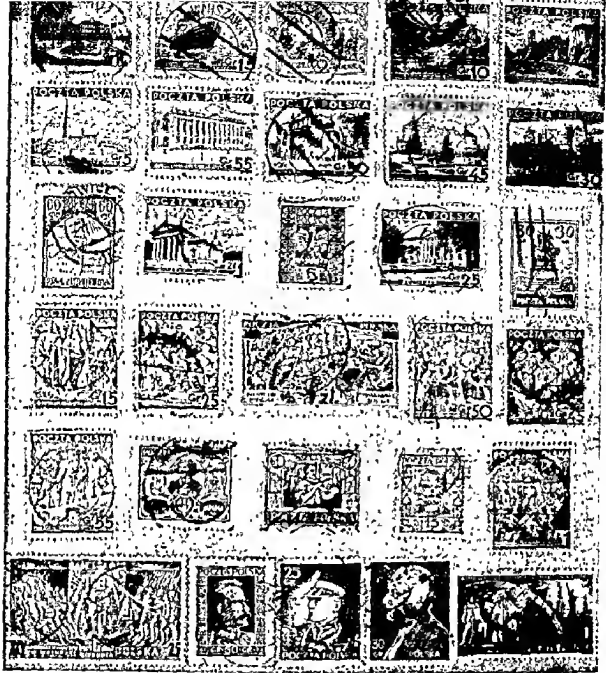
સુમોધ: મેં હજુ કરાર પર સહી તો નથી જ
કરી. પણ, લતા, મને આ ચમત્કારોની પરંપરાથી કંઈક
ભય જેવું જણાય છે.

લતા: તે સુમોધ, તું કોઈની સલાહ લે! નહિતર
રઘુનાથ જેવા ભોંઠા તારો કસ કાઢવા તને ચૂસી નાખશે.
સુમોધ: અને હું શું છું તે જ આ ચમત્કારો
મને જુલાઈ દેતા બચ છે.

લતા: તું પ્રોફેસર ફડકેની સલાહ લે. ફડકે હો!
તો હમણાં જ જા.

સુમોધ: ખાસ કંઈ જ કામ નથી. હમણાં જ
બિપદું છું.

પોલાન્ડની ટિકિટો પર તેનાં ઐતિહાસિક અને સંસ્કૃતિક ચિહ્નો:

નાજી આક્રમણ સામે આપેલાં પાસકાં પોલાન્ડની પોતાની સ્વતંત્રતા માટે સૈકાઓથી લડ્યા જ કાઢે પડ્યું. જ. ગયા મહાપુલ પછી સ્વતંત્ર થયા બાદ તેણે પોતાનાં એ સ્વાતંત્ર્યપ્રથન અને સંસ્કૃતિનાં લાક્ષણિક પ્રતીકોને પોતાના ડેરાની ટિકિટો ઉપર ચિત્ર કરાવેલું તેની આકર્ષકતા આખી હારમાળાને બદલી દેવામાં આવી હતી નહીં આગળ સરખ કરી જતી હતી કે જેથી હાલ: (૧) ગદીનિયા બોલ રહેશન; (૨) ગદીનિયા બંદરમાં "વિલ્હુરુકી" સ્તંભ; (૩) પોલાન્ડની પ્રાચીન રાજધાની ક્રેકોવમાં બવેજનો સ્મારક; (૪) દાદા પર્વતમાં "સાગરમગન" અને સરોવર; (૫) Dąb Rock બીજ હાર; (૬) શેરેકોલામાં ચરના ગોરાનું દેવળ-ચરણનું ચિત્ર; (૭) વાર્ષિક ઔદ્યોગિક મેળા માટે ભણુતા પાંચનાં સરોવરમાં રાસની-વધી પ્રસ્તાવણ; (૮) ક્રેકોવના ભૂમિ કિલ્લો; (૯-૫) ભૂતા પથ્થુગીન કિલ્લાઓ. બીજ હાર: (૧) રોઝા (ખગોળવેત્તા કોષ્ટકનકસનું અભરચાન) નેટાકિનલોલ; (૨) વિન્સોનું દેવળ; (૩) રાષ્ટ્રનું પ્રતીક; (૪) વોરસોના મેલ્હેવીઆર યાત્રામહેલ; (૫) લેન્ગર્ગમાં સોબોએરકીનું પુત્તું. ત્રીજી હાર: (૧) ૧૯૮૬માં શીશુઆનિઆના રાજ્યના સાથે પોલાન્ડની રાષ્ટ્રી યાત્રીયાનાં હાર, જે અભેનીના આક્રમણ સામે એ બને રાજ્યોનું એક સમ્બંધી પગલું હતું; (૨) ઓગસ્ટ ઓગસ્ટના સમયમાં શ્રિયન સંપ્રદાયોના બેઠાણના સ્મારણમાં; (૩) ટર્કોના આક્રમણ સામે પોલાન્ડના જોન સોબોએરકીએ કરેલું વિએનાનું પંચિચાણ-પ્રસિદ્ધ સ્મારક માટેયકોના તૈયારિય ઉપ-થી. (૪) જોન સોબોએરકી; (૫) એ સેનાનાયકા પંચમી હાર; (૬) શોકહિતની ભાવનાપર રચાયેલા ૧૭૬૧ના ધારણની ભૂદેશ, જેને માટે બેંક ક્રિટિસ પાલમિન્ટમાં પોલાન્ડને અભિવંદન આપ્યાં હતાં; (૨) પ્રસિદ્ધ ખગોળવેત્તા કોષ્ટકનકસ ૧૭૭૩-૫૪૩; (૩) સોલેસોઆની આયોમાં કામ કરતા અન્ન; (૪) સાહિત્યનું નેત્રેલ પારિતોષિક મેળવનાર પોલીય નવલકથાકાર સિગિએલિય ૧) ૧૮૭૦-૭૧ની ક્રાંતિ. છઠી હાર: ૧૬૧૪માં પોતાના સૈનિકો સાથે ક્રેકોવમાંથી વિલ્હુરુકીનું પ્રસ્થાન; (૨) નૂતન પોલાન્ડનો ધડનાર આરોહ તિમરકી. (૩) પોલાન્ડના હરકરના વડો આરોહ રમીગલી-નાકુક (૪) પોલાન્ડના પ્રથમ વૈજ્ઞાનિક મોસિલરકી (૫) અમેરિકાની સ્વાધીનતાના

પ્રોફેસર ફરકે પોતાના દબામદાર ખંડમાં વેદક, ન્યાય, શિવસૂત્રી ને માનસશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોના દબાવ વચ્ચે એક પુસ્તક વાંચી રહ્યા હતા. ખાસી વાંચતા જ ન હતા, પાને પાને પોતા તરફની દંડક ટીકા પણ તેમાં ઉમેરતા જતા હતા. સુભોધ ત્યાં આવી લાગ્યા. પ્રોફેસરે આવકારબેર તેને બેસાડ્યો.

સુભોધ: એક જાગતમાં મારે આપની સલાહ લેવી છે.

પ્રોફેસર: એવું શું છે વળી!

સુભોધ: મારા પર કચાકની ગળગ અસર થઈ છે. હું જે છવ્વું તે માસથી થઈ ગઈ છે.

પ્રોફેસર: હૈં! એ તો ચમત્કાર જ કહેવાય!

સુભોધ: એને ચમત્કાર કહો કે ગમે તે કહો, પણ એ તદ્દન સાચું છે. હું પાંચે તે કરી શકું છું. જુઓ, હું કહું છું કે અહીં એક ખંડાળી વાઘ દાગર થાય!

અને તરત ધુરકાટ કરતો વાઘ સામેની શેતરંજ પરથી આગળ વધતો દેખાયો. ખીજ જ પળે સુભોધે તેને અદક્ષ કરી દઈ પ્રોફેસરને પૂછ્યું: 'જેવું?' ઝીંઝી આસ લેતા પ્રોફેસર બોલ્યા: 'જેવું.'

સુભોધ: એમ કેમ? દટ્ટ તમને કશી શંકા રહી છે?

પ્રોફેસર: કદાચ વાઘનો ખાસી એકાગ્રતા જ આપણે ખાત્રી દોય! હું બમમાં છું.

સુભોધ: તો હું તેને કરી બોલાવી ગયાવું.

પ્રોફેસર: ના, ના, એવી ખાસ જરૂર નથી પણ...

સુભોધ: વધુ સામિતીમાં શેતરંજ પરની રજામાં ઝીડી આવેલાં તેનાં પગમાં જુઓ. !

પ્રોફેસર: સુભોધ, હું માની જઈ છું કે તારામાં કશુંક નવીન તો પ્રવેશ્યું જ છે. દુનિયાને તું જેમ ધારે તેમ ફેરવી નાખી શકે.

સુભોધ: પણ હું મુંઝાઈ છું: મારે મારી શક્તિની દૃઢ ગ્રહણી છે.

પ્રોફેસર: હા? તને હા? છોકરા, તું જાતે જ શક્તિ છે, મહાશક્તિ છે, તું જયું છો! તું તનું તંદુરસ્ત હિંદ જન્મવાય; તરંગોની નવી દુનિયા રચ: પંચ ને મરણના, ક્ષય ને મેક્ષરિયાના આ દેશને તું નીરોગી બનાવ. તું ઘણું જાણું કરી નાખવાને શક્તિમાન છે. સુભોધ, હું તને સાચ આપીશ, તારો રાદગર બનીશ. મારા પોતા મારે મેં એકાંત જ પરસે કર્યું છે. શા મારે, મહેલો છે? મને આપણા કોકોનું માનસ મુદ્—અનિશ્ચય મુદ્દા લાગે છે, તેમની વચ્ચે રહી મને કાન કરવાની મજા નથી આવતી.

સુભોધ: અને પ્રોફેસર, એ સાચું છે કે સમાજને સંકળી શખતું જળ પૈસો છે? મુનિયાથે તો મને કશું કે પેસા અને જરૂરિયાતો પર જ માણસાનો અસર-પરસનો સંગંધ ટકી રહ્યો છે.

પ્રોફેસર: એમ, કેટલું અસભ્ય! કેટલું જાહુ! સુભોધ, એવા માનસથી જ હું દૂર નામું છું. દુનિયામાંના મનુષ્યને મનુષ્યમાં વિશ્વાસ નથી રહ્યા. તેણે પોતાની કષ્ટતા સુભાવી દીધી છે. આત્મા ખાશે છે. તેજ-વાદળમાંથી પોતાનું વિજયવર્ણ્ય અવતરણ તે બુદ્ધ્યા છે. વેપારીઓ! શરણે! પ્રભુ આપણને તેમનાથી ગયાયે! તેમણે તો માણસને બેદાર-સમૃદ્ધિની છાંગો ઉઠાવેલી ધરતીમાતાની ઝાંઝ વચ્ચે બેદાર ને બેદાર બનાવી દીધા છે.

સુભોધ થોડી વાર તો અંબીર વિચારમાં પડી ગયો. પછી એકએક બોલી શરૂ થો, 'પ્રોફેસર, મને પણ એમ જ લાગે છે કે આપણે ચાલુ જવચ્છા ગદસત્રાની દૃઢ દુનિયાને સારા પાપા પર લાવી મૂકવી જોઈએ.

પ્રોફેસર: અને તે મેં આપણે જાગજાગથી કરી મૂકીયું, સરળતાથી તો નહિ જ. સુભોધ, આપણે દુનિયામાંથી ગંધા જ વેપારીઓ, શરણે, દાકરો મુકાંતે આવડ કરવા છે. હું ગંધી યોગના વિચારી રહ્યો છું

અને જો મારા વિચારો યોગ્ય રીતે ગોઠવાશે તો સં-
તત્તમ માનવતાની આજ્ઞાની રાત કદાચ છેલ્લી જ રહેશે.
આપની કાંઈ માનવતાનું તું પરાંદ ગ્રામશે! આદ,
કેટલી પુણ્યશાળી કલ્પના!?

અને હમણાં જો લોકોથી દુનિયા વસાએથી છે
તેનો ખ્યાલ કરીએ તો! આ જોને, મારી આગુમાં
જ એક ગરાસીઓ રહે છે. જર્મન લઘુકથામાં સરકાર-
ની તેણે મારી સેવા ખતવેલી ને હમણાં પેન્શન ઉપર
છે. બીર, આન્ડી, વ્હિસ્કી, મૉલ્ટ-કેટલા ચે દારૂઓથી
કેટલા ચે કચારોને હાંસિહાંસ ભરી રાખે છે. આખો
દત્તો દીએ જ રાખે! ને દીએતો ન હોય ત્યારે જાણ-
દાદાના વખતથી સંપ્રદાતા આવેલા દધિયારોને ઉકરડો
તપાસતો હોય! આસ, અત્સારથી જ આપણા કાર્યના
શ્રીગણેશ માંડીએ. તેના બધા દાર તું બીનદેશી ગનારી
દે અને તેનાં દધિયારોને સાદાં ઓળવશે!

સુખોધ: પણ તેને એ ગમશે?

પ્રોફેસર: હોને ન ગમે! પણ તેને વિચાર કરતો તો
કરી મૂકશે ને!

સુખોધ: માથો, શવા દો ત્યારે!

કુર્નસ રણગણસિંહ પોતાના મકાનની ચપનખંડમાં
ગિરાજમાન દત્તા. ચારણાંતી બારડાખ પર વાધનાં

* કુમાર • ૧૯૦મો એંક (ઓક્ટોબર ૧૯૩૯)

મે મહેલાં ટાંગેલા દના, ને સામેના ખંડમાં મજે
પ્રદેશ ગોઠવું હોય તેમ 'પરજીથી માંડી' ઉક દાખલી
સાષ્ઠ્ય-વિનિયંત્રે સુધીનાં દધિયારો ટાંગ્યાં પડ્યાં દના,
જાગુ પડના એક ખંડમાંથી એક ખવાસે તેમની પાં
દારૂની મુરાસી અને જામ લારી મૂક્યાં. પાસામાં
દારૂ રેડી કર્નસ તે મોટે મૂકતાં વેન ગરાસી ગ્રાયા:
'સેનાન, આ કોણે કર્યું!'

'શું જાણુ?' મૂળતાં મૂળતાં ખવાસે પૂછ્યું.

'જી, આ!' કહી કર્નસે તેના પર જામનો છૂટો થા
કયો. થા આંડા જતાં બીંત સાથે અફળાત જામ પડી
ગયો. 'એમાં દવાદ નધી, નશો નધી; જાણે તું 'પૂ'!

ત્યાં નો સામેના ખંડમાં ખડખડાટ સંભળાતાં તે
ખોડયા, 'આ શાનો અવાજ! જાને તપાસ કર તો!'

ખવાસ અત્રાજવાળા ખંડમાં જતાં કર્નસે દારૂની
મુરાસી ઉઠાવી આપથી તેમ જોવા માંડી. 'દવાદ વગરનું
ઝેર તો નહિ હોય!' તે દેવગત જાગડો ત્યાં તો દોરેલો
કારેલા જનેલો ખવાસ તેના ચપનખંડમાં ધસી આવ્યો.
તેના મૂળતા દાધમાં એક દાનરૂં પકડેલું હતું ને
આંખો મહિત બની ગએસી.

'આ નો મગજ કહેવાય, બાપુ!' દોરેલો લોકો
તે ખોડયા, 'જણુ મિનિટ પહેલાં બધું જ ગરાગર હતું
અને હવે ...'

'હવે શું?' આશ્ચર્યમાં રૂબના કર્નસ કથી કહ્યો.

ખવાસ: બધું ઊપડી ગયું!

કર્નસ: દે!!

ખવાસ: હા બાપુ. આપનાં દધિયારો—બધાં જ
ગુમ!! નેને બદલે આ જુઓ!

કર્નસના દારમાં તેણે દારૂનું મોંપું, કર્નસ વધુ
અમડી કાઢ્યો: 'આ બોલેશિક વિશાલી મારા પરમાં!
સરકારી પેન્શનરના પરમાં! શા માટે! એનો અરથ
શા!' એમ ખગડતો તે દધિયારોવાળા ખંડ તરફ
કેડ્યો. જાને જુએ છે તો દધિયારોના બદલામાં
અર્થ દારૂદર્શ, ખડપા, કાનમ, છીણી જેવાં નાનાં-
મોટાં ઓળવશે તેની નગરે પડ્યાં. તેનું મગજ બેર
મારી ગયું અને ધુવાંકુવાં ચતો તે ગરાસી કીક્યો.
'આદ, આ કયો કરેલત કરેલારો મગજો છે! પેત્રીસ
છે કે મરી ગયો! હા, મારાં દધિયારો...'

આખરશાળ વચ્ચેનીએથી જાહેરે બારડાખેડવાનો

અવાજ આવતાં વિકળ ચહેરે તેણે અવાસને પૂછ્યું:
‘આવે દાણે વળી એ કાણુ શુભાણું?’

‘રામ જાણે!’ ગભરાટથી અવાસે કહ્યું.

‘જેવફૂલના ગચ્ચા! રામને અદસે તું જ જાતની
જાણી કાવને કે એ કાણુ મુલ છે!’ કર્નસે રાડ પાડી.

અવાસ ગયો ને થોડી વારે નવા આંગતુકને લઈ
તે કર્નસવાળા ખંડમાં દાખલ થયો. નસીજાનેએ એ
આંગતુક શહેરનો પોલીસ સુપરિન્ડેન્ડન્ટ ને કર્નસનો
બાઈબંધ ગણરામ જ નીકળ્યો.

‘ગણરામ, આ જો!’ કર્નસે દહિયારોને જાણે
ફૂટી નીકળેલા ઓગતરોના દગડા તરફ ગણરામનું ધ્યાન
ખેંચતાં કહ્યું, ‘મારાં’ દહિયારો, મારા માનવંદો...’

ગણરામ (વચ્ચે જ): કર્નસ, આ શહેરમાં આવો
આ થીજો દાખસો છે.

કર્નસ: શાનો?

ગણરામ: ચમત્કારનો.

કર્નસ: રામત્કાર!?

ગણરામ: હા, શહેર આખામાં એની જ પરંપરા
ચાલી રહી છે. માફ ભેળું તો સુવ્વલ કામ નથી કરતું!
હું તમારી સલાહ લેવા જ આવ્યો છું.

કર્નસ: તે મારે શું કરવાનું છે વળી?

ગણરામ: કેમ, અમને સલાહ અને સલાહ આપવા-
નું. જાણો છો, તમારાં તો દહિયારો ગુમ થાય છે પણ
અમારા તો ખાતાનાં માણસો યે ગુમ થઈ જાય છે!
પૂસ પર ફરજ જાગવતો પેલો અંજલ ઓગિતો ગુમ
થએલો ને પાછો પોલીસ ચાવડીમાં ફૂટી નીકળી કહેતો
હતો ‘કે તે ગૂઝત જોમ આકાશમાં ડોડી ગયો હતો!’

કર્નસ: એમ?

ગણરામ: હા. અને અંજલ તેની સુચ્ચાઈ ત્રિષે
સોગત ખાપ છે. તેના કહેવા પ્રમાણે આ ગંધી ધાંધલ
કરનાર સુભોધ નામનો એક છોકરો છે.

કર્નસ: હં... પણ મને નિદરકા જોઈએ. તે વગર
માફ ભેળું કામ નહિ કરે.

અવાસને ઇશારત કરતાં થોડી વારમાં એક સીસ-
બંધ યાટશે લાવી તેણે તેની આગળ મૂક્યા. પોતાને
દાણે સીસ તોડી, ગમ ભરી, કર્નસે મોઢામાં મૂક્યો,
પણ બીજા જ પળે ઉડું... ઉડું... ઉડું... હું
કરતાં તેણે ભરેલા કાગળો પારીખોથી બહાર કાઢી નાખ્યા.

‘આ તો સાચુંતું પાણી...’ મોઢામાં દબાવ કડવાશ
લાગતાં વધુ ન મોત્રાતાં તેણે મોઢું સાફ કરવા માંડ્યું.

‘મારા જીવના રામ, યાપુ, જો મને એની કશી
ખબર હોય તો.’ કરગરતો અવાસ કર્નસ સામે ધાટી
આંખે જોઈ રહ્યો.

ગણરામ: એમાં એનો વાંક નથી લાગતો. પેલા
સુભોધનાં જ આ ગંધાં કરતૂકે લાગે છે.

કર્નસ: સંભવિત છે. તમે તેને અહીં મોકલાવો.
હું તેને મળીશ. તેની સામે ગરમ થવા જેવું નથી.

ખૂબ શાંતિથી—હંડાછથી તેની સાથે કામ લેવાનું છે.

ગણરામ: વાર, ત્યારે હું રળ લઈશ.

ગણરામ ગયો. કર્નસ જમી પરવારો ત્યાં સુભોધ
આવી પડેજો. કર્નસ તેને આવકારી, બેસવા ખુશ્કી
આપતાં મોઢો, ‘છાકરા, મેં સાંભળ્યું છે કે તું
ચમત્કાર કરી શકે છે!’

સુભોધ: મારાથી ધાપ કે ખરા, પણ મને જે
એથી અજબપી તો લાગે છે! કશી ગમ નથી પડતી.

ગંધાને સલાહ પૂછું છું, પણ કોઈ રસ્તો નથી જતાવતું.
હું કહું છું તેમ થતું આવે છે ને મારા દુશ્મનો વધતા
જાય છે. હમણાં જ હું પ્રોફેસર ફડકેને ત્યાંથી આવું છું.

કર્નસ: મારાં દહિયારો સાથે પણ તેં રમત કરી,
કેમ? એનું શું પ્રયોગન હતું!

સુભોધ: આવતું મન સુસેલ-શાંતિ તરફ વાળવાનું.
કર્નસ: તે કેવી રીતે!

સુભોધ: તે તો પ્રોફેસર ફડકેને ખબર! મેં તો તેના
કહેવા પ્રમાણે કરી દીધું. આજી આપને દહિયારોની
ચિતા હોય તો હું હમણાં જ ને પાછાં લાવી મૂકું.

કર્નસે ડોકું ધુણાવી દરખાસત સ્વીકારી અને
સુભોધના કહેતાંમાં જ પડેલાંની સ્થિતિ પ્રમાણે દહિ-
યારો આપી જઈ એ ખંડમાં ગોઠવાઈ ગયાં!

કર્નસ: ગસ એટલી જ વારમાં?

સુભોધ: હા; મારે માત્ર ઇચ્છા જ કરવી પડે છે.

મારામાં નથી શક્તિ આવી છે. પ્રોફેસર ફડકે તેને કામે
લગાડવાના છે. જરૂરીઆતો પર નભતી નદિ પણ
વૈપુલ્યમાં નહાતી દુનિયા અમે જાનાવીશું. અમારી એ
રચનામાં કોઈ જુખ્યા નહિ રહે, નાગા નહિ રહે
ને માંદા યે નહિ રહે; શંક કે ચોરીનું નામ સુદન
નહિ, મળે ને લગાડ્યો જડમૂળથી ચાલી જશે.

કર્નક: એમ! વાહે; આજો હું માની લઉં કે તમે લડાઈઓ અટકાવી શક્યા, દરીયાઈઓનો નાશ કરી શક્યા, શ્રમને નકામો કરી શક્યા, વાપરી શકાય તે કરતાં વધુ પૈસા દરેકને આપી શક્યા; પણ એ અધાનો શોકો ઉપયોગ શો કરશે?

સુમોધ: મને પણ એ સવાલ થાય છે. પણ પ્રોફેસર તો કહે છે કે શોકો એથી એકબીજાને વધુ પ્રેમથી આલવા માંડશે.

કર્નક: એમ! પણ મનની લાગણીઓ પર તમે કેવીક અસર નીપજવવાના છો? દરેકને ખાતરી લાગણીઓ નેહું હોય છે, હં! અને તેમાં તમે જે નિષ્ફળ નીવડ્યા તો તમારી અધી મહેનત માથે પડવાની ને તાલકના મૂખીધના એ નમૂના બની રહેવાના.

સુમોધ: પણ પ્રોફેસર કહે છે કે અખતરો કરી જોવામાં આપણે શું જાય છે?

કર્નક: જલમમમાં જાય તારો પ્રોફેસર! એનું પછડું તો ફટતું જ નથી. તારો પોતલો મત બકતાં શું થાય છે? (ખંડમાં એવાર આંટા મારી કંઈક શાંત થતાં) તારે, સુમોધ, આપણી હમણાંની સંસ્કૃતિ નકામો છે! શું તેમાં વ્યવસ્થા નથી?

સુમોધ: સંપૂર્ણ તો નહિ જ.

કર્નક: તું એમ જ કહેવાનો, કારણ તારો પ્રોફેસર એમ કહે છે! પ્રો. . . ફે. . . સ. . . રા! તું તપ્તે છે કે દુનિયાના શોકોનો ખાટો ભાગ તારા જેવા શોકોનો અનેકો છે? હું તો દાક્ષી દુનિયામાં કશે ફેરફાર નથી જાણતો. છંદા સૈકામાં શું જોઈતો ફેરફાર નથી થયો? દુનિયાની જરૂર પ્રમાણે રેલવે, વીજળી, ફોટોગ્રાફી, પોસ્ટાલી વહાણો ને રાંકેટોની દરતીએ એટલી એક-રાગિનામાં એટલો ફેરફાર આપ્યો કહેવાય?

સુમોધ: એ અધાએ તો આપણને વિશેષ પરિવર્તન સાથે દયમયાની મુક્યા છે. દુનિયાને પરિવર્તન જોઈએ છે. હું ને પ્રોફેસર તે પરિવર્તન કરવાના જ!

કર્નક: જાઓ ત્યારે, દુનિયાનું મેં ઉભળ્યો દો, યાજા એવકુદે!

૨

બીજો દિવસ બિચો. અગર થનાં પોસ્ટલ સુપરિ-
ન્ટેન્ડન્ટ અક્ષમ કર્નકને મળવા આવ્યો. કર્નક વિચા-
રમાં પરોવાયેલો આશામખુદશીમાં પકચો હતો. જલ-

કુમાર • ૧૯૦૭ મો એક (ઓક્ટોબર ૧૯૩૯)

રામ આવતાં વિવેકપુર:સર તેને એસાડનો તે બોલ્યો.

અક્ષમ, આ છોકરો બેન્ગલો છે. તે વેપાર
ધંધાનો નાશ કરશે. સિદ્ધિ પર દસો લાવવા કોઈ પર-
દેશીને તે સગવડ કરી આપે એમ છે. એ શું ન કરે!
એ બંધકર દિવાનો છે. કાપેસર હોય વા ગેટાઈસર,
અક્ષમ, તેને કેટલાં નાખવો જ જોઈએ.

અક્ષમ: કેટલાં? કયા ગુનાના બદલા નાં?

કર્નકે જવાબ આપ્યા વગર પીટ ફેરવીને ગંદક
ઉપાડી. થોડીવાર પાછી મૂકી દીધી. પછી વિલાસ
ઉપાડી તેમાં કાર્બુસ ફાંસી અક્ષમનું ખાન પોતા તરફ
નથી એની એંજુ ખાસ ખાતરી કરી લીધી.

અગર નમના આવતાં અક્ષમે રમ લીધી. કર્નક
પણ નેની સાથે જ ગાદર નીકળ્યો અને પ્રોફેસર તથા
સુમોધને નદી તરફ જતા જોઈ તે પણ ને બળી વળ્યો.

પ્રોફેસર: ફેરી ખુશનુમા સાંજ છે! આજે આપણે
દુનિયાની કાયાપત્ર કરવાની છે. દરેકીઆનોની દુનિયા
નાશ પામશે ને વિપુલતાથી છલકાતી દુનિયા જન્મશે.

એક સૂકા દૂધા આગળ આવી બસે અટક્યા.

સુમોધ: આપણે જે કરવાના છીએ ને હું પરોમાં
મંધુર્ણ સનશુ જલ તો સાંઠું.

પ્રોફેસર: મેં ને માટે ખાસ જોઈતા તો નથી
પડી. પણ ઉભવળ બંધિય તો હું જોઈ થઈ છું.
પંડાં તો આપણે અધાને તંદુરસ્ત બનાવી દેનાં જોઈએ
કે નથી તેમને ફાળે આવતાં કાર્બુસ કંડાળાને અદ્યે
તેમને પૂર્ણ ઉત્સાહ આવે.

સુમોધ: દાક્ષરેના દક્ષ પર આપણે એથી તરાય
નહિ મારીએ!

પ્રોફેસર: એ દક્ષ નાશ પામે એમાં જ મજા છે.
સુમોધ, દાક્ષરે આપણને તંદુરસ્ત રાખવા કરતાં
ખાંદા રાખવાને જ વધુ તૈયાર હોઈ છે. અને ત્યાર-
પછી આપણે નાણું દાય પર લઈશું.

સુમોધ: પણ શોકો એના ખાંદા ઉપયોગ નહિ કરે!

પ્રોફેસર: આપણે ઉભવળ, વેપાર અને નાણાંનો
પ્રમંથ વ્યવસ્થિત બનાવીશું. શોકોને એથી વળું કરવાનું
મજા દરેશે. આપણે નવી દુનિયા સર્જીશું—ગૌહિક,
કલામય, શક્તિસંપન્ન અને સર્જનાત્મક!

સુમોધ: પણ કર્નકે તો મને જુદું જ. સુખાણું.
તે કહે છે કે અધી લોકલાગણી એક વક્ષણ નહિ પકડે!

પ્રેફેસર: આપણે તે માટે તેમને ફરજ પાડીશું.
સુભોધ: પ્રેફેસર, ત્યાં જ મારા ચમત્કારો અટકે છે. કામણીઓ પર તે અસર નીપજવવામાં નિષ્ફળ ગય છે. માસતી પર મેં એ નુસખો અજમાવી જોયો. અને, પ્રેફેસર, નવી શક્તિ મળતાં શેકાની નવીનતર ઈજાઓને શું વેગ નહિ મળે? મને પોતાને જ આ શક્તિ મળ્યા બાદ દિલમાં કેટલીયે જોશવંત ઊર્મિઓ ઊભા કરે છે!

પ્રેફેસર: એમ તો મને જે બહે અને અધાયને બહે; પણ સુભોધ, નિત્યનવી ઈજાઓ પરના પ્રભુત્વથી જ સાચી માનવતા જન્મે. તારી ઈજાઓ ઘણી ગણવતર છે અને તે પર નિગ્રહ જરૂરી છે. માસતીની યાદ જ તું મનમાંથી કાઢી નાખ.

સુભોધ: પણ તતા મને ગમતો નથી, અને માસતીને હું જૂલી શકતો નથી.

બાપણકત્તાની અઠાએ પ્રેફેસર કહે જોવા સ્થા: સુભોધ, તું અપનત થાય છે. તારા મોઢ કાજીમાં રાખ; સેવાને તારૂં ધ્યેય બનાવ.

સુભોધ: સેવા? શા માટે? દુનિયાને સુખી અને તંદુરસ્ત બનાવવા, એમ ને? અને હું તો ગુરુ ગોરખનાથ જ રહું! વાહ, પ્રેફેસર, વાદ!!

પ્રેફેસર: ઓહ, સુભોધ તારૂં પતન...

પ્રેફેસરના શબ્દો તેમના મોંમાં જ રહી ગયા. એક ગોળીબાર સંભળાશે તે સુભોધની ટોળી નેના નાથા પરથી બીડી પડી. સુભોધ માથે લાથ ચૂકી, ત્યાંથી આંખ સામે ધરતાં તે શેલીથી ખરડાએકો જોઈ બહારી બિટ્યા. ત્યાં તો ફરી ચાર થયો ને આંખની એક સૂકી ડાળાળી નીચે તૂટી પડી.

‘પ્રેફેસર, આપણા પર લહો થાય છે. જમીન પર સૂઈ જાઓ’ તેણે પ્રેફેસરને કહ્યું.

એને જમીન પર ચત્તાપાટ થઈ ગયા. ગોળીઓની કતાર તેમના માથેથી ચાલી જવા માંડી.

શેડીવાર પચો રહી સુભોધ ઘુંટણબર થયો. લાથ લાંબો કરી તે બોલ્યો, ‘ગોળીઓ, અટકી જાઓ! મારો યા રૂઝાઈ જાઓ!’

તે બોલો થયો. ગોળીઓ અંધ યદ્દ હતી. માથે લાથ ફેરવતાં યા અદશ્ય થયો હતો. ‘પ્રેફેસર બહે, એ કાણ છે તેની તપાસ કરીએ.’ તેણે પ્રેફેસરને કહ્યું.

એ બે ચાર મિનીટમાં તો સુભોધના ચક્રોમાં ધક્કો ફેરફાર થઈ ગયો. પ્રેફેસર સાથેના શિષ્યો તેનો સંપર્ક તો ગણે નાશ જ પામ્યો. પ્રેફેસરને આજ્ઞા કરતો હોય એ હમે તે ફરી બોલ્યો: ‘પ્રેફેસર, બોલા થાઓ. ચમત્કારો કરનારને દુનિયાએ આપેલા બરકો જોયો? અને એ શેકાને સુખી, તંદુરસ્ત, સ્વતંત્ર બનાવવાનું તમે મને કહેવા નીકળ્યા હતા! આજો હવે.’

સુભોધ આગળ વધ્યો, ને તેનાથી દોરાતા હોય તે હમે પ્રેફેસર કહે તેની પાછળ પાછળ ચાલવા માંડ્યા.

‘કરો વાંધો તો નહિ આવે ને?’ પ્રેફેસરે પૂછ્યું.

‘પ્રેફેસર, હું સહીસલામત છું ત્યાં સુધી તો નહિ જ આવે!’ સુભોધ જવાબ આપતો આગળ વધ્યો.

કર્નલ નકામી થયેલી રિવાજરને તપાસતો એક માડી પાછળ સંતાએકો તે આ જાંનેને આગળ આવતા જોઈ અદશ્ય થઈ ગયો. ગગીયાના છંડ સુધી આવતાં પણ સુભોધ અને પ્રેફેસરને હમસામોરની કશી ભાગ ને લાગી. સુભોધને એક નવો વિચાર આવ્યો: ‘શામ-માંની વનસ્પતિ, તમે બોલી બોલો કે અમારા પર હમસા કરનાર ક્યાં નાહો છો?’ વનસ્પતિને સંભોધી તે બોલ્યો.

યુવાન, ડોસર ને સૂરજમુખીનાં છોડાંએ જડા-ઝીણ અચાનકે જવાબ દીધો: ‘ડાળા ચડાખાની ખાઈમાં.’

પાઠ પર ચડેલી જુદાની વેસ બોલી બોલી: ‘મારી નીચેની ખાઈમાં.’

ખાઈના મથાળા પરનાં ધાસનાં ફૂલ બોલી બોલ્યાં ‘ને અહીં છે.’

કર્નલ હવે ગમરાયો. નાસવામાં મગ્ન નથી એમ સમજી તે તરત સુભોધની પાસે આવી લાગ્યો. ‘કેમ, સુભોધ!’ ગભરાટ છુપાવવા હસતો હસતો તે બોલ્યો.

સુભોધ: હું ધારતો જ હતો કે આવું સાદસ કરવાની યોગ બીજા કોઈને તમારા સિવાય ન થાય! એટલી દિંમતનું પ્રદર્શન કરવાનો શોખ પણ બીજો શેષ ન કરે! કર્નલ, તમે અહુ ચાકાક છો!

કર્નલ: એ અહુ હવે જવા દે, સુભોધ. હું મારી દાર કબૂલ કરું છું. હવે તમને કાવે તેમ કરો.

સુભોધ: પણ હવે મારો તેવો વિચાર જ નથી.

પ્રેફેસર: કેમ? એમ કેમ વળી?’

કર્નલ: સુભોધ, તારા વિચારોની અસ્થિરતા તને મોટા ન બનાવી મૂડે.

સુભોધ: નહિ જાનાવી મહે! કર્નલ, એ દિવસ થયાં હું મારી જાતનો જ વિચાર કરતો રહ્યો છું. સુવર્ણ-સાગરની શક્યતા મને નથી જાણતી. એ કદાપિ શક્ય થશે જ નહિ. પ્રે. ફરડેના આદર્શોને તો અંત નથી; પણ મારે પણ મારી જિમ્મેઓ છે, અને તેમને હું સૌથી પહેલી પસંદગી આપવા માગું છું.

પ્રેફેસર: પણ આંધાર સુધી આપણે નહીં કર્યું છે તેમાં તો સલાહ આપીશ ને?

સુભોધ: જિલકુલ નહિ!

પ્રેફેસર: કારણ, તારી અંગત હિચ્છાઓ બહુ જીડી છે એમ જ ને!

સુભોધ: એ ગમે તેમ હોય. કદાચ તમે નિર્દેશકો સાથેનામાંથી થોડાંકનો ઉપયોગ હું કર્યું એ બરા, ચમત્કાર કરનાર હું છું—હા, હું. શક્તિ મારામાં છે. તમારી, કર્નલની, રઘુનાથની કે બીજા કોઈની નહિ, પણ મારી હિચ્છાની કુનિયા હવે જાનવાની છે. અને હું માફે તેવી તને જાનાવું તેની સાથે તમને કશી નિરજાલ નથી. તમે બધા મારો ઉપયોગ જ કરવા માગતા હતા. હવે, હું અને મારો ઉપયોગ કરીશ. પ્રેફેસર, સાહેબ, હવે જે મને કદાચ તમારી જરૂર પડે. કર્નલ, અંક; તમારા થેરથી જ આપણે કુનિયાનું નવસર્જન કરીશું. અને બધા કર્નલના ધર બાણી વળ્યા.

નિશાનબાઈ અને કલાકતનાં પુત્રકાંતયા રેમિંગ્ટનના ફોટોગ્રાફથી ખરપુર કર્નલના શયનાખંડમાં ગળું આવી લાગ્યા. બધા ગ્રાંત હતા. થોડી વારે સુભોધ એ શાંતિ નોડી. 'પ્રેફેસર, કર્નલ. મને થોડી એક્ઝન નેદર છે. જાનાવાર તમે બહાર જાઓ તો!

પ્રેફેસર અને કર્નલ બહાર નીકળ્યા ને સુભોધે બારણું બંધ કર્યું. નેપોલિયન જેવા રવાનગી તેણે અદ્ય વાળી ને બીજી જ પગે સામેના આયનામાં તેણે

ચોતાનું પ્રતિબિંબ જોતાં કંઈક નિરાશા નેતા ચહેરાપર ફરી વળી. 'હું થોડો ક્રિયા ને બરાહ બનું!' તે ભોંભો ને આયનામાં જોતાં તેનું પ્રતિબિંબ પરિણામ આવી અર્થ હતું. 'મને વિશાળ કપાળ ને ચહેરા પર કડક ભાવ છે!' અને આયનાએ તેમ બન્યું હોવાની સાક્ષી આપી. 'દે! આ અર્થ મને સાફ લાગે છે! ના, ના. હું જેવો હતો તેવો પાછો થઈ જતું!'

અને આયનામાં પાતળો સુભોધ પાછો દેખાશે.

'મારે હવે કરવું શું? શું હિચ્છાનું ફેરવેશું ના માન-તીને જ અહીં બોલાવું! કેમ વળી? તેને દેખાડવા કે હું કુનિયાનો સ્વામી બનું છું.' જિયારા પ્રેફેસર! મને મર્યાદા કરવા, સલાહ આપવા ને શવ દર્શાવવા સિવાય એમને ગળે બીજી કંઈ જ નથી!' ખુબ નંદરથી તે દરેક. 'તમને નેમની બાઈ રસની હતી, હવે હું મારી બાઈ રહ્યું.'

અરોહક હર્ષ

મેંદીનાં પાન

અમ એ આનંદનાં પિતા છે.

આખસ એ એવો દરિયા છે, જે બધા સદૃશ્યો ગળી ગયે છે.

નિષ્ક્રિય ડાહ્યા માણસ અથ વમરની સધનાખી જેવો છે.

ઉચ્ચનાં મળ કડવાં છે, પણ ફળ મીઠાં છે.

ઉચ્ચને રાત્ર આપતાં જ ગરીબાઈની પડોણામત કરતી પડે છે.

ચિત્ર એ મૂંઝી કવિતા છે ને કવિતા એ બોલતું ચિત્ર છે.

સોનાની ખાણો જોવાનો હમણાંહમણમાં આ મારે માટે ત્રીજો વારો હતો. સાથે ચિ. સરૈજ ન હોવા તો મેં પૃથ્વીના પેટમાંથી પીઠી ચઢીને માટા ખેંચી જાવવાની આ ઘેલછા જોવા પાછળ એક વિવસન જ ખર્ચેાં હોત.

પહેલી જ વાર જોવાના છીએ એ આનંદ તો અનૈરા હોય છે. એથી અનરતો પણ તમમગ એના જેટલો જ આનંદ માણસને ત્યારે મળે છે જ્યારે એની સાથે એ જ વસ્તુનો નવો અનુભવ કરવાર હોયો હોય છે. પોતાનું જ્ઞાન, પોતાની માહિતી, અને અનુભવ કાતવીં દેવાની તક મળે છે ત્યારે એના આનંદ માણસને ઓછા નથી હોતો. તે ક્રુપરાંત નવા માણસના ઔત્સુક્યના માગોવાર ધવામાં પણ સ્વનંત્ર આનંદ હોય છે, જેને કારણે જુના અનુભવનું વાસીયળું ધણે માથે મટી જાય છે.

પહેલી વાર અમે ફ્રાંસમાં ગયા હતા; બીજી વાર નંદીથી કોલર ગયા હતા; આ વખતે બેંગલૂરથી મોટર તઓને સોનાની ખાણ સુધી જઈ તે જ દિવસે પાછા આવ્યા. ૬૦ માસીલનો રસ્તો છે, પણ અમે તો જતાં આવતાં મળીને તમમગ ૧૫૦ માસીલ પૂરા થયાં.

અટ્ટે: સદ્ મુજ્યતામ્! એ ન્યાયે મેં અમારા મેજવાન શ્રીનિવાસરાવને એમની નાની છોકરીને અમારી સાથે મોકલવા સૂચવ્યું. પછી ન્યાય ખાતર એના માસીને સાથે લેવો પડ્યો. અને બે સાથે થયા ખાતર—અથવા ઇમિશન તરીકે—નાની લતિતાને અમે સાથે લીધી. આમ ત્રણ હજાર માથા બોલનાર છોકરાઓ સાથે ધવાથી મેં એમની સાથે વાતો વલવાવી મારા જાનવી ચબ્બોના મોકાળ અજબો જોયે, રસ્તામાં પથરાની ટેકરીઓએ હંપીના માતગ પર્વતનું રમરણ કરાવ્યું, આકાશનાં વાદળોઓએ નંદી-દુર્ગાનું રમરણ કરાવ્યું અને રસ્તાની બાજુનાં તાબાંલાંબાં તળાવોએ અિન્દ્રાવણી નંદાની શોમા બનાવી. અને આમ અમે રમરણના માગયા મારે ધઓને સોનાની ખાણો પસિ પહોંચ્યા. જ્યાં જુઓ ત્યાં બામુના ટોપલામાં વિવાસલીની પેટી ખોલીને એના ટોપલો માથે ચડાવી, હાથમાં જરબાગિડનું જાનક રાખી આમતેમ કરતા મજૂરા નજરે પડ્યા.

થોડીક મહેનતથી સોનાની ખાણોના સરહારી ઇમિશનર શ્રી લોરામરવામીને અમે શોધો હાક્યા એમની સાથે કોલરના મારવાડી શેડીયા શ્રી મેંરવલાલજી પણહતા. બને ક્રુપર અમારે વિગે બેંગલૂરથી તાર આવેલો

હોવાથી તેઓ અમારી રાહ જોતાં હતા. મારા ખોરાકની બેચાર વતો ઈયાં વગર છુટકો ન હોતો, એટલે તેટલો વાંતો-છરી અને ખાણો જોવા ગયા.

મુસ્તરવિદ્યાના ખાણકાર તોહોએ નક્કી કર્યું છે કે અર્ધ તમમગ ૨૫ ચોરસ માસીલનો મુમિમાગ સોનાના પથરાથી મરેતો છે, એમાંથી વાર માસીલ જેટલો ખમીન કોનરવાનું દમણાં વાતે છે. એક ખાણ હવે ખૂટયા આવી છે એમ આ તોહો કહેવા ખાવ છે ભાં, અંડાળમાંથી એથી મેં વધારે સારા પથરા મળી આવે છે. અહીંની ખાણોં આખી દુનિયામાં મોથી અંડી ગગાવ છે. તમમગ ૮૦૦૦ છૂટ સુધી આ તોહો ગયા છે, અંદર કૂતરવાના મુખ્ય વિવરને અંચેલીમાં-shaft-ચાક્ર કહે છે. એ ચાક્રમાંથી મોટા પારખામાં બેગમી તોહો અંદર ખાવ છે. દર વખતે ૩૫+૩૫=૭૦ માણસો એમાં મરી નીચે મોકલવામાં આવે છે. એક પારખા સામે બીજું પારખું તોહોનું હોવાથી એક નીચે પહોંચ એટલે બાંજું ક્રુપર આવી ખાવ છે, અને વરેક પારખામાં ક્રુપરો અને નીચતો એવા બે મજતા અથવા મેડી હોવાથી વરેક વખતે કુલ ૧૪૦ તોહોવા ખાન આ વિજળીના ધંતકાયમાં લટકે છે. બે પારખાં સામસામાં તોહોવાથી જોખમ ધળું ઓછું હોય છે અને પારખાંનો વેગ ધાવે તેમ જાલૂમાં રાખી શકાય છે.

આ ખાણો પરામરનાર ૨૦-૨૫ હજાર કુલીઓમાંથી ૧૨-૧૫ હજાર કુલીઓ પૃથ્વીના પેટમાં અદિરાવળ મદિરાવળની પેઠે જામ કરતા હોવાથી અને એમને અંદર તઓ જવામાં મિનિટ મિનિટની વાર થાય તો મેં સેંકડો રૂપિયાનું નુકસાન થતું હોવાથી મજૂરોને ત્રીજી-વેગે અંદર મુજવા અને ત્રીજીવેગે બહાર જાવ્યા એની પાછળ મનુષ્યમુદ્ધિ દીકરીક ખરવાઓ છે. ટોચી પણ રીતે અકસ્માત ન થાય એને માટે અહીં એટલી બધી કુક્તિઓ રચાઈ છે કે માણસના જીવનની કિમત અહીં સહુથી વધારે લેખાય છે. એમ ખાતરી થયા વગર રહેતી નથી. હજારો રૂપિયાનું નુકસાન મેલે થાયો, પણ એકે માણસનો જાન જોખમમાં ન આવે, એ સુવધી અહીં જામ વાતે છે. જતાં સેંકડે બેચાર લોહો જોખમમાં આવી જ ખાવ છે. આ વસ્તે—એટલેકે છેલ્લા થોડાક મહિનામાં પૃથ્વીના પેટમાં કૂતરતાં કૂતરતાં ૩૦-૪૦ સ્વર્ગે પહોંચ્યાનું શ્રી લોરામરવામીએ

માણસ સોનાનો દાસ થઈ શકે

પણ તેનાથી હેતરાય તો નહિ જ;

રેતી જોડે છટકી જતું હેતરતું બે દડા સોનું પણ તે સાર્થનાઈડની મદદ વડે એમાંથી કાઢી લે છે.

છે-જાણે 'ચંદ્ર બ્રમતિ મરતે.' પથરા ખાંડીખાંડીને એ મંબિલાં તેનો એવો તે. મૂઠો છરી નાળે છે' છે એ કોબી રેતી પાણીમાં મળી પ્રવાહી થતાં વાર લાગતી નથી.

દવે આ પ્રવાહી રેતી પાસેથી સોનાના છળ ગાળી લેવા એ જ મુખ્ય કામ છે. જૂના વખતમાં ઘેટાં બહારને મારીને એની વાલ સાથેની યોગ્યરી ફેલાતી એના પરથી પેલી સોનાની રેતીવાળું પાણી વહેવડાવતા હતા. સોનાના છળ મારે હોવાથી ચામડાના વાલમાં મરાડી જતા અને બાછીની રેતી પાણીના પ્રવાહથી તળાસી જતી. દોરામરનામીએ જણ્યું છે ક્રીક તોલકામાં Golden Fleece જે વાન આવે છે તેનું કારણ આ જ છે (Fleece એટલે વાલવાળું ચામડું). એના દેશ પરથી એને એ નામ મળ્યું છે એમ હું માનતાં; દવે ખબર પડી છે જીસુસની પેડે સોનાના છળને એ પછડી રાખે છે એટલા ખાતર એને એ નામ મળ્યું છે.

ખેર, દવે કાલેશાળ ચામડાં વાપરવાને બદલે ઝૂનાની હંબલ વપરાય છે. એમાં સોનાના જે છળ મરાય છે તે બધા એક ચોરસ તળેલામાં બંનેરાય છે અને પછી એ તળેલાનું પાણી એક ત્રાંબાના પતરાં ઊપર થકી વહેવડાવે છે. ત્રાંબાના પતરાંને પારાનો પુદ્ર આપેતો હોવાથી એને સોનાચાંદીની છટકીને મૂખ લાગેલી હોય છે. સોનાના છળવાળું પાણી એ પતરાં ઊપર થકીને બ્યારે વહેવા મંડે છે ત્યારે પારા એને પછડી રાખે છે. પછી એ બધો પારા મેગ્નેટીસીટી ગરમ કરવામાં આવે છે. એટલે પારા અલગ અને સોનું અલગ એમ થકી જાય છે. પેટમાંથી પારા નીકળી જવાથી સોનાનાં છળ વાદળી જેવાં થકી જાય છે. એ વાદળીઓ છરી ઓગાળી સોનાનો રસ બતાવે છે અને પછી એની અંદર બનાવી મુંબાડી મોઢલવામાં આવે છે. ખાખમાંથી નીકળેલા પથરાનું વજન થકી પછી જ તે કારખાનામાં મોઢલવામાં આવે છે. એ વજન પરથી કુલ સોનું હેટતું નીકળશે એનો અંદાજ કાઢવામાં આવે છે. ઘણું છરીને એ અંદાજ સાચો પડે છે. જો મારે ફેર પડે તો પછી પૂછવું જ શું? આખા કારખાનામાં મારે દાદાકાર થકી જાય છે, અને મૂલ થયાં છે, ચોરી

થયાં છે એ બધાની તપાસ થાય છે. કારખાનામાં કરનાં કરનાં દોરામરનામી હવે, અહીં દરેક મામલે હેતલ પોતાને શાહુકાર સમજે છે, બાછી બધાની ચોરી પેડે તપાસ લેવામાં આવે છે. (સોનાની ખાખ જોવા તથા જ શ્રી શંકરાચાર્યે લખ્યું હતું 'પુત્રાવ અપિ પતન માખાં મીનિ:')

પથરાના પેટમાંથી સોનું બીનથી લીધા પછી બાછીનો મૂઠો ડૂબો સમજી કૈલી દેવામાં આવે છે. એની મોટી મોટી ટેકરીઓ ચારે કોર ખડેલી જોવામાં આવે છે. આ રેતી નથી આવતી ક્લિપ્પેટ બનાવવાના કામમાં છે નથી આવતી કાચ બનાવવાના કામમાં. બિચારી રેતી પોતાનો કુપયોગ કરનાર મનિષ્યના માનવીની રાદજોતી અહીં રાલ્યા થકેલી અલ્પલાગી પેડે તપર્યા કરે છે.

વચમાં માખરને સુકી આમ્યું છે આ રેતીમાંથી હેતલ લટ દહા સોનું જ આગળે કાઢી શક્યા છીએ. બે દહા સોનું હંબલના સઠંજામાંથી છટકી રેતીમાં જ રહી જાય છે. માખર સોનાનો દાસ થકી શકે: પણ સોનાથી આવી રીતે એ હેતરાય એમ તો નથી જ. એણે એ રેતીના દગલા છરી પાણીમાં પલાલી એમાં સાયનાઈડ (cyanide) નાખી સોનું પ્રવાહી બનાવી લાવ્યું, અને એ રીતે રેતી પાસેથી સોનું બીનથી લીધું. દવે આ પાણી ક્લિપ્પેટ કરી, જલનમાં પાતળાં પાતળાં છોલકો પર રેડી દે છે. કમજાન સાયનાઈડને જલન મળે છે એ તરત સોનું છાંડી દઢી જલનને વળગે છે. અને આમ સોનાનો છાલો દગલો નોખો મળી આવે છે. સાયનાઈડ હલેશે જલનની ખૂબી નમે શું જાણી? એની આગળ સોનાનો સદવાસ ફૂલ છે. અરેખર તત્ત્વ તત્ત્વ ક્ષિતિ દ્રવ્ય ચો દ્વિ વ્યવ ક્રિયો જનન સોનું મોધું અને જલન સરતું એ તો માખરે જ દરામ્યું છે ના? માખરે માખરના બાલક કરનાં પોતાના વાહરડાને વાટામાં વધારે મંતોય મળે છે.

દવે આ સાયનાઈડે કૈલી લીધેલું સોનું મરમ કરવાથી સુવર્ણવર્ણ સોનું જતું થાય છે. અને એ જોડોને મહેનત માખર રાખી રાખી થાય છે. પારાની મદદથી બ્યારે સોનું મેગ્નેટીસીટી થાય છે ત્યારે એમાં સોના સાથે

આની નારહી પ્રવૃત્તિ એને મુશ્કે છે. અછળાએલા ઈન્દ્રિય પ્રાચીન કાળમાં જ સીમ પાડી હતી:

* સ્વામંત્ય કૃતે મર્ત્યા: કિં કિં પાપં ન કુર્વતે? ॥

(૨)

મન્યામીઓને માટે હંદવામાં આપ્યું છે કે એમણે સોનાચાંદીને સ્પર્શ પણ ન કરવો જોડીએ. સ્વામી વ્યાનંદ સરસ્વતીના હમંડતને ચાંદીનો નાનકડી મૂંગળી હતી એટલા પરથી સ્નાતનીઓએ એમના વિષે છેડતું એ લખ્યું છે. હાન્તા અને હનક એ હળિયુગની મૂડી છે, અધઃપાનનાં સાધનો છે એમ ખ્યાલમાં ગયાયું છે. સ્ત્રી એ જ પાપનું મૂળ છે, હનકમાંથી જ તોમ પેદા થાય છે એમ પણ ધણા લોકોએ પ્રમાણિતપણે ગોંધી રાખ્યું છે. પણ મને એ દષ્ટિ કોમી કોળે સાચી નથી લાગી. અહીં જ્યાં પશુપાત દાહવા ખાતર હતું કે હાન્તા બને હાન્તા બને પાપનાં સાધન છે—પુરુષ અને સ્ત્રી બન્ને અધઃપાનનાં વીજ છે. કૈયાલિલ સાધુઓએ હતું કે આપણો જન્મ જ પાપમાંથી છે, એટલે આ દુનિયામાંથી બચી જવું, આભાર રીતે નીકળી જવું, એ જ જીવનનું સાર્થક છે. ખ્યારે સ્વામી વિવેકાનંદે હતું, ‘સ્ત્રી પાપનું મૂળ નથી, પણ મનના વિચારે જ પાપનું મૂળ છે; એ કાળનાં અપરાધનું જોડીએ.’

લોકોમાં ધનનો લોભ જોડી અને એ લોભને હારણે લોકોને પોતાનું જીવન નિશ્ચય અને નીરસ કરતા જાડી હતું અછળાએ હતું, છતાં સોના પ્રત્યે અખમો મનમાં કોડી કાળે ન હતો. નાનપણમાં મેં છેડતા થયેલાં વામણી છે, પણ એમની શામા તરફ જ હતું જોનો. સોનાની સુંવાળપ, એનો રંગ, એનો સૌમ્ય ચળકાટ બધું મને ગમતું; પણ અમુક વીજ આટલી હીમનની છે અને હું એનો માલિક હું એવો માવ મારા પર સવાર થતો જ નહિ. ચક્રમકના પાસાવાર પચ્ચા અને હીરામાળેક માટે મન સરખા જ આર્થિક હતા, આજે પણ એમ જ છે. મકનના મળનાર કૂતોની મારી પાસે જેટલી હદર હતી તેથી હીરામાળેકની વધારે નહિ જ.

હીરાની વીંટી પહેરવાની ઝિણ્ઝા નાનપણમાં ઘણી હતી, પણ તે કોડી કાળે તુલન થયી. પછી ખ્યારે આશાના તારાઓ સાથે વોરતી થઈ ત્યારે તુલિ થઈ

કે આપણી પામે આટલા બધા હીરાઓ છે. એ હીરા સાચવવા મેં નથી પડના, કોડી હીનથી પણ નથી તેના. રાત પડી કે તમમગ તમમગ આવ્યા જ છે. એ જોયા પછી હીરાની વીંટી પહેરવાની ઝિણ્ઝા ધીમીધીમી મેલતી પડી અને અંતે સવારના તારાની પેઠે ઓગળી ગઈ. કુપાનના રંગે અને કૂતોના રંગે પરાઓને જોયા પછી રંગોનું ભગ્ન પ્રત્યેનું આર્થિક ભોખ જામે ભગ્ન જનું જ રહ્યું. આજે ખ્યારે બોજાઓ રંગીન ભગ્ન પહેરે છે ત્યારે હું એમના તરફ કૂતોની નજરે જોડીને ખુમ થાઉં છું અને કંઠીક જૂનમના પણ અનુમતું હું કે એમણે મારે માટે સરસ દૃશ્ય રજૂ કર્યું. પણ હું રંગીન ભગ્ન પહેરેને બોજાઓ માટે પ્રવર્તન બનું એવી તો ઝિણ્ઝા થતી જ નથી. આપણે અમદ ન દેખાડીએ અને ખાસ આર્થિક પણ ન બનાવે એટલે લોકોનું ઓઝામાં ઓછું ધ્યાન ખેંચીયું અને ભેવળ માણમ રહી જાયું એમ જ હમેશાં લાગ્યા કરે છે.

સોનું છે જ સુન્ય. ચાંદી કરતાં વળે સૌમ્ય, ચળકાટમાં ઓછું આંખી નાખનારૂં, રમતારમાં વધારે સ્પષ્ટિ. કોડી પણ સોનાને પૂછે. સોનું એટલું તો સૌમ્ય અને હવાઈ હોય છે કે એમાંથી જાન-જાતના અલંકાર બનાવતાં એનો અત્યાદ્ય ખુટતો જ નથી. મોનાને જો હીમતી વીજ ન બનાવી શકત, મોનાના સિકાઓ બનાવીને જો મૂલ્યસંપ્રદનું એને સાધન ન બનાવ્યું હોત તો સોનાના આટલા બેઠાત ન થયા હોત. સોનું સડતું નથી, બગડતું નથી, થોડી જગ્યા રોકે છે, સામાન્ય તેજાબની અસરમાં પણ આવતું નથી, પગેરે વગેરે એના જે સદ્યુગો છે તે જ એને માટે મારક થયા છે. લોભી માણસે પોતાના લોભનું એને પ્રતીક બનાવ્યું. હું સોનું હોત તો અતમદત્ત્યા કરી મજાન પાસે જઈ હડેન કે ‘મારો કોડી એક ગુણ ઓછો કરો, કુપાની પેઠે મને ક્ષણજીવી બનાવો, ભુરુ-ની પેઠે ખૂડી જનાર બનાવો, સાકરની પેઠે ઓગળી જનાર બનાવો, તારાઓની પેઠે અગાધ બનાવો, પણ માણસના હાથમાંથી મને છોડાવો. સત્યયુગની સુવાસ ભગ્ન ગઈ શા મારે મને હલિયુગનું પ્રતીક બનાવી મૂક્યું છે? મને જોડીને માણસની નજર ભગડે છે, એની મતિ ભગડે છે, માઓમાઓઓ મારે માટે આપસમાં તકવા મારે છે; મને જ. બીને કિચરના નાસ

નવી નજરે .

સગાબંધિતની કેઈ અંકેશ નાવનાથી, જનરેશનનાવની અવજન સમજથી કે મનક-સરકરીની વિચારણાથી જીવનના ઇતરસમાં અજરગવાનું અવનવા અખતરના ફિરિયાદિ—એની પાછળનું માનવ તત્ત્વ આપણને આકર્ષી રિસતરખને લકડી આપશે એની યોજનાથી અપાતી તેની લેખશાળા

એ

ક. મિત્રનો કાગળ મને મળ્યો છે. પોને યુ-જરાતી બાપાના આગળપડતા સાક્ષર છે. તેઓ અત્યારે મારી પાસે બેઝિક શીખી રવા હોવાથી એમની એ શરમ ખુટી ન કરવા ખાતર નામ લખતો નથી. પરંતુ એમની જે ફરિયાદ છે તે એમના જ શબ્દોમાં આપું છું.

‘ધણું પુરતકામાં અંગ્રેજ કક્કરા મૂકવામાં આવે છે, પણ તેનું યુજરાતી આપતા નથી. બાપાંતર જે આપે છે તે કુટનોટમાં મૂકે છે. અને લાગે છે કે યુજરાતી મંથોમાં અંગ્રેજ મૂળ આપી એટલી વચ્ચે નકામી ન રોકવી જોઈએ. છતાં આપવામાં જ આવે તો પાટ-ટિપ્પણીમાં તે અપાવું જોઈએ. કેવળ અંગ્રેજ આપવું અને બાપાંતર આપવું નહિ તે તો યુજરાતી ન તાણનાર વાચકોને માટે એટલા પૂરતું પુરતક નકામું યત્નચત્ર જેવું છે. તમે આ બાબતમાં ‘કુમાર’માં કોઈ કેકાણે લખશો તો ઉપકાર થશે. ‘કુમાર’માં પણ ઘણી વાર ચાલુ લેખમાં આમ થાય છે.’

મારા આ મિત્ર મંદરૂતના અભ્યાસી હોવાથી પોતાનાં પુરતકામાં મંદરૂતનો એવી છટથી ઉપયોગ કરે છે કે અંગ્રેજ આગળ જેવી પરાધીન રિધિતિ એમની પોતાની થાય છે એવી જ રિધિતિ મંદરૂત ન તાણનાર વાચકોની તેમનાં પુરતકા વાંચતી વખતે થાય છે. આમ, એક રીતે તેઓ સદયમાં હોવાથી અંગ્રેજનો છટથી ઉપયોગ કરતા લેખકોની એ બૂલની પાછળનાં નિંદોષ તત્ત્વોને તેઓ સહેજે સમજ શકશે. લેખક જ્યારેજ્યારે પણ મૂળ અંગ્રેજ આપવા પ્રેરાય અને તેનો યુજરાતી અનુવાદ આપે કે ન આપે ત્યારે ત્યારે નીચેનાં કોઈ કારણે હોય છે:

(૧) તેને મૂળ અંગ્રેજ લખાણ એવું તાજગીભર્યું લાગતું હોય છે કે બાપાંતર કરવા જતાં તેને દવા લાગી જશે એવી દરેકને તે મૂળ લખાણ જ મૂકે છે.

(૨) મૂળ લખાણનો ભાવ પોને માનુષાવામાં ઉતારવા સમર્થ હોવા છતાં પોતે તે પડેકપડેકું વાંચેલું ત્યારે પોતાને જે અપ્રતિમ આનંદ થયેલો એ આનંદ એના ને એવો જ પોતે વાચકોને પણ અર્પવા માગતા

હોય છે. આમ કરવા જતાં આંધળા આગળ આરસી જેવું કદાચ ગતી જાય તો ચિત્તારાનાં કમભાગ્ય!

(૩) લેખકમાં માનુષાવા તરફ ખાસ પક્ષપાત કાંઈ ન હોવાથી જે વિચાર જે બાવામાં વધુ ચમકથી દર્શાવી શકાય તે વિચાર માટે ને બાવા તે બેદિકરાઈથી વાપરે છે. એવે પ્રયોગે યુજરાતી અનુવાદ મૂકવા જાય તો એનો મૂળ હેતુ જ માંડો જાય.

(૪) મૂળ લખાણનો અનુવાદ આપ્યા પછી પણ એની ખરી ખૂબી પોને સમજતી શકેલ નથી એવો નેને અસંતોષ રહી જતા હોય છે, અને તેથી પોતાના અનુવાદની પૂર્વે રૂપે મૂળ લખાણ આપવાની કામચ તો રોકી શકતા નથી હોતો.

આમ, આ બધા પ્રયોગોએ અંગ્રેજ અપતરફો અપાય છે તે અનિવાર્ય બની જતાં હોવાથી એ આપનાર લેખક સાથે વાચકે સદાનુમતિ દાખવવી પડે. માત્ર કોઈકે જ વખતે એવું બને છે કે અંગ્રેજ અપતરફો મૂકવામાં લેખકનો દુષિત આશય હોય, અને આ પ્રકારની બૂલ ખાસ કરીને શરૂઆતમાં જ બને છે. ઇતરની પડેલી પચ્ચીશીમાં યુનિવર્સિટીના કાળા તમા સંવિત લેખક તાર્કનો કલમ પકડી લખવા બેસે છે ત્યારે ‘ધન્ય છે મને કે હું આનું અર્પું. લખાણ પણ સમજ શકું છું.’ એવા કોઈ આત્મગોરૂવના ભાવથી ને કિષ્ટ રચના વાળાં અવતરફો આપી વાચકને પોતાના ભાષાજાનથી આંજવાનો જાલિસ પ્રયાસ કરતો હોય છે. પણ અનુભવી વાચકોની નજર આવા પ્રયાસોને ટુરત પકડી શકતી હોય છે. ઘણુંખડું કાન્યનાં કે તત્ત્વજ્ઞાનનાં વિવેચનમાં આનું જાડું બને છે. એવે વખતે બાપાની નિઃકાશ કે વિચારના પ્રવાહની પ્રગળાને ખાતર નહિ પણ માત્ર અટપટી ભાષાને ખાતર જ જ્યારે અંગ્રેજ અવતરફો યુજરાતી લેખોમાં દેવામાં આવે ત્યારે એની પાછળ તાબ નિશાળીઆનું આ માનસ છે એમ અનુભવીઓ સમજ લખે એના પર આપું રિમત કરી શકે છે. પણ એ પ્રયોગે આપવું આપોપૂર્વક કહી શકાય કે જે

અવતરણુ શેષક આપી રહ્યો હોય છે તે અવતરણુને તે પોતે જ સમજી શક્યો નથી હોતો, નહિતર તેને તેની એટલી બધી કિંમત ન હોય; અને એ દૃષ્ટિએ પણ એવાં અવતરણાં ક્ષતિય ગની બધાં છે!

અત્યારે યુરોપમાં ચાલી રહેલી લડાઈની બચકરતા વચ્ચે વચ્ચે પણ આપણી આંખને દારી બધાં એવાં કોઈ કોઈ દરજ્જા નજરે પડે છે. જેમકે પોલૅન્ડને સુક્તિ અપાવનાર માર્શલ પિલસુદ્સ્કીની કળર આગળ પહોંચતાં નાઝી લશ્કર એ પ્રજાના તોરણુદારના અવરોધોને બન્ધ અદાથી સલામી આપે છે, અને એમ આડકતરે સૂચવે છે કે શેકોત્તર પુરુષોની મહત્તા એ પ્રજાએ વચ્ચેનાં વેરથી પરની વસ્તુ છે; ત્યારે બીજી બાજુ પોલૅન્ડના સત્તાધીશો પણ એવી જ અન્ય બેલદિલી વાપરી જર્મન પ્રજાની સહાનુભૂતિ મેળવી લે છે. તેઓ જર્મન પ્રજા અને નાઝીવાદ એ બે વસ્તુ વચ્ચેનો ભેદ જરાજર સમજી લઈ પુલ્કર્ષા પકડાએલા નાઝી કેડીઓના કુશળ મમાયાર જર્મન પ્રજાને રેડીઓ મારફત પહોંચાડે છે. હુનિયાની લડાઈઓના ઇતિહાસમાં આ એક અતિ વિરલ ઘટના છે. પુલ્કર્ષા કેડીઓને સન્માનપત્રક રાખવામાં આવ્યા હોય એવા પ્રસંગ ઇતિહાસને ચોપડે ચડી ચૂક્યા છે. પણ આજે રેડીઓ એક એવી વસ્તુ રાખ ગતાવે છે જે લડવા તૈયાર ધમેકી પ્રજાના જિગરને નરમ બનાવી નાખે છે. નાઝી સરકારે પોલૅન્ડથી આવતા આ સંદેશા સાંભળવા ઉપર પ્રતિગંધ મૂક્યો છે. પણ વિલ્હરની એ સરકારે જ રેડીઓની ચાંચીઆંખીરી શરૂ કરેલી, એટલે એની સામે આત્મારે એ લાઇલાજ છે. કેમકે પુલ્ક શરૂ થયું ત્યારે અને અત્યારે પણ પોલૅન્ડના યૌવસાન રેડીઓ એક્શન માટે જે વેવ લેન્ડ્ય નક્કી થયેલું એ જ વેવ લેન્ડ્ય ઉપર પોલીસ બાળામાં પોલૅન્ડના વતી ખોટા સંદેશાઓ ગર્લિનથી મોકલી હુનિયાને છેતરવાનો પ્રયાસ વિલ્હરે કરી નેખો છે, એટલે એના પ્રતિગંધ છતાં લડાઈમાં પકડાએલા પોતાના મિત્રો કે સંબંધીઓના સમાચાર મેળવવા નેટલો પોતાનો નૈતિક દક્ષ નાઝીવાદ નીચે પાસાએલી પ્રજા પણ દણ સમજી શકે છે.

ટેલીપથી અને કૅબલરૉયલ્સ સંબંધે વૈજ્ઞાનિક ચોક્કસાઈથી અભ્યાસ કરતાં એક અમેરિકન પ્રૅફેસર રૂબીને શ્રાવ્ય એક લાખ અખતરાઓ પડી એ સંબંધી

ચોક્કસ નિર્ણયો બહાર પાડ્યા છે. તે કહે છે કે ટેલીપથી એટલે કે એક માણસના મનમાં જે વિચાર હોય તેનું બીજાના મનમાં થતું પ્રતિબિંબ; અને કૅબલરૉયલ્સ એટલે સંજ્ઞાદિ અથવા દૂર બનતા બનાવો બેવાની શક્તિ. આ બંને એક જ શક્તિનાં શુદ્ધાંશુદ્ધ રૂપાંતરો છે. વળી જે માણસમાં એક શક્તિ હોય તેમાં બીજી પણ હોય છે, અને આ શક્તિ વારસામાં પણ ઊતરે છે.

જેઓમાં આ શક્તિ હોય છે તેઓ જેમ બેવાની દુન્દિય-આંખ-નું રથાન બતાવી શકે તેમ એ શક્તિનું ચોક્કસ રથાન બતાવી શકતા નથી. એટલે માનવાને કારણ મજે છે કે મગજના કોઈ કેન્દ્ર પર નહિ, પણ માનસની ભૂમિકામાં જ તેનું રથાન છે.

આ શક્તિ ધરાવનાર વ્યક્તિની તંદુરસ્તી માથે એ શક્તિને ધણી સંબંધ છે. માંદગીમાં કે ચિંતામાં અથવા તો યાકઢી એ પડી બધાં છે. વળી બીજા કોઈ વિષયનું ચિંત રોકાણ હોય ત્યારે પણ આ ક્રિયા અટકી પડે છે.

ટેલીપથીની પરીક્ષા કરવા માટે પ્રયોગ કરનાર તથા તેનાં વિષય સામસામે એસે છે અને શુદ્ધાશુદ્ધ આકારની નિશાનીઓવાળાં પતાકાંખી પ્રયોગ કરનાર એક પત્રક કરી તે કહ્યું છે તે જણાવવા વિધિયને કહે છે.

કૅબલરૉયલ્સની પરીક્ષા કરવા પ્રયોગ કરનાર પોતે બેથા વિના જ એક કાર્ડ શુદ્ધ મૂકી દે છે અને તેનું નામ જણાવવા વિધિયને કહે છે.

આ બંને વચ્ચે રથાનનું અંતર અંતરાવરૂપ થતું નથી.

પ્રો. રૂબીને આ ઉપરાંત દરેક દબર શિક્ષિતોને અંગત જાણોની જાડી પૂછપરછ કરી અને તેમાંથી ૨૫ ટકા નેટલાએ જીવનમાં કોઈ ને કોઈ વખતે કોઈ અનિચ્છનીય બાબતોની આગાહી પોતાને મળ્યાનું કબ્જું છે.

અંધારામાં પ્રાઈ વિશિષ્ટ શક્તિ છે એમ સામાન્ય રીતે મનાય છે, અને ડબ્લે મુનિર્વિસ્ટી, જ્યાં આ પ્રૅફેસરના પ્રયોગો થાશે છે ત્યાં, માલમ પડ્યું છે કે અંધમાં આ શક્તિઓ વારતિક રીતે વધુ પ્રમાણમાં હોય જ છે. અને તેમાં પણ ટેલીપથી ૫.૬૯ના પ્રમાણમાં મણીએ તો કૅબલરૉયલ્સ ૫.૯૬ના પ્રમાણમાં હોય છે.

વળી એ પણ જણાયું છે કે મોટી ઉંમરનાં માણસો કરતાં યાજીમાં આ શક્તિ ૨૦ ટકા નેટલી વધુ હોય છે. આથી બાળકો 'મન વરતે છે' એમ આપણી સ્ત્રીઓ કહે છે એ એક વૈજ્ઞાનિક સત્ય બની ગયું

છે, કેમકે તમારા ચક્રોના સ્નાયુઓના આકાર ઉપરથી નહિ પણ તમારા મગજમાંના વિચારો. ટેલીપથીથી જાણીને જ ગાળક તમારા બાવ પકડે છે એમ આ પ્રયોગો પરથી ક્ષિત થયું છે. એ પણ એક જોવા જેવી ગાળત છે કે સામાન્યથી હરકી કક્ષાની શુદ્ધિ-વાળાં ૨૨ ગાળકો તપાસવામાં આવતાં તેઓનાં આ શક્તિ જરા પણ જોવામાં આવી ન હતી.

દૃષ્ટીવાર કોઈ મદાન શોધ આનર્થકારક સરળતાથી થઈ જાય છે, અને એથી ઉત્તરું ફેટલીક નાની શોધો પાછળ વધુપડતું બેઠતું ખર્ચાઈ જાય છે. થોડી નવેનને થએલી મદાન શોધોનાં ઉદાહરણ તો વાયકે ઘણાં વાંચ્યાં હશે. જેમકે ન્યૂટને ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ શોધ્યા એ આખી શોધનો જન્મદાતા એક નહયો અકરગ્રાન. એ અરકમાત થયો અને સુભાગ્યે ન્યૂટનનો છવ એથી કોઇ નાંકે ચડી ગયો કે એને સફેદે એ સિદ્ધાંત ચૂરી આવ્યો. અને પછી એણે એ સિદ્ધાંત વિકસાવ્યો એ એની શાગાશી. ઍસ્ટિંગ પેપરની અથવા તો ન બાગે એવા કાચની વગેરે સૂકડા શોધો માણસ જાનતા દાઘનાં આનાયાસે આવી પડી છે. પણ જેના પર વિચારપૂર્વક ચિંતન કરતું પડ્યું હોય અને છતાં એ ચિંતનને અને દાઘમાં ગયું નાની શોધ આવે ત્યારે જરા નારીપાસ થવાય.

આવી એક નાની શોધની વાત મહુવાથી આવતી ગાડીમાં રસ્તામાં બેટલા એક ગિર પાસેથી થોડા વખત પહેલાં જાણવા મળી. એમના પરિચયના એક બાદની આ શોધ છે. તેમનું એમ કહેવું છે કે અહવાડીએ એક વખત દાદી બોડી એ વિદ્યાપત્રમાં બંધે અવિવેક લેખાય, પણ આપણે ત્યાં તો ગરુ ધર્મ પડે એમ છે; એટલું જ નહિ, પણ આપણે કુદરતને આ ગાળતમાં જરા છેતરી પણ શકીએ તેમ જીએ. અને તે એની રીતે કે પહેલે અહવાડીએ તમે સોમવારે સવારે દળમત હશે, બીજે અહવાડીએ સોમવારે ગણેરે, ત્રીજે અહવાડીએ સોમવારે રાંતે અને ચોથે અહવાડીએ મંગળવારે સવારે. આમ એક મંદિને તમે કુદરતને છેતરી એક દિવસનો કાલો કરી શકો! ચિંતાર ખરેખર મૌનિક છે, ને અહવાડીએ એક વખત દાદી ગેવાની નિયમિતતા પણ જેને કદરૂપ ગતી હતી હોય એવા મારા જેવાને એ વિચારની પાછળ એક બેઠતું દર્શન દાખ છે. કેમકે

એ બાદની ગણતરી મુજબ આ ચોજનાથી દિવસો દર વર્ષે અર્ધો અગજ દળમતો ગયો જાય!

વાંચનારને પહેલી તક કાઢ્યું હશે કે હું અત્યારે જે મયો કરી દેલી છું એ વસ્તુની કિંમત એની પાછળ ખર્ચાવાના કાગળ અને કાકી જેટલી પણ નથી. પરંતુ આ વાત એમ કેવળ દસી કાઢવા જેવી નથી. એની પાછળ પણ એક દષ્ટિ છે, ને દલે લેદેઁએ. આપણા જીવનક્રમમાં આપણે ફેટલી ગયી આવી નાની શોધો કરવા પાછળ મગજશક્તિ દબેલાં ખર્ચવા દોષએ જીએ? જેવાર મિત્ર સાથે ફરવા ગયા હોય ત્યારે દબેશ એકાદ આવી શોધને જન્મ આપે છે. આ વસ્તુને 'શોધ' કહેવામાં હું 'શોધ' શબ્દને અપમાન પહેંચાડું છું એમ માનવાનું નથી. આ વસ્તુ 'શોધ' અસજાત છે અને એ શોધ કરવામાં માણસની વિચારશક્તિ પણ એટલી જ ખર્ચાય છે, જેટલી બીજી વધુ ઉપકારક શોધોમાં ખરચી પડતી હોય. જે મગજશક્તિ કરવાનું મોટર આવતું હોય તો કૃષિશાસ્ત્રમાં rotation of cropsની શોધ જે રથાન બોગવે છે એ જ રથાન દળમતના ક્ષેત્રમાં આ શોધનું આવે. જાણેનું નિરપેક્ષ મૂલ્યાંકન સરખું છે. ફેર માત્ર એટલો કે એક શોધ પ્રગળે તારી શકે છે, બીજી તેના શોધકને ઉપદાસનું પાત્ર ગનાયે છે.

આ વસ્તુના મૂળમાં કિતરતાં આપણને એનું કારણ સમજાય છે. આપણી પ્રજામાં પ્રમત્રીય પ્રશ્નો તરફ સહૃદયતા ઓછી હોવાને કારણે જેવાર મિત્રો નવરા પડે ત્યારે આવીં દલકા પ્રકારની વાતોમાં સમય વીનાવી અથવા તો તેના પર અર્થો કરી પોતે એટલો સમય આનંદમાં ગાળ્યો છે એમ માને છે. અને તેથી પ્રજાના નીચેના ઘરોમાં નજર કરીએ તો મદાન પ્રશ્નોની સફળતા-પૂર્વક છણાવટ કરવાની સંભાવના ધરાવતાં પણ તે કરવાની આવડત વિનાનાં, સેંકડો બેઠાં આ દળમતની નવી યીઅરી જેવી શોધો પાછળ સેંકડોની નંખ્યામાં ખરચાયે જાય છે. એ ગધા એવા ધર છે, ત્યાં સેંકડાં પહેંચાડવાના ઉપરના ઘરોમાં ધર્મ રહેલા આપણા પ્રથમ પહેંચતા જ નથી. દિવનું નવસર્જન કરવાની ધમણ રાખનારા ગયાએ આ ગયી સુખ શક્તિએને રાયક દામ આપવા મારેની ચોજનાઓ વિચારવાની દણુ ગાડી છે; કેમકે આવાં બેઠાં એ દિવના શુદ્ધિ જાળવી રીઝવે એક છે એ જણવું લેદેનું નથી.

એક સિંદુ દત્તો. જે જંગલમાં તે રહેતો હતો ત્યાં દુકાળ પડવાથી પાણી ખૂટ્યું. છેવટે તે એક જૂના ફવાને કાંકે આવ્યો. તેમાં પાણી તો હતું, પણ તેના પર લાખો મચ્છર ગણુગણુતા હતા. તેઓએ સિંદુને પાણી પીવા મનાઇ કરી, પણ સિંદુને મરવું હતો કે પોતે જંગલનો રાજા છે. તેથી થોડી ઝબાળેલી પછી મચ્છરો સાથે તેને લડાઇ આદરી. પરિણામે મચ્છરો તેને ખાઇ ગયા.

આ એક આફ્રિકન લોકકથા છે. આની સાથે નાનપણમાં શીમેરી ટીડી અને નાગની વાન સરખાવે એટલે ગંભીરમાં સિદ્ધાંતનું સામ્ય જણાશે. વાર્તાનાં પાત્રો દેશકાળને અનુસાર છે, પણ એ પાત્રોની મરદ પડે જનકલ્પના એક ને એક જ સત્ય લગભગ એક સરખી આનીમાં રજૂ કરે છે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ શું સાદિયોસોરીને દિરસો છે, કે એની પાછળ કાંઈ વધુ ઊંડું માનવ તત્ત્વ છે? આ પ્રશ્નમાં માનસશાસ્ત્રીઓ, માનવવંશશાસ્ત્રીઓ, પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓ અને ભાષાશાસ્ત્રીઓ, પોતપોતાની રીતે રસ લે છે; કેમકે એ કહેતે જુદાજુદા દેશોમાં વસતી પ્રજાઓ વચ્ચેના આચારસામ્યમાં પોતાની વિદ્યાના કાંઈ ને કાંઈ ભેદ ઉદ્ભવતા લાગે છે.

• અને હિંદુ તથા આફ્રિકાની જ વાત શા માટે? કાંઈ પણ બે દેશને નકશા પરથી આડા અપરળા પસંદ કરે અને ત્યાંની દંતકથાઓ જુઓ એટલે સામ્યનું આ જ તત્ત્વ ક્યાંક ને ક્યાંક જણાશે.

આ પ્રશ્ન શિકાગોના પ્રદર્શનના પાયમાં પાંચ દબર વર્ષ પછીની માનવતા પરનો સંદેશો સાચવતી Time capsule નાખતી વખતે બહુ મહત્વનો બની ગયો. એની કથી દંતકથા છે કે જે સંસ્કૃતિઓના અસ્તિપત્તિના સંકેતો પસંદ કરતાં પણ અનવગતના સ્મરમાં કોતરે ત્યારે એવી દંતકથાની શોધ એટલા માટે અનિવાર્ય બની હતી કે જો એ દંતકથા અધારે જુદી-પર હરતી ધરાવતી બધી મુખ્ય ભાષાઓમાં લખીને સંપ્રદવામાં આવી હોય તો એ દંતકથાને જોરે એ યુગની પ્રજા પોતાની એ વખતની ભાષા સાથે વધુ નજીકનો સંબંધ ધરાવતી આ યુગની ગમે તે એક ભાષા (કોને ખબર છે કે એ કયા ભાષા હશે!) સીધી લે; પછી એ ભાષાને આધારે અંગ્રેજી શીખી લે, અને પછી અંદર મૂકેલાં બધાં અંગ્રેજી પુસ્તકો વાંચી શકે અને

એ રીતે આપણો સંદેશો તેને પહોંચી શકે. અંતે 'મરદ' અને 'પવન'ની વાર્તામાં આ ચિદંદ્રવ તત્ત્વ લાગવાથી તેજ વાર્તા એ નળીમાં ઉતારવામાં આવી છે.

દંતકથા એ કેટલી મહત્વની વસ્તુ છે એનો ખોખો ખ્યાલ આપવા માટે આ બધી ચર્ચા છે. કહેવત પણ એવી જ ચીજ છે. 'કમળો હોય તે પીળું ફેમે' એ કહેવત આપણી સાત પેઢીના વડવા વાપરતા આવ્યા છે, અને અંગ્રેજ ભાષામાં પણ તદ્દન દવતંત્ર રીતે એ કહેવત એ જ રૂપમાં કહેવાય છે. આનું કારણ બે પ્રજાઓનું બહુ દૂરના જુદાકાળનું એક મૂળ હોય અથવા તો દરેક જગતે બધી પ્રજાઓના માનસ પર પાડેલી એક જ સરખી છાપનું એ પ્રતિબિંબ હોય.

આ બધાં કારણોથી મેસુર (૧) જેટલે તાજેતરમાં દંતકથાઓ અને લોકકથાઓના સંપ્રદ માટે એક ખાનું ખોલ્યું છે. એનો એક જ હેતુ છે કે દંતકથાઓને બની શકે એટલા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં એકઠી કરવી. આમ તદ્દન શુદ્ધ સ્વરૂપમાં દંતકથાઓના બે સંપ્રદ થાય તો બીજી પ્રજાઓની એવી જ દંતકથાઓ જોડે સરખાવતાં નેમાંથી માનવ દર્શિદાસનાં અનેક પ્રકરણો ઉદ્ભવી શકાય. [આ નીચે શીખરિખમાં છાપેલા ફકરામાં આજે જરૂરિયાત પ્રાટેના શબ્દો તેમ જ પ્રત્યયો આપા લખવાને બદલે એને માટે ખાસ નકી મળેલી સંજ્ઞાઓના પ્રયોગ કર્યો છે. આવા લગભગ દોઢસોએક સાદા સંકેતો શીખરિખમાં ઉઠાવાથી લખાણ બધાં જેટલું દુઃકાવાઈ નય છે. એ સંકેતોના વ્યવસ્થિત અલ્પાસ વિના પાંચવામાં જરા મુશ્કેલી પડેલી; છતાં અર્થ બંધ બેસાડી તેો સમજી જા.]

ન્યૂઝીલેન્ડ પાર્સોમેન્ટ પ્રથા પડી ગ
છ કે પાર્સોમેન્ટ ૧૦ ૫૨ વાદવિં બારોજી
જ ઓક્ટોબર થા છ. ૧૫ી રાત્રવતંત્રે થ
થ રજા છ ત આખ પ્રજા જાણી શકે છ.
૧ પ્રથા ૬૦ લોકો છવતંત્રે ૧૮ જોડ
કોતર ગ છ કે જ લોકો ૧ રથાવિ- ૬૬
સા પાર્સોમેન્ટ કે સંખ્ય આંગળ ચીંધ ત
ત જળવે, કાટ ૫૬. ૧૫ી ૨૬ સંજ્ઞાવળ
માર્ગે ૧ લોક ૧ જ લવ ૫૬ છ કે
૧૫ી પ્રજા- કાન ૫૦- ૨૦૦ સાંભળી રજા છ
૧ વા- સતત તરફ સા કાળી ૫૦ જવાળ
-૬ સમજી બોડ.
(આજી) ઉદિગણ બ્યારસ

અ

આમારા આંગળામાં પીળી ફરેલનું એક વિશાળ ઝાડ છે. મવાર થાય અને રોજ એના ફૂલે ફૂલે ઉત્તમ નીસર્ગીય રંગે ડોક અલ્પકાય પ્રાણી એનું ફરનું નજરે પડે છે. એના સમગ્ર વર્ણ ચમકતો થેરા આસમાની. એમાં ચળકતા મેલુકા કે મેંદા લીલા રંગની છાયા. દાઢી, મથું, ગરદન અને છાતી પાણી પામેલ પોસાદની કરવની જેવા ચળકતા મેલુકા આસમાની રંગે. છાતી પર તાંગડ વર્ણની આવડા. દેહળોના ગાંઠોના આગ થેરા કાગાશ પડેના આસમાની...

પણ એનું વર્ણન કરવું નિરર્થક છે. એ સમગ્ર આસમાની દેહલતા જેમજેમ દશામાં ફરે છે, જેમજેમ આમાં અવળાં શીયાં તીરછાં સૂર્યકિરણો એના ઉપર પડે છે, તેમતેમ એના રંગની શાખા ગદગાય છે. ત્યાં વાદળો જેવો દોષ ત્યાં ઘડીમાં લીલા રંગની ધારાઓ ઉઠવાની નેત્રએ ડીઝે, તો ઘીછલ કાગે એમાં મેલુકા કે આછા સુખર્ણ રંગની સાથીઆસાનમં બેરહી દેખાય છે.

તેજ અને છાયાના પરિવર્તનનું આમાં જન્માવાદક કિરણમંડળ રંગાતો નેત્રને, કાષ્ટ એને પતંગિયું માની ગેરે છે. પણ એ પતંગિયું નથી: એ તો છે પ્રકાશપ્રકરણ એક પ્રસન્નચેતા પરિવિરોધ. એનું નામ શક્કરખોરો. પ્રકાશમાં રમનારો અને એના તેજસ્વિન શરીરની શાખા સૂર્યકિરણમાં જ અતુલવચમાં આવે એથી એનું નામ Sun Bird. ફક્ત અપરિણત ઇવનરો એટલે એને શક્કરખોરો કહે છે. એથી જ એનું શાસ્ત્રીય આધિપત્ય Nectariniidae.

અરેય પરિવિરોધમાં જેથી એની મુંદરતા અરોઃ છે, એથી જ સંકોચ એની ઇવનપ્રાણીકિતા છે. એના અગાધ રૂપરશ્મિનો બંદ પામતાં દાનુ વર્ણોનાં વર્ણો વરે. પણ એની ઇવનરવમાં—ફક્ત મધનો ઉવેગ અને એ ઉવેગને અનુકૂળ અદ્ભુત એની ચાંચ—નો થોડો પાદ પામી રહ્યાં છે. એ 'સાંચ'ના જન્માન્તરની રસા કહેતાં પરિવેશવિદો કહે છે કે સમગ્ર પરિવેશમાં આદિ પુષ્પ પરાગો જ રહેનારો દરે, કાગળ પડીની ઉર્ણા પરાગા વસનારો કાષ્ટ વિવિધ સરિસૃપ (Reptiles) દવાના પરાગા જગર્ભનથી ગળી આવે

પ્રકાશપુત્ર

શક્કરખોરો

છે. જેમજેમ આદિ પંખીઓના વંશવિસ્તાર ધનો ગયા તેમતેમ પરાતાં વસનારાં પંખી સમગ્ર વનનાં વસનારાં થઈ ગયાં દરે. પછી ક્રમે ક્રમે એ વનમાંથી ખગીને નદી તળાવ રંગાં જળાશય, વિશાળ મેદાન, મિનિટ, સરાળ અને ઉંચટ સૂકાં દેશજળ રણ પર એમણે પ્રભુત્વ મેળવ્યું દરે. આ ગાંધુ યતનાં અનેક-સુગ કાગ્યા દરે. વળી આમાં પરિવર્તન કેવળ દેવેશ્વરી જ થયાં દરે એમ માનવાનું નથી. એના મળમાં તો પ્રાકૃતિક તત્ત્વોની ગદગાની વિધિ, અતુઓના અસર ઉત્પાનો, વગરપતિનો વિદ્યાર. આદારસાગ્રીની કાળપ વખેરે અમેક કારણો દોષાં નેત્રએ.

વરતુરિયન ગમે તે દોષ, પણ આવા ઉત્પાનોની પદવરા ચર્ચ રહીને પણ ઇવનસંપ્રામ નભાવવાનું તથા પ્રગતનનુભો ઉચ્છેદ ન થાય તે મારી આ ગદા ફેરફારને અનુકૂળ ગની જવાનું એક પ્રશ્ન સાધન પંખીઓ પાસે હતું, અને તેએમની કિડવાણી દળા. આ કિડવાણી શક્તિને શ્રીવે જ, ત્યાં યોગમાં અને એવમાં પશુઓની ચનિશક્તિ ક્ષિપ્ત થઈ જતી એવી દુર્ગમ પર્યવશાળા કે વિશાળ વરવિસ્તારની પાદ જતને નવાં આશ્વર્યાન શેલી કાદવામાં એ સરળ થયાં હતાં. આવી સરળતાને પરિભામે જ આજે પક્ષીઓની આરવી આરલી રતેના ગચી જતા. ઇવનસંપ્રામ નભાવની દેખાય છે. આવી અકુશ્મિત પ્રવાણશક્તિના અભાવે જ પશુઓની અનોકે મોનિઓ આજ સુધીમાં ઇવન સંપ્રામમાં ત નથી રાકવાને લીધે ઉચ્છેદન રૂપ. નામાવરણ ગની મારી છે અને ગની રહી છે. આજે નદિ નદિ નો પણ પંખીઓની ૧૬,૦૦૦ જેટલી ચાનિઓ વિદ્યમાન દરે! મેરદેશવાળાં પ્રાણીઓમાં એમના વર્ગે મોટામાં મોટા ગણાય. એમ

શક્તિપ્રેરણા મંચો

નાથી કિતરને પાટશે આવે મત્સ્યવંશ. એમની મંત્રા ૮૦૦૦થી ૯૦૦૦ જેટલી. એ પણ પાણી જેવાં સરળ પ્રવાસ સાધનોને લીધે જ થયી ગઈ છે. ત્યારે આવાં સરળ પ્રવાસસાધન—ઉડ્ડયન શક્તિ કે અપ્રતિગ્રહ ગમનને અનુકૂળ અનાજીત આકાશપથ કે નદનદ્વિસાગરનો અગાધ જળરાશિ—જે નથી પામ્યાં એવાં સરિસૃપ અને પરુઓ પીચારાં છે પણ કેટલાં? સરિસૃપના માત્ર ૩૫૦૦ અને પરુઓના કેવળ ૨૦૦૦-૩૦૦૦ વંશ જ!

પ્રાકૃતિક ઉત્પાતોના દયાલુથી પંખીઓને જેમ નવાંનવાં આશ્ચર્યધાનો શોધવાં પડ્યાં તેવી જ રીતે એ સંઘામમાં નબળાને મારે તેમને આદારવિદાર અને વર્તન પણ દરજ્જાવાત ગદગદાં પડેલાં. આવા ફેરફારની અસર, અન્ય પ્રાણીઓ પેડે, પંખીનાં શરીરમાં પણ રૂપદેખાય છે. નિરંતર ઘટનાં વ્યવહારાં અને જીવીન પર જેને આસન, ફેદખાતું જ નથી એવાં પંખીના પગ જુઓ: ટૂંકા, નિર્મળ, અશક્ત. એથી જીવકુંડ, જીવીન પર જ દરનારાં ફેરનારાંના પગ કોર, દંડ, બારે અને શક્તિવાળા હોય છે. વળી જેમને જીવીન પરનાં ઘાસ કે પાણી ખૂંદવાનાં હોય છે એવાં (ગગડાં, સારસ, મુરખાળ વગેરે અનેક જળચર) પંખીઓના પગ લાંબા, વાળ વિનાના સરળ જેવામાં આવે છે. જેમને તરતાં

તરતાં કે ફાળી મારીને પાણીમાંથી આદાર મેળવવાનો છે એવાં ગતક, દંડ, વગેરેના પગ વળી દરેકનાં જેવા અળપાદ જની ગયા છે. પાંખોમાં પણ આવા જ ફેરફાર દેખેલા જોઈએ. અન્યંત ઝડપથી કિડનારાંની પાંખો માંથી હોય છે, ત્યારે થોડું કિડનારાંની નિર્મળ ટૂંકી અને છેડેથી સામાન્ય રીતે જોળ જેવામાં આવે છે. થોડો વખત પાંખ પર જ રહેનારાંને વળી આ બંનેથી જુદી જ અતની, પહોળી કોર અને મોટી પાંખો મળી છે. આ ગધું એક દિવસે કે એક યુગમાં જન્મું નથી. છતાં ફેરફારનો ક્રમિક વિકાસ આવી સરખામણી દાના રૂપદે જોઈ શકાય છે.

... પણ સૌથી વધુ ફેરફાર તો પંખીઓની ચાંચમાં દેખેલો છે. સ્વભાવે જ પરસ્પરવિરોધી એવાં બાજ, સમગી, ગરડ જેવાં દિવસ અને પોષક જેવાં જળમજ પંખીની ચાંચો સરખાવે. બંને વચ્ચે કેટલું અસાધારણ સામ્ય છે? બંને વર્ગની ચાંચ કોર, ટૂંકા, છેડેથી અપ્પી-દાર. વગેરો અને બારે છે; માંસ કે કાણુ જળ જેવા બચ્ચે તેડી ફેડી ખાવાને પૂરેપૂરી સમર્થ. એથા જીવકુંડ, જવાત જેવો નરમ આદાર ખાનારાં અને આપવાની ખટપટ વિનાનાં આખીમ; પતરંગી, દશરથિયાં વગેરેની ચાંચ ત્રીણી, પાતળી, લાંબી, સીધી, નિર્મળ. વળી ચકલી. મુગરી જેવાં કાણુ પંખીઓની ચાંચ ટૂંકા, કોર અને ગડી, ત્યારે કાદવ-કચરાનાં ફેદનારાં મુરખાળ, ચમચા, ઘોડાં વગેરે અમંખ્યાત જળચરોની લાંબી, ત્રીધી કે ચીપીઆ ચારણીની ગરજ સારે એવા વિશિષ્ટ પાડની. આથી તો કેટલી મેં મણાવી શકાય. એ જાંબીમાં કેાઈ ચોંચો સામાન્ય પ્રતિની તો કેાઈ ભોંકોતર રચના-વાળી, પણ જાંબીયનો ઉવયોગ જડાપાતળા, કાણુ નરમ આદારને ચૂંદવા ચીરવા પકડવા બાંગવા કે ગળવામાં કરવાનો હોય છે.

એ જાંબીયમાં કેાઈ અનોખી બાન પાડનારી, અ-જોડ, અનન્યસાધારણ ચાંચ હોય તો ‘મધુબલ્લક’ પંખી-ઓની જ. આ વિશિષ્ટ પંખીઓ તે અમેરિકાનાં ‘લમિગ બર્ડ’ અને આપણા શક્તિપ્રેરણા.

આ બંને વર્ગનાં પંખીઓનો આદાર છે ફૂલના ગર્ભમાં રહેલું મધ અને એ મધમાં ફૂંચેલી માખીઓ વગેરે અણુતમ જવાત. એ મધ (અને એમાં ફૂંચેલી જવાત) એવા મારે આ પંખીઓ ફૂલ ઉપર બેસતાં

નથી, પણ કિડતાં કિડતાં પાંખો પર અદર સટ્ટી રહે છે અને ફૂલના કોશમાં ચાંચ પડેલી દમ અંદરનું મધ ચૂસી લે છે. પછી તરત ખીન ફૂલ ઉપર કિડી જવ લે. દમિંગ જાડની પાંખા આપે વખતે એટલા તો વેગથી લાડની હોય છે કે એના દયા સાથેના સંવાર્ણથી ‘બુંબું’ કરતો (પીત્તળી ઉત્પન્ન કરનાર) મોટા જનરેટરમાંથી નીકળે છે એવો અવાજ નીકળે છે. આપા અપાગને લીધે જ એનું નામ ‘દમિંગ’ જાડ પડ્યું છે. પાંખોના એ વેગને લીધે, ભક્ષભક્ષા વિચક્ષણ છબી પાડનાર પણ એની છબી પાડી શકતા નથી. શક્કરેખારાની પાંખોનો વેગ આટલો અમાપ નથી હોતો.

આદારોપાદાનની આથી સમાન પદ્ધતિ ઉપરાંત દમિંગ જાડ અને શક્કરેખારા વચ્ચે અન્ય પણ સમાપ છે. યોનેની ચાંચો એક જ પ્રકારની વિશિષ્ટ રચનાવાળી; યોનેનાં શરીર પણ સમાનવરણાં. અપ્રતિમ શાભાવાળાં; છતાં યો વચ્ચે શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ ગોત્રાપત્ય સંગંધ નથી. દમિંગ જાડ છે ‘ટિવરટ’ (અગાળીય)નું કુટુંબી, ‘નોન-પેસર’; શક્કરેખારો છે ચક્રીના વર્ગનું, ‘પેસર’ પંખા (એના અપાનતર વર્ગ Tenuirostris: યુકોમલ લેવુ; એ વર્ગનું અન્ય પંખા હુદહુદ). દમિંગ જાડની આશરે ૫૦૦ જેટલી જાતો થાય છે. એમાંનું મોટામાં મોટું દેવડ જેવડું અને નાનામાં નાનું બે આંગળનું છે. જમન ભરનાં પંખાઓમાં નાનામાં નાનું પંખા તે આ (Trochilidae) દમિંગ જાડ જ.

શક્કરેખારાની પંદરેક જાતો ભારતવર્ષમાં થાય છે. એમાંની માત્ર એક જ આપણા યુગ્મદાનમાં નજરે પડે છે—ગારે મામ રહેનારી, સર્પ રચેલે દડોચર થતી. એનું અંગ્રેજી નામ The Purple Honey Sucker કે Indian Purple Sun Bird.

એનું કદ: આશરે ચાર આંગળનું. આંગા: પેરી ગદામી. પગ: કાળા રંગના.

ચાંચ: કાળી; પાતળી, ઝાંખી, વચ્ચેથી વળેલી ઢાળ પડતી. આંગળના ભાગે અરધ ઉપરાંત ચાંચનાં યો પાંખીઆની ગામુની ધારો પર કરવત જેવા અસંખ્ય ઝીણા ગારીક દાંતા. ચાંચ અંધ કરતાં, આ દાંતા એક ખીનતણ વચ્ચેના ગાળામાં અંધએસતા બંધાઈ જાય છે એટલે આખી ચાંચ એક પોથી નળીની મરજ સારે છે.

છબ: નળી જેવી, ગામુની ધારો અંદરના ભાગે વળેલી હોવાને લીધે. છબનું ટેરનું: પીંછી જેવું; એની અંદર પાતળા ચોરા હોવાથી.

ચાંચ અને છબ, આ યોને સાધનો વડે પુષ્પકોશા-બ્યન્તરથી મધ ચૂસી ક્ષેત્રમાં ભારે મુગમતા પડે છે.

રૂપ: સંવનનકાંળના નરના અદ્ભુત રૂપવિકાસની તાત ઉપર થઇ ગઇ. એ વખતની એની શાભા જેવો તેજ અને છાયાનો દષ્ટિભ્રમ, પતંગિયાની માંચ એકાદ બે જતભાં, ક્યૂનરના કંદપ્રદેશ પર અને એક જાતનાં સાપના માથા સિવાય આપણે ત્યાં ખીન કાંઈ પ્રાણીની કાયામાં બે ન્હોતો નથી.

સંવનનકર્મ પૂરું થતાં જ નર આ ચિત્રવર્ણ ‘વાયા’ ક્રમારી દે છે અને એને રથાને પોક પર લીલાશ પડતો અને હેઠળના ભાગે આજા પીળાશ પડતા રંગની કાયા-વાળો જની જાય છે. પડેલાંતો રૂપમણિ આ જ: એની અંધાણી જેવો ચાંચના મૂળથી તે છાતી સુધી પડેલાંતો હેઠળના ભાગે માત્ર એક ચળકતો કાળો પાતળો પટો જ ગચી રહી ગયો હોય છે.

પણ માદા તો આર્ણુ ગદ્ગદ કરીય ધારણ કરતી નથી. એ તો સદાકાળ એક જ રંગી, ઉપરના ભાગે લીલાશ પડતા ગદામી વર્ણની અને પેટના ભાગે મેક્ષા કે ચળકતા પીતલર્ણની જ હોય છે. એના ગળા પર નરના જેવો કાળો પટો પણ નથી હોતો. અપકય વચનાં નર પંખી પણ માદાના જેવાં જ રૂપરંગવાળાં હોય છે. માત્ર એમના છવનની પડેલી વસંત આવે છે ત્યારે ચાંચથી છાતી સુધીનો કાળો ચળકતો પટા ધારણ કરે છે. એટલી વિશિષ્ટતા.

વસંત, ગ્રીષ્મ અને વર્ષા એનો ગર્ભાધાન કાળ (પણ એના માળા ધણેખડું વૈશાખ-જેઠમાં જ વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે). એ વખતની એની મંદતી અને ઉ-માદ અજળ હોય છે. પતંગિયાં પેડે પુષ્પે પુષ્પે તે આખો દિવસ ફરો કરે છે. ફરનાંકરતાં, પુષ્પો પર ફરે એટલી ધરી મૌન રહી ગાટાનો સમય ઉઝ્યે: રૂવરે ‘ચીં ચીં ચીં’ કરી વાતાવરણ ગચતી થકે છે. ગામગચીયાનાં દેશોવિદેશી ફૂલ ઉપર તેમજ વગડામાં લીમડા-કેરડાના મોર ઉપર પણ સરખા ઉજાસથી ફરતાં દેખાય છે. અમારા ગચીયાનું પીળી કરેણું ઝાઝ શક્કરેખારાનું પ્રિય રમાયુધાન છે. એના એક એક

ફૂલ ઉપર એક એક શક્તરખોરા-એમ આખા જાડમાં નદિ નદિ તેવ ૨૫-૩૦ શક્તરખોરા-નાર, માદા, ગચ્ચા-સડેને ભમતાં દેખાશે. છતાં એમનો માથા આ જાડમાં એ કદી ૫ ગાંધતાં જોવામાં આવતાં નથી. એ મારે તો એ ઘણે ભાગે ચીક અને પારિજાતક પચેદ કરતાં દેખાયાં છે. અન્ય રથણે બીજી અનેક જાતનાં જાડમાં સંતાનોત્પત્તિ કરતાં જોવામાં આવે છે. પણ આ ગદ્યાય માળા જમીનથી છૂટ કરતાં વધુ ઊંચે કદીય ને આંધતા નથી.

જેની એમની ચાંચ અને રંગની તથા આકારો-પાદનની વિશિષ્ટતા છે એવી જ એમની માથો આંધવાની વિચિત્રતા છે. શક્તરખોરા માથો આંધે છે દમેશાં લટકેલો: મુઝરીની પેરે. પણ એ મુઝરીની યત્નાવટ મુઝરીથી બિમ પ્રકારની છે. શક્તરખોરાના માથા હોતરાં. છાત્ર, કાગળના કુકડા, પીંછાં, થાસનાં તણખસાં, ચીચરાં એમ જે દાશમાં આવ્યું એનાથી આંધેલા હોય છે. એનો આકાર અણીવાળા જમજળ જેવો. એના એકે પડાં પ્રવેશદાર. એ દાર ઉપર વાંકાકાંચું. અંદર કોંગરાથી જરા નીચાણ પડેલો ખાંડા કરી એમાં બેથી ત્રણ ઈંડાં મુકે છે: મેસાં જ્યત રંગનાં, ગદ્યામી રંગનાં છુદણીવાળાં.

આ રૂપાળાં પંખી માત્ર ફૂલના મધ પર જ જીવતાં હોવાથી એમને આપણે ત્યાં પાળવાનાં દિવાજ નથી, પણ જરા કાળજી રાખવામાં આવે તો એ સડેને પાળી શકાય છે. એનો એક અનુભવ હતું. લંડનની ઝૂએલોન્ડિકલ સોસાયટીના જાતપર્ય સેક્રેટરી સર ષ્ટ્રિક ચામર્સ, હમિંગ બર્ડ અને શક્તરખોરાની વંશાનુપ્રસૂતના પ્રખર અભ્યાસી છે. એમણે પાંચ છ વર્ષ ઉપર મારી પાસે થોડા શક્તરખોરા મંગાવ્યા હતા. તે વખતે મારે આ પંખીએને થોડા વખત પાંજરામાં રાખ્યા પડેલાં, એ ઉપરથી હું માનું છું કે એમને પાળવાનું કુકર નથી. એ વખતે હું એમના ખોરાકમાં ફૂદ, ખાંડ અને મધ તથા ઝૂંકોનાં એક જાતનું મિશ્રણ જનાવી ચીની મારીના વાસણમાં બરી મુકેલો જે એ પંખી હોંશિ હોંશિ ખીતાં કસોડ કરતાં હતાં. એ વખતે આઠારની બ્રહ્મપત્રી વ્યક્તિ કતાં મેં એમને કદી જોયાં ન હતાં.

બે વર

ખાલી તો એ જોમભર્યું ફીનિક્સ

જાતમાં જનારાઓએ ફીનિક્સ ખાત્રી કર્યા પછી અમે દસ ગાળો પાછળ રહ્યાં હતાં. ઘરમાં તોફર ન રાખવાની પ્રથમે આપણ દરજૂ જે કડકપણે વળગી રહ્યા હતા. કાફ અને વાસણ એ એવાં કામ હતાં જે સવારસાંજ અને વખત અચૂકપણે થવાં જ જોઈએ. ગાળોએ એ કરે ખરાં, પણ એમના ઉત્સાદ-માં જોડ આવે તો એ કામને કેમ પડેાંચી વળાય? આપણએ એવી રચના કરી કે ઉત્સાદ મોજા પડે જ નહિ. પાંચ પાંચ ગાળાંની જે રોળી પાડી નાખી. એકના નાપક દેવદાસ કાકા અને બીજોના હું. જમી લીધા પછી એક રોળી વાળાકૂદ અને પોતું ફેરવવાનું કામ કરે, અને બીજી રોળી વાસણ માંજવાનું કામ કરે. દરેક રોળીમાં ૪ થી ૧૨ વરસની કમચ: ચળી હમરના અને હતા. કઈ રોળી પોતાનું કામ પડેલાં પતાવે છે અને પૂરી સફાઈથી કરે છે એ દરીદ્રાઈમાં થયું કામ વીમથી ત્રીસ મિનિટમાં આસિ-પાર્ક જતું. અમને પીરસી જમાડીને આપણ પોતે જમાતા હોય તેટલા સમયમાં અમે સફાઈ કામ દસનાંરમતાં કરી નાખતા. સવારસાંજનો એ અર્થો કસાક કસાય અમારે સાદ સૌથી વધુ આનંદગા હતા. નિયમિત રીતે દરેક જણ પોતાથી વધુમાં વધુ થાય તેટલું કરી વળતો.

રેસનેથી દપાસ ત્રાવવાનું કામ પણ તોફર વિના પાર ઉતારવું કપડે હતું. દેવદાસકાકા અને મારે ભાગે વધુ જરૂરી કામ હતાં. સવારની દપાસ અમે વારાફરતી લાવતા. સાંજની મારે આપણએ અને મમનકાકાએ અમારાથી નાનાએને શરૂ થવાનું. ચાર જણને તૈયાર કર્યાં નથીન, કેશ અને ફૂણ અને કોટમ. ગદ્યાની ઉમર આગરે છ વરસની ગણાય. પાછલાં પ્રકરણોમાં વર્ણન આપી ગયું છે કે રેસન સુધી રસ્તે પડતું જંગલ કેટલું સુનુ અને ડરામણું હતું. જ્યોરે એક-દોહને શુમારે ચારે જણ નાનકડી પડેાંચીએ દાશમાં કઈ રૂપવળા અને પાંચેક વાગ્યે દપાસ લઈને આવી પડેાંચના. દપાસનું બારે પોટકું જાગ્યે જણા વારાફરતી લાકડીમાં ટાંચી

જીવનનું પરોઢ

ભાગ ત્રીજો . પ્રકરણ ચોથું

ઉપાડી જાયતા. આથી એ કામ સરતાં. એક તો ટપાસ આવતી, અને બીજું નકામી રમણપટ્ટીથી ગયાવવા કોઈ શિક્ષકને હાજરી ન ભરતી પડતી. બીજું આર યાજ્ઞકો જે યજ્ઞ નાનાં દત્તાં તેમને મગનકાકા પોતાના દક્ષતર (ઓફિસ)માં કાગળો ગોઠવવા અને ચિટ્ટી પડેં-આડવા વગેરેમાં રોકી રાખતા. સાંજે અને સવારે અમે બધા એ એક એક કલાક ફળપારી અને શાક-વાડીમાં જઈ તૈયાર પાક ઉતારી આવતા અને ક્યારી વગેરે ફીકદાક કરી આવતા.

નિશાળ પણ સાવ બંધ પડી ન હતી. વડેલા જિંદને સરજી જિગતાં સુધી દેવદાસકાકા અને હું બેસીને 'ઈન્ડિઅન સોસાયટી'નાં સરનામાં જખતા. ત્યાર પછી પધારી મંદિરની, નદાનુંથોનું, નાનાઓને નવાપાયામાં મદદ કરવી અને શેઠ આંધવો વગેરે પતાવી અમે નિશાળે પડેંચી જતા. શિક્ષક વિના અમારા પાઠ ચાંચતા અને અંકગણિત ગણતા. થોડા વખત નાના બાઈઓને યાજ્ઞપોથી પણ શીખવતા. બીજેત્રીજે દિવસે મગન-કાકા છાપખાનામાંથી વખત મેળવી આંદો મારી જઈ અમારું ભણતર તપાસી જતા.

આમ કામ ચલાવનારા માણસોની પુરેપૂરી અછત છતાં ફીનિસ આશ્રમનું બધું કામ નિયમસર અને સંતોષપૂર્વક ચાલુ રહ્યું એ ખરેખર આપુછ અને મગન-કાકાનો ચમત્કાર જ હતો. તથાખલામાંથી ઘરકર જીવું કરવાની એ આપુછની શક્તિ હતી.

બીજી વાત પર આવું એ પહેલાં આ રજીએ દેવી જ્ઞેનનું પવિત્રમંદરણ આવવાનું મારે ન જણ્યું જોઈએ. મિસ્ટર વેસ્ટનાં જ્ઞેન મિસ વેસ્ટ ફીનિસથી ટૉલ-સ્ટૉય ધાર્મ ગમેલાં ત્યારથી આપુછએ એમનું નામ દેવીજ્ઞેન પાડેલું. બધા જેઠ ગયા એ સમયે તેમની ઉમર આશરે પાંચીસ વરસની દશે. લગભગ એ બધી ઉમર તેમણે કંઈ ને કંઈ સેવામાં જ વીતાડેલી. તેઓ પરણ્યાં ન હતાં, એટલે જગત એ જ એમનું કુટુંબ હતું. મારી યા વગેરેજેઠજતાં એમણે અમારી માતાનું સ્થાન લીધું. સ્ત્રીઓનો બાર તેમણે ઉપાડ્યો. લાગ-લાગત પણ મહિના સુધી અને વખત એમણે અમારા રોટલા ટીપ્યા. 'યા નથી એટલે લવે એ ચીજ ક્યાંથી મળે?' એવો નિસાસો નાખવાનો પ્રસંગ અમને આન્યાનું સાંભરતું નથી. એમને શુદ્ધતાની કે હિંદી આનંદનું નહિ. પોતે જન્મે અને રખભાવે અંગ્રેજ હોઈ અમારામાં એાતપ્રેાત થયું એમને મારે બધું અપ્રદં હતું. અમારાં બાંધ્યાંનૂર્યાં વાક્યો ત્રણત્રણ આન્યાર વાર સાંભળે ત્યારે તેમની સમજમાં આવતું. છતાં બે છોકરાઓ લડે તો તેને ન્યાય આપવાનું, દરેક પક્ષની વાત ધીરજથી સાંભળી લેવાનું અને કચ્છઆ અટકાવવાનું તેઓ થોડું ન કરતાં. થોડું દસીને, થોડી મરકરી કરીને અને થોડું ચંપાળીને સ્ત્રીઓમાં તેઓ આનંદનું વાતાવરણ ગમતી રાખતાં પણ જ્યારે સ્ત્રીધર્મ શિક્ષતાં ત્યારે બધું સામ્યોગ થઈ જતાં. એમનો એવો ચરેરા જેઈ એમની પાસે ફરકવાની અમારી દિશત ન જ થતી.

કેટલીક વાર દેવીજ્ઞેન અમારી વાત સમજી ન શકતાં ત્યારે ભારે ગમત થતી. ઘણી વાર અમારી ઈચ્છા પ્રમાણે તેઓ વાતચી બનાવે, અમને પૂછ, અને ન પૂછ તો અમે માગણી કરીએ. અમારી કૃતિ તેઓ સમજી ન શકતાં ત્યારે વાત મુંઝવાતી. એક દિવસ દેવદાસકાકાને અડદની દાળ ખાવાની ઈચ્છા થઈ. તેમણે દેવીજ્ઞેનને વાત કરી. અમને તે દિવસે અડદની દાળ મળી કે નહિ તે સાંભરતું નથી, પણ દેવીજ્ઞેનની જાટકણી યાદ છે. તેમણે કહ્યું, 'દાળના તે વળા કેવા સવાદાં દાળ બંધી સરખી. અડદ થું કે મગ થું?' છતાં આવી જાટકણી પછી તેઓ અમને બાવતું કરી આપવાની ભારે જરૂરેત ઉઠાવતાં. રૂંચણ ઉપર જિભાં જિભાં, પણ સોળે આની દેરી ઢગની સ્પાછ કરતાં. પોતાની આંગળીનાં ટેરનાં રોટલી શેકતાં દાઢયાથી કેપાસણ સાફ કરતાં આંગળીનાં નખધસાતાં તેમને કેટલાં ન આવતા. એમનું એ દર્શન આજે એ અમારું મારું ઝુકાવે છે. ખરેખર તેઓ હુનિ દતાં—સાવ થોડું જોસનારાં, પ્રસન્ન વદન અને વધુમાં વધુ ઉત્સાહથી કામ કરનારાં તેઓ સાક્ષાત દેવી દતાં.

કેટલીક વાર દેવીજ્ઞેન અમારી વાત સમજી ન શકતાં ત્યારે ભારે ગમત થતી. ઘણી વાર અમારી ઈચ્છા પ્રમાણે તેઓ વાતચી બનાવે, અમને પૂછ, અને ન પૂછ તો અમે માગણી કરીએ. અમારી કૃતિ તેઓ સમજી ન શકતાં ત્યારે વાત મુંઝવાતી. એક દિવસ દેવદાસકાકાને અડદની દાળ ખાવાની ઈચ્છા થઈ. તેમણે દેવીજ્ઞેનને વાત કરી. અમને તે દિવસે અડદની દાળ મળી કે નહિ તે સાંભરતું નથી, પણ દેવીજ્ઞેનની જાટકણી યાદ છે. તેમણે કહ્યું, 'દાળના તે વળા કેવા સવાદાં દાળ બંધી સરખી. અડદ થું કે મગ થું?' છતાં આવી જાટકણી પછી તેઓ અમને બાવતું કરી આપવાની ભારે જરૂરેત ઉઠાવતાં. રૂંચણ ઉપર જિભાં જિભાં, પણ સોળે આની દેરી ઢગની સ્પાછ કરતાં. પોતાની આંગળીનાં ટેરનાં રોટલી શેકતાં દાઢયાથી કેપાસણ સાફ કરતાં આંગળીનાં નખધસાતાં તેમને કેટલાં ન આવતા. એમનું એ દર્શન આજે એ અમારું મારું ઝુકાવે છે. ખરેખર તેઓ હુનિ દતાં—સાવ થોડું જોસનારાં, પ્રસન્ન વદન અને વધુમાં વધુ ઉત્સાહથી કામ કરનારાં તેઓ સાક્ષાત દેવી દતાં.

હિતેશ્વર મિત્ર કેવું જે ન માને વાચક પ્રજા.
કાચબો જેમ દુર્લભ હિતેશ્વર મહે અરે ॥૩૪૪॥
તેણે કહ્યું, 'એ કેમ?' રીડાડી બોલી:

કથા ૧૭

મગધદેશના પ્રકીર્ત્ય નામે એક મરોવરમાં કંજુ-
ગ્રીવ નામે કાચબો વસતો હતો. સંકટવિઠ નામે બે દંત
એના પરમરનેડી દત્તા. એક વાર જ્યાર વર્ષાના દુષ્કાળ
પડ્યો ને મરોવર ગ્રાપાવા મંડ્યું એટલે દંતેએ બીજે
બાવાનો વિચાર કર્યો અને મિત્રપરિચિત્ર મિત્રમિત્ર
કંજુગ્રીવ આગળ શીખ શેવા ગયા.

કંજુગ્રીવ કહે, 'શીખ શેવા શું આપ્યા? અને રનેલ
હોય તો અને પણ મૃત્યુપ્રાપ્તી ગયાવો.' દંત કહે,
'અમે તને અપરંપ વર્ષા જઈએ; પણ પંથ કરતા હોઈએ
ત્યારે તારે અપરંપ અર્થ ને આપ્યું નહિ પણ મૌનમત
પાળ્યું. તારે આવવાની કમ્પા હોય ને આપ્યું અમારું
કહ્યું કર.' કાચબો કહે, બહે; એટલે દંતે સાકડી આણી
ને કાચબાને એના મધ્યમાં ફાંત ભગપીને વળગી રહેવા
કહ્યું. કાચબો વચ્ચે વળગ્યો એટલે બે હંડા બે દંતે
જાડ્યા ને ચાકી નિકળ્યા. વચ્ચે નગર આપ્યું ત્યાંના
લોકો 'આ પક્ષી મકરંડા જેવું શું સર્જીત્ય છે?' વ્યુઓ
તો ખરા. એમ કલકલ કરવા મંડ્યા. ને સાંભળીને
કાચબાને પોતે આપેલા વચનની વિદ્યુતિ થઈ ગઈ,
ને સાકડી મૂકીને તે બોલ્યો, 'આ કોનાદત્ત શેના થાય
છે?' આમ બોલે છે એવા જ એ બુધિ ઉપર પડ્યો
ને એના ફાંદફાંદા વેરાઈ ગયા. એટલે કહ્યું છું: 'હિતેશ્વર
મિત્ર કેવું જે' છત્યાદિ.
(આજે)

દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી

કહેવત કથન અને કવિતા

જ

સર્વે ગુણાઃ કાંચનમાધ્યગતે

સકર્મીના સાળા ઘણા, લીલા વનતા સદા ઘણા

જર ગિરધાર, મરદ હુતિધાર

જનરને જુદાર

દામકે સળ ગુલામ

ધમધમતી વહેલે સૌ બેસવા આવે

જ

માથાકો માથા મિત્રે, કંઈક લંબે દાય,

તુલસીદાસ ગરીબીકો કોઈ ન પૂછે જાત.

કુમાર • ૧૯૦૭૦ એક (ઓક્ટોબર ૧૯૩૬)

ચાંદો અને સૂરજ

રાત પડી ને સૂરજ જંગો. ગિરીને તેણે જોયું કે
તેની સાથે કોઈ રમનાઈ છાંડે નથી. એટલે ને
એકદમ તેની જા પાસે જઈને નાચવા લાગ્યો. આપો
તેની જા ઘણી રાજ ધન ને તેને એક ચૂંડી આપી.
એટલે તો સૂરજ ખુબ ખિનગઈ ગયો અને કંઈ ઉપર
ઉપર આકાશમાં પહોંચી ગયો. તેની જાએ તેને ચૂંડી
આપી એટલે તે સૂરજ ધનને લાલલાલ થઈ ગયો અને
દિવસે ખુબ અંધારું કરવા લાગ્યો. એથી તારા, ચાંદો
અને તેના બીજા ભાઈગંધા તેના ઉપર ખિનવા અને
તેઓ જાણ સૂરજને મનાવવા ચાલ્યા. 'કહે, 'નું માને
રિસાપો છે? તને જોઈએ તો એક પાઈના મમરાઆપીએ'

આથી સૂરજ ઘણું ખુશ થયો અને જાણ ભાઈ-
બંધાની સાથે બજારમાં મમરા ખરીદવા ચાલ્યા. જાણ
જાણે મળીને એક પાઈને પકડીને ઉચકી દત્તી. જાણ
એક મોકા શેદીને ત્યાં ગયા. મોકા શેદી પેલા લોકો
પાસેથી એ પાઈ લઈને મમરાનો એક દાણો મરજને
આપવા મંડ્યો. પણ સૂરજ કહે, 'ના, એક દાણો
નહિ, અરધા જોઈએ.' આમ ખુબ રોકકલ ચાલી.
એવામાં ચાંદો છાતોમાતો નાસીને આકાશમાં જઈ
સૂરજ બેઠો હતો ત્યાં પહોંચી ગયો ને પોતે 'આખા
દુનિયા ઉપર ધોળું દૂધ જેવું અંધારું કરી દીધું.

આ વાત બે ક્યારે જાણી દશે? તમે જ કહેને!
નહિ કહો? તો જો હું કહું. ત્યારે હું અને મારા
ભાઈગંધા અનવચાળી રાને કરવા જતા દત્તા, ત્યારે આ
કાશમાંથી માર પાડીને ચાંદો અને આ વાત કહી દત્તી.

ગુલાબસિંહ ખારડે.

બાળજોડકણાં

તાવડી પોસે રોટલો રોકાવી દો

વનમાં બેસે ગ્રીભા મોર

કાળી રાતે બાગે મોર

મોર દોડે વૃષ આપ

કુંડું કરતો નાસે સાપ

સાપ રડે કાળો મેશ

ગામીબેનના સુંદર કેશ

કેશનો બાંધ્યા મોટલો

ને તાવડી રોકે રોટલો

ગુલાબસિંહ ખારડે

આ મહિનો (ઓક્ટોબર) . . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૧ ઐઠિયા અને અરબના સંયુક્ત
ચંદ્રકરની સહાયે જનરલ અમેરિકાએ
તુર્કી પાસેથી હમાદકસ લીધું-ઈ. ૧૯૧૮
● જર્મન લશ્કરનો સુરેટન પ્રદેશમાં
પ્રવેશ-ઈ. ૧૯૩૮

તા. ૩ શ્રી દરબિંદાસ સારદાનું આજ
લગ્નનિધેયક ગિજ ધારાસભામાં પસાર
થયું-ઈ. ૧૯૨૬

તા. ૬ યુગેન્દ્રાવિયાના રાજ એલેક-
ઝાંદરનું મારોહસમાં ખૂન-ઈ. ૧૯૩૪

તા. ૧૦ હિમાચલ ચિત્રકાર મહર્ષિ
રાદીકનો જન્મ-ઈ. ૧૮૭૪

તા. ૧૨ કોર્કળસે અમેરિકા ખેડ
રોખ્યો-ઈ. ૧૫૦૨ ● ૩૮મી વર્ષે મુગલ
રાહેનસાહ જાંજીરનું રાજ્યશાહી
-ઈ. ૧૬૦૫

તા. ૧૬ હિંદી પ્રજાના કંદર વિરોધ
છતાં બંગલોચ આળ્યો-ઈ. ૧૯૦૫ ●
યુરોપની શાંતિ અર્થે જુલાઈના રાષ્ટ્રો-
ના પરજેસ મંત્રીઓએ લોકાર્નો મુકામે
હથિખત થઈ-ઈ. ૧૯૨૫

તા. ૨૧ અગાધવાદના રાખા રોખ ચૂકી
રાથે એજેન્ડાને બેરે જીજસતમાં
મેકેએના વેપારને લગતા કોલકારો
યા-ઈ. ૧૯૧૨

તા. ૨૩ મુંબઈ સરકારે સવિનયબંધ
ની અજબજામાં સરકારે ખાલસા કંદેરી
મંદકતો તેમના હકકારોને પાછી
પાંપી-ઈ. ૧૯૩૭

તા. ૨૮ સિરેટર નિવેદિતાનો જન્મ
-ઈ. ૧૮૬૭ ● કાન્સે રોખિયે સર-
કારને માન્ય રાખી-ઈ. ૧૯૨૪ ●
ગાંધીજીએ રાજકારણમાંથી નિરજન
નહેરુ ફરી-ઈ. ૧૯૩૪

તા. ૨૯ તુર્કી પ્રજાસત્તાક નહેરુ થયું
ને મુરતકાં કમાલ તેનો પ્રથમ પ્રમુખ
સુલ્તાનો-ઈ. ૧૯૨૩

તા. ૩૧ સાથમન દમિરાનના વિદોધી
સરકારનો મોખરો સાથવતાં લાકા
લગ્નપતશય પર ત્રાહીમાર-ઈ. ૧૯૨૮
● હિંદના અગ્રેટ ક્રિકેટીઅર મેજર
કાલદી કનકેયુનોથનું જન્મ-ઈ. ૧૮૬૫

આ માસની વિખતિ
સિરેટર નિવેદિતા

યુરોપના ભોગવિલાસ છોડી, તોના
ગય જીવન રેલીકારી ભારતની રોવાનું
મત મહાલુ દરનાર આ આયરિશ કુમા-
રિકાનો જન્મ ઈ. ૧૮૬૭ના ઓક્ટો-
બરની ૨૮મીએ રેવ. સંયુક્ત સિયમંદ
નોબલને ત્યાં ઈંગ્લેંડ મુકામે થયેલો.
એનું મૂળ નામ માર્કેટ ઈ. નોબલ.

સિસલુ પ્રત્યે એને ખૂબ પ્રેમ હોઈ
સમયી સિસલુ પદ્ધતિઓને એણે અ-
લ્યાસ કર્યો ને સાળા છેડતાં એક
કન્યાસગામાં સિસિલા તરીકે લાખત
થઈ. એનું અને માતાનું ગીરવ વધાર-
વાસદા ઈનેબર રહેતી આ કુમારિકાએ
જુલાન કન્યાઓમાં અધાન કલ્યાદ
અને નવીન પ્રાણબળ રેલના 'સિરોમ
કલળ' રેલાપી, જેમાં દાદિત્ય સ-
માજ તથા નીનિ પર ચર્ચા ચાલતી.

એવામાં અમેરિકાના વેદાંતનો વા-
વટો ફરકાવનાર જ્વાળી વિવેકનંદનું
ઈંગ્લેંડમાં શુભાગમન થયું. એમના
અધ્યાત્મિક તરફ એની સુરેચિ દળી.
એમનો વિશેષ સંપર્ક એણે સાધ્યો ને
રેવાનીજીએ એને જીવનદિશા બતાવી
અપતાં એણે હિંદનો સંદેશ અપનાવ્યો
ને ૧૮૮૮ના આખરે હિંદને કાંઠે લાટી.

કલકત્તાથી ચોટ ફર આલેલા એજીર
મકમાં જ એક મુંદર પ્રજાને માર્કેટની
જાલવતા લેઈ રેવાનીજીએ તેને હિન્દુ
ધર્મની દીક્ષા આપી. ત્યારથી એ સિ-
રેટર નિવેદિતા બન્યાં. લીક્ષિત થયા
પછી એ એમના મનની ઝાંઝામાં નિર-
સન બદલ લાંબે કાળે થયું.

અને આમ સંપર્ક હિંદુ બન્યા પછી
એ પોતાનું જીવનકાર્ય શરૂ કરે ત્યાં નો
૧૯૦૨ના જુલાઈની ચાથીએ વિવેકા-
નંદનું અવસાન થયું. છતાં એમણે
હિંમત રાખી કલકત્તામાં બાગ બગી-
ચાના મોરપરામાં એક નાનું ઘર માટે
રાખી 'ભગિનીચલ' મકાનવાનો નિર-
ધાર કર્યો. અનાથ બાળકો ને નિરાધાર
વિધવાઓ માટે એમનું ઘર આશ્રય
રેશન થઈ પડતું ને પછી તે કુશીન
કુટુંબની સ્ત્રીઓ પણ તેમને ત્યાં રા-
ખ્યા આવવા લાગી.

પોતાના ખાનગી ખર્ચમાંથી જ એ
સાળા ચલાવતાં. એમને મને સાળા
જ એમનો પ્રાણ હતો. હિંદુસ્તાન માટે
તે હમીશ 'આપણી ભારત માતા'
સંભોધન વાપરતાં. સારી ગમે એવું
કશા અને પદકાએ છતાં હિંદની પેઢી,
રેલ, કે સંકલિયા જેવી આપસિયોમાં
એમણે ખરે પછે રોવા કલાવેલી.

'કામ, કામ ને કામ'ને જ જીવન
ગ્રંથ રેલીકારનાર આ કુમારિકાનો,
હિન્દુ ધર્મનો આત્મા સંચિત કર-
વાનો જ હતું સંકલ્પ હતો. કૃષિ ને
મજૂરપત બાંધી, અજસતા આશમાની
રંગની બજ આંખો, સ્વદેશી સાડી
ને ગળે રેલાશની ખાળા સાથે એમના
કંઠમાંથી સંગીત રેલી વાગી નીકળી.
એમનાં અગ્રીઆર પુરંકો ને અનેક
લેખોમાં હિંદનો આત્મા પ્રસશી ગઈ છે.

હિંદુઓનાં છેલ્લાં ત્રણ વર્ષે યુદ્ધાપ
અમેરિકામાં ગાળી ઈ. ૧૯૧૧ની ખેસની
વસંતે એ દાર્શનિક આળ્યાં ને એકા-
એક બિમાર પડ્યાં. આક્ટોબરની
૧૩મી એમનો નરજી સંદેશ શ્રદ્ધ ગેમી.
એ સવાર માટે શ્રી જગદીશ બોઝનાં
ધર્મપત્ની લખે છે, 'આવી જ કાંઈ
સવારે દેહવતી કમા પિયર જવા
દીકળ્યાં હશે. અર્ધી ખીજ કમા રૂઝી
ની. તમું વરરાના વિચાર પછી ને
પાછી પોતાની પ્રિય બુદ્ધિને ખાળે
કરવા આવી હતી.'

માધુકરી

ફોર શરીર વળગું, વિપદ-વા ખમી દારમા,
ક્યાની મુખ ના ફરી હરફ એક કચ્ચારવો,
નહિ ભરતું જંબે, અચળ મેસતું આસને,
મલી જનમખર્ચેને જવન ફારતું ફારિસે,
લઈ મનુષ્યપદને ચિરક પુણ્ય વિચારતું,
પાંચી ખમી જમે બંને સારી કાચ એ સિદ્ધિમાં
અને આગર પ્રાણ આ અખિત્ર વિશ્વ મું ભેટવો. — મોહિનીચંદ્ર

ઈંગ્લેન્ડનો રાજકર્મી જર્જન મેઈક્રીક

ઈંગ્લેન્ડમાં આજે મહાન મળી રાધા એવા ધણા પે
દિવસો છે, પણ એ બધામાં ત્યાંના રજા રાજકર્મીને માત્ર
પાસેલા જર્જન મેઈક્રીકનું નામ વધુ ધ્યાન ખેંચે છે.
‘આરવાગોના કવિ’ તરીકેનું એને બિરદા મળ્યું છે, અને
એ સાચું જ છે. એણે તથી કોઈ બાદશાહોનાં મુલુગાન
ગાયાં કે નથી કોઈ શીર્ષોત્તે ખુશ રાખનારાં કવિતા લેખ્યાં.
મુડીકારોના બાદ બનવાનો પ્રવાસ એણે કરી નથી કર્યો.
એણે તો ફ્રિયાના આનંદવા અને અંધારા ખૂણામાં પડી
રહેલા આમીચાએ, કુંપડાંમાં જ નિદ્રા પરી કરતા
રંકજનો, મોનથી રમતા નાવિગ અને નિદ્રા નીચાવતા

ધારીએનાં વાસ્તવિક દિવસોનાં હૃદયભેદક તથા જનતાને
સાદર કહેા છે. તેની પ્રસિદ્ધિનું અંકે કારણ તો તેની આ
પ્રતિ જ મળી શકાય.

જનની શરૂઆતમાં જ પછાત મણાલા વર્ગના કવિ
બનવાનું તેણે પણ બીધું. નિદ્રાની પહેલી વીરોમાં તે
ધમીવાર કહેતા કે, ‘મારે એક કાંચું બહાણું લેખ્યું અને
તેને હંદારવામાં માર્ગદર્શી બનવા આકાશમાં એકાદ ચળકનો
તારણો મેળવ્યે.’

મેઈક્રીક આવાદે વનમાં પ્રવેશી ચૂક્યા છે છતાં તેના
કંથો કોઈ પુવાન લેખક જેમ મેમ, નિર્ભયતા, નીકં
માનવતા અને પ્રજાતત્ત્વથી એકતા જાણી રહે છે કે અજ
પણ ઘણા મારા સાહિત્યરસિકોનાં હૃદયો તે પોતાની
તરફ વાળી રહ્યા છે.

ઈ. સ. ૧૮૧૭ના જુનની પહેલી તારીખે ઇંગ્લેન્ડના હર-
ફેશાયરમાંના લેટખરી મુકામે તેના જન્મ થયેલો. શોધ
જ વખતમાં અતાશ બનતાં શિવરપૂજમાં તેની દાદીને ત્યાં
એ હજારો નાનપણથી જ વહાણો તરફ તેને આકર્ષણ રહેતું.
રોમનાં લૂનાં ગીતો ત્યારે તે ખૂબ આનંદથી ગાયને.

ચૌદ વર્ષની વય થતાં તો દરિયાજી જવન બાળવાના
કોટે, મેઈક્રીક એક વહાણની મોકરીમાં દાખલ પણ થઈ
અંધા. ખૂબ સફા જોડી સત્તર વર્ષની વયે તે ન્યૂ યૉર્ક ગયા.
તે વખતે તેના પીસાની મૂડી પાંચ ડોલરની હતી. સાહિત્ય
જીવનનાં તે ખૂબ દંવડો નેવતો. ત્યાં ગ્રીનીવના એક
ચૂકરેય ક્યુક ઓ’ફોનરને આ છોકરા ગમી જવાથી માસિક
દસ ડોલર આપવાના દરિને પોતાને ત્યાં રાખ્યા.

ત્યાર પછી તો આજીવિકા માટે અનેક કપાથો તેણે
અમેરિકામાં હાથ ધર્યા. એને લઈને ત્રણ વરસ પછી

ઉદ્ગટ પાછા ફરતાં એનું મગજ અને આરાંભીદાં અનુભવોથી સમૃદ્ધ મનું દર્શન, અને વાચનથી દક્ષિની ફિલિસ્ટા પબ્લિકિસ્ટી સૂધી હતી. પાંચ વર્ષ પછી ઇ. ૧૬૦૨માં એણે 'આસ પાણીનાં ગીતો' (Salt-Water Ballads) બહાર પાડ્યું. ત્યાર પછી એ વરસ રસીને એનું જ બીજું પુસ્તક 'Ballads' બહાર પાડ્યું. આ બીજા પુસ્તકમાં એણે સૌંદર્ય વાચનથી એને વાચા આપી પોતાની કલ્પને ધન્ય બનાવી એમ કહી શકાય.

ધર્મી ધીમે પણ દૃઢતાપૂર્વક એણે પોતાનું જીવન સાદિત્યને જ સમર્પી દીધું. મહાયુદ્ધના વખતમાં તે ને ખરી અદ્યુત રસનાં અંગેષ નાટકોમાંથી થેરણ મેળવી એણે ધણું સુંદર નારકા રમૂંડ્યા, જેમાં 'ઇસુની તપાસ' (Trial of Jesus), 'મહાન પોમ્પી' (Pompy the Great) વગેરે પ્રખ્યાત છે. 'ઇસુની તપાસ' પર ફેરવાઈએ ક્રીક કરી કે તેમાં પ્રભુ અરવારો સમાજવાદ વિષે કે ચર્ચા કરે છે ને અનુચિત હોય છે. મેઈઝરીફ્ટ સાચો પ્રશ્ન હતો, 'ત્યારે અરવારો કઈ બાજુની ચર્ચા કરે એ થાય કાણે—પત્નના ને મૃત્યુ રોમાંની?' એણે 'સાઈ લોકર' જેવી નવકથાઓ યે લખી છે, પણ એની પ્રતિભાને વહેંચી નીકળ્યાસે નો નાટકો ને વર્ણનાત્મક (Narrative) કથિતામાં જ મળે છે એમ કહી શકાય. 'આવળનાં ખેતરો' (The Daffodil Fields)થી માંડી 'રાજપુત્રી' (A-King's Daughter) સુધીનાં નવા રૂપણો કાઢ્યા એની પ્રતિભા છે.

એકસરફ નજી ૪૭મા રાજસિંહ દાખર બીજાસના રહેઠાણ પારોજ મેઈઝરીફ્ટ હાલ પોતાના કુટુંબ સદિત રહે છે. તેને એક પુત્ર અને એક પુત્રી છે. પુત્રો તુડીયે નો તેનાં પુસ્તકોનાં કિચો પણ આગેએજા છે. પત્ની પણ નેને એવી મુશાયમ મળી છે કે કુટુંબની બાબતમાં નેને કહી શકે મારતું પડતું નથી.

—'મોલિનીયન્ડ'

અરસલ પકાણું

અધ્યાન અને પકાણું એ પર્યાય નથી. 'અધ્યાન' શબ્દ, તેના વિરોધ આર્થમાં, આધુનિક અધ્યાનગિતાનના કહેવાથી માટે વપરાય છે; ત્યારે 'પકાણું' શબ્દ ખાખા સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તે 'પખ્તાન' શબ્દનો અપભ્રંશ છે ને એના અર્થ 'પુખ્તો' બોલનાર થાય છે. દક્ષિણ અને પૂર્વ અધ્યાનગિતાન તેમજ દિંદી સરહદના તમામ પુસ્તક કે પખ્તોન બોલનાર લોકોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. સરહદના વડા પ્રધાન ખાન સાહેબે તે કહે છે કે જો કોઈ સરહદ પ્રાન્તમાં થર કરી રહે છે ને પખ્તોન બોલે છે તે પકાણું જ છે અને તે દિંદુ. સીખ કે મુસલમાન હોય નેની સાથે એ શબ્દને જાતી લેવાદેવા છે જ નહિ. અને વાને ખરી છે. ત્યાં એવા દિંદુઓ, સીખો, સૂફીઓ અને બાળકો પાણિય વચ્ચે વરો છે એવાંએ પકાણું પોશાકને પોતાનો કર્યો છે ને પુસ્તક જ મગજ બોલી રહે છે. પુસ્તક પ્રત્યય 'કદ'ના પુત્રને પણ નેમજી અપનાવી રીતી છે.

પકાણું દેખાવે યશસ્વી, પાતળો અને બલતજ હોય છે. અમાસ આખા પ્રવાસમાં એકે ફાંદાનો પકાણું અમારી નજરે ચડ્યો નથી. ચરતી ન ચડાવે એવો માંસાદાર ને વાયડ પદાર્થો માફકસર ખાવાના રિવાજને કાળે એનો બચ નહય છે. એનાં રસનાં પિના એ ટપકું પણ માંડેનો નથી. એનાં દોર ચરાવતાં કે એનાં પડ્યુ હાંકનાં, ખેતર ખેડતાં કે મેળામાં નહેર કલ્પવમાં જોડામાં પણ એ નો શરતચમ્પ રહેવાનો જ. એની સાફિફ અગવા એની કાંબી બારે જેઝેક (મદ્દી લખમરીલાળી પકાણું બંદુકનું નામ) જે એના હાથે ખસે વળુંબકે આશય કરતી હોય છે તે, એનાં કારતુસનાં પટ્ટો, અને એના છરા ને ખેંચેદો એ લગતો હોય ત્યાં સુધી અને ધરની બહાર, એ જશમે તીલાં મૂકેનો નથી ને સંદેવ પહેરી શકે છે. ને આબાદ તાકિયા હોય છે ને આંખિતા કમગા કરવામાં કે રોતાકદી જેવું યુદ્ધ બિલવામાં તે ને એકાં હોય છે.

પકાણું સંબંધી લખના અંગ્રેજ લેખકો—એએના મેટ્રી બામ બતપૂંચ લક્કરી અફઝાને બનેલો હોય છે ને એકલે એએ એના દુસ્મનો હોય છે તેઓ—માં નો પકાણેને લીધા ચીતરવાની એક દુશન જ મહિં પડી છે, "કોટ્ટો અને નખશીખ કકાચીર" એવું નેનું વર્ણન આપ્યું છે. કમાન્ડર રીફવન કિંગ લોકે લખે છે, "સનેલા માણસની ધાબળી પણ પકાણું માંડી જશે" પરંતુ પેલી મગાની ધાપડી "ખેજર કારવાન" ના લેખક અને ડેપીસનો આગમન રાબો પુરાવો છે કે આજે લક્કરી અમલદારોને ખૂંચપનો પ્રશ્ન શહેરી તળેનો ધાબળો ચારી જતાં પકાણુંને અકાચવાનો નથી, પરંતુ જો ખાવાય ના લક્કરી કાચકો સન કરે છે તેની, ઘોષા સાચવતા સંચીની સાફિફ ચારી જતાં તેને અકાચવાનો છે. ફરજ સાચવતા એ શિખાટીની કમંદ અને કાંઈ સાંકળથી બંદુકલેદિવામાં આવે છે તે પણ આખું જવાબુદહ ટળી નથી.

સામાજિક સંબંધોમાં પકાણું જેને 'પુખ્તોવાડી' અથવા પકાણીની ઉદ્દેશની નિયમચર્ચા કરે છે તેને અનુચરે છે, ને સરહદવાસીઓ માટે એ એવી તો કશિયાત છે કે એનો બંચ બંધેદર પાપ મનાય છે ને માનદાનિ અને બિદિન્કારમાં ને પશિયામે છે. એ નિયમો આ છે: (૧) દંદક આંગડું એણે આચરવાન આપતું જોઈએ (નાનાવધાઈ), (૨) કહાર દિલે પંડાણાત (મિઝાગરીઆ)—કહા દુસ્મનની પગ ફરતી, (૩) અપમાનનું અપમાનથી જ સાઈ વાળતું (બરઘ); આ ઉલ્લે નિયમ લોટીઆજ કલ્પોનું જનનદાન છે, અને પકાણું ભતિના એ મનાદોષ છે. દંદક શાખા કે દોષોના વિભાજમાં આંતર કલ્પો થયા જ ફરત હોય છે. દંદક કુટુંબને લોટી નીકળતા કશિયા વારસામાં મળે છે, ને દંદક બચ્ચિને એના પોતાના અંગત સમુજો હોય છે. "દંદક માણસ પોતાનાં દંદકાં ખૂંતોના દિસાજ રખેનો

દોષ છે અને દરેક દોષોને પાડિશાહી સાથે જોડે કબાલતો ચોપડા ચૂકવવાનો હોય છે, જેમાં જીવન જીવન વડે ચૂકવાય છે.” “કુબાઈએ”, ડેવીસ લખે છે, “કુબાઈ પદાણને કદી જે ખબર પડતી નથી કે આ સંગ્રહી વિવાજની અનિષ્ટ અસરને લીધે કંઈયે કમદા કુટુંબો મરી પરાયાં છે, અને આ આંતરકુટુંબો નહિ શમે ત્યાં સુધી પ્રભુ એક નહિ થાય ને શાંતિ રચાશે નહિ.” આ હિંસક વેરઝેરને ખાન બ દશાહખાન ખૂબ નિંદે છે અને માને છે કે પદાણના સ્વતંત્રતામાં અહિંસા એ જાહેર મૂલ્ય નાખે તો જ આ અજબ-હીલા કનિયાનો નાશ થશે અને પદાણ છરી કરશે. (પ્રભુબંધ)

—રચયિતાલ

એજન વગર

ના. શહેનશાહની સરકારે હિંદ ગાદે ને સમૂહાંતર અમલમાં લાવવાની ઈચ્છા બ્યક્ત કરી છે તેના પર હિંદમાં અને કોલંડમાં ખૂબ ચર્ચા થઈ છે અને થઈ રહી છે. સિરકલ કે રશિયા જેવા દેશોને બાદ કરતાં બીજા દેશોનાં રાજ્યોમાં બંધારણ વિષે આપણે જોઈએ ત્યાંથી એકીએ. અત્રે તદ્દન દ્વંદ્વમાં અમેરિકન સમૂહાંતર વિષે ખ્યાલ આપવાનો એક પ્રયત્ન છે. સમૂહાંતરનો મુખ્ય ઉદ્દેશ અને અમેરિકન સમૂહાંતરનો પ્રદાવ ખ્યાલમાં રાજવાણી હિંદી સમૂહાંતર વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજશે. શાનવાને કારણે છે કે હિંદી સમૂહાંતરનો પ્રદાર કેવો છે તેનો સ્પષ્ટ નહિ તો અન્યથા ખ્યાલ ધણુને હશે એટલે એ વિષેની માહિતી અત્રે રજૂ કરવાની તસ્દી લીધી નથી.

સમૂહાંતરનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જુદા જુદા પ્રદેશોના હક્કો અને રાષ્ટ્રીય એકતા તેમ જ બજારો સમન્વય કરવાનો છે. અમેરિકન સમૂહાંતરના ધારેલાઓએ પ્રથમના હક્કો અને સિદ્ધાંતોનું રક્ષણ કરવા નીચેની ત્રણ બાબતો વચ્ચેમાં રાખી બંધારણ ધડતું ઘડ્યું:

(૧) દરેક જાણુને શહેરી તરીકે સરખા જ હક્ક.

(૨) છેલ્લી સત્તા લોકોની જ.

(૩) અમલદારો તરફથી સત્તા ઝૂંટની લેવાના અથવા સત્તાનો દુરુપયોગ કરવાના પ્રયત્નો સામે પ્રત્યેક રક્ષણ. આ હેતુએ વચ્ચેમાં રાખીને એ ધર્મવાદોએ રાજ્યનાં ત્રણ મુખ્ય બાબતોને એકબીજાથી સ્વતંત્ર બનાવ્યાં. ત્રણ બાબતો તે: (૧) રાજ્યશાસન સત્તા, (૨) ન્યાય સંભાળનાર અને (૩) હાયદ્રા ધરાવનાર.

એ બંધારણ ઈ. સ. ૧૮૮૬માં ઘડવામાં આવ્યું. તે વખતે અમેરિકામાં ૧૩ સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં એટલે તે રાજ્યો થુ. એસ.એ.માં સમાયાં. એ જ વચ્ચેમાં એ બંધારણમાં પ્રથમ સુધારો દાખલ કરી લોકો જેની સામે

વધી લે એવી કેટલીક બાબતો તેમાંથી કાઢી નાખવામાં આવી. બીજે સુધારો ૧૮૮૮માં અને ત્રીજે ૧૮૭૪માં દરવામાં આવ્યો. આ સુધારાઓ બાદ કરતાં આંતરિક વિષય પણ બીજા તેર સુધારાઓ કરવામાં આવ્યા. એ ઉપરાંત વળી ચોથો સુધારો દાખલ થયો. તે અપત્યનો ગણાય છે કારણ કે પહેલી જ વાર એ સુધારાથી હબશીઓને શહેરી તરીકેના હક્ક મળ્યા. ત્યાર બાદ ૧૯૧૨ ને ‘૨૦મી વચ્ચે બીજા ચાર સુધારાઓ થયા. એમાં ત્રણ અપત્યના છે. એકથી દોષેસમાં સેનેટને મોકલવાનો હક્ક પ્રાંતોની ધારાસભાઓને બદલે પ્રાંતોના લોકોને મળ્યો. બીજાથી સ્ત્રીઓને મતાધિકાર મળ્યો. ત્રીજાથી દરેક પ્રદારના હાકનાં હપતલ અને ચેરાણ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો.^૧

હવે એ બંધારણનાં મુખ્ય અંગો નીચે પ્રમાણે છે: (૧) પ્રેસિડેન્ટ: કારોબારીનો વડો; દોહાની મુદત ચાર વરસની; એને ચૂંટી કાઢનાર લોકોને બધા પ્રાંતોના લોકો ખાસ ચૂંટી કાઢે છે.

(ખ) મધ્યસ્થ ધારાસભા અને સેનેટ હવેવામાં આવે છે અને જે બે બાબતો વહેંચાયેલું છે: (૧) પ્રતિનિધિસભા અને (૨) સેનેટ. પ્રતિનિધિ સભાના સભ્યોને સરખી જ વસતીવાળા વિસ્તારોના લોકો સીધા જ ચૂંટી કાઢે છે. દર વર્ષે વસતીગણતરી કરીને વસતીના વધારાના પ્રમાણમાં એ સભ્યોની સંખ્યા વધારવામાં આવે છે. લોકોમાં એ સભામાં સમાવેશ ૪૫૦ સભ્યો બેસે છે. ૧૦૦મી સુધારાથી દરેક વર્ગના શહેરીને સરખો જ મતાધિકાર આપવાની ચોખ્ખા ગઈ હતી, પણ દક્ષિણના પ્રાંતોમાં એ સુધારાનો અમલ બરાબર ચલે નથી. એક અગર બીજા બહાનાં હેઠળ હબશીઓને એ અધિકારથી વિમુખ રાજવાણાં આવે છે. હવે સેનેટમાં નાનો કે મોટો વિસ્તાર ધરાવાર દરેક પ્રાંતને એ પ્રતિનિધિ મોકલવાનો હક્ક છે. સેનેટની મુદત ૬ વરસની છે. નેને પચાસ મળે છે. હાલ સમાવેશ દર વર્ષે ૧૫૦૦ થીટ મળે છે જે રકમ યુરોપની એવી કોઈ પણ સભાના સભ્યને મળતી રકમ કરતાં મોટી છે.

(ગ) કારોબારીમંડળ: જુદાં જુદાં પ્રાંતોમાંના વડાઓનું એ બનેલું હોય છે. ઉપરાંત પ્રેસિડેન્ટ નીમેક્ક અમલદારોની મોટી સંખ્યા એમાં હોય છે. એ અમલદારો પ્રેસિડેન્ટને જવાબદાર હોય છે અને પ્રેસિડેન્ટ અને પાર્લીના ખદલાવા સાથે બદલાઈ જાય છે.

(ઘ) ન્યાયભાગ: આખા દેશમાં નાની અદાલતો રચવામાં આવેલી છે. તેઓ ઉપર એક સુપ્રીમ કોર્ટ છે.

^૧ દારૂબંધીમાં અમેરિકન સરકારને નિષ્ફળતા મળી હતી એ વાત આગળ કરીને આપણે ત્યાં પણ એ નિષ્ફળ જશે એમ કહી અપ-ગ્રાહ કરવાનું ધણું ચૂક્યા નથી.

તેમાં ન્યાયાધીશોને પ્રિસિડેન્ટ મેનેજની સંગતિથી આ-
લ્લવન-મુદત મુધી નીમે છે. એ ન્યાયાધીશોને સાર્વજનિક
ઝેરપાંચુક, અગ્યવરિશત કારભાર અથવા બીજા કોઈએથી
શુનાને આધારે ખસેડી શકાય છે. કેપવાં કારભારર આજ
મુધીમાં ઘણા ન્યાયાધીશોને હોદ્દા પરથી ખસેડેલું પડ્યું છે.

પ્રાંતોનું અંચત બંધારણ લગભગ કેપરના પ્રકારનું જ
છે. એ કે ચાર વરસની મુદત માટે દરેક પ્રાંતના લોકો
ચોતાના પ્રાંત માટેનો ગવર્નર સીધા જ ચૂંટી કાઢે છે.
તે કાંદાચીરીનો વડો બહુાય છે. કાંદાચીરીમાં બે પ્રકારના
અગકાર્દો, હોય છે: (૧) લોકોએ સીધા જ ચૂંટી કાઢેલા
અને (૨) ગવર્નર નીમેલા. બંને વર્ગનાને પાર્ટીમાંથી જ
સેવામાં આવે છે. દરેક પ્રાંતના ધારાસભ્યના બેભાષ હોય
છે. બંનેના સભ્યોની ચૂંટણી સામાન્ય મતાધિસરથી થાય
છે. ગવયા પ્રાંતો બાદ કરતાં બીજા પ્રાંતોમાં ન્યાયાધીશોને
પોલીસી ધબ્બી ફ્રંચી મુદત માટે ચૂંટવામાં આવે છે. હેવરની
સત્તા લોકોના જ હાથમાં રહે એ સિદ્ધાંત કેપર કાંદાચીરી
ને ન્યાયખાતું રચાય એવી ચાલના રાજવામાં આવી છે.
ઝેરપે કે અગકાર્દો અને ન્યાયાધીશોને એમ જ બાન
રહે કે તેઓ સીધા કાંદાચીરી જ જવાબદાર છે અને લોકોની
ગરબને આધારે જ તે અંદર રહી શકે અથવા બહાર જઈ શકે.

આ એક સ્વતંત્ર, પ્રગતિદારક અને પનાદય દેશનું
સમુદાય. એનાથી પણ ત્યાંના લોકોને સંતોષ નથી
પુષ્કળ મુદ્દાસાચો પછી પણ મિ. સ્ટીમસન ને મિ. કોટ્ટ
દલ જેવા અમેરિકન રાજનીતિજ્ઞોને અમેરિકન બંધારણમાં
કેટલીક પ્રિદિશ પદ્ધતિઓ અનુસરવાનું આવશ્યક લાગે છે.

આ એક ઍન્જિનવાળી ગાડીની વાત થઈ. પણ આપણે
માટે તો વગર ઍન્જિનની ગાડી આવવાની છે. સમુદાયને
મુખ્ય કંદેશ, અમેરિકન સમુદાયની ગાદિની અને હિંદી
સમુદાયની રચના એ ત્રણે ધ્યાનમાં લેવાથી નીચેના
અભિપ્રાયમાં કેટલું સત્ય છે એ તમને સમજાશે.

‘આપણે માટે તો સાંકળો અને બેડીઓ, અને અજાના
અને તાગાંથી આપણી હીલચાલને દિશાપૂર્વક દોષી રાજવા-
માં આવી છે. ઝેરા (ચાંપો)વાળી પણ ઍન્જિન વિનાની
ગાડી આપણને સોંપવામાં આવી છે. એ બંધારણ એવા
લોકોએ ઘડ્યું છે કે જેમણે કદરવી કાયદાને સદા પાયા
પે નજરમાં રાખ્યો છે.’

—અમેરિકાના નાયક

ગરીબની કસ્તુરી ડુંગળી

એણેમાં એક એવી મનઃબળની કહેવત છે કે ‘દેશ
આય કોશ ને કદી ન પડે માંદો.’ આ કહેવત વડેગમાંથી
નથી જન્મી, પણ અનુભવ અને વૈદગ્યીય શોધબોજના
આધારે કરવામાં આવી છે.

૬૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે દરજ્જાના લોકો તથા હીપાવવાને કેપાસ
ડુંગળીને માનતા હતા અને હીદેરાટસ કહે છે કે પેલી વિરાજ
પીરામીટ બાંધવાને માટે દેશાએલા કામદારોને ડુંગળી અને
લગણ પૂરે પારના ૧૬૦૦ ટેલન્ટ (૪,૨૮,૮૦૦ પાઉન્ડ)નો
ખર્ચ થયો હતો : ને પ્રો. હલીથર રમીથ, જેણે દરજ્જાની
પીરામીટ અંગે ઘણી શોધબોજ કરી છે તેણે ત્યાંના રાજાના
પેટમાં, આંખના બાગામાં તથા કાનના પડમાં સામે બરી
રાખેલી ડુંગળી જોઈ હતી !

ડુંગળીની ૧૬૬ કર્તાં વધુ તુટી તુટી ભત થાય છે.
આધુનિક રસાયણશીલ્પી કહે છે કે, દરેક ભતની ડુંગળીમાં
ઓછવતે બાને જલ્દીથી હરી નય તેનું ગંધક મિશ્રિત
નેવ. અમુક ભતની ચિકાસ, ટાપની ચક્રી, કાંસકારીક
ઍસિડ, છુરા અને મિશ્ર ચૂના તથા પુષ્કળ લોહ બંધેલાં
છે. ધબ્બીક સ્ત્રીઓ ડુંગળી પરનાં હોટાં કાડી નાખી તેને
બરમ પામ્પીમાં આંખો બજે નહિ તે માટે નાખી દે છે.
પણ તેમ કરવાથી તેમાંનું અગત્યનું ઍસીડ ઍલ્કલ જોડન
કાચી ડુંગળીમાંથી જ કાઢે છે તેનો નાશ થાય છે. પર્વના
દેશોમાં વેદો પણ બચકરતાવમાં, કદર દેશમાં ડુંગળીનાં
ઍસીડ ઍલ્કલને દવા તરીકે વાપરે છે. ચીક-કોટર દોસરાદટક
કાનના દુખાવામાં ડુંગળીનો રસ આપતો હતો. હિંદુસ્તાન-
માં પણ એ દોશ પર એ જ રસ દેવામાં આવે છે.

કેહ ઝેરી માખી કે ધીંહીના દંખ પર ડુંગળીનો રસ
આપડતાં વેદના ઓછી થાય છે, પણ ઘણા માણસો એ
નહિ જાણતા હોય કે કાંપેલી ડુંગળીની ગંધ સામે સપ
રંગમાં પેટે ચાલતાં પ્રાણીઓ પણ કીર્તી રહી શકતાં નથી.
આફ્રિકાના મૂળ વતનીઓ આ કારણને લીધે જ ખોરાકની
ચીજે આગળ કાંપેલી ડુંગળીના કદાક ખૂંચી રાખે છે.

અરબસ્તાનમાં મન્યસાગરમાંના ડુંગળીનો પાણી બાવ
પડાતો. દરજાયકી નાગોને પ્રખ્યાત કાંદર ડુંગળીનો ખૂણ
કપવામાં કરતો અને તેણે અનેક દેશોમાં મેળવેલી કનેદરી
તેની ખ્યાલ પેળે વધી હતી. એણે જ પહેલીવાર ડુંગળી
કચરીને રચના સીસા બર્ધા અને જેમ આત્યારે હીંદીરિયાના
દરમાં અમુક ભતનું મીઠું મુંદાવવામાં આવે છે તેમ ત્યારે
પણ એ રચનો એ દરમાં કપચોન થતો. અરબી સ્ત્રીઓ
જરયાબંધ ડુંગળી સંવરી રાખતી અને નેમતી ચાગી ‘વેશન
કેલાવર’-લાગળી કનેજક કૂલની પાંખડીના કરતાં વધારે
સુંદર અને મુંવળી રહેતી એમ કહેવાય છે.

કાંપેલી ડુંગળીના જેવું એક પણ શાકભાજી નથી કે જે
ઘણું જલ્દી ખરાકી નય; તે જ કારણે ડુંગળીના કદાક
ચાંદે કલાક પછી આદારને યોગ્ય રહેતા નથી. કેમકે એ
સમય મુધીમાં તેના પર જેનું બાજી નય છે. જે આ
કદાક ટુરતમાં ખાઈ ન શકાય કે રાંધી ન શકાય તેા તે
કેડી દેવા કે બાળી નાખવા. માંદા માણસના ખેટમાં હોટાં

હતાદેથી હુંગળી એક રકાખીમાં મૂકી રાખવાથી બંદક વાસ માત્રી નથી. હવા ચોક્કસી બનાવી એપને ફેલાતો તે અટકાવે છે. હિન્દુસ્તાનમાં મુખ્યત્વે આમપ્રભ ફેલેલ અને પંચેલ જેવા ચેપી રોગોમાં હુંગળીના હારા પહેરી રાખે છે, જેની અસર ધણી જ અસરકારક હોય છે.

હજી હુંગળી વિષે સંપૂર્ણ તપાસ નથી થઈ. વેદક ધંધાને તેનો ધણો અપ પડે છે. સને ૧૮૩૫માં એક યુરોપિયન ડોક્ટરે હિંદમાં હુંગળીને ધણા મોટા રોગોમાં મોટા કપ-થાગ વાંચીને કદરોગ પર તેનો અખતરો કર્યો. આવા રોગોને હુંગળી અને દૂધનો જ ખોરાક આપવામાં આવ્યાં જેથી તેને ધણી જ ફાયદો થયો. ૧૮૬૬માં એક બીજા યુરોપિયન ડાક્ટરે યુર્દાન રોગોએને દૂધમાં કડાળેતી હુંગળી આપી. તેથી તે રોગ મટી ગયો. નેની ફેલેલ એટલી બધી હતી કે તે રોગીઓમાં ટોપોટોમાં તેના દવાખાને કમટતાં. એ જ પ્રમાણે ૧૯૧૦માં ડૉ. મોરેરે લાંબા કાળગતના અને કદરના રોગથી પીડાતા એક દરદીને ત્રણ દિવસ હુંગળી ખવડાવી તદન સાજો કર્યો. એવા ધણા દાખલા મોલુદ છે કે ખાસ કરીને કદરોગ હુંગળી ખાવાથી મટી ગયા છે. દિવસની ૧૫-૨૦ હુંગળી ખવડાવવી જોઈએ.

યુરોપમાં મહાન વિશ્વ દરયાન રોગિષ્ઠ એનિકાને હુંગળી જ આપવામાં આવતી અને તેને જલને ધણા રોગથી મુક્ત થઈ ગયા હતા.

ચોરા વખત ધણી હિંદીના ઇ. કુમોની અને રડી. મોદીઓન્ડી નામના બે ડાક્ટરોએ એવા શોધ કરી કે, હુંગળી પર બહુ રહી શકતાં નથી; બે કે તેઓ તેનાથી આકર્ષાય છે એ બંદખર વિચિત્ર છે. ટેલવ પર હુંગળીના કદકા મૂકે તેા તુરત હેખારો કે બંતુએ તેનાથી ખેંચાય છે, પણ તુરત મરી જાય છે. હુંગળી તેઓને મારી નાખે છે. આ બે ડાક્ટરોએ માથેનાનાં કુકરોના ચારીરમાં ફાયરોગના બંતુ કાખલ કર્યા. અને જ્યારે રોગ ખૂબ વધ્યો ત્યારે તેમને ત્રણ ત્રણ દિવસે હુંગળીના રસજી એક ઇન્જેક્શન આપ્યું. આથી અસર સાંકળિત થઈ. રોગ નાબૂદ થવા લાગ્યો અને છેવટે કુકરો તદન સારાં થયાં.

હુંગળીમાં ફરેક જાતનાં આશ્વર્ચનક તત્વો રહેલાં છે એમ કહેવામાં આવે છે. કેટલાક કહે છે કે કાચી હુંગળી નિદ્રાજનક છે; બીજા કેટલાક કહે છે કે હુંગળીનો તાજે રસ જ લાગવા પર ધણો અસરકારક છે. અને દરદ પર રસ ધસવાથી વધારે અસર થાય છે તથા લાલને શાંત પાડે છે. આવા યુગ્મોને લીધે જ અસતી વનરપતિ 'ત્રીજાની કસતુરી' લેખાય છે.

(વાંદીઓ)

યુરોપ ખંડના છેક ઉત્તર છેડે બાલ્ટિક સમુદ્રથી તે મુખપ્રદેશ સુધી પથરાએલા ફિન્લેન્ડ દેશનો પરિચય આપાડ

કુમાર • ૧૯૦૭માં એક (ઓક્ટોબર ૧૯૩૬)

‘કુમાર’માં આવી ગયા (જુઓ એક ૧૮૧). યોની પૂર્વમાં રશિયા પથરાએલા છે, પશ્ચિમે બાલ્ટીકન સમુદ્રની પાંચ પાર રેલીન અને નોર્વે આવેલાં છે, અને યુરોપનો એ સમસ્ત નંબરનો મોટો દેશ છે.

આજે એ દેશ સ્વતંત્ર છે. આજથી લગભગ બાવીસ વર્ષ પહેલાં જનરલ મેનરલ્ડમ પોતાના ‘વ્હાઈટ ગાર્ડ’ સાથે તેની રાજધાનીમાં દાખલ થયાં ને સાકી સાત સદીઓ પછી પહેલી જ વાર ફિન્લેન્ડની સ્વતંત્રતા બંદરે કરી. ઈ. ૧૧૫૪માં રેલીને તેને પરંતં બનાવ્યું અને તેના હાથમાંથી ઈ. ૧૮૦૬માં રશિયાએ ફેરવી લઈ પોતાનું ‘કિંગ ડોમ વર્લ્ડ’નું નામ સાર્કી ક્યુલ્પાર્યાદેક ૧૬૧૭માં ક્રીસ્ટિયનમાં એણે પોતાનું બંદરખંડે સ્થાનંત્ર હાંસલ કર્યું ને ૧૯૨૦માં એરેટોનિયાના તાલુકા મુકામે એનું સ્થાનંત્ર માન્ય રાખવામાં આવ્યું.

સ્થાનંત્રની જલતો ફિન્લેન્ડેક ૧૭૪૦થી શરૂ કરેલી. એ પછીની સદીના આરંભમાં હલિયાસ ક્રાન્દોરે તેનું રાષ્ટ્રીય મહાકાવ્ય ‘કાલિવાતા’ લખ્યું ને ૧૮૫૮માં સિલિય લાપાની પહેલવહેલી શાળા ખોલવામાં આવી. અને સ્વતંત્ર થયા પછી આ ઘોંટાં જ વર્ષમાં એણે જે પ્રગતિ સાધી છે તે યુરોપમાં આશ્ચર્યનક જ લેખાય છે.

એ બિનીપ્રધાન, બિહૂતોનો જ દેશ છે એમ કહી શકાય. ઈ. ૧૬૧૭માં ૧,૨૫,૧૭૨ સ્વતંત્ર બિહૂતો (freelhold farmers) ત્યાં હતા એ સંખ્યા આજે ક લાખ પર પહોંચી ગઈ છે. આજે પોતાની ખોરાકી માટે એને પહેલાં જેમ રશિયા પર નમતું પડતું નથી. હવે, જવ, ઓટ, ચાઉં વધેરોનો લગચા પાક ત્યાં હવે બેતરે છે. એવી જ રીતે એનાં જળસંબંધોનો ઓદ્યોગિક કપયોગ વધ્યા છે, દોર-કાપરમાં પ્રગતિ થઈ છે ને વાહનચલહાર પણ વિસ્તર્યા છે; આજથી પંદર વર્ષ પર ત્યાં ૧૭૪ બસ હતી ત્યાં આજે એ સંખ્યા ૧૩ હજાર પર પહોંચી છે.

એવી જ રીતે સિલિય સર્વિસ, સંરક્ષણ, સિફાણ ને પેદરીય ખાતાંઓનું સખજ છે. પાંચ વરસમાં સિફાણની સંખ્યા ૬૦ હજાર જેટલી થઈ ગઈ છે ને રેલવે, હવાઈ માર્ગો તથા ધોરી રસ્તાઓના વિકાસ સાથે એનું રાષ્ટ્રીય ખજૂ પણ ધટ્યું ગયું છે.

તક

મોસના એક પુરાણા નવરમાં એક પ્રતિમા બની દરવામાં આવેલી. આજે તેા એ પ્રતિમા નામરોપ બની ગઈ છે પણ એ ધડનારની ચુરંદી હેઠલી જેવું જ ચુરંદું લખાણ હાલુ તેના પર કાચમ રહ્યું છે. કોઈ વટમાળ અને એ પ્રતિમાના ફેલાવણના રૂપમાં આ મુગળ એ લખાણ છે:

‘ઓ, પ્રતિમા! તારે નામ શું છે?’

‘ઓ, વટમાળ! મારું નામ તક છે.’

‘કોને હાથે તારૂં સર્જન થયું, પ્રતિભા?’
 ‘સીમિપસ નામના શિક્ષકોને હાથે માટે સર્જન થયું.’
 ‘તું પશુના અંગૂઠા પર કેમ લખી રહી છે.’
 ‘હું ચાત્ર પશુવાર ન થોળી શકું છું એ બતાવવા માટે.’
 ‘અને તારું પંજે પાંખો શા માર્ગે છે?’
 ‘મારી ત્વરા સૂચવવા માટે.’
 ‘પણ તારા વાળ અથા કપાળ પર કેમ વિખરાએલા છે?’
 ‘મારો બેટા થતાં જ માથુસ મને પકડી શકે, પાછળથી નહીં તે સૂચવવા માટે.’

કિલ્લેબંદીને બદલે બોસ્તાન

કાઈ પણ ભતની કિલ્લેબંદી વિતાવી શાંખામાં શાંખી કાઢી સરહદ હોય તેો અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને કૅનડા પસંદની. આથી એ બતાસાત્રી મૈત્રિ લખવવા માટે બંને દેશો ગાનડા છે. એક પછી એક એમ અનેક સરહદો રદ કરાવેલ બનવા છતાં હત્તર અમેરિકાના આ બે દેશોએ આજે ત્રીસ વરસથી ચોતાની સરહદ પર નાનામોટા બગીચા રચી આવનવા ફાંસીના રંગે ને સુગંધે એને રંગી નાખી છે. ૩૦૦૦ નાનાં નાનાં સરોવરો સાથે હાલેશ માઈગ્રે વિસ્તીર્ણ આ બોસ્તાન એકબીજાથી ફર દરરોજવાને બદલે બંને દેશોને વધુ ને વધુ નિકટ આણતું તત્વ છે. એ બંને દેશોનું હાર્દ ત્યાં બેઠા ફરવામાં આવેલા આ શિક્ષાત્રેખમાં ટંકાએલું માથુસ પર છે:

‘To God in His glory

We two nations do pledge ourselves
 That as long as men shall live

We will not take up arms against one
 another.’

બંને દેશોના પચાસ હજાર જેટલા વતનીઓની દુવા સારે ટંકાએલા આ શબ્દો સાચું નીવડે એમ આપણે પણ ઈચ્છીએ.

કૃત્રિમ આંખો

કાચની કૃત્રિમ આંખો આજકાલ એવી નો આશ્ચર્યજન બનાવવામાં આવે છે કે તેને સાચી આંખથી જુદી પારખવી મુશ્કેલ થઈ પડતું છે. આજથી એક સો વર્ષ પહેલાં એક જર્મને આંખના રોગોને મળતા ફક્તીઆ કાચની બનાવટ શોધી કાઢી અને આજ સુધી એ આખી પ્રક્રિયા માત્ર એ શોધકનું કુટુંબ જ નાચે છે. જર્મનીમાં એ કૃત્રિમ આંખોની બનાવટ માટે જ એક જંગી કારખાનું ચાલે છે. પહેલાં તો ફક્તીઆ કાચની એક પાતળી નળીને એક છેડે ઓગાળી તેને કપસાથીને આંખનો આકાર આપવામાં આવે છે. ત્યાર પછી કાચની સળીઓ વડે તેમાં આંખને મળતા રંગો પડી, છેવટે ‘ક્રિસ્ટલ ફિનિશ’ દ્વારા સાચી આંખ

નવી કેડીઓ

ફેશિઆડીની કળાની શરૂઆતમાં જે ભતના શોખ અ-આધારશુ લાગતા તે આજ સંવિદ્યામાન્ય થઈ ગયા છે. એનું જ અત્યારે આમેઈઝન રેડડીંગ તથા સીનેમેટાગ્રાફી માટે કહી શકાય. જેમ આમેઈઝન ફરતા ફેશિઆડીને પહેલાં સાર જીએસ મળતું એ જ પ્રમાણે આમેઈઝન ફરી રેડડીંગ ફરનારાઓ તથા એન્થ્રોપિદ્ધ લેનારાઓ ધારે તો એક વર્ગમાંથી ચાલે દામ મેળવી શકે નેમ છે. એવા ધણા માણસો મળી આવે એમને ચોતાની કેડડી તથા ફિલ્મોનો શોખ બલેન હોય પણ ચોતાનાં માતા, પિતા, બાળકો, સ્ત્રી વગેરેની કેડડી કે ફિલ્મો લેવરાવવા ઈચ્છતાં હોય. તે કે આ બધા કામમાં રીહર્સલ માટે અવકાશ નથી હોતો, અને જીંદ પણ કેડડી કે મુશ્કેલીઓ નડે. પણ જુદાં લોકોની કેડડી કે ફિલ્મો લેવરાવનારા ધણા પિતૃપરાયણ પુત્રો મળી શકે તેમ છે. આવા લોકોએ ચોતાનાં માતાપિતાની દૈનિક કામ સારી કિયાની ફિલ્મ લેવરાવી હોય તે એવા તેઓની પાસે પ્રોફેટ ન હોય ને તે એવાનો વિચાર માથે ત્યારે કોઈનું માનીને કે બારે પણ સર્વ આવે, અને એ રીતે ગત વૃક્ષોનાં ફરીથી દર્શન કરવાની ચોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરે. નવજુવાનો માટે આ એ કથળની લાહનો છે. —દેવદાસ પીતાંબર ભેશી

વિકસતું વિજ્ઞાન

નકામાં જતા લોકોનાં હૃદય માટે અમેરિકાના એનીવાડી ખાતાની પ્રયોગશાળાના વિજ્ઞાનીઓએ નવો ઉઠાજ શોધી નાંધ્યા છે. હૃદયની અંદર નેટકા જ વજનનું પાણી કમેરી કુચ વજનના ૨૦ ટાા એનીલાઈન કમેરી સપ્તમાને ધાતુના એક મોટા વાસણમાં મૂકી દર ચોરસ ઈંચે ૧૬૦ રતલનું વજનનું દબાણ દેવામાં આવે છે. ત્રણ કલાકના દબાણ પછી એને ઘોઠ નાખતાં અંદરનું એનીલાઈન તથા બીજા કાચ પદાર્થો મળી જઈ, સરસ પ્લાસ્ટિક તૈયાર થાય છે, જેને ગમે તે ધારમાં ફેરવી શકાય છે; અને એનું ખરચ શ્રેષ્ઠો તો એક રતલે માત્ર ૧ પેની.

બ્રિટનમાં શિક્ષણ પામેલા સંશયન વિજ્ઞાની પ્રો. પીટર કાપિટ્કાએ વધવાને પ્રવાદી બનાવવાનું બહુ નાનકું સંચ શોધી કાઢ્યું છે. આ નવું દેહદરી ઈન્જિન માત્ર ૮.૮૧ ઑંસ વજનનું ને કદમાં દીવાસળીના ઓખા જેવું છે, પણ કલાકે ૩૦ દિલોઆમ હવાને કવચમાં ફેરવે છે. આ શોધ માટે મોસ્કોની એકેડેમીએ પ્રો. કાપિટ્કાને ૧૦૦૦ પૌંડનું દીનામ આપ્યું છે.

હૃદયના ખૂબ પ્રકાશિત રીવા અને ખૂબ બાંધે રસક્રિયને કારણે એનિમલની શારીરિક વેધશાળાને ૨૬૪ વરસ પછી ત્યાંથી બનેટવાનું નક્કી થયું છે. ત્યાંની સરકારે પણ એ દરબાદત રવીકારી લીધી છે. જે કે તેની ફરબદરી મારેના નવો

પોતાનો જીવ લેવાનું કાવતરું કરનાર સિનાને કંટ આપવાના વિચારમાં સીઝર ઓગસ્ટસ રતબધ બેઠો હતો ત્યાં રાણી ટ્રિવિયા આવી. ચિતાનું કારણ બતાવી તે બોલી, 'મહારાજ, રોમ ઉપર એક ઓપધની કારી ન હોય ત્યારે ધણીવાર તેથી કલશ ન ગુણનું ઓપધ અનુભવાય છે, એથી રીને શિક્ષાથી કાવતરોનો અંત નથી આવતો તો કામાનો આશરો લઈ જુઓ તો ?' અને ખરેખર, સીઝરે કામા કરવાથી સિના તેનો અપહવન મિત્ર બની રહ્યો.

અનેકાઈ શબ્દ: ઉખાળો-આક્ર; બેઝરો; ક્રકેરણી, રોષ; હોહા. તો-કાન; બળતણ, ઠાણ; કહાં.

હકેવતોના અર્થ: 'હાલીની હાલી ને સાવરણીની સાવરણી'—એક ઉપયોગની વસ્તુ એ ઉપયોગ પાર ન પડતાં નકામી ત્યાં રેવાને બદલે બીન ઉપયોગમાં કામે લગાડવાની કુનેહ માટે આ હકેવ વપરાય છે. એને મગી હકેવતો: 'માનીએ ત્યાં સુધી શાંદિ-આમ, નીકર ઉપરવટણા (વાટયાને પયરો)', ખાઈની પીપુડી વાગી તે વાગી, નીકર કરી ખાધી,' 'હરનું હર ને ધરનું ધર' વગેરે.

મણિત-ગરમન

ઈ. ૧૮૭૭માં હુકાસે રોપી કાઢેલી આ સુંખ્યા મોટામાં મોટી અવિખન્ય રાખવા છે, જેને કોઈ આંદોશથી બાગી ન શકાય: ૧૭૦૧૪૧૨૭૩૪૯૦૪૯૨૨૯૦-૭૩૧૬૭૭૩૭૧૫૨૪૧૦૫૩૫૭.

નાનાં બચ્ચાંના ડુંધની શીરડી કાપા માટે અરથી શીરડી કંટા પાણીથી ઢરી નેમાં એકેક ચપડી ચોળાનાથી ખૂબ હવાવજો. આખા ચોમેરે ફરીને ડુંધની ચિકાસ ચૂસી લેશે, શીશીને ચોખળી ચૂલક બનાવી દેશે અને વગી સુવાસિત પણ બતાવશે.

કિંમતિસસ નામના આ નામાં-કિત ચિતારાને પોતાનું કંટું એક ચિત્ર બેતાં હસવું છૂટવું, અને તેમાંથી હકેવ બંધ થતાં મરી ગયા !

હું-ખાવાયું પાણી ફેંસી ન દેતા. સોનાના નિલ્કવાળી મોટાંપેહનિઓની કેમે તે વડે આરી સારૂ થાય છે.

ગુમાવેલી તંદુરસ્તી મેળવવાનો માર્ગ બિડકુક સીધો ને આદો છે; પડેલાં જેટલી એને ગુમાવવા પાછળ ચીવટ રાખી એટલી ન પછી તેને યુન: પ્રાપ્ત કરવા પાછળ રાખો.

સુએઝની નહેરનું કુદ્ધાલન અમર બતાવવા માટે વર્તી નામના સંગીત-કારને ખાસ કમિશન પર નીમવામાં આવેલો, જેણે એમર 'એકડા' નામનો એપેરા રચી કાઢેલો છે.

રીક્ટર: ગાંધે વરકરમાં હાજર થયું છે સાર્વજનિક પક્ષ તમણસ મેંગાં એકે હાંત ક્યાં છે ?

રીક્ટર: તે મારે વરકરમાં રહીને બેંકક ચલાવવાની છે, કે બધાંને બચાં કરવાનાં છે ?

ખાંડિશનું આ ગિરફાણી કરી આ-વાજ ન કરી શકું નથી એમ માનવ છે.

રેખના માફક પરચણાના સનેસ મામના બધામાજુસોના હાથપને પાંચ કરતાં વધુ આંગળાં છે. એમને એ એટલું રેખામાલિક કામે છે કે કલશ નવા આમંત્રકનાં પાંચ પાંચ આંખનાં બેઠ એમને કુદકવ બેપકે છે.

દુનિયામાં કદી કેહ સાથે કુદમાં ન કીતરી હોવ એથી એક માત્ર બનિ એકિંકમે છે.

જમતનું ફો ટકા દેશમ બંધાન કાપત કરે છે.

વાસી બહાર કરતાં તાલ બહારમાં વિશાબીન સીનું પ્રમાણ વધુ હોય છે.

સફેદ પદાર્થો પંર પડેલા કામના ડાપ થોવા માટે ખાદે થઈ અચેકું દીધ આકસીર ખણાય છે.

કપડા પર મીણબત્તીના ડાપ પડશે હોય તો શાહીચૂસ કામળ પર ડાપ પાળી બાજુ પાવરી બીજ બાજુએ ગરમ હજી ફેરવો એટલે મીણ પી-ગળશે ને શાહીચૂસ ને બધું સોપી લેશે.

ઉનાળાની રાતે ધરનાં બારીબારમાં બંધ કરી છબ પડે સતા લશો તો રાતે ધરમાંનાં હવા એટલી કંટી મઈ ચૂપી હશે કે દિવસે ગરમ હવા ધરમાં નહિ પ્રવેશી શકે ને કંટક અનુભવાશે.

કુમાર

નવેમ્બર-ઈ. ૧૯૩૯ - સર્વોગ્ર અંક

મે તંત્રી: રવિશંકર રાવળ - સંપાદક: બચુભાઈ

માની બહેન
અને બાળક

આવૃત્તિ: ૧૯૩૯
પ્રકાશક: બચુભાઈ
અને રવિશંકર રાવળ

આવૃત્તિ કાલનાં નાગરિકો ઘડતું આજનું મારિ

દિવસભર સ્ફૂર્તિ

સવારના બોસ્ફા ટીરોએ સાબુથી ન્હાઓ
અને દિવસભર સ્ફૂર્તિ મળવી શકે.
બોસ્ફા ટીરોએનું ટેડક આપતુ મુલાયમ શીથ
તથા શરીરને તાઝગી આપશે અને તેની
મધુરી ખુશબો અને સ્ફૂર્તિવંત રાખશે.
ખીન સાબુઓથી તે શુભ્યમાં અને સામર્થ્યમાં
અનેકમજો અડધાતો અને કોમલમાં સરતો છે.

૧૨ તોલાની ગોટી

ન્હાવા તથા ધોવાના સાબુઓ, હેઅર
ઓઇલ, તથા પરશુમરી બનાવનારા
બોસ્ફે સોપ ફેક્ટરી, મુંબઇ ૩

લગ્ન વેળાના ઉત્સવથી હિંદોલતાં
અંતરોમાંની મંગલ ભાવનાઓ,
આશાઓ અને આકાંક્ષાઓને
એવી જ હિંદોલભરી રેખાઓ
અને ફંગચટકમાં રંગ કરવું
આઠ ચિત્રોનું નવું જ આદ્યમ

ક

મંગલાદક પછીનો તેના જોવો
જ આ ખીને ચિત્રસંપુટ
તેની હરીદ્વાર્માં જિતરે એવાં, છતાં
તદન નવી જ ભાવનાઓ આંકતાં
આઠ અનેઓ ચિત્રો આપે છે.

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર
અને શ્રી રોલરચાય માંકડના
લખેલા પ્રવેશકે, પરિચયો
અને પરિપૂર્તિઓ સાથે

વિન્યાદશમીએ બહાર પડશે

પ્રામત સવા રૂપિયે

કુમાર કાર્યાલય • અમદાવાદ

উচ্চ-মধ্য-১৫-১৮০০

উচ্চ-মধ্য-১৫-১৮০০

উচ্চ-মধ্য-১৫-১৮০০

જમાઉધાર

ધર્મ તારા મંદિરાવન કાન્તે કુરુક્ષેત્ર મંદ્યં બુદ્ધ,
અક્ષૌહિણીએ હતી મદ્યવ્યાન્યાકાવરનિવ્રતપ્રાણપ્રશુદ્ધ,
ધર્મરાત્ર્ય ભારત! તો મેં કોં
દિગ્ધે દગ્ધ મેં દુરનું દુર!

જન્મેજયના નાગકોચથી શકરોતા તક તમામ કાળ
રોણિતને રીપે રીપે તે રવનવ્રતની યાંત્રી ષાળ,
થોડો કાળ જંતરતાં તારે
દિગ્ધે થયો મંત્રાપ જરૂર.

રોમન, ગ્રીક, બુદ્ધો સામે તે અણી દિવાલો ઢાવાની.
ધાર્મનાં ધાર્મ રોમનાં પશુ કૃષ્ણ પેકા મેતાની.
જળી ગયું જળ મુખે કંઈ
રૂપાં માત્ર કાંકર ને ધૂળ.

આમ હતી ક્રિસ્તામ તણી, કાર્કાર દણ્યાંક, સિંધ મધુ,
છતાં કેક વર્ષો તક તારૂં સજ્જત હોર રત્નું પનખું.
મધુ થવા માંડ્યું ખાતર ને
છતાં ય ના અપનાવ્યું ફર.

ગજનીનાં મદમદ ઉત્તરોને ચડ્યું કટક ત્વો ધોરીનું.
પાચલ બાંધ્યું ફર્યું ને સાથે ફર્યું મુકર બારેનનું.
મંદ મમા ગિરદાઈ તણી થું
અર્ધો ભનું આકોશ દગ્ધ ય!

સમરકંઠનો અરે ભંગ તોફાની તૈલુરે પશુ આપ્નો.
આપ્નો ક્ષીપાતથી ગાયરે દગ્ધનાં દગ ઉમરી ગાંધ્યા.
ભંગ તણું સઘળું ય શૌર્ય ના
ચરું પ્રગલ્ધ ધોવા એ પૂર.

મુચલામએ હતી જમાવડ દેમરાજ શો માગી મૂલ,
સદસ ગાવીશ ખાલી મપા જ્યાં પ્રતાપના સાનંતો શરે,
દગ્ધ અરાવળ આત્મ નાદથી
રે જાણ ત્રવળનું નર.

ધરણી જરી, ધન મેં લૂંટયું. પછી ધર્મેનું ચડ્યું જનના,
એ આંધીમાં દેશ રૂગતાં ચરી થીટ નાકિરને ધૂન,
દિગ્ધીની એ કલ કારમી
સદાએએ ના બાળી ફર.

જગજાણનાં અરનાન દાદતા નાસિશટ શો કં ધાણાં.
દિગ્ધવનની ત્રિપા રિધરે થઈ એ પૂણા ને સાતારા.
કાળ ચૂર્યે કરેના કસચૂરિ
રમકે અનર છુદેલા શરદ :

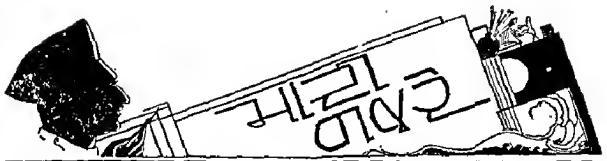
બાકિ અને ત્રિશાસરાવનાં પ્રિત દગ્ધ પાણીપતમાં
'દર દર' કરતાં ધુમે વ્યાકૂળાં ફુલાઈ દેતાં શિર પિણનાં:
અગ્ધાસીનો કચરધાણ એ
મરદકાનું સદા મરદ.

નનું ગયાડું સાન જન્મનાં છતાં ય ફર તણા મોરંગ
વેચ્ય ગની નર વસે હતી ને મી કચરી કચળી કંઠાર્યાન!
અરે અભાગી નાંજ પસારીની
ઉવા ફેટલી દગ્ધ છ ફર!

અરે જંગમયાએ આથી વધુ કોણ બરે અપારે!
ચઈ તુષિ ના દગ્ધ મુખી થું સદા અર્ધો રૂંદેલા નરારે!
દધીચિની આ બામ ન કેશ
દગ્ધ રૂપાવે કદી 'મજરે'.

આજ સપરમી દીવાળી પશુ મારે દિગ્ધ ત્રાજો પ્રવળે,
અરે બેદયા કિરમત આ કો સોદો યુગ થીવ્યે નિવરે!

ઉધારપાસે નીકો રક્ષાની,
જમાવાય ફે તાણું થું જર!

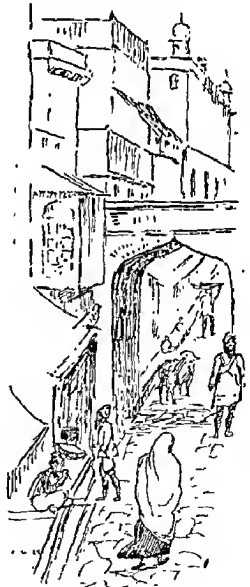

અમૃતસર

અમૃતસરમાં લોકજનના અનેક પ્રકારો અને જોવા-જણવાના મન્યા. સૌથી પ્રખ્યાત એકેન્દ્ર એકલેશ્યા પહોંડમાં બાના શિખાબંધ જીવાનો, એવ દાદી ચમકાવતા છતાં સસાજ અને ગેઢલા પૂજા સ્વીકારી જોઈ પ્રાચીન આર્યવર્તિ પંચનદમાં આવી ત્યારે કેવી, કદાચર હશે તેનો ખ્યાલ આવે છે. અને ત્યાંની ઈમારતોમાં કળાપૂર્ણ પણ એકધારી સામાન્યતા દાખી. એકાદ સારી જગ્યા જોઈ જ્યો એકલેશ્યા તેના નખૂને વધુ યોગી કે નાની પણ એવી જ રચના બધે જણાય. એ માત્રી અમૃતસરની મુલાકાતમાં ત્રાત મુવણુંમંદિર જોઈ લેવાનો લોભ રાખ્યો હતો, એકલેશ્યા બીજા દિવસે સુધારે પહેલાં ત્યાં જવા નીકળ્યો. આ મંદિરના મહત્વને લીધે તેની આસપાસનો બધો બાવ નીચ વસતિથી ભરેલો છે. એ યોગી બાળ્યે જ સાથે માલી રોકે એવી મહાત્મા પણ મહાવી બરચક જણાઈ. સાધારણ દિવસે પણ ભયરિ એકદમ નીકળી જઈ ન શકાય તે કલ્પના પ્રસંગે યોગી દશા થતી હશે? અનુભવે માણસ એ મહાત્મામાં આદર્શ જ લય. ફરક મહાને કોઈ પ્રતિષ્ઠા સીધા સરકારનું નામ આપેલું છે.

હું તો મારા ચલમાન મહિલાઓ દાથ પડકી મુવણું-મંદિર આમળ પહોંચ્યો. વિચોથી તેનો ચમારિષ્ઠ વિસ્તાર કે હેખાવ મળતો નથી એની ખાતરી થઈ. ચારસ હોજ-મંદિરની વચ્ચે મુવણુંમંદિર એક નાનકડા રમકડા જેવું લાગે છે. બહુ જીવું કે વિસ્તારવાળું પણ નથી. ચાત્રા કે મિથાના પ્રસંગે માણસોએ ચાહુ કમથી ચક્રર લેતાં નીકળી આવતું જ પડે. એ મંદિરનાં વિચો એકલાં બધાં પ્રકટ થયાં છે કે તેનું સ્વરૂપ કોઈને પણ ચાહ રહી નય. તથાવના કરતા ચોપાટ કમર જતા પહેલાં પાળને કાઢે ફરક જણી જોડા કતારી નાખવા જ પડે એમ કોઈનો અપવાદ થતો નથી. પણ તેની યોગ્યલ સરસ છે. અમૃતસરના કેટલાક મોતીઓ જોડા સાચવવાનો ધંધો ફરે છે તેઓ એકબેસા ફરક જણના જોડાના સમૂહ જુદા રાખે છે અને કોઈ બિટા ધરાક બની હઈ ન લય તે માટે સાવધ રહે છે. ફરીનાથી પાછા વળે ત્યારે એકાદ પેસો તેમને આપે છે. મંદિરમાં જવાના પૂવના દરવાજામાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં છત્રી હોવા વગેરે રોકનાર ખાતું મંદિર તરફથી છે. ત્યાં આપણા સામાન એક ખાનામાં રાખી તેનો નબરી સિકાં આપે છે. એ દરવાજા બહાર

કોશના અને તેકો કપચોળ હાથ, પણ એકર સખત મનાઈ છે. અને પણ અમારી એ મનાનો ચોડીવાર ત્યાં કપો. પૂવ પરથી મંદિર તરફ પવિત્ર બાવે જનારની કલ્પના સહેજે એ એવી ત્યાં રચના છે. ચોપાચના સ્વચ્છ ખાળી વચ્ચે

અમૃતસર
૨૬ ૬ ૧૭

અમૃતસરની ઇતિહાસિક સાંકડી મહાત્મા દરય (મંદિર: ૨. મ. ૨.)

સૂર્યમાં ગંગાના મારતું એ સુવર્ણ-
મંદિર સીખ પ્રજાની ઈશ્વારપૂજાની
કલ્પનાનું પ્રતીક છે. સીખો મૂર્તિ-
ની પૂજા કરતાં નથી પણ પવિત્ર
વાણીના શ્રેણીનાં દર્શન પૂજન
કેઈપણ હિંદુ સંપ્રદાય જેટલા જ
વિધિનિયેષો અને આટંબરથી
રહે છે. ગ્રંથસાહેબ આખો દિવસ
આ મંદિરમાં બિરાજે છે અને
રાત્રે કાંડે આવેલા બીજા મંદિરમાં
શયનકાલે પાલખીમાં પધારે છે.

અમે ગયા ત્યારે ગ્રંથસાહેબ
ગંદિર વચ્ચે એક ગાલીચા ઉપર
બિરાજ્યા હતા. ઉપર પણ એક
કપડું ઢાંકેલું હતું અને બાવિંકાએ
અપેક્ષી મુલાકાતી મોગરાની મા-
ખાઓ એક વૃદ્ધ મુશિંદ હળવે હળવે
ગોઠવી રહ્યા હતા. સામે
પેસાને ઢગલો થયા કરતો હતો. થડીએ થડીએ મંદિરના સેવકો
થાળ ભરી તે ત્યાંથી ખસેડી લઈ જતા હતા. બીજા બાજુ
સંપ્રદાયના કીર્તનકારે પ્રસંગાનુસાર રાગરાગણીમાં રતુતિઓ
અને ભજનો ગાયા જ કરતાં હતાં. આ સેવા વારાંદરની
બીજી મંડળીઓ આવીને છેક શયન મુકી અખંડ ચાલુ
રાખે છે. આ દર્શન, આ ઉપાસના ને સેવા સીખ પ્રજાને
કેન્દ્રમાં રાખી શકે છે. સુસ્તપણે મંદિર અને મંદિરના
ઉપક્રમે પળાય છે. કહી શકાય સીખ સરદારો યાત્રા
બાધા દર્શન માટે અહીં દિવસોના દિવસો જપ કરતા પ્રદક્ષિણા
કરતા રહે છે. મુંઝવે સશક્ત બાળકો, સ્ત્રીઓ ને પુરુષો કળા-
કાર કે કલાકારને અચ્છા નમૂના અહીં પૂરા પાડી શકે એમ છે.

કીર્તન સાંભળવા અને બધા વ્યવહારે જીવા અમે થોડીઃ
મિનીટો ત્યાં બેઠા એટલામાં જ એ દરજ્જો ઉતાવળો રહેવો
કર્તા. એએ સીખોએ ને જોડું, પણ કંઈ વાધો લીધો નહિ.
એટલે કેમેશ જ અહીં ગુન્હાપાત્ર ગણાતો ત્રાગ્યા. મંદિરમાં
દરેક કંઠાણે મરામત અને સાફસુદી ચાલુ રહેતા તેના કંઈ
કંઈ પર સીખ પ્રજાનાં દાન અને કાર્યકર આદેશાઓનાં છે.

મંદિરની આસપાસ ફરતાં બીજા ઘણી સંસ્થાઓ જોવા
મળે છે. ખાસ કરીને સીખ-સમરત મારિયું રસોડું. જગવાને
વખતે હરકાંઈને ત્યાં ભાણું મળે. સંપ્રદાયના અનુયાયી
મંદિર એ કંઈ જોવાતેથી સંગવડ અને ઉદારતા ન કહેવાય.
હજારોને સાફ અન્ન અને આશ્રય આપવાની તેવારીવાળી
સંપ્રદાયનું પીડબળ જરૂર સંગીત હોયું જોઈએ. સીખ પ્રજાનું
પંથ બહુ તાકાતવાળાં રાજ્યોનું બનેલું છે. સીખ કેમની
રહેથી રાજ્ય મુકીની વ્યક્તિઓના તે ઈન્સાફ કરી શકે છે.

અમૃતસરના સુવર્ણમંદિરની અંદરનું દ્રશ્ય

(રહેવા ર. મ. રા.)

બુદ્ધ મહારાજ રણજીતસિંહે પણ આ પંથ આગળ નમવું
આપી સંપ્રદાયનું માન કર્યું હતું. મંદિરનાં ફૂંડો કરાડોના
છે. છતાં મંદિરને જાતમહેનતની સેવા આપવાનું મહાપુરુષ
સમજ્યું છે. મંદિરનું તળાવ ખાસી કરી નીચેનો કાદવ
કાઢી જવાનું કર્યું ત્યારે રાજ્યો અને રાણીઓએ પાવડા-
તમારાં તથા કામોના આરંભ કર્યા હતા અને આરામ કે સગ-
વડની પરવા કર્યા વિના લાખો સીખો અમૃતસરમાં ઉત્સવી
પડ્યા હતા. ખાસ રહેશયેલો ઠોડી હતી. સીખ પ્રજામાં
જે અબંધ એકતા અને સંગીતતા છે તેથી જ તે અણુનમ રહી
શકે છે. તેઓ દુનિયાના ઘણા મુદ્દામાં બંધા ખાતર જઈ
વરયા છે. અમારના કામથી રાજવલીવટ મુકીના દરેક ક્ષેત્રમાં
તેઓ આજીવિકા મેળવી શકે છે. છતાં દરેક સીખ, સંપ્રદાયની
આંખે, એકસરખો છે. સંપ્રદાય ગારજત તેગની થોડી ઝંલેજ,
દારખાનાં ને ઉચોગશાળાઓ સફળતાપૂર્વક ચાલી રહ્યા છે.

મંદિર જેવું હું બહાર નીકળ્યા એટલે મણિબાદએ યાદ
આપ્યું કે જીવિયાવાસા બાજ નજીકમાં જ છે. આ ઐતિહા-
સિક સ્થાનની યાત્રા કર્યા વિના કેમ રહેવાય? સાંકડા
રસ્તાઓ પરથી અમે એક ગલીમાં પેઠા. પછી વિશાળ મેગાન
દેખાયું. તેમાં બગીચો હતું જતનતો હતો, એટલે ચારે તર-
ફનો વિસ્તાર અને પેરાવા પરનાં મકાનો જોઈ તેમાં જે
ગજળનાક ગળાવ બની ગયા તેના ત્રાસ લેખન્યા વિના
રહેતો નથી. આજે તો પ્રવેશમાર્ગ જરા મેહોળા કરેલો
છે; તો વ કલ્પના શકે શકે કે એ બંધ કર્યા પછી નાસવાની
કે બચવાની કોઈ બારી ન રહે. બંતિ પર ગોળીઓ વાગેલી
તે નિશાનો સાચવી રાખવામાં આવ્યાં છે. એ નહોતો
કોઈ સરદારી મેળાવેલો. નિર્દોષ ગામડીઓ અને શહેરી-
ઓનાં હસવમેળો એ હતો.

અવિરતાવાદો એવા આદ્યમુતસરનાં સૌથી વધારામાં વધતાં વર્તણૂકો ગુજરાતી ગુરુત્વ શ્રી શિવભક્તિદર્શનમાં પોદિતને ત્યાં થયા. આ બીજાપિનામદ ક્રેવા દેરિતજી દાડીઆવારના મઠમાં થામના વતની છે. તેમની પાસે ગુજરાતના આબ્યા-ગયા સૌ વેપારીઓ અને પ્રવાસીઓનાં સંદર રમ્મિત છે. જે તેમને વિનવિત કરી કે એ સ્મૃતિઓ ગુજરાતને વેળાસર આપે. તેમણે અને પછી ત્યાં જઈ વસેલા ગુજરાતી બંધુઓએ સમાજ સ્થાપી એક ગુજરાતી શાળા સ્થાપી છે જે સૌને એકત્ર રાખવા પ્રયાસો કર્યા છે. તેમાંથી આજે માત્ર શાળા જેવાંની વિશ્વનિર્માણ કરી રહી છે. સંસ્કારની ભવ્યનિ અને સંગઠનમાં ગુજરાતી જનતા બીજા પ્રાંત કરતાં શિથિલ જ છે એમ કાશ્યા વિના રહેવું નથી. પરંપરાના નાનાચોટા મોડો અને અસામાન્ય કે રિવાજોની શેષા બહારી જઈ જાન, વિનોદ, ક્રેવા અને શિક્ષણનાં કાર્યોમાં ઉદાર અને કુશળો અભિવ્યક્ત, સહકાર આપવો અને જરૂર પડે તો ચોતાવા વખતનો ભેગા આપવો એ પ્રત્યેક પરંપરાવાદી ગુજરાતીનું સૂચ બનવું જોઈએ.

આ વચનો લખતાં જ મારે અમુતસરની હિંદુ જનતાની પામર મનોદશાની નોંધ લખવાની કરજ પડે છે.

પહેલાં હિંદુ જનતાને સીબ પ્રભ સાથે મુખેજ હતો. મુખપુર્ણાદિની નજીકમાં એક શિવલય હવે અને ત્યાં જન્મ-અચન કરવાની, આચન કરવાની પશુ છૂટ હતી. એમ તે ગિમિતે નેમાંથી વિદ્યાર્થી બળ્યા અને હિંદુ પ્રભએ વઠમા અગ્રી અમુતસરની બહાર ફોડી જમ્યા હવે કાશ્યાના ખરે એક શિવલય બધાંબુ. નેમાંના ઘરાદો મુખપુર્ણાદિની સ્પર્ધા કરવાનો હંના, ધાર્મિક સરસાહ બાવાથી રેવાનો હંના; બંદો અંધ તેજોદેષે નંમને દ્વા અને કંપના નેમજ માત્ર સંકેતથી દશિત રાખ્યા અને મુખપુર્ણાદિની નજીકનાં માત્ર નમાલી આગળી નકલ કરી શરિર બાંધ્યું છે. તીજ પદિરના ઘાટમાં શિવમંદિર કરનારાઓએ હિંદમાં આસાલુ ધર્મ જે મંદકારજનવિત અને કમ્ય જ્ઞાનલેટાળ આપ્યું છે તેનો સમૂહમાં અસહકાર એ મંદિરમાં દેખાડ્યો છે. શિવની વિરાટ કંપના આપના ગુજરાત કે અજુરાહોના અથવા બુખનેશ્વરીનાં મંદિરોનાં, ક્રેવાઓનાં વધવોનો રજુકાર કરતા ધુમગટો અને કમ્ય ભવ્ય શિવમંદોનાં હિંદી રજાપત્ય નીસરીને નેમજે મુકલોના પતનકાળમાં જન્મેલું જલકાળે કાંદો બાંધકર્મ એ મંદિરમાં કર્યું. પણ સીપોની બાવના, નાપર્યા, સંપ્રદાય નરકનો કસગટો ને ક્રેવા તેમાં ક્યાંથી આવે ? માત્ર શ્રી નેમજે દાનનું ઓરવ માણવા નાણું આપ્યા, ને નંથી એ ખું બન્યું; પણ પ્રાણુ કર્યા છે ?

અ પ્રા હ મ

‘જગતનો સર્વોત્તમ પુત્ર’ નેપોશિવન ત્યારે સત્તાના સર્વોચ્ચ શિખરે હતો ત્યારે, અમેરિકાના પહેલા પ્રમુખ ડૉર્લેન્ડ વૉશિંગ્ટનના અવસાનના દસ વર્ષ આદ, ઈ. ૧૮૦૬નાં ફેબ્રુઆરીની ૧૨મી તારીખે કેન્ડુકી પરગણાના નોસિન કોક નજીક એક સુનારને ઘેર અશ્વાદમ ચિકનનો જન્મ સંભો. ડાર્વિન, ઝેડરટન અને રેનિસને પણ એ જ વર્ષમાં જગતનાં અજવાળાં જ્યેથાં, ઉજવડ જનીન પદ ગિનેલી એક પદમુત અપૂર્વી તે ચિકનનું જન્મદશન. અને એનાં માવિવો પણ અપૂર્વીના ગર્વેથા જન્મ, વેરાગી દુષ્કર કે ખુદાના મજનું મધુનાં માર્યાપ જેવાં જ નિષ્કંથન હતાં.

પ્રગતિને પ્રતિરોધક જ ગણા મંજેગો સિકનને કાળે આપ્યા. દાહિયા ને ધાંધમિયાઓ વચ્ચે રહીને ગિંદમી અસર કરનારો કોઈ કિસોર પોતાની પ્રતિભાની પૂર્ણ કળા સાધે એ વાત સરેજે માની શકાય એવી છે ? જતાં એ નંદસિંહની દાર્શનિક, મૂર્ધનો ભગ્યકામ અનુભવતા કોઈ શિરોશ્વત શિખર જેમ હલુ અમેરિકાના મનોરાજ્યની અધિપતી રહી છે.

સિકનનો યાપ નિરાંતિયો છવ નહોતો. પૂજા ન વસામિશ્વરા પ્રદેશમાં અરિથી તરી ને ચોતાનો મુકામ પદકાવતો જ રહેતો. અશ્વાદમ સાત વાંનો થવા આવ્યો દશે, ત્યાં ઇ. ૧૮૧૬માં એજે ચોતાનો મુકામ વળી સાકેત ઈડીઆનામાં ફેરવ્યો. વાંસનું એક મૂં પડું શિલું કરવામાં આવ્યું. તેની એક બાજુ ગિરકુલ ખુડી. સુનત ચાલુ રહેતું એક તાપણુ ગરમી આપતું ને રાત્રી વધુઓ ને દર રાખતું દાથે લાકડાં ફોડીફોડીને પાર મકિને જેવે કંચિન તૈયાર કરી. તેમાં જે પાંધરણાં તો પાંદડાંનાં જ.

અમેરિકામાં ત્યારે શરેરોનો આદરો ગળા ધયમ્મો નરોતો જમ્યો. એકમીજથી ખૂજા અંતરે એ પસરા

જગતનો મહામાનવો પેશીના એક અશ્વાદમ ચિકનનું જન્મસ્થાન

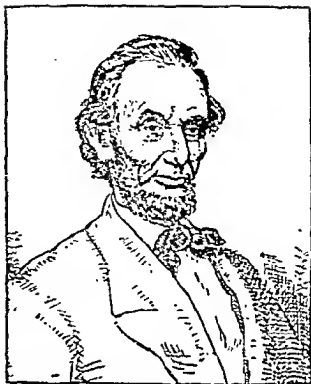
લિંકન

એકાં. વેદાનના વચ્ચાટીઓને તો એમની જોડે સૌના એપકે રહે જ શાનો! એટલે દરેક બેનરનો માલિક પોતાના અપ પુરતું પોતે જીવે જ ઉપગતી સેના. બાળ્યે કોઈ શરૂની કુસાકાન સેનું. નોકરચાકર પણ કોઈને નહોતા. એક ફેટ્ટીથી ન પતે એવા કાગળાં આપ્રેશી-પાંડેશી આપી મલમલ કરતાં.

એ જ પ્રચલિત રહેવારિયાન મુલ્યા અધ્યાદમનો ખાપ ટ્રામસ ખેતર ખેડી મકાઈ ને ગરારા ઉગાડતો એની મા નેન્સી કાન કાનતી. કાનતી ને કપડાં વણતી. આમ છતાં એ તમાં જીસદલ બીરુના ન હતી. જેટલી કુશળતાથી એ ધરખટકો ચણતી શકતી એટલી જ કુશળતાથી એ બંદક પણ ચણતી શકતી ને સિંકાર પણ ખેંચી શકતી. નાનો 'એન્જી' ને બે બેડ ચાલેતો. પણ તેની પલ્સસ છાયા કાંઠો કાગ ન દર્શા. લપંત મગતા પણ ગૂદ એક ફેડે 'milk-sick' થી ને ૧૮૧૮ના ઑક્ટોબરની પછાએ અવસાન પાતી. વગડામાં જ રંગી અનિમ વિધિ વિના પાપરીકદાએ મળી તેનું કબર કબૂ.

ખાપને દલે અધ્યાદમ અને તેની ગરેન સારા એન એ મંતાને ઉપશાંત. ઉપશાંત ગૂદ ફરેથી જ નરી મએકાં માવિગીતા અનાથ મંતાન દેનિસ દેન્કસને બંબાખાપાનુ માથે આવ્યું. ખાર ધરસતી સારા ધરંતો ગંધા બાર ઉકાવવા કાગી. પણ પછી ફેટ્ટીના એસિડમેથ દાઉનની એક વિધવા મિસિસ સેલી નેન્કટન સાથે પુનર્જન કરી ખાપે એ બાર લગલો દ્યો. નવી મા ખખ જેતાળ નીવડી. પોતાના આગલા ધરંતાં પ્રભુઓકરં ને સાથે લાવી હતી, પરંતુ તેમની ને નેન્સીનાં મંતાનોની પચ્ચે તે વરડા પે બેદ ન રાખતી. એનાં રમરમ આંકનાં અધ્યાદમે એને 'ઉમરા ઓગન' ગણાવેલી છે.

નિશાળો એ વખતે ત્યાં વેરવિખર હતી. એટલે ઉમરસાયક કનાં મુધી પે અધ્યાદમનું જ્ઞાન આગળ વધ્યું ન હતું. નવી માતા હેને તેને ક્રેખન-વાચન નરક પ્રેયો. ધરંતાં કાગળ-કકમ કે રહેટ-પેન તો દતાં જ નહિ; માંડની હાસ પર કાલસાથી ને લખતાં ગીખ્યાં. પછી એક પૂરાણું ગણિત દાય કાગળાં એક જૂના પાવડા પરનો કચકો સાક કરી નેતા પાના પન એ રાખ્યા

'મારે નર્મ ને ધાય; મને વશ મળે, ચાહે અપવશ; પણ હું જ્યાં જ્યાં કાઢે બાણે ત્યાં ત્યાં જો ફેડ મેન તો પાવવા પાડે બેવી મારી રુનિ કાવમ રહેા.'

એતરનો દેવામાલિક કોઈ બતાવતી આ ઉપિત એક એવા પુરુષની કખાનની છે, જે દેસાકાલને ઓળંગી લઈ આજે વિધ-ભૂતિ બની ચૂકેલ છે. હિંદના હટીમ મહાત્મા આંધીછનેબાદ કરતાં આધુનિક કોઈ અન્ય મનુષ્ય હેના જેવો પુરુષસેાષી નથી નીવડ્યો એવો એ નરેાત્મ તે અમેરિકાનો જૂતકાલીન પ્રમુખ અધ્યાદમ લિંકન. પ્રત-તત્ત્વના આત્માનો એના જેવો પુરકકર્તા પણ બીજો જવશકે જ મળે. શાસિતોની અનુમતિ (Consent of the Governed) એ એની શાસનનીતિનું સુખ્ય મૂલ હતું. ઉમરામાં ઉમરા ચારિત્ર્ય, વિશુદ્ધમાં વિશુદ્ધ ચિંતન અને નશ્વર્માનશ્વ દેવભાવ ધરાવતા એ મહાનુભાવને માનવતાતિના સર્વથા યોગ્યએલનીનું પદનિ:વેવાદઆપીરાકાય.

સર્વોચ્ચ માનવતા ધરાવતો

તરુણ શિક્ષકનો અભ્યાસ

ગણવા માંડ્યો, એમ કરતાંકરતાં થોડા કામગી દાથ સાગ્યા એટલે પીછાંની દરમ અને મંડુ નેવાં ફોત માંથી શાહી બતાવી એણે પહેલો જ નિર્બંધ લખ્યો, અને તે પ્રાણીઓ પ્રત્યે ચક્રાવાતી ખાતરી વર્ત્યુકતા વિદાયનો.

અને એના અભ્યાસનો સમય કયો? આંખ જ દિવસ બેતરમાં જાય પામે ને થેર મા પાસે ધસડ્યોત્તે કરવાનો, જયારે ખાધા પછી આદમ માટે થોડા સમય મળે. એ આદમનો સમય ને જ એનેના અભ્યાસસમય. આમ, જ્ઞાનની તૃષા મળે એણે એક મૂલ્યેમ ન હોવા છતાં એને એટલી તો વિપાસા મળેલી કે એના ધરની આગુચાગુતા પર માર્કિતમાં એવું એકે પુસ્તક નહોતું રહ્યું જે એણે વાંચ્યું ન હોય. એનું પોતાનું જ ગણી શકાય એવું તો એક જ પુસ્તક તેની પાસે હતું. ને તે આરતી મેળવેલું: એના સાંભળવામાં આવ્યું કે તેના ધરથી માદ્યો દૂર રહેતા કોઈ નિ. હોર્ડ પાસે લ્યોર્ડ ઓશિંગ્ટનનું ચરિત્ર હતું. એ તરત ચાચતો ચાલતો ત્યાં પહોંચ્યો. એની ધરમાં બેઠ નિ. હોર્ડે ખુશીથી પુસ્તક આપ્યું, પણ તેની ખૂબ દરકાર રાખવા કહ્યું. પુસ્તક વાંચતો વાંચતો જ એ ત્યાંથી પર બણી વળ્યો. અંધારૂં થતાં ઉતાવળે થેર પડોંગી તાપણા પાસે બેસી એ વાંચતો

અહીં. કેહ મધરાત થતાં તે શિક્ષો ને છાપરાનાં બે બારોડિયાં વચ્ચે ચાપડી બઢાવી ઝોંપવા પડ્યો—શિક્ષાં વેત તરત વાંચી શકાય એ માંડ!

પણ થોડી જ વારે વરસાદ આવ્યો. અચાનકે તબી શિક્ષાં પહેલી જ મંભાજ ચાપડીની શીથો, પણ એ તો તદન ભીંજાઈ ગયેલી, પાનાં જ્યાં ચોંટી મચેલાં ને પુઠું બગડી પડેલું. તરત ને તરત તાપણું સળગાવી એણે તેની મરામત કરવા માંડી, પણ ફેગટ.

એ જ વખતે એ પેલા શુદ્ધરને થેર જિણડ્યો ને ત્યાં પડોંગી દરકાર તેને કહી. પોતાની મરૂન જરૂર દિલ્લીથી દરોપતો એ બોલ્યો, ‘મારી પાસે પેલા તો નથી, પણ એના વળતર રૂપે તમે જેટલું ને જેટલું કામ કરેલા એ કરી આપીશ.’

પેલા શુદ્ધરે તણ દિવસનું કામ માગ્યું. અચાનકે બોલ્યો, ‘તણને જાહેરે તમે કરેલા તો એથી થે વધુ રિચસ કામ કરીશ, જે એ જગડેલી ચાપડી મારી પાસે રહેવા દેશો તો.’

‘ના, તણ દિવસ જસ છે,’ પેલા શુદ્ધરે કહ્યું, ‘ચાપડી બહેરું તું તારી કને રહેવા દેજે.’

ને આમ તણ દિવસના પદિજમે એ પુસ્તક શિક્ષકના કમગમમાં આવ્યું.

દવે થીમંધીમે સંકૃતિનો પગ અમેરિકાનાં વેસીતો તરફ પણ મંગાવો એલ. એક શિક્ષકે શિક્ષકનાં નિવાસથી દોરેક માઇલ ઉપર ‘પ્રિટલ પીનિયલ ક્રીક’ મુકામે સાળા બોલી. શિક્ષક પોતાનાં ભાંડો સાથે ત્યાં બણવા જવા લાગ્યો. એની વાચનની જૂજ જેવી ને તેવી ઉચ હતી. પડતી જીનવિષેની કોઈમાં એક કેડીના ગચાવ મારેતું ‘રિખ્યાત નિ. એલિનિર્ન’નું બાણ સાંભળ્યો તેને વક્તા થવાનું મન થયું: અને ડેમોડોનિસ દરિયાનાં મોળને મંગોધીને જેમ વક્તવ્ય કેળવતો તેમ એણે બંગલનાં ગ્રાંડને સંભોધીને એ કેળવવા માંડ્યું.

હિંદી જૂરી આંખા, ધારા વાળ ને વિશાળ બચાંવાળો અચાનકે શિક્ષક સતરેકની વધે પડોંગીનાં તો છ કૂટ ને ચાર ફીચ હિંદી પડો જીવાન બની ગયા. કુટનીમાં ને દોડમાં, વચન ઝોંચકવામાં ને જગડાં ગાડ પાડવામાં જ

જગતનો મહાનુભાવ નરોત્તમ • પુણ્યસ્ત્રોત્ક અપ્રાદ્ય સિંકન

નરિ, પણ પિદિતા અને વિવાદમાં પણ તે એકો ગણાતો. પણ એથી જે વધુ સ્વંત્ર છાપ નો નેના પ્રમાણિકપણની દલી, 'ઓનરેટ એક્ષન' નરીકે જ ને આસપાસમાં. આગળના.

એકદા એક તરે ગાનારી એજે નરીના પ્રવાદમાં કંપચાસુ, એનાં નોકોશાય ને દિનન જોઇ ત્યાંના એક વેપારી મિ. જેન્ડીએ તેને પોનાના પુત્ર એક્ષન જેન્ડી સાથે ન્યૂ ઓર્લિયન્સની ૧૮૦૦ માર્ચની સફરે ખરીદી માટે મોકલ્યો. અવનવાં સાદસો અનુભવના એક કિનારે ફોડી નાંગવાળી એ સુના હતા ત્યાં સાતેક યુવાઓએ એમના પર દક્ષો કર્યો. પરંતુ અપ્રાદ્ય એવો તો દાદ ગનાર્યો કે ગધા જ નારી ગયા. એમને બાગે જ ખમર દશે કે એ જ મનજીન દાદે બવિખમાં એમની યુવામીની મુંખા તૂટવાની છે.

ન્યૂ ઓર્લિયન્સમાં સિંકને પદેત્રવડેથી જ યુવામીની ગળદર જોઈ. રસ્તામાં જે અનેક વાવેનરો પર એમનો વેશકોનો કાગળનવટ થમ એજે બાજેશે. પરંતુ અહીં તો યુવામો પ્રત્યે એમને ખરીદનારા તરફથી એવી દેવાનિયત એજે આચરાતી જોઈ કે એ જ વખતે નેના દિનમાં એક આખા ખંડના હતિયાસને પછરો આપનાર બાવનાનાં બી રાપાયાં. 'મને તક મળશે નો આ આખી પ્રથા હું નાજી કરીશ' ને જોતી કાઢ્યો.

ત્રણ મહિને એ પાછો ફર્યો ત્યારે એના ગાંધે ફરી મુકામ ફર્લિનર્થ ફેરવવાનું નક્કી કરી નાખેલું. તદનુસાર. ૧૮૩૦ની વસંતઋતુમાં ગધું વેચીસાટી આપું કુટુંબ એ પાસનાં મેદાનોનો પ્રદેશ કાવતું આગળ વધ્યું. જે અદ્યારિયાં પછી મેક્સન પરગણાના કીકેટર મુકામે નવો વાસ જોવા થયો. ત્યાંથી, એની પડેલી સફરથી ખુશ થયેલા ઓકુટ નામના વેપારીએ તેને પાછો ખગલન માટે મોકલ્યો. આ વખતની સફરમાં એજે યુવામગીરીનો વધુ ગારીક અવગાસ કર્યો. એ અસ્તામાં 'કાળા પાવ' (Black Hawk) નરીકે આગળના એક ફ્લીઅન સરસરે ખંડ છાપનાં નેના સામના માટે સિંકને સ્વયં-એક તરીકે પોનાની સેવા આપી. જોકે નેના કાઠકાના મેદાન પર પડોંગવા પડેલાં નો એ ખંડ સમી ગયું.

દવે નવરા પડેલા સિંકને જેરી નામના કોઈ બાગી-

ચેતાનું આત્મચૂનાત લખવાનું કહેવા-માં આવતાં જેણે ચાર જ લીટીમાં તે પતાવી દીધેલું એટલા બધા વિનમ્ર અને પુણ્યસ્ત્રોત્કી પુરુષની કારકિર્દીને વધુ તારીફથી શા માટે ચુંગળાવવી ? એ તો અનન્ય હતો ને અનન્ય જ રહેશે.

દાર સાથે ન્યૂ સાલેમમાં એક રોડ ખોલ્યો. પરંતુ એ બાગીદારી તેને ગોંધી પડી. બાગીદાર ખુશદારિયો દત્તો ને દારમાં જ ને ખત્મ થયો, પરંતુ પાછળ ફેરું એટલું મુકતો મયો કે તે ચક્રવર્તી સિંકને સત્તર વરસ કાગેલાં !

આમ, પરેશાન ગતી એજે છેવટે પોરટ મારનની મોકરી રવીસરી. પણ પગાર ગપ્પુટુંદા, એટલે મોતલબી-કામ કાખ્યો ને એમાંથી થોડીકણી આવક મેળવવા કાખ્યો. ધીમે ધીમે ગધું થાળે પરંતુ જતું હતું ત્યાં તો પોરટ ઓફિસ જ બંધ થઈ! એક નો દવાનો પત્રક મળે પડકોનો દત્તો, ત્યાં આ નવી આપદા જોવી થઈ. પણ એના પર અકસ્માત કરવાને ગદસે પ્રકુલ ચિત્તે સિંકને એ નવી પરિસ્થિતિ આપકારી લીધી. એની સત્ક્રાધને લાગે ગામોકાંગો પણ તે ખુબ માનીતો સર્વપરો દત્તો. ગામના થોડાપણા કાગેલાં આવે તે દંટમાં ત્રણે એ નીકળે ને જે જે મળે તે તેને તેમના કાગેલાં આપી દે. એ પરથી કોઈ રમતમાં ફેરના કે ન્યૂ સાલેમની પોરટ ઓફિસ નો અપ્રાદ્ય સિંકનની દંટમાં જ છે.' પોરટ ઓફિસ બંધ પડતાં એજે ગધા દિસાગકિનાય તૈયાર કરી નાખ્યા, પણ કોઈ ચોખવટ કરવા જ ન આપ્યું.

દવે એનું મન કાવદા નરર પડ્યું. એ વખતે વધીજાનમાં પ્રવેશ ગપ્પુ સફેશ દત્તો. એટલે પ્રેક્ટિસનું કામિન્સ એને તુરત મળ્યું. પચીસ વર્ષની વયે ફર્લી-નર્થ પરગણાના ધારામંજીમાં એ ચૂંટાયો ને પોનાનો ગદા અસાળાય થોડા પર નાખી ને એના મુખ્ય મહેર ટ્રિમકેટર પડેલ્યો. ત્યાંના મહેરીએને વિનસ બાથે એજે પોનાની જોગબાળ આપી: 'વદાસા મહેરીઓ, હું કોણ છું તે નમે જાણતા દેશો. હું રીધા સાદા અપ્રાદ્ય સિંકન છું. માઈ રાન્કારણ પણ કોઈ પુરં-ક્રીના નુલ્ય સમું અદ્ય ને સુમધુર છે.' મહેરીએને એ વખતે કષ્ટના પણ ફાંચી વેાવ કે આ રીધા સાદા

તરણ એમના શરૂને જગતખ્યાલ કરશે.

પણ સિકતરિપ્રગટ્કરમાં વક્રીકાન કરવા ને પાર્શ્વ-
મેન્ટમાં એસવા જ્યારે આખો ત્યારે સુષા માટે પથારી
ખરીદવાના એ પૈસા મેલી પાસે નહોતા. નેદુશુઆ સ્ત્રી
નામના એક માયાણુ કુકાનદારે તેને પોતાની અરધી
પથારી સુષા માટે કાઢી આપી ને તેનું ગાર્ડ આપ્યું.
પરંતુ ત્યાં પાછો સરકારી એજન્ટ મૂલી પોસ્ટ ઓફિસ-
નું લઈ પતાવવા આવી લાગ્યો. મિત્રા વિનાસણમાં
પડ્યાં કે આ સ્થિતિમાં સિકત થું કરશે. પૈસા ધીરવા
પણ તેઓ ઉત્તુક હતા, પણ સિકતે તો શાંતિથી એક
ખાખું ઉપાડી તેમાંથી એક જૂનું મોન્ટું કાઢી ખર્ચ્યું
ને દિસાગનુ કાગળિયું સોંપી પૈસા તપાસી લેવાનું
કહ્યું. એ પોસ્ટ મારનર દેનો એ વારના જ પૈસા જેમના
નેમ પડેલા હતા. એણે ખુલાસો કર્યો. 'જે પૈસા મારા
નથી હોના તેને હું અડતો જ નથી.'

ઈ. ૧૮૪૮માં કેન્ડુકાની મેરી ટૉડ સાથે એ પં-
ખ્યા. એનાથી એ વધુ મદરવાડાંકી એની મહેરનાદ
આ લક્ષ પર ખૂબ મગગ્ય રહેતી. પણ સિકતે તો
પ્રતી શાંતિને વકાદાર રહેવા કરતાં પોતાના પ્રેયને
વકાદાર રહેવાનું જ મુશ્કેલ માન્યું હતું.

વક્રીકાનમાં પણ કામગાનું દૃષ્ટિગિદ્ધ એ બાળ્ય જ
વિચારતો. ન્યાય કે અન્યાય એ જ તેનો સુખ્ય તપાસ
રહેતો. સાક્ષીએને અટપટા પ્રશ્નો પછી મબરાવવાની
તે મુદ્દસ દાશિય ન કરતો. કારણ જીવનમાંની જુલનો
માખ લેવાનું તેના રવખાયથી કાંદા દૂર હતું. અમીત
નીતિની દૃષ્ટિએ મૂકે જણાય તો ગાયદાની દૃષ્ટિએ સાચા
હોવા છતાં એ તેનો કેસ દાખ ન ધરતો. જ્યારે ન્યાયની
ગાજીએ વગર મહેનતાણે પણ ને જિત્યા રહેતો.

એક વખત એના એજખીતા એક કુટુંબનો કોકેરા
એક ખૂનના કેસમાં મંડાવાયા. કુટુંબ ગરીબ હોઈ
વક્રીક રોકી શકે એમ ન હતું ને કેસ પણ દાખથી
મથો લાગતો હતો, કારણ ખૂન નમરોનવરર થતું જોનાર
સાક્ષી મોમ્બદ હતો. સિકતને આ વાતની ખજર પડતાં
જ એણે ગયાવ મારે જિત્યા રહેવાનું વચન આપી પેસા
કુટુંબને દિવાસો દીધો. આજો કેસ એણે ચાલવા દીધો.

જ્યાં એ વખત ને શાંત જ રહ્યો. સાક્ષીએ વારંવાર એ
ગાયત બારપૂર્વક જણાવેલી કે અમુક તિથિએ નવ ને
દસ વાગ્યાના વચગાળામાં ચાંદનીના પૂર્વ પ્રકાશનાં
એ ખૂન થતું એણે જોયું.

જમી દલીલા પતી જતાં ગયાવ મારિના કંઠા
ચળદો કહો લેવાનું સિકતને કંઈવામાં આપ્યું. એવી જ
શંકા ને એવો જ રહેર સાથે કર્યું પણ મોટા ચાંદા
વિના એણે તો ગધાની અત્યયથી પરચે ખાસામાંથી
ખંચાંક કાઢી આગળ ધવું ને ગધાના કાઠ પર વાત
આપી કે સાક્ષીએ કહેલી તિથિએ ચન્દ અગિયાર
વાગ્યા પછેમાં કોણ જ નહિ! આદેશીને કોડાવવા આ
એક જ નહર પુરાવો ગસ અપ પડ્યો.

ન્યાય માટે સિકતની જિતિ એટલી તો ખજદાર
રહેતી કે એક કેસમાં પોતાનો અમીત સુનેગાર જણાતાં
ચાલતા કેસ ને કોઈ કાંડી ચાચો મથેશે ને ન્યાયા
ધારે લાગર થવાનું કરમાન નોકરનાં પ્રત્યુત્તર મોક-
લેશે. 'કે ન્યાયાધીશને કહો કે મારા દાખ ખરદાયા
છે તે કાવા હું રોકાયો છું.' એની પાસે આવના
મણખર કેસ તો પરરપર સમગ્રવટથી જ ને પતાથી
દેનો ને કોઈ ચડતા કેસોની શી પણ એટલી લેવાથી
વક્રીકો દમેશો ખમે પાડતા રંકેના કે તેમનો ધંધો
એ બાંધી નાખશે. પણ સિકતને એવા જુમરાણીની
કરી પરી નહોતી. કાલદાના અવ્યયસી એક તરણને
પણ એણે સમાદ આપેલી કે 'કાપદો ભણીને નાંચી
મિમાનદાર વક્રીક નહિ થઈ શકાય એમ લાગતું હોય તો
જરૂર છે કે કાયદો જરો કરીને તું મિમાન જાળવી રાખ.'

'For God's sake let us sit upon the ground
And tell sad stories of the death of kings.'

એ શેક્સપીઅરની પંક્તિઓ સિકતને ખૂબ પ્રિય હતી.
એકાંતમાં અવારનવાર એ પંક્તિઓ ને મુંઝ જોડતો.
કેમ જાણે માનવ-દત્તિલાસની કરણમાં કરણ ગાંધાના
એ કરણતમ અધિનાયકના પશાદુવનનું ને પ્રતિ-
ગિજ ન હોય?

(આલ)

અરોહ હવ

તેનું જીવન સફળ છે જે શક્ય એટલી મુંદરતાથી જીવતો હોય, જેમથી તેનું હૃદય ને રિખનથી તેનું સુખ મદ
અવસંત હોય ને જેણે ગાળીને પ્રેમ, યુવાનોનો આદર, વડિલોનું વાત્સલ્ય ને જીવિખાનિનો આવકાર મેળવ્યો હોય

કા

શરીરની યાત્રા પૂરી કરીને હું ગંગાતટે હિમિચેશ પાસેના સ્વર્ગાશ્રમમાં છેલ્લાથ દિવસ રહ્યો. એકસરખો પ્રવાસ કરવાને તીથે પ્રકૃતિ મારી પેઠે ક્ષોભ ધરી ગઈ હતી. સ્વર્ગાશ્રમના અનુભવમાંથી લાઠરોટ્ટી મળવાની સગવડ હતી. અમે છેલ્લાથ યુવાન સાથેથી સ્વર્ગાશ્રમના બદરીપનનાં પોતપોતાની કુંપડી પસંદ કરીને રહ્યા. ગંગાના સામા હાંસ કુપર તાત્કાલે જ નાથે, સ્વામી સમતીર્થના નામથી સ્થાપન કરેલો સ્થાન-શ્રમ હતો. ત્યાંના પુરતથ તપમાંથી છેલ્લાથ સાથેથી પુરતથી ચાંચવા માટે તાવતા. મારી પાસે મારી પોતાની છેલ્લીથ ચોપડીઓ હતી. સંત્ર અટ્ટી અથવા ત્રણ વાગ્યે સૂઈને હું ધ્યાનમાં બેસતો તે નિર્જન પનમાં ઊંચીઊંચી વાર મુક્ત છેડે મજન પણ ગાતો. કુપા પ્રગટ્યા પહેલાં જ હું ગંગાના પ્રવાહમાં સ્નાન કરીને જળ કરવા બેઠી જતો. બપોરનું મીઝન ધરી જાય એટલે પછી થોડુક સેખનવાંચન કરતો. માઈ સેખન કેવળ આમ-નેપદી હતું. મારે ઊંચી પુરતથ તપનું ન હતું, કે ઊંચી હાપા કે માસિકને સેખ તપીને મોટલતવા ન હતો. ઊંચી મિત્રને પત તપવાની પણ ચિચ્છા ન હતી. માઈ સેખન એટલે ચિંતનનો જ એક પ્રકાર. તપવાની તરેર આવે ત્યારે થોડું તપનું અને પછી જાડી નાખનું. સાંજે ચાંદપાંચ વાગ્યાને શુભરે અમે અમારી કુંપડીમાંથી બહાર નીકળીને આસ્વાસ કરવા જતા.

ગમે તેવા ઘસા નોપણ અમે આખરે મનુષ્ય ખજા. સામાજિક જીવનનો થોડોપણો માગ અમને જરૂરી લાગતો. અમારી કુંપડીઓમાં ઊંચી બંગાળી, ઊંચી મ-દ્રાણી, ઊંચી મદાદ્રાણી અથવા શુજડાની, નો અંહલો સિદ્ધી, —એમ અનેક પ્રાંતના સાપુઓ દતા. દેખાતી રીતે સંપુક્ત પ્રાંત અને પંજાબ એ બે પ્રાંતના સાપુઓની સંખ્યા અંમાં વધારે હતી. તે બધા ફાવટી દિંદી બોલતા. તેમની ટોળી જ જુદી. અમે અન્યમાની લોકો દિંદી માં બોલવા જઓએ એટલે અમાઈ રીખલ જ થાય. આથી, સ્વામાનિષ્ઠ રીતે અમાદ્રામાંના જેમને અંચીઝી આવડું તેમની ટોળી જુદી ધરી. તેમાંનો એક વંગાલ

દક્ષામેય ચાલકુળન કાલેલકર

યુવાન સાથે મોટા સેવાપરાયણ અને મિદાસીપરાયણ હતો. હિમિચેશના બજારમાં ઊંચીનું હાંચી પણ ઠામ દોષ તો માસીઆરેય ત્યાં જઓને હાલજીયા કરી આવે અને લલાલી તરીકે રીધી રીતે તમારા પેશા-માંથી મિદાસી ખાસી આવે. તેની અંચેજી માયા વિલ હુલ ચીની પદતિની. તેને અન્યથો કે પ્રત્યયોની હાંચી અવતરવટા જ નહોતી. નામ, સર્વનામ અને કિયાપદ પાસે મૂળમાં એટલે ઠામ ચાલ્યું. અમે અંચેજી બોતનારા યોમે માત્રે પારિષ્ઠ પ્રન્યાની ચર્ચા કરતા. એ વિષય ન દોષ ત્યારે દરેકને પોતપોતાની પ્રવાસપર્મનની પેઠી નાંદરે કુપાડની જ પડતી.

સાપુ લોકો જે રીતે આપસઆપસમાં વાતો કરે છે તે પ્રમાણે પ્રાશુત શુદ્ધરથો સાથે નથી કરતા. સાપુઓને સંસારી લોકો સાથે બહુ સંમાહીને બોલતું પડે છે. સાપુ ઊંચી વિવસ પ્રથમપુરુષ સર્વનામ પાપરનો નથી. ‘હું’ કરવાને બદલે ‘આ શરીર’ એમ જ કરે છે. ‘અિસ શરીર છો જુખામ (સલેખમ) દો ગયા દે’, ‘અિસ શરીર ને તીન વક્ષા બદરીનાદાયણ છી યામા છી દે’, ‘અિસ શરીર છો મૂંધની (નપહીર, છી આદત દે’. જે હાંચી થાય છે ને શરીરનો શાય છે. આત્મા તો દેખાતી રીતે અતિમ જ દોષ! જે બદાત્માને આત્મા-જ્ઞાન થયું દોષ ને પોતાના શરીરના ગુણ અવદારનો સંબંધ પોતાના શરીરની સાથે જ લગાડે છે. જો આત્માનો સંબંધ શારીરિક કિયા સાથે લગાડ્યો તો અનાતલતો મોટા દોષ પોતાને લાગી જાય!

છેલ્લાથ સાપુઓ કર્તાકારવના પરમેશ્વર છે, એ સિદ્ધાંતનું અવતરન કરીને ‘આ શરીર’ કરવાને બદલે ‘નારાયણ’ એમ કરે છે. ‘આજ નારાયણને તેનો એક ગ્રેમી મક્ત મળ્યો. નારાયણને પ્રથમથી જ દંડાગ્રીની ટેવ. ને છેલ્લાથ દિવસ યયાં નહોતા મઠી. આજ ને મક્તે નારાયણને એવી તો હાંચી સ્વાવિશ્ઠ દંડાગ્રી તેવાર કરી આપી કે નારાયણની તલ્લિયન ખલ ખુચ ધરી.’

‘મિદન્તી’ (શુદ્ધ) લોકો. સાથે સાપ્તેકાત બોલતું જોઓએ, હાલ છે તેઓને આત્માઅનામનો વિવેક

નથી હોતો. પણ જ્યારે ચાર સાધુ એકત્ર થાય અને તેમની દોરતી-બંધાય ત્યારે 'શરીર' અને 'નારાયણ'ને વચમાં લાવવાની જરૂર હોતી નથી. બધા, જ શ્રાન્તી અને મુક્ત હોવાને તીથે આપસઆપસમાં ગમે તેવી માયા બોલે તેમણે પિત્ત શ્રાન્ત થવાનો સંભવ રહેતો નથી. અમે પોતપોતાના ધરની વાતો પણ છોડીએ છોડીએ વંચત હરતા. સાધુએ - પૂત્રોશ્રમના પ્રસંગનું સ્મરણ સરખું પણ હરવું ન જોડીએ એવો વૈરાગ્યધર્મનો નિશ્ચય છે. પૂત્રોશ્રમનું સ્મરણ હર્ષથી શા શા દોગો લાગે છે એની પણ અમને ખબર હતી. પણ અમે વિચારતા હે જેને આંખી પૂર્વસ્મૃતિના દોગોની ખબર છે તેને માટે ને દોગો ટાળવા હજી નથી. 'યદ રટં તત્ત્વમ્' જે વાક્ય દેખાડી આપ્યો—કુપાદેય પદ્યો—તે જેની રીત નહે? બંધન અજ્ઞાનને જ લાગે છે.

અમારી સાથે નારાયણનું છરીને છેરળનો એક શ્લોકચારી હતો. તે આખો દિવસ યોગવાસિષ્ઠના અંગ્રેજી માધાંતરનું પારાયણ કરતો. સાંજે મહેલે યોગવાસિષ્ઠ વિશે મારી સાથે વાર્તાલાપ શરૂ થાય. યોગવાસિષ્ઠ વાંચતાંવાંચતાં તેને મૌનનું મદત્ત સમજાયું; અને પછી તે જ અમારા મન કુપરે દસાવવા માટે ને સતત પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. મારો તેની જોડે મતમેદ હતો. મેં જણ્યું, આપને બધા સાધક છોએ. આપને જે હાંઓ બોલીએ છોએ તે અનુમતીની વાતો હોડીને તે વડે કુલટ સાધનાનું વાતાવરણ કુલ્પત્ત છરીએ છોએ. આપણી ટાળીનાં જો હોડી જેવીનેવી વાતો કરે તો આપને તેનો અવસ્થ પ્રતિબંધ કરવો જોડીએ. આપને હાંઓ મોજ હરતા આપ્યા નથી. પણ રોજ સાંજે છત્તારખાર વાલીએ છોએ ને બંધ કરવાની જરૂર નથી. નારાયણનું મારા એ અર્થમાં થોડી કિલિલતા બળામી. તેણે જણ્યું, 'એ નહિ ચાલે. વાળોમાત્ર સદોગ છે. સાધકોએ બોલવું જ ન જોડીએ.'

દુર્લભ માઈ છે તેનું હડેવું મારે ગળે ચૂલ્યું નહિ. તેથી મારા પ્રત્યે તેને જે સદ્માવ હતો તે ઠલવે ઠલવે કુહાડી મરો. પડેલાં પ્રમાણે તે મારી સાથે બોલતો અટકો મરો. જ્યારે અમે પહેલા મળ્યા ત્યારે તેણે પોતાની આખી હર્ષજવાળો છરી હતી. પણ આ બધી 'યોગવાસિષ્ઠ'નો ડેહ ચડ્યા પડેલાંની વાત છે. તેનું આ વલ્લામી ગમેલું વલણ જોડીને મેં મનમાં જણ્યું,

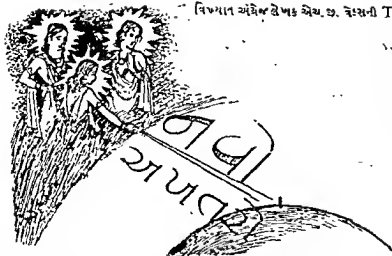
'સાધનાપમેક્ષ્ણ' દરેકનો સાધનક્રમ જુલો હોય છે. એને અવધિત સંપૂર્ણ મૌન જ આવસ્થા હશે એમ વિચારીને મેં પણ તેની સાથે બોલવું બંધ જણ્યું. અમે હોડી વિવસ નહામી વાતો તો કરતા જ નહિ. તદ્દન અંતરની વાતો જ કરતા. તેને આવી મુશ્કેલી જોડીને મને માઈ તો લાગ્યું, પણ કુપાદેય શ્રી તે જો મારા કુપર ચરસે થયો હોત અથવા વીડાયો હોત તો મેં તેને સમજાવ્યો હોત. પ્રસંગ પડ્યે ક્ષમા પણ માગી હોત. પણ સ્વમાન મારે ઓમ્સ હતું! ..

થોડા દિવસ ગયા અને લંછાથી એક કુવાન સંપાદી આવ્યો. તેનું શરીર તામિલ માયા બોલનારું હતું. એ વિંદી પણ મારી બોલતો. પરંતુ મદામી, લેહા માર્યો. તેની સાથે વાતચીત કરનાં મને બળામું કે આ મર્મિ પણ મૌનવાદી જ છે. મેં તેને મારો પક્ષ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ કું જાણ્યો નહિ. કુલટું અમારા નારાયણનું કરતાં પણ એ વધારે હડેતાયો. વાળોમાત્ર પાપ છે, એરો તેનો નિશ્ચય હતો. મેં તેને જણ્યું, 'તમારા જયો જ મન ધરાવતા એક શ્લોકચારી અમારે ત્યાં છે. તમારા જવા જ "ધમ્મ"; યોગવાસિષ્ઠ વાંચે છે; મૌનવાદી છે.' બે મૌનવાદીનો પરિચય થતાં હેટતી વખત લાગે? એ નવા આગેલા શંકરા નંદજીએ અમારા વાળોના બધાનો એકબેમ ત્યાગ કર્યો. પછી તો નારાયણ અને શંકરાનંદ, બંને સાથે કરવા લાગ્યા. ગંગા કુપર નવાના ખાય તે પણ સાથે. જ્યારે જુઓ ત્યારે તેમની જોડી જ હોય. અમારામાંથી ક્રક જળ ન્યાયશાસ્ત્ર વાંચતો હતો તેણે. આ બેલડીનું નામ અચૂતસિદ્ધ રાખ્યું. તો જ્વ અચૂતસિદ્ધો દ્વો વિજ્ઞાતવ્યો યયો: દ્વયો: અનંદયદ્દ એકમ્ અપરાધિતમ્ એવ અવિષ્ટો!

પણ આશ્વર્સની વાત એ હતી કે મેં તે ત્યારે આ એ બળાને જુઓ—સવારે, બપોરે કે સાંજે—ગંગાના પ્રવાહ પ્રમાણે એમના સંમાપળની વાગધારા અખંડ ચાલતી જ હોય અને જ્યારે જ્યારે મારા તુદેવે તેમનું સંમાપળ મને સંમળવા મળતું ત્યારે ત્યારે તે અંચૂલ મૌનની પ્રશંસા કુપર જ રહેતું!

મૌનવાદીઓએ પ્રાકૃત લોકો સાથે મૌન રાખવું જ જોડીએ. મૌનવાદીઓ આપસ આપસમાં અખંડ બોલતા રહે તો પણ તેમનું મૌન વટવું નથી!!

(મરાઠી ઉપરથી અનુવાદક કનૈયાલાલ ખી. વાસ)

બા રણા ગદાર કર્નલ ને પ્રેફેસર મંગામંગા ક્રિઆ રણા પછી કર્નલ પોતાનાં દરિયારો તપાસવા માંડ્યાં ને પ્રેફેસરે મુંઝાતાં ખીલતાં ગાદણા બાણી તાકવા માંડ્યું.

એટલામાં સુમેધ ગદાર આવ્યો. બેમાંથી એકે બોલ્યું નહિ. બન્ને ઇચ્છતા હતા કે સુમેધ જ બોલવાની શરૂઆત કરે. અને એમ જ ગયું.

‘છેવટે મારા વિચારો મેં થી કાઢ્યા છે. તમારી-હા, તમારી આ જૂની દુનિયા ખત્તાસ થયો. બીજી નવી દુનિયા જન્મશે, અને તે દુનિયા મારી સર.’

પ્રેફેસર: પણ શોધોને આભોંચિતા પરિવર્તન પહેલાં થોડાક અવકાશ આપવો જોઈએ.

સુમેધ: અવકાશ આપવો અને રાદ લેવા કર્નલ એમ ને? એ નહિ બને, દરગીઝ નહિ બને. મારે મારા વિચારો અર્થી અને અત્યારે જ ગર લાવવા છે.

પ્રેફેસર: પણ એટલું તો હું કહીશ જ, સુમેધ, કે પહેલાં નિશ્ચિત યોજના થી રાખજો. પછી ભલે તને કાલે તેમ ગાઈ હંકારજો! તું ગણ્યો તો છે ને, કે સમાજ માંનાં બીજાં માણસો જેવો હું નથી?

સુમેધ: તમે કેવીક યોજના કહો છો?

પ્રેફેસર: સમતુલા; નિયમન; સર્જક આદર્શો.

સુમેધ: આદર્શો? હવે નથી જોઈતા. મારે કશી યોજનાની જરૂર નથી. મારે અત્યારે જ નવી દુનિયા રચવી છે. મારી નગરે તેનું ગોરખ મારે જોઈતું છે, સમત્વના? પ્રેફેસર: પણ...

‘ચૂપ રહો’ વચ્ચે જ સુમેધે તેમને અટકાવી લીધા.

સુમેધે અદ્ય વાળી કડકાઈથી ફોફ ઓડ્યા અને આજ્ઞાકારી સરે તે બોલ્યો: ‘આ ધરને ગરકે અર્થી એક સુર મહેલ જાની નખો.’

જૂની દુનિયા ભૂંડીને તેને નવો અવતાર આપવાની કંપના ઉપર મંડાએલી એક રંગદર્શી કથા જેમાં માણસજાતની ગાંઠતા અને વાસનાઓ પર ચતુર વ્યંગ કર્યો છે

(મયા એકથી સંપાદી).

તરત કર્નલનું ઘર વિશાળ મહેલમાં ફેરવાઈ ગયું. ગારીઓમાંથી આશ્રમતા સ્થળોં કિરણો થકી આવ્યાં.

‘વાહ વાહ! પાચાત્ય રચાપત્તની સર્વગ સંપૂર્ણતા આમાં સચવાઈ છે. પણ મારે દમ્ત લગકર જોઈએ. અને લાથીઓ તો આપણે ત્યાં રાજમહેલની ખાસ શોખા ગણાય છે! પણ એ ગધું પછી. હમણાં ખરેખરી જરૂર તો માલતીની જ છે.’

એણે ફરી અદ્ય વાળી અને આજ્ઞા ફરમાવી: ‘માલતી અર્થી આવી નખ.’

માલતી દેખતાં ક્રેત બોલી કીકી: ‘ઓય, સુમેધ, ખેડો છો હા જન્માઓ છોને શું? પણ ચન્દ્રકાન્ત ક્યાં છે?’

સુમેધ: કેમ? તેના વગર નહિ ચાલે?

માલતી એમ ને એમ જાણી રર બેસી મઘ. સુમેધને થયું, ‘આવા સરસ મહેલમાં બેસવાનું મેં સાધન નહિ! ચાલો. મહેલમાં રજવાડી ફર્નિચર આવી નખો.’

અને આખા મહેલમાં ફર્નિચર મોડવાઈ ગયું.

સુમેધે રનેદરજાને પણ બોલાવી. પછી જાણેને સંમેધતો તે બોલ્યો: ‘જતા, માલતી, જુઓ’ સુમેધના ચક્રવર્તિત્વની આ શરૂઆત થાય છે.

જતા બોલી ન શકાય એટલા અચંગા ને આનંદમાં સુમેધ સામે જોઈ રહી. પણ માલતી ખળખળી કીકી: ‘સુમેધ, ચન્દ્રકાન્તને કશું ન કરતો!’

સુમેધ: એમ! માલતી તું મુખની છે, પણ હું તારાથી મેં વધુ મુખન રાખતો થયો છું. તારા જેવી રૂપથી એકરીએતો તો મેં ચોક્કસ ઘાટ થી રાખ્યો છે! હમણાં તો હું જે કંઈ તે લેવા કર.

અને પ્રેફેસર ફડકે, તમે પણ જુઓ; જે તમે મારી પાસે કરાવવા માગતા હતા એ હું હવે મારી જાને કંઈ છું. હું જૂની દુનિયાને સદેતર નાશ કરું છું.

પ્રોફેસર, લતા, માલતી, કર્નલ અર્ધા જ સફળતા
ચમકી ઊઠ્યાં: 'સુભોધ! સુભોધ!!'

સુભોધે ઉપેક્ષાભર્યું એક ક્રિમત કરી ક્વાર્ગમેટ
અરુચ વાળી: 'હું બોલાવું એ અર્ધા સોડો સમાઈ જાય
એવોડો મોરો આ ખંડ જતી જાય.'

તે બોલ્યો અને વિશાળતા અનેકગણી વધી ગઈ.
'હુનિયાના સોટા સોટા શરદો અર્ધી આવી જાય.'
અર્ધજામાં ફોટોની આંખોવાળા ત્રિવિધ દેશવાસીઓ
એ ખંડમાં આવી લાગ્યા.

'હુનિયાના સફળ અને સમૃદ્ધ સર્વ વેપારીઓ
અર્ધી આવી જાય.'

અને જાહેરાતો વેરામાં નવો ઉમેરો થયો.

'હવે પાંચસો જણ એવા આવી જાય જે પ્રજાઓ
પર શાસન ધરાવતા પ્રમુખો કે સરમુખત્યારો હોય,
પત્રકારો કે પત્રકારોના ચાલકો હોય.'

ભવ્ય આકૃતિઓવાળાં થોડાંએક વધુ સ્ત્રી-પુરુષો
આવી લાગ્યાં, તેમાં થોડાક ધર્મેયુરુએક પણ હતા. વેરામાં
હિંદી, જાપાની, ચીની, અમેરિકનો ને યુરોપિયનો ઉપરાંત
એવાર સીદી ને અરબો પણ હતા. અર્ધાની આંખો
અર્ધજામાં આમનેમ ફરી રહી. અને આ અર્ધા ઉપાતન
જનક તરીકે સ્ત્રીની નગર સુભોધ ભણી ખેંચાઈ.

સુભોધ બોલ્યો: 'મદાશયો, હું ગમે તે હોઉં; પણ
નવી હુનિયાના સર્જનમાં મારે તમારો ઉપયોગ કરવો
છે—તમારો અર્ધાનો, સમજ્યા?'

વચ્ચેસ્તોપનો એક દમ ખેંચીએણે આગળગલાયું:
'આ હુનિયાને તમે જરા સુધારો. વધુ તંદુરસ્ત, વધુ સુખી
અને વધુ સહૃદયી બનાવો. અત્યાર સુધી તો નીચેવાએવી
સમૃદ્ધિની ચરખી પર જ તમે ઊંચ્યા છો. મને કમને
પણ હુનિયા તમને મલાત ગણી શેતી; તમારામાં વિશ્વાસ
મુકતી. અને તેના વિશ્વાસના ગદલામાં તમે હુનિયાને
શું આપ્યું? કામચેનુ જેવી હુનિયામાં તમે તંબીને
પેદા કરી. વિજ્ઞાનને પણ તમારા સ્વાર્થોનું હથિયાર
બનાવી મૂક્યું. અને એ વડે જે સત્તા ફેલાવી તેમાં અ-
મારો—હુનિયાના સાધારણ વર્ગનો શો હિસ્સો રાખ્યો?'

અર્ધશાસ્ત્રીઓ અને પત્રકારોમાં ગણમણાટ શરૂ
થયો. ફર સરમુખત્યાર જેવા લાગતો કોઈ કદાચરે
સૈનિકનો હાથ રિવોલ્વર પર મથો. સુભોધે તે બોલ્યું:
'મદાશય એથી કશું નથી વળવાનું. એવી રિવોલ્વરો તો

મારી સામે ઘણી થે તકાએકી. અર્ધી થે નિષ્ફળ ગયેલી.
તેમ જ આ પણ બરો.

'સરજનો, આ પારીઓમાંથી બહાર નગર ફરો.
શુઓ, સુરજ આપમે છે. એ તમારો સુરજ આપમે
છે, અને એ આપમે જતાં પૂર્વે તમારે તમારું કાર્ય
શરૂ કરવું જોઈએ. મને—તમને—સોડોને સુખી કરતી નવી
હુનિયા રચવાની છે. તમે અર્ધા હુનિયાને ઉપયોગી હો
અને હવે અરેબર ઉપયોગમાં આવો.

તમને ખબર છે ને, કે હુનિયા માટે નાણાંને તમેએ
આરીવાંદને ગદ્યે એક શાપ સમાન બનાવી મૂક્યું
છે? કારણ, તમારે થોડાને એમાં ગળાવડ કમાઈ જવું
હતું! નાણું? કેવી કરણ મળત? એ વડે તમે તમારા
પોતપોતામાં પણ છેતરપિંડીની રમતો રમતા! અને
સાધારણ વર્ગને તો તમારી દુરસદમાં થે ભાગ નહિ!

અને તમે લડાઈઓ ફેટલી અર્ધી વધારી મૂકી!
તમે ધારત તો લડાઈનું જડમૂળથી નિકંદન કાઢી નાખી
શકત; તેને અદ્યે તમે તો સૈનિકની કવાયતો બોઈ મળ-
ક્ય જનક જેમ દરખાતા રહેતા! સાધારણ વર્ગ તરફ
તો તમારા નાકનું દીયકું ચડ્યું જ રહેતું!'

પ્રજ્ઞતા હોડે ધડીબર મૌન સેરી તે ફરી બોલ્યો:
'હરકરી અરસરો, ચરદેશમંત્રીઓ, શુદ્ધમંત્રીઓ,
નાણાંશાસ્ત્રીઓ વગેરેની નરદમ જૂઠી કિવાસો વખરે તમે
તમને સહીસલામત ન માની શકતા! પણ એ લમણાં-
ઝીક હું જાણી કંબાવવા નથી હમ્મછતો. મને તો તમે
નવી હુનિયા સર્જવા માટેના પોપાક વિચારો આપો.
તે સિવાય તમે અર્ધાથી ખસી શકશો નહિ. ખાઈ કે
પી પણ નહિ શકો. અને છતાં ને નહિ માનો તો
જાણક જેમ પારી પરથી અર્ધા અક્ષરો જૂંસી તાપે છે
તેમ તમને અર્ધાને એકસામટાં આ હુનિયામાંથી હું
જૂંસી નાખીશ.'

પ્રોફેસર: હવે તો ચમકી જ ગયું લાગે છે!

સુભોધ: એમ કે, પ્રોફેસર ફડકે? તમને વધુ અવ-
કાસ આપવાની ઉદારતાનો તમે આપો જ એરઉપયોગ
કરના મગો છો?

કર્નલ: પણ એ અધું તરતમાં નહિ જ જતી શકેતો!

પ્રોફેસર: અને હવે તો સુરજ પણ આપમે છે.
સુભોધ, આજની રાત અર્ધાને વિચાર કરવાની તક આપ.

સુભોધ: સુરજ આપમે છે ખડું! કશી પરવા નહિ!
હું તેનો અરત અટકાવી શકું છું.

પેલામાંથી એક જણ: તમે સૂચીત તો નહિ જ
અટકાવી શકો. હું ભૌતિકશાસ્ત્રનો વિખ્યાત પ્રોફેસર
ગોસાન્ઝ છું અને હવે હું કે તે અશક્ય છે.

સુભોધ: અશક્ય! હમણાં જ તમે જોયો કે હું
તે શક્ય કરી શકું છું.

પ્રો. ગોસાન્ઝ: એમ કરતાં નો ગધા પ્રકોપપ્રકોનો
એક બીજા સાથેનો સંગ્રંથ તૂટી જઈ તે સ્વયંભા અવ-
કાશમાં ગળી પડશે.

સુભોધ: એ તમારું પ્રોફેસરપદ તમને જ મુશ્કેલ
હો! હું મારી છત્તા પર લાવવાનો જ.

પ્રો. ગોસાન્ઝ: તો તમારે પૃથ્વીને પણ ફરતી બંધ
રાખવી પડશે.

સુભોધ: એ પણ કરીશ! તમે દવે ચૂપડીરી પડકો.
મારે કોઈની સાથે દવે વાત નથી કરવી. ફર્નલ, બીન્ને
કોઈ બોલે નહિ તેની તકદારી રાખો. મારી દુનિયા
હમણાં જ રચાય છે, ગધા ચૂપ રહેશે.

ખૂચ જુરસામાં આવી, દશેલીમાં જમણા દાચની
નેસળાંય મુકી પછાડેના સુભોધ બોલ્યો: ‘પૃથ્વી ફરતી
બંધ થઈ જશે. હમણાં, હમણાં ને હમણાં જ.’

અકાશમાંના પેલા ત્રણ તારાઓએ નીચે નજર કરી.
પહેલો તારો: અરે, અરે! આ પૃથ્વીને શું થયું!
બીન્ને તારો: એ તો તમે અંધલી શક્તિથી પેલા
વૈતિયાએ પૃથ્વીને ફરતી અટકાવી દીધી છે.

પહેલો તારો: ઓચિની!
ત્રીન્ને તારો: હા, તદન ઓચિની!

પૃથ્વી હડસુસ કરતી અવકાશમાં ગળવા માંડી.
ઝાડો, મકાનો, યંત્રો, વડાગો, વાણી, પૂલો, પર્યો,
પૃથ્વી પરની દરેક જીવ નાવાગડાના ધોધના વેગથી
અવકાશમાં ધસવા લાગી. પૃથ્વીની ગતિ બંધ થતાં
વાતાવરણ પણ અગત્યની ગણાયું. સૂર્યવંશ ચંદ્રાગિયા
પૃથ્વી પર ફરી વળ્યો. વાદળો ધોધબંધ વરસવા લાગી
ગયાં અને તીવ્રની કાંટાળી જીવ ચારેકાર ફરી વળી.

પદાર્થોના વણટતા ધમસાણ વચ્ચે પૃથ્વી પરથી
કાંઈ માથે શિરી પહેલો સુભોધ અનેક પદાર્થોથી અવ-
કાશમાં ફરતાં બપમાં ને બપમાં આકાશ જીવે બોલી

કાંઈયો: ‘આ ગધા ઘસુસાને ગદસે પડેલાં દત્તો તેવો
પૃથ્વીનો કમ ચાલુ થઈ જશે!’

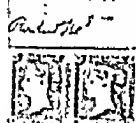
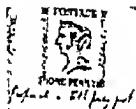
દવામાં ગેડમા જતા પદાર્થો એક આંચકા સાથે
પાછા જોડવા માંડ્યા. કાળી ઝીણી રેખાઓ થોડી
વારમાં સંકેતોના રાત્રીમાં નેનાની થોડી ભૂરી રેખાઓ
નરીઓ ને અખાતોમાં પરિવર્તન પામી ગઈ.

અને એ સાથે સુભોધ પણ તેની નવી જાગરના
દરવાજા ગદાર આવી લાગ્યો. તેનો ચહેરો રૂ જોવા
સફેદ જની ગયો દત્તો ને ને ખૂચ અકાશમાં ગયો દત્તો.
માથે દાચ દઈ તે પગધિયા પર ફસાઈ પડ્યો.

‘મારે આ ચમત્કારો નથી જોઈતા!’ ને બોલ્યો,
‘એ ગધા ધોવાઈ જશે!’ ચમત્કાર કરવાની મારી શક્તિ
નાશ પામી, અને—અને મારા ચમત્કારોની મારીયે
પરંપરા સૌકાશથી બૂલી જવાઓ. મારાથી જે બૂલી
જવાઓ! હું સાદો, સીધો સુભોધ જ રહું!’

બીજી જ પળે ઉનાળાની ગરમીથી આકુળવાકુળ
જનેલા તેના શરીરમાં ફાં પાળીએ કદેસા રતાન નેટલી
તાજી આવી અને પ્રજ્વલ અને સીરી વગાડેના તે
જાનમાં દાખલ થઈ ગયો.

અકાશમાં દહુ પેલા ત્રણ તારા ગોઠિ ફરી રવા દત્તો.

ટિકીટો સંઘરવાનો શોખ

એ વિશે કેટલીક રસમય માહિતી • ટપાલની
ટિકીટનો શતાબ્દી મહોત્સવ • ટિકીટો પ્રેર સાહિત્ય-
કારોનું સ્મરણક્રમ • હિંદુસ્તાનના ટિકીટ-ખનિકા

દુનિયાની પદેપદેથી પોસ્ટલ
સ્ટેમ્પ 'ખૂંટકેની' અને (૩૫૨)
એમ્બેક્કેની માટે આજથી ૧૦૦
વર્ષ ૧૮૩૨માં સિ. રોવટને
હરેકો તેનો મેથ; તેના ૩૫૨
સર રાઉલ્ડ કિંગની સહી છે.

દમણાં દમણાં પોસ્ટલ સ્ટેમ્પ ૩૫૨ સાહિત્યકારોને
આન આપીને તેમનું પ્રાણહારમાં મૂલત રમણ
શાખવાની પદ્ધતિ રાખે અને અમેરિકાએ અખતાર
કરી છે તે ઉચિતરીને ગદ્યમાનગત છે. ગયા જુલાઈ
માસમાં રાખે વિખ્યાન નવસિદ્ધકાર અને જેમ સાહિ-
ત્યક ગાજરકને એ રધાન આપ્યું છે; અને દમણાં જે
અમેરિકાના પોસ્ટ માર્કટ રાખે ૩૫ જાણીના અમે-
રિકન સાહિત્યકારોની પોસ્ટલ સ્ટેમ્પ પ્રકટ કરવાનું
જાહેર કર્યું છે, જેમાં એમર્સન, માર્ક ટ્વેઇન, વૉશિંગ્ટન
અર્નિંગ, કવિ હોંગકેસો, બિટ્ટિયર અને વોશ્ટ વિટમન
વગેરે વિખ્યાન વિખ્યાન છે.

પછાત રહેતું એ દિલનો ગળે ધર્મ રમ પડ્યો
રોય તેમ ટપાલની ટિકીટોની જાગનમાં પણ
થયું છે. એના પોરાણિક હતિદાસ કે એની કલા-
સમૃદ્ધિની ટિકીટોના માધ્યમ મારફત જગતને પિછાળ
કરાવવાની તક એજે આજ સુધી તરી અન્યાયી.
પરંતેશમાં તો તે તે દેશના હતિદાસના કાર્મ મદાપ્રમંગ
કે કાઇ મદાન વિમુતિને ગદ્યો તેની મખાવતી ટિકીટો
(charity issues) પણ કારવામાં આવે છે, પણ
દુર્ભાગ્યે દિલમાં એ પ્રકારની મેદા તરી દેખાતી.

આનું ગદ્ય દિલમાં તો રાજ રધારે ખડું. પણ આપને
ત્યાં જે કુમારો ટિકીટો મંથરવાનો પ્રાથમિક શોખ
ધરાવતા હોય તેમને એક મદત્તવા પ્રસંગની અંધ વાર
આપી દેવાની જરૂર છે, અને તે ટપાલની ટિકીટોની
આનની સામ ઉચ્ચવાનારી સનાજીની. એક રૂઝા પદેમાં,
ઈ. ૧૮૪૦ના એની છટી તારીખે પદેપદેથી મોટી
ચક્રવર્તી ટિકીટ (adhesive postage stamp

આજ સુધી પ્રગભાન્ય સાહિત્યકારોનું નામરમણ
કરવા બે પદ્ધતિ અખતાર કરાતી: તેમની પ્રતિમાઓ
ગામી કરીને અગર તો શહેરના કોઈ રાજમાર્ગ કે
ગણીતા લતાને તેમના નામથી અંકિત કરીને. પણ

ગદાર પડેલી. મિ. રાઉલ્ફ-ડિલે તેનું ડીઝાઇન સ્વીકારેલું. મિ. હેન્રી કોર્બોલ્ડ એફ. એસ. એ. એ. એની ડાઈ ગનાવેલી ને મેસર્સ પર્કિન્સ બેકન ઑન્ડ સોન્સ કંપનીને તેનું છાપ-કામ સોંપવામાં આવેલું. એ સૌ.પહેલી 'ટિકીટ' 'ચેની બ્રૅન્ડ' તરીકે ઓળખાય છે.

આ મહાપ્રસંગ ઊભરવા સંડાનની રોયલ શીલોસેલિક સોસાઈટી ત્યાંના પ્રખ્યાત 'અર્કમોર્ટ' ગિલ્ડિંગ'માં ઈન્સ્ટાના રામના આશ્રય તમે આવતી સોંધતી એની ફીચી ૧૧મી સુધી એક બંગી પ્રદર્શન યોજવાની છે. ને સિટિશ પોસ્ટ ઑફિસ એ પ્રસંગે ટિકીટોની ખાસ શ્રેણી ગદાર પાડવાની છે. આજિમે તો એવી શ્રેણી ગદાર પણ પાડી દીધી છે. એના ડાખા ઉપલા ખૂણે 'સિટનની 'ચેની બ્રૅન્ડ' છે ને નીચેના જગ્યા ખૂણે આજિમની પહેલવહેલી પ્રખ્યાત ટિકીટ 'Bull's Eye' છે. શ્રેષ્ઠ સિટન પછી બીજો નંગરે આજિમે જ ટિકીટોની પદ્ધતિ અખતવાર કરેલી.

ટિકીટોના સંગ્રહમાં રહેલા રસ, જ્ઞાન તથા ગદુ-મુદ્દતતાની કોઈને ખાતરી કરાવવાની હવે ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે. દિંદમાં પણ એ શોખ જાગ્યો છે, પણ પરદેશોના મુકાબલે હજુ ભેદભેદે તેટલો વિચર્યો ન સેખાય. આ પ્રસંગે આપણને સવાલ થાય કે આપણું દિંદનું-ટિકીટધન કેટલું?

'હલકતામાં ટિકીટો સંધરનારા વધારે છે, પણ દિંદમાં સૌથી સમૃદ્ધ ટિકીટભંડાર તો મુંબાઈ પાસે જ છે.'—મુંબાઈના જાણીતા ટિકીટ-સંગ્રાહક શ્રી જે. એમ. કૃપર થોડા જ વખત પર આ પ્રકારની જાહેરાત કરેલી. અને એ જાહેરાતમાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી. મુંબાઈનું ગૌરવ તો એ છે કે દિંદની જૂનામાં જૂની ટિકીટ કંપની—'The Bombay Philatelic Company'—તે ધરાવે છે, જેણે થોડા જ માસ પર પોતાનો સુવર્ણમહોત્સવ ઊજવ્યો. પણ એટલેથી જ મુંબાઈના એ વિષયક ગૌરવની પયાંમિ નથી થતી. દિંદની જૂનામાં જૂની 'The Philatelic Society of India' નું વર્તુ મથક તે ધરાવે છે, 'India Stamp Journal' એ નિયમિત માસિક ત્યાંથી ગદાર પડે છે અને દિંદની ટપાલના ઇતિહાસમાં અનેક મૌસિક શોધબોધો કરનાર અને સંઘડની રોયલ શીલોસેલિક સોસાઈટીના દેશો શ્રી સુનીલાલ ડી. દેસાઈ જેવી વ્યક્તિથી તે મગફળ છે.

વતનનો કાંટો

• શિખરિણી •

મળસકાના નાના ચિરમૃતિપતા સ્વપ્ન સરીખા દિવાળીના હુદાડા દિલબર વીતાવ્યા. વતનમાં; નવે થાસે શામી નિખિલ ઉરનિઃશ્વાસ નીસર્યો જૂને જોમે પાછો જનમભૂમિથી કર્મભૂમિમાં. વળ્યાં વ્હાણાં શીખે પરમ પદ્ય-પાથેય દહને, બર્ષાં મૌને નાની ભગિની વળી ઝાઝેઈ કહીને; વડોની છાયામાં દગ ભરી રૂઢી ગાદવતી છવિ, તલ્લી વાગ્યો કાંટો ચરણ મુજ ને આંખડી ઢચી.

અરે કાંટા! તીણા ઉરઉરડા! આ જનુનીના! દોડ કે હુદાડે મેં વિસરી નિજનાં બોમલ ચગવા! મને પ્રેરી રહેવા પ્રતિ દગ પ્રયત્ને જતનના, ભલે ભાગ્યો મારે ચરણ અધિ કાંટા વતનના! હવે બોડગાનો ખસક મડી ભારે દગ ભરે, અને મેયા! તારે ચરણ કહતા કંટક રમરે.

રમણિક અરાલવાળા

વળી ઉપરોક્ત જાહેરાત કરનાર શ્રી કૃપર પણ વીસ વરસથી ટિકીટોના ચુનંદા સંગ્રાહક છે ને આવતે વર્ષે સંડાનમાં ઉજવાનારી ટિકીટશતાબ્દી પ્રસંગે યોગ્ય રીતે જ એમને દિંદના ટ્રેડકમિશનર ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યા છે.

મુંબાઈમાં એવા તો ડઝનબંધ સંગ્રાહકો છે જેમના સંગ્રહનું મૂલ્ય પાંચ આંડડા ઉપર થવા જાય. અને એક લાખ ઉપરાંતના મૂલ્યનો સંગ્રહ પણ મુંબાઈથી અજાણ્યો નથી. શ્રી કે. એચ. ડામા એક વખત દિંદના 'ફર્સ્ટ ઇસ્યુ'ના અન્નેઃ સંગ્રાહક લેખાતા અને આંતર-રાષ્ટ્રીય પ્રદર્શનોમાં અનેક ચાંદ એમણે મેળવેલા. એમના એ વિગેના જાનને વધતે તો અમેરિકાએ પોતાને ત્યાંના એક પ્રદર્શનમાં એમને ત્યુરર નીમેલા હતા.

એમનો સંગ્રહ તાજેતરમાં જ દોઢ લાખની કીમતે વેચાયો.

મેસર્સ દેવકરણુ નાનજી એન્ડ કંપનીના ભાગીદાર શ્રી સુનીલાલ ડી. દેસાઈ આજે હિંદી રિપોર્ટો પર પ્રમાણભૂત મનાય છે, જ્યારે એમના સંગ્રહની કીમત બે લાખ ઉપર થાય છે. ઉપરાંત તાતા સન્સ લિ. વાળા

શ્રી એસ. ડી. સહસ્રાતવાળાનો સંગ્રહ સિટિસ ગ્રેડ-૧ સાહતની અમૂલ્ય ને અગ્રાધ્ય રિપોર્ટોથી સમૃદ્ધ છે, તો શ્રી જી. એમ. કૃષ્ણનો વિમાની રિપોર્ટોથી સમૃદ્ધ છે.

આમ હાલની રિપોર્ટોની સંગ્રહ-અમૂલિમાં મુંબઈ નિઃસંશય મોવડી છે.

ઑસ્ટ્રેલિયાના વેરાનની આરપાર

માનવીને હાથે મ્હાત થવાનો ઈન્કાર કરતું ઊભેલું, દુખપ્રદેશ કરતાં યે કપરું, દુનિયાનું સૌથી કરાળ નિગૂઢ અને અકૃષ્ણ રણ

અ

સંખ્યાત દાણોથી ખવિત પ્રજાત (પેસિ-ફિક) મહાસાગરમાં એક નાનકડા ખંડ જેવડા મુખ્ય દાણ એ ઓસ્ટ્રેલિયાનું હૃદય ગીરવાની વેતરણ કેટલાક વિરાનીઓ આગકાસ કરી રહ્યા છે. એ વેતરણ તે દુનિયાના એકના એક માખા વિનાના રહેલા ત્યાંના સિંખન રણની મોજણી કરવાની.

સિંખન રણ! દુનિયામાં બીજે કો કદાચ આટલા અક્ષાંશ, ગ્રહ અને નિર્જન રેગિસ્તાત જેવું વેરાન નહિ મળે. દુખખણ ઓસ્ટ્રેલિયા અને ક્વીન્સલેન્ડની સરહદો જ્યાં મળે છે ત્યાં, ઓસ્ટ્રેલિયાની બરાબર મધ્યમાં, ગ્રીસ હનર ચોરસ માઈલમાં એ યથરાએલું છે અને એટલું તો નિગૂઢ છે કે કરાલ એવા દુખપ્રદેશોનું જ્ઞાન પણ એને મુકાબલે આગળ વધેલું લેખાય. આજે જે નકશામાં એ માત્ર ખાલી ડાઘ રૂપે દેખાય છે. ગઈ કાલ સુધી તો તે નનાજું જ રહેલું, અને આજ સુધી માત્ર એક જ યુરોપિયનને તે પાર કરવાની ખુશનશીથી સાંપડી છે.

પાણીની ખૂસરખી પણ જ્યાં નથી એવું એ વેરાન એટલું તો ભયંકર છે કે તેના કાંઠેકાંઠે હમશે વરસથી વસતા ઓસ્ટ્રેલિયાના મૂળ નિવાસીઓ પણ તેના પ્રવેશની હિંમત નથી કરતા ને તેને 'ડેમિલ-ડેમિલ' (દાનવી) ગણી તેનાથી સદા બચવડત રહે છે. અને ખરેખર, ચાહે તેવા સાહસી જીવની પણ, તેના ઝાળી નાખતા પવન ને સરકતી રેતીના એક પછી એક રચાએલા હવા (sand-hills) છાતી ભાંગી નાખે એમ છે.

જાંટની પીઠ પર ચડી એ રણની મોજણી કરવાના પ્રયત્નો ઘણા થયાં છે, પણ એ પ્રયાસકોનું મોં દુનિયા કદી ફરી જોઈ શકી નથી, ને એ આખો ઇતિહાસ

એક કરણ મહેા જની ગયો છે. ભયંકરમાં ભયંકર રીતે રીચાર્જ ને મૂએલાં એ કમલાગીઓનાં હાડકાં ટણતાપથી સ્ત્રીમળાતાં ત્યાંની રેતી પર પચડાએલાં છે.

જોડે આ વેરાન પહેલવહેલું ઈ. ૧૮૫૪માં પ્રખ્યાત શોખસરરી કેપ્ટન ચાર્લ્સ સ્ટર્ટની નજરે પડેલું, પણ એનું નામાનિધાન થતાં બીજાં ચોર્થાસી વર્ષ વડી ગયાં. ઓસ્ટ્રેલિયાની ઓડીલેક્ષ યુનિવર્સિટીના શોખ-વિજ્ઞાની ડૉ. સી. ડી. માડિગને ઇ. ૧૯૨૬ના ઓગસ્ટમાં ઓસ્ટ્રેલિયાના હવાઈદળનાં જે વિમાનો ક્ષોન પર મેળવી પડેલી જ વાર એ વેરાન પાર કર્યું. ભૂસ્તર તથા પ્રાકૃતિક ભૂગોળ વિષયક શોધખોળ ખાતે વિમાનોનો એ પડેલો જ અખનશ દત્તો. એ સફળ ઉડવનને પરિણામે એ વેરાનનું નામ ઓસ્ટ્રેલિયાની રાયલ ઇમ્પ્રોગ્રાફિકલ સોસાયટીના ત્યારના પ્રમુખ સિ. એ. એ. સિંખનના નામ પરથી 'સિંખન રણ' પાડવામાં આવ્યું.

એક કરતાં વધુ ઇન્સાનોને એ રણ પૂરે પાર કરવાનો સંગ્રહ ભજોશે, પણ પોતાનો નાશ નોનર્થો સિવાય જગતને બીજી કશી બાળ એમણે નથી આપા. માત્ર એ વરસ પર મધ્ય ઓસ્ટ્રેલિયાનો નામાઓ ભુશર્મેન મિ. એડમ્સ કૉલસન તેને ૩૭ દિવસમાં પાર કરી શક્યો. એ પહેલે જ સફળ પ્રયાસ લતો. એણે પાંચ જોડ સાથે લીધેલાં-એ સવારીના ને ત્રણ સામાનના. પૂરતી ખોરાકની તે ૮૦ જેટલ પાણી એણે સાથે લીધેલું. જોડને તો પંદર દિવસે એક વાર પાણી પાવું પડ્યું.

આવો વણશોખો, વણખાખો બીજો એક પ્રદેશ નકશા પર નથી. એને નકશે ચડાવવાની તૈવારી આજે થાય છે. જોઈએ, તુમાખીભર્યું એ વેરાન માનવીથી મ્હાત થાય છે કે નહિ.

જા જા ગા. લ ની છ વ સુ હિ નો પ રિ ચ ય આ પ તી હો જ મા જા
વ ન વ ગ ડા નાં વા સી

સંગીતના ત્રણ અધિનાયક ભરત • અગન • ચંડોળ

અં શ્રેષ્ઠ સાહિત્યના સંપર્કથી જેમ આપણી વાણી અને વર્તન બદલાયાં છે, તેવી જ રીતે આપણે નક્કર વસ્તુઓની કિંમત પણ પરદેશી નજરે કરતાં શીખ્યા છીએ. સૌન્દર્યની અને રસયુક્તાની આપણી વ્યાખ્યા પણ એ સાહિત્યની અક્ષર હેઠળ ઘડાએલી છે. એટલે જ આપણે બહોળા ગણાતા, આપણાં ઘરઘરનાં ફરનારાં અને અભણ પણ કદરદાન ભારતવાસીઓની નજરે અદ્ભુત ગાયક ફરી ચૂકેલાં પંખીઓને જુસી જઈ, અંગ્રેજ સાહિત્યમાં ગવાએલાં વખણાએલાં પરદેશી પંખીઓને, વગર જોયે ને વણ્યાંબણે વખણાતા થઈ ગયા છીએ. કદૂ, નાઈટિંગેલ, કેનેરી, ક્લિફ, રેંગિ ૧—કયો બહોળો આ નામ નહિ બહુતો હોય? પણ એની આગળ શામા, ફેપડ, કટરડો, પિંદા, ચક્રદિવ, સોગીગી કે શ્વેતનયનાનું નામ જોયો? આવાની પેઠે મોં સામું એવા જ કરશે. એને બીચારાને ક્યાંથી ખજાર ડોપ કે અંગ્રેજ પંખીઓનાં શુભામનાના મૈત્રેયા શેલી કે ક્રીડસ કે વર્ડ્સ્વર્થ આપણે ત્યાં જન્મ્યા નથી, એટલે જ આવાં લોકોત્તર ગાયકો બહોલાઓની પોથીએ હતુ સગ્યાં નથી.

પણ આટલાં જ્યાં થે શીદ ગણાવતાં એક સ્કાઈ-લાર્ક જ હોય. ઇંગ્લેન્ડમાં માનાર તો અનેક છે. કેવળ ફક્ત બિહારમાં કે સ્વરતી વિવિધતામાં કદાચ એ જ્યાં ચડી જાય, પણ માનની એક જ હાથ છવનભરની સુદરતા, માર્દવ અને એજનું સર્વસ્વ નીચેની રેસાની નાખનાર, આનંદની મૂર્તિ સમુ, અશરીરિત્તક સું, અંગેજ પ્રજાનું પદમ પ્રીતિભાગન પંખી તો એકલું સ્કાઈલાર્ક જ: જેના માનની શ્રુતિથી કાઠ પણ અંગેજનું હૈયું ધરાતું નથી, જેના મનોહર ઉડવનને અવલોકતાં એની આંખો ધાકતી નથી, જેના ફક્તી કોમલતાનાં મીન માતાંમાતાં કવિ-ઓની કલમ કરી ઘડી નથી. આ જહું આપણે શીખ્યા છીએ, પણ આપણાંમાંના કેટલાકને ખજાર દશી કે આપણા જ ગામના તેલી તંભોળી કે બહીઆરાની ફૂકાને લટકતા અગર કોઈ કાલીતડી કંસાધારી ફૂટરના લાથે

બૂકતા પેસા મિઠાણાકાર વસાઈત તાના પાંજરા પાછળ આ સ્કાઈલાર્કનું જ કોઈ ને કોઈ યગેત્રી ભારતવાસી અદ્ભુત માનાર હૂપાએલું છે? કારણ અંગ્રેજોને તો એક જ સ્કાઈલાર્કથી હૈયું માણુવો રહ્યો, પણ આપણે ત્યાં તો એ સ્કાઈલાર્કનું રથાન લેનાર છે ત્રણ ત્રણ પંખીઓ: ભરત, અગન અને ચંડોળ.

(૧) ભરત

અંગ્રેજ સ્કાઈલાર્ક (*Alauda arvensis*)નું એશીઆ ખંડમાં નિવાસસ્થાન છે સાઈબીરિયા, તુર્ક-સ્તાન, ઇરાન, અફઘાનિસ્તાન અને પાલ્યુસ્તિયાન. ત્યાંથી એ શીઆગામાં દોડ એ માસ પૂરતું પંજાગના સરહદી પ્રદેશમાં આવી રહી જાય છે એટલે એને ભારતીય પંખી તો ન જ કહેવાય. પણ આપણે ત્યાં એના જ જેવું અપમાયક—રૂપેજીએને મળતું પણ કદમાં સહેજ નાનું—અરોષ ભારતવર્ષમાં નજરે પડે છે. એનું નામ Small Indian Skylark (*Alauda culgula*), દિન્દીમાં ‘ભરત’ અને સંસ્કૃત કોપકારોનું ‘અઘ્રાજ’.

એની કાયા ચક્રી જેવડી. પાંન પણ ચક્રીની માદા જેવો, મેલો, ગદામી, જમીનના વર્ણ સાથે બળી જતો ધૂળિયો કે મોરારૂ માટી જેવો. પીછાના છેડા સ્તંભપડતા ઘેરા. ફેંકળો ભાગ પણ લાલ છાયા વાળો મેલો શ્વેત. આવી રૂપસામગ્રી વડે એ સહેજે જમીન સાથે એકરૂપ થઈ તિરોદિત રહી શકે છે.

એની યાંચ: પાતળી આણીદાર, સહેજે સુગાળી. યાંચો: ઘેરી ગદામી. પગ: થઈ વણી.

એના શિરે આજુબાજુ જેવી ટૂંકી મિઠાણાકાર કંકળી હોય છે, જે એ ઇચ્છાનુસાર ઊંચીનીચી કરી શકે છે. એના પગનું પાછળનું આંગળું લાંબું અને એ આંગળા-એ અસાધારણ લાંબો સીધો નોકાર હોય છે. આવો લાંબો નોકાર એ વર્ગનાં (larke) પંખીઓને આગળ-વાની મદતની આધારી છે.

આવું રૂપવિહોલું છે છતાં અશ્વ પંખીઓમાં પ્રથમ સ્થાન પામ્યું છે એની લોકોત્તર માનકક્ષિતને લીધે.

અન્ય પંખા જિવંતાં હોય એવે વખતે આલમુદ્દતમાં એ વહેલું જોડે છે. કિસ્તિત જ આઝાદમાં જોડે છે. જોડતાં જોડતાં ગાય છે અને માતાં માતાં જોડે ચડે છે. જોડ્યું ચડે ને પણ પચીસ પચાસ ફૂટ નહિ, મો ગસો ફૂટ નહિ પણ પૂરા હજાર ફૂટ જેટલું જોડે દરી અરુણકિરણની સુવર્ણ પ્રભામાં ઓગળી જતું દેખાય છે. (અંગ્રેજ રકાવલાર્કે તો કવચિત પાંચ હજાર ફૂટથી યે જોડે જોડતું દેખાયું છે. ભરત આટલું જોડ્યું ચડતું હશે કે કેમ એનો તાગ કોઈએ કાઢ્યો નથી.)

એને મતગમતી જોડાઈએ પડે એ કે ત્યાંથી પાછું ફેરે જીતરતા ખોડે છે. આ વખતે પણ એનું ગાન તો ચાલુ જ હોય છે. ચડતાં યે ગાય અને જીતરતાં યે ગા ; છતાં એ ગંને ગાનની માત્રા વચ્ચે ફેર હોય છે. જોકે અજ્ઞપણની નજરે તો એ સૂક્ષ્મ ભેદ પરખાતો નથી; એને મન તો ચડ જીતરતું ગાન ગધું ય સરખું એક પ્રકારનું જ લાગે છે.

ગાતાં ગાતાં ફેરે જમીન પાસે આવે કે તુરત ગાન સંકેતી લઈ, પાંખો ગંધ કરી ધ્યાક કરતું ભોંય પર પડતું મૂકતું દેખાય છે. પણ પૂકે પડતું તો નથી જ. પડતાં પડતાં અધવચ અટકી જઈ જમીનનો સ્પર્શ પણ કર્યાં સિવાય પાછું ગાતું ગાતું જોડે ચડે છે. આવી ચડ-જીતર એ સવારથી બપોર સુધીમાં, નહિ નહિ તો યે હજારેક વખત કરતું દશે, પણ નથી એથી એ ધાકતું દેખાતું કે નથી જણાતી એના કંઈમાં કંઈસતા.

એના ગાનની રીત પણ અનોખી છે. અન્ય પંખી-ઓનાં ગાન અત્યંત ક્ષણવરણથી હોય છે. લાંબું ચાહે તો ને પણ વચ્ચે વિસાગો ખાત્રને જ. જ્યારે ભરતનું ગાન તો અવિરત ચાલ્યા જ કરે છે. અવિરત એટલે અરણ્ય કલાક જેટલા દીર્ઘકાળ પૂરતે એકબાસે એઠાં ગાયાં કરે છે. એ દરમ્યાન નથી એનો કંઈ ઘડકાનો કે નથી એના સ્વરની માત્રા ન્યૂતાનિક યતી દેખાતી. આખો વખત એક જ આવાપસરણી એ ટકારી રાખે છે.

એની અન્ય એક વિશિષ્ટતા છે: પ્રતિદિન ગાવાની. સંગીતના શાદ સમેા (રકાઈલાર્ક અને ભરતમાં પણ નર પંખી જ ગાનાર છે. માદામાં એટલી લોકોત્તર માનકક્ષિત કે ઉન્માદ નથી હોતાં) નાઈટિંગેલ ઉન્મુક્ત

કંઠે તો ગાય છે માત્ર સંવતન પ્રસંગે (કવચિત ખીઓ હોય, જીંઘમોથી જગડી કડવો હોય કે લડતાં જઘડતાં કોધાનિષ્ઠ થયો હોય ત્યારે પણ એ ગાય છે ખરો) પણ એનું એ ગાન પ્રતિદિન, અમુક કાળે નિયમિત, આખું વરસ તો ચાલતું નથી જ. એનું જ અન્ય પંખીઓનું પણ. કદ, કોંપલ, ગલ્પા જેવા વળી કોઈ અમુક ઝલ પૂરતો ગાનારંભ કરી અન્ય દિવસોમાં મૂળા મેતર બની જાય છે. ત્યારે ભરત (અને રકાવલાર્ક) તો નિરપવાદ જોડ્યું વરસ ગાયા જ કરે છે. શિયાળો હોય કે જિનાળો, મોખાસાની અશ્વાત હેરી થતો હોય ત્યારે પણ એના ગાનની ધાર દરરોજ સવારથી બપોર સુધી અગાધિત અખંડિત વહેતી જ હોય છે. માત્ર બપોર પડી એ કવચિત જ ગાતું મંભગાય છે.

એનું ગાન એટલે પડતી વિવિધતા ચિનાની ચીર્ષવ કે ઝીણી સીસોડી જેવી અલંબ આહવાદક સુમધુર સ્વરપરંપરા (એની અને રકાઈલાર્કની ગાવાની રીત સરખી જ છે: ફેર હોય તો અવાજમાં જ, ભરતનો કંઠ કંઈક પીરો અને મૂકુ હોય છે, પણ એથી ગાનની મધુરતામાં ફેર પડતો નથી, એમ અનુભવીઓ કહે છે). એ ઉપરાંત તે પંખીઓની ખોલીનું અનુકરણ કરતું પણ કહેવાય છે.

એના આવા દ્વિવિધ આકર્ષણને લીધે ભરત પાશ્વ પંખી તરીકે ખૂબ આદર પામે છે. સ્વભાવે મુશાખી અને ટટ સહી રોકે એવી કોરાર કાપાવાળું છે, એટલે જની દશમાં ગમે તેવા નાનાગોટા નિવાસસ્થાનને તરત અનુદૂળ ધર્મ જાય છે. જન્મથી જ આક્રમણ અસીમ પડતું ખૂદનાઈ છે છતાં પાંખડાની સંકુચિત અવરથામાં પણ એ એટલા જ ઉશ્કાસથી અને એવા જ જુસંદ અવાજ ગાયાં કરે છે. કુદરતને ખાજે તો એના ગા નો સમય ઉપાકાળથી મખાદ સુધીનો નિયત છે, પણ પાંખડાના પડદા પાછળથી તો એ રાતે પણ એટલા જ ઉત્સાહથી ગાય છે.

આકાશપથસંચારી છતાં ભરતનો કાયમી નિવાસ તો જમીન પર જ હોય છે. રકાઈલાર્કની પેઢે એ પણ આજાં જળાંખંખરાંવાળાં જુલ્યાં મેદાન, ધાસનાં ખીડ કે ખારીનાં વસનારાં છે એટલે આગમગીચા, વાડીઝાડી કે ગીચ જંગલમાં નજરે નથી પડતાં. એને લીધે જ એ વાડ પર કે ઝાડની ડાળીએ બેસતાં કવચિત જ નજરે પડે છે. એમનો આહાર છે કાંગ, બંટી, ચણે, કરી વગેરે

અનાજના કણ અને નાનાં તીડ જેવાં જંતુ. એના આવા કણભક્ષપણીને લીધે પાણવામાં સરળતા પડે છે.

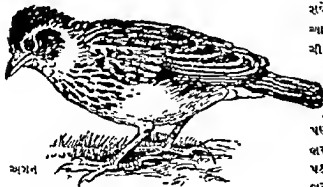
મે અને જૂન એના ગર્ભાધાનકાળ. આડે અનજે દિવસે એ ટોળે વળીને ફરતાં દેખાય છે, પણ સંવનન પ્રસંગે તો ગધાં પંખી છૂટાં પડીને એમનાં જોડાં ગંધાર્થ જાય છે. ઘાસના ભોધાના મૂળમાં કે માટીના ટેકાની એથે, પગથી જમીન ખોતરી, એ ખાડામાં ઘાસનો છીછરો માથો યનાવી એમાં દૂધીઆ રંગનાં અને ષેડાં ટંબુળી ધુંદણાંવાળાં ૪-૫ ઈંડાં મૂકે છે.

ભરત આપણા યુજરાતનું રથાચી અધિવાસી અને સામાન્ય પંખી છે, પણ એના નિવાસસ્થાનની વિશિષ્ટતાને લીધે એ ડગલે ડગલે નજરે નહિ પડે. અમદાવાદની આસપાસ એને મેં યજિાદરના બીડમાં, રહુના રસ્તે તથા માંડળ અને વડોદરાની વચ્ચે ઘણી વખત જોયું છે. એનાં ટોળાં તો માત્ર ઝિંજુવાડાના પાદરે જિલ્લાજુદના ટાપુમાં બીડ વચ્ચે જ મારા જોવામાં આવ્યાં છે. એના માળા હજુ મારે જોવાના બાકી છે.

ભરત સિવાય એનાં અન્ય સગેરાં (larks)ની પ્રાન્તભેદે ૨૫-૩૦ જાતો ભારતવર્ષમાં થતી દશે. એ ગંધાર્થ પાણવા માટે યોગ્ય ગણાય છે, પણ કંઠની મિહાસમાં કે ગાનના ઉન્માદમાં તો કોઈ ભરતને ન પહોંચી શકે. એમાંથી ૫ ભરતને પડખે શોભે એવાં તો બે જ: અગન અને ચંડોળ, આ બંને પંખી યુજરાતમાં ખૂબ વ્યાપક અને પશ્ચિમિદોમાં પાલ્ય પંખી તરીકે બારે આદર પામનારાં છે.

(૨) અગન

અગન એટલે Singing Bushlark. ભરત જેડે આકાશમાં વિદરતાં ગાતું હોવાથી 'Singing' વિશેષણ

અગન

અને જળાંમાંખરાં તથા વાડ ઉપર બેસવાના રૂબાવને લીધે 'Bush' Lark અભિધાન પામ્યું છે.

કદમાં તથા રંગરંગે એ ભરત જેવું જ છે, એટલે અગન અને ભરત જમીન પર ફરતાં હોય ત્યારે છંટકાથી ઓળખવાં મુશ્કેલ છે. અગનની આંખ ફરતું મ્વેત કુંડાળા જેવું નિશાન પણ આવે પ્રસંગે દેખાતું નથી. એમને ઓળખવાં હોય તો ઊડતાં જ જોવાં જોઈએ.

નૈર્વાર્તિક દશામાં ભરત અને અગન બંને ઊડતાં ઊડતાં જ ગાય છે, છતાં અગન બાગ્યે જ ૪૦-૫૦ ફૂટ કરતાં વધારે ઊંચે ચડતું દશે. વળી એનું ગાન પણ ભરત જેડે અવિરત અને સ્વિધકાળ પર્યંત ચાલતું નથી. એ ગાનાં ગાતાં ઊંચે ચડે છે. ઊંચે ચડીને થોડી વાર પાંખો પર તરે છે. પછી તરત હેંડે જીતરીને વાડ કે ઝાડવાની ટોચે મુગું ચર્ધ બેસી જાય છે. થોડી વાર બેસીને વળી પાછું ઊડે છે અને ગાવાનું શરૂ કરે છે. વળી પાછું જીતરીને એની એ જ વાડ અને એની એ જ ડાળે આવીને બેસે છે, આવી ચડ જીતર અને એક જ આમનેજે બેસવાનો વિધિ એકાદ કક્ષક ચાલતો દશે. એટલે કાળ વ્યતીત થતાં એ બેસવાનું સ્થાન ગદ્યે છે અને ત્યાંથી પાછી ચડ-જીતર શરૂ કરે છે.

અગન પણ આતંત્ર ભુસંદ સ્વરે ગાય છે. એના કંઠમાં મિહાસ નેમ માર્દવ પણ છે, પણ એનું ગાન ભરતના તોલે તો ન જ આવે. ધ્યાન દુષ્ટને માંબળાએ તો એના ગાનમાં ભરતના જેવી પ્રકુલ્લતાને રથાને ઘણી વખત કટુણ્લતાને ખનિ સંભળાય છે.

ગાનની આવી પ્રતિભા સાથે અગનમાં અન્ય

૨ આ ટુવને લીધે એને પકડવાનું અત્યંત સરળ પડે છે. એ બેસે છે તે ડાળી કે વાડ ઉપર લડ બેસવાના દુધને એકાદ સળેકડા ઉપર તથાનીને મુકવામાં આવે છે. જાણેથી જીતરી આનીને અગન જેવું એ ડાળે બેસે કે પેલા સળેકડા પરના ચીકણા રસમાં એનાં પગ અને પીઠાં ચોરી જાય છે, ત્યાંથી ઊડે ત્યારે એ પાંખો પહોળા કરી રાકતું નથી, એટલે ઘણ લઈને હેડું પડે છે અને પટકાઈ જાય છે. ભરત આ રીતે પકડાતું દશે કે કેમ તે હું કહી શકું નહિ, પણ અગન પકડવાનો તો મારો અંગત અનુભવ છે. વળી ભરત ડાળે કે વાડે બેસતું નથી એટલે જમીન પર પાંખેલા પશુનું પાંખડે મુકી તેનાથી આકર્ષાઈ આવેલા વચરાડ ભરતને હેડો જીતરતાં ભેંપ પરથી જ લાસથી પકડવાનું, અગન જેટલું સહેલું તો નથી જ.

પંખીઓની ઓડીનું અનુકરણ કરવાની અદ્ભુત શક્તિ પણ છે. એને લીધે પાંચ પંખી તરીકે ભરત કરતાં એ વિશેષ સન્માન પામે છે. એની એ શક્તિની ખીચ-વણી માટે એને વિશાળ પાંજરાની પણ જરૂર નથી. એકાદ ફૂટ સમયેરસ અંત આડેક આંગળા જિંચું, તાર કે વાંસની પાતળી સળીઓથી બનાવેલું પીસ-મીડના આકારનું પાંજરું પણ એને પૂરતું સધ પડે છે. એ પાંજરાની સળીઓ કે તાર એના પગનાં સુકોમળ તળીઓને વાગે નહિ એ માટે એને તળીએ મુલાયમ કેતાન કે મીણકપડને કકડો એછાડી, એ ઉપર સુંવાળી ધૂળ પાથરવામાં આવે છે. કુલ્લીમાં એક ખૂણે કાંગ કે ચણે અને બીજે ખૂણે પાણી મૂકાને, પાંજરા ફરતું સફેદ કપડું વીંટાળી દેવામાં આવે છે. આ દેખીતી નરી ફરતા જ છે, છતાં એના પાળનારની એના પરની મમતા ઓછી નથી. એવી બંધીઆર દશામાં પણ એનું એ જીવની પેઠે જતન કરે છે અને એનો ઉત્સાહ ઓછો ન થાય એ ખાતર દરેકજ સવારે કે સાંજે એને ફરવા લઈ જાય છે. ગામ તળાવની પાળે, નદીતટની કુંજામાં કે ગંગીયા અથવા ગાદ વનરાઈની વચ્ચે, પાંજરાને એક છેડેથી ઢાંકણ ખુલ્લું કરીને મૂકે છે, એટલે પડદા પાછળ અંધકારમાં એકલું અંદલું સડવાસ માટે ખૂંટું અગન, ભૂખ્યા કિંતે આસપાસ ગાતાં બોલતાં પંખી-એને સાંભળવામાં તફતીન યથ જાય છે. સાંભળતા પેત જ એ બોલીઓ ઝડપી લે છે અને પ્રસંગ મળ્યે એ બધું, વધુ કામળતાથી, વધુ મિહાશથી આગાદ ગાર્જ બતાવે છે. એની આવી રમરણશક્તિનો લાભ લઈ, પક્ષિ-પાલનના રસીઆ એને મનુષ્યવાણીના સંગીતનાં જુદાં જુદાં ધર ભારે પ્રવતનપૂર્વક શીખવે છે. (અગન કે ભરત એક પાંજરામાં એકથી વધુ રાખવામાં આવતાં નથી).

ભરત પેઠે અગન પણ ભૂમિતલનું વસનારું છે, છતાં વાડ વગેરે પર બેસવાના સ્વભાવને લીધે એ વૃદ્ધાદિથી ભરપૂર ખેતર, વાડી, ગંગીયા વગેરે રથજે નજરે પડે છે એટલે જ મનુષ્યના વસવાટની અવ્યંત નિકટ તેમજ ઉત્તર શુન્દરાતના સુક્રાંખંબ પ્રદેશમાં કે ચરોતરની સઘન વનરાઈઓમાં પણ સ્વચ્છંદે વિહરતું જોવામાં આવે છે. અમદાવાદમાં મેં એને સુએજ કાર્બનાં ખેતરોમાં, ચંડોગાની સડક પાસેની ક્યારીઓમાં તેમજ ગાવળાને રસ્તે વાડમાં રખડતું, સવિશેષ વર્ષા-

ઋતુમાં ધૂળમાં નડતું, અનેક વખત જોયું છે.

વન્ય દશામાં એ બંદી કાંગ વગેરે અનાજ તથા તીડ વગેરે જીવાત પર જીવન નબાવે છે, પણ પંજરા-વરથામાં એના કંઈની શક્તિ અને મિહાશ વધારવાના હેતુથી, ઉત્તરોએ એને, શેકેલા ચણાના ચોટને લીધાં તાંચળી નાખી એમાં બદામ પિસ્તા મેળવીને બનાવેલા સથૂ કે ચોગો પણ અનાજની સાથે આપે છે.

માર્ચથી જુલાઈ સુધીના માસમાં એ પ્રજનન કરે છે. એ દરમ્યાન એનાં બે જણુતર ચવાનું મનાય છે. એના માળા જમીન પર જ બાધે છે. એકાદ અવેડ ખેતર વચ્ચે કે વાડના ઘડ પાસે, ઘાસનાં તર-ણાંની એથિ, લોંબ ખેતરોને એમાં, વરસાદ ન પડે એવા ધુમટવાળા ઘાસનો ઝૂંથેશે માળા ગોઠવી દે છે. એનાં ઈંડાંનો રંગ ધૂળિયો સફેદ; એમાં કિડા પીળા કે કેસરી રંગનાં છાંદણાં અને રેખાઓ. એકી વખતે એ ત્રણથી ચાર ઈંડાં મૂકે છે.

અગનનું અન્ય એક પીતરાર્ધ, Red Winged Bushlark^૩ (ધાધસ?) આપણે ત્યાં હાવમ રહેનારું છે, પણ ગાનમાં એને ન પડોડે. વળી હાથમાં લીધા મિવાય એને ઓળખી પણ શકાતું નથી, એટલે એના વર્ણનથી અર્થ નહિ રહે.

(૩) ચંડોળ

છેલ્લું આન્યું ચંડોળ, Crested Lark.^૪ ભરત અને અગનથી ભારે શરીરનું, પણ રૂપેરૂપે એમને મળતા

હોય ત્યારે એ આ ચોટરી ગિભી કરે છે.

આપણે ત્યાં એ ગારે માસ રહે છે. અગન પેઠે જ એ ઝાડપાનવાળા પ્રદેશમાં વસનારું હોવાથી અમદાવાદની આસપાસ મુકેને જોવામાં આવે છે.

(અનુસંધાન અંગ્રેજ પાત ૫૧૨ મે)

૩ M. reythroptera ૪ Galerida cristata

નવી નજરે

સમાવૃત્તિની કોઈ અદૃશ ભાવનાથી, જનરેશનવાળી અદાળ સમજણી કે ચાલક-ચરકની વિચારણાની વચ્ચે જનતાના જીવનમાં અજાણતા અવનવા અખતરાના કિસ્સાઓ—જેની પાછળનું માનવ તત્વ આપણને અસહ્ય વિચારણાને તારત્રી આપશે એવી યોગ્યતાથી અપાતી નેતી લેખકાના

મા

જીવનના શરીરના પ્રમાણમાં એના પગ કેટલા લાંબા હોવા લેખકે, એ વિષય ઉપર લટી રહેલા કેટલાક જણ અજાણત સિક્કા પાસે નિર્ણય માટે આવ્યા. સિક્કાના પગ ખૂબ લાંબા હતા! સિક્કાને વિચાર કરી નિર્ણય આપ્યો: 'ખાણસના પગ કેટલી જાણીત સુધી પહોંચે એટલા જ લાંબા હોવા જરૂરી છે.'

ઈંગ્લેન્ડના એક ગામડામાં ગામ આખાની નૈતિક જવાબદારીની ચિંતા કરતાં એક શ્રીમતીએ એક મળ્ડૂને એક વખત કપડો આપતાં કહ્યું કે 'તારી રેંકડી મેં પીકા સામે બેઠી હતી, માટે નહીં તું ત્યાં પીવા ગયો હોજી.'

એ અબજુ મળ્ડૂને કહીશે કરતાં આવડતી ન હતી, એટલે એ વખતે તો એણે એ કપડો સાંભળી લીધો; પણ તે સાંજે તેણે પોતાની રેંકડી ત્રણ જગ્યાએ ગાઈ મારેલા ઘર સામે મૂકી દીધી અને આખી રાત ત્યાં પડી રહેવા લાગી!

ડો.યોગિનીસને કોઈએ એક વખત પૂછ્યું કે કયા પ્રાણીનો રૂબ વધુમાં વધુ બચકર હોય છે, ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે 'જંગલી પ્રાણીઓમાં ચુગલીખારનો અને પાંચાં પ્રાણીઓમાં ખુશામતીઆનો.'

ઈ.સ.૧૮૬૦માં અમેરિકાના પ્રેસિડેન્ટની જગ્યા મારેલા બે ઉમેદવારોમાં એક અજાણત સિક્કા હતો. તેમણે પ્રતિસ્પર્ધી પોતા માટે મન જીતવા તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો, એ વખતે એ પ્રતિસ્પર્ધીના એક ગાંધિ સિક્કાને આમ જનતાની નજરમાં ઉતારી પાડવા માટે કોડાને જાણ્યાં કે સિક્કામાં જે કાંઈ મદદરની જાવડાત હોય તો તે ફક્ત કાકડાં ફાડવાની જ હતી; જાણી તેનામાં ઉચ્ચ કેળવણી ન હતી. સિક્કાના એક ગિયે આ વાત ઉપાડી લીધી અને નાનપણમાં જે ઝૂંપડી સિક્કાને અને કાકડાં ફાડીને જાણી હતી તેમાંથી બે પાટીઓ એકી સાતી એ સહિત મદદારોમાં મૂકવા કાગળો અને 'કાકડાં

ફાડી જાણનાર સિક્કાને મત આપો' એ શબ્દોને તેણે મત મારેની લડતના મંત્રાચિહ્નરૂપ જાનારી દીધા, એ કાકડાંમાં પાટીઓ પાછળ, ગરીબીમાંથી અદ્ભુત ખંત અને શ્રમથી મહેર જીવનમાં કોયે આપનારના પૂર્વ-જીવનનો આખો દત્તિદાસ પ્રજા વાંગી મૂકી અને જે ખમીર માટે અમેરિકન પ્રજાને કાલમ ચાદ મળ્યા હતાં છે એના આ દર્શનથી અનેક માણસોએ સિક્કાને જ ઉત્સાહભરે મત આપ્યા.

મગસ જાણુ કોઈમાં ચામેલા એક ફેરની વિચિત્ર દરકત જાણવા જેતી છે. ક્રિષ્નાચંદ્ર વિદ્યાસાગર એક વખત મગસ તરફ ગએલા એ વેળા મગ રહેને જતાં બે મગસી વચ્ચે જગડો થયો ત્યારે તેના પ્રલંભણ તરીકે એ એકલા જ દાનવ હતો. આથી તેમને કોઈનાં જુવાની આપવા જતું પડ્યું. જગડો શા માટે થયો, અને તે ઉચિત્ત કરવામાં પહેલા કાળા હોય હતો એ કોઈને જાણવાનો જાંબો આધાર આ એક જ માણી ઉપર હતો. પરંતુ કુરુક્ષેત્રી એ હતી કે આ સાફી એ લડનારા એની બાંધ જાણતા ન હતા. તેમ છતાં તેમણે કોઈને જાણ્યાં કે પોતાની વાદ્યક્રિયા ખૂબ સરસ હોવાથી તેઓ લડવાનું શરૂ કરતાં પહેલાં જે કાંઈ બોલેલા એ જાણ સ્વરોની પોતે નકલ કરી શકશે. કોઈ એમ કરવાની છૂટ આપી એટલે પેલા બંને એક પછી એક શું બોલેલા એ એમણે પ્રમેદોદાન રેંકડની ગાંઠે બાંધી જતાં. એમાં કદાચ તામીર બાંધના ઉચ્ચાર શુદ્ધ ગાંઠ આવ્યા હોય, પણ બીજી રીતે એણે કરેલી એ નકલમાં પાણુ એવો બંધમેસનો અર્થ આવતો જતો હતો કે કોઈ એનો સમજપૂર્વક આપેલી જુવાની તરીકે જ ઉપયોગ થયો, અને તેથી સુગો સાળિત કરવાનું જાડ સરળ બન્યું.

માણસો એકલાં પડે અને પોતાની મંદા કાંઈ નેત્રુ નથી એવી ખાતરી હોય તો કેવા કેવા મેનચાળા દરે ને આપણે સૌ પોતપોતાના અનુભવથી જાણતા હોઈએ

હીએ. પણ આવી તકીકતો એકલી કરવાના એક શાખીને થોડા સરસ નમૂના રજૂ કર્યા છે.

એક મરકડો એક સરકડના અંધારા ભાગમાં યદ્ય પચાર થતો દત્તો. આસપાસમાં ફાર્મ નથી એમ એને ખાતરી હતી. રસ્તામાં એક રથએ એક મોટા અરીસો દત્તો. તેની સામે આવી તેજુ પોતાની ટોચી ઉતારી અરીસામાંની પોતાની મર્તિને છટાથી માન આપ્યું!

એક બીંતે આપો શબ્દ પોતાના ગામમાં બેંકા બેસે જાડનાં પાંદડાં મોંસદગાં આવતાં ચૂંચનાં કિરબુને પોતાની ટોચીમાં જાગે પકડી કાઢે, એવી રીતે બેરેલી ટોચી માથે મકવા પ્રવાસ કરતો દત્તો. પણ એ પ્રજ્વલમાં સૂક્ષ્મ ન થવાથી તે મુસે થયો, અને તેથી ટોચીને પોતાના શોધે પડે પછાડી તુરંત માધા ઉપર મૂકી અને વધારામાં પાંસે બેંકા પોતાના કુનરાને જ્ઞાન મારી!

લીઓ ટોચેટોચ એક વખત કરતાં કરતાં એક પત્થર પર બેઠી શિયાળાની ફીંડીમાં તાપી રહેલા એક કાઠીડા પાંસે આવી મડનાં, તેમનાથી 'કેમ મજામાં?' બોલી જવાયું અને પછી આસપાસ ચોરની નજરથી જોઈ, કાઠ નથી એની ખાતરી કરી, કાઠીડા આમળ પોતાના કિલ્લની વાત કરી, 'ખો મજા નથી, યાર!'

એક ચીએટરની ઓગરીનાં એક ખુલ્લુરત સ્ત્રી આવી અને આસપાસ કોઈ ન હોવાથી ત્યાં ટાંચેલા એક આવના પાંસે જઈ, કાળજીથી કપડાં તથા ગાસ ફીકફીક કરી ચગત બોલી 'અને છતાં છેવટે મરી જવાનું.'

એક પાદરીની વાત છે. શોકાને દયાદયાબરી વાતોથી ગંભીર ગળાથી દેનાર એ જિરાદર પણ એક વખત એકલા પડયા ત્યારે કોણ જાણે કેવા તોડમાં આવી ગયા કે પગમાંથી બૂટ કાઢી સામે ફેંક્યા અને પછી જાણે જ ગંભીરતાથી તે બૂટને ઉદ્દેશીને ગાલવા: 'હે, જા! તારાથી જવાય તો જ નો ખરો!' અને પછી થોડી વારે જાગે એ બૂટને પગના પિરદની પરી શિલા યદ્ય મઠ હોય એમ આંતરેથી બોલ્યા: 'તેયુ! મારા વગર તારાથી કયાંય જઈ શકાય તેમ નથી!'

એવામાં કોઈ ત્યાં આવી મડ્યું અને 'મું સામે છે?' એવા એના પ્રશ્નના જવાબમાં પાદરી બોલ્યા: 'જુઓને, આ બેંકો તળીએ સ્વાવ કાઢી મેલો છે. આ શોધ કેવા તકલાદી જોડા ગળાવે છે!'

ફીંડીમાં કાન્તિ યદ્ય એ જમાનામાં ડૉ. ખીસારિન

નામનો એક બેંકો માણસ શોકપ્રતિનિધિ સભાનો સભ્ય જન્મ્યો. એ વખતે મોતની સમને લાયક મુન્દે-મારોમાં કિંચતીયતા બેંક રાખવામાં આવતા. અને કોયા વર્ગના માણસને તરવારના ઝાટકાથી મારવામાં આવતો ત્યારે તીસા વર્ગના માણસને કોંસી અપાતી. ડૉ. ખીસારિને આ પ્રથા સામે પોદાર ઉઠાવી એક એવા ધારો પસાર કરાવ્યા કે મોતની સમને જાણ પ્રસૂઓનાં ફાર્મપણ જનતા બેંક ચિતા ચંચની મદદથી જ મુન્દેગારનું માથું ઉઠાવી દેવું, જેથી તેને ઓછામાં ઓછું કુખ થાય. આનું એક ચંચલારના રાજના સર્વેન જર્મ એ જનાનું હતું, અને એના જનાવતારના નામથી શોકો એ ચંચને 'જર્મક્રિટ'ના નામથી ઓળખતા હતા. પણ દલે ડૉ. ખીસારિન એ ચંચનો વધીત જન્મ્યો દત્તો એટલે પ્રજાએ તુરંત જ એ ચંચને એના ખાનમાં 'ખીસારિન' એ નામથી ઓળખવા માંડ્યું. એ બસા માણસે પોતાનું નામ આવા ચંચ સાથે ન સંકોવાય એ મારે જાનતા પ્રવાસ કર્યો. પણ પ્રજાની કદરવાની એવી આદરબરી જતી કે દરજુ પણ મૃત્યુનું કુખ દાળવા માનવારે એ દયાળુ માણસનું નામ મૃત્યુના ફત સમા એ ચંચ સાથે જ સંકોવાએલું રહ્યું છે!

ફીંડીના પીરામીડોના નામની સાથે જ જેનું નામ નેડાએનું છે તે ફિન્કસ થોડાં વર્ગો પહેલાં અર્ધુ રેતીમાં દટાએલું હતું, જે કે રેતી વખતે વખત ત્યાંની સરસર તકથી સાથે મશવવામાં આવતી, છતાં પ્રાચીન શોધ-ખોળ ખાતાને એ ખાડતી મજૂરી પૂરો સંતોષ આપી મૂકી નહિ. આથી એ કામ કરી આવતા મારે વિગ્રા-ધિએને અપીત કરવામાં આવી. ફુનિયાનાં કુખ આશંકામાં જેની માનના થતી હોય એવી ચીજ ચિત્તને જ આંગળે છે, એ એક જ વાત વિગ્રાધિઓની સંકુ-જ્ઞિ સંજવવા મારે પૂરતી હતી. એથી ૮૦૦ વિગ્રા-ધિઓ નેમજ વિગ્રાધિઓએ છ માસ સુધી કામ કરી સૈકાઓથી દટાર્ક રહેલ એ આધુનિકો નીચેનો ભાગ સાથે કરી આપ્યો. આ પ્રમંથ યાદ આવતાં આપણે ત્યાં અત્યારે જીવનમરણના જતી ગએલા એક પ્રજનો નિકાલ કરવાનું આપણને મુશ્કે છે. શુદ્ધતા કાઢીઆવામાં જ્યાં જ્યાં જુદાંને અભાવે દેસ સુકો જતી મેલો છે ત્યાં જુદારોપણની યોજનાઓ તાજડોગ દાષ પર સેવાની જરૂર પડી છે. એ સમયે તંદુરસ્ત

વિદ્યાર્થીઓ જેની છત્રકાલી ઇવનચક્તિ કામ માગી રહી છે એ શક્તિને રક્ષાકીર્તિગતી રખતો કે અર્થ વગરના મેચ કે એથી ઘીછ નમાત્રી પ્રવૃત્તિઓનાં વાળા રણમાં વડેતા પાણીની માફક નિષ્ફળ ગતિપ્રવાને ગરબે એ જ શક્તિની મદદથી ફેર ફેર જંગલો ઉપન કરી શકાય. ખાટો ખોરીને તેમાં ઝાડ વાવવું, અને પછી એક એડીંગ પર મૂકેલી પવનચક્કીમાંથી નીકળતું પાણી તે તરફ વાળતું એ કામ ગામડાં અને કંદેરામાં વસતા ગણા વિદ્યાર્થીઓને રસિક અને તંદુરસ્ત રખત પૂરી પાડે એમ છે. માત્ર જેઓના કબજામાં આ અખુટ શક્તિના પ્રવાહની ચાવી છે તેઓની દૃષ્ટિ ચાંદ્રશક્તિ થવા પૂરતી જ દીવ છે.

ઉપકારનું પણ એક નવું જ તરવરોન છે. સમાજનું આવહારિક જ્ઞાન આપણને એમ શીખવે છે કે એકગણા ઉપકાર કરનાર ઉપર સોગણા ઉપકાર કરશે. પણ આ અર્થે જ સૂચ છે. ખરૂં જોતાં ગદાગાના ઉપકાર કરતાં ઉપકારનું સતત બાન વધુ કીમતી વસ્તુ છે. એ સમજવા ગદુ ઉદાર હૃદય જોઈએ છે. આપણે એવા ઘણા નાણંદા જોઈએ છીએ જેને આપણે એક સાંગે પ્યાસા પાંચા હોય તો ગદાગામાં આપણને પણ આ પાંચ ત્યારે જ તેને નિરાંત થાય, પછી આપણને તેની જરૂર હોય ના નહિ. ઉપકારને તો દિસાગ આમ સાંકળે રાખવાની પોતાની તકેદારી માટે આવા લોકો ગર્વ લેતા હોય છે. પણ જે બાવનાથી એ લોકો આ દિસાગ રાખે છે એ બાવના ગર્વ કરતાં શંકાને પાંચ વધારે છે. પોતાના પર ચરેશે ઉપકાર વડેલામાં વડેલી તકે ધોઈ નાખવાની આ અધીરાધર્મી પાછળ એ ઉપકાર કરનાર તરફના જોડો તિરસ્કાર છે. એવા લોકો પોતાના પર ય્યેસા ઉપકારને કૂંસોની માળાના જેવો નથી માની શકતા, પણ એને ખસતા એવ જેવો માને છે, અને જનની તરફ એઓથી મુક્ત થવા દબે છે. અને આથી જ તેઓ ઉપકાર પરત્વે અગદિખણ હોય છે.

પરંતુ ખરી મહાનુભાવતા ઉપકાર ધોઈ નાખવાની ઉતાવળમાં નહિ પણ પોતાના ઉપર ઉપકાર કરવાની ગ્રામ માણસને તક આપવામાં છે. અને ઉપકાર કરવાની આવી તક આપવી એ પણ કોઈ એજા ઉપકાર નથી. કેમકે જે વખતે તમે કોઈના પણ ઉપકાર

સ્વીકારો છો એ વખતે સાધોસાધ ને તમારા ઉપર ઉપકાર કરવાની સ્થિતિમાં હોવાની વાતનો પણ તમે સ્વીકાર કરો છો, અને એ રીતે તમે તેને આદર આપો છો. એ આદર એ જ તમારો તેના તરફનો ગદાગાનો ઉપકાર. એથી જાતું, જે કોઈ મિત્ર કે એજાખાનો તમારો ઉપકાર સ્વીકારવાની અનિચ્છા ગતાવે તો તમે ખાતરીપૂર્વક માની શકો કે તે અંદરખાને તમને પોતાનાથી દલકા દરજ્જાના ગણી તિરસ્કારે છે, અને માટે જ તમારા ઉપકારમાં આવી તમારૂં વચ્ચેવ કબૂલ રાખતાં અચકાય છે.

આવી રીતે જીમના ઉપકારમાં ન કચાવાના ખેવવાળા પાણીએ એક તરફથી ઉપકારની પતાવટ કરવામાં જોડા કાળજવાળા હોય છે, એટલા જ ઘીછ તરફથી નવાં ખાતાં ન ખાતવાની પણ કાળજી રાખે છે, અને નેથી પોતાની સરસાર્થ ગતાવવાનો હેતુ ત્યાં પાર પડી શકે ના હોય ત્યાં કોઈ પર નવેસરથી તેઓ ઉપકાર કરી શકતા નથી હોતા. પરિણામે આવા માણસને જ તમે કોઈ કંઠાકરીને પ્રસંગે સા રૂપીઆ આપ્યા હોય તો તમારા પર હનર રૂપીઆનો ઉપકાર ચડાવવાના પ્રસંગની તે શરૂ જોઈ રહેશે-અથવા કહો કે તમે એવી મુશ્કેલીમાં મૂકાઓ એવી દુવા પણ નાગશે! પણ તમારે એના ઉપર ઉપકાર ચડાવવાનો પ્રસંગ ન આપ્યો હોય અને તમારે જરૂર પડી હોય તો શાની પાઈ નહિ આપે. એકગણા ઉપકારનો ગરબો સોગણા ઉપકારથી વાળવાની વાત સમાજનો મોટો બાગ આ અર્થમાં જ સમજતો હોય છે.

પરંતુ જેલોંકની દૃષ્ટિ ઉપકાર પરત્વે ધાર્મિક મઠ તેઓને ઉપકાર ચૂકાવવાની ઉતાવળ નથી હોતી, એટલું જ નહિ પણ ઉપકાર જ રચતેથી આપ્યો હોય ત્યાં જ પાછો વાળવાની વેપારી જુદી પણ તેઓમાં નથી હોતી. તેઓ ઉપકારને કૂંસના ગરબો જેવી વધાવી લેવાની વસ્તુ માને છે, આજેતું પડીકું નહિ. તેઓ ઉપકારનું ખાતું રાખતા નથી. જરૂર પડે ત્યારે મને તેનો ઉપકાર સ્વીકારી લે છે, અને કોઈને પણ જરૂર પડી હોય ત્યારે બંદબાવ વિના ઉપકાર વેળે જાય છે. એટલે અક્ષિત પરત્વે તેઓના અનેક દિસાગ એક યા જીમ પાસમાં અધૂરા રહી જાય છે. પણ સમાજ પરત્વે જેનાં રામાજન્યાથી નેખે જે અચૂં હોય નેથી અને ગણું આપી છે છે. આવા

માણસનો તમને દેશવેનાં બેટા ઘઈ ગયો હોય તો તમે રેત્તોરાંનું બીજ ચૂકવવા માગતા હશે તો વંગર આના-કાનીએ તમને નેન કરવા દેશે. પણ એ પહેલાં અનેક બીજ એજ સમાજના વિરાટ ચોપડામાં જમા કરાવ્યાં હશે એમ તમે એની બેવરવાઈ ઉપરથી જ જાણી શકશો. અને જગત ઉપર સાચો ઉપકાર આવા પહેલાં એકમણે ઉપકાર કરનારા કરી જાય છે, અદલાનો સોગણે ઉપકાર કરનારા નહિ.

ટોપીઆના એક રેશનમાં એક કુતરાનું આવકું છે. આ કુતરા ઇમ્પીરીઅલ યુનિવર્સિટીના પ્રેફેસર યુએનેનો હતો. પ્રેફેસર યુનિવર્સિટીમાં જતા દ્વારે કુતરા તેની સાથે રેશન ચુકી આવતો અને સાંજે પાછો પ્રેફેસરને લેવા રેશન આવતો. પણ એક દિવસ કુતરા સાંજે પોતાના મિત્રની સામે આવ્યો છતાં પ્રેફેસર ગાડીમાંથી નીકળી કેમકે યુનિવર્સિટીમાં જ તેમનું મૃત્યુ થયું હતું. અને છતાં કુતરાએ દરરોજ સાંજે ગાડીએ સામે આવવાનો કમ આજુ રાખ્યો. આઠ વર્ષ કુતરાએ આ મિત્રધર્મે અમલવ્યો. અને પછી એનું મૃત્યુ થતાં એની વફાદારીની વાત આખા જાપાનમાં પ્રસરી. જનતાના હૃદય ઉપર તેણે એની અસર કરી કે જાહેર ફંડ કરી તેમાંથી જો રૂબરૂ કુતરા હમેશાં પોતાના મિત્રની રાહ તોનો એ રક્ષણે એનું આવકું ચીલું કરવામાં આવ્યું. શીષ્ય લેખન

[આ વખતના કક્ષામાં કૃત પ્રત્યયો, એટલે કે વિભક્તિ અને કૃદંતના પ્રત્યયો-ને, થી, નું, મા, તો, લો, બને, રો, ચો અને માટેની દ્વંષી સંજ્ઞાઓનો પ્રયોગ કર્યો છે, અને બાકીનું બધું કૃદંત્યા વિના જ મુકેલું છે.]

ઈ.સ.- પહેલા સૈફાર રોમ કેલીબુલ્લા નામે એક સમ્રાટ ધર્મ ગર. એ- નાનપણુ કાઈ જોરાઈ આગાહી ભાખડ કે નેપટુન-અખાતર પોટેસ્ટાસ દહને દરિયાપાર ક્ષતા-જેટલા મંબવ હોઈ શક એટલો જ મંબવ તે સમ્રાટ થવા- લત.

પણ એરી આગાહી છતાં તે સમ્રાટ તો રૂ. એટલે જોશી- આગાહી- પૂર્વધે

કુમાર- ૧૯૧૩માં એક (નવેમ્બર ૧૯૩૬)

પણ ખોટો, પાંચ તેજે કમર કરા. આ તોજે આરેક દમર વહાણ દેરાબરમી એકલાં કર્ય, અને અધે અખાતર આ દાંડી સમા દાંડી ચુકી ખેવરી દારૂ ગોઠવી દીધ. પછી એ- ઉપર પારીઆં પધરાવ, અને છેવટ એ- ઉપર ધૂળ તાપી રરનો અનાર, વળી અધૂરા પૂરે થોડાં વહાણ પાછળી આપ ને પણ દ્વાણુ લે- એ રરતા- ગાળુ ને- ટાપુ અનાવી તે- નાનાં ગામ અનાવી દીધ અને પછી વીશ દમર પાયદળ લરકર સાથે સમ્રાટે પોતા- થોડાં શણગારી ને- ઉપર ફર કરી અને એ- પાછળ બે લાખ જેટલાં માણસ- રાણું પણ આપ.

એ કુચે અને તેજે લરકરી સિપાઈ દરેકે સોના- બે સિક્કા અને કાસતુ માણસે દરેકે રૂપા- પાંચ સિક્કા આપ- પોતા- છરાદો જાહેર કર્ય. તેમુરી ખાલી કર્ય છતાં આ લેણદાર વધી પડ, એટલે સમ્રાટે ઉદારતાી પાછળ આવનારે પહેલાં આરી મએશો લૂટી લે- મંજૂરી આપી. આ ઉ-માદમ અસો ત્રણસો માણસો પાળી પડી રૂબી ગર દર. પણ થણા પડ્યા છતાં જરી ગર, એટલે એકંદર તો વિચળ- ઉત્સવ સમ્રાટ- આખે સંતોગે એવો ગન.

એ ઉત્સવ પતી ગર પછી વહાણુ જે- તે એપ- સમ્રાટને પાદ ન આપ, અને ને દરમ્યાન સંમુદ્ર ત્રાવાનેરું થત દમરેક વહાણુ તડાળ રૂબી ગર, અને ગાડી- જેવાં તેવાં ગર. પરિણામે ઇટાલી- પરદેશ- વેપારે થણું સોસરું પડ.

એ મમે લેગ, પણ સમ્રાટે જોશી- જોશ ખોટો પાડ- આત્મચંતોષ તો અનુબ- પ્રશ એ રદ છે કે અરેબર આી જોશી ખોટો પડ?

(આહ)

દરિદ્રજીવ વ્યાસ

આ બે વસ્તુઓ મગજની નજળાઈ ખતાવે છે; બોલવું થોડવ હોય ત્યાં મંચું રહેવું ને મંચું રહેવું થોડવ હોય ત્યાં બોલવા માંડવું.

જવનનું પરોઢ

ભાગ ત્રીજો

પ્રકરણ પાંચમું

જેલયાત્રીઓના સમાચાર

વાં

લકરેટમાં જધાને અટકાયતમાં રાખ્યા-
ના ખચર આવ્યા પછી રોજ અમે ત્યાંની ટપાલની
આતુરતાથી રાદ તપા લાવ્યા. ત્રણેક દિવસ પછી
ત્યાંથી નવાનવા રમૂજ ખચર આવ્યા. એ કેષ્ટ આતી
મ્મતના દત્તા: આ કાચી કેદમાં તો મળે અને ઉત્તમી
માણી રહ્યા છીએ. અરેના વેપારીઓ અમને કાચું
શીધું પરોંચાડે છે. રોટલી શાક રાંધી લઈએ છીએ.
દાઢ સારીપેરે છે. ગિરનરા પૂરતા નથી, પણ આપણા
વેપારી ભાઈઓ જેમાંના એક સિવાયના ગધા મુસલમાન
ભાઈઓ છે તેમણે વેચવાના નવા ધુંસાઓ કાઢી આપ્યા
છે. ધોમકૂટના દિરી ભાઈઓ આવે છે તેમની સાથે
દળવા મળવામાં સરેજે દિવસ વીતી મ્મત છે. સાંજના
વખતે પ્રાર્થના અને ભગ્નકીર્તનમાં આનંદ આવે છે.

દુકરીમાંના ધણખરા અંગ્રેજ સમજી સમજતી
શકે એમ હોવા છતાં કેવળ મારા પિતાશ્રીએ ગધા
વતી બોલવું એવો દરોવ કરવામાં આવ્યો હતો. સરકારી
અમલદારોના સલાહોના જવાબ તેમણે જ આપ્યા.
બીજા સૌ મળે અંગ્રેજ મળ્યા જ નથી એમ વર્ણવે.

ધોમકૂટના રેશન પર ફેનમાંથી જધાને ઉનામાં
ત્યાંથી અંગ્રેજોને આ આખી ટોળા દોતુકબરી લાગ્યા
કરો. સૌથી નવાઇતી વાત એ હતી કે સોજે જણાએક જ
વનતનું વર્તન કરે. એમને સમજતી દેલડાળી વચર
પરવાને ટાંસવાત્રમાં જતાં પાછા વાળવાનો એકે
ઉપાય ન જરૂરો ત્યારે ધોમકૂટ ગામથી થોડા ફર્તોગ
દૂર વાઝ નદીના નાનકડા પૂલ પર જે જધાને પોલીસ
લઈ ગઈ. પૂલની પેલી પાર નાતાલની દરયાં જધાને
પરોંચાડી પોલીસે પીક ફેરવી કે સૌ પાછા ટાંસવાત્રમાં
ધુસી ગયા. પોલીસે જધાને કેદ કર્યા અને કારકુનમાં જાખ્યા
કર્વા. મંતિરેરે સૌનાં નામ પછયાં. મારા પિતાશ્રીએ
દુભાષિયા બની સૌનાં નામ જતાવ્યાં અને જધા વની
જથાવ કરવાનો ના પાડી. મળ્મળ મિદનાતી સરકારી

મહેમાની સૌને મળી.

ધોમકૂટને અમારી પાસે વધુ ખચર પરોંચ્યા કે
ધોમકૂટની જેતમાં દાખત્ર થયાને બીજે દિવસે પિતા-
શ્રીને દુભાષિયાનું કાલ કરવાનું આવ્યું ત્યારે મારે
પિતેદ થયો. જેતના કારકુને પૂજ્ય જા વગેરેને તેમનાં
નામ ફેકાણું ને એજાખ લખી લેવા જોવાવ્યાં. એમાં
જ્યાકુંવર ભેન અંગ્રેજ મળતાં દોઢજધાની વની બોલી
શકત, પણ તેઓ સૌ મૂર્ખા જ રહ્યાં. નસ્ટરે મારા
પિતાશ્રીને જેતરે આંદિસમાં જોવાવ્યા અને કારકુનના
એક એક સવાકનો જવાબ મેળવવા કર્યું.

કારકુન: (પૂજ્ય જાને જતારી) આ પરેકાં ડીનાં છે
એમનું નામ પછે.

પિતાશ્રી: (પૂજ્ય જાને) આ કૃષ્ણ ભવનની પરેકી
રાન કેવી ગઈ?

પૂ. જા: અમે તો અંધારે થયું એટલે ભગ્ન કીર્તન
ગાઇ નિરાંને ડોંધી ગયાં.

પિતાશ્રી: (કારકુનને અંગ્રેજમાં) એમનું નામ કરનુર-
જાઇ.

કારકુન મિયાદો એ નામની નેડાળી કરી ન શક્યો
એટલે છેવટે પિતાશ્રીને જ એ નામ કાખી આપવું પડ્યું.

કારકુન: એ પરપયાં છે?

પિતાશ્રી: (પૂ. જાને) રાને વાજી કર્યું!

પૂ. જા: મારે તો ફજાદાર નોંદએ અને આ બધીયું-
એ તો રોરી શાક આવ્યાં ને મુંધીને મુટ્ટી રીધાં. ફંડે,
આવા મજામગ્યા કામમાં કેમ ખચાય? અને એવું રેડો-
આજ શાક જોદામાં ફોને નાખવું ગમે!

પિતાશ્રી: (કારકુનને) તેઓ પરપયાં છે અને તેમના
પતિનું નામ મોદનરાસ કરમચંદ. આ પછી ઉમર, મ્મત,
વતન વગેરે સવાકો એક પછી એક ચારેયને પૂછ્યા અને
પિતાશ્રીએ કેદખાતાની પરેકી રાનના પૂરા ખચરવનપયા
અને આપ્યા. પૂ. જાના ફજાદારનું શું થશે એ ચર્ચા

પણ કરી અને જણાવ્યું કે હનુમાનજી (મિ. કેલમએક) વૉલક્રસ્ટમાં આવી પહોંચ્યા છે અને જેલરને અળા ફળ પહોંચાડવાની ગોઠવણ કરતા હોવાના ખગર મળ્યા છે. પિતાશ્રીએ સંજ્ઞાની પ્રાર્થના વખતે જરા ઉમિસાદે ગાવાનું કહ્યું જેથી જાહેરનાનાં ભજન ભાઈઓ પણ સાંભળી શકે. આગલી સાંજ કાકાએ ‘દાદા રામજી’નું ભજન સંભળાવવા બેરથી કહેલું એ પણ જણાવ્યું.

વૉલક્રસ્ટ જેલમાં રહ્યા ત્યાં મુઠી તો આનંદ રહ્યો. ભાઈઓ-બહેનોની યરાક પાસે પાસે હોવાથી એકબીજાને સંદેશ પહોંચાડી શકાતા. પણ આ મળ ચારપાંચ દિવસ જ રહી ને પછી સૌની ગદલી મારિત્સગર્ગની જેલમાં થઇ.

સત્યાગ્રહીઓ વૉલક્રસ્ટ હતા ત્યાં મુઠી તો મિ. કેલમએકના કાગળો દ્વારા શીનિક્સ બધા સમાચાર પહોંચતા રહ્યા. પણ એ બધાંની ગદલી મારિત્સગર્ગે થયા પછી કેટલાક દિવસો મુઠી અમને અધૂરા અને મોડા મોડા ખગરો પહોંચતા.

મારિત્સગર્ગેથી પહેલા ખગર આવ્યા કે પૂજ્ય યાને ફળ નથી અપાયાં. ત્યારે પૂજ્ય યાની તો પ્રતિજ્ઞા હતી કે ગમે તે ભોગે જેલમાં ફળાહાર જ કરવો. જે જેલવાળા ફળ પૂરાં ન પાડે તો જુખ્યા રહેવું. મરવા વારે આવે તો મરી જવું. પણ પ્રતિજ્ઞાને જેલના અધિકારીઓએ તુચ્છકારી કાઢી અને કહ્યું ‘એવા યાળા કરવા હતા તો જેલમાં શા સાદે આવ્યાં?’ પૂજ્ય યા પાસે બીજો ઉપાય ન રહ્યો. તેમણે ઉપવાસ આદર્યો. એક બે ને ત્રણ દિવસ થયા ત્યાં એમના ઉપર તાકુ-કતી મેટ્રન ઢીલી થઇ ગઇ. કહે, ‘અમને શંદાની એક ટુંકની ચા નથી મળતી ત્યાં અમારું માથું ફરી જાય છે, અને તમે આવે સુકલકડી શરીર ત્રણત્રણ દિવસ ખાધા વિના કેમ ચલાવો છો? અમે લાચાર છીએ. તમારે માટે કંઇ કરી શકીએ એમ નથી. જેલમાં માથું ખાવાનું ન મળે. મહેરબાની કરી જે મળે છે તેવી ચલાવો.’ પાંચમે દિવસે સરકાર ઝૂકી અને પૂજ્ય યાને ફળોની છૂટ મળી. પણ એ એટલી એટલી માત્રામાં મળ્યાં કે ખડું ભેટાં પૂજ્ય યાને ત્રણ મહિના અર્ધ ઉપવાસી જ રહેવું પડ્યું. ફક્ત ત્રણ કેળાં, ચાર મુન્સ (એક જાતના મોટા આલુખખારા), બે ઠમેટાં અને બે લીંબુ. આમાં મગફળી જેવી કેઇ પણ એવી ચીજ ન હતી કે જેથી ઘીતેલની ગરજ સરે. ત્રણ

મહિને પૂજ્ય યા જેલના દરવાજામાંથી બહાર આવ્યાં ત્યારે સાવ હાડપિંજર થઈ ગયાં હતાં. એમનાં દર્શન કરનારની આંખમાંથી આંસુટપ્તી પડવા વિના ન રહ્યાં.

મારી યા પાસેથી પછી એ એ પણ જણ્યું કે એમને જેલમાં પોતાકની ફેરવદલી સૌથી વસમી શાખી. હળમણ કેટીઓને મોટેનાં ફરાક ને માથે રૂમાખ પહેરતાં એમને બારે સંકાય થયો. પહેલા પાંચસાત દિવસ ખોરાક પ્રત્યે યજ રહી, પણ પછી જુખ એવી કઠીને લાગવા માંડી કે મકાઈના પુપ્પુમાં ગળાથે રસ મળવા લાગ્યા. એટલું જ નહિ, પૂજ્ય યાને મળતાં કેળાંની છાલને પણ એજે ન જવા દેતા. છત હોય ત્યાં સુઝ પોસાય. અજાતમાં તો ‘ઉધ ન ગણે આપરો અને જુખ ન ગણે કાંકરો’.

યાની જેમ ફરતમજકાકાને જે અમનો ત્યાગ કરવો પડ્યો. મારિત્સગર્ગની જેલમાં દાખલ થતાંની સાથે જ કાકાજીનાં કરતી સદરો જમ કરવામાં આવ્યાં. અધિકારીઓને સમજાવવામાં આવ્યું કે કરતી સદરા વિના પાસની પોતાની હથિરોપાસના ન કરી શકે અને ઉપાસના કર્યો વિના તો ‘ખવાય પણ નહિ. પરંતુ સમજાવ્યા કે વિનવ્યા તેઓ માન્યા નહિ. એટલે આખી ટોળાએ જુખ્યા રહેવામાં ફરતમજ શેઠને સાધ આપ્યો. આવાં તોફાનો જેલવાળાઓ કેમ સંખી શકે? એમણે ભેથું કે ટોળામાં નાનાનાના છોકરાઓ છે એ તો કેવળ એમના મુખીઓની ઉરફેરફીથી જ અપવાસે વળગ્યા છે. એટલે ફરતમજ શેઠ અને મારા પિતાશ્રીને તો પહેલી ટૂનમાં જ ડરજન લઇ જવામાં આવ્યા. બંને નાખકોને ઉપાડી લીધા છતાં એ જુવાન ટોળાએ અપવાસ છોડ્યા નહિ. એટલે વળી મોટામોટા, રાવજી-ભાઈ, મગબાઈ વગેરે દરેકને જુવાજુવા પ્રવામાં આવ્યા અને જુવાનીઓએ ધનકાવવા તથા લલચાવવામાં આવ્યા. બેએક દિવસ માંડ એ ઉપવાસ ચાલ્યા ત્યાં કાકાજીને સદરો કરતી ડરજનમાં મળ્યાના ખગર પહોંચ્યા અને આ પહેલી પરીક્ષા પૂરી થઇ.

ડરજન જેલમાંથી સમાચાર આવ્યા કે મારા પિતાશ્રીનું શરીર તપાસતાં જેલના ડાકતરને એ નજાળું જણાયું છે અને છાતીમાં ક્ષયના જેવાં ચિહ્ન જણાયાં તેથી એમને જેલની ધરિપતામમાં રાખવામાં આવ્યા છે. મજૂરી આકરી નહિ, પણ હળવી અપાઇ છે. કાશોનાં

પગલછણિયાં જનાવવાનું કામ નેઓ કરે છે અને ખેરાકમાં રોજ ગોસોક રતસ દૂધ મળે છે. આ સમાચાર જાણી પિતાશ્રી ક્યાંક ગામતરે ગયા હોય એવું મને લાગ્યું. ધણીવાર તેઓ 'છડિયન-ઓપીનિયન'ની ઉધરાળી ગાટે મદિરાઓ મુઠી ગદાર જતા એમ આ મણુ મદિના માટે ગયા હોવાનો આભાસ મનમાં રહ્યો.

જેઠવાણીઓના સમાચાર શીનિક્સમાં કટકે કટકે આવતા રહેતા તે સાથે એ પણ ખજર આખ્યા કે પૂજ્ય જાના પકડાઈ જવાથી જોદાનિસર્ગના સત્યાગ્રહીઓ જોશમાં આવી ગયા છે. ખાસ કરીને મદ્રાસી ગરેનોની રોળીઓ નીકળી પડી છે અને જેઠ જવા માટે જાતજાતના પ્રયત્નો કરી રહી છે. વળી ખજર આખ્યા કે જૂની લડતના વીરો પ્રાગજબાહ દેસાઈ, ચુરેન્દ્ર નાથ મેદ અને મણિલાલકાકા પણ ધોણકૂરટમાં પડવાના વિના દર ઓળંગી માદિત્સર્ગર્ભની જેઠમાં પડેગ્યા છે.

મગનકાકાએ ઉત્સાદભરે એક માંગની ટપાલ આવતાં જલ્દેરે કહ્યું કે રાજકોટથી મારા સોથી નાના કાકા જમનાદાસ કાકા સત્યાગ્રહ સાટે નીકળી ચૂક્યા છે અને બેરા અંદરેથી રેત રતે હોડેશિયા ચીરતા નેઓ મેડિફિંગ આગળ કેપ કોશોનીમાં કીતરી ટ્રાન્સવાલની દદ ઓળંગશે અને ત્યાં પકડાશે. ગોપહેછ આવી ગયા પછી જમનાદાસ કાકા દેશ ગયા ત્યારે નહો કરના ગયા હતા કે લડત કીપડશે તો પડેકી રફીમરે નેઓ પાછા આવી જશે. પડેકી કુકડી પકડાયાના ખજર એમને પહેગ્યા કે તેઓ તીરની જેમ રાજકોટથી ઉપડ્યા. આ ખજરથી મગનકાકાનો ઉમંગ ઉભરાનો દનો. મને જમનાકાકાની એ અનેરી યાત્રાની અદેખાહ આવી. રફીમરમાં દું બેરાથી ડરજન આવેતો, પણ બેરાથી પાંચ દિવસ ચુકી રેતગાડીને રરતે પદાકો અને રણુમાં થઈ પસાર થવાનો દવાવો તેમની સાથે લેવાની મને તક મળી હોત તો કેવું સાઈ, એવા તરંગે દું ચડ્યો.

જમનાકાકાના ખજરની ગડુ રાદ જોયા પછી ખજર આખ્યા કે તેમજો દરારેત્રે રરતે આવી કિંચકીમાં હસાત સત્યાગ્રહીઓની એક ટોળી કબી કરી દદ ઓળંગી અને ટ્રાન્સવાલ તથા ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટની સરદદ પર ખુણે આવેલા ક્રિશ્ચિયાના ગામની જેઠમાં એકલા અદૂલા ગંડી જન્યા છે. તેઓની ઉમર એ વખતે પૂરી ત્રીસ વરસની નદિ હોય, છતાં આવા સાવ

અનુભવા અને અંધારા ખુણામાં ગડુ દિંમતબેર તેમજો જેઠ વેડી. તેમને પણ ઉપવાસો કરીને રાદત મેળવવી પડેલી. ડરજન-માદિત્સર્ગર્ભ જેવી પડોશની જેઠના કેતિઓ કરતાં પણ ગડુ દૂર ક્રિશ્ચિયાનાની જેઠના વાડી જમનાકાકાને માટે અમારા દિલમાં અનેશ આદર દનો.

મેં શીનિક્સના તથા રવજનોના જેઠનિવાસની કદાબી લખી એ ઉપરથી કોઈ એમ ન માને કે જીન સત્યાગ્રહીઓએ નડોતું કુકાખ્યું. શીનિક્સની ગદાર દિંદીઓમાં બારે ખજબખાટ મરગો દનો અને મેડકો વીરંગનાઓ અને વીરોએ કુકાખ્યું હતું. પણ મારી જાળ નજરે શીનિક્સની ગદારના રણુગોનાં આકલન ક્યાંથી થાય? વળી દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો દનિદાસ કેપ અપ્રિસિદ્ધ નથી રહ્યો. એરસે શીનિક્સના પાતા-પરણના રંગની વાતોમાં મર્યાદિત રહેવું જ ઉચિત છે. (આલે)

મણુદાસ છ. ગાંધી

યુરોપમાં આઈરિશ્મન જવાબ આપવામાં ટોટો મણુય છે. એક અમેરિકન, એક અંગ્રેજ ને એક આઈરિશ્મન અમેરિકા જતી એક રફીમરમાં બેગા થઈ ગયા. વાનોટિયા મણુતા અમેરિકને જાનોના બેગ ક્યાં: 'અમારે નોકાદજ દર ખૂબ બજવાન જાન્યું છે.'

ઓજવામાં કોકસાઈ લજવાનાર અંગ્રેજે કહ્યું: 'લબમાં અમારે નીકાદજ તમારાથી વધુ બજવાન છે.'

એરસે વર લજવાવા આઈરિશ્મને કહ્યું: 'તમારાં બંનેનાં દજો કરતા અમારે વધુ બજવાન છે.'

અંગ્રેજ ને અમેરિકન: જરા માદિતી આવી સાબિત કરી જાવાચરો.'

આઈરિશ્મન: જરર નેમ કરને. પણ તમે બંને નરસૂસ હો નો? !

એવા ટોટો આઈરિશ્મનને પણ સાબજો લગાવી જનાર કોક મળે છે. હંડનની એક દોરેલમાં એક આઈરિશ્મન અને એક રજોટરમન આટોલજ પર સામગ્રામા આવી ગયા. આઈરિશ્મને મરફરી કરવાના દેતુગી પડ્યું, 'નિક મૂર્ખ અને એક રજોટ વરસ્યે કેલો કોર?'

'આ ટોલજની પડોખાહ જેઠથી' રજોટરમને સાબજો પાંચ્યો.

સરજ કમેદવાર: કોમેસની પાંખમાં બરાવાથી દું ચૂસાઈ મંગા ખંડો બાધી મને જબરી શંકા દની.

કમેદવારનો બિત્ત: મને દની જ નદિ. વદવમબાઈએ નડોતું કહ્યું કે કોમેસ વરસથી વાંસટો લબો રહેરો તો ને પણ ચૂસાઈ જરો? —અંગ્રેજાલ નાયક

ને માણસ છે કે 'જમ!' એક જણે 'જમ' જોટલું
પાણી પીધું. આટલું પાણી ક્યારે સીંચાઈ રહેશે?

છોકરાએ જમને પૂછ્યું, તમે કોણ છો? માણસ
તો નથી લાગતા. માણસ તે કાંઈ આટલું પાણી
પીએ? જમ પીએ. મારી મા ઝાઝું પાણી પીએ એને
કહેતી કે આ તો જમ જોટલું પાણી પીએ છે.

જમ કહે, છોકરા, અમે "જમ" જ છીએ. તું
ખીચ નહિ. તને ખીક લાગે એટલા માટે જ અમે
માણસનું રૂપ ધરી આવ્યા છીએ. હે, અમે તને એક
વસ્ત્રાના પાનનો પોટલીઓ બનાવી દઈએ તેમાં પાણી
મૂકી કુવામાં નાખીશ એટલે તરત ડુબી જશે. એક એક
પોટલીએ તો અમે ધરાઈ રહેશું. કળસ્યે પાર નહિ આવે.

એમ કહી જમે એક મોટા બધા પાનનો પોટ-
લીઓ બનાવી દીધા. છોકરાએ બધાને પાણી પાડ્યું.

જમે પછી પૂછ્યું, તું ક્યાં જાય છે? છોકરા કહે,
દારીએ ભણવા. જમ કહે, ન જા તો ન આવે!
છોકરા કહે, ન ગઈ તો આઈ શું!

કુમાર • ૧૯૧૩: અંક (નવેમ્બર ૧૯૦૮)
જમ કહે, હજી હમણા જ વડુ આણું વળીને આવી છે.
છોકરા કહે, અરરર! જમરાજ, એણે એવો તેરો
ચુડો કર્યો છે કે તમે આજ લેવા આવ્યા?

જમ કહે, એનો બાપ બહુ પાપી છે. ઘરમાં પાવું
છે, પણ ચપટી શોટ કાઢીને દેતો નથી. એટલે અમે
એના દીકરાને લઈ ગયું.

છોકરા કહે, કોઈ રીતે એને બચાવો!

જમ કહે, હા; તું માગવા જા અને તને શેર જ
શોટ આપે, બધારે નહિ, તો અમે એને બચાવીએ.

છોકરા કહે, એકાં, એમાં શું! શેર શોટ નહિ આપે!
જમ કહે, નહિ આપે હો...

છોકરા કહે, અરે વાત છે કાંઈ? હમણા લાવું.

એમ કહી પાંચે ગામમાં આવ્યા. જમ કહે, અમે
ચોરે બેસીએ છીએ. તું અમને ચોરે મળશે.

છોકરા તો ખેડને ઘેર જઈ 'દયા પ્રધુની' કરી
ઊભો રહ્યો.

ખેડ એસરીમાં ખાટલા ઉપર ધોળું ફૂલ મેળું

મળે'તા. ધડીએ ધડીએ હોડાની ફેંક તાળુતા દત્તા. ત્યાં ઊંઠરાએ રાજદ નાખ્યો.

સાંબળીને પટેલ તાડક્યા. કયો છે રીંડાખ વર આપવા દેતા નથી! ના અવીથી, કેઈ નવડે નથી. એમાં, કેણે આરણાં ઉઘાડાં મૂક્યાં!

હાકરો કહે, યાપુ, એ તો હું ગરીબ ચાહણુ છું. કાઠીએ બળુવા તલકું છું. જતાં જતાં આ મામલાં આવી ચડ્યો. એટલે તમારે ધેર માગવા આવ્યો. ફક્ત એરે શેલનું કામ છે. ખીલું કાંઈ નથી લેવું. પટેલ કહે, જા, જા, દાણા જા. તારા જેવા કપકે બામટા દાણા આવે છે.

હાકરો કહે, એરે નહિ તો અંદરે જ આવો. નીકરે પાકેરે જ આવો.

પટેલ કહે, દલ જાણ કે નહિ હાનો નાનો? નીકરે માંદગો પડશે.

હાકરો કહે, શેલ લીધા પિના નાદિ તલકું.

પટેલ કહે, જાઓ રહે, બામટા. શેનો જા.

એમ કહી એ તો હાકરાને મારવા જ મંડ્યો. મારીમારીને બીચારાના ગોઠણ બાંગી નાખ્યા તે ધક્કા મારી કેસા જવારે કાઠી મૂક્યા.

હાકરો કહે, બોગ તારા; હું શું કરું? હું તો તારા હાકરાને છવાડવા ગયું કરેનો દત્તા. દગળા તારા દાદા આવીને ઉપાડી જશે.

હાકરો ઘોરે જઈ જમને મળ્યો. જમ કહે, કાં, શામ્યો?

હાકરો કહે, ના રે, એ તે આપે! મારા તો મુઠા બાંગી નાખ્યા.

જમ કહે, કાં, અમે મોના કહેતા કે નહિ આવે.

હાકરો કહે, શી ખજાર કે વડા ય નહિ આપે!

જમ કહે, ફીક. તું અડી બેમ. દગળાં એના

હાકરાને સંધને આવડ્યું.

એમ કહી મારે જમ ઉપડ્યા. આવ્યા પરત્તમે ધેર.

એક જાણુ મમાણમાં બેઠા. જીવે પાણીઆરે. તીવે ચૂસા આગળ તે ઘોથો ઉતરામાં બેઠા. મમાણમાં બેઠેલા જમે ખાતેથી પાણીને હોડી મૂકી. પાણી ફળીઆમાં ચળુની રાજ મૂકી દત્તા તે આવા મંડી. ત્યાં પટેલની નાજર મળે. અમે તે તાડક્યા એકા ના-ફળીઆ! ક્યાં મળે! આ તારી આ રાજ આઈ જવ

છે. કેઈ પ્યાન જ આવતું નથી. મારા દાગા નાપતી ફેર જ ખડગલા કહે છે.

ત્યાં તો પરમાથી. આવું પળીને આવેતી. લાપ પળા રંગેતો દલ મથા રે નથી એવી વડુ છાની સમારો મુમંટા હાડી. કાંપી કડાનો રણણુ રણણુ અવાજ કરેતી જવારે આવી. ત્યાં નારણીએ ખીન એકરામાંથી ફોડ્યો તે પાણીને ખીલે ગાંધવા જવ છે ત્યાં તો જમ એક વડુ કર્યો. વડુ રણુ. 'મોવ, મોવ, મારા યાપ, મને કાંઈક કરડ્યું' કરેનાકને દળી પડ્યો. જેતજેતામાં એરે મડો મયું. પછી તો પેદલે બોલાવ્યા, જેડીને બોલાવ્યા, ફજાને ય બોલાવ્યા. દયા દારે કર્યો, દોરા ધાગા ય કર્યો. પળુ દવે શું પળે! કયાની વડુ મર્ડ.

હાકરાના પ્રાણ નીકળી મથા! તેના પ્રાણ સર્જ જમ મોરે આવ્યા. હાકરાને કહે, આજ દવે જલ્યે.

હાકરો કહે, કાં, સર્જ આવ્યા!

જમ કહે, દા.

કાંકરા કહે, મને રેખાડો.

જમ કહે, તું ન લેઈ શકે.

હાકરાને સર્જ મથા વાપ ઉપર આવ્યા.

જમ કહે, દવે તું જા. અમે કશું નેમ કરજે.

બાળુવા જવાની વડુરે નથી.

હાકરો કહે, એ તો ફીક. પળુ મારે તમને એક વાન પડવી છે.

જમ કહે, બને ખુદીથી પછ.

હાકરો કહે, માઈ મોન કપારે છે?

જમ કહે, તારે વળી એ બળુને શું કરવું છે?

તું તારે આ પી ને મળ કર.

હાકરો કહે, મને કયો તો જ જવા દડ.

જમ કહે, તું પરમીશને ચારે આંખો બેગી મરો

તારે અમે તને નેડવા આવડ્યું.

હાકરા કહે, હું પરમ જ નહિ તો!

જમ કહે, ને કાંઈ નહિ. ફીક દવે અમે તલ્યું.

તું રેનામાં એક મોરે આવે છે ત્યાં જા. દયાના

નમસ્કેનો દીકરો જરવરે મોરો દરે. એને તારી

દયાએ રાઈ કરે. ફેલ તને પ્રાણ રપિવા આવડે.

તારી જમ રળમે. પછી તારે જામ વળે પેડુ કરે.

હાકરા સહેનો આવ્યો. જલે ને પાણી ફેર બેડો.

ત્યાં 'અધી' ગાથાં પાણી ભરતી'તી ને વાત કંઈ'તી, કે બિચારા નગરશહેને એકતો એક દીકરો છે, ઘણુ વેદ દર્શન કર્યાં પણ કોઈની કારી નથી થતી.

હોકરો કહે, હું વૈદ્ય જાણું છું; સાઈં થાય તો ત્યાં તો એક આઈ કહે, તો તો તમે જ પરમેશ્વર. ચાલોને બાઈ.

હોકરો કહે, એમ ન આપું. તમે જમને વાત કરો. મોજાવે તો આપું.

આપમે નગરશહેને ત્યાં ખચર કર્યાં કે કુવા આગળ હોકરો બેસા છે એ કાંઈક વૈદ્ય જાણું છે. તેને મોજાવે તો સાઈં થાય.

તરત જ માણસો દોડ્યા ને હોકરાને તેડી લાવ્યા.

હોકરે આંખમાં દવા આંચી. જમને પાંગતે ભાખ્યા. હોકરાને જોઈ જમ હર્યા ને જીડીને ચાલતા થયા. હોકરે સાથે આજુબાં મૂળિયાં ધરીને પાયાં. ત્યાં તો વળતાં પાણી લવા શાખ્યાં. આઠ રિવસમાં હરતો ફરતો થઈ ગયો. શેઠ ને લાલચુના દીકરાના પગમાં પડ્યો ને કહે, જે માગો તે આપું.

હોકરો કહે, હું માગીશ નહિ. જે આપશે ને લઈશ. શેઠે એક શાખ ફાપિયા આપ્યા. તે લઈ હોકરો પોતાને નાન આપ્યો. ગામમાં બધાને ખચર મળ્યા કે કોશીનો દીકરો ભણીને આપ્યો. હોકરાએ એની માને બધી વાત કરી.

કોશી તો રાજાના રેડ લઈ ગઈ. હોકરાએ મોટાં હવેલી જેવાં મહાન કર્યાં ને ગામમાં બધાંનું વૈદ્ય કરવા શાખ્યો. સર્ધ લાખોપતિ મળે તો જ પૈસા છે. એ તો મેટા વૈદરાજ થઈ ગયો.

ગ્રામ. નિબંધ. ને, ગુડી. મુજરી. ગામ. ને, ને, ને, ને, કોશીની પાછળ દસ કોશી મેદારાશી કરીને આખા ગામને ધૂમાડાગંધ જમાડ્યું.

વૈદરાજ હવે એકલા પડ્યા. પરણાય તો નહિ. પરંતુ તો મરી જાય!

ગામનાં માણસોને નવાઈ લાગી કે આ એકલો રહે છે, હાથે સંધીને જામે છે, પણ પરણતો નથી. પૈસાની કાંઈ ખોટ નથી. આનું શું કારણ? કેટલેટલાંય માગાં આવે છે પણ એકબી ના પાડે છે.

એક વાર પાસેના ગામના રાજા જહુ માંદા પડ્યા. ત્યાં ખચર પડી કે આ ગામમાં વૈદ જાણું સાઈં જાણું

છે. તરતજ ચાર ઘોડાની ગાડી આવી તેડવા. વૈદરાજે આંખીને જોયું તો જમને પાંગતે વેધ્યા. દવા ચડ કરી. જમ ચાલ્યા ગયા. રાજાને આરામ થયો. આખા રાજમહેલમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો.

રાજાએ વૈદરાજને લાખો ફાપિયા આપ્યા. હીરા, માથેક ને ઝવેરાતના દાગીના આપ્યા. અને મિત્રો દયા. વૈદરાજ હવે જાહેલાણે રાજમહેલમાં રહેવા લાગ્યા.

એકવાર રાજાને ખચર પડી કે વૈદરાજ પરણતાં નથી. રાજાએ આગવધી પૂછ્યું, તમારે આટલોદરો પૈસો છે છતાં કેમ નથી પરણતા? એનું કારણ શું! વૈદરાજ કહે, કારણ શું હોય? મારે પરણવાનો વિચાર જ નથી. રાજા કહે, એમ તે થાય? મારે તમને પરણાવવા છે.

વૈદરાજ સુંઝાણા. જમે એને કહ્યું હતું કે તારા મોતની વાત કરીશ તો તરત મરી જઈશ. રાજા માને નહિ. ખરી વાત કહેવાય નહિ. રાજાએ તો હા લીધી. એક પંડિતની ભણેલીગણેલી દીકરી સાથે વેલવાળ કયું. ધૂડીઆં લમ લીધાં. પંડિતની દીકરી તો જાણે રૂપરૂપનો અવતાર. હાથપણનો તો પાર જ નહિ.

ધામધૂમથી રાજાએ લમ કર્યાં. વરકન્યા પરણી ઘેર આપ્યાં. મહેમાનો સૌરોને ઘેર ગયા. વર વડ એ રહ્યા. વૈદરાજ તો તરત મેડીએ ચડી ગયા.

વડએ વિચાર્યું કે ધરમાં કાંઈ નાનુંમોટું નથી. હું એકલી છું. મને કાંઈ કહેવાનું છે કે બિંદ, એપ કહી એ તો બિંદી. પાનેતર ચંકેલીને પેટા ઉપર મૂક્યું. મેડીએ ખીડીએ વળગાડ્યો. રસોઇ તો તૈયાર જ હતી. એ તો વૈદરાજની વાટ જોઈ બેઠી. પણ વૈદરાજ બિતરે શેના? વડએ વિચાર્યું કે, શેને મોજાવું. નાદક મોટું થાય છે ને આવાનું ફરી જાય છે.

જાંઝરતો અવાજ સાંભળી વૈદરાજે આંખે પાટ બાંધી દીધા. પોતાના ઘણીને આમ આંખે પાટા બાંધીને જોઈ ગાઈ તો વિચારમાં પડી કે આ શું? એ તો બિંદ વડા માંડી કે મારા શેા વાંક છે? હજી તો હું ચાલ્યું આનું છું. માઈ મોટું તો જોયું મે નથી, ત્યાં મારા શે એવા અચણુ જોવા કે આમ પાટા બાંધીને બેઠા છે. આવાનું ફરી જાય છે. પાટા હોડી નાખો ને જમવા જો! વૈદરાજ કહે, તું તારે જમી શે; મારે નથી જમવું. વડ કહે, તમે ન ખાઓ ને હું શી રીતે ખાઈ

એ તો કડ્યાંન કરવા લાગી. વૈદરાજ નીચે ગયા. ગાર્ક પણ પાછળ ગઈ. હાથેપગે લાગી વિનવવા મંડી.

વૈદરાજ કહે, હે આ પેરીયુંની કુન્ડીયું. તું તારે આ પી ને મગ કર. ધરગાર ગયું તારું છે. કાલે તેમ ઉડાડને. પણ માઈ નામ ન લઈશ.

ગાર્ક કહે, મારે ધરગાર અને પૈસામાં શું લાભ-ગાર્ક મૂકતી છે? એ ગયું કોકને આપી હો. આતો આપણે વનમાં ઝૂંપડી ગાંધીને રહેશું.

ગાર્કનું મોઝનું સાંભળી વૈદરાજનું હૃદય પીગયું. પણ કહે શું? પાટા છોડે તો મરી જાય. ને ગાર્કના મોઝ સાંભળતાં દુઃખ સ્થા લાગ્યું. આખરે જન્મની આપણી કાગલી ઈઈ કહે, હે, આ દવા આંખમાં આંજ ને પછી જે કહેવું હોય તે કહે.

ગાર્કએ તરત દવા આંજ. ત્યાં તો ધરને આઃ ખૂણે આર જન્મને બેઠેલા બાળ્યા.

ગાર્ક: તમે કાણ છો!

જન્મ: જન્મ છીએ.

ગાર્ક: શું કામ આવ્યા છો?

જન્મ: તારા ધણીને તેડવા. પાટા છોડે એટલી વાર છે.

ગાર્કને દલે ગયું મગમગ્યું કે શાગર પાટા ગાંધા છે.

ગાર્ક: જો એવો તે શો યુન્ડો કર્યો છે કે તમે આજ મારા ધણીને શેવા આવ્યા? દજી અમારા શરીર ઉપરથી પીડીનો રંગ તો બિતરોય નથી. મોડીએ ખાલીએ પડ્યો છે. પાનેતર પેટી ઉપર પડ્યું છે, મીઠાળ ગાંધા છે. મારા ઉપર દવા કરી તમે પાછા ગયા.

જન્મ કહે, ગાર્ક એ કાંઈ અમારા દાસમાં નથી. અમને તો ધર્મરાજનો દુકમ ધાય એટલે આવીએ.

ગાર્કએ શરીર ઉપરથી ગાંધા ઘરેણાં ઉતારી નાખ્યાં ને છાતીકાટ રૂદન કરવા લાગી.

તેનું રૂદન સાંભળી એક જન્મને દવા આવી. ખીજ ત્રણને કહે, તમે બેસવું, હું ધર્મરાજ પાસે જઈ આવું.

સ્વર્ગમાં જઈ તો ધર્મરાજને ગંધી પાત કરી કે મદારાજ, ગયું તો રીક, પણ ગાર્કનું કડ્યાંન અમારા જન્મના હૃદયને પણ પીગળાવી દે છે; આપનો શો દુકમ છે?

ધર્મરાજ કહે, તું બેસ; હું દમણાં આવું છું.

ધર્મરાજ મૃત્યુ મોકળાં આવ્યા. એક બિખારીનો વેશ લીધો. શરીર પત નીડ્યું છે; ચારે કોરથી પાય-પર વહે છે; શરીર સરસર કંપે છે. અંધારી મેયની રાત જમી છે; અને એમાં વરસાદ કહે માઈ કામ. મૃગ્યધારે એ પડે છે. ગાંધાં માણસો ઝેરી ગયા છે. આ વખતે ધર્મરાજ બિખારીને વેશે નીડ્યા.

એ . . . ગા . . . કોઈ આંધળાને ગટકું શેરતો આપો. એ . . . કોઈ પતીયાને ખાવાનું આપો. આજ આડઆડ દિ'નો જુઓ છું. એ . . . કોઈ ધરમને બેલી કોઈ આંધળાનો શાલ. આમ મોડતા જાય છે. પણ એનું કાણ સાંભળે? ગંધે જળ જળી ગયું હતું. કોઈ જાગતું હોય ત્યારે ના? એક વૈદરાજ ને તેની સ્ત્રી

ગાર્કએ દવા આંજ ત્યાં તો ધરને આર ખૂણે આર જન્મ બાળ્યા

એ જાગતાં હતાં. એને શે મુખે બીંધ આવે? ગાર્કને કાને બિખારીનો અવાજ ગયો. તરત મોડી કીડી: એ . . . બાર્ક અર્ધો આવ, અર્ધો આવ.

બિખારી ત્યાં જન્મને બેસો રહ્યો. ગાર્કએ પોતાનું મા-માટણ અકબંધ હતું તે તેને આપ્યું. હે, બાર્ક, મારે શે મુખે મા-માટણ ખાવું? મારા ધણીને તો જન્મ તેડવા આવ્યા છે. તું બઈ જા. તારું પેટ ફરે.

ગાદની આંખમાં તો શ્રાવણું ને ભાદરવો.
 ગાદનું યોગનું સાંભળી ધર્મરાગને યદ્યા આવી.
 આખા ગામમાં કોઈએ એક રોટલાનો કટકોય ન
 આપ્યો ત્યારે આણે આખું મા-માટકું આપ્યું.
 ધર્મરાગએ કહ્યું, બેન, તમારું અખંડ સૌભાગ્ય રહેશે.
 જરા માટકું ઓટલા સુધી મૂકી જાઓ તો ફીક. રાતની
 રાત ઓટલે પડ્યો મૂકીશ. સવારે જ્યાં જવાશે ત્યાં જઈશ.
 ગાદએ માટકું બધાર ઓટલા ઉપર મૂક્યું.
 ધર્મરાગ તરત સ્વર્ગમાં આવ્યા. જમને કહે, જાઓ

કુમાર - ૧૯૧ મો અંક (નવેમ્બર ૧૯૩૯)

જમને એને કરો કે પાટા છેડી નાખે. દવે એનું મોત
 નથી. કહેલો કે તારું આયુષ્ય સો વરસનું થયું છે.
 જમ મૃત્યુસોદમાં આવ્યો. ગાદને કહે, બેન, તમે દવે
 કક્ષાંત બંધ કરો. તમારા ધણીને તમે જંચાવ્યો છે. તમે
 જેને માટકું આપ્યું તે બિખારી નોકતા, પણ ધર્મરાગ
 પોને દતા. તમારા ધણીનું આયુષ્ય સો વરસનું થયું છે.
 વૈદરાને પાટા છેડી નાખ્યા. જમ પાછા ગયા.
 વૈદરાજ અને તેની વડુ સુખેથી રહેવા લાગ્યા.
 મોંઘીબહેન

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

વળા દીરાડી કહે: ઈદિલિરાજ,
 અનાગતવિધાતા ને પ્રત્યુત્પન્નમતિ તથા।
 આ બે જણ સુખી થાતા યદ્ભવિધ્ય સુચો બુચો
 ॥ ૩૪૭ ॥

તે બોલ્યો 'એ કેમ?' દીરાડી કહે:

કથા ૧૮

એક નદીના કાંઠામાં અનાગતવિધાતા, પ્રત્યુત્પન્ન-

મતિ તથા યદ્ભવિધ્ય નામે ત્રણ સદસારી માણસ
 દર્તા. ધરા આગળ ધણે માછી માટ્યા ગતતા દતા તે
 બોલ્યા કે કાલ પ્રભાને અદિ જળા નાખશું. આ વાત
 અનાગતવિધાતાએ સાંભળી, તે પોતાના મિત્રો આગળ
 સૂચના કરી, કે આપણે બીજા ધરે બાગો. પણ પ્રત્યુ-
 ત્પન્નમતિ કહે, 'મચ્છીમાર આવશે તો સમયેમિત
 ઉપાય કરીને હું મારી રક્ષા કરીશ', અને યદ્ભવિધ્ય

મરિલા જેવું રૂપ કરીને રહેલા પ્રત્યુત્પન્નમતિને માછીએ કેંદ્યો તેવા તે બંભીર નીરમાં આવ્યો નવા.

ખડખડ દરેકો ને બોલ્યો, 'તારી મંત્રણા કીક નથી. કોઇ કોંઈક ખોલી જાય એટલે પિતાપિતામહની વારીનો જન્મધરો ત્યજવો એ ક્યાનો ન્યાય? જો આયુષ ક્ષીણ થયું દશે તો ખીજે જઈને પણ મરવું જ પડશે. એટલે હું તો મારે કોંઈ અદિથી નદિ જાઉં.' એટલે અનાગતવિધાતા તો ખીજે ચાલ્યો ગયો.

ખીજે દિવસે માટી આપ્યા, પણ પ્રત્યુત્પન્નમતિ મરેલા જેવું રૂપ કરીને રહ્યો, એટલે માટીએ એને જળમાંથી કાઢીને નદીના પ્રવાહમાં નાખી દીધો એવો જ તે ગંબીર નીરમાં ચાલ્યો ગયો. પણ યદુભવિષ્ણની મતિ ચૂંતારી ગઈ, શું કરવું તે એને સૂઝ્યું નહિ, ને દરિયાદડી કરતાં તે જળમાં અટવાઈ ગયો.

એટલે કહ્યું છું, 'અનાગતવિધાતા જે' છત્પાદિ.

ટીટોડો બોલ્યો, 'બહે, તું ન જાણતી કે હું યદુભવિષ્ણ છું. બધા રાખ મા, મારા યાદુજાળથી મુરંજિત તારો પરાભવ કરવા કાણુ સમર્થ છું?' એટલે ટીટોડીએ

ત્યાં જ ઈડાં મૂક્યાં.

સમુદ્રે વિચાર્યું: 'આ પક્ષીનો અર્થ તો જો. આખા બાંગી પડે એવા બધથી એને ટેકવવા સારું ટીટોડો પણ લીંચા રાખે છે! કુતુહલ સારું પણ મારે આનું પરમાણું લેવું.' એમ કરીને એ ઈડાં નાણી ગયો.

સૂતો માજો જોઈને ટીટોડીએ એના વરને કહ્યું, 'એવું ને? હું કહેતી હતી પણ તમે માન્યું નહિ.'

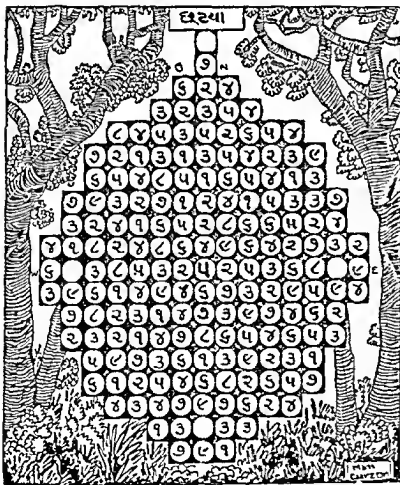
ટીટોડો બોલ્યો, 'બહે, કાંઈ ચિન્તા કરીશ મા, ને મારો શુદ્ધિપ્રભાવ જોજો. આ દુષ્ટ સમુદ્રને ચાંચથી શોષવી નાણું.'

ટીટોડી કહે, 'હે કાત, ક્યાં ગંગાસિન્ધુ નવશત નવશત નદીએને લઈને નિત્ય પ્રવેશ કરે એવા સમુદ્રને જિન્દુવાદિની ચાંચથી તું કમ કરીને મૂકીશ?'

ટીટોડો કહે, 'ધીરજ મોટી વાત છે, મારી ચાંચ લોડા જેવી છે, ને રાતદિવસ કાળાં છે; તો પક્ષી સમુદ્ર ન શોષાય એ કાંઈ વાત છે!'

(સાહ)

દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી

જંગલમાંથી રસ્તો

(ચિત્રરમત)

પાંદો કે તમે કોઈ ગીચ જંગલના મધ્યભાગમાં ફસાઈ પડ્યા છો, તો પછી શું કરવાના? કપરતી ચિત્રરમતમાંના કાચડાનો કહેવ ફેંક એ જ ભતનો છે.

ચિત્રમાંના આંદાશવાળાં વનુષો અંકેક જાડ છે એમ માનો. અને એની વચ્ચેથી રસ્તો કરવાનો એક જ માર્ગ છે. એ રમત ધાળી રમતરી છે. તમે બરાબર મધ્યમાં આવેલા પાંચમા નંબરના જાડથી શરૂઆત કરો. ત્યાંથી મમે ને દિશામાં પાંચ રમતો આવત વધો. એમ કરવાથી જે નંબરનું જાડ આવે તેની કોમ્પા, તમારે હવે ખીજ કોઇ પણ દિશામાં ફેરવાં રમતો બરવાં તે સુચવશે. એમ ને એમ જે કોમ્પા આવતી જાય તે મુજબનાં કુદાળાં પડાવતા જઈ છેવટે તમે સંતીસલામત બરાદ નીકળી આવવાના. માત્ર એટલું જાતમાં રાખવું કે એમાં જે કશાક કોઈ ખાલી વનુષમાં આવી જાય તો પાછો નવેસરથી આરંભ કરવો.

વનવગડાનાં વાસી (અતુલધાન પાછળ ચાન ૪૬૬થી)

આદાનવિહાર અને પ્રજાનનની રીત અગન જેવી બઃ
માત્ર એની મનાનોત્પત્તિનો કાળ એપ્રિમ મે. તેમ એના
માળા પલ્લુ ઢાંકણ વિનાના ઉચ્ચા, હોહરા પાડકા જેવા.

રખભાવે ખુશદિન અને નીડર ડોવાથી એની અત્યંત
પાસે જઈને પલ્લુ અવરોધી શકાય છે. એનું માન
મધુર ને આહ્વાદક હોવા છતાં અગનને તો ન જ પડેવે.
તેમ એ અગન જેટલું ઉમિ પલ્લુ જોડતું નથી; એકે જોડતાં-
જોડતાં ગાય છે અફે. એની અનુકરણ શક્તિ પલ્લુ સામા-
ન્ય પ્રકારની ડોવાથી, અગન જેટલી પ્રમુક્તા પામતું નથી.

પતિ: આજે અને એક હરીફાઈમાં પચીસ રૂપિયા
આપ્યા....

પત્ની: તો તો આપણું ભૂંડું ફેણું—
‘અરે, પલ્લુ આખું રવખું તો પડેલાં સાંભળી લે!’

શિક્ષક: વરાળ કેમ પેદા થાય છે, અગન?
અમન: પાણીને પરસેવો વજવાથી, સાહેબ!

‘રમુ, આ ક્યાં વગાડ્યું, જેને આવડું મોટું ઢીમણું
થયું છે?’

‘તમારા જમુને તો જોજો! આ એકના બદલામાં મેં
એને બે ઢીમણાં ક્યાં છે.’

દુહનદાર: કેમ, તમે લઈ ગયેલા તે આત્મા કઠોડ સારે
કામ આપે છે ને?

ધરાક: હા, અગને તો એ નથી જમ્યા શકતું પલ્લુ
અમારા પોપટને જગાડે છે. પોપટ પછી અમારા, ફૂતરાને
જમાડે છે ને ઉવરે ફૂતરા અગને જગાડે છે.

એ રૂપેનિયરોં આપસમાંં કમરપા ને કમરપાને નિમ્મલ
કેંદ્રથી આલવા માટે કોઈને ખબર ન પડે તેટલે ફર જઈ
લટવાનું કરાવ્યું. એકે સિમ્મલ દિશા દીધી ત્યારે બીજાએ
રીટાંદિશી. આથી પડેલાં બોલી જોડ્યા, ‘તને ઘવવા પાછા
આવવાની જ ખાતરી નથી ને?’

‘ના, એથી જોલકું મારા હરીફની ટિપીટને લાભ મળવાની
ખાતરી ડોવાથી હું વધારાના પેસા નથી ખરચતો.’

ધરાક: મારે થોડી ચોપડીઓ લેઈએ છે.

પ્રજ્ઞાક: લગતું સાહિત્ય આપું?

ધરાક: મને તેટલું બારે આપો ને? હું મોઢર સાથે જ
લાગ્યો છું.

દાદર: આ દવાથી તમે દસ વર્ષ નાના લાગશો.

ધરાક: તો તો મારે એ ન લેઈએ; ક્યાંક થડપલ્લુ મારે
મળતું પેન્શન હું મુખાથી બેઠું.

હરપાલી વડના: એ લોકો માત્ર વાતો ન કરી ‘બલે
છે પલ્લુ કામ કરી નાણાં નથી તે લોકો કેટલી હાથાઈ
પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખી શકે?

એક સાંતા: મારા પ્યેટફોર્મ જેટલી.

ભારતવર્ષમાં પ્રાચીનતમ કાળથી જનમનરંજન કર-
નાર આ ગાયક ત્રિપુટીની કથા પૂરી થઈ. અગન
અને ભરત જેવાનાં માનની સફળ ગાથા તો શ્રી
કંચનશય જેવા પંખીપાલનના કોક અવધૂત જ ગાઈ
શકે: પંખીઓનાં કેવળ કહેવરે રાગતો હું કોણમાત્ર?
છતાં આટલું વાંચીને આપણાં મોંદરાનાં આ વસ-
નારાંને ઓળખતાં શીખો, એના દર્શન-શ્રવણ અર્થે
વગવગડામાં રખડતા થઈ જાઓ અને અંગ્રેજી સાહિ-
ત્યથી રંગાએકા હો તો, વર્ણમમે નીગળતી વાદળીના
જલકણુરપણે જાગી કોકતા નવ દુર્ગોત્કરના ઉન્નવાસથી
યે વધુ કામળ, વસન્તની દૂધમાં ચિકન્ડતા દૂધનાં દારવથી
યે વધુ ઉર્જાવન, નવોનાંડળથી વેરાની શારીરે નવો-
લ્લનાના ખગાખળ નિનાંથી યે વધુ મધુર અને હિન્દ-
ધનુમાંથી જીભરાતી સમવર્ણી રંગલદરીથી યે વધુ
રસાભર ભરતાદિના કંકડવને સાંભળો, એના માન-
શ્રવણથી ઉન્મત્ત અનેકા પેસા અંગ્રેજ કનિયર પેરે,
એ દૈવી પંખી પાસેથી ‘ગાંડપલ્લુ’-Harmonious
Madness- બીખના થઈ જાઓ તો મારો આટલો
શ્રમ સફળ થયો માતીયા.

૫ ને ૪૨

૫ સોશી Teach me half the gladness
That thy brain must know,
Such harmonious madness
From my lips would flow
The world should listen then.
As I am listening now!

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈ

માટે આ મહિને આવેલાં ચિત્રોમાંથી કોઈ પણ દિશાએ લાવક કરતું નહિ ડોવાથી કોઈને ટીકા મળતું નથી. —ખ.

આ મહિનો (નવેમ્બર) . . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૧ અડદીના યુદ્ધમાં અંધેરો સામે પેશવા બાહરાવની હાર-ઈ. ૧૮૧૭
 તા. ૨ આબીસીનિયાનો શહેનશાહ હેલામિલાસી ૩૯ વર્ષની વયે તખ્ત-
 નશીન થયો-ઈ. ૧૯૩૦
 તા. ૫ પાણીપતના યુદ્ધમાં હાદિશા મુહમ્મદશાહ આફઘાન સેનાપતિ હેમુ-
 નો બહેરામખાને વધ કર્યો-ઈ. ૧૫૫૬
 તા. ૮ અધ્યાનિરતાનના અમીર દાદિ-
 રશાહનું એક વિધાયોગિ ખૂન કર્યું
 -ઈ. ૧૯૩૩
 તા. ૧૦ શિવાજીને પંડરાવના સૈન્યન
 લઈ વિલપુરથી નીકળેલા અફઘનખા-
 નનો શિવાજીએ વધ કર્યો-ઈ. ૧૬૫૬
 તા. ૧૨ શહેનશાહ પાંચમા તખ્તને
 પહેલી ગાળવેલ યુદ્ધી મૂકી-ઈ. ૧૯૩૦
 તા. ૧૪ જુરો બુલ નાહરનો પ્રવાહ
 શેથી કાઢ્યો-ઈ. ૧૭૭૦
 તા. ૧૫ હોગ ઓવ ગૌનસની પહેલી
 બેક મળી-ઈ. ૧૯૨૦
 તા. ૧૬ શ્રીસમાં પ્રભતંત્રનો અંતઆવી
 રાલવંત્રની યુન: સ્થાપના-ઈ. ૧૯૩૫
 તા. ૨૨ હિંદ અને અધ્યાનિરતાન
 વચ્ચે સંધિ થઈ, જેમાં અધ્યાનિરતાન
 રશિયન પ્રચારકાર્યને ટોકો ન આપે એ
 શરતે તે સ્વતંત્ર રાજ્ય તરીકે માન્ય
 થયું-ઈ. ૧૯૨૧
 તા. ૨૩ પ્રખર ચિત્તાની થી જગદીશ-
 ચંદ્ર બ્રાહ્મનું અવસાન-ઈ. ૧૯૩૭
 તા. ૨૫ ચિન્નુસા નહક બોદેરા મુકામે
 બંધેજ સેનાપતિ ફોર વંદકાએને
 પરાજિત કરી હિંદમાંથી તેઓને પગ-
 દંડા હાથેથી નાખ્યો-ઈ. ૧૭૫૯
 તા. ૨૬ મધ્ય એશિયાના વિખ્યાત
 શોધકશક્તી સર ઓરેલ ટીનનો જન્મ
 -ઈ. ૧૮૬૨
 તા. ૨૭ એ બંગાળી કમારિકાએ
 ટિપેરાના હિન્દીકટ બેબિલોટ્ટિમ. સ્ત્રી-
 વન્સનનું ક્રિમિલ મુકામે ખૂન કર્યું
 -ઈ. ૧૯૩૧
 તા. ૩૦ ફ્રેન્ચ સરકારે મૅરિશિયસનો
 કબ્જો અંધેરોને સોંપ્યો-ઈ. ૧૮૧૦

આ માસની વિભૂતિ
 બિપીનચંદ્ર પાટ

ઈ. ૧૮૫૮ના નવેમ્બરની ૮મીએ સિલ-
 હતા બાબુ રામચન્દ્ર પાટને ત્યા
 જન્મ. મૅટ્રિક પછીના અભ્યાસ માટે
 કલકત્તા જતાં આ બા બંગાદની જીવાન
 જનતા જેમના પર વારી જની એ
 બાબુ કેશવચંદ્ર સેનની અસર તમે
 આજના ને આજોર્ધર્મની દીશા લીધી.
 આથી પિતાએ કુલ જની પોતાના વાર-
 ત્તાર તરીકે રહે ર્યાં ને મરતાં મુકી
 પુત્રનું મોં ન જોવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી
 જે મરણપ્રવારી પર પડતાં મુકી પાળી.
 કુટુંબી આમ ચિત્રણ જનતા બિ-
 પીનચંદ્ર પર અનેક મુશ્કેલીઓ આવી.
 આર્થિક તંગીને દારણે અભ્યાસ પણ
 મુશ્કેલી રાખી તેઓ કલકત્તાની સિટી
 લાયબ્રેરીના લાયબ્રેરિયન નિયમવા.
 એ અરસામાં બાબુ કવિચરણ બેન-
 રજીએ ક્ષાણિકમૈત્રે નિંદતાં બાબુએ
 આપવા માંડતાં પાલબાબુનું મનલક્ષી
 લેકરું ને તેમણે એના બવાવમાં એવાં
 તો વિદેતાબ્યાં લાવણે આપ્યાં કે
 એમને વજ્રયાત્રી કીર્તિ મળી અહ.
 ઇ. ૧૯૦૦માં તુલનાત્મક પૂર્વજ્ઞાન
 શીખવાતેઓ આંકસક્ટ મયાને ત્યાંથી
 હાંડક કાનસ ને અમેરિકાની સફર
 હાપડયા. જુદીજુદાં પત્રોમાં લેખો
 આપી પોતાનું ખર્ચ એ કાલી લેતા.
 ઇ. ૧૯૦૨માં તેઓ હિંદ આજના ને
 પોતે પગાવેલો વપરંદેશ જનતાને

આપવા 'નવભારત' (New India)
 નામનું સાપ્તાહિક શરૂ કર્યું. એકેએમની
 આર્થિક ક્ષિપ્તિ વચ્ચે સરકાર નેત્રીની.

બંધબંધ અનેક તરફ હૈયાની જેમ
 બિપીનચંદ્રના હૈયામાં ચેતના અત્યંત
 મૂર્તી. એ અગાડ એમણે રાજદ્વારી
 કેવળ પોતાનું નામ તો મોખાવી ન
 લીધું. કૅંસની વ્યાપારીકાએથી
 એમણે બાબુએ કરેલાં ને હાંડકમાં
 આનંદમોહન બ્રાહ્મને પે. હિંદ અંધેરો
 લડતામાં સાથ આપેલો. પશુ હવે તે એ
 ધાંતી લહેર વાવેરાજમાં ફેરવાઈ અઈ.
 એમનાં બાબુઓએ હિંદની મુક્તિ કેવળ
 ના પ્રવાણવાસમાં ખૂલ કાઢે આપ્યા.

અને પછી, ૧૯૦૭ના ઓગસ્ટમાં,
 અરવિંદ ગાયનો પ્રખ્યાત કેસ લેખો
 રચો ને તેમને સાક્ષી તરીકે બ્રાહ્મવાચ-
 માં આવ્યા. એમણે બિર્ધાકપણે સુભાષી
 દીધું કે એ અપ્રદોશ રાષ્ટ્રને પ્રત્યાપતી
 હોઈ પોતે તેમાં કશા પ્રકારનો ભાગ
 લેવા નથી માગતા. પરિણામે એમને
 છ મહિનાની બાંધાવ કેવળી શિક્ષા
 મળી, જે એકસિનવાસ ફરસિયાન હિંદ
 ધર્મી કેપર એ પુસ્તક લખી નાખ્યાં.

એ એકમાંથી બહાર નીકળી તેઓ
 હાંડક ગયા ને ત્યાંથી 'નવભારત' નામનું
 પત્ર કાઢવા માંડ્યું પણ હિંદની સર-
 કારે એ પત્ર પર પ્રતિબંધ મૂક્યા.

હીંદે શાખા પરદેશવાસ પછો તેઓ
 હિંદને કાઢે ભાવ્યાં કે તેવી જ મુંબાઈ
 સરકારે તેમની ધરપકડ કરી એક
 માસની સજા આપી. એ સજા ભોગવી
 પાછા બંગાળ પડોળવાં એમણે 'હિંદ
 રીઝ' શરૂ કરી વખત શરૂ કરેલું, પણ
 અંગેજવશાત્ એ બંધ કરડું પોડેલું.
 હિંદના રાજકારણ પર નવી દૃષ્ટિ
 આપતાં અનેક પુસ્તકો ને સંપ્રદાયબંધ
 લેખો તેઓ રાખી ગયા છે. છેલ્લે છઠ્ઠે
 પોતાની જાતને રાજકારણમાંથી એમણે
 ખેંચી લીધી હતી, પરંતુ હિંદની જનતા
 તો એક આખી પેઢીના પ્રેરણાદાતા
 તરીકે હાલુ ચે એમને તીસરી શયી નથી.

માધુકરી

હે કૌન ચડાં રે કુચ્ચ નીચ?
હે કૌન ચડાં સ્વાર્થાં દધીચ?
ચદિ જગજગતનીકા જગ પુનીત?
તો દમસોત્પાદક ફલ-ધીચ:
હમ એક દંશરકે અંશ, તાર હૈ સિત, એક હી પર સિતાર!
જન જનમેં કેસા તિરકાર?
—પ્રવી

ગુજરાતના મહિતિ દિવસકે કિશોરસાહ મશરૂવાળા

“તમે બહે અખતરો કરો. એથી તમે સાચને—ફકવાણને
માથે વધારે જ આગળ જશે એમ મને વાચતું નથી. છતાં
ગોપાનીબહેનની રત્ન હોય તો અખતરો કરવાને હરકત નથી.
તમે જયારે નિશ્ચય જ કર્યો છે ત્યારે મારે તેની આડે
આવતું થાય નથી.”

સને ૧૯૨૧ની એક સવાર હતી. સત્યાગ્રહીશ્રમ આખર-
મનીમાં ફાટી હો સમુદાય બ્રાહ્મ પ્રાર્થના પછી ભેગો અડ્યો
હતો. પ્રસંગ અતિનિશ્ચિત હતો. આશ્રમના એક બેધુએ એકાંત-
વાસ માટે ગાંધીજીની રત્ન લેવાનો એ પ્રસંગ હતો.

એ આશ્રમવાસી તે કિશોરસાહ ધનરયામસાહ મશરૂ
વાળા. ગાંધીસિદ્ધાંતને જીવનમાં આત્મપ્રાપ્ત કરનારા બંધુ
છના જે નજીક અનન્ય સાથીઓ જણાય છે તેઓમાં
એ એક છે. હવે સામાન્ય, ઘરે સામાન્ય, રોખાકે બ-
પણ નહિ, પ્રેરક પણ નહિ, આકર્ષક પણ નહિ.
પણ જેટલો એમનો બાહ્ય રોખાવ સામાન્ય છે તેટલું
એમનું આંતરિક અસામાન્ય છે, લોકોનાર છે. મુશ્કેલી
એ એકાદા મહિતિ દિવસકે છે. શિક્ષણને, દિવસગીને, વત
ચિત્તને એ મહિતિ જેવી પૃથક્કરણાત્મક વિદ્યાને શિષ્ય
આપી-તોળી શકે છે, પુમાન્નાદિત જાગી, શ્રાંખી, અજ
ભાવનાઓને જે નર્ત, સાકાર, સુરપદ્મ કહે જેને છે તે રોખા
શકે છે, જીવન પર અસર કરતા ગુરુ વિચાર-પ્રવાહોનું
સુપ્રદાન કરી શકે છે, એવો એ છે સુરતનો વતની અને સજ
ભાતિએ પ્રવેશી ચલિક, બાલુબાઈ ઇન્દ્રાસામ મશરૂ.
હવે કિશોરસાહ ધનરયામસાહ મશરૂવાળા ઓ. એ. એફ.
બી., કે. K. G. A.

એમના પિતાનું નામ ધનરયામસાહ નથી. સુરત કૈલ
પુત્રના રહેનાર, આકાશમાં નહિ વસેલા, પરમ સ્વામીનાયક
બકા ઇન્દ્રાસામસાહના ને સીમી નાના પુત્ર. ઇન્દ્રાસામસાહ
જન્મથી જ એમના આ કનિષ્ઠ પુત્ર પરનો પોતાનો છે
છાકી હતી એમને શ્રી ધનરયામને અર્પણ કર્યો તેથી પિતા
નામ ઇન્દ્રાસામને બદલે ધનરયામ રાખવામાં આવ્યું છે
ઇન્દ્રાસામના ચાર પુત્રો: શ્રી બાલુબાઈ હવે કૈલસ
શ્રી નાનાબાઈ, શ્રી જુહાપદભાઈને શ્રી બાલુબાઈ હવે કિશોર
શ્રી બાલુબાઈને પણ પિતાનું નામ છોડાવીને અર્પણ
અર્પણ કરેલા, નેથી ને પણ પિતાના નામ વરીકે વન
લખે છે. નાનાપણમાં બનેલા એક અદ્ભુતમાં એ

ભાઈએ આશ્ચર્યકારક લાગે એવી રીતે બધી ગએલા તેને ઈશ્વરની કૃપા સમજી પિતાએ પોતાને રક્ષાને ઈશ્વરનું નામ લખવાનું કસોટી, અને સહનહદ સ્વામીનાં અનેક નામોમાંનું ધનસ્થાન નામ પસંદ કર્યું. ઉપરાંત, એ બંને તાના બાઈઓનાં નામ એકાં કરીને 'જીગલકિશોર ધનસ્થાન' ને નામે એમના કુટુંબમાં વેપાર પણ ચાલતો. મોટા બે બાઈ બાહુબાઈ અને નાનાબાઈ વેપારમાં પડયા, ને બાહુબાઈએ એલિઅબી. પાસ થઈ વજીલાત શરૂ કરી. આ બંને કુટુંબ સત્યનિષ્ઠ એટલે કિશોરલાલબાઈ પોતાની પ્રામાણિક દેખે જ વજીલાત ચલાવતા. તેમાં, તેમને સફળતા પણ ગણેલી, અને રસ પણ હતો; પણ મોટાબાઈની ઈચ્છા એમને વેપારમાં બેઠવાની હતી એટલે તેમાં પડયા. પણ તેમાં એમને રસ ન હતો. વળી એ-લેબના દિવસોથી જ, બે કૌટુંબિક રિશ્તિતિ હુંબરે તે 'સપેન્ટસ ઓફ ઈન્ડિયા' જેવી ફેઈ સરકારમાં બેઠવાની એમના મનમાં હોંસ હતી. મુંબઈમાં તબિયત સારી રહેતી નહોતી, વેપારમાં રસ નહોતો, કૌટુંબિક રિશ્તિતિ સુધરી હતી, પિતાના મારણથી એક મોઢ બોલો થયો હતો, અને એવામાં માંથી જ આવી મળ્યા એટલે યુવાનીનો એ મનોરથ સિદ્ધ થયો.

ઈચ્છાશાસનમાંથી આકાશ કેમ વસાવ્યું તે પણ બત્તના જેવું છે. સુરતની મિરાત રૂઝમાં માસિક વીસ રૂપિયાનું પગારે માતર થયા. એટલામાં પૂર ન થવાથી નારણદ સ શાનરામની પેઢીમાં નોકર રહ્યા ને એમને આકાશ મોકલ્યો. આ આવ્યા. આ સાઠ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. અજરો અને રૂમાં નારણદાસ શાનરામે આકાશ ખાતે સારી કમાણી કરી ને ઇચ્છાશાસનમાં ત્યાંના એજન્ટ નીમાયા. દેવ. મી-નારાયણના એમે જે સુરત બજત અને આજે પણ આકાશમાં એમને ત્યાં સ્વામીનારાયણની શરૂઆત છે. આકાશના એમના મકાનનો એક બાગ મહાત્માએ એસહકાર પ્રાપ્તો તે સમયથી અતિથિગૃહ તેમજ સંજગુણુહ તરીકે વપરાતો આવ્યો છે ને હજી પણ વપરાય છે. કિશોરલાલના બાઈ નાનાબાઈનાં પુત્રો મહાત્માના પુત્ર મણિલાલ સાથે વર્ષો છે. સત્યનિષ્ઠ કુટુંબને મહાત્માના જેવા સત્યનિષ્ઠ વેવાદને યોગ પ્રાપ્ત થયો; ને ઇચ્છાશાસનમાંથી જ બનાવને અર્પણ કરેલા પુત્ર કિશોરલાલ આજે બારતની સેવા કરી રહ્યો છે.

મુજથી જ કે. ધ. મ.ની વૃત્તિ તત્ત્વચિંતન અને સત્ય-શોધક. સને ૧૯૨૨માં એસહકાર પૂરવેગના આવતો હતો ત્યારે એમણે એકાંતવાસની મનીષા બંદોર કરી. સત્યા-ગ્રહાશ્રમથી અધો-પોણા માદદ દૂર એક ઝંપડી બાંધતી, તેમાં પોતે રહેવું; રોજ સવારમાં જ એક માલુસ આવતો ગુપચુપ, બોલ્યા વગર, દૂધ ને લાખરી મૂકીને ચાલ્યો બધ; ન કેહ સાથે વાતચીત, ન સંસર્ગ, ન પરામર્શ; ન છાપાં, ન ચોપાનિયાં, ન બાહ્ય દુનિયાનો સંપર્ક—સંપર્ક માત્ર બે વસ્તુનો: તુકારાના અભંગની ચાપડી અને જ્ઞાનેશ્વરી

ભજવદ્ગીતાનો. આ રીતે છ મહિનાના એકાંતવાસનો પ્રયાગ કરવાનું એમણે નક્કી કર્યું. માંથી જની રત્ન માગી. આજે માંથી જ મહાત્મા છે; ૧૯૧૬ સુધી તેમનું બિરદ કર્મવીર હતું. આફ્રિકાની તેમની લડતોએ તેમને કર્મવીર મોહનદાસ માંથી નામે દેશભરમાં બહુપ્રીત કર્યા હતા. કર્મયાગ એ માંથી જના જીવનનો અને સિદ્ધાંતનો મુખ્ય પાયા છે. એવા કર્મયાગને આ વૈરાગ્યયોગ સમેા અખતરો બહુ ગળે ન લેતયો. ને શરૂમાં લખ્યાં છે તે વાક્યો વડે, તેમણે ઝીઝી-ઝીઝી બધી વિગતો પૂછ્યા પછી, તમામ હકીકતથી વાકેફ થયા કેરે, રત્ન આપી.

ને કે. ધ. મ.એ એકાંતવાસનો અખતરો કર્યો. છ માસથી થે વધારે કર્યો. પણ તે પછી તેમણે ગુરુની આજ્ઞાની ઉપચા-ગિતા ભેઈ એકાંતવાસનો ત્યાગ કર્યો.

તત્ત્વચિંતનના અતિ અલ્પ ગુજરાતી સાહિત્યને કે. ધ. મ.એ ફળવડ બનાવ્યું છે; અને જગતના તત્ત્વચિંતન-સાહિત્યમાં ગુજરાતી સાહિત્ય ન્થાન લઈ શકે એવું થોડું છતાં ગરવું સર્જન એમની કલમે સર્જાયું છે.

પણ કે. ધ. મ.ની કલમે શરૂઆત તો મરાઠીના રૂપાં-તરારી દેલી. તે પછી મટોડી ખાવાના મુદ્દમતી મુંડેંગના મનોરથ અને બીજા એવા જ એમના સ્વતંત્ર લેખો 'સુંદરી મુખેધ'માં K. G. ની સહીથી પ્રગટ થતા.

'જગત'ના અધોવાળો લેખ એ ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક નવો જ પ્રકાર હતો. એ લેખ તેના લેખકની વિચારક-વેધક-વ્યાપક દષ્ટિની સાબિતી થપ હતો. આજે એ વિચારક-વ્યાપક દષ્ટિ, જે તે વેળા બીજા રૂપે હતી તે, બીસી, કુલી-કલીને અતિ આર્પ બની છે. એવું માનનારા પડયા છે કે માંથી જના સિદ્ધાંતો બુદ્ધ માંથી જના કરતાં પણ વધારે સ્પષ્ટ સ્વરૂપે કે. ધ. મ.ની કલમ બજત કરી શકે છે. માંથી જનાં લખાણોમાં સિદ્ધાંતચર્ચા સાથે જાગૃતિના અતિ-રેક બળે છે. કે. ધ. મ.એ જ સિદ્ધાંતોને લાગણીના રંગ વિના, લાગણીથી વિચિત્ર રીતે, શુદ્ધ, નિર્ભય પાંડિત્ય રૂપે ચર્ચા શકે છે. પ્રગટની શકે છે, સમજવી શકે છે. એમનો કોલી રંગ વિનાની છે. પણ મિત્રાસ વિનાની નથી. એ મિત્રાસ સાકર કેરીની નથી-પોંકની કે લીલા ઘડે—બાન્દીની અવસ્થા છે, ને એ મિત્રાસ માણનારા માનવીઓનો સમુદાય બોલો હશે, તો થે વધારે સત્ત્વશાળી જ હશે. શ્રી કિશોરલાલે ગુજરાતના સાહિત્યને વૈભવર જણું કર્યું છે. ગુજરાત કિશોર-લાલની કલમ માટે, તેમના તત્ત્વચિંતન માટે મગર છે. (દંડિયો)

—નંદવરલાલ વીમાવાળા

ઈંગ્લેન્ડનો વડો પ્રધાન

રાજકારણ એ જીવિનો વિજ્ઞાસ નથી એ જેવું હોય તો ઈંગ્લેન્ડનો વડો પ્રધાન તેનું જીવનગત હકાકાર છે. ફક્ત પાંચ કલાકની કાજ વર્ષ સવારના સારાસાતવાગ્યે તે પોતાની

કામગીરી માટે ને તૈયાર થઈ જાય છે. પાસીમાં જ નાસ્તો કરવાના દિવસો વડા પ્રધાનો સાથે વહેતા જ આવેલી ગયા છે તે એમની ફરજને લીધે કુટુંબથી જે એકબે બોલા અલગ રહેવું પડે છે કે ચિત્તીસ આદિવન, ચિત્તીસ બ્રોફડ ન્યોર્મ, લેડી એરિક્સન કે ઈસાબેલા પેડેરાનાઈડ આગવીમાં એ વસ્તુનિષ્ઠિત 'પર' અનેક બળાપા કહેતા છે.

સાડા સાને તૈયાર થઈ એ આને ઈન્સાઈ આપી રહ્યા હોય છે ત્યાં તે એક પછી એક એના સેક્રેટરીઓ આવે છે. એ દિવસની કામગીરી, મુલાકાતો બધી ગોઠવાય છે ને અગત્યના કામગીરીઓનો નિર્ણય થાય છે એટલે એક સેક્રેટરી અગત્યની રીઝાઈબીલિટી તેને વાંકું ફેરે છે. સાડા નવ વાગ્યે એક ડેપુટીશન તેને મળવા આવવાનું છે. વડા પ્રધાન ધડીઆળ સામે જુએ છે. સાડા આઠ વાગ્યા છે. એક કક્ષામાં તેા સપાળા મુખ્ય પ્રશ્નો લખી લેવાનું ને એ દિવસનું લાપણું તૈયાર કરવાનું રહે છે.

બીજે સેક્રેટરી અગત્યના ફરિયાવો સાથે આવે છે. વડા પ્રધાનને એ વાચી સંભળાવે છે ને વડા પ્રધાન તે પર પોતાને યાચ લાઈ તેની તોંધ એ સેક્રેટરી પાસે ઉતારાવે છે.

અંકડામાં ડેપુટીશનને મળવાનો સમય થાય છે. પરસ્પર નિઘ્રાપ ને બોળખાણો થઈ જતા શાંતિથી એક ધુરસ્તીગાને ગોઠવાય છે ને ડેપુટીશનના એક પછી એક સાચ પોતાના મુદ્દા રજૂ કરેલા જાય છે. વડા પ્રધાનની નજર ધડીઆળ પર જાય છે. સાડા દસે પરદેશોર્વેશીને મુલાકાત આપવાની છે.

બાબની આનુર નજર આકર્ષેના વડા પ્રધાન બેબા થાય છે ને ડેપુટીશનની માગણીઓને દ કે કન્ટર આપે છે. એ કન્ટર સમજાતીબધાં, માગણીઓને અવકાશરતા હોવા લેહ્યે ને સરકાર નેમને મંજૂરતા પ્રશ્ન તરફ સહાનુબંધિત થરાવે છે એની ખાતરી અપાવી લેહ્યે.

ડેપુટીશન રજૂ લે છે ને સેક્રેટરી આવી કહી જાય છે કે પરદેશમંત્રી સાહ જુએ છે. અગત્યની કાંકો સાથે એ તેને મળે છે. પરદેશમંત્રીએ પણ અગત્યનાં કાગળિયાં મેજ પર પાસી રીપાં હોય છે. અંતરજાતિ (Continental Powers) સાથેની નિષ્ફળ નીવડતી સમજૂતી તે વડા પ્રધાનને કહી સંભળાવે છે, કે જર્મની સ્વયં નથી આપતું, રશિયા ફર નાસે છે ને ઈટલી કંઈ રખપ્પતા નથી કરતું, જ્યારે કાન્સ વધુ ને વધુ સહકાર માગે છે.

'વાર, તમારી શી દરખાસ છે?' વડા પ્રધાન જુ છે પોતાના અનુબંધના મીડળને હોદેલી કાર્પેટિસાથી પરદેશમંત્રી તેને વાંકું ફેરે છે. નવી નીતિ નાંખી જાય છે ત્યાં વળી લગ્નસ્ત્રીઆતાના બધાંયેરક રીપોર્ટો આવી પડે છે. 'વાર, બધાં કાગળિયાં કોનિસેટી એકમાં કાપજે,' કહી, વડા પ્રધાન તેને વિદાય કરે છે.

પછી ત્યાં તેા, નવાં ફસ હબર વિમાનોની આગવી

મૂકેના લવાઈઆતાનો પ્રધાન આવી પહોંચે છે. એના બંધાજ અને એને મેલ્ડી મળવાની કાચકાચતા ચર્ચા એ જેમ નેમ પોતાના બોજનથી પરવરે છે. ફરિયાવનામાં લાવપી પાલિયાં અગત્યનાં કાગળિયાંના ચોડાને ચોડા તેના પર આવતા જ રહે છે જે બધા એને વાંચી કાઢવાનું હોય છે.

બોજનની પરવારી એ ૧૦ ટાકનિંગ સ્ટીટમાં આવેલા એટિહાસિક 'કોનિસેટ કમ'માં પ્રવેશો છે ને લાંબા ટાળને છોટ પોતાનું પ્રમુખસ્થાન લે છે. તરત જ કોનિસેટ સેક્રેટરી એક પછી એક સાંધપ કરેલા 'અંકેન્ડા' તેની સામે ધરેલા આવે છે. એ વખતની ચર્ચાચર્ચામાં આને ઈન્સાઈ મળે છે, જે પ્રથા લોઈડ ન્યોર્મ પોતાના વડા પ્રધાનપદેથી સર કરેલી છે.

કોનિસેટની એક પૂરી થાય છે કે કાકસ ઓવ કોમન્સ તરફ ધસાવે થાય છે. વડાપ્રધાને એની એકકયાં હાબર રહેતું જ લેહ્યે. તે પ્રશ્નોની કાગી ધમાલ ન હોય તેા તેણે વર્તમાન પરિસ્થિતિ પર બાબલુ કરતું લેહ્યે, અને તે યે દુકું નહિ પણ એક કરતાં વધુ ક્લાક થાડે નેવકું, અને એ બાબલુ પરની રીકમો, મૂલનાઓ ને નિર્ણય આપવા પણ તેણે ત્યાં હાબર રહેતું લેહ્યે.

પછી એ થી પહોંચે છે, પણ ત્યાં યે જુદાં જુદાં ખાતાંઓની 'ફેર કીરેય બોંકસીસ' પોતાના નિઘ્રાવની સાહ લેહ્યે જ રહી હોય છે. થાકેલા કમળેલા વડા પ્રધાન એકાદ એ નિરાસા લાખી એ કામ હાથ ધરે છે. એના ખંડના બળતા દોવા સામે એતો સેત્રી કપરાકપર બળાસાં આપે જાય છે.

શતે ત્રણ વાગ્યે વડા પ્રધાનના ખંડના દીવા ઓલવાય છે. થોડી ક્ષણ એ ખંડી લે છે ને થોડાક કક્ષા પછી તેા પાછી બીબ-દિવસની તેની કામગીરી રાડ થાય છે.

પરિવ્રાતની સાહાદત

એક મેજ, એક ધુરસ્તી, તેલનો એક દીવા ને એક નકશો-વર્ણવની એક શુભ આઈમાં આદેશ સંદર્ભન સાથે બેડેસ એ રાખસમાંથી એક નાલેયો: 'આપણું હોસ્ત ર્યાં છે?'

'આ રહ્યાં સાહેબ,' કહેતાં બીબએ પોતાના ખીસામાંથી 'હોસ્ત'ને બાદર કાઢ્યો. પીછાં ફેરવાવેલા એ હોસ્ત ટેબલ પર નાચી રહ્યો.

એ હોસ્ત હવે માત્ર એક અદના કચર. એનું નામ 'ચેર આખી.' કચરોમાં થાડે ત્યાં જળને થાડે તેવા જોજન વચ્ચે પણ પાછા અનુક પોતાને મૂળસ્થાને પહોંચી જવાની જે ખાસ ભત આવે છે તેમાંનું એ એક હવે. અફસરે રબરની પડીથી તેના પગે કોંકેશો બાંધી રૂંપો મોકલાવેલા કે વર્ણુના પતનની ધડીલા અણાય છે.

બાળખારો શહેરનું એક પછી એક અંજ બાંનેતે જતો હતો. ટકીકોનનાં હોરડાં તેા વહેતાં જ વૂડીકૂડી ગચેલાં.

એ વખતે આવા સંદેશનાદક કબરોમાં જ સૌને દિવાલો રહેતો. અને એર આખીએ તો હડમા કીવીજનની ન્યુ પોર્સની પ્રખ્યાત 'વૉરર બેરિયન'ને બચાવી હતી, એટલું જ નહિ પણ દૈવો ને વર્ડન વચ્ચે અગિયાર સદ્ગો નન-સાટે જેડી અનેક કાગળી સંદેશા એણે પહોંચાડ્યા હતા. એ જ રીતે, આ વખતે પણ, અફસરના હાથમાંથી છૂટતાં જ એક પૂમરી ખાઇ તે સીધું દૈવોની દિશામાં ધસી નીકળ્યું.

એક જર્મન સંત્રીની નજર અચાનક તેના પર પડી, ને જતાંવેત જ તેણે ને તેના સાથીદારોએ ડોળાઓ હાકી. એર આખી કશી ચે પરવા વિના આગળ ને આગળ ધસતું રહ્યું. પછી એકાએક તીવ્ર દુઃખભરી સીસ પાકી ગળડતા પત્થર જેમ જમીન તરફ પડવા મોડયું; પણ એના પડવાની વચ્ચાએ જર્મન સૈનિકો જાણ પહોંચે તે પહેલાં તે જમીનથી થોડેક અંકુરથી જ કાપા સમાપ્તી લઇ, પોતાના બંને પગ વધેરાઈ ગયેલા છતાં, એ પાછું દૈવો તરફ ધસી નીકળ્યું.

દૈવો એ પહોંચ્યું, પણ પહોંચ્યા પછી બીજી જ મિનીટે તે હોથ યઈ નીચે પડ્યું. છતાં એનો શ્રમ થયા ન જ ગયો. વર્ડનને એના સંદેશાએ પુરૂળ રાહત આપી ને વર્ડનને પણ એ કાણુ સ્પીકારી એ પરિન્દાની શહાદત અમર બનાવવા એના મુખ્ય શોમાનામાં એર આખીના નામે એક પેક્ક મૂકેલ છે જેના પર આ શબ્દો ફોદેલા છે: 'To the pigeon that died for France'.

અગિયાર વર્ષની ઉમર સૌથી વધારે તંદુરસ્ત હોય છે

ન્યુ પોર્સની મેટ્રોપોલિટન કોર્ટ ઇન્સ્ટ્રુક્શન્સ કંપનીના આંકડાશાસ્ત્રીઓના જણાવ્યા મુજબ અગિયાર વર્ષની ઉમર આખા જીવનમાં સૌથી તંદુરસ્ત હોય છે. તેઓ એમ જણાવે છે કે આ ઉમરે આરોગ્યના દરિયોદૃષ્ટી, સંદેશા બાળક, જગતના શિખરે એટલું જણાય છે કેમકે તે અગાઉ કદી હોય અથવા ભવિષ્યમાં ચલાતું હોય તેના કરતાં તે વધારે તંદુરસ્ત તથા સહીસલામત હોવાથી તે જીવનના એવા સમયમાં જીવે છે કે જ્યારે મૃત્યુપ્રમાણુ વર્દન નીચું હોય છે અને જ્યારે કોઈપણ દર્દ કરતાં અસ્તમાત જ મૃત્યુના કારણ માટે મેટિ બાગે જવાબદાર હોય છે.

અગિયારમું વર્ષ અથવા લગભગ ત્યારનો સમય સર્વ-સુખમિતુ છે. ત્યારે બાહ્યવસ્થાના તથા નાનપણનાં લેખઓ વીતી ગયાં હોય છે; યુવાની, પુષ્પ વય તથા વૃદ્ધાવસ્થાનાં વધતાં જતાં લેખઓની હજી શરૂઆત થઈ હોવી નથી. જીવનની આ અવસ્થામાં દરેકથી એટલાં એટલાં મૃત્યુ થાય છે કે મૃત્યુના સરભામાં પ્રાણધાતક અસ્તમાનો જ પહેલું સ્થાન લેાય છે. અને છતાં આ પ્રમાણુ પણ થયું એવું હોય છે.

(જરિયન રીપર્ટર ઇલેમેન્ટ) —હારાવાદ માનસિક કામદાર

આપણા દેશના મુખ્ય ઉદ્યોગો

આપણા દેશમાં ક્યાં ક્યાં ક્ષેત્રોમાં ઔદ્યોગિક પ્રગતિ કરવાની જરૂરત અને ક્ષેત્ર છે તેનો ખ્યાલ નીચેની યાદી દ્વપરથી આવશે. બીજા દેશોનાં કારખાનાંઓની યાદી સાથે સરખાવીને નવાં ક્ષેત્રો વિષે પણ વિચાર કરવાનો અવકાશ છે:			
કાણુ (Jute)	૬૬	તેલની મિલ	૨૧૧
રબર	૨૧	આમરું	૨૬
ચેમ્ફુલાઈટ	૧૧	સાણુ (ગ્રાઇલેર)	૨૪
સાસાયલિક (મોટા પાયા પર)	૧૮	જોનામેલ	૭
રંગ	૧૧	મૈંદા	૪
સામાન્ય ઈલેમેન્ટરી	૨૬૦	રબરનું ને તેલિયું	
નીલળીક ઈલેમેન્ટરી	૫૪	કાપડ	૬
મિદાઈ અને બર્કિ-સારખાનાં	૨૪	વીજળીક પંખા	૧૧
ચોખાની મિલ	૭૦૮	કાનસ	૩
કોનેચક પીણું ને ગરક	૪૮	બદ્ધ	૭
હાર્ટાં ને ખાતર	૨૦	સુતારકામ (મેટિ પાંચે)	૫૧
કાચ	૪૪	કાપડની મિલ	૩૬૬
લીલાસળી	૪૬	સીમેન્ટ, ચૂનો, પાટરી	૩૬
કાગળ	૮	દેશમની મિલ	૩૮
નૅસ વડક	૧૩	ખાંડ	૧૧૪
હોઝિયરીની મિલ	૫૪	કોરડાં	૪૦
		લોખંડ અને પોતાલ	૪

કેળાં-ડાહ્યા લોકોનો ખોરાક

લેડિઝ બાપામાં કેળાનું નામ 'ડાહ્યા લોકોનો ખોરાક' છે, એ નામ અનેક રીતે ભેટાં યોગ્ય કાગે છે. આજે આપણું સોનેરી રંગનું બની ગયેલું, વચ્ચે વચ્ચે તપકીરી રંગના ડાહ્યાવાણું ને કોક કેસણે છાલ કાળી પડી ગયેલી હોય એવું કેળું' આવાથી સરીરને બેઠેએ એટલી ગરમી મળે છે. પાકેલાં કેળોમાં ખોરાકના બધા ગુણ હોય છે. કાળાં કેળોમાં સ્વાદ્ય વધારે હોય છે, પણ પાકાં કેળોની અંદરના બધા પદાર્થોએ ગુણક-એક ભતની સાકર-માં રૂપાંતર થઈ ગયેલું હોય છે ને બીજી કોઈપણ ભતની સાકર કરતાં ગુણક સરીરમાં ગળુ જ સહેલાઈથી શોષાઈ જાય છે. એ સાકર સરીરના જીવનરસમાં તરત ભળી જાય છે. મન બદુ જ કેટલી ગુણ હોય છે ત્યારે એકાદું કેળું ખાઈ લેવાથી તરત કીક લાગવા લાગે છે. ગુણક દ્વપર કાંઈ કેળોમાં એ. બી. સી. વિદ્યાર્મીને, ફોસ્ફોરસ, કેલશિયમ, તાંબુ, લોહ વગેરે પણ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં હોય છે.

બોનો દિલ્હાસ પણ જરા નળુવા રહેવા છે. ઇ. સ. ૭માં સિલ્કર ફોર સાથે હિન્દમાં આવ્યા હોને

ત્યારે એણે પોતાની ને જરૂરની તંદુરસ્તી કેળાં આપને જ જાણવી રાખી હતી. જમણીકા, કેન્દ્રી વગેરે બેઠામાં કેળાં બારે વાવેતર થાય છે ને પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રો એના સંપર્કે લાભ લે છે. ઈંગ્લંડના કેળાં વાવેતર માત્ર ૩૬ વરસ પહેલાં જ કરવામાં આવ્યું છે; તેપણુ ઈંગ્લંડમાં દર અડવાડિય ૪૦,૦૦૦,૦૦૦ કેળાંની આયાત કરવામાં આવે છે.

કેળાંનો ફરેક જાણુ ઉપયોગ કરી શકે. નિશાણે જનારાં ખાજકો બે ખજારે એકેક કેળું ખાય તો તેમને એતાથી થયેલા ફાયદો થાય છે. મોટાં માણસોને પણ એના થયેલા ઉપયોગ છે. પાકાં કેળાં તો માંદા માણસોને પણ માફકસર આપી શકાય. કેળાંની છાત્ર જાતી હોવાથી બહારનાં જંતુઓ એની અંદર જરૂરી પ્રવેશ કરી શકતાં નથી.

નિષ્કપરિચય

મુંબાઈ ઈલાકાથી જુદા પડતાં એને ત્રણ વર્ષ પણ નથી વીત્યા એ સિધ્ધ અથવા પ્રાચીનકાલનો સખ્તસિધ્ધ આઠ જિલ્લામાં વહેંચાયેલા છે. પ્રાંતમાં ચાર ભાગની વસતિ અથવા ૧૮ લાખ જેટલા મુસલમાન છે, ત્યારે આઠ લાખ જેટલા હિંદુ, ૪૨૫૪૩૨ જિલ્લા સિવાય બીજાં ક્યાંય હિંદુઓ જુલ્યાપૂતમાં નથી માનતા. મુસલમાનો મોટે ભાગે ખેતી કરે છે, ત્યારે હિંદુઓ વેપાર અથવા નોકરી કરે છે.

આઠીના હિંદુઓ બીજાઓની નક્ક કરવામાં કુશળ છે. ત્યારે ખીર, કસોડા, ઘાતપુર આદિનું સાત્ત્ય હવે ત્યારે એ લોકોએ મુસ્લિમ ટોપી અને ધૈતિયાને કેકાણે 'મુંબલુ' અને 'ફેચ' અપનાવી લીધું હતું. બ્રિટિશ સરકાર આવી એટલે એમનો વેશ અપનાવ્યો. હૈદરાબાદમાં સેક્ટર ૬૫ ટકા 'આ-ગિશો' પાશ્ચાત્ય સભ્યતા અપનાવેલા જણાશે.

સિધ્ધ માટે ડિગલ-બાધામાં એક કંડેની પ્રચલિત છે, કે

દેખી તેરી સિન્ધ ગિન્ધ

પૂત્ત ગિન્ધપીર કી

ગલ્લે કી સવારી કરે

નજર રખે ખીર કી.

પણુ નેદરી અને ગુમાન સિવાય સિધ્ધી લોકોમાં અનુ-કરણીય વિશેષતાઓ પણ છે. ગરીબ કે અમીર હરેકને ઘેર સાંજે વાણુ પછી ફૂધ પીવાનો મહાવરો બચપણથી જ પાડવામાં આવે છે. દનાન કરની વખતે તેજની માંગિશ પણ એ લોકોમાં જરૂરી છે. અને બીજાઓની નિંદા કરવાનો દુર્ગુણ તો એ લોકોમાં એણામાં એણા ફેલાયો છે.

સોવિયેટ

'સોવિયેટ' એ રશિયન સબ્જેક્ટનો અર્થ થાય છે 'સમિતિ'. ૧૯૧૭ની ક્રાંતિ વખતે આખા રશિયામાં દેરકેર સમિતિઓ અથવા સોવિયેટોએ બીમાં યદી રાજસત્તા હાથ કચેલી, ને કાયમ રહી છે. આવી રચનાની સમિતિ પોતાના પ્રતિ-

નિધિ ચૂંટી, જિલ્લા સમિતિમાં મોકલે છે; જિલ્લા સમિતિ પોતાના પ્રતિનિધિઓ ચૂંટી પ્રાંતિક સમિતિમાં મોકલે છે; અને આની પ્રાંતિક સમિતિઓના ચૂંચએત્રા પ્રતિનિધિઓ સર્વોપરિ સોવિયેટ-રાજસમિતિમાં મોકલાય છે. આને જીકને રશિયા આને 'Union of Socialist Soviet Republics' (U. S. S. R.) તરીકે જાણખાય છે. રશિયાનો સરમુખત્યાર લેખાતો બેરોફે રશિયન કૃં આ સોવિયેટોનો પ્રમુખ નથી. ગાંધીજી જેમ મહાસત્તાના નેતા છે તેમ એ માત્ર જાન્યુનિટ પાર્ટીનો નેતા છે. ફેર માત્ર એટલો જ કે ગાંધીજીનું નેતૃત્વ હાર્દિકતાપૂર્વક છે, ત્યારે આ રશિયનનું અધિકારરૂઢ.

પ્રધાનોના પગાર

ઈ. ૧૯૩૬-૪૦ના બંદાજપત્ર અનુસાર કૅમ્બેસ પ્રાંતોના પ્રધાનોના પગાર બીનકૅમ્બેસી પ્રાંતોના પ્રધાનોથી પાંચમા ભાગના જ રહ્યા છે:

બેંગલ	શ. ૩૦૦૦ થી ૩૫૦૦
બંગાળ	,, ૨૫૦૦ થી ૩૦૦૦
કૅમ્બેસ પ્રાંતો	,, ૫૦૦

એ પગાર ઉપરાંત પ્રધાનોને વાણું બેલાવત્ત મળે છે. કૅમ્બેસી ને બીન કૅમ્બેસી પ્રાંતોમાં એમાં બહુ તફાવત નથી:

બેંગલ	શ. ૮૫૭૫
બિહાર	,, ૮૦૫૦
બંગાળ	,, ૭૮૪૨
સંયુક્ત પ્રાંતો	,, ૭૪૫૦
સિધ્ધ	,, ૭૪૫૦
મદ્રાસ	,, ૭૪૫૦
મુંબાઈ	,, ૬૧૮૬
બીજા પ્રાંતો	,, ૫૦૦૦ ની નીચે.

વિકાસનો ગત

ખગોળશાસ્ત્ર અને ઉત્ક્રાંતિવિજ્ઞાની દ્રષ્ટિએ આ પૃથ્વી અને જલ્લાંડના જમ્બેરા વિદ્યાર્થનાં વિધાનો કરવા માટે 'ક્રાંતિક વર્ષ' (આપણે એને 'અઘાનું વર્ષ' કહીએ)નું એક માપ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. આપણાં ૨૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ વીસ કરોડ વર્ષનું એક ક્રાંતિક વર્ષ થાય.

આ ગત વડે આપણી સંસ્કૃતિનું માપ દાતાં તેણે આપણે આત્મતંત્ર કંચાલ માલુમ પડે છે. વાનરજાતિવાળી માનવની ઉત્ક્રાંતિ થયે, આ હિસાબે તો હજી માંડ એક અઠવાડિયું વીત્યું છે; માણસની સંસ્કૃતિનો ઉદ્ભવ થયે માંડ આરથો કલાક વીત્યો છે; હજિમતના પિરામિડ હજી હજી જ બિનિટ પડેલાં બંધાયાં છે, અને જોને માટે આપણે બારે અરબનાં લઈએ છીએ તે આપણી વીસમી સદીની સંસ્કૃતિ તો છ જ સેકન્ડની ઉમરની છે.

‘કુલ્ડરેપ’ નામ કેવી રીતે પડ્યું?

એવું કહેવાય છે કે ‘કુલ્ડરેપ’ નામ પ્રાચીન સમયથી વાપર્યું આવે છે. અસરના વારામાં ફેલિઓ સાઈઝના કાગળોમાં નાની ઘંટડીઓવાળી ટોપી પહેરેલ વિદ્યુતકની ‘સોલરમાઈ’ છાપ આવતી. તેરમા સૈદ્ધાંતી સત્તરમા સૈદ્ધાંતી એ છાપ સર્વેલાધારણુ પ્રચિત્ત હતી. એ કપરમી ‘કુલ્ડરેપ’ નામ પડ્યું હોય એની એક કલ્પના છે. બીજી બાજુએ વિદ્વાનોનું માનવું છે કે ‘ફેલિઓ-કેપો’ (Folio-capo) નામના હરિન ભાષાના શબ્દ પછી અપભ્રંશ થઈને એ કુલ્ડરેપ શબ્દ ઊતરી આવ્યો છે. ‘ફેલિઓ-કેપો’નો અર્થ ‘ફેલિઓ કદનો’ એવો થાય છે. એ કદનું માપ આ પ્રમાણે છે: છાપવાના કાગળો માટે 13 $\frac{1}{2}$ " x 18" અને લખવાના કાગળો માટે 13 $\frac{1}{2}$ " x 19 $\frac{1}{2}$ " —ત્રિભુવન બી. હેમાણી

‘બેબૂન છુલ’ એટલે?

વર્તમાનપત્રોનાં સંચિયાઓને ‘બેબૂન છુલ’ નામ સારી રીતે પરિચિત હશે, પણ એ શબ્દનો પ્રયોગ શા હેતુથી કરવામાં આવે છે તે શોધવા તેમજ સમજવા બધું યોગ્ય છે જ પ્રથમ કરતા હશે. સાચી વાત તો એ છે કે ડૉક્ટર આર્થુથુર્ન્ટે તેની ‘ફિદેટ્રી ઓફ બેબૂન છુલ’ નામની કથાસિકામાં ફોઈ હઠાર દિવના તેમજ કંઈપુલ શરીરવાળા બંધોજ એકત્તના પાત્ર માટે એ નામની યોજના કરી હતી. આદકતરી રીતે કથાએકા એ કથાસુચી સૂચનને પરિણામ એંથેજ પ્રવળના કોઈ સંખ્યનું એ સપ્તીય અપરનામ (Nickname) બની ચૂક્યું છે. એ જ લેખકે તેના એ પુરત-કમાં કાંસવાસી માટે ‘લઈ બબૂન’ (Lewis Baboon) અને હોહાંલવાસી રથ માટે ‘નિકોલસ ફ્રોગ’ (Nicholas Frog) જેવા શબ્દપ્રયોગો યોજીને હજવા કથાઓ અગ્રા નમૂનો રજૂ કરેલા. —ત્રિભુવન તીરજીભાઈ હેમાણી

વિકસતું વિજ્ઞાન

ધાતુઓની ઔષધીય મહત્તા સમજનાર ભારતીયો સૌ પહેલા હતા, પણ હવે પાશ્ચાત્યો પણ ધાતુઓની રોગ મઠારવાની શક્તિ સમજતા થયા છે. તાલેતરમાં જ સંધિયા તથા શ્રેલ સામે લીડના થો. ઝંડાકી હાઈકેલે મોનાના એક ક્ષાર-પરોક્સિડ-નો ઉપચાર અજમાયી ભેંચો. એવું ઈન્કેશન લેતાં એ બહુ સંપૂર્ણ સાબ થઈ ગયા, એતાળીસ બહામાં ખૂબ મુશ્કેલી દેખાઈ, ત્રણમાં સામાન્ય અને એકમાં નહિ જેનો. જીવિતમાં કદાચ એ અકસીડ નીવડશે.

ચાલુ લુહમાં પેટ્રોલ, ફેરોસિન વગેરે દાહ પદાર્થોને બાલમારાથી સજીવી ઊંઠા બચાવવા માટે જે વિમાસણ ચાલી રહી હતી તે એક દેન્ય વિજ્ઞાનીએ બનાવેલા નવા પ્રકારના બાલથી દૂર થશે એમ મનાય છે. આગની નળ્યાએ આ બાલ કોડતાં જ તે બધું ઓક્સિજન શોષી લેશે ને તેના અભાવે આગ આપોઆપ ઓતવાઈ જશે.

સરકારી ટપાલ માટે વપરાતાં National Economy ક્વરલી બધા પરિચિત છે. એ ક્વર એક વખત વપરાયા પછી જેના પર બધું હોય તે તેની ક્વેપ પર એક પતાકડું ચોટી ફરીથી વાપરે છે. અને એમ એકનું એક ક્વર અનેક વખત ઉપયોગમાં આવી શકે એવો સિદ્ધાંત છે. પણ આ રીતે કરકસર કરવાની સખત મૂલ્યનાઓ છતાં ટપાલ રવાના કરનારા કારકૂનો એનો અમલ બહુ યોગ્ય કરતા હોય છે. અને ઘણાંખરાં ક્વર તો એક વખત વપરાયા પછી કચરા પેટીમાં જ ન્યય છે.

આ વસ્તુ અટકાવવા માટે ક્વર એવાં બનાવવાં જોઈએ કે પતાકડું ચોટ્યા વગર તે વાપરી ન જ શકાય. એટલે તરું કે છત્તું ક્વર વાપરનારને મન એક સરખું જ થઈ જવાથી તે વપરાએલાં ક્વર વાપરવા પ્રેરાય. અને આ માટે હવે પરબડી કાળી લીટીઓ પાસેપાસે છાપી નાખવી જોઈએ, અથવા તો એવા સળી પાડેલા કાગળોમાંથી ક્વર બનાવવાં જોઈએ, જેથી ક્વર પર સીધેસીધું કાંઈ જ લખાણ શક્ય ન બને.

દેશહિતને સજ્ઞમાં રાખી યાત્રીની સંસ્થાઓ આવાં ક્વરો સમાજમાં તરતાં મૂછી દે એટલે કે પોતે એવાં જ ક્વરો પોતાના પત્રવ્યવહારમાં ઉપયોગમાં લે તો ખીલ પણ એવાં જ ક્વરો વાપરવા પ્રેરાશે, એટલે પછી પોતાના નામનાં ક્વરો છાપાવવાને બદલે દરેક પોતાનાં નામનાં પતાકડાં જ છાપાવવાનાં રહેશે, અને ક્વરો તો પોતાનાં પર આવેલાં પણ વાપરી શકશે. અથવા તો એ રીકાકા ન હોય ત્યારે બનતરમાંથી બરીદીને એવાં ક્વરો વાપરી શકશે. જેઓ આવાં ક્વરો છાપાવે તે એકાદ સજ્ઞમાં ક્વર છાપાવનાર તરીકે પોતાનું નામ નાના ગ્રંથપમાં મૂકે તો એ રીતે નાની એવી જલ્દેસાતનું કામ પણ એ ક્વર સારી શકશે. હ.

આપણે પોતે-આપણો દેશ-આપણી પૃથ્વી

૨૪ કલાકમાં આપણે હંદય એટલો શ્રમ કરે છે કે તેટલા શ્રમથી 1૨૫ ટન વજનનો પત્થર 1 ફૂટ ઊંચો થઈ શકે. માણસની જિંદગીમાં તબિયત સ્થગરવાના બચકર તબક્કા ત્રણ ગણાયા છે: ૩૬ મું વર્ષ, ૪૫ થી ૫૦ મું અને ૬૧ મું.

આપણા દેશમાં વધુમાં વધુ બીય વસતિ દેશીન રાજ્યમાં-1 માઇલે 1૯૫ છે ન્યારે એલામાં એણી બહુ-ચિત્તાનમાં-1 માઈલે ૫.

આપણા દેશમાં બધાં મળીને ૫૬૨ દેશી રાજ્યો છે.

આપણી પૃથ્વીના સમાવરણ (Stratosphere)માં ૫ થી ૨૦ માઇલ જલ્દાતનું એજોન વાયુનું ૫૮ આગું છે, જે ક્ષોરિન જેટલું ઝેરી છે. છતાં એ ૫૮ ન હોય તો અક્ષા વાયોલેટ દિરેલો સીધાં પૃથ્વી પર ધસી આવી સઘળી સજીવતાને નાશ નીપાળવી દે.

પાતાના પિતા કરતાં વધુ સિકંદર
ચુકને શા માટે વધુ માન આપતો
હતો એવા કોઈ મિત્રે સવાલ કરતાં
તેણે કહ્યું, 'પિતાએ મને છવાવ આપ્યું;
પણ એનું કેમ સારુંકથ કરવું એ ચુકએ
મને શી બચું એટલે.' આપણા ઇતિ-
હાસમાં જે શિવાજી પાતાના પિતા
શાહજી કરતાં રામદાસ દેવામીનું વધુ
સંમાન કરતા હોવાનો દાખલો છે જ.

અનેદાર્થો રાખે: કાંકલે=ગજાને
મેસતો આવતો અંબરખાનો કાપ;
પાપટનાં કંકનું કાણું વતુંક; વાણાનો
તાર તાણામાં નાખવાનું ઓત્તર; સ્ત્રી-
ઓના કંકનું એક ધરણું, હાંસડી; ઘડા
વગેરેના ચેરની ઉપરનો બાગ, કાંઠો;
પાટ, કિનારો.

કહેવતોના અર્થ: 'ખાંડી માથે બેડું',
કે વખતે યેર લાગે કે વખતે રેરતામાં
જ ફાંડી નાખે એનું ધાર્યું નહિ; એ
મુજબ પોતાના મોહમાં મક્કમ ન
રહેતાં વારે વારે ફરતા રહેતા માણસ
પર પણ પતીજ ન રાખાય. એને લગતી
બીજી કહેવતો: 'બાલે બંધ નહિ.' 'હજી
તો પનો પનરવાર પરણ્યો.' 'શિંગડે
ગ્રાસો તો ખાંડો, પછડે ગ્રાસો તો
ખાંડો,' વગેરે.

અર્થિત ગમ્મત

- ૧ તમારા ધરનો નંબર લખો.
- ૨ તેના વચલા કરો.
- ૩ તેમાં ૫ ઉમેરો.
- ૪ તેને ૫૦ વડે ગુણો.
- ૫ તેમાં તમારી ઉંમર ઉમેરો.
- ૬ તેમાં ૩૬૫ ઉમેરો.
- ૭ તેમાંથી ૬૧૫ બાદ કરો.

—અને તમે જોશો કે તમારા ધરના
નંબર પાસે તમારી ઉંમરનો આંકડો છે!

જીવંતમાં રવિવારે દરિયાકિનારે
અંધેરે બેસવું, બુધવારે માંસ ખાવું,
પોતાના ધંધાના સહકાર્યકર્તાને નાતા-
લની એટ આપવી કે પાદરી યજ્ઞને
ગંજફા રમતો ગેરકાયદેસર ગણાય છે.

ત્રણ કાચલીવાળું આનાબિયેરત્રિવિનો-
પક્ષીના મનાપરાક્ર આમેથી બરોબર
પાકેલું મલેલું. અને બહારના જેટલું જ તે
અંદરથી પણ દરક છે. તેને ત્રણ આંખો
છે. બેમથોરના સરકારી મુક્રિયમમાં
હાલ તે રાખવામાં આવ્યું છે.

બસનો દંડકરે ટિકીટના પેસાડક-
રાવતો ઉધરાવતો પકોળા હાથ ફરી
બેઠેલાએ સખસ પાસે આંખો, એટલે
તે મુદ્દરમ બોલ્યા: 'આરા જમણી
ખાતુના જમવામાં ટિકીટ ખૂંદો ને તે-
માંથી એક આનો લઈ લો.'

'કેમ રાહોળ, આપને હાથે કંઈ થયું
છે?' દંડકરે હમદર્દીથી પૂછ્યું.

'કંઈ નથી થયું', જવાબ મળ્યા, 'આ
હાથ તો ધરની ખારીમાં બેઠેલા કાચવું
માપ સાચવવામાટે પકોળા રાખ્યા છે.'

ધણીવાર ઝીણી ચૂંકો કે ટૂંકસને
કોઈ કંઠાણે બેસાડતી કે જરતી વખતે
પકડતી ફાવતી નથી. એ વખતે એકાદ
રહી પોટકાઈના ખુણા પર તેને લાગતી
એ ખુણા સાથે ચૂંક શેગ્ય જગ્યાએ
પડી રાખી હથોડી વડે જડી લેવા
અને પછી પોટકાઈ ખેંચી લેવું એટલે
છેડા ફાટીને નીકળી આવશે અને ચૂંક
તેની જગ્યાએ જડાઈ રહેશે.

દુનિયામાં વહેવામાં વહેણો દિવસ
સાંઈખરિયામાં આવેલા ફરત કેઇપ
સુકામે બેગે છે.

નવાનની રાજધાની ટોફીઓની
વસતિ વધીને હવે ૬૮,૩૦,૫૨૩ સતાં
ગઈ તા. ૧૦મી એપ્રિલથી તે દુનિયાનું
બીજું નંબરનું સહેર ગણાવા લાગ્યું છે
(પહેલો નંબર ન્યૂ યૉર્કનો છે).

ડાબી બાજુ બતાવેલો પોરર ફીંગુલ
આદિના પોટકાઈમાં ગામનો રહીશ,
ફર બોરેનોના ધણી અને ઉડખચ્યાં-
હચ્યાંનો બાપો હતો; અને તેને પડખે
બેઠેલો બાંગ પોનો એટલો તો લંબક
હતો કે ૧૧ ફૂટની જાથાઈએ તે
પોતાનું નામ લખેલી કાઠતો!

આપણો હિંદુસ્તાન જગતની વસ્-
તિનો સે બામ ધરાયે છે; અને જગતના
નિરંકરોનો સે બામ પણ આપણે ત્યાં
જ છે!

એક રતલ કેવરો બાળવા બાર
રતલ હવા બેઠેલો,

નીચેના રાખો એવા છે કે તે વાંચતાં
તેના ઉચ્ચાર વડે જતોના વર્ણનો ખોવ
વડદધાય છે. આવા રાખોને બેંગેલમાં
Onomato poetic words કહે છે:
જરક, મુઘાયમ, બરેલ, ઘુણ, દિલબર,
ગલીપતી, ચળસંક.

આવા બીજા રાખો રોપોને મોક્ષી
આપસો?

કંઈતો દવા પીતી ન ગમતી હોય ને
મોં કયાણુ થઈ હોય નો તે પીવા પડેલાં
એક ગાંધોડા બરકેનો ચાવી નહિ,
એટલે પછી છબને દશી ફરવાસ જ
નહિ લાગે.

SAIZ

विश्वेश्वर

आवती कालनां नागरिकानुं पत्र

१६२

तंत्री-सविशेषक म. रावण ★ संपादक-अशुभाध राव

ડોંગરેનું બાલામૃત

છોકરાંઓને માટે ઘણું પૌષ્ટિક જોસક છે.
જો નળાં અને તંતાઓનો
ખાળકોને સાત્તું કરે છે

ખાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું માનીતું સર્વાંગ સુંદર સચ્ચિત્ર લોકપ્રિય માસિક **ખા.લ.જી.વ.ન.**

તંત્રી: રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

છેલ્લાં ૧૯ વર્ષથી નિયમિત પ્રકટ થાય છે યુજ-
સાતી ભાષાનાં સર્વ ખાળકોનાં પત્રોમાં એનો
ફેલાવો વધારે છે. ખાળકોનાં પત્રોમાં દર વર્ષે
૧૬૦થી વધુ પૃષ્ઠની સચ્ચિત્ર લેટ આપનાર
એકલું 'ખા.લ.જી.વ.ન.' છે.

લવાજમ તદ્દન સરેતું—માત્ર રૂ. ૩)
ખર્ચો માટે રૂ. ૩૦. દિલ્હી ૮૨ રૂ. ૪૦

ખા.લ.જી.વ.ન કાર્યાલય, ખાજવાડા, વડોદરા
(મુંબઈમાં આર. આર. રોહડે ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે.)

લગ્ન વેળાના ઉત્સવથી હિલોલતાં
અંતરોમાંની મંગલ ભાવનાઓ,
આશાઓ અને આકાંક્ષાઓને
એવી જ હિલોલભરી રેખાઓ
અને ફંગવટકેમાં રજૂ કરતું
આઠ ચિત્રોનું નવું જ આદ્યમ

૬

મંગલાદય પછીના તેના જેવો
જ આ બીજો ચિત્રગ્રંથ

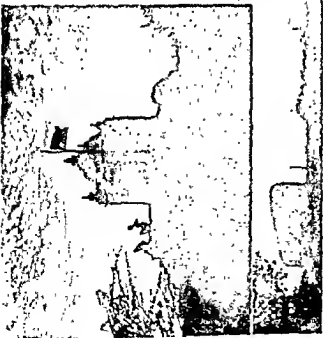
તેની હરીકર્ણમાં ઊતરે એવાં, છતાં
તદ્દન નવી જ ભાવનાઓ આકર્ષતાં
આઠ અનોખાં ચિત્રો આપે છે.

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર
અને શ્રી ટોલરસચ માંકડના
લખેલા પ્રવેશકો, પરિચયો
અને પરિપૂર્તિઓ સહિત

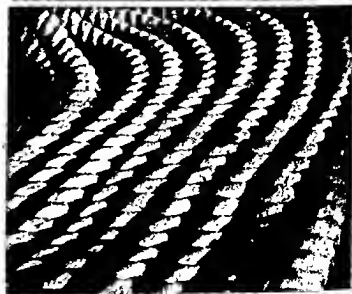
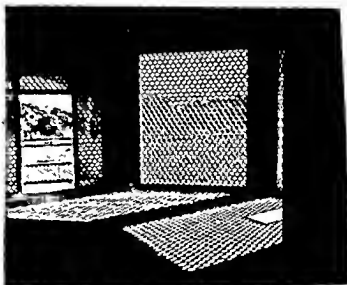
વિજયાદશમીએ બહાર પડ્યો

કીમત સવા રૂપિયો

કુમાર કાર્યાલય - અમદાવાદ

ଏହା ପାଟଣା ଶାସନ : ପାଟଣା ଶାସନ-ପାଟଣା ଶାସନ
(ପାଟଣା), ପାଟଣା ଶାସନ; 'ପାଟଣା' ଶାସନ, ପାଟଣା
(ପାଟଣା), ପାଟଣା ଶାସନ; 'ପାଟଣା' ଶାସନ, ପାଟଣା
(ପାଟଣା), ପାଟଣା ଶାସନ

રમણને જતાં પણ દાઝતા તાવ્યા જેટલે જોડાયાં ચાંદર ત્યાગ કરી પગનાં તળિયાં એવાં રીંદાં ફડા કે પછી કદી જોડા પહેરવાની જરૂર ન પડી. હાલમાંની બપોટ ત્યાગવા પંચકેશ આહુ રાખ્યા. દરજીની પીડા ટાળવા પડુગીયાં વસોથી વચાવ્યું. જેમ અને તેમ ઝપડને સ્વરમ અને નિઃ- સંય રાખવા અનેક પ્રકારના ત્યાગ અને એવમ સેવના છતાં સ્વભાવમાં મૃદુતા, પ્રેમ અને તત્વરતા કદી શોધાં થવા ન દીધાં. આ લેખકના યુવાન અને ઘોડ ઝવલન સંસ્કારો આધુનિક વ્યવહારને અનુકૂળ છતાં એવાની સાથેની નિકટતા અને રમેહસેબધમાં એવાની જ દહારતાએ કદી ભેદ પડવા નહોતો દીધો. ધાળી વાર હું એવાની સાથે હજાના અવનવા પ્રકારો અને ઐતિહાસિક વાસ્તવશીની રસમય ચર્ચા કરતો તેનો આનંદ એ વાદ રાખતા.

આવનમરની બૃતપૂર્વે હવા અને હસાકારોનો તેમને સતત પરિચય રહેતો. રહીશમાંને સિતાર સાંબલ્યા હોય તો દેવ મહારાજ રાત્રે તેનું બારણું ઉઘડાવી રહે. કક્કા- વંચી સંદ્રપ્રમાણાં આપેના તે સંતજન્ય અને કહેતા કે એ આયંતોમાં પ્રહસ્યવૈનો પ્રભાવ હતો. જાન્યાનક હસતુ- નામગ્રાહ તો એમના રમેલી હતા. અને વિદ્યાનાંમાના નાટ્ય પ્રયોગમાં પણ દેવ મહારાજ આવી મળતા અને તેમની સમર્થ અભિનયશીલીની સપ્રયોગ તાલીમ આપતા. આશવર્ગ ઉપર તેમની બહુ મગતા હતી. મુજબીનાં મેળાવાં કે નવરા બાગમાં દેવ મહારાજ જઈને નમે ન બુલે ખેરી એટલે તેમની આસપાસ શો, પચારા નાનુર- નું ટોણું વણુનોતરું આવીને બેઠું હોય જ. અને ને વાગન મહાહારત, રામાયણ વર્ણનોમાં કથાપાર્વતને પોતાની પ્રા- સાદિક પવિત્રતાથી રંગી સજ્જન કરતા.

એમની વાતોમાં 'પરાકાષ્ઠા' અને 'સીમા વનરની' શબ્દો તાત્કાલી જેમ વપરાતા અને અગારા વિનાદનું ગાધન બનતા. મહાપુરુષો કલ્યાણકારી હોય છે તેમ દેવ મહારાજ કહી સંતમને પોતાના દષ્ટાંતથી અને પ્રવચનથી સાત અને સંતુરે બનાવતા અને તેમની માનવતાને કુચ્ચ બનાવને પ્રેરતા. 'તમને પગાર કે સાધન થોડાં છે મારે નમે મહા- રામી કે સપ્રારથી જોછા છે એનું માની ન બેસતા' એવા બંને તોએ આમ વર્ણને બહુવાવતા અને તેના સમસન રાટે અને હાતરી નય એવા પુરાણો કે શાસ્ત્રના દાખલા અને વચનો આપતા. કલિયુગમાં કદાચ તે એટલા જ અગ્રવા ઉવટના આહુલ હતા કે જેના ચરણમાં નમન કરવા માગરી પણ પવિત્ર થવાય.

૨. મ. રા.

ગરવી ગુજરાત

પોતાની પ્રતિભા વડે ગુજરાતના નાગને તેના સીમા- પ્રાન્તોની પાર હિન્દુઓની જગતભાષી કરનાર ગુજરાત- પ્રેમના નાગથી ગૌરવાન્વિત થવાની અનિમિતામાં ગુજરાત ઉમેશાં પછાત રહ્યું છે. પુરાતન કાળે વાલ્મીક્યવિદ્યાર અને ની-યાનમાં સાત સાગરના સીમાદા લોપીને જગતના મહારાસાહેબે સંકોચર જેવા ગમી ધૂમનાર ગુજરાતીએને સંસ્કારપ્રેમમાં પણ એવી જ પ્રતિભા નહિ દાખવી હોય એવી રીતે અબર છે? પણ વ્યાપાર-સુક્ષ્મિ પ્રધાનતાથી દૈન્યમનરુ અનેકા ગુજરાતને હાથે એ આખી ને આખુ ત્યારથી માંડી આજની ધડી મુધી ઉપેક્ષિત રહી છે.

માનવપ્રેમના ઉદાત્ત રંગે રંગાએકા હૃદય વડે દેશ- દેશની સાથેસાથ જગતરેખા સાધી રહેતા પુણ્યસ્થાનક માંથીછના એટલા જ નાગથી રાચીને આને આપણે બેસી રીએ છીએ. પણ એવા મહાન્વૈલિયા ઉપરાંત બીજા કેન્દ્રવત્ ધરદીવડાઓ પણ આપણે ત્યાં છે એણે પોતાની પ્રતિભાને પ્રકાશ બીજા પ્રાન્તોમાં પાથરી સંસ્કાર અને સેવાના ક્ષેત્રમાં ગુજરાતના મોને બચ્ચું કર્યું છે.

માનવસેવાના કાર્યમાં કદાચ માંથીછથી બીજા નંબરે બિરાહ રહે એવા કદર આપણે પોતાની એ સેવા-સુવાસ

‘ભારત હમારા દેશ છે’?

હિં

લેલક

દત્તાત્રેય ચાલકૃષ્ણ કાલેલકર

હિંદુસ્તાનમાં જે લોકોએ જન્મ લીધો અને હિંદુસ્તાનમાં જ એમને રહેવાનું છે તે હિંદુસ્તાની છે એમાં તો કોઈ શક નથી. હિંદુસ્તાને એમને જન્મ આપ્યો, આશોદવા આપી, આદારવિદ્યાર્થી સામગ્રી આપી, અને અહીંના સમાજમાં ઠંઝીઠ રક્ષાન પણ આપ્યું. એમને માટે જે ઇશ્વરું જોડીએ તે હિંદુસ્તાને જરી આપ્યું. આથી તેઓ હિંદુસ્તાનના થઈ ગયા. પરંતુ એટલાથી હિંદુસ્તાન એમનું નથી થઈ જતું. તેઓ અગર કહે છે ‘હિંદુસ્તાન અમારો દેશ છે’ તો તેમને તરત પૂછી શકાય છે ‘તમે હિંદુસ્તાન માટે શું કર્યું છો? તમારી એવી કબી તપસ્યા છે જેથી તમે વાલો કરો છો કે હિંદુસ્તાન તમારો દેશ છે?’

હિંદુસ્તાનના તમામ લોકોને મહીબહેન સમજી એમને પ્રેમથી આપમે અપનાવીશું ત્યારે જ હિંદુસ્તાન આપણું થશે. હિંદુસ્તાનના લોકોને સુખી કરવા જ્યારે તનતોડ મહેનત આપમે કરીશું ત્યારે હિંદુસ્તાન આપણું થશે. મોઢો મળતાં જ બન્યાકુમારીથી ઇસ્ખીર સુધી અને ઇસ્ખીથી ઇલજતા સુધી ઘૂમી પડી દેવના પદાડા ને નરોડી, સરોવરો ને ઝંગલો, શહેરો ને ગામડાં, ખેતરો ને બીડા, તીર્થસ્થાનો ને મુન્દીરસ્થાનો, પર્વતો ને કુચો ને સર્વેનું જ્યારે પક્ષિપાવથી વ્યવસ્થા કરીશું; હિંદુસ્તાનની નાનીમોટી બધી મળીને કેટલી બોલીઓ છે, કેવી કેવી છે, એની જોખ કરીશું, એવી દરેક બોલીના કોઈ અને વ્યાકરણ તૈયાર કરીશું, એ બોલીઓમાં પોતાનું જીવન અને હાર્દ વ્યક્ત કરવાના જાગ્રીવ લોકો સાથે એકત્ર થઈ જઈશું અને એમની બુદ્ધિ શક્તિ વધારવાની કોશિષ કરીશું ત્યારે હિંદુસ્તાન આપણું થશે. હિંદુસ્તાનના બીમારોની, અનાથોની અને પતિવોની સેવા કરવાની જવાબદારી જ્યારે આપમે મિલાળશું અને એમને આપણાં માઝીબહેન સમજી, વધારી નાંદિ પરંતુ પ્રેમથી, બંધુત્વથી એમની સેવા કરવાનો સમુચિત પ્રયત્ન કરીશું ત્યારે હિંદુસ્તાન આપણું થશે. સિપિહાર ગણેશજીના વારસદાર આપમે જ્યારે સેંકેડે દર નિરક્ષરોને અક્ષરજ્ઞાન આપવાનો, એમને સાક્ષર બનાવવાનો પ્રયત્ન પ્રયત્ન કરીશું ત્યારે જ હિંદુસ્તાન આપણું થશે.

હિંદી, સુર્દ, બંગાળી, તેલગુ, મરાઠી, ગુજરાતી, કન્નડ, તમિલ આદિ આપણી સંસ્કારસંપન્ન માતાઓમાં આધુનિક તમામ શાસ્ત્રોનું શ્રદ્ધ કરવાની ક્ષમતા આપમે જ્યારે પેલા જરીશું ત્યારે હવાઈ અધિભાનપૂર્વક આપમે કરી શકીશું કે હિંદુસ્તાન આપણું છે. આપણા પુરુષાર્થ વડે આપમે એ કહેવાની યોગ્યતા જ્યારે હાસલ કરીશું કે અમારા દેશમાં કોઈ ક્રિસ્તિાન બુદ્ધોગરહિત નથી, બેદુત્તર નથી, મૂખો અને મોહતાજ નથી, ત્યારે આપોઆપ સિદ્ધ થઈ જશે કે હિંદુસ્તાન આપણા દેશ છે. અને હિંદુસ્તાનમાં રહી આપણામાંથી દરેક જણ જ્યારે મારતના સ્વાતંત્ર્ય ખાતર મરી ક્રોટવા દરદામે તૈયાર રહેશે ત્યારે તો સારી દુનિયા એક અવાજે બોલી મૂકશે, ‘બેશક, હિંદુસ્તાન એમનું જ છે.’

જ્યારે આપમે કહેવા ચાહીએ છીએ અથવા તો ગાવા માગીએ છીએ કે ‘ભારત હમારા દેશ છે’ ત્યારે આપણા હૃદયને ચલાવ કરવા જોડીએ કે ‘શું આપણું વિલ મારત જેવડું વિશાળ અને વ્યાપક છે? હિંદુસ્તાનના સમજન અને દુર્જન, પુણ્યવાન અને પાપી, મદાત્મા અને દુશ્મતા. દેશપ્રેમી અને દેશદ્રોહી, બુદ્ધ અને બલ્લા, પ્રેમીઓ અને વહાદી, આર્યસમાજી અને બ્રાહ્મસમાજી, હિંદુ અને મુસલમાન, પાર્શ્વગીચ અને પાર્શ્વી, જરી અને પુરુષ, તોલેનંત અને ગરીબ, ‘માનિતક અને નાસ્તિક, પ્રગ અને અત્તા—તમામ આપણાં હુરુંબરી છે? શું આપમે એમનાં અને એ આપણાં છે? શું એમનું દુઃખ તે આપણું દુઃખ, એમનો દુરાચાર તે આપણો દુરાચાર, એમનું પ્રાપચિત તે આપણું પ્રાપચિત છે? અગર વિલમાંથી રજા અચાજ કૂંડે કે ‘હા, અમે બિલકુલ એવું જ માનીએ છીએ,’—તો તો રમ્ય મગવાન પણ કહેશે કે ‘ખરેખર ભારત તમારું જ છે.’

આપમે આપણા જન્મથી અથવા વારતવ્યથી હિંદુસ્તાનના બની જઈએ છીએ. પરંતુ હિંદુસ્તાન આપણું તો આપણી આજીવન તપસ્યાથી જ બની શકે.

આપણી જાળજારી માટે હિંદુસ્તાનની આપમે તપસ કરવી જોડીએ. શું પહેતાંની જેમ આજે આપમે

યતુર્ધામની યાત્રા કરીએ છીએ? શું હુમલો મેળામાં
 લાગેલી મેદનીમાં થઈતા મારતપાસીઓની સાથે આપણે
 એકલુદય થઈ શકીએ છીએ? શું આપણે આપણા દેશ-
 નાં પવિત્રમાં પવિત્ર સ્થાનોનું સાચું માદાત્મ્ય સાંભળ્યું
 છે, શોધ્યું છે? પુરાણો વાત બતાવે છે. સ્વતંત્ર અને નરહ,
 રામદર્શન અને બલરામ, અગસ્તિ અને પરશુરામ આદિ
 પ્રાચીન મારતપાસીઓનાં યાત્રાવર્ણનો પણ છોડી દો.
 આજકાલનાં નવાં ગેંજીરીઓ આપણે તરીએ તો તેમાં
 યે આપણા લોકોનું રહેલું છેટલું છે? હિંદુસ્તાનની
 પછાત જાતિઓનું વર્ણન, એમનો સ્વભાવ, એમની આદતો,
 એમની ધર્મમત માન્યતાઓ અને એમનો જીવનક્રમ
 વગેરે બાબતોનું આવશ્યક જ્ઞાન આપણે એકઠું કર્યું છે
 કે મિશનરી તોછોએ? અસમ, વિવાદ, મધ્યસ્થાંત
 આદિમાં જે પર્વતીય જાતિઓ છે એમની માયાનું અ-
 ધ્યયન આપણે કર્યું છે? એમની સેવા કરીને એમની
 જીવનયાત્રા સુખદ કરવાનો અને એમને મનુષ્યના યોગ
 અધિકારી પ્રાપ્ત કરાવવાનો પ્રયત્ન આપણે કર્યો છે?
 દેશના સૌંદર્ય બાદે હજારો તાનામોટા દુનિયા સુવોગો
 ઉપલબ્ધ આપણી કુપેક્ષાથી ને વિદેશી વસ્તુઓના મોહથી
 આપણે મરવા દીધા એનો સંતાપ આપણને જીવે થયો છે?
 ગામડાંના લોકોમાં જે અજ્ઞાન અને અબુદ્ધિ પર્વા પડ્યાં છે
 તે હટાવવાની આપણે કોશિશ કરી છે? બોમ્બારી અને
 રોગ જે રીતે રાષ્ટ્રની પ્રાણશક્તિને ક્ષીણ કરે છે એ
 રીતે વહેમો અને જ્ઞાનત્વ છળપનાઓ દેશની બુદ્ધિ અને
 ચારિત્ર્યનો હાસ કરે છે, એની વિરુદ્ધ આપણે જીવે

માનવતાના કલંકને પોતાના

૬ પાસમાંથી કપાસિયા છૂટા પાડવાની પ્રયત્નિએ
 અસ્તી મળીની માગ પેટા કરી ને તે પૂરી પાડવા
 આફ્રિકાના કિનારેથી નોટસા ખડકાય એટલા દુઃ-
 શીએ ખડકીને અમેરિકાના કપાસના વિસ્તારમાં
 છોટારી તેમનું લીલામ દરવાનું શરૂ થયું. એમની મનુ-
 રી વડે સમૃદ્ધ થવાથી સંસ્થાનોમાં દિનોદિન ગુલામોની
 આપાત વધતી ચાલી, તે એટલે સુધી કે ૧૮૧૦ સુધીમાં
 તો એમની સંખ્યા ૪૦ લાખ પર પહોંચી ગયેલી.

ઈ. ૧૮૫૨માં મિસીસિપીના કિનારેથી 'અંકલ
 ટ્રાન્સ ફોર્મિન'નું પુસ્તક બહાર પાડી આ અમાનુષિતા
 સામે માનવતાને પડેલ વડેલો પડકાર કર્યો. સમજાવી
 જિજ્ઞાસે એ પુસ્તકે દયમયતાની મૂલ્યાંકને જોઈ જાહેર
 ની સરદારી નીચે ફેટલાઈએ એકત્ર થઈ, મેરીટેન્ડનું
 માળું સંકર કરી ગુલામોને મુક્ત કરવા પાસો ફેટી
 નેચો. પણ શુદ્ધિપ્રયાસના એ મોઢી ને એના સખા
 સાથીદારોને કાંસોને માંચડે લટકાવી દેવામાં આવ્યા.

સંયુક્ત સંઘમાં શામિલ દખખણનાં બધાં રાજ્યોમાં
 ગુલામોની પ્રથા ચાલુ હતી. સંઘનું બંધારણ બંધરે
 કરતું હતું કે 'બધાં મનુષ્યો સમાન જન્મેલાં છે એ
 સ્વયંસિદ્ધ સત્ય અને કબૂલ રાખીએ છીએ ને માનીએ
 છીએ કે દરેક વ્યક્તિને તેના જીવન પર, સ્વાતંત્ર્ય પર
 ને સુખેયણ પર સરખો હક્ક છે,' પરંતુ દખખણને

રીતે ગદ્દારત કરી લીધા તે જ માત્ર એની સંમાનિત સ્મૃતિ તમામ બનિય માટે ઠોરી રાખવા જણાં છે.’

એ ઠટાકડીમાં નજામાં દેખાં તો સંધ્યા પતનની ઘડીઓ ગણી રહ્યાં હતાં, પણ સિકંતે તો એ જ દિશિત, એ જ શાંતિ, એ જ નસ્રત્તા ને એ જ નિશ્ચય સ્પષ્ટિ એનો સામનો કરી રહ્યો. ઇ. ૧૮૧૧ના નવેમ્બરમાં દખ્ખણના પ્રમુખ નેરસેસન ડેવિસે મિ. એસન તથા જન રિંગડેસને લંડન તથા પારીસ મદદ માટે મોકલ્યા. જાનાઈકાથી બ્રિટિશ સ્ટીમર ‘ટ્રુન્ટ’માં એ અડચા, પરંતુ સંયુક્ત સંધાના જલાજ ‘સાન યાચિન્ટો’ના કપ્તાને તેના પર હક્કો કરી એ અનેને તેમના એકેટરીઓ સહિત કેદ કર્યા. આથી ઈંગ્લંડ ખળબળા બેઠું ને એના વડા પ્રધાન લોર્ડ પામરટને ઉત્તર પિરદ દખ્ખણને મદદ કરવાનું હસ્યું. પરંતુ સિકંતે ફરી એની રીતે વેપારી જલાજને ન તપાસવાની કબૂલાત આપી એ ત્રાહિત મતને એવી તરફીગથી અજગી રાખી કે આજ પણ એની સ્પેસફી-ગીરીનો એ વિજય સેખાય છે. ધણીવાર ઉકળા બેઠતા સૈનિકો ને સેનાપતિઓને પણ મીઠી રીતે પંખાગાને એણે પ્રેતસાહિત રાખ્યા હતા.

સુદ દરમિયાન પિન્નિયમ સ્કૉટ નામના એક સૈનિકને ફરજત્યુકને માટે દાર કરવાનો દુકમ થયો. અમેરિકાનો પ્રમુખ જ માત્ર તે દુકમ ફેરવી શકે. સિકંતને ખબર પડી. એનો આત્મા આવો ધાત સદન ન જ કરી શકે. એ પેલા સૈનિકની પાસે પહોંચ્યો ને તેને પ્રથમ, ‘જે હું તને મારી આપું તો તેનો ગદ્દારો તું કેની રીતે વાળા આપે?’

સ્કૉટ આશ્ચર્યથી તેની સામે નેઈ રહ્યો. પછી વિચાર કરી ખેદબર્થો ઉત્તર આપ્યો, ‘માટે કુટુંબ ગણું વેચી નાખે તો પાંચસેએક ડૉલર બેપાને.’

‘ના, એ પૂરતું ન કહેવાય; તારી જિંદગી પાંચસો ડૉલરથી વધુ કામતી છે.’

સ્કૉટનું હૈયું ખેરી ગયું. પૈસાના અભાવે પોતાની જિંદગીથી હાથ ધોવા પડશે એવી એના મનમાં ખાતરી થઈ ગઈ. પણ ત્યાં તો સિકંતે આગળ ચલાવ્યું:

‘તાં કુટુંબ એ નહીં બરપાઈ ન કરી શકે. માત્ર પિન્નિયમ સ્કૉટ જ તે બરપાઈ કરી શકે. આજથી જ તો તે પોતાની ફરજ પ્રત્યે ગમત રહેવાનું કમ્પ કરે તો એ નહીં અદા થઈ જાય.’

સ્કૉટ તેને પગે લગી પડ્યો. તેણે વચન આપ્યું ને એ વચનનું પરિપૂર્ણ પાલન કરી દેશની સેવામાં જ એણે પોતાનો જાન આપ્યો.

સિકંતની આકાશ દોરવણી સફળ નીવડી. ઈ. ૧૮૧૫ ના એપ્રિલની ૭મીએ જનરલ લુકીસિસ આન્ટને હાથે ડૉન્લીડરેટ હાર્યું. શોહીની નીકામાંથી નવજન્મ પામેલા અમેરિકાનો, સિકંત ‘કાધર અમાલમ’ ગયો ને પાટા વળતા આનંદપેલા સૈનિકાની છબે તે રમવા લાગ્યો:

‘We are coming Father Abraham,

Three hundred thousands strong.’

એમણે સિકંતનું પિતા જેવું વસ્ત્ર હાથ પિછાડ્યું હતું. પરંતુ સિકંતના પ્રેમનું હાથ તો ગેરીસમર્થના ખુનખાર સુદમાં પડેલા સૈનિકાની આરામગાદ પર એણે વેરેલી વાણીમાં નીતરે છે. જિંદગીએ, સાદિયના ગોદર સમું એ આખું બાપણ વાંચી જવા જાયું છે.

ડૉન્લીડરેટ હાર્યું ને ૧૮૧૫ના એપ્રિલની ૭મીએ સુરેદનો ખરીતો પડાયો. પરાજિતો સામે કરી હક્ક શરનો મુક્યા પિના સિકંતે તેમને સંધમાં સમાવી લીધા ને રાજ્યંધારણના ૧૭મા મુદ્દાસ અનુસાર નવી દુનિયામાંથી મુત્રામીની જડ સદા મારે નાખી કરી. એ દિવસે આખું યોશિંગટન શહેર કલોસી બેઠું જે કલોસ દિવસે સુધી ચાલુ રહ્યો. સિકંતે પણ એ કલોસમાં બાગ મેલા ૧૪મીની રાત્રે એક થીએટરની મુત્રાકાત, લેવાનું હતું.

પ્રખને સિકંતમાં એટલો વિશ્વાસ ખેરી ગયો હતો કે તેને બીજા વાર પોતાનો પ્રમુખ ચૂંટી દાઢ્યો હતો; ને સિકંતે પણ રાષ્ટ્રશરીરને લાગેલા ધા કમવવામાં જ પોતાની જાતને ધસવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. પણ એની એ મનોકામના પૂર્ણ ન થઈ.

અગાઉથી નક્કી થવા સુજન ૧૪મીની રાત્રે સદા કુટુંબ તે થીએટરમાં પહોંચ્યો. નાટક શરૂ થઈ ગયું ને અધાનું લક્ષ તખ્તા પર ચોટયું ત્યારે સાગા દસ વાગ્યે તે બેઠેલો એ જોઈને પાછલો દરવાજો ઉઘાડી દખ્ખણનો વિગ્રાસ ખસ નામનો એક જુવાન અંદર ધુર્યો ને પિસ્તોલ આંધા દીધી. બીજા દિવસના ૭-૧૫ વાગ્યા સુધી બેભાન અવસ્થામાં રહી આ કંગાળીણના પંદરણામે સિકંતે આ જગતમાંથી ચિરવિદાય લીધી.

સુદસમાપિના પાંચ જ દિવસ ગાદ અનેલા આ જાતે દેશને રતબધ ગનાવી દીધા. આને એ રતબધ

તાને ખ્યાલ આવેલા મુશ્કેલ છે. સિકેનના અવસાનની જાહેરાત કરનાર સ્વીડન કમાન્ડની હાથ પાણી 'Lincoln is dead' એ ત્રણ શબ્દોથી વધુ કશી જાહેરાત કરવા અસમર્થ નીવડી, અને એ ત્રણ શબ્દોએ જાણે શોકોને ચોખ્ખા આંસુએ રડાવી મૂક્યા. એ દેશ અમેરિકાના પ્રમુખ પર નહોતું; અમેરિકાના ચાના પર હતું.

સિકેન વધુ હાથે દોત તો વિદેશનાં જાંઘાં વરોં એજે અવશ્ય દુકાં કયાં હોત. એની માનવોત્તર કાર-ક્રીદિની દિનિથી તો વોલ્ટ વિટરબેનની આ હરણ-પ્રશન્તિ સિવાય શી રીતે કરી શકાયો—

બર્બર સમાપ્ત છે સફર, સર્વ જંગમ ગમી,
જલ્દાન સરકે પુશામ, દુશ્વરા મનીષા જાની,
પણે નિકટ બંદરે રણકથોળા પેટા તળા
મુશ્કાલ, સમગ્રે હવાય નવરો હોતરાદ, ને
વજે અમ તમામની ય તરવેરા બરીભારી
મહામત મુકાન પે ગબાર ધામણે ને કુવે.

એક દિવસ એક શુદ્ધપાદીસ સંદેશમાં વાળ સાપનાની દુકાનમાં એક છોકરાને લઈને ગયા ને કહેવા લાગ્યા
મારે જરા કમ છે માટે મારા વાળ જલ્દી કાપી આપો.
ચેતાના વાળ કપાઈ ગયા પછી તેણે પેલા છોકરાને ખુરશી પર બેસાડ્યા ને એના વાળ સંભાળીને કાપણે એમ કહીને તે ચાલ્યા ગયા. છોકરાના વાળ કપાઈ ગયા તો પાખું પેલા માખુસ આગ્યો નહિ. એટલે દાનમે એ છોકરાને બીજા એક ખુરશીમાં બેસાડ્યા. અરથા કપાઈ ગયા એટલે તેણે પેલા છોકરાને કમુ કે 'બતરાઈશ નહિ, તં કે બાઈ? તારા બાપા દગામાં આવશે.' પેલા છોકરાએ તરત જવાબ આપ્યો, 'એ મારા બાપા નથી. હું રક્ષામાં જીંદા લનો એટલામાં ને મારી પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા કે માસ આપાં! બંને જણા વાળ કપાવી આગીએ."

પાંચ સાત બેઠે વચ્ચે હાથ ભેટી ડગાં અને ખેંચી તેણે એને ભાંધી, 'ડગાં!'

તે દિવસે પીરૂડીના પાનાચંદને ત્યાંથી પહેલા પુત્રજન્મની વધાઈમાં સગાંસંબંધીઓને બોલાવેલી બરી બરીને સાકર વહેંચાઈ.

વીજળીનાં દોરડાંએ અને વીસમી સડીના વાવરાએ ત્યાં દહાડો પહોંચી પગપેસારો નથી કર્યો એવા પીરૂડી ગામમાં આધિપતિ સુખી એવા પાનાચંદના એકઠાગીઆ મકાનમાં તે દિવસે આનંદ આનંદ ધમ્ ઢલ્યા. નાના બાળકોના 'ઉવાં ઉવાં' ડડવર ડોઈ મંગળ મીતના મુંઝવણ સમો મા-આપના કાનોમાં રણજી રહ્યો. જેની આ વાત ગામમાં ફેલાઈ કે શોકોનાં ટોળાં પાનાચંદને ઘેર ઉમટી પડ્યાં. સુકે કાપડીનાં અંધાંધળું મેલામાં ને સગાંસંબંધીઓને સાકર વહેંચાઈ. જિન્દગીના એ ડગાં પર્વ નિમિત્તે તે રાત્રે એક નાનકડો ઉત્સવ એકઠાગીઆ મકાનમાં ડાહજેદને અજવાળે ઉજવાઈ ગયો.

પીરૂડી ગામને ફરતે જામાનાની ઘપડો આછને બેલાજ અનેકો એક ગટ હતો અને તેની ઉત્તર દિશા તરફની બાજોળે સપુરા કરીને એક નવી મર્ષીઢારે પડી હતી હતી. ઉપરની વાત જની ગયા પછી એ નરી માં સોળ ચોનાસાનાં પાણી આપ્યાં અને સુકાર્ધગયાં છે.

પાનાચંદના દરીઆને આજ સત્તરમું બેઠું છે. એનાથી નાનો જન્મન પંદર વર્ષનો અને સૌથી નાની ડુગાં તેર વર્ષની છે. પાનાચંદે રાતદિવસ વેદ કરીને અને દેવકોડે આવા, પીવા ને પહેરવાની આજતમાં

નેટલી અને નેટલી કરકસર કરીને આજદિન સુધી નો ધર નિભાવે રાખ્યું પણ દહે સત્તર વર્ષથી એક-ધારી મનિએ ચાલતા સંસારના રમણિયા ગાઝમાં સ્ત્રી-કાંડ બોલવા કાચો છે. ધન રૂપી તેજ પૂર્ણ વગર દહે એ ગાંડું વેળાની પકડે એમ કાગવાથી પાનાચંદે દરીઆને પોનાની પાસે બોલાવ્યો.

'દરીઆ' એમણે કહ્યું, 'દહે તું મોટો થયો. બહુતરને મેક દિવાસળી અને ક્યાંક નોકરીએ કાચી જા. આધિપતિ તો બગવાનના પરનાથે વાંધો નહિ આવે, પણ કાચ ગ્રહીને ડુગાંનાં લગન લેવાં પડે ત્યારે? કાંઈ સાચુંમાંકું થાય તરફ? ... આજ તો હું દહાડો બોલું, પણ કાચ એવી જગે કે વખને ...'

'આપા!' પાનાચંદને આગળ બોલનાં અટકાવી દરીઆએ દરણુતાથી કહ્યું.

પાનાચંદ પુત્ર સામું બેઠું રહ્યા. સોળ વર્ષની ઉમરના પુત્ર સાથે મિત્રરૂપે વાત કરતી બેઠાએ એવો હિંદુધર્મનો આદેશ છે. પાનાચંદને થયું કે 'દહે કયું છુપાવવાથી કાચ નથી. વાત દરીઆને ગમે તેવી કડવી કાચે તો પણ એને એની જવાબદારીનો ખ્યાલ તો આપવો જ જોઈએ. એટલે તે બોલ્યે ગયા: 'કાચ એવી થે જગે કે વખને હું ન તપણ હોઈ. સંસારમાં અમરપટો રાણુ કઈને આપ્યું છે? તારે તારી જવાબદારી સમજવી જોઈ. મેં દામ્નબાઈને તારા વિગે વાત

લખાડ-કાંઠો છોકરો કદિક દંદયનો ઊંચો ગુણુ ધરાવે છે એની મૂક પ્રતીતિ કરાવતો

હરીઓ આવ્યો

હરી રાખી છે. કાલ્યથી એમની હુકાને જતો રે'એ. કામગીરીમાં પાણી દેખાશે તો પછી તારે એમની મુંઝાઈની હુકાને જવાનું થાશે.'

ખીન દિવસથી હરીઓ દાસબાઈની કાપડની હુકાને જતો થયો. મહિને હાસ માટે તો પાંચ રૂપિયાનો રોકડો પમાર. હુકાને જવાનું સવારે આઠ વાગે અને ત્યાંથી પાછા ફરવાનું રાતના નવે. વચમાં ગંભીરે એક વાગે અરથો કસાક થેરે આવીને જમી જવાનું. આમ ભણતરને વેગળું મૂકી હરીઓ સંસારની ધાણીએ જાણ્યો.

પણ જમનની વાત જુદી જ હતી. એના રંગ-રંગ નિરાળા હતા. ગામમાં ખેપાની તરીકે એની ખ્યાલિ હતી. પટેલની વાડીએને એ પોતાની જ ગણી બેઠ. ફેરી, જમણ, વગેરે ખંખેરી ખાતો. એ છાનીયાની ખીડીઓ તો પીતો જ, પણ હમણું વળા સફરને કાંઈ યાવાઓની જે જમાત આર દિવસથી પડી હતી ત્યાં જઈ ગાંભીની ચક્રગતો એકાદ દમ લગાવવાને સરકે એ ચક્રો હતો. નવો નવો નશો ન છરવાયાથી એ ત્યાં જ લાંબો સૂઈ નદીની વેડૂરમાં કાંઠી જતો. બેઠકરો, ગયુઓ, ખેપાની ને લખાડ જમન આટલી નાની ઉમરમાં તો ગદમાશીની મૂર્તિ ગતી મયોદનો. રાતના જ્યારે પાનાચંદની કેલીએ અંદરથી આગળોઓ વસાતો ત્યારે 'હજુ ચે પીટયો ન આવ્યો.' કહેતી દેવકોરે એક ઊંડો નિઘ્રાસ નાંખી પથારીમાં પડતી.

ઉપાધિઓથી ઘેરાએલી અને સદા ચિંતાતુર રહેતી દેવકોરનું શરીર અનેક રોગોનું નીર્દયકામ ચર્ચ પડ્યું છે. એક રોગ મટે છે ને બીજો ધાપ છે; તબીબ સાંધે છે ત્યાં તેર વટે છે. કાણ જાણે ક્યાંથી એનામાં એક જાત ભરાઈ બેઠું છે. એને એમ થયાં કરે છે કે એ હવે ત્રીજા દલાડા નહિકાટે. મરતાં પહેલાં એની ઈચ્છા છે કે હુગીને એક વખત સાસરે જતી જોઈ. એની લીલી વાડીના મીઠા પવનની ટાલપ એક વાર અનુભવું અને પછી આંખ ઢાળી દઉં.

એક દલાડો એણે તક જોઈ પાનાચંદને વાત કરી:

'સાંભળો છો કે? આ જોડી મોટી થઈ. એને ક્યાંક ફેંકણે પાડી હોય તો ફીક.'

'હવે તું ચે કેવી વાત કરે છે? આ હરીઓ અઢાર વરસનો થયો એનું પહેલાં કરવાનું હોય કે તેર વરસની છોડીનું?' પાનાચંદે કહ્યું.

'છોકરાઓનું તો થઈ પડશે. એ વરસ આમ' કે આમ; પણ છોકરીનું ન સંજાવાય. પે'લાં મારી હુગીનું કરો.'

'જેથું.' પાનાચંદે વાત ફેંકાવી.

'ના, જેથું બોલું નહિ. કાંઈ દિવસ મેં તમારી સાથે વાતમાં વેન લીધું છે! પણ આ વાતમાં તો તમારે મારાં વેણુ રાખવાં જ પડશે. મરતાં પહેલાં ફીકરીનો સંસાર તો જોતી જાઉં' દેવકોરની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં.

પાનાચંદ પોતાની પત્નીના સુકાર્કને હુંકું બની અમેક્કા દેહ તરફ જોઈ રહ્યા. એમની આંખમાંના કડપે મહિરતાનું સ્વરૂપ પકડ્યું. પરંતુ પછી ખીચારીએ જરાય સુખ માણ્યું નથી. રાત ને દિવસ કાળાં વૈતરાં ફરીને તો એણે દેહ ધસી નાખ્યો છે. આ વાતમાં ભક્ષે એની જરૂર હતો. માનું મન પુત કરતાં પુત્રીના તરફ વધુ લગણું હોય એ દેખીતી વાત છે. એમણે દેવકોરને માથે દાથ ફેરવતાં કહ્યું: 'કાંઈ કેકાણું હશે તો ખજાર કાઢવીશ. સંભળાય છે કે મુંદાળાના પેલા ભાઈના છોકરાને માટે મોટી શાધબોળ થાય છે. ખજાર મોકલ્યું? જોઈએ શું કરું છે.'

દેવકોરના મોં ઉપર સંતોષ ફરક્યો. પોતાના લગ્ન વિગેની આ વાતચિત પુલકિત મને ને કલ્પવળુ વદને ગારણની એવે કિમી કિમી સાંભળતી હુગી પિતાને બહારનીકળતા જોઈ ત્યાંથી દોડતી ફળીઆમાં નાસી ગઈ.

પાનાચંદની કેલીએ આજ દેસ ત્રાંસાં પીટાય છે. શરણુમને સર મુંગે છે, અને દરવાજાના તોરણનાં આસપાસનાં પાંદડાં એ મુંજળમાં મરત બની હવા-

પાંચ સાત બેઠાં બચ્ચે રંગાઈ બેઠેલાં કર્મા ખસે પડેલાં તેણે એને બોલાવે, 'કર્મા!'

ત્રિવસે પીઠડીના પાનાચંદને ત્યાંથી પડેલા પુત્રગન્ધર્વની વધાઈમાં સગાંસંબંધીઓને બોળા બરી બરીને સાકર વહેંચાઈ.

વીઝળીનાં દોરડાંએ અને વીસમી સરીના વાવરાએ જ્યાં દહાડ પછી રંગપેસારો નથી કર્યો એવા પીઠડી ગામમાં આદિપ્રિયે શુભા એવા પાનાચંદના એકઠાળીઆ મકાનમાં તે ત્રિવસે આનંદ આનંદ ધઈ રહ્યા. નાના બાળકનો 'ઉવાં ઉવાં' ઝવનરવર ડોઈ મંગળ ગીતના ગુંજન સુમે ભા જાપના કાનોમાં રણુકી રહી. જેની આ વાત ગામમાં ફેલાઈ કે સોંકાનાં યોગાં પાનાચંદને ઘેર ઉમરી વડ્યાં. મુઠ્ઠે લાપડીનાં આંધણ મેલાયાં ને સગાંસંબંધીઓને સાકર વહેંચાઈ. ગિન્દગીના એ રૂઝા પર્યં નિખિતે તે રાત્રે એક નાનકડો ઉત્સવ એ એકઠાળીઆ મકાનમાં લાલટેનને અળવાળે ઉજવાઈ ગયો.

પીઠડી ગામને ફરતો જામાનાની ચપ્પડો જાણતે બેઠાત્ર અનેત્રો એક ગઢ હતો અને તેની ઉત્તરદિશા તરફની બાજોળે સપ્તરૂડા દરીને એક નરી સર્પોકારે વહી જતી હતી. ઉપરની વાત જાની ગયા પછી એ નરીમાં સોળ ચોલાસાનાં પાણી આંધ્યાં અને સુકાઈ ગયાં છે.

પાનાચંદના હરીઆને આજ સત્તરમું બેઠું છે. એનાથી નાનો જામન પંદર વર્ષનો અને સૌથી નાની દુર્ગા તેર વર્ષની છે. પાનાચંદે રાત્રિવસ વેઠ કરીને અને દેવકોરે ખાત્રા, પીવા ને પહેરવાની આખતમાં

નેટલી જાને નેટલી કરકસર કરીને આગદિન શુધી તો ઘર નિભાવ્યે રાખ્યું પણ હવે સત્તર વર્ષથી એકધારી ગનિએ આજતા સંસારના રંગશિયા ચાડામાં ઝીચડાટ બોલવા લાગ્યો છે. ધન રૂપી તેજ પૃથ્વી વગર હવે એ માડું વેળાનંદિ પકડે એમ લાગવાથી પાનાચંદે હરીઆને મોનાની પાસે બોલાવ્યો.

'હરીઆ' એમણે કહ્યું, 'હવે તું મોટો થ્યો. બલુતરને મેજ દિવાસળી અને ક્યાંક નોકરીએ લાગી જા. આદિપ્રિયે તો ભગવાનના પરનાપે વાંધો નહિ આવે, પણ કાલ્ય કીડીને દુર્ગાનાં લગન થેવાં પડે ત્યારે કેાઈ સાન્નુમાંડું ધાગ તઈ... આજ તો હું દહાડ બેઠો છું, પણ કાલ્ય એવી જગે કે વખતે.....'

'આપા' પાનાચંદને આગળ બોલતાં અટકાવી હરીઆએ કરણુતાથી કહ્યું.

પાનાચંદ પુત્ર સાચું જોઈ રહ્યા. સોળ વર્ષની ઉમરના પુત્ર સાથે મિત્રપે વાત કરી જોઈએ એવો હિંદુધર્મનો આદેશ છે. પાનાચંદને થયું કે 'હવે કશું છુપાવવાથી લાભ નથી. વાત હરીઆને ગમે તેવી કહી લાગે તો પણ એને એની જવાબદારીને ખ્યાલ તો આપવો જ જોઈએ. એટલે તે બોલ્યે ગયા: 'કાલ્ય એવી ચે જગે કે વખતે હું નાપણ હોઈ. સંસારમાં અભરપડો હોણુ લઈને આન્ધું છે! તારે તારી જવાબદારી સમજવી જોઈ. મેં દાસભાણે તારા વિને વાત

નિચાર કરકતાં જ ચડાવ કરતો એ જિભો ધસ્યો અને ગામના ઉતાર તરીકે ઓળખાતો એ જામન વ્હાલ-સોધ 'અદેનની બાજ કાઢવા લાંબી લાંબી છાંયો બરતો ગયોરના ધોમ ધીખતા તડકામાં ગુંડાળાને માથે પડ્યો.

ગુંડાળામાં થેસાબાઈનું ઘર ગમ્મર વચ્ચે જ ઊંચું હતું. ચાર કલાકની એકધારી દોડ પછી જામન એ ઘર પાસે આવી પહોંચ્યો. એક આજુ પડતી જાળી-માંથી એણે ડાક લાંબી કરી અંદર જોયું . . . અને ચમક્યો. અંદર એના પિતા પાનાચંદ થેસાબાઈ માથે કંઈક ગુફનેગો ચઢાવી રહ્યા હતા. અંદરનું વાતાવરણ ઉગ્ર ગળતું ગયું અને મોટેથી ઘોસાતાં વાક્યો જામન જાળીની આડમાં જિભો જિભો સાંભળતો રહ્યો.

'ના, ઈ નો હાથે તમારે સાન વાર ગરજ હતી નો પગે પડના આપ્યા'તા. મને નો બીજા છડેસા દેનારા પણ હતો. આ તો મને થયું કે છોકરી રીક છે તો તમે પાંચસો આપજો. વાત પાછી થઈ હતી ને આજ કાઠીને નકાર ભર્યો છો! કેટલી છબે વાતુ કરો છો તમે! થેસાબાઈ તાકુકતા હતા, પાનાચંદ રેક ચડેડે એમની સામે જોડા હતા.

'નથી આપવા એમ હું નથી કે'તો ને કંઈક પણ નહિ. મું તો એટલું જ વિનવું છું કે થોડા દિ અનવા કરી જાય. ફરિ થોડને તમારા રૂપિયા આપીશ. આટલું માફ માનો.' પાનાચંદે કહ્યું.

'કેટલા દિ?'

'ત્રણ ચાર મહિના.'

'વા શેક વા, એક મહિનાનો વાવડો અને ચાર મહિનાની મુદત! છોકરાં સમજતો છો? ઘર મીચે મેથું ત્યારે તો કમન ઉડેલાં. હવે ચાર મહિનામાં પાંચસો કાઢશે ક્યાંથી? કાંઈ જાડ જાડ છે તે ખરડયો! જુઓ આ તમને કીધું; ને એક મહિનામાં રૂપિયા નથી આપ્યા તો દુગાં ઉપર જીંછ લાગીને બેસારીશ. થેસાબાઈના ઘોકરા ઉપર તો હજી સત્તર જણા ટાંપો રહ્યા છે. વારે નહિ લાગે.'

જદાર જિભેસો જામન આ સાંભળીને ચમક્યો. રૂપિયાની વાત શી અને વાવડો શેનો? હોશવપાંડવની દશા જેવો આ ગધો સંવાદ શે!

પાનાચંદે કીબા ઘ્યા. બિહુક વદને એ બ્રાહ્મણ: 'જ્યા દુગાંને બોલાવો તો.'

'પહેલા પૈસા લાવો, પછી દુગાંને મળો. તમે તમારો કાનવીશ તો પછી અમે પણ અમારું ધારું કરીશું.

'થેસાબાઈ' પાનાચંદે ગળગળા અવાજે કહ્યું, 'તમે પણ દીકરીના જાપ છો. માફ દિશ તો જરા વાંચો? હું કોઈ લગાડ નથી કે તમારા પૈસા દુગારીશ. છત્રીય તો છત્રીયતની ગિન્ટગી અને મરીશ પણ છત્રીયત-થી. કાંઈનાં કડવાં વેણ હજી મુખી મેં રાંધ્યાં નથી. આજ હું એક દીકરીનો જાપ, તમારી પાસે પાધડી ઉતારું છું. જરા મારી દુગાંને લક માશો તો!'

પાનાચંદે પાધડી ઉતારી થેસાબાઈ પાસે મૂકી દીધી. દુર્ગાસા મુનિ જેવા દુપાંકુવાં ધમેકા થેસાબાઈ એ પાધડી ઉતારી પાનાચંદ ઉપર ફેંકી: 'આ ગધાં નજરાં મારી પાસે નહિ માશે. પોચા બનીએ તો તો તમારા જેવા કાંઈક બનાવી જાય. રૂપિયા લઈને આવજો, જીંછ વાત પછી કરશું.'

પાનાચંદે ચુંકાઈ ગએલી પાધડી અગમગાં દાખી. 'ગલ છું,' એણે ધીમેથી કહ્યું. જવાબમાં થેસાબાઈ ક્રોધ અને કટાક્ષ મિશ્રિત નજર એમની ઉપર ફેંકી 'આવજો' કહેના અંદરના ઓરડામાં આપ્યા ગયા.

આમાં દવે દુગાંને મળી શકશે નહિ એમ લાગવાથી જદાર જિભેસો જામન પોતાના પિતા જદાર આવે તે પહેલાં આડે રસ્તેથી સપ્પડા નદી તરફ બાગ્યો અને ત્યાં પહોંચી પાનાચંદની રાડ નેતો શિવમંદિરના પડ્ડાવામાં પાછો લાંબે થઈ મૂતો.

એકાઠ કલાક પછી નિરાશાના ધીમા ડગ માંડતા પાનાચંદ જદારે એ રસ્તેથી તીકજ્યા ત્યારે જામન એમની પાસે પહોંચ્યો. 'આપા', એણે પૂછ્યું, 'થેસાબાઈ આટલા તાકુકે છે શાના? આપી દેશું એમના રૂપિયા!'

પાનાચંદ ચમક્યા. આ મુંદેક છોકરે ખાનગી વંદવારની આ વાત ક્યાંથી સાંભળી? 'રૂપિયા શેના ને વાત શી?' પાનાચંદે કહ્યું.

'તમે હમણાં થેસાબાઈને ત્યાં ગયા હતા નહિ! મેં ગધું સાંભળ્યું છે. પાંચસો રૂપિયા આપ્યા વના એ થોડો દુગાંનું મોઢું ચ આપાજને નહિ જોવા દીધે. આપણે ત્યાં મોઢકશે નહિ, એમ જ ને?'

'એમ જ' નિષ્વાસ નાખતાં પાનાચંદે કહ્યું. 'પીચા કટની વખતે મારી ને એમની વચ્ચે શરત ધમેકી કે કમન પછી એક મહિનાની અંદર મારે એમને

પાંચસો રૂપિયા આપવા... જમન!"

‘જાણા!’

‘તારી માને આ વાતની ખજર નોં પંદ હો!’

‘હું કાંઈ મૂર્ખો છું?’ કહેતા જમન વધુ હંધપણ બોલ્યા વગર ત્યાંથી ચાલતો થયો. મામમાં જઈ એ પૈસાની બીડીઓ લઈ એ પાછો સકુદરાતે તીરે આપ્યો. એક ઓઝાવે ને બીજી સળગાવે એ કમે એણે અંધી બીડીઓ એક જ એકકે ખત્રાસ કરી નાખી. રોજ દેવકાર પાસેથી ભેચાર પૈસા મળતા હોવાથી બીડીઓ ફૂંકવામાં એને બાધા નહોતી આવતી.

મુંગઈમાં દાસબાઈની દુકાને નોકરી કરતાં દરીઆની તંદુરસ્તી લથડી છે ને પગાર વધતો વધતો સાક રૂપિયાનો થયો છે. એમાંથી એક પાછ પણ એ દેશમાં નથી મોકલતો. ‘મુંગઈની કમાણી મુંગઈમાં સમાણી’ એ કહેવત અનુસાર એના બધા પૈસા આનાં કોડીઆં દીધવામાં, પાનનાં બીડાં આવવામાં, સીગરેટ ફૂંકવામાં અને સીનેમા દેવામાં ખર્ચાઈ જાય છે. દેશમાંથી પાના-અંદે એને કાગળ લખ્યો છે. એમ શીખામણ દીધી છે કે, ‘પૈસા બચાવી રાખજે. આ તો મુંગઈના મામલા કહેવાય; સાગન માંદા પડ્યા તો કોઈ ભાવ પૂછવા જે નહિ આવે. અને જો કોઈ પ્રમાણમાં તારી પાસે ભોગવાઈ થાય તો આપતી સાત લગન ઉઠેલી નાખવા છે.’ દરીઆએ જનાથી સીગરેટ સળગાવી એ જ દીવાસળીએ કાગળ જાળી નાખ્યો. એના ગાપની આશા એ રીતે ઠોકરાઈ, હાંસીપાત્ર થતી અને દાખ અંદ હવામાં ઊડી ગઈ.

દેવકાર હવે થોડા દિવસની જ મહેમાન છે. ‘મુંગઈ દરીઆને કાગળ લખ્યા કે અહીં આવી જાય. હવે હું નહિ જશું.’ એક દિવસ એણે પોતાના પતિને કહ્યું. ‘અને દુર્ગાને ય ભોલાવી લ્યા. જ્યાંને પચારી કરતા બેસાડું ને પછી મરું. અને એકો જમનનીઓ આજે ય તો આપ્યો ને? ત્રણત્રણ દિ’થી ધરમાં ટાંચિયો ય મરુનો નથી એણે. રોયો કોણ જણે ક્યાં બટકે છે? કોઈને મોકલી નહીએ ખજર તો કદાચો?’

‘ખજર તો ક્યારની કદાવી. ત્રણ દિ’થી કોઈએ એને લેયો જ નથી. રામ ત્રણે ક્યાં પડ્યો દરો!’

‘આવે તો એને મારી પાસે ન લાવતા, ત્રણ

કુમાર - ૧૯૨૨માં અંક (ડીસેમ્બર ૧૯૩૬)

દા’ડા થ્યા છતાં ય આપ્યો? અરે મરની માનો ય એને વિચાર આવે છે? બોલોને! ચૂપ કેમ બેઠા છો? હું તો હવે માણું છું કે આ દેવે એનું મોહું ય હું મારી આંખે ન બાળું. માણીય કે એક હવ નહોતો જમ્યો!’ અને દેવકાર રોઈ પડી. પાનાચંદને બદલે જતો વંદઈ એ બોલી, ‘દુર્ગાને ત્યાં આજ કે’વગતી દેશાને?’

પાનાચંદના પગ લંબી ગયા. માંદો રહ્યા. મરતી માનું મોં જોવા ય દુર્ગા નહિ આવી શકે! પોતે કાગ-ક્યારની એક એવી સ્ત્રીકળમાં એને બાંધી આપ્યો છે કે એનાથી જરાય નહિ ચસકાય. મિત્રાય કે ચેલાબાના હાથે રામ વસે. પણ એ અસંભવિત છે. એક રહેતો છે: પાંચસો આપીને પેલી સ્ત્રીકળ તોડવાનો. પણ દુર્ગાના લાવતા ક્યાંથી? અંધાણું ત્યારે જામસોનું અનેકું પોતાનું એકદાબિયું મકાન દુર્ગાના લગ્ન વખતે નવસોમાં તો દાસબાઈને ત્યાં ગીરો મુકાયું છે. હવે એને એક પૈસો ય વધારે ઊપજે એમ નથી. ત્યારે?

‘શું વિચાર કરેા છો?’ દેવકારે પૂછ્યું.

વિચારના વેરાળીએ ચોડ્યા પાનાચંદને એ ન સૂઝે છે કે શે જવાબ આપવો. થોડીવાર પછી ‘હા, હા, સંદેશો મોકલી દેશું’ કહી એ જુનુંદેવારની જેમ ત્યાંથી જતા રહ્યા.

પાંચ દિવસ વીતી ગયા. આજે લઈ કાગળ શું ત્રીજ. દરીઆને એ કાગળો અને ત્રણ ત્રણ તાર મુકાય છે પણ એના તદ્દથી કોઈ જવાબ નથી. કોણ જાણે શાથી, પણ દેવકારની આ માંદગીએ એની આંખનું તેજ સંપૂર્ણ દરી લીધું છે. હવે એને જરાય સૂઝતું નથી. તારના થેગમાં ને થેગમાં વારંવાર જગી ઊઠી પચારી પાસે બેઠેલા પાનાચંદને પૂછે છે: ‘દરીઆ આપ્યો?’

પાનાચંદ આડીઅવળી વાત કાઢી જોળજોળ જવાબ આપે છે. દેવકારની આંખમાં ક્યપ્તી આવે છે ને એ પાછી નીંદરમાં પડે છે.

આખી રાતનો ઉત્તમરો કદવાથી પડેલીએ પાનાચંદને ઝાંડું આવે છે પણ દેવકારનો પ્રશ્ન એવને મગત કહે છે: ‘દુર્ગા આવી?’

પાંચ પાંચ દિવસથી એક યા બીજી બહાનું રોપી કાઢતા પાનાચંદને હવે હંધપણ સૂઝતું નથી. જણે પ્રશ્ન સાંભળ્યો જ ન હોય એમ એ કાના ઘડ જવાર જાય છે અને ડેલીનું જારણું ઉઘાડે છે. એ કળીઆમાં જવા જાય છે ત્યાં એમની નજર એક દીવાસને અંદ-

હીને સૂઈ ગએલા જમન ઉપર પડે છે. એમણે જમનને દેડેળી ત્રણત્ર કથો: 'એલા અદી કપારનો સૂતો છે?'

'રાતના અગ્યાર વાગ્યાનો' જમને કહ્યું. એલા વાળ મેલા અને ગરજત ગલી ગમેલા છે. કપડાં કેકેડાણેથી ઉતરડાઈ ફાટી મળ્યાં છે. પગમાં ચાક, આંખમાં ક્રિધ અને દિશમાં દર્દ ફાંસી ફાંસીને ભયો હેમ એવો એ ત્યાં મેલો છે. 'હેલી ગંધ દતી એટલે રાતના ઉધડાની નાદિ. સાંબળ્યું છે કે યા યહુ જ માંડી છે?'

'માંડીની તો ક્યાં વાત! મરવા પડી છે મરવા. હાલ્ય હવે ઘરમાં'

જમન જિભો ધવો. 'મેટાભાઈ મુંબઈથી નો આપ્યા?' એણે પૂછ્યું.

'જલદાગમાં ગયો તારો મેટાભાઈ! આ... ને ત્રણ ત્રણ તાર ક્યાં પણ જવાળ સરખોય નથી. મારા મેટા કાઈ શીધા ન પાડ્યા. તારી મા તો 'હરીઆ હરીઆ' કરતી રાતે જીંધતી પણ નથી. એની આંખો તો ગાઢ; હવે જીવ પણ જવાને ઝાઝી વાર નથી.'

'મું જાને જશયદેખાતું નથી?' જમને પૂછ્યું. ગાપની વાન સાંભળીને નરમ અનેકી તેની આંખમાં આ પૂછતાં પૂછતાં એક તત્તની ચમક આવી.

'ના, જરાય નાદિ. પણ આટલા દિવસ તું ગયો'તો ક્યાં?'

'જાણ, એક વાત કહું? યા કાઠને જોઈ શકતાં નથી ખઈને?'

'હં તે?'

'તો હું દરીઓ ગલી જઈ? દરીભાઈને કંખની ગાને એટલી તો શાંતિ ધાય કે આખરે દરીભાઈ આપ્યા ખરા!'

પાનાચંદ જમનની વાત સાંભળી રહ્યા. એનું કહેતું એનો કીક લાગ્યું... પણ જો દેવકાર વાત તળી જાય તો! એણે એ શંકા જમનને કહી.

'અરે, ખચર નો પડવા દઉં. એ કળામાં જમન ઘણિયાર છે, જાણા!'

તો ભલે, દરીઓ આવે એમ લાગતું નથી અને દુર્ગાને લાગી શકીએ એમ નથી. પણ જોને તારી માને રોનોય અણુસાર નો પડે રો!'

હાલ્ય દેવતાં અવાજ ગાદી એણે કહ્યું, 'યા, મુંગધથી હું આવી પોંચ્યો છું.'

'કાણુ દરીઓ?' કહેલી દેવકાર આંધળી આંખે રાઈ પડી. 'આપ્યો, ગયા! શરીર તો સાદું છે ને માડી?'

'હા યા.'

'પણ તારો સાદ કેમ ભારે લાગે છે?'

'એ તો મા, મુંબઈનું પાણી. શરદી તો લાંબતા-ચાલતાં ધાય.'

પાનાચંદ માતા અને પુત્રનો આ તમાશો કેખતા દિવે જોઈ રહ્યા. અરે મરતા મનુષ્ય પાસે આ જીવ-કપટ શાને? તો પછી મું દરીઆને મળ્યાનો આનંદ, સાચી વાત પ્રગટ કરી, દેવકાર પાસેથી છીનવી લેવો? ના... ના. દરીઆમાં રહેલી એની શક્તિ ભલે એમની એમ રહે. નાટક ભલે ભજવાયે જાય. પ્રભુ કંઈ આંધળો નથી કે કેવા મંત્રેગામાં આ બધું ધાય છે એ ન જોઈ શકે.

અને ખીજ એ દિવસ મુખી એ નાટક સંપૂર્ણ સરજતાથી ભજવાયે ગયું. વચમાં એકવાર સકુરા નદીને કાંઠેના શિવમંદિરમાં જઈ જમન પાંચરની પેલી મૂર્તિને કહી આપ્યો કે 'અધમ છું... પાપી છું. હજાર શુતા ક્યાં છે; પણ મારો આ હંડલો શુનો માફ કરી દેજે, બોળાનાય!'

એ એ દિવસમાં 'કેટલી યે વાર દેવકારે દુર્ગાને સંભારી. દુર્ગાનો નાન-પોશાર ચાલીસે કલાક પાનાચંદને મગજમાં ધણીની પેટે ગાળ્યા કથો. ખસ હવે દુર્ગા આવી જાય તો સાગર વાર કિતરી ગયા... પણ?'

'હરીઆ' દેવકાર બોલી, 'એસો જમનીયો આવે ને, તો એને કહેજે કે તારી મા તારા નામનું નાહીને પછી મરી છે... એટલું કહી દેજે એને'

દરીઆનો નામધારી જમન ડગક ડગક રડી પડ્યો. એનાં આંસુ દેવકારની રમજનું કે ચૂસી ગયું. ખીજા ચોવીસ કલાકમાં દેવકારને એ વાર ઝોળા આપી ગયા, પણ જિંદગીની દીપકવાટ હજી યાદી હજે તે પાછી એ બાનમાં આવી. બાનમાં આવતાં આમ-તેમ મોં ફેરવે ને પછી કહે, 'હજીયે દુર્ગા ન આવી?'

સૌ સ્તમ્ભ બેસી રહેતાં. કાઈ જવાળ આપવાની

ધોષ નાખતો.

રાતના આર વાગ્યા હશે. દેવકોર કોઇમાં ને કોઇમાં દુર્ગાને પોકારતી હતી. જમન આડે પડ્યો પડ્યો ગધું સાંભળતો હતો. એના મનમાં મંથન મચ્યું. શેષા-ભાઈ કોણ કે દુર્ગાને રોકે? અરે શેષાભાઈ કોણ કે માના અંત વખતે દીકરીના મિત્રનમાં ગાંધા નાખે? અને જો દુર્ગાને ગળજળગરીથી લઈ આવોએ તો શેષા-ભાઈ પેલી ખાનગી વાત પ્રગટ કરી પોતાના પિતાની ઇન્કારત ઉપર કંઈક ચોંટાડશે એ જ ને? બન્ને ચોંટાડે! દીકરાના રૂપિયા ઉપજવનાર એ શાસ્ત્રકોર ક્યાના? એ લોકો દુર્ગાને પાછી નહિ રાખે તો પોતાની જાડેનને જિંદગીભર ચોટલો ખવડાવવાની તકાત પોતામાં આવી જશે. જમન હવે રખડુ મટી ગયે છે. ગામ વગાવે તો બન્ને વગાવે. ગામ તો ગાંડું છે; એ કાંઈ અગારા દુઃખમાં ભાગ લેવા નથી આવતું. શેષાભાઈ અડી પગલાં ચાલશે તો અમે પણ કંઈ કેમ નથી. બન્ને ગમે તે ચર્ચ જાય, પણ દુર્ગાને તો લાગવી..

અને એ હાથવેકથી પથારીમાંથી ઊઠ્યો. ઝોડા ગદાર નીકળી ડેલીનો આગળીએ આરતેથી ઉધારી ફળીઆમાં આવ્યો. ગારણું હાલું વાસી દીધું અને ટમટમતા તારાએને અજવાળે એણે મુંઢાણની મંડક પર ઘસવાટો કર્યો.

પરોઢિયે માડા ત્રણે કુકડાએ બ્યારે ગાંધ દીધી ત્યારે જમન શેષાભાઈના મકાન પાસે પહોંચ્યો.

એ તો રૂઢિ છે કે શું સિપાળો કે શું ઉનાળો, પણ ઘરની વહુએ વહેલા ઊઠીને કામે વળગવું જ નોંધ્યું; છાણ વાસીનાં કંડમાં જોડ્યું; પાણી પણ ભરી આવવું જોડ્યું. દુર્ગા દાતણ કરતી હતી ત્યાં જમન ગયો.

‘અરે! અત્યારના?’ દુર્ગાએ કંઈક આશ્ચર્યથી પૂછ્યું ‘શું, ગા...?’

‘ના... પણ હવે વખત નથી. ગા છેલ્લી ઘડી છે. તને જોવા તલસી રહી છે. જવ ભે વાર કલાંડથી પાછો ફર્યો છે. તેડવા આવ્યો છું. આવીશ?’

‘શ્રેષ્ઠ છે?’

‘વખતે અહીં...’

કુઆર - ૧૬-૨-૨૦૧૦ (ક્રિસ્ટીયન ૧૯૩૯)

‘પાણું ન અવાપ એમને... બાઈ તમે ૮૬ દુર્ગાને ઝોળખી નથી.’

‘પહેરે કપડે... કાંઈને પણ કહો વગર અત્યા? જ નીકળવાનું હોય...’

‘તોપણ...’ દુર્ગાએ મહાપતાયી હતું.

‘તો ચાલ.’

અને એને બાઈ જોઈને ત્યાંથી છાનાંખાનાં ગામ ગદાર નીકળી ગયાં. જેથી મુઝક આવી કે અને દોડી નીકળ્યાં અને સાનેક વાગતામાં તો દેવકોરની પસારી પાસે દાંકનાં દાંકતાં આવી મેસી પણ ગયાં. દાંકવાનો અવાજ સાંભળી દેવકોરે કહ્યું, ‘કોણ આવ્યું!’

પાનાચંદે ગળું સાફ કર્યું: ‘આ આપણી દુર્ગા આવી.’ એમણે કહ્યું: ‘જો તો...’

દેવકોરે લેખાલિકીન આંખો દુર્ગા તરફ ફેરવી. આંતરચક્ષુથી જોતી હોય એમ એ દુર્ગા તરફ જોઈ જ રહી. ‘જીજ્ઞુ કોણ સાથે આવ્યું બેટા?’ એણે પૂછ્યું.

‘આ આપણે જમન એને લઈ આવ્યો.’ પાનાચંદે બોલ્યો.

દેવકોરનું મોં લાલચોળા ધઈ ગયું. આંખનાં ભે ચાર મટકાં એણે ચાંચાં અને પછી એણે સ્મિત ફરકાવ્યું. ‘આપણે જમનનીઓ! ક્યાં છે એ? ક્યાં ગયો તો આટલા દિવસ?’

‘આ રીપો ગા’ કહેતાં જમને એની ગાનો હાથ લઈ પંખાઓ. ‘આટલા દિવસથી તારી પાસે તો’ છું.’

‘કોણ હતીઓ? આટલા દિવસથી તું મને ગનાવતો રહી ને કુટ્યા? એય ત્યારે હતીઓ ન આવ્યો નહિ?... હશે જમન, બેટા! શેષા પાણી તો લાવ્યું’ જમને પાત્રામાંથી ભે ચાર રીપાં દેવકોરના સોનાં નાખ્યાં. ભે પડ્યો બેટો જમન અને દુર્ગાના હાથમાં પોતાનો એક એક હાથ મૂકી દેવકોરે છેલ્લી નીંદર તાળી.

કંઈપણ ખજાર આંખો સિવાય અગીઆર પાંચાની લોકલમાં આવેલો હતીઓ ગાડામાં મેસી બ્યારે ઘેર આવતો હતો ત્યારે એક ગલીમાં એને એની માની દાંડી સામે મળી. સંદુલાંક પટેલ

નવાં પુસ્તકો કુમારનાં કાવ્યો: લેખક-મહેન્દ્રકુમાર મોનીલાલ દેસાઈ બી.એ., પ્રકાશક-જી.એ.મ. દેસાઈ, અમદાવાદી પોળ, ૬૩વા શેરી વડોદરા. ૧-૦-૦; શ્રી જીવપાળકાવ્ય: લેખક-જી. મ. શ્રી ગોપાલરામ, ૧-૪-૦; શ્રી ભક્તિરત્નામૃત: લેખિકા-બહેન સરસ્વતી, ૦-૬-૦; બંનેનું પ્રકાશનસ્થાન-શ્રી નિરાંત મંદિર હોલકુશ વડોદરા

દેખીની રીતે બિન છતાં સધળી એકસરખી
આસિયતો દ્વારા એ બેદરખાને બૂંસી દેવાં

વનસ્પતિ અને પ્રાણીજીવન

એ સાધકલોપીડિયા ખિટાનિકાની શૈક્ષણિક
આવૃત્તિમાંથી વનસ્પતિશાસ્ત્રવિષયક જે કેટ-
લાક લેખો જુદા તારખી કાઢીને 'બોટની-પ સાયન્સ'
નામથી છપાવવામાં આવ્યા છે (ખિટાનિકા બુકવેટ
નં-૨૦) તેની પ્રસ્તાવનામાં 'વનસ્પતિ કે પ્રાણી' એ
વિષયથી જ શરૂઆત થઈ છે. વનસ્પતિ અને પ્રાણી
બંનેમાં પૃથક્કરોને ખૂબ જ તફાવત જણાય છે. પ્રાણીઓ
ખાય છે, પીએ છે, ઊંધે છે, દમનચમન કરે છે, પ્રતે-
ત્પત્તિ કરે છે; જ્યારે વનસ્પતિઓ હાલતી ચાલતી નથી,
ખાતીપાતી નથી અને ચૈતન્યહીન છે એમ સાધારણ
રીતે શોકા માને છે. પરંતુ આ વાત સાચી નથી.

મહાભારતમાં શાંતિપર્વમાં વૃક્ષોને ચૈતન્યયુક્ત-
જીવવાળાં-મર્યાદા છે-જીવં વદ્યમિ વૃક્ષાં અવૈતન્યં
ન વિચિત્રે' વૃક્ષો ખાય છે, પીએ છે, ઊંધે છે, શબ્દ-
ગ્રહણ કરે છે, સ્પર્શ અનુભવ કરે છે, ગુએ છે, રમ્મને
આસ્વાદ લઈ શકે છે^૧, શ્વાસોચ્છ્વાસ લઈ શકે છે,
તેમને મુખકુંભનું જ્ઞાન છે આ ગ્રંથી વાતો મહા-
ભારત શાંતિપર્વમાં કહેલી છે. પરંતુ વૃક્ષો અને પ્રાણીઓ
એક છે એમ માનવાની સાધારણ વનસ્પતિજ્ઞોમાં શકિત
નથી એ દીવા જેવું રૂપ છે.

ઉદાહરણ તરીકે અંતઃસંક્રા-
વાળાં પણ અતિમન્દ-મુદુમા-
વસ્થામાં રહેલાં ગણાવ્યાં છે.
ચક્રાણિદત્તે બાનુમતી વ્યા-
ખ્યામાં વૃક્ષોને ચૈતનાવાન
પરંતુ તમસ્વી વ્યામ યએવ
હોવાથી મનુષ્યોની માફક તે-
મનું જીવન દુઝોતર થઈ
શકતું નથી એમ કહ્યું છે. મ-
નુએ પણ વૃક્ષોને 'અન્નસંજ્ઞા

મવન્યંતે મુલદુઃસ્વમન્વિતાઃ'— મુખકુંભથી યુક્ત, સંક્રા-
વાળાં ગણાવ્યાં છે.

આ સિવાય વૃક્ષોને શરીર માફક વિશિષ્ટ
દૌહદ હોય છે. દૌહદપૂરણથી નેમ સ્ત્રી ખૂબ આનંદમાં
રહી પ્રાણવાન સંતાનો ઉત્પન્ન કરે છે તેમ વનસ્પતિ
પણ દૌહદપૂરણથી ખૂબ ફળફૂલ પ્રગટાવે છે. અશોકનું
દૌહદ મુંદર સ્ત્રીના ચરણોના પાદપાતા (પાદપાતાત્
મરોક્કઃ) મુખસિદ્ધ છે.

પરંતુ આપણે પ્રાચીન સાહિત્યની નદિ, પણ
અર્ચાચીન વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી આ વિષયને જણીયું.

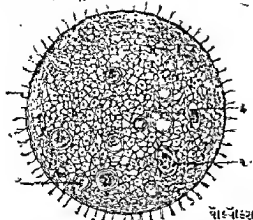
વોલ્વોક્સ (Volvox) નામનો એક અતિ મુદ્દ જીવ
છે. કેટલાક વિજ્ઞાનવેત્તાઓને મન તે વનસ્પતિ છે,
જ્યારે બીજા એવા જ નિષ્ણાત વિજ્ઞાનવીશિને મન
તે પ્રાણી છે. અર્થાત્ એને પ્રાણી પણ કહી શકાય
તેમ છોડ પણ કહી શકાય એવો જીવ છે. તેની કેલ-
લીક ખાસીઆના આપણને પ્રાણીમુદ્રિનું સ્મરણ કરાવે
છે, જ્યારે બીજી કેલલીક વિશેષતાઓ તેને છોડ ગણા-
વવા પણ પ્રેરે છે. ખરીરીતે તો જીવ નેમ તુચ્છ
કોટિનો તેમ તેના પૂર્વજો એકસરખા જ હોય છે.

વિકાસવાદના ક્રમમાં ખનનેના
પૂર્વજો એકસરખા જ ગણાય
છે. આ પૃથ્વી ઉપરના સકલ
જીવંત પદાર્થો, ખરી રીતે,
લગભગ મળતા જ—સમાન
જ છે. જે જાતના કોષોથી
છોડનું શરીર બનેલું છે તે જ
જાતના કોષોથી મનુષ્યશરીર
પણ ઘડાયેલું જણાય છે. કોષ
(cell), જીવનસ્સ (પ્રોટો-
પ્લાઝમ)-આ ગણું છોડનું
અને મનુષ્યમાં સમાન જ છે,
પરંતુ અહીં જ પ્રથમ ઉદાવવા-
માં આવે છે કે છોડને હલન-

વૃક્ષો ખાય છે, પીએ છે, ઊંધે છે,
ગુએ છે, અનુભવ કરે છે વગેરે
વાતો મહાભારતના શાંતિપર્વ-
માં કહેલી હોવાથી તમે માનવા
તેયાર ન થયા હો તો તેની નકર
વૈજ્ઞાનિક સાંખ્યતીઓ પણ આ
લેખ આપે છે

^૧ પદ્મસૂત્ર સમુચ્ચયની દીકા-
માં મુજબરત

વોલ્વેક્સ

ચક્ષુ નથી બપારે મનુષ્ય ગમે ત્યાં ફરીફરી શકે છે. વનસ્પતિ એક જ જગ્યાએ મૂળ ધારણીને વિષય બિંબી મેકે છે, જ્યારે મનુષ્ય ગમે તેમ આવળ કરે છે. પરંતુ વિજ્ઞાન-વેત્તાઓએ છોડ અથવા વનસ્પતિમાં પણ દલનચક્ષુ છે એ પૂરવાર કરેલું છે. તેઓ કહે છે કે વનસ્પતિમાં દલનચક્ષુ કરવાની શક્તિ તો છે જ. પરંતુ તે આપણા પાનમાં આવી શકે તેવી હોતી નથી. નદી આંખે ભેદ શકાય એવી તે ગતિ હોતી નથી. જળમયગોલીયાં (વેસિસ્કેરીઆ રાઇઝોઇડીસ) નામનો એક છોડ પાણીમાં ઢાલ છે. ધણેખરે કંઠાણે એ હોય છે. આમાં નર અને માદા ફૂલ જુદા જુદા છોડ ઉપર આવેલાં હોય છે. નરફૂલ પરિપક્વ થતાં, વળ ખાખને રહેલા છોડ ઉપરથી છૂટું પડી માદાફૂલ પાસે પહોંચી જાય છે.

અસ્કીલેરિયાનો એક નંતુ

છોડનો વળ તે વખતે ઉઠેલી જાય છે. છોડ ઉપરનું ફૂલ પાણીના મચળે આવે છે. છૂટું થઇને તે માદાફૂલ સાથે સંવનન કરે છે અને એ સંપ્રયોગને અંતે ગર્ભાધાન થાય છે. જીવન-રસની આ ગતિ, વનસ્પતિમાં મળે છે-દલનચક્ષુ જે એ જાનવાળાં નરોયોં જગમાં રહેતા કેટલાક અતિચ્છદ્ધ છોડવા (microscopic plants) પણ છૂટકી વાજના ચાલતા જણાય છે. સફેદદર્શીચંચનો મદદર્શી નેમની ગતિ ભેદ શકાય છે. વળી આથી કંઈક મોટા એવા જગજ છોડવા—ઓસ્કિલેરીઆ જેવા (oscillating-

કુમાર - ૧૯૨૭માં એક (ડીસેમ્બર ૧૯૩૬)

motion) કોનારી એનું નામ oscillaria રાખવામાં આવ્યું છે) જુરીજુરી મતની દલનચક્ષુ દાખવે છે.

કેટલાક પારદર્શી જગજ છોડોના કેપિમાં જીવન-રસના દોડાંઓની ગતિ (Streaming movement of threads of protoplasm) ચોક્કસપણે ભેદ શકાય એવી હોય છે. અપુષ્પ વનસ્પતિ વર્ગના એ અતિ મુદ્દ છોડો mitella (નિટ્રા) અને chara (ચારા)માં આ જાતની જીવનરસગતિ સ્પષ્ટ ભેદ શકાય છે.

Asha Gray (અશા ગ્રે) એ તો વનસ્પતિના પ્રત્યેકોમાં—મૂળમાં, દાંડીમાં, પ્રાનેમાં, પાંદડાંમાં દલનચક્ષુ સાચી જ રહેલું છે એમ વિસ્તારથી બતાવેલું છે. રીસામણી (લગ્જાણી)નાં પાન જગજ જેવો પદ્મવ દર્તાં અદ્ભુત રીતે સંકાપાદ જાય છે તે પણ સૌ જાણે છે જ. પથ્થોના પદ્મવ ધનાં રીસામણીનાં પાન બીડાંવા લાગે છે. આ દસ્ય શું જાનાવે છે? વનસ્પતિઓમાં દલનચક્ષુ કરવાની શક્તિ છે એ અનેક દાખસાઓથી પુરવાર થઈ શકે એમ છે. કેટલીક જાતો (દાખલા તરીકે સસુર્ફાપની વેક)નાં લંબુઓ કાઠને પકડવા—એટલો કેટલા ગધા કંઠાય છે તે આરીકોપી જોનારને જણાયા વિના રહેતું નથી. સસુર્ફાપની વેક વનમાં ઢાલ છે. મગનચુંબી પ્રકોનો છાપામાં તે બેસે છે. સુરેક્રાશ ઝીઝયા અને તે દાશ પ્રાણ વિસ્તારવા તેને અંધારામાં પ્રકો નીચે રહેવું પાકવનું નથી. તે અંધારામાં રહેવા વચે છે અને જ્ઞાને પકડી પાડી તેની રાંધે પહોંચી જઈ વિરમે છે, અર્થેની શક્તિઓને પોતામાં ભરે છે અને જીવનની ગડમચક્ષુમાં ને વિજયી નીવડે છે.

વિદુસ્તાનમાં 'ડેસ્મોડિયમ ગ્રાન્ડ' તરીકે ઓળખાતો

—ડેસ્મોડિયમ ગ્રાન્ડ

એક છોડ (Desmodium gyrans) દાખ છે. તેને ત્રણ ત્રણ પાન હોય છે. એ ત્રણ પાન પૈકીનું સૌથી મોટું ત્રણ પાન સાંજ પડતાં મુક જાય છે અને સવાર થતાં ઊઠે છે. પરંતુ એનાં બીજાં બે આગુચાગુનો પાન જ્યારે માઠકરમની ગરમી પાતાવરજીમાં હોય

વનસ્પતિ અને પ્રાણીજીવન (જાપાલાલ ગ. વૈદ્ય)

છે ત્યારે વારાફરતી આંચકા ખાઈખાઈને ઊંચાં નીચાં થયાં જ કરે છે; વચમાં ગળે આરામ લેતાં હોય તેમ થોડીકવાર આરામ પણ લઈ લે છે. આ અનન્યતા જેવા છોડનાં પાનની આ ગતિએ પ્રણાને આશ્ચર્યમાં મગ્ન કરી નાખ્યા છે. તારના કટ, કડ, કટ અવાજોની મારફત, રહીરહીને આ પાન આંચકા ખાતાંખાતાં ઊંચાંનીચાં થયાં જ કરે છે!

ગર્ભાધાન સાધવામાં પણ ફૂંસે ક્યાં ઓછી દક્ષન-ચક્ષન દર્શાવે છે? જલસરપોલિયાની વાત આપણે ઉપર જોઈ ગયા. અપાટ, પરદેશી ભાંગેરા વગેરે છોડો જ્ઞાનપૂર્વક કમ કરતાં હોય એમ ધરીબર આપણને લાગે છે.

પરંતુ ઓછી અદ્ભુત તો આપણને કેટલાક માંસબલક છોડવાંઓનું દક્ષનચક્ષન લાગે છે. ફૂંસેરા (માખીમારો) નામનો છોડ તેની ઉપરે માખી ખેસતાં તેને કેવી સદાદંધી ગોતામાં સમાવી લે છે! માખીને સારી રીતે ચૂસી લઈ, તેની પાંખો વગેરે અવશેષ બે ત્યાં પડી રહે તો ખીબ વળુઓ પાછાં આવે નહિ એટલે, ઘીડાએકાં પત્રો એ બેશરી ગોથે છે અને તેના સપાટે માખીના અસ્થિ વગેરે દૂર ઊડી જાય છે. આ માંસબલક છોડની રસિક દક્ષીકતા કેાઈ વખત વિસ્તારથી આપણે જોઈશું. ફૂંસેરા અને ડામેનિયા આ બે માંસબલક છોડોની જીવનલીલા વનસ્પતિના દક્ષનચક્ષન ગાંટેની કેાઈની રહી-સહી શંકાને પણ દૂર કરી નાખે છે. અર્થાત્, વનસ્પતિઓ દાઢીચાટી શક્તિ નથી એ વિચાર ભ્રમમૂલક છે.

પ્રાણીઓ ઉદ્ભિજ્જ વા પ્રાણિજ (પ્રાણી પણ વનસ્પતિ ખાઈને જ હવે છે એટલે પ્રાણીનું માંસ પણ આખરે ઉદ્ભિજ્જ પદાર્થ તરીકે જ ગણી શકાય) ખોરાક ખાઈને હવે છે, ત્યારે ઉદ્ભિદ ખનિજ પદાર્થોમાંથી પોતાને ઉપયોગી તત્ત્વો ખેંચે છે. પ્રાણીઓ ખનિજ પદાર્થ ખાઈને છવી શક્તાં નથી, ત્યારે વનસ્પતિનું જીવન ખનિજ પદાર્થો ઉપર જ અવ્યત્તેલું હોય છે. આવી માન્યતા આજદિન સુધી પ્રચલિત છે અને પ્રાણી અને વનસ્પતિ વચ્ચેનો તફાવત દર્શાવવા તે આગળ ધરવામાં આવે છે.

ખનિજ પદાર્થોમાંથી પોપણ એળવવાની વનસ્પતિની શક્તિ સૌકાઈ કળ્યે છે. પ્રાણીઓમાં ખનિજને આત્મ-માત્ કરવાની શક્તિ નથી એ પણ ગદ્યા કળ્યે છે.

૨૬૭. બે ઘોડાં વાર્ષિકમાં મારો ફૂજનાં લગ્નનારો લેખ

વનસ્પતિ જે ખાદ્ય સામગ્રી તૈયાર કરે છે તે જ ખાઈને પ્રાણિમાત્ર પોતાનું જીવન-અસ્તિત્વ ટકાવી રાખે છે. આ વાત ગદ્યા કળ્યે છે. છતાં જે ફૂંસો આખો વર્ગ (Fungii), મક્કભોજ (મોરોફાઇટ્સ), પરભોજ (પેરો-સાઇટ્સ) અને માંસબલક (કાર્નિવરસ) વર્ગની વનસ્પતિ-ઓ, મોટે ભાગે, ખનિજ નહિ પરંતુ સારાન (organic) પદાર્થોમાંથી જ પોતાનું જીવન મેળે છે એમ પૂરવાર થયું છે; ત્યારે કેટલાંક પ્રાણી પણ એવાં છે કે જેનું પોપણ કેવળ સારાન પદાર્થો ઉપર નહિ પરંતુ અનસાર પદાર્થો (inorganic) ઉપર જ નિર્ભર છે. અર્થાત્ આજ સુધીની માન્યતા—પ્રાણી ઉદ્ભિજ્જ પદાર્થો ખાઈને હવે છે અને ઉદ્ભિદ ખનિજ પદાર્થ ખાઈ હવે છે એ—દબે ગદ્યાઈ ગઈ છે.

ત્રીજી વાત: વનસ્પતિમાં ક્લોરોફીલ—છે જે પશુઓમાં નથી એ અગત્યના બેદ ઉપર આજ દિન સુધી વનસ્પતિ અને પ્રાણી વચ્ચેની ભિન્નતા દર્શાવવા બાર મૂકવામાં આવે છે; પરંતુ દબે વિદ્વાનોએ આ વિષય ઉપર નવીન પ્રકાશ નાખે એવી સામગ્રી ભેગી કરી છે. કેટલીક વનસ્પતિઓ એવી છે કે જેમાં ક્લોરોફીલ (Chlorophyll) મુદ્દતેય નથી અને કેટલાંક પ્રાણીઓ એવાં છે કે જેનો રંગ ક્લોરોફીલ છે અર્થાત્ તેમાં ક્લોરોફીલ છે. ગિલાડીના ટોપ જેવા તદ્દન મરેદ દૂધ જેવા મક્કભોજ છોડા ધણાએ જોયા દશે. આમાં મુદ્દતેય ક્લોરોફીલ (હરિરંગ દ્રવ્ય) નથી. યુગલીના (Euglena) જેવાને લઈ પ્રાણી કહેવું કે છોડ કહેવો તે સંદિગ્ધ છે—વિવાદાસ્પદ જ છે. અર્થાત્ પ્રાણીઓમાં ક્લોરોફીલ નથી હોતું અને વનસ્પતિમાં જ તે હોય છે એમ આજ દિન સુધી મનાતું હતું તે પણ વિદ્વાનોએ ભ્રમમૂલક જણાવ્યું છે.

વનસ્પતિમાં સુગટિત કોષખલિતિઓ (cell-walls) હોય છે ત્યારે પ્રાણીઓમાં કોષખલિતિઓ નથી હોતી એમ વનસ્પતિ અને પ્રાણી વચ્ચેનો બેદ દર્શાવવા આજ સુધી જતાવવામાં આવતું. પરંતુ વધતી જતી શોધોએ કેટલીક એવી વનસ્પતિઓ શોધી છે જેમાં સુગટિત કોષખલિતિઓ નથી. ત્યારે કેટલાંક એવાં પ્રાણીઓ શોધાયા છે કે જેમાં સુગટિત કોષખલિતિઓ ન હોવા છતાં જે બીજાં કેટલાંક એવાં છે કે જે તેમને વનસ્પતિ તરીકે ઓળખાવે.

વનસ્પતિઓ કાર્બન ડાયોક્સાઇડ આસમાં લે છે અને

ઓક્સિજનન જવાર કાઢે છે, જ્યારે પ્રાણીઓ શ્વાસમાં ઓક્સિજન લે છે અને કાર્બન ડાયૉક્સાઇડ જવાર કાઢે છે એમ આજ પર્યંત માનવામાં આવતું. પરંતુ હવે આ વાત પણ ક્રમશઃક જ પુરવાર થઈ છે. ખરી વાત તો એ છે કે પ્રાણી માત્રક વનસ્પતિ પણ ઓક્સિજન (શ્વાસ) ઘર્ષ કાર્બન ડાયૉક્સાઇડ (ઉચ્છ્વાસ) જ જવાર કાઢે છે. પણ રાત્રે સૂઈને પ્રકાશ ન હોવાથી, ફેરિ-સી-થેમિસના અભાવે, ઓક્સિજન કરતાં રાત્રે કાર્બન ડાયૉક્સાઇડ વધુ જાણાય છે.

દૂંકામાં, આજ ગુધી પ્રાણી-વનસ્પતિ વચ્ચે પારસ્પર્ય દર્શાવવા આ પાંચ મુદ્દાઓ જતાવવામાં આવતા હતા:

(૧) વનસ્પતિઓમાં દર્શનયતન (movement) કરવાની શક્તિ નથી, જ્યારે પ્રાણીઓમાં તે છે.

(૨) વનસ્પતિ ખનિજ પદાર્થોને આત્મસાત કરી શકે છે. પ્રાણી નહિ. પ્રાણી તો ઉદ્ભિષ્ટ આદાર ખાઈને જ જીવી શકે છે.

(૩) વનસ્પતિમાં લીલો રંગ (ક્લોરોફીલ) હોય છે, જ્યારે પ્રાણીઓમાં તે નથી.

(૪) વનસ્પતિમાં મુખ્યત્વે કોષભિત્તિઓ (cell-walls) હોય છે જ્યારે પ્રાણીઓમાં કોષો ને કોષ-ભિત્તિઓ હોતી નથી.

(૫) વનસ્પતિ કાર્બન ડાયૉક્સાઇડ શ્વાસમાં લે છે અને ઓક્સિજન જવાર કાઢે છે, જ્યારે પ્રાણીઓ ઓક્સિજન શ્વાસમાં લઈ કાર્બન ડાયૉક્સાઇડ જવાર કાઢે છે.

પરંતુ આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ આ પાંચે જ મુદ્દાઓ હવે ટકતા નથી. આ ગદ્યા ઉપરથી વિદ્વાનો એવા નિર્ણય પર આવ્યા છે કે પ્રાણી અને વનસ્પતિ જન્મે આખરે તો એકબીજામાં મળી જ જતાં લાગે છે. ચક્રાચક્ષ વિશ્વનો આનંદ જનક એક છે એવી માન્યતાને આ શોધો દૃઢમૂલક બનાવે છે. વિકાસવાદના ક્રમમાં જન્મેલા પૂર્વજો એક જ છે એમ પુરવાર થયું છે.

આથી વિદ્વાનો પ્રાણી, વનસ્પતિ અને પ્રૌટિસ્ટા Protista (જેને પ્રાણીમાં કે વનસ્પતિમાં મૂકતાં સંકોચ થાય એવો સમૂહ) આવા ત્રણ વર્ગો પાડવા ક્ષમ્યાય છે. ખરી રીતે આવા વર્ગો મનુષ્યરચિત (man-made) છે, નૈસર્ગિક નથી. સુખમતા ખાતર આ બેરો છે એટલું જ્ઞાન રાખવું જોઈએ. આપણા પૂર્વ-

એએ તો શાયં જ ભાખ્યું છે કે વનસ્પતિમાં અંતઃ-સંજ્ઞાવાળી છે અને મુખ્યદેખનો ત્રાગણી ને અનુભવી શકે છે. સ્વ. જગદીશચંદ્ર યાસુની એકે દેખવેલોએ પણ આ પુરવાર કરી આપ્યું છે.

મનુષ્યો આ પૃથ્વી પર વસવા લાગ્યા તે પહેલાં લાખો વર્ષો પૂર્વે વનસ્પતિનું અસ્તિત્વ હતું. વનસ્પતિઓ જ પ્રાણીજીવનની પુરોગામી હતી. લાખો વર્ષો પહેલાં સૌપ્રથમ સમુદ્રના પ્રાણીમાં ઊગનાર વનસ્પતિઓ ઘર્ષ. સંજ્ઞાની શરૂઆતમાં યનાર આ વનસ્પતિઓને આપણે રથાણુદ્ભિષ્ટ (Thallophyta) કહીશું. આ વનસ્પતિઓમાં પોષક અને પ્રસવક પેશાઓ નિરનિરાળી રચેટ રૂપમાં ન હતી. આ પછી અનેક સૈદાઓ વીત્યા ગાદ, વિકાસક્રમમાં પોષક અને પ્રસવક (nutritive and reproductive) પેશાઓવાળી વનસ્પતિઓ અસ્તિત્વમાં આવી. વિદ્વાનો આ વર્ગની વનસ્પતિઓને ઉદ્ભૂતાવયવી (Bryophyta) કહે છે. આ પછી દમ્બરો વર્ગો પછી મૂળ, ટાંડી, પાન વગેરે રચેટ ધારણ કરતી વનસ્પતિઓ અસ્તિત્વમાં આવી. આ વનસ્પતિઓને આ ગદ્યા અંગે છતાં ફૂલ બેસતાં ન હતાં. રેણુરૂપ (spores) પ્રસવક અવયવોથી પોતાની ઉત્પત્તિ તે સારી છે. આપણે એને પર્ણીની (Pteridophyta) કહીશું. જાગળગીચાઓમાં દંડરાજના દર્શનીય જોડવા દેખાય છે તે આ વર્ગના છે. આ પછી દમ્બરો વર્ગોના આળા પછી ફૂલો ધારણ કરનાર વનસ્પતિઓ બૃષ્ટ ઉપર દેખાવા લાગી અને અત્યારે એ જ વર્ગની વનસ્પતિઓ વિશેષ જોવામાં આવે છે. આ ગદ્યાની વિગતમાં જીતરવાનું આ રચાન નથી. આ સ્પષ્ટ દત્તિવાસ ભરિષ્ય માટે રહેવા દંડ અર્થી તો એટલું જ કહેવું ગલ રશે કે વનસ્પતિ અને પ્રાણી જન્મેના પૂર્વજો એક જ છે. વનસ્પતિ પોને જ જ્યાં પ્રાણ્યુક્ત છે ત્યાં તેને પ્રાણીથી બિન્ન કહી જ કેમ શકાય? કમલ પૂરે છે કે જુલોદ્યો હિ દનસ્પતિ દર્માનુકારપદેશાત શાસ્ત્ર પ્રાણિન ઉચ્ચા: ન તુ લોકે પ્રાણિત્વજ્ઞા: ૧૧૧૨ શોનો શાસ્ત્રમાં પ્રાણીઓ જ શેખવામાં આવેલાં છે. સત્પારણ શોમો તેને પ્રાણવાન માનવા નથી. દમ્બરો વર્ગો રથાં છતાં યદ્યપ આ રચિતિ પ્રવર્તે છે!

ખાખાલાલ મ. વેંચ

જીવનનું પરોઢ

ભાગ ત્રીજો

પ્રકરણ છઠ્ઠું

બાપુજી ગયા

૫

પહેલી હકડી રવાના કરી કે તુરત બાપુજી પોતે શ્રીનિકંતનું કામ સરાકે ચલાવી જેઠા જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. છાપાનું કામ હળવું કરવા કેટલાક ફેરફારો કર્યા. પહેલા ફેરફાર એ કચેરી કે છાપું શનિવારે નીકળતું તે સુધવારે પ્રગટ કરવાનું ફરમાવ્યું. શનિવારના છેલ્લા અંકને સુધવારના પહેલા અંક વચ્ચે ચાર જ દિવસનું અંતર પડવાથી એ અંક સોળાને બદલે ચાર જ પાનાંનો કરી નાખ્યો. અને એ પછીના અંકો આઠ પાનાંના કરવાનું ફરમાવ્યું. છાપામાં ફવાની, મોજ-શોખની ચીજોની ને એવી જાહેર ખર્ચો તેવાનું તો બંધ જ હતું, અને હવે બીજી જાહેર ખર્ચોના ક્ષેત્રમાં આવતી એ પણ બંધ કરી.

છાપાનાં જુદાંજુદાં કામ કરવાની તો મને મજા આવતી, પણ એ વાંચવાનો મને રસ કુદરત ન હતો. માત્ર જે અકાદમીએ છાપરાઓએ જ મળીને છાપું કાઢ્યું હતું એ અંક વાંચવા લાઈ ગયેલો. ગાફી તો છાપું વાળતાં, તેને વાળાના ટાંકા મારતાં કે ફેરફારમાં મંડિતાં છુટક છુટક ગમે તે ચેયાર લીટી વાંચી લેતો. ત્યારે વિંચો છપાય ત્યારે એ ઉપરથી વર્તમાન સિંચનિ જણતો ખરો. પણ આ પહેલું સુધવારનું છાપું હું આખું વાંચી ગયો. એમાં બાપુજીએ અધિષ્ઠિતિ નરી કે જે જાણ્યું હતું તે કંઈક આવા પ્રકારનું હતું:

‘હવેથી સુધવારે છાપું પ્રગટ કરવાનું નક્કી કર્યું હોવાથી આ વેળાનો અંક તૈયાર કરવા ત્રણ જ દિવસ મળ્યા છે એટલે આ અંકનાં પાનાં ચાર જ છે. છાપું શનિવારે પ્રગટ થવાથી એ ઈર્ષન વગેરે નાતાલનાં ગદ્યાં રહેશે તે જ દિવસે પહેાંચી જાય છે, પણ જોહાનિસ-ગર્જ અને બીજે ઠાનસવાતમાં એ વાચકોના લાચરમાં સોમ કે મંગલે પહેાંચે છે. ‘ઈન્ડિયન ઓપીનીઅન’ના ધણીખરા વાચકો કામધંધામાં એટલા ગુંથાએલા રહે છે કે તેમને બીજા શનિ કે શનિવારની રજા ન આવે ત્યાં સુધી

છાપું વાંચવાનો અવકાશ નથી રહેતો. તેમની સમગ્રતા ખાતર હવેથી શનિવારે જ એમના લાચરમાં એ પહે એવી ગોઠવણ આ નવી વ્યવસ્થામાં છે.

આ છાપુંજાહેર સેવા કરવા, હિંદીઓની વર્તમાન સિંચનિની ખરી ખાતમી દેવા માત્ર રહેવા ધારે છે. જે શોધાને એવી જાહેર ન હોય અને તેઓ તેને ન પોરે તો સારી નરસી જાહેર ખર્ચો વગેરેથી ભરી મૂકી એને ગમે તેમ ચલાવે જ રાખવું અને એમાંથી કમાણી કરવી એ તો આ છાપું છાપનારાઓનો, પ્રજાનો અને દેશનો બારે યુગો કર્યા બરાબર લાગે છે. અત્યારે આના નવ સો પ્રારંભ છે. જે મંજૂઆ એથી ઘટશે તો છાપું નહિ ચલાવી શકાય. એટલે પ્રારંભએ આનાં એાં પાનાં જોઈને ભડકવાનું નથી. કારણ જે પાનાં ઘટ્યાં છે તેમાં માત્ર જાહેરખર્ચો અને એવી નકામી તથા બીજે-થી સફેદે મળી શકનારી વસ્તુ ઘટાડવામાં આવી છે. જે વાચન ગાફી રહ્યું છે એ કંઈ પોલું પોલું નથી રહ્યું. અમારી આશા છે કે થોડા વાચનની અંદર વધુમાં વધુ આપીશું. નકામો એક શબ્દ પણ નહિ આપીએ અને એથી વધુ કરતાં આ એાં પાનાંનું છાપું કાઢવાના અગ્ર અને ખર્ચમાં જાડું બારે તકાવત નથી પડી જતો, એટલે એનું લવાજમ ચટાડી શકાય એમ નથી. દરેક વાચનારની ફરજ છે કે આમાં છપાતી વિગતો અને વિચારો પોતાના ઓળખીતા ગદ્યા હિંદી-ઓમાં ફેલાવે અને જેઓ પૈસાથી ‘ઈન્ડિયન ઓપીનીઅન’ને મદદ કરી શકે એવા હોય એવા પોતાના મિત્રોને તેના પ્રારંભ બનાવે.’ આવી કેટલી જે ચેતવણી-ઓ અને ભલામણો એ ક્ષેત્રમાં બાપુજીએ લખી હતી.

છાપું પ્રસિદ્ધ થવાનો દિવસ શનિવારને બદલે સુધવારે કચેરી તે સાથે મોટો ફેરફાર કચેરી કે છાપવાનાં એ બંધો ચલાવવા માટેના ‘ઓફિસ ઓર્ગન’નો અધિકાર કચેરી. ધાસતેજભક્ષી એ દેવ રૂંદે ત્યારે કોઈના નહિ.

સંસારનાં શહેરા

૧-તેલશાન

જાતના મહાન ધર્મગાંધા એક જરથોસ્ત્રી ધર્મનું ઉત્પત્તિસ્થાન હિસાબ રાખેલી એક વળત દુનિયાભરમાં પાતાની શેઠ પાથરતું. ઇસ્લામી દેશોમાં ફેરફારો તથાવી ખર્ચાં એના જેવા બોલે દેશ મળેલા મુસ્લિમ છે. ઈ. પ. ૫૪૬માં સાઈરસે રાષ્ટ્રપિલા હિસાબી સામ્રાજ્યની સીમાએ પંચબના પડ-ખાથી માંડી મિસરની પેટી પારના રણ સુધી પહોંચી. પરંતુ પછી પોરોશી રાજ્યોના લેખે તેને છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યું તે બધા મુલક પોખી નાખ્યાં. તેનો રજાસણાં મુલક આજે સીઆસણાં પાલકનીના હાથનીયે પુનરિચના પાગો રહ્યાં છે. પૂર્વમાં હિંદી તે પશ્ચિમમાં હિંસાક સુધી અને ક્ષત્રે કારિપથન સમુદ્રને બંને છેડે રાજાયાની સરહદથી તં દખ્ખણમાં હિસાબી આપાત સુધી આજ પછુ હિસાન વિસ્તરેલું છે.

તેલશાન એ હિસાનના એ જ નામના પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર અને આધુનિક હિસાનની રાજધાની છે. 'શામસાન'નો અર્થ ભગ પર્વતો થાય તેમ 'તેલશાન'નો અર્થ મેદાનો થાય. અને કારિપથન સમુદ્રથી સિત્તેર માઈલ પર, અલખુર પર્વતના હાથ પર આવેલા મેદાનમાં સપળી કારવાંબોના ટેન્ડર સમું તે બિલેલું છે. હરફહાના ત્યાંથી ૨૨૪ માઈલ થાય, હુઝાયર ૬૫૭ માઈલ, બમ્બેદ ૫૦૦ માઈલ, તમેઝ ૩૭૪ માઈલ, મશદ ૪૭૨ અને હેરાત ૬૫૨ માઈલ.

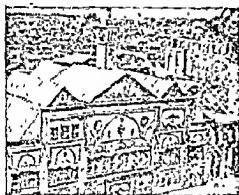
તેલશાનનો પહેલો કલ્લેખ ઈસુની બારમી સદીમાં થાફત અને પછી ચોદમી સદીમાં હમ્દુલાહ મુન્તવરી કરે છે. સત્તરમી સદી સુધી એની કદી મદત્તા ન હતી. ઈસ્ફહાન અને શિરાઝના ચીરે ત્યારે બાબીના હિસાનને ચોક્ક બનાવી દીધેલું. પછીથી એ સદીના બાબર બાંધે સદી વંશના શાહોએ તેને અત્યંત આપવા માંડી અને છેવટે ૧૭૮૮માં આઘા મોહમદખાને ઇસ્ફહાનને બદલે તેલશાનને જ હિસાનની રાજધાનીનું શહેર બનાવ્યું.

પુરાણું તેલશાન અસલી થાટ ૪૨૦ ફૂટની દિવાલની કિલ્લેબંદી ને ખુર્ચીથી

સંરક્ષાયેલું. એનું આજે ખંડિયર જેવું ઉંચેલું પરે રિહાઈ પછુ એક વખત બહોળાવ રહેતું હતું. પથરબર જરથોસ્ત્ર અને મહાન ખરીફ હાસન અથ રશીદનો જન્મ ત્યાં જ થયેલો. શાહ નસરુદીને ઈ. ૧૮૬૬માં એ પુરાણું શહેરનું પુનર્નિર્માણ હતું ને આજે બ. ર હરવાન સાથેનું તેનું વિકસિત મધ્યપ બાર માઈલનો પટ રેાઈ બેલું છે.

તેલશાનનું મુખ્ય બહેરશાન ૨૫૫ x ૧૨૦ વારનું 'મયદાને તોપખાના' છે. એનું જ બીજું રેશાન ૫૫૦ x ૩૫૦ વારનું હલકી કવાયતનું રેશાન 'મયદાને મરદ' છે. મયદાને તોપખાનાની પાએક માઈલ પર જ શાહી મહેલ આવેલો છે, જેના દરવાજામાં 'તખ્તે મરમર' તથા 'તખ્તે તાકઝ' રાખ્યાં સેના તો છતિહારપ્રસિદ્ધ છે.

આખા હિસાનની પેટે તેલશાન પછુ શરસી ભોલનારા ને શીઆપંથી લેખી વસાયેલું છે. જેકેબદાઈ, થહરી, ખાદીઅન ને આર્મીનિયન લોકો પછુ ત્યાં વસેલા છે. દેખાવે એ બહુ ચિત્ત-કર્ષક શહેર ન હોવાય. શાહી મહેલ, બ્રિટિશ લીમીશન અને ફેટહી ગરિબદો સિવાય ખાસ કોઈ પ્રશાળીય બાંધકામ પછુ ત્યાં નથી. હરિયાની સપાટીની ૩૮૧૦ ફૂટ ઊંચું આવેલું હોવાથી તેનું હવામાન સમશીતોષ્ણ રહે છે, છતાં ઉનાઆમાં તાવનો કપદ્રવ રહે છે. કત્તરની ટેકરીઆમાંથી ક્વાન (જોનો નીચેની નહેરો) દ્વારા શહેરને પાણી પડે પાડવાની સમગ્ર દેશી છે, તો પછુ ઉનાળામાં ટાંચ ભોમવની પડે છે.

નવાં પુસ્તકો

બળવાબેર પિતાની તસવીર: રૂબાઈ-કલ્લેબંદી કોઠારી, પ્રકાશ-નવસોશ્વ પ્રકાશન બંદર, ૨-૮-૦; રાસ્ટ્રમાલિકા: પ્રકાશ-ગુર્જર સાહિત્ય બંદર, લાડી, ૧-૦-૦; લોહીગરજ તથા મુંબાઈબોનો મહેલસય (૧-૪-૦), લેખક-પ્રકાશક-નાનાલાલ દ. કવિ, એલિસપુલ અગતવાદ; બેઝિક રેટેપ બાઈ રેટેપ: ૦-૫-૦, બેઝિક ઇન્સિસ પૂતિ: ૦-૧-૦, પૈસામાં પ્રૌઢ શિક્ષણ: ૦-૦-૩, ૨૦૦૦ અંગ્રેજી શબ્દો: ૦-૬-૦, પ્રકાશક-બેઝિક ઇન્સિસ દ્વારા, લાડી; ગોરિયા, બગો, રતનીએ, રણધીર, અંબારામ, મંગીતશાસ્ત્રી, નામકુમાર. રાયજી દેકેની ૦-૦-૩, આલબિનોદિની (બેટ પુસ્તક); સૌના પ્રકાશક-નાગરજા દ. પટેલ, મહાદ મુંબાઈ; વચચન-પ્રવેશપોથી ભાગ ૧-૨-૩-૪, ચોળક-ના. રતિલાલ અર્ચુ, બેંગલુરુઅલ અલકમ, પોલારપુર-બીમનાય (બી.એસ.દેવે); બોલકી અને નામરિકા: લેખક-સુન્દરમ, અણકિયા; લેખક-અનિલ ભટ્ટ, રાત પડતી હતી; લેખક નિર દેસાઈ (ગતિ અંબાબા પુસ્તક ૧-૨-૩) દેકેની ૦-૮-૦, પ્રકાશક-અનિલ દવાલ, પીપરસ બેઝ બિલ્ડન અગતવાદ.

નવી નજરે

સમાજહિતની કોઈ અંદર સાવનાથી, જનરેવભાવની અજળ સમાજથી કે મનદ-મારકરીની વિરોધથી રીતથી જગતના જીવનમાં અજગરવાના અવનવા અખતરાના કિરેસાઓ;—એવી પાછળનું માનવ તત્ત્વ આપણને આકર્ષી વિચારજગતને તાજગી આપશે એવી યોજનાથી અપાતી તેની લેખમાળા

એ

કે લેખકે આપેલી મિત્રો મેળવવાની કેટલીક તકનીકો ઉપયોગી થઈ પડે એવી છે. તે નીચે પ્રમાણે:

(૧) બીજાના કામ ઉપર ચર્ચા ન કરો. (૨) દલીલ ન કરો. (૩) 'હું' શબ્દનો પ્રયોગ ન કરો. (૪) તમારે માટે જ અનુકૂળ વસ્તુ લેખકને છે એમ કદી ન કહો. (૫) તમારી ખૂબ હોય ત્યારે કબૂલ કરો. (૬) બીજાનું માણ્યોનાં મુખપટ્ટાને સિદ્ધાંતોમાં રસ લો. (૭) બીજાની વાત સાંભળવા નેટલો વિરેક જતાવો. (૮) નામો યાદ રાખો. (૯) બીજાઓને એવો ખ્યાલ આપતા રહો કે તેઓમાં પણ કંઈક છે.

કોઈ ચિંતક પ્રજા માણસે દેશપ્રેમથી એક સરળ વાચ્ય આપી છે: 'દેશપ્રેમ એટલે દેશમાં નેટલા દેશપ્રેમીઓ વસના હોય એટલા ગણો સ્વાર્થ.'

દુસ્રેક વચ્ચેથી ટાઈપરાઈટરના કીબોર્ડ માટે એક નવી યોજનાની શોધ થઈ છે, પણ એ શોધને જે ધીમી ગતિએ આદર મળે છે તે જોતાં સમાજમાં પડી ગયેલા ઝીંઝા ખસેડવાનું કામ કેટલું મુશ્કેલ છે તેનો આપણને ખ્યાલ આવે છે. આ શોધ કરનાર અમેરિકાની એક કોલેજનો પ્રોફેસર Dvorak છે. આ પ્રો. વોર્કે ટાઈપરાઈટરની ચારીઓ અત્યારે જે રીતે ગોઠવાયેલી છે એનું સંશોધન કરી લેખો તો એમાં તેને બે ઊલુખા જલુઈ: (૧) બીજી દાર જેના ઉપર ગમે જાતુ ટચકી આંગળી રાખવામાં આવે છે અને જેને home row નામથી ઓળખવામાં આવે છે, એ દારના અક્ષરો ટાઈપ કરવા વધુમાં વધુ રહેલા પડતા હોવા છતાં અત્યારે એ દારને માત્ર ૩૨ ટકા નેટલું જ કામ મળે છે, ત્યારે તેની ઉપર-નીચેની દારો અનુક્રમે ૫૨ અને ૧૧ ટકા કામ ખેંચે છે. (૨) જગ્યા સાથ કરતાં પ્રમે સાથ ઓછી આવડતવાળો હોવા છતાં એને બાજે ૪૭ ટકા નેટલું વધારે કામ આવે છે. નીચેની રચનાથી આ વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટ થશે:

સ્ટાન્ડર્ડ કીબોર્ડ

	"	ફો	\$	%	-	&	'	()	*	}	4
	2	3	4	5	6	7	8	9	0			
52%	Q	W	E	R	T	Y	U	I	O	P	.	1/2
32%	A	S	D	F	G	H	J	K	L	:	@	2
16%	Z	X	C	V	B	N	M					1

આમાં મુધારો કરી પ્રો. વોર્કે ચારીઓ એવી રીતે ગોઠવી કે home rowને વધુમાં વધુ કામ મળે, ને ચારીની દારોમાં કામ ઉપયોગિતાના પ્રમાણમાં વહેંચાઈ જાય. એ રીતે તૈયાર થયેલ કીબોર્ડ આ રીતનું છે:

વોર્કે કીબોર્ડ

	ફો	()	"	%	-	@	\$	@	*	}	4
	7	5	3	1	9	0	2	4	6	8		
22%	:	;	.	P	Y	F	G	C	R	L	&	3
70%	A	O	E	U	I	D	H	T	N	S		2
8%				Q	J	K	X	B	M	W	V	1

આ યોજના પ્રમાણે ચારીઓ ગોઠવતાં નીચેથી બીજી દાર (home row)માં જ વધુ ઉપયોગનાં ગ્રામ્ય અક્ષરો આવી જતા હોવાથી લાંબા થોડા જ દસન-ચસનમાં ઘણું કામ થઈ શકે છે. પરિણામે જાણકો પણ એ રીતે ટાઈપ કરતાં તરત શીખી જાય છે. અને ઉપ-ચંત ટચ સિસ્ટમને આ કીબોર્ડ જાણુ અનુકૂળ હોવાથી મિનિટના ૭૦ શબ્દોની ઝડપ તો જરૂરી આવી જાય છે.

આમ છતાં ઘણા થોડા ટાઈપિસ્ટો આ કીબોર્ડ પર નવેસરથી કાજમેળવવાની તકનિકમાં કિતરવા તૈયાર હોય છે. અને તેથી દસ વચ્ચેમાં આવાં કીબોર્ડવાળાં ટાઈપ-રાઈટરો દાનરેક માંડ પ્રચારમાં આવી શક્યાં છે. આ જતાયે છે કે સારી વસ્તુને જગત અપવાદી લેવાનું જ

વનવગડાનાં વાસી

પંખીઓમાં
વ્યક્તિત્વ હોય?

હૂપો

અથવા હૂડહૂડ

વ્યક્તિત્વ એટલે સ્વભાવની વિચિત્રતા નહિ; એ રીતે તો પાંખેલાં વનવગડામાં વ્યક્તિગત આસિ-યતો ઘણી નજરે પડે છે. પરંતુ અહીં તો સ્પર્શ કે આકૃતિજન્ય વિષમતા જ અભિપ્રેત છે. જેમ દેહની ઘટના સમાન ધોરણે યજ્ઞેશ્વરી હોવા છતાં ભિન્નભિન્ન સુખાકૃતિને કીધે પ્રત્યેક મનુષ્યને આપણે સહેજે જોવાળી શકીએ છીએ અથવા હાથની આંગળીઓનાં ટેરનાં ઉપરની શંખાકૃતિ કે વસવાટાર-ત્વજ્ઞ મુદ્રા (Finger prints-આંગળીની છાપ)ના આધારે જાતની અણેય માનવ વ્યક્તિઓનો (કવચિત્ અદેશ મળતા દેખાવ ત્યાં પણ) પચ્ચપર ભેદ કરી શકાય છે, તે જ પ્રમાણે મનુષ્યે-તર પ્રાણીઓમાં-સર્વિશેષ પંખીઓમાં-આપણે કેઈ ભેદક તત્ત્વ હોય છે ખરું?

‘આ પશુ’, ‘આ પંખી’, ‘આ છવસ્ટ’, ‘આ સરિ-સપ’—પ્રાણી પ્રાણી વચ્ચેનો આવેલ વંશચિન્નદ પ્રાણિ-વંશવિશાદોષ્ય, કવચિત્ ગ્રાહ્ય સ્પર્શગત આધારે તથા સુખ્યત્વે શરીરાન્તર્ગત વ્યાપારો, શ્વાસકોની રચના તથા રનાયુસંકલનાની વિશિષ્ટતાનું આકલ્પન કરીને વિચિત્ર ક્રોધે છે. વળી પર્તંગીઓની પાંખામાંના નસોતરનાં જળાં, શાપનાં માથાં કે માછલીનાં શરીર ઉપરનાં બીજાં, વગેરે અનેકવિધ સાધનો વડે, તે તે વંશાન્તર્ગત ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓ કે જાતિઓ પશુ તરફી કરેછે છે. પરંતુ, માનવ વંશનો પૂર્વજ ગણાતા મકેટવંશ યાત્રુએ ગળાએ તો આ જાતિઓમાંના કાઈ પણ એક મોત્તમાંની વ્યક્તિ-ઓને જુરુજુરુ જોવાખવાનું પ્રત્યેક વ્યક્તિગત વિશિષ્ટ લક્ષણ દળુ અનુભવમાં આવ્યું નથી, એવું તદિદો કરે છે. આ સંબંધમાં અન્ય પ્રાણીઓની વાત યાત્રુ ગુપ્તિને આપણે કેવળ પંખીઓ જ લાખીએ તો ત્યાં પણ આનું જ છે. ચાંચ, ચોં, માથું, પગ, પાંખો, પૂંછડી, બાંધાંમાં એક જ જાતિનાં તમામ પંખીઓની અંમરચના એક જ સરખી, એક જ સાપની, એક જ મણતરીનાં

પીંછાવાળી હોય છે. રંગનું પણ એવું જ. એકનું માથું પીળું તો એનાં તમામ નાનીકાનાં માથાં પીળાં. એકની પાંખો કાળી તો એનાં જ્યાં ય જાનીકાં કાળી પાંખો-વાળાં. આનું જ પગનું, પેટનું, પૂંછડીનું.

પણ આમાં એક અપવાદ છે. આ અપવાદ તે Hoopoe; ‘હૂપો’, એ એક જ પક્ષિશાસ્ત્રિ એવી છે કે જેમાં ‘નાથો પેશાપી જુદો’, એવો પંખીપંખી વચ્ચેનો વ્યક્તિભેદ કરી શકાય છે. આ ભેદક તત્ત્વ તે એમનાં અનેકરંગી પીંછાંથી શરીર પર નીપજતી ભાત.

‘હૂપો’નો સમગ્ર વર્ણ આછો સ્તુમ્બો કે મેથો મુઘાંખી (એટલે કે મોરાડુ માડી જેવો) છે. એ વર્ણની એકરૂપતાનો બંગકરતી, આંખનેડમે એવી, એ પંખીના શરીર પર વચ્ચે વચ્ચે કાળાં રેખાઓ કે પટાપટીઓ હોય છે. આવી ભાત તો અન્ય પણ પેટલીક જાતનાં પંખીઓમાં જોવામાં આવે છે; પરંતુ તે તે જાતનાં જ્યાં પંખીઓની ભાત એક જ પ્રકારની હોય છે, ત્યારે હૂપોમાં પ્રત્યેક પંખીનું શરીર અનન્યસાધારણ વિશિષ્ટ ભાતથી અલંકૃત હોય છે.

આકલ્પનશાસ્ત્રાધારે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં તો, શિકારી મનોકૃતિનો મારામાં અભાવ છે એટલે હમણે હૂપોનો મંદાર કરીને એ આ વાત નાણી જોઈ નથી પરંતુ વગડામાં રખડતાં પંખીઓની અત્યંત સગીપ વર્ત્તકરૂપીન વડે નિરીક્ષણ કરીને અને અંધવાવરયા ભોગવતાં પચીસ પચાસ પંખીઓને હાથમાં લઈ અવશોકવાથી, હું આ

વનવગડાનાં વાસી ('વનેચર')

અદ્ભુત સત્યની સાક્ષી પરવાળી દિવસ કરી શકું છું. અદ્ભુત એટલા માટે કે માત્ર એ જ રંગનો આશ્રય લઈને પ્રત્યેક હૂંપો શરીરવૃક્ષની ભાતથી શબ્દમાનવામાં નિર્મૂળો કેટલો શેકેતર શક્તિપરિચય આપણને આપે છે.

વિચાર કરો. એ પંખીનું આખું શરીર એક જ (યુગ્મી) રંગે રંગાયેલું છે. એમાં ભાત પડે છે કાળા પડાને લીધે. આ પડા એટલે પ્રત્યેક પીંછામાંના કાળા ભાગ, એની નિકટનાં પાંખમાંના કાળા ભાગ સાથે બળી જાયથી ઊપજતી આકૃતિવિશેષ. આથી ભાત પાડનારાં પીંછાં થોડા ભાગમાં રતુમગાં, દર્દીક કાળાં ને દર્દીક ધોળાં હોય છે. પ્રત્યેક પીંછું ઊંચે છે અથગ અથગ, છતાં ફાઇ નિગૂંડ નિયમને વશપતી, એની આસપાસનાં પીંછાંના સહકારથી, એ થોડકા ભાત પાડવાને શક્તિમાન અને છે અને એ ભાવ પણ પ્રત્યેક દેશના પ્રત્યેક હૂંપોની શુદ્ધિશુદ્ધિ! કેવી અસૌકીક રચના!

છતાં આ વાત માનવાનાં માટે અનુભવ કે શાસ્ત્રાધાર અધૂરો, અપ્રમાણ લાગે તો ય દરકત નહિ. એ માટે પણ હૂંપો જેવા સુંદર પંખીનો પરિચય કરવામાં ગેરલાભ તો નથી જ થવાનો.

જગતભરમાં હૂંપોની માત્રપાંચ જાતો આજેનાં જોવામાં આવે છે. એમાંની એક જ ભારતવર્ષમાં રચાવી નિવસતી છે. સુન્દરતામાં પણ એ પ્રત્યેક રચે નજરે પડે છે. એ આપણું અત્યંત સામાન્ય વનવાસી ગણાય, છતાં નવાઈની વાત છે કે આપણી ભાષામાં એનો નામવાચક કેહ જ શબ્દ નથી! ઉત્તરભારતમાં એ 'હુદહુદ' કે 'હુદહુદ' નામે ઓળખાય છે, એ એની મોટી ઉપ-રથી. એ મોટીની શબ્દાનુકૃતિપ જ એનું અંચછ 'Hoopoe' અને યુરોપની અન્ય ભાષાઓમાં 'poo-poo', 'put-put', 'bub-bul-a', 'poupa' વગેરે નામ પડ્યાં છે.

હૂંપોની વંશાનુકૃતિ જોઈએ તો, એની મુક્કમલ આંખોને લીધે એ શક્કરખોરાનું સમું ગણાય,^૧ જ્યારે

^૧ Indian Hoopoe; Upupa Ceylonensis કે Indica. યુરોપનું હુદહુદ (U. Epops) શીઆળા પરતું આપણાં ત્યાં આવે છે, પરંતુ એની અને આપણા હુદહુદ વચ્ચે એટલું મોટા સમાપ્ત હોય છે કે હેટથી ચાલાવર પંખીને ચોરખનું અશાય છે.

^૨ Tenuirostres.

શરીરરચનાના દિસામે તો એનો ગોત્રસંબંધ આપ, નીચકંઠ, કલકલિયા અને ચિસોખાની સાથે છે. છતાં દેખાવે એમાંના કોઈની સાથે એ મળતું આવતું નથી. ગામ ગદાર, વગડામાં દરેકમાં જમીન પર ધૂળમાં રમતું ફરતું, કાળાધોળા ચટાપટાવાળી રતુમડી કાયા અને નીચે એ પાતળી ચાંચવાળું કાળર જેવડું પંખી દેખાય તો તે 'હુડહુડ' જ. વાડ ઝાડ પર બેસે છે છતાં એનો આદાર દરેકમાં જમીન ઉપરથી જ મેળવવાનો હોવાથી, એ મોટે ભાગે જમીન પર જ ભમતું હોય છે. સ્વભાવે વગડાઉ પંખી છે એટલે વસતિમાં નજરે નહિ પડે, છતાં ચણી વખત મનુષ્યના પસવાટની અત્યંત નિકટ, મામને મોંદરે કે વાડીખેતરમાં અને કંચિત્ ગામગામીયામાં પણ ફરતું દેખાય છે.

એની ચાંચ મેલી ટાળી, આંખો ગદામી રંગની અને પગ સીસાના રંગે મેલા કાળાશપડતા હોય છે. શરીરનો રંગ ઘેરા રતુમડો હોય છે અને તેમાં ચટાપટા હોવાને લીધે એ જમીન પરની ધૂળ સાથે ભળી જઈ સડેજે તિરોદિત રહી શકે છે. આત્મસંગોપનના આવા સળગ સાધનને લીધે એ સઘન વૃક્ષશાઈ કે માલ જંગલમાં પ્રવેશ કરતાં, રેતાળ અને સૂકા પ્રદેશમાં વધારે પ્રમાણમાં નજરે પડે છે.

એનો આદાર છે ત્રીણીમોટી છવાત, નાનાં તીડ-ગોલાં વગેરે સુકોચન જંગલો. એ આદારને અનુકૂળ એની ચાંચ લાંબી, પાતળી, નરમ; વચ્ચેથી સડેજ વગેરે: ધૂળમાંથી છવાત પીણી ખાવા પૂરતી જ ઉપ-યોગી. આવી વિશિષ્ટ ચાંચને લીધે જ, દશરથિયા પેરે, એની મોંદાડ અત્યંત વિશાળ હોવા છતાં, એનાથી છવાત પકડી ખાઈ શકાતી નથી. શિયાળાના દિવસોમાં સપારે કે સાંજે ચંદ્રોગાની આસપાસ છવાત ઉભરાતી હોય, વાત કરતાં આપણા મોંમાં પેરી જતી હોય, છતાં એ પકડવાનો રજ પણ પ્રયત્ન ન કરતાં શાંત ચિત્તે ધૂળમાંથી જ છવાત પીણી ખાતાં અનેક હુડહુડ એ જોવાં છે.

પરંતુ આ પંખીની ખરી જોખા તો એના માથા પગની કમગી: વાસઉચા: થઈ શકે એવી. ઉચાટે ત્યારે જખાની પંખા પેટે, ગોળ, પડોળી, સુંદર. એને લીધે એ અત્યંત ઓરવેતું લાગે છે. જ્યારે વાસે છે ત્યારે

માથા ઉપર જાણે પીછા ચાંચ જ ન જાગી હોય, તેમ પાતળી, અણ્ણીદાર, સોપા જેવી ટટાર, કવચિત્ પાછળ મહેજ સૂકતી, પાંકી. એની આ વિશિષ્ટતાને લીધે જમમાં પરી ધણા એને ઘંટીટાંકણીઓ (લક્ષડોહ) પણ કહે છે. વારત્તિક રીતે તો લક્ષડોહનું એક પણ લક્ષણ એનામાં નથી. લક્ષડોહની ચાંચ જરદ, જાડી, કઠોર. જાડની છાસ તોડવાને સજબ. હુડહુડનો આહાર જમીન પરથી મેળવવાનો, એટલે એને એવી કઠોર, ખોદવા ટીપવામાં ઉપયોગી ચાંચની જરૂર નહિ.

ઘંટીટાંકણીઓ સાથે જમ થવાનું અન્ય કારણ છે એનો વિશિષ્ટ 'હુડહુડ' અવાજ; જાણે કેાઇ ટીપતું હોય એવો લાગે. પરંતુ આ અવાજ એ ચાંચ પછાડીને કારણે નથી પણ અન્ય પંખીઓ પેઠે ગળામાંથી જ કાઢે છે. એની વિશિષ્ટતા એટલી જ કે એ આપણા ષગ આગળ ખોશતું હોય છતાં, તાંગટ કે કંસારા પેઠે, ઠાંકને ડાખાજમણી હજારોને ખોશતું હોવાથી, એનો અત્રાજ છોટી આવતો હોય એવો સંદેહ થાય છે.

એની ચાસ અત્યંત મનોહર. એ કૂટુંબ કેકું નથી, પણ ડગીપગી ભરતું, દડગડ દોડતું ફરતું હોય છે. ફંગો ભપકા નથી, છતાં એની ગંભીર ચામને લીધે એ અત્યંત આકર્ષક નીવડે છે.

એ જાંડ છે પ્રત્યાષાતી, તિર્વક ગતિએ. એની પાંખો મોટી હોવા છતાં એ બારે ઝડપવાળું કે ચપળ પંખી તો ન જ કહેવાય. કારણ, રસ્તા વચ્ચે ચાર પાંચ પંખી છૂટાં છવાયાં ચાલતાં હોય ત્યાં મોટર આવે તો આધાપછાં થતાં ઘસારામાં તો એકઠને કચડાઇ જતું એ અનેક વખત અનુભવ્યું છે.

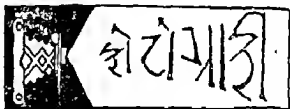
વસંત અને ઝીજ એનો જર્ણયાન ડાખ. સદૈવ જમીન પર વસનાર છતાં એવે વખતે એ જાડના આંદાં, ભેખઃમાંના દર કે ભીંનાં કાણાં શોધે છે અને એમાં સાંકડાં સાંકડાં, પાંદડાં મળિયાં કે ધાસ, અગર વાળ, બિન વગેરે પાથરીને કે કવચિત્ ખુણી જમીન ઉપર પણ પાંચથી આઠ ઈંચાં મૂકે છે.

હુડહુડ સ્વભાવે અત્યંત શાંત, નિરુપદવી અને આનંદી પંખી છે. મોઝે ત્યારે એનો સ્વર કંઈક લાગે ખરો, પણ કંપલાં જેટલું માથું પકવનાર એ નથી. એટલે એ અણુગમતું નથી યદ્યપડું. કાચી, પલ્લરની સડકો હતી ત્યારે તો એ અમદાવાદની ચારે દિશાએ

રસ્તા વચ્ચે રજળતાં ડાગે ડાગે દેખાતાં હતાં; પણ ડાગરની સડકો થતાં હવે એનાં દર્શન જરા દુર્લભ મુશ્કેલી પડ્યાં છે. હવે તો એને અવશેષકવા માટે જનપથથી દૂર જેટલે અવેડ ખેતર કે ધૂળિયાં મેદાન જ શોધવાં રહ્યાં.

૫ ને ૨૨

૪ એ સમજવારી પંખી નથી.

હરીદાઈનું પરિણામ

પહેલું ઈનામ: મોહન. બીજું ઈનામ: 'ધર તરફ' એસ. એન. છપા (અમદાવાદ), ત્રીજું ઈનામ: 'શહીદને ચરણે' રમણિક ન. (ભાટુઆ). નેત્રિપાત્ર (શુભ પ્રમાણે): ૧ ટ. ૧. ભેડી, ર સુરેન્દ્ર ચિનાઈ (અમદાવાદ), ૩ એન. ઇ. શાહ (મસાહ), ૪ જ્યંતીશાહ શાહ (નરિયાહ).

'ધર તરફ' ચિત્રની પસંદગી શરી છે પણ ચિત્રનિર્માણ બેઝાબર વિચારાયો નથી. અને બૌદ્ધમાં વધારાનો વિરોધ દ્રાષ્ટીને મુખ્ય વસ્તુ બદલે લાવવા સૂચન કર્યું છે તેથી જાણીએ કે પ્રાડી અને એકની ગતિ વધારે ધ્યાન ખેંચી શકે છે. અને પાછળ મૂકેલા જાડની ડાળને વેગ આપે છે.

ત્રીજા ઈનામને પાત્ર કેરણ ચિત્રમાં ઉલટા બેઝાબરો મુખ્ય આકારનો પૂરક નથી બનતા અને આપેલા નામને સારૂંક બનાવતાં નથી. માત્ર સમય અને સ્થાનની પસંદગી જ ચિત્રમાં દમ પડે છે. સુરેન્દ્ર ચિનાઈનું 'અગરિયા' ચિત્ર વસ્તુ તેમજ પ્રાંથમાં સંપૂર્ણ છે, પણ આકારને છુટા દર્શાવનારી પ્રકાશોગમના જઈ નથી એટલે ચિત્ર પાણું પડે છે. એ બની શકે છે તો પ્રથમ ઈનામને પાત્ર થાત.

લેન્સ-હુડનો ઉપયોગ

દરેક દેશના વાપરનાર જાણે છે કે વિષયની પાછળથી દેશના લેન્સમાં સીધાં પ્રકાશનાં કિરણો આવે તેવા વિષયના ફોટોગ્રાફો લેતાં લેન્સ આગળ એક નાનકડું ડાંડુ કે ટાંપી (જેને અંગ્રેજમાં લેન્સ કોડ કહે છે તે) વપરાય છે. તેનાં ઉપયોગથી લેન્સમાં દાખલ થતાં જોરદાર કિરણો ગમે ત્યાં પ્રસરી ફિલ્મમાં 'ડ્રેગ'-બાઈડે કપલવતા નથી અને દરજ સ્વચ્છ દેખાય છે. મશીનની બંદર પણ એનાં જ સ્વાભાવિક પ્રકાશનાં કિરણો (against light pictures) પાડી વેળા દરેક એક આવશ્યક સાધન છે.

અસખત ભરે

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

ટીટાડી કહે, 'જે સમુદ્ર દારે વિગ્રહ કરવો હોય તો ધીન્ન પક્ષીઓને યોગદાની મિત્રોને બોળા હોય. યદુ નગજાનો સમવાય હાય તો તે નુર્જપ' અને છે; તરણાં ગૂંથીને ગંદવું કરિએ તો એનાથી હાથી પણ બંધાય છે. તથા

ચકલી કાંકડુટો ને માખી તેમ જ દેડદા ।

મહાજનવિરોધથી કરી મરણ પામિએ ॥૩૬॥
તે બોલ્યો, 'એ કેમ?' ટીટાડી કહે:

કથા ૧૯

તમાક્ષના ઝાડ ઉપર ચક્રોચકલી રહેતાં હતાં. કાળ જતાં એને મંત્રતિ થઈ. એક દિવસ એક મહોન્મત્ત હાથી ગર્ભાથી ત્રાસીને તમાક્ષના છાયામાં આવ્યો, અને ચક્રોચકલી માળાવાળા ઝાળા શુંડથી ખેંચી ને ભાંગી નાખી. આથી ચક્રોચકલી ઈડાં ગંધાંય ભાંગી ગયાં ને ચક્રોચકલી માંડ ગચ્યાં; ચકલી વિલાપ કરવા

મંડી તે સાંભળાને તેનો પરમ મિત્ર કાંકડુટ નામે પક્ષી તેને કુઃબે કુઃબી થઈને આવ્યો ને કહ્યું, 'ભગવતિ, ત્વચા વિલાપ શું કરવો, ને એકમાંથી બે અનર્થ શું મેવતા?' ચકલી કહે, 'કાંકડુટ, કીક છે. પણ દુષ્ટ હરતી-એ મારાં મંત્રાનોનો ક્ષય કર્યો છે, એટલે તું સાચો ચુહદ હો તો હાથીનો વધ કરવાનો ઉપાય વિચાર, જે કરીને હું માંડ કુઃબ લખવું કરું.' કાંકડુટ બોલ્યો, 'ચક્રોચકલી, સાચું કહ્યું. આપત્તિમાં કામ આવે એ જ મિત્ર; એટલે માડું છુદિગળ જા. પણ મારી મિત્ર વીણારવા નામે માખી છે, એને મળાને આવું પછી દુરાત્મા હાથીને માદવાનો વિચાર કરિએ.' ચકલી તે કાંકડુટ માખી આગળ ગયાં ને વાત કરી તો માખી કહે, 'મારો મિત્ર મેધનાદ નામે દેડદા છે, એને મોઢે થઈને યથોચિત્ત કરીએ.' એટલે ત્રણે જણ મેધનાદ આગળ ગયાં ને ગંધા ત્રણાન્ત એને કહ્યો. એ બોલ્યો:

દેડદાઓના અવાજથી પાણીની આશાએ તે તરફ જતાં હાથો આડમાં પડી મરી ગયા

‘મહાજન કોષે ત્યાં એ લાથીનું શું મળ્યું? એટલે મારા મન પ્રમાણે’ કર્યું. મહિલાગણ, તારે મધ્યાહ્ન સમયે જઈને ઉદ્ધત લાથીના કાનમાં વીણારવ જેવો સજ્જ કરવો, એટલે શ્રવણશુભ ભોગવતો તે આંખ બંધ કરે. પછી કાઠફટ એને આંખ ફેડીને આંધળો કરે. અને તરફ ભાગે ત્યારે ખાડને કંઈ મારે તથા મારા પરિ-

વર્તનો પ્રાદ સાંભળી એને જલ્દાસય જાણીને આવે, એવો જ ખાડમાં પડીને પંચત પામે. આમ સમવાય કરવો એટલે વેરસાધન યજ્ઞ ગ્લય.’ આમ કર્યું એટલે મોટી ખાડમાં પડીને લાથી મરી ગયો.

એટલે કહું છું: ‘ચક્રત્રી કાઠફટ ને’ હત્યાદિ. (ચાલે) વાલજી મોવિન્દજી દેસાઈ

Our Friends Abroad

યુરોપની લશાઈના મામલાથી તેમજ સ્વતંત્રતાવાદનાં વધી પડેલાં જોખમોથી પરદેશની ટપાલોનાં વ્યવહાર અત્યંત અવરોધિત છે, એટલે આ વિશ્વમાં પડેલાંનાં જેટલી જાતની નહિ હોવાથી હમણાં તેનો વિકાસ અશક્ય બન્યો છે. જે કંઈ છતાં છતાં પણ પત્રો અમને મળ્યા છે અને મળશે તે અત્યંત પ્રમાણે પ્રકટ કરતાં રહીશું. ફરમિયાન જોખમી પાસે આ વિશ્વમાં સમજાવ કરવા જેવું પત્રસાહિત્ય હોય તે મોટી બીજા વાચકને લાભ આપે એવું ધારીએ છીએ. ટેલગ્રાફની પત્રદીક્ષીતીનું પ્રિન્ટ હલ્લ થતું નથી છે.

પરદેશના પત્રો:

Ratikantbabu Jobanputra

P. Box 571, MOMBASA (E. Africa)

ભરત વર્ષ ૧૯, હાઈફ્રેક્સમાં છે. પત્રસંબંધ, ટિપ્પીટ-સંચય અને ફોટોગ્રાફો સંબંધ એ તેના શાળાના વિષયો છે, તેમજ સ્વતંત્રતાવાદમાં રસ ધરાવે છે.

નવવરજાલ હિમતશાહ આસ, દીવ.

એમના પર જોન્ટ હેરેજોની પત્ર આવેલો. તે નીચે મુજબ પ્રગટ કરવા મોકલે છે:

‘તમે પત્ર લખ્યો અને ટિપ્પીટ મોકલી તે મટિઆભાર. પાંચોત્ર હિંદની ટિપ્પીટ મારી પાસે એકે નોકોત્રી. માફ થય તમારા જેટલું જ છે. હું કળા અને પત્રલેખનને મારા જીવનનાં અવસાય બનાવવા માફ છું. મને આશા છે કે મને અને મારાથી એક વર્ષે નાના ભાઈને યુનિવર્સિટીમાં બાળુવા જેટલા પૈસા મારાં માખાપ ખર્ચશે.

૧૬ વર્ષ સુધી અમારા દેશમાં દરેકને કાઢને કાઢ સાળામાં ફરજિયાત બાળુવું પડે છે. અમારા દેશમાં હજારો વચર ફીની સાળા ચાલે છે. ચેન્નિસ, દામળ અને ચોપડીએ પણ સાથે મફત મળે છે.

હિંદ વિષે અને મહાત્મા ગાંધી વિષે અમે વાંચીએ છીએ, ચિત્રો પણ જોઈએ છીએ. તરુલોને શિક્ષણ આપવાનું કામ ઉપાધી તમે જગદગુપ્તાચાર્યમાં સલાહ કરી રહ્યા છો. અહીં પણ હિંદમાંથી ધણી વિદ્યાર્થીઓ બહુવાં આવે છે. અમારે ત્યાં કંપાઓ છોડારાં જેટલી જ ફેબ્રુઆરી પામે છે અને મોટી જગ્યાઓ મેળવી શકે છે. લગભગ ૨૦ કે ૨૫ વર્ષે જાતી તેમતાં લગ થતાં સુધી તેમની ધણી સંભાળ લેવામાં આવે છે અને તેઓ નિષ્કામ રહે છે. સીનેમાનાં

ચિત્રો જોઈને અમારી જીવનપ્રણાલીની કલ્પના ન કરતા. અમારા ધરમાં કોઈ કાર પોતું નથી કે સીમાર પોતું નથી. હું તમને એક બીજા મિત્રનું સરનામું આપું છું તેને પોતાં કેમિસ્ટ્રીનો શોખ છે. યુનિવર્સિટી માટે ખર્ચે કરી શકે તેવું તેનું ઘર નથી એટલે દિવસે કામ નથી છે અને રાત્રિ શાળામાં બેસે છે. કેમિસ્ટ્રી વિષે તે સરસ પત્રો લખશે તેનું સરનામું આ રહ્યું:

Cyril Poop

265 Upland Road

North CAMBRIDGE Mass. U.S.A

અમારી કોનાળાની રત્ન ચાર મહિનાની હતી. હું પાનખર આવે છે. પ્રાદ પરથી પાન ખરી નથી. ન વેચખર સુધીમાં ખૂટે આકાશ વધુ બૂખરે બનતું નથી અને ડિસેમ્બરમાં પૃથ્વી બરફથી કભાઈ રહે છે. હું આં જાઈ એક રફેટિંગ અને રફી બેઝીએ છીએ. આપો સિયામે ધણી કલારા સુધી અમે વાંચવાંય કરીએ છીએ-ડેડ વ્હુ સુધી. મોટરથી મોટરન ૩૦ મિનિટ પર છે. અમારી મોટર જમીન તોળેના મારે શાળાએ પહોંચાડે છે.

તમારે ત્યાંની કંપાઓ માટે મને ધણી લાગી આવે છે. શરીર સ્વચ્છતાથી આનંદ મળતો જ નથી. અહીં દરેક ધરમાં એક બે બાળકો હોય છે. ઘણે દેકાણે હોતાં જ નથી. કેળવણી આપી શકાય અને મોટાં દરી શક્ષય તે કરતાં વધારે છોડારાં હોય તે સારું નહિ. અહીં કાંઈ કાંઈ છોડારાં છોડારાં છોડે નહિ. કપડાં અને સારી તાકીમ પાછળ બહુ ખર્ચ થાય છે, પણ દરેક પર ખૂબ ધ્યાન અપાય છે અને સુંદર સુધત નારી બની શકે છે. હું તમારો મુલક લેવા હતિભર છું.

જોન્ટ હેરેજ

આ મહિનો (ડીસેમ્બર) . . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૭ મહીસુરના સિંહ હેઠરચાકીનું વિનુરની ધાવણીમાં અવસાન થયું—
ઈ. ૧૭૮૨. પણ એ ખબર સાંભળી એને કંઈ નવાબૂતી ન કે તે સાટે કીધું એ મહાગદથી આવી લશ્કરનો ફળને કીધો ત્યાં સુધી હેઠરના પ્રધાન પૂર્ણિયાએ એ ખબર છુપાવી રાખ્યા.

તા. ૧૦ મુગલકાશીન ઇતિહાસના માર્ગે સંશોધક શ્રી જહુનાથ સરકારનો જન્મ—ઈ. ૧૮૭૦ * * આઠગાઁ એટલેનો ગાદીત્યાગ—ઈ. ૧૬૩૬

તા. ૧૧ ઈટલીએ લીગ ઓવ નેશનથી છૂટકા થયાં—ઈ. ૧૬૭૭

તા. ૧૪ છત્રપતિ શાહુનું અવસાન—ઈ. ૧૭૪૬

તા. ૧૬ ચીનના કાનસુ પ્રાંતમાં સંમેલો તથાવીખગાનો ભયંકર ધરતી-કંપ—ઈ. ૧૬૨૦. થોસત્રાખ જિલ્લાની એનો ભોગ લેનાર એ ધરતીકંપે કુનિયાના ખીન બધા ધરતીકંપ કરતાં તનના માઠની વધુમાં વધુ ખુબારી કરેલી છે.

તા. ૧૮ લાહોરના ડૉ. પોલીસ મુખરી૦ મિ. જોનસનનું ખૂત—ઈ. ૧૬૨૬

તા. ૨૪ હિંદ પદના ફિરંગી આઠમક વાસકો ડા મામાનું કોચીન મુકામે અવસાન—ઈ. ૧૫૨૪. એનું શબ અહીંથી પોર્ટુગલ લઈ જવામાં આવેલું.

તા. ૨૬ મુગલ શહેનશાહ બાબરનું ૪૮ વર્ષની વયે આગ્રા મુકામે અવસાન અને તેના ૨૨ વર્ષના પુત્ર હુમાયુનું શાન્યારોહણ—ઈ. ૧૫૩૦

તા. ૨૬ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના નોકર તરીકે જોરન હેટિંગસ હિંદને દિનારે ગિતરો—ઈ. ૧૭૫૦ * * * 'આયરિશ કોન્ટ્રેટ' નો અંત આવી આવ્યો 'આયર' તરીકે નવજન્મ પામ્યું—ઈ. ૧૬૩૭

તા. ૩૧ ઇંગ્લેંડની રાખી એક્સિઝને 'ગ્રવર્નર એન્ડ કંપની ઓવ મર્ચન્ટ્સ ઓવ લંડન, ટ્રેડિંગ ટુ ઈસ્ટ ઇન્ડિઝ'ની કોર્પોરેશનને પંદર વર્ષ માટે વેપારનો ચાર્ટર આપ્યો—ઈ. ૧૬૦૦

આ માસની વિભૂતિ
દુર્ગારામ મહેતાજી

ઈ. ૧૮૦૬ના ડીસેમ્બરની રખખીએ સુરતમાં જકાની ખાતામાં કામ કરતા વરનગરા નાગર બ્રાહ્મણ મંજારામ ફરેને ત્યાં જન્મ. આઠ વર્ષની વયે બધા આંક ને લખતાં વાંચતાં આવડી ગયું. અભિયારમે વર્ષે માતા નાની-ગવરીનું અવસાન થતાં તે ગોપિંદરામ જીવલશામની પેઠીએ નોકરી રહ્યા.

પરંતુ એમનું કસંમી ને સાહસિક મન ગુજરાતમાંથી પરથી થોડા વખતમાં છોડી ગયું ને તે પાતાની વિધવા માશી દેવાકુંવર સાથે ઇ. ૧૮૨૫માં મુંબાઈ જઈ ત્યાં સાળામાં દાખલ થઈ ગયા. ત્યાં બાળકૃમ્મ સાસીની અસરથી એમના મનમાં મુંઝારાનાં બી વચાયાં. એ વર્ષે જ પિતાનું અવસાન થતાં માત્ર માશીનું જ વાલીપણું રહ્યું.

દુર્ગારામના દોટકવરસનાગત્યાસ પછી ત્યાંના ઉપરીએ એમને શિક્ષક પદ માટે લાયક કરાવી ડા. ૨૦ ના પગારે મહેતાજી નીમી સુરત મોકલ્યા ને આ રીતે મુંબાઈમાં મુંઝારાનાં બી મુજરાતની બમિ પર ગિતર્યાં.

ઈ. ૧૮૩૦માં સુરતની પહેલા નંબરની નિશાળમાં રચાથી થતાં જ એમણે વિધવા પુનરુદ્ધતની હિમાયતકરે મુંઝારાનો પહેલો અવાજ ઉઠાવ્યો. ફિટકાર કે હાંરીની પરવા કર્યા વગર ચક્રે ચક્રે ને મઢોલે મઢોલે એ બોધ

આપવા લાગ્યા. પરંતુ એમની પ્રથમ પત્ની મુચ્છરી જતાં, મધુરી નાગરી એક ડુંગરપરી વિધવા એસને પરણવા તૈયાર થઈ છતાં, નાતબહાર મુકાવાના બંધ દુર્ગારામ તેની જોડે ન પરણ્યા અને ઇ. ૧૮૪૩માં અંગ્રેજપરી નાગરી પોતાની નાતની જ એક કન્યા સાથે એમણે બીજી વારનાં લગ્ન કર્યાં. અને, નવસારમાં કહેવા પ્રમાણે, એ કન્યાના પછામાં પોતાનો જીવની રેવતંત્રતા આપી દીધી. તે પરગુને નાતબહાર મુકાયા હોત, તો મહીપતરાગના કથન અનુસાર 'એ પિશાળ ભુક્ષિતો હરિભાઈ નર ભરતખંડના કોઈ મોટા આચાર્યે કે યુરોપના લ્યુચર જેવો માત.' વિધવા વિવાહની હિમાયત છોડ્યા પછી એમણે બીજી દિશામાં જ્ઞાન દોડાવ્યું. 'માનવધર્મસત્તા' ત્યાંથી ધાર્મિક બહેમોનું એમણે છોટાકાખંડન કરવા માંડ્યું. એમણે પોતાના ચાર સાથીઓ સાથે મળીને—'સુરતના પાંચ હદા' તરીકે એમ ખાતા એ દુર્ગારામ, દાહોબા, દલપતરામ, દિનમણિજીકર અને દામોદરદાસ એમ પાંચ જણે—સુરતમાં પુસ્તકપ્રસારક મંડળી કાઢી, હાવખાતું આણી પુસ્તકો હાવવાં શરૂ કર્યાં. સુરતમાં પહેલું હાવખાતું એજ.

'લાકડા મોઢીમાંડે' ધસાચાથી અગ્નિ પેદા થાય છે એમ માલુમો મોઢીમાંડે સાચા વિચાર ફરે તો જ્ઞાનરૂપી ફળ પેદા થાય' એ આશયે એમણે 'માનવધર્મસત્તા' ત્યાં પેટી. અને કાનેક વિપ્રયા પર ગોધ આપી, પરલોકમાં નહિ થયે સુખિ મેળવી આપવાનું કાય એમણે માથે લીધેલું. એમણે ફેલાવેલી કાન્તિની સવિરતર મોંઘ લેવાનું આ રચન નથી. પાશ્વત્ય વિચારકાન્તિના જનકો પર વાદી જતા આપણા જુવાનો, ઓન સાહેબે જેને 'હિંદુ લ્યુચર' કહ્યા છે એવા આ દુર્ગારામ મહેતાજી જેનાં નરતરનો ખંખાળવા ધર્યાં ગણ્યું અંખતા થાય તો ખસ છે.

માધુકરી

ફૂલને
અશોક હરે

તું મુહિતું સંધન સત્ત્વ પરાન ફોધું,
તું તો અહો, સુમન! રત્ન વસુંધરાનું
માધુર્યથી સખર, સુંદર ને ડાર,
તું ફેવડત જઈને અવતાર પામ્યો.
ફેરસવતો સકલ સત્ત્વ વિશીન પાતો.
ફે મર્ત્ય છે નહિ તું મોત મણી છતાય;
ને હું છતાઉં હરિ તો નહિ ખિન્ન થાતાં
ચારે બધી હૃદય બાહ! તું સાથ યાને.

ગાંધીજીના બાપ: ઈમામ સાહેબ

ઈમામસાહેબને તો હું આજના આઠ્ઠા ત્યારથી જ
જાણતું. ઈમામસાહેબનું પ્રથમ આકર્ષણ કંઈક પ્રાંતિક
બાવને લીધે થયું હોય તો નવાઈ નથી. કારણ તેમના દાદા
મહાસાધ્વીય હતા. પણ આશ્ચર્યમાં મારા આઠ્ઠા પછી
થોડા જ દિવસમાં પોતાના વ્યક્તિત્વથી મને ખૂબી મારે આ-
દર મેળવ્યા. એમ તા અવાવમાં ખાસ નુજા એ હતો કે
તેમનાથી અન્યાય જરા મરખો સહન ન થઈ શકેતા.
પરંતુ એ તમે તેમની પાસે સાચી વાત કહી દો તો પછી
બધી વસ્તુ એક ક્ષણમાં બગી જાય.

ઈમામસાહેબ બહુ બગેલા નહેતા પણ તેમની સલાહ
દેવામાં આવતી ત્યારે એથી સત્તાહ આપવા કે બગેલાઓ
પણ તેમની કદર કરતા. વિદ્યાર્થીક સત્તાવવામાં મને કોઈ
વખત મુંઝવણ હોતી હતી ત્યારે ઈમામસાહેબની સલાહ
મેં લીધી છે અને માન્ય રાખી છે. વિદ્યાર્થીક તો બગેલા-
ઓની સંસ્થા છે છતાં બગેલાઓને ધારી અર્થાત્ અંતે એમ
અનુભવમાં આવતું કે અંતે ઈમામસાહેબે જે સૂચન્યું છે
તે જ સાચું હતું.

એમના પિતાથી મુંબઈની એક પ્રખ્યાત મસીદના ઈમામ
હતા. ઈમામસાહેબને નાનપણમાં જ એમ જણાયું કે પિતાના
પ્રેરણાં પોતે દબાઈ જાય છે, આથી માળખાની રચ વચર
પરદેશ ચાલ્યા ગયા. તેમના પિતાથીએ તેમને પરદેશ
કાગળ લખ્યા કે મદદ મોકલું, અને બજામજીલ્લીએ
પણ મોકલી પણ તેમણે એ બજામજીલ્લીએતો પણ
કપાયોગ ન કર્યો. તેમની એ ટેક કે હું પરદેશમાં પણ મારી
મેળે રહેતો કાઢીશ.

એમની કરામતી પરદેશમાં ખૂબ લીધી હતી સાથે તેઓ
પૈસા વાપરવામાં શોખીન હતા. એમના મનમાં એ પણ વિચાર
રહ્યો કરતો કે ધારાઓના મુકદ્દમાં જાપણી હજીત સાચવવી
હોય તો રસિયો સ્વભાવ રાખવો જોઈએ. ધારાઓ પોતાની કા-
મની હજીત ખાતર પાણીની માફક પૈસા ખર્ચે છે તો આપણે
શા માટે આપણી કામની હજીતને ખાતર પૈસા ન ખર્ચાએ.

સાબરમતી જેઠામાં અમે સાથે એસીને ખૂબ વાતો
કરતા. અમે સાથે હિંદના, બેસતા, ખાતા, મળતા. તે વખતે
તેઓએ પોતાના જીવનની અનેક વાતો અને અનુભવો કહેતા
છે. જેઠામાં મેં તેમને તે વખતે પછતું હૃદય કે ગાંધીજી
વિશે તમારા સવમાં સદ્ગતિય ક્યારથી જાણ્યા? તેમણે
હતું કે 'અમે આફ્રિકામાં સદુશી પહેલે વેપાર માટે ગયા
હતા. તે વખતે ત્યાં લગભગ બધા વેપારીઓ મુસલમાનો
હતા અને તેથી એશિયાટિક કાપદાનો મુસલમાન બાપ્તિસ્ટ
ધર્મી પુસ્તકાલય ખરડું પડતું. ગાંધીજી આફ્રિકા આવ્યા અને
મેં જોયું કે ગાંધીજી હિન્દુ હોવા છતાં મુસલમાનોના બેદ
રાખતા નથી. એમણે જોયું કે આ કાપદાની પોતાના આ
બાપ્તિસ્ટ તારાજ સાથે છે અને એમાં આજનાનો સવાલ છે.
એટલે તરત એઓ અમારી વહારે પાયા. ગાંધીજીને આ
રીતે જાણતી લીધા પછી થયું કે એ આપણા બાઈ બેવા છે.
એમની પડખે રહીએ નહિ તો ન ચાલે.'

આમ સમજને ઈમામસાહેબ ગાંધીજી સાથે જોડાયા.
ગાંધીજી તો માણસોના મોઢા શિકારી. પરંતુ બગવાન
એમ ભજાની કસોટી કરે તેમ ગાંધીજી પણ બગવાન કસોટી
કર્તા પછી જ મૂટે. ઈમામસાહેબને બધા વેપાર હલતમાં
સાફ થઈ ગયા. હલતને અંતે પોતે જેઠામાં ગયા. ત્યાં અનેક

અગવડો વેરી, જેલમાંથી આવ્યા પછી રાત્રીમાં શયન કે હવે ધંધો કેવો ? દેશની સેવા સિવાય બીજો ધંધો શોનો હોય.

ગાંધીજીની આદેશો તે દરમિયાન નેત્રોએ અનેક કામો કરી. કાચી ઝગડ ઓગાં પછુ ઘડાફરીનો પરિચય કરાવવાના અનેક પ્રયત્નો તેમને મળ્યા છે. મુસલમાનો હિંદુશબ્દો હોય ત્યારે તો ખાસ સભામાં બધા અને પોતાને કહેવાતું હોય તે નીડરવાથી કહે. ડરતા માર્યા ન બોલે એવું ન બને એમનું પાક હૃદય અને એમની નિષ્ઠાવસતા એમની બોલવાની શક્તિથી સહુ સમજ જતા. આ દિશામાં કામ કર્યા પછી, ગાંધીજીએ હિન્દુસ્તાન આખી આશ્રમ સ્થાપ્યા ત્યારે તે આશ્રમમાં આવીને રહ્યા. હું પણ આખ્યા પરંતુ પ્રથમ મને બળેર નહિ કે ઈમામસાહેબ કોણ છે. હું આશ્રમની નિશાળ ચલાવતો. એક વખત તેમની છાકરી આવીને કહે કે મને નિશાળમાં કામજ કરો. મેં ના પાડી કે મને માનની છાકરીને હું નિશાળમાં નહિ લઉં. બે દિવસ બેસે અને પછી બાકી બધા; ઈમામસાહેબને આની બાબુ શક કે તરત જ મારી આગળ આવી એમણે રાખ ખાધી, કે શું હું આશ્રમનો માટેમાન છું ? પાછળથી મને ખબર પડી કે એ પણ એક દશાથી આશ્રમવાસી જ છે.

હિન્દુસ્તાનમાં આખ્યા ત્યારથી એ આશ્રમમાં જ રહેતા. એક વાર ચાંપોછ કહેશ કે ઈમામસાહેબને લાગ્યો હું પણ હપયોગ તો કરી બધાએ સરદાર વડલબાબુએ. ઈમામસાહેબે પ્રાતિક સમિતિનું પછુ કામ કર્યું હતું. વિદ્યાપીઠમાં અમે એકેએક બાબત ઈમામસાહેબને પૂછ્યા વગર ન કરતા. એમની હુવાથી એક પાક મુસલમાનના આશીર્વાદ મળે છે એમ અમને જણાતું. છેલ્લી દેવાતંત્રની હરત વખતે એમની તબિયત લેઈ ગાંધીજીએ એમને ના પાડી, પણ ઈમામસાહેબની ન રહેવાયું. સરદાર પકડાયા અને ગાંધીજીએ કૂચ શરૂ કરી. તે પછી ગઢાદેવભાઈ જેલમાં ગયા. મેં ઈમામસાહેબને કહ્યું કે ઈમામસાહેબ તમે કય ન કરો; તો કહો ના. અને આખરે ધરાસણુ ગયા અને ત્યાં એક વૃદ્ધાનની મારફતે કામ કરવા મેળ્યા. લોકો તેમને રોડે પણ રોકતા નહિ. દેવાતંત્ર યુદ્ધમાં આગળ ધર્યા અને પકડાયા. તેમની તબિયત ખૂબ નાલુક હતી, અનેક રોગોએ એમના શરીરમાં ઘર કર્યું હતું. છતાં તેઓ જેલમાં ગયા. સારીરે તેઓ મને

નેટરા મુંવાળા ક્રમ તો પણ નેત્રનું મન દસાગતું અને દેશનાં દેવાતંત્ર સાટે મંદરો મંદન કરી શકે તેવું હતું. કેટલેક વનંત શાય એ એમનો સંકલ્પ હતો. આઝાદી મળી જ બેઠાએ એતો એમને વિશ્વાસ હતો.

અને જેલમાં વાતો કરતા ત્યારે ઈમામસાહેબ કહેતા કે હિંદુશ્રમને જેટલો સમજું છું તેટલો જીવનમાં જીવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. ગારાથી કોઈ કામ બરાબ થશે તો નેટલે દરને હિંદુશ્રમ લગવો.

એક વખત મને એમની જે રાફડ મને ગળી છે તેથી તો તેમનો હું કાયમને સાટે ટાળી રહીશ. એક ગિરે એક વાર વાત ફેલાવી કે કાકાસાહેબને હિન્દુ મુસલમાન વચ્ચે બેઠાવ છે. આ બાબતે તરત તેઓ એ ચિત્રની પાસે ગયા અને હજુ કે 'બીબ અમે તેને વિષે તમે બધે આજું બોલો પણ કાકાસાહેબને તો આજું હોય જ નહિ.' આ પ્રસાસુપત્ર સાચવવાની શક્તિ હંચર મને આપે એમ હમ્મું છું.

સંપન્ને પોહપે વર્ષે

કસ્મે દેવાય હવિષા વિધેમ એ સર્જનજૂનો પ્રશ્ન પોતાની મજલના આરંભથી જ 'કુમારે' પોતાની જાતને પૂછી લીધો છે, અને તેનો ઉત્તર પણ મેળવી લીધો છે કે જનતા જનાર્દનાય. અંને એ જનતાના નવાંકુર સમી કુમાર જનતાનાં જીવનમૂળ વધુ સશક્ત, વધુ જીવનદર્શી ને સવિશેષ વર્ધમાન બનાવવાની પોતાની દ્રશ્ય એ આજ સુધી સંભાળતું આવ્યું છે. એને લઈને તો એકેક વર્ષનું, એનું એકેક સોપાન એની આગેકદમી સાથે ગુજરાતના કુમાર માનસને ચેં એટલું જ ઊર્ધ્વગામી બનાવતું આવ્યું છે. ધ્યેયલક્ષિતાની યાદબાકી સમું બની રહે એવું એકે લખાણ 'કુમારે' આજ સુધી આવકાર્યું નથી, એટલું જ નહિ પણ કુમારજીવનના અંગપ્રત્યંગને ઘેરી વેળતી દિશાઓ પર પ્રકાશ પાથરવામાં એણે પોતાની જાતને કૃતાર્થ માની છે. એટલે આ ટાંકણે વિશેષ કાંઈ કહેવા કરતાં તમારો સહકાર અને અમારી ભાવના કાયમ રહેા એ જ અભ્યર્થના.

કાન તારક તેજ શુચિએ-	પુનઘાત ૨૩૪	પોષનગરી	૨૮૫
હું વિલીન વીજ શું!	હરિલાલ ગો. પંડ્યા ૯૧	પૃથ્વીની કાયાપલટ	૨૮૭
પુરુષાર્થ તો પામરને મહા દરે-	પ્ર. ૪૨	અભદેશની ઝાંખી	૧૪૧
પ્રહાર કરી પાડશી-	૨૮૧	મોતની યુદ્ધ	૨૮૫
બને	અશોક દર્પ ૫૫૮	વિનાશનું શહેર	૯૩
તુલ્યત્વનો પાક	હરિલાલ ગો. પંડ્યા ૧૩૬	સરોબ્ધિનિ દિવંદ	૪૩
મનુષ્ય નિજ પંડમાં-	ચન્દ્રવદન મહેતા ૭૭૭	સિંધપરિચય	૫૧૮
તો હું સંગાયે	પ્રહલાદ પારેખ ૪૨૬	સંતાકુકી રમતા યાપુ	૭૮૨
હે કોન યદાં-	‘પ્રતીપ’ ૫૧૪	વિજ્ઞાન	

જીવનપરિચય

મામ સાહેબ	દ. બા. કલેક્ટર ૫૫૮	અમાનુષી પાદચિહ્નો	૩૩૩
કેશોરલાલ મશરવાળા	નંદવર વીમાવાળા ૫૧૪	કાળું સોનું	૬૨
નંદુ દોષદાસ	૨૩૪	દિવિમ આંખો	૪૭૫
પૂતોલ	૪૨૬	આ	૩૭૬
જહોન મેઘજીવંદ	‘મોહિનીચન્દ્ર’ ૪૭૦	તમાકુ	૨૮૪
જહોન લખખક	૫૬૦	તરતા સેત્તનો	૨૩૬
પરે બક	૬૧	દરિયાની સમૃદ્ધિ	૧૬૦
દિવંદનો પ્રમુખ	૨૮૩	હુનિયાનું સૌથી તિરક પ્રાણી	૬૫
મહાકવિ પોતના	૨૮૧	બરફ વિષે અવનવી વાતો	૧૮૮
મહાન મોહલાઓ	૧૮૬	જે માથાનું બાળક	૧૬૦
મોટપારનાસનો કાકાંટ દોસ્ત્રાય	હરિચન્દ્ર બદે ૧૩૬	લોહીનું મિશ્રણ	૨૩૭
રાહુલ સંકૃત્યાયન	૩૩૦	વિકાસનો ગળ	૫૧૮
સવાઈ ગુજરાતી સયાહસાવ	૧૪૦	શહેરનો સમસ ધુમાડો	૪૩૦
સંપૂર્ણનિર્દ	સમનાથ સુમન ૩૭૭	સર્પવિષમાંથી ઔષધ	૧૮૬

ઇતિહાસ

અમેરિકાના ઇતિહાસનો પ્રારંભ	૬૩	આરોગ્ય અને સ્વાસ્થ્ય	
----------------------------	----	----------------------	--

અપભ્રા ઇતિહાસનું કલંક	૨૮૨	ઈન્દુએન્જ	૨૩૬
ઇતિહાસનો અભ્યાસ	૩૭૮	કેમાં—હાલા લોકોનો ખોરાક	૫૧૭
ઇતિહાસની સૌથી કરુણ કથની ત્રિભુવન વી. હેમાણી	૪૨૮	ગરીબની કરતૂરી હુંગરી	૪૭૩
એક નકશા પાછળ સો વરસ	૩૩૨	તમારે લોહી	૬૫
‘ગ્રાહ્ય’નો ઇતિહાસ	અંબેલાલ નાયક ૨૮૨	ચાક જણાય તો મોસંખી ખાઓ	૪૩૧
દિવંદ	૪૭૪	પાયોરીઆ	૧૬૦
હેટાબાદનો દુક ઇતિહાસ	૩૮૧	પોપૈયાના પોપક અને ઔષધીય મુલ્યો	૫૬૦

ભૂગોળ

અગ્નિમામ	૩૩૪	વાળો	૧૮૭
અટલી દીવાદાંડી	અંબેલાલ નાયક ૪૩૧	સંધિવા	૫૬૧
આઇસલેન્ડનો જે દુટ્ટા યાય છે	૩૩૩	દિશાસૂચન	
દુર્લભ દરિયામાં ફળવું નય છે	૨૮૪	કુમાર રક્ષાવા ને કુમારી મુતારણો	૨૮૫
દિવેબેડીને બદલે બોરતાન	૪૭૫	ન્યાં હિંદના સૈનિકો ઘડાય છે	૧૮૭
નિત્રાહર	૩૩૧	પર્યટનના યોગ્યોને	પરીક્ષિતલાલ મળમુદાર ૪૬
દમખણુ અમેરિકા	૪૨૮	સુવાન	૬૨
હુનિયાનો સૌથી મોટો યાપુ	૧૪૩	લેખા કેમ લખશો?	૧૮૬
પાસિફિક આરપારનો હવાઈ માર્ગ	૬૪	વય અને સિદ્ધિ	૪૩, ૫૬૨

જમાકપાર	અરોહ હર્ષ ૪૫૬	સરામીઆને	અરોહ હર્ષ ૪૩૩
ત્યાગી	વેળીબાઈ પુરોહિત ૭૬	સાક્ષમતી દશી	કર્માદેવ જોષી ૨૮૬
ઘોડાં છવનરમરણી	હરિશ્ચન્દ્ર બહે ૩૦૧	સુબચ દશી	'સ્વપ્રભ' ૩૨૦
નિગીથ	કેમલકંઠ બેલી ૧	સ્વપ્રાં	માનિકલાલ શુક્લ ૩૨
પ્રેરણા અને પ્રાણ	તનુસુખ બહે ૪૨૨	દ્વનિ વિભાગ	
મિલનનું દેવળ	'રમેશ્વરિય' ૪૨	અનંતની પપટીંગી	રામેન્દ્ર શાહ ૨૩
ચાલિનીને કિનાર	રામેન્દ્ર શાહ, ૩૮૫	એક ચિત્રને	પ્રદીપાદ પારેખ ,,
વતનનો કંટો	રમણિક અસલવાળા ૪૨૧	ગીતો સુવર્ણ	તનુસુખ બહે ,,
વીરની કિર્તિ	કેશવલાલ ત્રિવેદી ૩૬	પીડા કરે છા	કેશવલાલ ત્રિવેદી ,,
શ્રીરંમપદ્મ	હરિશ્ચન્દ્ર બહે ૩૬૪	વિભુ અવતરો	ભાતુ લ. શુક્લ ,,

છવનચરિત્રો

અશ્વાલમ ચિંકલ	અરોહ હર્ષ ૪૮૦, ૫૨૮	આર. ભારદ્વાજ	ર. ગ. ગા. ૬૩
કીર્તીનો ક્રમીર	" ૩૪૫	આશુતોષ મુકરજી	૨૮૬
ચુનીલાલ શાહ	" ૧૧૫	એચ. છ. લેક્સ	૩૨૪
છનો પોર્ટફોલ્યો	" ૨૪૪	કરસનદાસ મજીજી	૩૨૬
પંચબંકસરી રત્નછત્તસિદ્ધ	" ૨૬૪	મોકળદાસ કલ્હનદાસ પારેખ	૨૪
જામખીદાસ રવજી નેરસી	" ૪૩૬	પ્રાચીદ સખાશમ સરદેસાઈ	૨૩૩
જાત્રા હરદયાત્ર	" ૧૨૬	ગૌરીશંકર દોરાચંદ આગ્રા	૪૨૫
જાણા હંસરાજ	" ૫૨	દુર્ભારામ મહેતાઈ	૫૪૬
મહેન્દ્રનાથ શીલ	" ૧૪૮	બિપીનચંદ્ર પાઠ	૫૧૩
શિવજીભાઈ	દેસાઈ વાજીજી પ્રાચીદ ૨૪૬	વીરવંદ રાધવજી નાંધી	૩૬૩
હેમચન્દ્રાચાર્ય	અરોહ હર્ષ ૪	શ્રીમંત સયાછરાય	કૃષ્ણચારીના મુખ્યચિત્ર ૫૪૭
હેવલ્કાં અલિસ	" ૩૮૬	સિદ્ધર નિવેદિતા	૪૬૬
પરિચય		સેવદ અહમદ	૧૮૫
અબળાસ તૈયબજી	૨૪	હરિનારાયણ આપ્ટે	૧૩૬

વાર્તાઓ

નવલિકાઓ		માર્તંડનું વેર	'સાનિન' ૧૫૦
આંખો મરણાંખીઓ	કમલભાઈ મણિયાર ૫૪	રંગકથાઓ	
બરફ	ચંદ્રલાલ પટેલ ૨૪૮	અવળા પાસા	જનાર્દન રાવજી ૨૬૮
મરણીનાં બચ્ચા	" ૩૪૭	જૂલા જૂલના	'સાનિન' ૨૬૨
હરીઓ આંખો	" ૫૩૪	નવી જીવાની	અરોહ હર્ષ ૩૦૫
શિકારકથાઓ		નવા અબલરો	અરોહ હર્ષ ૩૨૩, ૪૪૦, ૪૮૬
ચિનાનો સામનો	છવરામ જોષી ૧૦૫	ચિખાવજીની રોષધમાં	વી. આર. બહે ૧૪
	હરગોવિન્દ હિંચાલિકા	રમજીલાલ જોષી ૨૦૦	

લેખો

ક્રિતિકાઓ અને પુરાતત્વ		સંસ્કરણોત્તર મિત્રુરી	અમૃત વર્ણન ૧૫૬
આપણું અચાનકનું	૧૧૭	હિંદી સામરના નિસાસા	અરોહ હર્ષ ૧૧૧
ક્રિતિકાનું વર્ષ	અરોહ હર્ષ ૨૨૧	ભૂગોળ	
પલ્લેડી ખેતોની	" ૩૫૫	એડીટરન	'સાનિન' ૩૧૩
માનવ છવનમાં કલાનો પ્રવેશ	અમૃત વર્ણન ૬	ઓટેલિયાના વેશનની આરપાર	૪૨૨
રાજશુદ્ધ	રમજીલાલ સંસ્કરણ ત્રિવેદી ૭૩	કેસલેજ	૩૧૫

તસિસા	૫૦૪	ખરેર	‘વનેચર’ ૩૬૬
તેદરાન	૫૬૮	બુદ્ધિ	” ૪૧૦
દેવીર	૪૦૨	વજ્રદંડા અને દેસાઈ	” ૧૨૮
નંદાદેવીનો શિરદંડા	૪૫૫	સુર	” ૩૦
અમદાદ	૩૫૪	સારિય	” ૬૫
વૉરસાં	૪૫૫	સેલીતનાં પ્રભુ અધિનાયક	” ૪૨૩
		દેવો અગ્રા હાંડક	” ૫૫૨
અગ્રેણ			
તસુ નવા મદો	‘અનિરંત’ ૧૧૬	અવાન્ત	
દેવોનું કાન્ય	‘જા. કાલેસકર ૩૦૮	મુચ્છુખાની	દ. બા. કાલેસકર ૬૦
તાનકડા સૂર્યપુત્રો	‘અનિરંત’ ૧૬૫	તેગલા ધોધનું પુલદેશન	” ૨૫
પૃથ્વીના પટોશીઓ	” ૩૨૬	ત્રિપુરીની રાષ્ટ્રીય યાત્રા	દો. દરિયસાઈ દેસાઈ ૧૫૪
		દશિયુ ભારતમાં એક દોશિયું	દરિયન્દ્ર ભટ્ટ ૩૬૧
વિજ્ઞાન			
આદ્ય સુધિ	દેસાઈ વાલજી ભોવિદંજ ૧૭	રાજકારણ	
આંખ	દો. મદાદેવરનાદ એમ. ડી. ૩૧૬	આલ્બેનિયા હનુમ	૨૧૨
વનદપતિ અને પ્રાગીછવન	બાપાયાત્ર મ. વેલ ૫૪૧	આંદરફૂજની ચક્રમક	૮૭
સંસ્કૃતિક ઝંઝિટ	પદ્માનન્ત ર. સાહ ૨૫૭	નવો પથદો	૪૧
પદ્ધિવિજ્ઞાન			
ફલકશીઆ અને આપ	‘વનેચર’ ૧૬૯	ફાટોઆદી	
ગિરોગો	” ૨૦૬	આરદું નો કરતો	અગ્રવન્ત ભટ્ટ ૩૧૦
દશરથિયાં	” ૩૨૦	આંખોપાત્ર તથા ઉપેક્ષપમેન્દના જેતુ	” ૧૨૭
નાનો નીલકંઠ	” ૨૬૫	પ્રિન્ડ મિનિશિય	” ૨૨૬
પ્રકાશપુત્ર શક્તિભેદો	” ૨૬૧	ફાટોઆદીની આધના	” ૨૫૨
	લેન્ડ-ફાટનો કાપાન	અગ્રવન્ત ભટ્ટ ૫૫૪	

વિભાગીય અને ખીજ લેખો

ખીજ લેખો

વિભાગીય લેખો

જિરો અનુભવ	પ્રજ્ઞાસ ઇ. માંધી ૧૭૫	જનનું પેરો	પ્રજ્ઞાસ ઇ. માંધી ૩૩, ૮૧, ૧૩૩, ૧૭૭, ૨૧૭, ૨૬૬, ૩૨૩, ૩૭૨, ૪૨૦, ૪૬૪, ૫૦૧, ૫૪૫
એનું નામ તે મેપિકા	દેસાઈ વાલજી ભોવિદંજ ૮૬		
ગરબી ગુજરાત	ઇ. ત. ૫૨૫		
નભની લેખા	૨૬૮	નવી નવરે હરિકૃષ્ણ આસ	૧૨૨, ૧૮૧, ૨૧૩, ૨૫૫, ૩૧૬, ૩૭૭, ૪૧૬, ૪૫૭, ૪૯૭, ૫૪૬
ટિપ્પોટો સંધરવાનો ધોળ	૧૮, ૨૬૦	મારી નવરે	૨. મં. રા.
નંપા પ્રયોગો	હરિકૃષ્ણ આસ ૧૯	અમૃતસર	૪૭૮
ન્યૂયાર્કનો વિશ્વલેખો	૨૬૪	અમૃતસરને માર્ગે	૪૩૫
અગ્ર-પાટાનો ગુન્દો	દ. બા. કાલેસકર ૩૬૬	આપણી રેળવણીની લાચારી	૩
‘ભારત હમારા દેસ હે’ ?	” ૫૨૭	આંતર પ્રભાવીય પત્રવ્યવહાર	૨૪૩
રામભાગ પ્લાન્ડેશન્સ	હરિકૃષ્ણ આસ ૪૦૩	કઝીન્સ ફેપરી	૩૮૬
વાચાળ મીનપાત્રી	દ. બા. કાલેસકર ૪૮૫	કનુ દેસાઈને સુવર્ણચન્દ્રક	૧૧૩
વંદાવપના હકદાર	” ૧૬૨	ફૂલ	૨૬૧
સંદનો સંદેશો	” ૩૦૩	જનનમાં સંપ્રત વિસંવાદ	૧૬૪
સંજ્ઞા જીવનતા ધોનેરી નિયમો	૨૪૩	દેવમહારાજ	૫૨૨
અપરવા રંગી	‘જાનિન’ ૪૧૫	નગરનિવાસ	૩૩૮
મોનમી ખાખુ..	દ. બા. કાલેસકર ૪૪૭		